13/1576

463

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr SZENDREI JÁNOS.

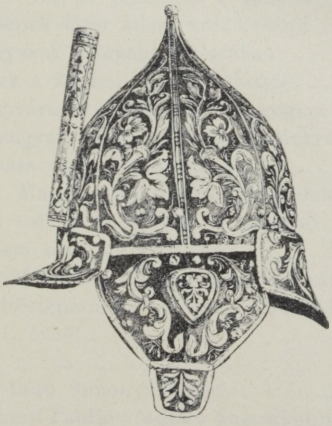

1912. TIZENHARMADIK ÉVFOLYAM.
(XIII. KÖTET.)

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST
1912

BABICS JÓZSEF 1880

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

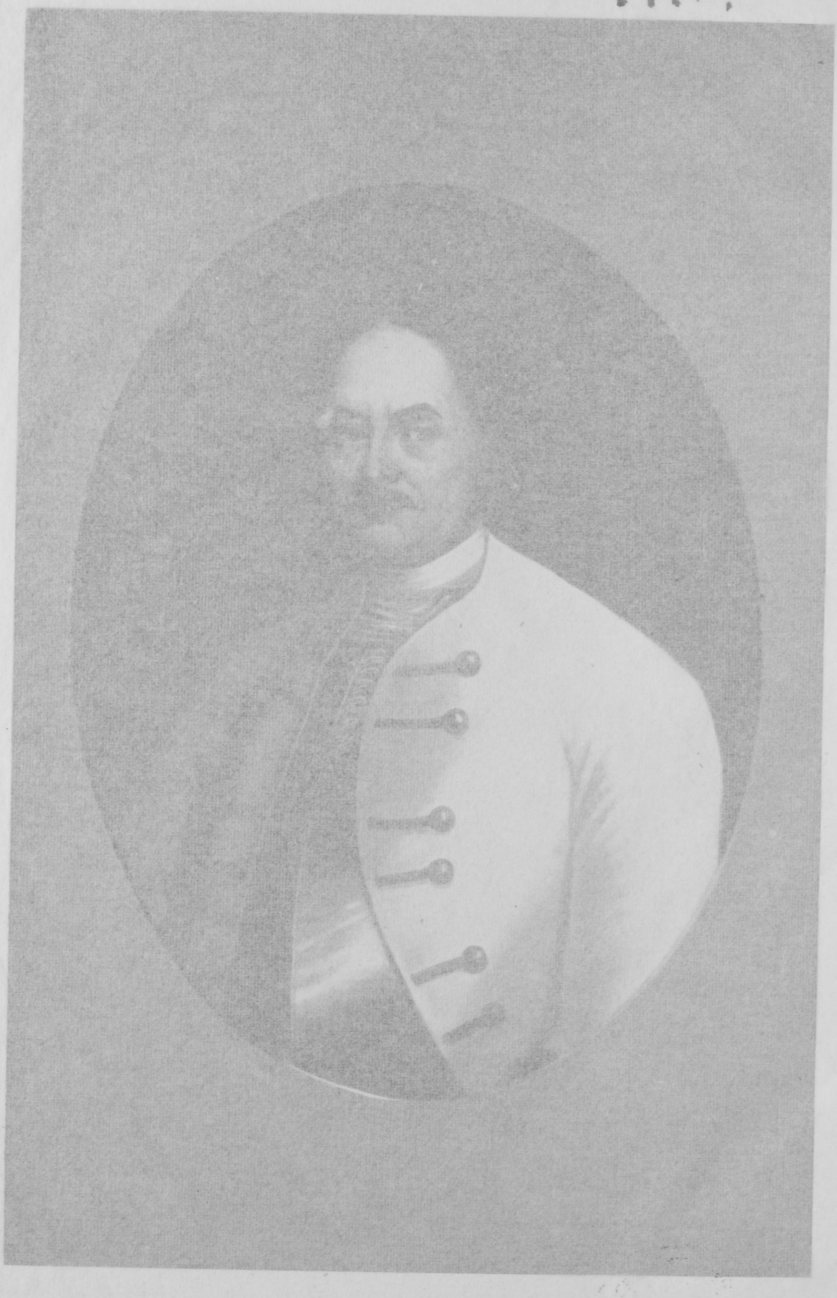

GRÓF GYULAI FERENCZ.

A marosnémeti gr. Kuun kastélyban levő eredeti olajfestmény után.

TARTALOM.

Lap

GAGYI JENŐ. Élelmi szerek a vajdahunyadi várban 1682-ben — — 112
« « Musztafa aga kérvénye 1708-ból — — — — — — 136
« « Boér István elismervénye fegyverekről 1658-ból — — 137
HALAVÁTS GYULA. Kelnek vára — — — — — — — — — — 41
KÁRFFY ÖDÖN dr. Esztergom 1532-iki ostromához — — — — — 93
« « « Trencsén vármegye hadi jelentése 1534-ből — — 131
« « « Buda 1541-iki ostromához — — — — — — — 305
« « « Dobó István jelentése a pozsonyi kamarához, a töröknek Eger elleni készüléséről — — — — — 306
« « « Magyarok a lepantói csatában — — — — — 308
« « « Hirek a kanizsai török rabokról — — — — — 473
« « « Nagyvárad 1556-ik évi ostromához — — — — 643
KEMÉNY LAJOS. Felsőmagyarországi hadi mozgalmakra vonatkozó adatok Kassa város levéltárában — — — — — — — 288
KOMÁROMY ANDRÁS dr. Magyar Bálint kapitány életéből 1543—1572 238
LUKINICH IMRE dr. Az erdélyi hódoltság és végvárai — — 155, 367, 545
MÁRKI SÁNDOR dr. Trient ostroma 1703-ban — — — — — — — 26
MANGOLD LAJOS dr. Az 1911. évi hadtörténelmi irodalom repertoriuma 122, 296
« « « Hadtörténetünket érdeklő külföldi irodalom az 1911. évből — — — — — — — — — — — 464
M. Elfelejtett sirok — — — — — — — — — — — — — — 454
NAGY GÉZA. Vitézvári Báró Simonyi József — — — — — — 349, 505
PILCH JENŐ. Kowelsdammi Pauliny Mihály huszárkapitány vitézi tettei az 1812. évi hadjáratban — — — — — — — — — 282
« « Harczok a diwini mocsarakban — — — — — — 284
« « Radisits Mihály kapitány hőstette 1815 április 9-én — 286
« « A voltai éjjeli harcz 1848 julius hó 26-án — — — 448
« « Szentgyörgyi Horváth Antal báró ezredes, a katonai Mária Terézia-rend vitéze — — — — — — — — 632
« « Könyvismertetés: Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs — — — — — — — — — 118, 292, 459, 636
REISZIG EDE dr. A János lovagok szerepe Zsigmond király korában 321
RÓNAI HORVÁTH JENŐ. A nagy orosz háború 1812-ben — — — — 483
SEBES GYULA. Adatok az 1621-iki hadviseléshez — — — — — 110

*

Lap

SZENDREI JÁNOS dr. Egykorú hirlaptudósítások a franczia háborúk idejéből — — — — — — — — — — — — 104
« « « A magyar lovasság regulamentuma 1722-ből 138, 310, 476, 646
« « « Régi magyar hadvezérek arczképcsarnoka, 1. Gróf Eszterházy Miklós nádor — — — — 279
« « « 2. Hadadi gróf Wesselényi Ferencz nádor — 630
« « « Ismertetések. R. Kiss István. Az utolsó nemesi fölkelés. Közlemények a Dunántúl történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. Külföldi folyóiratok — — — — — — — — — 113
« « « A Magy. Tud. Akadémia Hadtörténelmi bizottságából — — — — — — — — — — 148, 652
TÉGLÁS GÁBOR. Julius Berenicianus hadtestének szerepe Dácia védelmében — — — — — — — — — — — 1, 181, 392, 572
VERESS ENDRE dr. A Görgeyek egykori görgői várkastélya — — — 446
WERTNER MÓR dr. Magyar hadjáratok a XV-ik század második felében — — — — — — — — — — 54, 201, 416, 601
ZÁVODSZKY LEVENTE dr. Árva és Likava ostroma 1670-ben — — — 622
Pályázatok — — — — — — — — — — — — — — 150, 316
Képek jegyzéke — — — — — — — — — — 153, 319, 481, 654
Név- és tárgymutató — — — — — — — — — — — — 655

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE.

SOMMAIRE.

Page

GABRIEL TÉGLÁS: Le rôle du corps d'armée de Julius Berenicianus dans la défense de Dacie — 1
ALEXANDRE MÁRKI. Le siège de Trient en 1703. — 26
JULES HALAVÁTS. La forteresse de Kelnek — 41
MAURICE WERTNER dr. Campagnes hongroises dans la seconde moitié du XVe siècle — 54

Feuilleton.

EDMOND KÁRFFY dr. Renseignements au siège d'Esztergom en 1532. — 93
I. J. Articles des journaux contemporains des guerres françaises — 104

Détails d'histoire militaire.

JULES SEBES. Données concernant la campagne de 1621. — 110
EUGÈNE GAGYI. Ravitaillement dans la forteresse de Vajda-Hunyad en 1682. 112

Littérature d'histoire militaire.

I. Renseignements. I. J. ETIENNE R. KISS dr. La dernière insurrection nobiliaire. Renseignements à l'histoire de Dunántúl. Données à l'histoire du Comté Zemplén. Revues étrangères — 113
EUGÈNE PILCH. Renseignements. Publications des Archives imperiales et royales de guerre — 118
II. « LOUIS MANGOLD dr. Repertorium de la littérature de guerre en 1911. — 122

Documents sur l'histoire de guerre.

EDMOND KÁRFFY dr. Rapport de campagne du Comté Trencsén en 1534. 131
EUGÈNE GAGYI. La requête de l'aga Mustafa datée de 1708 — 136
« « Reçue d'Etienne Boér des armes de l'armée 1658 — 137

Recueil des règlements militaires hongrois.

Règlement de la cavalerie hongroise 1722 — 138

Divers.

Du Comité pour l'histoire de guerre de l'Académie des Sciences — 148
Concours I., II. — 150
Note des reproductions du 1er volume — 153

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE.

SOMMAIRE.

Page

EDOUARD REISZIG dr. Le rôle des chevaliers Johannites sous le règne du roi Sigismond — 321
GÉZA NAGY. Le baron Joseph Simonyi de Vitézvár. III. — 349
EMERIC LUKINICH dr. Les parties subjuguées de la Transylvanie et leurs forteresses de frontière. II. — 367
GABRIEL TÉGLÁS. Le rôle du corps d'armée de Julius Berenicianus dans la défense de Dacie. III. — 392
MAURICE WERTNER dr. Campagnes hongroises dans la seconde moitié du XVe siècle. III. — 416

Feuilleton.

ANDRÉ VERESS dr. Le bourg de Görgö aire de la famille de Görgey — 446
EUGÈNE PILCH. Le rencontre nocturne de Volta le 26 juillet 1848 — 448

Détails d'histoire militaire.

M. Tombes oubliées — 454

Littérature d'histoire militaire.

I. Renseignements. EUGÈNE PILCH. Publications des Archives de Guerre Imperiales et Royales — 459
II. « LOUIS MANGOLD dr. La littérature étrangère de 1911, en tant qu'elle est en rélation de notre histoire militaire — 464

Documents sur l'histoire militaire.

EDMOND KÁRFFY dr. Nouvelles sur les prisonniers turcs — 473

Recueil des règlements militaires hongrois.

Regulamentum de la cavalerie hongroise en 1722 — 476

Divers.

Notes sur les reproductions du troisième volume — 481

JULIUS BERENICIANUS HADTESTÉNEK SZEREPE DÁCIA VÉDELMÉBEN.

Habár a két Mœsia legióinak Alsó-Pannonia területén mutatkozó emlékei [1] számbelileg is felülmulják a dáciaikat s a tartomány fővárosában és környékén ugyancsak kirivó jelenséget képeznek, azért ezekből senkinek sem jutott eszébe Alsó-Pannonia területének csorbítására vezető olyan következtetéseket vonni, a minőkre pedig Dácia ilynemű leleteit [2] alkalmasnak itélik.

[1] Téglás Gábor: A két Mœsia legioemlékeinek jelentősége Alsó-Pannonia hadtörténetében. Hadtörténelmi Közlemények. XII. 1911. 2. füz., 195—235. l.

[2] Alfred von Domaszewski: Studien zur Geschichte der Donauprovinzen. I. Die Grenze von Mœsia superior und der illyrische Grenzzoll. Archæol. epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. XIII. 1890. 143. l. A felső-mœsiai vámvonalat Diernatól (Orsova) Sarmizegethusan (Várhely) át egészen Ampelumig (Zalatna) az Érczhegység szivéig vezetve irja: über dieses Gebiet hinaus in Sarmizegethusa selbst, sind Ziegel der Legio IIII Flavia gefunden worden und ausserdem eine Inschrift, deren Bedeutung bisher nicht genügend erwogen ist. (Arch. epigr. Mitth. VI. S. 101 u. 9.) — Filow Bogdan: Die Legionen der Provinz Mœsia. Klio VI. 1906. 59. l. Diejenigen (Ziegel) aber, welche am linken Donauufer in der Nähe von Mœsia superior gefunden worden sind, beweisen, dass diese Gegend administrativ zu Mœsia superior gehörte.

Kétszeres kötelességünknek ismerjük tehát ezeket a nagy részben épen ásatásaink[1] révén napfényre került leleteket szintén beható tanulmány alá vetni, vizsgálatunk körébe vonván az Al-Dunára kiterjesztett nyomozásaink helyrajzi eredményeivel, különösen a marcomann-háborúkról rendelkezésünkre álló ujabb közlemények tanulságait is. Mert az a történelmi esemény, hogy a három Dácia Felső-Mœsiával együtt épen a marcomann-háboruk áldozatául esett, s *M. Claudius Franto*[2] helytartó parancsnoksága alá tartozhatott, már magában sokatmondó rejtélyként várja felderítését, s erre vonatkozó adatgyűjtésünk a szomszédos tartományok fegyveres erejének eme sajátos társítását felidéző körülményekbe már eleve bepillantást igér.

De sarmizegethusai ásatásainkból is pár igen nyomatékos megfigyeléssel járulhatunk a Felső-Mœsiából ott alkalmazott legio IIII Flavia felix katonai rendeltetéséhez. Épen azért, mielőtt a két Mœsiából Dáciába került legio osztagok állomássorozatát és katonai hivatását a déli Kárpátok szorosaiban s az Al-Duna mentén Galacig terjedő buvárlataink eredményeivel a felirati adalékok ujjmutatása szerint elemezni kezdenők, térjünk azokra a várhelyi megfigyeléseinkre, melyek a legio IIII Flavia felix odajutásának kényszerítő okaira is világot vetvén, ily módon a marcomann háboruk egyik nevezetes mozzanatához szintén kulcsúl kinálkoznak. Lássuk bevezetőül, mikor? s minő czélzattal jutott a Singidunumban (Belgrád) állomásozó *legio IIII Flavia felix* Sarmizegethusába? s itt nyerendő támpontunk felhasználásával vizsgáljuk azután tovább a Felső- és Alsó-Mœsia exercitusából Dácia területén fel-feltünedező vexillatiók hadtörténelmi feladatait.

[1] Téglás Gábor, Király Pál: Neue Inschriften aus Dacien. Arch. epigr. Mitth. VIII. 1884. 54. l. u. 3. XI. 1887. 238. l. u. 5. Erd. Muzeum. Ujabb adalékok Dácia felirattanához. Uj f. 1888. V. 245. l.

[2] Corpus Inscriptionum Latinorum III. n. 1457. emlékköve Várhelyről (Sarmizegethusa): co(n)s(uli) leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(ætore) trium Daciarum et Mœsiæ superioris. (Latin feliratok tára III. kötet 1457. szám. (Rövidítve: CIL III fogjuk írni), consul s a három Dácia és Felső Mœsia prætor helyettesének (állította) t. i. Sarmizegethusa közönsége). A három Dáciáról alább lesz szó. Ez a három dáciai kerületet: t. i. *Dacia porolissensis, D. Apulensist* és *D. malvensist* jelenti.

A legio IIII Flavia felix első, helyrajzilag megállapítható emlékei Sarmizegethusában.[1]

A legio IIII. Flavia jelzőjéből láthatólag a Flaviusok alkotása, névszerint pedig úgy ez, mint a legio XVI. Flavia Vespasianusnak köszöni származását, ki a polgárháboruk folyamán keletkezett legio I adiutrix, legio II adiutrix és legio VII gemina megtartásával az általa Civilis bataviai lázadásában részes rajnavidéki legio I, leg. IIII Macedonica, XV Primigenia, es l. XVI feloszlatása[2] daczára 28 legioval,[3] vagyis egygyel többel rendelkezett, mint Nero,[4] ki alatt a római sereg 27 legiot számlált.

A legio IIII Flavia felix első állomásául Dalmatia nyugati partvonalát nyerte, hol előbbi tanulmányunk[5] adatai szerint a Gardun és Dolać közé eső *Burnum*tól,[6] mint főhadiszállásától délre a Trebica völgyén Bigeste *(Humac)*,[7] majd *Salona*, a tartomány fővárosa,[8] és *Nedinum* (Nedinnél a Gradino).[9] A legio nem sokáig feküdt a Dinari Alpok szirthasadékai között, mivel a Kr. u. 86-ban az Al-Dunánál bekövetkezett nagy veszedelem s különösen Oppius Sabinus helytartónak s az ő pótlására küldött *Cornelius Fuscus* gárdaparancsnoknak[10] a

[1] Arch. epigr. Mittheil. XV. 190. l.

[2] Ephemeris epigr. V. 201, 213, 226. l.

[3] Domaszewski: Die Religion des römisch. Heeres. Sonder Abdruck aus der Westd. Zeitschr. für Gesch. und Kunst. Bd. XV. 1895. 24. l. 102. jegyzet.

[4] Borghesi: Ouvres completes IV. Paris 1865. 240. l.

[5] Téglás G.: A két Mœsia legioemlékei stb. Hadtört. Közlemények 1911. 2. füzete 11—15. l.

[6] CIL III 14. 995. C. Calvus aquilifer leg. IIII Ff., tehát a zászlótartó sírköve. A LEG IIII FF bélyegnyomatai *Knin* helyi múzeumában. Vjestnik 1880. 76. l. tévesen 1886. 25. l. Patsch, Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosn. u. Hercegovina. VII. 80. l.

[7] Patsch: Wiss. Mittheil. VII. 81. l. Fig. 55. Pauly—Wissowa, Real-Encyclop. Bigeste czikkben. Még előbb Wissensch. Mitth. III. 526.

[8] CIL III 2021. Bulic Bullett. Dalm. XIV. 161. n. 92. Pulsch, Wissensch. Mitth. VII. 82—83. l. Fig. 56.

[9] CIL III. 2864. (= 9960.)

[10] Eutropius Breviarium VII. 23. 4.: a Ducis Oppius Sabinus consularis et Cornelius Fuscus . . . . . cum magnis exercitibus occisi sunt. Oppius

dákok által történt felkonczoltatása következtében felmerült tartományi szervezet, illetőleg Mœsia kettéválasztása[1] s a háboru sikeres folytatása szaporítást igényelvén, a legio IIII Flaviat, a már kellőleg megjuhászodott Dalmatia utolsó legioőrségét is áthelyezhetőnek tartá Domitianus kormánya. Minden jel arra mutat, hogy a Cornelius Fuscus tőrbe csalatásával megsemmisült legio V Alauda[2] pótlására érkezett Felső-Mœsiába a legio IIII F. f., minthogy az Alsó-Mœsiára tartozó legio I Italica és legio V Maced. épségben maradt s Felső-Mœsiában a helytartó consularis rangja[3] is megkövetelte a Viminaciumban álló legio VII Claudia mellé a második legiót.

Sabinus consularist és Cornelius Fuscust . . . . . a dákok nagy seregükkel együtt felkonczolták. Fuscus haláláról Suetonius is ír Domitianus életrajzában 6.

[1] Mœsia kettéosztásának felirati bizonyítéka *L. Funisulanus Vettoninianus* emlékköve CIL III. 4013. Dessau Inscriptiones latina selectæ 1005. E szerint leg(atus) pr(o) pr(ætore) provinc(iæ) Dalmatiæ item provinc(iæ) Pannoniæ item Mœsiæ superioris. Pannoniában a CIL III. XVI-ik elbocsátó diploma szerint Kr. u. 84 septemberében s a XII (855. l. és 1964.) 85 septemberében ő mentette fel a 25 s több évig szolgált legénységet a katonai kötelezettség alól. Ebből következőleg nem 83-ban, sem 84 elején szolgált itt, mint Bormann E. Neue Diplome cz. értekezésében (Jahreshefte des œsterreich. archæol. Institats I. 1898. 174. l. 6. jegyzetében) feltételezi. Az előbbi időszakot t. i. Dalmatiára számíthatjuk a szolgálati lajstrom alapján s Felső-Mœsiába (Mœsia superior) csakis a 86-iki eseményekkel kerülhetett.

[2] A legio V Alaudának a dákok által történt felkonczoltatását hirdetik: Schilling, De legionibus Romanorum I Minerva et XXX Ulpia Dissertatio Lipsiæ 1894, 20. l.; majd Filow, Die Legionen der Provinz Mœsia Klio 1906. VI. Beitr. 37. l. Így vélekedik Ritterling: Zur römisch. Legionsgeschichte am Rhein (Westd. Zeitschr. XII. 1893. 234. és Jahresb. œsterr. arch. Instit. VII. 1904. Beibl. 36.) Azonban más oldalról Domatianusnak 92-ben viselt bellum Germa(nicum) et Sarmatic(umában) hirdetik a pusztulást: Pfitzner, Geschichte der römisch. Legionen von Augustus bis Hadrian, Leipzig 1881. 76, 134, 157, 237. Ép így vélekedik Trommsdorf (Quæstiones duæ ad historiam legionum Romanorum spectantes = A római legiók történetének két kérdése). Lipsiæ 1896. 79. l.

[3] Premerstein, Die Anfänge der Provinz Mœsia, (Jahresb. I. 1898. 164. l.) állapította meg először, hogy Augustus császártól kezdve az aldunamelléki császári helytartók (legatus Augusta pro prætore) consularis rangja legalább két legiótól függött.

Egészen bizonyosnak vehetjük tehát, hogy a legio IIII F. f. a Kr. u. 86-ban bekövetkezett nagy csatavesztés zűrzávaraiban rendelték át Dalmatiából, mint a legközelebbi és legnyugodtabb illyricumi provinciából az Al-Duna mellé. Ott azonban Trajanus koráig szolgálati állomása már kevésbé bizonyos, s csak gyanításként hangoztatjuk, hogy a mœsiaiak ősi városában Ratiariában (Arcar Palánka) (Ptolemæus III. 9, 3.: *Ῥαιτιαρία Μυσῶν Κολωνία*) nyerhette első elhelyezését, már azért is, mivel innen a dákok földjéről kiszolgáló Zsilvölgy és a Verestorony irányában legjobb áttekintést nyerhetett. *Ratiaria* már az Augustus korára mutató dardaniai parancsnokság szervezésénél fontos katonai pont lehetett, s Domaszewski a leg. V Macedonica első állomásául minősíté.[1] Fontosságát igazolhatja az is, hogy Dacia felosztása után Kr. u. 275-ben Aurelianus az onnan kivont leg. XIII gemina állomásául[2] tevé. Ezért az Itinerarium Antonini 219, 3: Ratiaria leg. XIII gemaria. Legutóbb Diocletianus Dacia novajában is az maradt s egyúttal a *Classis Ratiarensis*[3] kikötőjéül szolgált. Hogy Domitianus is ide helyezhette a legio IIII F. f. s annak elődje: a legio V Alauda szintén itt állomásozhatott, azt jóformán abból következtethetjük, hogy Trajanus, mikor a leg. IIII F. f. Singidunumba (Belgrád) helyezte a Dacia elfoglalása következtében szükséges új hadi renddel, Ratiariát is épúgy coloniává emelé, mint Oescust, honnan a legio V Mac. Trœsinisbe rendelte.[4] A legio IIII Fla-

[1] *Domaszewski*: Die Entwickelung der Provinz. Mœsia. Neue Heidelberg. Jahrb. I. 1893. 193. U. o. Die Beneficiarposten und die röm. Strassennetze Westd. Zeitschr. XXI. 1902. 175. l. Ugyanígy vélekednek *Premersten*, Die Anfänge der Prov. Mœsia Jahreshefte I. 1898. 165., hasáb és *Filow*, Die Legionen Klio VI. 63. l.

[2] CIL III 14597. Ratiariában talált tégla LXIII GRAT L(egio) XIII G(emina) Rat(iariæ) nyomattal. Fennebb Turnu Senerin átellenében Kladovóról CIL III 14215[6] számu L XIII G P. S. L(egio) XIII g(emina) p(ia) S(everiana) már régibb korból számítható, a mikor Dácia még állott.

[3] Notitia Dignitatum. Or. XLII. 43. Lásd Téglás Gábor: A rómaiak hadihajószolgálata Pannonia és Mœsia területen Diocletianusig. Mérnök s Építész Egyl. Közlönye 1910. évf. különlenyom. 15. l.

[4] CIL III 14217 col(onia) Ulp(ia) Traiana Ratiaria. Filow, Die Legionen Klio 39. l.

via a Trajan által ujjászervezett aldunai őrszolgálatban *Singidunumot*[1] nyervén otthonául, onnan nem is mozdult ki többé, hacsak olyan rövides segélynyujtásokra nem alkalmazták, aminőnek emlékeit *Traianus dák háboruján*[2] kívül ugyancsak Trajannak a *parthusok* ellen viselt hadjáratából[3] idézhetjük. Ilyen ideiglenesen kivezényelt csapatok lajstromát illustrálják Alsó-Pannonia különböző pontjain szétszóródott és előző tanulmányunkban a 166 tavaszán hirtelen kitört marcomann háború következményeül minősített legioemlékeink[4] is. Akkoriban ugyanis a 164 óta a parthusok földjén hadakozó legio II adiutrix pótlására vezényelhették fel a legio zömét Aquincumig és Pilis-Csabáig. És alig érkezhettek vissza Alsó-Pannonia segélyhadai, már *Dáciát* rohanta meg a rómaiak által a valódinál sokkal gyengébbnek képzelt barbar szomszédság.

A legio IIII Flavia tehát, miként alább részletezni fogjuk, a daciai helyőrség vereségeinek pótlására kivezényeltetvén, ott is tekintélyes számú őrséget kellett tartania. Sarmizegetusai

[1] Odautalja Ptolemæus Geographiája III, 93. Az Itinerarium Antonini 132. l.: *Singiduno* castra. Notitia Dignitatum Or. XLI. 30. Premerstein, Die Anfänge der Provinz Mœsien. Oesterreich. Jahreshefte I. 1898. Beiblatt 105. Cagnat Legio czikke, Daremberg et Saglio Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. VII². 1080. Filow Bogdan, Die Legionen 63. l. 4. jegyzet.

[2] CIL XI 5696 *Albacina*ból *C. Caesius* mint centurio vagy præfectus castrorum, leg. IIII F. f. a bellum Dacicumban kitüntetést nyert. Minthogy 142-ben is szerepelhetett a leg XXX Ulpia centuriojaként, a dák háboru csakis Trajanusé lehetett. CIL XII 5899. Nemausolisból szintén erre a háborúra vonatkozhatik Filow kiegészítése szerint. (Die Legionen 54. l. n. 5.) [trib. mil. leg.] QVARTA[e flaviæ don. don. ab imp. Traiano ob b[ELLA DACI[ca . . . præpos. equitibus [auxi]LIARIBUS. Mint a leg. IIII F. f. ezredese (tribunus militum) Traján császár dák háborujában hadi kitüntetést nyert. Utóbbi állása előtt *praefectus cohortis* vala.

[3] CIL X. 3733. (Dessau, 2083. *Calvizzano* (Campania). C. Constans a legio VII Cl. centurioja kitüntetést nyert Trajanustól a parthusokkal vívott háboruban *(Donis donato ab imp. Traiano . . . ab bellum Parthicum.)*. Minthogy szabály szerint egy tartomány összes legioiból vexillatiokat küldtek, tehát a leg. IIII is részes lehetett.

[4] Téglás G., A két Mœsia legio emlékeinek jelentősége Alsó-Pannonia hadtörténetében. Hadtörténelmi Közlem. 1911. 2. füzet. Külön leny. 19—28. l.

állomásozásának első hírmondóját tulajdonképen az a Torma Károly által még *C*(ohors [I]*III F*(laviara) magyarázott bélyegtöredék képezi, melyet az 1882-ben Király Pál kartársammal kiásott páratlan gazdagságú Mithras-templom emlékeivel szállítottunk a *Hunyadmegyei Történelmi-Régészeti Társulat* dévai muzeumába. Csakhogy akkor még szinte képtelenségszámba jött a legio sarmizegetusai állomásozása, jóllehet *Torma Károly*[1]

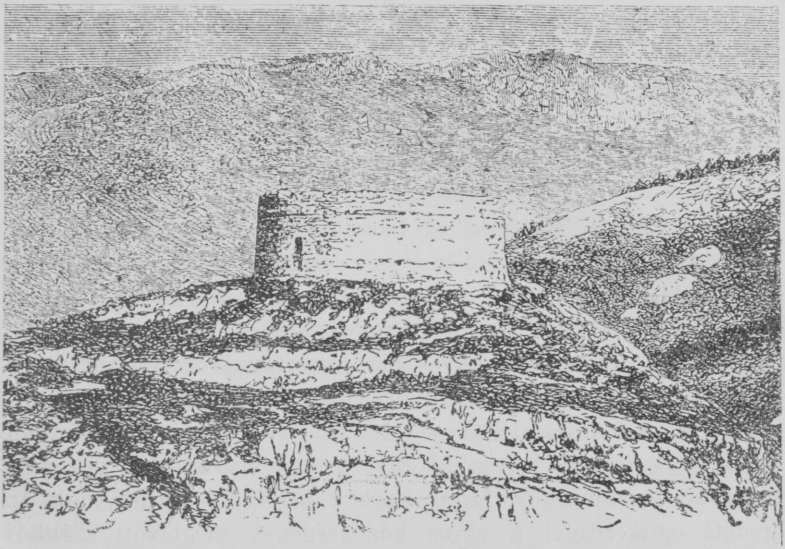

Római őrtorony, Kriváditánál, Hunyadmegyében.

épen ebben a körutjában akadt a *Mihályi Victor* gör. kath. püspök házi muzeumában[2] Lugoson *M. Calventius Viator*nak,

[1] Torma Károly, Revidierte und neue Inschriften aus Dacien. Arch. epigr. Mitth. VI. p. 142. n. 17. A c(hors I) III F(lavianak nézett bélyegtöredék a valóságban így szól: [le]G III F[f(elix)]. Így is iktatta be Domaszewski a CIL III suppl. 8070e alá.

[2] A püspöki muzeum emez értékes darabja az amphitheatrum mellől kerülhetett ki, hol *Junza Miklós* várhelyi gör. kath. esperest s később püspöki vicarius házépítés közben több reliquiára akadván, azok egy részével püspökének kedveskedett Lugosra, a míg a mi ásatásainkkal ez a kedveskedés megritkult.

a legio egyik *centurio*jának amaz oltárkövére,[1] mely Domaszewskit felettébb messzire menő következtetésekre[2] bátorította.

A Domaszewski által Dácia területéből elvitatott területre nézve szintén bizonyítékul alkalmazott legio IIII F. f. bélyegek, Sarmizegethusa északi falain kívül a nép által Tornya omladékának (Grohotya Tornyaszka) nevezett törmelékből kerülvén ki, már ezzel documentálja városépítési, illetőleg renovationális jellegét. A leleteiből fürdőnek igazolódott romhalmaz azonban a helyreállítási időpontra nézve, töredékes volta daczára is felettébb jól értékesíthető chronologiai ujjmutatást szolgáltatott az ott talált bélyegnyomatban:[3]

OTE cos TERT
FEC ꝏ IV

Ezt t. i. legott Tert[ullo et Sacerd]ote co(n)s(ulibus) Jun[ius Alexander] fec[it] = Tertullus és Sacerdos consulok idejében Juli(us) Alexander) csinálta,[4] olvasván, a két megnevezett consul évével Krisztus után 158-ra igazoltuk a fürdő helyreállíttatását.

Ennél is teljesebb bizonyosságot hozott ezekre a renovationalis munkákra a *Via* Trajánon kívül, még északabbra az amphitheatrum felásatása 1890. és 1892-ben. Ott t. i. nem csupán ez a korhatározó bélyegünk nyerheté kiegészítését; de egész sorozatát igazolhatnók be azoknak a téglagyárosoknak, kik az eredeti építkezésnél a város közönségének megbizott szállítói lehettek. A vállalat főintézőjétől az 1890 nyarán feltárt északi oldalon csekély csorbultsággal napfényre került eme bélyeg maradt itt u. is reánk:

[1] Torma K., U. ott 101. l. n. 9. Innen CIL III suppl. 7904. = Dessau, Inscript. latin. sel. 2417. Alább bemutatjuk.

[2] Alfr. v. Domaszewski, Die Grenzen der Provinz Mœsia. Arch. epigr. Mitth. XIII. 143. l. s 77. jegyzetében utalással a Mitth. VIII. S. 54. n. 3. XI. S. 238. n. 5. és VI. p. 138. und 139. bélyegeinkre.

[3] Téglás G., Ujabb adalékok Dácia felirattanához. Erd. Muzeum. Uj folyam. XIX. 1902. Külön lenyomata 22. l. n. 14.

[4] Téglás Gábor és König (Király) Pál, Neue Inschriften aus Dacien. Archäol. epigr. Mitth. 1884. VIII. 54. l. n. 6. Juner Corpus Inscriptionum Latinorum III. 8077.

SACER|dote cos ter|TULLO
XAND FEC IVL ✳ ALE

Ugyanez vezethette a déli félen is a munkálatokat, minek hiteléül 1892 nyári ásatásunk ezt a további töredéket[1] hozta rendelkezésünkre:

TERTVL
V L ✳ A

Az akkortájt Bormann Ernő szerkesztésében állott Archäol. epigr. Mittheilungenhez küldött másolatokat[2] Domaszewski Alfréd a CIL III kötetének általa szerkesztett supplementumába ugyan felvevé, azonban érthetetlen módon ezeket a kivétel nélkül téglákon talált bélyegnyomatokat az edénybélyegek[3] csoportjába osztván, azoknak korhatározó rendeltetése e miatt nem érvényesülhetett az irodalomban. E miatt azután a *legio IIII Flavia* sarmizegethusa szereplésére hivatkozó chronologiai utalásunk sem tűnhetett fel szakkörökben.

Pedig itt világért sem egyik tévesen feltételezett itáliai edénygyáros jegyével állunk szemben; hanem annak a Julius Alexandernek egyik várhelyi téglagyára nyeri igazolódását, a kinek nevével a 167-ben *Alburnus maior* (Verespatak) pusztítása alkalmával elfalazott viasztáblákon (Cerata)[4] is találkozunk.

De *Julius Alexander* mellett az amphitheatrum s részben a vele párhuzamosan épültnek vehető fürdő még egy tuczatnyi téglagyárost foglalkoztatott. Ime a tanulságos és a legio IIII Fl. közreműködésének elbirálásánál döntő szerepre hivatott téglagyáros-lajstrom;

[1] Téglás G. és Király P., Arch. epigr. Mitth. VIII. p. 54. n. 6.

[2] CIL III. 8077b. Téglás misit Bormanno. (Téglás küldte Bormannak.)

[3] Domaszewski, CIL III 8077. 1. a. Originis Italicæ esse videtur; Várhely. rep. In gyro scriptum, in centro est stella. Italiai eredetűnek látszik, de Várhelyen találtatott. Környomat közepén csillagképpel.

[4] CIL III. Cerata n. III. részben Balázsfalván, részben az Erdélyi Muzeumban Kolozsváron és a n. V. a N. Muzeumban őrzött adóslevelek.

1. R A M A a nagy fürdőből is emlékezetes.[1]
2. M C C[2]
3. F E bemélyedő tömör betűkkel.[3]
4. P I[4]
5. Q C C Sarmizegetusa többi épitkezéseinél is a leggyakrabban jelentkező bélyeg.[5]
6. C D D[6]
7. R AR[7]
8. F I G I I H A
VI FORTIS = Figlina Vi(ctoris) Fortis.[8]
9. Töredék: M I[9]
10. Első betűje sérült: V A S E R A D A D[10]
11. Я Ч sajátságos fordított betűkkel.[11]
12. R A P A R.[12]

És 13.-ul idejárul *Julius Alexander*nek már bemutatott díszes kiállítású kettős körben előállított középen csillagképet ábrázoló három bélyegnyomata.

Ezekkel szemben a legio IIII Flavia bélyegnyomatai már mennyiségileg eltörpülő kisebbséget képeznek olyannyira, hogy most, a mikor már szélesebb alapon s az alsó-pannoniai rokon-

[1] Téglás Gábor, Arch. epigr. Mitth. XV. p. 254. Erdélyi Muzeum XIX. 1902. Különleny. 24. l. n. 21. Klio. Neue Beiträge zur Inschriftskunde Daciens X. 1910. 497. l. n. 21.

[2] Téglás, Arch. epigr. Mitth. XV. 254. n. 2. Erd. Muz. XIX. Különleny. 23. l. n. 20.

[3] U. ő. Arch. epigr. Mitth. XV. p. 254. n. 3. Erd. Muz. p. 24. n. 22.

[4] U. ő. U. ott XV. n. 4.

[5] U. ő. U. ott XV. p. 253. n. 7. Erd. Muz. p. 23. n. 19. Klio X. p. 497. n. 29.

[6] Téglás G.: Arch. epigr. Mitth. XV. p. 255. n. 8. Erd. Muz. XIX. 1902. Külön leny. 23. l. n. 19. Klio X. 1910. p. 497. n. 29.

[7] U. ő. Klio X. p. 497. n. 25.

[8] U. ő. Archelog. epigr. Mittheil. XV. p. 255. n. 10. Klio X. 1910. pag. 497. n. 10.

[9] U. ő. Erd. Muz. XIX. n. 17. Klio X. p. 497. n. 24.

[10] U. ő. Klio X. p. 497. n. 28.

[11] U. ő. Klio X. n. 20.

[12] U. ő. Arch. epigr. Mitth. XV. p. 254. n. 6. Erd. Muz. XIX. Külön leny. p. 23. n. 15. Klio X. p. 497. n. 27.

leletek korának és rendeltetésének ismeretével végezhetjük összehasonlító buvárlatinkat, már pusztán a számbeli nagy ellentét alapján megállapíthatónak tartjuk azt a fontos körülményt: hogy a legio IIII Fl. nem alapvetője ezeknek az épületes s csakis utólagos, tehát a 158-ra határozódó felavatásra következett helyreállításokat illusztrálhat *Sarmizegethusában*. Erre a feltevésre vezet bennünket a legio bélyegeivel megkülönböztethető többi épületek helyzete és a legio bélyegek kevés száma is.

Ime mindjárt az amphitheatrumtól keletre alig 100 méternyire az épületek külső szélén az 1883 julius 1-én a *Studnitzka* Ferencz jelenlegi lipcsei egyetemi tanár s a bécsi egyetem akkori assistense tiszteletére, néhai Emich Gusztáv költségén kiásott és oltárai[1] alapján *Aesculapius* szentélynek minősíthető romhalmaz szintén csak egy (LEG IIII FF) ilyen és idáig külön nem ismertetett nyomatot[2] eredményezett. S még meglepőbb, hogy az amphitheatrumtól D-re a *via Traiana* és a várfal közti Tornya romnak (Grohotya Tornyaszka) Julius Alexander bélyege szerint szintén 158-ban felavatott fürdője, nagy terjedelme daczára ismét nem szolgáltatott ennél az egyetlen LEG IIII FF bélyegnyomatnál többet. S még a Buda Ádám reai házi gyüjteményében ideszámítható két töredék,[3] u. m.: LEG[IIII f. f]. és [leg. IIII] F F sem emeli ezt a számot akkorára, mekkorát kiterjedése után innen várhatnánk.

Ime tehát következetesen Sarmizegethusa várfalain kívül jelentkeztek a legio IIII F. bélyegei és pedig: 1. a déli oldal Mithræumában egyetlen töredék, 2. az E előváros legszélső Aesculapæumában szintén egy bélyeg, 3. a nagy fürdőben a reai

[1] Első töredék: CIL III. 7897 $\frac{\text{AESCVL}^{\text{A}\,\text{P}}}{\text{20}}$ et hygiæ. Studnitzka sietett közölni a dévai muzeumba szállított oltártöredéket. Arch. epigr. Mitth. VIII. p. 45. n. 4.

Második töredék 7898 æsculapu ET HYGIAE. Ezt én közöltem Arch. epigr. Mitth. IX. p. 241. n. 16.

[2] Téglás G. és Király: Neue Inschriften Arch. epigr. Mitth. VIII 1884 p. 54. n. 3. Innen CIL III. 8070e.

[3] Téglás G., Arch. epigr. Mitth. XI. p. 238. n. 5. Erd. Muz. Uj folyam V. 1888. 245. l. CIL III. 8070f.

töredékek beleszámításával két nyomat. És 4. az amphitheatrum a magánbélyegek gazdag csoportjával szemben szintén nem örvendeztethetett meg összevissza három legio bélyegváltozatnál többel. Ezek közül a legelső a (G IIII FF) bélyegnyomat,[1] az amphitheatrum északi felének mellvédjében csaknem a felszinen feküdt.

S a másik két változat sem feküdt valami mélyen és szintén a páholyülések gyenge válaszfalaiból s a cavea mellvédjének burkolatából került napfényre. Az egyik ansatus keretével:

LEG IIII FΓ

a másik letompított keretével és a jelző F F hiányával tűnik fel s ilyen formát[2] mutat: (LEG IIII).

Ime a kézzelfogható biztos utalás arra: hogy a legio IIII Flavia összevissza sem igen állhatott három vexillationál többel Sarmizegetusában, s a középületek renovatiójában is csak a várfalakon kívül örökítheté ott meg magát. Világos tehát, hogy a leleteinkkel 158-ra befejezettnek és Sarmizegetusa közönsége alkotásának bizonyuló amphitheatrum és nagy fürdő, valamint a Mithræum és Aesculapium annak a nagy pusztulásnak eshettek áldozatául, a mikor a szomszéd barbár népek a dáciai haderőt letiporva, idáig terjeszthették dulásaikat. De hogyan történhetett a határszéltől jó távolra eső Sarmizegethusa ilyetén dulatása?

Dácia felettébb hiányos hadtörténelmi évlapjait forgatva, mindenekelőtt az aranyvidéknek 167-re határozódó felprédáltatásán akad meg kutató tekintetünk.

A véletlen kedvezéséből 1854 és 1855-ben Verespatakon megnyitott régi római bányaüregekben szép számú olyan viasztábla került ismét napfényre, melyeknek keltezéséből azt állapíthatjuk meg, hogy a ceratakkal együtt elfalazott háztartási

[1] Téglás G., Ujabb adalékok Dácia teliratt. Erd. Muz. XIX. 1902. Különleny. 23. l. n. 15.

[2] Téglás, U. ott 23. n. 16. Klio. Neue Beitr. zur Inschriftskunde Daciens. Bd. X. 1910. p. 497. n. 26.

eszközöket annak idején Alburnus maior és környékének vagyonosabb családai valamely váratlan veszedelem hirére siettek elrejteni. A jobbára közkeresett iratokat képező ceraták legujabb kelete 167 márczius 28-at[1] képviselvén, ily módon a betörés kevéssel utóbb következhetett be. Ebből a keltezésből megállapíthatólag a mikor a pannoniai oldalon egy esztendővel korábban kitört marcomann háborut a Közép-Duna mellékére minden felől s legfőbb részben épen a szomszéd Felső-Mœsiából összecsődített seregekkel elfojtottnak tekinthették, hirtelen Dácia ellen fordult a határszéli és kárpátalji népek legeleje. Ezeket u. is nem annyira a rablási vágy zavart ki házi tűzhelyeikből, mint inkább az az ellenállhatatlan nyomás, mely az ujabb vizsgálatok[2] szerint, a Közép-Vistula tájáról lassan előre hömpölygő góthárad az északi Kárpátok innenső és tulsó oldalán meglapult népesség nyugalmi egyensulyának felbolygatásával akkoriban a Kárpátok vonalán s főleg a Felső-Tisza és a Szamos-torkolatban leküzdhetetlen forrongást támasztott.

A viasztábláknak (ceratæ) eme feledésbe merülése kiáltó tanubizonysága Alburnus maior váratlan meglepetésének és a lakosság megsemmisülésének is. Hisz ha nem ilyen villámcsapásszerű borzalmassággal rohanják meg a bányaságot, a lakosság módosabb része mégis csak szabadulást nyerhet vala. A betörés eme lesujtó sikere pedig egyesegyedül a nyugati párkányhegységen át sikerülhetett, mint a honnan rendes viszonyok közt tartani okuk nem vala. Az Érczhegységet ugyanis Miciatól (Marosnémeti—Veczel közt) félkörben Resculumig (Sebesváralja), vagyis a délkelet és észak felé fejlődő limesúttal[3] zártak be.

[1] CIL III Ceratæ u, XIII. a nagyenyedi ev. ref. collegiumtól a berlini muzeumhoz került *Cercata* egy *Deusara* nevű bányaközségből, melynek hollétét ma sem tudjuk.

[2] Bruno Rappaport, Die Einfälle der Gothen in das römische Reich. Leipzig 1899. 13. és 15. lap.

[3] Téglás Gábor, Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. Székfoglaló akadémiai értekezésemben (Tört. Ért. 1889. XV. 1. sz.) kifejtett idevonatkozó nézeteimet ugyan Fröhlich Róbert birálata kifogásolta. Arch. Ért. Uj f. X. 1890. 77—79. l. Azonban már a bányavidéknek itt jelzett felprédáltatása is nekem ad igazat s a letelt negyedszázad folyamán még jobban megerősített első feltevésem helyességében.

Miciaban a Maros nyilatát elzárva Piski-Dédácsnál a Maros jobb partjára Petrishez (Arany) azért tér át a limesút, hogy onnan kezdve a Zalatna, Abrudbánya felé vezető völgynyilatokat közvetlenül fedezhesse. Germizára (Algyógy), Blandiana (Karna, Alvincz alatt), Apulum (Gyulafehérvár), Brucla (Nagyenyed), Salinæ (Marosujvárnál, Székelyföldvár) után áthajlik a hadi út Potaissahoz (Torda). Ott az Aranyos völgynyilatot kellően fedezve északra fut a hadi út s a Kisszamos völgyéről Bánffyhunyad felé a Sebes-Köröshöz hajolva Sebesváraljánál a Kalotaszegről az Aranyos forrásvidékére vezető hegyi átjárókat vala hivatva elzárni. Alburnus maior támadói tehát csakis a nyugati védtelen oldalon végezhettek ily kétségbeejtő biztossággal, mert a helyszini kis őrségtől s a szintén nem harczképes bányászoktól tartani mi okuk sem lehetett, s arról is eleve tisztában valának; hogy Alburnus maior felprédáltatásáról a hírvétel Apulumban jó pár napba kerülvén, a segítő csapat felszerelése, helyszínre juttatása a leggyorsabb tempóban is legalább 4—5 napot igényel. Ennyi idő pedig bőven kifutotta arra is, hogy a Fehér-Körös virágzó bányavárosait szintén *Alburnus maior* sorsára juttatva, gazdag terhükkel az Alföld felé ismét egérutat vehessenek. Odáig azonban még alig fajulhatott ez a betörés, hogy annak csapásait Sarmizegetusa is megérezhesse; mert hisz ekkor még egészében hátvédül szolgált a XIII. iker legio s a Maros völgynek Miciától (Déván alul) Resculumig (Sebesváralja) jelzett várgyürüje utját szegi vala a portyázóknak. Bizonyosra vehető egyébként, hogy a 167-beli betörők czéljai nem is terjedtek az aranybányák felprédáltatásán túl s az ott könnyű szerrel hatalmukba került dús kincsekkel mielébb biztos otthonukba siettek ismét. Egészen más, a dáciai védrendszer teljes felforgatására vezető harczi események eredményezhették tehát azt a pusztulást, melynek restauratióját a legio IIII Flavia várhelyi bélyegeiből megállapíthatónak véljük.

A bányavidék szomoru sorsa komoly intőjelül szolgálhatott Marcus Aurelius kormányának a tartományi hadszervezet sürgős reformjára nézve is. A tartomány egyetlen legioja a legio XIII gemina ime nem is vehette észre, hogy háta megett alig 85 km. távolságban ellenséges betörők martalékául esik Dácia arany-

vidéke. A lehető leggyorsabb segítségért esengő lakosságot a legio V Macedonicának Trœsmisből (Jilica) történt átrendelésével siettek megnyugtatni. Ez a legio 168-ra átmenőleg vonulhatott ide be s azonnal tűzvonalba is indulhatott, mert T. Valerius. a legio veteránusa, a ki 170-ben a régi táborhelyen hagyott családjához való visszatérését áldozással[1] örökíte meg

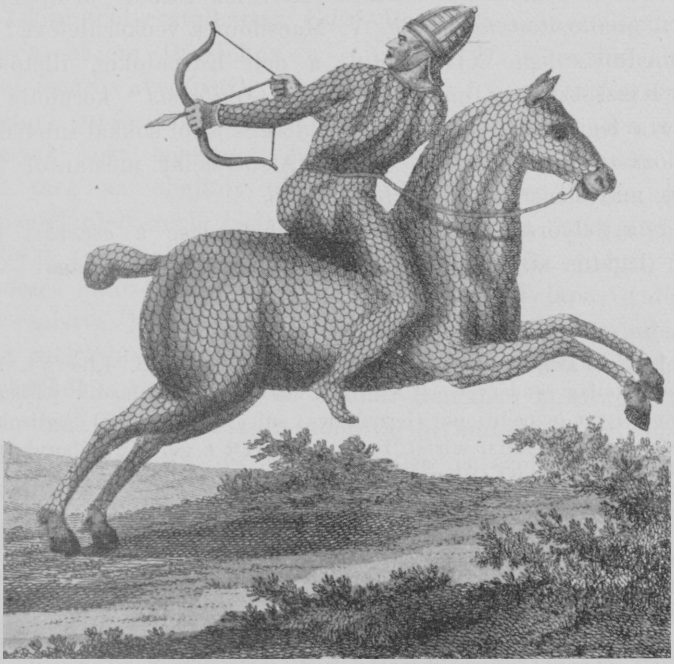

Szarmata lovas.
Traján császár diadaloszlopáról.

Trœsmisben az őt elbocsátó Clemens helytartó elődeiül M. Claudius Frontot és az idáig más oldalról még ismeretlenül álló

[1] CIL III 7505. (Dessau, Inscriptiones latinæ selectæ 2311.) Trœsmisből. A záradék előtti passus: m(issus) h(onesta missione in Dacia Cethe(go) et Claro co(n)s(ulibus) sub Cornel(io) Clemento c(larissimo) v(iro) = Tisztes elbocsáttatását Cethegus és Clarus consulsága idejében (170) Cornelius Clemens méltóságos urtól (a helytartótól) megnyervén, (reversus at lares suos), házi isteneihez tért vissza.

*Calpurnus Agricola*t nevezi meg, mint a kik alatt is ott harczolt az *expeditio Germanica*ban.[1]

Ezzel a legio áthelyezéssel a tartomány administrationális szervezete is nagyot változott. A Kr. u. 129-től ismeretes kettős kerületet[2] háromra osztották s a 167-ig Dácia superiorként szerepelt kerületet, mely a délkeleti felfölddel azonosulhatott, ketté osztva a Marostól északra eső vidék *Dacia porolissensis*[3] néven önállósíttatván, a leg. V. Macedonica védkerületévé[4] vált. Ily módon a legio XIII gemina a déli Kárpátokig, illetőleg a mai Krassószörény megyéig *Dacia Apulensis*[5] kerületté alakulva a legio XIII gemina és segédcsapataitól sokkal intensivebb gondozást nyerhetett. A régibb Alsó-Dáciát mostantól fogva Dacia malvensisnek[6] nevezték.

S a helyőrség állományának emelkedése a császári helytartó (legatus augusti prætore) rangjának *consularis*ságát[7] vonta

[1] Filow Bogdan, Die Legionen der Provinz Mœsia. Klio VI. 74. l. chronologiailag rendezvén ezt a becses emléket, a harmadik passusban: (functus) item (expeditione) Germ(anica) sub [Cal]pur(nino) Agricola Cl. Fronto[n]e c(larissimis) v(iris). Ismét részt vett a germán háboruban (így nevezték a dáciait is) Calpurnius Agricola és Cl. Fronto méltóságos urak (helytartók) alatt.

[2] CIL III. Diploma honestæ missionis XLVI. (XXXIII.): sunt in Dacia inferiore (sic) sub Plautio Cæsiano = Also Dáciában állnak (t. i. segédcsapatok) Plautius Cæsianus alatt. Itt a tartományi pénzügyigazgató eszközölte az elbocsátást, mint azt Domaszewski Rheinisches Museum 1893. 243. l. kimutatta. A Maroskereszturról Torma Károly által közölt elbocsátó diploma 158-ból. (Arch. Ért. Uj folyam. VI. 1886. 307. l. Dessau, Inscr. lat. sel. 2006. CIL III. supplementum p. 1989): in Dacia super(iore) et sunt sub Statio Prisco leg(ato). Felső-Dáciában a Statius Priscus helytartó alatt állnak (t. i. a segédcsapatok).

[3] CIL III: 1464, 7659 és 7662.

[4] CIL III. a kolozsvári muzeum téglanyomata: E · D · P = vagyis: E(xercitus) D(aciæ) P(orolissensis). Ehhez Domaszewski, Rhein. Mus. 1843. 244. l. Jung, Fasten der Provinz Dacia. Insbruck 1894. 18. l.

[5] CIL III. 1456, 6575, V. 8659 és IX. 5439.

[6] CIL VI. 1449. Roma.

[7] v. Premerstein, Die Anfänge der Prov. Mœsien. Jahresb. des österr. archäol. Instituts I. 1898. 164. érvényesíté ezt az Augustustól az aldunai tartományokban követett szabályt először irodalmilag.

maga után. Nemcsupán a 170-ből ismeretes M. Claudius Fronto [1] és utódja Cornelius Clemens [2] consularisok; de ezeknek itt először jelentkező elődе: Calpurnus Agricola is clarissimi virik.

De a rómaiak dáciai reformjával párhuzamosan folyhatott a határszéli népek szervezkedése és harcziassága s ezek nyomása alatt a Duna-Tisza közén hűbéri viszonyban állott jazygok [3] szintén nyílt ellenségeskedésre bátorodtak. Épen ezekre való tekintetből csatolhatták *Felső-Moesia* kormányzóságát egyidőre a három Dáciáéhoz, a mint azt *M. Claudius Fronto consul legatus Aug(usti) pr(o) pr(aetore) trium Dac(iarum) et Moes(iae) sup(erioris)* titulusából [4] következtethetjük. S a rendes viszonyok közt bízonyára hatásos intézkedések mégsem hozhaták meg az óhajtott jó sikert. M. Claudius Fronto, korának legtekintélyesebb hadvezére, a mint Dácia határaiból kimozdulva a *jazyg german* népek megfenyítésére indult, több szerencsés ütközet után, feltehetőleg az Alföld lápos vidékein tőrbe csalatva, hősies védelem után maga is életét vesztette.[5]

A megdöbbentő veszteség jelentőségét a birodalmi kormány kegyeletéből is megitélhetjük, miután Rómában a forum Traianumon hadi díszben készült szobrával *(armata statua)* [6] siettek emlékét megörökíteni és Sarmizegetusa is szoborral rótta le *patronusa és védelmezője* [7] iránt érzett örök háláját.

[1] CIL III. 1457. már idézett czíme: consul. leg. Aug. pr(o) pr(ætore) Mœsiæ superioris et Daciarum trium.

[2] CIL VIII. 9363. Dessau 1099. Cæsarea Mauretaniaból (Cherchel) Consularis et dux trium Daciarum.

[3] *Alfred von Domaszewski:* Serta Hartiliana. 9. l. és Kornemann, Kaiser Hadrianus 28. l. 5. jegyzet szerint a jazygok és roxolanok Trajántól kezdve szövetségesei valának a rómaiaknak, vagyis a rómaiak ajándékokkal le tudták őket kenyerezni.

[4] CIL III. 1457. (Dessau 1097.) Sarmizegetusa hálaemléken.

[5] CIL VI. 1377. = Dessau, 1098. 26—28. sorai Dessau szövegezésében: *post aliquot se(cunda proelia adversum Germanos | et Jazyges ad postre mum pro r(e)p(ublica) fortiter | pugnans ceaderit.* Több szerencsés ütközet után a german jazygokkal a birodalomért végsőig harczolva, elesett.

[6] CIL VI. 1377. 29—30. sorai: quod armatam statuam [poni] in foro divi Traiani pecunia publica cen[suit] = (A Trajan téren birodalmi költségen hadi díszben formálandó szobrot szavazott meg emlékéül.)

[7] CIL III. 1457. Dessau 1099. záradéka.

A szörnyűséges vereség 170 nyárelején, vagy tavaszán következhetett be, miután T. Valerius a M. Claudius Fronto hivatali utódául leküldött *Cornelius Clemes*től nyervén elbocsáttatását, még ugyanazon esztendőben trœsmisi otthonába is kényelmesen visszaérkezhetett. Magának a catastrophának színhelyére azonban csakis a jazygok megnevezéséből következtethetünk s a rájuk való utalás egyuttal irányadóul szolgálhat arra a vonalra is, melyen át a vérszemre kapott jazyg-germánok a hadseregének javarészétől megfosztott Dáciát elárasztháttak. Miután M. Claudius Frontoval a fegyveres erő szinejava is a csatatéren maradhatott, a neki bőszült barbárságot még a rendes hadi utakon is alig tartóztathatják vala már fel. Ennek daczára a népszövetség alig választotta a Sebes-Körös, avagy a Maros nyilatában kinálkozó utakat, a hol a castellumok őrségével okvetetlenül idővesztegető csetepatéba kell vala keveredniök. Már pedig a támadók tisztában lehettek a felől, hogy a császári kormány nem hagyja megtorolatlanul ezt a vereséget s ugyancsak sietniök kelle a tervezett portyázások kivitelével.

Felfogásunk szerint most is messze elkerülhették a haracsoló csapatok Apulumot, miként az 167-ben történt. De annál mohóbb vágyakozással kereshették a Sarmizegetusa megrohanásához vezető hegyi ösvényeket. Nem tartozik ide ennek a vállalkozásnak részletezése; de a feliratok germán vonatkozásai mellett ásatásunk jelzett tanulságaiból megállapítható rombolás a Bihar- és a szomszédos déli párkányhegységnek őrhelyekkel alig védett hágóin át következhetett be. A Fekete-Köröstől a Fehér-Körös mellékére s onnan a Maros Déván aluli szakaszára, majd Vajdahunyad irányában Hátszeg vidékére alig 3—4 nap alatt minden nagyobb ellenállás nélkül átszáguldozhattak a támadók. Sarmizegetusának rájuk nézve értékesebb negyedeit pedig épen az elővárosok képezhették. A vagyonosabb családok ugyanis az építkezési maradványokból megállapíthatólag a várfalakon kívül, legkivált pedig a szomszédos *Vurcu luj Petri*, a *Retyezát* előhegyeire s a keleten festőileg csoportosuló szászvárosi havasokra, valamint a hátszegi medencze 18 kilométernyi amphitheatrumán át a Hunyadmegyét nyugaton beszegő Ruska Pojana

nyulványaira, s DNy felé a Vaskapu-hágóra oly változatos kilátást nyujtó külterületeket kedvelhették. Errefelé t. i. a villaszerű építkezés kertjeinek s a templomokhoz, amphitheatrumhoz hasonló monumentálisabb építkezéseknek nem szabtak korlátot a várfalak. Épen azért foglalhatott helyet az amphitheatrumon kívül annak Nemesis szentélye,[1] a már említett Aesculapium,[2] a nagy fürdő, a második *Malagbel* temploma.[3] A Vaskapu felé haladó *Via Traianatól* É-ra s az amphitheatrumtól Ny-ra állott az a palota, melyet 1823-ban kútásás közben véletlenül felfedezett, de fájdalom, utóbb megsemmisült két mozaikképe[4] annyira elhíresített. A többi oldalon s főleg délre és nyugatra már kevésbé szerepelhetett az előkelőség s a vagyonos osztály.

Ennek a virágzó városnak katonai védelme pedig a lehető minimális lehetett, miután Sarmizegetusa Dácia pacificatiója után 109—110-ben Terentius Scaurianus császári helytartó által *coloniává*[5] alakíttatván, minthogy az akkori felfogás szerint *tábor* és *város* Mommsen[6] szavai szerint incompatibilisek valának, a leg. XIII geminát onnan Apulumba telepíték. Sarmizegetusa tehát akkor veszíté el a leg. XIII geminaból álló

[1] CIL III. 12582. (Téglás misit Bormanno) s 1890. és 1892. ásatásaink leletei 13775—13790-ig másolataink szerint közölve.

[2] CIL III. 7897, 7898 és 12579. (Téglás misit Bormanno) cuius sunt supplementa

FOR(tunæ) = Fortunanak
AES(culapio = Aesculapiusnak
H(ygiæ) = Hygeianak.

[3] Téglás G.: Arch. epigr. Mitth. XIII. p. 192. Erd. Muz. Uj folyam 1890. p. 393. Deo (Malag)beli I. Fl. Aper | scrib(a) col(oniæ) et voto. CIL III. 12580.

[4] *Bedäus Josef von Sharberg:* Abbildung von zwei alten Mosaikon, welche im Jahre 1823. zu Várhely im Hunyader Comitate entdeckt worden. Kronstadt. 1825. — Peretsenyi Nagy László: Erdélyi ritkaság. Felső-Magyarországi Minerva 1825 nov. száma 431—4. l. — *Téglás Béla:* A két várhelyi mozaik padló a két képpel. 1. Priamos kéri Achillestől Hector holttestét. 2. Páris itélete. Hunyadmegyei Tört. és régész. Társulat IX. Évkönyve 1898. 12—18. l.

[5] CIL III. 1407. Sarmizegetusa alapitási emlékköve: *condita colonia Dacica.*

[6] Mommsen Hermes VII. 1873. 302. l.

ama megszálló őrséget, mely Dio [1] szerint az első dák háboru békefeltételeinek biztosítása czéljából Decebal királyi várába betelepedett volt. Amint aztán a legio XIII gemina végleg Apulumba került, Sarmizegetusát rendes helyőrséggel csak kivételes időkben láthatták el. Hisz a város a délkeleti felföldről az Al-Dunához vezető Vaskapuhágó alján a tartomány első hadi organisatiója szerint az ellenséges támadások tűzvonalán annyira kívülesőnek mutatkozott, hogy tőle nyugatra a Ruszka Pojana hegyfalát még külön erődítésekkel kiegészíteni feleslegesnek itélte a császári kormány.

Sarmizegethusánál is érvényesült tehát Dácia bekebelezése után az az Augustustól a határprovinciákban mind következetesebben érvényesített hadi elv,[2] hogy miután a legiók állományából mind nehezebben telt ezek gondozása, *veteránusok* betelepítésével pótolgatták a fegyveres erő elégtelenségét.

Claudius császár még tovább fejlesztette Augustus ebbeli mintáját, s különösen tanulságos erre nézve az a colonia-lánczolat,[3] mellyel ő Hispania déli partvidékét az akkoriban még hűbéri viszonyban állott Mauretania ellenében megerősíteni sietett. Egyebek mellett Germániában *Colonia* (a mai Cöln), Pannoniában *Savaria* (Szombathely), Mauretuniában *Caesarea oppidum*, Britanniában *Cammulodunun* [4] neki köszönhetik létezésüket.

Dácia meghódítója, Traianus még tovább haladt ezen a téren is s a közvetlen szomszédságban Sarmizegetusához hasonló coloniái Alsó-Mœsiában: *Ulpia Oescensium* [5] (az Isker

[1] Dio LXVIII. 9, 7. Boissevkiadás. (Τραϊανὸς) τὸ στρατόπεδον ἐν Ζερμιξεγεθούσῃ κατελαπών . . . ές τὴν Ἰταλιάν ἀνεκομισθη. Békekötés után Trajanus Sarmizegethusában és egyebütt is legio csapatot hagyva tért Itáliába. Cichorius ugyan Die Traiansäule II Textband 368. l. minden elfogadható ok nélkül itt a leg. I. Minervára gondol.

[2] E. Kornemann, *Die neueste Limesforschung. Klio,* VII. Bd. 1907. 87. lap.

[3] E. Kornemann *Colonia* czikke Pauly—Wissowa: Real Encyclopædie IV. 554. l. Nr. 351—353. és 359—366.

[4] Kornemann: Die neueste Litnes forsch. Klio VII. 81. és 87. l.

[5] CIL III 7429. colonia Ulpia Oescensium colonia 7426.

torkolati Gigeninél), *Ulpia Traiana Ratiaria* (Arcar Palánka)[1] Felső-Mœsiában.

Ezek a veteránus coloniák az önkényt jelentkező s odautalt (deducti) veteránusok testületével a közbiztonság ellátása mellett még kisebb hadjáratokban is jól elláthatták a védelmet.

Jazyg harczosok.
Traján császár diadaloszlopán.

Csakhogy olyan népáradattal szemben, mely *M. Claudius Frontit* fényes hadseregével képes vala megsemmisítni, a polgári foglalkozásában már puhulásnak indult veteránus őrség még a *leg. XIII. gemina* nehány vexillatiójának segítségével sem igen

[1] CIL III 14217. Colonia Ulpia Ratiaria et Mœsia superiore 7429. Colonia Ulpia Ratiaria 6294, 8088. Ketczer, 8089, col. Ratiaria (64), 8090, 8263, 12647.

fejthet vala ki megfelelő védelmet. Ilyen körülmények közt azt is szerencseszámba vehetjük, ha legalább a várfalak közé menekültekről képes vala a gyenge őrség a felkonczoltatás veszedelmét elhárítani. Hisz a tüzes csóvák nyilazással, parittyázással így is tűzveszedelmet támaszthattak azon hosszú idő alatt, a mennyiben a Dáciában hatékonyabb fegyverténye re képtelenné vált seregmaradványt Rómából friss csapatokkal ismét harczképessé teheték.

Az amphitheatrum, a nagy közfürdő, a mithræum romjaiban megállapított elhamvasztás veszedelmét tehát Sarmizegetusa elővárosai nem kerülhették el s a várost hamvaiból jó részben ujjá kellett még a falak közt is teremteni. Ezt a birodalmi költségen megörökített restauratiót nagyon is érthetőleg documentálja a Marcus Aureliusnak állított szobor emléktáblája, melynek záradékában [1] *Sarmizegetusa a császár jóvoltából ujjáteremtett, s veszedelmes válságából kimentett városként örökíté meg hálját. [Co]lonia Ulp(ia) Traian(a) Aug(usta) Dac(ica) ancipiti periculo virtutib(us) restituta.*

Ezt a hatályos császári rendelkezést azonban egy külön hadtest mozgósításának köszönheté Sarmizegetusa. Akármilyen tekintélyes haderőt alkotott legyen is Dácia két legioja, annak minden erejét lefoglalták úgylátszik az északi határszelre tömörült ellenséges népek s a tulajdonképeni csatatértől messzi kívül eső főváros és környékének restauratiójára a szomszédos két Mœsiából rendelték be a segítséget. Numidia fővárosának: Lambesisnek köszönhetjük az útbaigazító tanuságlevelet erre a nevezetes eseményre. Julius Berenicianus emlékköve szerint ugyanis a legio I Italicaból és legio IIII Flaviaból s ezek segédcsapataiból alakított hadtest parancsnoka gyanánt sietett az elhamvadt tartományi főváros és Dácia délvidékeinek gyámolítására. Hivatalos czime: *praepositus legionibus I Italicae et IIII [Flaviae cum omnibus copiis] auxiliariorum* valamint az a csak rendkívüli nehéz viszonyok közt engedélyezett pallosjoggal történt felruháztatása (dato iure gladii) hiteles tanuságai annak is, miszerint a tartományi helytartóságtól függetlenül

[1] CIL III 7969.

egy bizonyos megszabott territoriumon teljhatalmu küldöttként a hadi jog kérlelhetetlen és megfelebbezhetetlen uraként kellett nehéz megbizatását gyakorolnia.

Hogy mennyire rátermett és kiváló képességű és a viszonyokkal mennyire tájékozott főtisztet ért a bizalom, azt Berenicianus előbbi alkalmaztatásaiból is megitélhetjük. Tribunus

Jazyg harczosok.
Traján császár diadaloszlopán.

militum rangfokozatát ismeretlen tartományban és legionál nyerte el, mert ennek meghatározását az emlékkő kicsorbulása lehetetlenné tevé. Hasonló minőségben került a Cappadociában feküdt legio XV Apollinarishoz. [tri[bunus militum leg . . . .] item XV Apollinaris. Azután városi quæstor [quæstor urbanus]. Mint prætor Marcus Aurelius és L. Verus jelöltje (candidatus Augustorum) vala. Innen a XIII. legio parancsnokságába, vagyis

Dáciába került, a mikor az még egymagában szolgálta Dáciát. Most a legio IIII Flaviahoz küldték, tehát Felső-Mœsiába Singidunumba jutott.[1] Ezekkel az értékes tapasztalatokkal és topographiai tájékozottsággal kiválóan alkalmas lehetett arra a hadi expeditióra, mely,, a legio XIII gem. territoriumával Felső- és Alsó-Mœsiát egyaránt érdekelte. Hogy pedig ez a kiküldetés tényleg Dáciának 170-ből annyira emlékezetes veszedelmével kapcsolatban következhetett be, azt Berenicianus további pályafutása kétségtelenné teszi. Schultze[2] ugyan a korhatározó későbbi leletek ismerete nélkül Domitianus dák háboruira utalá Berenicianus eme sajátos parancsnokságát. Csakhogy 176—177-re a Lambesisben állott legio III Augusta parancsnokságával Numidia helytartóságában (leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(ætore) legatus III Aug(usta) ismerjük őt s 178-ban *consul designatus*.[3]

[1] CIL VIII 2582 (= Dessau, Inser. latina selectæ 1111.). *[A] Julius Pompilius A fil(ius) Cornelia T. Vibices Varus Laevillus [Berenicianus Vir stilitibus iudicandis tribunus militum leg . . .] item XV Apollinaris quaestor urb(anus); adlec[tus inter tribunicus praetor candidatus Augustorum: legatus leg(ionis) XIII Geminae item IIII Flaviae, praepositus legionis I Italicae et IIII Flaviae cum omnibus copiis auxiliorum dato iure gladi leg(ato) Aug(ustorum) pro praetore leg(ionis) III (Aug(ustae) consul desig(natus).* = [A] Julius Pompilius A fija Cornelia Piso T. Vibius Varus Lævillus *Berenicianus* itélő biró tribunus militum [legio száma kitört], továbbá a XV Apollinaris legionál (Cappadocia) városi quæstor, választott tribunus, az uralkodók (Marcus Aurelius L. Verus) prætor jelöltje, a XIII iker legio legatusa (Apulumban), ugyanaz a legio IIII Fl. (Singidunumban) a legio I és IIII Flavia és segédcsapataikból alakult hadtestnek hadijoggal felruházott parancsnoka. Császári helytartó s a legio III Aug. legatusa (Lambesis Numidiában), consuljelölt stb.

Ezt a töredékes emléket kiegészítette Renier a CIL VIII 2744 alapján Lambesis prætoriumából. *P(raeposito legionibus I Italicae et IIII Fl. cum auxiliis dato iure gladii leg. Aug. pr(o) Pr(aetore) leg. III Aug(ustae) et veterani [leg. III.] Aug. qui militare coeperunt Glabrione et Homull(o) et Praesente et Rufino co(n)sulibus.* = A legio I Ital. és leg. IIII hadijoggal felruházott parancsnoka. Pro prætor és a III. legio parancsnoka. A III. legio ama veteránusai, kik Glabrio és Homullus, valamint Præsen és Rufinus consulok alatt kezdtek volt szolgálni.

[2] E. Schultze: De legione Germanorum XIII Gemina. Kiliæ 1887. 46. l.

[3] Rávonatkoznak CIL VIII 2744, 2745 és 2988. is. Lásd Jung: Fasten 55.

Ebből folyólag Jung Gyula[1] egészen kutatólag Marcus Aurelius és L. Verus uralkodók candidátusát felcserélvén, benne a germán-sarmata háboruk egyik további felderítést igénylő jelenségévé minősíté Berenicianus parancsnokságát. Domaszewski Alfréd egy lépéssel tovább haladva M. Claudius Fronto 170-beli catastrophájának következményét látja a nem egészen szokatlan és mindig az illető tartományok haderejének lefoglaltsága idejére szóló küldetésben. Csakhogy Domaszewski[2] M. Claudius Fronto felkonczoltatása után is érintetlennek képzeli Dácia marosvidéki vársorozatát s kizárólag Sarmizegetusa biztosítására irányuló megfigyelő hadnak nézi az egészet, melynek egyedüli teendője a Vaskapu megszállásában merül vala ki. Szerinte ugyanis Sarmizegetusát nem sujtotta a jazyg-germán tömeg túlsúlyra jutása s Julius Berenicius oly időben érkezett egyesített két legiojával a Vaskapuhoz, hogy a további eshetőségek megelőzésével kellő védelmet teremthetett ott. Pedig mennyire másként állott a valóság, azt a sarmizegetusai ásatások krónikájával tán sikerült már kellőleg kimutatnunk.

TÉGLÁS GÁBOR.

[1] Julius Jung: Fasten der Provinz Dacia. Innsbruck 1894. 55. l. Die Legionslegaten n. 4. Zeit der grossen germanischsarmatischen Krieges, wo Provinzen und Legionen mehrfach combiniert erscheinen. V. ö. Vita Albani n. 6.

[2] Alfr. v. *Domaszewski:* Chronologia Neue heidelb. Jahrb. V. 116. Nach dem sicheren Anhalt, welchen die geographischen Beschaffenheiten des Landes bietet, erfolgte die Concentrierung der aus Singidunum (Belgrad) und Novæ (Sistov) anrückenden Truppen bei Zierna (Orsova). Das Heer marschierte auf der Militärstrasse (CIL III 7999, 8000, 8011 und p. 882.) über ad Medium nach Tibiscum und *kam rechtzeitig, um den Eisenturmpass der Tibiscum mit Sarmizegetusa verbindet, zu decken.* Im Norden war Sarmizegetusa durch die drei Lager Micia Gernizara, vor allem Apulum gedeckt. Ez a csatlakozás nem történt meg, a tibiscumi úton sem vonulhattak fel az elhatalmasodott jazyg-germánok miatt oly könnyedén és Sarmizegetusa már rég megszenvedte az ellenség kezét.

TRIENT OSTROMA 1703-BAN.

1702 októberében I. Lipót császár és király elhatározta, hogy három magyar hajdúezredet és két horvát hajdúzászlóaljat állít fel. Október 31-én *Bagossy* Pált, ki néhai atyjának, Lászlónak példájára, nemcsak nem csatlakozott a magyar fölkelőkhöz, hanem hősiesen is harczolt a török ellen, megbízta, hogy Felső-Magyarországban egy kétezer főből álló ezredet alakitson, s azt mint valóságos ezredes vezesse, kinek az ezred összes tisztjei, altisztjei és közlegényei engedelmeskedjenek.[1] Egy pátens a toborzást már deczember 6-án elrendelte[2] s 1703 februáriusában Bagossy parancsot kapott, hogy ezredével Morvaországon át Felső-Ausztria és a bajor határok ellen induljon. Mivel Ebeczky István a neki · fölajánlott alezredesi, Andrássy Jeremiás pedig az őrnagyi rangról lemondottak, helyettök a király 1703 április 16-án gróf *Gyulai* Ferenczet nevezte ki alezredesnek, *Rothanides* Jánost pedig őrnagynak. Mind a három törzstiszt egyúttal századparancsnok volt. A többi hét század Sales Zsigmond, Nyárády, Kökényesdy, Káposztásy, Szántó, Bagossy László és Csányi kapitányok alatt állott. Április 17-én Egerben már 1600 rekruta volt együtt s az ezred egy hét mulva kellően fölszerelve meg is indult a harcztérre, de nem Bajorország, hanem Olaszország felé. Bagossy a legöregebb kapitánynak, Salesnek meghagyta, hogy Bihar és Szatmár vármegyékből a még hiányzó 400 embert mielőbb összeszedje és hozzávezesse.[3]

[1] A Kriegs-Archivból közli Maendl, Gesch. des k. und k. Infanterie-Regiments Nro 51. I. 3—5.

[2] U. o. 5—6.

[3] Maendl, I. 17 19.

Ehhez az utócsapathoz kivánt csatlakozni gróf *Gyulai* Ferencz, a ki az ezred elindulásakor alezredesi kineveztetését még meg sem kaphatta, mert a távol Erdélyben, Nagyszebenben tartózkodott. Onnan csak május végén indult el. A mi ezentúl, junius elsejétől 1704 deczember 12-éig történt vele, maga beszéli el kézíratban fennmaradt naplójában, mely most a később róla nevezett 51. magyar gyalogezred tiszti könyvtárának tulajdona.[1]

Mint ennek az ezrednek egykori tartalékos tisztje, örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy az ezred vérkeresztségét, Trient ostromát, melyről az ezrednek Maendl kapitány (most őrnagy) úr által gondosan és bőven mégírt monographiája nem emlékezik meg, főképen Gyulai Ferencz elbeszélése alapján bővebben ösmertessem.

Gyulai Ferencz Karinthia felől a magyar hajdúkkal 1703 augusztus 21-én érkezett Tirolba. Azon a helyen, hol a Dráva fölveszi a sokkal nagyobb Iselt, a Maros váradjai hídjánál sokkal hosszabb kőhídon át ment be *Lienz* kerített városába, mely őt Medgyesre vagy vagy Nagyszombatra emlékeztette. A főhadi biztos és a polgárság azt akarta, hogy pihenés nélkül tovább induljon, mert a kétfelől megtámadott Tirolból az ellenség előrehaladásáról mindenünnen aggasztó hirek érkeztek.

Elmondták neki, hogy *Miksa Emánuel* bajor választófejedelem még junius 27-én Tirolba tört 11800 bajorral és 2500 francziával; Kufsteint, Rattenburgot, Innsbruckot egy hét alatt elfoglalta s remélte, hogy a Brenner-hágónál egyesülhet *Vendôme* herczegnek olaszországi franczia hadaival. Vendôme 32 zászlóaljjal, 29 svadronynyal, 21 ágyúval és 2 mozsárral XIV. Lajos királynak csak julius 15-én kapott parancsára hagyta oda a Po és Secchia vidékét, a melynek védelmét Charles *Vaudémont* herczegre bíztą. Egyik hadtestét *Medavi* tábornok julius 19-én, a másikat őmaga julius 20-án meg is indította Tirol ellen. Nem jól hallotta Gyulai, hogy csak a lovasság ment szárazföldön, mert azzal együtt nyomúlt előre a gyalogság is és a Garda-tavon csak a munitiót és az élést szállitották. Arcót báró

[1] Abth. I. Nro 806.

Fresen alezredes tiz napi védelem után augusztus 18-án feladta, s aznap a francziák őrséget vetettek Rivába is, melyet a császáriak Arco megszállásakor odahagytak. Mivel az északi és a déli támadásokkal szemben a császárnak Tirolban nem volt elég rendes hada, a jó puskásokat és lövészeket is behívták. Lienz, melynek körülbelül 3000 lakosa van, egymaga száz puskást adott, de ezek nem akartak addig elindulni, míg Gyulai hajdúi a városban maradnak. Gyulai azonban pihenő napot adott, mert «igen megbágyadtak volt a hajdúk a nagy városban». Ő maga szépen besétált a távolabb eső várba, melyet népfölkelők őriztek.

Ott találkozott a fogoly báró *Pongrácz* Gáspárral, Andrásy Pál gyalog ezredének alezredesével, a kinek gróf *Starhemberg* Guido táborszernagy május 26-án lelkére kötötte, hogy két zászlóalját (1536 emberét) jó rendben és fegyelemben tartsa; ő azonban ezredesének útlevelével — a táborszernagy tudta nélkül — Olaszországból hazaindult. Mivel pedig azt gyanították, hogy «Magyarországba a mostani háborúba siet a magyarokhoz és *Rákóczi* fejedelemhez», útközben elfogták és feleségével és három cselédével együtt ebbe a várba csukták. Házának ajtajában kívül-belül fegyveres őr állott. A maga költségén élt, de minden szükségletét az őr vásárolta be négyszeres áron, úgy, hogy 2—3 hónap alatt mindenéből kifogyott, pedig megmaradt holmiját is eladta. Feleségét a megaláztatás, szenvedés és betegség pár nap alatt sírba vitte. Az alezredes kérésére Gyulai azonnal írt gróf *Ursin-Rosenberg* karinthiai kormányzónak és császári miniszternek, hogy Pongráczot megitéles végett Bécsbe vigyék; a mi meg is történt s a császár megkegyelmezett neki, sőt azt is megengedte, hogy magyarországi birtokaira menjen. Le is ment, de kurucz lett; azonban utóbb Rákóczi szintén elfogatta az állhatatlan embert, a kinek sorsa bizonyosan óvatosságra intette a háborúba mostan induló Gyulait.

Augusztus 23-án a hajdúk megindultak s a Lienzer Klausén át, melyet Gyulai *lenbergi passus*nak nevez és igen élénken ír le, megérkeztek Sillianba, másnap pedig — a Pusterthalon fölfelé — Niederdorfba, hol a dúsgazdag bíró leánya úgy megszerette egyik daliás szolgáját, *Portelekit*, hogy hozzá ment volna, «ha amaz bolond elvette volna». 26-án a hajdúk *S. Lo-*

*renzen*nél pihentek meg s másnap a Pusterthal (a Rienz és Dráva) s az Eisack vízválasztóján át ereszkedtek le *Brixen*be, mely «nagy város, szép hely, de nincsen derék erőssége». A pihenő napon (20-án) gróf *Künigl* Gáspár Ignácz herczegpüspök vendége volt *Pallosics* István kapitánynyal együtt. Az ebéden résztvett a püspök testvére, gróf *Künigl* János György tiroli főkapitány (Landeshauptmann) is több úrral együtt, a kiktől eleget hallhatott a politikai és a katonai helyzetről. A püspököt hazafias, de inkább a maga és káptalana érdekeire ügyelő főpapnak tartották, a ki már is sokat panaszkodott a csapatok átvonulásával járó terhek miatt, sőt egyidőben egyenesen arra a szokatlan elhatározásra jutott, hogy semleges marad ebben a háborúban. Jobbágyait el is tiltotta, hogy akár a császárhoz, akár a francziákhoz csatlakozzanak, de később mégis csak megáldotta őket, mikor elindultak a császár táborába. Gyulai úgy találta, hogy sokat ád ugyan a fejedelmi fényre és szertartásokra, de «kurva az anyja az olyan fejedelemnek, a ki ilyen királyi épületekben lakik, feles jószágokat bír és mégis csak hét tál étket készittet, mikor sok vendége van s nem többet». Öcscséről, a főkapitányról s a védelmi bizottság elnökéről sem lehetett sokkal jobb véleménye; mert mikor puskaport és golyóbist akart venni hadai számára, port még csak kapott a hadibiztostól, de golyót már nem. «Azt mondotta a fejedelem (püspök) és a Lancz haubmán, hogy nincsen; de *hazudtak*. Az franczia akkor benn lévén Tirolban, ezek igen hozzá vontak.» Őszintébbnek tartotta gróf *Wolkenstein* alkapitányt, a kivel másnap *Bozen*ben találkozott. A mikor elmondta neki, hogy a franczia megszállással fenyegeti Trientet, a hova mennie kell, holmiját tehát oda be nem viheti: a gróf a bozeni városi tanácscsal együtt készségesen magára vállalta annak elhelyezését s megőrzését. Jellemző, hogy egy akkori törzstiszt mennyi málhával indúlt a háborúba. *Nagy* Sámuel nevű szolgáját Gyulai Bozenben 4 társzekérrel, 24 szarvasmarhával, 12 lóval és 9 szolgával együtt hagyta mindaddig, míg Trient és Tirol megszabadúlhat a francziáktól; s még tíz lova maradt vele.

Augusztus 31-én Bozennél átkelvén az Eisack («Laisok») vizen, hajdúit *Branzoll*ba, csak 11 kilométernyi távolságba, im-

már az Eisackkal bővült Etsch, vagy — a hogy nevezi — Encz vize mellé vezette. Másnap *Pallosics* kapitány felügyelete alatt a tiszti lovakat szárazon küldte előre, őmaga azonban *Káposztási János* kapitánynyal és *Szabó Pál* alkapitánynyal s a hajdúkkal együtt az Etschen szálakon (tutajokon) ereszkedett le Trient felé. Trienttől északra 3—4 kilométerrel már francziák fogadták, a kik közül 300-an a folyónak egy kis szigetét s az országútját is megszállták. Ki kellett tehát kötnie s a francziáktól «egy jó stuczlövésnyire» töltötte az éjszakát.

Érkezését levélben azonnal tudatta gróf *Solari* tábornokkal, Trient főparancsnokával, kinek izenete szerint a franczia elállotta útját a vizen, sőt Trient elé szállott. *Vendôme* valóban már augusztus 28-án kikémleltette Trient környékét s másnap megírta XIV. Lajosnak, hogy a várost megtámadja. Szeptember elsején 5 zászlóaljjal megszállta Cadinét, mely főhadiszállása lett és csapatai még aznap elfoglalták az onnan délkeletre eső la-scalai szorost, valamint a nyugatfelől Trienten uralkodó Sardagna, Pié di Castello és Dos Trento halmokat, mely utóbbi a várostól északnyugatra alig 500 lépésnyi távolságban emelkedik. Vele átellenben három kőlábon állt az Etsch fahídja, mely a San Lorenzo kapuhoz vezetett. *Solari* tábornok és *Wolkenstein* városkapitány ezt a hídat azonnal lerontatta és fölégette. Gyulai is látta a füstjét, de nem tudta, mi ég. Solari még a híd előtt levő legelőt (pascuum) is leégette.

Gyulai rengeteg nagynak gondolta az ellenséges haderőt, mert úgy hallotta, hogy Vendôme és a savoyai herczeg «kétféle hada» 130 ezredből áll, holott ismeretes, hogy Vendômenak és és Medavinak erre a vállalatra együttvéve sem volt többje 20,000 embernél. Gróf *Solari* újból megsürgette Gyulai bejövetelét, mert kevés a helyőrség; nincs többje 200 rendes katonánál, az urak és főrendek mind kimentek Trientből s a polgárok közül is sokan kimenekültek. Más forrásokból tudjuk, hogy csak a nők és gyermekek menekültek el; a polgárok fegyvert fogtak. A tábornoknak összesen 2000 rendes katonája s gróf *Brandis* Ferencz és *Flugi* András vezetése alatt ugyanannyi népfölkelő puskása volt a városnak és környékének védelmére. A tábornok hat ágyútelepet állított fel. Az egyik a San Lorenzo-kapu előtt

a lerombolt hídnak egyik kőlábán, a másik a Galassi-palota udvarán, a harmadik a timár-útczában (Gerber-strasse), a negyedik a Saracini-kertben, az ötödik az Etschnek egyik szigetén s a hatodik a Campo Trentino közelében állott.

Szeptember 2-án jó hajnalban *Gyulai* partra vonatta azokat a szálfákat, a melyeken letutajozott s a hajdúsággal bevonult a városba. A francziák előhada akkor már a leégett híd és kolostor közül puskázott a városra. Ezalatt elérkezett a franczia sereg zöme is és a Dos Trento mögé szállott. Gyulai azonnal tűzvonalba lépett a hajdúkkal, kik a San Lorenzo elől hamarosan el is puskázták a francziákat, kik a sík területről kénytelenek voltak a Dos Trentora visszavonulni. Gyulai maga is megsebesitett egy franczia ezredest.

Trient nem volt valami nagy erősség. Gyulait Beszterczére vagy Lőcsére emlékeztette. A várostól külön állott vára, mely egyúttal a püspök székhelye s olyan szép hely volt, hogy «árkusok kivántatnának az descriptiojára». Azóta ezt a várat, a Castello di buon-Consigliót, kaszárnyává alakitották át. Most azonban helyőrséggel rakták meg s katonák szállták meg a közelében levő kolostort is. A várossal szemben állt a Dos Trento tetején emelkedő püspöki mulatóhely. A lakosok azt beszélték róla a magyar úrnak, hogy a francziák azelőtt sok millióért kérték Tiroltól és a püspöktől; a velenczeiek pedig a milliókra ráadásul aranylánczot igérték, a mely olyan vastag lett volna, mint egy ember lábaszára s olyan hosszú, hogy ezt a hegyet bekeríthették volna vele. «De a császár nem engedte oda», teszi hozzá a tamáskodó *Gyulai*, ki a hegyet köröskörül megmászhatatlannak tartotta.

Solari a balparton mindenütt sánczokat csináltatott, még a folyónak a Velapatak torkolatával, a Buco di Vela árnyékos sziklaszorosával szemben levő szigetén is, hogy a gázlót megoltalmazza. A sánczok több mértföld hosszan tartottak és bennök sűrűn voltak elhelyezve az őrségek, hogy a francziák átkelését meggátolják; az őrök azonban, mivel több ezer ember kellett, majdnem mind tiroli parasztemberek voltak és csak kevés rendes katona akadt köztük. A Solari rendelkezésére álló 4000 emberből jutnia kellett még a francziák oldalán, a jobb-

parton Trienttel szemben levő hegyek, szorosok és utak őrzésére is. A balparton a Trienthez északra félmértföldre levő Gardalotól kezdve az Etsch mentén mintegy 50 km. hosszú szakaszon Roveredoig, Aláig és Chiusáig, hol a velenczei híres szoros, a Chiusa di Verona kezdődik, az őrségek mindenütt oly közel állottak egymáshoz, hogy egyik sánczból a másikba láthattak.

A Trienten alúl két kilométerre levő *matarelloi* három sánczba Solari tábornok parancsára Gyulai már szeptember 3-án kirendelte *Káposztási* János kapitányt 90 hajdúval; azonban a hajdúk újonczok lévén, maga is velök ment, hogy jobb kedvök legyen, mert a francziák az odavezető úton csak egy kőhajitásnyira álltak tőlük s a gyakorlatlan hadat könnyen zavarba hozhatták volna. A míg mentek, az Etsch jobb partjáról a francziák folytonosan puskáztak rájuk, de szerencsésen elérkeztek állomásukra, hol a kapitány a hajdúkon kívül 140 tiroli paraszt-fölkelő vezetését is átvette. Gyulai a parancshoz képest hazaindult s útjában gróf *Wolkenstein* lovas ezredesnél megebédelvén, visszatért Trientbe, a melyet a francziák ekkor már «a legderekasabban» lövettek a Della Scalán s a Dos Trenton elkészült sánczaikból. A Dos Trentora — a várossal szemben levő kerekded hegyre — csak harmadikán reggel vontattak fel négy mozsarat és hat nehéz ágyút. Alig csinálták meg két ágyútelepöket, a püspök kastélyában, a Fejér háznál (Casa bianca) feles számban talált bombákkal déltől fogva lövették a várost. A trientiek azt mondták Gyulainak, hogy ezeket a bombákat a francziák, kik egyszer már lövették Trientet, egy régibb hadjáratban ásták el ide; mások szerint a bombákat a hűtelen nagyurak szállitották és rejtették oda, hogy a francziák, a mint megérkeznek, azonnal lövethessék a várost. «Szállitották-e, vagy találta a franczia, Isten tudja — jegyezte meg Gyulai; — de az látható volt, hogy a tirolisi *urak* várva-várták a francziát. A *parasztság* peniglen hű volt a császárhoz.»

Estig a francziák körülbelül 400 tüzes golyót röpítettek a városra és a campo trentinoi táborra; ekkor azonban olyan rettenetes záporeső, dörgés, villámlás és csattogás támadt, hogy abba kellett hagyniok a tüzelést; mit Gyulai mindjárt jó jelnek

vett, hogy «Isten mi általunk Trient városát megtartja és az ellenség kezébe nem adja». Különben épen ezt a napot találta legalkalmasabbnak arra, hogy túrista módjára bejárja a Castello di buon Consigliót, a püspök városi palotáját, «melyet akármely sok országokat és épületeket látott ember méltán megdicsérhet».

Szeptember 4-én a dos trentoi Fejérházon alúl levő erősség kapujából a franczia már apró puskából is lövetett a városra. Gyulai eleintén hihetetlennek tartotta, hogy olyan messziről (körülbelül félkilométerről) a puskagolyó, sőt a szakállas golyó is elhasson hozzájok, de csakhamar tapasztalta, hogy akkora távolságból nemcsak a francziáknak, hanem a császáriaknak puskagolyója is tud ölni. Mikor azután az ágyúk is megdördültek, Gyulai borravalók osztogatásával buzdította a pattantyúsokat s megigérte, hogy annak ád legtöbbet, a ki belövi a Fejérház alatti erősség kis kapuját. Az egyik pattantyús csakhamar megkapta a jutalmat. A francziák most már az Etsch jobb partján, a várossal szemben levő házakba is küldtek puskásokat s a Fejérházon felül levő hegyen rőzsékből és erős töltésekből újabb sánczokat és ágyútelepeket csináltatván, ágyúztatták és bombáztatták Trientet.

Vendôme ekkor [1] egy trombitást küldött a herczeg-püspöki kormányhoz szóló felhívással, melyben 400,000 forint hadisarczot és hódolatot követelt, különben folytatja a bombázást és elpusztítja a várost és vidékét. Solari tábornok nem közölte ezt a kivánságot a hatósággal és a káptalannal, hanem a trombitással megizente, hogy mivel a herczegpüspök az ellenség közeledésekor a Fleims (Fiemme) völgyébe, Trienttől északra vonult vissza, a tábornok legfeljebb öt nap mulva válaszolhat a herczegnek. Mivel ennek újabb sürgetésére is kitérő feleletet adott, szeptember 5-én *Vendôme* beváltotta fenyegetését.

A San Lorenzo hídja előtt s a víz mellett levő házakból a

[1] A Feldzüge des Prinzen Eugen (V. 207.) nem szól az e napi bombázásról, de Gyulai a 75. lapon részletesen leírja a nélkül, hogy az izenetküldésről megemlékeznék. A két adat kiegészíti egymást. Vendôme azt hitte, hogy heves bombázásával megijesztette a városiakat, s kivánságát teljesítik. A szeptember ötödiki bombázás felelet volt Solari tagadó feleletére.

francziák már hajnalban puskáztak s néhány németet lelőttek; délelőtt tíz órakor pedig a Dos Trentóról hányni kezdték a bombákat. Az első bomba nem jutott el a városba, hanem az Etsch vizébe esett; ezen, Gyulai szerint, a pattantyúsok és a papok eléggé bánkódtak, mert «azt tartották, hogy ha az legelső bomnak valamely darabját felvehetik, misét mondanak reája, és azután úgy megcsinálják, hogy az több következendő bomba semmit sem ártana». «Ezzel inkább azt mutatta meg az Isten — felelte *Gyulai*, — hogy Trientet nem adja az ellenség kezébe, hanem hogy megtartja általunk, mivel az ellenségnek legelső bombája is a vízbe esett s nekünk semmit sem ártott.» A második bomba azonban már bejött a városba, épen *Gyulai* alezredes szállása előtt esett le, megölt néhány embert s kárt tett az épületekben. Gyulai szállása a város közepén a jezsuiták temploma és a nagytemplom közt levő nagy utczának (a Via Lungának) épen a derekán egy grófnak (Thunnak?) a házában volt.

A francziák ágyúgolyói szaporán és sűrűn hullottak, de a császáriak csak elég gyöngén viszonozhatták a lövéseket. Az utczákon ugyan annyi bombájuk és golyójuk volt felhalmozva, hogy néhány száz szekér sem vihette volna el; de csak két öreg és néhány apróbb ágyújok maradt, mert a többit a külső sánczokba küldték, melyeket a francziák szintén erősen lőttek, hogy a folyón való átkelést kierőszakolják. Estefelé, mikor a francziák még sűrűbben röpítették a bombákat és a tüzes golyókat, a császáriak csak a két öreg ágyúval felelgettek nekik. Ekkor azonban 8 órakor akkora záporeső kerekedett, hogy négy órahosszat mindakét félnek pihennie kellett. *Gyulai* biztatta a csüggedőket, hogy ne féljenek; ezt a záport azért adta az Isten, mert meg akarja tartani Trientet s nem engedi, hogy a franczia megvegye tőlük.

Éjfélben a francziák ujra lőtték és bombázták a várost. Különösen Gyulainak — mint Solari után a helyőrség legfőbb tisztjének lakását vették czélba, a melyre és az udvarra több bomba hullt. Esett egynéhány az ott állandóan fegyverben álló száz hajdú közé is, de egyikben sem tett kárt. Éjfélután egy órakor (szeptember 6-án) egy tüzes golyó felgyújtotta Gyulai

istállóját, melynek padlása tele volt szénával. «Nagy vízipuskákat hoztak elé, mely bőrből van csinálva — írta Gyulai, ki ilyet még nem látott; — szekéren vagy talyigán viszik és az torony teteiben is fellőhetik az vizet, mely oly sebesen mégyen, hogy akármely tüzet megolt. Igen sok víz mégyen belé és mikor vele lőnek vizet az tűzre, úgy mégyen, mintha cseberből töltenék; és olyan vízipuskákkal lövöldözvén, megaludt az tűz.» Gyulai borbélya, Kállai *Borbély* Pál, azon melegében bevitte a golyót gazdájához, ki azt nappal visszalövette a Dos Trentoba. A golyó *Vendôme* táborkara közé esett, mely épen az ágyútelepeket vizsgálta.

Egy másik tüzes golyó Gyulai szemeláttára a szomszédos házra csapott, annak faragott kövéről visszapattant épen Gyulai elé, majd felugrott s az utczán végiggördült a földön. Egy szembejövő újoncz hajdú tréfából eléje tartotta köpenyegét; ezt a golyó szétszaggatta, a hajdút is hanyattvágta, de kárt nem tett benne. «Tanúlja meg azt akárki is — intette olvasóját Gyulai, — hogy az földön csak alig látja is, hogy mégyen az ágyúgolyóbis, lábát, kezét, vagy valamijét eleibe ne tartsa, mert bizony odaszakad.» Reggel hét óráig a francziák csak *Gyulai* szállására 87 bombát hajítottak be s ebből 14 magát a palotát találta; Gyulai még sem ment ki belőle: «ne mondhassák azt, hogy az magyarok egy s két bomba előtt elszaladnak.» Fegyverben, talpon állott maga is az egész idő alatt odakinn s ha látta, hogy jön a bomba s hová akar esni, félreállott előle. A távolabb lakó magyar tisztek is, mint *Pallosics* István kapitány és *Szabó* Pál alkapitány, idejöttek éjszakára, a városnak erre a legveszélyesebb pontjára, de a bombák csak *Szabó* János zászlótartót (régente más ezredekben hadnagyot) sebesítették meg kissé a lába ikráján. Pedig a bomba sokszor épen közéjök esett és ott sült el, ott szakadozott szét. A trienti papok és polgárok azt mondták, a francziák azért lövetik ezt a szállást legerősebben, mert ezelőtt tizenöt nappal szabadúlt ki onnan egy elfogott franczia tábornok, a ki elmondhatta nekik, hogy ebben a palotában mindenkor főtiszt szokott lakni; Gyulai azonban úgy magyarázta a dolgot, hogy ennél távolabb nem-igen visz a francziák golyója: vagy a palota előtt, vagy annak a háta mö-

gött esik le s ha tovább akarták vetni, a bomba a levegőben pattant szét. Nem is maradt meg senki abban az utczában, csak Gyulai a hajdúkkal. A sokkal távolabb, a Piazza grandén lakó *Solari* tábornok, mikor két bomba az ő szállása közelében esett le, azonnal elköltözött onnan s a főőrséget is magával vitte a felsővárosban levő püspöki palotába, a Piazza d'armira, a hová a Dos Trentoról nem lehetett lőni sem tüzes golyóval, sem bombával.

Délben tizenkét és egy óra közt a bombák oly sűrűn hullottak Gyulai szállására, hogy annak számos szobája és melléképülete rombadőlt; az alezredes tehát lejebb ment, a bolthajtásos földszintre (a negyedik emeletre) s tisztjeivel együtt ebédhez ült; de nyugtalan volt s alig nyelte le az utolsó falatot, felkelt az asztaltól. Szolgái kivitték az ételeket s a szűk szobából a tisztek is a ház elé mentek társalogni. A mikor Gyulai is kinyitotta az ajtót, gyorsan egymásután két bomba röpült a házra s beszakította ennek a legalsó emeletnek is a boltozatát. Az egyik izzé-porrá törte azt az asztalt, a melyiknél ebédeltek, a másik pedig alig egy arasznyira esett le Gyulaitól, úgy, hogy a légnyomás becsapta rá az ajtót s kívül szorította. Egy darabig be sem mehettek a szobába a rettenetes mészpor miatt; később azonban meggyőződtek róla, hogy Gyulai fegyvereiben, ágyában és egyéb holmijaban a legkisebb kár sem esett. «Mely akkori szerencsés megmaradásom és egyet-másaimnak is csodálatos megmaradása — jegyezte meg a naplóíró — mindennek többnyire miraculumnak láttatott lenni. Én is ebből azt reménylettem, hogy Istenem, ingyen való kegyelmességéből, minden veszedelmek között engemet meg fog tartani és dolgaimat vezérelvén, még édes hazámba visszaviszen, ezen az idegen földön reám gondot viselvén, szerencsésen megtart; kiért mindörökké áldassék az ő szent felsége dicsőséges szent neve.»

Solari tábornok nem lehetett egész nap a védőkkel. Rosz híreket hallott a francziák hadállásának nyugtalanítása végett a balpartra küldött tiroli puskásokról s hogy bizonyosat halljon, kilovagolt az Etsch és Eisack összefolyásán felül Spor maggioreig, mely a torkolat legnevezetesebb városkája, Mezzo Lombardo közelében fekszik. Sportól délfelé vezet az út a Lago di

Molvenohoz és az ennek keleti partján emelkedő Monte Gazzához. Ott a tiroli lövészek mind merészebben háborgatták a Trientnél álló francziákat s rajta voltak, hogy elfogják a Lago di Garda északi kikötőjéből, Rivából a Sarca völgyén fölfelé elég bajosan hozható élelmi szállítmányaikat. Ötszáz tiroli puskás és katona szeptember 4-én a Lago di Toblino közelében, Vezzanótól délre, újból fölverte, de *Carcado* és *Senneterre* franczia brigadérosok elűzték őket s elrettentésül fölégették *Margon* helységet, hol a császáriak legtovább szállásoltak.

Ugyanakkor ötven tiroli puskást *Chémerault* franczia vezérőrnagy három gránátos századdal és 20 karabélyossal *Cadine*, tehát a franczia főhadiszállás közeléből hosszabb csatározás után északra, Zambana felé szorított vissza. Ellenben a francziák nem boldogultak azokkal a tiroli parasztokkal, kik a Cadineval szomszédos Terlagoi-havason a Trientet ostromló seregnek hátában húzódtak meg és sokat zaklatták az ostromlókat. Vendôme a szeptember 4-ről 5-re menő éjszaka több zászlóaljat küldött ellenök, de nem boldogult velök.

Ugyanakkor tehát, szeptember 6-án, mikor Trientet egész erővel bombáztatta, Vendôme herczeg 2000 embert küldött ki, hogy a környéket a fölkelőktól megtisztítsák. Solari tábornok erre Mezzo Tedescoból *Cazzan* kapitánynak meghagyta, hogy a Mezzo Tedesco és Cadine közt álló puskásokat összeszedje és Trientbe vezesse, hová maga is visszalovagolt.

Délután mindezt már maga beszélhette el Gyulainak, ki a püspöki palotában meglátogatta, de naplójában csak annyit jegyzett föl, hogy ott talált egy horvát tisztet, a ki Horvátországból három század lovast hozott segítségül s most a tábornok parancsát várja, mit csináljon Trienttől két mértföldre álló csapatával. Még nagyobb örömmel hallották estefelé, hogy gróf *Heister* Sigbert táborszernagy, a tiroli hadak új parancsnoka, 9000 emberrel már útban van segítségökre. Az a had volt ez, a melyikkel «a bavariai rebellis electort (az mint köztünk az németek nevezték) kihajtotta Tirolból.» Innsbruckot már julius 27-én visszavette tőlük, Kufsteint ostromzár alá vetette s odahagyván az Ammergaut, augusztus 27-én betört Bajorországba és csakhamar Münchenig pusztított és égetett. Katonái és tiroli

puskásai elhajtották a választófejedelem ménesét is; a javát maguknak tartották, az aljasát pedig 25,000 rajnai forint váltságon adták vissza s az így nyert pénzt a hadak fizetésére fordították. Nagy zsákmánynyal és nyereséggel tértek vissza s nagy örömet okoztak a császáriaknak azzal, hogy most már Trient fölmentésére jönnek. Erről Vendôme is értesülhetett, mert szeptember 6-án este beizent, hogy nem bombáztatja tovább Trientet, sőt el is vonul alóla, ha százezer forintot adnak neki. Azonban Solari egyenesen megizente, hogy többször ne is tegyen ajánlatot, mert segítségök jő s nem félnek tőle. Este 9 órakor Vendôme már ritkábban lövetett s a városban úgy hallották, hogy társzekereit útnak is indította Arco felé a Garda-tóhoz, hadának nagyobb részét pedig Roveredo felé küldte az Etsch vize mellé s Trientnél csak kevés hada maradt.

Heister azonnal meghagyta Solarinak, hogy Roveredo megsegítéséről gondoskodjék. A tábornok a hajdúsággal és a matarelloi sánczokban levőkkel *Gyulait* küldte oda Vaubonne megsegítésére, mire nagy szükség volt, mert Trient alól a francziák is arrafelé tartottak. Heister délelőtt 11 órakor hadastul az egyik kapun bejövén Trientbe, a másikon Gyulai indult ki Roveredo megsegítésére. Tévedés tehát, hogy Heister a Bayreuth-dragonyos-ezreddel s egy zászlóalj hajdúval csak akkor ért Trientbe, mikor a francziák már Cavedine és Vezzano környékét is elhagyták. Épen az ő bevonulása okozhatta, hogy — a miről az eltávozó Gyulai már nem ír — Vendôme ismét erősebben bombáztatta Trientet, különösen a Thun-palotát, a jezsuiták kollégiumát s egyes magánházakat. A helyenként kitört tüzet a lakosok szerencsésen eloltották. Egyes franczia csapatokat, melyek egészen a táborig nyomultak előre, a tiroli puskások visszavonulásra kényszerítettek; s délután a városiak észrevették, hogy a franczia táborban nagy készülődés és mozgolódás van.

Vendôme ugyanis egy svájczi tiszt jelentéséből ekkor értesült először bőven és minden kétséget kizáró módon, hogy a bajorok vereségéről szállongó hírek igazak s hogy helyzetök rosszabb, mint a milyennek képzelte. Nemcsak Tirolból kellett kivonulniok, hanem a császáriak még utánuk is nyomultak s

Villars bajorországi hadát Lajos badeni őrgróf és gróf Styrum tábornagy szintén erősen fenyegeti. Arról tehát szó sem lehetett többé, hogy Vendôme a bajor választófejedelemmel, vagy Villars-ral egyesüljön; nem maradhatott meg Trientnél sem, hol a hegyvidéken otthonosan mozgó népfölkelők folytonos zaklatásai már is kifárasztották, most pedig, Heister megérkeztével, az ostromlott város őrsége aránytalanul megnövekedett. Attól is tartania kellett, hogy Heister elvágja előle Olaszország felé a visszavonulás útját; hiszen a hegyről láthatta, hogy Gyulai már is tekintélyes csapatokat vezetett délfelé. A svájczi tiszt azt a hírt is megerősítette, hogy Vittorio Amadeo savoyai herczeg felbontotta a francziákkal kötött szövetségét s a császárral és a tengeri hatalmakkal szövetkezvén, könnyen elzárhatja előle a Tirolból Olaszország felé vezető szorosokat. Ily körülmények közt szeptember 7-én megtett minden előkészületet, hogy a Garda-tó felé ugyanazon úton vonuljon vissza, a melyen Trient alá jött.

Másnap a trientiek egy püspöki városhoz méltó fénynyel ültek meg Kisasszony-napját; azonban a harangok zúgását felülmúlta az ágyúk dörgése. Az ágyúk csak estefelé hallgattak el; négy nap alatt összesen körülbelül 500 bomba röpült a városra, de többnyire a levegőben pattantak szét. Nem öltek meg többet három embernél s az épületek közül is csak egy palotát és egy templomot rongáltak össze.

Vendôme tábornagy, a sikertelenség hatása alatt, megparancsolta, hogy a sereg útrakészüljön; egyúttal, hogy jobb hangulatot csináljon, égetést, pusztítást és zsákmányolást engedett Trient környékén.

Szeptember 9-én Cadinén át Vezzano s Arco felé útnak indították az ágyúkat, betegeket, sebesülteket. Másnap este 6 órakor, mikor velök Arcoba érkeztek, az ezzel keletre egyirányban levő Roveredoval szemben a francziák az Etsch partján egy kis hegyre egyetlen ágyút vontattak fel, s porzsákját föllobbantották, mire az Etsch jobbpartján mindenütt kigyúltak a jeladó tüzek, melyek a gyújtogatás és zsákmányolás kezdetét jelentették. Trienttől fogva délfelé a francziák azonnal meggyujtottak minden útjokba eső várat, kastélyt, udvarházat, falut s minden épületet. Igy hamvadt el a Dos Trento tetején levő püspöki

kastély, Pié di Castello trienti külváros, s a sardagnai, scalai, velai hegyeken levő minden parasztház és major. Még a szőlőkerteket és gyümölcsösöket is kiirtották, kivágták, fölégették. Olyan rettenetes égetést tettek, «melyet még pogánynak is sok lett volna cselekedni». Roveredo közelében Iserát is felgyujtván, a császáriak azt hitték, hogy az átellenben levő saccoi repülőhídon át akarnak jönni; Gyulai azonban ott termett hajdúival és a vágtatva érkező Vaubonne tábornoknak csakhamar jelenthette, hogy a francziák visszavonultak. Szeptember 10-től 13-áig egyre tartott az égetés és a pusztítás. Azt beszélték, hogy a francziák Tirolnak majdnem felét felégették. «Mi peniglen csak helyben voltunk — tette hozzá szégyenkezve Gyulai; — mi innét az vizen, az franczia tábor túl az Encz (Etsch) vizén.» 13-án Heister és Solari is megérkezett Roveredoba a sereggel: «mivel már Trienttől mind eltakarodott volt arrafelé hozzánk Roveredohoz az franczia és már oda hátra nem volt szükség az hadakra, hanem ide elé.»

Vendôme tábornagy ugyanis, a ki szeptember 9-én a derékseregggel a cadinei főhadiszálláson maradt, 11-én XIV. Lajosnak azt a határozott parancsát kapta, hogy haladéktalanul hagyja el Tirolt s lépjen összeköttetésbe az Olaszországban, San Benedettonál álló *Vaudémont* herczeggel. Másnap tehát megindult egész hadával s Trient, melyet szeptember 2-tól 8-áig hevesen ostromolt, végképen megmenekült tőle. A trientiek most már teljesíthették fogadalmukat, hogy szabadulásuk örömére új főoltárt készíttetnek a székesegyház számára. De az osztrák történetírással együtt nagyon megfeledkeztek arról, hogy városuk védelmében kiváló szerep jutott egy fiatal magyar alezredesnek, *Gyulai* Ferencz grófnak, s egy fiatal magyar ezrednek, a Bagossy-hajdúezrednek. Pedig a Gyulai Ferencz naplójában rájuk vonatkozó részletekkel sokkal érthetőbb és világosabb az a kép, a melyet Trient ostromáról Savoyai Jenő hadjáratainak hivatalos és kitűnő leírása után alkothattunk magunknak.

MÁRKI SÁNDOR.

KELNEK VÁRA.

Szeben vármegye északnyugati csücskében, Szászsebes városától délkeletre, a Székás-patak egyik oldalvölgyében terül el Kelnek községe s közepén, a patak árterén van a meglehetősen jókarban lévő parasztvár, mely e sorok tárgya. E várral különben már röviden foglalkoztam,[1] az akkor elmondottak egyrészét most magam módosítom.

Hosszú, keskeny, dongaboltozattal fedett folyosón át jutunk a földszintjén erős dongaboltozattal fedett kaputoronyhoz, mely ma harangtorony s a melybe eredetileg az I-ső emelet nyugati falában lévő csúcsíves ajtón járták be. A folyosó és kaputorony között látható az a rés, melyben eresztették le a bejárást elzáró csapórácsot. Ez az erős tölgyfagerendákból összerótt kapuzáró csapórács 1906. évben ottjártamkor még megvolt, azóta azonban a szú annyira megrongálta, hogy darabokban lehullt s a várőr fölfűtötte.

A kaputorony alatt elhaladva érünk a várudvarba hol balra egyemeletes, újabb időben emelt épület áll, melynek földszintjén a várőr lakik, míg az emeleten a szászság Reifeisen-szövetkezetének helyisége van.

A várőr lakását a kápolnához építették, mely egyhajós. A hajó 7·30 m széles s 11·80 m hosszú s csúcsíves diadalív választja el a szentélytől, mely 4·50 m mély s a nyolczszög ötoldalából áll, lekerekített sarokkal, úgy hogy kereknek tetszik.[2]

[1] *Halaváts Gy.* Utijegyzetek Kelnek, Vingárd, Szászorbó környékéről (Arch. Értes. XXVII. (1907) k. 205. l.)

[2] A rajzon az apsis félkörívű, mert a lekerekített sarkú poligént a természetnek megfelelően nem sikerült feltüntetni.

Nyugati falán lévő egyszerű faragott kő ajtóbélelete csúcsíves, valamint ilyen a déli oldalon lévő két ablak is; míg a szentély keleti falán levő ablakot később vágták be. A várkápolna nincs boltozva, hanem egyenes faplafond fedi. 1857-ben nyerte mostani alakját. Ma templom jellege megszünt s limlommal van teli.

A várudvar nyugati részében pedig a 11·90 m hosszú s 8·80 m széles, 1·45 m vastag falú háromemeletes zömök öregtorony áll. Az erős dongaboltozattal fedett földszinten eredetileg nem volt nyilás, ezt később vágták az északi falba, hanem a keleti falban lévő keskeny lépcső vezetett le az első emeletről ide. Első emeletét is erős dongaboltozat fedte s itt az északi falon volt a bejárás, melynek csúcsíves faragott kőkerete eredeti helyén van, a hol a nyugati falon két, később befalazott, ablak van s ezek között a kandalló félköríves mélyedése. A második emeletet a harmadiktól gerenda-plafon választotta el s itt is több, ma befalazott ablak volt. Még nemrég itt raktározta el a szász lakosság gabonáját s hozzáférhetetlen gerendákon még ma is több gabonatartó van. Az öreg torony északi falához két földszintes helyiséget ragasztottak, melyek közül a jobboldaliban van a várőr sütőkemenczéje.

Magát a várudvart, mely kb 57 m hosszú s 42 m széles, tojásdad alakban veszi körül a várfal, melynek felső részén számos, alul köralakú, felül keskeny négyszögű résben folytatódó, lövőrés látható. A várfal délkeleti részében, négyszögű 5·80 m oldalhosszú, emeletes faltorony ugrik ki. A várfal belső részéhez köröskörül ragasztották később azokat az emeletes kamrákat, melyekben a lakosság élelmiszereit raktározta el s ostrom idejében lakott. Ezek teljes egészökben a kaputoronytól balra még megvannak s használják is, míg a jobbra levők már romok. A belső várfal külső kerülete 156·40 m hosszú.

Ezen belső várfalat még egy külső, alacsonyabb, külsején támasztófalakkal megerősített falgyűrű veszi körül, melyből a délnyugati részben egy félköralakú bástya ugrik ki. Külső részén, a bejárattól jobbra egy koronás nőnek mellszobra van befalazva. Igen emlékeztet engem ez a szobor azokra, melyek magyarországi Szt. Erzsébetet ábrázolják. Ez a külső várfal nem követi párhuzamosan a belsőt, nem is ragaszkodik annak vona-

lához. A két fal közötti távolság 6·20 és 20·80 m között váltakozik. Ez is majdnem teljes hosszában megvan, csak északi részében dőlt el belőle 14 m hosszú darab.

Az összes falak terméskőből vannak rakva, csak egyes bejáratok csúcsíves bélete faragott kő. Ez a homokkő a község

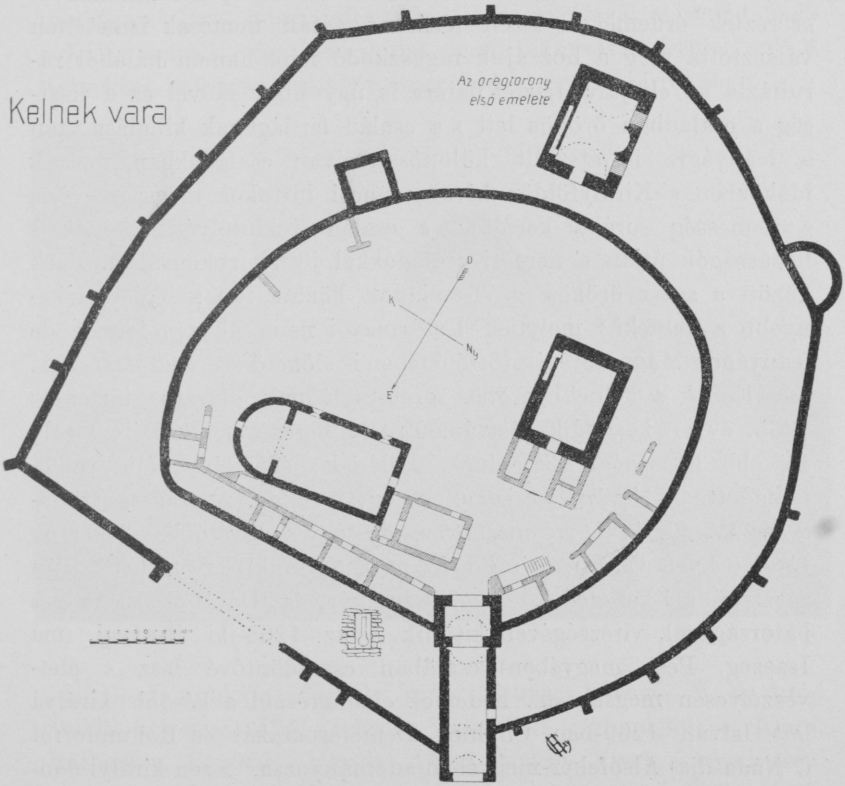

nyugati, Kakova község közelében levő határában a Vrf. Dosuluj nevű hegyben fordul elő, a hol még ma is fejtik s a lakosság építkezéseinél fölhasználja.

Községünk azonban nemcsak e terjedelmes parasztvárról hires, hanem egykori örökös elüljáró családjáról is.

A II. Géza (1142—1161.) uralkodása idejében Magyarország délkeleti részeibe telepített szászság, csakis a királynak

alárendelve, ügyei elintézésében teljes autonomiát élvezett. Maga választotta elüljáróit úgy a községekben, mint a székben s csak a szék fejét, a királybirót (comes, judex regius) nevezte ki a király. A községek élére választott elüljáró (gréb, hann) eleinte olyanokból került ki, a kik vagyonosságukkal vagy értelmességükkel tüntek ki, vagy a bevándorlás és letelepülés alkalmával szereztek érdemeket. Ezen férfiakat aztán nemcsak ismételten választotta meg a hozzájuk ragaszkodó nép, hanem hálából ráruházta az elüljárói tisztet fiaikra is, úgy hogy idővel ez a tisztség a családban örökös lett s a család férfiágának kihalása után a leányágra is átszállt, különösen olyan családokban, melyek időközben a Királyföldön kívül nemesi birtokok megszerzésével a nemesség sorába kerültek, a család tekintélyét emelték s házasságok útján a nemesi családokkal jöttek rokonságba. Ezek között a szász örökös gréb-családok között tán a legjelentékenyebb a kelneki,[1] melynek leszármazói nemcsak a szászság, de leányágon Magyarország történetében is előkelő szerepet játszanak.

Ennek a kelneki örökös gréb-családnak okiratos története 1265. évvel kezdődik. István, Erdély herczege, IV. Béla király idősebb fia, jogait öcscsének, Bélának dédelgetése által megtámadottnak látván, atyja ellen fegyvert fog. A szászság többsége IV. Bélával rokonszenvez, de egyes kiválóbbak, köztük *Chyl* (Chyel, Cheel) *de villa Kelnuk,* (Calnuk) Erwyn fia, István zászlaja alá szegődik. Feketehalomnál és Dévánál személyes bátorságával, vitézségével kitünik s az 1265-iki ilsazygi (ma Isaszeg, Pest megyében) csatában csatadöntővé lesz s ,élet-veszélyesen megsebesül. Érdemei elismeréseül a később királyá lett István 1269-ben Chylnek Demeterpatakát és Rohundorfot (? Nadasdja) Alsófehér-megyében adományozza.[2] Ezen királyi adományokhoz 1271-ben megveszi Chyl Teeltől Balázsfalvát és Szancsalt, mely adásvevést V. István király 1271-ben megerősíti.[3] Később megszerzi Springet és Drassót. Chyl 1271 vagy

[1] *F. Baumann,* Die Erbgrafen des Unterwaldes (Programm d. evang. Untergymn. in Mühlbach, Schuljahr 1867—8.)

[2] *Fr. Zimmermann u. C. Werner* Urkundenbuch, Bd. I. pag. 105. (Nr. 127.)

[3] U. az Bd. I. pag. 110 (Nr. 139.)

1272-ben hal meg s fia és unokája is gyarapítja a birtokot. Fia és utódja a grébségben Dániel megveszi 1291-ben Kutfalvát és Benczenczet, 1313-ban Gergelyfáját és Versegyházát. Unokája: Mihály gréb 1329-ben Vingárdot, 1330-ban Ringelskirchét, nem tudott időben Birnbaumot szerzi meg. 1324-iki okirat említi, hogy a Villa sub castro Petri (Láz s nem Szászcsor) is az ő tulajdona.[1] Úgy hogy mire Chyl dédunokájával a család fiága a XIV. század vége felé kihal, igen tekintélyes terület volt a Kelnekkel határos Alsófehér megyében e család birtokában.

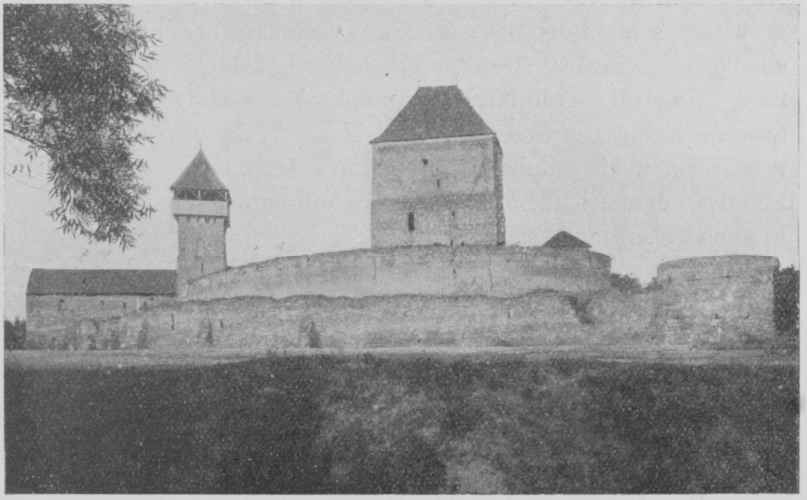

A kelneki vár.

Chyl unokája: Mihály gréb, miután hasonnevű fia utód nélkül hal meg: 1345 február 3-án kelt végrendeletével Klára, Katharina, Erzsébet, Margit, *Anna*, Agatha, Elena leányait teszi meg e nagy birtok örökösévé, mely végrendelkezést I. Lajos király 1345 május 31-én megerősíti.[2] A leányok aztán 1380 április 27-én osztozkodnak e birtokon[3] olykép, hogy mind a hat örökös valamennyi birtokban részes.

[1] *Fr. Zimmermann u. C. Werner*, Urkundenbuch, Bd. I. pag. 379. (Nr. 412.)

[2] U. az, Bd. II. pag. 31. Nr. 612.

[3] U. az Bd. II. pag. 525. (Nr. 1127.)

A Kacsics (Katisz) nemzetségből származó Cseh II. Péter, I. Mihály harmadik fia eleinte Nógrád megyében testvéreivel együtt működik, de 1312-ben sógora, a Kökényes-Radnót nembeli Radnót a szolnokdobokamegyei Ormány falut és Kepestelkét ajándékozza neki s e réven Erdélybe került. Itt nőül vette Talmácsi Miklós testvérét: Katalint s leköltözött Nagyszeben mellé, Diznoyow-ra (ma Nagydisznód). Ez által a szászok földén vetette meg lábát, ott is halt meg s utódai is a szászföldön laktak.[1] Fia, János de Diznoyow, Mihály kelneki gréb *Anna* leányát veszi feleségül s ezen a réven örökli a kelneki grébséget s alapítója lesz a XV. században oly igen magasra emelkedett vingárdi Geréb-családnak. A kelneki grébség aztán fiára: vingárdi Geréb Miklósra, majd unokájára Jánosra (a kinek felesége horogszegi Szilágyi Zsófia, Hunyady Jánosnénak a nővére volt) száll, a ki azonban, daczára fiai (László, erdélyi püspök, Mihály horvát bán, Miklós, Péter országbiró, majd nádor, és Ferencz) ellentmondásának, 1430. évben a grébudvart és örökös gréb-tisztet a községnek adja el.[2] A kelneki szász örökös grébek nagy vagyona a leányágon a magyar nemesek birtokába megy át, kik közül nem egy sokra viszi. A vingardi Geréb-családon kívül az almakereki Apafi-család, melynek egyik tagja erdélyi fejedelem volt, Chyl leányában, Chelleen-ben, ősanyját tiszteli.

Hogy mikor épült? és ki építtette a fentebb ismertetett várat? arra — sajnos! — írott adatok nem állanak rendelkezésre. Daczára ennek hazánk átalános történetének eseményeiből levonható következtetések alapján, bizonyos valószínűségi határok között, megkísértem a vár építésének idejét meghatározni.

Annyi azonban bizonyos, hogy az a szász fölfogás, melynek *Fr. Teutsch*[3] is kifejezést adott, hogy e vár építése Chyl személyével össze függ, meg nem állhat. Az ő korában még nyilt falvakban és városokban élt a nép. A mongol, Magyar-

[1] *Karácsonyi I.* A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. köt. 271. l.

[2] Fejér G. Codex diplom. Tomi XI. pag. 491.

[3] *Fr. Teutsch* Unsere Burgen, 15. Die Kellinger Burg (Jahrb. d. siebenb. Karpathen Ver. IX. Jg. (1898) pag. 71.

ország e délkeleti részében azért pusztíthatott oly erővel rövid idő alatt, mert még Gyulafehérvár, a püspöki székhely sem volt erődítményekkel megvédve. *Bonfinius* nem tud ilyenről, pedig bizonyára megemlekszik róla, ha lett volna. Ha Gyulafehérvár meglett volna erősítve, kérdés, hogy Vizaknai János 1277-ben atyja meggyilkolását megbosszulandó, földúlhatta volna-e a püspöki palotát és a templomot.

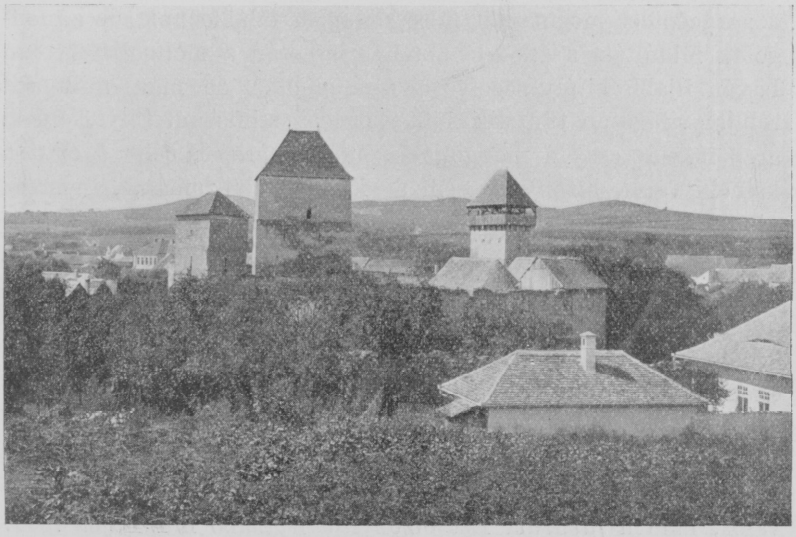

A kelneki vár távlati képe.

Ép úgy nem felel meg a ténynek *Teutsch* azon állítása, hogy várunk román stilusban a XIII. században épült. Én nem tudtam rajta fölfedezni a legcsekélyebb részletet sem, mely román stilusra vallana. Mert az öreg torony ablakainak félkörívű záródása már renesszánsz-kori, mely stilus tudvalevőleg fölujította a régi formákat. E mellett azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni azt az immár határozottan megállapított tényt, hogy a román stilus a mongol betörésig terjed, azontúl aztán már a csúcsíves stilus válik divatossá. Hogy pedig hazánk e délkeleti, különben távol eső és zárkózott részeiben is a mongoljárás után csakhamar tért hódít a csúcsíves stilus, szép

példa a brassói Bertalan-templom, mely a XIII. század közepe táján divatozott u. n. átmeneti stilusban épült, amikor a régi román stilus motivumai mellett már a csúcsives stilus formái is megjelennek. Így a kerczi cziszterczi apátság temploma, mely már tisztán csúcsíves stilusban épült, csak még a szentély falpilléreinek kapiteljei mutatnak rajta némi román stilusú utóízt. Ezt az apátságot a III. Bélától betelepített cziszterczirend 1200 táján építette román stilusban, melynek nyomaival a zárdaépület megmaradt falrészleteiben találkozunk, de a mongolok földúlták, s 1264-ben, tehát jó korán a mongoljárás után István ifjabb király segélyével újra épült,[1] de már, mint azt romjai világosan tüntetik föl, csúcsives stilusban. Chyl kelneki gréb is már csak a mongoljárás után szerepel, s ha ő építi a kelneki várat, bizonyára nem az idejét mult román, hanem az újonnan meghonosodott csúcsíves stilusban építteti.

Mai ismereteink mellett határozottan kimondhatni, hogy a tatárjárás előtt Magyarország e délkeleti részében nem volt *kőből épült vár*. A várépítés joga a királyé volt s csak az ő engedelmével építhettek községek, magánosok várat, s eleinte csakis favárak építésére adnak engedelmet. II. Endre hazánk e részébe telepíti 1211-ben a Német Lovagrendet, a Bárczaságot nekik adományozza, s megengedi nekik, hogy várakat építhessenek, a mit ők meg is tesznek, csakhogy e várak nem kőből valók, hanem *favárak*. Ezt bizonyítja legalább is I. Lajos 1377. évi Brassó városához intézett rendelete, melyben meghagyja a városnak, hogy a Német Lovagrendtől épített *favárakat* építsék át *kővárakká*. Ily viszonyok között aztán igen valószínű, hogy Chyl 1269-ik adománylevelében említett feketehalmi és dévai várak is csak favárak lehettek, annál is inkább, mert a favárak a puskapor föltalálása, illetőleg a lövőfegyvereknél való alkalmazása előtt kellő védelmet nyújtottak az ellenséges betörések ellen.

Sőt még későbben is szokásos volt a fa erődítmény (palánka) és Kelnek környékén is tudok egy favárat. Szászsebestől délre, a Sebes-patak jobb (keleti) partját szegélyező hegyek egyi-

[1] *Reissenberger S.* Die Kerzer Abtei, pag. 9.

kén, Láz községe fölött van egy elipszis alakú terjedelmes sánczolás, melyet az oláh *Csetátye ku lemne* (favár. Csatatye: vár, lemne: fa) nevez. Csak oda kell képzelni a sáncz tetejére egymás mellé szorosan levert faczölöpöket, a sánczárkon túl a sövényt, s megkapjuk azt a képet, melyet *Könyöki J.*[1] a favárak tipusáról ád. Szászsebestől délre, a Sebes-patak partján terül el Péterfalva községe, mely még a Királyföldön épült, azontúl azonban lakatlan, bitangföld következik, a hol Péterfalva grébje: Pétrus (valószínűleg a király engedelmével) foglalt területet, s valamelyik utódja favárat is épített. A XIV. század eleji okiratokban említett *Castrum Petri*: ez a favár, s nem a szászcsori, a Sebes-patak balpartján lévő előhegyen kőből épült vár[2] és *Baumann F.*[3] a kinek a lázi favárról nem volt tudomása, téved, a midőn az 1330. évi pápai adólajtsromban említett Villa sub castro Petrit Sebeshelynek (melynek XIV. századbeli neve Kissebes) mondja. Sebeshely községe messze fekszik e favártól s közben még Szászcsor községe is van. A Villa sub castro Petri tehát nem lehet más, mint Láz községe, melyre legjobban illik a «váralja», mert felette van a Csetatye ku lemne.

A védelem eszméje a támadást követte; a védelemről való gondoskodás a támadás folyománya. Első királyaink idejében Magyarország délkeleti része csak gyéren lakott föld s a délkeleti Kárpátok hatalmas sáncza nem tartotta vissza a kelet népeit, hogy be-betörve, ez irányból ne intézzenek támadást az országra. A XI. századbeli kunjárás, a mikor 1067-ben László seregei Cserhalomnál véres csatában tönkre teszik őket oka annak, hogy a keleti határon a székelyeket, délen pedig II. Géza a szászokat telepíti be. Mikor pedig ezek a kun betörések ismétlődnek: II. Endre a Német Lovagrendet hívja be, nekik adományozva a Bárczaságot s megengedi nekik a várak építését, a mit ők meg is tesznek, de a tőlük épített várak, a

[1] *Könyöki J. és Nagy G.* A középkori várak, 580 a. sz. rajz.

[2] *Halaváts Gy.* Utijegyzetek Szászsebes környékéről (Arch. Értes. XXVI. (1906) k. 356. l.)

[3] *Baumann F.* Zur Geschichte von Mühlbach (Program d. evang. Untergymn. A. k. in Mühlbach. Schuljahr. 1881—82. pag. 33.).

mint fentebb bebizonyítottam, csak favárak voltak. Következett aztán a végeredményében gyászos és végzetes 1241—42. évi mongoljárás, mely után IV. Béla számos várépítésre adott engedelmet s ekkor keletkezhettek főleg a nagyobb városok erődítményei, de ezek valószínűleg még csak fából készültek, mely eléggé ellenállt akkoriban az ellenséges támadásnak.

A XIV. század elején újabb ellenség fenyegeti e délkeleti országrészt; a havaselvi oláhok törnek be Basaraba Ivankó havaselvi vajda vezérlete alatt. Robert Károly seregével ott terem, de 1330-ban majdnem áldozatúl esik az oláhoknak. Ez volt Oláhországnak születése, ekkor ébredt föl fiaiban az öntudat. Ennek, illetőleg az ismétlődő betöréseknek a következménye lehet, hogy I. Lajos a sikeresebb védelem érdekében 1377-ben meghagyja Brassó városának, hogy a német lovagrendtől épített favárakat kővárakká alakítsák át. *S ebbe a korba helyezhetjük a kővárak építésének a kezdetét.* Így az oláh vajda 1369. évi a verestoronyi szoroson való betörésének lett a következménye, hogy I. Lajos Talmácsnál 1370. évben fölépíti kőből a királyi várat, védelmül az innét irányuló betörések ellen.

Mikor aztán a XIV. század második felében a török lép föl támadólag mindinkább: a védelemről intenzivebben kell gondoskodni s ekkor történik meg, hogy Zsigmond király a város polgársága kérésére 1381. évi november 23-án kelt levelével[1] megengedi Szászsebes városának, hogy védelmül körfalat építhessenek s a költségek fedezésére a Jakab napja (Julius 25) előtt a városba behozott bor adaját engedélyezi.

Miután pedig a falvak a közelükben lévő várost utánozzák, innet nyerik a követendő példákat: mi sem természetesebb, minthogy Kelnek községe, mely a szászsebesi székhez tartozott, követi a város példáját s védelmül magának a vár építésének engedélyét a királytól kijárja. Vagyis, *a kelneki parasztvár építésének idejét Zsigmond király uralkodásának idejére tehetjük.* Erre vall részben a csúcsíves ajtókereteknek hegyes íve is.

[1] A függőpecsétes pergamen-okirat megvan a város levéltárában (Lit. C. 1.), szövegét közli: *Baumann F.*: Zur Geschichte von Mühlbach, pag, 58. — *Zimmermann*, Urkundbuch Bd. II. pag. 615. (No. 1219).

Ebben az időben pedig Chyl gréb családja férfiágon már kihalt s Mihály gréb Anna leányának a férje, a Katicz nemzetségből származó János de Diznojow, illetőleg a fia: vingárdi Geréb Miklós a kelneki örökös-gréb, ő építhette tehát a szóbanforgó várat. Mikor aztán 1430. évben vingárdi Geréb János az örökös grébséget és grébudvart a községnek adja el, s a vár is a

A kelneki vár udvara.

község tulajdonába megy át, építették a belső várfal belső részéhez azokat az emeletes kamrákat, melyben a lakosság élelmét s tulajdonát raktározta s lakott ostrom idejében. A falrakás határozottan mutatja, hogy ezt a kamrasort később építették a belső várfalhoz.

Mert községünk, illetőleg várunk sem kerülte el a későbben mindgyakrabban megújuló törökostromot és pusztítást. 1438. évben, Albert uralkodása idejében Murád szultán, Vlad

Drakul oláh vajda csapataitól támogatva a Vas-kapunál az erdélyi részekbe tör be, a Maros völgyét földúlja, Szászsebest, Romoszt, *Kelneket,* Medgyest, Segesvárt elfoglalja, Nagyszebent ostrom alá veszi, Brassó külvárosát fölgyújtja s a törcsvári szoroson át távozik.

A kelneki vár ezt az 1438. évi ostromát az Erdélyi Múzeum egyik, Kemény József gróf gyűjteményével odakerült s *Amlacher A.*-tól közölt[1] okirata örökítette meg, mely szerint a tiszamenti tüdőrévi táborban tartózkodó Albert királynak 1439. évi szept. 14-én azt jelenti Henning lovag és Imre vajda, hogy a tavalyi törökbeütéskor a körülzárt kelneki várat (castrum in eadem villa Kelnek) Lőrincz plébános és hívei a nélkül, hogy védelmét megkísérlették volna, hűtlenül átadták, a mikor is mérhetetlen keresztyének a hordák hatalmába kerültek, a kiket vagy fölkonczoltak vagy rabságba magukkal elhurczoltak. A király hűtlenséget látva ebben: Lőrincz plébánost állása elvesztésére itéli s megparancsolja, hogy az újonnan megválasztott László plébános azonnal hivatalába bevezettessék.

Várunk később is állhatott ki ostromot s megrongálódhatott, így 1599-ben, a mikor Mihály havaselvi vajda pusztított e vidéken s a XVIII. században a kuruczok is itt jártak és ennek lehetnek következményei azok a javítások, foltozások, melyek falain látszanak. Védelmül szolgált a háborús időben, a békésben pedig itt raktározta el a szászság gabonáját, szalonnáját, a mint azt számos helyen még ma is megteszi a templomerődökben. Újabb időben azonban, a mióta szolidabban, tűzbiztosan építi a lakosság házait, otthon tartogatja élelmiszereit: a vár elhagyottan sorsára van bízva. Falait az idő vasfoga őrli, kövei ragasztékát a fagy lazítja s le-ledől egy-egy falrészlet. *Teutsch F.* 1889. évben megjelent közleménye szövegközi képén (l. c. pag. 73.) a déli faltorony előtti részén még állanak a belső falhoz ragasztott kamrák, ma itt csak egy kis falrész látható még. A régi szokáshoz híven még nem rég,

[1] *Amlacher A.* Kellings Untergang im Türkeneinfall von 1438. (Korrespondenzblat d. Ver. f. siebenb. Landesk. Jg. XXX. (1907.) pag. 33.)

ez idő szerinti papot: *Antony Károlyt*, beiktatása alkalmával diadalmenetben háromszor körülvezették a vár körül hívei, kérdés, hogy ennek a várral összefüggő szokásnak eleget fognak-e tehetni a jövőben. Azóta úgy körülépítették, hogy ma már nem áll szabadon, a mint állt még nem is oly rég. Tempora mutantur!

HALAVÁTS GYULA.

Német puskás. 1680.

MAGYAR HADJÁRATOK A XV. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.[1]

Első közlemény.

1451.

Csehek ellen. Júl. 1. Brandeisi Giskra János tudatja Kassa, Lőcse, Bártfa és Eperjes városokkal, hogy a sági kolostort megszállotta és kéri, hogy hadinéppel és hadiszerekkel segítsék, ha pedig Hunyadi János vajdáról hallanak valamit, tudassák vele. A levelet Giskra *a Ság melletti táborban* írja.[2]

Aug. 12. Hunyadi János kormányzó értesiti Szabolcsmegye biráit, hogy Várdai Miklóst a folyamatban lévő hadviselés alul felmentette. A levél kiállítási helye «a Losoncz melletti Szentkirály nevű vár ostromlása alatt».[3] Itt azon hadjáratról van szó, melyet a kormányzó a cseh Giskra János ellen viselt, ki Csehországból behivott seregeivel Nógrádmegye vidékén garázdálkodott.

Szept. 1. A kormányzó a Várdaiak ügyében még mindig az ostromolt Szentkirály nevű vár alatt intézkedik.[4]

Szept. 14. A kormányzó egyik levelében kiemeli, hogy Brandeisi Giskra János számos zendülő csehekkel együtt Magyarországot háborgatja s fosztogatja, miért is a csehek ellen indítandó hadjárat költségeinek fedezése végett egyik birtokát eladja.[5]

Szept. 20. A Szentlőrincz melletti táborban. Dénes esztergomi

[1] A XV. század első felében lezajlott hadjáratokról szóló dolgozatom ezen folyóirat XII. kötetében jelent meg.

[2] Bártfa levéltára I. kötet, 645. szám.

[3] Zichy-oklevéltár IX. 295.

[4] Zichy-oklevéltár IX. 304.

[5] Károlyi-oklevéltár II. 291.

érsek, Hunyadi János, Garai László nádor, Rozgonyi János erdélyi vajda, Pálóczi László országbiró, guti Ország Mihály kincstartó, Marczali János, a kik mindnyájan a Szentlőrincz melletti hadiszállásban tartózkodnak, írják Bártfa tanácsának, hogy Giskra seregével a felvidékre ment, ne nyujtsanak neki semmiféle segítséget, ha pedig Eperjesnek kevés embere lenne, értesítsék őket, ők azonnal küldenek sereget.[1]

Decz. 7. Pozsony város kiküldöttje értesíti a dunai alsó révbeli révészeket, hogy az ellenség az éjet Stomfán töltötte s azután Dévény mellett a Dunán átkelt.[2]

A kormányzó itinerárja. Jan. 4.: Csanád; jan. 10.: Zákánymonostor; jan. 15., 18., 19.: Temesvár; jan. 30., 31.: Becse; febr. 3.: Becse; ápr. 10., 11., 12.: Temesvár; ápr. 21.: Hunyad; ápr. 28., 30.: Szászsebes; máj. 1., 2.: Szászsebes; máj. 3.: Hunyad; máj. 9.: Várhely; máj. 17., 18., 19.: Temesvár: jún. 6.: Lippa; jún. 12., 18.: Szeged; jún. 25.: Ság vára; jún. 27.: Zákánymonostor; júl. 2.: Becskerek; júl. 6.: Becse; júl. 18.: Becskerek; júl. 24.: Szeged; júl. 26.: Kecskemét; aug. 12.: *Szentkirályi tábor;* aug. 26.: Terenne; szept. 1., 3.: *Szentkirályi tábor;* szept. 14.: Szentlőrincz; okt. 10.: Ujfalu; okt. 14.: Ipolyság vára; okt. 22.: Korpona; nov. 27., 29.: Esztergom; decz. 7.: Bény (Esztergommegyében); decz. 9.: Esztergom.

1452.

a) *Csehek ellen. máj. 2.* A kormányzó a Derencsény vára előtti táborból Tőttös László birtokai ügyében rendeletet bocsát ki.[3]

b) *Osztrákok ellen. Jún. 21.* Thowaczowi Czimburk János morva kapitány és társai (Geya János, Milenczki Miklós, Hölczler Konrád, Bosna János) levele, valószínűleg Hunyadi Jánoshoz, melyben írják, hogy Frigyes császár Grácz előtt áll, az osztrákok hadat gyűjtenek és vezetnek ellene.[4]

A kormányzó itinerárja: márcz. 11., 14., 15., 17., 18., 19.: Pozsony; márcz. 25., 26.: Nagyszombat; márcz. 30.: Szakállas-Pásztó; ápr. 11.: Galsa; máj. 2.: *Derencsényi tábor;* júl. 29.: Szécsény; szept. 28.: Székesfehérvár; okt. 24.: Ősi; okt. 30.: Nagyhatvan; decz. 19.: Pozsony; decz. 29.: Bécs.

[1] Bártfa levéltára 652. sz.
[2] Pozsonyvárosi levéltár 1451. évi számadásai, II. kötet.
[3] Zichy-oklevéltár IX. 324.
[4] Bártfa levéltára 668. sz.

1453.

a) *Csehek ellen. Máj. 8.* Lugarius Péter magyar kir. kanczelláriai főjegyző levele Bártfa tanácsához, hogy az Axamit elleni felkelésre hat megyéhez ment királyi parancs.[1]

Máj. 11. László király meghagyja Kassa városának, hogy az Axamit vezérlete alatt a felvidéken garázdálkodó rablók ellen menesztett sereg parancsnokául kinevezett Hunyadi Lászlót egész erejéből segítse; ugyanezen ügyben ír a kassaiaknak máj. 18-án is.[2]

Máj. 18. Bécs. A király meghagyja Késmárk közönségének, hogy a Szepesség környékén bizonyos Axamyth vezérlete alatt felette garázdálkodó rablók ellen Hunyadi László zászlaja alatt hadba szálljanak.[3]

Jún. 4. A király írja a kassaiaknak, hogy Axamit már Kassa vidékét is fenyegeti, miért is elhatározta magát, hogy személyesen megindul a támadó ellen; felhivja a várost, hogy egész erővel felkelvén, a jövő jún. 24-én, midőn ő osztrák, morva s egynéhány magyar csapatokkal azon vidéken lenni szándékozik, minden hadi erőműveivel vele egyesüljön.[4]

Jún. 4. A király meghagyja (Bécsből) Bártfa városnak, hogy az Axamith vezérlete alatt a Szepességben garázdálkodó rablók ellen, kik már Kassa mellett erődöket állítottak fel, a honnan fosztogató hadjárataikat intézik, fejenként összes hadi szereikkel szálljanak hadba.[5]

Jún. 16. Hunyadi János (Diódon) meghagyja Bártfa tanácsának, hogy fiát Lászlót, a kit a felső részek védelmére küldött, hadiszerekkel segítse.[6]

Júl. 2. A király (Bécsből) értesíti Bártfa tanácsát, hogy az ott garázdálkodó rablók kiirtását *Zewzeneker György* osztrák csapatainak kapitányára bízta.[7] Ezen osztrák vezér 1455-ben mint Zawzneker és

[1] Bártfa levéltára 691. sz. Koszowoi Axamit Péter a cseh bandák egyik vezére; meghalt 1459-ben.

[2] Teleki: Hunyadiak kora. X. 386. Történelmi Tár 1898. évf. 189.

[3] Wagner: Anal. Scepus. I. 65.

[4] Hunyadiak kora. X. 389.

[5] Bártfa levéltára 694. sz. Hunyadi László Nagyszombatból már 1453 *május 24-én* írja Bártfa tanácsának, hogy Szamárdi János kapitányt és seregét, kiket azon részek védelmére küldött, mindenben támogassa. (U. o. 693. sz. a.)

[6] Bártfa levéltára 697. sz.

[7] Bártfa levéltára 698. sz.

Zewzenekker, 1472-ben pedig mint Frigyes császár embere: Sewsenekger György néven fordul elő.[1]

b) *Osztrákok ellen. Nov. 6.* Frigyes császár felhívja Sopron városát, hogy Kismarton várának elfoglalására fegyvereseket és hadiszereket küldjön.[2]

Teljesség kedvéért legyen még felemlítve, hogy Pálóczi László országbiró *jún. 9-én* (Budán) a nyulszigeti prépost és a budai felső hévizi szentlélek-egyház pörét a jelenlegi hadbaszállás miatt aug. 1-ére halasztja.[3] Hogy ki ellen irányult ezen hadbaszállás, nem bizonyos.

A király itinerárja. Jan. 3., 4., 9.: Bécs; jan. 21., 28., 30., 31.: Pozsony; febr. 1., 2., 5., 6., 7., 8., 9.: Pozsony; febr. 24., 28.: Bécs; márcz. 6., 15.; Bécs; ápr. 7.: Dömös; ápr. 13.: Bécs; máj. 3., 7., 11., 13., 18., 23., 24.: Bécs; máj. 27.: Várad; jún. 2., 4., 5., 12., 19., 22., 27.: Bécs; júl. 1., 2., Bécs; júl. 17.: Nagyvárad; aug. 12.: Bécs; aug. 15.: Perchtoldsdorf; aug. 28.: Pozsony; szept. 11., 14., 17., 18.: Pozsony; okt. 12.: Korneuburg és Bécs; okt. 31: Prága; nov. 12., 20., 23., 25.: Prága: decz. 3., 13.: Prága.

1454.

a) *Csehek ellen. Márcz. 28.* Stenczel György levele Bártfa városának, melyben írja, hogy Modrár Pál Hunyadihoz megy Nagyszombatra s hogy a kormányzó (Szentmiklósi) Pongráczot elfogta.[4]

b) *Törökök ellen. Aug. 10.* Hunyadi János értesíti a hét szász széket, hogy a török császár nagy erővel Szerbiába vonult oly szándékkal, hogy Belgrád és Szendrő elfoglalása útján Magyarországra rontson, de Szendrő alatt létében kémei által Hunyadi Jánosnak ottlétéről értesülve, éjjel sietve visszavonult és most Sophiánál áll, hogy erejének megújítása után még a tél előtt Magyarországot vagy Erdélyt megtámadja. Felhivja a hét széket, hogy a hadbaszállásra készen tartsák magukat és további sürgetés nélkül hozzá siessenek. A parancs keltezeti helye Kevi.[5]

[1] 1459 aug. 29-én Seusenecker György Persenbeug intézője; 1467 jan. 29-én Jörg Sewsenegker ugyanaz (Chmel, Regest. Friedr. IV. 3796. és 4887. sz.)

[2] Hazai okmánytár IV. 374.

[3] Békefi: A pilisi apátság története. I. 415.

[4] Bártfa levéltára. 726. sz.

[5] Hunyadiak kora. X. 430.

Szept. 13. A raguzai követ jelenti Boszniából a raguzai tanácsnak, hogy a szerb deszpota egész családjával visszatért Szendrőbe, hogy Galambócz, Zsarnovó nevű várakat a magyaroknak átadta; a magyar sereg közeledését napról-napra várják. Még azt is hallotta, hogy a deszpota azon leányát, ki azelőtt a szultán neje volt, Pan Iserának eljegyezte («ha affedata»), mert ez neki segítségére jött. A magyar sereg már megindult, de várják napról-napra a nagy haderővel jövő lengyel királyt, kinek megérkezése után a törökök ellen indulnak.[1]

Okt. 10. A szreberniczai,[2] raguzai telepesek értesítik hogy Raguza városát, hogy Hunyadi János *szept. 29-én* átlépte a Dunát, Rudisca[3] felé vonult, innen pedig Sabacz irányában, hogy a törökökkel csatározhasson. Útját oly titokzatosan tette, hogy a szerb deszpotát kivéve, senki sem tudta, hogy hova vezeti embereit. Midőn már csak kis távolságban volt Cruseriától (= Krusevácz), ketté osztotta seregét; az egyik előre haladt, a másikkal egy rejtett helyen maradt. Midőn a törökök látták, hogy az előrenyomuló magyar sereg csak csekélyszámú, átkeltek egy hidon és eléjük mentek; a kormányzó azonban látván, hogy már átkeltek, otthagyta rejtekhelyét és oly erővel támadta meg

[1] Thallóczy—Áldásy: Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 186, 187. Az itt említett Pan Isera teljesen ismeretlen személy. Tekintettel azonban arra, hogy «pán» a szláv nyelvben annyi mint «úr» és hogy pl. Bitovecz János bánt a diplomatiai kútfők rendesen «Paniano» (= Pan Jáno = János úr) néven említik, azt hiszem, hogy itt egy Isera úrral van dolgunk. Giskra Jánost a raguzaiak 1452-ben Iscla-nak nevezik, a velenczei követ 1462-ben pedig Iscla néven szerepelteti s így nem épen valószínűtlen, hogy Isera rossz olvasáson alapszik és hogy alatta Giskra értendő, miután jól tudjuk, hogy Brankovics György a magyar felvidéken is birtokolt és a lengyel király is segítségére ment. Leánya Mária 1436-ban férjhez ment II. Murád szultánhoz; ez meghalt 1451-ben; Mária nyomait 1487-ig tudjuk kimutatni, de arról, hogy másodszor ment volna férjhez, nincs tudomásunk. Giskráról írják a magyar krónikások, hogy 1442-ben egy Rozgonyi-leányt, 1462-ben pedig guti Ország János leányát vette volna feleségül.

[2] Egyik helyen olvassuk: civitas Strinixe, latine Argentea, ubi fodinæ sunt auri et argenti. Ma Szrebernica a boszniai zvorniki járásban.

[3] V. László király 1453 aug. 15-én Hunyadi Jánosnak a Belgrád vár melletti Rudystha nevű birtokot adományozza, a mit 1456 május 12-én megerősít; a birtok akkor «oppidum Rwdischa Szerbiában.» (Hunyadiak kora. X. 413, 519.)

őket, hogy teljesen megsemmisültek. Az ellenséggel három zandcsákbég volt: Ferisbogovich, Issathovich és Esabeth Aurancsovich, kik közül Ferisbogovich 18 előkelő kisérővel együtt Szendrőbe hozatott foglyul a deszpotához. Maga elbeszélte a deszpotának, hogy Isachovich összekaszabolt fejét látta, Esabetről nem tudta bizonyosan elmondani, hogy mely testrészén lett sebesítve. A deszpota és Cilly Ulrik hadai pedig (okt. 7-én) a kormányzóéival fognak egyesülni.[1]

Okt. 22. Egy raguzai kereskedő ugyanerről a győzelemről következőleg ír: A szultán Szerbiába s Ráczországba jött, az országot pusztította, Krusevácz alatt egy pár napig maradt, innen Donagiere s Balyosi országába ment és az ottani területet elfoglalta. Innen seregének egy részével Sophiába vonult, Krusevácz alatt Ferixbegovich Exebesi, Annavesoich, Exebego Isagoich, Tautbexi neposát és egyéb török vezért hagyván. A szerb deszpotának Hunyadi János és fia jött segítségre; 8000 főnyi serege a temesmegyei Kubin alatt Belgráddal szemben volt, honnan egy éjjel átkelt a Dunán és Belgrád területére lépett. Az október 1-én vívott csata a magyarok győzelmével végződött. Ferixbegoich, az egyik parancsnok fogságba került, Exebegi Isagoich fejét a deszpotához vitték, Tautbexi neposa elesett a harcztéren. Október 7-én megérkezett a szerb deszpota veje, Cilly Ulrik, kinek emberei a magyar-szerb sereggel egyesültek. Úgy tudja, hogy ezen hadsereg Chenoviza alatt áll.[2]

Nov. 17. Mauroceno Pál levele a milánói herczeghez, melyben a horvát al-bántól írt levél alapján arról értesíti, hogy János kormányzó a szerb deszpotával együttesen egy török nagyvajdát, ki egyúttal Románia helytartója, teljesen megvert. A szultán jancsáraival Sophiába indult.[3]

Itinerár. Jan. 8., 18.: Prága; febr. 10., 15.: Prága; márcz. 5.: Dömös; ápr. 6.: Turony; ápr. 9.: Pécs; ápr. 11., 15.: Prága; máj. 6.: Siklós; máj. 15: Herend (Bártfa levéltára 741. sz. szerint Prága); jún. 1.: Prága; jún. 11., 25.: Pécs (Bártfa levéltára 746. sz. szerint jún. 17-én Prágában. Történelmi Tár 1901. évf. 170 szerint: Prágában. Pesty 399 szerint jún. 11-én: Prágában); júl. 2., 4., 26., 28., 30.: Prága; aug. 3., 10.: Prága; szept. 18., 20.: Pécs; okt. 4.: Prága; nov. 11., 14., 17., 19.: Prága.

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára. 187, 188.
[2] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára. 189.
[3] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára. 190.

1455.

a) *Csehek ellen. Jun. 6.* A Sáros vár alatti táborból. Rozgonyi Sebestyén lovászmester és a felvidék kapitánya irja a Bártfaiaknak: küldjenek egy vagy két kémet Lengyelországba vagy Krakóba, hol Giskra lesz, kémeljék ezek ki Giskra terveit; hadiszereket, gyalogosokat és lovasokat kér.[1]

Jun. 12. Hunyadi János levele Szönyből Bártfa városához. Axamith Péterrel és a többi csehvel fegyverszünetet kötött.[2]

b) *Törökök és oláhok ellen. Szept. 14.* Hunyadi János (Hunyadvárból) Kapisztrán Jánost értesíti, hogy Szegeden nem találkozhatott vele, mert fontos okoknál fogva el kellett utaznia s népeivel együtt szept. 17-én Brassó felé akar vonulni, honnan minden valószinüség szerint Moldva- s Oláhországba fog menni.[3]

Jun. 11. Raguza város Hunyadi Jánost értesíti, hogy a törökök Zágrábot (Novimontis civitatem) ostromolják és gyors segélyért esedezik.[4]

Nov. 20. Raguza levele Hunyadi Jánoshoz. Azon körülmény, hogy Hunyadi Oláhország védelmére a török ellen vonul, Raguzának is használt, mert a török ennek hirére a Raguza elleni ellenségeskedések kivitelét megszüntette. Azok, kik Bosznia határait és Albaniát pusztították, hadjárata hirére maguk megerősítésén munkálkodnak.[5]

Decz. 25. Hunyadi János értesíti Brassó városát, hogy az Ulászló oláh vajdával kötött béke daczára, bizonyos Hahucz Radul Oláhországból több oláhokkal és törökökkel Magyarországba tört, Zsám (=Sam) nevű királyi várost és egyéb magyarországi helységet fosztogatta s zsákmányát Oláhországba hurczolta.[6]

Itinerár. Jan. 30.: Boroszló; márcz. 12., 18., 20., 24., 28.: Bécs; ápr. 14., 15., 26.: Bécs; máj. 8., 14., 22., 23., 28.: Bécs: jul. 1., 15.; Bécs; aug. 24.: Bécs; szept. 1.: Báden; okt. 13., 14., 16., 17., 26.: Pozsony; nov. 1., 6., 23., 28.: Bécs; decz. 13.: Bécs.

[1] Bártfa levéltára 789. sz.

[2] Bártfa levéltára 790. sz.

[3] Történelmi Tár 1901. évf. 182.

[4] Raguzai oklevéltár 580.

[5] Raguzai oklevéltár 585. V. ö. Hadtörténelmi Közlemények 1911. évf. 149.

[6] Hunyadiak kora. X. 489.

1456.

a) *Csehek ellen. Febr. 2.* Stenczel György bártfai biró s Jauer Pál levele Bártfa városához (Pestről). A király Győrött van; vagy 1000 félig lovas, félig gyalogos cseh, morva s osztrák hadinép febr. 1-én Budára jött; most ők (t. i. a levélirók) Esztergom felé a király elé mennek; a kormányzó nincs itthon, de a fia nehány nap előtt itt volt; a király mintegy 3000—4000 emberrel nehány nap mulva Buda, Pest felé jön.[1]

Febr. 9. Szokolyi Miklós Ibrányból értesíti Várdai Miklóst és társait, hogy a lázadó csehek gyalogosaikkal és lovasaikkal Keresztúron vannak; nem tudja, mi a szándékuk; csak azt tudja, hogy Nemeni Antal tokaji várnagy a váradi püspök népeivel Keresztúr felé vonulva az ellenség által futásra kényszeríttetett. A várnagynak sikerült a várba menekülni; a püspök csapatai Szerencsre menekültek; felkéri a czímzetteket, hogy Tokaj felé törekednének.[2]

Márcz. 20. Bethlenfalvi Tatár György szepesi várnagy levele (Szepesvárból) Bártfa tanácsához, melyben a Palocsánál gyülekező ellenségről küld híreket.[3]

Apr. 26. Eperjes tanácsa irja Bártfa városának, hogy a Kisszeben melletti Radicz-hegyet az ellenség elfoglalta s megerősítette; kér ellene segítséget.[4]

Apr. 28. Kassa városa levele Bártfa tanácsához. A rablók a Kisszeben melletti Radicz-hegyet megszállották és megerősítették. Talafuszszal, Mátyás sárosi várnagygyal, Giskrával ezt meg fogják támadni; kérnek segítséget.[5]

Jun. 30. A Tepla melletti táborból, Giskra levele Kassa, Bártfa

[1] Bártfa levéltára 855. sz.

[2] Zichy-oklevéltár. IX. 513.

[3] Bártfa levéltára 864. sz.

[4] Bártfa levéltára 873. sz.

[5] Bártfa levéltára 874. sz. — Osztrovoi és Hukwaldi Talafusz János, az ismert cseh vezérnek neje 1453 márcz. 16-án Richnyóból «Saani s Hochwaldi» Zsófiának nevezi magát és így valószínű, hogy Hukwald csak a Hochwald ferdítése. Egy Hochwald nevű helység van Morvaországban, egy San van Csehország podjebradi kapitányságában. Mátyás sárosi várnagy nem más, mint azon csehszármazású Knyeziczei Mátyás, ki 1459 óta mint Sáros megye alispánja s Giskra embere szerepel, később pedig mint a temesmegyei Borzlyuk ura Knyezyczi Pán Mátyás néven ismeretes, a mi nem más, mint Knyeziczi Mátyás úr.

Eperjes városokhoz. Szentmiklósi Jánossal egyesült; kéri, hogy Thalafusz miatt és más ügyekben jöjjenek hozzá tanácskozásra; a sárosmegyei Héthárs-t bevette.[1]

Szept. 14. A király (Visegrádból) felhivja Bártfa városát, hogy a vidékén garázdálkodó s erődöket is építő rablók ellen kiküldött Pálóczi Lászlónak legyenek segítségére.[2]

Okt. 26. Terebes. Perényi János tárnokmester levele Bártfának. Megkapta azon levelüket, melyben panaszkodnak, hogy Tarkő s Palocsa között a rablók naponta szaporodnak és hogy tőle segélyt kérnek. Serege jelenleg Pálóczi Lászlónál van, hogy őt a parasztnép támadásai ellen védelmezze; mihelyt hozzá visszatér, segítségükre küldi.[3]

Decz. 19. Tarkő. Hatutinai György tarkői kapitány Talafusz Jánossal, Berzeviczi Péterrel, (Knyezeviczi) Mátyás sárosi várnagygyal, Sáros megye nemességével, Kassa, Bártfa s Eperjes városokkal tudatja, hogy a rablók Veresalma birtokot a mult éjjel felgyujtották; írt Ratkóczi Péternek is, hogy adjon segítséget; felhivja fentieket is, hogy támogassák, mert maga nem elég erős a rablók megfenyítésére.[4]

Dec. 20. Palocsa, Koszovoi Axamit Péter Thalafusz Jánoshoz, Berzeviczi Péterhez, (Knyezeviczi) Mátyás sárosi várnagyhoz, Sáros megye nemességéhez, Bártfa, Kassa s Eperjeshez intézett levele, melyben irja, hogy értesült azon határozatukról, hogy a szolgálatban nem álló katonákat nem szabad pártolni, továbbá, hogy a lovasok 14 napig, a gyalogosok pedig csak 4 napig tartózkodhatnak egy helyen, ezen határozatukat a katonák előtt felolvastatta.[5]

b) *Törökök ellen. Jan. 18.* Temesvár. Hunyadi János értesíti Kapisztrán Jánost, hogy a hűtlen Wladika (= Ulászló oláh vajda) tegnap hozzá Temesvárra mint fogoly hozatott, szivesen küldené őt Kapisztrán után, de a lovak nagyon ki voltak fárasztva s nem tudta,

[1] Bártfa levéltára 888. sz.

[2] Bártfa levéltára 900. sz.

[3] Wagner: Diplomatarium Sárosiense 65.

[4] Bártfa levéltára 922. sz. Ezen Hatutinai György árvamegyei ember. 1445 szept. 21-én Georgius de Hotothin mint Korbáviai Gergely lipcsei kapitány várnagya megkapja a zólyommegyei Dubravicze nevű helységet (Hazai oklevéltár 409.) Hotochyni Balázs fia János és Domonkos fia Miklós 1391-ben árvamegyei nemesek. 1437-ben Hodo(chyni) János fia Zsigmond, 1449-ben Hodochini Dobertovich Márton és fia Mátyás szerepel (Reviczky-oklevéltár 14., 18., 20.)

[5] Bártfa levéltára 924. sz.

hogy Kapisztrán hol tartózkodik. Nem akarja, hogy a fogoly sokáig maradjon Magyarországban.[1]

Febr 6. Pest. Kapisztrán János levele a pápához. Hunyadi Jánost nem kell ügybuzgalomra s tettekre serkenteni; élő szóval megigérte, hogy 7000 fegyverest állít a törökök ellen. A törökök nem alusznak; napról-napra pusztítják az alsó vidéket.[2]

Ápr. 10. Carvajal János biboros és pápai követ értesíti Zsigmond osztrák herczeget, hogy egy kiszivárgott hír értelmében a szultán Belgrádhoz közelít és hogy ennek következtében a magyar hadsereg a végvárak oltalmára kiküldetik; felszólítja a herczeget, hogy segédcsapatokat küldjön.[3]

Ápr. 17. Buda. Carvajal János a milánói herczeget tudósítja, hogy a magyar király a török elleni háborút elhatározta, de azt a Szerbiában és a határos tartományokban uralkodó eleséghiány miatt augusztus elejére halasztotta el, a mikor okvetlenül meg fogja kezdeni a háborút.[4]

Máj. 15. Kórógyi János macsói bán (Eszékről) levele Kapisztrán Jánoshoz. A boszniai király egyik embere máj. 15-én a török császártól azon üzenettel lett visszaküldve, hogy a szultán 90.000 embert küldött Konstantinápoly és Kalipol (= Gallipolis) védelmére; maga a szultán egész erejével a jövő hónapban Szendrő és Belgrád ostromára készül; felhívja a szultán, hogy a boszniai király 10000 embere a Herczeg István 8000 és Radozlafi fia Péter vajda 4000 emberével és eleséggel a szultánhoz csatlakozzon. Mindhárman ezt megtagadták és csak abba egyeztek bele, hogy mint előbb, most is a szultánnak a rendes hűbért fogják fizetni. Fenti napon (máj. 15-én) Skenderbég küldöttje (Miklós nevű domonkosrendi) jött Kapisztránhoz azon üzenettel, hogy ura kész 15,000 emberrel a törökök ellen vonulni, 15,000-et pedig rokonaitól és barátaitól remél összehozni; nem igaz, hogy a velenczeiek a törökkel békét kötöttek; most is van tíz török Velenczében, kik a hűbért követelik.[5]

Jun. 12. Szeged. Hunyadi János felhívja az erdélyi szászokat, hogy a jobban és jobban közeledő törökök ellen haladéktalanul felkelvén, összes lovas és gyalogos csapatjaikkal jól felszerelve a jövő

[1] Történelmi Tár. 1901. évf. 188.
[2] Történelmi Tár 1901. évf. 190. sz.
[3] Hunyadik kora X. 499.
[4] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára. 463.
[5] Történelmi Tár 1901. évf. 193., 194.

jun. 24-én mikorra ott maga is jelen lenni szándékozik, Karánsebesen legyenek.[1]

Jun. 18. Hollós. Hunyadi János Carvajal Jánost értesíti, hogy elhagyta Szegedet és tekintettel a török gyorsított hadikészületre ő is gyorsabban fog előrehaladni, hogy minél előbb érjen el a Morvának a Dunába torkolása helyéhez. Kéri ezért, hogy a kereszteseket minél előbb küldje el, nehogy a török még ezek megérkezte előtt vízre bocsáthassa hajóit.[2]

Jun. 22. Temesvár. Hunyadi János ujonnan felhívja az erdélyi szászokat, hogy egész erejükkel hozzá a Duna révéhez Kevibe (a temesmegyei Kubin-ba) jőjjenek, hol jun. 25-én maga is meg akar jelenni.[3]

Jun. 25. Becse. Brankovics György szerb deszpota Carvajal Jánost értesíti, hogy a szultán átkelt a Dunán, melynek egyik mellékfolyóján nagyszámú, hajóhada van, azzal a szándékkal, hogy Belgrád felé vonul, úgy hogy nem merte őt Szendrő várában bevárni, hanem Becsére vonult vissza. Tudatja vele azt is, hogy Hunyadi János egész haderejével a Dunánál áll; a főurak is készen állanak és ezért kéri Carvajalt, hogy a maga részéről is támogassa az ügyet.[4]

Jul. 3. Belgrád. Kapisztrán János értesíti az assisi püspököt, hogy a törökök már az egész Dunát uralják és hajóikkal könnyen elérhetik Magyarországot, Hunyadi János éjjel-nappal küzdelemben áll velük.[5]

Jul. 3. Kevi. Hunyadi János tudósítja az erdélyi szászokat, hogy már most a törökökkel szemben áll, miért is kéri, hogy a király parancsa szerint seregeikkel a legnagyobb sietséggel csatlakozzanak hozzá; tudatja velük azt is, hogy védelmükre Vlád oláh vajdát utasította.[6]

Jul. 13. Becse. Brankovics György levele egy főpaphoz, melyben a Belgrád ostromát megelőző mozgalmakról ír. A szultán egész erejével Szendrő vára alatt állott, honnan nem valami nagy dicsőséggel távozott, mert itt számos emberét és kiváló vezéreket vesztett, kik részint a csatatéren elestek, részint még most is a nevezett várban fogva tartatnak. Erre a szultán Belgrádot szárazföldön és vízen kezdte ostromolni, éjjel-nappal bombázni, úgy hogy a vár egyik tornyát

[1] Hunyadiak kora X. 525.
[2] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 464.
[3] Hunyadiak kora X. 526.
[4] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára. 204.
[5] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 465.
[6] Hunyadiak kora X. 527.

már egészben megsemmisítette. Hunyadi János most Szalánkemenben van, hol hadihajóit gyűjti, melyekkel a Szalánkemen határán állomásosó ellenséges hajókat el akarja űzni. Itt van Kapisztrán János is sok keresztes gyalogossal. Reméli, hogy Hunyadi János, ki már egyszer a török hajósereget legyőzte, vízi úton fog jönni Belgrád segítségére. Amennyire ez lehetséges volt, ő maga (t. i. Brankovics) magyar és szerb segítősereget bocsátott neki rendelkezésére. Családjával együtt most Becse nevű városában tartózkodik és azon fáradozik, hogy seregeit összpontosítsa; mihelyt czímzett a délvidékre jön és úgy a kormányzóval mint egyéb magyar főurakkal együtt lesz, hogy a Dunán tul az ellenséggel összeütközzenek, ő maga vagy fia lehetőleg részt vesz az expeditióban. Tudatja czímzettet arról is, hogy a török seregben nagy élelmiszerhiány van; egy aranyforintárú kenyér nem elég öt embernek egy napra; a lovaknak egyéb nincs, mint azon fű, melyet a mezőkön találnak; a legénység pedig gyöngélkedik és a halálozás úgy emberek, mint lovak között napirenden van. Az ellenséges seregben sok a szökevény; ezek közül sokan jönnek Szendrőre, kik elbeszélik, hogy a török táborban nagy az ijedelem. Maga Szendrő pedig kitünően el van látva mindennel, a mi a hadviselésre s az élelmezésre szükséges; a többi várak is jó karban vannak. A szendrői várból naponta kimegy egy őrség, mely azon személyeket, kik a törököknek élelmiszereket akarnak szállítani, megöli és kifosztja; a többit majd e levél átadója, bizonyos Twdor (valószinüleg Tódor) élőszóval megmondja stb.[1]

Jul. 24. Belgrád. Hunyadi János levele Garai László nádorhoz. A szultán Belgrád elfoglalására oly hatalmas sereggel és hadikészülékkel vonult fel, a milyent ember szeme mindeddig nem látott és emberi ész képzelni sem tudott. Lövegei annyira sértették az erődítményeket, hogy a várat nem is várnak, hanem nyilt mezőnek lehetett volna nevezni. Julius 21-én este felé oly heves ostromot indítottak a vár ellen, hogy az egész éjen át és még julius 22-én reggelig tartott; kétszer oly hevesen tűztek össze az ellenfelek a vár közepén, mintha csak nyilt mezőn harczoltak volna. Végre kirohantak a magyarok a várból, késő estig harczoltak és oly szerencsések voltak, hogy a szultánt megszalasztották és összes ágyúit és hadikészülékeit elfoglalták. A szultán egynéhány emberével julius 23-án futásnak indult. Hunyadi az egész ostrom alatt a várban tartózkodott; török uralkodó még nem hagyta el oly csunyán a harcztért. Gályáit is megtámadták a magya-

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára. 204—206.

rok és egynéhányt el is foglaltak; azok, a melyek még visszamaradtak, a jul. 22-én történt támadás alatt gyors futásnak indultak és a rajtuk lévő katonaság egy része tűz által pusztult el stb.[1]

Szept. 4. Pozsony. A király tanusítja, hogy Puchheim Henrik osztrák úr a király zászlaja alatt 18 lovassal és 32 gyalogossal a törökök ellen harczolt, minek elismeréseül fenti napon adománylevelet kap.[2]

Szept. 22. Spilimberg. Barbadigo Jeromos, Friaul helytartója a velenczei dogehoz intézett levele szerint Hunyadi János aug. 18-án halt volna meg. Halálokának egynéhányan valamely ragályos betegséget («pestem»), mások pedig a csatározás közben szenvedett fáradozás okozta kimerülést tartották. Némelyek szerint maga a szultán a harcztéren halálos sebesülést szenvedett volna. Az egész török hadsereg Görögországban szét van szórva; a dunai hajóhadsereg pedig teljesen megsemmisült, elégett. A keresztény csapatok is sokat szenvednek betegségek és élelmiszer hiány miatt. Kapisztrán János, ki szintén beteg, kormányozza most a belgrádi várat.[3]

Nov. 14. Belgrád. A király írja Giskra Jánosnak, hogy miután a tél és a kemény fagy miatt a török elleni hadjárat folytatásának kérdésével felhagyott, ne jőjjön ide seregével, hanem használja fel hadierejét a felvidéki rablók ellen.[4]

Ezen hadjáratra vonatkoznak még a következő adatok is:

Cilly Ulrik özvegye Katalin 1457 jan. 1-én (Cilly városból) levelet intéz Regensburg város tanácsához, melyben kéri, hogy a törökök elleni hadjáratban részt vett kapitányait férjének Belgrádban történt meggyilkoltatása iránt hallgassa ki.[5]

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 208. Hasonló értelemben értesíti Kapisztrán János a pápát 1456 jul. 22-én, Carvajal János a milánói herczeget jul. 29-én, László király a milánói herczeget aug. 3-án, a páviai püspök a milánói herczeget aug. 4-én, a velenczei doge a milánói herczeget aug. 7-én, Raguza városa a milánói herczeget aug. 11-én, Nürnberg város tanácsa a Nordgauban lévő Weissenburg tanácsát aug. 13-án, Severinus Miklós Siena városát aug. 13-án stb. (Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 206—216). Belgrád ostromáról és felmentéséről 1456-ban ir különben Balanyi György úr a «Hadtörténelmi Közlemények» 1911. évi folyamában.

[2] Lichnowsky, Regesten der Habsburger VIII. Nr. 2142 b.

[3] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 217.

[4] Bártfa levéltára 916 sz.

[5] Hunyadiak kora X. 535.

A sebenicoi püspök egy meg nem nevezett évi julius 26-án Budáról a pápát (III. Calixtot) a török harcztéri hirekről értesíti. A legnagyobb valószínűség szerint e tudósítás kelte 1456-ra teendő.[1]

Itinerár. Jan. 8: Bécs; febr. 2: Győr; jun. 10: Esztergom; aug. 3: Bécs; aug. 17: Dömös; szept. 4: Pozsony; szept. 25: Adony; okt. 27: Futak; nov. 12, 14: Belgrád; nov. 20: Kubin (=Kevi); nov. 30: Temesvár; decz. 13: Szeged.

1457.

a) *Törökök elleni készülődés. Febr. 28.* Buda. A király Kassa városához intézett levelében kiemeli, hogy mindenhonnan vett hir szerint a törökök már a jövő nyáron nagy sereggel szándékoznak Magyaroszszágba törni, miért is a várost a Rákos mezején ápr. 24-én tartandó országgyülésre meghívja.[2]

b) *Belvillongások. Ápr. 21.* Buda. A király arra a hirre, hogy a meggyilkolt Hunyadi László rokonai ellene nagyszámú sereget gyűjtenek, a mozgalom leverésére Brandeisi Giskra János, Sáros megye főispánját, kit ez alkalomból a felsőrészek kapitányává tett, küldi ki s felhívja a kassaiakat, hogy 30 felfegyverzett lovast és 100 gyalogost szekerekkel, élelmiszerekkel és egyéb hadi felszereléssel akként állítsanak ki, hogy jövő máj. 1-ére Giskrával hadbaszállhassanak.[3]

Jun. 20. Nyárad. (Hontpázmán nb.) Osgyáni Bakos Pál tokaji várnagy, Hunyadi Jánosné és horogszegi Szilágyi Mihály hadseregének vezére, miután ezek a királylyal kibékültek, a király hivével Talafusz Jánossal szintén békét köt.[4]

Okt. 9. Horogszegi Szilágyi Mihály macsói bán és belgrádi kapitány *Szeben vára ostromlása alatt* megparancsolja, hogy az ellene fellázadt Vizaknai Miklósnak javait Erdélyi Miklós lefoglalja.[5]

Okt. 21. Prága. A király megparancsolja Brassó városának, hogy Rozgonyi Ozsvát a székelyek főispánját és az erdélyi részek kapitányát, ha a lázadó Szilágyi Mihály városukba menekül, fogadják be s oltalmazzák.[6]

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 469.

[2] Történelmi Tár 1902. évf. 283.

[3] Történelmi Tár 1902. évf. 284. V. ö. Bártfa levéltára 957. sz. (Ugyanazon nap.)

[4] Hazai okmánytár VII. 476.

[5] Teleki-oklevéltár II. 66.

[6] Székely okmánytár I. 174.

Decz. 9. Brassó. Rozgonyi Ozsvát a székelyek főispánja Brassó városát a Szilágyi Mihály felkelése ellenében tanusított hű szolgálatáért László király kegyelmébe ajánlja.[1]

c) *Csehek ellen. Márcz. 18.* Buda. A király meghagyja a kassaiaknak, hogy Perényi János tárnokmester felszólítására vele az Abaúj és Zemplén megyében magukat megfészkelő cseh rablók ellen hadba szálljanak.[2]

Aug. 27. Bazin. (Hontpázmán nb.) Szentgyörgyi-Bazini Imre s László levele a pozsonyi polgárokhoz, melyben többek között a következőket is (német nyelven) írják: «Azt is tudatjuk veletek, hogy Ján úr és Jakab úr, Pongrácz fivérei, Leusdorf felé megérkeztek 800 emberrel és mi nem tudjuk, hova szándékoznak menni.» «Az aybasbeliek tegnap felgyujtották Modort; kérünk tőletek újabb hireket».[3]

Az itt említett János és Jakab (Pongrácz fivérei) az ismert szentmiklósi s ujvári Pongrácz-család ősei. Leusdorf a Pozsony megye nagyszombati járásában még most is létező Szomolány; Aybas pedig a Modor mezőváros tőszomszédságában még létező Terling.

Itinerár. Ápr. 5. 25. Mohács; jun. 11: Bécs; jul. 14: Bécs; aug. 11, 16, 29: Bécs; szept. 1., 3., 13, 14, 16: Bécs; okt. 9, 21: Prága.

1458.

a) *Csehek ellen. Márcz. 18.* Buda. A király meghagyja Bártf városának, hogy a rablók kiirtására kiküldött Herthwythowycz Bartust és Magyar Balázst seregükkel városukba engedjék be és méltányos árért élelemmel is lássák el.[4]

Márcz. 27. Buda. A király levele György cseh királyhoz, melyben tudomására hozza, hogy a hűtlen Giskra János ellen fegyveresen fog fellépni.

Márcz. 29-én pedig arra kéri a cseh királyt, hogy tekintettel Giskra magaviseletére s a lengyel királynak a magyar trónra támasztott igényeire, 500 lovast bocsásson rendelkezésére.[5]

Ápr. 12. Buda. Thomasi Péter követ jelentése a velenczei doge-

[1] Székely okmánytár I. 175.

[2] Történelmi Tár 1902. évf. 283.

[3] Pozsony városi levéltár. Lad. 60. Nr. 39.

[4] Bártfa levéltára 1000. sz.

[5] Fraknói: Mátyás király levelei. Külügyi osztály I. 3. 4. V. ö. Mátyás kori diplomatiai Emlékek I. 10.

hoz. Giskra több ezer zsold nélküli lengyel és cseh emberrel szövetkezve Kassa vidéke felé vonul; a lengyel király felé hajlik. A mint Thomasi azonban már ápr. 1-én jelentette, sikerült Mátyás királynak Szentmiklósi Pongrácz nevű urat 1000 lovassal és körülbelül 4000 lengyel lovast saját szolgálatába visszavezetni.[1]

Ápr. 16. Buda. A király felhivja Bártfa városát, hogy a rablók ellen küldött Rozgonyi Sebestyént hadiszerekkel és élelmezéssel lássa el.[2]

Máj. 21. Kisvárda. Várdai Miklós Szabolcs megye főispánja utasítja a megye nemességét, hogy a tiszai átjáratnál (máj. 22-én) a csehek ellen fegyveres népeikkel megjelenjenek.[3]

Jul. 1. Buda. A király meghagyja Rozgonyi Sebestyén hadparancsnoknak, hogy a Thalafusz Jánostól és a többi cseh rablóktól az utolsó napokban visszafoglalt Szécs városát és tartozékait a (Baksa nb.) Szécsi-családbelieknek visszaadja.[4]

Okt. 1. Pétervárad. A király meghagyja Bártfa városának, hogy László egri püspök és ónodi Czudar Simon királyi udvarmester vezérlete alatt a rablók ellen szálljon hadba.[5]

b) *Törökök ellen. Febr. 22.* Spalato városa egyik követét értesíti, hogy Hunyadi Mátyást királylyá megválasztották, hogy Szilágyi Mihály kormányzó nagy haderővel délnek vonult és Szendrőt elfoglalta.[6]

Ápr. 24. Buda. Thomasi Péter jelentése a velenczei dogehoz. Szilágyi Mihály kormányzó tudatja, hogy a szultán megindult seregével, de nem tudni, vajjon Belgrád-e vagy Szendrő a végczélja. Ő körülbelül 8000 főnyi sereggel Belgrádban van; újabban ismét három várat (Szentlászlóvárt, Kubint és Galambóczot) vett át a szerb deszpotától. Érdekes az is, hogy a kormányzó a pétervárad apátot hűtlensége miatt megbüntette s hogy a követ ezen apátot «fratello naturale del magnifico Nicolo vaivoda»-nak nevezi; Ujlaki Miklósnak ezen természetes fivérét vagy rokonát mindeddig nem ismertük.[7]

Máj. 14. Lippa. Szilágyi Mihály levele Carvajal János pápai

[1] Mátyáskori diplomatiai emlékek I. 10. 11. 16. 21. 29.
[2] Bártfa levéltára 1004. sz.
[3] Zichy-oklevéltár X. 10.
[4] Zichy-oklevéltár X. 16,
[5] Bártfa levéltára 1034 sz.
[6] Mátyáskori dipl. eml. I. 6.
[7] Mátyáskori dipl. eml. I. 19—21.

követhez. A törökök Galambóczig nyomultak, hol három napig maradtak, hogy a várat valahogy kezükhöz kerítsék; most azonban feladták e kisérletet és a Belgrádtól hat mértföldnyi távolságban lévő Osztroicza alá vonultak; több török vajda már Vidinbe jött, hogy dunai hajókon közelünkbe jöhessenek; úti irányukat nem ismeri; egyik basa több társával együtt Szerbiában már több várat elfoglalt.[1]

Aug. 30. Szeged. A király bátmonostori Tőttös Lászlót és családját felszólítja, hogy a törökök elleni háborúban való részvételük miatt lovas- és gyalogos népeikkel Szegeden a királyhoz csatlakozzanak.[2]

Okt. 1. Buda. Thomasi követ jelentése a velenczei dogehoz. A szept 22-én írt levelében jelzett csatában a törökök nagy veszteségeket szenvedtek, nevezetesen midőn a Száván átkeltek, melybe nagy részük belefult. A király seregével a Dunánál áll és Szávaszentdemetert erősítteti meg. A pápai követ a keresztessereggel Futaknál áll és néhány nap mulva a királylyal fog egyesülni. A török azalatt, a mig Szlavóniában volt, roppant károkat okozott; a magyar urak és a keresztesek gyülekezni kezdenek; a Dunán nagymennyiségű élelmiszert, lovakat és bort szállíttatnak naponként, úgy hogy borban már nagy hiány mutatkozik az országban. - - *Okt. 8 án* pedig jelenti, hogy a török sereg előnyomul és hogy a magyar sereg Belgrád felé indul. — *Okt. 9-én* jelenti ugyanő, hogy a török basa, ki seregével a Száva partján állomásozott, megindult Szerbia felé; hiresztelik, hogy a szultán őt bevárja, hogy Mátyás király Belgrád alá érkezett, míg a török tovább is Szerbiában állomásozik; a hadi készülődés nagymérvű, úgy hogy becslése szerint mintegy 80,000 ember fog fegyverben állani, de ezeknek nagyrésze keresztes vitéz, kikre nem lehet feltétlenül számítani.[3]

Nov. 28. Velencze. De Varese őrgróf értesíti a milánói herczeget, hogy Mátyás király egy nagy keresztescsapattal egyesülve Belgrád előtt áll, a török sereg pedig a magyar határ felé vonul.[4]

Okt. vége vagy nov. kezdete. Raguza városának válasza Mátyás királynak okt. 20-án kelt levelére. E hónap kezdetén a törököktől visszatért kereskedők beszélik, hogy a szultán Achajából Uschopiába (=Üszküb) visszatért; serege a láz és élelmihiány miatt nagyon

[1] Mátyáskori dipl. eml. I. 25.
[2] Zichy-oklevéltár X. 40.
[3] Mátyáskori dipl. eml. I. 36, 38, 39.
[4] Mátyáskori dipl. eml. I. 39, 40.

fogyott; ott van Románia basája, ki azon hírre, hogy a király nagy sereggel Belgrádba érkezett, elrendelte, hogy összes fegyveres ereje, melyet a hosszadalmas achájai háború alatt nagynehezen összegyűjtött, hozzá gyülekezzen; a szultán nagyon fél; nem ismer ijesztőbbet, mint a magyar király támadását.[1]

c) *Lengyelek ellen.* Krakó (Kelet nélkül). Kázmér lengyel király levele Mátyás királyhoz, melyben ezt kiméletlen hangon trónbitorlónak nevezi és magát fenyegetőleg nyílt ellenségének nyilvánítja. Ezzel egyetértőleg ismerünk egy levelet, melyet egy ismeretlen Zára város előljáróihoz intéz, melyben mondja, hogy a lengyel király fia 30,000 egyveressel nyomult Magyarországba, hogy Mátyás ellen háborut indítson; közel van már Budához, de eddig nem okozott valami károkat; atyja (=a lengyel király) 50,000 emberrel utána jön. Mærblas (=Magyar-Balázs) Szentgyörgyön és mindazon helységekben, melyek az ő kezén voltak, fellázadt a király ellen, meghagyta összes várnagyainak, hogy úgy Zárával, mint Horvátország összes uraival jó egyetértésben legyenek.[2]

d) *Stájer bonyodalmak.* Frigyes császár (Bécsujhelyen) 1458 ápr. 25-én kelt okiratában mondja, hogy «Graf Losla von Sprinzenmarkt» 1000 lóval Sopronnál áll és hogy más pontokból még másfélezer ember jön, kik őt (t. i. Frigyest) támadni készülnek, miért is többek között Gösz-monostort felhívja, hogy a reá kiszabott hadi erővel az ország határainak védelmében résztvegyen.[3] A Sopronnál készenlétben volt seregnek az volt a czélja, hogy Stájerországba törjön, de hogy ki volt a vezére, határozottan meg nem mondhatjuk. A Lasla név és a táborzás helye (Sopron) kétségtelenné teszi, hogy magyar ember volt. Egy Sprinzenmarkt nevű helységet jelenleg sem Magyarországban, sem annak határain kívül nem ismerünk; de van Zalamegye csáktornyai járásában Stridó mellett egy *Sprinczhegy* nevű kisközség, melyet talán — bár a régibb forrásokban nem találjuk — fenti Sprinzenmarkttal azonosíthatunk. Lassla annyi mint László s így talán több mint valószinű, hogy Sprinzenmarkti László alatt Kanizsai László értendő.

Itinerár. Febr. 9.: Straznicz;[4] febr. 12.: Sempte; febr. 25.:

[1] Raguzai oklevéltár 612.

[2] Mátyáskori dipl. eml. I. 42. (V. ö. 29.)

[3] Muchar, Gesch. der Steiermark VIII. 9.

[4] Febr. 3-án írja Giskra János (Zólyomból) Kassa, Lőcse, Bártfa és Eperjes városoknak, hogy febr. 5-én Hunyadi Mátyással a morvaországi Strazniczban fog találkozni. (Bártfa levéltára 992. sz.)

Futak; máj. 22.: Székesfehérvár; aug. 30.: Szeged; szept. 4., 5., 7., 8; Szeged (némely helyen pedig azt találjuk, hogy 5-én és 8-án Belgrádon volt); szept. 11., 21: Zenta; szept. 27.: Futak; okt. 1.: Pétervárad; okt. 8., 20., 21.: Belgrád; nov. 11., 15., 29., 30.: Temesvár; decz. 2.: Zákánymonostor; decz. 23.: Szeged.

1459.

a) *Belzavarok és csehek ellen. Febr.* 7. Eperjes. Magyar Balázs és Guthai János a felsőrészek kapitányainak levele Bártfa városához. Miután Ratkovics Péter felakarja gyujtani az ő alsó városukat, felszólítják a város közönségét, hogy fegyveres népekkel, egy ágyúval és ágyúmesterrel jőjjenek Eperjesre, a hol a sereg össze fog gyűlni, a honnan azután a Sáros városában tartózkodó ellenség ellen indulnak.[1]

Febr. 22. Kassa. Aranyas levele Bártfa tanácsához. Hirül adja, hogy a nádor, Garai László, meghalt. (Ujlaki) Miklós vajda nagyon erősödött meg, épúgy Kanizsai László, kikről általában azt hitték, hogy királyelleniek. A király, úgy látszik, szintén ezen véleményen van, mert Rozgonyi Ozsvátot ide küldte, hogy tetemes zsoldossereget fogadjon fel, melynek segítségével Miklós vajdának és Kanizsai Lászlónak hadat üzenhessen. Az összeütközés megtörtént; mindkét részen nagy a veszteség; a vajda s Kanizsai a király kegyéhez fordultak, mire a király Rozgonyi Ozsváthoz levelet írt, melyet ez febr. 18-án este Forrón kezéhez vett és melyben az állt, hogy a pénzzel visszatérjen, a mit ez meg is tett. Pálóczi László gróf rövid idő alatt itt lesz a felső részekben és királyi parancsra a király lovas- és gyalogos csapatait úgy fogja itt elhelyezni, hogy Kassa 200 gyalogost, Eperjes pedig százat kap, kik e felvidéket ellenségei ellen fogják védelmezni, a mint ezt különben László gróf megérkezte után pontosabban megfogják tudni. Azt is közli velük, hogy a pápai követ, az esztergomi érsek, a váradi püspök és Rozgonyi János vajda a császárhoz fognak menni, mert ez beleegyezett abba, hogy bizonyos feltételek alatt a koronát kiadja.[2]

Márcz. 27. Buda. A király meghagyja a kassaiaknak, hogy Pálóczi László országbirónak és ónodi Czudar Simon pohárnokmesternek felszólítására, kiket Felső-Magyarország főkapitányaivá nevezett ki,

[1] Bártfa levéltára 1071. sz.
[2] Bártfa levéltára 1079. sz.

ágyúkkal, puskákkal és egyéb hadi felszereléssel siessenek az említett országrészek védelmére, hova rövid idő alatt maga is hadba indul.[1]

Máj. 16. Pest. Lőrincz pestvárosi jegyző írja Bártfának, hogy a cseh rablók Zonda (a nógrádmegyei Szanda) várából kiűzettek, hogy «pan Jane» az elhalt ciliai gróf hadvezére pusztítja Szlavóniát és már Verőczét elfoglalta.[2] — Ezen «pan Jan», vagyis János úr nem más, mint a cseh származású Bitovecz János, ki a Cilly-ek szolgálatában nagy szerepre tett szert, az osztrák Weissbach (=Weisspriach) család egyik leányát nőül vett és zagóriai főispán valamint szlavóniai bán lett.

Okt. 8. Buda. A király levele Bártfa közönségéhez. Úgy tudja, hogy a közte s Thalafusz János közötti fegyverszünet okt. 16-ika körül lejár, miért is némelyek ezen vidék nemesei közül azon kéréssel fordultak hozzá, hogy ezen részek védelméről gondoskodjék, a zemplénmegyeiek pedig arra kérték, hogy mindaddig, míg ő személyesen át nem veheti a védelmezést, Pálóczi László országbirót bízza meg a védelmezéssel, a mit ezennel meg is tesz.[3]

Okt. 16. Ujhely. Pálóczi László országbiró írja Bártfa városának, hogy a támadni készülő Thalafusz ellen lovas- és gyalog hadinéppel és hadiszerekkel való hadba szálljon.[4]

b) *Osztrákok ellen. Márcz. 29.* Bécsujhely. Frigyes császár értesíti Bécs városát, hogy számos magyar főúr felszólítására nemsokára Magyarországba megy, hogy a magyar koronát megszerezze. Felhívja a várost, hogy hadbaszállásra készüljön és 300 lovassal és 500 gyalogossal őt a táborba kövesse.[5]

Ápr. 11. Buda. Thomasi jelenti a velenczei dogenak, hogy Mátyás király és a császár hadserege között ápr. 7-én felette heves ütközet folyt.[6]

Ápr. 12. Buda. A király levele Pálóczi László és Czudar Simon kapitányokhoz, melyben jelenti, hogy szentmártoni Nagy Simon kapitány az ellenség felett győzelmet aratott; jelentsék ezt a felvidék városainak. Ónodi Czudar Simon kir. udvarmester bővebbet ír erről.

[1] Történelmi Tár 1902. évf. 289.
[2] Bártfa levéltára 1110. sz.
[3] Bártfa levéltára 1141. sz.
[4] Bártfa levéltára 1145. sz.
[5] Chmel, Regesten Kaiser Friedrich's IV. 3686. sz.
[6] Mátyáskori dipl. eml. I. 47.

a mennyiben április 24-én Bártfát értesíti, hogy Nagy Simon *Körmenden* az ellenséget legyőzte.[1]

Szept. 19. Bécs. Frigyes császár Sopron városát értesíti, hogy a kőszegi előljáróságtól vett tudósítás értelmében, ellenségei Szigeten és Lékán gyülekeznek. Felhívja a várost, hogy birtokainak védelmezésére hadikészületeket tegyen. Hasonló értelemben már a következő híveihez fordult: Weissbach (Weissprach) Zsigmond, Baumkircher András, Grafenecker Ulrik tanácsosaihoz, Siebenhirter János tárnokmesteréhez és Zennger Frigyes köszegi intézőjéhez.[2]

c) *Törökök ellen. Márcz 14.* Buda. Thomasi jelenti a velenczei dogenak: a török újra bejött Szerbiába; eljött Colsozo nevű helységbe, mely Szendrőtől egy napi távolságban a Morava mentén fekszik, ez pedig a Duna szomszédságában van; ott körülbelül 1200 kalafati, maragoni, görög és török van, kik mással nem foglalkoznak, mint gálya- és kötélgyártással. Úgy hírlik, hogy a törökök ezen gályákat a Duna és a Száva mentén akarják elhelyezni, hogy ezeknek oltalma alatt Szlavoniába betörhessenek. A szultán az utolsó napokban állítólag Drinápolyban volt; onnan jön Sophiába.[3]

Jún. 11. Raguza. Meltioi János jelenti a milánói herczegnek, hogy a császár és a magyar király kibékültek és hadaikkal Belgrádra vonulnak a támadást készülő szultán ellen. A szultán Sophiában van Románia basájával együtt; törökök, görögökből és tatárokból álló hatalmas hadserege szárazföldön és vizen akar Belgrád felé vonulni.[4]

Itinerár. Jan. 1., 5., 6., 19., 29. Szeged.

1460.

a) *Belvillongások és csehek ellen. Jun. 15. és 29.* Az országbiró a hevesmegyei Pata alatt táborozott.[5]

Jún. 17. Pata nevű vár alatt. A király levele Szabolcsmegye közönségéhez. Azon kérésüknek, hogy őket a most folyó hadjáratban való részvétel alól felmentse, azért nem tehet eleget, mert az országot pusztító cseh rablók ellen irányult hadbaszállásban maga is részt vesz.

[1] Bártfa levéltára 1098. 1099. sz.
[2] Hazai okmánytár V. 261.
[3] Mátyáskori dipl. eml. I. 43.
[4] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 245.
[5] Fraknói: Mátyás király élete 111.

Felhívja őket, hogy összes erejökkel haladéktalanul hozzá csatlakozzanak.[1]

Jún. 21. Pata. Ónodi Czudar Simon értesíti a bártfaiakat, hogy a király tetemes sereggel Pata várát a csehektől elfoglalta.[2]

Júl. 7. A Pata vár előtti tábor. A király Bártfa városától nyilakat és puskaport kér.[3]

Aug. 1. Diósgyőr. A király meghagyja a Várdaiaknak, hogy őt, mert az ellene indult ellenséggel már a legközelebbi napokban komoly csatát akar vívni, teljes erejükkel azonnal kövessék.[4]

Aug. 30. Ónodi Czudar Simon kir. ajtónállómester levele Bártfa városához. Holnap lesz nyolcz napja, hogy Sajónémeti vár a király kezébe került és hogy a király három más erősséget ostromol; reméli, hogy a hadjáratnak hamarosan vége lesz.[5]

Okt. 1. Kassa. Czudar Simon írja Bártfának, hogy a király Serke várát bevette s egy héten belül Kassán lesz, a hova a város tanácsát meghívja.[6]

Okt. 15. Kassa. Czudar Simon meghagyja Bártfa tanácsának, hogy a király parancsára hadinépével és hadiszereivel készenlétben legyen.[7]

Nov. 29. Sáros. Rozgonyi Sebestyén erdélyi vajda s a királyi sereg főkapitánya írja Bártfának, hogy a nyujtott hadisegélyért köszönetet mond; hogy Sáros és Richnó várak Costka (Kosztka) kezébe adattak és hogy az ujvári kapitánynyal fegyverszünetet kötött.[8]

Ezen évhez tartozik még a következő adat is. 1461. jan. 1-én írja a király (Trencsénből) a bártfaiaknak: «Midőn nem régen a Sáros és Richnó nevű várakat ostromló népeinket György cseh király kérésére visszaparancsoltuk és egy köztünk és a nevezett cseh király között létesítendő találkozás végett e vidékre mentünk, akkor mindazon erődítéseket és bástyákat, melyeket a nevezett várak ellen felhasználtunk Pozthopiczi Kozka (Kosztka) Zdenko cseh bárónak oly feltétellel adtuk át, hogy Zdenko azokat jan. 6-án nekünk ismét át-

[1] Hazai okmánytár IV. 397.
[2] Bártfa levéltára 1207. sz.
[3] Bártfa levéltára 1212. sz.
[4] Zichy-oklevéltár IX. 108., 109.
[5] Bártfa levéltára 1226. sz.
[6] Bártfa levéltára 1228. sz.
[7] Bártfa levéltára 1232. sz.
[8] Bártfa levéltára 1241. sz.

adni köteles; mivel pedig a kitűzött idő immár közeledik, Szapolyai Imre kincstárnokot kiküldtük ezen erődítések átvételére, a kinek éppen úgy mint Szapolyai Istvánnak és Upori Lászlónak mindenben legyenek segítségére».[1]

A király 1461-ben említi, hogy Rátót nb. Pásztói László (1460) máj. 1-je táján királyi szolgálatban Rozgonyi Sebestyén erdélyi vajdához csatlakozott, hogy Patha vára alatt a csehek ellen harczoljon.[2]

1460 körül. Eperjes. Ónodi Czudar Simon kir. udvarmester írja Bártfának, hogy az egri püspök Sajófő körül, Szécsényi László pedig Szanda körül megverte a cseheket.[3]

b) *Törökök ellen. Ápr. 22.* Pest. Bártfai Balázs írja Bártfa tanácsának, hogy a király holnap Csanádig akar szállni, hogy Szilágyi Mihálylyal találkozzon; azt is tudja, hogy Drakula (oláh) vajda, Dam (Dán) vajdával összeütközött. Dán embereiből csak heten tudták életüket megmenteni. Drakula a fogságba került Dánt megölette, a nőket czölöpre huzatta s gyermekeiket mellükre szögeztette.[4] (Az utóbbi adatra megjegyzendő, hogy Dán elhalálozási évét eddig pontosan nem tudtuk.)

Máj. 10. Belgrád. Nagy Simon macsói bán és belgrádi kapitány levele egy meg nem nevezett főpaphoz. «Máj. 6-án Nazulbég vajda, Ráczország helytartója felénk jött, hogy a vár ellen támadást intézzen; harczoltunk itt reggeltől délig; számos ellenfél elesett, egyet fogságba ejtettünk, kitől idejövetelük körülményeit kipuhatoltuk; elmondta, hogy Nazulbég vajda 8000 törökkel Zsarno(vo) vára táján táborát felütette. Haszán basát azért küldték a boszniai királyhoz, hogy Nazulbég számára a Száván való átkelést rendezze, úgy hogy ezen bég a Szerémségen és Valkómegyén keresztül átkelhessen; az átkelésre szükséges hajókat meg is kapta. Nazulbég csak azt várja, hogy egy másik hadsereg Chanchia-ból vele egyesüljön, mely szintén 8000 főből áll és azután haladéktalanul megszállja a Szerémséget. A szultán egész haderejével Üszküb-ön van és Belgrád felé akar vonulni. Azért kérem: tanácsolja a királynak, hogy Belgrádot haladéktalanul minden szükséglettel ellássa, mert élelmiszerekben nagy a hiány és a katonaság pénzhiány miatt kevesebb lesz.»[5]

[1] Bártfa levéltára 1302. sz.
[2] Békefi: A pásztói apátság története 337.
[3] Bártfa levéltára 1280. sz. V. ö. 1110. és 1226. sz.
[4] Bártla levéltára 1191. sz.
[5] Mátyáskori dipl. eml. I. 78.

Máj. 25. Eger. Szilágyi Mihály erdélyi kormányzó levele Carvajal Jánoshoz. Arról értesült, hogy a szultán nagy hadsereget küldött, Szendrő ellen hogy az ország alsó vidékeit pusztítva, a végvárakat elfoglalhassa. E napokban szándékozik ő is a délvidékre utazni, miért is kéri Carvajalt, hogy becsei táborában felkeresse.[1]

Jun. 1. Albert csanádi püspök levele egy meg nem nevezett főpaphoz. Szavahihető forrásból, olyanoktól, kik személyes meggyőződést nyertek, tudja, hogy máj. 22-én későn este nagyszámú török sereg a Szendrő melletti dunai réven megjelent és oly számos és pompás sátort állítottak fel, hogy vagy a szultán, vagy a főbasa érkezését lehetne feltételezni; elhozták magukkal az átkelésre szükséges hajókat is. A legmegbízhatóbb emberek egyike, Erdődi Miklós, Szilágyi Mihály egyéb házitisztjeivel együtt körülbelül 300 lovassal ment a révek kikémlelésére és ez mindezeket látta.[2]

Aug. 10. Kalocsa. Várdai István kalocsai érsek levele, melyben közli, hogy a Cowinum másként Kewy nevű vár már a törökök kezébe jutott; Szendrő várhoz ujabb hatalmas török csapat érkezett meg; egyéb török csapatok a titeli egyház táján táboroznak és azon törekednek, hogy a Tiszán révet állítsanak fel; a helyzet veszedelmes.[3]

Nov. 26. Buda. Magánlevél a szerbiai harczokról és Szilágyi Mihály esetéről.[4]

Itinerár. Máj. 17.: Várkony; máj. 20.: Szolnok. jun. 1.: Eger; jún. 11.: Gyöngyös; jún. 17.: Pata; jul. 1., 7., 8.: *Pata vára alatti tábor;* júl. 15.: Diósgyőr; júl. 17.: Eger; júl. 28.: Diósgyőr; aug. 1., 2., 6., 15,. 16.: Diósgyőr; aug. 26.: Velezd; szept. 1., 4., 8,. 14., 21., 25: *Serke vára alatti tábor;* okt. 7.: Szikszó; okt. 14., 16.: Kassa; okt. 31.: Eperjes; nov. 5., 10., 11.: Eperjes; nov. 19.: Kassa.

1461.

a) *Csehek ellen. Jan. 9.* Trencsén. A király meghagyja Bártfa városnak, hogy Richnó és Sáros várak ostrománál Upori Lászlónak, Szapolyai Imrének és Istvánnak segítségére legyenek.[5]

[1] Mátyáskori dipl. eml. I. 79.
[2] Mátyáskori dipl. eml. I. 77.
[3] Zichy-oklevéltár X. 111. sz.
[4] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 248.
[5] Bártfa levéltára 1307. sz.

Márcz. 4. Buda. A király parancsa Bártfa városhoz, hogy Sáros vár ostromához segítséget küldjön.[1]

Márcz. 10. Eperjes. Upori László a felsőrészek kapitányának levele Bártfa tanácsához. Kéri, hogy Sáros vár ostromához ágyukat, puskákat és fegyveres embereket küldjenek.[2]

Ápr. 21. Sáros. Szapolyai István és Upori László tudatják Bártfa tanácsával, hogy Richnó elfoglalására készülnek, melyhez segítségüket kérik.[3]

Máj. 25. Buda. A király meghagyja Bártfa közönségének, hogy Sárosujvár ostromához hadiszereket szállítsanak.[4]

Júl. 4. Hidvég. László egri püspök Bártfa tanácsához. Azt hallotta, hogy a rablók már a Sáros alatti várat is elfoglalták és onnan garázdálkodnak; elküldi tehát ellenük a saját seregét és kéri a várost, hogy a maga seregét szintén rendelje ki.[5]

Júl. 14. Tamperg Lénárd levele Bártfa városhoz. Tudatja, hogy a király sok hadinéppel Kassára jön és onnan tovább fog menni a rablók ellen.[6]

Júl. 16. Az Ujvár alatti bástyáról. Flehel György levele Bártfa tanácsához, melyben az összes parasztoknak sánczépítéshez való kirendelését kéri.[7] Más helyen a levélírót Flegel Györgynek nevezik.

Aug. 11. A Sárosvár alatti táborban. Szapolyai Imre felhívja Bártfa várost, hogy 100 jó gyalogost fogadjanak fel az ő számára.[8]

Szept. 27. Szécsény. A király bátmonostori Tőttös Lászlóhoz intézett levelében előadja, hogy a felvidéken garázdálkodók ellen már többször szerencsésen harczolt és hogy mult nyáron a rablókat Sáros- és Szepesmegyéből kiűzte, mire a még hátramaradt garázdálkodók kiirtására Zólyom felé vonult.[9]

Okt. 1. A táborból. Szapolyai István Bártfa városától a rablók ellen felfegyverkezést kér.[10]

[1] Bártfa levéltára 1327. sz.
[2] Bártfa levéltára 1329. sz.
[3] Bártfa levéltára 1341—1342. sz.
[4] Bártfa levéltára 1352. sz.
[5] Bártfa levéltára 1357. sz.
[6] Bártfa levéltára 1361. sz.
[7] Bártfa levéltára 1362. sz.
[8] Bártfa levéltára 1369. sz.
[9] Zichy-oklevéltár X. 177.
[10] Bártfa levéltára 1379. sz.

Okt. 14. A Lithwa vár alatti táborból. A király levele Lőcse városhoz. Tudomása van róla, hogy az általa ostromolva volt Murány várnak még oly útja van, melyen a vár területén tartózkodó rablók garázdálkodásaikat még mindig folytatják. A város védelmezése érdekében meghagyta Szapolyai István a felső vidékek alkapitányának, hogy Lőcse segítségével a hegyek alján valamely erre alkalmas helyen erődítményt állítson fel; segítsék őt tehát.[1]

Nov. 1. Kézsmárk. 1461. *napi keltezés nélkül.* A király felhívja Balázs prépostot, hogy lovas és gyalogos embereivel együttesen a haza ellenségei ellen mielőbb táborba szálljon.[2] Ezen Balázs alatt a leleszi prépost értendő.

1461. *napi keltezés nélkül. Ujvár ostrománál.* Szapolyai István és Upori László levele Bártfa tanácsához, melyben a vár ostromához puskát és egyéb hadiszereket kérnek.[3]

b) *Törökök ellen.* A király 1462 ápr. 28-án Lajos mantuai őrgrófot értesíti, hogy lévai Cseh László, Szilágyi Mihály erdélyi vajdával és több más főúrral török földön harczolván, Szilágyival együtt török fogságba került. Szilágyi azonnal lefejeztetett, Cseh pedig fel nem ismertetvén, életben hagyatott. Később felismerték, mire a törökök 16,000 arany forint váltságdíjat követeltek tőle. E váltságdíj beszerzése végett Cseh László összes vagyonát kénytelen volt elzálogosítani; most útban van Olaszországba s a mantuai udvarba is el fog látogatni.[4] Hogy Szilágyi Mihály halála 1461-re esik, bizonyítja a királynak 1461 ápr. 21-én kelt okirata, melyben özvegyének, Bátori Margitnak Diód várát adományozza.[5]

c) *Osztrákok ellen. Szept. 27.* Szécsény. A király írja, hogy Albert osztrák herczeggel már azelőtt is frigyet kötött. E napokban visszatértek hozzá azon magyar főurak, kiket nagy sereg élén Ausztriába menesztett, hogy többi között Albert herczeget Frigyes római császár ellen védelmezzék.[6]

Itinerár. Jan. 1., 5., 9., 25.: Trencsén; febr. 5.: Trencsén; júl. 4.: Hatvan; jul. 8.: Pécs; jul. 20.: Szikszó; júl. 23.: Diósgyőr; júl. 27.: Diósgyőr és Szikszó; aug. 1., 9., 11., 15., 19., 29.: Diósgyőr; szept. 1.:

[1] Wagner: Analecta Scepus I. 85.
[2] Századok 1871. évf. 622.
[3] Bártfa levéltára 1387. sz.
[4] Mátyás király külügyi levelei I. 18.
[5] Kaprinai: Hist. dipl. II. 481.
[6] Zichy-oklevéltár X. 178.

Gyöngyös; szept. 6., 12.: Eger; szept. 14.: Gyöngyös; szept. 22: Pásztó; szept. 27., 29.: Szécsény; okt. 14., 22.: *Litvai tábor*; nov. 1.: Brassó.

1462.

a) *Csehek ellen. Márcz. 10.* Buda. A király levele Bártfa városához. A cseh rablók Liptó-, Zólyom- és Turóczmegyében összegyülve a Szepességet megtámadni készülnek; küldjenek Szapolyai Istvánhoz 100 lovast és 100 gyalogost vagy pedig minden két telek után egy fegyverest.[1]

Ápr. 6. Palocsa. Szapolyai István levele Bártfához. A Turóczban összegyült ellenségtől Komorovszki egy erődöt pénzen megvett, most az ellenség útban van ezen részek felé, a király parancsára küldjenek tehát segélycsapatokat.[2]

Ápr. 14. Vácz. A király értesíti Bártfát, hogy már hadbaszállt és így szüksége van János nevű tűzmesterre; felhívja, hogy küldjék hozzá vissza.[3]

Máj 19. Dunajecz. Szapolyai István levele a Bártfaiakhoz. A rablók immár Visegrád várába is betörtek; hallja, hogy Liptómegyén keresztül Árvába jöttek, honnan garázdálkodó útjaikat folytatni akarják; felhívja a várost, hogy Tótselymesi Apród Miklós vezérlete alatt Lőcsén fegyveresen gyüljenek össze, a hova Tarkői Simon Rikolfot, seregeinek vezérét küldi.[4]

b) *Törökök ellen. Febr. 14.* Buda. A király Tőttös Lászlót értesíti, hogy seregével márcz. 14-én Szegedre jön és onnan a törököt támadni akarja, miért is felhívja, hogy nevezett napon Szegeden hozzá csatlakozzon.[5]

Máj. 27. Buda. Thomasi követ jelentése a velenczei dogehoz. A török seregről szóló hírek egymástól eltérnek; némelyek 200,000 emberről, mások csak több mint 20,000 janicsárról szólnak; állítólag az oláhok is Erdély ellen, mások szerint Belgrád ellen vonulnak. Bizonyos csak az, a mit az oláh határon Erdély területén lévő Szörény vár (Severino) parancsnoka közöl; e szerint a király azon jelentést kapta, hogy a szultán nagy sereg és hadiszereléssel Konstan-

[1] Bártfa levéltára 1396. sz.
[2] Bártfa levéltára 1400. sz.
[3] Bártfa levéltára 1404. sz.
[4] Bártfa levéltára 1411. sz.
[5] Zichy-oklevéltár X. 207.

tinápolyból elindult, három nappal később Szentgyörgyön egy basával egyesülve Oláh- és Magyarország felé ment. Máj. 8-án a Morava folyón át elérték a Dunát és elérték 300 gályával Vidint, a honnan Oláhországba akartak betörni. Az oláh vajda a nőket és gyermekeket a hegyekbe küldte, a férfiak őrizet alá vették a Dunát.[1]

Jún. 28. A velenczei államtanács római követét értesíti, hogy Thomasi Péternek jun. 14. és 15-én kelt jelentése szerint a szultán hatalmas sereggel a Dunán átkelve Oláhországba tört; ennek ura nem lévén képes ily óriási tömeggel szemben boldogulni, a hegyekbe menekült, nehogy embereivel együtt az ellenségnek kezébe jusson.[2]

Júl. 2. Pozsony. A király tudatja Pozsony városával, hogy rövid időn megindulni szándékozik a törökök ellen, miért is megparancsolja a városnak, hogy ezen levél vétele után azonnal küldjön bizonyos ágyukat lőporral és tűzmesterrel Váradra, hol maga is nemsokára jelen lesz.[3]

Júl. 11. Buda. A király értesíti Tőttös Lászlót, hogy fia lakodalma miatt a törökök ellen Budáról kiindulandó hadbavonulásra nézve halasztásban részesíti.[4]

Júl. 28. Konstantinápoly. Balbo Domonkos jelentése a velenczei tanácshoz. Midőn a szultán Oláhországba jutott, az országot az összes lakosok és élelmiszerek nélkülinek találta; az összes lakosság a hegyekbe vonult vissza a legerősebb pontokba. A visszavonuló törökök nem tudtak eléggé vigyázni, hogy Drakula vajda nekik kárt ne tegyen, a mit többnyire éjjel tett, pedig az ezen czélra kiküldött emberei alig voltak kétszázan. Midőn az ellenség a hegyekhez ért, Drakula 30,000 emberrel kétszer támadta őt sikeresen, de mindamellett mégis kényszerült, hogy több óráig tartó harcz után védett állásához visszatérjen. A véletlen úgy akarta, hogy Ali bég nevű csapatvezér, kinek csapatában 1500 hozzá átpártolt oláh mint kém és vezető tartózkodott, egyik portyázásáról visszatérve, 80,000 emberrel a már nagyon kimerült oláhokkal az egyik szoroson találkozott, mire felette véres összeütközésre került a dolog. Az oláhok közül körülbelül 5000, a törökök részéről 15,000 esett el, minek hírére a szultán a táborozást azonnal megszüntette s július 11-én Drinápolyban az oláh

[1] Mátyáskori dipl. eml. I. 142.
[2] Mátyáskori dipl. eml. I. 156. V. ö. 143., 145., 146.
[3] Hunyadiak kora XI. 28.
[4] Zichy-oklevéltár X. 229.

határ közelében volt. Oláhországban Drakulának fivérét hagyta vissza egynehány török csapattal.[1]

Itinerár. Febr. 10.: Esztergom; ápr. 8., 9., 14., 28.: Vácz; máj. 3., 6., 14., 21.: Vácz; aug. 3., 5., 9., 10., 12.: Szeged; aug. 28.: Nagyvárad; szept. 1.: Nagyvárad; szept. 11.: Kolozsvár; szept. 30.: Szeben; okt. 6.: Kőhalom; nov. 3., 4., 6., 20., 25., 26., 27.: Brassó; decz. 2.: Brassó; decz. 8., 9., 11.: Megyes; decz. 18.: Kőrösbánya.

1463.

a) *Csehek ellen. Ápr. 20.* Sáros. Máriási László s Dürrholz Pál levele Bártfához, melyben írják, hogy Schwarz János kézsmárki kapitánytól hallották, hogy a csehek egy Corbel nevű kapitány vezérlete alatt 2000-en vannak, a Turócz nevü erődöt már megszállták és most a Szepesség felé törekesznek.[2]

Jún. 1. Szapolyai István levele Bártfához. Az ellenség, körülbelül 200-an, Naymark városa felett gyült össze; vezéreik Thalafusz, Korbel, Perena, Bastayan és Zelenka; kéri, hogy összes hadiszereikkel, lovasaikkal és gyalogosaikkal jőjjenek segítségére.[3]

Aug. 31. Kézsmárk. Szapolyai István értesíti Bártfát, hogy a csehek megtámadták Szakolczát, de itt visszaverték őket; azután a Vág-folyó mellett két erődöt, Hlynek-et és Wlezno-t bevettek, a hol a várbeliek Lybak és Kassay János vezérlete alatt hozzájuk pártoltak. Szilézia felül Thalafusz és Thelye Jakab törtek be s pusztítanak.[4]

Nov. 1. Kézsmárk. Szapolyai István tudatja Bártfával, hogy az ellenség ellen hadinépükkel rendezzenek felkelést; a cseh kapitányok a következők: Schwarcz János, Belik Venczel, Kassai János és Sztaniszló, Korbel Márton és Slawaczko.[5]

b) *Törökök ellen. Febr. 18.* A velenczei signoria Mátyás király-

[1] Mátyáskori dipl. eml. I. 167., 168.

[2] Bártfa levéltára 1457. sz.

[3] Bártfa levéltára 1471. sz.

[4] Bártfa levéltára 1487. sz.

[5] Bártfa levéltára 1496. sz. — Korbellel találkoztunk már április 20-án. — A mi Bjelik-et illeti, ki kell emelnem, hogy Mátyás királynak két ily nevű külföldi vezére volt. Az egyik — és erről van itt a szó — a cseh származású Ledeniczi Bjelko, a kivel 1466-ban is találkozunk (Mátyás király külügyi levelei I. 150., 168., 170., 173., 174.), a másik a sziléziai származású Kornitzi Bjelik János, kiről majd alább lesz a szó.

nak üdvözlő örömét fejezi ki a felett, hogy folyó évi jan. 18-án és 26-án kelt levelek értelmében a király Boszniában nagy diadalt aratott.[1]

Márcz. 30. Tolnavár. A király utasítja Bodrogmegye közönségét, hogy Tőttös Lászlónak a hadak elől elköltözött jobbágyait visszabocsássák.[2]

Apr. 14. Buda. A király tudósítja Pozsony városát, hogy a török háború ügyében Tolnaváron tartott országgyűlés után Székesfehérvárra térve, tudósítást vett arról, hogy a szultán Sophia felől roppant erővel és készülettel megindult, vagy Belgrádot megszállandó, vagy az országot ezen oldalról megtámadandó. Miután hajókban szenved főként hiányt, meghagyja a városnak, hogy levelének vétele után a város határaiban levő összes hajókat, a révhez szükségesek kivételével, foglalja el és haladéktalanul küldje számára.[3]

Apr. 24. Buda. A király levele Tőttös Lászlóhoz. Tudatja vele, hogy a török császár összes haderejével Szerbia határán van; több gálya, hajó, naszád *(nazadones)*, ágyú s egyéb hadi készülék már útban van Szendrő felé s rövid idő mulva nemcsak Belgrádot, de Magyarországot is meg akarja támadni. Maga (a király) három vagy négy nap alatt Budáról el akar menni s Bács városa felé indulni, hogy az országot a török ellen védelmezze; felhívja czímzettet, hogy a tolnavári megállapodás értelmében seregeivel együtt azonnal Bács városába siessen.[4]

Máj. 26-án a király már Bácsban van és onnan megparancsolja, hogy a törökök ellen most indított hadbaszállás miatt Tőttös László s fia Péter valamint Szentiványi János deák peres ügyeit halasszák el.[5]

Jun. 6. Futak. A király Szokolyi Pétert Temesmegye főispánját, fivérét Miklóst és tisztjeiket, mivel Ibrány várát védik, a törökök ellen most megindított hadbaszállási kötelezettségük alól felmenti.[6]

Szept. 12. Pétervárad. A király levele a velenczei dogehoz, melyben megerősíti a velenczei követ által a velenczei kormánynyal megkötött és a törökök ellen irányzott szövetséget.[7] Abban állapodnak

[1] Mátyáskori dipl. eml. I. 266.
[2] Zichy-oklevéltár X. 269.
[3] Hunyadiak kora XI. 59.
[4] Zichy-oklevéltár X. 278.
[5] Zichy-oklevéltár X. 277.
[6] Zichy-oklevéltár X. 280.
[7] Óváry: Oklevélkivonatok I. 504. sz.

meg, hogy Velencze 40 hajóval Dalmátián és a Peloponnesuson, a magyarok pedig szárazföldön az ellenséget megtámadják és hogy egyik fél sem köthessen békét a másiknak tudta nélkül.[1]

Okt. 18. Kézsmárk. Izsépi Pál kézsmárki várnagy írja Bártfa városának, hogy a király Szapolyai Imre kincstartóval és más népeivel együtt a szlavóniai részek felé támadólag vonult, minap Verőczéről Monoszlóba utazott, innen Boszniába készül, hogy egynéhány várat elfoglaljon, mert a törökök Bosznia pusztítása után hátat fordítottak.[2]

Okt. 13. A velenczei Signoria István fia László sz. sebői herczeg követeinek, kik azt akarták, hogy a velenczeiek Boszniába behatoljanak, azzal válaszol, hogy Mátyás király ezt már megtette, midőn fegyveresei Boszniába behatoltak, Jajczát ostromolták és már több más erőd elfoglalására is készültek.[3]

Nov. 27. és decz. 2. A velenczei követ jelentése a velenczei államtanácshoz. A magyar király serege részint a kényelmetlen utak, részint a kedvezőtlen időjárás és egyéb fontos ok miatt Suvernich vár ostromát abbahagyta. A signoria 1464 jan. 13-án erre azt írja a követnek, hogy a magyar király ezzel igen okos és jól megfontolt lépést tett, miután első sorban a téli idő erre kényszerítette; hisz ugyan így járt, a mint minap értesültek, a velenczei sereg is Moreában, mely Misithiarum vár (Mistra) táján táborzott és minden néven nevezendő kárvallás nélkül távozott onnan; hozza ezt a magyar király tudomására.[4]

Decz. 17. Kis-Kapus. Dengelegyi Pongrácz János erdélyi vajda és a székelyek főispánja meghagyja a szebeni tanácsnak, hogy a király parancsa értelmében összes ágyuikkal és hadi gépeikkel decz. 28-án Kolozsvár alá jőjjenek és a szász székek részéről 1000 lovast küldjenek segítségére.[5] Alig szenvedhet kétséget, hogy ezen felhivás is a törökök ellen irányult valamely hadjárattal áll összeköttetésben. Bizonyítja ezt Mátyásnak 1463. évi napi keltezés nélkül a pápához intézett azon levele, melyben tudtára adja, hogy az előreláthető török támadás ellen, bár bizonyos irányát még senki sem ismeri, már most is kellőleg készülődik és Pongrácz Jánost a délvidékre küldte, hova maga is utazni készül.[6]

[1] Katona: Hist. crit. XIV. 649.
[2] Bártfa levéltára 1495. sz.
[3] Ljubić: Listine X. 278.
[4] Mátyáskori dipl. eml. I. 307.
[5] Székely oklevéltár III. 80.
[6] Mátyás kir. külügyi levelei I. 40.

Az 1463-ban lezajlott török-boszniai háborút maga a király egy a pápához 1464 jan. 27-én intézett levelében valódi haditudósítói jártassággal írja le. Szerinte ezen hadjárat 1463 május 1-je táján vette kezdetét.[1]

Szól e hadjáratról azonban még egyéb adat is. Mátyás király (Budán) 1464 máj. 23-án Dengelegyi Pongrácz János és András érdemeit felsorolva, többi között így nyilatkozik: «Midőn a mult nyáron (in aestate proxime transacta) seregünket személyesen vezettük a törökök ellen és egy Ali bég nevű kiváló török vajda nagy török sereg élén Szerémmegyének pusztítására indult és fenti János vajda saját embereivel és a mi parancsunkból összegyüjtött erdélyvidéki seregünkkel még nem tudott egyesülni, nevezett András Ali béggel és a többi törökökkel vívott harczban egyéb kiváló embereinkkel oly kiválóan működött, hogy őt az őt illető kitüntetésben részesítettük. Midőn azután Ali bég és a többi törökök ezen vereség után friss erővel Temesmegyébe behatoltak és számos keresztényt fogságba ejtettek, akkor János vajda saját és az ez alatt Temesmegyébe érkezett erdélyi seregünkkel kiváló haditervvel és dicséretes ügybuzgalommal nevezett Ali béget és nagy seregét annyira megverte, hogy a törökök nagy része elesett, a másik pedig Ali béggel együtt futásnak eredt és a fogságba került keresztények kiszabadultak. Midőn azután hadseregünket Szerbiába a törökök ellen menesztettük, a mindig oldalunkon volt János és András minden tekintetben feladatuk magaslatán álltak. Midőn erre Szerbiából a törökök által elfoglalt Boszniába hatoltunk, Jánost és Andrást a Száva folyó s az ennek mentén fekvő erődítmények megőrzésével és védelmezésével biztuk meg, András mind addig, míg a boszniai birodalmat a törökök kezei alul fel nem szabadítottuk és kezünkhöz vissza nem hódítottuk, úgy a várak visszafoglalása, mint a törökökkel vívott nyilt összeütközések alatt oldalunkon derekasan viselkedett».[2]

Vonatkozik ezen hadjáratra Mátyás királynak Jajczán 1463 decz. 6-án kiállított oklevele is,[3] melynek erején István sz. sebői herczeg fiának László vajdának és ennek Balsa nevű fiának (a Vukcsity család tagjainak) Veszela Sztrázsa várost az egész Uszkoplje-megyével, Prozor várost a Ráma nevű megyével adományozza. Érdemeiből felsorolja a király, hogy mult nyáron, midőn a török császár Boszniát

[1] Mátyás király külügyi levelei I. 45—49.
[2] Pesty: Krassómegyei oklevéltár 409—410.
[3] Pray, Specimen Hierarch. II. 435.

pusztította, Vukcsity László vitézül harczolt és azon igéretet tette, hogy a magyar királyt és hadseregét minden alkalommal támogatni, valamint a Bucsovecz és Nezveta nevű boszniai várakat a királynak kezéhez juttatni fogja.

Napi keltezés nélkül. A király levele a pápához. Midőn körülbelül máj. 1-én kellőleg összeállított sereggel táborát a Duna partján felütötte, nem messze tőle a szultán is nagy haderejével tartózkodott; a kémek különféle híreket hoztak; egynéhányan mondták, hogy Belgrádot akarja sánczokkal körülzárni, mások, hogy Mátyással ütközetbe állni akar, mások szerint más irány felé törekszik; nemsokára szétoszoltak e kósza hírek; nyilvánvaló lett, hogy egynéhány áruló felhivása alapján Bosznia felé irányult.[1]

Itinerár. Márcz. 18., 30.: Tolnavár; ápr. 7.: Esztergom; máj. 12., 20., 26., 28., 30.: Bács (12., 28., némely helyen Batta); jún. 6,. 23.: Futak; júl. 16., 21.: Futak; aug. 1., 29.: Belgrád; szept. 8.: Belgrád; szept. 12.: Pétervárad; szept. 27.; Verőcze; szept. 28.: Pétervárad; szept. 29.: Verőcze; okt. 9.: Gabysinch (valószínűleg ferdített név); nov. 11: Jajcza; decz. 6, 10, 14, 31: Jajcza.

1464.

a) *Csehek ellen, máj. 22.* Palocsa. Dürrholz Pál levele Bártfa tanácsához, melyben írja, hogy Kassa, Eperjes és Lőcse városok, továbbá Sáros- és Szepesmegye seregeivel Palocsán van és várja a bártfaiak seregét.[2] Megjegyzendő azonban, hogy ezen adat a török hadjáratra is vonatkozhatik.

Okt. 2. Kassa. Szapolyai István kéri Bártfa tanácsát, hogy Eperjesre segítő csapatot küldjenek; írja továbbá, hogy Komorowszki bevette a Zwbosten nevű várat.[3]

Decz. 13. Szapolyai István tudósítja a bártfaiakat, hogy az ellenség hogyan készülődik és úgy látszik Szikszót vagy Ujvárt akarja megtámadni.[4]

Némi összefüggésben áll ezekkel a következő adat is: A király *nov. 9 én* (a zworniki táborból) Kanizsai Lászlóról beszélvén, kiemeli, hogy Döbrentei Tamás nyitrai püspök, döbrentei Hémfi Miklós és

[1] Katona: Hist. crit. XIV. 578.
[2] Bártfa levéltára 1533. sz.
[3] Bártfa levéltára 1551. sz.
[4] Bártfa levéltára 1557. sz.

Lőrincz, remetei Hémfi Miklós valamint Pápai György és Balázs, míg ő Zwornik várát vívta, a szentmártoni s döbrentei várakba cseh és egyéb idegen zsoldosokat fogadva, az országban raboltak, gyujtogattak és okiratokat hamisitottak.[1]

b) *Törökök ellen. Jan. 3.* Jajcza. A király irja Bártfa tanácsának, hogy immár majdnem egész Boszniát visszafoglalta; mivel pedig a zsoldosok pénzével tartozik, 1500 forintot rögtön küldjenek neki.[2]

Jan. 19. Késmárk. Szapolyai István írja Bártfa tanácsának, hogy az ország védelmére szükséges fegyvereseket tartsák készen. Tudósítja őket, hogy a király elfoglalta Boszniát és most útban van Buda felé.[3]

Máj. 31. Szántó. Szapolyai Imre, Bosznia kormányzójának levele Bártfa tanácsához: «Jöttek hozzánk a keresztesek kapitányai a felett tanácskozni, hogy miképpen utazzanak az alsó részekbe, mikor kelljen elutazniok és az illető helyeken megérkezni. Miután azonban sem királyunk, sem a főpapok, sem a bárók a törökök elleni hadbaszállással még nem készek, azt tanácsoltuk az említett kapitányoknak, hogy bizonyos időig itt maradjanak, míg a király és az országnagyok a törökök ellen vonulnak. Felhívom tehát a tanácsot, hogy a kereszteseket a városban jóindulattal fogadja és a még megérkezőket a város embereivel fogadni s elszállásolni kötelességének tartsa mindaddig, míg a királyi hadsereg elindul».[4]

Jun. 7. Buda. A király meghagyja Bártfának, hogy a török császár elleni hadjáratra 200 lovast állítsanak ki.[5]

Aug. 2. Pataki Tamás nagymihályi plébános Nátafalvi Csontos János özvegyét, mivel a török ellen induló hadra a Nagymihályi Fülöp deák nevű derék harczost állította, minden bűneitől feloldozza.[6]

Aug. 4. Terebes. Perényi István tálnokmester Stenczel György bártfai biróhoz. A törökök ellen menesztett sereghez kell csatlakoznia; vidékén nem kapni márcziusi sört, küldjön neki két fél hordót.[7]

Aug. 11. De Collis velenczei követ egy zárai értesítés alapján elmondja, hogy egyik magyar kapitány Jajczán 2000 törököt megölt,

[1] Hunyadiak kora XI. 96.
[2] Bártfa levéltára 1508. sz.
[3] Bártfa levéltára 1511. sz.
[4] Bártfa levéltára 1534. sz.
[5] Bártfa levéltára 1537. sz.
[6] Hazai oklevéltár 429.
[7] Bártfa levéltára 1540. sz.

hogy a király a Száván átkelt, hogy őt aug. 25-ére 40,000—50,000 főnyi seregével Boszniában várják.[1]

Szept. 2. Gara. A király levele Bártfa városához. Midőn a szultán Boszniába vonult, Jajcza nevű fővárát 41 napig ostromolta s a falakat éjjel-nappal történt bombázás által majdnem összeroncsolta. Végső rohamát aug. 22-én este felé megkezdte, egész éjen át másnap délig folytatta, de a magyarok visszaverték, úgy hogy azon az úton, melyen betört, vissza kellett menekülnie.[2]

Szept. 28. De Collis Gellért velenczei követ jelenti, hogy Mátyás király 17,000 lovassal, 6000 gyalogossal és 7000 keresztessel a Száván átkelt, 20,000 katonát Boszniába küldött a török ellen, maga pedig a még maradt sereggel Szendrő felé ment.[3]

Okt. 8. De Collis Gellért jelenti, hogy három boszniai vár megadta magát a magyaroknak, a szultán seregével Bosznia s Szerbia között áll. Ugyanazon napon jelenti a velenczei signoria a pápának, hogy Mátyás király Jajczán fényes győzelmet aratott a törökök felett.[4]

Nov. 9. A Zwornik nevű boszniai vár alatti táborában a király Kanizsai László számára adománylevelet állít ki.[5]

Nov. 12. Zworniki tábor. A király dengelegyi Pongrácz János erdélyi vajdának és a székelyek főispánjának, valamint András nevű fivérének, Felsőmagyarország kapitányának a csongrádmegyei Győ nevű falut adományozza. Érdemeikből különösen kiemeli, hogy Pongrácz János Zwornik váránál a királynak nagy segítséget nyújtott.[6]

1464 napi keltezés nélküli csata. A király levele Frigyes császárhoz. A török császár 30 nap óta erősen ostromolja a boszniai Jajcza nevű várat, valamint a magyar kézen levő egyéb boszniai várakat; hallatlan bombázást rendel, melynek segélyével 20 nap alatt a vár és a város falát rombolja és földalatti aknák segítségével az erődítményeket megsemmisíteni akarja. Ő (Mátyás) talán az egyedüli, ki ezen várnak a kereszténységre vonatkozó jelentőségét legjobban ismeri, azért megy is a még hátramaradt serege élén a vár felszabadítására.[7]

[1] Acta Bosnae 259. sz.
[2] Bárfa levéltára 1542. sz.
[3] Acta Bosnae 263.
[4] Acta Bosnae 263. Ljubić: Listine X. 316.
[5] Hunyadiak kora XI. 96.
[6] Történelmi Tár 1896. évf. 520.
[7] Mátyás király külügyi levelei I. 63.

c) *Osztrákok ellen. Máj. 12.* Asszonyfalvi Osl László Sopron megye főispánja s Sopron város kapitánya Sopron városának írja, hogy a magukat testvéreknek nevező csehek nagy sereggel Macskakő várába jöttek. Erre vonatkozik Mátyás királynak azon (napi keltezés nélküli) levele is, melyben a császárt értesíti, hogy Török Ambrus Sopron megye főispánja s Sopron városának kapitánya bizonyos császári embereket tudta s beleegyezése nélkül fogságba ejtett. A mi pedig a császárnak azon kérését illeti, hogy Török Ambrus Macskakő várát a (cseh) rablók kezeiből kiragadja s az ottani vidék védelmezése czéljából lerombolja, megígéri, hogy a vár visszafoglalása után mindent el fog követni, hogy mindkét uralkodó alattvalóinak érdekét előmozdítsa.[1]

Itinerár. Jan. 2., 3.: Jajcza; jan 17.: Császma; jan. 27., 28.: Dombró (Szlavóniában); márcz. 3., 29.: Székesfehérvár; ápr. 3.—5.; Székesfehérvár; aug. 11.: Mohács; aug. 14.; Szonta; szept. 2.: Gara. szept. 14.: Ujlak; szept. (napi keltezés nélkül) Szata (Valkó megyében); okt. 14.: *Zvorniki tábor;* okt. 18.: Székesfehérvár (?); nov. 9., 12.: *Zvorniki tábor;* nov. 26.: Bács; decz. 28-ika körül: Szeged.

1465.

a) *Csehek ellen. Jun. 7.* Kézsmárk. Szapolyai István levele Bártfa tanácsához. A Szomolnokbányára szállásított zsoldosaik Remetén itták le magukat a korcsmákban («in tabernis»), a mit az ellenség árulás útján megtudott és az éjjeli csendben rájuk támadva, a korcsmákban és a házakban alvókat meglepték, részint megölték, részint megfogták és megsebesítették.[2]

Jul. 30. Tállya. Szapolyai Imre levele Bártfa közönségéhez az ellenség által elfoglalt Brassó (?) erőd tárgyában; továbbá kéri, puhatolják ki, hova akar fordulni a lengyel király és mi a szándéka?[3]

b) *Törökök ellen. Márcz. 30.* Beszterczebánya. A király levele Velencze követéhez. A török háborúra készülődik; basáinak megparancsolta, hogy a magyar délvidéket pusztítsák és visszamenetelükkor Belgrádot körülzárják. Szerbiában minap Szendrő mellett tábort ütöttek, melyben maga a szultán öregebb fiával együtt tartózkodni akar, hogy még a nyáron Belgrádot elfoglalja, egész Szerbiát kezéhez ke-

[1] Mátyás király külügyi levelei. I. 63.
[2] Bártfa levéltára 1566. sz.
[3] Bártfa levéltára 1594. sz.

rítse, Jajczát és Boszniát elfoglalja. Életének egyik feladata — így folytatja Mátyás — hogy Belgrádot és Jajczát kezéből ki ne eressze. Az előbbi a Magyar-, Cseh- és Lengyelországba, a másik Dalmát-, Isztria-, Olasz- és Németországba vezető utat védelmezi. Belgrád megerősíttetik. Boszniába, mivel Szapolyai Imre a felvidéken nagyon el van foglalva, más kapitányokat fog nemsokára csapatokkal küldeni.[1]

Aug. 9. Buda. A király levele a zágrábi káptalanhoz. Elrendelte, hogy a legközelebb a törökök ellen indítandó hadjárat költségeihez az összes szlavoniai nemesek és birtokosok csak úgy járuljanak hozzá, hogy minden 20 sessio vagyis jobbágyporta után egy fegyverest kell a hadsereghez küldeni. A fenti káptalant azonban csak arra kötelezi, hogy Lamberg Frigyes Csáktornya kapitányához néhány teherszállító lovat küldjön.[2]

Szept. 2. Buda. István kalocsai érsek levele Várdai Lászlóhoz és Várdai Miklós özvegyéhez, melyben őket értesíti, hogy a királynak Székesfehérvárott kelt egyik rendelete alapján újabb hadbaszállás lett elrendelve s minden nemes-ember köteles fegyvereseit a királyi sereghez küldeni.[3]

Szept. 29. Pécs. A király Tőttös Lászlót a jelenlegi hadbavonulás kötelezettsége alól agg kora miatt felmenti.[4]

Nov. 5. A király a Szávarév melletti táborában Raguza polgárainak oltalomlevelet állít ki.[5]

Nov. 7. A Maszlincz helység melletti táborban. A király a zágrábi káptalant a zágrábi püspökség ügyére vonatkozó elhatározásáról értesíti.[6]

Maszlincz e néven már nem ismeretes, de nem szenvedhet kétséget, hogy alatta valamikor Valkó megyében feküdt *Masztincz* értendő.

Nov. 14. Velencze. De Collis Gellért követ jelentése a milánói fejedelemhez. Más oldalról vett hir szerint tudja, hogy a magyar király okt. 18-án átkelt a Száván nagy sereg élén.[7]

Decz. 8. Prodavicz. A király a Bod Márton szentgyörgyi várnagytól és Lengyel Miklóstól elvett kőrösmegyei Berivojszentiván és Pa-

[1] Katona: Hist. critica XV. 47—49.
[2] Mon. civit. Zagrab. II. 304.
[3] Zichy oklevéltár X. 347.
[4] Zichy oklevéltér X. 349.
[5] Raguzai oklevéltár X. 624.
[6] Katona: Hist. critica XV. 93.
[7] Mátyáskori dipl. eml. I. 370.

licsna nevű birtokokat Kenderesi Balázsnak adományozza. Bod és Lengyel azáltal estek hűtlenségbe, hogy a kőrösmegyei Szentgyörgy nevű várból horvát területen garázdálkodtak és a legközelebbi multban, míg a király Szentgyörgyvárt ostromolta, ellenségeivel szövetkezve a király ellen fellázadtak.[1]

Mátyás hovátországi táborozása többek között arra vezetendő vissza, hogy Mohamed szultán Szerbiában nagy sereget gyűjtött, úgy hogy Magyarországba való betörésétől kellett félni. Mátyás általános hadbaszállást rendelt el, de a szultán, ki egyéb dolgok miatt Ázsiába vonult, az egyszer magyarországi háborúját elhalasztotta. Mátyás, kinek serege már Horvátországban volt, felhasználta a kedvező alkalmat arra, hogy számos ottani ügyet fegyveres úton rendezzen. Erre vonatkozik — úgy látszik — azon levél, melyet 1465 novemberében a pápához intézett és melyben mondja, hogy hadseregét már a Száván átvitte s hogy azon urak, kik vele ide jöttek, holnap tőle elkülöníttetnek, mert ő fontos ügyek miatt tovább itt nem maradhat, hanem egyenesen és gyorsan Buda felé törekszik.[2]

Decz 23. De Collis Gellért követ jelentése a milánói herczeghez. Egyik követségi káplántól hallotta, hogy a magyar király két kapitányát, Panianot (= Pán Ján = Bitovecz János bán)[3] és Rozgonyit felhívta, hogy 5000 emberrel Boszniába törve, István herczeg országát megszállják, továbbá hogy egynehány oly területet is szálljanak meg, melyek nem régen a velenczei signoriának adattak, a miről a követ különben már folyó hó 10-én is írt; nevezetesen foglalják el a Krania hegységet és a Narenta nevű földet.[4]

c) *Osztrákok ellen. Ápr. 13.* A nádor a vasvári káptalanhoz intézett levelében előadja, hogy midőn Mátyás király seregével együtt Komáron vár elfoglalására indult, a csornai prépost és konvent birtokához tartozott és a (komáronmegyei) Szögye révén kikötött, magyarul Kereph nevű nagy hajót a király parancsára a komároni révhez indították, hogy a királyt és népeit Komáron városba átszállítsa.[5]

Nem szenvedhet kétséget, hogy Mátyásnak ezen járata azon vil-

[1] Károlyi oklevéltár II. 371.

[2] Mátyás király külügyi levelei. I. 126.

[3] 1458 jan. 30-án Szilágyi Mihály világosan mondja: «magnifico Pan Jan Bythowecz de Gereben regni Slavoniæ bano» (Mon. civit. Zagrab. II. 261.)

[4] Mátyáskori dipl. eml. I. 382.

[5] Sopronmegyei oklevéltár II. 446.

longással kapcsolatos, mely közte s Frigyes császár között 1464 és 1465 között ujonnan kitört és melyekről a következő adatok szólnak.

Okt. kezdetén. A király levele Frigyes császárhoz. Panaszt emel, hogy a császár kapitányai, Teinfalti Hinko s Rorbachi János Sopront megtámadták, a velök találkozott magyar kapitányt a városba menekülni kényszerítették, azután szószegőleg őt onnan kicsalva, nyillal megsebesítették, Sopron váralját (suburbium sive *burgum*) elhamvasztották, a mi annál is sajnálandóbb, a mennyiben éppen most országának egyéb részeit védelmeznie kell: kéri tehát a császárt, hogy e viszonyokat orvosolja.[2]

Itinerar. Jan. 5.: Szeged; márcz. 26.: Zólyom; márcz. 30.: Beszterczebánya; ápr. 2., 7.: Beszterczebánya; (7-én Zólyomban is); szept. 10.: Tétény; szept. 18.: *a Szekszárd melletti táborban;* szept. 29.: Pécs; okt. 2.: *a Dráva révén lévő táborban;* nov. 2.: a Száva mentén lévő Bród; nov. 5.: *a Száva révén melletti táborban;* nov. 7.: *a Masztincz melletti táborban;* decz. 8., 15.: Prodavicz (Horvátországban.

Dr. Wertner Mór.

[1] Mátyás király külügyi levelei I. 115—120.

Magyar lövészek a XVI-ik században.

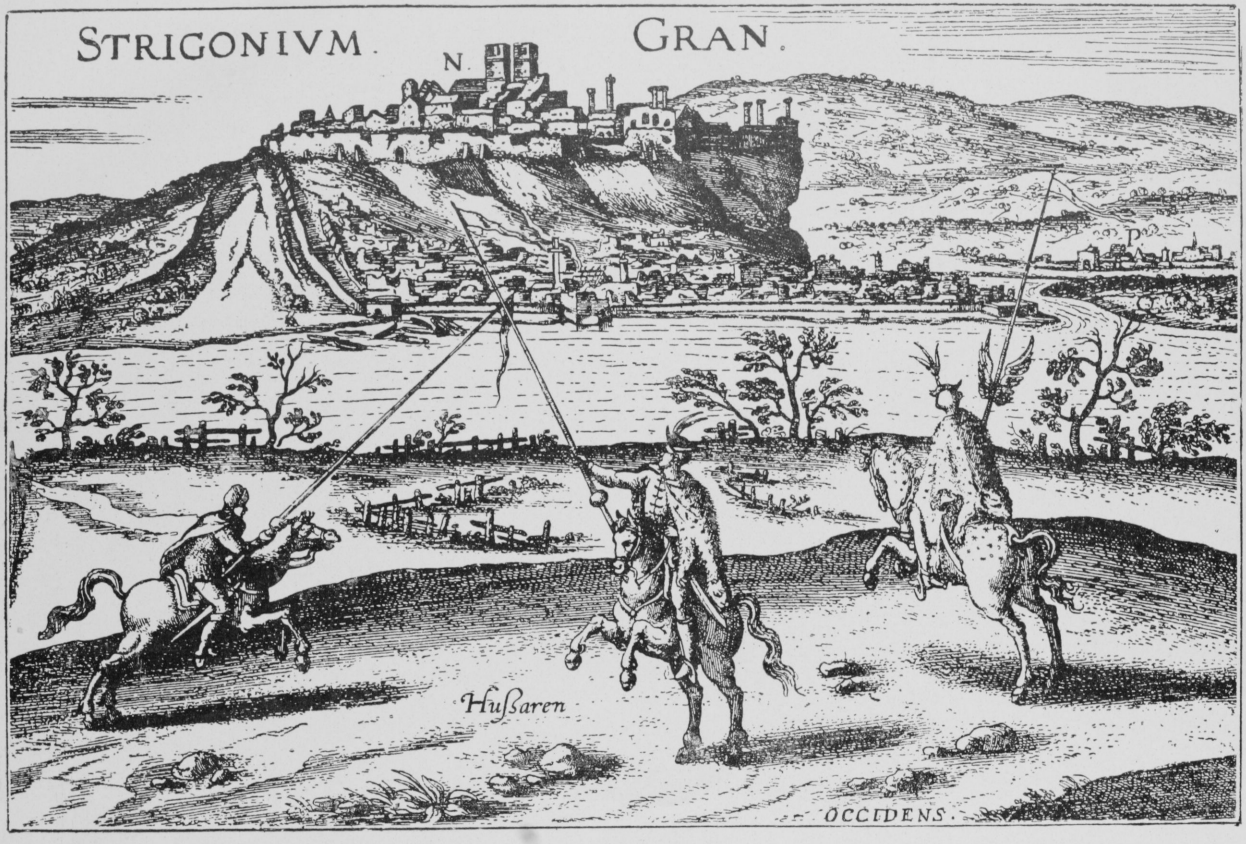

ESZTERGOM A XVI. SZÁZADBAN.

Houfnagel G. 1595-iki metszete után.

TÁRCZA.

ESZTERGOM 1532-IKI OSTROMÁHOZ.

RITTI 1532-iki hadjáratával, melyet Szolimán szultán parancsára indított, három úrnak szolgált: a szultánnak, amennyiben Bécs ostromára vonuló seregének útját a Duna felől fedezte, — János királynak, hogy az ingatag, pártállását gyakran változtató, akkor Ferdinánd királyhoz szító Várdai Pál esztergomi érseket Esztergom ostromával megfenyítse, esetleg újból János király táborába hozza, — harmadszor a maga kalmártermészetének, melyet kalandos életének mindannyi változásán keresztül, még királyi helytartói méltóságában se tagadott meg.

A Duna vonalának elfoglalása után ugyanis bizton remélhette, hogy a kereskedelemnek egy régen bevált útja szabadul fel, mely ez időben koczkázatos volt.

A Dunán való kereskedelem fellendítése, — talán nem is önzetlen czélból, — már régebben szándéka volt. Erre vall Budán, 1531 február 10-ikén kelt körrendelete, a török és magyar hadakhoz, naszádosokhoz, vám- és adószedőkhöz, melyben meghagyja, hogy a kereskedők bántódás nélkül, szabadon járhassanak Pestre, Budára.[1]

[1] Fogalmazványa: Országos Levéltár, Limbus, III. sorozat 16-ik csomó.

A rendeletnek meg is volt a hatása: több németországi kereskedő lemerészkedett a Dunán, de pórul jártak, gyaníthatólag török martalóczok kifosztották és megölték őket a pesti réven.[1]

Az alábbi hat levél — amellett hogy élénken festi az esztergomi helyőrségnek közvetlenül az ostromot megelőző sanyaru élelmezését és Lazcano Tamás spanyol katonáinak lázongását, — több uj adatot szolgáltat az ostrom történetéhez.

Négynek irója a Sydonius név alá rejtőzik, aki valószinüleg a helyőrség élelmezési biztosa, kettőt pedig Mathyowsky vagy Mathewyoffsky Gáspár, a lengyel király étekfogója és Esztergom lengyel helyőrségének kapitánya ír,[2] felváltva Brand György esztergomi német kapitánynyal és Schönfeld Wolfganggal, a visegrádi szász helyőrség kapitányával.

Sydonius 1532 május 3-án értesíti a pozsonyi kamarát, hogy — a mint kémeitől értesült — az ellenség május 2-án ezer gyalogos és négyszáz lovas felett szemlét tartott és seregének szaporodását várja. Szándéka Visegrád elfoglalása után, Esztergom ostroma. Az ellenség jól ismeri a helyőrség élelmezésének hiányos voltát.

Május 11-ikén Visegrád már Gritti kezén volt. Erről tanuskodik Mathewyoffskynak és Schönberg Wolfgangnak Esztergomból e napon kelt közös levele. Utóbbi tehát Visegrád feladása után Esztergomba vonult vissza. E levelet a két kapitány megbizottja, Seydlycz Kristóf, vitte a pozsonyi kamarához, benne nyolc napi határidőt szabnak, a mely alatt, ha nem érkezik segítségök, ott hagyják Esztergomot.

A leveleket az elkeseredés mondta tollba, mely nem ismer kertelést, de mindent a maga nevén nevez meg és néhol még a sértő gúnytól se tartózkodik.

I.

Sydonius a pozsonyi kamarának.

(Esztergom, 1532 febr. 5.)

Magnifice, generosi et egregii domini domini observandissimi, salutem et mei humillimam com-

Nagyságos, nemes és kiváló, becsülendő uraim, üdvözletemet és alázatos magam ajánlását (kül-

[1] Ibrahim basa levele: Konstantinápoly, 1531, szept. 10. Országos Levéltar, Limbus, II. sorozat 27-ik csomó. Bánffi János nádor válasza: Buda, 1531 nov. 8. Történelmi tár, 1898-ik évfolyam, 317. és következő lapjain.

[2] Dr. Veress Endre egz Maczieiowszka kisasszonyt említ Bona lengyel királyné udvarán. (Történeti Életrajzok, Izabella királyné, 19-ik lap.)

mendationem. Proximo die, quam hispani ad prædam egrederentur, meo hortatu per præfectos Polonum et Saxonum tali conditione revocati sunt, ut scilicet reversum huius nuntii quem proxime cum litteris ad dominationes vestras misi, expectarent. Quod si pecunia illis non mitteretur, extunc facerint, quid quid vellent, neque est locus, neque consilium aliquod eosdem dintius verbis et spe alere, neque tamen ab eis intelligere possumus, quid nam moliuntur. Scilicet vereor profecto, ut nihil boni aut honesti sequaret. Utrique præfectus pessime afflicti sunt propter tam inordinatam solutionem. Videant dominationes vestræ finaliter et consulant, quid agendum sit. Sed repente et citissime, antequam fiat, quod revocari non possit, nec emendari. Sed dominationes vestræ mihi non credunt, donec oculis videbunt, et auribus mala subaudient....

döm). Másnap, hogy a spanyolok prédára kimentek, a lengyelek és szászok tisztjei által az én biztatásomra oly feltétellel hivattak vissza, hogy tudni illik annak a hirnöknek visszajövetelét, a kit minap küldtünk uraságtokhoz, várják meg, hogy ha pénz nem küldetnék részökre, akkor tegyenek akaratuk szerint, mert annak se helye, se alkalma, hogy szép szavakkal és reménységgel tartsuk tovább őket. Azt se tudjuk tőlük megérteni, hogy mi a szándékuk. Valóban félek, hogy semmi jó és tisztességes dolog nem fog bekövetkezni. Mind a két tiszt igen el van keseredve a zsold rendetlen fizetése miatt. Lássák, és véglegesen határozzák el uraságtok, hogy mi a teendő? De azonnal és gyorsan, mielőtt még megesik, a mit se meg nem történtté tenni, se orvosolni már nem lehet. Ám uraságtok nem hisznek nekem, a mig majd szemökkel nem látják, fülükkel nem hallják, hogy a dolog rosszul áll....

A levél többi része lényegtelen.

II.

Sydonius a pozsonyi kamarának.

(Esztergom, 1532 febr. 9.)

Magnifice generosi et egregii domini domini plurimum observandi, post servitiorum meorum commendationem. Significavi domina-

Nagyságos, nemes, kiválóan becsülendő uraim, szolgálatomnak ajánlása után. Már több ízben tudomására hoztam uraságtoknak

tionibus vestris sæpius horum militum hispanorum penuriam, et voluntatem, et quid denique cum eisdem egerim. Postremo boves adducere feci, et tres quoque mactare, ut hispani a præda retineri possint, et antequam boves adducerentur, expectare voluerunt, dedi itaque pecunias ad carnes, donec et boves haberent, quibus mactatis, carnes accipere noluerunt, dixeruntque, si Deus ipse cum omnibus sanctis adesset, nollent iam amplius tot miserias ferre, idque coram præfecto Polonorum et Saxonum. Egressi sunt tandem, quid commissum est, credo in totum regnum non latere. Hodie ex præda redierunt. Cæteri vero, qui in municione hic permanserint, cupidi prædæ, exemplo suorum exire nituntur, nescio, si eos cohibere poterimus, quum nobis iam laxis habenis minantur. Festinent dominationes vestræ magnificæ et egregiæ, et quid facere intendunt, quidve fieri velint, citissime significent. Ego profecto vereor, quod hæc res malum finem sorcietur, neque sane intelligere possum, quidnam magnificæ et egregiæ dominationes vestræ cogitent, quod ad tot scripta mea, et præmonitiones, neque consilio, neque auxilio mihi adesse volunt, et hanc ob rem quamvis levissime capitalia peccata in me retorquere nituntur. Præmouni, et quidem arcius,

ezeknek a spanyol katonáknak inségét, szándékát, és (megírtam) hogy mi tévő legyek velök? Legutóbb ökröket hajtattam föl és hármat le is vágattam, hogy a spanyolokat a prédálástól vissza lehessen tartani, Mielőtt az ökrök felhajtattak, várakozni akartak, tehát húspénzt osztattam ki nekik, addig is, míg megkapják az ökröket. Hármat levágatván, a húst nem akarták elfogadni és azt mondták, hogy ha az Isten minden szentjével volna is itt, tovább ennyi nyomorúságot el nem viselnének, ezt pedig a lengyelek és szászok kapitányai előtt mondták. Végre kivonultak, és hogy mit követtek el, úgy hiszem, tudja már az egész ország. Ma visszatértek a prédálásból. A többiek pedig, a kik itt maradtak a várban, prédát akarva, ki szándékoznak menni, nem tudom, ha vissza tarthatjuk-e őket, mert máris féktelenül fenyegetödznek. Siessenek nagyságos és nemes uraim és gyorsan értesítsenek, hogy mi a szándékuk és hogy mi történjék. Én valóban félek, hogy ennek a dolognak rossz lesz a vége, és igazán nem tudom megérteni, hogy nagyságos és nemes uraságtok mit gondol, hogy ennyi irásomra és figyelmeztetésemre se tanácscsal, se segítséggel nem látnak el engem és ezért csak úgy könnyen főbenjáró vétségeket akarnak rám kenni. Figyelmeztettem jó előre, még pedig

sed omnia hæc silentio prætereunt dominatines vestræ, neque ad varia scripta mea mihi respondere volnuerunt. Ego vero sic derelictus in desperationem fere deveni, neque quid faciam, satis scio. Scripsi et repeto, hic nec consilium, nec litteræ, nec persuasiones, nec consolationes, nec ratio, nec virtus locum amplius habent, curentur itaque ea, quæ et in regiæ maiestatis honorem et in regni commodum atque meam defensionem esse videbuntur. Et dominationes vestras felicissime valere opto. Ex arce Strigoniensi 9 Februarii 1532. Magnificae ac egregiorum dominationum vestrarum servitor. M. Sÿdonius. *Kivülről:* Magnifico generosis et egregiis dominis consiliaris regiæ maiestatis cameræ Posoniensis etc. dominis meis observandissimis. —Posonii.

gyakran, de mind ezeket hallgatással mellőzik uraságtok és az én sok irásomra nem akarnak választ adni. Én így elhagyatva már majd kétségbe esem és azt se tudom, hogy mit cselekedjek. Megírtam és meg is ismétlem, itt se tanács, se levélirás, se rábeszélés, se vigasztalás, se okoskodás, se erőszak már nincs helyén, tehát gondoskodni kell arról, a mi ő felsége méltóságának, az ország javának és magam védelmének üdvösnek látszik. Uraságtoknak boldog egészséget kivánok. Esztergom várából, február 9. 1532. Nagyságos és tekintetes uraságtoknak szolgája Sÿdonius M.

Kivülről: mint az előbbi levelen.

III.

Sÿdonius a pozsonyi kamarának.

(Esztergom, 1532 február 20.)

Czím: Mint előbb.

. . . Mitto nuncios, scribo litteras, quibus et Pluthonem ipsum obtundere potuissem, sed et hæc omnia frustra surdis, canere videor, et inanes expensas facio, has postremas nunc scribo. Nuntius ante 12. dies hinc missus nondum ad nos rediit, nos omnes vehementer admiramus causam tantæ tardi-

Követeket küldök, leveleket írok, melyekkel még a poklot is meg tudnám indítani, de még ezt is mindhiába, úgy látszik, hogy siketeknek szólok és hiábavaló módon költöm a pénzt, ezt a levelet mint utolsót írom. A 12 nap előtt innen küldött hirnök még most se jött vissza és mi

tatis. Ego interea pauperes subditos plane emulgeo, vina et boves eorum accipio. et quottide opus habeo II. vasis vini et II. bobus, hæc diu durare non possunt. Si nemo penitus vel minimam rerum istarum desperatarum curam gerere voluerit, ego profecto solus non sufficio ad tantum, tamque grave onus. Crescit enim in immensum, neque modum neque finem, neque consilium in se habet ullum. Postremo retlnere nolim, fortunæ desperatæ et extremæ res committetur. Si principes gubernacula regni maiestatis regiæ nomine gerentes nihil possunt, quid ego unicus egenus et extorris agere debeo! In præsentiarum nihil aliud cupio, præter hoc unum, ut dominationes vestræ magnificæ et egregiæ scribant se nihil facere aut dare posse aut nolle. Vel si et ea scribere noluerint, remittant famulum citto et vacuum. Pollicere autem: dabimus, curabimus, videbimus, faciemus quod poterimus, juro *a dyos que no es nada*, nolunt milites *palabras*, sed *obras ciertas otramente cierto sean vestras magnificentias que ellos han debuscare en casa de Jesu Christo ÿ del dÿablo.*[1] Non culpent tandem me templum domini voluisse diruere, et post triduum restaurare, nihil habeo, et nihil est. Nos perdemus hoc regnum eius-

mindannyian igen csodálkozunk ennyi késedelem okán. Én e közben a szegény jobbágyokat teljesen kifosztom, elveszem tőlük borukat és marhájukat, mindennap két hordó borra és két ökörre van szükségem, ez nem tarthat sokáig. Ha egyáltalán senki se akarja ennek a reménytelen dolognak gondját viselni, én egymagam valóban elégtelen vagyok ekkora és ily nehéz teherre. (Mely) a mérhetetlenségig növekszik és se módja, se vége, se orvossága nincs. Tovább nem akarom tartóztatni, a reménytelen, végső sorsra kell bíznom a dolgot. Ha az ő felsége nevében kormányzó urak nem tehetnek semmit, mit kell nekem egyedülállónak, szegénynek, hazátlannak tennem! Jelenleg már nem kívánok mást azon az egyen kívül, hogy nagyságos uraim írják meg, hogy semmit sem tudnak adni, tenni, vagy semmit se akarnak. Vagy ha azt se akarják írni, küldjék vissza rögtön a szolgámat, habár üres kézzel is. Mert ilyenfajta igéret: adni fogunk, majd gondoskodunk, majd meglátjuk, megtesszük a lehetőt, esküszöm az Istenre, semmisek, a katonák nem szavakat akarnak, de határozott tetteket, másküllönben biztosan tudhatják nagyságtok, hogy azok vagy Jézus Krisztussal vagy az ördöggel elvonultak. Csak engem ne okolja-

[1] E mondat spanyol nyelven van írva.

modi consiliis, et cum dedecore vix hinc discedemus, tandem nescio quid aliud scribam, — Et dominationes vestras magnificas et egregias feliciter valere opto. Ex arce Strigoniensi. 20 Februarii. Anno 1532. Servitor M. Sÿdonius.

nak, hogy az Ur templomát le akartam rombolni, hogy harmadnapra ismét felépítsem. Nincsen semmim. Mi el fogjuk veszteni ezt az országot ilyenformán és bár szégyennel, alig fogunk innen elmehetni, nem tudom, mit mást írjak. Nagyságtoknak szerencsés egészséget kívánok. Esztergom várából, február 20-ikán, 1532. Sÿdonius M.

Kívülről: Mint az előbbi levélen.

IV.

Mathÿoczky Gáspár és Brandt György esztergomi kapitányok a pozsonyi kamarának.

(1532 ápril 18.)

Czím: Mint az előbbi levélen.

Sæpius scripsimus dominationibus vestris de dominis hÿspaniolis, quomodo dominationes vestræ eisdem ratione servitiorum suorum aliquas pecunias mitterent, et eos providerent. Dominationes vestræ scripserant nobis decimo die januarii, absque ulla intermissione pecuniis et aliis eos provideretis. Jam peractæ sunt quasi duæ menses, quibus nichil misistis, neque curam aliquam de eisdem habuistis. Possumus significare dominationibus vestris, qualiter prædicti hÿspanioli incolis ubicunque in pertinentiis huius arcis Strigoniensis quot pericula, varia et maxima incommoda, deprædationes, penuriasque ac maximos defectus intullerunt.

... Gyakrabban írtunk uraságtoknak a spanyol urakról, hogy uraságtok szolgálataik fejében valamelyes pénzt küldjön és gondoskodjék rólok. Uraságtok megírták nekünk január tizedikén, hogy minden késedelem nélkül el fogják őket látni pénzzel és más egyébbel. Immár két hónapja is elmult, de uraságtok semmit se küldött, se másféle gondja reájuk nem volt. Jelenthetjük nagyságtoknak, hogy a mondott spanyolok az Esztergom várának tartozékaiban lakó népnek sok veszedelmet, különféle igen nagy kellemetlenséget, prédálást, szegénységet és mérhetetlen kárt okoztak.

Modo namque nituntur ex arce exire, arcemque vacuam relinquere. Poterint dominationes vestræ intelligere excessuum eorum quantitatem in mergendis damnis, quantis deprædationibus, quantisque penuriis pauperum colonorum exequentur. Quare rogamus dominationes vestras, quanto citius poteritis, aliqua summa eosdem provideatis, ne hæc præmissa finem infelicem per eosdem sortiantur. Aliter, si quid acciderit, in nos nichil dominationes vestræ imputent. Nos de cetero dominationibus vestris nec de eis scribemus, neque dominationes vestras monemus. Hoc ultimum est. In reliquo dominationes vestras valere optamus. Ex arce Strigoniensi in festo beatæ Apoloniæ virginis et martiris. Anno 1532.

Gaspar Mathÿoczkÿ et Georgius Brandt. Capitanei arcis Strigoniensis m. p.

Most az a szándékuk, hogy a várból kimennek és azt üresen hagyják. Megítélhetik uraságtok az ő kihágásaiknak nagyságait az okozott károkról, mennyi prédálással és mennyi nyomorusággal sujtják a szegény jobbágyokat. Miért is kérjük uraságtokat, a mennyire lehet, gyorsan lássátok el valamely pénzösszeggel, ne hogy az elmondottaknak rossz végük legyen. Máskülönben, ha történik valami, bennünket uraságtok semmiről se okoljon. Mi uraságtoknak többet nem írunk, se pedig többet nem figyelmeztetjük uraságtokat. Ez most utolsó levelünk. Egyebekben uraságtoknak jó egészséget kivánunk. Esztergom várából, boldog Apolonia szűz és mártir napján. 1532.

Mathÿoczkÿ Gáspár és Brandt György s. k. Esztergom várának kapitányai.

Kivülről: Mint az előbbi levélen.

V.

Sÿdonius a pozsonyi kamarához.

(Esztergom, 1532 május 3.)

Czím: Mint az előbbi levélen.

Nos multoties pro commeatu et victualibus scipsimus, et bonam spem ab eisdem semper habuimus, quam et nunc habemus. Hostes Budæ heri mille pedites perlustrarunt, et 400 equites, et plures expectant. Habemus iam ab ex-

Mi sokszor írtunk ellátásért és élelmi szerekért és uraságtokban mindig reménykedtünk és most is reménykedünk. Az ellenség tegnap Budán ezer gyalogos és négyszáz lovas fölött szemlét tartott és többeket is vár. A kémeink, a

ploratoribus idem adferentes compertissimum, illos decrevisse inprimis Visegradum deinde nos expugnare, hi hostes formidulosi non sunt, sed domesticus, hoc est fames. Sciunt autem hostes certissime nostram provisionem. Magnificentia et egregiæ dominationes vestræ ordinaverunt ex certis comitatibus frunentum, et adduxerunt in toto 100 quartales, quæ molere fecimus, et habebimus 6 diebus panem, et non ultra. Nos ex aëre vivere et lapides manducare non possumus, et nunc nihil aliud petimus, nisi ut magnificentia et egregiæ dominationes vestræ nobis repente significent quid jubent ut faciamus, aut cui has arces consignemus, nam beluæ non sumus, ut nos fame extinqui sinamus. Si vero provisiones pollicentur, hanc quoque expectamus hinc usque in octavum diem, litteris enim et verbis inanibus et expectatione defatigati sumus. Cæterum interea dum nobis victu provideatur, et nazzadisti et huzarones, qui toto hoc anno hic in propinquo nos deprædaverunt, descendant, et una nobiscum repellant, ac prædent, cogimini enim nunc quoque ex præda aperta vivere. Quod si neutrum fiet, cogimini et nos ad congregationem illam Posoniensem ascendere, et de hujus regni et confiniorum conservatione et defensione una consulere. Et nos commendamus, cupimusque quam repentissime

kik ezt jelentették, nagy bizonyossággal úgy tapasztalták, hogy azok elhatározták, hogy először Visegrádot, azután bennünket szállnak meg, ez az ellenség nem félelmes, de a belső, az éhség. Mert az ellenség bizton tudja a mi ellátásunkat. Nagyságod és tekintetes uraságtok bizonyos vármegyékből gabonát rendelt ide és hoztak is összesen száz fertót, melyet megőrlettünk és hat napig — nem tovább — lesz kenyerünk. Mi a levegőből nem élhetünk és köveket nem ehetünk és most mást nem kérünk, minthogy nagyságod és tekintetes uraim adják tudtunkra, hogy mit parancsolnak, kinek adjuk át a várakat, mert nem vagyunk oktalan barmok, hogy magunkat éhséggel pusztíttassuk el. Ha pedig ellátás igértetnék, megvárjuk azt is, mától nyolczad napig, mert a levelekbe, puszta szavakba, várakozásba már elfáradtunk. Különben a míg élelemmel elláttatunk, úgy a naszádosok, mint a huszárok, a kik egész esztendőn keresztül a szomszédságban prédáltak bennünket, szálljanak le ide és velünk üzzék vissza az ellenséget és prédáljanak, mert mi is most nyílt prédából kényszerülünk élni. Ha pedig egyik sem történik meg, mi is a pozsonyi országgyülésre kényszerülünk menni, hogy ott ennek az országnak és szomszédjainak védelméről tanácskozzunk. Magunkat ajánljuk és a mennyire lehet, gyors választ

fieri poterit relationem habere. Ex arce Strigoniensi 3 Maji 1532. M. Sÿdonius.

Kívülről: Mint az előbbi levélen.

várunk. Esztergom várából, 1532 május 3-án. Sÿdonius M.

VI.

Mathewyoffskÿ Gáspár, a lengyel király étekfogója és Schönberg Wolfgang, az esztergomi és visegrádi lengyel és szász helyőrség kapitányai a pozsonyi kamarának.

(Esztergom 1532 május 11.)

Czím: Mint az előbbi levélen.

. . . Misimus hinc familiarem nostrum Christoforum Seÿdlÿcz ad dominationes vestras, et illi quædam referenda commisimus. Cui, rogamus, fidem credentiæ habere velint in his, quæ nostro nomine dicet. Denique protestamur publice coram Deo et dominationibus vestris, nos induciarum tempus et ultra regiæ maiestatis quoque proximam nobis transmissam adhortationem expectasse, et nos hic expectare diutius non posse, nec velle, sed provideant dominationes vestræ istis castris et arce Strigoniensi, utcunque poterint, nos familiarem hunc nostrum si poterimus expectabimus, et eo die quo huc redierit, egrediemur. Id et dominationibus vestris significare voluimus, sumus enim per dominos nostros revocati, et non tenemur hic diutius perseverare. Si stipendia nostra emerita nobis non dabuntur, feremus æquo animo, et ni-

Innen társunkat Seÿdlÿcz Kristófot uraságtokhoz küldtük és megbíztuk, hogy jelentsen bizonyos dolgokat, a kinek hogy hitel adassék, kérjük, azokban, a miket a mi nevünkben mond. Továbbá nyíltan tiltakozunk Isten és uraságtok előtt. Mi a fegyverszünet idejét ő felségének legutóbb hozzánk küdött buzdításán túl is vártuk és itt tovább már nem várhatunk, nem is akarunk, de gondoskodjanak uraságtok, a hogy tudnak ezekről az erősségekről és Esztergom váráról, mi a társunkat, ha lehet, visszavárjuk, és azon a napon, a melyen visszatér, innen kivonulunk. Ezt uraságtoknak is tudtul akartuk adni, mert az uraink visszahívtak és nem tartozunk tovább is itt maradni. Ha megszolgált zsoldunk ki nem adatnék, nyugodt lélekkel elviseljük és semmit se kérünk, csak uraságtok gondoskodjanak, hogy ezek a várak tönkre ne

hil petemus, provideant solum dominationes vestræ his arcibus, ne pereant aut in hostium manus deveniant, et dominationes vestras feliciter valere optamus. Ex arce Strigoniensi XI Maÿ 1532.

Gaspar Mathewÿoffskÿ sacratissimi Poloniæ regis dapifer, et Wolfgangus a Schönberg ducis Saxoniæ, — capitanei Strigonienses et Vissegradienses.

menjenek, vagy az ellenség kezébe ne kerüljenek. Uraságtoknak jó egészséget kívánunk. Esztergom várából. 1532 május 11-én,

Mathewÿoffskÿ Gáspár, a felséges lengyel király étekfogója és Schönberg Wolfgang, a szász herczeg szolgálatában, — esztergomi és visegrádi kapitányok.

Kívülről: Mint az előbbi levélen.[1]

Dr. Kárffy Ödön.

[1] A hat levél az Országos Levéltárban, a pozsonyi kamarához intézett levelek I-ső sorozatának 1. csomójában található.

Határőrvidéki pandur a XVIII-ik században.

EGYKORÚ HIRLAPI TUDÓSÍTÁSOK A FRANCZIA HÁBORÚK IDEJÉBŐL.

II.

Károlyból Dec. 1-ső napján 1800. Ns. Szathmár Vgyének felkelő Lovas, és gyalog Ns Seregét itten tegnap ſzemlélte meg, 's által is vette nagy Mgú Báró Splényi Districtuális Generális Úr. Minekutánna körűl járta a' Sereget, meg állott egy közép ponton az holott a' Megyebéli Rendek már egybe-gyülve valának, és kegyességgel tellyes atyai, de egyſzersmind tiſzteletre méltó olly Hérósi tekéntet is, mellyel régi öreg Magyar Mágnásaink ſzeretettve diſzeskedtek, tündökölvén ſzemélyén, hathatós örömét nyilatkoztatta ki azért: hogy e' Sereget mind jól fel kéſzűlve, mind ditséretes Katonai Rendben, és fenyítékben lenni találta. Ajánlotta a' jó erkőltsökkel kéttzeresen tündöklő vitézséget. Magaſztalta a' Mgos Obester G. Károly Úr fáradhatatlan ſzorgalmatosságait, mellyek tsalhatatlan bizonyságai annak: hogy, ezen nagy 's gazdag ſzületésű Gróf Urat a' Magyar Márs maga ditső törzsökéből ſzármozni rendelte, és sok diadalmokról már előre jót végeze vélle.

A' ki fontolóra véſzi azt: hogy ez a' Ns. Sereg millyen hamar, millyen jó rendel, és kivált a' ſzegényebb értekü Nemességre nézve, melly nagy (tudnillik 3 vagy több ſzáz ezer forintban meg tartó) gazdálkodással ſzerkeztetett öſzve, nem lehet nagy köſzönettel s' buzgó Háládatossággal meg nem ismérni a' Magistrátusnak, és érdemeiről Hazánk előtt ismeretes Cons: 's O. V. Ispán Luby Károly Urnak e' réſzben is meg mutatott bölts intézeteiket. Háládatosságunknak jeleit ſzemléljék kedves Magyar Ujságainkban. Egéſzen fel gyúlaſztotta ſzíveinket az ellenség ellen való fegyver fogásra Cons. 's O. V. Ispán Luby Károly Urnak az itt következő beſzédje, mellyet ezen alkalmatossággal érzékenyűl a' Sereg elött mondott.

Nagy Mgú L. B. District. Generális Úr!

Ímé elő állott az Excellentziád által meg határoztatott napra ezen N. Szatthmár Vgyének Lovas és Gyalog Ns Serege, mellyet Excellen-

tziádnak, mint ezen Kerület fő Vezérének által adunk. Azon tiſztelet, és ſzeretet, mellyel viseltetik Excellentziádhoz Ns Szattmár Vgye, bizonyosokká téſzen bennünket: hogy kegyes atyai ſzívébe fogadja kedves atyánkfiait, kiket magunkkal együtt Excellentziád kegyességébe ajánlunk.

Mellyre ő Excellentziája kegyes ſzavakkal tett feleletének a' vala értelme: hogy ezen Sereget a' F. Nádor Ispán Fő Hertzegségének különössen fogja ajánlani.

Mgos Gróf fő Ispán Obester Úr!

Második törvényes Insurrectió ez, mellyre magát Nagyságod önként el ſzánta. Mások ſzolgálnak: hogy ſzerentsét tehessenek. Nagyságod mind azt, a' mit a' ſzerentse egy Halandónak adhat el hagyja, 's Fényes Házának gyönyörűségeit veſzélyel tellyes élettel felváltja, tsak hogy Királyának 's Hazájának ſzolgálhasson. Fogadja el Nagyságod töllünk bizonyos jövendőlésünket, hogy ezen ritka érdemü nemes elſzánását a' Magyarok Királya fogja betsülni tudni. A' T. Státusok, és Rendek mennyire besülték légyen, bizonságai annak, a' két utolsó nevezetes Köz-Gyűléseink, melyekben ezen Ns Megyének Rendei egyező bizodalmat 's ritka ſzeretet mutattak Nagyságod iránt.

Azon javakból, mellyeket a' ſzerentse kedvezve reá ruházott Nagyságodra, maga is réſzt véſzen. Azon bizodalomban, 's ſzeretetben, mellyet Pólgár Társai mutattak Nagyságod eránt nintsen semmi réſze a' ſzerentsének. Nagyságod ſzeméllyes ſzerzeménye az mind. Adja által Nagyságod ezen tulajdonát Maradékinak is, had tudják azok is; hogy Nagyságodat Polgár Társai ſzerették. Ajánljuk Nagyságod atyai vezérlése alá ezen Nemes Vitéz Atyánkfiait. Vezérelje őket Nagyságod a' ditsőſség útján a' Király 's az Haza javára, az alatt is éltesse Nagyságodat a' Magyarok Istene!

Mellyre a' Gróf (a' ki Paripáján repdesve ugy képzeltetett a' Sokaság által mintha egy ifiú Scipió a gyözedelmes ſzerentse tollain ſzárnyalna a' Tábor fele) tsak sommáson, és pedig illy formán felele: A' ſzívek Birodalma minden Birodalmak felett van. Nem győzedelmeskedhetik itt semmi öldöklő fegyver. Tsak ezen Országbéli Insurrectió alázhatja meg mostani ellenségünk kevélységét. Illy Sereget vagyon nékem a' T. Statusok kebeléből vezérelni ſzerentsém oda, az hova a' Király 's Haza java kíványa.

Nemes Lovas és Gyalog Sereg.

Kedves Atyánkfiai!

Esküttetek kedves Atyánkfiai. Emberséges ember nem esküſzik

hijába. Légyetek tehát hívek a' F. Királyhoz, 's a' Hazához, legyetek engedelmesek minden fő 's Al-Tiſzteitekhez. Ezt kiványa tölletek egy átaljában Ns Szatthmár Vármegye:

Fegyvert fogott a' Magyar Nemességnek egy része, nem azért hogy más nemzetet el nyomjunk, hanem hogy magunkat védelmezzük. Régi Eleink ha fegyverre ingereltetvén más nemzeteket meg hódoltattak is, azokat is azon ſzabadság réſzesseivé tették, a' mellyben magok éltek. Szentségesek elöttünk a' Nemzetek törvényei, egy nemzetnek másikától való nem függésének meg ismérése, más nemzetek vagyonyát, 's tulajdonát nem kiványuk. Jussunk vagyon tehát ezt kivánni más nemzetektől is. Valameddig az ellenség olly békességet ajánl, a' melly Királyunkat 's Koronánkat kissebbitené, valameddig a' más nemzettől való nem függésünket, 's tulajdonos Jussainkat veszéllyel fenyegeti, mind addig türhetőbb a' sulyos Háború, a' kedvező Békességnél. Minek előtte ezen nemzetek Törvényeibe gyökereztetett Jussaink kezünkből ki ragadtassanak, kéſzebbek légyünk inkább mi is mind fejenként fegyvert fogni, 's a' ſzabadtságnak omladékjai között meg halni. Addig hartzoljunk kedves Atyánkfiai Királyunkért, Hazánkért, más nemzettől való nem függésünkért, 's Vagyonnyainkért, míg a' Márs mezeje távolyabb vagyon édes Hazánktól. Igaz az ügyünk, a' Magyarok Istene segíteni fogja fegyverünket.

Ki Ereſztünk tehát Karjaink közzűl kedves Atyánkfiai. Magyarok vagytok. Nemesek vagytok. Nints több öſztönre ſsükségtek. Ti védelmezzétek az Hazát. Mi Jószágaitokat 's kedvesseiteket óltalmunk alá véſzſzük, 's óhajtva várunk viſzſza karjaink közzé.

A' Magyarok Istene tartson meg benneteket kedves Atyánkfiai! a' mi valóságos örömünkre.

Többet nem ſzóllok. Az érzékenység többet ſzóllanom nem is engede.

Éljen a' Ns. Sereg!

Tegye a' Magyarok Iztene ſzerentséssé!
Hozza viſzſza Karjaink közzé!

Ezen Beſzédet követték a' sürü buzgósággal tellyes bútsúzások, mellyek a' ſziveknek a' leg valóságossabb érzékenységeit nyilatkoztatván ki, mindent, valami tsak érzékenységet vehet magában, érzékenységet vehet magában, érzékenységgel töltötték bé, 's igy ſzemeink látásától is magokat el vonni siettek: mert siettek a' Király 's Haza védelmére.

Nagy Kikinda (Torontal Vmegyében) Dec. 30-dikán. A' Királyi

ſzabad Nagy Kikindai Districtus, ezen hónapnak 14-dikén tartotta, önnön fiai közzűl, maga jó ſzántából állított insurgens vitéz Serege ſzámára kéſzített új záſzlójának fel ſzentelését, fényes innepléssel. Ugyan is, a' Római Kath. templomból, az ott való Isteni tiſzteletnek végződése után, el indult ez a ſzép Kompánia 10 órakor, Kapitány Vilovski János Kommendánsoknak vezérlése alatt, ,s egéſz parádában a' nagy piatzra ki állott; a' hol, hadi gyakorlottságának külömb külömb mustráit elébb ki mutatván; azután mingyárást a' Nem-egyesűlt Görög templom előtt állott sorba. Onnan Stojanovits Péter, és Deakovits Péter Fő Hadnagyokat, Haiváſz Maximilian Záſzlótartóval egygyütt, a' záſzlóért küldték a' város házához. Kiket, midőn a' záſzlóval megérkeztek vólna, Kenyelatz Lukáts, és Jakschits István Al-Hadnagyok fogadtak el, a' templom ajtóban. E' meg lévén, a' záſzlót a' templomba vitték, 's a' nagy óltár előtt lévő aſztalra le tévén, ágyúk ropogási között, hozzá fogott a' Nagy Kikindai Fő Pap, sok mellette ſzolgáló más Papokkal egygyütt, az Isteni tiſztelethez. Azután Pancsetics Nanette Kis Aſzſzony, mint a' záſzló kereſzt annya, egy ſzéles, és a' leg jobb ízlés ſzerint, önnön maga kezeivel mesterségesen ki varrott kék pántlikát kötvén a' záſzlóra, úgy ſzentelte azt fel, Temesvári Nem egyesült Görög Püspök Petrovits Péter Úr ő Exc. jának távol létében, a' fenn tiſztelt Fő Pap Stojanovich Filep Úr, az ó Hitnek elibe adott minden czeremóniái ſzerint; 's által adta Triphunatz Demeter Districtualis Bíró Úrnak. A' ki mingyárt el is indúlt, a' jelen vólt Úri Rendekkel, u. m. Udvari Tanátsos Hertelendi Jósef első Vicispán Úrral, és más oda hívatalos Uraságokkal 's a' Temes és Torontál Vármegyei Nemes Seregek Fő Tiſztjeikkel együtt, a' parádában álló fel kelt Katonasághoz; a' mikor a Tiſztek egy aſztalra kardjokat le rakván és térdre esvén, a' köz legények pedig ki vont fegyverrel térdelvén, mind magokra, mind fegyvereikre áldás mondódott. Végre fenn Tit. Districtualis Bíró Úr a' záſzlót által adván a' Kompánia Kommendánsának, egy rövid beſzédet tartott hozzájok Illiriai nyelven; melyben egéſz buzgósággal kérte, hogy az új Vitézek kövessék a' magok Eleiket a' vitézkedésben; 's a' Fejedelemhez tartozó hűségben.

Mind ezeknek utánna, minden harangoknak meg vonási, ágyúk ropogási, 's trombitáknak harsogási között, egy nagy Vivatott kiáltottak; 's dél után 2 óra tájba, 4 épűletekben, az ottan vólt Uraságok, Tiſzt Urak, és az egéſz Kompánia, mind öſzve valami 400 ſzemélyek, gazdagon meg vendégeltettek. A' mely vendégségben, kiváltképpen a' Károly Fő Hertzeg, és a' Nádor Ispán ő Kir. Hgsége egésségéért ittak.

Estve pompás bál következett, 's igen ſzépen ki világositották a' fenn említett nagy piatzot.

Költ Bétsben, Bőjt-elő Havának (Februáriusnak) 17-dik napján 1801-dik Eſztendőben.

A' Péntekre várt Kurir, a' kire igen örvendetes hír vólt bízva Luneville-ben, mint a' múlt postán írtuk, későbbre érkezett ide, úgymint vasárnap viradóra, Februáriusnak 15-dikén. Ez a Kurir hozta t. i. meg a' Felséges Csáſzár és Király, és a' Frantziák között helyre állott békességnek előljáró tzikkelyeit. Már vasárnap terjedni kezdett itt ez az örvendetes hír, minekutánna Gróf Trautmannsdorf, ideigvaló Státus Cancellárius (a' külső dolgokra ügyelő Első Minister) ő Excellentiája elbeſzéllette vólna azt, egy igen fényes Gyülekezet előtt, melly az nap estve vólt a' Házánál, az öregebbik fia házassága 's lakadalma alkalmatosságával. Másnap dél után a' Politiának Directiója a' következendő Tudósítást adta ki nyomtatásban, mellynek megkaphatására mint temérdek sok nép tolakodott öſzſze a' belső és külső városok minden ſzegeleteiből, ſzinte olly gyönyörüséggel tőltek el annak olvasására közönségesen.

«Ő Cs. K. Felsége parantsolatjából, az Udvari Titkos- és a' Státus-Kancellária által, mindeneknek tudtokra adatik, hogy a' Lünevilléből tegnap érkezett Kurírtól küldődött Tudósítás ſzerént, e' folyó hónapnak 9-ikén, a' Cs. Kir. és Frantzia tellyes hatalmú Ministerek, u. m. Gróf Cobenzel, és Bonaparte József, neveiket a' békesség kötésnek alá írták; melly ſzerént, a' két óldalról, és az Imperium részéről is következendő Meg-erősítés (Reichsratification) után, ennek a' hadnak vége leſz; és az Auſztriai Birodalom hívség 's állhatatosság által magokat meg külömböztetett Alatt-valóinak, az örvendetes jövendők reménylésére vezető óhajtott tsendesség ſzereztetik. Béts. Febr. 16-dikán. 1801.»

Kőlt Bétsben, Bőjt-más Havának (Mártziusnak) 10-dik napján 1801-dik Eſztendőben.

E' folyó eſztendőnek. Január 4-dikén kőlt Hírdetésben, arra buzdíttattakk Bétsnek lakossai közönségesen, hogy adakoznának az igen sokat ſzenvedett Cs. Kir. Armádia, és a' Tábori Ispotályokban fekvő sebes, és egyéb beteg Katonák ſzámára. Meg se tsalattatott a' Kormányſzék reménységében; mert az érzékeny ſzívü lakosok annyi bort, eleséget, kéſz pénzt és sok sebre való ruhát adtak öſzſze: hogy egynehány ſzáz ezer forintra megy azoknak a' betsek. Maga a' Felséges Csáſzárné, mint a' tökélletes házi életben, 's egyéb nemes tselekedetekben, úgy ſzinte ebben is serkentő példa kívánt lenni; mert

hogy értésére esett Ő Felségének, melly sokat ſzenvednek Katonáink a' sebre való tépett-ruha ſzűk volta miatt, azonnal Maga tépegette Ő Felsége, 's minden az Udvari ſzolgálatban lévő Fejér-Népek által is tépette a' meg törődött vagy viselt fejér ruhákat; 's azon kivül kéſzíttette a' mindenféle sebre kívántató, és a' sebet bé-kötni való ruhákat, olly nagy halmokban, hogy azokat háládatos és örvendező érzés nélkül senki sem ſzemlélhette. Ő Felsége édes Annya is, a' Felséges Nápolyi Királyné ezer darab kétſzeres és ezer darab egygyes, úgy nevezett Compressen; azután ismét ezer darab kétſzeres, és ezer darab egygyes pólyákat, (Fatschen) és két nagy kosár tépett ruhát küldött a' sebbe esett Katonáink ſzámára.

Károly Ő Kir. Hertzegsége, ki a' tudományi érdemeket sem ſzokta jutalom nélkül hagyni, Benedekfalvai Kiſzely Pál Udvari Agens Úrhoz, egy a' fel kelt Magyar Nemes Seregnek ajánlott hazafiúi új Munkájáért, illy betses Levelet méltóztatott írni: «Vettem én, az Úr Jan. 4-dikén írt Levelével együtt, a' ſzáz Nyomtatványokat is, a Magyar fel kelt Nemes Seregről ki adott Munkátskájából. Köſzönöm az Úrnak, ezen tselekedete által meg bizonyított erántam viseltető figyelmetességét; 's bizonyossá téſzem az Urat, azzal való különös meg elégedésemről, hogy az Úr is dolgozik, másokkal egygyütt, a' Haza javára. Végre fogadja el az Úr annak általam értésére való adását is: hogy én az urat meg külömböztetve betsülöm, 's maradok az Udvari Agens Úrnak igaz Jóakarója Fő Hertzeg Károly, Feldmarschall, Schönbrunni fő Kvartélyomban. 9. Jan. 1801.»*

i. j.

* Magyar Hirmondó 1801. 9. 14. és 20. számában.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Adatok az 1621-iki hadviseléshez.

GYÖNGYÖSI ferenczrendi klastrom könyvtárának F10-el jelzett, Celeberrimi sacre theologie necnon iuris pontificis doctoris et artium magistri, ac ecclesie Patauieñ. Canonici dmi Michaelis Lochmayr sermones de sanctis perutiles: cum vigintitribus sermonibus magistri Pauli Wann annexis feliciter incipiunt czímű példányának bekötési tábláján és czímlapján a következő bejegyzés van:

Anno 1621 aprill Herentshenÿ István, Szekÿ Mattius Nagy Jakab etc minthegy 25 magokhal vegezven a belsëokhel mentenek feol az Filekÿ, várba Jahofy Ferencz kapitant kirekesztven tartottak megh varat az föl: Ferdinand csaszar szamara.

Aprill Redeÿ Ferenczet Szabadkanal az filekÿek es Szecsenyiek vertek feol es betegsegbul leon hala(la) Fileken.[1]

11. Aprill. Saárfoÿ Giorgÿ es Sallangÿ Giorgÿ adta feol a csaszar hivseger(e) Szecsent: az fileky hadnak Roty Orbant kapitant es Szogyoÿ Gergelyt kapitant megh fogadta. Az porkolábot az kapuban luttek megh s azo kÿvel az Saárfoÿ Georgÿ szolgaianal loves miat mind Szecsenben és . . . . . 13 vitez ember veszett.[2]

22 Aprill Rakoczÿ Giorgÿ szállotta megh Szechent hat ezer lovassal es gyaloggal Saárfoÿ Giorgÿ ki az belseő arulok miatt megh

[1] *Angyal Dávid* a milleniumi magyar történelem VI. kötetében a 309. lapon csak megközelítőleg állapíthatta meg ennek a merényletnek a helyét: Rimaszombat alatt. De masrészt ez az adat Murány urának Széchynek egy ideig kétségbe vont ártatlansága mellett szól, kit Bethlen a gonosz kaland intézőjének tartott.

[2] Ime Szécsény meghódolásának pontos dátuma, melyet Angyal, korábbra, a szabadkai (nála rimaszombati) merénylet elébe tett.

nem tarthatvan es sohonnan segetsege nem leven del uthan ket oranal hitre adta megh. Szecsent. Masnap megh egettetÿ Rakoczÿ egyik reszet az hostatnak.[1]

29 Aprill Az hitlevel nem hasznalvan az Saárfoÿ Giorgÿ vitetek Filek ala Rakoczÿtul Bethlen feÿedelemnek. Szokik el Nyitra neveo falubol Saárfoÿ Giorgÿ. Fileket szallia Bethlen Gabor feÿedelem es harom napigh lovetÿ leven alatt 12 ezer emberrel es elmegyen Cassa fele alola. Ferdinand csaszar hada szallia megh Uyvarat 32 ezer nemet hadal.

Palfÿ Istvan Koharÿ Peter Palfy Miklos Bosnyak Thamas Eszterhas Pal Somogyi Mathias 4 ezred magokkal veszik magokhoz az bania varasokot Zolyommal Bethlen hadat 7 ezer lovast elfutatnak Zolÿmot Véglest kezekhez veszik megyunk 4 ezer magyarral filek fele Bethlen feÿedelem hitlevelen. Megyen Bosnyak uram . . . . . taborunkbol bekessegrul targyalni az hol Bethlentul hitetlenul megh fogatik az meghfogása uthan egÿk resze az hadunknak megh veretik masik resze veretik megh Szentkereszt tajan. Nagy Egyed elesik Palfÿ Istvan megh fogatik Daroczy Istvan gyermekÿvel együtt az Bethlen feÿedelem (mellett) valo törököktul megh fogatik és Gacs aloll egÿut Palfÿ urammal Erdelyben kuldetnek az fogsagra.[2]

3 July Fileket Bethlen Gabor 10 ezred magaval megh szallia Herentshenÿre es 5 szaz törökkel 28 agÿuval leovetÿ eotod napigh es keveset art neki el szal alola.[3]

8 Julÿ mÿ reank szallia minden hadaval ki sarkalvan benunket reversalyst kÿvan tolunk hogÿ ellenseges keppen megyh Uyvar elebe el varia ellene nem Jarunk.

10 Julÿ Indul megh innen Uyvar fele.

Sum liber Dnÿ Georgÿi Saárfeoy Et Amicorun eius. Idem Dng concessit usum huius libri Michaeli Patay in continuam.

Mindezen adatok tanulságosan egészítik ki ezen hadjáratra vonatkozó egyéb forrásainkat.

Közli: Sebes Gyula.

[1] Angyal munkájában Bethlen. Pol Levelei, 284-re való hivatkozással Rákóczynak ez a foglalása április 20-i dátummal fordul elő.

[2] Helyesen következtetett Angyal, a mikor megállapította, hogy Bosnyák és Pálffy elfogatása nem egy napon történt (311. l. 1 jegyz.). Egyebekben azonban eltéréseket látunk a 310. és 311. lapon elbeszéltektől.

[3] Angyalnál Füleknek ez az ostroma július 4 datumon van; erre a napra, 3-ikára pedig az előbbi nagy harczot teszi. Herencsényinek itteni jellemzése is ellent látszik mondani magatartása ottani jellemzésének, hogy «alkudozni kezdett, de mivel nem remélt kegyelmet, nem merte feladni a várat.»

Élelmi szerek a vajdahunyadi várban 1682-ben.

Hunyady éllésről való extractus 1682.

Anno 1682 die 29 Novembris.

Vaida Hunyadi Varaban levu nemely élésnek való signaturoja:

Sait anni 1679—80—81 rosz senyved	No	28	
Vambeli nyári joféle sait	No	45	
nyüves	No	26	
Majorsaghi eöszi sait	No	22	
Majorsaghi eöszi temlű turó	No	11	
Tavalyi temlü turo rosz	No	7	
Aszszu pisztrang	No	430	
Szalona anni 1679	No	1	No 41
anni 1680	No	16	
anni 1681	No	26	
anni 1682	No	4	
Majorsag ui hai	No	4	
oria	No	4	
Bodon turo anni 1689 nyüves	No	2	
anni 1681 nyüves	No	1	
anni 1682	No	3	
Tehen vai	No	3	
Juh vai ui	No	1/4	
Juh vai ó	No	2	
Tavali mez	No	1	
Ez idei circiter	No	1/4	
igen szép raj lesz circiter ejtel		80	
Méz circiter	No	30	

Egy nehany szalona

Turo sok van, de az nem jo semminek.[1]

Közli: Gagyi Jenő.

[1] Eredetije: Országos Levéltár. Limbus.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Dr. R. Kiss István. *Az utolsó nemesi fölkelés.* A századik évforduló emlékére több vármegye megbizásából. Budapest 1911. II. kötet. 8. r. VIII+408 lap képekkel. Ára 15 kor.

Szerző e kötetben az 1809-iki insurrectio alkalmával felállított lovas és gyalog ezredek történetét adja a vármegyei levéltárak s az ezrednaplók adatai alapján, közölvén mindenütt az insurgensek teljes névsorát is. Különösen becsessé teszi a kötetet, hogy annak elején közölve van *Kisfaludy Sándor* munkája az insurrectio hőseiről, melyben 317 tiszt és közlegény vitézi tettei vannak elmondva, mind olyanok, a kik a Mária Terézia, vagy Lipót rend, vagy a vitézségi éremmel, vagy készpénzzel való kitüntetésre terjesztettek elő.

Közlemények a Dunántúl történetéhez czím alatt *Rexa Dezső* vármegyei főlevéltárnok szerkesztésében Székesfejérvárott tavaly új negyedéves folyóirat indult meg. Több nagy érdekü hadtörténelmi tárgyu dolgozatot is közöl, melyek közül ki kell emelnünk *Aggházy Kamil* m. kir. honvéd főhadnagy mintaszerű dolgozatát. Török hadak magyar földön. Az 1532. évi török magyar-osztrák háborunak Eszéktől Kőszegig terjedő szakasza czím alatt. Eredeti forrás tanulmányok s a helyszinén végzett önálló kutatások alapján készült értékes hadtörténelmi dolgozat. Az adattárban találjuk Esztergom vármegye haditörténetét s egy közleményt Napoleon insurgens szökevényeiről, továbbá hadak vonulása dunántúlról 1702-ben. A csajághiak és dabronyiak török védői. Téli állomások Dunántulon 1712-ben s végül *R. Kiss István.* A vasmegyei lovasezred a győri ütközetben czímű dolgozatokat.

Adalékok Zemplén vármegye történetéhez című, *Dongó Gyárfás Géza* által szerkesztett és Sátoralja-Ujhelyen megjelenő folyóirat 1911. évi XVII ik évfolyamában *Visegrádi János dr.* a Rákóczi család leveleit közli, melyek, között sok a hadtörténelmi vonatkozású, ugyanő ír az 1697-ik évi sárospataki parasztmozgalomról, míg a szerkesztő a török s tatár fogságban levő magyar rabok és rabnőkre vonatkozó XVII-ik századi levelek közlését folytatja s Zemplén vármegyének 1849-iki ostromállapotba való helyezéséről ir.

Külföldi folyóiratok.

1. *Mitteilungen des kaiserlichen und königlichen Heeresmuseums* im Artillerie-Arsenal in Wien. A bécsi arsenálban elhelyezett cs. és kir. hadseregmuzeum vezetősége ezt a folyóiratát már 1902-ben megindította, melyből a mondott évben, továbbá 1903-ban és 1907-ben három vaskos füzet jelent meg. Az első füzetben találjuk a komáromi tüzérség hadi szabályzatát 1624-ből. Tekintve, hogy a tüzérségi és hadszertári utasítások különben is ritkák, ezt a magyar vár részére készült XVII-ik századi utasítást különösen ki kell emelnünk.

A második füzetben dr. *Redlich Oswald* a melki kolostor könyvtárának kéziratából a XVII-ik század végéről, *Savoyai Jenő* herczeg idejéből származó nagyérdekü gyakorlati szabályzatot közöl, melyek egykorú képekkel vannak illusztrálva. E képek közül négyet mi is bemutatunk. Az elsőn egy német gyalogezred kapitánya és két hadnagya végez gyakorlatokat az akkori tiszti fegyverrel a partisannal. A másodikon három gyalogos káplár végez fegyverfogásokat, míg a harmadik és negyediken három granátos fegyverfogásait és a gránátdobás kezelését látjuk bemutatva. Ugy látszik ezután a kézirat után készült az *Engelbrecht M.* metszeteivel, illusztrált s 1735-ben Augsburgban megjelent: Manuale, oder Handgriffe der Infanterie czímű ritka munka.

Streffleurs Militärische Zeitschrift. Organ der militärwissenschaftlichen Vereine. Wien. 1911 (52-ik évfolyam). A német nyelven szerkesztett katonai folyóiratok legkiválóbbja. Első félévi kötetében 5. füzetben magában egy kötetet kitevő értekezést közöl *Hoen Max* tollából az 1757 június 18-án lefolyt kolini csatáról, melynek már nagy irodalma van, de a melyről számos téves adat is jutott forgalomba. A Nagy Frigyes által Prágában körülzárolt Lothringeni Károly felmentésére siető osztrák sereg Dann tábornagy vezérlete alatt a Prágától nyolcz mértföldre keletre fekvő Kolinnál ütközött meg a

Tisztek gyakorlata.

Gyalogos káplárok gyakorlata.

poroszokkal s hagseregünk történetében a legfényesebb győzelmek egyikét vívta ki, melybe a döntést gróf Nádasdy Ferencz lovassági tábornok vitte be, a ki 80 huszár századdal intézett rohamával a porosz hadsereg egész bal szárnyát összetörte.

E dicsőséges csata emlékére alapíttatott a Mária Terézia rend, melynek legelső nagykeresztesei gróf Daun és gróf Nádasdy lettek. Szerző a hadi levéltár aktái álapján dolgozva, teljes hitelességgel tárja elénk az eseményeket és sok dolgot egészen új világításban tüntet fel. A létszámkimutatásban és a hadrendben pontosan fel vannak tüntetve a csapatok, a melyből látjuk, hogy e nagy győzelem kivívásában mily döntően jelentékeny szerep jutott a magyar csapatoknak.

Ugyan e kötetben írja le *Horstenau Ede* a *Meskó* altábornagy szerencsétlen esetét, a ki az 1813-iki Dresdai csatában egész hadosztályával az ellenség fogságába esett.

A 30-ik évfolyamában Bécsben megjelenő *Armeeblatt* 1911-ik évfolyamának 32-ik füzetében báró Fejérváry Géza életrajzát közli s az 54-ik gyalogezred történetét ösmerteti, a mely a Napoleoni háborúkban Andrássy ezredes vezérlete alatt vitézkedett.

Ugyanezen katonai hetilap 31-ik számában *Rieger Ferencz* altábornagy nagyérdekü vezérczikket ír *a hadtörténelem tanításáról.* Czikkét abból az alkalomból irta meg, hogy a bécsi egyetemen tanszéket létesítettek a német szónoklattannak. Szellemes párhuzamot von a beszéd, illetőleg szónoklat és a hadművészet között s megállapítja, hogy a mai viszonyok között inkább volna helye a hadtörténelemnek mint a melynek nagy lelkesítő hatása kétségtelen, tanszéket állítani. Szerző a hadtörténelem tanítását nemcsak a hivatásos katonákra nézve kivánja kötelezővé tenni, hanem a katonai szellem emelése czéljából kiterjeszteni óhajtja azt az egész népességre.

Egyik szakemberünk a budapesti egyetemen évekkel ezelőtt óhajtotta már előadni a magyar hadtörténelmet, de az illető körök szóba sem álltak vele.

Neue Militärische Blätter. Infanteristische Halbmonatshefte. Berlin. E folyóirat 1911-ik 53-ik folyamának 20-ik számában *Endres Ferencz* müncheni vezérkari tiszt szintén a hadtörténelem tanításáról czikkezik s azt a mai viszonyok között nélkülözhetetlennek tartja. *Militaerl Tidsskrift. Kobenhavn.* 1911-iki 40-ik évfolyamában *Axel Liljefalk* terjedelmesebb tanulmányt közöl Torstensson tábornok 1643—45-iki hadjáratairól, érintve e közben I. Rákóczy Györgyhöz való viszonyát is.

Gránátosok fegyverfogásai.

Gránát dobás.

Ugyanezen évfolyam 17-ik számában *Nieuwenhuis* tábornok értekezik az 1866-iki osztrák-porosz háborúról,

La Nuova Rivista di Fanteria. Roma. 1911-ik évfolyamában *Laderchi L.* kapitány terjedelmesebb dolgozata foglaltatik az 1734-ik évi S. Pietro melletti csatáról. Grf. Mercy Kolozs Florimond tábornagy, az egykori temesi kormányzó vezette e hadjáratban az osztrák csapatokat s ekkor esett el a Parma melletti Crocetta kastélynál.

Rivista di Cavalleria. XIV. évi 1911-iki évfolyamában külön állandó rovat van Hadtörténelmi jegyzetek czím alatt. Ebben az 1859-iki hadjáratról vannak becses s eddig nagyrészben ösmeretlen adatok felhalmozva. Majd *Licometi C.* kapitány ír érdekes és szépen illusztrált czikket az 1866-iki custozai csatáról.

Bennünket érdeklő dolgozatok még *Barbarich Eugenió* kapitánytól a Pordenonei 1809. április 15-iki ütközet, *Formiggini C.* ezredesé az 1848-iki, Vicenza körüli harczokról. A Kellermann lovas dandár támadása a marengói (1800) csatában és végül: Megjegyzések a waterlooi csatáról (1815). *i. j.*

MITTHEILUNGEN DES K. UND K. KRIEGSARCHIVS. *Neue Folge.* Szerkeszti a cs. és k. hadilevéltár igazgatósága.

VIII. Band. Wien 1894.

1. *Das österreichische Corps Schwarzenberg-Legeditsch. Beitrag zur Geschichte der politischen Wirren in Deutschland Ende 1849 bis 1851.* Irta: Sacken Adolf báró altábornagy.

Azon politikai és katonai események összefoglalása, melyek a Schwarzenberg, később pedig a Legeditsch vezérlete alatt álló osztrák hadtest működése közben előfordultak 1848—1851-ig a mikor e hadtest bevonult Németországba az alkotmányt követelő zavargások és forradalmak alkalmával. A közlemény két főszakaszra oszlik: *Deutschland, Osterreich und Preussen in den Jahren 1849 und 1850* és *Der Marsch nach Holstein.*

Az első részben tárgyalás alá kerülnek: az európai államok viszonyai általában az 1849. évben, a német birodalomban lezajlott események, a vezető politikusok és katonák közötti levelezések egy része, a badeni és württembergi forradalmak és így a Legeditsch vezette osztrák hadtest működése Németországban, a bronzelli csetepaté, a miből a mint tudjuk majdnem háború kerekedett a már akkor egymásra féltékeny és egymással versengő Ausztria és Poroszország között.

Der Marsch nach Holstein című fejezetben a szerző megismerteti az osztrák 4. hadtestnek (23 gyalog zászlóalj, 13 lovas század, 76 ágyú és megfelelő segédfegyvernemek, összesen 25.210 ember, 3.500 ló és 76 ágyú) télvíz idején gyalog és vasúton surlódásokkal teli átvonulását Bajorországon, Hessen nagyherczegségen, Braunschweigon, Poroszországon, Hannoveren, Lauenburgon, Mecklenburg-Schwerinen, Mecklenburg-Strelitzen és Lübecken, azután pedig leírja Hamburg és Holstein megszállását.

A bronzelli csetepatéra vonatkozó vázlattal, valamint hadrendekkel kiegészített, de hadiesemények nélküli közlemény csak annyiban érdekel bennünket, hogy a hadtest kötelékébe tartozott a *19. magyar gyalogezred és a 3. huszárezred.*

2. *Beitrag zur Geschichte des Krieges in Ungarn 1848/49.*

Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harczában a császáriak oldalán részt vett, de magát meg nem nevező szerző tollából eredő érdekes és figyelemre méltó közlemény. A beavatott szemtanú azért szólal meg, mert a cs. és k. hadilevéltár által kiadott *Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns III. Theil*-ban (ismertetését lásd Hadtörténelmi Közlemények 1911. évfolyamában) az 1848 49. magyarországi téli hadjáratra vonatkozóan némely helyen oly téves felfogások láttak napvilágot, a melyek nem egyeztethetők össze a főparancsnok Windisch-Grætz herczeg által adott intézkedésekkel, leszállítják a császári sereg teljesítményeinek értékét és arra engednek következtetni, hogy Windisch-Grætz herczeg Budapestnek 1849 január 5-én való elfoglalása után nagyon is nagyra becsülte sikereit és feladatát a kedvező befejezéshez már igen közelállónak hitte, a minek folytán feleslegesnek vélte a hadműveletek folytatását.

Szerző tüzetesen felsorolja a császári sereg magatartását és az általa véghezvitt eseményeket, érdekes fejtegetéseket vet papirra arra vonatkozóan, hogy mi történhetett volna akkor, ha a császáriak egész erejükkel vagy Görgeyt veszik üldözőbe, avagy télvíz idején előre törve Debreczenbe nyomulnak akkor, mikor erejük egy része körülfogta Komáromot, a Budapestnél álló s a téli hadjáratban megviselt császári csapatok pedig elégtelenek voltak a hadműveletek folytatására, Budapest és a sereg elnyúlt hadtápvonalának biztosítására.

Szerző véleménye szerint az 1849 január, február és márczius havában lezajlott események megannyi bizonyítékai annak, hogy úgy Windisch-Grætz herczeg, mint a vezetése alatt Budapestnél álló császári csapatok megtették mindazt, mit megtehettek fizikai állapotuk és számbeli csekély erejük mellett.

3. *Der Beitritt Österreichs zur Coalition im Jahre 1813. bis zur Überschreitung der sächsischen Grenze durch die Verbündeten.* Irta: Criste főhadnagy.

A Mittheilungen legértékesebb czikkei közé soroló közlemény a XIX. század történelmének azon részét ismerteti, a mikor Napoleon orosz- és spanyolországi kudarczai után a fölszabadulás reménysége töltötte el a népeket és kormányokat s a mikor Napoleon ellen háborúba indult Európának úgyszólván minden nemzete.

Az elejétől fogva utolsó soráig érdekes közlemény három részre osztható: események az 1812. évi hadjárat végső mozzanataitól az 1813. tavaszi hadjáratig, az 1813. évi tavaszi hadjárat főbb vonásokban egészen a bautzeni csatáig bezárólag és végül a bautzeni csata utáni események.

Az első részben teljes képet alkothatunk magunknak az akkori idők zavaros és feszült politikai viszonyairol. Ausztria, Porosz-, Orosz-, Svéd- és Norvégország egymáshoz való viszonyának ecsetelése mellett a szerző előtérbe állítja Ausztriának a béke, valamint egészséges és maradandó állapotok megteremtésére irányuló törekvéseit és tevékenységét. Érdekesek az államfők, a vezető politikusok, a diplomaták stb. leveleiből és nyilatkozataiból idézett és diplomatiai fogásokkal teli részek, a mik közül leginkább lekötik figyelmünket Napoleon nyilatkozatai és magatartása a nagy veszély idején. Szó esik a Schwarzenberg vezette hadtest helyzetéről, állapotáról és visszavonulásáról Galicziába. Ez után sorra kerül: Ausztria fegyveres erejének nagysága, tagozása, állapota, valamint azok a nehézségek, mikkel meg kellett küzdeni, hogy a hadsereget harczképessé tegyék (pénz, ruházat, felszerelés stb.).

A munka második szakasza magában foglalja: Napoleon és a szövetségesek haditervét, a hadseregek erejét és állapotát, az ellenfelek hadtesteinek csoportosítását és előnyomulását valamint főbb vonásokban a gross-görscheni és bautzeni csatákat. Utóbbiakban tanulságos részleteket találunk a szövetséges porosz és orosz seregeket vezető parancsnokok között kiütött egyenetlenségre vonatkozólag, valamint azokról az áldatlan állapotokról is (veszteségek okozta nagy fogyaték emberben és anyagban, lövőszer, ruházat és felszerelés hiánya, összevissza keveredett csapatok stb.), mik okozói a vereségeknek.

A bautzeni csatát követő időszak eseményeinek leírásában legelőször is Stadionnak a szövetségesekhez, Bubnának pedig Napoleonhoz való küldetéséről és az ezek által átnyujtott feltételekről beszél a szerző, a mi közben Napoleon azon mesterkedett, hogy egyenetlensé-

get támasszon a szövetségesek között. Metternichnek az orosz czár elé terjesztett javaslatát követik az 1813 junius 27. Ausztria, Oroszország és Poroszország között létrejött egyezség pontozatai, Ausztria hadierejének ismertetése, kilencz oldalon a hadikészülődések, az erődítési munkálatok Csehországban, Alsó- és Felső-Ausztriában stb., Napoleon tárgyalása Metternichchel Dresdában 1813 junius 26. és 29., valamint az orosz és porosz csapatok állapotára vonatkozó adatok. Különösen érdekes a drezdai tárgyalás, a melyben 8 és 1/2 órán át pattogott Napoleon Metternichchel, azután a mikor a porosz király Sanssouciban keményen megleczkéztette tisztikarát hivatása iránti nemtörődömsége miatt!

A prágai congressus meddő tárgyalásainak vázolása után a trachenbergi szerződésre és az ezután lefolyt tárgyalásokra, valamint a szövetségesek által kidolgozott haditervekre kerül a sor, a melyek közül legfontosabb a Radetzky által szerkesztett. A szövetségesek és Napoleon hadierejének összegezése és az ellenségeskedések megkezdése előtt a szerző megemlékezik még Napoleonnak a szövetségesek szétválasztására vonatkozó utolsó kisérletéről.

Nagy fáradsággal, szakavatottsággal és ügyességgel összeállított közlemény tanulmányozását melegen ajánljuk nemcsak minden tudnivágyó hivatásos katonának, hanem mindazoknak, kik I. Napoleon iránt érdeklődnek.

4. *Aus den Schriften des Feldmarschalls Ludwig Andreas Grafen Khewenhueller (1663—1744). Idee vom Kriege oder Gedanken und Meinungen über die militärischen Wissenschaften und darüber formierter Discurs.*

Folytatása a Hadtörténelmi Közlemények 1911. évfolyama 4. füzetében ismertetett hasonló czímű munkának. A közölt *II. Buch. Von den Kriegs-Operationen im Felde* a harcztéri és tábori szolgálatra vonatkozó útmutatásokat tartalmazza és pedig mint a hogy maga a szerző is kinyilatkoztatja munkájához fűzött bevezetésében: megtörtént eseményekből merített tanulságok és hadvezérek tantételei nyomán a végből, hogy mindenki útmutatást kapjon, hogy miként viselkedjék a háború szülte sokféle események között. Tárgyalás alá kerülnek: a menetek (sík és hegyes vidéken, éjjeli menetek, hátramenet, átkelés akadályokon stb.), helységtáborok, laktáborozások és táborok (ezek megtámadása és védelmezése), portyázó hadtestek, vonatőrségek, takarmányozás és a portyázások. Érdekessé teszi a gyűjteményt az a körülmény, hogy lépten-nyomon oly tételekre bukkanunk, melyek még a jelenlegi harcztéri és tábori szabályokban is benfoglaltatnak. Fel-

tétlenül szükséges e szabályok ismerete azok számára, kik a XVII.. és XVIII. század hadtörténelmére vonatkozó levelekben stb. kutatni óhajtanak, vagy biztosan eligazodni akarnak azon idők hadi eseményeiben.

PILCH JENŐ
százados.

II. AZ 1911. ÉVI HADTÖRTÉNELMI IRODALOM REPERTORIUMA.

A) Hazai irodalom.

Az Őskortól 1526-ig.

Rómaiak. *Téglás Gábor. A rómaiak hadihajószolgálata Pannonia és Moesia területén Diocletianusig.* (Kül. leny. a Magy. Mérnök- és Építészegyes. Közlönyéből.) Budapest. Pátria. 4° 19. l.

Hekler Antal. Római vassisakok Dunapenteléről. Archeol. Értes. 1911. 253–260. l.

Népvándorlás. *Balla Ignácz. Attila nyomai Olaszországban.* Vasárnapi Ujság. 1911. 717. l.

Börzsönyi Arnold. Győri archeologiai lelet. (Egy gyönyörű kard a VII. századból Kr. u.). Fővárosi lapok márcz. 30.

Magyar őskor és honfoglalás. *Karácson Imre. A magyarok harczai az őshazában.* Századok 1911. 401—406. l. (*Ghévond* örmény történetíró nyomán, ki e harczokról határozottabban nyilatkozik, mint a későbbi bizánczi és arab írók. Minálunk figyelemre még senki sem méltatta.)

Némäti Kálmán. Nagy-Magyarország ismeretlen történelmi okmánya. Bpest 1911. Ismert. a Századok 1911. 296. l. (Fóti József Lajos.)

Honéczy Árpád. Árpád sírja. Magyarország 1911 okt. 8 és Árpád sírjának kutatása. Budapest 1911. (Saját kiadásában. 3 kor.) *Ism.* Magyarország 1911 decz. 10.

Hetényi Imre dr. és Szombathelyi György. Ujabb kutatás Árpád sírja körül. Budapesti Hirlap 1911 decz. 24.

Sírlelet a honfoglalás korából. Több fővárosi lap márcz. 19. (Egy Gödöllő melletti szőlőben lovassírban arany és ezüstékszereket s vaskardot találtak.)

Supka Géza. Honfoglaláskori leletről Gödöllőn. Archeolog. Ért. 1911. 180–182. l.

Börzsönyi A. Honfoglalási lelet Gyömrőn. (Győr vm.) Az Ujság és Pesti Napló 1911 decz. 10. (A vitéz csontváza mellett, melynek homlokán forradás nyoma látszott, találtak bőrtarsolyt, övet, két kengyelt és zablát; továbbá szíjjvéget, ezüst karkötőt és boglárokat.)

Galassy Lajos. Az egri almagyari honfoglaláskori leletről. Archeol. Ért. 1911. 76—77. l. (Fegyvermaradványok, lószerszámok; az egyik koponyába nyílhegy volt ékelődve.)

Huszka József. Honfoglaló őseink ornamentikája. Bpest, Pátria. 69 l. (Különlenyomat a Magy. Mérnök- és Építészegylet közlönyéből.)

Végh Kálmán Mátyás. A montaji földvár. (Tiszabábolna mellett, mai Montaj-puszta.) Alkotm. 1911 ápr. 16. (A honfoglalás korából. Talán a Koppány-nemzetség szállása volt ott.)

Szent Rasso, a magyarok ostora. Pesti Hirlap 1911 szept. 24. (A legenda szerint ez a szent életű barát Grafrath bajor falunál kegyetlenül elverte néhányszor a X. század végén, Henrik herczeg korában, a Bajorországban kalandozó magyarokat, a kik Toxo vezérük alatt Grafrathot ostromolták. Rasso életét megirta ujabban Blattmann Bonaventura ferenczrendi barát.)

Árpádok kora. *Gombos Albin, Történetünk első századaiból.* Századok 1911. I. 497—513. II. 569—586. l. II. Konrád támadása hazánk ellen. Az 1030. német-magyar háború és Péter király jellemzése. 476-ig, az Ostmark határvonalának megalapításáig visszamenőleg.

Bartalos Gyula dr., Magyarország önállóságának és függetlenségének kivívása 1074. és 1075-ben. E munkát ismerteti az Alkotmány ápriliis 29. (Hangsúlyozza nevezetesen a Csőrszárok strategiai fontosságát mint védelmi harczvonalat.)

Bánóczi József. Szent László lovasszobráról. Az Alexander Bernát-féle Emlékkönyvből. Ismert.: Archeol. Ért. 1911. 286—287. l. és Korresp. Blatt für siebenb. Landeskunde 1911. 64. l.

Scherer Ferencz. Komnenosz Manuel byzanczi császár (1143—1180) világuralmi törekvései. Bpest. Disszertáczió.

Faragó Lajos. A macsói bánság története az Árpádok korában. Kaposvár, Hagelmann 1911. 41. l. (A főgymn. értesítőjében.)

Zarándy Gáspár. Huba vére Szemere. (Budapest, Hornyánszky 1910. Megjelent magyar és franczia nyelven. Képes díszmunka.) Egy-egy fejezetet *Wertner Mór, Fáy Elek, Dedek Krescenz, Odescalchi Arthur herczeg* és *Karácsonyi János* irták. *Ismertették:* Turul 1911 május 48. *(Áldásy);* Budapesti Hirlap 1911 márcz. 1. és ápr. 16. *(Milotay);* Vasárnapi Ujság 1911. 338. l. *(Junius);* Pester Lloyd május 21.; Századok 1911. 292. l. *(Gombos A.).* Vasárnapi Ujság

1911. 15. sz.: A Szemere-család tagjai (képekben). — *A Szemere-család hírnevesebb katonái: Szemere Mihály* (elesett a muhi csatában); *Sz. Kelemen*, Jajcza bánja, elesett Mohácsnál; *Sz. István* őrnagy, kitünt 1761. Schweidnitz falai alatt; *Sz. Pál*, 48-as honvéd-őrnagy, elesett a perlaszi sánczokban.

Reiszig Ede. A János lovagok birtokviszonyai Magyarországon. Történ. Tár 1911. 368—401. l. (1147-től kezdve a XVII. század végéig, a rend magyarországi történet vázlatával).

Thallóczy Lajos és Barabás Samu. A Frangepán-család oklevéltára. I. köt. 1133—1453. Budapest, Hornyánszky 1911. 38. és 456. l. 8 kor. (Mon. Hung. Hist. I. Oszt. 35. köt.) Ismert. *Iványi Béla* a Századokban 1911. 787. s köv. l.; Budapesti Hirl. 1911 jan. 15. (A fontos mű külön. a *Dalmátországért* és *Boszniáért* vívott háborúk történetére nézve fontos; szól különösen Frangepán János és Miklós horvát-dalmát-tót bánokról, Veglia és egy csomó sziget urairól; utódaik az Anjoukat támogatták dús jutalom mellett. Szól Velenczével való harczaikról. Nagy Lajos 1350-ben újra kiváltságlevelekkel halmozta el őket. Viszont Frangepán János kiszabadítja Mária királynőt Novigrádból, a miért Zsigmondtól Czettin várát és tartományt kap. Utóbb Albert kir. emberei és 1447 óta Hunyadi János híveivé lesznek.

Walter Mór. Kiadatlan oklevelek. Történ Tár. 1911. 502—504. l. (Ezen oklevélben említett hadbaszállás és hadsereg-oszlás az 1346. velenczei hadjáratra vonatkozik).

Hunyadi János és Aragoniai V. Alfonz (nápolyi és aragoniai király). Fraknói Vilmos. Kath. Szemle 1911. 229—242. l. (Thallóczy által Barcelonából napfényre hozott oklevelekből derült ki, mily barátságos viszony fejlődött Hunyadi kormányzó és a bölcs Alfonz között, sőt Alfonz Frangepán István közvetítése mellett a magyar trónra is pályázott, mely azután mégis V. Lászlónak jutott.)

Angyal Dávid. Le traité de paix de Szeged avec les Turcs. 1444. Budapest, Athenæum 1911. (Különlenyomat a Revue de Hongrie-ból. Eredetileg a Századokban jelent meg.)

Gerő János. A cseh husziták Magyarországon. Beszterczebánya 1910. Ismert. (oklevéltani alapon) *Keller Imre* a Századokban 1911. 631—636. l. és Budapesti Hirlap nov. 29.

Iványi Béla. Egy ismeretlen 1457. évi békekötés. Történ. Társ. 1911. 313—316. l. (Egykorú oklevél, mely az 1457 szept. 8. a következő év Szt. György napjáig kötött fegyverszünet pontjait tartalmazza, melyet Szilágyi Mihály (a Hunyadiak) és V. László megbizottjai: Perényi János tárnokmester és Giskra János sárosi főispán kötöttek.)

Szentkláray Jenő. Egykorú közlések a mohácsi csatáról. Budapesti Hirlap jan. 25. (Voltaképpen *Ortvay Tivadar* akad. értekezésének ismertetése (Akad. 1910), ki különösen a lengyel és török kútfőket is megszólaltatta.

1526-tól kezdve 1711-ig.

Bagyary Simon. Dobozy Mihály és hitvese. 1526 szept. 15. (Pesti Hirlap 1911 jan. 15.) A Kisfaludi és Kölcsey által szép versekben és Székely Bertalan ecsetével megörökített tragédiának szinhelye Bagyary szerint nem az esztergomvármegyei Pilismaróth, hanem (különösen Verancsicsra hivatkozván) a Vértes, nevezetesen Pusztamaróthnál (Héregh mellett) keresendő.

Kárffy Ödön. Az erdélyi rendek 1550. levele Szulejman szultánhoz. Erdélyi Muz. 1911. 137. l.

Baróti Lajos. Losonczy István Temesvár kapitányának levele Báthory Andráshoz, erdélyi vajdához 1552 júl. 12. Tört. és Rég. Értes. Új f. 26., 157—158. l. (A várban visszamaradt hős, ki «vigan várja az órat, a melyen meg kell fizetnie az utolsó adósságot», Báthoryt teszi felelőssé a történendőkért.)

Levelek a hódoltság korából 1555 s. k. Magyarország jan. 19. (A Hadt. Közl. 1910. 4. füzete nyomán.)

Kihivás daliás párbajra 1555-ben. Budapesti Hirlap 1911 júl. 20. (Haszán budai pasa kihivta Magyar Bálint kapitányt.)

Leffler Béla. Magyar vonatkozású német népénekek. 1556—1697-ig. I—VI. Századok 45. évf. 1911. 1—6. füz. Leginkább a török háborúkra vonatkoznak, így első sorban a 15 éves török háborúra, Győr és Fejérvár ostromára, a fehérhegyi csatára, ill. Bethlen Gáborra, Ujvár ostromára, Győr feladására, az 1664. évi hadjáratra, Zrinyi halálára, a Felvidék felszabadítására, Budavár visszavételére és a zentai csatára.

Komárómy András. Magyar levelek a XVI. századból. Történ. Tár 1911. 537—565. l. (Hadtörténelmi szempontból feljegyzendők: Lukafalvi Szarka Pál levelei a hegyesdi táborból, 1562. ápril.; Gyulaffy László levelei Csobáncz várából 1554. nov. 11. és a Devecseren kelt levél, 1557. febr.; végül Farkas Pál levelei Babocsa várából. 1559. és köv.).

Takáts Sándor. Nagy Szolimán sírja. Vasárnapi Ujság 1911. 604. l.

Takáts Sándor. Nyáry István a portán. 1582. Az Ujság 1911 decz. 2.

Relković Neda. A felsőmagyarországi alsó bányaváros levele Mátyás főherczeghez 1595-ben. Történ. Tár. 1911. 363—368. l. (Megelőzőleg Mátyás főh. Esztergom várának helyreállításához a városoktól várépítésben gyakorolt munkásokat és különböző hadi szerszámokat és anyagot követelt, melyeket azonban az elszegényedett városok nem birtak előteremteni).

Karácson Imre. A mezőkeresztesi német sisak a Szerajban. Budapesti Hirl. 1911 febr. 2.

Kárffy Ödön. Prognosticon pro anno Domini 1600. Történ. Tár 1911. 157—160. l. (Magyar jövendölés az 1600. évi újabb török támadásokra nézve; jun. 23-ika «a töröknek veszedelmet és nagy csapást jelent.» de szeptemberben ő igyekszik nagy csapást mívelni a keresztényeken.)

Laukó Albert. Hírszolgálat a XVII. században. Századok 1911. 730—733. l.

Takáts Sándor. Az utolsó Dobó. Budapesti Hirlap febr. 2. [Dobó Ferencz halála után (1602 szept.) a kincstár várait, első sorban Sárospatakot és Lévát, a végrendelet ellenére az örökösöktől erőszakosan elragadta. Csak miután a kamra a főörökös, Perényi Zsófiától 240,000 forintot és óriási mennyiségű gabonát meg sok bort kicsikart, kapta vissza a műkincsektől teljesen kifosztott pataki várat.]

Andrássy Gyula gróf. A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. 3-ik köt. (Budapest 1911.) Terjed 1606-tól kezdve 1711-ig és felöleli Bethlen G., Rákóczi György, Zrinyi M., Wesselényi, Thököly és Rákóczi Ferencz korát. Ismertették: Apponyi Albert a Pester Lloydban 1911 decz. 2. és 3.; Budapesti Hirlap decz. 2—3., Pesti Hirlap 2., N. P. Journ. 2. *(Halász Imre)*, Egyetértés decz. 2. *(Ábrányi Kornél)*. Független Magyarország, Magyarország decz. 2-ikán, Alkotmány decz. 2. és 8-ikán, Az Ujság decz. 13.

Veress István. Bethlen Gábor első hadjárata és a nikolsburgi béke. Nagyvárad. Laszki 1911. 71. l. Ismert. l. a Századokban 1911. 793. l. *Lukinich Ödöntől.*

Takáts Sándor. A lévai vár halottja. (Kollonits Szigfried 1623.) Vasárnapi Ujság. 1911. 16. sz.

Komáromy András. I. Rákóczi György fejedelem rendelete az ország végzése ellenére fegyvert viselő jobbágyok és parasztok ellen. (1642 okt. 12). Történelmi Tár 1911. 231—233. l. («Az erdélyországi kir. könyvekből.»)

Kerekes György. 1. *Jövevény alföldiek és görögök Kassán 1660—*

1662-ben. 2. *Görögök Kassán a 17. században.* (A terjeszkedő török elől menekültek.) Századok 1911. 289—91. és 366—369. l.

Weber Artur. A Zrinyi legenda. Budapesti Hirlap nov. 15. *Bertha Sándor* 1900-ban azt a véleményt koczkáztatta, hogy Zrinyi Miklós nem vadászaton történt szerencsétlenségnek lett áldozata, hanem öngyilkossá lett. A vitás kérdés Weber felszólalása nyomán, 1911 végén megújult. Weber felszólítására két válasz érkezett: *Czeizel János* (közölve nov. 18. és 24.) és *Sáfrán Istvántól* (u. o.). Czeizel egy Kazinczyhez intézett levélre hivatkozik, mely szerint a horvát közvélemény azt tartotta, hogy Zrinyi Miklóst saját vadásza, Póka István ölte meg saját kérésére. Sáfrán pedig, a ki az öngyilkosság föltevését kereken elutasítja, egy horvát népdalt közöl, a mely arról szól, hogy Zrinyit meggyilkolták. Mindkettőre Weber a Budapesti Hirlapban decz. 2-án reflektál. Ugyane számban *Keczer Ida* úrhölgy ősének, Lipóczi Keczer Ambrus naplójára tereli a figyelmet (1663—1669), mely a nagy hősnek vadkan által történt halálát regisztrálja. Ezek után *Bertha Sándor* él a zárszó jogával («A Zrinyi-legenda». Budapesti Hirlap decz. 7), melyben Czeizel Istvánnal szemben állítja, hogy Zrinyi vallásossága nem engedte őt sajátkezűleg öngyilkossá lenni, tehát kioltatta életét vadásza által. Folytatólag bizonyítgatja, hogy Zrinyinek igenis oka volt arra, hogy az élettel leszámoljon és itt Nani-Mocenigo Fülöp gróf velenczei történetiró «Memorie Veneziane» cz. munkájára támaszkodik. Nemcsak az áldatlan politikai viszonyok, hanem az öcsccsével, Zrinyi Péterrel és ennek elvtársaival való elmérgesedett politikai küzdelem miatt igyekezett volna Zrinyi az élettől megválni. Olyféle tragikus összeütközésnek esett áldozatul, mint utóbb Teleki László gróf.

Thököly Imre ismeretlen arczképe. Vasárnapi Ujság 1911. évf. 904. l.

Csuday Jenő és Létmányi Nándor. A kuruczok. Budapest. Hornyánszky. 1911. («Urania» tudom. felolvasások. 45. sz.)

Gábor Gyula. A somogymegyei Répás kerület története. Egy félbenhagyott perünk a horvát katonai határőrvidékkel (1671—1886). Századok 45. köt. 1911. 2—4. füz.

Debreczen város lázadása a kuruczok ellen. Budapesti Hirlap 1911 decz. 31. (1680 jan. Debreczennek a kuruczok és lengyel-franczia zsoldosok által a végtelenségig kiszipolyozott lakói, a kiket másrészt a császáriak is adókkal terheltek és egyre jobban megfenyítettek. Thökölyt és hadait jan. 6-án be nem bocsátották városukba. Később megbékültek a fejedelemmel, de 1684 telén újra kitessékelték.)

Takáts Sándor, Kassa elfoglalása 1682-ben. (Thököly sikere.) Az Ujság 1911 decz. 19.

Csűrős Ferencz. A debreczeni Diarium. VI—VII. közl. Történ. Tár 1911. 1. és 2. füz. (Hadi és helytörténeti adatok 1683 júl. 1-étől kezdve 1685 márcz. 31-ig és néhány pótadat az 1681—1682-iki eseményekhez.)

Tomori Jenő. Krónika a török világból. Független Magyarország 1911 márcz. 2. (Karaffa Kecskeméten.)

Kurucz és labancz. Gróf Andrássy Gyula műve («A magyar állam fenmaradása» stb. III. köt.) nyomán. Budapesti Hirlap decz. 2.

Baróti Lajos. Frigyes Ágost (II. Ágost) szász választófejedelem magyarországi hadjáratai. Történ. és Régész. Értesítő (Temesvár) 1911. 1—14. l. (Az 1695. évi szerencsétlen hadjárat története, melyet a választófejedelem — mint Cserei Mihály írja — Kolozsvárott nagy áldomással fejezé be.)

Dr. Márki Sándor. II. Rákóczi Ferencz. (Magyar Történelmi Életrajzok. Akadémia-vállalata. III. köt. 1911.) *Ismertették:* Budapesti Hirlap márcz. 25. Pethő Sándor; Gombos Albert a Századokban 1911. 538. l.; Korrespondenzblatt d. Vereins für siebenbürg. Landeskunde 32. évf. 27. s köv. l.

Andrássy Gyula gróf. II. Rákóczi Ferencz bukása (1708—1711). (Akadémiai felolvasás.) Megjelent a Budapesti Szemlében 1911 márcz. és megelőzőleg a Pester Lloydban febr. 7.

A széchenyi szövetséglevél és aláirói. Budapesti Hirlap 1911 április 22., Magyarország április 23-án. (Borovszky S. facsimil-díszkiadásának ismertetése. Talán Ráday Pál fogalmazta. 200 aláirással.)

Berwaldszky Kálmán. II. Rákóczi Ferencz hadjárataira vonatkozó feljegyzések Szentmiklósy Godofred egykorú krónikájában. Történelmi Tár 1911. 203—220. l. (A németül írt krónika eredetijét Iglón őrzi a B.-család, 154 sűrűn teleírt folio lap; 1708-ban iratott. Hadi események: Lőcse város 1703. évi ostroma és bevétele; Kassa és Esztergom ostroma; Czelder Orbán származása és hadi sikerei; A császáriak garázdálkodása Toporczon; Kassa megerősítése; A Dica nevű hadi adó; A császáriak előnyomulása (1709); Lőcse ostroma 1709-ben; A három késmárki vértanú; Császáriak garázdálkodása; Lőcse v. 1710. évi ostroma és átadása. (Szentmiklósy feltünően szóval sem emlékszik meg a lőcsei fehér asszony árulásáról, hanem csak azt mondja, hogy a várost a császáriakkal kötött egyezség alapján adták át a császáriaknak. Czelder parancsnokot pedig, ki erről semmit sem tudott, elfogták és Késmárkba vitték a császáriak.); Krasznahorka

és Jászó átadása (1709); A kurucz sereg szétoszlása. Czelder kivégzése Kassán 1717-ben.)

Rákóczi Ferencz búcsúja 1711 febr. 21. (h. ö.) Budapest 1911 febr. 22-én.

Márton Manó, Majtény. 1711. Pesti Hirlap 1911 május 3.

Balogh Ádám vesztőhelye. Magyarország 1911 febr. 8. (A belvárosi plébánia előtti téren fejezték le.)

Rákóczi Ferencz kassai siremléke. Vasárn. Ujs. 1911. 15. sz.

Junius (Kiss Béla). Az utolsó Rákóczi. Az Ujság 1911 febr. 7. (Rákóczi György herczeg nem azonos Saint-Germain kalandorral, mint azt már Thaly K. is bizonyítgatta.)

Karácson Imre. A Rákóczi-emigráczió török okmányai. Budapest, Akadémia 1911. Ismert. a Pesti Hirlap 1911 jun. 11.

1711-től kezdve 1848-ig.

Moskovits Iván. Az 1715. évi VIII. t.-czikk: De insurrectione et contributione (helyes értelmezése). Magyar Hirlap 1911 decz. 12.

Baróti Lajos. Adatok Mercy Klaudius Florimund gróf életéhez. Történ. és Régészeti Értes. (Temesvár 26. évf. 146—156. l.) [A siciliai hadjárat 1719—1720-ig. Magyar indigenatusa. Tolnamegyei birtokai.]

Karácson Imre. A sztambali mecsetek magyar vonatkozású kéziratai. Századok 45. köt. 196—199. l. (Ismerteti a Riszále-i iszlámie cz. kézirati munkát, melynek írója Ibrahim efendi Kolozsvárott született és II. Rákóczi Ferencz és az 1716—1718. háborúról megemlékszik. Ott őrzik továbbá a Feth-i Üngürüsz vagyis Magyarország meghódítása cz. munkát, mely Eger város megvételét beszéli el.

Baróti Lajos. Adalékok Délmagyarország történetéhez. Történ. és Régész. Értes. 1911. 58. s k. l. (1. Az 1738 9. török háború után. 2. A temesvári (katonai) közigazgatás tagjai 1716—1754. 3. Bánsági kerületi tisztviselők. 1717—1753. 4. Radna, Lippa, Temesvárra vonatkozó török oklevelek az 1633—1677. évekből. Az 1766-ban készült német fordítás nyomán.

Simonyi óbester nagyváradi kastélya (jelenleg huszár-kaszárnya). Budapesti Hirlap 1911 nov. 24. (Mária Terézia korában épült. Lebontása küszöbön.)

Biás István. A Hóra-lázadás történetéhez. Erdélyi Muz. 1911. 194. l.

Borovszky Samu és Seress László. A nagy franczia forradalom és I. Napoleon. Pekár Gy. bevezető tanulmányával. Irták: *Adorján Andor, Kéry Pál, Seress László* és *zilahi Kiss Béla.* I—II. köt. Buda-

pest 1911. (Képes díszmű.) Ismert. a hirlapok (P. Napló és Egyetértés) márcz. 15. és követk. napokban.

Idegenben elesett magyar katonák emléke, (akik Nançy mellett, az 1793 4. és 1813 14. években elestek. Magyarország és Magyar Hirlap febr. 8. (Síremlék készülőben.)

Hermann Győző. Temes vármegye négy utolsó nemesi felkelése (t. i. 1797, 1800—1801, 1805—1806 és 1809). Temesvár, Csanádegyházmegyei nyomda. 1911. 49. l. Különlenyomat a Történ. és Régész. Értesítőből 1911.

Éble Gábor. József nádor és Károly főherczeg. Pesten, 1803—1804. Ismert.: Magyar Hirlap 1911 május 21.

Woinovich Emil (gyalogsági tábornok és a hadi levéltár igazgatója). *Ein Stück Weltgeschichte auf ungarischem Boden*. Pester Lloyd 1911 jan. 1. (Lenyomat a «Mitteil. des k. u. k. Kriegsarchivs»-ból. N. F. V. köt.) (Elbeszéli az 1809. évi háború történetét a znaimi fegyverszünet és Károly főherczeg kegyvesztettségétől kezdve, a midőn az udvar Komáromban, majd Tatán időzött és egyre tanakodott a teendőkről. Ferencz király és neje a háború folytatását óhajtották, szintúgy János főherczeg, Kutschera főszárnysegéd és gróf Pálffy Nándor (a királyné meghittje), míg Gentz a hadi párt és békepárt között tétovázott. Közben megérkeztek Galicziából egy új hadtest és a magyar nemesi felkelés lovascsapatai, kiknek szép öltözetük és eredeti fegyverzetük különösen a királynénak tetszettek. A döntés előtt I. Ferencz még Bubna altábornagyot küldte Napoleonhoz, a kitől szokott fogásaival hol fenyegető, hol csábító választ kapott. A szept. 24-én Tatán végbement haditanács engedett és a béke mellett döntött, melyet azután újabb lealázások árán, Liechtenstein és Bubna kötöttek meg Schönbrunnban. Ferencz királyt csak Metternich, Zichy hadügyminiszter és O'Donell pénzügyminiszter bírták rávenni, hogy a súlyosbított föltételeket szentesítse.

Összeállította: dr. Mangold Lajos.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

1. Trencsén megye jelenti a pozsonyi kamarának, hogy maga részéről békét akar kötni Podmaniczkyval 1534.

EVERENDISSIME spectabiles et magnifici domini, domini nobis honorandissimi. Post servitiorum nostrorum debitam commendationem. Intelligere poterint magnificæ dominationes vestræ, qualiter nos in isto comitatu tempore disturbiorum istorum in tantam calamitatem et inoppiam redacti sumus, ut multi ex nostris fratribus extra proprios domos habitare coguntur. Interea vero gentibus istis huzaronibus, quæ nobis hac in auxilium deputati fuerunt, dicam et subsidium illud, quod e medio nostri exigeramus, totaliter extradedimus, et distribuimus, iam vero in tali solutione ipsis facta omnino defficimus, ipsique hic iacentes non minora dampna et nocumenta nobis inferre videantur, quam pars adversa. Statuimus denique unanimi consilio, ne iam in ultimam perniciem et

Tisztelendő, nemzetes, nagyságos becsülendő uraink, — szolgálataink köteles ajánlása után. Megérthetik nagyságos uraságtok, hogy mi ebben a vármegyében a zavargások amaz idejében akkora bajba és szegénységre jutottunk, hogy sokan véreink közül a saját házaikon kivül kényszerülnek lakni. E közben azoknak a huszároknak, akiket segítségünkre rendeltek, úgy az adót, mint a segélypénzt, a melyet közülünk szedtünk, egészen kiadtuk és elosztottuk, és a nekik való fizetésben mindenképen kimerültünk és ők, itt állomásozván nem kevesebb kártételt okoznak és ártanak, mint az ellenség. Elhatároztuk tehát egyhangú végzéssel, nehogy a végső veszélybe és romlásba jussunk, hogy a fentemlített ellenségünkkel, Podmoniczkyval bizonyos ideig békét kötünk, mely alatt magunkat a mieinkkel és alattvalóinkkal megtarthatjuk.

calamitatem deverteremus, cum illo superiori inimico Podmeniczkhy usque aliquid tempus inducias et trengas inire, quo nos possemus unacum nostris et subditis sese conservare.

Rogamus idcirco magnificas dominationes vestras, tamquam dominos nobis honorandos, velint ac dignetur nobis in hoc bonum et salubre consilium dare et præbere, ut aliquo pacto, ex quo in defensione nostra minime sufficientes sumus, nos conservari posennus. Cætera commisimus huic præsentium ostensori, nobili Raphæli Borczány fratri nostro, de his omnibus copiosius diffusiusque cum magnificis dominationibus vestris oretenus colloqui, cui dominationes vestræ fidem creditivam et indubitatam adhibere velint et dignentur. Relationem bonam et optatam a dominationibus vestris optamus, easdem felicissime valore optamus. Datum ex sede nostra Thrinchiniensi, feria secunda proxima post festum epiphaniæ domini. Anno domini 1534. Universitas nobilium comitatus Thrinchiniensis.

Kívülről: Magnificis reverendis ac generosis dominis dominis regentibus ac commissariis regiæ maiestatis etc. dominis nobis honorandissimis.

Más kéz: Præsentatæ 18. Januarii anno 1534. Scribantur litteræ ad dominos nobiles, licet hoc consilium dare non sit om-

Kérjük tehát nagyságos urainkat mint becsülendő urainkat, kegyeskedjenek nekünk ebben jó és üdvös tanácsot adni, hogy — mivel mi nem vagyunk elegendők a magunk megvédésében — magunkat fenntarthassuk. A többit rábiztuk ennek a levélnek bemutatójára, társunkra, nemes Borczány Ráfaelre, a ki mindezekről bőven és terjedelmesen élőszóval beszél majd nagyságos urainkkal, a kinek uraságtok megbizott hitelt adni kegyeskedjenek. Jó és kivánatos választ várunk uraságtoktól, a kiknek nagy szerencsét kivánunk. Kelt a mi trencsénvármegyei gyülésünkből, 1534 január 12-én. Trencsén vármegye nemeseinek közönsége.

Kívülről: Ő királyi felségének nagyságos tisztelendő és nemzetes helytartóinak és megbizottainak, nekünk tisztelendő urainknak.

Más kéz: Bemutattatott január 18-ikán, 1534. Irassék levél a nemes urakhoz, hogy ámbár ezt a tanácsot adni nem a mi hatal-

nino potestatis nostæ, sed spectat ad dominum locumtenentem, tamen scripturi sumus de hac re domino locumtenenti, ad quem etiam ipsi nobiles scripserunt, domino suæ maiestatis opinionem nostram, quid in hac re nobis videatur significabimus, ex cuius tandem litteris consilium in hac re subituri sunt. De husaronibus licet ante per litteras nostras vocavimus Franciscum Zay cum quo personaliter de hac re tractare voluimus, sed non venit, scripturi tamen sumus eidem Francisco Zay, ut se cohibeat a malis et damnis inferendis, itidem ut faciat scribere domino locumtenenti, qui si cessare noluerit adhibenda remedia alia, querere eundem relinquere a sis tam iniquis factis, ex parte dicæ præsentis admoneantur, ut sicut cæteri longiores et modis damnificati benevole dicam perciperunt, ita et tanto ipsi id faciant, ne incurrant indignationem regiæ majestatis. Litteræ scribantur domino locumtenenti cum consilio nostro, nobis videri, se citra diminucionem fidelitatis regiæ id fieri poteri, ut consenciat eorum compositioni cum adversario ad tempus aliquod . . . eorum ne miseri nobiles . . . ac modis oporimantur, fiet etiam mentio de hussaronum . . . Sribantur eis hussaronibus litteræ. Actum in consilio 19 januarii anno 1534.

munkban áll, de a helytartó úrhoz tartozik, azért mégis irunk erről a dologról a helytartó úrhoz — a kihez a nemesek is írtak — a mi véleményünket, hogy mi látszik nekünk (teendőnek), a kinek (t. i. a helytartónak) leveléből ebben a dologban tanácsot vehetnek. A huszárokat illetőleg, ámbár levelünkkel már előbb hivtuk Zay Ferenczet, a kivel személyesen akartunk e dologról tárgyalni, de nem jött, — mégis meg fogjuk irni ugyan Zay Ferencnek, hogy tartózkodjék a baj és a kár okozásától, ezt megrjuk a helytartónak is[1] — hai pedig nem akar tartózkodni, más orvossággal kell élni, hogy az annyira igazságtalan cselekedeteitől elálljon. A mi a mostani adót illeti, figyelmeztetendők, hogy valamint a többi hasonló módon károsult (vármegye) jóakarattal magára vállalta, az adót, ők is úgy cselekedjenek, nehogy ő felsége haragját magukra vegyék. — Irassék levél a helytartó urnak, a mi tanácsunkkal, hogy nekünk úgy tetszik, hogy az a király iránti hűség kisebbítése nélkül lehetséges, és hogy egyezzék bele a békekötésbe ellenfelökkel egy időre, nehogy a szegény nemesek elnyomassanak, legyen megemlékezés a huszárokról is, és irassék nekik egy levél. Kelt a mi tanácsunkban, 1534 január 19-én.

[1] Az eredeti latin szöveg sok helyt homályos tartalmú.

II.

2. Kaczianer János főkapitány Trencsén vármegye előbbi jelentése tárgyában a kamarához ír. 1534 febr. 8.

Spectabilis reverendæ, magnifici egrigiique ac nobiles domini et amici observandissimi ac honorandi. Salutem et mei commendacionem. Non latet vestræs Spectabiles Magnificas et egregias dominationes quanta damna universitas nobilium comitatus Trinchiniensis cum ab aliis regiæ maiestatis domini nostri clementissimi hostibus et adversariis, tam vero ab ipso Joanne Podmaniczky hactenus perpessa sit, quorum inferendorum damnorum et tantæ calamitatis cum nullum futurum finem neque a regia maiestate aliquid auxilii afferendum sperabat. Proposuerat igitur privatas cum Pudmaniczky inire inducias. Ego vero id ipsi absque voluntate et mandato regiæ maiestatis admittere nolui. Promittens adeo me ipsi auxiliares copias brevi missurum, id quod fecissem, at hactenus propter hostium conatibus fieri non potuit, siquidem ipse non admodum magnum apud me equitatum habuerim. Jam vero cum iterum a dicti comitatus nobilium universitate requisitus et petitus sim, de mittendo auxilio, iuxta inclusum exeplum earum litterarum, quas eius rei causa eadem nobilium universitas ad me dedit. Expedivi igitur egregi-

Tekintetes, tisztelendő nagyságos nemzetes és nemes uraim, becsülendő barátaim. Üdvözletet és magam ajánlását. Nem ismeretlen tekintetes nemzetes és nagyságos uraságtok előtt, menynyi kárt szenvedett eddig Trencsén vármegye nemes közönsége úgy ő felsége, a mi legkegyelmesebb urunk más ellenségeitől, mint Podmaniczky Jánostól, — a mely kártételnek és ekkora bajnak végezetét, se pedig ő felségétől valamelyes segélyt nem vár. Elhatározta tehát, hogy magán-békét köt Podmaniczkyval. Én azonban ezt ő felsége akarata és parancsa nélkül nem akartam megengedni. Tehát azt igértem, hogy rövidesen segélycsapatokat fogok, küldeni, a mit már meg is tettem volna, de eddigelé az ellenség támadásai miatt nem volt lehetséges, mert én nem tulságosan nagy számú lovasságot tartottam. Már azonban, minthogy ismételve megkért a vármegye, hogy küldjek segítséget — ide mellékelt levelével, a melyet ebből a czélból irt a vármegye hozzám — ennek a vármegyének védelmére elindítottam nemzetes Dominýtz Gáspár urat száz könnyű lovassal, minthogy azoban nincs, hogy miből fizessem őket, se pedig a

um dominum Casparem Dominÿtz cum centum levis armaturæ equitibus in eiusdem comitatus defensionem, sed cum mihy non sit unde illos equites solvere possim, nec ipsa nobilium universitas eos solvere aut intertenere possit, peto igitur magnopere a vestris spectabilibus reverendis magnificis et egregiis dominationibus, ut sive ex dica, sive alias illis equitibus de dando stipendio prospicere et curam habere veilnt, ne dictus comitatus se a regia maiestate penitus derelictum putet, aut plerique demum ex necessitate auffugere, et domos suas deserere non cogantur. Quibus vestris dominationibus me dictunque comitatum diligenter commendo. Ex Leÿchouia VIII. februarii anno domini 1534. Joannes Cacianer eques auratus capitaneus generalis in Hungaria.

Kívülről: Spectabilibus reverendis magnificis egregiis et nobilibus dominis sacratissimæ romanorum Hungariæ et Bohemiæ etc. regiæ maiestatis locumtenenti consiliariis chameræ et proventuum administratoribus regni Hungariæ dominis et amicis observandissimis ac honorandis.

Más kéz: præsentate [1] 20 Februarii anno 1534.

nemesek közönsége nem fizetheti és tarthatja el azokat, — kérem tekintetes, tisztelendő, nagyságos és nemzetes uraimat, hogy vagy az adóból, vagy máshonnan gondoskodjanak a lovasoknak adandó fizetésről, nehogy a mondott vármegye magát ő felségétől teljesen elhagyottnak vélje, vagy a legtöbben kényszerűségből el ne meneküljenek, és házukat el ne hagyják. Uraságtoknak magamat és a mondott vármegyét igen ajánlom. Kelt Lőcsén, 1534 február 8-ikán. Cacianer János, arany sarkantyús vitéz, Magyarország főkapitánya.

Kívülről: Tekintetes, főtisztelendő, nagyságos, nemzetes és nemes uraimnak, ő felsége, Magyarország és Csehország királyának, helytartójának, kamarai és kincstári főnökeinek, a mi becsülendő és tisztelendő barátainknak és urainknak.

Más kéz: Bemutattatott 1534 február 20-án.

Országos levéltár. — A pozsonyi kamarához intézett levelek. — 1 csomó.

Közli: Dr. Karffy Ödön.

[1] Az akkori posta járását dicséri, hogy a február 8-ikán Lőcsén kelt levél csak február 20-án került Pozsonyba.

3. Musztafa aga kérvénye II. Rákóczi Ferencz fejedelemhez 1708.

Felséges Erdély Országi Fejedelem nékem nagy Jó kegyelmes Uram!

Alazatosan jelentem Felségednek mint nagy jó kegyelmes Uramnak már negy egesz esztendeje mult el ött esztendőben fordul, hogy Felsegedet hiven és igazán szolgálom és egy végbeli török seregnek fő Agája vagyak meg vallom Felséges uram miota Felseged szolgatyaban vagyok gyakorlatassagal valatam sok károkat és sokszeris szerencsessen volt dolgom mind azon álta az el mult nyáron Barontis nevű Collonellus ki jöven Szebenből feles gyalagságal lavas Nemessekel és erős munitiokal Deva és Hunyad varaknak segicsegire Nagy Szegi Gabor uramnak lévén akar Comendonk benünket ellene vütt, hogy harczat tegyünk a mint hogy maga is Nagy Szegi Gabor uram akkaran Rabsagban esven és sok Tisztlő rendek is ott el esvén énis ott gyalog szaladvan szolgaim és minden paripaimal együt odda veszven koldussa maradtam lovaimnak annak vétele miat az seregemtől el szakadván a seregem Mikes Mihaly urammal ment.

Istálok azért Felsegednek mint kegyelmes Uramnak most mutassa hozam Fejedelmi Kegyelmességit hogy tétessem alkalmatassa ismet Felséged szolgalatyára.

maradtam Felséged alazatos szolgaja

Musztafa Aga.

Kívül: P. Felseges Erdely fejedelemhez eő Felsegehez
Alazatos Instantiaja
Musztafa Aganak.

Mostani alkalmatossággal bé menvén Magúnk is Erdélyi Hadaink Mustrájára, azon Mustran insinuállya magat az Instans. Datum Cassoviæ, die 25. Januarii Ao 1708.

F. Rakoczi m. p.
Franciscus Aszalay m. p.

Eredeti az Országos Levéltárban Limbus.

4. Nagyberivoji Boér István fogarasi udvarbiró elismervényt ad egy csomó fegyverről, melyet az elűzött Bassaraba Constantin havasalföldi vajda bizott rèá 1658 ápr. 19-én.

En Nagy Berivoii Boér István mostan fogarasi udvarbiró recognoscalom ez irassammal, hogy Havasalyföldi Koztantin Vaida eő Nagysága hagyot en kezem es gondviselesem alat maga eő Nagysága lövő szerszamit, mellyeket jüvendőben eő Nagysága valamikor kivánna, az szerint adhassak elő modo infrascripto.

1. Egy eörögh agiu negy vasas kerekével, agyaval, kesse fájával s kalanniaval. edgiuth.

2. Eörögh agiu agiaval, vasas kerekével s lanczaival, s torajaval edgiüth.

3. Utanna valo kisseb agiu, agiaval s vasas kerekével a kalannyaval edgiüth.

4. Ehez való agiu, agiaval két vasas kerekevel tengellyivel, vasas kalanniaval edgiüt.

5. Egy puska por hordó szeker negy vasas kerekével tengellyivel, rudgiával edgiüt. Ezen szekérben benne leven apro vas golyobis... No. 150, lanczas golyóbis... No. 4.

6. Masodik szekér negy vasas kerekével rudgiaval tengellyével. Item azon szekeren puska por 17 tonnaban agiu por. Eörögh agiunak való golyóbis no 20.

7. Egy vasas szekér, melyen vagion két forgó siska gollyobis No. 24, agiával, keresztfaival rudgiaval edgiüth.

8. Más egy szekeren vagyon két forgó siska negy vasas kerekeivel, rudgiaval, kereztfaival vasas szegekkel edgiüth.

Ez felliül megh irt s kezemhez veöt edgyetmasokroll attam errul az kezem irasaval s peczétem alat való irásomat.

Boer István m. p.

Inarce Fogaras die 29. Apr. Anno 1658.

(P. h.)

Közli: Gagyi Jenő.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

Leib-corneth.

Z LEIBCORNETH egy feötiszt és subalternál az kapitánylaidinant után és ab immemoriali privilegiáltatott, hogy noha marcsban rendelt seregekben standarját hordozza és táborban mellette campiroz meg is a regimentnél és minden comendóban nem korneth, hanem hadnagy szolgálatot tészen, hasomlóképpen noha az többé zászlótartók csak in absentia, beteg voltak, vagy arestatiojában az hadnagynak supleállák az compagniánál szolgálattyát, az leibcorneth mindazonáltal mind az compagniánál, mind azon kévül akár minémő szolgálatbeli occurrentiákban az szokott hadnagy szolgálatot viszi véghez, kiért is mindenekben az leibcompagniánál az hadnagyi functiojokban eljár s kötelességit mint más hadnagy observálja.

Halálra condemnált delinqvensekért való intercessiotul et in restitutione honoris, ac bonæ famæ alicujus infamati előkerülendő zászlótartó functiojoktul nem eximáltassék.

Hogy ha hadnagy titulusa vagyon az rangot is obtineállja, mint az kapitánylaidinont, ha kapitány titulust impetal.

Minden holnapi füzetise 4 oralis és 3 eqvilis portio.

Corneth.

Egy feö tiszt és subalternal az hadnagy után.

Azt maga hivatalja hozza magával, hogy reá bézott e standarját azaz zászlóját minden némő occasioban compagniájának előtte hordozza és ha történet szerint az közemberek az ellensig előtt megfutamodnának eő az corneth semmiféle okbúl hátot ne adgyon, se az ren-

dek közül kine törje magát, hanem az frontot az ellenség fele imperturbate megtarcsa, hogy eö mi nagyobb confusionak oka ne légyen.

Midőn az zászló az compagnia előtt mezőben leüttetett, az eö kötelessége, hogy arra vigyázó személy légyen, az zászló strását néha vizitállya és akar minémő allarmára mindent fére hagyván, legelőször is ahoz siessen, s ott légyen, melly okbul ugyanis mingyárt mellette szokott campérozni jobb, vagy balrul az első sátorban, az mint az campérozo rendtartás hozza magával.

Hogyha pedig az zászló az kapétány qvartélyában vagyon, akkor az cornethnek inspectiojában nincsen, hanem ha valamely véletlen fogyatkozást, vagy kárt látna körülötte, melyet az kapitánynak szükséges képpen megjelencse.

Táborban kötelessége minden nap regvel és estve az compagniánal visitállya az betegeket és gondgya légyen reájok, hogy étel, ital s medicinával subveniáltassék nekik és tisztán tartassanak, melyrül is minden regvel és estve az kapitányának reportálljon.

Hogyha neki akár éjjel, s akár nappal az strásamester, vagy kapralok által az betegeket illető valamely ujság jelentetik, megtekéntésére azonnal elmenjen és az kapitányának extra megjelencse.

Az reportummal s jelentésekkel tartozik ugyan kapitányát keresni, de csak az compagniánál.

Semmi sincs számadásában az császári régi láb szerént az compagniánál zászlóján kévül, s betegeken és hogy az katonaság tisztán s csinosan viselle magát gondviselésében vagyon. Mindazonáltal nem árt, sőt szügséges maga előmenetelére nézve, ha az compagniát illető több dolgokrul is informáltattya magát, az embereket s lovakat meg esmérni s megválasztani iparkodgyik, egy compagnia és annak idejében qvartély repartitióbeli listát tarcson magánál informatiójára nézve.

Vasárnap, ünnepnap illeti eőtet, hogy az népet a compagniabul az szent miséhez vezesse s vissza is késérje, annak rende szerint, ugy az mindennapi imádsághoz.

Ha hogy valamely altisztnek tunyaságát, vagy java mivoltyát észre venné kötelességében a vagy az kis prima planabeliek, vagy közemberekben mi fogyatkozást hivatallyokhoz és magok viselísekhez tartozandókban observál, megpirongassa és megintse, hogy ha pedig nagyobb okot ad inveniállja, arestomban is tegye, de soha senkit meg ne pálczázzon, mivel régi observantia szerint meg nem engedtetett neki soha is, hogy akár minémő vastag, vagy csak vékony pálczát is mert volna hordozni, hanem vesszőt, vagy korbácsot.

Olly formán, ut præmissum pedig vagy netalántán más állapo-

tokban is, ha az corméth valaha kit arestomban tetetett, kötelessége, hogy aztot kapitányának, avagy compagnia comendansanak személlye szerint megjelencse.

Interveniál néha, hogy az cornethek tour a tour (azaz sorjában) az regiment, vagy egész trompok, s gvarnyirozok, ispitáljában, vagy is betegek házában commenderoztatnak, hogy az borbélyokkal az betegekre, vagy sebesekre való gondviselist fogyatkozás nélkül véghez vitettessik és minek utánna feöl váltották, az obersterének, s oberstvachtmaisterinek constitutiojokrul, vagy mi maneamentumokrul reportál.

Történetekben az regimentnél valamely infamáltaknak becsülete restituáltatik, tehát azon compagniabeli corméth által melybül valók vétettetik véghez az zászlóval azon actus, hogy ha pedig külömb külömb féle compagniábul valók lennének, táli casu az legüdösb corméth vészi véghez az leibstandárral ezen functiót.

Kötelessége az zászlótartoknak, hogy minden az regimentnél halálra condemnáltatott rabért (akár az katona, akár az szolga, vagy asszony cseléd légyen is) az obersternél pro gratia intercedalljanak cum solennitate, azaz sarussan, vel csizmássan, sarkantyussan, az uniformisban fölöltözvén és az standar sziját magokra vévén. Ketten legyenek pedig az kik pro intercessione tali s mennek, s ha lehet, az egyik azon compagniabeli, isto absente ellemben az mely kettő legközelebb találkozik.

Az hadnagy absentiájában suppleálja hivatalját az compagniánál az corméth és akkor minden kérdés kévül eötet is illeti az telljes reportum és minden szükséges s illendő jelentisek az strásamestertül. Ugy az compagniánál pálczát viselhet, melyet is visitalni, az defectusokat corrigálni és mint az valóságos hadnagy azon szolgálatot véghez vénni tartozik, kapitányának minden regvel reportálván és az extra jelentiseket is megtévén, de az compagnián kivül csak maga caracterihez képest szolgál, pálczát sem hordoz, sőt táborban, parádán, marcsban és verekedísekben mindenkor zászlója mellett marad, hanem ha mint hadnagy valahova comendéroztatnék in casu emergentiæ, amint sokszor eddig is occurrált.

Hogyha föllebb való tiszt az compagniánál jelen nem volna, az corméth comendérozza.

Hadi törvényszékben nem admittáltatnak az zászlótartók, cum ipsorum esset intercedere et non judicare.

Az parolat, eötet is magát illető parancsolatokat az strásamester vészi meg néki, vagy eö absente et impedito az üdüsb kaprál.

Füzetise holnaponként négy oralis és három eqvilis portio, négy és három forintyával respective.

Rangját ezen három s respective eöt feö tiszt a die installationis számlálja.

NB. Az titularis kapitány, hadnagy, vagy zászlótartó (mely titulaturák non nisi ex suprema aliqva ratione szoktak inducáltatni, mert csak turbatiot s alkalmatlanságot okoznak in ordine, s azért is igen igen ritkán conferáltatnak) noha mind alacsonyabbak passérolnak az mustrán, mindazonáltal qva tales titulati szolgálnak, de rangot avval magoknak még sem aqvirálnak.

Strásamester.

Valamint az regimentnél adjungáltatik az adjutant az oberstvachtmaisternek széntin ugy az compagnianál a strásamester kapitánya s hadnagyának, mely által minden parancsolatok kiadatnak s executióban vétetnek.

Mezőben az leibstandar, s dobok előtt (fural statioban az oberster vagy comendans qvartéljának) veszi az parolát s regement parancsolatit az adjutant által le vett söveggel és kapitányának és hadnagyának megviszi, mellyektül mi tévő légyen továbbá expediáltatik.

Az zászlótartójának is megvészi a parolát, s ha mi az zászlótartót illető parancsolatok adattak volna ki.

Invigilál az kapralokra és pajtásságokra strictissime, mi ravaszságok és passionalt csalárdságok ne intercurrálljanak, mindenek előtt pedig ezekben magát jó prævideállja.

Maga vésellésit ugy alkalmaztassa, hogy az alatta valója előtt respectusát el ne veszesse, keirt is neki meg engedtetik, hogy az kapralokkal, vagy alábbvalokkal mi æconomialis pajtásságban ereszkedgyik, hanem magához hasomlokkal furirokkal és borbélyokkal.

Az kaprálok tartoznak neki levett söveggel reportalni, eö pedig tecto capite veszi föl tülők. Az parancsolatok kiadásában pedig, mely az compagnia zászlója előtt szokott véghez menni, úgy alkalmaztattya magát, amint az adjutant functiojánál megératott.

Strásamestertül fogva egy altiszt se járjon kard nélkül az táboron, vagy kaszárnyán kévül.

Minden regvel az compagniát megjárja az strásamester s mindeneket jól meg vizsgál, mi hejánosságot munder, fegyver, lovakban, nyeregszerszámban, reqvisitumokban, ugy az emberekben nem tapasztal-e s azonnal reportál az hadnagyának, vagy ennek absentiájában

az zászlótartójának, aki akkor hadnagy szolgálatot tészen, de az melyet az maga zászlótartói functioját is végzi. Hasomlóképpen minden estve az tag zetlit az kapitányának és az adjutantnak is mind regvel az report, mind estve az tag czedulát cum reportatione meg vészi.

Midőn az kapitány, vagy hadnagy az compagniát visitálja, minden kaprál által maga kaprálságát kardosan az sátorok eleiben ki áll azokon kivül akik vagy főznek, vagy occasionaliter a lovai körül vannak.

Az lovak tartására, abrakolására, itatására, s tisztogatására accurate vigyázzon és az minden napi inspectioban lévő kaprál által, aki in persona mindenkor jelen légyen vigyázasson, annak rende és szügsége szerint menjen véghez, ez lévén az lovas hadnak legföjebb mysteriumja, hogy az lovak jó statusban conservaltassanak, s azért minden közkatonának is főképpen imprimáltassék és adigáltassék az lovára mindenekben minden tehetsige szerint való gondgya légyen.

Az többében valami az superioritul præmisso ordine annak illendősigeiben parancsoltatik, ahoz alkalmaztassa magát, ami pedig in subseqventibus közkatonáig inclusive hagyattatik és az mindennapi parancsolatoknál kiadatik, arra vigyázzon, hogy punctualiter véghez menjen, s azoktul ne recedáltassék.

Valamennyi comando, strása, vagy akárminimő comendérozott nép nyomakodik ki az compagniatul eö állitya rendben s megvizsgálja, meg vagyon-e minden reqvisituma és ugy igazitja az leib compagnia eleibe, mint az szokott paráda helyire.

Minden holnapi füzetise három oralis és három eqvilis portio.

Furér.

Ez az compagnianak számtartására és afféle munkáknak és szolgálatoknak végben vételére rendelt késsebb prima planabeli személy, eő formálja az compagniának mustra listáját és menstrualis extractusát és az kapitányának, vagy compagnia comendansának ad subscribendum megviszi.

Az compagnia számadásit, id est concernentiáját, perceptióját és restantiáját eő attendálja s midőn hat holnaprul hat holnapra az regimentnél az compagnia számadása az quartélymester által producáltatik et eorum commissione adjustáltatik és ratificálva az compagnianak kiadatik, kapitánytul fogva, mind az közemberig azon számadás szerént mind az competentiáját, mind perceptióját s restantiáját nomine tenus kinek kinek rubrikáiban az compagnia könyvben individue

fideliter bé irja, mely is az kapitánynál áll, vagy compagnia comendansánál conserváltatik, a honnénd is ha történnék, hogy valamelyékenek elbucsuzásával, vagy más decrescentiájával számadását ex parte compagniae, meg köllenik csinálni, mingyárt véghez véheti.

Valahányszor valamely furir kihivattatik az quartélymester, vagy profontmesterhez, kötelessége azonnal compareálljon és amit kivánnak, vagy parancsolnak, arrul in functionalibus feleljen és a tévő légyen.

Ha közülök egy, vagy más dévajságban tapasztaltatik s parancsolatiban el nem jár, vagy az tábor hely ki jegyezésében confuziót okoz, szabadságokban áll jó meg pérongatni s meg is pálczázni.

Mustrakor eő olvassa az compagniának mustra listáját, azután pedig az mustra tabellát is az quartélymester parancsolatjábul el irnyi segéti.

Nem külömben az regimentbéli menstrualis tabellakat és entoufokat, számadásokat, számadásbeli tabellákat, s valami némő ollyas irásokat tartozik purizálni és azokban az quartélymester által magát applicáltatni.

Marcsban, holott a nép helységekben szálléttatik, az furir előre takarodik, mindgyárt hajnalban az uj statióban és oda érvén az uj qvartélyokat juxta competentiam az tisztek számára és az többinek is, a mit kitelhetik, rendben vészi, mellyet el vigezvén pedig az compagniájának közelgetisivel eleiben ki migyen, az kapitányának miben létit megjelenti, s bé vezeti az compagniát marcsában, azután ki osztja az kapitány szállása előtt kinek kinek bilietumát, még azon estve, vagy is igen regvel azomban az marcs entwurf szerint megcsinálja qvietantiat és az kapitánya subscriptioja alatt kiadgya az lakosoknak és ellenben az compagniát contra qvietaltatja azok által cum solita conclusa attestationis.

In stativo qvartirio tartozik az furir az ahoz rendelt üdőben falurul falura menni, az melyekben az compagnia helyheztetett és az lakosokkal de perceptis számot vetni, s qvietálni, azoktul is contra qvietantiát venni.

Ha profuntmester nincs az regimentnél az üdösbik furir kötelezetik szolgálattyát suppleálni, ha csak casu az regiment mást nem rendel. Niha ordinaczra is küldetik.

Az furir úgy mint egy altiszt consideáltatik 2 oralis és 2 eqvilis portioja jár, négy és három forintyával minden holnap.

Musterschreiber.

Az mostani időkben musterchreiberek nem tartatnak már, hanem csak háboruban, kinek tali passu kötelessége az mustra listákat, cassa extractusokat, s afféle compagniabeli munkákat leirni az strázsamester elintézíse szerint az tag zetlit föltenni és az kapitány correspondentiáját folytatni.

Absentiájában az furirnak eő viszi véghez ennek szolgálattyát az compagniánál és regimentnél, de lovas szolgálatot helyette tenni nem mindenkor tartozik, hanem in tali casu ob non existentiam az compagnia elkerültetik, hanem az tábor helyit kijedczeni el köll neki menni az qvartélymesterrel.

Sokszor kivántatik az qvartilymester, vagy profuntmester mellé mi egymás állapotoknak leírására, de ha az sorján kivűl applicaltatik, abban az kapitánya consentiállyon s fáradságáért valamely recompensatio rendeltetik.

Két oralis és egy eqvilis portioja vagyon.

Trombitás.

Ennek kötelessége az compagniánál, hogy trombéta fujással vígye véghez maga szokása szerint való szolgálattyát, az kapitánya vagy comendansa parancsolattyábul, mely trombita jelek pedig állanak az compagnia tudására, s maga alkalmaztatására, 1. készülő, 2. lóra, 3. az fegyvernek eltitelire, 4. marcs, 5. allarma, 6. appelbül.

Professióját szükséges, hogy jól tudgya, s abban magát többször is non obstante eő exercealja, tudatlanságbul mi confusiót ne okozzon.

Valamikor kapitány comandóban, vagy egyéb szolgálatban esik, mindenkor eő is véle migyen.

Füzetíse holnaponkint két oralis és egy eqvilis portio. Ha compagniájabeli feő, vagy altiszt, vagy közember meghalálozik és temetisire ki kesiri, az regimentnél az afféliekben rendelt accidenciája, az kard és pár sarunak váltságáért meg jár Táborban, vagy az kapitányánál vagyon, vagy az compagniánál pajtásságban.

Nyereggyártó és kovács.

Ezek az compagnia mesteremberei, az kik (kivivin vas szeg, patkó, ló orvosság, bőr, fa és több affélei reqvisitumokat, melyeket eök ad-

nak) tartoznak fáradságokért, s munkájokért jóval is kevesebbel magokat contentáltatni, s mind sem más idegyenektül szoktak venni. Niha az oberstvachtmajstertül, vagy kapitányaitul bizonyos taxa szabatik nékik, mely szerint veszik munkájoknak jutalmát. Holnaponként jár mindeniknek egy oralis 5 forintyával, mint egy köz katonának és egy eqvilis portiója in natura. Az strásállástúl mentek, de marcsban és comandóban tartoznak az compagniával, vagy tromppal ellenség eleiben is menni, mesterségbeli occurraló szügséges szolgálatokra nézve.

Kaprál.

Ez az strásamesterség után igen munkás fáradságos functio, kéirt is jó magyarul, s tótul és németül is tudó, a kik olvasni és irni is tanultak és másként is tisztes magaviselő embereket köll ezen altisztsigre választani, úgy hogy az maga alatt lévő káprálságát s pajtásságát connotálhassa és az strázsamestertül fölveendő parancsolatokat is irhassa következendőképpen ezekben annyival bizonyosabban eljárhasson.

Az kaprálok az strásamestertül az zászló előtt veszik ki a parancsolatot s parolát sövegelve, s úgy reportálnak ennek minden regvel ugyanott.

Ki vévin az parancsolatot es szolgálatoknak repartitioját, ki ki az maga kaprálságában lévőinek kiadgya, de parolát az közembernek kiadni nem szokás, hanem a midőn postokon szolgálatokban, vagy mezein vagyon, az jelt, az szolgálatokra is a kiken a sor vagyon, elrendeli.

Minden regvel ki ki az maga alatta valóit megvisgállya és készen fölöltezve tartja, úgy hogy a midőn az strásamester és hadnagy az visitatióra mennek, mindent in promptu találllanak.

Az tisztaságra vigyázzanak, mocskosan, szurkosan, füsületlen, vagy mosdatlan ne találtassék a nép, másképp eök adoznak. Ruhája ha valamelyikének szakadoz, mingyárt meg fótoztassa. Asszonyok, gyermekek láb alatt ne tisztátalankodgyanak, másként a profoz megbünteti eöket, hanem az companián kévűl járjanak a kijedzett helyre, ugy az egisz compagniabeliek.

Mindennap edgyike közülök az compagnianál inspectióban vagyon, a ki az pajtásságok főzésére, lovak tartására, abrakolására, itatására és tisztítására vigyáz, úgy széntin gondgya vagyon arra is, hogy az comendérozottak annak parancsolt idein punctualiter kinyomakodgyanak. Item az compagniánál mindenek annak rendelise szerint

menjenek vighez, mi veszekedis s egyib galibáskodás az nép között is eltávoztassék. El telvén pedig az inspectiója, reportál azonnal az strásamesternek, minekelőtte annak, a ki fölváltotta, az szügséges informatiót megadta.

Mivel sok féle nyelven beszél az mostani vélág, azirt az kaprál is az parancsolatok kiadásával kinek kinek az maga nyelvin adgya ki, vagy ha maga ahoz nem tudna, törtinet szerént, valamely közember által mondassa meg, úgy hogy jól megércse és minnájan senki azután nem tudásával magát ne menthesse.

Füzetise minden holnap két oralis és két eqvilis portio à eöt is három forintokkal.

Közkatona.

Hivatalja, hogy a mi neki Fölséges Urunk hadi szolgálatiban vagy regiment és compagniabeli állapotokban annak rendelt módgya szerint parancsoltatik, aztot emberül minden hévséggel és szorgalmatossággal okvetetlen véghez vigye és attul, vagy azoktul soha magát ne vonyogassa, hanem tellyes készséggel és jó szévvel meg cselekedje, mert ugyanis valamint az hadi articulusokra, s azoknak megtartására ki megesküdött, úgy széntin az regimentnek s compagniabeli fő-, s altiszteknek az hite szerint szovát fogadni s engedelmeskedni tartozik egyébaránt az törvényes büntetisit, mely az hadi állapotban minden régorral szokott in continenti véghez menni el nem kerüli.

Mundérjára, fegyverire, nyeregszerszámára s egyib reqvisitumára de főképpen az lovára minden tehetsíge szerint való jó gondviselissel légyen, s el se mulassa.

Ha valamely fiók strásán áll, senkit igen közel magához ne ereszszen és senkivel ne beszillyen, ha nem akitül dependeál.

Mi ajándikot, ételt, italt azon fiók strásán lévin el ne vegyen, hanem előtte, vagy ahol kivánnya tétesse le, méglen fölváltatik.

Minden postákon az ébredensig és vigyázás praetendáltatik tüle.

Midőn a fiók strásárúl fölváltatik, annak a ki fölváltja, mindeneket az rendelisek szerint resignállyon, valamint néki meghagyattatott, mikint viselje magát.

Történet szerint az fiok strásán mi nyavala írni, tehát onnend el nem mehet, hanem az strását szólécsa, s ugyan váltassa föl magát mert ugyanis senkinek sem szabad strásálló helyirül elmenni előbb, hogy šem fölváltatott, élete elvesztise alatt.

Senki a másikat az strása tiszte hire nélkül föl ne válcsa, annak

tudásával pedig ki ki maga karabénnyával válcsa föl, az annak szokott rende szerint.

Estve az retirada után kezdenek az fiok strásák mingyárt az megszollétáshoz (hanem ha meg volna tiltva) következendőképpen. A kit háromszor megszollét az fiók strása s nem felel, vagyis vexálni akarja, csakés tüzet ad reá, megtartya igazságát és inkább dicsíretet érdemel, hogy sem arrul mi szó titessik.

Ha valaki közel hozza vézellésit, vagy talán ippen más szügségét is vighez vinni akarná, az strása pajtásaira kiálcson, az kik az sövegit zálogban vehetik, méglen ki nem váltya.

Minden fiók strása az maga karabénnyát olly készséggel visellje, hogy minden szempillantásban azzal élhessen, mely is mindenkor a keziben légyen és le ne támassza, se pedig vállára ne vegye, vagy az bal karján föl praesentálva sétáljon avval föl s alá, vagy a többi fegyverhez közel megállapodván lábhoz ereszsze.

Ugyanaz fiók strása mindenkor egyenesen kifele praesentálljon, ha praesentálni köll annak tudománya szerint.

Midőn az venerabile az strása post előtt vitetik, tehát az fiók strása le nem térdepel, se az süvegit le nem veszi, hanem szokás szerint praesentál.

Hasonlóképpen praesentál a midőn valamely főtiszt azon vagy ki s be megyen.

In reliqvo mi légyen kinek kinek kötelessége, azt az hadi articulusok mutattyák, mellyek minden mustrakor elolvastatnak, s másként is azkinek meg nem volnának, az auditor által, ha miben megakad, megolvastatnak, explicáltatnak ad reqvisitionem a hol is minden informatiót vehet, de az mellett ki ki azon is iparkodgyik, ne csak az maga functióját jól megércse, hanem az föllyebb valóknak hivatallokat is, mibül állyon, megtanulja, úgy hogy jövendőben arra applicáltatván, mingyárt ahoz tudhassa magát alkalmaztatni, s ne kéntelenittessék azután csak ex necessitate magát capacitáltatni, melly csekél recomendatiójára válnik.

Minden holnapi füzetise egy közkatonának egy oralis portio eöt forintyával.

A MAGY. TUD. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A bizottság 1910-ben történt újból való megalakulása óta, folyóiratát a Hadtörténelmi közleményeket már harmadik évfolyamában adja ki.

A bizottságot a m. kir. honvédelmi miniszter nagylelkűen támogatja. E czélból évenkint 7000 koronát és 1200 koronát előfizetési díj czímén bocsájt az Akadémia, illetőleg a Hadtörténelmi bizottság rendelkezésére. Ezen kívül 1910-ben 100 darab császári aranyat és 1911-ben 3000 koronát utalványozott pályadíjak kitűzésére.

Bizottságunk folyó ügyei elintézése czéljából 1910-ben három bizottsági és két albizottsági, 1911-ben pedig két bizottsági és egy albizottsági űlést tartott. Az előadó 1910-ben 550 és 1911-ben 370 ügyszámot intézett el.

Folyó ügyein kívül a bizottság tagjai részint az Akadémia, részint a Honvédelmi miniszter úr által hozzá utalt és beküldött műveket bíráltak meg.

Felkérésünk folytán a Honvédelmi miniszter úr *Pilch Jenő* honvéd századost és nosziczi *Thurzó Kálmán* honvéd főhadnagyot a hadtörténelmi kutatás és írói hivatáshoz szükséges tudomány és gyakorlati jártasság elsajátítása végett két évre rendkívüli hallgatókként a budapesti kir. tudomány egyetemre küldte ki.

A bizottság legutóbbi űlésében, tekintettel az előadó szerkesztő, *Dr. Szendrei János* miniszteri tanácsos nagy hivatali elfoglaltságára, mellé segédszerkesztőül *Pilch Jenő* századost kérte föl.

Bizottságunk az Akadémia legutóbbi nagygyűlésén újra választatván, jelenleg a következő tagokból áll:

Elnök: Rónai Horváth Jenő cs. és kir. altábornagy, tiszteleti tag.

Előadó: Dr. Szendrei János.

Tagok: Angyal Dávid. Ballagi Aladár. Békefi Remig. (Zircz). Borovszky Samu. Csánki Dezső. Fejérpataky László. br. Forster Gyula. Károlyi Árpád. (Bécs). Komáromy András. Márki Sándor. (Kolozsvár). Nagy Géza. br. Nyáry Jenő. Ortvay Tivadar. Tagányi Károly. Takáts Sándor. Thallóczy Lajos. (Bécs).

Segédtagok: Breit József m. kir. honvéd ezredes. (Miskolcz). Gabányi János honvéd százados, Gyalokay Jenő cs. és kir. tüzér százados. (Nagyvárad). Pilch Jenő honvédszázados, sárói Szabó Lajos honvéd őrnagy, Vágó Ignácz honvéd őrnagy.

Magyar tárcsapaizs a XVI-ik századból, a madridi Armeria Reale fegyvergyűjteményben.

PÁLYÁZAT.

I.

A Magyar Tudományos Akadémia a következő pályázatot hirdeti:

Irassék meg az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig.

Jutalma a m. kir. honvédelmi miniszter adományából 100 darab császári arany.

Határnap 1912 szeptember 30.

A jutalom csak abszolut becsű műnek ítéltetik oda. A munkát szerző tartozik kiadni, ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Minden rendű pályairat a fenn kitett határnapig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához címezve (tehát nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azontúl semminemű ily munka el nem fogadtatik.

A pályaműnek külső borítékára feltünő helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráirandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

A pályamű idegen kézzel, lehetőleg géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve legyen. Oly pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, illetőleg mellőztetnek.

A szerző nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétes levélben netalán feljegyzett kikötések, feltételek s általában az itt jelzett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

A jutalmat nem nyert pályamunkák kéziratai az Akadémi levéltárában maradnak s csak engedély mellett másolhatók le az Akadémia helyiségében.

A kitűzött feladatra mindenrendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt bármely, ha csak formai kelléknek is elhanyagolása elejti a szerzőt a jutalomtól.

II.

A «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztősége a következő pályázatokat hirdeti:

Irassék meg:

1. Valamely magyarországi régi vár története, hadi és műleírása.

2. Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf tábornagy, a Mária Terézia rend nagykeresztes vitézének élet és jellemrajza, katonai pályafutásának beható, részletes ismertetésével.

3. A magyar történelemnek a honfoglalás korától Mária Terézia koráig terjedő időszakából vett valamely szabadon választandó hadtörténelmi eseménye.

4. Valamely magyar csapat, fontosabb hadi vállalatának, vagy harczának az ujabbkori katonai tudomány szinvonalának megfelelő és vázlatrajzokkal kisért részletes leirása, melynek tárgya választható Mária Terézia vagy I. Napoleon korszakának háboruiból; a XIX-ik századi olaszországi hadjáratokból, vagy az 1864., 1866, és 1878/9. évi háborúk idejéből.

5. Megirandó a kaszárnyák számára szánt s a magyar hadtörténelemből vett tárgyú *két* fali kép tervezete, mely magyar harczosok hősíes viselkedését felemelő és nevelő czélzattal tüntesse fel. Az illető hadtörténelmi események részletes leírása mellett gondosan egybegyűjtendők a festő számára szükséges adatok, mint az általános harcz helyzet az esemény szinhelyének rajzai és felvételei, a szereplő személyek, az akkori felszerelés, egyenruházat és fegyverzet képei, vagy pontos leirása s a tárgyra vonatkozó történelmi források és irodalom.

A két kép tárgya a 3. és 4. szám alatti pályázatok korából veendő.

Minden egyes pályamű jutalma a *M. kir. honvédelmi miniszter úr adományából 500—500 korona.*

Határidő 1912 szeptember 30.

A pályamunkákat a M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága kebeléből kiküldött bizottság birálja meg.

A jutalmazott pályaművek a Hadtörténelmi Közleményekben adatnak ki, s a pályadíjon kívül ezen folyóiratnál szokásos dijazásban is részesülnek.

A beérkezett pályamunkák közül esetleg a nem jutalmazottak is kiadatnak a Hadtörténelmi Közleményekben, ha a biráló bizottság azokat megfelelőknek találja.

A pályamunkák lehetőleg irógéppel, vagy idegen kézzel, könnyen olvasható irással, félivekre, törtoldalakra s a papirosnak csak egyik lapjára irva, jeligével és az iró nevét rejtő ugyanazon jeligével ellátott lepecsételt boriték melléklésével a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségéhez küldendők be.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézirása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

KÉPEK JEGYZÉKE

AZ ELSŐ FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

Lap

1. Gróf Gyulai Ferencz arczképe. A marosnémeti gr. Kuun-kastélyban levő eredeti után — — — — — — — — — — — — — 1
2. Esztergom a XVI. században. *Houfnagel G.* 1595-iki rézmetszete után, mely *Braun:* Urbium præcipuarum mundi Theatrum czímű műve V. kötetének 293. lapján jelent meg — — — — — — — — 93

II. Szövegképek.

1. Római őrtorony Krivádiánál, Hunyadmegyében. *Szilágyi S.:* A magyar nemzet története I. k. CLXXV. lapjáról — — — — — — — 7
2. Szarmata lovas. Traján császár diadaloszlopáról. *Robert von Spalart* Kostum der barbarischen Nationen. Wien, 1797. Tab. 33. Fig. 57 után — — — — — — — — — — 15
3. Jazyg harczosok 21
4. Jazyg harczosok. Traján császár diadaloszlopáról 23
5. Kelnek várának alaprajza 43
6. A kelneki vár 45
7. A kelneki vár távlati képe 47
8. A kelneki vár udvara 51

Az 5—8. számú képek *Halaváts Gyula* fényképi fölvételei után készültek.

9. Tisztek gyakorlata Savoyai Jenő herczeg idejében 115
10. Gyalogos káplárok gyakorlata Savoyai Jenő herczeg idejében 115
11. Gránátosok fegyverfogásai Savoyai Jenő herczeg idejében — 117
12. Gránátdobás Savoyai Jenő herczeg idejében 117

A 9—12. kép a Mitteilungen des k. u. k. Heeresmuseums. Wien. 1903. évf. 58—62. lapjairól.

III. Fejlécz.

Római fegyvertropheák. *Elias Wiedemann.* Comitium gloriæ centum Heroum Iconibus. Posony. 1646. czímű mű czímlapjáról 1

IV. Záróképek.

Lap

1. Német puskás 1680-ból. *Speculum Militare*, oder neue und kunstreiche Schauplatz der Deutschen und Niederländischen Kriegs-Exercitien zu Fusz. Hage 1680. czímű műből 53
2. Magyar lövészek a XVI. században. *Boissard J.* Sacri Romani imperii ornatus czímű s 1588-ban megjelent műből 92
3. Határőrvidéki pandur a XVIII. században. *M. Engelbrecht* Panduren und Tolpatschen 1741. czímű műből 103
4. Magyar tárcsapaizs a XVI. századból. A madridi Armeria Reale fegyvergyüjteményben. *Wendelin Boeheim.* Meister der Waffenschmiedekunst, Berlin, 1897. 73. lapjáról 149
5. Fegyvertrophea. *Ricaut* Neu eröffnete Ottomanische Pforte. Augsburg. 1694. mű 150. lapjáról 152

V. Kezdőbetűk.

M kezdőbetű 1
D kezdőbetű 113
Bvonaivto Lorini Le fortificationi. Venetia 1609. mű 103. és 157. lapjairól.
G kezdőbetű. XVI. század 93
A kezdőbetű 110
Telegdi Miklós. Evangeliumok magyarázata. Nagyszombat. 1578. mű 516. lapjáról.
B kezdőbetű 131
A Chronicon Carionis 1532-iki Wittembergi kiadásából.
A kezdőbetű 138
Beythe István. Az zentők fő innepiiről valo evangeliumok. Nimőt Uývárat 1584. czímű műből.

Elias Wideman sculpsit

GRÓF ESZTERHÁZY MIKLÓS NÁDOR.

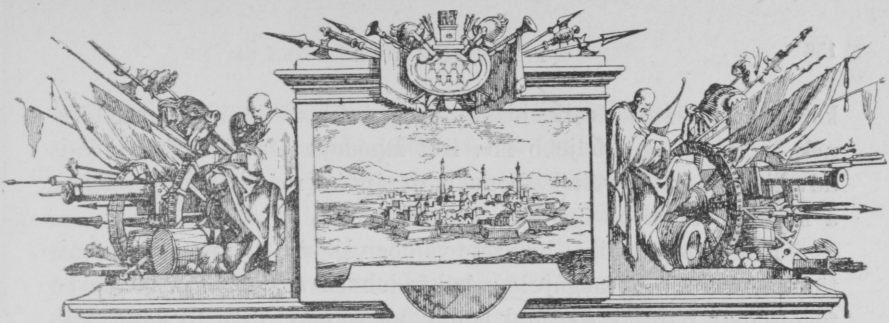

AZ ERDÉLYI HÓDOLTSÁG ÉS VÉGVÁRAI.

(Első közlemény.)

I.

Icstelen elvesztét Nagyvárad várának 1660-ban, már az egykorúak is Erdély és a részek rendszeres behódoltatása kezdetének tartották. A feladási pontok kikötötték ugyan, hogy «Váradon és ahhoz tartozó jószágokon kívül semminemű több várak, kastélyok el nem vétetnek»;[1] de tulajdonképen már ezen megszorítás is kiszolgáltatta Biharmegye nagy részét a hódoltató törekvéseknek, a mennyiben szerződésileg biztosította részükre a Váradhoz tartozó 160 egész falu és 4 rész[2] birtokbavételét. Kérdés tárgya ezek után csupán az lehetett, sikerül-e a hódoltság továbbterjedésének korlátozása legalább ezen új területi elhelyezkedés állandósításával? E tekintetben azonban Kemény János kétségtelennek tartotta, hogy «kimondatott az sententia, . . . hogy Várad megvétele után Erdélyben pasákat és bégeket ültessenek és többé fejedelemség benne ne legyen».[3] «Ha Várad

[1] Magy. Tört. Tár. XVII. 133. l. Hadtört. Közl. 1892. 390. l. Török-magyarkori Államokmt. III. 486. Hon és Külföld. 1841. 113. l.

[2] Erd. Orsz. Eml. XI. 108—9. és 111. ll.

[3] 1660 szept. 12-iki levele Bethlen Farkashoz. Magy. Tört. Tár. XVIII. 146. l.

keresztyén kéztől elesik, bizony megkérdik rövid időn, mit főznek Kassán, meg feljebb is», írta Rhédey László,[1] sőt a bécsi udvarban is tudni vélték, hogy a tiszántúli részek behódoltatása a közel jövőben be fog következni.[2]

Erdély belpolitikai helyzete valóban kedvezett a porta hatalmi törekvéseinek. A megújuló pártküzdelmek során a porta pártfogoltjának Barcsay Ákosnak lemondatása, majd Kemény Jánosnak fejedelemmé választatásával a külpolitikai viszonyok kúszáltsága[3] bármikor alkalmas ürügyűl szolgálhatott a tényleges beavatkozásra. Kemény egyénisége kezdetben nem volt ugyan ellenszenves a portán,[4] sőt a hódoltsági vezérek is készségesen felajánlották közreműködésüket megerősíttetése kieszközlésében,[5] mindamellett különösebb államférfiúi belátás nélkül is felismerhető volt, hogy a kifosztott Erdély pénzügyi helyzete miatt az athnaméhoz kötött feltételek betöltése teljesen lehetetlen. Kemény Jánost és a rendeket tehát épen az összeütközés kikerülhetetlenségének tudata késztette a bécsi udvarral való szövetkezés megkisérlésére,[6] de itt a szövetség jelentőségét nem értékelték kellően s csak azért foglalkoztak azzal, mivel a királyi joghatóság Erdélyre való kiterjesztésének lehetőségével állott vonatkozásban. Bánffy Dénes áprilisi jelentése szerint I. Lipót biztosítékul Székelyhid és Kővár, esetleg Szamosujvár átadását kivánta, legalább arra az időre, míg a török háború veszedelme elhárul. «Isten végben vivén hazánk dolgát és megcsendesítvén, ő felsége a præsidiu-

[1] 1660 július 26-ról. Magy. Tört. Tár. XVII. 90. l.

[2] Tört. Tár. 1880. 742—43. ll.

[3] Szilágyi S.: Kemény János. (Vértanúk. 7—25. ll.) Erd. Orsz. Eml. XII. 48—53. ll. Erdélyi A.: Barcsay Ákos fejedelemsége. Századok. 1906. 531—37. ll. Kemény iránt feltünő ellenszenvvel. Persián K.: Kemény János fejedelemsége. Kolozsvár. 1907. 12—16. ll. Kemény János levelei. Hadtört. Közlemények. 1892. 421—32. ll.

[4] Szilágyi S.: i. dolg. Vértanúk etc. 31. l. Bethlen J.: Comment. III. p. 56. Kemény 1661 január 16-iki levele. Hadtört. Közlemények. 1892. 433. l.

[5] Kemény levelei 1661 január 16., márcz. 11. és 31., április 7-ről. Hadtört. Közl. 1892. 433—35. ll. Szalárdy: Siralmas magy. krón. 602—603. ll.

[6] Magy. Tört. Tár. VII. 169. l. Kemény levele Csáky Istvánhoz 1661 febr. 26-ról. Erd. Orsz. Eml. XII. 488—89. ll.

mot mindjárt belőlük kihozza és resignálja Erdélynek.» Az 1661 áprilisi beszterczei országgyűlést tehát egyfelől az Erdély megsegítésére szükséges tekintélyes német haderő kilátásba helyezése,[1] másfelől a porta álláspontjában beállott változás, az udvarral folytatott alkudozások hírének hatása alatt határozottan Kemény fejedelemsége ellen irányuló hangulattal,[2] késztette a nem minden kétértelmüség nélkül fogalmazott választási feltételekre hivatkozva,[3] az I. Lipóttal kötendő szövetség végrehajtására.[4]

Barcsay indokolatlan kivégeztetésének[5] híre a török seregeket már útban találta Erdély felé s Kemény kénytelen volt előlük királyi területre menekülni.[6] Jóllehet a német segédcsapatok megérkezése és hadi működése[7] a kívánt fordulatot egyáltalában nem idézte elő, mert Montecuccoli néhány vár (Kolozsvár, Szamosujvár, Bethlen, Kővár, Székelyhíd) megszállása után hadait felsőbb parancsra Erdélyből kivonta,[8] Kemény

[1] Teleki Mihály lev. (Szerk. Gergely Sámuel.) II. 56—57. ll.

[2] V. ö. Kemény május 12-iki lev. Erd. Orsz. Eml. XII. 507. l. és Hadtört. Közl. 1892. 435—37. ll.

[3] «Hogy az fényes portától soha semmi időben el nem szakad, sem az országot elszakasztani nem igyekszik... Úgy mindazáltal, hogy ha az porta is nyilvánvaló romlásunkra s veszedelmünkre nem igyekezik, in tali casu ő nga is minden utakat, módokat hazánk megmaradására elkövethessen etc.» 1660 decz. (24—1661 jan. 22.) szászrégeni gyűlés III. cond. Erd. Orsz. Eml. XII. 474. l.

[4] «Az haza s annak fejedelme pedig az articulus szerént addig tartozik a törökhöz való kötelességét megtartani, a meddig oltalmazza, protegálja minden ellenségi ellen». Ellenkező esetben «szabad mind az országnak s mind a fejedelemnek maga oltalmazására minden médiumokat felkeresni...» «Azért az haza császárhoz ő felségéhez való ragaszkodásban talála magának securitást». Tudósítás a beszterczei országgyűlésről. Magy. Tört. Tár. VI. 92—93. ll.

[5] Az előzményekre vonatkozó országos intézkedések ism. Erdélyi A.: id. dolg. Századok. 1906. 540—45. ll. Persián K.: id. dolg. 33. l. az irodalommal.

[6] Szalárdy: 610—17. ll. Kemény János levelei június 15-től. Hadtört. Közl. 1892. 439. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. XII. 60—62. ll.

[7] Szilágyi S.: id. mű. Vértanúk. 58—59. ll. Acsády műve. Mill. tört. VII. 114—17. ll. Persián K.: id. dolg. 36—40. ll.

[8] Kemény János nov. 12-iki levele. Hadtört. Közl. 1892. 456—59. és 461. ll.

János a libáncsi részgyülésen,[1] majd a kisselyki országgyülésen (nov. 20.) török parancsszóra fejedelemmé választott Apafi Mihály[2] megbuktatását haladéktalanul megkisérlendőnek tartotta.[3] Kellőképen elő nem készített támadása azonban — mint ismeretes — kudarczczal s a nagyszőllősi csatatéren halálával végződött. (1662 január 23.)[4]

A politikai egységében megoszlott Erdély rendszeres behódoltatása még akkor sem járt volna akadálylyal, ha a hódoltató törekvéseket egyébként egységes, minden társadalmi réteg és néposztály politikai öntudatát egyaránt átható passiv ellenállás korlátozta volna. A politikai egység tudata azonban a tulajdonképeni politikai nemzetnél is hiányzott, még kevésbbé volt tehát az feltalálható a jobbágyság körében. Az Erdélyre hadisarcz és adóemelés fejében kirótt óriási anyagi terhek elsősorban a jobbágyságra nehezedtek,[5] melyet az átvonuló török-tatár hadak is fosztogattak és földönfutóvá tettek[6] s így érthető, hogy a partiumbeli jobbágyságban a központi kormányhatalom fensőbbségébe vetett hit megrendülvén, egyéni érdekei védelmét az államérdekek rovására, sőt a politikai közösség nyílt megtagadásával is hajlandó volt megkisérelni. Ez magyarázza meg a részek rohamos behódolását, az ugyanekkor kitört *parasztmozgalmak* természetes következményeként.

Szatmármegye jobbágysága körében már 1658 végén mutat-

[1] 1661 szept. 4. Erd. Orsz. Eml. XII. 64. l.

[2] Erd. Orsz. Eml. XIII. 5., 75. s köv. ll.

[3] V. ö. decz. 16-iki levelével. Hadtört. Közl. 1891. 462. l.

[4] Szalárdy: 626—29. ll. Szilágyi S.: Vértanúk. 78—83. ll. Persián K.: id. dolg. 47—51. ll.

[5] Az 1658 nov. 6-iki segesvári országgyűlés portánként 20 frtot, (Erd. Orsz. Eml. XII. 100.), az 1659 márcz. 26-iki beszterczei gyűlés ugyanannyit (U. o. XII. 227.), az 1660 július 5-iki segesvári gyűlés pedig 25 tallért (U. o. XII. 443.) rótt ki. Így érthető, hogy Ugron András számadása szerint 1659-ben Középszolnok 2812 frt 40 denárt, Krasznamegye 2135 frtot fizethetett, míg Biharmegye 4010 frt 80 denárnyi aranyon kívül különböző czímen 18,572 frtot volt kénytelen adni. Erd. Orsz. Eml. XII. 263. l. V. ö. azonfelül u. o. XII. 273—74. ll.

[6] A Nagyvárad bukását megelőző eseményekre Szalárdy: 490—540. ll. Szücs J.: Debreczen város tört. II. 362. s köv. ll. Evlia Cselebi: I. 40. l.

koztak az elégedetlenség jelei[1] s 1660 elején már tömegekbe összeverődve támadt a nemességre.[2] Egyidejüleg Bihar- és Zarándmegye föllázított oláh jobbágysága is (Belényes, Papmező, Halmágy, Kőrösbánya vidékén) megtagadta az engedelmességet, hangoztatván, «hogy a vármegye tiszteitől is semmit nem függenének, adót fizetni s beszolgáltatni nem akarnának;» majd csapatokká szervezkedve zászlókkal, dobokkal faluról-falura jártak s izgattak földesuraik ellen, kik Borosjenő bukása óta jobbára Váradra húzódtak. Nem is látszott valószínűtlennek, hogy a sok ezer számú parasztság egyetértvén egymással, «együvé gördülni és egy éjszaka a városra ütni ne kezdjen.»[3] Várad török kézre jutását — ily előzmények után — a partiumbeli jobbágyság közömbösen fogadta, sőt Középszolnok és Krasznamegyék parasztsága azonnal felajánlotta önkéntes behódolását, «melynek Ali pasa nagyon örülvén, nekik die 5. Sept. erős hitlevelet iratott s küldött vala: egy pénz érő károk sem lenne és minden meghajlottaknak oltalmazójuk lenne, csak szállanának haza városokba, faluikba és szántanának, vetnének, majorkodnának.»[4] A parasztság elégedetlensége természetesen a hódoltsági pasák figyelmét sem kerülte el, kik abban a hódoltsági határok akadálytalan kiterjesztésének legkönnyebb eszközét látván, a mozgalmat állandóan táplálták s a parasztságot jobbágyterheiktől való mentesítésük igéretével maguknak megnyerték. A szatmári német kapitány értesülése szerint «a Székelyhídon túl lakó parasztság egyhangulag megesküdött, hogy minden magyart és németet, kit fegyverben találnak, ellenségüknek fognak tekinteni, de abban a meggyőződésben volt, hogy a felkelést Erdélyből irányítják. Ezen feltevés ellen a rendek és Kemény János egyértelműen tiltakoztak[5] s mint az egyik parasztvezér, Mándi András leveléből csakhamar ki is tűnt, a mozgalom vezetője a

[1] A megye statutuma 1658 október 11-ről. Kolozsvári—Óvári: Corp. Statut. III. 140. l.

[2] 1660 május 21-iki megyei statutum. Kolozsvári—Óvári: Corp. Stat. III. 143—44. ll. V. ö. 1661-re. M. Tört. Tár. XVII. 150—51. ll.

[3] Szalárdy: 467—68. ll.

[4] Szalárdy: 592. l.

[5] 1660 végéről. Tört. Tár. 1880. 744—45. ll.

váradi pasa volt. «Nem akarunk — ugymond — felszabadulni földesuraink hatalma alól, felszabadított már az, ki hatalmasabb minden úrnál. Nem vagyunk bűnösök benne és magunk is kívánjuk, hogy uraságtok szabadítsanak meg minket a török járomtól . . . A basa embere mindennap unszol, hogy ejtsük fogságba azokat, kik még nem hódoltak meg, akár urak, akár szolgák.»[1]

A váradi pasától úrbéri kötelezettségeitől felszabadított parasztság valóban vakon engedelmeskedett a töröknek;[2] ők foglalták el számukra Szentjób várát,[3] Papmezőt és Sólyomkőt,[4] sőt közreműködtek Székelyhíd — egyébként sikertelen — ostromában is,[5] annyival inkább, mivel a budai basa kiáltványa értelmében minden falu három embert tartozott a szultán zászlói alá állítani s ezért egy évi teljes adómentességet nyernek, azontúl pedig csak két tallért fognak fejenkint fizetni.[6] Kemény János joggal félthette tehát tőlük a szomszédos középszolnok- és krasznamegyei várakat is,[7] melyek védelmére Belsőszolnokmegye nemességét haladéktalanul felszólította.[8] Kivételes közbiztonsági intézkedések, így a Váradra «hír nélkül» való bemenetel eltiltása a magánosoknak ép úgy, mint falvaknak és városoknak,[9] a mozgalom továbbterjedését megakadályozták ugyan, de a behódoltatás korlátozására hatással nem voltak.

[1] Tört. Tár. 1880. 745. l. és egy névtelen jelentése 1661 jún. 16-ról. U. o. 1880. 746. l.

[2] Szalárdy: 605. l.

[3] Tört. Tár. 1880. 748—49. ll. Szalárdy: 605—606. ll. Erd. Orsz. Eml. XII. 492. l. Rhédey László levelei 1661 márcz. 7-től. Magy. Tört. Tár. XVIII. 140—48. ll.

[4] Szilágyi S.: Vértanúk. 32. l. V. ö. Szilvási Bálint 1662 jan. 5-iki jelentésével. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 18. l.

[5] Tört. Tár. 1880. 746., 748—49. ll. Óváry: Tört. bizottság oklevélmás. III. 165—66. ll. Erd. Orsz. Eml. XII. 492. l. Szilágyi: Vértanúk. 32—33. ll.

[6] 1661 márcz. 19-ről. Óváry: III. 167. l.

[7] 1661 febr. 8-iki levele. Tört. Tár. 1888. 48—49. ll. Cseh várát meg is támadták, de siker nélkül. Tört. Tár. 1881. 115. l.

[8] A megye 1661 febr. 10-iki gyűlésének határozata. Belsőszolnokmegye jegyzőkönyve. (Szolnok-Dobokamegye lt.)

[9] Kolozsmegye 1641—96-iki jkönyve. 313. l. (Kolozsmegye ltára.)

S ez természetes is. Erdély belső viszonyai és külpolitikai helyzete, nemkülönben a partiumbeli parasztság török-barát magatartása, a porta hatalmi törekvéseinek fölötte kedvező körülmények voltak, gyakorlati érvényesítésükre irányuló kisérleteik ezek következtében kétségtelen sikerűeknek látszottak. Ali pasa Nagyvárad bukása után közvetlenül Halmágy őrségét szólította fel behódolásra[1] s mivel ugyanakkor Középszolnok- és Krasznamegye jobbágysága önként felajánlotta adózását,[2] a Várad átadásakor megállapított egyezség ellenére, a várhoz jog szerint nem tartozó részek behódoltatását is megkezdte. Az 1660 októberi (20—nov. 9.) segesvári országgyűlés erre való tekintetből a pasát külön követséggel kívánta figyelmeztetni, hogy «Váradhoz az Ali basa ő nga hiti és végzése szerint azon faluk birattasanak, melyek eleitől fogván birattattak és a melyeknek az váradi kapitányok parancsoltak, u. m. fiscalis jószágok és hajdú városok», de ugyanez az országgyűlés végső esetben kész volt egész Biharmegye feláldozására is, hogy «csak az Bihar vármegyén kívül való részek maradhatnának meg.»[3] Az országgyűlés előterjesztésének azonban ekkor már semmi súlya nem volt; a porta Bihar-, Kraszna- és Középszolnokmegyéket az ujonnan szervezett nagyváradi ejalethez tartozóknak kívánta tekintetni[4] s ennek alapján Szinán váradi pasa haladéktalanul hozzá fogott a biharmegyei falvaknak összeírásához is, olyanformán, hogy minden községből három embert rendelt magához s azokkal íratta be az illető községet a defterbe; az önként behódoltaknak egy évi adómentességet igért s annak leteltével is csak tized és évi két tallér fizetésére kötelezte őket.[5] Minthogy a szultáni parancs egyszerűen csak «Szolnokmegyét» emlí-

[1] Törökmagyarkori Államokmt. III. 481. l.

[2] Szalárdy: 542. l.

[3] Erd. Orsz. Eml. XII. 464. l.

[4] «Perleguntur litteræ vezerii Budensis in Hungaricum idioma translatæ, continentes mandatum imperatoris Turcici, ut comitatus Bihariensis, Krasznensis et Szolnokiensis dependant passa Varadiensi, alioquin prædam futuros Turcis.» 1660 decz. (24.—1661 jan. 12.) országgyűlés iratai. Erd. Orsz. Eml. XII. 470. l.

[5] 1661 febr. 2-ról. Tört. Tár. 1880. 749. l.

tett, Szinán pasa Belsőszolnok megyét is felszólította a behódolásra,[1] sőt a Piri pasától összeállított defterre hivatkozva,[2] 1661 végén «Gyalu városát és az több falukat», köztük Kolozs- és Dobokamegyék számtalan helységét magának követelte.[3] A bánffyhunyadiak, a zaklatások elkerülése végett már előbb is készek voltak behódolni,[4] Kolozsmegye szomszédos helységeivel együtt,[5] úgy, hogy a fejedelem részéről sürgős közbelépés vált szükségessé, annál is inkább, mert a hódoltatás időközben Halmágy és Kőrösbánya vidékén is megkezdődött.[6]

Apaffi a porta utasításának megfelelően[7] már 1662 júniusában panaszt emelt Ali pasa előtt a váradiak ellen, honnan «az hódoltatás semmiképen meg nem szűnik annyira, hogy — úgymond — szinte ide Kolozsvár szomszédságában is, az hol magunk vagyunk, jöttek némely nap hódoltató levelek.»[8] Követei azonban Erdély területi épségét nem tudták biztosítani, mert Ali változatlanul követelte Kraszna és Középszolnokmegyék Váradhoz való csatolását.[9] Valószínűleg az ő állásfoglalásának tulajdonítható, hogy Apaffinak a nagyvezérhez intézett közvetlen előterjesztései[10] sem jártak eredménynyel. A porta a váradi pasát az erdélyi terület behódoltatásától tényleg eltiltotta,[11] de oly lanyhán és határozatlanul, hogy Huszain pasa nyugodtan folytathatta tovább a részeken kívül a tulajdonképeni Erdély

[1] Kemény János levele 1661 jan. 12-ről. Hadtört. Közl. 1892. 432. l. A pasa június 21-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. III. 490—91. ll.

[2] Szilágyi S.: Az erdélyi hódoltság és végvárai. Rajzok és tan. II. 156—57. ll.

[3] 1661 decz. 2-ról. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 12—13. ll.

[4] Bornemisza Kata levele Teleki Mihályhoz 1661 ápr. 25-én. Teleki Mihály lev. II. 67. l.

[5] Ugyanannak levele Telekihez 1661 június 26-án. Teleki Mihály lev. II. 95. l.

[6] Kemény János 1661 márcz. 31-iki levele. Hadtört. Közl. 1892. 434. l.

[7] Erd. Orsz. Eml. XIII. 29. l.

[8] 1662 június 13-ról. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 58. l.

[9] Apaffi 1662 július 20-iki levele a nagyvezérhez. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 70. l.

[10] U. o. IV. 69—70. ll.

[11] A rendek 1662 okt. 21. és okt. 25-iki előterjesztései. U. o. IV. 74. és 76. ll.

(Belsőszolnok-, Doboka-, Hunyadmegye) behódoltatását is, azzal magyarázván eljárását, hogy «ő magától nem cselekszik semmit, de az mely tartományokat eddig be akart hódoltatni, azoktól meg nem szűnik».[1] Jellemzi a helyzetet, hogy a nagyvezér az 1662 őszén (okt. 22—nov. 1.) megtartott meggyesi országgyülésnek[2] a rendszeressé váló hódoltatások korlátozását újból sürgető előterjesztéseire[3] mindössze annyit válaszolt, hogy csak írják meg a portára, ha a pasa «hadat küldött az váradi határon kívül» az erdélyi részekbe, mert «ő hatalmassága tehet róla»; egyébként azonban úgymond «kikeletkor nekünk is útunk leszen arra felé közelebb és ha mi oly dolgok, akadályok fenmaradtak, akkor eligazítjuk».[4] A porta ezzel annyit mindenesetre kifejezett, hogy a fejedelem és az ország részéről hangoztatott panaszoknak egyáltalában nem tulajdonít nagyobb jelentőséget s a hódoltsági határok szabatos megállapítását nem tartja sürgősnek. A rendek siettek ugyan felvilágosítani a portát, hogy nem török csapatoktól végrehajtott hódoltatásról van szó és «maga személye szerint Huszain pasa hódoltatni az erdélyi határban nem jött», de «karóban veréssel, rabságra való vitellel» fenyegetőző hódoltató parancsai már eddig is oly mértékben kiterjesztették a török joghatóságot, hogy Erdélytől ennek következtében a rá kirótt hadiadó beszolgáltatását alig remélhetik.[5]

A porta figyelmét azonban inkább lekötötték a magyarországi bonyodalmak, mint az erdélyi széleken állandóvá lett határvillongások, melyekről tudomást vett ugyan, de azok orvoslását bizonytalan időre halasztgatta. I. Lipót fegyveres beavatkozása Kemény János és fia Simon érdekében, majd azzal egyidejüleg néhány dunántúli török erősség elfoglalása,[6] főleg azonban Zrinyi-Ujvár felépíttetése Zrinyi Miklóstól,[7] állandó

[1] Apaffi 1662 okt. 19-iki és a rendek okt. 25-iki előterjesztése szerint. U. o. 73. és 76. ll.

[2] Erd. Orsz. Eml. XIII. 31. l.

[3] Közölve Törökmagyarkori Államokmt. IV. 71—78. ll.

[4] 1662 nov. 23-ról. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 78—79. ll.

[5] 1662 nov. 24-ről. U. o. IV. 80—81. ll.

[6] Tört. Tár. 1880. 755. l.

[7] Széchy K.: Gr. Zrinyi Miklós. IV. k. 157—59. ll.

izgalomban tartották a portát, hol a Velenczével folyt küzdelmek kapcsán különben is a háború-politika jutott túlsúlyra.[1] A porta ezek miatt már 1661 nyarán háborúval fenyegetőzött[2] s határozottan követelte Zrinyi-Ujvár lerombolását, melyért cserében állítólag Várad visszaadásától sem vonakodott volna.[3] A bécsi udvar a háború kikerülése végett Montecuccolit — mint láttuk — Erdélyből visszarendelte, mivel azonban a portán a hadjárat kérdése elvileg már el volt döntve,[4] a császári sereg kivonulása daczára is teljesíthetetlen követelések támasztásával valósággal a háború kierőszakolására törekedtek. Így újabban Nagyvárad visszaadásáról már tudni sem akartak, ellenben követelték Apaffi elismertetését, Zrinyi-Ujvár lerombolását és az erdélyi várak kiürítését.[5] Jóllehet Montecuccoli a tényleges helyzet alapján a háborút elkerülhetetlennek tartotta,[6] az udvar mégis megkisérelte — akár jelentékeny engedmények árán is — a háború kitörésének megakadályozását, mely Zrinyi 1662. nyári portyázó hadiműveletei következtében mindinkább valószínűbbé vált. Az ellentétek kiélesedésére mutat, hogy a porta előbbi feltételei mellé Székelyhíd átadását is csatolta[7] s hogy a temesvári pasa a béketárgyalások vezetésével megbízott császári követet nem is fogadta.[8] Bécsben ezek hatása alatt Székelyhíd lerontásáról gondolkozni is kezdtek,[9] sőt utóbb a vár átadására, Erdély kiürítésére és Zrinyi-Ujvár lerombolására is hajlandók voltak,[10] de az 1663 júniusában tekintélyes haderővel Belgrádnál táborozó

[1] Acsády J.: id. műve. Millen. tört. VII. 167—68. ll.

[2] 1661 aug. 27-iki jelentés egy török futár érkezéséről. Tört. Tár. 1880. 756. l.

[3] 1661 okt. 8-iki jelentés szerint. Tört. Tár. 1880. 756. l. Ugyanazt beszélték 1662 nyarán Erdélyben is. Teleki Mihály lev. II. 330—31. ll.

[4] Mascellini 1662 febr. 13-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 25. l.

[5] Chiaromanni 1662 jan. 21-iki jelentése. Óváry: III. 183. l.

[6] Chiaromanni 1662 ápr. 1-én kelt jelentése. Óváry: III. 186. l.

[7] 1662 szept. 13-iki jelentés. Tört. Tár. 1881. 119. l. Széchy K.: i. m. IV. 245—46. ll.

[8] 1662 decz. 23-iki jelentés. Tört. Tár. 1881. 121. l.

[9] 1663 jan. 20. és 24-iki jelentések. Tört. Tár. 1881. 122. l.

[10] 1663 febr. 21-iki jelentés. Tört. Tár. 1881. 123. l.

nagyvezér most már évi adófizetést is követelt, azt pedig még az udvar is sokallotta.[1] Ezen védelmi politika természetesen teljesen indokolatlan volt s mint a következmények, főleg Érsekujvár török kézre jutása igazolták is,[2] az adott viszonyok között a török uralom megerősödését és a hódoltsági határok nagymérvű kiterjesztését idézte elő.[3]

A magyarországi támadó hadjárat a portától egyszerűen határvillongásoknak minősített hódoltatási törekvések kérdését jóformán teljesen leszorította a napirendről. A portától kivívott diplomatiai előnyök, majd harcztéri sikereivel megszerzett hadi túlsúlya következtében a fejedelem és a rendek panaszai alárendelt jelentőségűekké váltak, melyekkel újabban hivatalosan alig foglalkoztak. Erdély ezzel végkép ki volt szolgáltatva a hódoltsági vezérek önkényének, kik attól fogva, hogy a porta a magyarországi háborút elhatározta, a behódoltatásokat fokozottabb mérvben foganatosították. A jenei pasa az oláh lakosság felszólítására már 1662—1663 telén megkisérelte Zarándmegye hódolatlan részének, Kőrösbánya vidékének megadóztatását, holott «míg az törökök Jenőt bírták 32 esztendeig, akkor is nem hódolt ez az felső járás».[4] Ugyanekkor a váradi pasa Dobokamegyét pusztítgatta[5] s Pánczélcsehet «és ott a tájon egynéhány falukot elrablott».[6] 1663 márcziusában több kővárvidéki község,[7] majd nem sokkal utóbb a Lápos környékén levő

[1] 1663 márcz. 23-iki jelentés. U. o. 1881. 123. l.

[2] Karácson Imre: Az 1663-iki török hadjárat Magyarországon. Hadtört. Közl. 1896. 75—83. ll. Thúry J.: Az 1663—64-iki hadjárat. Hadtört. Közl. 1890. 368—78. ll.

[3] A különféle jelentések 1663 augusztusból. Tört. Tár. 1881. 127—130. ll. Óváry: III. 201—204. ll. Karácson I.: id. közl. Hadtört. Közl. 1896. 86—92. ll. Thúry: id. közl. Hadtört. Közl. 1890. 378—82. ll. Széchy K.: i. m. V. k. 34. s köv. ll.

[4] A nemesség 1663 febr. 24-iki folyamodása Apaffihoz. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 86—87. ll.

[5] Bánffy Dénes levele 1663 jan. 24-ről Telekihez. Teleki Mihály lev. II. 423. l.

[6] Lónyai Anna levele Telekihez 1663 jan. 26-án. U. o. II. 431. l. Egyikök valószínűleg Ördögfalva. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 124. l.

[7] Teleki Mihály 1663 márcz. 22-iki levele Bornemisza Annához. U. o. II. 478. l.

falvak behódolását követelte,[1] oly fenyegető magatartást tanusítva, hogy a veszedelemben forgó vidék lakossága tömegesen menekült Kővárba, vagy az erdőségekbe, «mivel házuknál a nagy félelem miatt nem mernek lakni».[2]

Apaffi minden alkalommal panaszt emelt ugyan ezen erőszakoskodások ellen a temesvári pasa[3] és a porta előtt,[4] de mint Temesvárra küldött követe, Baló László már előzetesen tudomására adta, a hódoltsági vezérek felfogása e tekintetben az volt, hogy «Kraszna, Közép- és Belsőszolnok, Doboka és Hunyad vármegyék[5] tartományai egész Gyaluig, azokban levő szegénység, hatalmas császár fényes táborának Erdélyben létele alatt . . . szabad jóakaratjok szerint hódolván be Váradhoz, hatalmas császár íródeákja Piri pasa beírta őköt, tefterben csinyálta», ezért az említett vármegyék behódoltatása nem rajtuk, hanem a porta akaratján múlik. «Hatalmas császár kegyelmes császár lévén — úgymond — ha két vármegyét, ha hármat, ha többet is visszaenged, mi rajta nem kapdosunk, jó szívvel visszabocsátjuk»; de ennek módja nem a fegyver, hanem az adó beküldése mellett igen alázatos könyörgés.[6] Apaffi és a rendek ezt eddig is megtették, de mivel Apaffi újabb előterjesztései[7] sem jártak eredménynyel, a fejedelem Teleki Mihály javaslataira[8] hallgatva, azzal kisérelte meg a török joghatóság terjeszkedését korlatozni, hogy az önkéntes behódolást fej- és jószágvesztés terhe alatt szigorúan eltiltotta s felhatalmazta a kővári kapi-

[1] Apaffi levele Telekihez 1663 jún. 10-én. U. o. II. 512. és 533. l.

[2] Teleki 1663 decz. 16-iki levele a fejedelemhez és decz. 17-iki levele Bánffy Déneshez. U. o. II. 649. és 655. ll.

[3] Pl. Apaffi 1663 febr. 24., márcz. 19., márcz. 23-iki lev. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 88., 91—92., 94—95. ll.

[4] 1663 ápr. 12-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 95—96. ll.

[5] «Mivel Kolozsvármegyének csak nem akarják tartani azt az Bánffyhunyad vidékét, én akármit mondjak», jegyzi meg Baló igen jellemzően.

[6] Baló 1663 febr. 13-iki jelentése. Törökmagyarkori Államokmt. VII. 436—37. ll.

[7] V. ö. Rozsnyai: Tört. maradv. 415. s köv. ll. s Apaffi 1663 decz. 23-iki levele. Teleki Mihály lev. II. 664. l.

[8] Teleki 1663 márcz. 22-iki és decz. 16-iki levelei. Teleki Mihály lev. II. 478. és 649. ll.

tányt, hogy ha «valamely falubeliek, városbeliek meghódolnak, mindjárást reájuk küldjön,» javaikat elprédálja, «az falunak elöljáróit karóba veresse».[1]

Előreláthatóvolt s e feltevést a következmények csakhamar igazolták is, hogy efféle tiltó rendszabályok a túlhatalmas hódoltságiakkal szemben elégtelenek. A porta mereven ragaszkodott a Piri-féle defterben megállapított területi elhelyezkedéshez[2] s ennek alapján az Erdélylyel szomszédos pasák nyugodtan folytathatták a defterben megjelölt megyék rendszeres behódoltatását. Így jutott néhány hónap alatt török kézre Kolozsmegyéből Bánffyhunyad öt más községgel,[3] majd utóbb Kajántó,[4] Dobokamegyéből pedig Onok és Kecsed,[5] sőt Kucsuk pasa Piri defterére utalva, Dés városát is felszólította behódolásra.[6] Fölötte jellemző a porta hódoltató politikájára és eljárásmódjára a Halmágy-vidék hovatartozásának kérdésében körvonalozott álláspontja.

A nagyvezér ugyanis Mehemet pasa defterére hivatkozva, melyet a porta hivatalos jegyzéknek tekintett, kijelentette, hogy a Halmágyhoz tartozó 40 községre vonatkozó igényeit változatlanul fentartja; abban a feljegyzésben azonban, mely a helységek neveit tartalmazta, tényleg 62 falu neve szerepelt.[7] Az 1661 január (31—febr. 24.) nagysinki országgyűlés e tekintetben sürgős jogorvoslást követelt ugyan a nagyvezértől,[8] de a porta hadikészületei újabb támadásra, Erdélyben és a részekben viszont a várak német őrségeinek lázadása,[9] melyet az udvar hajlandó volt Apaffinak betudni s végül a Kökényesditől irányított beütés

[1] 1663 decz. 23-ról. Erd. Orsz. Eml. XIII. 277—78. ll.

[2] Teleki Mihály 1664 jan. 16-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 15. Bethlen J.: Hist. rer. Transsylv. I. 88. l.

[3] Bánffy Dénes levelei 1664 jan. 7-ről. Teleki Mihály lev. III. 6. l.

[4] Bánffy Dénes és Ébeni István levelei 1664 júl. 25-ről. U. o. III. 195—96. ll.

[5] Székely István levele 1664 febr. 17-ről. U. o. III. 47. l.

[6] Apaffi levele 1664 máj. 27-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 117—18. ll.

[7] Bethlen János: Hist. rer. Transsylv. I. 88—90. ll.

[8] Erd. Orsz. Eml. XIII. 50. és Bethlen J.: I. 95—97. ll.

[9] Székelyhid őrségének fellázadására. Hadtört. Közl. 1890. 566—68. ll.

Erdély területére,[1] az illetékes tényezők figyelmét a hódoltatási kérdésektől egyelőre elvonták.

Az erdélyi közvélemény maga is feszült várakozással tekintett a magyarországi harcztereken küzdő császári seregek működése elé. A Souches tábornok vezetése alatt álló északi hadtest jelentékeny sikerei[2] Erdélyben is elég korán köztudomásuakká lettek,[3] de már az aug. 1-én kivívott szentgotthárdi győzelemről[4] Apaffi csak augusztus 20-án értesült hivatalosan.[5] A fejedelem Erdély érdekeinek biztosítása végett természetesen sietett feltétlenül szükségesnek itélt kívánságait az udvar tudomására juttatni,[6] mert nem sejthette, hogy ezen törekvése ekkor már tárgytalan. Erdélyben még szeptember elején is csak annyit tudtak, hogy a béketárgyalások folyamatban vannak s mivel Baló tudósítása szerint «Erdély dolgát oly sincere ágálja az német ágens, mint magáét», kétségtelennek tartották, hogy a kötendő béke Erdély igényeit mindenben kielégíti. Így tudni vélték, hogy «Erdélytől el nem idegenedik Székelyhid»; hogy «az kik római császár ő felségéhez adhaereáltak volt, azok személyekben, vagy javokban meg ne bántassanak»; továbbá, hogy Erdély részére a szabad fejedelemválasztás jogát biztositották; «az várakból az praesidiumok kivitetése igértetett;» «Erdélytől . . . ezután se vár, se tartomány, semmi darab föld, semmi szín alatt el nem vétetik»; s végül a bécsi udvar kijelentette, hogy erőszakos fejedelemválasztatásra nem gondol.[7]

[1] V. ö. mindezekre Erd. Orsz. Eml. XIII. 49. s köv. ll. Teleki Mihály lev. III. III—VII. ll. Bethlen J.: I. 107. s köv. ll.

[2] R. Horváth Jenő: A felsőmagyarországi hadjárat 1664-ben. Hadtört. Közl. 1894. 285—321. ll.

[3] Például a július 19-iki garamszentbenedeki (lévai) csata lefolyását Kászonyi Márton és Cob július 29-én már megírták Telekinek. Teleki Mihály lev. III. 98—99. ll.

[4] R. Horváth Jenő: Az 1664-iki mura—rábamelléki hadjárat és a Szt.-Gotthárd melletti csata. Hadtört. Közl. 1891. 297. s 596. s köv. ll.

[5] Bethlen J.: Hist. rer. Transsylv. I. 165—66. ll. Cob aug. 18-iki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. III. 211. l.

[6] Bethlen J.: Hist. rer. Transsylv. I. 166. l. Erd. Orsz. Eml. XIII. 60—61. ll.

[7] Udvarhelyi György levele 1664 szept. 2-ról. Teleki Mihály lev. III. 228—29. ll.

Szalárdy János kifejezte ugyan kétségeit, hogy «igen és igen félő: ne actum sit de Transsylvania»,[1] de itt inkább hittek Baló László kedvező jelentéseinek, ki szept. 23-án «az régen kívánt arany békesség» ratificatiójáról értesítette a fejedelmi udvart.[2] A Balótól túlértékelt béke tartalmazott is olyan részleteket, melyek Erdélyre nézve kiváló fontossággal bírtak; így az Erdélyben táborozó török és német csapatok a fejedelemség területéről haladéktalanul kivonulni tartoztak; Erdély részei «előbbi állapotjok szerint nyugodalomban maradjanak»; Erdély rendeinek Apaffi halála esetére «régi athnaméjok szerint» a szabad fejedelemválasztást biztosította, de Várad török kézben maradt, ellenben Apaffi köteles volt Székelyhidat leromboltatni.[3] De már Baló is észrevette, hogy a vasvári béke teljesen mellőzte a portának fizetendő évi adó kérdését[4] s a tűrhetetlen hódoltatásokat véglegesen korlátozó határmegállapítást,[5] pedig főleg ez utóbbi elodázhatatlan szükség lett volna Székelyhid lerombolása következtében. Az erdélyi joghatóság érvényességét Biharmegye északi felében, annyira a mennyire, eddig is Székelyhid biztosította[6] s így a vár lerombolása a részek végleges elszakításával volt egyértelmű.

A porta a vasvári béke foganatosítását — elsősorban Székelyhid lerombolására vonatkozólag — azonnal sürgette; eleinte maga a nagyvezér készült «elhányatására, mind pedig egyéb

[1] 1664 szept. 18-iki levele. U. o. III. 242. l.

[2] Levele Teleki Mihályhoz (u. o. III. 246. l.) és Apaffihoz. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 152. l.

[3] Részben Rozsnyainál: Tört. maradv. 242—44. ll. és Baló szept. 23-iki levele Apaffihoz. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 152. l.

[4] Ugyanazon levélben. U. o. IV. 155. l.

[5] «Nulla tamen tributi in toto, vel in parte relaxandos, aut regni limitum distingvendorum mentione facta». Bethlen J.: Hist. rer. Transsylv. I. 78. l. Csodálkozva jegyzi meg ugyancsak Bethlen: «Bone Deus! Auream dicis conpater Ladislæ Baló hanc pacem». U. o. L. azonfelül Erd. Orsz. Eml. XIII. 62. l.

[6] V. ö. a váradiak és Boldvai Márton székelyhidi kapitány közt fennálló ellentétekre és éles szóharczra: Törökmagyarkori Államokmt. IV. 118. s köv. ll. számtalan okiratot. Azok alapján Szilágyi S.: id. tan. Rajzok és tanulmányok. II. 151—53. ll.

végbeli dolgoknak s határoknak eligazítására»,[1] utóbb ettől eltekintve rendeleti úton kisérelte meg a feltétel végrehajtatását.[2] Annyit természetesen a gyulafehérvári udvar is belátott, hogy a vár lerombolása elől kitérnie nem lehet[3] s ezért I. Lipót közreműködésével legalább arra törekedett, hogy «legyen szabados Somlyóban, Valkóban, Csehben praesidiumot» tartania,[4] hogy ezen új végvárrendszer segítségével a behódoltatásokat korlátozza s továbbá, hogy a határkiigazítás is Erdély érdekeinek figyelembevételével eszközöltessék.[5] A bécsi udvar azonban sajátságosan itélte meg a helyzetet. A császári biztosok, kikkel Teleki Mihály fejedelmi követ október végén a szóbanforgó részletkérdések ügyében Szatmárt a tárgyalásokat megkezdte, még a béke tényleges megkötését is tagadták, úgy hogy Teleki maga is hajlandó volt Baló jelentéseinek alaposságát kétségbevonni.[6] De egyidejűleg felvetették azon eszmét is, nem volna-e lehetséges Székelyhíd lerombolását egyelőre elhalasztva, a várat császári kézre juttatni.[7] Ezen terv a vasvári békét megelőző időkben, sőt azután is, valóban szőnyegre került,[8] a jelen viszonyok között azonban kivihetetlennek látszott. Apaffi utasította is Telekit, hogy csak az adóleszállítás és határkiigazítás kérdéseire szorítkozzék, Székelyhíd átadásáról szó sem lehet, mert «az fővezér parancsolatjára Székelyhid lerontását . . . megigértük, úgy mint két császár között végben ment dolgot, mely

[1] Baló László id. jelentése. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 152. l.

[2] Bethlen J.: Hist. rer. Transsylv. I. 179—80. ll.

[3] «Az békességnek bizonyos hire érkezvén . . . az is vitte arra urunkat ő ngát arra, hogy Székelyhidnak elbontását ne igyekezze gátolni, melyen az két császár megegyezését hiszi lenni». Bethlen János 1664 okt. 16-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 258. l.

[4] Apaffi 1664 okt. 15-iki levele Teleki Mihályhoz. Erd. Orsz. Eml. XIII. 334. l. és Teleki Mihály lev. III. 256. l.

[5] Apaffi 1664 okt. 24-iki utasítása. Teleki Mihály lev. III. 266. l.

[6] «Semmi bizonyost nem értheték meg vagy nem létele felől az békességnek». Teleki okt. 26-iki lev. U. o. III. 268. l. «Bizony nem mind ugy van az dolog, az mint Baló uram írja». Okt. 27-ről. U. o. III. 272. l.

[7] Teleki id. okt. 26-iki levele csak homályosan czéloz erre. U. o. III. 269. l.

[8] Erd. Orsz. Eml. XIII. 57. és 61. ll.

igen szükséges».[1] «Szekelyhidot bizony senkinek sem adjuk egyik felé is, hanem, ha ugyan meg kell lenni, inkább elrontjuk, egyiké se legyen», írta Telekinek ugyanakkor Bornemisza Anna is.[2] Az átadás kérdése ezzel lekerült a napirendről. Rottal János császári megbizott is csupán azt hozta javaslatba ezek után, hogy Székelyhid lerombolásáig valamely erdélyi erősségben német őrséget helyezhessen el, hogy azzal a törökök hódító törekvéseit s Székelyhid esetleges elfoglalását megakadályozhassák.[3] A november 3-iki segesvári országgyűlés[4] azonban, jóllehet az adóleszállítás és határkiigazítás kérdésében I. Lipót közreműködését szükségesnek itélte, Rottal javaslata elől kitérni igyekezett s csak végső esetben volt hajlandó Huszt várában — részben magyar tisztek hatósága alatt — német őrséget engedélyezni.[5]

A két udvar közt Székelyhid lerontására vonatkozólag létrejött megegyezés egyelőre elvi jelentőséggel bírt, mert gyakorlati kivitele elsősorban a várőrség magatartásától függött. A túlnyomóan német zsoldosokból álló őrség azonban, mely az erdélyi joghatóság önkéntes elismerése következtében kétségtelennek tartotta a bécsi udvar megtorló intézkedéseinek foganatosítását, mereven ellenszegült a vár lerombolásának. «Rettenetes megindult állapottal» fogadták Sztépán Ferenczet is, ki a végzéseket hivatalosan közölte velük, követelvén, hogy «mivel még az erdélyi dolgok is semmi részről végben nem mentenek, . . . az török nemzet előtt intercedáljon ő felsége, hogy hiti ellen az török ne kévánja ennek elrontását»; kijelentették továbbá, hogy míg ezen előterjesztésök elintézést nem nyer, «addig az vár

[1] Okt. 31-iki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. III. 274. l.

[2] Okt. 31-ről. U. o. III. 275. l.

[3] «Interea tamen, donec hoc in effectum deductum sit, non sinistre judicent, si aliquem locum præsidiis meis munitum, (cuius electionem vestro committo judicio), tamdiu non evacuem, quam memorata demolitio in effectum deducta sit». Rottál javaslatai Bethlennél: I. 183. l. Az Erd. Orsz. Eml. XIII. 63. l. a javaslatokat tévesen közli, mert azokban Székelyhid átadásáról nincs szó.

[4] Erd. Orsz. Eml. XIII. 63—64. ll.

[5] A Teleki Mihálynak adott utasítás 1664 nov. 12-ről. Erd. Orsz. Eml. XIII. 366. l., mely részletesebb, mint a Bethlen Jánosnál (Hist. rer. Transsylv. I. 185—93. ll.) olvasható.

feladás felől nem is gondolkodnak».[1] Sztépán tudomásukra adta ugyan I. Lipót kegyelmet biztosító levelét,[2] de elhatározásukat ezzel sem tudta befolyásolni,[3] mert nem bíztak annak őszinteségében.[4] Innen van az, hogy a székelyhidiak anélkül, hogy a császári biztosokkal közelebbi tárgyalásokba bocsátkoztak volna, a szászrégeni országgyűléstől kiküldött delegatio megkeresésével is megkisérelték a lerombolás ideiglenes elhalasztásának kieszközlését s csak akkor ismerték el a helyzet kényszerűségét, midőn a vár lerontását e delegatio is «elkerülhetetlen szükség»-nek minősítette s egyúttal biztosította őket több hónapról elmaradt zsoldhátralékuk kifizetéséről.[5] A zsoldkérdés előtérbe nyomulásával az elvi akadályok megszünvén, Székelyhid leromboltatása befejezett ténynek volt tekinthető. Voltak ugyan nehézségek az őrségtől követelt négy havi hátralék kifizetésének módozataiban,[6] de azok alárendelt jelentőségűek lévén, 1665 január 9-én már hozzáfoghattak a lerombolás munkájához,[7] mely február 5-ig véget is ért. A vár hadikészletét Nagykárolyba szállították.[8]

[1] Sztépán levele Telekihez 1664 nov. 27-ről. Teleki Mihály lev. III. 286—88. ll.

[2] Sztépán id. lev. U. o. III. 289—90. ll. és Erd. Orsz. Eml. XIV. 4. és 65. ll.

[3] V. ö. Boldvai Márton 1664 nov. 27-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 290—97. ll. Sztépán nov. 30-iki levele. U. o. III. 302—314. ll.

[4] «Mely írás szerint (a zsoldosok felterjesztésére vonatkozik) nem mi hozzánk, hanem az ő felségéhez való bizodalom láttatik halasztani az várnak feladását». Apaffi 1664 decz. 4-iki levele Telekihez. U. o. III. 313. l.

[5] A delegatio 1664 decz. 19-iki utasítása Telekinek. Erd. Orsz. Eml. XIV. 72—73. ll. «Most csendesen vannak itt minden rendek az hópénzek megadásának reménységével», írta Sztépán is 1664 decz. 13-ról. Teleki Mihály lev. III. 326. l.

[6] V. ö. Boldvai Márton 1665 jan. 1-én kelt (Teleki Mihály lev. III. 345—46. ll.), jan. 7-iki (u. o. III. 366. l.), márcz. 10-iki leveleit.

[7] Boldvai 1665 jan. 10-iki levele (u. o. III. 381. l.), Teleki jan. 12-iki (u. o. III. 384. l.), Bánffy Zsigmond jan. 17-iki (u. o. III. 395. l.) és jan. 19-iki (u. o. III. 398. l.) levelei.

[8] Hadtört. Közl. 1890. 565—66. ll. A bontási munkálatokat Sicha Lukács György hadmérnök irányította; összesen 32 aknát furatott, melyhez 60 mázsa lőport használtak fel. Február 1-én a nagyváradi pasa küldöttsége is megjelent a munkálatok színhelyén és Sicha előttük rob-

KOLOZSVÁR A XVII. SZÁZADBAN.

Az erdélyi politika törekvése a vasvári béke óta főleg a fejedelemség területi épségének biztosítására irányulván, I. Lipóttal folytatott diplomatiai tárgyalásai során[1] kiváló gondot fordított az udvar erkölcsi támogatásának megnyerésére, mert a hódoltató törekvések korlátozása ez idő szerint egyedül az udvar politikai súlyának latba vetésével látszott lehetségesnek. «Ha mi oly kévánsági lennének az török nemzetnek, . . . inkább keménykedhetünk nagy reménységgel», hangoztatták a rendek Teleki Mihálynak adott utasításukban,[2] őszintén beismervén ezzel a saját erejére utalt Erdély ellenálló képességének teljes elégtelenségét. A közelmult eseményeiből jogosan is következtethettek arra, hogy Székelyhid lerontásával, a hódító török politikát feszélyező ezen utolsó jelentősebb akadály eltávolításával, a hódoltság területi bővülése az erdélyi joghatóság rovására, be fog következni; de kétségtelennek tartották azt is, hogy a fejedelemség területi integritásáért megvívandó küzdelem csak valamely külhatalom diplomatiai beavatkozásával lesz eredményes.

Apaffi már 1664 okt. 24-én kiemelte I. Lipót közbenjárásának szükségességét[3] s midőn Baló jelentette, hogy a porta a határkiigazítási munkálatokat a közel jövőben ténylegesen megkezdi,[4] a rendek külön is sürgették Rottaltól a határkiigazítás közvetlen irányítását.[5] Rottal felfogása szerint azonban elsősorban Apaffinak kellene «kitanulni, mint akarják az határt igazítani», mert kezdeményezés esetén «valami apprehensiói lehetnének az töröknek».[6] «Ennek megértésére nem szükség semmi vára-

bantotta föl a vár utolsó szögletbástyáját, a Kereki-bástyát. Sichától való a vár képe is a leromboltatása előtti időből. U. o. 564. l.

[1] Erre nézve már január közepén tárgyalások folytak. Lásd Teleki 1665 jan. 10-iki levelét (Teleki Mihály lev. III. 390—91. ll.) és Erd. Orsz. Eml. XIV. 85—86. ll. A vár leltára febr. 6-ról közölve. Hadtört. Közl. 1890. 586—88. ll. Rottal János levele febr. 7-ről. (Teleki Mihály lev. III. 408—409. ll.)

[2] 1664 nov. 12-ről. Erd. Orsz. Eml. XIII. 365. l.

[3] Levele Telekihez. Teleki Mihály lev. III. 266—67. ll.

[4] Apaffi 1664 nov. 14-iki levele. U. o. III. 278. l.

[5] Nov. 12-iki idézett utasításuk. Erd. Orsz. Eml. XIII. 364—65. ll.

[6] Teleki Mihály 1664 decz. 2-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 308. l.

kozás — írta a fejedelem Rottal javaslataira vonatkozólag — mert sokszor és ez óráig minden megváltozás nélkül kimondott szókból constál, hogy Piri pasa tefterének nevezeti alatt Désig, Kolozsvárig, egyszóval az Kisszamosig akarják kijárni az markunkból». Rottalnak tehát arra kell törekednie, hogy a hódoltság «az Ali pasa adta hitlevél szerint» legfeljebb a Nagyvárad tartozékaiként megállapított bihari részekre korlátoltassék.[1] Bécsben azonban nem akarták felismerni diplomatiai kötelezettségük sürgősségét; s jóllehet, deczember vége felé Erdélyben is köztudomású volt, hogy a határkiigazítás eszközlésére kiküldött törökök Piri pasával, a hirhedt defter szerzőjével Várad felé közelednek, Baló jelentése szerint «császár ő felsége residensének még eddig semmi instructiója nem ment».[2] Rottal maga is érthetetlennek tartotta e késedelmet, melyet most a Székelyhid lerontása körül mutatkozó nehézségekkel akart indokolni[3] s azonnal sürgette is az udvar beavatkozását, Teleki szerint «oly formában,» hogy «soha bizony magunk is jobban nem kívánhatnók».[4] Apaffi tehát, ki egyidejűleg arról értesült, hogy a törökök «Kolozsvárnál akarják az váradi határt igazítani»,[5] ezek alapján a terület szabályozás foganatosítását legalább addig kívánta halasztani, míg az udvar állásfoglalásáról határozott alakban nem tájékozódik.[6] Rottal hangsúlyozta ugyan, hogy a fejedelem és a rendek «az töröknek igyekezzék igen-igen kedvét keresni mindenképpen s ajándékkal is csendesíteni» s a határkiigazítás alkalmával Ali hitlevelére hivatkozva, legfeljebb tiltakozzanak mindennemű erőszakos hódoltatás ellen,[7] a fejedelem mindamellett kitért a török követtel való találkozás elől.[8] Mint

[1] 1664 decz. 4-iki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. III. 313—14. ll.

[2] Apaffi és Bánffy Dénes levelei Telekihez decz. 30-ról. U. o. 339—340. és 342. ll.

[3] Teleki 1665 jan. 3-iki jelentése. U. o. III. 347. l.

[4] Teleki jelentése jan. 4-ről. U. o. III. 359. l.

[5] Január 3-iki levele. U. o. III. 355. l.

[6] Január 5-iki levele Telekihez. U. o. III. 362. l.

[7] Teleki 1665 jan. 10-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 375—76. ll.

[8] Apaffi jan. 5-iki rendelete. Erd. Orsz. Eml. XIV. 78—79. ll. és Bánffy Dénes jan. 11-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 383.

utóbb kitűnt, az Erdélybe küldött török követnek valóban semmiféle írásbeli meghatalmazása nem volt a határkiigazítás tekintetében, a mi Apaffi felfogása szerint fölötte kedvező időhaladék arra, hogy «római császár ő felsége törekedhetnék az ország mellett mind határ, mind adó dolgában». [1]

Rottal megbizatása Székelyhid lerombolása következtében lejárófélben lévén, az udvar diplomatiai közbelépésének kieszközlését czélzó tárgyalások további irányítására nem vállalkozhatott; de kívánta, hogy eltávozása alkalmával a rendek olyan értelmű elismervényt állítsanak ki számára, melyben beismerik I. Lipót nagy érdemeit az ország régi szabadságának megvédelmezésében és helyreállításában, valamint azt is, hogy mindebben Rottal jelentékeny tényező volt; kötelezzék végül magukat arra, hogy az ország területi épségét megőrzik.[2] Az Apaffitól összehívott delegatio azonban erre nem vállalkozhatott, mert hiszen nem állíthatták, hogy a függő kérdések kielégítő megoldást nyertek; [3] ezért elismervényükben I. Lipót támogatásának nagy jelentőségét általánosságban kiemelvén, ismételten sürgették az udvar közbelépését az Erdélyre nézve kiváló fontosságú részletkérdések (határszabályozás, adó) méltányos elintézésében.[4] Rottalt ezzel természetesen érzékenyen megbántották,[5] ki a királyi csapatoktól megszállva tartott határvárak kiürítése után,[6] Szatmárt el is hagyta.[7]

A határkiigazítás ügye azonban Rottal távozása után sem vesztett jelentőségéből; nem engedte ezt maga a porta sem mely

[1] 1665 jan. 21-iki levele. U. o. III. 403. l. és Erd. Orsz. Eml. XIV. 89—90. ll.

[2] Rottal szövegezése 1665 január közepéről. Bethlen: Hist. rer. Transsylv. I. 213—15. ll.

[3] Erd. Orsz. Eml. XIV. 6. l.

[4] 1665 febr. 7-ről. Erd. Orsz. Eml. XIV. 90—93. ll. Bethlen: I. 216—21. ll. Erd. Orsz. Eml. XIV. 7. l.

[5] V. ö. Teleki 1665 februáriusi (közelebbi dátum nélküli) jelentése. Teleki Mihály lev. III. 425—33. ll. Bethlen: I. 221—23. ll.

[6] Erd. Orsz. Eml. XIV. 7. l. Erre Teleki is czéloz fentebb idézett levelében. U. o.

[7] Arra, hogy mikép itélték meg szereplését Erdélyben, jellemző Kende Gábor 1665 ápr. 8-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 455. l.

a hódoltságiakkal egyértelműen türelmetlenül sürgette Apaffitól az erre vonatkozó munkálatok haladéktalan foganatosítását.[1] A delegationak tehát újból foglalkoznia kellett a bécsi udvar közbelépésének kérdésével s ennek kieszközlését most már közvetlen tárgyalások útján vélték megkisérlendőnek. A követséggel megbízott Bánffy Dénes 1665 ápr. közepén indult Bécsbe;[2] az udvar a rendek előterjesztéseit kedvezően fogadta, közbenjárását minden tekintetben megigérte,[3] sőt portai meghatalmazottját állitólag utasitotta is ily értelmű ténykedésre. De mint a következmények mutatták, sem a residens, sem a nyár folyamán a portára érkező gr. Leslie főkövet, nem értették át Erdély helyzetét; a fejedelemség érdekeit sohasem védelmezték komolyan, mert ennél sokkal fontosabbnak tartották a török birodalomban élő keresztények jogi helyzetének szabályozását és a jezsuiták letelepedésének biztosítását.[4] Az év végén valóban leplezetlenül kitünt, hogy Erdély a bécsi udvar támogatására nem számíthat s hogy saját erejére utalva lesz kénytelen területi épségének védelmét megkisérleni.[5]

Nem sok eredménynyel jártak a portával folytatott közvetlen tárgyalások sem. Apaffi Paskó Kristófot még 1665 januárjában Belgrádba küldte a nagyvezérhez,[6] azzal az előterjesztéssel, hogy Erdély határait Ali hitlevelének figyelembevételével állapittassa meg s helyezze hatályon kívül a Piri-féle igazságtalan és tör-

[1] Gillányi levele 1665 márcz. 3-ról. U. o. III. 437. l.

[2] Bánffy levele 1665 ápr. 2-ról. U. o. III. 444. l. Az utasítás, mely nagyobbára azonos a Rottalnak adott febr. 7-iki elismervénynyel, közölve Szilágyitól: Vértanúk stb. 289—96. ll. Tartalmilag Bethlennél is: I. 223—24. ll.

[3] Közölve Bethlennél: I. 242—46. ll. Tartalmilag Páskó emlékiratában. Tört. Tár. 1890. 28. l. és Erd. Orsz. Eml. XIV. 13—14. ll.

[4] Erd. Orsz. Eml. XIV. 20—31. ll. Egyéb tekintetben l. Rozsnyai: Tört. maradv. 295—96. ll.

[5] Erd. Orsz. Eml. XIV. 17. l. Páskó emlékirata. Tört. Tár. 1890. 31—33. ll. és jelentése decz. 25-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 290—91. ll.

[6] Páskó 1665 jan. 29-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 195—97. ll.

vénytelen defter foglalásainak érvényességét.[1] Erre azonban a nagyvezér nem volt hajlandó,[2] talán azért sem, mert a hódoltságiak részéről «csaknem minden héten újabb vádak jőnek» Apaffi ellen állítólagos határsértések miatt;[3] ez az oka annak, hogy a nagyvezér a rendek újabb felterjesztésétől eltekintve,[4] a döntést magától elhárította s a függő kérdések végleges elintézését a porta hatáskörébe utalta.[5] Kedvezőbb elbírálást természetesen itt sem várhattak. Cserményi Mihály, az új kapitiha,[6] július 14-én jelentette is, hogy a porta felfogása szerint «az faluk Dobokáig Váradhoz valók»[7] s midőn a nagyvezér Páskót, kit a rendek a tárgyalások folytatása végett Drinápolyba küldtek,[8] kihallgatáson fogadta, követi előterjesztésére türelmetlenül azt válaszolta, hogy «nem sokat vettek olyan várhoz, mint Várad»; de különben is «már el is igazodott az határ» s Erdély ahhoz tartsa magát.[9] Ez a merev felfogás utóbb sem változott.

Bár a rendek általában véve némi optimizmussal tekintettek úgy a bécsi, mint a portai tárgyalások elé, egyidejüleg a szükséges védelmi intézkedések foganatosítását sem mellőzhették. Sürgőssé tette ezt a hódoltságiak hatalmi politikája is, mely Erdély nyugati felében a fejedelemség joghatósági érdekkörét tudatosan, egy önkényesen összeállított defterre hivatkozva, mind szűkebb határok közé szorítani, esetleg véglegesen megszüntetni törekedett. E feltevést az ismétlődő behódoltatások is igazolni látszottak, melyek során török kézre jutott Kolozs

[1] Páskó febr. 13-iki jelentése. U. o. IV. 198—201. l. Ez az álláspont jellemzi az 1665 márcz. 8-iki utasítást is, melyet a rendek a határigazítás végrehajtásával hír szerint megbízott portai követtel tárgyaló erdélyi biztosoknak adtak. (Egykorú fogalmazványa gr. Bethlen Gábor keresdi levéltárában.)

[2] Páskó márcz. 18-iki jelentése. U. o. IV. 218. l.

[3] Páskó fent idézett jelentése. U. o. IV. 214—15. ll.

[4] 1665 máj. 6-ról. Erd. Orsz. Eml. XIV. 97—98. ll.

[5] Bethlen J.: Hist. rer. Transsylv. I. 237. l.

[6] Erd. Orsz. Eml. XIV. 8. l.

[7] Törökmagyarkori Államokmt. IV. 241. l.

[8] Instructiója jun. 28-ról. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 234—237. ll. Egyéb iratai. U. o. IV. 237—39. és 242—43. ll.

[9] Páskó jelentése aug. 29-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 217. l.

megyében: Borsa,[1] Kalotaszeg vidékéről három község,[2] Hévszamos,[3] Dank, Forgácskuta, Argye;[4] Zaránd megyében: Alcsova.[5] A már bekövetkezett és még várható hódoltatások ellen való védekezés kényszerűsége a rendeket végre is arra bírta, hogy a fejedelemség nyugati részeit katonailag szervezett végvidékké alakítsák. Az 1665 májusi (1—22.) gyulafehérvári országgyűlés tehát a végvárnak tekintett Kolozsvár védelmére gyalogságot rendelt, míg Almás várába lovascsapatok elhelyezését javasolta,[6] ugyanakkor a többször fenyegetett[7] Dés város palánkkal való megerősítését is elhatározta.[8] Ugyancsak a májusi országgyűlés megbízásából kifolyólag Béldi Pál és Ébeni István tanácsosok védelmi szempontból vizsgálat alá vették a nyugati megyéket is; jelentésükben Almás és Egeres megerősítését mellőzendőnek vélték, mig Valkó és Somlyó várak felépítését stratégiai fontosságúnak jelezték. A tanács — Bethlen János kivételével — javaslatukat elfogadván, megerősíttetésüket azonnal elrendelte; ennek hírére azonban a váradi törökök a hiányos felszerelésű és megbízhatatlan őrséggel ellátott[9] Valkót megtámadták és lerombolták, a somlyai várat is csak kapitányának bátorsága mentette meg a pusztulástól.[10] Annyit természetesen Erdélyben is valószinűnek tartottak, hogy a porta «Somlyó muniálását és segítését török császár ellen való kardvonásnak» fogja minősí-

[1] A Teleki Mihálynak adott utasítás 1664 nov. 12-ről. Erd. Orsz. Eml. XIII. 367. l. és Bethlennél: I. 190. l.

[2] Törökmagyarkori Államokmt. IV. 228. l.

[3] Törökmagyarkori Államokmt. IV. 287—88. ll.

[4] Bánffy Dénes levele 1665 ápr. 13-ról. Teleki Mihály lev. III. 459. l

[5] Naláczi István aug. 2-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 492. l.

[6] Art. XXIV. és XXV. Erd. Orsz. Eml. XIV. 119. l.

[7] Pl. Ébeni István 1665 máj. 6-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 227. l.

[8] Art. XL. Erd. Orsz. Eml. XIV. 126—27. ll.

[9] Bánffy Dénes 1665 aug. 1-én kelt levele. Teleki Mihály lev. III. 496—97. ll.

[10] Bethlen: I. 232—37. ll. V. ö. Bánffy Dénes 1665 aug. 14-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 497—98. ll. Páskó levele 1665 szept. 15-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 263. l. Szilágyi S.: id. dolg. Rajzok és tanulm. II. 160. l. Erd. Orsz. Eml. XIV. 13. l.

teni;[1] a váradiak fenyegetőztek is, követelvén Somlyó lerombolását,[2] a szeptemberi (10—16.) radnóti országgyűlés mindamellett egyértelműen hozzájárult Somlyó fentartási költségeihez, sőt a Bánffy Dénestől[3] és Béldi Páltól[4] megerősítésre ajánlott s most már a Sebes-Körös völgymelléke kulcsául tekintett Sebesvár védelmi állapotba helyezését is kimondta.[5] A novemberi (8—14.) gyulafehérvári országgyűlés ezeken kívül Cseh várának őrséggel való ellátását is határozattá emelte[6] s így a nyugati részek biztosításának lehetősége a hódoltató törekvésekkel szemben, legalább valószinűnek látszott.

Mindezen határbiztosítási intézkedések létesítésök alkalmával ideiglenes jellegűek voltak; végleges védelmi szervezkedésre csak akkor lett szükség, midőn a bécsi udvar lanyha diplomatiai közbelépésének eredménytelensége nyilvánosságra jutott. A rendek erről hitelesen az 1666 februári (1—26.) fogarasi országgyűlésen értesültek[7] s hatása alatt a kolozsvári főkapitányt, egyszersmind a megye főispánját, oly hatáskörrel ruházták fel, minővel eddig a váradi kapitány rendelkezett,[8] egyúttal pedig arra is utasították, hogy a hódoltatásokat akár fegyveres erő alkalmazásával is, megakadályozni tartozik.[9] Efféle kisérletek időnként természetesen megismétlődtek,[10] de csak mint szórványos jelenségek, érezhetőbb következmények nélkül.

Dr. Lukinich Imre.

[1] Bánffy aug. 18-iki levele. U. o. III. 499. l.

[2] Bánffy aug. 19. és 20-iki levelei. U. o. III. 500—502. ll.

[3-4] Június 12-ről kelt leveleik. U. o. 472—74. ll.

[5] Art. III—IV. Erd. Orsz. Eml. XIV. 140. l.

[6] Art. I. Erd. Orsz. Eml. XIV. 155. l.

[7] Erd. Orsz. Eml. XIV. 24. l.

[8] Erd. Orsz. Eml. XIV. 30. l.

[9] Apaffi 1666 ápr. 11-iki rendelete Ébeni István főkapitánynak. Hon és külföld. 1841. 319. l.

[10] Erre mutat például a váradi adószedő hódoltató levele Belsőszolnokmegyéhez 1666 június 26-ról. (Törökmagyarkori Államokmt. IV. 316—317. ll.) Novemberben a Szilágyságban hódoltattak. (Bánffy Dénes levele nov. 2-ról. Teleki Mihály lev. III. 625. és 632. ll.) Egyidejűleg Zarándmegyében a Halmágyhoz tartozó 42 község ügye is szóba került. (Törökmagyarkori Államokmt. IV. 323—28. ll. Kapy György lev. 1666 decz. 7-ről. Teleki Mihály lev. III. 634—635. ll.)

JULIUS BERENICIANUS HADTESTÉNEK SZEREPE DÁCIA VÉDELMÉBEN.

(Második közlemény.)

A) A legio IIII Flavia Julius Berenicianus hadtestében.

A legio IIII F. f., mint jeleztük is, a Dácia meghódítása után életbeléptetett új aldunai határszervezetben Singidunumba (Belgrád) került. Arczvonala ilyeténkép szemmelláthatólag a Tiszahát felé irányult s alig 50 kilom. lennebb Felső-Mœsia székvárosában Viminaciumban (Kostolač) következett már a tartomány másik legiója: a legio VII Claudia, mely ilyeténkép a Dáciával határos Dunaszakasz őrizetére szolgált.

A legio VII Claudia is erős vexillatiókkal járulhatott Dácia támogatására, mert bélyegei nem csupán Alsó-Pannonia határos területén,[1] hanem az Al-Duna mellékén,[2] sőt a limes dacicus északnyugati szögletbástyájául épült *Porolissumban* (Zsákfalva Mojgrád közt)[3] szintén jelentkeznek. A legio azonban

[1] CIL III 10. 666. LEG · VII · CL. P · F. Kubitschek, Arch. epigr. Mitth. IV. 120. a zágrábi múzeumból Ljubits Viestnik II. 74. l. és VIII. 5. l. Liebet Jahreshefte des österr. archæol. Instituts 1900. Beibl. 105. l. LEG VII CL · K. a zimonyi reáliskolától Brunsmid Viestnik XI. 39. és LEG VII CL. CIL III 10394. ad n. 10.666. Ljubits Viestnik VIII. 9.

[2] CIL III 8071b. Mehádia néven a herkulesfürdői két példány. Palánkán. Téglás G., Neue Beiträge zur Inschriftskunde Dakiens. II. Theil. Klio XI, 1911. p. 507. XXV. c. Kevevárán (Kubin) is mutatkoznak bélyegei.

[3] CIL III 8071a. Mojgrad, Szikszay Lajos néhai alispán gyüjteményéből, Domaszewski; Saját észleletemből szintén több példány.

egészben nem távozhatván a Dáciával érintkező székvárosból, azért Singidunumból a legio IIII F. f. kerülhetett mozgósitás alá.

Ez a legio a helyzet veszedelmes voltából következtethetőleg a lehető legegyenesebb irányba fejlődve úgy siethetett Sarmizegethusa felé, hogy a Tibiscumban kicsúcsosodó két dáciai főút megszállásával a Duna partvonalát Viminaciumtól (Kostolač) a 175 kilom. következő Drobetæig (Turnuseverin) egyidejűleg szintén biztonságba helyezhette. Ennek a katonailag igen fontos felvonulásnak végrehajtása nelkül lehetetlenség lesz vala a Vaskapu és Sarmizegethusa felé tovább haladni, miután a jelzett útháromszögtől befogott Szemenik hegység erdős vadonjait napjainkban sem igen szeldelik járható útvonalak.

Viminacium képezvén Dácia utainak kiinduló pontját, innen három oszlopra oszolhatott, leleteink tanusága szerint a legio IIII F. f. Az egyik oszlop Lederatától (Rama) a Dunán átkelve a Peutinger táblán is jelzett hadi úton nyomult Tibiscum felé. A második oszlop a harmadikkal együtt a Duna szorosába mélyedve, előbb ennek átkelőit rakhatta meg fegyveresekkel s munkájának sikeres elvégzése után Dierna (Orsova), illetőleg *Drobetae* felől küldött egy osztagot a Dierna—Tibiscum útvonalon felfelé. A ki a szóbanforgó vidék terepviszonyait közvetlen szemléletből ismeri, azelőtt felesleges a felsorolt hármas fejlődés mellőzhetetlen voltát még bővebben is indokolnunk. Olyan időkben, a minők M. Claudius Fronto levágatása után bekövetkezhettek, ez a háromszög annyival könnyebb martalékául eshetett a jazyg-germán népeknek, mivel az útmenti castellumok berendezéséből következtethetőleg a tervezők az északi határnépektől annyira távoli utakon kizártnak tekintették az ellenségeskedés lehetőségét. Épen azért a lehető legminimálisabb helyőrségre szorítkozva a Dunától a Marosig terjedő állomásokat jóformán a postajáratok s a forgalom czéljaira rendezék be.

A jazyg-germán hadak elhatalmasodásával aztán a nyugati erdős magaslatokon akadálytalanul átszáguldó guerillacsapatok biztos menedéket találván a Szemenikből szétsugárzó magaslatok sürü erdőségeiben, a mikorra Julius Berenicianus megfuvathatta a harczi riadót, akkorra már minden bokor ellenséget rejtegethetett s lépésről-lépésre haladó óvatossággal tisztíthaták meg

tőlük a vidéket. A felvonulás egész arczulatát nem domborithatjuk ugyan leleteink hézagossága miatt kellően ki, de az általunk megjelölt hármas elosztásra mégis teljes hitelű és épen legiónkat képviselő útmutatókat sikerült összeböngésznünk.

1. A legio IIII F. f. Julius Berenicianus hadtestéhez számító dunamenti állomássorozat Viminaciumtól Drobetaeig.

A Viminaciumtól Drobetæig terjedő Dunaszakasz mindkét partján, s feltehetőleg épen az ellenséges átkelőktől félthető pontokon őrséget tarthatott a legio IIII F. f. A minden kétségen felül álló őrségi pontok a következők:

1. *Viminacium* (Kostolač). A legio IIII F. f. első hiteles állomás-jelzőjét Viminaciumból már Hirschfeld[1] megtalálta volt 1873-iki felirati tanulmányútja folyamán a belgrádi múzeumban. A LEG IIII FF bélyegnyomatok származási körülményeiről azonban Hirschfeld tudomást nem szerezhetett. E tekintetben némi haladást jelent Torma Károly[2] közlése, a ki Stefa Nikola kostolači gör. kel. lelkész háza padlózatában LEG IIII EE nyomatos téglákat találván, megtudhatá, hogy azokat nevezett a castrum romjaiból szerezte. A legiónak e szerint erődítési munkálatai akadtak a legio VII Cl. castrumában is s oly sürgős vármunkálatokat idézhetett fel a dáciai veszedelem, melyekhez a legio ide rendelt vexillatióit is igénybevették.

Még félreismerhetetlenebb tanuságot tehet a legutóbb Cajirról Weifert kostolači szénbányatulajdonos múzeumába került eme bélyegnyomat:[3]

L IIII FIC ƧEMPP MRIMƧ

[1] Hirschfeld, Epigraphische Nachlese zu Corpus J. Lat. Vol. III. aus Dacien und Mœsien. Sitzungsber. des philos. hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften. Wien. LXXVII. 1874. 425. Innen Ephemeris epigraphica II. n. 508. és CIL III 8276a. (= 6326.)

[2] Torma Károly, Archæol. epigr. Mitth. III. p. 139. n. 3. CIL III 8276i. c.

[3] CIL III Supplem. 14597. Premeustein másolatából: L(egio) IIII Fl(avia) c(uram agente) Seup. p. Marianus úgy, mint a sirmiumi példányoknál láttuk CIL III 10664. a. b. c.

A legio törzse Julius Berenicianus expeditiója alatt szintén Viminaciumból rendelkezhetett. Erre a feltevésre utal minket a szép számban rendelkezésre álló irásos hagyaték, mely tekintélyes tömege mellett, különösen a rajtuk megörökitett egyének katonai rangjával határozottan a legio parancsnokságát képviseli. Itt érte végét például a legio zászlótartója, a signifer [1] is, a ki a legio keretétől mindig elválaszthatatlan s így a parancsnokságot is ide jelöli. Hasonlóképen itt fejezte be földi pályáját a legio amaz immunise, mondhatnók gefreitere, a kézi munkától mentesülten az irodai lajstromozást végezvén, *librarius* [2] czímet is viselt. Itt helyezte örök nyugalomra a legio egyik altisztje (optio),[3] mai értelemben vett törzsőrmestere, mint örökös, Viminacium egyik *ezüstművesét* (faber argentarius).

[1] CIL III · 1649. Felül fa, jobbról vadászó lovas, balra futó kutya. *D(is) m(anibus) Ael. Victorino (V. E. infelicissimo iuveni) que vixit annos XXV. m(enses) VIII dies VIIII Ael(ius) Procu/linus signif(er) leg(ionus IIII F[l(aviae)] fratri piissimo) b(ene) m(erenti).* Az istenek kezeibe! Aelius Victorinusnak, a legszerencsétlenebb ifjúnak, a ki XXV évet, VIII hónapot, VIIII napot élt. Aelius Proculinus a IIII-ik flaviusi legio zászlótartója, nagykegyességű fivérének jól megérdemelt emlékül.

[2] CIL. III. 8120 (1648). Semendrian kelet felől számítva a harmadik bástyában. Valrovic a *Bosić István* másolatából. Starinar IV p. 9. u. 3.: *Genis Domiti vix(it) ann(os) LX et Affu | ti Aristonis con | iugi eius vivo Ael | Domitianus im | munis lib | rarius) legionis IIII | Fl(aviae) parentibus pi | issimis [p]osuit.* Genisnek, Demitus fiának, ki 60 évet élt és nejének Affutának, Aristo leányának legkegyesebb szülőimnek Ael(ius) Domitianus immunis a IIII flaviusi legio könyvelője. Az immunis szószerint megfelel a mai gefreiternek, a ki a közlegények terheitől mentesülten már altiszti jelleggel bírt.

[3] CIL III 1652. Semendria török temetőjéből másolta le gróf Marsigli Alajos (Danubius Pannonico Mysicus II. tab. 50. Inen Muratori Novus thesaurus veterum inscriptionum (1739.), 974, 1) C · REFIDUS · C · L | EVTYCHUS FA | BERARG · VIXIT) . . . . . | H(ic) S(itus) E(st.) | C. REFIDIVS RVFVS | OPTIO LEG · IIII · F. F. | H(eres) P(osuit). C. Refidius C. L. Eutyches ezüstmíves élt . . . . Itt nyugszik. C. Refidus Rufus a leg. IIII F. f. altisztje, mint örököse állíttatá.

2. A legio IIII F. f. őrsége Kevevárában (Kubin). Contra Margumban.

A Temesmegye DNy. sarkán a magyar királyok korában s a legutolsó török háborúk idejében is, fontos végvárként emlékezetes *Kevevára* (Kubin), jó 20 kilométerrel Kostolač felett a kincstári homokhalmok szélén ma is nevezetes átkelő állomás. Ez a pont tehát kiváló megfigyelő állomásul szolgálhatott az Alibunárnál egész a legujabb időkig ismeretes mocsarak felől támadható betörés ellen, s habár ennek párját nem documentálhatjuk a homokhalmok keleti szélén, nagy hihetőséggét lehuzódott az útvonal Dombovár (Dubovác) irányában legalább annyira, hogy *Viminacium* arról is biztosítva tudhatta magát.

Ezt a Singidunum (Belgrád) és Viminacium biztonságára egyaránt fontos átkelő pontot tehát nagyon is érdekeben állott Julius Berenicianusnak őrséggel biztosítni. Ide számíthatjuk mindenekelőtt annak a L. Valerius centuriónak sírkövét, a kit T. Valerius *Privatus* és T. *Valerius* Martialis libertusai, mint örökösei gyászolának s a kinek emlékét még négy libertinusa szerint is áldotta. Gróf Marsigli Alajos feljegyzése szerint *Giovina*ból[1] szállították az értékes hadtörténelmi ujjmutatót a semendriai török temetőbe. Ez a *Giovin* kétségen kívül a Temesmegye legdélibb csúcsát alkotó *Kubin* olaszos névferdítése, melyet újabban a hatóság *Kevevárára* magyarosított, habár Marczaly János, Zsigmond király főajtónállója és az 1437 nyarán a török ellen indított hadjárat fővezére 1437 junius 24. *Kövinél* szálitotta haza, az előre odahivatott *Frank* szörényi bán segítségével csapatait a hazai földre.[2]

[1] CIL III 1653 a Giovina (qui locus non potuit reperiri) Semendriam translata, ubi nunc Turcæ eiusdam sepulcrum tegit. Marsigli Danubius Pannonico Mysicus II. tab. 51. L. Valerio Sex. f. Vol. Serano Luco (centuriorer) leg. IIII F. f. | L. Valerius Privatus et | L. Valerius Martialis | liberti et heredes | a se f(aciendum) c(uraverunt). Marsigli szerint Giovinaból, de ezt nem találhatta meg, Semandriába, a török temetőbe vitték. Marsigli Pannoniai-mœsiai Duna cz. műve II. köt. 51. tábláján. T. Valerius Lucus a legio IIII F. f. századosának L. Privatus és T. Valerius Martialis szabadosai és örökösei csináltatták.

[2] Karácsonyi János, Az első magyar hadi jelentés. Hadt. Közlem.

A kevevári őrséget egyébként bélyegleletekkel is megerősíthetjük. Így az a bélyegtöredék,[1] melynek feljegyzését *Ortvay Tivadar* szaktársunknak köszönhetjük, minden további kétséget eloszlathat erre nézve. Úgy a le/G IIII FF avagy G IIII FL, mint a LEG III/i f f kétségen kívül ettől a kevevári castellumban állott őrségtől származnak.

S ha figyelembe vesszük, hogy a Mœsia belsejébe nyuló *Morava* főtorkolata *Kulic* és Dubrovica közt épen átellenben esik, s a Moravának hadászatilag nagyjelentőségű Jesava nevű oldalága valamivel fennebb Semendriánál (Smederovo) éri el a Dunát, valóban még érthetőbbé válhatik a netán kételkedők előtt is, hogy az Ortvay Tivadar által *Contra Margumnak*[2] minősített Kevevárát *Julius Berenicianus* a legio IIII Flavia erős vexillatiójával siethetett megszállni.

3. A legio IIII Fl. állomása Poseséná n.

A régi *Kőszegen*[3] s mai *Baziáson* alul következő *Poseséna* képezé az átellenes Punicummal (ma Gradistye) az aldunai zuhatagok kapuzatát. A rómaiak tekintélyes castellumot építettek ide, melynek rendes őrségét az a *coh*(ors) *V Gallorum*[4] képezé. A cohors nagy hihetőséggel szintén mozgósítva vala a 170-ben M. Claudius Erontoval a jazyg-germán népek megfékezésére szervezett expeditio Germanica idején. Minthogy

XI. évf. 1910. 1., 2. füz. 20. lap. *Versus Kowinien* inter fluvium Morva et zeudrem existentem.

[1] *Ortvay Tivadar* másolata Kubinban (Kövi) Despinits Péter kir. táblabiró példányairól. Ephemeris epigraphica IV. n. 222. Innen CIL III. supplem. 8276 1 b.

[2] *Ortvay Tivadar: Margum* és *Contra Margum* (Castra Augusto Flavianensia vagy Constantia) helyfekvése. Magy. tud. Akadémia. Értekezések a tört. tudományok köréből. II. osztály. Budapest. 1876. VI. k. 1. sz. 57—70. l.

[3] Karácsonyi J. idézett értekezése. Hadt. Közl. 1910. 1—2. füz. 17. l. Ad Kwzeg prope Posesyn applicuimus. A Posesina közelébe eső Kőszegre érkeztünk.

[4] CIL III 12. 633. Cumont: Arch. epigr. Mitth. XIV. 111. C OH · VGA/*l l.*

pedig a túlparti Punicum (Pek) völgye a mœsiai Érczhegységből ered, s a barbár népek elhatalmasodásával a tartomány belvidékeit s ezt a hadászatilag különösen becses hegységet is veszedelem fenyegethette ezen a ponton, ezért *Julius Berenicianus* mellőzhetetlennek látta ide is juttatni a legio IIII Fl.

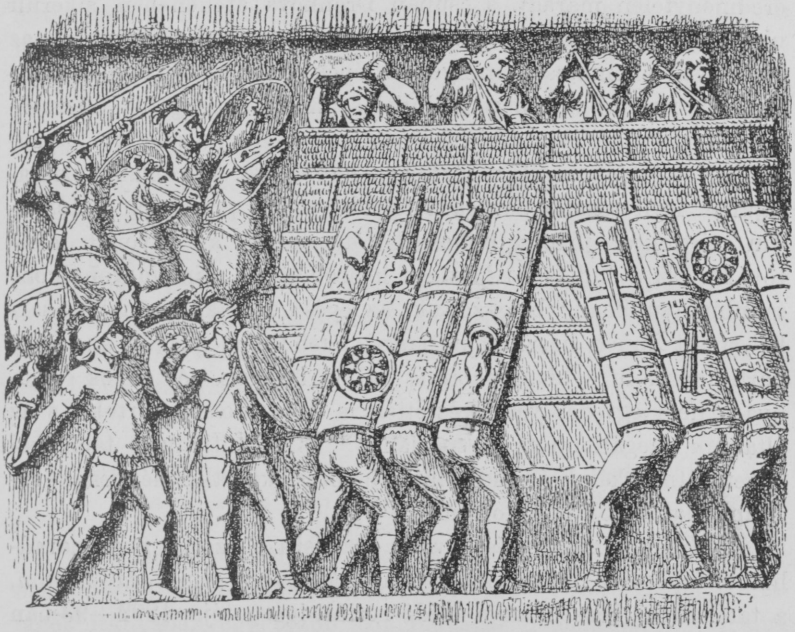

A rómaiak germán sánczot ostromolnak.

vexillatióiból. Ezt az őrséget igazolják az itt *Torma* Károly[1] és *Ormos* Zsigmond[2] által gyűjtött LEG IIII FF bélyegnyomatok.

[1] Torma K.: Arch. epigr. Mitth. VI. 139. n. 4. A legio IIII Flaviának tulajdonítjuk az általa a leg. I Minervától származtatott s a temesvári múzeumban látható LEG I''I CIC nyomatot is.

[2] Ormos Zs.: Tört. Értesítő. Temesvár. V. 46. Kettőjük után CIL III 8070d.

4. A legio IIII Fl. állomása a Gospodin örvénynél Drenkova átellenében.

Posesenán alul a *Sztenka* fenékgátja után a berzászkai völgytorok s méginkább a *Llyubkova* nyilata igényelhették a legio IIII Fl. őrségét. Ezeken a pontokon azonban fáradozásunk eredménytelen maradt, s csupán Drenkova átellenében sikerült ujabb őrséget constatálnunk. Ezen a ponton nemcsupán az egymással ellentétesen irányuló s épen azért a szabályozás rendén csatornával bemetszett Dojke és Kozla fenékgátak duzzasztásai veszélyeztetik a hajózást; hanem a *Kozla* szirtfok beszögellésével is fokozódik a vízfolyás háborgása. A rómaiak sziklaútjának leghosszabb bevágása fogad ezen a ponton s a Gospodin szirtfokról jókora hídlással folytatódott az útvonal lefelé tovább. Ez a hídlás és bevágás képezhette, a mint idevonatkozó tanulmányunkban[1] beigazoltuk, az egész útszakasz Achilles-sarkát, mert ennek használhatatlanná tételével megakadt az egész parti forgalom s bizonytalanná vált a hajózás. A dákok bizonyára nem egyszer veszélyeztették is itt a mœsiai partokat s az általunk megállapított Vespasianus[2] és Domitianus[3] táblákkal jelzett útmunkákat is megannyi betörés következményének vagyunk hajlandók tulajdonítni.

A Gospodin szirt és örvény szakasza e szerint nem maradhatott ki Julius Berenicianus csatárlánczából sem. *Jex Simon*, a tatabányai kőszénbánya ezidőszerinti igazgatója, 1892—93-ban a Drenkovával szemben levő *Bosman* széntelepen működvén, a vállalat lőporraktárát épen az ott talált háromszögű római castellum említett bástyájába helyezé. Az átalakítás, illetőleg ajtónyitás alkalmával kihullott téglák egyike LEG IIII nyoma-

[1] Téglás Gábor: *Ujabb adalékok az aldunai sziklafeliratokhoz s az aldunai határvédelem viszonya Dacia történetéhez Traianus felléptéig.* M. Tud. Akadémia kiadványa 1894. 14. l. 4 rajz a Gospodin szirt és örvény alaprajza. 30. l. 9 rajz útmaradvány a Gospodin örvény felett t. t. a hídlással ellátott útrészlet, 3 rajz az egész útrészlet s az áthidalás helyének látképe Szinte Gábor rajzaiban.

[2] Téglás idéz. munka 9. l.

[3] Téglás idéz. munka 15. l.

tot[1] mutatván, ezzel kétségtelenné vált az is, hogy ezt a sajátos őrtanyát szintén Julius Berenicianus parancsnoksága idejében építhették. Köztudomás szerint a szóban forgó terület a legio IIII Flaviának 101-ig Ratiariában s utóbb Singidunumban való állomásozása idején mindig és következetesen a *legio VII Claudia* védkerületébe esett. Békés időkben tehát nem nyerhetett alkalmat a legio IIII Flavia a szolgálati körén kívül eső Duna-vonal erődítési munkálataira, s a Bosman-telep castellumát csakis akkor építheté a legio IIII Flavia a Gospodin szirtfok fölé, a mikor Julius Berenicianus rendeletéből itt kelle őrködnie a felett, nehogy a Dáciában garázdálkodó jazyg-germán portyázók ezt a kényes útrészletet elrongálva, a mœsiai Érczvidéket megrohanhassák.

S hogy az őrszolgálat a Tiberius idejében Krisztus után 32—33-ban befejezett és Vásárhelyi Pál Széchenyi útjához mintául használt sziklaút sebhetőbb pontjainak mindenikére kiterjedt, azt 8 kilom. lennebb, Izlás és Tachtalia zuhatagok irányában is constatálhatjuk.

5. A legio IIII Fl. őrhelye Izlás, Tachtalia zuhatagok irányában a Boljetinska reka torkolatnál.

A Gospodin-örvényen 8 km. lennebb a hajósok előtt még nem oly rég is félelmes hírben állott Izlás és Tachtalia zuhatagok irányában egy újabb sziklabevágás nehezítette a rómaiak parti közlekedését. A *Cervenka* nevű sziklafal 45 m hosszúságban ép úgy be van metszve, mint a Gospodin szirtfok.[2] Ennek az útszakasznak eltorlaszolásával megakadt az egész parti közlekedés s az őrségek egymással nem érintkezhettek. E mellett az itt beömlő Boljetinska veka D-felé szintén kaput nyitott a

[1] Téglás G., Ujabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafelirataihoz. M. Tud. Akadémia 1894. 7. l. LEG IIII helyett tévesen LEG IIII FF. Útitársam Neudeck Gyula másolatából CIL III supplem. pars posterior MCMII. n. 13815.

[2] Téglás Gábor, Ujabb adalékok stb. 29. l. Ezt a szakaszt a dunagőzhajózási társaság rajza és jelentése után Aredt is említi Archæol. Annalecten. Sitzungsb. der Akademie Wien. 1862. 360. l. A—C metszet.

római fegyvertárait nyersanyaggal tápláló érczbányákhoz. Már pedig Julius Berenicianus küldetésének egyik fontos ágát leleteinkből megállapíthatólag épen az képezte, hogy a dáciai oldal erdős magaslataiban a megbízhatatlan elemek összeverődését megakadályozván, ily módon a dunai hajózást bátorságosítsa s a mœsiai bányaságot minden támadástól mentesíthesse. Ennek a kettős hivatásnak vala szentelve az a castellum, melyből a LEG IIII FL C | töredékes bélyegnyomat elékerült. Ezt Neudeck Gyula, a ki 1893 júliusában a Vaskapuszabályozás orsovai igazgatóságától kisérőmül kirendeltetett, oly értelmezéssel szolgáltatá be a CIL. III suppl.[1] szerkesztőségének, mintha a mai Golubácnál állott *Cuppae*nak, mint legközelebbi parancsnoksági állomásnak nevét akarták volna így jelezni. Csakhogy a legio IIII Fl. sohasem állomásozott Cuppæban, mely a viminaciumi leg. VII Cl.[2] szolgálati körébe esett s így a C betű semmiesetre nem jelentheté annak nevet; hanem a Sirmiumban (Mitrovitz) szintén a marcomann háborúk folyamán[3] kirendelt segítséget képviselő LEG IIII FL C(uram) A(gente?) ST . . .,[4] avagy a szintén ugyanott jelentkező LEG IIII FL P · C [*leg(io) IIII Fl(avi) p(ia) C(onstans)*][5] bélyegéül magyarázható.

Az Izlás Tachtalián alul csakhamar befejeződő *Felső Kőközben* (Gornja Klisura) nem ismétlődnek a legio IIII Flavia emlékei. Ép úgy nélkülözzük Julius Berenicianus őrségét a Milanovænál állott *Taliataeben*, honnan a Tabula Peutingeriana két útelágazását birjuk. Az egyik a Miroc 414 m fensíkján áthaladt Bozo Palankába *Egetahoz*, a másik átkelt a Duna balpartjára s Plavesinicától a Dunához nyomuló Nagy-Sucaru mare (300 m.) és Dubován alul következő Kis-Sucaru megett Diernához (Orsova) került. Idejárult harmadik dunamenti útként

[1] CIL III 13815a., LEG IIII FL C | (uppis).

[2] CIL III 8097 (=6297.) Ephem. epigr. II. n. 438. az idevaló centuria parancsnokának: C. Val. Macedo centurio leg. VII. Claudiæ sírköve.

[3] Téglás Gábor: A két Mœsia legio emlékeinek jelentősége Alsó-Pannonia hadtörténetében. Hadtört. Közl. 1911. 2. füzet. Külön lenyomat 19—20. l.

[4] CIL III 10664b. LEG IIII FL CAST.

[5] CIL III 10664a. LEG IIII FL P · C.

az Ogradinai Trajan-tábláról elhiresült, de a Peutinger-tábláról kifelejtett Kazán-szorosi sziklaút.

A legio IIII Flavia ezt az 50 km hosszuságu partvonalat alig ejthette ki őrlánczolatából. Azonban semmi nyoma eddig az ideillő őrségeknek s a még 25 km-rel alább következő *Drobetánál* (Turnu-Severin) akadunk annak legszélső aldunai állomásjelzőjére.

6. A legio IIII Flavia őrsége Drobetaeban (Turnuseverin).

A mai Turnuseverinnél állott *Drobetae* hadászati és kereskedelmi jelentőségét az Apollodorius által a második dák háborura megépíttetett nagyszerű kőhíd szabta meg. A hídon át ide csúcsosodó mœsiai utak ismét innen sugároztak tovább Dáciába. Az egyik Diernán át északra kanyarodva Tibiscumtól fordult Sarmizegetusának. A második ÉK irányultan Bumbestiből az 1623 m Vulkán-hágón ereszkedett a nyugati Zsil mellé s attól a Sztrigyhez szegődve *Apulumba* és Sarmizegetusába vezetett. Egy további elágazás a ma Crajován *(Pelindava)* át a verestoronyi útba kapcsolódott. Mindezek a dunai hajózással nagyban elősegíték Drobetæ virágzását. Minthogy azonban az ellenséges határszélektől jó messzire eső várost teljes biztonságban tudta a római hadvezénylet, azért itt rendszerint legio nem is állott.

Az itt mutatkozó L · V · M l(egio) V M(acedonica) bélyegek[1] Traján első dák háborújával[2] kerülhettek ide, a mikor az akkor Oescusban (Isker) állomásozott legio valamelyik vexillatiója itt biztonsági szolgálatot teljesíthetett. Drobetæt Had-

[1] CIL III 8066a. Ephem. epigr. II. n. 460. Hirschfeld: Epigraphische Nachlese zur Corpus III. Sitzungsbericht der Wiener Akademie. 1874. LXXVII. p. 411. Boliac Cæsar ásatásából.

[2] Fenn már bemutattuk a legio akkori legatusát: Q. Roscius Falcot, Judæa 107—109-beli helytartóját (CIL X. 6321.) (Tarraciniából), ki fényes kitüntetésekkel tért vissza a háborúból. Ő azonban Domitianus dák háborújában nem vehetett részt, mivel Kr. u. 97-ben nyert *tribunus plebis* czimet (lásd Plinius Epistolæ I, 23.) s azután lehetett a leg. V. Mac. legatusa.

rianus municipiummá emelvén, a *respublica mun(icipii) Fl(avii) Hadriani Drobetae.*[1] Ebben a minőségében érte meg a marcomann háborúk viharait s minthogy a Hátszegvidékétől idáig terjedő erdős havasokon át azok a *jazyg-germánok*, a kik Sarmizegetusa külterületeit képesek valának felprédálni, a nyári időszakra tehető betörés folyamán mondhatni akadály nélkül eljuthattak, magától érthetőleg ilyen gazdag város nem menekülhetett meg a zsákmányra áhítozó portyázóktól. S ezt a vállalkozást nagyban elősegíthette az a körülmény is, hogy szintén a *veteranusok* gyenge testületére vala utalva a város védelmezése.

Trajanus háborúit képviselheti itt a legio V Mac. ama kiérdemesült katonája is, ki a tribunus[2] irodájában beneficiarusként[3] végezte pályafutását.

Ezekkel szemben *Julius Berenicianus* hadtestének képviselőjét a legio IIII Flaviából is beigazolhatjuk azzal a sírkővel, melyet *Julius Strato,* a legio IIII centuriója *Aelia Adacuta*

[1] CIL III 8017. Municipium Fl(avium ?) Ael. Dru. 8129; mun(icipium) Drobeta 1579. 8009. M. D. 8009.

[2] CIL III 1584. Gróf Marsigli Alajos a jobbparti Fetislan (=Kladov) Novigrad várából jegyezte fel 1690 táján gróf Ariosti Josef, bolognai nemes s a csász. kir. Gaier-ezrednek Gyulafehérvár építése idején szolgált ezredese 1723-ban befejezett felirati gyüjteményében (kézirat a császári régiségtárban Bécsben), a mai Turnuseverinnel, akkor a Cernetz faluval határos Hures zárdából. Seivert Inscriptiones monumentorum Romanorum in Dacia Mediterraneaja (Viennæ 1773.) Szeverin (Szörény) várából jelzi. D(is) M(anibus) | C. Val. Victor(inus) vet(eranus) leg(ionis) V. Mac(edonicæ) et b(ene)f(iciarius) trib(uni) | vix(it) an(nis) LV. | C. Val. Generi suo et Aurelia(e) Calliroe coni(ugi) b(ene) m(erenti) posuer(unt). Az istenek kezeibe. C. Val. Victorinus a leg. V. Mac. kiszolgált katonája, a tribunus nyugalmazott beneficiariusa (kedvezményese = altisztje) (nyugszik itt). Élt 55 évet. C. Valerius Gener. magának és nejének Aurelia Calliorenek emlékül állították.

[3] A beneficiariusok a sánczmunkáktól, őrszolgálattól (vacatio numerum) mentesített katonák, mint altisztek. Fastus ep. p. 33. *Beneficiarii dicebantur milites* qui vacabant numeribus beneficio. Czímük attól a főtiszttől függött, ki mellé osztották őket. Így beneficiarius consularis, benefic. legati, benefic. tribuni legionis (mint ez is).

nevü feleségével nyilván az őrség ideje alatt elhalt leányának, *Julia Grata*nak [1] emelt.

Drobetæn túl keletre azonban hasztalan puhatolózunk a *legio IIII Flavia* őrségei után. Julius Berenicianus hadi rendjében Drobetæt szánta a legio IIII F. f. legszélső állomásának s a legio további csatárláncza az Al-Dunától észak felé vezető utakon *Viminacium* (Kostolač), Drobetæ közt vonult a Dunamenti alapvonal fedezete alatt Dácia belsejébe. Mivel pedig a szélső útpár az Al-Dunára támaszkodólag Tibiscumban (Zsuppa, Karánsebes alatt) találkozik össze, az előnyomulás is ezen a két úton kereste a Sarmizegetusába juthatást. Lássuk azért ezeket az útvonalakat, és pedig először térjünk a Lederatánál Dáciába átkelő nyugati útra.

B) A legio IIII Flavia viszonya a lederata tibiscumi útvonalhoz.

Már említettük, hogy Viminaciumból számítottuk a Dáciába kiágazó utakat. A szélső útvonal Viminaciumtól X ezer lépésnyire lépett át a Dunán s onnan ÉK-re igazodólag *Arcidávánál* (Váradja) érte el a Karas vizét. Attól azonban csakhamar ismét eltávolodva a Berzava vizét hasonnevű állomásánál ugrotta át. Végre a Poganis vizéhez csatlakozva, azt követte egészen forrásvidékéig *Caput Bubaliig*, s onnan leereszkedve a Temes terére, *Tibiscumot* ott érte el, hol az a Bisztrával egyesül, a mint azt monographiámban [2] részletesen kifejtettem.

A Peutinger-táblán megörökített állomássorozatból azonban csupán *Berzoviáról* mutathatunk fel hiteles katonai emlékeket.

[1] CIL III 14. 484². Tocilescu: Fouilles et recherchæs archæologiques en Roumanie. 1906. p. 186. D(is) m(anibus) Juliæ Gratæ | filiæ Jul(ius) Strato | (centurio) leg(ionis) IIII et Aelia | Adaucta par(entes) fec(erunt). Az istenek kezeibe! Julia Grata nevű leányuknak állították Julius Strato, a legio IIII századosa és Aelia Adaucta szülék.

[2] Téglás Gábor: A Tabula Peutingeriana lederata tibiscumi útvonala. Arch. Közlemények XXII. 1899. Különleny. 1—33. l. az egyes castellumok alaprajzaival. Ugyanerről Halaváts Gyula: A lederata tibiscumi hadi út. Térképpel. Arch. Ért. 1896. 1. füz.

1. Berzovia (Zsidovin), mint a legio IIII Flavia állomása.

A Temesvárról Báziásra vezető vasuti vonal *Vojtek* állomásáról Bogsán és Resicza felé elágazó szárnyvonalon következő Zsidovin nevű krassószörénymegyei községnevet tulajdonképen Berzovia romjairól nyerte. A község ugyanis 1783-ban települt azokra a törmelékhalmokra, melyeket a környék oláh lakossága *Zidovin*-falmaradványnak nevezett. Ezt a nevet módosították *Zsidovin*ra, a mikor a vallásalapítvány községet létesített ott s az elnevezők nyilván a *zsidók*nak, kiket errefelé az óriásokkal emleget a néphagyomány, tulajdonítá az egykori építkezést. Pedig már az ott folydogaló *Berzava* víz neve tájékoztathatja vala az intézőket arról is, hogy a Peutinger-tábla [1] és a ravennai *Anonymus* [2] *Bersoviá*ja s Traján naplótöredékének *Berzobise* [3] lappang a telepesek által építkezésre használt romokban.

Pedig Berzova hollétéről már a telepítés idején is helyes tájékoztatással bírt az a Griselini Ferencz [4] nevű olasz tudós, ki, mint a temesvári hadparancsnokság titkára, 1775-től pár éven keresztül tanulmányozá a katonai hatóság által tévesen temesvári bánságnak nevezett délvidéket s a hadparancsnokság valamint pár érdeklődő külföldi tájékoztatására írt leveleiben természettudományi és régészeti szempontból máig figyelmet érdemlő észleleteket hagyott reánk. Sőt a telepítést intéző Hoffinger [5] kamaratiszt a helység közepén fürdőnek minősített

[1] Konrád Miller: Die Weltkarte des Castorius genannt die Peutingerische Tafel Ravensburg 1888. Segmentum VII Centum Putea m. p. XII. *Bersovia.*

[2] Ravennatis Anonymus Cosmographia et Guidonis Geographia. Editio M. Pinder et Parthey Berolini. 1860. p. 240. 3.

[3] Prisciani Institutionum Grammaticorum lib. VI. 13. Edidit Hertz p. 205. I. Traianus I Dacicorum. *Inde Berzobim deinde Aizi processimus.* (Innen Berzobisra, onnan Aizisre haladtunk.)

[4] Franz *Griselini*, Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temescher Banats in Briefen u. Standespersonen und Gelehrte. Wien 1780. I. Theil. 5. l.

[5] *Hoffinger*, Beschreibung eines zu Schidovin entdeckten Alter-

romhalmazból elekerült bélyeget is sietett megismertetni s *Braun* kamaramérnök rajzában [1] még szemléltetni is kivánta az 1783-ban eléjük került romok kiterjedését. Hoffinger ugyan LEG III FF alakban [2] közlé a legio jegyét; de bizonyos, hogy itt a legio IIII Flavia bélyegével van dolgunk s csak sajtó- vagy tollhibából rövidült annak legio IIII száma III-ra.

Római sísak Székelykocsárdról.

Mommsen Tivadar a hibás számjelzés daczára azonnal felismeré [3] a bélyeg hovatartozóságát; de egyúttal arra a téves

thums. Mit Kupfern. *Neues ungarisches Magazin.* Pressburg. II. 2. 1792. 97—100. l. Innen CIL III p. 1019. ad n. 1631.

[1] U. ő. Beschreibung des Plans, welcher über die im Jahre 1783 in Schidowin entdeckten Alterthümer, von dem k. k. Kameralingenieur Herrn von *Braun* gezeichnet wurde. Neues ung. Magaz. II. 2. 1792. 101—107. l.

[2] U. ő, u. ott 104. és 107. l.

[3] CIL III p. 1019 ad n. 1631. Tegulæ complures repertæ in ruines balneorum Romanorum a. 1783. Schidowien (id est Zsidovin a Temesvár meridiem versus inter Dentam et Deutsch Boksan) LEG · IIII · FF. Több

következtetésre is ragadtatá magát, miszerint a legio IIII Flavia felixnek a Duna balpartján és pedig a Versecztől É-ra eső Denta—Bogsán vonalon, valamint Mehádiánál is állandó őrséggel kelle rendelkeznie.[1] S ezt a feltevést támogatni látszanak a további leletek is, mert Ormos Zsigmond,[2] a temesvári múzeum megalapítója, valamint Torma Károly[3] és jó magunk sem mutathatánk ki onnan más katonai emléket. Ezeknek, valamint 1898-ig több ízben megismételt ásatásainknak eredményéből a legio IIII Flavianak épenséggel négy vexillatiójára utaló bélyegváltozatot[4] kerekítheténk ki. Így a szokásos LEG IIII FF jelzet a keret és a jelzők változata szerint három typust képvisel s negyedikül a jelzők nélküli változat következik ilyeténképen:

1. LEG IIII ꟻꟻ

tehát a jelzők fordítva nyomódtak, a keret kettős és unsutus.

2. LEG IIII FF

téglát találtak a római fürdőben 1783-ban Schidovinban (vagyis Zsidovin) Temesvártól délre Denta és Német-Boksán közt. Hoffinger, Neues ungar. Magazin II. 1792. p. 104. 107. Illo loco est LEG · III · F · F. errore typothetæ.

[1] U. ott. Ex tegulis his similibusque Mehadiensibus n. 1631 iure collegimus legionem IV Mœsiæ superiori prætendentem castra habuisse etiam trans Danuvium et Dentam usque Mehadiamque. A mehádiakhoz hasonló téglákból joggal következtethetjük azt, hogy a legio IV mint Mœsia superioris legiója a Dunán túl is táborral bírt Denta felé.

[2] Ormos Zsigmond: *Régészeti Közlemények. Berzovia.* Archæol. Közlemények VIII 1872. 3. füz. 145—154. l.

[3] *Torma Károly*, Inschriften aus Dacien, Mœsia superior Pannonia inferior. Arch. epigr. Mitth. VI. p. 138. n. 1.

[4] Téglás Gábor, A Tabula Peutingeriana lederata tibiscum útvonala. Archæol. Közlemények XXII 1899. Külön lenyomat 21—22. l. Erd. Múzeum XIX. 1902. p. 43. n. 105.

a keret egyszerű, szegletes, a számjelek alatt nincs kapocsvonal.

3. Csak töredékben:

G IIII

jelzők nélkül, de kettős és unsatas keretben.

4. Végre keret nélkül: LEG IIII FF.

Ez a feltünő sok bélyegváltozat első tekintetre valóban arra a következtetésre hangolhatja a vizsgálódót: hogy a legio IIII F. f.-t tekintsük a castellum fundatorának és állandó lakozójának. Csakhogy bővebb topographiai összehasonlítás után itt is a sarmizegethusai eset párját constatálhatjuk.

Traianus idejében *Berzovia* első alapvetői a Lederatából Tibiscumba irányított útvonallal kizárólag a csapatszállítás szerényebb és kevesebb katonai szigort igénylő követelményeihez alkalmazkodának. A míg a jazyg szomszédság szövetségére támaszkodhattak, nagyobb helyőrségre es erősebb falvédelemre nem is szorult itt a császári kormány. Mihelyt azonban a marcomann-quad népszövetség sikerei a jazygokat is eltántorították és 170-ben M. Claudius Fronto catastrophájával megingott a birodalom tekintélye s a jazygok is nyiltan az ellenséges táborhoz csatlakozának, Berzovin Daciára nézve igen fontos határvédelmi bástyájává minősült.

A *legio IIII Flavia* mozgósításáig a jazig-germán portyázóknak bőven elég érkezése jutott a *Szemenik* hegység czentrumából kezdődő *Berzovia* forrásvidékéről tovább ÉK-re, *Tibiscum* és *Sarmizegethusa*, DK-re pedig *Dierna* (Orsova) és *Drobetae* (Turnseverin) gyors megrohanására. *Julius Berenicianus* hadtestének megalkotásával tehát a legio IIII Flavia egyik czentrális állomásául szolgálhatott Berzovia s a régibb primitiv földvár átépítését és kibővítését az előző betörések szomoru tanulságai mellőzhetetlenné tevék.

Hogy a castellumban legio főtiszt is állomásozott, azt az általunk Diæconovich Adrian mérnök gyüjtéséből bemutatott Venus-szobor és tiszti sisak igazolja.[1]

[1] Téglás Gábor, Berzoviai emlékek. Arch. Ért. 1897. 1. füz. 28—32. l.

De *Berzovia* ilyetén megerősítésére a helyi viszonyok behatóbb megismerése után még más közelebbi indító okot is találhatunk. A háttérbeli Érczhegységben a közelfekvő Bogsánbánya és Vaskő, valamint Dognácska az Árpádok *Székesbányája* mellett mutatkozó *vasbányászat* u. is a római hadszervezetnek egyik erőforrását képezhette. Az akkori hadviselés összes segédeszközei kiteltek onnan s a Dognácska közelében üzött s épen azért Centum puteivel[1] megszállott ezüst- és rézbányászatból. A *M. Claudius Fronto* lemészárlásában névszerint ismeretes jazygok szövetsége idejében nem szorult különösebb katonai gondozásra ez a vidék. Most azonban, a mikor azokat is hűtlenségre bátorítá a marcomann-quad népszövetség, kétségen kívül erre irányult a fékevesztett barbár tömegek első rohama is, mint a hol ép olyan dús préda kecsegteté őket, mint *Alburnus maior* (Verespatak) aranybányáinál. A mikor aztán *Julius Berenicianus* ismét rendet teremthetett ezen a vonalon, igen természetesen Brezoviát sietett legjobban megerősíteni. Minthogy onnan nemcsak a forgalmat ellenőrizhették, hanem a hadseregre oly becses érczek használatát is biztosíthaták maguknak. *Berzovia* épen középpontját képezi a *Lederata-Tibiscum* közé eső útvonalnak, s helyzeténél fogva pompás megfigyelő állomásul szolgálhatott, a míg a marcomann háborúk utómozgalmai *Julius Berenicianus* hadtestének fenntartását igényelék. De a nyugalmi idők beálltával, legalább a népies jellegű numerusok vagy a segédcsapatbeli cohorsok egyikmásika csakúgy mellőzhetetlen vala ezen a szélső, s épen azért mindig elővigyázatra kötelezett vonalon, mint azt a belső dierna—tibiscumi úton tényleg constatálhatjuk is. Hisz odább Tibiscum felé még *Ahihis* és *Caput Bubali* következett s a Peutinger-tábla XII + XII + III és X, vagyis összesen 37 milia

[1] Téglás Gábor, Centum Putei nevének helyrajzi vonatkozásai és értelmezése. Archæol. Ért. Uj folyam XIX. 1899. térképpel. 218—19. l. Széchy Miklós országbíró 1358 junius 14-ki levelében *Zekusbánia*, Bessenyő János, Érsomlen kapitánya adományul kérte a Zekus welgh, Zykás welgh ama birtokát, mely Zekusbaniatól a krassói kir. vár földjéig terjedt. Péchy Frigyes, Krassó vármegye története 1885. II. kötet II. rész. Oklevéltár 28. és 29. old.

passuma, vagyis 1.458 km-jével számítva miliariáját, 53 946 kilométernyi hátralevő útvonal a közbeeső őrszolgálatot sem nélkülözhette. És ugyanezt mondhatjuk a Lederatótól idáig feltüntetett, habár megfigyelésünk szerint reductiót igénylő XII + XII + XII, vagyis 36 miliarenyi (51,486 km.) alsó útszakasz.

De annak daczára, hogy az általunk Váradjánál felmert *Arcidova* 160 × 160 m. falaiban szintén constatálhatók a falazással beigazolható átépítést, azért egyikből sem mutathatjuk fel a helyőrség hiteles documentumát s a nephiedelem adataira építeni pedig nem vagyunk hajlandók.

A katonai emlékek e feltünő nagy hiányát azonban nem magyarázhatjuk arra, mintha a helyőrséget nélkülözhetik vala ezek a castellumok, avagy mintha a Berzoviában jelentkező legio IIII Flaviát illeti vala meg végig az állandó őrködés. A leletek annak idején főleg a török kiűzetése után megindult telepítések folyamán itt is csak úgy mutatkozhatnak, mint Berzoviában, miután az első telepesek, a rómaiak, szilárd épületanyagot bányásztak ki mindenütt. Így Váradjánál *Arcidaván* Fényes Elek híradása szerint [1] a mult században az uradalom három szobányi épületet ásatott ki, sőt a *Baich* báró tulajdodában levő gazdasági majort is a közel talált castellum fundamentumából emelték. A lelet hiány rejtélye itt tehát abban feneklik: hogy annak idején nem akadt olyan érdeklődő intelligens ember azoknál, a minő Zsidovinban Hoffinger tiszttartó vala. Hisz utánna 1783-tól 1872-ig ismét elhallgattak a híradók, jóllehet úgy Ormos Zsigmond, mint jó magunk ujból bőven találtunk ott közölni valót. Most pedig, a mikor a kincskeresők vandalismusa, mint *Caput Bubaliban* constatálhatók,[2] megsemmisítette azt a keveset is, a mit a települők nem tartottak elszállításra méltónak, valóban alig kecsegtethetjük magunkat felvilágosító leletekkel. Pedig, hogy a nemes érdeklődés sehol

[1] *Fényes* Elek, Magyarország leírása. 1847. II. 342. Utána Bárány, Temesvármegye Emléke. Nagybecskerek. 1848. I. 140. l.

[2] *Téglás* G., A Tabula Peutingeriana lederata tibiscum útvonala. X. Caput Bubali. Archæol. Közlemények XXII. 1899. Külön lenyomat 30. l.

sem maradhat jutalmazatlanul, példa arra mindjárt a második dáciai útvonal, a hol szintén egypár ügybuzgó megfigyelőnek köszönhetjük azt a keveset, a mivel ott rendelkezhetünk, de a mi mégis tovább tágíthatja a Julius Berenicianus hadtestének tacticai alkalmaztatására vonatkozó horizontunkat, s még arra nézve is felvilágosításul szolgálhat: miként történhetett békés időkben ezeken az útvonalakon a biztonsági szolgálat ellátása?

TÉGLÁS GÁBOR.

P. Aelius Mestrius, a II-ik segédlégió altisztjének sírköve Ó-Budáról.

MAGYAR HADJÁRATOK A XV. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.

(Második közlemény.)

1466.

a) *Törökök ellen. Máj. 11.* Buda. A király a törökök ellen most indított hadjárat miatt Várdai István kalocsai érsek összes népeinek aug. 25-ig halasztást ad.[1]

Máj. 24. Buda. A király levele Ferdinánd nápolyi királyhoz, melyben előadja, hogy hadait Boszniába akarja küldeni, de hogy ezen ország a mostani ellenséges támadások következtében gabonában szűkölködik; kéri tehát a királyt, engedje meg, hogy számára Apuliából, az Abruzzákból és Calábriából gabonakivitelt engedélyezzen.[2]

Szept. 28. Szászváros bírái s esküdtei jelentik, hogy Kendefi Lászlótól küldöncz útján vett híradás szerint a törökök, azon szándékból, hogy a Kelnek felé vezető úton az országba törjenek, a határhegységben elbújva, lesben vannak, miért is a közönséget felhívják, hogy saját érdekében összes fegyvereseivel készenlétbe helyezkedjen.[3]

November havában? (napi keltezés nélkül). A király levele Frigyes császárhoz. A törökök elleni hadjárat miatt Regensburgból 24 hajót, egynehány puskát és egyéb hadiszükségletet pénzért kell beszereznie, miért is kéri: engedje meg, hogy ezen hadiszerek német területen vámmentesen szállíttassanak.[4]

[1] Zichy-oklevéltár X. 371.
[2] Hazai okmánytár III. 418.
[3] Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos. 27.
[4] Mátyás király külügyi levelei. I. 152.

b) *Csehek és morvák ellen.* 1466 őszén. A király levele Sternberg Mátéhoz. Már régóta tudja, hogy Sternberg a Szvetlo nevű várát azon cseh és morva rablóknak, kik magukat testvéreknek nevezik, azon czélból bocsátja rendelkezésre és pedig minden fizetés nélkül, hogy a magyar alattvalókat zaklassák es a magyar foglyokat ott bezárhassák. Inti őt, hogy ezen rablóknak ne adjon Szvetlón menedéket, a budai s pesti kereskedőktől elvitt jószágokat azonnal adja vissza, mert ellenkező esetben felhívja szakolczai kapitányát, hogy ez ügyben Sternberggel szemben kellőleg eljárjon.[1]

Decz. 22. A cseh király levele Mátyás királyhoz. Előadja, hogy Sternberg Máté morva főúr, Bielko által ingereltetve, Magyarországba is tört, mit ő megtudván, azonnal parancsot adott a dolog elintézése iránt.[2]

Az itt szereplő Bielko nem más, mint Ledeniczi Bielko, kivel már fent találkoztunk.

c) *Osztrákok ellen. November.* A király levele Frigyes császárhoz, melyben arról panaszkodik, hogy a császár alattvalói magyar területen garázdálkodtak. Széczi Miklós panaszkodik, hogy Radkersburg kapitánya a következő vasmegyei birtokait majdnem teljesen elpusztította: Hidegtenecz, Topolócz, Szakolcz, Damanicz és Szokovászt. Kanizsai László s monyorókereki Ellerbach Bertold panaszkodnak, hogy az ellenség számos magyar nemest fogságba ejtett és Kőszeg várát elfoglalta. Továbbá ismeretes, hogy azon adószedők, kik a császár magyarországi birtokain a török elleni háború költségeinek fedezésére pénzt gyüjtöttek, a németek által fogságba kerültek.[3]

Itinerár. Jan. 10.: Tolna; febr. 6.: Diósgyőr; júl. 15.: Székesfehérvár; aug. 16., 23.: Zágráb; okt. 27., 28.: Esztergom; nov. 5.: Komárom; nov. 9., 10.: *a Somorja előtti hadiszállás-*

[1] Mátyás kir. külügyi levelei I. 143.

[2] Hunyadiak kora XI. 209. — Ezen ügyre vonatkoznak Mátyásnak 1466 okt. 27-én és nov. 9-én írt levelei (Külügyi osztály I. 144, 146) és a «Hunyadiak korá»-ban (XI. 177—298) közzétett levelek is.

[3] Mátyás király külügyi levelei I. 153.

ban; nov. 13., 17., 18., 26.; Pozsony; decz. 3., 4., 11., 20., 23., 27., 30.: Nagyszombat.[1]

1467.

a) *Csehek és morvák ellen. Jan.* 1. Kosztolán alatti tábor. A király meghagyja Pozsony városának, hogy az ágyúkhoz tartozó «csiga» nevű szerszámokat, melyeket nem nélkülözhet, haladéktalanul küldje hozzá.[2] Magától értetődik, hogy a királynak Kosztolán alatti táborozása már 1466 végén vette kezdetét. A király különben jan. 22-én még mindig Kosztolán előtt táborozik, honnan Viktorin cseh herczegnek köszöni, hogy a cseh rablóknak Magyarországba betörését megakadályozni igyekszik. Ugyanezen hónapra teendő a királynak valamely német fejedelemhez intézett levele, melyben elmondja, hogy Grafenecker Ulrik, császári kapitány és magyar királyi tanácsos sok magyar embert és jövedelmet a császári szolgálatra felhasznál s most ezekkel együtt személyesen a király zászlaja alatt az eretnekek ellen harczol; kéri tehát, hogy a tőle elfoglalt jövedelmeket Grafenecknek bocsássa vissza.[3]

Febr. 9. Patak. Pálóczi László országbíró levele Bártfához. A király bizonyos erődöt az ellenségtől elfoglalt. Azt várják, hogy a király már visszatér Budára, lehet hogy már ott is van és az országgyűlést megnyitja.[4]

b) *Moldvaország ellen.* Erre vonatkoznak az 1468., 1469. és 1472-ből származó következő adatok:

1. A király 1468 febr. 4-én a zalamegyei Pölöske várát és tartozékait, melyek Ákos nb. Ördög Miklós bűntettei miatt a királyra szálltak, alsólindvai Bánfi Miklós, Pozsony megye főispánjának és fivérének Jakabnak adományozza. Bánfi Miklós kitüntette magát nemrég (his diebus) azon harczokban, melyeket

[1] Febr. 7-én jelenti a bártfai bíró, hogy a király Egerből Budára megy; szept. 8-án jelenti egy követ, hogy a király Zágrábból Budára szándékozik menni.

[2] Hunyadiak kora XI. 226.

[3] Mátyás kir. külügyi levelei I. 180, 181.

[4] Bártfa levéltára 1671. sz.

a király István moldvai vajda ellen vívott és melyeknek egyikében meg is sebesült.[1]

2. Ugyanő kijelenti 1468 márcz. 23-án, hogy Csupor Miklós erdélyi vajdának és székely főispánnak a hűtlenségbe esett Zsuki Mihály kolozs- és dobokamegyei birtokait adományozza. Csupor nemrég (superioribus diebus) kitüntette magát azon alkalomból, hogy a király hadsereg élén Moldvába benyomult és ott István moldvai vajdával egyik éjen összeütközött.[2]

3. Ugyanő mondja (Esztergomban) 1468 márcz. 30-án, hogy Csupor Miklós erdélyi vajda nemrégen Moldvában, az István vajda ellen éjjel vívott ütközetben hősiesen harczolván, hét súlyos sebet kapott.[3]

4. Ugyanő tanusítja 1469 szept. 17-én, hogy midőn egy éjjel István moldvai vajdával összeütközött, Vánczfalvi Korog (máramaros-megyei nemes) bátran harczolt.[4]

5. 1472 aug. 29. (Esztergomban) mondja a király, hogy udvari embere Kinizsi Pál többi között István moldvai vajda ellen a Moldvaországban lezajlott hadjáratban hősiesen viselkedett.[5]

c) *Erdélyi lázadás. Aug. 17.* Buda. A király levele postupiczi Kosztka Albertnek. Három nap lefolyása alatt délvidékre utazik és magával viszi az esztergomi érseket. Bazini János gróf erdélyi vajda ellene fellázadt, áruló; kéri, hasson oda, hogy a cseh király az áruló János fivérét, Bazini Zsigmond grófot pártfogásában ne részesítse.[6]

Szept. 14. Nagybánya. Kovács István nagybányai kamaraispán levele Bártfához. A király a Meszes-hegy alján lévő Zylah nevű birtokon van.[7]

Szept. 23. Kolozsvár. A király felhívja ónodi Czudar Jakabot, hogy a lázadó erdélyi vajda ellen szálljon hadba. Ugyanazon

[1] Zichy-oklevéltér X. 442.
[2] Teleki-oklevéltár II. 90. V. ö. Hunyadiak kora XI. 300., 306.
[3] Történelmi Tár 1890. évf. 116.
[4] Máramarosi diplomák 498.
[5] Zichy-oklevéltár XI. 123.
[6] Mátyás kir. külügyi levelei I. 201., 202. sz.
[7] Bártfa levéltára 1699. sz.

napon Abaúj megyének is meghagyja, hogy a lázadó erdélyi vajda ellen Rozgonyi Rajnald és Perényi Péter vezérlete alatt szálljanak hadba.[1]

A király 1468 márcz 23-án és okt. 2-án Zsuki Mihály s somkereki Erdélyi István birtokait másoknak adományozza, mert mindketten nemrég a király ellen fellázadt Bazini-Szentgyörgyi János erdélyi vajda pártját fogták és őt Erdély nemeseivel és egyéb lakósaival együttesen támogatták.[2]

Itinerár. Jan. 1.: *Kosztoláni tábor;* jan. 4., 8.: Nagyszombat; jan. 18., 19., 22.: *Kosztoláni tábor;* febr. 2: Nagyszombat; aug. 9.: Eger; aug 26.: Kecskemét; aug. 31.: Debreczen; szept. 14: a Meszes-hegy alján lévő Zilah; szept. 23., 28.: Kolozsvár; okt. 3.: Torda; okt. 16.: Nagyszeben; nov. 2., 3.: Segesvár; nov. 4.: Szászkézdi; decz. 30., 31.: Brassó.

1468.

a) *Csehek és morvák ellen. Márcz. 31.* A király levele Viktorin cseh királyfinak, melyben neki háborút üzen.[3]

Máj. 4. A Laa melletti morvaországi táborban. A király levele Boroszló városához. Mihelyt Morva- és Csehországba bejött, elejébe jött a közös ellenség; de ez látva, hogy mit sem tehet, elég gyorsan ki is tért; egyesült erővel kell most mindent megtenni, a mit csak lehet. Felhívja a várost, hogy körülbelül 20 napon belül csapatait táborába Olmützbe küldje.[4]

Máj. 5. Ugyanő ugyanazt írja egyik csehországi hívének, csak azon különbséggel, hogy őt nem Olmützbe, hanem Teltschbe hívja. Ugyanazon napon német nyelven hívja fel Iglau városát, hogy fegyvereseit 20 nap alatt Teltschbe küldje. A levél keltezése: «in unseren nidersteigen aussen heymet in Marheren nohendtt bey Lae», a mi annyi mint: a hazánkon kívül Morvaországban Laa mellett lévő leszállásunk.[5]

[1] Bártfa levéltára 1689., 1705. sz.

[2] Teleki oklevéltár II. 90, 93. V. ö. Mátyáskori dipl. eml. II. 68 ddo, 1467 szept. 16. és 69 ddo. okt. 18.

[3] Mátyás király külügyi levelei. I. 203. V. ö. ugyanott 205—208.

[4] Mátyás kir. külügyi levelei I. 216., 217.

[5] Mátyás kir. külügyi levelei I. 219.

Máj. 15. A trebitschi táborból. A király levele Eyczinger Istvánhoz. «Miután tegnap Trebics városához jöttem, mely az eretnekek főfészke volt és melyben Podjebrád György elsőszülöttje Viktorin haderejével együtt tartózkodott, a várost azonnal felgyujtottam és az övéivel együtt egy kolostorban elzárt Viktorint ostrom alá vettem. Miután kétségtelen, hogy Podjebrád György fiának kiszabadítása végett a lehetőség keretében mindent el fog követni, felhívom, hogy levelem vétele után összes lovas és gyalogos erejével hozzám siessen. Sokáig nem fogom Önt itt visszatartani, az ügy nyolcz nap alatt rendezve lesz stb.[1]

Máj. 19. A trebicsi táborból. A király levele Iglau morva városhoz, melyben az előbbi okoknál fogva felhívja, hogy fegyvereseit Trebics város alá küldje.[2]

Júl. 2. Velencze. De Collis Gellért jelentése. Azt hallotta, hogy a magyar király a cseh király tulajdonát képző várost, melyben az utóbbinak egyik fia is volt, elhamvasztotta.[3]

Júl. 20. A király a morvaországi Hradistye nevű várost ostromolja.[4]

Júl. 25. Panyewi Tele Jakab kézsmárki kapitány értesíti Bártfát, hogy a király a Brünn város melletti Spielberg várát az Olmütz melletti kolostort és Radisch városát körülzárta.[5]

Aug. 30. Olmütz. A király meghagyja a kassaiaknak, hogy az eretnekek ellen most folyó háború czéljaira jövő évi ápr. 24-én esedékes adójukat Ernszt János királyi kincstartó kezéhez tizennégy nap alatt szolgáltassák ki.[6]

[1] Mátyás kir. külügyi levelei I. 221. Kiadója megjegyzi, hogy Mátyás hasonló levelet intézett Eyzinger Ozsváthoz is és hogy a két osztrák 900-at meghaladó haddal jelent meg a trebicsi táborban. Lásd különben, a 226-ik oldalt is.

[2] Mátyás kir. külügyi levelei I. 222.

[3] Mátyáskori dipl. eml. II. 85.

[4] Zichy-oklevéltár X. 461.

[5] Bártfa levéltára 1748. sz.

[6] Történelmi Tár 1902. évf. 295. V. ö. Bártfa lévéltára 1741. sz. a. hol azt találjuk, hogy Dürrholz Pál gölniczi várnagy Bártfa városának a csehországi hadjárat részleteiről ír (ddo. júl. 3.).

Szept. 10. Grácz. Frigyes császár levele Starhemberg Jánoshoz. Az osztrák alattvalói, kik Laa előtt az ellenségek ellen harczoltak, Mátyás királynak 1500 főnyi csapatot igértek meg, a mit ő (a császár) helybenhagyott. Felhívja tehát czímzettet, hogy a felsőausztriai segítőcsapat létrejöttét sürgesse.[1]

Okt. 30. Kassa város tanácsának levele Bártfához. A király egészséges; az Olmütz mellett fekvő «der Radisch» nevű kolostor megadta magát a királynak.[2]

Nov. 26. Buda. A király meghagyja Kassa, Bártfa s Eperjes városoknak, hogy Szapolyai Imrének Kapivára ostromában segítségére legyenek.[3]

b) *Belvillongások. Jan. 26.* Velencze. De Collis Gellért jelenti a milánói udvarhoz, hogy általános hírmondás szerint a magyar király országának egynéhány báróival összeütközött, nevezetesen bizonyos Embrig-gel (= Szapolyai Imrével) és a nemrég biborossá kinevezett kalocsai érsekkel, kik állítólag azért haragusznak a királyra, mert a törökökkel ki akar békülni, de ez nem igaz; a valódi az, hogy irígységből és sértett önérzetből fellázadtak, mert a király a Túsz és Rozgonyi nevű főurakat jobban kedveli, mint a többieket.[4]

Febr. 14. Velencze. De Collis Gellért követ jelentése a milánói fejedelemhez. «Irtam folyó hó 12-én a kereskedők futárja útján, hogy egy raguzai értesítés szerint a magyar király hadseregével Erdélybe a Dunán túl ment, hol bizonyos területét, Seculj és Septencastra-t, melyek Budáról 40 napi távolságban feküsznek, fegyveres kézzel leverje; sem a királyról, sem seregéről nincsenek ujságok; területeit az ellenségek pusztítják».[5] Hogy Seculj alatt a székelyföld értendő, világos; de Septemcastra alatt nem szabad Erdélyt vagyis a német Siebenbürgent (= hét vár) érteni, mert a követ ugyanezen jelentésben Transsilvániát említi; a Septemcastra némelyek szerint Szebenvár (= Nagy-

[1] Chmel, Regesten Kaiser Friedrich's IV. 5469. sz.
[2] Bártfa levéltára 1756. sz.
[3] Bártfa levéltára 1757. sz.
[4] Mátyáskori dipl. eml. II. 92.
[5] Mátyáskori dipl. eml. II. 95.

szeben) rossz fordítása; a «Szeben» szó, mely a Czibin-folyót jelenti, nála a német «Sieben» (= hét). De lehet az is, *hogy Septemcastra alatt a hét szász széket érti.*

c) *Törökök elleni készülődés. Febr. 14.* De Collis Gellért jelentése a milánói udvarhoz. A török elindult Sophiából és ment Bulgáriába, Nikápoly és Moncastro-ba a Duna mellett; abba bízik, hogy néhány nap mulva a Duna befagy és a jégen átmehet Erdélybe, hogy ezt és Oláhországot kénye-kedve szerint pusztíthassa; a szendrői kapitánynak azon követe, a ki Belgrádon és Szendrőn fegyverszünetet akart létrehozni, visszatért, mert a magyar király távolléte miatt nem tehetett semmit.[1]

Jún. 11. Mogyorós. Pongrácz János erdélyi vajda tudtára adja a hét szász széknek, hogy kémeitől vett értesítés szerint a törökök nagy haderővel a Dunán átkeltek és Erdélybe behatolni szándékoznak, miért is felhívja őket, hogy összes seregeikkel Szászváros felé előrenyomuljanak.[2]

Itinerár. Jan. 1., 4.: Brassó; jan. 9.: Szakál; jan. 19.: Kolozsvár; febr. 4., 5., 6.: Debreczen; febr. 10.: Nádudvar; márcz. 7., 9., 10.: Eger (egyik helyen márcz. 7-én: Eperjes); márcz. 23., 25., 26., 27., 30.: Esztergom; márcz. 31.: Nagyszombat; ápr. 8., 10., 11.: Pozsony; *ápr. 30.: Laa előtti tábor;* máj. 3., 4., 5.: *Laa előtti tábor;* máj. 10.: Znaim; máj. 13.: Pozsony (?); máj. 15., 19., 22., 23., 27.: *Trebicsi tábor;* jún. 1., 18.: *Trebicsi tábor;* jún. 26., 28.: Brünn; júl. 11.: Olmütz; júl. 20., 25.: *Hradistyei tábor;* júl. 25.: Trebics; aug. 2.: Olmütz; aug. 7.: Bród; aug. 14., 25., 30.: Olmütz; szept. 1.: Olmütz; szept. 2., 15., 22., 27.: Pozsony.; okt. 1., 4., 6., 8.: Pozsony; nov. 3.: Pozsony; decz. 30.: Esztergom.

1469.

a) *Csehek és morvák ellen. Febr. 13.* Brünn. A király Zazko nevű embere által tudatja Bártfa városával, hogy a Brünn

[1] Mátyáskori dipl. eml. II. 90., 94. Moncastroról alább lesz szó.
[2] Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt Broos 28.

melletti Spielberg várát más körülette fekvő városokkal egyetemben bevette.[1]

Febr. 17. Lőcse város levele Bártfához. Buzlai Miklós, a ki mint a király követe Galitz-en volt, mondja, hogy a király Spielberget és Osztrovot bevette, hogy Regedén (a stájer Radkersburg) nagy vásár lesz stb.[2]

Pontos napi keltezést nyujt azonban a királynak febr. 13-án Kassához intézett levele, melyben Brünnből írja, hogy mult *febr. 12-én* Morvaország legjelentékenyebb várát, a Brünn felett eső Spielberget erőhatalommal bevette.[3]

Júl. 21. Wischau. A király levele Rudolf boroszlói püspökhöz. Belátja, hogy morvaországi ellenségei minden fegyverszünet daczára nem akarnak békés magatartást nyilvánítani; kénytelen volt arra, hogy a brünni tartománygyűlést feloszlassa és a Magyarországba szánt útját abbanhagyván, Wischauba visszamenjen és seregeit itt összpontosítsa. Elszánta magát arra is, hogy táborba száll és főhadiszállását Tovaczow-on felüsse, mely várban most Viktorin királyfi is tartózkodik. Sziléziában azért nem hagyott vissza helyőrségeket, mert ez nehézségekbe ütközött és nem igen lehetett erre alkalmas parancsnokra szert tenni, de nemsokára megteszi s figyelmezteti az illető parancsnokot, hogy a püspöknek mindenben segítségére legyen, mert kétségkívüli dolog, hogy a háború ismét kitör; elküldte már Csehországba Sternberg (de Stellis) Zdenko nevű hű kapitányát, hogy az eretnekeket onnan kihajtsa.[4]

Júl. 28. A morva Weszele nevű vár alatti táborból. A király értesíti Homonnai Simont, hogy júl. 27-én Viktorin cseh királyfit Weszele városában a magyar sereg veszélyeztetése nélkül fogságba ejtette.[5]

Aug. 5. Varannó. Rozgonyi Rajnald értesíti Bártfa tanácsát, hogy a király győzött.[6]

[1] Wagner: Dipl. Sárosiense 124.
[2] Bártfa levéltára 1765., 1767. sz.
[3] Hunyadiak kora XI. 371.
[4] Mátyás kir. külügyi levelei I. 240.
[5] Hazai okmánytár IV. 426. és Hunyadiak kora XI. 388.
[6] Bártfa levéltára 1781. sz.

Nov. 23. Hausner János, a Bécsben lévő cseh égeri követség tagja jelentése: «über eine niederlage des Mathias vor Hradisch» vagyis, hogy Mátyás király Hradisch előtt vereséget szenvedett.[1]

b) *Lengyelek ellen. Decz. 8.* Kézsmárk. Szapolyai István levele Bártfa városához. Miután a király és a lengyel király között az ellenségeskedések már megkezdődtek, fogdossák el egymás alattvalóit.[2]

c) *Stájerországi bonyodalmak.* Az összefoglaló történelmi műveinkben olvassuk, hogy Baumkircher András Pozsonymegye volt főispánja vezetése alatt még 27 stájer nemes IV. Frigyes császár ellen fellázadt, kiknek egy része Mátyás királynál segélyt keresett, a mit ez azonban nem nyujtott. Stájerország leghivatottabb monographusa[3] úgy adja elő a dolgot, hogy 1469 febr. 2-án Frigyes távolléte alatt több stájer nemes ellene fellázadt; hogy hányan voltak, azt nem mondja; szerinte a következők üzentek neki háborút: 1. Baumkircher András, 2. Stubenberg András, 3. Pösingi János, 4. Liechtensteini Miklós, 5. Narringer Kristóf és András, 6. Peszniczi Ulrik, 7. Hauser Lőrincz, 8. Greissenecki András. Midőn a császár 1469 tavaszán Olaszországból visszatért, a Stubenbergiek és Liechtensteiniek letették a fegyvert, míg a többiek az ellenségeskedéseket folytatva, a magyar határon lévő várakat elfoglalták és megszállták és Mátyás király védnöksége alá helyezték magukat. Leibnitz város polgármestere (Kammer Kristóf) Baumkircher megvesztegetése folytán átadta a várost a magyaroknak stb.

Bullatus Kristóf követ 1469 júl. 13-án Gráczból oly jelentést küld a milánói fejedelemhez, mely ezen stájer-magyar vonatkozás résztvevőire teljes világosságot vet. Jelentésében számos nevet ferdít ugyan, de egészben véve oly érdemes munkát végzett, hogy közlése e helyen nagyon is indokolt. Jelentése így hangzik:[4]

«Ezek azok a főurak, kik Baumkircherrel a stájer tarto-

[1] Történelmi Tár, 1891. évf. 298.
[2] Bártfa levéltára 1783. sz.
[3] Muchar, Gesch. der Steiermark VIII. 53.
[4] Mátyáskori dipl. eml. II. 131—132.

mányban szövetkeztek és kik a velük szövetkezett egyéb nemesekkel együtt 160 várral rendelkeztek:

1. *Pancherichier András.* Ez a karstvidéki Baumkircher Vilmos fia; 1458-tól 1467-ig Pozsonymegye főispánja. Kivégeztetett 1471 ápr. 23-án. Gyermekei: Vilmos, György, Katalin és Márta.

2. *Oldericus de Lamberch* vagyis *Lambergi Ulrik.* Az eléggé ismert Lamberg-család nemzedékrendi tábláján [1] ezen Ulrik ismeretlen, sőt Muchar sem ismeri őt; annál érdekesebb, hogy egyik horvátországi oklevéltár létezését igazolja. A zágrábi káptalan t. i. 1471 márcz. 25-én azon kérelemmel fordul a birósághoz, hogy azon 713 forint, melyet néhai Lamberger Frigyes az egyháznak hagyományozott, Lamberger *Ulrik*, Frigyes és Gáspár által adassék ki, mert ezek nemcsak néhai Frigyes fratresei, hanem özvegyének gyámjai s birtokainak örökösei.[2] Ezen néhai Lamberg Frigyesről e helyen csak azt akarom kiemelni, hogy előbb a stájer Cillyek, azután Mátyás király szolgálatában állt; 1465 aug. 9-én ő Csáktornya kapitánya; 1466 okt. 15-én kir. ajtónállómester. Fenti Ulrikról mondja a követ: reconciliato con lo Imperatore, azaz: a császárral kibékülve.

3. *Delliet Gustan,* a ki az egyezkedéssel meg van bízva, miután jobbnak találta, hogy 16,000 aranyat elfogadjon. Ez a ferdítések ferdítése; hiányzik itt egy keresztnév és a helyes írás volna: del Liet gustan, a mi nem más, mint az olasz fülnek szokatlan *Liechtenstein* név alapos ferdítése. Itt különben a stájer Muraui-Liechtensteini II. Miklósról van szó, ki 1437-ben merül fel, 1444-ben Karintia marsallja s 1494 után meghal. Második neje 1444-ben Stubenberg Jakab leánya Anna.

4. *Gulielmus de Pernich,* azaz a stájer *Perneck-* vagy *Bernegg*-család tagja, ki 1440-ben merül fel. A magyar országos levéltárban van (17495. sz. a.) egy az ő pecsétjével ellátott, 1473-ból való okirat.

5. *Johannes de Stumberch,* Baumkircher veje. Itt az eléggé ismert stájer *Stubenberg*-családról van szó; de a mi Baumkircher

[1] Hopf: Histor. genealog. Atlas I. 394—395.
[2] Mon. civit. Zagrab. II. 333.

András vejét illeti, meg kell jegyeznünk, hogy Bullatus talán tévesen lett értesítve. A stájer kútfők szerint Stubenberg *András* lett volna az, ki első neje, Tschernembl Ilona halála után Baumkircher András leányát, Mártát, feleségül vette. Nincs kizárva, hogy a stájer források is tévednek. Teljesség kedvéért legyen azonban még kiemelve, hogy egy magyar okirat szerint[1] Baumkircher András veje sem János, sem András, hanem Stubenberg *Boldizsár* volt.

6. *Sigismondo de Valsprigoch*, azaz a bécsi származású, de Magyarországban is szerepelt *Weissbach* vagy *Weisspriach* nevű család tagja, kivel még találkozunk.

7. *Georgius Cuempich*. Egyelőre meg nem határozható. Lehetne esetleg Kobenz.

8. *Oldericus de Groom*, ki a kibékülésről szóló okiratot a császárhoz vitte. Egyelőre meg nem határozható. Lehet esetleg Troom és akkor nagyon valószínű, hogy a Traun-család valamelyik tagjáról van szó.

9. *Thomas de Stumberch*, azaz *Stubenberg* Tamás.

10. *Andreas Krasnichier*, a császár kamarása. Egy Grasnitz nevű falu van a stájerországi marburgi kerületi kapitányságban, a Dráva balpartján; egy Grasnitzberg van a stájer leibnitzi kerületi kapitányságban; egy Grassnitz nevű falu a stájer brucki kapitányságban. A régi okiratokban e név Grasznich alakban szerepel. 1252-ben Grasznichi Wigand, 1287-ben Grasznichi Henrik fordul elő. Egy Krasnitz volt a Karantán Feldkirchen mellett.

11. *Elerboch*, a ki Baumkircher befolyása alatt mindig a magyar király pártját fogta. Ez nem más, mint a német eredetű monyorókereki *Ellerbach*-család sarja, Bertold.

12. *Leonardus Ostpoch*. Ferdített név. Stájerországban még most is van két *Aschbach* nevű helység, melyet a régi források Aspach néven is említenek. Volt egy Aspach nevű család is, melynek Lipót nevű tagja 1430-ban merül fel. 1436-ban mint Leopoldus Aspech (egyszer mint Aschbach). Ő Stájerország tartományi titkára, mely minőségben később is szerepel. Úgy lát-

[1] Századok 1888. évf. 109.

szik, hogy Bullatus vagy a másolója Leopoldus helyett Leonardust értett vagy olvasott.

13. *Safnar.* Ferdített név, melyet csak családi névnek tekinthetünk. Stájerország hartbergi kerületében van egy Ober-Safen vagy Safenau nevű helység. Egy Saffner Tamás előfordul 1441-ben mint Windisch-Feistriczi plébános és így nem éppen valószínűtlen, hogy fenti Safnar alatt (kinek keresztneve hiányzik) *Saffner* értendő.

14. *Robertus Vindisglacer* vagyis *Windischgrätz Rupert* († 1499).

15. *Georgius Clodaner.* Róla s Windischgrätz Róbertről azt mondja a követ, hogy ők vádolták meg a többieket. Egyelőre meg nem határozható. A régi stájer helységek között egy Kladin is szerepel.

16. *Jacobus Vindisglacer* azaz *Windischgrätz Jakab,* fenti Róbert unokaöcscse.

17. *Antonius Solnichier;* egyelőre meg nem határozható. Van ugyan egy Solnich vagy helyesebben Tollnick vagy Tollnich nevű vidék a Liesing mentén lévő stájer St. Michael táján, de nem valószínű, hogy ezzel volna dolgunk. Van azonban egy Kollnitz nevű helység az alsóausztriai persenbeugi járásban és egy a karantáni Wolfsbergi kerületi kapitányságban és miután Kolnitzi családbeliekkel is találkozunk (pl. Ditrik gurki püspök 1180—1194; Éberhard 1418—1425; Lénárd 1489—1492) nagyon valószínű, hogy «Solnichier» a *Kolnitzer* ferdítése.

18. *Cristoforus Narnigar,* azaz *Narringer (= Nerringer = Näringer)* Kristóf, ki 1470-ben a pettaui kerületi kapitányságban lévő Wurmberg intézője (= Pfleger). A Näringer-család még 1629-ben is él, a mennyiben akkor Seifried nevű tagja szerepel. Fenti Kristófról megjegyzi a követ, hogy Baumkircherrel szövetkezett.

19. *Antonius Erbustaner,* azaz *Herberstein Antal,* kit 1452-től 1473-ig ismerünk; asztalnok és Fürstenfeld intézője.

20. *Georgius Panchierchier,* vagyis *Baumkircher* György, fenti Andrásnak a fia.

21. *Andreas Narnigar,* azaz *Narringer* András, kit 1469-től 1475-ig ismerünk és ki 1475-ben a törökök elleni harczban el-

esett. Az utóbbi háromról is mondja Bullatus, hogy Baumkircher emberei.

22. *Volfgangus Pesnizer,* vagyis *Pesznitzer Farkas.* Itt — azt hiszem — rosszul volt értesítve a követ. A stájer források világosan mondják, hogy az 1469. évi lázadásban egy Pessnitzer Ulrik résztvett és a magyar forrásokból tudjuk, hogy (1475-ben) Pessniczer Ulrik a vasmegyei Rohoncz és Szentgotthárd ura s így több mint valószínű, hogy nem Farkasról, hanem Ulrikról van szó. Farkasról különben megjegyzi a követ, hogy Baumkirchernek híve volt.

23. *Andreas Gloechar,* azaz *Glojacher* András, kiről tudjuk, hogy 1447 ápr. 4-én rokonaival együtt (ezek Kristóf, Konrád és Miklós) Frigyes császártól új birtokmegerősítést kap.

24. *Nicolaus Gloechar,* vagyis *Glojacher* Miklós, ki szintén 1447-ben szerepel.

25. *Viltens.* Meg nem határozható; kétségkívül ferdítve; a keresztnév hiányzik.

26. *Volfgangus Clodaner.* Meg nem határozható.

Itinerár. Jan. 3., 5., 8.: Nagyszombat; febr. 3., 13.: Brünn; márc. 20.: Brünn; ápr. 16., 25.: Olmütz; máj. 3., 8., 9.: Olmütz; jún. 12., 30.: Boroszló (Zichy-oklevéltár XI. 36. szerint 1469 jún. 11-én Bécs); júl. 21.: Wischau; júl. 28.: *Weszelei tábor;* aug. 29.: Pozsony; szept. 2. Pozsony; szept. 30.: Esztergom; okt. 10., 15,: Pozsony; decz. 13.: Győr.[1]

1470.

Csehek és morvák ellen. Jan. 8. Buda. A király meghagyja az összes hatóságoknak, hogy miután Hetényi Fejes János, az Aranyosszék ispánja, Csupor Miklós erdélyi vajdával Morvaországban az eretnekek és a csehek ellen hadjáraton van, minden peres ügyre nézve halasztást adjanak.[2]

Júl. 2. A gödingi táborból. A király levele Boroszló városához pénzverés dolgában.[3]

[1] Külföldi követek: jún. 30. és júl. 13. Grácz.
[2] Székely oklevéltár I. 214.
[3] Codex diplomaticus Silesiæ XII. 8.

Aug. 29. A Teltsch melletti táborban. A király levele Boroszló városához pénzverés ügyében.[1]

Itinerár. Febr. 8., 9., a Lajta melleti Bruck; febr. 17., 21.: Bécs; ápr. 23: Trencsén; máj. 2.: Magyarbród; máj. 28.: Esztergom; júl. 2.: *Gödingi tábor;* júl. 24.: *Bródi tábor;* aug. 29.: *Teltschi tábor;* szept. 2., 14., 18.: Znaim; nov. 8.: Pozsony.[2]

1471.

a) *Törökök ellen. Jún. 23.* Buda. A király Erneszt János Zólyommegye főispánjának kérésére az aggságban sínylő Dobi Lászlót egyéb kötelezettségei fenntartása mellett a törökök ellen most menesztett hadra való személyes felkeléstől felmenti.[3]

Júl. 19. Cricoria. Murioni Antal értesíti Martinengo Brunoriot, hogy egy Konstantinápolyból érkezett kereskedő hírmondása szerint a törökök Belgráddal szemben várat kezdtek építeni, de a magyar királyi sereg közeledte hírére abbahagyták.[4]

Júl. 20. Regensburg. A Regensburgban lévő cseh égeri követség jelenti az égeri tanácsnak, hogy hír szerint a törökök 100,000 emberrel Magyarországba betörtek. Aug. 5-én ugyanők jelentik, hogy Mátyás király követség által a császártól segítséget kért volna a török ellen.[5]

Szept. 15. Bolognai Miklós levele Marliano Antalhoz. Egy szept. 11-én kelt levél értelmében Mognato s Lasbég nevű török albasák 20,000 emberrel Szendrőre érve, a Duna s Száva közt erődítményeket emeltek, melyben 2000 főnyi őrséget visszahagytak és erre visszavonultak; a magyarok megtámadták ezeket, de visszaverettek. A törökök egy másik osztálya Lubiana (Laibach) felé vonult Friaul határára, császári területre.[6]

[1] Codex diplomaticus Silesiæ XII. 41.

[2] Külföldi követek: Jan. 21., 27., 29., 31.: Bécs; márcz. 15: Bécs; ápr. 11.: Sanfaiet (= St. Veit).

[3] Hazai oklevéltár 432.

[4] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 260—261.

[5] Történelmi Tár 1891. évf. 300.

[6] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára. 262.

b) *Lengyelek ellen. Okt. 7.* Kázmér lengyel király tudatja a magyar rendekkel, hogy fiát hadsereg élén Magyarországba küldi, de nem azért, hogy bárkit jogaitól megfoszszon, hanem hogy az ország összes lakóit mindenben megvédelmezze.[1]

Okt. 9. Buda. A király meghagyja a kassaiaknak, hogy jövő szombatra vagy vasárnapra (okt. 12-én vagy 13-án), mire Kassára érkezik, szekereikkel, ágyuikkal és egyéb hadi eszközeikkel felszerelve táborba szállani készen legyenek.[2]

Okt. 9. Buda. A király felhívja Hédervári Imrét és rokonait, hogy a lengyelek ellen elrendelt hadbaszállásban résztvegyenek; az ellenség már behatolt az országba.[3]

Okt. 17. Buda. A király tudtára adja Bártfa közönségének. hogy Csupor Miklós erdélyi vajdát sereggel Kassára küldte; kéri, hogy neki mindenben higyjenek.[4]

Okt. 25. «In campo versus Sedimlipi» (= A Héthárs felé lévő táborban). Donyn Péter, a lengyel király hadvezére, felszólítja a bártfai kerületben lévő jobbágyokat, hogy Kázmér királynak hódoljanak meg.[5]

Okt. 29. A sárosi táborból. Kázmér lengyel királyfi levele a Kisszebeniek védelmezése ügyében.[6]

Decz. 22. Ismeretlen város levele ismeretlenhez, melyben írja, hogy a királyi sereghez «huffniczas» (Haubitzen = lövegeket) küldött; a lengyelek Héthárst körül akarják zárni.[7]

Decz. 24. A nyitrai táborból. A király levele Albert brandenburgi őrgrófhoz, melyben segítséget kér a lengyel király ellen.[8]

c) *Csehek és morvák ellen. Jún. 3.* Prága. Münsterbergi Henrik herczeg «montanis kutnensibus» (a kuttenbergi bányászoknak) írja, hogy a magyar király táborát Németbródban fel-

[1] Óváry: Oklevélkivonatok I. 512. sz.
[2] Történelmi Tár 1902. évf. 297.
[3] Hédervári-oklevéltár I. 369.
[4] Bártfa levéltára 1826. sz.
[5] Bártfa levéltára 1827. sz.
[6] Wagner: Dipl. Sárosiense 186.
[7] Bártfa levéltára 1836. sz.
[8] Mátyás király külügyi levelei I. 263.

ütötte; kéri, hogy Perinát és lovascsapatát Trcka Miklósnak Németbródra segítségül küldjék.[1]

Felette érdekes névjegyzéket találunk Mátyás királynak 1471-ben január első felében kiállított egyik okiratában,[2] melyben hadai kapitányainak meghagyja, hogy a (Kis-) Várdaiak javait kiméljék. Kapitányai a következők: 1. *Vuk*, a rácz deszpota fia; 2. *Bethlen Gergely*; 3. *Grabarjai Dezső Miklós*; 4. *Dóczi Péter*; 5. *Nagylaki Jaksity István* és *Demeter*. Teljesség kedvéért legyen még kiemelve, hogy a király okt. 16-án (Budán Várdai Simont és fivéreit a hadbavonulás kötelessége alól felmenti.[3]

Itinerár. Ápr. 8., 9.: Znaim; ápr. 16.: Brünn; máj. 16.: Iglau (egyik helyen máj. 12., 21.: Kolozsvár); jún. 23: Iglau; júl. 19.: Pozsony; decz. 21.: Esztergom; decz. 24: *Nyitrai tábor.*

1472.

a) *Lengyelek ellen. Jan. 2.* A nyitrai táborból. A király bizonyos erdélyi ügyben rendeletet bocsát ki.[4]

Jan. 2. Clymyatow. Osszolinszki András levele Bártfához, melyben írja, hogy a lengyel királynál közbenjárt, hogy a Szandeczen gyülekező és Magyarországba törő lengyel hadak Bártfát ne bántsák, ezeknek támadásától tehát ne féljenek.[5]

Jan. 12. Az Iszbeg melletti táborból a király rendeletet bocsát ki.[6] Iszbeg a nyitramegyei Üzbégh.

Jan. 18. A király a nyitramegyei Lubinából Sternberg Zdenkohoz intézett levelében írja: «Erre Nyitrát ostromoltuk, mely semmi ellentállást ki nem fejtett; a pécsi püspök oly szerződést kötött az ellenséggel, melynek értelmében a lengyelek a várat elhagyták és megigérték, hogy hazatérésük alatt magyar területen nem fognak kárt okozni. Erre Lubinát és Michaels-

[1] Történelmi Tár 1891. évf. 299.
[2] Zichy-oklevéltár XI. 79.
[3] Zichy-oklevéltár XI. 91.
[4] Történelmi Tár 1895. évf. 245.
[5] Bártfa levéltára 1842. sz.
[6] Vjesnik Zemaljskog Arkiva 1899. évf. 214.

berget egyszerre vettük ostrom alá és reméljük, hogy egy hét alatt beveszszük».[1]

Jan. 19. Sztroczkovi Bjeli (Fejér) János, Kázmér lengyel király sztropkói kapitánya tudatja, hogy Bartosfalvát tizenegy más községgel együtt elfoglalta.[2]

Jan. 22. A Mihályvára melletti táborból. Csupor Miklós erdélyi vajda értesíti Bártfát, hogy a király Szapolyai Imrét felvidéki kapitánynyá nevezte ki.[3] Ezen Mihályvára kétségkívül azon nyitramegyei Michaelsberggel azonos, melyet Mátyás király jan. 18-án írt levelében említ.

Jan. 23. A Radosna melletti táborban. A király tudatja Bártfával, hogy Szapolyai Imrét a felső részek védelmére küldött sereg kapitányává kinevezte.

Jan. 24-én ugyanonnan meghagyja Kassa, Bártfa, Lőcse s Eperjes városoknak, hogy Szapolyai Imrét 400 gyalogossal és hadiszerekkel segítsék.[4]

Jan. 28. Lőcse. Márton lőcsei városi jegyző levele Bártfához, melyben írja, hogy Jaszinszky itt a Szepességben lévő serege nyomorúságos állapotban van; majdnem meztelenek, alig van a tizediknek valami felszerelése; lovaikkal együttesen majdnem kimerültek. A király azon lengyeleket, kik Mihályvárt és Hubynát (= Lubina!) elfoglalva tartották, onnan kiszállásolta.[5]

Márcz. 6. Szepesvár. Szapolyai Imre figyelmezteti Késmárk városát, hogy a küszöbön álló ellenséges támadások ellen magát még idejekorán védelmi állapotba helyezze.[6]

Aug. 20. Grebow (a sárosmegyei Gribó) városa jelenti Bártfa városának, hogy a lengyel király katonái szorongatják a várost.[7]

Okt. 5. Visegrád. A király guti Ország Mihálynak és nánai Kompolti Miklósnak, a hűtlen Tari György összes birtokait adja.

[1] Fessler, Geschichte von Ungarn, II. kiadás. 96.
[2] Bártfa levéltára 1843. sz.
[3] Bártfa levéltára 1845. sz.
[4] Bártfa levéltára 1864., 1847. sz.
[5] Bártfa levéltára 1849. sz.
[6] Analecta Scepusiana I. 68.
[7] Bártfa levéltára 1896. sz.

Kiemeli, hogy a nádor nemrég (diebus paulo superioribus), midőn a lengyel király fia néhány hűtlen ember unszolására nagy seregével Magyarországba tört, hogy ezt — bár sikertelenül — hatalma alá kerítse, hűen kitartott törvényes királya mellett és minden erejét ennek szolgálatában mindaddig felhasználta, míg az ellenség az ország határából kiüzetett.[1]

Aug. 29. Esztergom. A király Kinizsi Pál érdemeit felsorolva, többi között azt is mondja, hogy nemrég (postremo) a lengyelek kezébe került Hwbyna és Nyitra vára ostromlása alkalmából megsebesült és kitünően viselkedett.[2] Magától értetődik, hogy itt nem Hubina, hanem Lubina értendő.

b) *Törökök ellen. Júl. 2.* Buda. A király Bártfa városának írja, hogy rövid idő alatt a törökök ellen vonul; küldjenek neki Váradra ágyúkat és a hozzávaló szekereket.[3]

Júl. 17. Vácz. A ferrarai püspök levele, melyben a ferrarai herczeget egyebek közt a török elleni hadikészületekről is értesíti.[4]

Júl. 24. A dalmát hatóságok jelentik a velenczei signoriának, hogy a Dalmácziában annyi pusztítást és romlást okozó török csapatnak egy *Tarpaval* nevű magyar ember a vezére s hogy az egymást érő veszélyes betöréseknek csakis a nevezett vezér megöletése által lehetne elejét venni. A signoria, bár a zárai hatóság jelentése szerint Tarpaval hajlandó volna 3000 aranyért velenczei szolgálatba lépni s 400 törökből álló csapatját kiszolgáltatni, ravaszságot sejtvén, elrendeli, hogy Tarpaval bérgyilkosok által titkon megölessék, 1500 aranyat szánván e czélra.[5]

Itinerár. Jan. 2.; *Nyitrai tábor;* jan. 12.: *Üzbégi tábor;* jan. 18.: Lubina; jan. 23., 24., 25.: *Radosnai tábor;* márcz. 15.: Medvevár; jún. 23.: Diósgyőr; aug. 24.: Tata; aug. 29.: Esztergom; szept. 22., 23., 25.: Esztergom; szept. 6., 8., 9.: Pozsony; nov. 4.: Győr; nov. 11., 30.: Sopron; decz. 4., 6., 18.: Sopron; decz. 18., 20.: Kalocsa.

[1] Békefi: A pásztói apátság története 392.
[2] Zichy-oklevéltár XI. 123.
[3] Bártfa levéltára 1888. sz.
[4] Óváry: Oklevélkivonatok 514. sz.
[5] Óváry: Oklevélkivonatok I. 515. sz.

1473.

Lengyelek ellen. Decz. 9. és 10. A (zemplénmegyei) *Modra vár ostromlása alatt.* A király a székelyek ügyében rendeletet bocsát ki.[1]

Itinerár. Ápr. 3., 8., 9., 21.: Pozsony; máj. 1., 12.: Brünn; jún. 16.: Bártfa; jún. 28., 29.: Brünn: júl. 5., 14.: Pozsony; nov. 19., 20.: Diósgyőr; decz. 9.: *modrai tábor;* decz. 31.: Sopron.

1474.

Törökök ellen. Jan. 31. Raguza város jelentése a királyhoz. A raguzai követek 1473 decz. 28-án tértek vissza Konstantinápolyból. Uzum Haszán békét kötött a törökkel. Románia basája, a boszniai származású Szulejman bég eunuchus, Albánia felé fog vonulni; Moldvaország ellen hadba készül, mert Radul, a nagy Oláhország ura, ki a szultánnak szolgált, István moldvai vajda közreműködésével országából elüzetett, az oláh Drakula pedig ezen István vajda segítségével Oláhországot elfoglalta.[2]

Márcz. 14. Lőcse. A király levele a német birodalom fejedelmeihez, melyben őket a törökök ellen indítandó háborúban közreműködésre serkenti.[3]

Máj. 14. Raguza város levele a királyhoz. Románia basája nagy haderővel Nagoricinóból, mely Koszovótól három napi távolságban fekszik, kivonult; várják őt Schopiában (= Üszkübön), innen átmegy Sithnizára;[4] innen hova megy, nem tudni. Sithnicza oly helység, honnan az Albániába, Boszniába s a Dunavidékre vezető utat megmutatják neki s honnan Raguzába is mehet.[5]

[1] Székely oklevéltár I. 220. — Történelmi Tár 1890. évf. 121.

[2] Raguzai oklevéltár 631.

[3] Mátyás kir. külügyi levelei I. 297.

[4] Erre nézve felvilágosításul szolgálna talán a következő: Imolai Melchior albániai főkormányzó levele 1463 jul. 19-én (Skutariból) Gonzaga Bengarde őrgrófnéhez. — A szultán Bosznia nagyobb részének elfoglalása után ott 20,000 embert hagyott; Szerbiába a *Sighinicza* (= Szjenicza) nevű, Skutaritól két nap alatt elérhető helyre ment és ott megállt. (Acta Bosnæ 255.)

[5] Raguzai oklevéltár 631.

Jun. 6. A pápa a törökök elleni harcz vezérének, Szapolyai Imrének kérésére, a savniki monostor jövedelmét ennek unokaöcscsének adja.[1]

Jun. 8. Buda. A király levele a lengyel királyhoz. Megkapta e napokban Uzum Haszán perzsa fejedelem levelét, melyben őt értesítette, hogy teljes erejével nemrég a török szultán ellen fordult és őt hasonló fellépésre felhívja. Erre azonban saját (t. i. a magyar királyé) ereje nem lévén elegendő, serkenti a lengyel királyt, hogy ezen hadjáratban résztvegyen.[2]

b) *Csehek és osztrákok ellen. Márcz. 11.* Nürnberg. A cseh követek feljogosítják Frigyes császárt, hogy azon esetre, ha a Mátyás király ellen indítandó közös hadjáratban a vezérlést személyesen át nem venné, a főparancsnokságot egyik főkapitánynak átadhassa.[3]

c) *Lengyelek ellen. Okt.* A Mátyás király és a lengyelek közti háborúban az utóbbiak hadserege a sziléziai Brieg előtt táborozott, a nélkül, hogy azt bevette volna; mindkét rész sok kárt tett egymásnak.[4]

Itinerár. Jan. 21.: Bártfa; márcz. 4.: Bártfa; márcz. 12.: Lőcse (más helyen Trencsén);[5] márcz. 17.: Lőcse; ápr. 4.: Korpona; júl. 22., 25., 26.: Trencsén; aug. 8., 10.: Olmütz; aug. 23.: Oppeln; szept. 19.: Boroszló; nov. 2., 17., 27.: Boroszló; decz. 2., 3., 4., 13., 21., 24., 29.: Boroszló.

1475.

a) *Törökök ellen. Jan. 24.* Torda. Mátyás királyhoz az Erdélybe betörő török had megveretéséről szóló jelentés. A török basa a szultán fiával, Ali béggel és egyéb vajdákkal, kiknek vezérlete alatt 100,000 török és 20,000 paraszt az utak egyen-

[1] Történelmi Tár 1899. évf. 8.

[2] Mátyás király külügyi levelei I. 300.

[3] Chmel: Regesten Kaiser Friedrichs IV. 6844. sz.

[4] Cod. dipl. Silesiæ. IX. 148.

[5] Mátyáskori dipl. eml. IV. 304. szerint a király Trencsényből e napon a ferrarai érseket a lengyel és cseh királyokkal kötött békekötéséről tudósítja.

getésére s a várak ostromlására használandó felszereléssel összesereglett, Bulgáriából kiindulva Moldvaországba jött. István moldvai vajda erről értesülve, arra törekedett, hogy a honnan csak lehetett, a székelyektől és a velök szomszédos területektől segélyt szerezzen; moldvai oláh alattvalói körülbelül 50,000 főnyi sereget képeztek, fegyveres magyar pedig 1800 volt. Midőn összegyűlt seregét megszemlélte, belátta, hogy ily csekély erővel az ellenséggel nem bocsátkozhat nyílt csatába, miért is jónak találta, hogy megerősített helyre visszavonuljon és mindazon területeket, melyeken keresztül a törököknek jönniök kellene, elhamvassza, hogy ne legyen nekik elegendő élelmiszerük. Ez azonban nem úgy vált be, a mint ő szándékozta. Egynéhány napig tényleg szűkölködtek ugyan élelmiszerekben és ki is fáradtak, de segítettek a bajon azáltal, hogy kocsik és igásmarhák felhasználásával Havasalföldről élelmiszereket hozattak, a mit István meg nem akadályozhatott. Hét török vajda ki lett küldve, hogy a székelyek és moldvai csapatok közelében felállított és jól körülzárt élelmiraktárakat elfoglalják, de a székelyek szerencsésen verték őket innen vissza, sőt annyira jutottak, hogy még azon élelmiszereket is kezükbe kerítették, melyeket a törökök maguk után szállítottak. Látván tehát, hogy a szerencse nekik nem igen kedvez, elhatározták magukat arra, hogy a harczot felvegyék. A törökök hadiállása e czélra a vajdára nézve kedvezőnek látszott, a mennyiben az ellenség egy szűk és sehogy sem alkalmas völgyben tartózkodott, melyben a körülötte felállított erődítmények miatt nem tudott a harczra kellőleg kibontakozni. A támadás jan. 10-én kezdődött reggel és tartott szakadatlanul jan. 12-ig a nélkül, hogy a túlsúlyban lévő ellenséget állásából kiszorítani tudták volna. Jan. 12-én hajnalkor megindították a legerősebb rohamot és sikerült nekik az ellenség nagy részét nyíl- és lándzsatámadással ártalmatlanná tenni. Midőn a törökök belátták, hogy már nem tudnak ellentállani, futásnak indultak; az oláhok, székelyek és magyarok üldözőbe vették és teljesen megverték; a török basa, a szultán fia, Ali bég és egynéhány más vajda fogságba kerültek. De volt e győzelemnek még egyéb hatása is: öregebb Baszaráb havasalföldi vajda, kit a törökök egy másik várban ostromol-

tak, észrevette a törökök menekülését, kirohant a várból és megszalasztotta az ellenséget.[1]

Jan. 25. Sacovia (Sonzonia, illetve *Szucsava*). István moldvai vajda levele az összes keresztény fejedelmekhez. A török szultán körülbelül jan. 6-án 120,000 főnyi sereget küldött ellene, melyben fia, Szulejman első basa, Beli Erbizi második főparancsnok, Románia s a Montagna kormányzója, Insi bég, Ali bég, Szkander bég, Dorazi, Baltirlubedi, Sepefabede, Sulazi, Chasara bég, Beri bég (Izsák Rasache fia) jelen voltak; sikerült neki őket legyőzni s számosat közülök fogságba ejteni. De mivel a szultán ennek hallatára mindent el akar követni, hogy ezen bukást jóvá tegye, felhívja a czímzetteket, hogy őt az előrelátható török támadás ellen segélyben részesítsék.[2]

Jun. 5. A velenczei signoria örömét fejezi ki a Mátyás király által Belgrádnál kivívott győzelem felett.[3]

Jun. 20. Jassy. István moldvai vajda válasza a magyar királyhoz küldött saját követeihez. (A követség tagjai között voltak Sztancsul, Duma és Mihály nemesek.) A fehérvári (=Alba[4]) várnagy embere levelet hozott a vajdának, melyben írja, hogy Pangopából megérkezett egy olasz hajó, melynek födélzetén az olaszokon kívül Sándor nevű komája is volt; a hajó parancsnoka bizonyos Fülöp nevű tengerésztiszt; az egyik követ elbeszélte, hogy Sándor, a vajda nejének fivére, a harmadik napon (Mangop-ra) jött és ezen Mangopot, atyai örökségét, visszaszerezte; most is ott tartózkodik; ez pedig hiteles dolog. A törökökről azt beszélik, hogy Axemat basa gályáival

[1] Mátyáskori dipl. eml. II. 299—300.

[2] Mátyáskori dipl. eml. II. 301. Ezzel összefüggésben áll Mátyás királynak 1475 tavaszán István moldvai vajdához intézett két levele, melynek elsejében örömmel fogadja a vajdának ajánlatát, hogy a magyar koronának hódolva, a törökök elleni küzdelmekben részt akar venni; másikában pedig a vajdának értésére adja, hogy Illés nevű követét mindaddig vissza nem küldhette, míg valamely bizonyos hírt nem tud és hogy saját követét a moldvai követtel közelébb útnak indítja. (Mátyás király külügyi levelei I. 313—314.)

[3] Óváry: Oklevélkivonatok I. 520. sz.

[4] Nem szenvedhet kétséget, hogy ezen Alba alatt Albaneszter, vagyis Neszterfejérvár értendő. Erről majd alább lesz szó.

Kaffára jött, három napig Kaffát ostromolta, a negyedik napon bevette, a mi szintén hiteles. Kaffán tartózkodott a tatár horda volt császárja 1000 tatárral, kik mindnyájan a császárral együtt most a törökkel egyesültek; hallotta továbbá, hogy a törökök ellene akarnak törni szárazföldön és vízen, hogy a hadihajóval Fehérvárt és Kiliát akarják bombázni, már közel is vannak; a szultán pedig szárazföldön közeledik, hogy Moldvaországot saját és vele egyetértő oláhok seregével elfoglalja; azért szükséges, hogy oly futárt keressenek, ki éjjel-nappal utazva, mindezen híreket Mátyás király és a nála levő követség tudtára hozza.[1]

A vajda levele zavarosan van fogalmazva és hézagosan közzétéve. Azért felette érdekes azon jelentés, melyet Kálmáncsai Domonkos székesfehérvári prépost és Hatvani (Hathnatam?) Gáspár magyar követek 1475 jún. 25-én Beszterczéből Mátyás királyhoz küldtek. Ők István vajda udvarához lettek küldve, ugyanezen forrásból merítettek, ugyanazt mondják, de világosabban. «Midőn Beszterczét készültünk elhagyni, jött a moldvai főurakhoz István moldvai vajdának egy embere, ki az idemellékelt levelet hozta és élő szóval a következőket adta elő. Maga a vajda elküldte egynehány nappal ezelőtt nejének fivérét, Sándort, a Mango nevű országba, melyet miután boljárjai felségedhez utaztak, fegyveres erővel elfoglalt és melynek összes előkelőbb és kisebbrangú lakosait hatalmának alávetette. Előadta továbbá, hogy a törökök hatalmas sereggel és 40 gályával jöttek Kaffa ostromlására, melyet körülzártak és a benne lévő kastélylyal kezükbe kerítettek. Miután ez sikerült, a kastélyban lévő összes olaszokat a város tekintelyes lakosaival együtt kegyetlenül megölték, a város többi lakosainak azonban régi szabadalmaikat meghagyták; mondják, hogy körülbelül 40,000 tatár egyesült a törökkel, hogy Kaffát bevegyék, hogy most azért szövetkeztek, mert azon tatár császár, kiről Sztancsul felséged előtt tett említést, Kaffán a törökök és tatárok által fogságba ejtetett. Miután István vajda most belátja, hogy ezen ügy állása ránézve veszélylyel járhatna, boljárjai által minket arra kér, hogy felséged országának alsó részeit figyelembe venni s mi-

[1] Mátyáskori dipl. eml. IV. 308.

előbb oda vonulni kegyeskedjék; reméli t. i., hogy a török felséged mozgósításának hírére nem fog oly könnyen Moldva- vagy Magyarországra törni; szükséges, hogy a király őt mielőbb értesítse, mert mihelyt a török megérkezik, ki már régen úton van, a Havasalföldiek, kik már régen a magyar király ellen áskálódnak, felséged és a vajda ellen fel fognak lázadni. Híre jár, hogy a szultán szárazon és tengeren hatalmas sereg élén nyomul előre.

Három nap előtt megkaptuk azon levelet, melyet felséged hozzám, Domonkos préposthoz intézett es melyben Drakula vajdának az országba való bebocsátását velem közli. Én a levél átolvasása után, tartalmát a boljárokkal közöltem, kik örömmel vették, hogy felséged őt (Drakulát) vajdává tette s azt kérik, hogy felséged őt fegyveres erő élén ide küldje, mert István vajda őt (?) erőszakkal itt Jassamark-on, a «forum filisteorum»-ban fogva tartja, a mint ezt felséged István vajdának ide mellékelt leveléből olvasni fogja; kérjük, hogy levelünk átadóját minél korábban hozzánk visszaküldeni szíveskedjék, hogy tudjuk, mit kellene ez ügyre vonatkozólag István vajdának üzennünk.»[1]

Úgy a vajda, mint a magyar követek levele magyarázatra szorul. Mindenekelőtt kiemelendő, hogy egyik levélnek sincs évi keltezése; de miután Baduario Sebestyén követ 1475 jún. 30-án Budán kelt és a velenczei dogehoz intézett jelentésében mindkét levélről említést tesz[2] és Kaffa (a mai Theodosia) eleste 1475 nyarára esik,[3] nem szenvedhet kétséget, hogy mindkét levelet 1475-ben irták. Mango (Mangop) nem más, mint a *Mankup-Kaleh* sziklavár, melyet a genuaiak alapítottak és mely a Krim-szigeten még most is létezik; a tatár uralkodó, kit a követek levele említ, nem más, mint *Mengeli-Gheraj*. Domonkos prépost utólevelének azon passzusa, hogy István vajda «őt itt már fogva tartja» rosszul van fogalmazva vagy rosszul közölve, mert nincs értelme. Kit tart a vajda fogságban? Drakuláról nem lehet szó, tehát hiányzik a fogoly neve. Jassamark

[1] Mátyáskori dipl. eml. IV. 306., 307.
[2] Mátyáskori dipl. eml. II. 267.
[3] Mátyáskori dipl. eml. II. 269., 271.

a mai Jassy; a prépost mondja: «huc in foro filisteorum», a mi annyit jelent, mint a filiszteusok vásárán; filiszteusok alatt jászok értendők; mark a németben annyi, mint vásár, és így biztosra vehető, hogy Jassy régi német neve *Jassenmarkt* (magyarul *Jászvásár*).

Júl. 18. Buda. Roverella Florius jelentése a ferrarai herczeghez. A pozsonyi országgyűlésnek immár vége van; minden tűzhely után egy arany hadiadót szavaztak meg a törökök ellen; remélik, hogy ily úton több mint 500,000 aranyat fognak összegyűjteni. A főurak és a megyék követei nagyon elégedetlenek, mert ezen felette nyomasztó hadiadót csak azon reményben szavazták meg, hogy egynehány olasz hatalom őket segélyben fogja részesíteni, a mint ezt a velenczei signoria kilátásba helyezte; most azt hiszik, hogy őket nevetségesekké tették és megcsalták, de azt még jobban fájlalják, hogy a királynak a sikeres cseh hadjáratból való visszatérése által a törökök teljes ereje s támadó fellépése ellenök irányult, mert a törökök, midőn hírét vették, hogy a király visszatért és hogy a kilátásba helyezett olasz támogatás elmarad, a tengeri harczot megszűntették és teljes hadi erejüket Magyarország felé irányítva, most már másodízben Moldva felé vonultak, hol mult télen nagy vereséget szenvedtek; a szultán elrendelte, hogy a Fekete tengeren 60 gálya s egyéb vízi jármű a Duna torkolatán készen álljon, hogy István moldvai vajda kezén lévő igen jelentékeny területet elfoglalják. Hogy ennek elejét vegye, Mátyás király ezen István vajdát, ki egynéhány évvel ezelőtt vele szemben nem igen példásan viselkedett, újra kegyelmébe fogadta, minek az a következménye, hogy a vajda külön követség útján a királynak hűségi esküt tett és hűsége jeléül az utolsó harczban elfoglalt egynéhány zászlót és egyéb zsákmányt neki küldte. A király azonkívül Drakula Lászlót újra kinevezte oláh vajdává és visszahelyezte őt országába, mert elvárja tőle, hogy a törökök ellen megindítandó háborúban éppen úgy fog beválni, mint már évekkel ezelőtt. Oláhországból 50,000 igen alkalmas embert lehet összetoborozni.[1]

[1] Mátyáskori dipl. eml. II. 272., 273.

Júl. 24. Buda. A király megparancsolja Bártfa városának, hogy miután a jelenlegi török hadjárathoz sok tűzér kell, egy tűzmestert küldjenek neki.[1]

Okt. 14. Buda. A velenczei követ a velenczei doget többek között a következőről is értesíti: A magyar király elrendelte, hogy hadseregének egy része négy különféle úton Erdélybe vonuljon, hogy az utazás kényelmesebb, az élelmiszerek szállítása könnyebb és az átvonulás alkalmával egyes területeknek okozott kár kisebb legyen. A fehérvári úton vonuljon a cseh hadosztály, Szegeden keresztül menjenek a magyarok, Váradon keresztül a magyar gyalogság, Heget-en (?) át a cseh (gyalogság) és mindnyájan gyülekezzenek Siurin-ben (=Szörény) és várják be a királyt, ki a gyalogság hátramaradó részével vízen fog jönni.[2]

Okt. 28. Tolna. A király tudtul adja Kassa városának, hogy összes haderejével a török ellen megindult és e szerint hosszabb időig az országon kívül tartózkodik; felhívja a várost, hogy az országos ügyek elintézésével megbízott Szapolyai Imrének intézkedéseit mindenben teljesítsék.[3]

Nov. 21. A velenczei államtanács a magyar határon állott török hadsereg szétoszlatása s velenczei birtokok felé való vonulásának hirét vevén, kellő intézkedéseket tesz e birtokok megvédése czéljából.[4]

Decz. 5. Pétervárad. Gábor egri püspök a velenczei követet a belgrádi hadi eseményekről értesíti. A király a hajóhaddal Belgrádnál kikötött; holnap maga (a püspök) utána indul. A legközelebben fekvő vár kikémlelése alkalmából egynéhány magyar ember, kik közelebbre mentek a falakhoz, mint szükséges volt, lövegek által megölettek, de egynéhány kiváló török is esett fogságba. Haram basa vajda, Ali bég után a másodparancsnok, nagy hadierővel Szendrőn tartja magát. A fővezér a császári tábort a régi helyén őrzi; a szultánt nagyon gyötri

[1] Bártfa levéltára 1973. sz.
[2] Mátyáskori dipl. eml. II. 282.
[3] Hunyadiak kora XI. 546. (V. ö. Bártfa levéltára 1980. sz.)
[4] Óváry: Oklevélkivonatok 527. sz.

a köszvény; némelyek szerint Konstantinápolyba vitték, mások mondják, hogy még a táborban van. Mindenki retteg; a moldvaiak, erdélyiek, havasalföldiek es székelyek a király parancsára készenlétben vannak.[1]

Ezen török hadjáratokra vonatkoznak még a következő adatok is:

1. A király (Budán) Fancsi Mihálynak szemére hányván, hogy az ő halálának költött hírével zavart akar a székelyek között támasztani, meghagyja neki, hogy 300 székelylyel rögtön siessen a szorongatott István moldvai vajda segítségére.[2] Ezen levélen sem a keltezés éve, sem napja ki nem betűzhető ugyan, de nem szenvedhet kétséget, hogy kiállítása 1474 végére vagy 1475 kezdetére helyezendő.

2. A király (Budán) 1485 nov. 30-án a horvátországi Raveni-családbeliek kéresére Pálóczi László volt országbírónak egyik ítéletlevelét átírja, mert ezen levél a «körülbelül tíz évvel ezelőtt, midőn Andreas Chalapy török vajda, a keresztények ellensége s kegyetlen üldözője, Horvátország főpusztítója nagy sereggel betörvén, tűzzel-vassal garázdálkodott» a család egynéhány okirata az országbíró ítéletével együtt elpusztult.[3]

Igaz ugyan, hogy ezen szövegezésből a török vajda betörésének ideje pontosan meg nem állapítható, de nagyon valószinű, hogy 1475-re esik. A mi pedig Chalapy Andrást illeti, kiemelendő, hogy Chalapya nem más, mint a török *Cselebi*. Erről különben az «Erdélyi Múzeum» 1904. évf. 31—33. lapjain közelebbit írtam. Vajjon fenti András alatt az Ozmanidák Magyarországra szakadt ágának egyik tagját kelljen-e felismernünk, nem merem határozottan állítani; a nagyobb valószinűség azért szól mellette, mert András nem török név és mert Bajazet Ottmann, ezen ág egyik tagja 1476 (nov. 16.) és 1477-ben (febr. 10.) és 1479 (aug. 19-én) Ausztriában mint Berchtersdorf, Báden és Rauhenstein kastélyok intézője szerepel.[4]

[1] Mátyáskori dipl. eml. II. 288.
[2] Székely oklevéltár I. 221.
[3] Történelmi Tár 1910. évf. 412.
[4] Chmel: Regesten Friedrich's IV. 7079., 7088., 7316. sz.

Itinerár. Jan. 9., 13.: Boroszló; febr. 17., 19., 26.: Boroszló; márcz. 12.: Ratibor; márcz. 22.: Brünn; ápr. 14.: Brünn; ápr. 24., 28.: Pozsony; szept. 8.: Diósgyőr; okt. 25.: Szeged; okt. 28.: Tolna; nov. 3.: Pétervárad; nov. 5.: Mohács; nov. 30.: Pétervárad; decz. 30.: Belgrád.

1476.

Törökök ellen. Jan. 16. A király Sabácz vár alatti táborából levelet ír a pápának.[1]

Jan. 23. Buda. Követi jelentés a milánói herczeghez Sabácz ostromáról.[2]

Jan. 27. Velencze. Botta Lénárd követ jelentése a milánói herczeghez. A magyar király Szendrő szomszédságában erődöt épített, melyet a törökök körülbelül 20,000 főnyi sereggel elfogaltak, a 2000 főből álló magyar őrség elesett.[3]

Jan. 30. Sabácz vár ostroma alatt a király Sásvári Illés fiai érdekében rendeletet bocsát ki.[4]

Febr. 3. Sabácz alatti tábor. A király a nápolyi király magyarországi követét tudósítja Sabácz ostromáról. A törököknek Ali bég és Sachi bég vezérlete alatt a vár felmentésére siető seregét visszaverte s ennek következtében reméli, hogy a várat rövid idő alatt kézrekeríti; az ostromra már megtette a kellő előkészületeket. A harcz részleteiből a következőket emeli ki: Ali bég és Sachi bég febr. 2-án öt más vajdával érkeztek meg, meghozván magukkal az összes török erőt, melyet a vár felszabadítására mindenhonnan össze tudtak gyüjteni. Midőn egész seregük a vár elé jött, Ali bég és Sachi bég a többi csapatvezérrel egy a várral szemben lévő magaslatot szálltak meg; mi pedig készenlétben állott gyalogságunkkal, miután a várban csak az ennek védelmezésére okvetlenül szükséges embereket hagytuk vissza, a váron kívül elejükbe vonultunk. Már farkas-

[1] Mátyáskori dipl. eml. IV. 312.
[2] Mátyáskori dipl. eml. II. 338.
[3] Magyar-szerb összeköttetések levéltára 264.
[4] Századok 1888. évf. 747.

szemmel nézett egymásra a két sereg, midőn a magaslaton álló vezérek készültségünk láttára a fősereghez visszavonultak. Mi ezalatt az ellenséget nagyobb lövegekkel bombáztuk, úgy hogy egynéhányan el is estek. Az összes vezérek ezen annyira megijedtek, hogy összes csapataikkal futásnak indultak.[1]

Febr. 3. Velencze. Követi jelentés a milánói herczeghez a török-magyar hadjáratról, nevezetesen Szendrő ostromáról. Már jan. 27-én értesítette a herczeget, hogy egy Albániából kapott hír szerint a törökök egy bástyát elfoglaltak, melyet a magyar király Belgrád védelmezésére s Szendrő ostromlására építtetett. Ma jelentheti, hogy Magyarországból vett hír szerint ezen adatot megerősítheti, sőt — a mi több, — hogy a törökök újra Nagy-Oláhországra törtek, a magyar király kapitányának, Drakulának területeit pusztították és Baszarábot, az oláh vajdát megölték.[2]

Febr. 15. A Sabácz alatti táborból. Az egri püspök a pápát Sabácz bevételéről részletesen értesíti.[3]

Júl. 3. Buda. Dr. Lupus Lukás tudósítása a milánói herczeghez. István moldvai vajda (az inneni Oláhországból), a magyar király hűbérese, hatalmas ember, ki 25—30,000 gyalogost tud harcztérre bocsátani, követeket küldött a magyar királyhoz, kik jelenleg Budán vannak és a következő felvilágosítást adták: 1. István vajda egész országával együtt hű marad a királyhoz. 2. A szultán hadihajóit Konstantinápolyból a Fekete tengerre helyezte át és midőn a moldvai követek a török hadihajókat elhagyták, a szultán a Fekete tenger mentén a moldvai várakkal szomszédos Várna nevű kastélyban tartózkodott. 3. A vajda meg van győződve róla, hogy a szultán minden áron két hadihajót akar két erődítménye ellen irányítani, melynek egyike Kilia, másika pedig castro Mauro; mindkettő igen erős; az utóbbit olaszul Moncastro-nak nevezik; innen akarja a török egyik hadseregét száraz úton Havasalföldre küldeni, melynek ura szintén a magyar király fenhatóságát elismeri; ezt pedig a

[1] Mátyáskori dipl. eml. 342., 343.
[2] Mátyáskori dipl. eml. II., 339., 340.
[3] Mátyáskori dipl. eml. II., 344.

szultán nemcsak azért akarja tenni, hogy a Havasalföldön garázdálkodjon, hanem hogy a fenti két vár Moldva-oldalról segítséget ne kaphasson.

A szultán újra kinevezett egy boszniai királyt és pedig egy Mátyás nevű keresztényt; ez Mátyás magyar királyhoz azzal fordult, hogy őt királynak elismerje s hogy a törököknek hódolt bárói készek arra, hogy a magyar királyhoz forduljanak. A szultán ennek hallatára hatalmas sereget menesztett az új király ellen, hogy várait ostromolja. Az új király azonnal segélyt kért a magyar királytól, ki a kalocsai érseket és Bátori István nevű hatalmas magyar főurat, kik a hadsereg egyik részével Belgrád táján tartózkodtak, segítségére küldte. Ali bég vajda, alig hogy elutazásukról értesült, egész erejével Szendrőt elhagyván, hajóhídon kelt át a Dunán és Erdély felé vonult, hol arany- és ezüst-, valamint sóbányák vannak; azt hitte, hogy nemcsak Erdélyt károsítja, hanem hogy ennek megvédelmezése czéljára az új boszniai király segítségére sietettek egy részét onnan vissza fogják rendelni. A magyar király Ali bég ellen azoknak egy részét rendelte ki, kik Belgrádon maradtak vissza. A kalocsai érsek arról értesítette a magyar királyt, hogy a törököt megszalasztották és az új boszniai királyt az ostromlás alól felmentették; úgy az érsek, mint Bátori István még Boszniában van. A török — úgy vélik általában — azért nevezett ki új boszniai királyt, mert a magyar király Ujlaki Miklós nevű vajdáját Bosznia királyává tette.[1]

Márcz. 7. Buda. Veronai Gábor egri püspök jelentése a pápához. Sabácznak szerencsés elfoglalása után arról értesítettem szentségedet, hogy királyom Sebernicze nevű ezüstbányás várost összes környékével akarja elpusztítani, a mi neki Vuk (= Boch) szerb deszpota, Drakula László s egyéb kapitányainak közreműködésével sikerült is. Ezek titokban keltek át a Száván és mindent úgy végeztek, a mint nekik a király meghagyta; a szerb deszpota tudatta ezt velem tegnap; e hadi vállalat részletei a következők: Midőn a nevezett hadvezérek seregükkel az említett városhoz közeledtek, a környékén lévő városokat és falva-

[1] Mátyáskori diplom. emlékek. II. 316—318.

kat a pusztítástól megkímélték ugyan, de minden lakott terület kerülésével azon iparkodtak, hogy útjukat hegyeken és erdőkön keresztül tegyék; erre 150 válogatott lovast török ruhába bujtattak, kik a vezérek utasítása értelmében kevéssel a szürkület előtt az ellenséges támadást nem sejtő város külső részeibe behatoltak. Ezen a napon éppen vásár volt a városban és számos környekbeliek vitték oda árúikat; azalatt, míg mindenki eladó árúival foglalkozott és az említett katonák török ruhában a többi közönséggel összevegyültek és senki ellenséges támadásra nem gondolt, a deszpota hatalmas rohammal a városra tört, több mint 500 lakost elfogott, a többieket majdnem egészben megölte; a városban volt körülbelül 700 ház, melyben a támadók sok értékes tárgyat találtak; lévén a város az egész vidék góczpontja, könnyen hihető, hogy a házakban rengetek ezüstöt (a szultán birtokát képezőt is), finom selyemkelmét és egyéb drágaságokat találtak, készpénzben 127,000 aspert, finom ezüstben öt salmát találtak.[1] A hozzám érkezett küldöncz elbeszéli, hogy a katonák a polgárok házaiban talált ezüstdarabokat baltákkal maguk között felosztották. A felprédálás bevégeztével elhamvasztották a várost. Innen ugyanazon szándékkal *Cuzelath* nevű város felé indultak, mely három magyar mérföld távolságban fekszik és melyhez három részre felosztott csapataikkal siettek; összesen ötezren voltak. Midőn a városhoz közel lévő egyik erdőhöz értek, a szomszédos népek, hogy a garázdálkodást megakadályozzák, ijedtségükben hamarjában fákkal torlaszolták el az utakat, hogy a lovasság ne tudjon rajtuk előrehaladni, a támadók ezt azonban különös csellel kikerülték, vagy 400 embert bocsátottak ellenük, hogy vívjanak velük és őket inkább feltartsák, mintsem harczba bocsátkozzanak; az ellenség körülbelül 2000 főből állott; míg e kézitusa tartott, a vezérek távolabbi pontokból sietve keresztülhajtanak az erdőn, hátul támadják meg az ellenséget, megölnek mindenkit kivétel nélkül, össze-

[1] *Asper* a törökben annyi mint Akcse — az olasz Acchia — melyből 3 egy para, 120 egy piaster. *Salma* a középkorban úgy gabona-, mint folyadékmértéket jelentett. Kallipoliban mint folyadékmérték 7779 párisi köbhüvelyket jelentett.

hordják a hullákat nagy rakásra, sokat karóba húznak, hogy az esetleg erre járó törökök elriasztó példát lássanak. Erre *Savonich* felé sietnek. A savoniták éppen úgy, mint a cuzeliták, azon voltak, hogy az utakat eltorlaszolják; de midőn a feléjök közeledő sereget megpillantották, futásnak indulva, egy védett hely felé siettek, hol a deszpota egy nyíl által lábán megsérült, de remélik, hogy egészségét visszanyeri. Akkor végre hozzáfogtak mieink, hogy sem helységeket, sem házakat meg ne kimélve, tűzzel-vassal mindent tönkre tegyenek. Olyanok, kik a vidéket ismerik, állítják, hogy az ellenség, ha száz mérföldig behatolt volna Törökországba, nagyobb kárt nem okozhatott volna a törököknek. Nem fogok Drakula kegyetlenségének ecsetelésében túlozni, hisz ismerik ezt mindenütt. Saját kezeivel izenként feldarabolta a fogoly törököket és karóba húzatta őket; ilyenkor az volt a mondása: ha az idejövő törökök ezt látják, annyira megijednek, hogy hátat fordítva megszöknek; ő az, ki karóba húzott emberek erdejét csinálja. Ezen ország legelső emberei állítják, hogy addig, míg Havasalföldön uralkodott, több mint 100,000 embert részint karóba húzással, részint egyéb rettenetes halállal kivégeztetett, miért is őt a király 15 éven át súlyos börtönbe záratta; de itt sem fékezte vad természetét és úgy mint a karóba húzott emberekkel szokott elbánni, apró részecskére feldarabolt fát szögezett a falra. Mult évben visszanyerte szabadságát és a törökök elleni háborúba küldetett, mert tőle rettegnek a törökök. A küldöncz azt is mondja, hogy Alibég a basa (nagyvezér) parancsára a hegyekben tartózkodik, maga pedig (a nagyvezér), miután Sabáczot nem tudta megmenteni, elment, hogy a szultánnal tanácskozzon; ebből világosan kitűnik, mily előnyösnek kezd már lenni Sabácz bevétele, mert ez által nemcsak a török berohanások meg vannak akadályozva, hanem az összes kereszténység most már ezen betörések ellen jobban tudja magát már előre is védeni és mindazon birtokokat, melyeket a törökök Boszniában és környékén kezükön tartanak, könnyebben lehet innen megtámadni. Képzelhetem, mily nyomott hangulattal veszi a török a dolgok ilyetén fordulatát és figyelembe kell venni azt is, hogy — ha elejét nem veszszük — mily erővel és készülettel fogja magát megboszulni.

A király azoknak, kik Sabáczot újra felépítik, meghagyta, hogy erősebbé tegyék mint volt; a Száván és a Dunán új hidakat emeltet és a Sabácz ostromában részt vett katonáknak rövid pihenőt engedett, mire maga (a király) a budai vár kormányzója halálának hírére, kinek kezén az egész kincstári vagyon volt, Budára utazott, hol a hatalmas és előkelő kincstartó tegnap (márcz. 6-án) a király jelenlétében nagy pompával és tisztelgéssel eltemettetett. Ezen és egyéb ügyek rendezése után a király a megkezdett teendők folytatására pár nap alatt leggyorsabban vissza fog utazni, mert a hidak építésébe már belekezdtek és a hadsereg nem messze Belgrádtól áll. Remélem, hogy Szerbiát, még mielétt a török megérkezhet, elpusztíthatja. Mihelyt a folyók állása megengedi, azon már korábban tervezett határozatát akarja végrehajtani, hogy a moldvaiakkal és Nagyoláhország lakosaival Havasalföldön egyesüljön.[1]

Ápr. 6. Raguza. A raguzai tanács jelentése a velenczei dogehoz. Egy megbízható kereskedő, ki nemrég a szerb Trepcsaból hazaérkezett, a következőket jelenti. A törökök a Dráván roppant mennyiségű apróbb hajókat, melyeket «*plattos*»-nak neveznek,[2] építenek, hogy azokat a Szávára szállítsák; gyártja ezeket pedig több ezer ember. A romániai basa Sophiában van; itt és máshonnan sereget gyüjt. A szultánról mondják, hogy Drinápolyba érkezett és itt az ázsiai seregeket bevárja. 2000 szekér arra van készenlétben, hogy az ágyúkat és egyéb hadiszereket szállítsa; egyáltalában annyi embert akarnak mozgósítani, a mennyit ezelőtt sohasem hoztak össze. Az a tervük, hogy a magyar királyt ütközetre kényszerítsék; ha a király a csatát nem akarná elfogadni, az a tervük, hogy teljes erővel Belgrádra vetik magukat.[3]

Aug. 7. Lászlónak, Drakula vajda házitisztjének jelentése (valószínűleg Velenczéhez). Négy nappal elutazása előtt a törökök egész Moldvaországon keresztül vonultak; Románujvárnál, mely

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 265—268.

[2] Ez nem más, mint a német Plätte = Plette, mely egy 36—40 lábnyi hosszú dunai hajó.

[3] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 268—269.

Moldvaország közepén a Sereth mentén fekszik és melynek közelében egy olasz mérföldnyi távolságban egy erőd van, találkozott velök, de nem történt semmi új. Két nappal elutazása előtt a törökök az egész országban garázdálkodtak, de nem tehettek valami nagy kárt, mert a lakósok családjaikkal és holmijaikkal még a törökök bevonulása előtt a hegyekre menekültek. Midőn István (moldvai) vajda Románujváron az ellenség közeledéséről értesült, körülbelül 6000 emberrel a Nemz nevű fellegvárba vonult,[1] míg a körülbelül 60,000 főből álló másik serege a Sereth másik partján úgy volt szétszórva, hogy őt és a törököt a Sereth folyó Nemztől körülbelül egy napi távolságban szétválasztotta. Még mielőtt a törökök megjelentek, megérkezett körülbelül 10,000 tatár, kik Moncastro mellett a moldvaiakkal összeütköztek, a vége azonban az volt, hogy a vajda őket legyőzte. A törökök által már előbb fogságba ejtettek közül körülbelül 500-an átpártoltak a moldvaiakhoz; azt beszélték, hogy a török seregben betegség és inség rettenetesen dühöng; óráról-órára meghalnak a betegek, egy kis kenyér ára öt aktsche (= asper). A törökök legnagyobb része szétment; köztük volt körülbelül 9000 oláh, kiket Bozarad vajda hozzájok társított; többet nem adhatott, mert inkább a hegyekbe menekültek, mintsem hogy a törökkel egyesüljenek. Megyesen, egy erdélyi helyen találkozott Bátori István királyi kapitány Drakulával és mindketten egy 30,000 főnél nagyobb sereget gyüjtöttek össze; azt üzenték a moldvai vajdának, hogy míg velök nem egyesül, ne támadja meg a törököt.[2]

Aug. 16. A berecki táborból. Bátori István levele a királyhoz, melyben a török-moldvai ütközetről újabbat mond. «A szultán a Moldvaországban lévő Nemiz (Nyamcz) nevű várat ostromolta és innen a hűtlen Baszaráb oláh vajdát egynéhány ezer törökkel azzal bízta meg, hogy a Bárczaságot és egész Erdélyt megszállja s azon útat járja, melyen felséged Moldvaországba jutott. Már megtette ezen út egy részét, midőn Baszaráb arról

[1] Ez kétségkívül a bukovinai határtól nem messze eső moldvaországi *Niamts,* Jassytól déli irányban.

[2] Mátyáskori diplom. emlékek II. 319—321.

értesült, hogy mi is ezen úton járunk, mire lóhalállal a szultánt erről értesítette, ki ennek hallatára Nemiz vár ostromát megszüntetve, haza felé sietett; hova? azt nem tudni, még István vajda sem tudja, vajjon átkelt-e a réveken vagy Albaneztherés Kilia várak felé irányult, mert a királyi seregek közeledtének hírére éppen úgy menekült, mint a már jelenlévő ellenség elől. Ma van négy napja, hogy határozottan tudjuk, hogy István vajda életben van; küldtünk hozzá egy embert, ki őt egynéhány napig Moldvában kereste s csak hosszas fáradozás után a hegységekben találta meg. Ezzel az emberrel együtt István vajda egyik boljárát küldte hozzánk, hogy támogatására tőlünk némi csapatokat kérjen. Többet is adtunk neki, mintsem kért és azt üzentük neki, hogy mihelyt erre szükség lesz, az egész királyi sereggel hozzácsatlakozunk. Baszaráb hazatért és egész hadseregét ébren és osztatlanul összetartja, hogy abban a perczben, midőn mi Moldvaországba megyünk, ő azonnal a Bárczaságra vethesse magát, mi azonban résen állunk és meg fogjuk akadályozni terve kivitelét. Jelenleg itt vagyunk a bereczki úton, melyen keresztül felséged Moldvaországba jött; innen, ha kell, azon helyzetben vagyunk, hogy egy nap alatt István vajdának segítségére siethetünk. A vajda t. i. arról értesített, hogy a szultán még a réven más moldvai vajdát akart kinevezni; azért maradunk itt, hogy szükség esetén támogathassuk; különben annyi embert küldtünk neki, hogy velök elég jól tudja magát védelmezni.»[1]

Alba Nezther nem két földrajzi tárgy, hanem egy és ugyanazon vár, mert II. Ulászlónak 1502 febr. 6-án kelt egyik okiratában «circa Neztheralbam»-ról van szó s akkor mondja, hogy ez Moldvaországban fekszik.[2] Nem szenvedhet kétséget, hogy alatta ugyanazon Alba (= Fehérvár) érthető, melyet a Moldvaországra vonatkozó előbbi adatok már említettek. Bonfini különben 1484-re mondja, hogy a törökök Achileiat, melyet most Cheliának (= Kilia) neveznek és *Nestoralbát* (a Duna torkolatán fekszik) ostromolják. «Nestor» kétségkívül a ferdített

[1] Mátyáskori diplom. emlékek II. 321—322.
[2] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 301.

neve és nem egyéb, mint a *Dnyeszter* folyó. Ezen Dnyeszter-Fejérvárt a genuaiak *Moncastro*-nak nevezték. A helység mai neve pedig *Akjerman.*

Bátorinak e levelét a milánói herczeg követe egynéhány nappal később közölve urával, a következőket jelenti: Alibég a szultán egyik hatalmas basája, Szendrőnek és majdnem egész Szerbiának kormányzója átkelt 5000—6000 emberrel a Dunán, betört Magyarországba és elpusztította Temesvárt, mire prédájával együtt hazafelé iparkodott. Visszatértében (Brankovics Vuk) a szerb deszpota útját állotta s bár nem rendelkezett annyi erővel mint a török, mégis legyőzte őt; a csatában több mint 2000 török esett el, sokan fogságba kerültek; a többiek arra kényszerültek, hogy a Dunába ugorjanak, hol legnagyobb részük belefult; köztük volt Alibég testvére Szkanderbég; elvesztették zászlaikat is, melyek a királynak és a deszpotának be lettek mutatva.[1]

Szept. 6. Buda. A király az erdélyi szászoknak meghagyja, hogy ha közülük némelyek Bátori István országbiró alatt a törökök ellen Erdélyben gyüjtött hadseregéből hazatértek vagy elszéledtek volna, jelen parancs vételével rögtön újra keljenek fel és Bátori Istvánnal Havasföldre menjenek át.[2]

Nov. 11. A királyi csapatok Bukurest melletti táborából. Bátori István tudósítja Szeben városát, hogy Baszarábot (a volt oláh vajdát) Havasalföldről kiverte s már az ország többsége mellette nyilatkozott. A boljárok, kettőnek kivételével, kik nemsokára megjönnek, nála vannak és így ő Tergovistban egy jó erődítményt építvén Bukurest alá indult, melynek közelében áll. Meghagyja a városnak, hogy eleséget, nevezetesen kenyeret és zabot küldjön utána s az utakat sietve igazíttassa meg.[3]

Dr. Wertner Mór.

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 269—270. V. ö. a török zászlókra vonatkozólag: Mátyáskori dipl. eml. II. 325 ddo. 1476 szept. 8.

[2] Hunyadiak kora. XI. 563.

[3] Hunyadiak kora. XI. 575.

MAGYAR BÁLINT KAPITÁNY ÉLETÉBŐL.

1543—1572.

NAGY vitézi híre, neve volt a XVI. század derekán *Palonai Magyar Bálintnak*, nemcsak a Dunántúl, a Balaton környékén, de mind az egész országban. Úgy látszik a *szalaságon* — így emlegetik a régi írásokban Zala vármegyét — birtokos, de a török hódítás miatt elszegényedett nemes családból származott ő is,[1] mint kortársa *Telekessy Imre* felső magyarországi (kassai) főkapitány, a ki egyszerű lovas legényből jó kardja és bátor szíve után kőváras úrrá lett s nem igen volt abban az időben Ferdinánd királynak jobb és hívebb hadvezére nálánál. Bálint uramnak nem vitte fel ennyire Isten a dolgát, holta napjáig megmaradt messze földön, baráttól és ellenségtől egyaránt rettegett végbeli kapitánynak. Gyermekségétől fogva a törökök között forgolódott, gyakorta erőssen megharczolt velük s a jó hírért, névért, de még inkább a *nyereségért*, hadi zsákmányért életét százszor is koczkára vetette. Igen sokat tartott a tisztességére és mindenkor kész volt a csatára, *bajvívásra*, de bár félelmet nem ismerő kemény vitéz, *marczona* erkölcsű, kegyetlen és erőszakos ragadozó természetű ember volt, a ki a törvénynyel és a fennálló

[1] A Magyar család már 1458-ban birtokos volt Zala vármegyében. *Palona* vagy *Palina* helység szintén Zalában fekszik. *Dr. Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza. III. k. 166. l.

renddel lépten-nyomon összeütközött. A mellett, hogy sok ellenséget szerzett magának, még a barátjai is óvakodtak tőle, mert mikor jogos érdeke vagy jogtalan haszna forgott szóban, sem Istent, sem embert nem tekintett s a legkisebb sérelmet is irgalmatlanul megtorolta. Méltán vagy ok nélkül mindenféle hatalmasságot cselekedett s azokat, a kiket *ma* vére hullásával oltalmazott a töröktől, *másnap* bosszús haragjában, vagy ha az alatta szolgáló vitézek eleség dolgában megszorultak, kegyetlenül megsarczolta. Volt is elég baja a vármegyékkel s a szomszéd kapitányokkal, de szerencséjére *Nádasdy Tamás* mindig pártját fogta, mert máskülönben ellenségei és irigyei — mint leveleiben gyakran irogatja — tisztára *megették* volna. Annak okáért nagy híven szolgálta Nádasdyt, bár később azon panaszkodik, hogy hűségének sok kárát vallotta.

Magyar Bálintot 1543-ban Pécsett találjuk. Úgy látszik, hogy mikor a török sereg *Valpó* várát ostrom alá vette, Nádasdy Tamás Paksy Jánossal, Allya Mátyással, Bánffy Istvánnal, Bocskay Ferenczczel, Alapy Jánossal és többekkel együtt őt is a szorongatott hely védelmére rendelte, melynek ura *Szaniszló* püspök erősen fogadkozott, hogy majd visszaveri ő az ellenséget, csak gondoskodjanak pénzről és hadi felszerelésről. Ez meg is történt s a Pécs oltalmára küldött hadnagyok mindnyájan kipróbált vitézek voltak. Magyar Bálint is akkortájban kapott nagyobb hírre, mivel hogy egy *Musztafa* nevü török leventét párviadalban legyőzött.[1] Csak az volt a baj, hogy a főpapot az utolsó pillanatokban cserbenhagyta a bátorsága. Ő tudta legjobban, hogy a gondatlanság és fukarkodás miatt erősen megrongált, düledező falak nem fogják sokáig bírni az ostromot, tehát hogy életét és összegyüjtött kincseit megmenthesse, káptalanjával együtt menekült a városból. Erre kitört a rémület, futott mindenki a merre tudott, az őrség is megzendült s míg egy része az üresen hagyott várost, addig másrésze a menekülő gazdag polgárokat rabolta s az ellenségnek nem volt más gondja, csak hogy bevonuljon

[1] Erről Istvánffy emlékezik «. . . Valentinus Magiarus, qui non ita pridem cum Mustapha Cassoni equitum præfecto singulari pugna congressus victor redierat».

a tárva-nyitva hagyott kapukon és fogadja az ott maradt csekély számú lakosság hódolatát.

Istvánffy Miklós történetíró Allia Mátyást és Magyar Bálintot okozza a pécsi veszedelemért, illetőleg azt állítja, hogy ezek voltak okai a szégyenteljes futásnak, melytől a főpap sem könyörgéssel, sem fenyegetéssel nem volt képes visszatartani őket. De nincs igaza és szokása szerint méltatlanul vádol. Szaniszló püspököt terheli a felelősség, őt kárhoztatják az egykori krónikások s nagy oka lehetett Nádasdynak arra, hogy első haragjában a kötelességéről megfeledkezett embert mint *árulót* halálra kerestette.[1] És mialatt a pécsi menekülő gyalogság közül 200 ember Pápa várába szegődött, Magyar Bálint Bocskay Ferenczczel és más vitézekkel Sziget várába menekült, mely ekkor még szintén Török Bálint fiainak, illetőleg hitvesének a birtokában volt, de az őrség fizetéséről már Ferdinánd király gondoskodott. Azaz, hogy az országrész megmaradása érdekében neki kellett volna arról gondoskodnia, de *Fels Lénárd* generális mindössze 100 arany forint foglalót küldött a vitézeknek szép szóval tartván és jó fizetéssel biztatván őket, hogy csak várjanak türelmesen.[2] Magyar Bálintot azonban jó szóval és üres igéretekkel nem lehetett tartani, az olyan nagy vitéz embert mindenfelé megbecsülték s fizetésén kívül tisztességét is örömest megadták. Rövid idő mulva okkal-móddal megszerezte magának a *szigligeti* kapitányságot s Nádasdy Tamás kieszközölte neki, hogy a vár fenntartásáról az ország gondoskodott.

Szigliget, Fonyód várával együtt a Lengyel-család öröksége volt s Lengyel Gáspár özvegye 1551-ben azt panaszolja, hogy az ő és gyermekeinek osztályrészét Allia Mátyás és Benedek, Magyar Bálint és Lengyel Boldizsár törvénytelenül elfoglalták.[3] Nem tudjuk, miben áll a dolog, csak azt látjuk, hogy a Balaton környékének védelmére fontos erősségek csaknem három év-

[1] Ezt maga panaszolja Szaniszló püspök 1543 jul. 28-án Nádasdyhoz írott, ártatlanságát bizonyítgató levelében. *Koller:* Hist. Episcop. Quinque eccles. tom. V. p. 287.

[2] Martonfalvai Imre deák emlékirata. *Monum. Hung. Hist.* Irók. XXXI. k. 153. l.

[3] Magyar levelestár. I. k. 80. l.

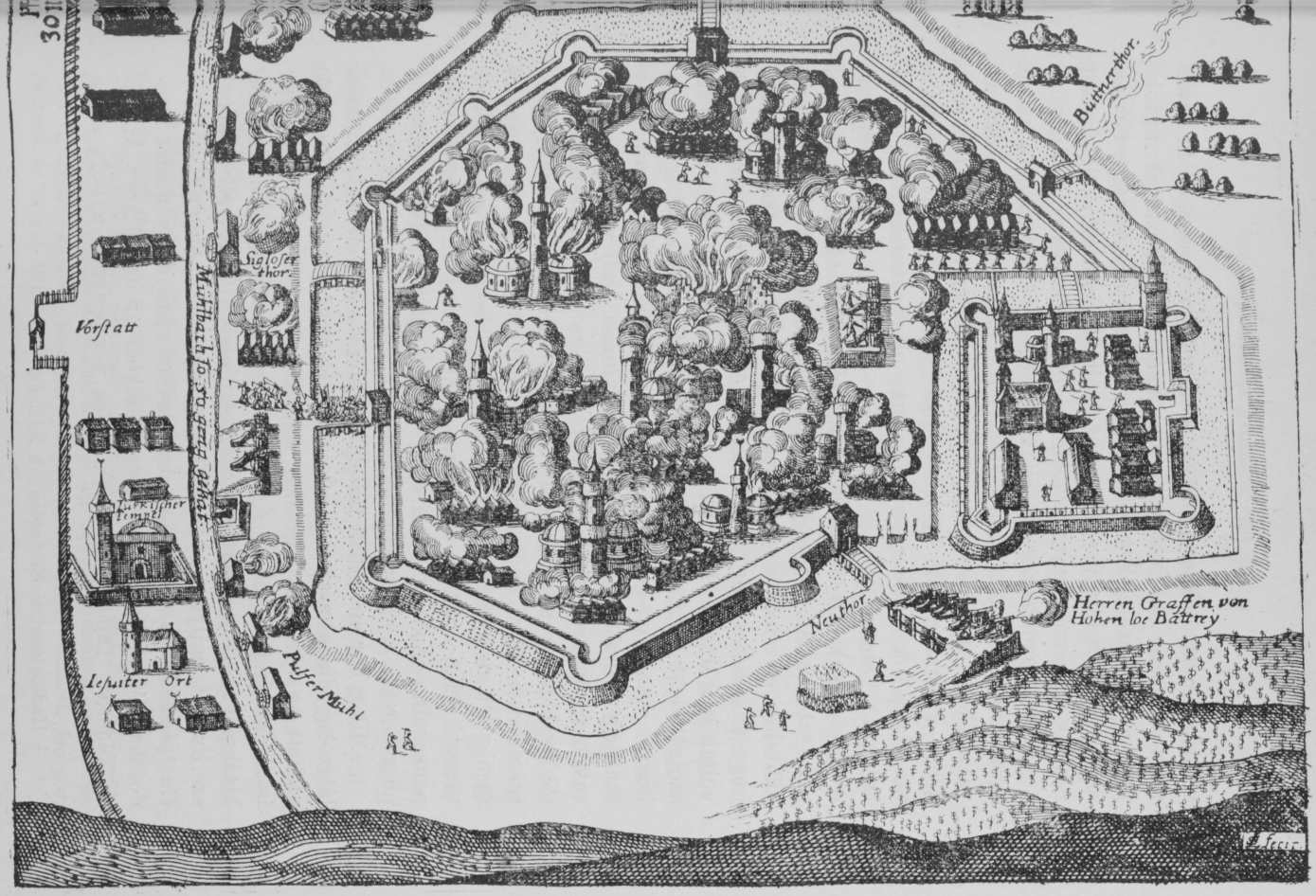

PÉCS A XVII. SZÁZADBAN.

Sicha Lukács hadi mérnök egykorú rajza után.

tizeden keresztül Magyar Bálint hatalmában vannak, a ki aztán mint Lengyel Boldizsár árváinak gyámja, a hozzájuk tartozó javakat is kezére kerítette. A várakban rendes őrséget tartott, de a katonák a király zsoldján szolgálták, magának pedig fizetést rendelt az ország, mint a többi véghelyek kapitányának.

Pénzt azonban csak ritkán látott s 1547 nov. 14-én kelt levelében is azon panaszkodik, hogy fizetés nélkül szolgál és vesződik *ott a vízben*. Annyi bizonyos, hogy a várakat, kiváltképen a természettől fogva is erős *Fonyódot* jól megépítette s támadásra és védelemre egyaránt alkalmatossá tette. Vitéz katonákat tartott s volt rá gondja, hogy elmaradt zsoldjukért a várjószágok jövedelméből kárpótolja őket. Mikor a töröktől nem rabolhattak, szabad zsákmányt engedett nekik, mert máskülönben elszéledtek volna, holott éjjel-nappal vigyázniok kellett, hogy az ellenség csuffá ne tegye őket. Akármilyen fizetetlenek voltak is a Magyar Bálint katonái, mindenkor híven és jámborul szolgáltak, különösen Nádasdy Tamásnak, a ki azon igyekezett, hogy a kapitányt mentül jobban magához kötelezze, mert nagy szüksége volt a sokat tapasztalt, minden hadi vállalatra kész, vakmerő emberre, a ki lett légyen béke vagy fegyverszünet, a törökkel úgyszólván nap-nap mellett csatázott s Nádasdy birtokairól is távol tudta tartani a rabló ellenséget. De nem is igen várta meg a portyázó törököt, legtöbb esetben maga volt a támadó fél s mint a budai pasa Ferdinánd király követeinek panaszolta, *Székesfehérvárig* és *Pécsig* kegyetlenül rabolta és pusztította a hódoltságot.[1]

Mikor Ferdinándnak Erdély megszerzésére irányuló politikája látszólag diadalmaskodott, a tárgyalásokra kirendelt biztosok mellett az 1551. év tavaszán egy pár ezer főnyi zsoldos sereg is útnak indult, hogy *Fráter Györgyöt* támogatván, Izabella királynét Erdély átadására szükség esetén fegyverrel is kényszerítse. A milyen nyomorúságos, gyülevész hadnak írják a *Castaldo János* vezérlete alá rendelt spanyol és német zsoldosokat, épen olyan válogatott vitézekből állott Báthory András és Nádasdy Tamás királyi biztosok bandériuma, a hogy ezt a

[1] Hadtörténelmi Közlemények XII. évf. 297. l.

király méltósága s a főurak tisztessége megkövetelte. Nádasdy jól ismerte az erdélyi állapotokat s gondot viselt arra, hogy ha majd kenyértörésre kerül a dolog, a csatatéren se valljon szégyent s ne mondhassák reá, hogy jó ruhás-fegyveres *színes hadával* csak parádézni ment Erdélybe. Annak okáért, mint országos főkapitány a végvárak legjobb vitézeit gyüjtötte zászlaja alá s május derekán már Debreczennél táborozott 500 főnyi lovas csapata, a leghiresebb törökverő daliák, Gyulaffy László és Magyar Bálint hadnagysága alatt. Itt találkozott Castaldo «*hódító*» seregével, mely az útközben csatlakozó hajdúk és huszárokkal együtt körülbelül 7000 főre szaporodott.[1] Gyulaffy László — unokaöcscsének feljegyzése szerint — «*amaz nagyhírü magyar Achilles, kinek vitézségét mind e világ tudja*», ősrégi főnemes családból származott s maga is *kőváras úr* volt. De mivel birtokait jobbára elfoglalta a török, a *csobánczi* puszta kőfalakból pedig nem lehetett megélni, felvette a király szolgálatát s egymás után a veszprémi, pápai, devecseri és tihanyi kapitányságot viselte. Könyvet lehetne írni sok jeles dolgairól. Ötször vívott *halálos bajt* nevezetes főtörök vitézekkel s ellenfelét mindannyiszor megölte; számtalanszor tört kopját a *Balaton jegén*, de a szerencse kedvében járt, semmit sem árthattak neki s utoljára olyan félelmes híre támadt, hogy nem mertek vele szembeszállani, idegen habitusba kellett öltözködnie, hogy fel ne ismerjék s hogy a törökre kedve szerint *ráöklelhessen*. A portán örök emlékezetül *beírták* a nevét, a magyarok pedig közönségesen azt tartották, hogy *úrban* vakmerőbb vitézt Gyulaffy Lászlónál senki sem látott.[2] Magyar Bálint méltó társa volt, csakhogy ő nem tartozott az úri rendbe, ámbátor nem gondoljuk, hogy vitézi voltát, személyének és állapotának tisztességét tekintvén, alábbvalónak tartotta volna magát az értékében megfogyatkozott Gyulaffy Lászlónál, a kinek *Rátóton*, nemzetségének

[1] Kropf Lajos: Castaldo Erdélyben. A *Hadtörténelmi Közlemények*. 1895. és 1896. évf.

[2] Gyulaffi Lestár történeti maradványai. *Történelmi Tár* 1893. évf. 203—204. l. A kortársak közül, mint a legnagyobb vitézeket említi még Turi Györgyöt, Balassa Menyhértet és Jánost, Kamuti Balázst, *Magyar Bálintot* és Zrinyi Miklóst.

ősi birtokán, már mindössze csak egy jobbágya volt, a háza népének, gyermekinek menedéket nyújtó *Csobáncz* várának düledező falai között pedig, testvérbátyjával együtt 20 drabantot sem igen tudott tartani.[1]

A jó vitézek *idegen földön* is becsületet szereztek maguknak és Nádasdy Tamásnak. Mert mikor Castaldo Fráter György seregével egyesülvén, 1551 november 2-án *Lippa* alá szállott, a két hétig szakadatlanul tartó ostrom alatt ők jártak legelől. És mikor a tört falakon rohamra induló spanyolokat a török nagy veszteséggel visszaverte, Nádasdy csapatjának gyors támadása állította helyre az egyensúlyt s annak köszönhető, hogy az ellenség egy részét levágták, más részét pedig visszaszorították az ostromlott várba, melyet védője, Uláma bég, mikor meggyőződött arról, hogy lehetetlenség megtartania, szabad elvonulás feltétele mellett önkényt feladott. Azok között a névvel-neves, hírrel-híres vitézek között, a kik Lippa ostrománál különösen kitüntették magukat, a krónikás Gyulaffy Lászlót és Magyar Bálintot első sorban említi.[2]

Frátér György megöletése után az erdélyi dolgok gonosz fordulatot vettek s a barát halálából az orgyilkosokon kívül csak a töröknek volt haszna s az osztrák ház hódító politikája rövid idő mulva csúfos kudarczot vallott. Nádasdy Tamást az alvinczi merénylet híre már nem találta Erdélyben. Úgy látszik, a mint a török 1551 deczember 4-én kitakarodott Lippa várából, ő is felszedette nagy hamarsággal a sátorfáját, hogy feleségének tett igérete szerint *Szent Tamás* napjára (deczember 21) már odahaza lehessen.[3] A vitézek se késlekedtek sokat, a téli had-

[1] L. Gyulaffynak Nádasdy Tamáshoz intézett leveleit a *Történelmi Tár* 1911. évf.

[2] Forgách Ferencz magyar históriája. (Monumenta hung. hist.) *Második osztály. Irók.* XVI. köt. 20. l.

[3] A Lippa alatt való táborból írja feleségének *november 27-én*, hogy kocsin és postán sietni fog hazafelé csak egyszer elindulhasson és *Somlyai Báthory Andrásnak* decz. 8-án kelt levele már nem találta őt Lippán. Ugyancsak Báthory írja neki neki deczember 21-ről, hogy «*János Baptista* (t. i. Castaldo) *kincstartót megöleté*». V. ö. *Történelmi Tár* 1905. 103. l. *Nádasdy Tamás levelezése.* 5. l.

járatban senkinek se telhetett kedve s karácsony ünnepére már Bálint uram is nyilván a maga tűzhelyénél melegedhetett.

A farsangot *Fonyódon* töltötte, sok pohár borokat köszöntvén Nádasdy egészségére. Az erdélyi hadból kevés haszna lehetett, mert panaszkodik, hogy se pénze, se kenyere nincsen s ha Nádasdy nem gondoskodik róla, az új gabonáig *éhen* is meghalhat. A *Tündérországban* való járás miatt se aratása, se szüretje nem volt[1] eleségben, borban, takarmányban fogyatkozást szenvedett s csak akkor vidult a szíve, mikor tavasz nyiltával a török mozgolódni kezdett s a haragvó szultán föltette magában, hogy egész Magyarországot meghódítván, Bécs ellen indul.

Az 1552. év tavaszán a pécsi és fejérvári törökök is hozzáfogtak a Nádasdy főkapitánysága alá tartozó országrész hódoltatásához. Eleinte csak a szokásban levő rabló portyázást űzték, de mikor a veszprémi hajdúk a *Hamza béget* Székesfejérvárra kisérő janicsárokat megtámadván, agájukat megölték és minden podgyászukat elvették: Ali budai basa hirtelenében összegyüjtötte a magyarországi sereget és Veszprém várát ostrom alá fogta. Magyar Bálint Szigligetből tüstént megírta azt Nádasdynak, de a nagy szél miatt a Balatonon lehetetlen dolog volt átkelni, tehát *május 29-én* ujolag értesitette őt és parancsot várt tőle, hogy mitévő legyen?

A támadás azonban olyan váratlanul történt s a basa olyan nagy készülettel fogott az ostromhoz, hogy a veszedelmet már nem lehetett kikerülni. A török 10 napig szakadatlanul lövette a várat, melynek kapitánya, *Paxy János*, a ki Istvánffy szerint akasztófát érdemelt volna, valami ügyes-bajos dolgában távol járt s az áruló őrség a várnagyot *június 1-én* feladásra kényszerítette.[2] A budai basa kitöltvén bosszúját a veszprémieken,

[1] A *Tündérország* elnevezés, a mit az öreg Ilyésházy István is említ, úgy látszik ebben az időben keletkezett. Székely Lukács írja 1554 márczius 8-án Gyaluból: «az k (egyelmes) Isten legyen velünk és vigyen engemet ki ez *tendérországból*, noha *szép llonám nincsen*» stb. Történelmi Tár 1907. évf. 527. l.

[2] V. ö. Forgách Ferencz id. m. 45. l. Thury: Török történetírók II. k. 272. l. 3. jegyzet. Forgách azt állítja, hogy Paxy az őrség zsoldjáért ment a királyhoz, de Istvánffy szerint a saját érdekében utazgatott.

haza takarodott s a balatonmelléki várak hódoltatásának békét hagyott. De Veszprém eleste magában véve is érzékeny veszteség volt s a hódoltság határait nagy darab földre kiterjesztette.

Ez időtájban Magyar Bálintot azzal vádolták ellenségei, hogy a *Palotához* tartozó jószágokat, Nádasdy parancsára való hivatkozással hatalmasul elfoglalta. Bálint vitéz kérdőre vonatván, annyit bevallott, hogy Veszprém bukása után meghagyta a szegénységnek, hogy ezután *hozzá hallgassanak*; azt sem tagadta, hogy mezei munka idején kaszáláskor, aratáskor segítenek neki, de azzal menté magát, hogy *Podmaniczky* kérésére visel gondot a jobbágyokra, a palotai vár jövedelmét pedig beszolgáltatja neki. Tisztelet, becsület adassék, de már ezt nem tudjuk elhinni a jámbor férfiúnak. Nádasdy is gondolhatta, hogy áll a dolog, de elfogadta a Bálint uram magyarázatát és szokása szerint pártját fogta hűséges szolgájának.

Hűségéhez és ragaszkodásához nem is férhetett szó, de más tekintetben igen nehezen bánható ember volt ő kegyelme s Nádasdynak ugyancsak vigyázni kellett, hogy valami zokszóval meg ne bántsa, kedvét ne szegje, hasznát el ne vonja, jogos vagy jogtalan érdekeit meg ne sértse. Mert ilyenkor kitört belőle a zabolázatlan indulat és tanácsos volt félreállani az útjából. De jó katona létére az engedelmességet még ilyenkor se mondta fel; dörmögött, zúgolódott, fenyegetőzött, de a parancsot utóvégre is teljesítette.

Nádasdy az 1552. év nyarán, a fenyegető török hírekhez képest, azt kívánta tőle, hogy a hozzá tartozó vitézekkel *Pápán* teljesítsen szolgálatot, a mihez semmi kedve sem volt. Ráállott ugyan, de augusztus 23-án kelt levelében szemére vetette Nádasdynak, hogy az erdélyi hadnagysága is sokba került, tehát úgy gondoskodjék róla, hogy ezentúl rá ne fizessen a tisztességére. Mert a mije volt, már mind elköltötte s azzal a kevés pénzzel, a mit *asztalára* kap, be nem érheti. A mult esztendei *jargalásáért* is adósok maradtak a tiszttartók és noha 23 lóval szolgál, mégis csak 20 lóra fizetnek neki. Azt kívánja tehát, hogy jobbítsák meg a *szerét* és az asztal pénzét, mert tőle sokkal többet követelnek mint más embertől és nem hozhat szégyent Nádasdyra az urak előtt. Nádasdy ismerte a maga

emberét és nem akarta kedve ellen erőltetni, hanem beleegyezett abba, hogy a *hópénzes* vitézlő néppel *Szentgrót* körül szálljon táborba, honnan a töröknek minden mozdulatát figyelemmel kisérhette.[1]

A következő évben fegyverszünetet kötöttek ugyan, de annak megtartására komolyan egyik fél sem gondolt. A rabló támadások, a kisebb-nagyobb csatározások a végeken szüntelenül folytak s ezekből Bálint kapitány bőségesen kivette a maga részét. A szomszéd török várak őrsége különösen takarodás meg szüret idejében Fonyód tartományában portyázott s ugyancsak résen kellett állania, hogy gabonáját, borát megoltalmazhassa. De úgy látszik nem volt elég baja a két vár őrzésével, mert egy harmadiknak a gondját is örömest felvette volna. A somogyvári apát halála után, 1553 november 29-én arra kérte Nádasdyt, hogy a somogyvári kastélyt szerezze meg neki a királytól, mert félő, hogy rövid nap az ellenség hatalmába kerül. Nem tesz semmit úgymond, hogy *szentegyházi kenyér*, van neki egy tanuló deák atyjafia, adják annak, majd gondját viseli ő, míg felnevelkedik, csak legalább esztendőre való fizetést rendeljenek neki.

Nem kapta meg, mert a püspöki és apátúri javadalmakat nálánál hatalmasabb emberek ragadták magukhoz. Pedig okosan tették volna, ha kívánságát teljesítik, mert a kis végházat, melyből a drabantokat a döghalál jobbára elpusztította, a török rövid idő alatt elfoglalta.

Kaposvár, Korotna, Babocsa s több kisebb várak eleste után a somogyi és zalai hódoltság csaknem Szigetig és Kanizsáig terjedt. Szigetvár védelméről Kerecsényi László és Horváth Márk jól gondoskodott, de Nádasdynak olyan embere, a kire Kanizsát nyugodtan merte volna bízni, nem volt több *Magyar Bálintnál*. Ezt a fontos helyet pedig, feleségének ősi birtokát, úgy saját, mint az ország érdekében, fölötte igen féltette a nádor, Bálint uramnak tehát, minden hadi népével egyetemben oda kellett költözködnie s nagy szíve fájdalmára *Fonyódon* sokáig csak ritkán, vendégképen tartózkodott. Jól tudták ezt a törökök s erősen bizakodtak, hogy most már végkép kifüstölik erős várá-

[1] Magyar levelestár I. k.

ból, melyre különösen a koppányi *Nazuf bégnek* fájt a foga. Csakhogy *Fonyódon* hű és vitéz szolgák laktak, a kik kapitányuk távollétében is elbántak a törökkel. Már *1555 szeptember 22-én* éjjel megtámadták a várat, de pórul jártak, mert Bálint történetesen otthon volt és diadalmasan visszaverte az ostromlókat, a védők pedig kirohanván, irgalom nélkül ölték vágták a futókat és bár mindössze 25-en voltak, mert a többi csatára indult, kilencz fejet vettek és három eleven törököt fogtak, a mint *Csányi Ákosnak* örömmel jelenti. Értesülvén pedig arról, hogy a kudarcz miatt bosszús *Mehemed* bég Budáról és Pécsről segítséget kérvén, újabb támadásra készül, puskaport, taraczkot és gyalogságot sürgetett «*jóllehet immár kárt nem tehet, ha nemha* — úgymond — *fejemet keresik*».

Ezen azonban nem sokat aggódott a jámbor, inkább felperzselt gabonáján és szénáján siránkozott. Kereste már az ő fejét sok hetvenkedő török dalia, gyakorta küldözgetvén hozzá a *halálos bajra hívó leveleket*, de még eddig senki sem árthatott neki, ámbátor igaz, hogy Nádasdy szigoruan tiltotta a bajvívást és csak akkor engedte meg, mikor már becsületébe és tisztességébe járó dolog volt.[1]

Nem sokkal utóbb 1555 október 10-én a fejérvári, koppányi és endrédi törökök Nazuf bég vezetése alatt megrohanták Fonyódot, de jó *Trombitás Balázs* szárazon és a Balaton vizén hajókról erősen megharczolt velük és diadalmasan visszaverte őket, úgy hogy *kétszer negyvennyolcz szekér* gabonán kívül egyebet nem is nyerhettek. Mikor erről urát értesíti, arra kéri, hogy legalább két napra jőjjön haza Kanizsáról, hogy Fonyódra gondot viselhessen.[2]

Ment volna biz ő édes örömest, mert a mint Nádasdynak panaszolja, odahaza mindenét *szertelenül* hagyta s vitéz szolgái ruhátlanok és fizetetlenek voltak, de az ura dolga előbbvaló volt a magáénál s csak ritkán, rövid időre szabadulhatott Kanizsáról. A nádor sok hasznát vette a régi, tapasztalt katonának, a ki

[1] A bajvívásokra az alább következő levelekben is érdekes tudósításokat találunk. L. még a *Hadtört. Közl.* 1911. évf.

[2] Magyar levelestár I. k. 167—169. l.

a vitézlő rend előtt nagy becsületben állott s nemcsak tartottak tőle és szavát fogadták, de ragaszkodtak is hozzá. Neki köszönhette, hogy a fizetetlen ruházat és élelem nélkül szűkölködő kanizsai és szenyéri őrség mind egy lábig el nem szökött s hogy a régiség és gondviseletlenség miatt romladozó várak az ellenség torkában is megmaradtak. Az 1556. év nagyobb részét is Kanizsán töltötte s a jobbágyokat munkára hajtván, minden igyekezetével azon volt, hogy az elhanyagolt helyet megerősítse. Mert a hódító török sereg már a tavasz kezdetétől fogva minden erejével Szigetvár ellen működött s tudni lehetett előre, hogy annak elfoglalása után Kanizsára kerül a sor.

Szigetvár 1556. évi ostromát már sokszor, bővebben megírták; kezdetét és lefolyását ismerjük s az újabban napfényre került tudosítások már csupán a részletkérdéseket tisztázhatják. Magyar Bálint szakadatlan levelezést folytatott Horváth Markó szigeti kapitánynyal s 1556 június 15-én jelentette Nádasdynak, hogy a várat az elmult *Pénteken* (június 12.) a török megszállotta és vasárnap 14 ágyúval lövetni kezdte. Több levelét nem ismerjük, nyilván nem is volt szükség a híradásra, mert Nádasdy Tamás a felkelő nemességgel és a végbeli hadakkal nemsokára táborba szállott, hogy Zrinyi Miklós horvát bán, Telekessy Imre lévai kapitány, Tahy Ferencz, Pethő János, a Bánffyak és több zászlós urak csapatjaival egyesülvén, Szigetvár felmentését megkisértse. Útközben a kanizsai őrséget is felvette s az 1556. évi július 22. és 23-án vívott győzedelmes babocsai ütközetben Magyar Bálint vezette diadalra Nádasdy huszárjait. A Zrinyi Miklós nevéhez fűződő győzelem után a felmentő sereg elfoglalta Babocsa várát, melyet a nádor Perneszy Farkasnak, Báthory András somogyi tiszttartójának gondviselésére bízván, tüstént megindult Kanizsa felé, hogy Ferdinánd főherczeg seregével egyesüljön.

De Ali basa tovább folytatta Szigetvár ostromát s Magyar Bálintot a segesdi tisztek a történt dolgok felől tudósítván, többek között azt is jelentették, hogy halálos ellenségének *Nazuf* bégnek a szigetiek egy kirohanás alkalmával fejét vették, mely szomoru eset, alkalmasint nagy megnyugvására szolgálhatott.

Minekutána pedig a török hadak szégyenszemre elvonultak

Szigetvár alól s arra a hírre, hogy Ferdinánd főherczeg nagy sereggel közeledik, Korotna s több kisebb várak őrsége nyakrafőre menekült s az ellenségen olyan rémület tört ki, hogy veszedelemtől egyelőre tartani nem lehetett, a nádor is hazabocsátotta Magyar Bálintot Fonyódra, hogy dolgait rendbe hozván, kedve szerint csatázhasson a törökkel.

Az *első szerencse* ugyan nem neki szolgált, mert az óvatos ellenség kopját és paizst elszórván, megszabadult a *karádi lesből*, úgy hogy mindössze csak 2 lovat nyertek, de később fordult a koczka s a koppányi, endrédi s másféle törökök csakhamar megtudták, hogy hazajött már Bálint kapitány. Szerencsétlenségére azonban a saját felekezetével is meggyűlt a baja s egy vagy más okból *Thury György* palotai kapitánynyal, *Takaró Mihály* tihanyi gondviselővel, *Ormányi Józsával*, *Gersei Pethő Jánossal*, sőt még *Gyulaffy Lászlóval* is összeháborodott.

Nádasdynak azt panaszolta, hogy míg ő Babocsa alatt volt, Takaró egynéhány faluját elfoglalta, de ez tagadta a dolgot és súlyos vádakkal halmozván fejét, fenyegetőzvén, hogy a királytól kér igazságot.[1] Gyulaffyval is hatalmaskodás miatt gyűlölködött, de benne úgylátszik emberére akadt, a ki Csobáncz várából reá küldött és úgy vágatta, ölette a népét, akár csak a törököt, az elfogottakat pedig *szabad ispán módjára*, törvényes itélet nelkül tetszése szerint tömlöczöztette.

A Pethő Jánossal való gyűlölködés, melyről 1557 január 29-én kelt levelében csak hézagos tudósítást találunk, egy *Szél Gáspár* nevezetű keszthelyi lovas legény miatt keletkezett, a kit emberöléssel vádoltak s a kit Pethő csavargó hajdúnak nézvén (lehet, hogy az is volt) elfogatott és *Rezi* várába vitetett. Magyar Bálint azt állítván, hogy a rab legény Nádasdy szolgája, pártját fogta és szabadon bocsátását követelte. A nádor hitelt adván szavának, rárt Pethő Jánosra, hogy a *hópénzes* legényt törvénytelenül ne tömlöczöztesse, hanem vagy bocsássa el, vagy állítsa törvény elibe. Pethő kész is volt erre, de időközben nagyon elmérgesedett a dolog, mert Magyar Bálint, pártfogoltjának bátyjával, Szél Péterrel egy «*nyilvánvaló gonosz emberrel*» szövetkezvén,

[1] Történelmi Tár 1907. évf. 398., 402—404. l.

Keszthely városát felégetéssel, Pethőt pedig állítólag szörnyű halállal fenyegették. Ezt azonban csak magától a jó úrtól tudjuk, a ki 1557 február 7-én nagy keservesen panaszolja Nádasdynak, hogy ártatlanul mennyit kell elszenvednie Magyar Bálinttól és amaz Istentelen gonosz *mordál*, Széll Péterről a ki vakmerőképen hirdette, hogy egy vagy más módon, Bécsben vagy Sopronban okvetetlenül végére jár, «*kit bizon bánnék* — úgymond — *ha az én Istenem így végezné el az én halálomat, ilyen ez világ latra miatt*». A vitéz úr tehát alaposan megijedt, főkép azért, mert Széll Péternek Zrinyi Miklós is pártját fogta és kijelentette, hogy mindenki ellen megoltalmazza.[1]

Nádasdyra nézve felettébb kellemetlen volt a dolog, mert Pethő János neki rokona és barátja s az udvarban kedvelt, tekintélyes és befolyásos ember volt s örömest szolgáltatott volna neki igazságot. Viszont Bálint uramat se akarta volna cserbenhagyni, a ki mint hűséges és hasznos szolgája, védelmet és pártfogást követelt tőle. Valamiképen eligazította hát az odiosus ügyet, de Magyar Bálintnak már akkor sok volt a rováson s Takaró Mihálylyal együtt — úgylátszik — Pethő János is bevádolta.őt a királynál, melynek következtében vizsgálatot indí tottak ellene. Többek között csavargó, *uratlan hajdúk* tartásával is vádolták, melynek törvény szerint rendkívül szigorú volt a büntetése, de esküdözött, hogy ártatlan a dologban s meg is nevezte az üldözött hajdúk pártolóit és előljáróit. De minden igazsága és ártatlansága mellett is legjobban bízott Nádasdy Tamás jóakaratában, kiváltképen mikor azt a súlyos vádat emelték ellene, hogy a káptalan emberét, a vizsgálatra küldött *törvényes bizonyságot*, az ő szolgái Fonyódon tettlegesen bántalmazták. Ebből a bajából még kiszabadult valahogy, de jól értett ahhoz, hogy mentől több ellenséget szerezzen magának, a kik aztán egyesült erővel romlására törtek és Somogy vármegye a királyhoz küldött követei által szigorú büntetést kívánt fejére.

Utoljára a nádor is megsokalta a dolgot és komolyan

[1] Történelmi Tár 1904. évf. *Gersei Petheő János* levelei Nádasdy Tamáshoz.

figyelmeztette, hogy térjen már Istenhez és béküljön meg az emberekkel, mert előbb-utóbb veszedelmet hoz a fejére. De Bálint kapitány tagadta, hogy valamiben vétkes volna s 1562 január 1-én kelt válaszában bebizonyította, hogy nemcsak szablyával, de *pennával* is tud viaskodni. A mi — úgymond — az isteni és világi dolgokat illeti, azokhoz ő mindig értett, most is ért, ne aggódjék tehát a nádor miatta. Somogy vármegye panaszára megjegyzi, hogy mindig ilyen volt a magyar, megette volna azt, a ki neki híven szolgált. Másküléönben azt hiszi, hogy nem a vármegye vádaskodik ő reá, hanem a Dráván túl lakó urak, Perneszy András és Tahy Ferencz, *a kik az ő árnyékában nyugosznak*. Méltatlankodik, hogy ellenségeinek hamis vádjára nem a rendes törvényszéken fogják tárgyalni az ügyet, a hol ő nagy költségével *állandóan prókátorokat tart*, hanem commissiariusokat küldenek ki a vizsgálatra. De csak hadd jöjjenek, majd megfelel ő magáért és megszégyeníti a hamis vádlókat.

Tagadhatatlan, hogy Magyar Bálint jó kardjával sokat szolgált királyának és mint régen mondták volna — az egész kereszténységnek. Az is bizonyos, hogy Somogy vármegye megmaradását Zrinyi Miklós után legfőképen neki köszönhette Sehogy sem fért hát a fejébe, hogy egy pár puszta faluért, valami hitvány parasztok megsarczoltatása miatt olyan nagy gyűlölséggel illessék. Efféle hatalmaskodást minden végbeli kapitány elkövetett, a nélkül, hogy csak hajaszála is meggörbült volna, hát még az *urak*, a kik gyakran 2—3 vármegyében is zsarnokoskodtak s ügyefogyott özvegyek és árvák megrontásával összeharácsolt javaikra királyi adományt szereztek. Nem jut eszünkbe Magyar Bálint ártatlansága mellett síkra szállani, mert, szó sincs róla, fölöttébb ragadozó természetű s haragjában sok mindenre képes ember volt, csak azt jegyezzük meg, hogy kortársai között nálánál sokkalta rosszabb embereket is ismerünk s hogy aljas lélekre valló gonosz cselekedetet senki sem vethetett szemére.

De elegendő példákkal bizonyíthatnók, hogy a szegénységet gyakran vére hullásával, élete koczkáztatásával is oltalmazta a rabló töröktől. Megkövetelte a maga fizetését, szerette a hadi zsákmányt, a jó nyereséget, épen úgy, mint a többiek, de meg is

szolgált érte s a kötelesség teljesítésében mindeneknek jó példát adott. Megtörtént, hogy a rablásra induló törököt, ha nagyobb erővel rabolta a Balaton környékét, csak Magyar Bálint fonyódi és szigligeti katonái merték feltartóztatni, mert a kapitány nem tűrte el a föld népének romlását és megtámadta az ellenséget ha szinte kevesed magával volt is. Egyszer 1558 október elején,

Hegyesd a XVII. században.

mikor a Tihany, Vásony, Devecser, Hegyesd és Csobáncz várak alatt békében elvonuló török Szigligetet éjszakának idején felgyujtotta s a lakosok nagyrészét fogságba hurczolta, Magyar Bálint segítségére ment a falu népének. De az ellenség úgy bekerítette, hogy majd odaveszett s jó kardján kívül megszabadulását az Úr Isten különös kegyelmének tekintette. Ilyen fajta kalandja nagyon gyakran volt s kiváltképen a koppányi béggel állt halálos gyűlölködésben, a ki fonyódi majorságát évről-évre felperzselte, kirabolta, sőt lábon álló gabonáját is

lekaszáltatta, úgy hogy többször se kenyere, se takarmánya nem maradt. Nagy szükségében jó hasznát vette ilyenkor azoknak a puszta faluknak, miket a török torkából, gyakran a hódoltság közepéről kiragadott s lakosait, mint a maga örökös jobbágyait körömszakadtig oltalmazta. Palota vár tartományából is megmentett annak idejében egy pár falut, a Podmaniczky urak engedelméből békességben bírván azokat. De vitéz bajtársa, *Thúry György* megirigyelte s a király számára el akarta venni tőle. Minthogy pedig Nádasdy is pártjára állott, módnélkül elkeseredett a dolgon s kérte a nádort, hogy ilyen nagy méltatlanságot ne cselekedjenek vele és ha azokat a falukat elfoglalják, Fonyód várát is csak bízza másra a király, mert fizetést úgy sem ad neki, semmiből pedig el nem tarthatja. Csodálkozik Thury Györgyön, miért kapdos azokon s puszta falukon, mikor Palota várából úgy sem tudná megvédelmezni, ha ne ha megsejtette, hogy az *idén lesz egy kevés borocskájok* (1559 aug. 4.).

Nádasdy Tamás, a ki egész bátorságosan külön nádori törvényszéket is tarthatott volna jámbor szolgája ügyes-bajos dolgainak eligazítására, nem mindig szolgáltatott kedve szerint való igazságot Bálint uramnak. Sőt megtörtént, hogy egyik-másik állítását kétségbe vonta, a mit aztán nagyon zokon vett tőle. Megkövetelte, hogy szavának hitelt adjanak és igazságos ügyében védelmezzék, mert ha minden törvénytelenséget — úgymond — szabadon hagy rajta cselekedni, abból meg fogja érteni, hogy szolgálata már nem *kellemetes* előtte.

Egy darabig zugolódott, fenyegetőzött, hogy nem győzi már a sok ingyen való szolgálatot, de azután csak megbékélt a maga kenyerén s minden baját, személyes sérelmét elfelejtette, mikor hírül hozták, hogy a pécsi, kaposi, koppányi és simontornyai török Fonyód ellen indul. Mert bár haragjában azt beszélte, hogy minden hűségének csak kárát látta, nem tudott elszakadni régi jó urától, kinek minden érdekét, hasznát, szerencséjét, tisztességét a szívén viselte. Nádasdy is ragaszkodott hozzá; nem engedte meg, hogy ellenségei nyakát szegjék s a töröktől szenvedett sok kárvallásáért kárpótolni igyekezett őt. De meg is érdemelte, mert a maga állapotához képest urának és hazájának mindhalálig hű és hasznos szolgája volt.

Az alább következő tudosítások jellemző és beszédes emlékei a hadi pályán eltöltött 25 esztendőnek. Nemcsak a XVI. század vitézi életére, de a török hódítás s általában hazánk történetére vonatkozólag is rendkívül érdekes és tanulságos adatokat szolgáltatnak. Mert Magyar Bálint résztvett a korszak csaknem minden nevezetes hadi vállalatában s Nádasdyhoz küldött levelei, különösen a Balaton környékén lezajlott eseményekre nézve elsőrangú forrásnak tekinthetők. Többek között *Hegyesd* várának 1562. évi visszafoglalásáról is élénk képet nyujtanak az *Országos Levéltár* Nádasdy-féle gyűjteményében őrzött nagybecsü levelek.

Szigliget 1547 nov. 14. Egy barátjától értesült, hogy Nádasdy igen nagyon haragszik reá, mivel hogy valaki azt mondta neki, hogy *Zily Pált* ő ölette volna meg. Méltatlankodik, hogy ártatlanul vádolják és szeretné tudni, ki az a gonosz akarója, a ki ezt a hamis vádat reá költötte. Kéri Nádasdyt, hogy az országgyűlésen ne felejtkezzék el rólla, fizessék meg neki eddig való szolgálatát. Nádasdy legjobban tudja mennyi idő óta veszedök már *itt a vizben.*

Fonyód 1549 deczember 7, Megértette Nádasdy leveléből azoknak a nevét, a kik ellene vétettek, s' ehhez képest tudósítja, hogy *Mahmuth Lukács* az ő szolgája volt, mert ő hozta ki Törökországból, de most Kereszturon lakik, mert oda házasodott, csakhogy nincs otthon, Erdélybe ment az ő régi urához Orbay Miklóshoz. *Pribék László* szintén az ő szolgája volt, de elhagyta, Iparkodni fog kézre keriteni. *Balogh Demeter* már több esztendejénél, hogy elhagyta az ő szolgálatát, és úgy tudja, most Szigetvárában lakik, *Egressy János* szintén az ő szolgája volt, de most Nyáryhoz pártolt, mivelhogy neki *rokonsága.* A többieket, a kik az ő birodalma alatt vannak, Nádasdy parancsolatja szerint megfogatja; kettőt már fogva tart és könyörög Nádasdynak, hogy vegye le rólla haragját, mert bűntelen és ez országban Isten után csak benne van bizodalma.

Fonyód 1552 február 19. Megértette a Nádasdy parancsolatját, hogy az ő egészségeért egy pohár bort köszöntsön. «Meghigyje te Nagyságod — ugymond — hogy mig az te Nsgod levelét nem hozták volt, adig is *gyakortasággal az Te Nsgod egészségeért bort köszöntem.*» Nagy Imre nevű szolgáját pénzért küldi Nádasdyhoz és azon könyörög, hogy gabona nélkül ne hagyja őt, mert mikor Erdélyből haza jött, Fonyódon mindössze 40 csapó gabonát talált, azt pedig megette s' ha Nádasdy nem gondoskodik rólla az uj gabonáig *éhel is* meghal.

Szigliget 1552 május 29. «Hiszem azt, hogy te Nagyságod meg-

értette, minémű hireink vannak, hogy az terekek *Beszprímet* megszállották.» Ezt már előbb is megírta Nádasdynak, de a nagy szél miatt a Balatonon lehetetlen dolog volt által menni. Most Szigligetben van, de oda megy a hová Nádasdy parancsolja; az alatta szolgáló vitézeknek is meg üzente, hogy jőjjenek által hozzá.

Maróth 1552 junius 27. Terjék Tamás kanizsai praefectusnak. Megértette a Nádasdy parancsolatját, de lálja Isten — ugymond — minémű szerencsétlenség esett rajta a *ló esés miatt.* Megköpülyöztette magát és a kezén *folyossó* támadt és most sem lovon sem kocsin nem járhat. Kéri Terjéket, hogy látogassa meg őt Maróthon «*szóljunk, beszéljünk és a mi jobb azt végezzük*».

Kanizsa 1552 jul. 17. Nádasdy parancsolatja szerint Kanizsán jött és Terjék Tamással tanácskozván abban állapodtak meg, hogy *Szenyér* vagy Segesd körül fognak tartózkodni, mert onnan legjobban ellent állhatnak a Kanizsa, Berzence vagy a Balaton felé portyázó rabló töröknek. Most még kevesen vannak; nincs más vele csak *Zöld István, Perneszy Egyed* és *Kalauz Márton*, de össze beszél a babocsai vitézekkel, hogy együtt valahová, valami *utat* tehessenek, mert örömest szolgálnak Nádasdynak és tőlle várnak minden dologban *tanuságot.*

Tapsony 1522 jul. 19. Tagadja, hogy a kancellár birtokain valami kárt tett volna és őt magát megfenyegette volna. Tudja, hogy János deák a hamis panasz szerzője, holott mióta vissza jött Erdélyből, még szemével sem látta. Tudja azt is, hogy *Aliya Mátyás* örömest ártana neki és Nádasdy más szolgáinak ha lehetne, de azt kivánja, hogy lássák meg a dolgot törvény szerint, mert ő a kancellárnak sohasem vétett, nem is akar véteni, mivel hogy az Nádasdynak jó barátttya, neki pedig jó ura.

Mesteri 1552 augusztus 23. Megértette Nádasdy parancsolatát, hogy az «*uraimmal egyetembe*» Pápára menjen. Nincs kedve hozzá, ez előtt is könyörgött már, hogy kimélje meg őt, mindazáltal — úgymond — «meg kell lenni az te Nagyságod akaratjának, de tuggya te Nsgod, hogy az tavalyi *Erdélben való hadnagyságom* nagy költségemre esék, kiért én te Nsgodat akkor nem akartam bántani, miért hogy *idegen földön* voltunk, de immár meg kell kiáltanom, te Nsgodnak az én szükségemet, mert nincs kinek kiáltanom, hanem te Nsgodnak, hogy ha azt kivánja tőlle, hogy Pápára menjen, hát lásson hozzá, gondoskodjék rólla illendőképen, mert a mije volt, az már mind el költ. A mit neki Nádasdy *asztal tartásra* ad, azzal ő nem sokat ér, mivel — ugymond — «tuggya te Nsgod, hogy te Nsgod nevezetes, én pedéglen az uraim előtt el nem buhatom, és mivel más

ember egy hétig megérné én egy nap is többet költöm». Azt is panaszolja, hogy huszonhárom lóval szolgál, de csak 20 lóra fizetnek neki, kéri tehát Nádasdyt, hogy mind az asztal pénzét, mind pedig a *szerét* jobbítaná meg. Nem tudja, hogy a tiszttartók vagy más emberek hibája miatt a tavalyi *jargálásáért* fél esztendőre csak 100 tallért adtak neki. Ezt keveselli s' kéri Nádasdyt, hogy ugy az elmult, mint a jövő évi *jargalásáért* küldjön neki valami pénzt, hogy télére való eleséget, bort s' abrakot szerezhessen, mert Isten akaratjából a jövendő Pénteken be akarnak menni *Pápára*.

Krakó 1552 aug. 29. Tudatja, hogy *Marczel* (= Marczali, Somogy vármegyében) mellett a réveken vannak és itt is maradnának, a míg Nádasdy másképpen nem rendelkezik, csakhogy ez igen *félelmes* hely, mivel Veszprémtől csak 5 mértföldnyire van, a nép mind meghódolt a töröknek és sehol semmi erősség nincsen, a hová szükség idején meghuzódhatnának. Legjobb volna tehát, ha *Szent grót* környékén szállanának táborba, a honnét, mikor a török rablásra indul, mindenfelé elérkezhetnek. Ha Nádasdy bele egyezik, 20 vagy 25 legényt ki akarna bocsátani *csatára*, netalán tán az Isten valami szerencsét adna. A vármegye népe már velök van, de az urak katonasága még nem érkezett hozzájok.

Fonyód 1553 aug. 9. «Nagyságodnak egyéb hirt nem tudok *irna*, hánem Dési Farkas mostan *Bathát* megégette, az terekek mostan, az kik ez végben voltanak mind Selyénél gyültenek egybe, azt immár nem tudom, hogy ha rablani akarnak avagy várat akarnak szállani, mert az feld népében és sokat vettenek fel kocsikkal és fegyveres kézzel».

Káld 1552 szombaton (közelebbi dátum nélkül). Megértette a Nádasdy leveléből, hogy minémü panaszt tettek reá a palotai tiszttartók. Igaz, hogy mikor a török *Veszprémet* (1552 junius 1) elfoglalta, ő azt mondá a szegény népnek, hogy ezután hozzá hallgassanak, de csak azért cselekedte, hogy más emker beléjük ne kapjon. Különben is *Podmaniczky* szóval és levele által többször kérte őtet, hogy oltalmazza a szegénységet s' ehhez képest ajánlotta, hogy *Palota* vár jövedelmét be hajtja és beszolgáltatja. Nem igaz, hogy azokat a jószágokat elfoglalta volna Nádasdy parancsára való hivatkozással, csak épen, hogy gondot visel a jobbágyokra, a kik kaszáláskor, aratáskor segitenek neki. Sokkal több panasza lehetne Podmaniczky ellen, mert egynehány faluját elpusztitotta.

Fonyód 1553 november 29. «Istennek ostora nagy vagyon halál miatt e földön, a szegén somogyvári apátur is megholt, a menyi

darabant Somogyvárba volt igen halál miatt megfogyatkoztak, annyira, hogy csak kevesen vannak immár, a ház kedég ellenséghöz kezel vagyon» úgy hogy ha veszedelme történik, abból az egész földre nagy nyomoruság következhetik. Azért tehát ha Nádasdy jónak és hasznosnak itéli, járjon közbe és törekedjék a királynál érte, hogy ezt a *somogyvári* végházat ő felsége neki adná és legalább esztendőre való fizetést rendelne neki. Jól gondját viselné és mikor Nádasdy szolgálatjában fáradna, maga helyett megbizható embert hagyna a várban. Ha pedig azt mondják, hogy «*szent egyházi kenyér*» (t. i. egyházi javadalom): van neki egy rokona, a ki még tanuló deák, szerezze meg Nádasdy annak s bizzák reá addig, mig az illető maga is gondját tudja viselni.

Fonyód 1555 február 23. Épen készülőban volt Kanizsára, mikor egy török levelet hoztak s' a levélhozó követ várja a választ. Azonban ő Zichy István, Csányi Ákos, Palatus János es Terjék Tamás tudta és tanácsa nélkül nem akar válaszolni. Tehát küldi a török levelét és tanuságot kér tölük, hogy mitévő legyen, mert már ezelőtt is könyörgött Nádasdynak, de nem adott neki szabadságot, holott a *tisztességébe járó* dolog.

Másnap újra irt a kanizsai vitéz uraknak, tudatván velök, hogy a török más levelet is küldött neki, melyben azzal fenyegetőzik, hogy *készen jön rá* Fonyódra. Nem akar szégyent vallani, tehát arra kéri Zichyéket, hogy az *uraimmal* együtt mind jőjjenek mellé «*mert inkább akarnám holtomat, hogy nem iletemet, ha készen nem találna ott szidalmazna engemet*». Jól tudja azt a török, hogy neki szabadsága nincs a *bajvivásra* és csak azért készül Tonyód alá, hogy szidalmazhassa. *(Magyar Levelestár I. k. 48. l.)*

Kanizsa 1555 április 4. «Hiszem, hogy immár felettébb es megbántottam Nagyságodat az töröknek reám külte gyakorta való leveleivel, de nincs mit tennem, im látja Nagyságod az török leveléből most es mit ir nekem, azért könyörgök Nsgodnak mint kegyelmes uramnak, hogy ha lehetséges engedgye meg Nsgod, mert félek rajta, hogy oly levelet kezd *irna* reám, kibe meg fog *rutéjtani*. Mivel hogy kedik gyermekségemrül fogva mind körölök nevekettem fel és tisztességemet ifjuságomtól fogva ez koraiglan meg oltalmaztam, bánnám ha immár illen koromba most esnék rajtam ez féle gyalázat. Im az helt es az ő leveléből érti kegyelmed. De minekünk az uraimmal az hel *Babolcsa* avagy *sziget* tecczenék. Jó választ várok Nagyságodtól, mint kegyelmes uramtól».

Jegyzet. A dolognak az a magyarázata, hogy a jó hirt nevet ke-

reső török vitézek már régóta szerettek volna Magyar Bálinttal meg mérkőzni és gyakorta küldözgették reá a *bajra hivó* leveleket. A magyar vitézeknek azonban az ország kapitány engedeleme nélkül nem volt szabad párbajt vivni, Nádasdy Tamás pedig nem örömest adott engedelmet, tapasztalván, hogy abból sok kár származik, és a csalárdságtól is tartania kellett. Többek között a pesti *Ibrahym* szanzsák bék is kihivatta Bálint kapitányt s' abban állapodtak meg, hogy *Koppányban* fognak megvivni egymással. De mivel Nádasdy nem adott rá szabadságot a török vitéz nagy sok bégekkel és urakkal tized napig hiába várt Magyar Bálintra s' 1555 márczius 12-én kelt levelében szemére vetette, hogy sok költsége volt miatta és azt hiszi, hogy csak *czirkál* előtte. Fel szólítja tehát, hogy *Palotán* vagy *Tatán* mint *két atyafi* vivjanak meg egymással mert mind törököt s' magyart egy Isten teremtett. Ha pedig tudni akarja, hogy ki és mi volna? hát ugy nézzen a szeme közzé, hogy Székesfejérvárott a besliák agája volt és *Hazon agának* hivtak, annak utánna nagyobb uraságot kapot, mert Nógrádban *Olay bék* lett, most pedig a hatalmas császár *Ibrahym békké* tette s' a menyi szandzsákja van a pasának, mindnek ő az előttök járója stb. *(Magyar levelestár I. k. 150. l.)* Ennek a kihivásnak a következtében szorgalmazta Bálint vitéz Nádasdytól a bajvivásra való engedelmet, hogy a török előtt tisztességében meg ne fogyatkozzék.

Fonyód 1555 május 10, Zichy Istvánhoz, a nádor kapitányjához. «Mihelt Takaró Mihál Tihanból ki jöt azontul az *Nazuff bég* ugyanonnan Tihanból megértette és mindjárást el ment onnan, be ment *Koppánba*.. az uraimat kedég elküldettem vala az *Karád* alatt megharczoltak, a mint én értem egy nehány török megsebessült, az Nazuff is rá érkezett volt, de az gyalogokon semmit nem tehetett. Egyéb hirt kgdnek nem irhatom, hanem az én emberem, a kit ot ben tartom, a ki énnekem sokszor igazat mondott, azt mongya, hogy *Kazon bassát* Fejérvárba várják, azt mondja, hogy házat *valahol*[2] megszállják, de bizonyal nem tudá mondani, ha Balatonnak innét vagy Balatonnak tul.»

Fonyód 1555 szeptember 23. Csányi Ákosnak. Tudatja, hogy az éjjel a török, *Mehemed bék* népe megtámadta a várat. Az ellenség elfoglalta a régi palánkot s' éjféltől hajnalig tartott az ostrom; ők ugyan kevesen voltak oda hoza, még is visza verték a támadókat és kilencz fejet vettek, 3 elevent fogtak bennek. A fő emberek közül

[1] Ez a szó a levélben át van huzva.

Elez vajda és a *kapucsi basa* elesett. A pórok azt beszélik, hogy három szekeren vitték be a sebesülteket.

Fonyód 1555 september 25. Csányi Akosnak. Részletesen leírja a vár meg szállását és a törökkel való harczot. A régi palánkban sok szénáját és asztagját fel gyujtották, sőt emberben is kár esett. Az éjfélkor kezdődő ostrom alatt legfeljebb 25 vitéz volt a várban, mert a többieket *utra bocsátotta*, de a keresztyén hit mellett nagy örömest harczoltak és sok jeles, fő törököt levágtak. Mert mikor az ostromlók egy keveset *tágitották*, kirohantak a várból, megfutamtatták és mind a sárig vágták őket. «*Elez vajdának* itt vagyon az feje: az kinél jobb *kapucsi basája* nem volt annak is it vagyon az feje; az felesége *hop mesterinek* is itt vagyon az feje.» «Az minémű hireket kgd ir, az foglyok is mongyák, az császár hadát lenni az *Bebek ölésit* is mongyák ők is, de ők császár akarattyával mongyák, hogy mivelte királné aszon.»

Kanizsa 1555 okt. 15. «Te Nagyságodnak irhatom ezt, ez elmult napokban *Nazuff bék* mind elvitette az mi kevés gabonám volt *onnajt házól* mind elvitette *két negyven nyócz szekérrel*, jólehet az uraim vátig harczot tartottak velek, a mennyien kevesen othon voltak, kit im te Nagyságod megértheti, de porból igen megfogyatkoztam» tehát segítse meg őt Nádasdy puskaporral és fizessen meg eddig való sok *jargalásáért*, hogy vitéz szolgáit megruházhatná. Azon is könyörög, hogy valami kevés ideig való szabadságot kapjon, hogy haza mehessen, mert *otthon* minden *szertelenül* van és ha valami történik, abból a szegény megnyomorodott földnek nagy veszedelme származhatik.

Kanizsa 1555 december 6. «Azt irhatom Nsgodnak az palánk felől, hogy az *alattassa* és fonása ez két nap megkészül, de az sározássa nem tudom mi módon lehet. Továba ez előtt es emlékeztem vala te Nsgodnak az *Fonód* megtartása felől, most es könyörgök te Nagyságodnak, hogy visellen gondot reá, mert én magam keves vagyok a megtartására te Nsgod nekül, mert én magam távol es vagyok tőle. Immár kedig az minémű *derek* lesznek nagy félelmes dolga és veszedelmes, mert im ez el mult szombaton es alája jötek vót és a mi kevés gabonám marat vót azt es elvitték.»

Kanizsa 1555 deczember 17. A vitézlő nép, különösen a gyalogság igen zugolódik a nagy fizetetlenség miatt. Az «*uraim*» (t. i. a lovas nemesség) csak tűrik valahogy ezt az állapotot, de a gyalogok meg nem gondolják és nem értik anyira, mint ezek és minduntalan mennek, szökdösnek Kanizsáról és Szenyérből «*fizetetlen és pénzetlen voltok miatt*», hiába tartóztatja őket szép szóval, igérettel. Nagyon

nehéz a soruk, mert zálogra semmit sem adnak nekik, de még pénzen sem kapnak eleséget, mivelhogy sehonnan semmit sem hordanak be a várba.

Kanizsa 1555 december 22. Panaszkodik, hogy az elmult évben való szolgálatáért még nem kapott többet Nádasdytól 100 frtnál. Most sem terhelné a kéréssel, de a szükség kényszeríti reá, mert szolgái (= katonái) igen ruhátlanok.

Kanizsa 1556 január 18. A törökök Babocsán és Koroknán igen gyülekeznek. Azt beszélik, hogy sok *laptát* hoztak magukkal és Szinyért akarják megszállani, tehát *egy falka* lovas és gyalog vitézt küldött segitségül, másik falka (= csapat) Sziget várába ment. Annak okáért Kanizsán csak kevesen vannak és őrzik a *tapasztatlan* palánkot (mert a föld fagya miatt nem lehetett megtapasztani), de ugy gondolja, hogy nem csak a palánkot kellene őrizni. A széna és abrak szük volta miatt a lovak ugy elgyengültek, hogy a mult napokban, mikor valami lövéseket hallván utra keltek, *Galamboknál* már kifáradtak. De ha szinte hoznának is takarmányt, nem tudják megadni az árát. Nagyon kevés a gyalogság és a katonák igen szöknek.

Kanizsa 1556 május 23. A Bánffy urak a vár épületire nem adtak többet 100 szál fánál; tagadja, hogy egy jobbágyukat, a ki Kanizsán dolgozott, megölték volna. Ugy történt a dolog, hogy a jobbágyok rátámadtak arra a drabantra, a ki pallérjuk volt s' ez a maga oltalmáért egyet megütött, de nem halt bele. Arról se tud semmit, hogy a vitézlő nép a Bánffy urak jószágán hatalmaskodott volna, pinczéket törvén fel. A kártételt neki kellett volna bejelenteni, hogy eligazítsa a dolgot. A vármegye gyülésre Szalay Lénárdot és Byk Mihályt küldé, azzal az üzenettel, hogy a törvény szerint való vármunkára a jobbágyokat mentül elébb kirendeljék. Kéri Nádasdyt, hogy gondoskodjék *pallérról* a ki az épitkezést vezesse, hogy mikor a vármegye népe elérkezik, ne töltsék az időt hiába, hanem fát, földet hordjanak és *miveljenek*, mert az épületekre nagy szükség van. A drabantok sürgetik a fizetésöket. A tizedesek minden órában reá jönnek, hogy nem tudják őket visszatartani, szöknek a várból, mert pénz nélkül nem szolgálnak. Nádasdy viseljen gondot rájuk, mert Kanizsa védelem nélkül nem maradhat meg az ellenség szomszédságában.

Kanizsa 1556 junius 1. Bocskay Ferencznek egy ki szabadult foglya érkezett és félelmes hireket hozott a török felől, miket *Horváth Márkó* (szigeti kapitány) levele is megerősit. Nádasdy küldjön mentül hamarább pallérokat, hogy az épitkezést meg lehessen kezdeni, mert attól tart, hogy a gonosz hirek hallattára a föld népe elfutamodik.

Drabantokról is gondoskodjék, mert itt már nem lehet fogadni s' a mi kevés gyalogság van még Kanizsán és Szenyérben annak sem lesz sokáig maradása.

Kanizsa 1556 junius 4. Össze gyüjtötte a vitézlő rendet és meg magyarázta nekik a Nádasdy parancsolatját, de ezek csak az ő szükségüket emlegették, a mit Magyar Bálint is igen jól tud és lát. A szolgabirák által berendelte a népet a vár épitésre, de nem gondolja, hogy kedvük szerint jönnének.

Kanizsa 1556 junius 10. Küldi a nádornak Horváth Markó szigeti kapitány leveleit. A laki porkolábot *Turó Benedeket* a törökök elfogták és azonnal a basához vitték. Fonyódról egy nehány katonát küldött Lakra s' kéri Nádasdyt, parancsolja meg *Dereskey Pálnak*, viseljen gondot arra a várra, hogy ne vesszen el. A föld igen megrettent.

Kanizsa 1556 junius 15. Szigetvárát az elmult Pénteken (junius 12) 6 óra tájban a török meg szállotta és vasárnap 14 ágyuval ostromolni kezdte. Egy embere érkezett a táborból, a ki azt beszéli, hogy a Rábáig fel akarnak jönni, hogy meglássák őket, milyen készülettel vannak. «Továbbad nagy vesződésem vagyon az uraimmal, immár az lévaiakat befogattam és ki ki mind azt mongya, hogy nincsen mivel élniök és lévaikat mivel tartania, és vetik szükségeket, kit én magam is látom mindenkeppen, és im irtak ők is Ngsodnak, azért kérem N. Nagyságod eressze olly választal őket, ki mellett tugyak én is nekik szólnom és keztek lennem. Továbbad az gyalog mind itt és mind Szenyérbe igen keves és ha ki jönek környülek kel forgódnom és az házat sem hagyhatnám teljességgel pusztán, azért Nsgod viselljen gondot reánk.»

Kanizsa 1556 augusztus 4. A nádor kijövetelét örömmel értette; hozza a Mindenható Isten minden jó szerencsével. Tanulságot (= utasítást) vár, hogy mikor és miképen menjenek elibe? Seregestől-e vagy csak a fő fő *uraimmal?*

Fonyód 1556 september 26. Csányi Ákosnak. Pénteken (sept. 25.) Karád alá mentek és *lest* hánytak a töröknek, de a mely szerencsét az ur Isten adott, elszalada tőllük, mert a kalauz miatt kárt vallottak és sokan egy árokba hullottak. Paizs, kopja elég maradt a leshelyen, de a török elfutott s' mindössze két lovat nyertek, azok sem igen *jeles* lovak. Ma érkezett haza egy embere, a ki azt beszéli, hogy Koppányban kevés a török, száz pór van benne. Szeretné megkisérteni a várat s' azt gondolja, hogy két száz gyaloggal és száz lovaggal *tüzes szerszámmal* megégethetné Koppányt. Panaszkodik *Takaró Mihályra*, a

tihanyi kapitányra, a kinek hajdui a szegénységet uton ut félen sarczolják, fosztogatják, kinozzák, be se viszik a várba, hanem az erdőn láboknál fogva akasztják fel őket. Panaszkodott a nádornak is, hogy nem az ellenség, hanem Takaró Mihály hajdui pusztitják el a földet, de nagyon lassan tesz közöttük igazságot.

Maróth 1556 deczember 23. «Nagyságodnak örökké meg nem tudom szolgálni, hogy az én elégtelenségemet Nsgod nem nézvén az több sok jámbor szolgái között az minémű tisztre bizott vala, bizon hogy azon is igyeköztem az én tudatlanságom szerént, hogy Nsgodat ugy szolgáljam az mint jobban tuttam.» Ha valamiben elégtelen volt, bocsásson meg neki Nádasdy, ezután majd jóvá teszi a hibáját, csak ne báncsa érte, tudván, hogy ő nem esztendős szolga. Minthogy pedig már kitelt az esztendeje, vannak más jámbor szolgái is, a kik annak a tisztnek gondját tudják viselni, bizza hát rájuk, ő majd egyébbel fogja szolgálni Nádasdyt. De ne feledkezzék meg rólla, és külgyön valami pénzt, mert a télen *igen szük helyen* laknak (külön darab papiroson) Koppányba igen sok török gyült össze Pécsről és más helyekről. Még nem tudják, rabolni akar e vagy várat ostromolni. Ez az oka, hogy személyesen nem mehetett Nádasdyhoz.

Fonyód 1557 január 29. A török rablás dolga hogy esett, már meg irta Csányi Akosnak, azt hitte, hogy már tudósította felölle Nádasdyt. Zrinyi Miklós horvát bán 2 faluját *Csákánt* és *Szakácsit* (Somogy vm.) rabolta el a török; elvittek valami háromszáz embert. Ők Fonyódról Mesztegnyőig utánnok mentek az ellenségnek, de nem merték megtámadni, «*nem nekünk való lőn, mert az török sok vala és nem száguldó, hogy valaki nyelvet foghatott volna*». Különben neki magának is van igaz elég baja, gondja, sok fele való vigyázása, mert a (koppányi) bék mostanában is két hódolt falut rabolt el. A törökök igen gyülekeznek, de még nem tudni mi végből; erősséget akarnak e *megkisérteni*. avagy csak rablás a szándékuk? «*Csak én magam vagyok köztök* — úgymond — *mint az ördög a sombokon.*» Panaszkodik *Pethő Jánosra*, a ki nem egy hajdut, hanem *Kesztölyben* (= Keszthely) nagy fizetésen, 4 lóval szolgáló embert fogatott meg a *szabad sokadalomba* (= országos vásár), a ki Nádasdy szolgája volt. Most *Rezi* várában vasra verve tartatja, mint a törököt szokás és sem hirré nem tette sem törvényt nem kért reá tőlle. Bizony ha Nádasdyt *nem félte* (= tekintette) volna már eddig is kiszabadítja. Parancsolja meg tehát Pető Jánosnak, hogy bocsássa el. Ő (t. i. Pető) tartja azokat a hajdukat, a kik Kapos várát elvesztették s' a mi kevés a töröktől megmaradt a *Somogyságba* azt is pusztítják.

Szigliget 1557 november 15. Csányi Ákosnak. Mig Kanizsán járt gonosz szerencséje történt. Az *uraim* lesre indultak s' az ő lovait is mind elvitték. De egy paraszt ember, mikor *Somodornál* lesbe állottak meglátta és elárulta őket a töröknek. *Koppány* bég 400 lovassal rájuk támadt, s' bár az *uraimék* mindössze csak 22 lóval voltak, erőssen állották a harczot és kilencznél több el nem szaladt közzülök, haneha valami gyalogság menekült az erdőre.

Szigliget 1558 aug 22. «Császár ő felsége az minémű parancsolat levelet nekem küldőt im Nsgodnak kültem. Hiszem, hogy a ki ő felségének én reám ez méltatlan panaszt tötte nem jó akaróm, hanem boszuságomra mielte. Az ő felsége parancsolatját el nem akarom mulatnom, az mi választ ő felségének irtam im az pariáját Nsgodnak kültem, ha illik be adni ő felségének vagy nem Nagyságodtul várok tanuságot. Bizon én afféléket az kikvel ő felsége engemet terhel, nem tartok, csak tarthatnék anyira, hogy oltalmazhatnám ez hitván pusztát, az kivel Nsgod segitségével nyomorgok, Nsgod után hiszem hogy megtudgya mondani az szigeti kapitán *Horwáth Markó* uram, kik tartják az *uratlan hajdukat.* Lám ő megbüntet bennek gyakorta, ki csorgai, ki palota, ki penig tihani. Ennek előtte is irtam vala Nsgodnak, hogy az szegénségen afféle méltatlan dolgot a kik mivelik, előttek járóinak *Majsai Tamás* neve, ki Palotán ő felsége fizetésén lakik, másik *Baczin Tamás,* ezek saczoltatják kegyelmes uram az szeginséget, tiszer való *dioknál* nagyobb kárt töttek az szeginségnek, mert az erdőre viszík, ot saczoltatják az népet. Az palotai tisztartónak irtam vala Majsai Tamást hogy efféle méltatlan dolgoktul megszüntetné, az mi rövid választ töt im Nsgodnak kültem. Nsgodat mint kegyelmes uramat kérem, parancsoljon az palotai tisztartónak és tihani tisztartónak, elégíttessék meg az káros embereket és az megmondott Majsai Tamás és Baczin Tamás szünjenek meg az szegén népen való méltatlanságtól. (Utó iratban.) Kegyelmes uram, ha ezek meg nem szünnek az én szegin jobbágyim mind el budosnak. Ha Nagyságodtul mereszleném kegyelmes uram, nem mindenkor bántanám Nsgodat efféle gondval, én is az ő jószágokban tehetnék róla, de nem mivelem, hanem Nsgodtul várok kegyelmes választ és tanuságot.

Szigliget 1558 október 13. Az elmult szerdán a törökök nagy rablást tettek a Balaton környékén és Tihany, Vásony, Devecser, Csobáncz, *Hegyesd* várak alatt ugy vonultak el, hogy még csak reájuk sem lőttek. Este későn megtámadták Szigligetet, a falut felégették a lakosokat jobbára mind fogságba hurczolták. Ő a várból segítségére ment a falu népének, és csaknem elzárták előtte a visszavonulás utját, «*nem*

hittem én magam is — ugymond — *hogy Nsgodnak többet szolgáljak, de az Ur Isten kegyelmes lőn*». Egy másik hódolt falut is felégetett a török s' ugyancsak megostorozta őket az Isten. Ne felejtkezzék el rólla Nádasdy, mert *Fonyódon* is sok kárt vallott, majorságát felgyujtották, mindenét elpusztították, nincs miből táplálni magát és a vitézeket.

Fonyód 1559 január 3. Méltatlanul és hamisan vádolja őt Máté diák bizonyos falvak elfoglalásával, mert jóformán azt sem tudja, merre vannak azok a falvak, nem hogy elfoglalta volna. Bizonyságot tehetnek erről a szenyériek is, de hogy merne ő Nádasdy szeme elébe kerülni, ha nem igazat beszélne. Az sem igaz, hogy a káptalan küldöttjét Fonyódon bántalmazták volna, tudják ők, hogy az ország szolgája és békével utnak bocsátották. Esküdözik, hogy ártatlan azokban a dolgokban a mikkel vádolják, *de a hát megett való hamis panaszról senki száját be nem foghatja.* Kéri a nádort, hogy Gyulaffy Lászlónak se adjon hitelt, s' inkább neki volna méltó oka panaszkodni, jelentette is már Nádasdynak, de nem válaszolt reá. Ugy áll a dolog, hogy a mult esztendőken egy *Pribék Mihály* nevű ember nagyon sarczolta és kinozta a szegénységét, egyiknek a lábát furta keresztül, másikat a lábánál fogva felakasztotta s' az ő (t. i. Magyar Bálint) jobbágyain is zsarolt ilyen módon egynehány száz forintot. Tudakozódott felőlle a végvárakban, hogy hová tartozik, de nem birt végére járni, Gyulaffy is tagadta, hogy az ő szolgája volna. Mikor azonban történetesen kézbe került s' az ő hivei rabságba tették, Gyulaffy *Csobáncz várából* az őrséget a pórokokkal együtt rá küldé, ölték vágták az ő népét mint a törököt és sokat fogságba hurczoltak bennök. Hiába figyelmezteti Gyulaffyt, hogy bocsássa azokat törvényre, vármegye elibe, «*semmi képpen nem akkarja, hanem szabad ispán módra hatalmával tartja őket*». Ezzel meg nem elégedvén, a fejérvári vásárról hazafelé igyekező jobbágyait Gyulaffy szolgái megtámadták, egyet megöltek, sokat sebesítettek közöttök s' 300 ft érőnél többet elraboltak a nyomorultaktól. Mikor ezért tisztartója által a Gyulaffy tisztartóját kérdőre vonatta, ez azt felelte, hogy nem tehet rólla, nem bir az ő ura szolgáival. Felettébb csodálkozik tehát azon, hogy még Gyulaffy vádaskodik reá és azt szeretné, hogy a panaszok Nádasdy előtt szemtől szembe lennének, hogy minden hamissága kiderüljön. Nem igaz, hogy egy jobbágyát fogva tartja és egy szolgája házára rá küldött. Csak azt bánja, hogy effélékkel örökösen Nádasdyt busitják, háborgatják, holott van vármegye és van a császárnak is *széke*, nem tilthatja meg magát, ha törvénynyel keresik.

Fonyód 1559 január 11. Tudja, hogy Nádasdynak különféle gondjai vannak, mindazonáltal kéri, hogy ne felejtkezzék el rólla, mert — ugymond — «*tegnapi napon* is az koppányi bék minden hadával reám jöt vala, jólehet igen gazdag kótyavetyét nem hányhat az nyereségből (t. i. hogy nem sokat rabolhatott) hanem az régi égetésből az menyi szénám volt, mind elégetteté az mezőn. Most ismét mind föld népét s' mind az környül való végbelieket hozzá hirdette, hogy reám jöne. Nincs mit tennem, engemet it talál meg Isten akarattyából, el nem mégyek előtte.»

Szigliget 1559 junius 29. Megértette, hogy Tahy Ferencz egy malom elégetése miatt panaszkodik reá, de nem emlékezik, hogy valaha keresztyén embernek csak egy ólját is elégettette volna. De jól tudgya Nádasdy, hogy a mult esztendőben *Mehemet* koppányi bék minden majorságát felégette, az idén pedig még azt se várta, hogy a gabona megérjék, mind le kaszáltatta. Ez a Mehemet bék csináltatott egy malmot, s' hogy az elszenvedett sok bosszuságokat megtorolja, ezt a malmot gyujtotta fel, mert egyébb majorságát nem talált. Ha tehát őtet Tahy Ferencz *hamisolja*, álljanak törvényt, majd megválik ki ártott többet a másiknak. Mert ő annak a malomnak Somogyban hirét sem hallotta, hanem a koppányi bék csinátatta. Hogy jó ura és barátja *Perneszy Farkas* is panaszkodott reá, azt felettébb zokon veszi, mert eligazíthatták volna egymás között a dolgot. Jöttek hozzá Kanizsáról az ő szolgái *Ezpetey* és a többiek, tanácsot kérvén tőlle, hogy mitévők legyenek, mert a katonaság jobbára mind elszéledt a várból. Nádasdytól várnak tanuságot, hogy maradjanak e meg Kanizsán, vagy másutt rendel nekik a nádor téli szállást. Mikor Kanizsán az *uraimnak* posztóval fizettek, akkor neki 2 hónapra való fizetése elmaradt, Csányi Ákos azzal mentette magát, hogy Márton deák lajstromában történt valami vétek. Továbbá mióta a győri táborból megjöttek az óta neki, «*sem hó pénzt sem jargalást nem adtak többet*» 200 frtnál. Kéri Nádasdyt, hogy nézessen utánna a dolognak és fizessen meg neki.

Szigliget 1559 aug. 4. Megértette Nádasdy leveléből, hogy *Tury György* mit irjon ő felőle. Bizony nem várta volna tőlle, hogy igy rongálja, mert ő azokat a puszta falukat még szegény *Podmaniczky* akarattyából békességben birta. «Nagyságod írja, hogy fejedelmétől ember erővel semmit el nem vehet. Ugy vagyon, én ő felségétől semmit el nem vöttem, mert ha szinte akarnám sem lehetne, sem perlek ő felségével, de ingyen, ha Podmaniczky uramnak oly maradéka volna ki törvénnyel keresné, akkor látná meg Nsgod, hogy nem ok

nélkül birtam én ez két puszta falucskát, kit az mi kárvallásunkért nem csak az két puszta *falual* de egynehány falual sem ért volna meg Podmaniczky uram, Bizon akarnám, ha az mi sok kárvallásunk is füstbe ne menne. *Nám* ő felsége az kit atyámfia halálával, szolgáim halálával török kézből birtam, azokat is mind az oda fel való várakhoz kit *Ujvárhoz*, kit hova oszta, magam nem sokat tudok itt ki *Fonódnál közelb legyen török torkához.* Immár ő felsége az házat is agya másnak, mert láttya Isten énnekem nincs mivel tartanom, tellességgel ki fottam belőlle. Mindazáltal, ha szinte *örököm* volna is és Nsgod parancsolná, hogy Tury György keziben eresszem, azt kell mivelnem az mit Nsgod parancsol. Én tudom, György uram miért szorgalmaza ezt, *mert leszen egy keves borocskájok*, de bizony igen kevés oltalom lehet György uram *Palotáról* ennek, mert eddég elpusztult volna az sok gonosz tévő ember miatt, ha én nem oltalmaztam volna. (Utóiratban.) Ingyen ha Nsgod nem külte volna a Tury György levelét, hanem csak ő maga külte volna, hasonló választ tennik az ő levelére. Nám ez végekben sohol nem tudok oly házat, kihez ő felsége segítséggel nem volna, de nem hogy *ide* ő felsége segítséggel lenne, de sőt az kit egynehány sok jámbor halálával birtunk, azt is elszedi ő felsége».

Szigliget 1559 aug. 11. Megértette a püspök panaszát, de nem ugy áll a dolog a hogy Nádasdynak elő adták. Mert igaz, hogy az elmult napokban, mig a törökkel való *frigyről* még bizonyosat nem tudtak, valami gyalogok elhajtottak *Koppány* alól tizenegy ökröt, de azok nem a püspök jobbágyáié voltak, hanem Kányay Ferencz koppányi tizedesé és a töröké. A püspök bocsássa egy jámbor szolgáját, a ki előtt megbizonyíthassák a dolgot. Mert a koppányi bék, a míg éle neki sok kárt és bosszuságot okozott, s' ő is rajta volt, hogy vissza torolja, de jó lélekkel meri állítani, hogy a püspöknek soha semmi kárt nem tett, sőt fogadása szerint mindenkor oltalmazta a jobbágyait, holott ha ártani akarna nekik könnyen megtehetné, mert a keze ügyében vannak. Különben pedig nevezze meg a püspök azt a szolgáját, a ki az ő jobbágyait megkárosította, s' ha rá bizonyul a dolog Nádasdyra való tekintetből a káros embert kielégíti.

Szigliget 1559 aug. 18. Minthogy a kanizsai vitézlő nép eljáróját *Ezpeteyt* a somogyiak *ispánná tötték* s' ő ezentul Babocsához fog hallgatni, jó volna ha Nádasdy Törpedynek vagy Nagy Gergelynek parancsolna, hogy Kanizsán az *uraimnak* gongyát viseljék «még is ne lennének mind fejenként *főre birók*, hanem lenne valami félelem köztök.» Ezzel — ugymond — Nádasdyt nem bántaná, mert a

miben tudna, maga is szolgálna, de nem lehet a török miatt. A mult napokban is a fonyódi porkoláb a *frigyhez való biztában* kiküldött a várból valami 11 drabantot kaszásokért, de a koppányi törökök megtámadták s' levágták vagy fogságba hurczolták őket. Rá írt az agára, a ki most Koppányban helytartó, de csak könnyü választ adott, a mit Nádasdynak küld. Igy állják meg a frigyet.

Fonyód 1559 október 30. «Ez mai napon jöttek vala én hozzám Kanizsáról az szigeti leginek, kik én hozzám hallgattak, jól lehet én voltam hadnagyok, de Nsgod szolgái voltanak, kik engemet ugy leltek meg, hogy Csányi uram Nsgod akarattyából el bocsátotta volna őket, kik engemet nagy szókkal kénszerítnek és szorgalmaznak vala és emlékeztetnek vala és levelet is kérnek vala tőllem ; de miért hogy én is Nsgod szolgája voltam, vagyok is, ők is fejenként, én semmi levelet nem tudék adni nekiek, mert másutt is, holott ember szolgál, avagy király ő felségénél, avagy kediglen másutt, tehát *adós levelet* adnak, ők azt mongyák. Könyörög Nádasdynak, hogy szabadítsa ki őt ebből a bajból és teljesítse kivánságukat, mert azt állítják, hogy *hét hónapi* szolgálatjukról maradt adóssuk.

Fonyód 1559 deczember 28. Tudatja Nádasdyval, hogy néhai vitézlő *Lengyel Boldizsárnak* Anna leányát Isten tetszéséből és sok jámborok javallásából *Kozma Jánosnak* törvényes házastársul adta. Meghivja a nádort és feleségét a *Fonyódon* tartandó menyegzői lakadalomra.

Fonyód 1560 február 19. Szeretné, ha Nádasdyt panaszával nem kellene háborgatnia, de olyan részről történt megbántódása, a honnan ingyen sem remélhette. Ugyanis *Orosztonyi Péter* Sávolyban telelő marháit elhajtotta és még bosszut sem állhat rajta mert mind a ketten Nádasdy szolgái. Azt kivánja tehát, hogy vagy meg adja a barmot, vagy *köz helyen* törvényt álljon és feleljen érte, mi okból cselekedte, mert nem emlékezik, hogy adóssa volna. *Perneszy Farkas* is rá küldött egy falujára, meg dulatta és egy jobbágyát elvitette. Ha ebből baj támad és Farkas uram panaszkodni fog reá, Nádasdy tudhatja mi az oka.

Fonyód 1560 május 5. «Nagyságod írja, hogy az mely szolgám énnekem Szenyérben vagyon fogva Csányi uramnak valami zabláját lopta volna el, kiről bizonyal meghigyje Nsgod nem hallottam, hogy ő lopta volna el. Ha penig szinte ő mivelte vala is, törvéntelen az én szolgámat nem kellett volna bántani. Ha miben bünös volt az mi szolgánk vagy penig ha mit vétett, lelt volna meg rólla és elég törvént tettem volna felőlle, az mennit szinte ő maga kévánt volna.

Továbá én értem, hogy Nsgod kétséges benne, hogy az barom szeginségé lött volna. Micsoda orczával mernék én Nsgodnak irni vagy penig Nsgod eleiben menni, ha én Nsgodnak hamissat irnék. Továbbá erről nem hogy megszünnének az Nsgod szolgái az szenyériek sőt mind napról napra öregbitik. Én hogy irtam vala azután is költem vala egy szolgámat oda alá, hogy valami kapásokat inditson fel és *Bajomnál*, az én falumnál meglesette *Orosztonyi Péter*, igen vagdaltatta és elvitette fogva... most is ott tartja. Nem tudja mi lehet ennek az oka, mert csak annak lehet a szolgáit törvénytelenül elfogni, a ki az *országot elárulta*. Megérdemlene ő annyit a Nádasdy szolgáitól, hogy ha valami bajuk van vele, törvényesen járjanak el s' a vármegye elébe állitsák. Ha bünös, Nádasdy szabad vele, megbüntetheti, de másoktól, érdemetlenül nem szenved. Parancsolja meg tehát Orosztonyi Péternek, hogy bocsássa el a megfogott szolgáját és állitassa törvény elibe, «mert ha te Nsgod — ugymond — minden törvéntelen szabadon hagyja rajtam, *arról tudom, hogy te Nsgodnak az én szolgálatom nem kellemetes.*»

Fonyód 1561 november 11. Egy Gáspár deák nevezetü szolgájának bagodi jószágát, melyet felesége után birt *Kerecsényi Mihály* alnádor («*Nagyságod vice nándor ispánya*») adományba kérte volt magának, mivel hogy Gáspár deák valami vétke és tudatlansága szerint vétekbe esett s' annak egy részét már el is foglalta. Könyörög Nádasdynak, hogy megtekintvén az Istent, segitsen azon a szegény legényen és Kerecsényi Mihály legyen *engedelmes hozzá*. «Nagyságodnak azt irhatom, hogy a szomszédságbeli ellenséggel gyakorta szembe vagyunk. Az *koppányi bék*, ki immár régtül fogva ithon nem vót, az meg jöt, vannak gyülekezetbe, szándékait nem értem, hanem az *Balaton* mellékét próbáltatta meg. Annyira elapatt az Balaton vize, hogy szabadon, szárazon mehet a mellékén».

Fonyód 1561 nov. 27. Megértette a Nádasdy leveléből, hogy a fejérvári *Fel Lőrinczet*, ha nálla volna fogva, el ne bocsátaná, mert *Siller János* bécsi polgárnak 3500 ftjával tartozik s' a király megparancsolta, hogy az adósság behajtásáról gondoskodjanak. Ugy áll a dolog, hogy nevezett Lőrincznek több fejérvári emberrel együtt az ő földjén volt szőllője, melynek sem az idei, sem a tavalyi jövedelmét meg nem fizették, s' ezért letartóztatta, de mivel adósságát időközben megfizette, ismét szabadon bocsátotta. Azonban gondot fog viselni reá, hogy Nádasdynak kedvét ne szegje.

Szigliget 1561 deczember 26. Az elmult napokban a pécsi, kaposi, koppányi, simontornyai törökök a *fonyódi szigetre* ütötték, s' a

gabona, árpa és zab termést elégették, a szőlő hegyen pedig a pinczéket fel törték. Elegendő kárt okoztak, de azt gondolja, még sem többet, mint a menyit ők *lovakban és testekben* vallottak. Most azt beszélik, hogy a törökök ujonnan megfogják támadni Fonyódot, de Isten segítségéből készen várja őket. Most érkezett Veszprémből egy jobbágya azzal a hirrel, hogy a budai, esztergomi és más végbeli törökök igen gyülekeznek és Zala vármegyében nagy rablást akarnak tenni. Nádasdynak küld egy *erdei vadat*, mással nem kedveskedhetik, mert az idő lágy voltáért sem vadat sem madarat nem foghatnak.

Fonyód 1562 január 1. «Az Nagyságod levelét ma hozák, kit meg értettem. *Nagyságod irja, hogy először békélném meg Istennel és az után ez világi emberekkel.* Azban én ez előtt is értettem, most is értek, mind az isteni dologban és mind az világiba. Nagyságod írja, hogy ez Somogy vármegye követek által ő felségének panaszlottak volna. Jól érti Nsgod az magyarok dolgát hogy az kik ő nekik szolgált örömest *mindenkor megakarták enni*, Én reám nem Somogy vármegye panaszol, hanem az kik az Dráván tul laknak mint *Tahy Ferencz* és *Perneszy András, kik az én árnyékomban nyugosznak.* Hiszem, hogy ő felsége igaz tévő fejedelem és azért vagyon az törvény, az ő felsége octávája, hogy ott megláttassák az igazságot . . . Hiszem, hogy Nsgod előtt vagyon az én emberem és prókátorim, kiket én nagy költségemen mindenkor az ő felsége octáváján tartottam, de ez féle szin alatt panaszlóknak én be nem dughatom szájokat. Igasságomba csak Nsgodba vagyon bizodalmam, de hamisságomban semmiben ne mencsen. Ha az ő felsége *commissariosi* el jőnek, hiszem, hogy az méltatlan panaszlók akkor több hamissat mondanak hogy nem igazat.»

Fonyód 1562 február 13. Lengyel Boldizsár fiának a jószágát, a melyet ő csak mint gyám birtokol, ne adja a nádor Kürtössy Jánosnak. «Továbbá Nsgod írja, hogy mikor az Nsgod levelét hozzák választ nem teszek rólla. Valaki atta azt Nsgod eleiben de hamissat tött, mert nem hogy levelére nem töttem választ Nsgodnak, de eddig csak *pecsétire* is ott voltam, az hol Nsgod parancsolta.

Továbá tugya Nsgod minémű dolgom leszen it Somogyba Tahy uram *indiétása* miat, kit én az egész keresztyénségben soha nem hallottam, hogy ő felsége székin is mindeneknek elég törvént állok, másfelől az fejedelmet is busítják, commissariussal is keresnek, Nsgodtul eből is tanuságot várok mint kegyelmes uramtól, mit kell eből mívelnem.»

Fonyód 1562. Édes vörös bort nem tud küldeni Nádasdy-

nak, de kerestet Kéthely és Marczali tájékán. A király levelében az áll, hogy a *commissariusság napja Böjt közép vasárnap lesz.* A commissariusságról nem retteg s' azt hiszi, hogy a *csácsogóknak* bedughatják a száját. «Az török penig az falukon most mindenütt *véres nyássat* hordoztat, az mint az adó jár, fejenként fel veszi az szegénséget, kocsit és ökör szekeret is kérnek tőllök, Ők azt hirdetik, hogy *János király fia* mellé mennének, de nem tudom ott mit tenne az szegénséggel, közhir penig ez az szegénség közöt, hogy *Fonyódra* mi ránk akarna jönni, de ha ide jő is Isten segítségéből itt talál bennünk.» *Zakánra* egyedül nem mehet és ha az őrséget Fonyódról magával viszi, abból könnyen veszedelem származhatik. Azt nem teheti, hogy Nádasdynak Somogyban 200 gyalogot fogadgyon, mert itt csak anyi drabant van a menyi épen a végházak őrizésére kell, hanem Zalában és Vas vármegyében lehetne szerét tenni. A nádor írja meg, hova gyülekezzenek és gondoskodjék fizetésekről, mert azok mindjárt pénzt kivánnak.

Szigliget 1562 márczius 28. Haza térő utjokban Csötörtökön, egy falka törökkel csaknem egybe találkoztak. Igen közel és mindössze csak husz lóval voltak, de nekik most még az is *ellenség lehetett volna. Pajazet* igen épitteti *Hegyesd* várát; a kőfalak mellékét belül töltetik, kivül pedig széles árkot ásatnak, melynek a közit szintén megtöltetik. A falukról hajtják az embereket a munkára és addig nem bocsátják el őket, mig mások nem érkeznek helyükbe. «Többnek husz embernél szegeztette volt az fában vas szeggel az fülöket és reggeltül fogva estéig ugy tartotta őket; ilyen kegyetlenségeket mivel». *Büntesse meg érte az Isten és ne engedje, hogy megkezdett munkáját bevégezhesse.* A király török rabját Nádasdyhoz küldé. A nagy szél miatt még nem mehetett át (a Balatonon) Fonyódra.

Hegyesd alatt 1562 ápr. 3. Azon igyekezik, hogy Nádasdy kivánsága szerint *Török Ferenczel* és *Chorom Jánossal* együtt lehessen. Ő már kedden délelőtt itt volt, de csak gyalog *szerrel* költözött által. hogy hamarább ide érjen. Ha Nádasdy azt parancsolja, hogy minden *lovag szerrel* jőjjön Hegyesd alá, akkor a gyalogságot haza kell bocsátania, mert a várat pusztán nem hagyhatja. De Török és Chorom azt tartják, hogy nagyobb szükség van itt a gyalogságra, mint a lovasságra. «*Az Ur Isten hozza Nagyságodat minden jóval, hiszem az Ur Istent, hogy csak addig leszen Hegyesd töröké, mig Nsgod jő.*»

Hegyesd alatt 1562 april 4. Nádasdy ágyui ma reggel nyolcz órakor érkeztek az ostromló táborba. A pattantyussal megkerülték a várat, a ki biztatja, hogy még délelőtt megcsinálják a sánczot és a

kosokat és a dolgukhoz látnak. Azt a jó hirt hozták, hogy *Turi György* Isten segítségéből a veszprémi törököt megverte. Beszélik, hogy Veszprémbe sok gyalog érkezett s' hogy *Hamza* bég is megjönne, de ez még nem bizonyos. (*Utó* iratban.) Az este érkezett a táborba egy fejérvári polgár fia és azt állítja, hogy *Hamza* béget 800 lóval várják Fejérvárra, Most pedig egy tapolczai ember jött meg a basa táborából *Szent Miklósról*, azt ujságolván, hogy a török Erdélybe készül. Fejérvárott nem sokan vannak, de senkit sem bocsátanak ki onnan. *Kenesénél* látta, hogy 50 lovas török a szőllő hegyeken dolgozó kapásokat bekergette *Veszprémbe.*

Hegyesd alatt 1562 április 5. A kapu felett való tornyot erőssen lövik; már sok kárt tettek benne, s' ugy gondolja, hogy még ma annyira megtörik, hogy ostromot is tehetnek. Nádasdy küldjön puskaport és golyót, mert jó ha *ma* megérik vele s' ha szünetel az ostrom, akkor belől építik a várat. Hosszu lajtorjákra is szükségük volna. Az ágyukhoz való lovakat ne vitesse el Nádasdy, mert nem lehet tudni mi történik s' talán vontatni kell az ágyukat, inkább küldessen a lovaknak és *szekér vezetőknek* élelmet. Ő szénát eleget adhat, de abrakja nincs, mert a törökök megégették.

Hegyesd alatt 1562 április 7. Parancsolatja szerint még eddig minden nap küldött tudósítást Nádasdynak, de emberei közül, talán restségök miatt vagy pedig más okból kettőnél több vissza nem érkezett. Még több ágyujok nincs a Nádasdyénál, ezeknek *harminczhét* golyóbisuk vagyon, szükség esetén ezekből fogják lövetni a várat, mert még a győri és soproni ágyuk nem érkeztek meg. Annak utánna a Nádasdy ágyuit megkimélhetetik. Volt két taraczkjok is, de már elfogyott a hozzávaló golyó. A kapu felett való tornyot már letörték, most a mellette való falakat töretik. *Gróf uram* levelét küldi, melyből megértheti Nádasdy, hogy ideje korán Hegyesd alá érkezik.

Hegyesd alatt 1562 április 8. Ma déltájban érkezett meg a gróf a táborba; a soproni ágyukat valamivel előbb meghozták. Ő *Tapolczáig* elibök ment és azonnal a sánczba vitette s' lövetni kezdett velök. Azután tisztelkedett a grófnál s' mikor vissza jött a sátorához «jutának utánnam az sánczból valami drabantok, kik mondák, hogy az törökök engem *üvöltenek.* Ezt én jólehet az urakkal közlöm vala, de mivel hogy gróff uramat akkor szóllétják vala, nem lehetek szembe velek, hanem az sánczban menik és onnat az várhoz: *Kérdem, miért kiáltatok ti engem? mondák, hogy im szablyánkat ki hánnyuk, az házat is megagyuk és mi magunkat is rabságra aggyuk, csak az Istenért az drabantnak ne hagy levágni.* Én erre azt mondám, hogy

nem vagyok *tanyétott* benne, hanem jöjjön ki kettőtök és én az urakhoz viszlek, szólljatok velek és ha nem akarják én ismét az én hitömre bebocsátlak. Ebben hát hir löt gróff uramnak, miképpen Nsgod tuggya az magyarok között való irigységet, erre való eregységben, mivelhogy én általam ne essék ez dolog, gróf uram az álgyukat hozzá sütögetteté, kivel az törököt is megöleté, az kinek én szót nyujtottam vala. Azután felküldé *Tolmáchy Vinczét*, kéreté vele mind király hitire és király képe hitire. Az török azt mondá, hogy aggyon két fő legént, jót ide be, mi es bocsátunk közzülünk kettőt oda ki. Innét kívül rut szóval illették őket: az török meg olyant ada ide ki, hiszem, hogy az mit akkor pénz nélkül vala, most pénzen is örömest elvennők. Ezt az táborba hát hirré atták, hogy az török meg atta magát, az sok elvegy nép fel az mindenek ellen kikben kár is vagyon» (igy!). A gróf igen forgolódik, egyik helyről másikra vontatja az ágyukat és löveti a várat. Nagyon bizik bennök, ámbátor a mi törés még eddig van a falakon, azt a Nádasdy ágyui törték. Nem tudja, mi lesz a dolog vége, mert a török is *keményen tartja a nyakát*, semmi szót ki nem ad.

Hegyesd alatt 1562 április 9. A mi zászlókat a töröktől nyertek, azoknak egyikét a vasvármegyeiek *gróf uramnak* (a győri Generalis kapitánynak) vitték, de a zalavármegyei nemes urak *Nádasdyt akarják megbecsülni vele* és elvitték a török zászlót hozzá (mint a nádori hadak kapitányához). Mi tévő legyen vele? mert a zalavármegyeiek azt beszélik, hogy ők nem a gróf, hanem Nádasdy parancsolatjára ültek fel.

Ugyanazon a napon a hegyesdi táborból *Magyar Bálint* azt irja és jelenti a nádornak, hogy a győri főkapitány a *holnapi napon* haza akar indulni. Az ágyukra most már nincs szükség, jó volna azokat is vissza küldeni. A hadi nyereséget még nem osztották fel; a török foglyok *gróf uramnál* vannak, azt határozták, hogy a lovakat és minden egyéb zsákmányt is hozzá küldik, hogy egyenlő osztályra menjen közöttük. A várat a gróf a pallér mesterrel felgyujtatta, most égnek a benne való házak, holnap fogják *törni* a falakat.

Hegyesd alatt 1562 április 10. A mig ő a grófot elkisérte, azalatt *Chorom János* és *Török Ferencz* minden hadaival együtt felkerekedett és elhagyta a tábort. Ezt látván a vármegye népe szintén indulót veretett. Ő szablyával és karddal is ellenszegült, hogy feltartóztassa a katonákat. de nem boldogult velök, csak nem megölték. Ugy megzendült a tábor, hogy már teljességgel nem lehet a vitézeket együtt tartani, hiába kiáltotta meg közöttük, hogy hütlen, áruló az, a

ki elmegy. Az ispánok sem birnak velök, ha nem akarják magukat megöletni. Ő még Józsa deákkal és Gyulaffy Lászlóval itt marad a meddig lehet. Az ágyukat elküldte Nádasdynak. A gróf a török foglyokat mind magával vitte és ugy rendelkezett, hogy jövendő Vasárnap Győrött megosztják a nyereséget (= hadi zsákmányt). A ki a *török agát* viszi Nádasdynak, az ő szolgája és mindent bővebben el fog beszélni. A felső vár teljeséggel töretlen.

Magyar Bálint, ugyanazon a napon, minekutánna Nádasdy levelét megkapta, ujra irt és jelentette a vármegye népének zendülését. Tudatja, hogy mikor a nádor levele érkezet,t ő már elindította az ágyukat és *Horváth György* alatt annyi gyalog katonát rendelt védelmül, hogy békességben fognak megérkezni. Gyulaffy László katonáin és Nádasdy drabantjain kívül több hadi nép nincs már a táborban, de *Hegyesd* vára olyan törött és romlott állapotban van, hogy az ellenség sem kivánja *lakó helyének*. Az éjszakát tehát itt tölti, de *lovon hál* és reggel megindul *Szigliget* felé Ha valami parancsa lesz a nádornak, oda küldje. Gróf uram kérte és intette, hogy *ezten Vasárnap* Györré felmenjen, a hadi nyeresség megosztására, de bizony nem örömest fárad, «kiből várok tanuságot csak Nagyságodtól. Nsgodnak mostan elég költsége lén, de haszna nem sok, megértheti *Terek Ferencz* uramtul és *Chorom* uramtól.» A minémű hirei vannak, attól tart, hogy a *basa visszatérése neki but hoz*. Valami kevés puska porral segítse meg Nádasdy.

Szigliget 1562 április 16. Megértette Nádasdy leveléből, hogy nem szükség Győrré mennie. A mit *Balassy* felől ir, azt már neki *gróff uram* (t. i. *Eck Salm gróf* győri generalis kapitány) is meg irta. Az egész keresztyénségnek bánkódni kell rajta. Nádasdy figyelmeztetésére, hogy Somogy vármegyét megelégítse, azt feleli, hogy ő senkinek a puszta faluját *békességes földre nem vontathatja*, birja a hogy tudja, legyen az övé a haszna. A király *török rabját* a Nádasdy foglyaival együtt fel küldi; a puska port meg szolgája, mert azt hiszi, nem maradnak semmi nélkül mikor a basa vissza tér. (Utó iratban.) «Az töröknek neve Memy» (így!).

Az öreg Nádornak *Hegyesd* vár vissza foglalása élete utolsó napjaiban nem csekély vigasztalására szolgált s' mindenki tudta, hogy e magában véve ugyan jelentéktelennek látszó, de a Balatonmelléki hódoltságra nézve rendkivül fontos hadi tény végrehajtása első sorban Magyar Bálintnak az érdeme. Nádasdy ezután csakhamar, 1562 junius 2 án meghalt. Lett légyen jó vagy rossz állam férfiú, kiváló vagy középszerű hadvezér, annyi bizonyos, hogy nemes lelkű, könyörüle-

tes szivű, igazság szerető ember volt, a kit Magyarországon sok szegény özvegy és árva őszintén megsiratott, mert abban a korban, mikor az erősebb elnyomta a gyengébbet és az emberek egymás megrontásával igyekeztek boldogulni, Isten után leghatalmasabb pártfogójuk volt.

Magyar Bálint is csak akkor tudta meg igazán, hogy ki volt neki Nádasdy Tamás, mikor egyszer csak arra ébredt, hogy örökre elvesztette. Nagy hirtelenséggel arra a tapasztalatra jutott, hogy senki és semmi már a világon s' hogy éles szablyáját és bátor szivét csak addig becsülték, a meddig Nádasdy állott a háta megett. Minden rendü gazdag és szegény, irigy és álnok ellensége rajta köszörülte most a nyelvét, s' a kiknek életében valamit vétett — pedig nagy volt ám ezeknek a száma — káröröммel lesték, várták a királyi biztosok megérkezését, gondolván, hogy utóljára Bálint uram is megfizeti az ebek harminczadját.

Mig Nádasdy élt, ügyet se vetett a commissariusokra s' erőssen bizakodott, hogy majd be fogják szájukat a gonosz nyelvü *csácsogók*. De mikor Miksa királytól erős parancsolat érkezett, hogy 1563 május 1-én *Zákányban* személyesen jelenjék meg a kiküldött biztosok előtt, nem vette többé tréfára a dolgot. Tanukkal akarta bebizonyítani a maga ártatlanságát s' még azon órában levélben kérte a nádor özvegyét, hogy Sennyey Ferenczet, Tahy Bernátot, Csányi Ákost, Terjék Jánost és Zele Jakabot s' ha lehetséges Nádasdy Kristófot is küldje el a vizsgálat napjára, hogy olyan nagy szükségében mellette legyenek. Annak felette rendelje el az özvegy nádorné, hogy Kanizsa vár tartományából legalább 100 puskás gyalog kisérje, mivel — ugymond — *gyakorta csak annak áll az gyülés, az ki többen lehetne.* Tudja, hogy ellenségei örömest fel falnák, de reményli, hogy Isten segítségével végét szakasztja a dolognak és gonosz akaróit megszégyeníti.

A vizsgálatra kiküldött commissariusok már megérkeztek és Somogy vármegye is összegyült, mikor a király az ügyet uj határnapra halasztotta, utólagosan értesítvén Magyar Bálintot, hogy a vizsgálatot Simándy Péterre, Hashágyi Imrére és Kerecsényi Jánosra bizta, a kik *Szent Háromság* után való Vasárnap (junius 13) érkeznek a hely szinére. Bálint kapitánynak — ő tudja miért — nagy bosszuságot okozott a halasztás és Fonyódról 1563 junius 4-én Csányi Ákoshoz irott levelében fölöttébb háborgott a terminusokat *mulogató* és változtató király ellen. A maga költségét és fáradtságát — ugymond — nem szánná, csak az özvegy nádorné, Csányi Ákos és más

atyjafia sok gondját és fáradtságát sajnálja. Nem is meri most már értesíteni a barátait, mert attól tart, hogy a király a második terminust is elmulasztja anélkül, hogy előre tudatná, mert ő felsége dolga ilyen forgandó; a sok huza-vonával talán *meg akarja őt eresztení mint az aranyat stb. stb.*

A törvénykezési eljárás lomhaságán kivül valami egyébb oka is lehetett a halogatásnak s' alkalmasint igaza volt Bálint uramnak, mikor azt állította, hogy tulajdonképpen nem Somogy vármegye vádolja őt, hanem a Dráván tul lakó urak. A következményekből itélve az ugynevezett közvélemény mellette nyilatkozott. A somogyi rendek nem tagadhatták, hogy sokkal tartoznak neki s okunk van hinni, hogy legutóbb Hegyesd vár vissza foglalásának szerzett érdemeit az udvar is méltányolta s' nagyon valószinü, hogy a nádori hadak hires vitéz kapitányát, s' a babocsai diadal egyik részesét az 1556. évi hadjárat idején Kanizsán táborozó Ferdinánd főhercegnek is bemutatták. Bátran föltehetjük, hogy Magyar Bálint, ilyen nagy bajában régi jó akaróját *Zrinyi Miklóst* is megkereste, ugy hogy Tahy Ferencznek és a többieknek kevés kilátásuk lehetett arra, hogy az országgyülésen emelt vádjaikat bebizonyíthassák s talán épen hátráltatták a vizsgálat megindítását.

A hatalmaskodáson kivül Somogy vármegye panasza Fonyód és Szigliget váraknak törvénytelen elfoglalására is kiterjedt. Az örökösök Lengyel Gáspár és Boldizsár fiai az 1563. évi pozsonyi országgyülés szine elé járulván, a két várnak visszaadását követelték. Magyar Bálint, mint Lengyel Boldizsár maradékainak tutora, bizott a maga igazságában, de hatalmas ellenségei törvényt hozattak ellene, hogy Fonyódot és Szigligetet az ország kapitány foglalja el tőlle, őt pedig mint *nyilvános gonosztevőt* az 1546. évi végzések értelmében szigoruan megbüntessék.

De az 1563. évi 55. törvényczikket, mely a korszak egyik legvitézebb katonáját, a törökverő hőst, a kinek érdemeit még az ellenség sem tagadhatta, *publicus male factor*-nak bélyegzi, sohasem hajtották végre. A hamis vádakkal szemben könnyü volt igazolnia, hogy Lengyel Boldizsár javait csak mint az árvák törvényes gyámja birta, de saját *örökségének* sohasem tartotta. A katonai kihágásokért nem lehetett őt megbüntetni, ha csak előbb minden végbeli kapitánynak fejét nem szedték volna, egyéb vétek pedig — ugy látszik — nem bizonyult reá, vagy talán megbocsátották neki. Hogy és miképen tisztázta magát a vádak alól, azt majd életrajz irója fogja kideríteni, a rendelkezésünkre álló adatok erről fölvilágosítást nem nyujthatnak.

Csak azt tudjuk bizonyosan, hogy Fonyód várában és Szigligetben ezután is ő parancsolt s' 1565. év szeptember 9-én kelt levelében keményen megleczkézteti Csányi Ákost, mint az özvegy nádorné jószágigazgatóját, hogy jogos követeléseire nézve három év óta sem birja kielégíteni. Pedig tudhatná, hogy a végvárakat nem lehet *tök zörgetéssel tartani*, mert attól nem fél a török, hanem — ugymond — emberrel szokták a végházat tartani és szablyával oltalmazni, *az ember peniglen ételt, italt, ruházatott, pénzt kér.*

Azt is szemére veti, hogy Gógánfalvát, melyet Nádasdy saját jószántából ajándékozott neki, hogy halála után majd szolgál érte a fiának, elakarják foglalni tőlle. A szegény megholt nádor annyival tartozott neki, hogy különb falut is vehetett volna rajta, de ő csak ehhez ragaszkodott s mikor az özvegytől donátiót akart kérni, épen Csányi volt az, a ki lebeszélte rólla, hogy ne bántsa most vele az asszonyt. Ugy hitt a Csányi szavának, *mint az Evangeliomnak* és sohasem merte volna föltenni, hogy igy forduljon a dolog. A Nádasdy fiának pedig mindenben örömest szolgált volna, de gonosz akarói elidegenítették tőlle. Én azt hiszem — ugymond — valamely barátom azt atta eleibe, *hogy valahon kenyere lészön mind megeszöm, ha ő nagysága eltaszigála tőlle, nincs mit tennöm.*

Végezetre azon panaszkodik, mennyi kárt vallott ő Nádasdyhoz való hűsége miatt, a ki szerencséjének többször utját állotta. A szigeti kapitányságot a király neki akarta adni, de nem engedte, hogy elvállalja. Somogy vármegye felirt mellette, hogy 200 lóra és 200 gyalogra rendeljen neki fizetést a király, de Nádasdy megakadályozta, «*kit Isten bocsássonn meg neki, énnekem mind éltében, mind holta után teljességgel meg hala szegén.*»

Azt tartjuk, hogy csak a Gógánfalva elvesztése miatt érzett bosszús harag iratta Magyar Bálinttal ez elkeseredett sorokat s a mennyire ismerjük, bizvást föltehetjük, hogy méltatlan vádját később maga is megbánta. Kétségtelen, hogy a jámbor vitéz örömest felvette volna a nagy fizetést, vagy a szigeti kapitányságot és hogy Nádasdy nem szívesen bocsátotta volna őt el magától. De, hogy hű szolgájának szerencséjét, előmenetelét, saját érdeke és haszna miatt megakadályozta volna, azt már nem hisszük.

Örömmel tapasztaljuk, hogy Magyar Bálint, urának egyetlen fiához, a későbbi híres *Fekete béghez* is szíves indulattal ragaszkodott. Ennek bizonyságára szolgál *Szigliget* várából 1572

deczember 13-án kelt levele, melyben értesíti őt, hogy kívánsága szerint, a drága állatbőrök megmunkálásához értő török szűcsöket küldi. Annak felette *két török rabot*, valami szép nyergeket is küld ajándékul Nádasdy Ferencznek és maga is meglátogatná, de az útak rosszak és beteges állapottal vagyon. Jobban is esett már az öregedő vitéznek, a szigligeti kandallónál melengetni fáradt csontjait.

Dr. Komáromy András.

Magyar huszár a XVI-ik századból.

RÉGI MAGYAR HADVEZÉREK ARCZKÉP-CSARNOKA.

Gróf Eszterházy Miklós nádor.

Folyóiratunk minden egyes számában közöl egy arczképet, valamely kiváló magyar hősről, vagy hadvezérről. Lehetőleg teljessé kívánjuk ezt a sorozatot tenni az idők folyamán s kiadni lassankint az ösmert összes ily képeket.

Fájdalom a régibb multból, a mely korból még okmányi adataink bőven vannak; nincsenek egykorú képeink. A XV. századot megelőző korból egyáltalán nincsen s magából e századból is alig van egy pár képünk. A XVI. század ilynemű emlékei is igen gyérek s csupán a XVII. századdal kezdődik azok nagyobb elterjedése. Sajátos kulturális viszonyaink ennek az oka. Századokon keresztül szakadatlan harcz egész nemzetünk élete, a melynek pusztításai nem kedvezhettek a művészet fejlődésének. A XVII. században a török háborúk idejében, a művelt Európa népeinek érdeklődése felénk fordulván, olasz, hollandi és német művészek nagy számban jönnek hazánkba s készítenek képeket kiválóbb hőseinkről.

Mindamellett ezeket is kritikával kell fogadnunk, mert bizony sok az olyan kép, a melynek hitelességéhez szó fér. Az arczképek gyakran költöttek s nem egy esetben más név van aláírva, mint a kit ábrázolnak.

A rendesen nagyobb hadiesemények után külön lapokon megjelent gyérszámú önálló rézmetszetű képeken kívül leginkább a török háborúkról szóló könyvekben, a milyen Orteliusnak 1603-ban meglelent munkája is, találunk ily képeket.

A *Wideman*-féle munka[1] az első, a mely a magyar hősök és vezérek arczképcsarnokának készült 1646-ban. Wideman Éliás augsburgi, némelyek szerint olmützi rézmetsző Bécsben dolgozott 1640—60., de Prágában és Pozsonyban is élt. Wideman nagy művéből közöljük itten gróf *Eszterházy Miklós nádor* arczképét.

Eszterházy nemcsak családja fényének megalapítója, nemcsak a XVII. század egyik legkiválóbb magyar politikusa, de egyik legvitézebb hadvezére is volt.

1582-ben született s alig hagyta el iskoláit, máris több kisebb-nagyobb ütközetben ott találjuk őt anyai nagybátyja, Illésházy István oldalán harczolva s midőn ez később nádorrá lett, mellette járván a politika iskoláját. Illésházy halála után, szintén rokonának, Mágócsy Ferecz kassai főkapitánynak zászlaja alá állott.

Mágócsy halála után 1612-ben ennek özvegyét Dersffy Orsolyát vevén feleségül, e szerencsés házasság által családja gazdagságának vetette meg alapját.

II. Mátyás király nemsokára tanácsosává s hadi kapitánynyá nevezte ki, 1613-ban a bárói méltóságot nyeri, 1617-ben beregi, 1618-ban zólyomi főispán, titkos tanácsos, majd kir. főudvarmester s így országos zászlós úr s egyúttal Regécz, Zólyom és Munkács várának urává lesz.

Bethlen Gábor támadása idejében mindvégig híven kitartott az uralkodó ház mellett s ezáltal rendkívül érdemeket szerzett. Politikai nézete, melyet a jövő oly fényesen igazolt, az volt, hogy a török segélyre támaszkodó Bethlen-féle mozgalom csak kárára lehet a nemzetnek, mert hiszen a török a mi természetes ellenségünk s addig nem boldogulhat hazánk, mig azt teljesen ki nem űzzük. *Sérelmeinknek vitatását a Habsburgokkal szemben czéltévesztett és idő előttinek tartotta. Nézete szerint*

[1] *Elias Wideman.* Comitium Gloriæ centum qua sangvine qua virtute illustrium Herovm Iconibus instrvctvm etc. A báró Puchaim Kristóf tábornoknak ajánlott mű előszava 1646 nov. 25.-én Pozsonyban kelt. Negyedrét alakú száz rézmetszetű arczképet, köztük néhány császári tábornokot és a XVII. század legkiválóbb magyar hadvezéreit tartalmazza.

Ausztria volt az adott viszonyok közt legbiztosabb szövetségesünk.

Bethlen épen azért lakompaki várában körülzáratta és heves ostrom alá fogta, Dampierre azonban csakhamar felmentette.

Esterházy 1622-ben nyerte el a fraknói grófságot és Kismartont, ugyanaz évben országbíróvá, majd «kitünő erényei, hűsége és hadi ismereteiért» Érsekújvár s a bányavidéki végházak főkapitányává neveztetett ki.

Ily minőségében hajtotta végre egyik legfényesebb hadi tettét, midőn 1623-ban a Nagy-Szombatig hatolt erdélyi fejedelem török-tatár segédcsapatait megsemmisítette s 1624 január 20.-án számos főrangú török fogoly kiséretében, 35 elfoglalt török lobogóval diadalmenetben vonult be Bécsbe. Az 1625-iki soproni országgyűlés nádorrá választotta, 1628-ban pedig IV. Fülöp spanyol király az aranygyapjas rendjellel tüntette ki.

A következő évben az I. Rákóczy György fejedelem elleni háborúban a fővezérlettel bizatott meg, 1645-ben hírét vevén, hogy testvére Dániel a táborban megbetegedvén, Nagy-Héflányban fekszik, a dévényi táborból ennek látogatására Héflányba sietett. Itt azonban ő is annyira megbetegedett, hogy szeptember 11-én, életének 63-ik évében elhunyt.[1]

i. j.

[1] *Kolinovics.* Vitarum illustrium Ungariæ belliducum. Lib. I. p. 47. *Semhitth.* Palatini. p. 177. *Esterházy Dániel* jegyzetei: Galantai gróf Esterházy Miklós, Magyarország nádora. Pest. 1863. I. p. 5. *Toldy Ferencz.* Gróf Esterházy Miklós, Magyarország nádora. Pest. 1863. I. 10. l. Összes munkái. 298. l. *Szilágyi Sándor.* A gróf Esterházyak családi naplója. Budapest, 1888. 8. l. *Merényi Lajos.* Herczeg Esterházy Pál nádor. Budapest, 1895. 13—39. lap. *Nagy Iván.* Magyarország családai. Pest. 1858. 4. kötet. 84. lap.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Kowelsdammi Pauliny Mihály huszárkapitány vitézi tettei az 1812. évi hadjáratban.[1]

Az 1812. évi franczia-orosz háború százéves fordulója alkalmából megemlékezünk Kowelsdammi Pauliny Mihály 1. huszárezredbeli kapitányról, ki nagy hírnévre vergődött a hadjáratban tanusított rettenthetlenségével és vitézségével.

Julius 18-án Lubiecz közelében megrohanta az oroszok őrcsapatát, elfogta vezető tisztjüket és 17 emberüket, a mikor pedig az orosz tartalékok előre vágtattak, ezeket is szétrebbentette és ő maga vágta le a vezénylő tisztet. Augusztus 4-én századával Ruzanára lovagolt az ellenség kikémlelése végett. Éjjeli 11 órakor indult el a legnagyobb sötétségben s már éjfélkor fölverte a 900 emberből álló orosz huszár- és kozákcsapatot. Támadásával annyira megrettentette az ellenséget, hogy ez hanyatt-homlok elmenekült és veszni hagyta a városban fölhalmozott élelmiczikkeket.

A poddubniei csata után Luzk felé visszavonuló oroszokkal elveszett az összeköttetés. Pauliny vállalkozott az ellenség felkeresésére. Útját állotta azonban a Turija megáradt vize, melynek hídjait az oroszok lerombolták, a kompokat, csónakokat és tutajokat pedig vagy fölégették, vagy a tulsó partra vitték. A rettenthetlen huszár, ki nem ismert akadályt, nem riadt vissza, hanem átusztatta századával a Turija megáradt vizét, rajtahajtott a Kolodosnánál álló kozákokon, kiverte őket erősített állásukból, azután huszárjainak egy részével a futók után iramodott, többi lovasát pedig Kolodesnó védelmére visszahagyta. Ennek volt köszönhető, hogy Schwarzenberg zavartalanúl érte el a Turija vonalát.

[1] Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments Kaiser Nr. 1.

Frölich tábornok könnyű dandárának szeptember 19-én kémszemlére való kirendelése alkalmával Gnidavánál kissé elhamarkodottan megtámadta az előtte fölbukkanó kozák csapatot. A kozákok tőrbe csalták és körülfogták. A tusakodásban Pauliny ide-oda forgó lova a zsombékos talajon elcsúszott és fölbukott. Egy kozák legott rátámadt és lándzsáját vetette feléje. Olajos Jánosnak hívták azt a közvitézt, ki kapitánya életét megmentette azzal, hogy félreütötte a lándzsát, levágta a vad ellent, átengedte kapitányának a maga lovát, ő pedig az elesett kozák lovára pattant. Csakhamar mindkét részről összetódultak a csapatok és nagy viaskodás támadt. A miéink sehogy sem boldogultak az ijesztően szaporodó tatárokkal, baskirokkal és kozákokkal, a kik végül óriás félkörben indultak döntő rohamra lovasságunk ellen. Pauliny, a ki közben hét huszár szakaszt gyüjtött maga köré, észrevette a veszedelmet és oly hevesen támadta meg a nagy zajjal rohanó vad hadat, hogy ez megállott addig, míg tüzérségünk javunkra el nem döntötte az ütközetet.

Szeptember 29-én a Frölich tábornok vezette lovas dandár Ljubomlig vissza vetette az ellenséges lovasságot. A Blankenstein huszárok nehány szakasza kissé messze kitért s az orosz lovasság kelepczéjébe jutott. Pauliny, ki századával a második harczvonalban állott, nem nézhette honfiainak veszedelmét, előretört 40 lovasával, szétverte az oroszokat és kiszabadította a fogságukba jutottakat. Október 20-án Kelpenetznél átusztatta a Bug vizét, meglepte és a chehanowiczi erdőségbe űzte a hidat építeni készülő muszkákat, azután pedig széthányta a híd anyagát.

Legszebb tettei azonban a hadjárat utolsó szakára esnek, a mikor a magyar-osztrák hadtest oldalának biztosítására és portyázásokra kiküldötték Barcza főhadnagygyal, Castiglione és Forgách gróf hadnagyokkal, valamint 71 huszárral.

Eszélyesen és belátással vezette kis csapatát s nemcsak hogy fedezte seregtestünk oldalát, hanem közben megmentette az útjába eső raktárakat és kórházakat, fölverte az ellenséges őrségeket és kiszabadította az oroszok fogságába jutott katonáinkat. November 16-án Nowogrodeknél rajtaütött a harácsoló kozákokon, a kik közül 4 altisztet és 26 embert elfogott, az általuk harácsolt 150 marhát és 100 drb. juhot pedig zsákmányul ejtette. Deczember 14-én Zedziencziczén kellett átvonulnia. A várost az oroszok tartották megszállva. Visszafordulni nem lehetett, fegyverrel kellett tehát utat nyitni. Pauliny két részre osztotta századát, berontott a városba és szétütött a muszkák között. Ő maga vitézkedett a legjobban, meg is sebesült s

fölbukott lova alól csak nagy nehezen menthették ki legényei. Ezután Jaworba vonult, hogy megpihentesse csapatát. Alig hajtották azonban pihenőre fejüket, 300 kozák fogta körül a falut. Pauliny ekkor is kivágta magát. Huszárjainak egy részét puskázásra parancsolta s a míg ezek visszatartották az ellenséget, addig a többiek felnyergeltek, lóra kaptak és utat törtek maguknak az ellenségen keresztül.

A Rozsnyón született vitéz katona 36 évi szolgálata alatt 200 csatában és ütközetben vett részt. 1813-ban a katonai Mária Terézia-rend lovagjainak sorába iktatták. Alezredes korában halt meg mint a lerchenfeldi invalidusok házának parancsnoka 1836-ban.

Harczok a diwini mocsarakban.

Az 1812. évi franczia-orosz háborúban részt vett magyar-osztrák hadtest kötelékébe tartozó magyar csapatok közül nemcsak a huszárok tüntették ki magukat bravourjaikkal és portyázásaikkal, hanem gyalogságunk is tanubizonyságát adta derékségének.

Az augusztus 12-én vívott poddubniei csata után az oroszok vert hadának egyik hadosztálya Kobrinon át Diwin felé vonult vissza. Schwarzenberg tökéletessé igyekezvén tenni győzelmét, nyomon követte a menekülőket s augusztus 14-én *a 2., 19., 32. és 34. magyar gyalogezredekből* alakított Bianchi hadosztályát rendelte ki az oroszok üldözésére.

Hogy a csapatok tetteit helyesen elbirálni tudjuk, ismernünk kell általában annak a területnek sajátszerűségeit, melyen a csapatok működni hivatva voltak. Itt terült el a Poljesje mocsárnak legvadabb vidéke. Sehol Európában sincs ily szomorú tájék: ritkás erdőkkel tarkított beláthatatlan mocsár-terület, melyen számtalan kisebb és nagyobb vizér s folyó vezeti le a posvány büzhödt vizét. A posványokból és mocsarakból csak néhol emelkednek ki homokszigetek, melyeken az erdőségek fenevadjai miatt örökös rettegésben és csupán vadászattal, valamint halászattal foglalkozó emberek tanyáznak férgekkel teli nyomorult viskókban. A talaj minőségének mostohasága folytán az utakon kívüli mozgás alig volt lehetséges; csakis a száraz és magasabban fekvő helyeken lehetett szó rendszeres harczhoz fejlődésről. A tüzérséget használni egyáltalában nem lehetett, a gyalogság s a lóról leszállott lovasság pedig besüppedve az ingoványba, csak nagy erőfeszítéssel juthatott előre.

Az üldözésre nézve a 2. és 34. gyalogezred történetében a következőket olvassuk.[1]

Kihalt térségeken vonult át az ezred, melyeken a bűzös mocsarakból és posványokból megriadt madarak vijjogása és utálatos békafajok brekegése hallatszott. Ezer számra rajzották körül a menetelőket a dögre és hulladékra leső varjak. A legénység nagy ügygyelbajjal ment a 36 órai esőzés által feneketlenné vált töltésúton. Elhullott lovak, eldobott felszerelési czikkek, elszórt élelem és összetört szekerek jelezték, hogy az ellenség is ezer bajjal küzd visszavonulásában. Az útmenti faházakat lerombolták, hogy ezek anyagával tegyék járhatóvá az utat. A katonák térdig gázoltak a sárban, a lovak pedig hasig besüppedtek. A harczhoz fejlődés és előnyomulás leírhatatlan akadályokba ütközött. A posványba, mocsárba kitért gyalogság csipőig elmerült s csak vergődve és lépésről-lépésre bukdácsolva juthatott előre. Ur falu előtt félóránnyira az elővéd az ellenségnek 300 össze-vissza keveredett kocsijára bukkant ép akkor, mikor az ezeket kisérő katonák a szekerek rendezésén és kátyukból való továbbításán fáradozott. Bár a kocsik védelmére rendelt orosz vadászszászlóalj egyideig sikeresen visszatartotta a miéinket, veszni hagyta a szekereket akkor, mikor a 34. gyalogezred két százada mezitláb és térden felül felgyürt nadrágban átgázolta az oldalakban elterülő ama posványos részeket, melyekre még az orosz katonák sem mertek rálépni! Az ellenség az üldözés feltartóztatása végett fölgyujtotta az útmenti malmot és a posvány vízerén átvezető hidat. A kéznél levő 2. gyalogezred két százada legott előrerontott, megszalasztotta az ellenséget és eloltotta a tüzet, mire beesteledett.

A szívósság, melylyel az oroszok harczoltak, arra engedett következtetni, hogy még mindig nagy bajjal küzdenek javaik továbbításában. Ezért másnap sem pihenhettek a csapatok. Az élen a 2. gyalogezred 1. zászlóalja haladt, a mely nemsokára szembekerült a vonatának megmentése végett harczhoz fejlődött oroszokkal. A zászlóaljat vezető Hartopp százados 4 századdal arczban, két századdal ellenben oldalból háromszor egymásután oly hevesen megrohanta az ellenséget, hogy ez fölgyujtván több száz szekerét, Diwin felé elmenekült.

Az utak rosszasága miatt és a tartós esőzés következtében mély vizekkel borított posványokon át lehetetlen volt folytatni az üldözést, a miért a csapatok nagyobb része átvonult az Osjaty, Mokrany Ratnó felé vezető útra.

[1] Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr. 2. und 34.

Hogy minő nagy akadályokkal kellett megküzdeniök a csapatoknak, bizonyítja az, hogy három nap alatt csupán 35 km utat tehettek meg!

Veszteségeink voltak: 48 halott és 219 sebesült. Eltünt 28 ember, kiknek legtöbbje olyan sebesült volt, ki besüppedvén a posványba, segítség hiányában pusztult el nyomorultul.

Radisits Mihály kapitány hősiette 1815 április 9-én. I. Napoleonnak 1814-ben bekövetkezett bukása után Murat, a híres lovasvezér és Nápoly királya, elpártolt urától s a szövetségesekhez csatlakozott csupán azért, hogy megtarthassa trónusát. 1815-ben azonban visszapártolt Napoleonhoz, mikor ez Francziaországba tért és már márczius második felében a Póhoz vonult seregével, hogy az itteni tartományok felett is kiterjessze uralmát. Az egész Felső-Olaszországban szétszórt és Bianchi báró altábornagy parancsnoksága alá helyezett császári csapatok eleinte semmit sem tehettek a nagyobb erővel szemben. Később azonban, mikor megfelelő erősbítéseket kaptak, megtámadták és visszaszorították Murat hadait. A négy oszlopban Nápoly felé előnyomuló seregtestek egyike Nugent alatt márczius vége felé Modenából Florenzbe vonult. A mikor ez azonban megtudta, hogy Rómából Foligno-Arezza felé mintegy 5000 emberből álló sereg közeledik, Pistójára húzódott vissza, miután magához vette még a mintegy 1700 katonából alakított toscanai csapatokat. A 8. vadászszázlóalj két századából és a 7. huszárezred egy századából alakított előörsök a Bisenzio folyócska vonalán állottak. Bár április 9-én Livron tábornok elszántan meg is támadta előőrseinket, ezeket vissza nem vethette, mivel keményen tartották magukat, sőt *Staszik huszár kapitány* merészen belevágott az olaszok soraiba, kik közül sokakat levágtak és elfogtak. Ugyanezen időben a Pignatelli-Strongoli tábornok vezette sereg Poggio a Cajanónál is megtámadta előőrseinket, a mi közben a szemrevételezésre kiküldött *Radisits törzskari kapitány* az ellenséges elővédre bukkant. Radisits a kiséretére rendelt 11 huszárral [1] és 14 toscanai dragonyossal vakmerően rajtahajtott a nagyobb erejű olasz csapaton, ezt körülfogta, majd szétszórta és elfogta ezredesüket és 52 nápolyi gárdistájukat.[2]

[1] A 7. huszárezred története szerint: hét 7-ik huszárezredbeli, négy 6-ik huszárezredbeli huszár és 14 toscanai dragonyos!

[2] Armee-Bericht aus Italien vom 12. April 1815.

Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments Nr. 7. 326. l.

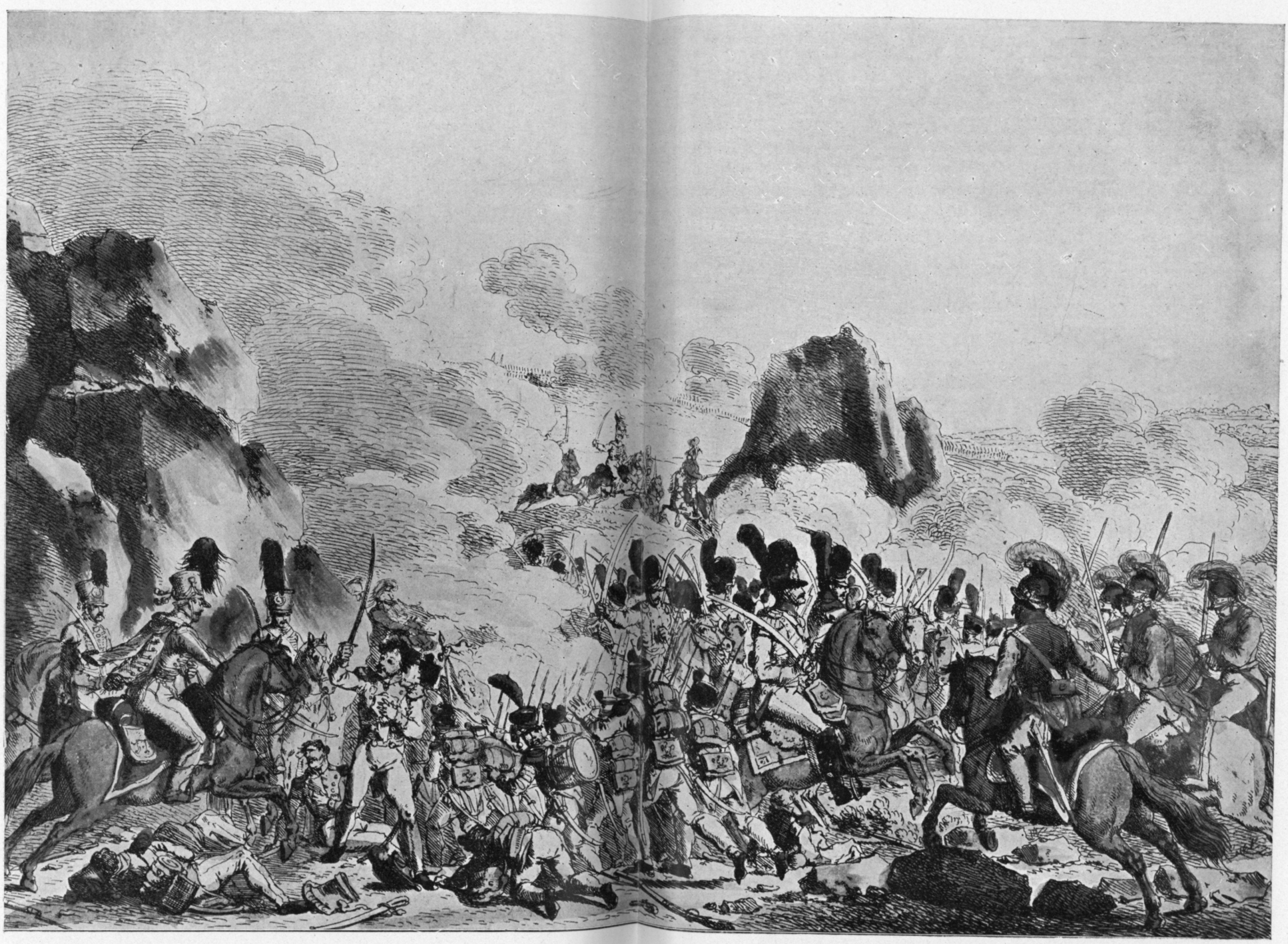

RADISITS MIHÁLY KAPITÁNY RÖSTETTE 1815 ÁPRILIS 9-ÉN.

E szép epizódot örökíti meg az a 42·2—30·5 cm. nagyságú színezett rézkarcz, mely a Történelmi Képcsarnok VII. termében a falakon előtünő korképek kiegészítéséül szolgáló tárlók képei között XII. 1. szám alatt látható.[1]

Radisits kapitány e hőstetteért a Lipót-rendet kapta.

Radisits az előző évi hadjáratban is többször kitünt. Igy február 17-én a Po jobb partján Cadeo és Fontana között századával, az 5. huszárezred előörsének parancsnokával báró Prohaska ezredessel együtt megtámadta az ellenséget és négyszáz embert fogott el közzülök.

Április 13-án pedig a Taro folyó balpartján éjjel három órakor, a harmadik zászlóaljjal megtámadta az ellenséget s azt szétverve egy törzs- és két főtisztet és 220 közembert fogott el és 14 lovat és egy ezredzászlót zsákmányolt.

Ezután 12 órai erőszakolt menet után Fiorenczuolánál báró Senitzer tábornok csapataival az összeköttetést létrehozta — ami a következő napok győzelmeit nagyban elősegítette.[2]

Családjából közéletünk mai szereplői között élnek Radisits Jenő min. tan., az iparműv. muzeum igazgatója, Radisits György min. tan. a mezőgazdasági múzeum igazgatója és Radisits István oszt. tan. a földmivelésügyi miniszteriumban, valamint Elemér a Jenő fia és György az István fia.

PILCH JENŐ,
százados.

[1] A Történelmi Képcsarnok lajstroma szerint, a kép aláírása:
Der Hauptmann Radisits, vom General-Quartiermeister-Stabe, hat mit 7 Husaren von Lichtenstein und 18 Toskanischen Dragonern die Tete der feindlichen Kolonne angegriffen und in vollkommene Unordnung gebracht; ein Oberster und 52 Mann befanden sich unter den Gefangenen
A kép jelzése lent a középen: Wien bey Joh. Schönberg.

[2] A *Lipót-rend* kanczelláriájának irattárában 1819. évi 67. sz. a.

FELSŐMAGYARORSZÁGI HADI MOZGALMAKRA VONATKOZÓ ADATOK KASSA VÁROS LEVÉLTÁRÁBAN.

1526—1536.

Szapolyai János még az 1526-ik évben tudatja Abauj vármegyével, hogy a rendek királyukká választották s egyúttal meghagyta, hogy az ország szükségére megszavazott portánként egy forintnyi adót szedjék be.[1] Királya érdekében *Verbőczy István* megkeresi leveleivel úgy Abauj, mint Torna vármegyét s ennek főispánját *Derencsényi Miklóst.*[2]

Mindennek ellensúlyozására Ferdinánd király 1527 június hó 27-én kelt, nyomtatott felhívásokkal árasztja el az országot, melyben hivatkozik a III. Frigyes és I. Miksa császárokkal kötött szerződésekre s hűségesküre hívja fel a vármegyék rendeit; kijelenti továbbá, hogy Szapolyai Jánosnak királylyá való megválasztása és megkoronázása jogtalan cselekedet volt s az erdélyi vajda híveit pártütőknek bélyegzi.[3]

Abauj vármegye örökös főispánja *Perényi Péter*, a Ferdinánd király híve volt s ebben hűséges szószólóra akadt alispánjában s füzéri várnagyában, *Némethy Miklósban.*[4]

Kassa városa szintén Perényi példáján indult.[5] Kassa fontossága, különösen strategiai tekintetben mindinkább kezdett kitűnni, a miről a következő kétszáz év alatt környékén megvívott harczok tanuskodnak.

[1] Kassa város nyilvános levéltárában, lajstromozatlan.

[2] U. o. lajstromozatlan.

[3] Kassa város nyilvános levéltára, 1143. szám. A következő utalásokban, melyek a Kassa város levéltárában levő oklevelekre vonatkoznak, csupán az oklevél sorszámát adjuk.

[4] 1213/10.; 1365/102.

[5] 1213/46.; 1255.; 1365/124.; 1431.

Ily hatalmas ellenzékkel szemben a János királyhoz szító s a vármegye déli részén birtokos kisnemesség, amely vezéreül az 1516-ik év óta Abaujban birtokos *Rákóczi Ferenczet* tekintette, tehetetlen maradt.[1]

A versengők harczra készülődtek, hogy a fegyver döntésére bízzák ügyük igazságát. *Révay István* és *Serédy Gáspár*, Ferdinánd-párti kapitányok *Sárospatak* mellett táboroztak[2] s az 1527-ik év folyamán tűzben-lángban állt a felvidék. A János-pártiak a borsodi *Szendrőt* ostromolják, de *Bebek Ferencz* visszaűzi őket.[3] A harcz lobogó tüze csakhamar átcsapott a szomszédos Abauj és Torna vármegyékbe. *Verbőczy* várai közül *Szádvárát Bebek Ferencz* elfoglalja,[4] majd Torna ostromára indul, a mely alá *Nyáry Ferencz, Horváth János* és *Nagy András* vezérlete alatt gyülekezett az ellenség s győzelmet arat rajtuk.[5]

Ferdinánd király két kapitánya mellé 1528-ban *Fekethe Miklóst* rendeli társul,[6] majd *Kaczianer János, Török Bálint* és *Pekry Lajos* vezérlete alatt sereget küld a felsőrészek védelmére.[7] *Zyládv Péter*, egri kanonok siet Kassával tudatni az örömhírt, hogy a sereg — 7000 gyalogos — a mint megjegyzi, a lanczkenetek virága[8] és 2000 huszár 32 ágyúval útban van.

Kaczianer márczius hó elején *Garadnán* tábort üt[9] s a *Felsőmérán* megtartott gyűlésből fogadja Abauj vármegye hódolatát.[10] Márczius hó 8-án Kassa alatt *Szinánál* megütközött János királylyal. «A harczban János király személyesen részt vett s a legnagyobb veszélynek tette ki magát, mert emberei mellette hullottak el. Vitézül küzdtek a lengyelek s a gyalogság egy része. Mindazonáltal a csata a magyarok teljes vereségével végződött s maga János király csaknem foglyul ejtetett. 300 lengyel katona borította a csatatért, több zászló, néhány lengyel ágyú, töméntelen szekér és podgyász jutott a győz-

[1] 1172.
[2] 1140.
[3] 1192.
[4] 1278.; 1279.
[5] 1198.; 1213/11.; 1213/30.
[6] 1224.; 1228.
[7] 1150.; 1233.
[8] 1303.; «flores militum lanczkenethorum».
[9] 1334.
[10] 1362.

tesek kezébe».[1] Itt nyerte a vérkeresztséget — János király pártján — a marhahajtókból vitéz katonasággá vedlett *hajdúság*.[2]

A győztes Kaczianert, mint az egykorú *Szerémi György* megírta, a német érzelmű Kassa nagy örömmel fogadta.[3]

A pihent sereg *Szepsinek* fordult;[4] majd *Torna* alá jött s a várat elfoglalta,[5] melyet Ferdinánd király *vyngárthi Horváth Gáspárnak* adományoz.[6]

A győzedelmes csatákkal azonban nem derültek fel a béke napjai a vármegye népére. Ellenség és barát katonasága egyaránt élte világát a falvakon. *Serédy* tábora *Ardót* dúlja,[7] azután *Szántón, Forrón, Gönczön* éli ki a fölnépét;[8] *Bebek Ferencz* hada *Somodiban* jár.[9] *Gönczön Serédy* hadai nyomában a János-pártiak, *Kállai Vitéz János* és *Nagy László* vezérlete alatt fosztogatnak;[10] majd *Homonnay Drugeth Ferencz* embereivel jönnek *Athinay Simon, Dóczy János, Kún Gothárd* és *Csicseri Orosz Zsigmond*,[11] foglyul ejtvén a Ferdinánd-párti *Farkas Lászlót*, a ki cserében a Kassán fogságban tartott János-párti nemesekért megszabadul.[12] *Athinay* embereivel, a kikhez a két *Kékedy, Antal* és *János* is csatlakoztak, innét *Telkibányára* törtek.[13] Mindezeknek hírét *Némethy* és *Kékedy András* adja tudtul Kassa városának.

Kállai Vitéz János Szepsiből fenyegeti meg Kassa németpárti biráját *Kakuk Mihályt*, hogy ne ingerelje a város polgárságát János király ellen.[14] Kassa lakosságának annyiban is oka volt a haragra, mert az ellenség *Nagy László* vezérlete alatt a város és a polgárságnak a vármegyében fekvő szőlleit leszüretelvén, nagy kárt okozott nekik,[15]

[1] Kassa v. lvt. 1335. sz.
[2] 1281.
[3] Szerémi György emlékirata 242 l.
[4] 1336.
[5] 1337.; 1338.
[6] 1225.
[7] 1314.
[8] 1323.; 1326.; 1365/114.
[9] 1282.; 1283.
[10] 1365/114.; 1365/123.
[11] 1365/124.
[12] 1365/98.
[13] 1365 145.
[14] 1365/80.
[15] 1374.

Az 1529-ik évvel sem virradtak békésebb napok Abauj vármegyére. Míg *Kaczianer* hadával sorra tábort jár *Szikszón, Gönczön, Szántón, Barczán,*[1] addig az ellenség *Füzér* várát nyugtalanítja s a vár alatt levő istállókat felgyujtja.[2]

Kaczianernek alkalma volt meggyőződni kivált a *Szikszó*-vidéki nemesség ellenséges érzületéről s ezért új hűségeskü letételét követelte a vármegyétől, amelyet a rendektől *Herberstein Rupert* alkapitány és Kassa város vettek ki.[3]

János király még az előző évben a lengyelországi *Tarnovból* rendeletet küldött Abauj vármegyéhez, melyben meghagyja, hogy az adót részére fizessék meg s a beszedéssel *Athinay Simont,* ujhelyi várnagyát bízta meg.[4] 1529-ben pedig *Rákóczy Ferenczet* értesíti. hogy a felsőrészek védelmét *Ráskay Gáspár* nógrádi főispánra bízta, akinek utasításait kövessék.[5]

Nagy csapás érte Ferdinánd király pártját, hogy ez év július hó 28-án *Perényi Péter,* nejével s egyik fiával a János-pártiak fogságába esvén, hogy szabadságát visszanyerje, ezeknek pártjára állt,[6] a mit Bebekék siettek megbosszulni azzal, hogy *Görgőt,* a Perényi birtokát elfoglalták.[7]

1530-ban *Boldogkővára* birtokáért folyik a harcz; a várat a János-pártiak árulással bevették, s visszavívásáért *Bebek Ferencz* és *Herberstein Rupert* megjelentek falai alatt, de sikertelenül.[8]

Igy jutott 1536-ban Kassa is János király kezére s maradt utódja birtokában 1552-ig, megerősítvén a Szapolyaiak uralmát a felső részeken.

KEMÉNY LAJOS.

[1] 1333.; 1360.; 1361.; 1374.; 1419.; 1420.; 1421.; 1422.; 1435/34.; 1435/64.

[2] 1435/17.

[3] 1419.; 1396.

[4] 1241.

[5] 1372.

[6] 1373.

[7] 1435/68.

[8] 1465.; 1498/58.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

ITTHEILUNGEN DES K. UND K. KRIEGSARCHIVS. *Neue Folge.* Szerkeszti a cs. és kir. hadilevéltár igazgatósága.

IX. Band. Wien, 1895.

1. *Österreich im Kriege gegen die französische Revolution 1792.* Irta: Hausenblas százados.

Folytatása a Mittheilungen V., VI. és VII. kötetében (lásd Hadtörténelmi Közlemények 1911 június—deczemberi füzetét) hasonló czím alatt megjelent munkanak. A közlemény két főrészből áll: a) *a szövetségesek visszavonulása a Champagneból és* b) *a hadjárat befejezéséig lezajlott események.* A második részt Christen százados írta.

a)-hoz. Szakaszokra oszlik és pedig: visszavonulás a Maas mögé, a visszavonulás folytatása, Thionville megfigyelésének felhagyása, valamint a Virton körüli harcz 1792 október 23. és a thionvillei események. *Visszavonulás a Maas mögé* érdekes eseményeket tartalmaz: a szövetségesek visszavonulásának okairól (hiányos élelmezés, járványos betegségek), a poroszok s a francziák tárgyalása miatt az osztrák főhadiszálláson keletkezett elégületlenségről, Károly főherczegnek a Braunschweigi herczegre vonatkozó s hizelgőnek éppen nem mondható itéletéről, a franczia vezérek közötti torzsalkodásokról s a franczia erőknek csoportosításáról a valmyi ágyúzás után. Ezután a szerző leírja a szövetséges seregeknek csodálatos szabadulását a francziák alkotta zsákutczából, miközben főbb vonásokban papirra veti az osztrákoknak, poroszoknak stb. visszavonulását a Maas mögé és a franczia üldöző seregeknek mozdulatait.

A következő szakaszban megtaláljuk a szövetségeseknek további

visszavonulását és pedig külön csoportosítottan a poroszokét, az osztrákokét és a hesseniekét a Rajna mögé, Luxemburgba és a Németalföldre. Közben részleteket találunk: a szövetséges seregek bomlásának okairól, a poroszoknak a francziákkal való kaczérkodása miatt méltán gyanút keltő magaviseletéről, valamint a visszavonulás alatt előfordult epizódokról. Leginkább leköti figyelmünket Hohenlohe osztrák hadtestének sok bajjal végrehajtott kerülő útja, a mi közben Noullon-Pontnál a *Wurmser huszárok* öt százada megleczkéztette a francziáknak 2000 lovasból alakított üldöző csapatát s a mikor Hohenlohe megfeledkezve (?) feladatáról szabadjára hagyta a poroszok balszárnyát.

A Virton körüli harczot tárgyaló részben megismerjük a Lusignan alezredes vezette különítmény (nyolcz gyalog század és egy század Esterházy-huszár) küzdelmét a francziáknak mintegy 3000 főre tehető üldöző csapatával szemben. Thionville körül érdemleges események nem voltak.

b)-hez. Számra és tartalomra nézve tekintélyes forrásmunkák alapján készült ezen résznek fejezetei a következők: Albert herczeg terve Németalföld védelmére, az ellenfelek helyzete és Albert herczeg támadó terve, előretörés Bavay felé, politikai viszonyok Francziaországban, Lafayette menekülése és elfogatása a császáriak által, Dumouriez kinevezése a franczia hadak főparancsnokává, helyzet 1792 augusztus hó végén, Albert herczeg támadása, Lille ostroma, harczok a nyílt helyeken Lille ostroma közben, előkészületek a téli táborokba szálláshoz és a Bourbon herczeg vezette emigrans hadtest.

A szövegbe illesztett áttekintésekből kitünik, hogy a 30 gyalog zászlóaljból, 32 vadász stb. századból, 35 lovas és 7 tüzér századból, valamint a szükséges segitő fegyvernemekből alakított császári hadseregben (34,000 ember) *négy magyar zászlóalj (33. és 34. gy. e.) és 12 huszár század (Blankenstein és Wurmser)* volt.

Albrecht herczeg támadását ismertető fejezet elé a szerző felveszi azokat a portyázásokat, melyek 1792 augusztus és szeptember havában zajlottak le Németalföld és Francziaország határán. A különféle fegyvernemekből alakított csoportok harczai sok példáját mutatják a vakmerőségnek, önfeláldozásnak és a vitézségnek, a mik azonban semminemű befolyással sincsenek a nagy eseményekre. Kár, hogy a magyar csapatok részvételét csak hozzávetőlegesen állapíthatjuk meg a följegyzésekből (legtöbb esetben Blankenstein-huszárok harczolnak a császári gyalogság különféle csapatnemeiből válogatott részekkel).

Lille ostromának leírását megelőzik a *mortagni* (Blankenstein-

huszárok), *st.-amandi, glisuellei* (34. gy. e. 2. zlja) és *hellemesi* (Blankenstein-huszárok) ütközetek vázolása, a mik után előbb Philippeville elleni sikertelen vállalatról tétetik említés. Lille ostroma bizonyítéka annak, hogy elégtelen erőkkel és eszközökkel megindított hadi vállalatnak kevés esetben van eredménye és haszna.

Harczok a nyilt helyeken Lille ostroma közben czímű fejezetben kisebb vállalatokról esik szó, a melyek közül bennünket csak *a vieux-condéi* (Blankenstein-huszárok), *a st.-amandi* (Blankenstein-huszárok), *a glisuellei és jeumont-marpenti* (mindkettőben a 34. gyalogezred részei) harczok érdekelnek.

Utolsó szakasza a munkának a Bourbon herczeg vezette emigráns csapat erejét, belső szervezetét, felruházását, élelmezését stb. ismertető fejezet.

A műhöz öt darab térkép tartozik.

2. *König Friedrich II. von Preussen und die Ungarn bis zum Hubertusburger Frieden 1763.* Irta: Kienast főhadnagy.

Az író szavaival élve: első kisérlet egymás mellé állítani azon apró utalásokat és vonatkozásokat, miket okmányok és könyvek sokaságában találunk II. Frigyes porosz királynak bizonyos magyar pártok közötti sokféle viszonyára és összeköttetésére nézve.

Történelmünk nevezetes korszakára vonatkozó igen érdekes közlemény elején a kútforrások felsorolásához ezek birálata is csatlakozik, a miben a szerző többek között így szól: érthető okokból sehol sem találhatók fel összefüggő okmányok, levelezések és ezekhez hasonló bizonyítékok. Legfontosabb kútforrásai: a cs. és k. hadilevéltár okiratai és iktatókönyvei, valamint a poroszok által kiadott «Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen». A cs. és k. hadilevéltár okmányaira vonatkozólag azt mondja, hogy ezek csak kevés útbaigazítást adtak, mivel a felvetett kérdésre vonatkozóakat meggondolatlanul és gyökeresen kiselejtezték, ellenben igen értékes adatokra bukkant az azon idők jelentéseinek kivonatát mutató iktatókban, a mik visszatükrözik: az udvari haditanácsnak s a hadseregnek nézetét a porosz királylyal folytatott harczokra vonatkozóan, nemkülönben az ezen harczokat kisérő kisebb és nagyobb mellékkörülményeket.

Említetteken, valamint szép számmal felsorolt német munkákon kivül a szerző felhasználta még: az Országos Levéltár adatait, nemkülönben Acsády, Katona, Marczali, Nagy, Papp, Szeremley, Thaly és Werthner idevágó kisebb és nagyobb munkáit.

A közlemény fejezetekre oszlik és pedig: *d)* a protestánsok helyzete Magyarországon, *b)* Poroszország és Magyarország, *c)* Magyar-

ország magatartása, *d)* a mezőtúri és hómezővásárhelyi lázadás 1753-ban és *e)* II. Frigyes keleti politikája és Magyarország.

a)-hoz. A szerző rövidre fogottan megismerteti a protestantizmus keletkezését és századokon át folytatott küzdelmét Magyarországon Mária Terézia koráig.

b)-hez. Ebben Frigyesnek, a protestantizmus védelmének ürügye alatt véghezvitt ama tettei következnek, mikkel az egyrészt gyengíteni akarta Mária Terézia hatalmát, másrészt pedig félrevezetni óhajtotta a bécsi politikai és katonai intéző köröket. Érdekes II. Frigyes kémrendszere és ügynökeinek kivándorlásra és esküszegésre csábító aknamunkája úgy az örökös tartományokban, mint Magyarországon. Jellemzőek és komikusak azok a részek, mikben azt olvassuk, hogy még a Poroszországból jött (!?) czigányokat is kémeknek tartották, hogy a porosz szolgálatban megrokkant s Magyarországba hozzátartozóikhoz visszatérő obsitos, vagy szökevény huszárokat pedig lefogták az ország határán a kémkedés avagy a jogtalan toborzás gyanúja miatt.

c)-hez. Mindjárt a fejezet elején idézi a szerző Marczali e szavait: «A protestánsoknak I. Lipót alatt való nagy üldözése óta alig múllott el év anélkül, hogy Magyarországból egyesek vagy testületek a brandenburgi választóhoz, később Poroszország királyához ne fordultak volna azzal a kéréssel, hogy érdekükben közbenjárjon a császárnál» a mihez azonban a szerző hozzáfűzi, hogy bár állandóan és természetszerűleg voltak protestánsok, kik a brandenburgi fejedelmet az ő természetes oltalmazójuknak és közbenjárójuknak ismerték, mégis Mária Terézia mellé állott a magyar protestánsok tömege és nem árulta el hazáját, a mikor a porosz király győzelmesen vonult előre.

Terjedelmesen foglalkozik ezután a szerző II. Frigyes megbizottainak és a már porosz szolgálatba szegődött magyar huszártiszteknek ama fáradozásaival, a mikkel magyar huszártiszteket toboroztak a porosz huszárezredek számára, majd felsorolja névszerint azokat, kik porosz szolgálatba állottak. Közben Halász Zsigmondról, a porosz «vörös huszárezred» híres parancsnokáról találunk érdekes feljegyzéseket, a ki különösen a strigaui csatában véghezvitt bravourjával tünt ki. Szó esik a magyar huszár-legénységről is, a mely vagy tisztjeit követte, vagy pedig hadifogságba jutva állott be Frigyes katonáinak sorába. Végül Babocsay alezredeshez intézett leveleket közli az író, a mi után említést tesz még az Erdélyből származó Jeney Lajos porosz mérnökkari századosnak Erdély fellázítására vonatkozó javaslatáról.

d)-hez. Az 1753-ben Mezőtúron és Hódmezővásárhelyen Törő Pál, Bujdosó György, Jenei István, Pető Ferencz és társai által támasztott

felkelésre vonatkozó adatokat (Szeremley, Katona, Thaly, Szávits, Fessler, Wertner, Acsády munkáiból és levéltári adatokból) a szerző olykép állítja össze, hogy végül arra következtet, miszerint a felkelők és titkos barátaik összeköttetésben állottak Poroszországgal.

e)-hez. II. Frigyesnek Törökországgal való azon kisérleteiről emlékezik meg az író, melyeknek czélja volt háborúba keverni Magyarországot Törökországgal.

Befejezésül a szerző azt mondja, hogy napjainkig szakadatlanul tartott az osztrák uralkodóház és Poroszország közötti versengés és harcz, a mivel összefüggésben sohasem szünt meg a poroszok és magyarok közötti érintkezés. Tetőpontjukra jutottak azok II. József korának utolsó éveiben. Legutoljára nyilvánult meg Poroszország befolyása Magyarországra 1866-ban, mikor Klapka szegődött a poroszok szolgálatába.

3. *Die österreichische Administration in Bayern 1743—1745.* Irta: Kematmüller százados.

Az 1743-iki osztrák örökösödési háború folyamán elfoglalt Bajorországnak osztrák közigazgatásba vételét ismerteti a szerző mintegy negyven oldalon.

4. *Aus den Schriften des Feldmarschalls Ludwig Andreas Grafen Khewenhueller (1663—1744).*

Folytatása a Hadtörténelmi Közlemények 1911. évfolyamában és az 1912. márcziusi füzetben ismertetett hasonczímű munkának. Ezuttal sorra kerülnek: a hadseregek, táborok és helységek megtámadása, a csata és az ostromlottak magatartása.

PILCH JENŐ
százados.

II. AZ 1911. ÉVI HADTÖRTÉNELMI IRODALOM REPERTORIUMA.

A) Hazai irodalom.

(Folytatás.)

A pozsonyi vár 100 évvel ezelőtt. (Leégett 1811 máj. 30.) Magyarország 1911 máj. 28.

Batka János, Der Schlossbrand von 1811. Zur 100. Jahreswende. Pressburger Zeitung 1911 máj. 28. (Közli a Pressburger Zeitungnak 1811 máj. 31. és jún. 4. kelt számát az első hiteles leírással, a tett

intézkedéseket, a bécsi hadi levéltárban őrzött vizsgálati aktákat, a vár tervrajzát, Korabinsky és Wolf A. leírásával együtt és befejezésül sürgeti a hatalmas várrom gondozását, ill. rekonstruálását, külön memorandum keretében.)

Kemény Lajos, A pozsonyi vár pusztulásához. Pressburger Zeitung. 148. évf. 1911 szept. 16. [A helyi hagyomány úgy vélekedett, hogy a tüzet a várban állomásozó olasz ezred okozta volna. Czikkíró *Bechtel György* ezredes és *Rzieb* kapitány (Mitteilungen des k. u. k. Heeresmuseums. 1903. 2. füz.) nyomán kimutatja, hogy a szóban forgó Bianchi-ezred 1807. óta már nem a velenczei, hanem egy galicziai hadkiegészítő kerületből kapta ujonczait és hogy 1811-ben már alig volt soraiban még olasz katona.]

1848—49.

Wertheimer Ede, General Stratimirovics. Pester Lloyd 1911 június 17. [St. tábornok, a ki 1908 decz. 15. Bécsben elhalt és 81 éves korában írta meg a csak halála után, 1911. Bécsben (Braumüllernél) megjelent Éleményeit: «Was ich erlebte», 1848—49. nagy szerepet játszott mint a magyarországi szerbek egyik vezére. 1848-ban Pancsován képviselőnek választották azzal a megbizással, hogy Pozsonyban a szerbek részére autonomiát szerezzen. Az országgyűlésen ridegen fogadták, szintúgy Kossuth, míg Batthyány miniszterelnök nem zárkózott el mereven követeléseivel szemben. A polgárháború küszöbén Stratimirovics a «Glavni odbor» (központi szerb bizottság) elnökeként működött; majd szerb fővezérnek választották. Emlékirataiban bőven írja le azután az első csatákat. Majd első versenytársa, Mayerhofer ezredes politikai megbízás ürügye alatt Olmützbe küldötte, a hol St. Schwarzenberggel tárgyalt, a ki a császári seregben ezredesi ranggal kinálta, a mit azonban St. egyelőre visszautasított. A csatatérre visszatérve, Mosorin és Kovilo mellett Perczel honvédtábornok ellen küzdött (1849 április) és csak ezután lépett be a csász. hadseregbe mint altábornok. 1849 után a Balkán-államokban járt politikai kiküldetésekben és jelen volt a Glavica melletti csatában, melyben a montenegróiak Oszmán pasát megszalasztották. Művében sokat polemizál Horváth Mih. «A szabadságharcz története»-vel.

Sághy Mihály, Csongrád 1848—49-ben. Csongrád, Bozó és Jusztin. 111 l. 1 kor. 20 fill.

A dalos szabadságharcz. Független Magyarország, 1911 márcz. 15.

Kossuth három ismeretlen levele. (A miskolczi muzeumban.)

Magyarország 1911 máj. 7. [Az elsőt 1849 júl. 26. Szemere Bertalanhoz intézte, a másodikat aug. 4. Batthyány Kázmérhoz, a harmadikat aug. 5. Szemeréhez. Mind a három hadi mozdulatokra vonatkozik.]

Az első kiáltvány az oroszok ellen 1849-ben. Független Magyarország 1911 márcz. 15. (Facsimile-lal.)

Octavián, 1849 április 14. [Ujabb történetirók véleményei.] Független Magyarország 1911 márcz. 15.

Váradi Antal, A Nemzeti színház tagjai, 1848-ban. Budapesti Hirlap 1911 április 16. [Beállt honvédnek: Egressy Gábor, Feleky, Szerdahelyi, Gyulay, Szathmáry, Molnár, ifj. Lendvay, Benedek és mások; az idősebbek közül Szentpétery, id. Lendvay, Fáncsy, Szigligeti László, Szigeti Józs. és többen nemzetőrök lettek. Réthy és mások az élelmezési osztályba kerültek.

Kovách Ernő naplója 1848—49-ből. [Arad vár ostromáról.] Budapesti Hirlap 1911 nov. 5. (A Naplót *Márki Sándor* adta ki az Arad és Vidéke cz. lapban, nov. 26.)

Oláh Gyula, Az aradi csata 1849 febr. 8. Vasárnapi Ujság 1911 226. s. k. l.

Üchtritz báró honvéd-őrnagy levele a branyiszkói csatáról. (1849 febr. 24.) A Pompéry-hagyatékból. Közli: Pesti Napló 1911 jan. 15.

Szontagh Boldizsár, 48-as honvéd főhadnagy. (Közli: *Szontagh Ilona.*) *Budavár bevétele.* Pesti Hirlap 1911 május 24. [A 19. zászlóaljjal jutott fel a várba és ott is maradt a kormány meneküléseig.]

Budavár bevétele. Budapesti Hirlap 1911 május 21.

Id. Szinnyei József, Végső küzdelmek. Naplójegyzetek. Budapesti Hirlap 1911 decz. 24. [1849 jún. 20—22. Csallóközi harczok. A 37-ik zászlóalj Nyárasd melletti küzdelmei. Visszavonulás Komáromba.]

Brunner Vilmos, Komárom und das Tun und Lassen des 4. Honvédbataillons im Banat. Pressburger Zeitung febr. 17 és ápr. 14.

Görgey Arthur, Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. Fordította németből id. Görgey István. Budapest, Franklin 1911. Két köt. 16 kor. *Ismertették:* Pesti Hirlap okt. 12. «G. A. portréja»; Pester Lloyd nov. 8. (Lévay Józs.); Pesti Napló nov. 8. és 12. *(Seress L.).* A többi lap 8—9-én. Alkotm. okt. 14.; Független Magyarország okt. 14.

Görgei. Budapesti Hirlap 1911 okt. 22. (Vezérczikk.) — *Pethő Sándor, A Görgei-probléma.* Budapesti Hirlap nov. 10.

Villecz István, Görgei Arthur. Magyar Figyelő 1911. 22. sz.

Seress László, Világos. Neues Pester Journal 1911 aug. 12. (Védelmezi Görgeyt.)

Görgeyné emlékiratai. Czikksorozat Az Estben 1911 febr. 14-től márcz. 7-ig. [Az Est Kardos Samu adatgyűjteményéből megkapta és kiadta Görgey Arthurné, szül. Aubouin Máriának eddig kiadatlan és ismeretlen memoirjait magyar fordításban. A német eredetit Görgeyné agg korában, 1900-ban fiának, G. Kornélnak tollba mondotta. Az emlékiratok czíme: Aus verklungenen Zeiten. Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848—49. Sajtó alá rendezte *Adorján Andor.* Az Emlékiratok kézirata csonka, a 660—911. oldalig érő rész hiányzik. Görgey Kornél állítása szerint ezeket nővére, Berta (özv. Bubna grófnő) vitte el és semmisítette meg. A megjelent rész főbb fejezetei ezek: G. A. első és második küldetése. G. Pestre jő, G., a Kossuth-imádó. Az első áldozat (gróf Lamberg). G. a csatatéren. Miért bízott Kossuth G.-ben? Debreczen. A váczi proklamáczió. G. a táborban. Lőcse, Branyiszkó, Eperjes. Merénylet G. ellen. G. hadi tervei. Az égből pottyant lengyel (Dembinski). A kápolnai ütközet. A mezőkövesdi hadiszállás. Görgeyné Tiszalökön és Debreczenben. 200,000 forint. Nem kell nemzeti ajándék (Kossuthtól). Végzetes árnyak. Arthur személye és jelleme. A lázongó tábor (Tiszafüreden). A tokaji napok. Változó haditervek (márcz. 14 s. k.). Parád és a két rab gavallér (t. i. Götz főhadnagy és báró Pichel őrnagy). G. és a békepárt. Elmaradt államcsíny. A tanácstalan minisztertanács (jún. 26). A kormányzó, a fővezér és a nép. G. tanácsa és Kossuth akarata (G.-nek Komáromból Szegedre kell indulni, nem N.-Váradra). G. levele az ácsi csata után. Lelkiállapota. A komáromi két ütközet. G. megsebesülése. G. lemondása. Haditanács. G. utazása Szegedre. A komáromi visszavonulás, helyesebb: A Komáromból való visszavonulás (Vácz, Rétság. Rimaszombat). Az első orosz alkudozások. Két parlamentair. Orosz cselfogás. Az oroszok haditerve. A diadalmas visszavonulás. A hivatlan békeközvetítő (Bory-Hellenbach bárónő Alsó-Zsolczán). Veszedelmes barátkozás (Sass orosz tábornok ajándéka). A «látszólagos» háború valóságos eredményei (Miskolcztól a Tiszáig). Átkelés Tiszafüreden. Elmaradt találkozás Kossuth és Aulich hadügyminiszterrel Karczagon. A szegedi exodus (júl. 27. s. k.). A kormány Aradra költözik. Aradon. Magyarország hadi ereje 1849 aug. 1-én. (Az Emlékiratok szerint 100,000 főre rúgott, tov. népfölkelők.). Késői megbánás. Az Aradon levő képviselők elitélik az április 14-iki függetlenségi határozatot és egyedül Görgeybe vetik reményeiket. Damjanicsnál. Görgeyné a kormányzóval találkozik a beteg Damjanich ágyánál. Kossuth haditerve. A debreczeni csata leverő híre. Az aradi menekülés. A magyar korona fölajánlása (Paskievicsnak). Leiningen G.-ről.

Kozákok Váradon. Vádak és igazolások. «A czárnál a kegyelem.» (Frolov G.-vel alkudozik.) Ebéd a fegyverletétel előtt (Világoson). A kormányzó lemondása. G. diktátor. Leiningen vonakodik menekülni. Zendül a tábor. Illuzóris feltételek (Görgey föltételei). A sülyedő hajón. Az utolsó vacsora. A szabadon eresztett foglyok. Búcsú Világostól. A fegyverletétel. (E részt Görgeyné férje és sógora műveiből meríti) Nagyszőllősről Nagyváradra. Görgeyék Váradon. Kaufmann orosz tábornok tanácsai. Találkozás (a fölötte durva) Paskievicscsal. Görgey viziója a jövőről. A kalvária útján Klagenfurtig. Andrássy Norbert őrnagy (mint kisérő tiszt). G. a tisztjeiért. A czár döntése (aug. 22). G. kardját elviszi Bariatinszky a czárnak. Konstantin nagyherczeg szimpátiái. Kiadják a magyar tiszteket (aug. 24.) az osztrákoknak. Estély Paskievicsnál. Regény az orosz aranyakról. Az utolsó napok Váradon. G. és az orosz tisztek. Úti készülődések. Krakkó, Bécs. Klagenfurt (fedezett alatt). Az első hetek. A Morro-család (Victringben). Az aradi mártirok. G. Paskievicsnál közbenjár, de eredménytelenül. A 991. laptól kezdve a memoire-ok ugyan folytatódtak, azonban ezek a lapok is elkallódtak. Csak a három utolsó (a 911—913.) oldal maradt meg és ott Görgeyné Kossuthnak widdini szózatával polemizál. A függelékben (Az Est, márcz. 7.) Tisza Kálmán ódája van közölve, melyet 1889-ben intézett Görgeyhez születésnapja alkalmával.]

Bem apó keresztlevele. Budapesti Hirlap 1911 jan. 1. [Bem a lexikonok téves adataival szemben a keresztlevél tanúsága szerint Tarnovban, 1794 márcz. 14-én született.]

Gróf Leiningen Károly. Törökbecsei szobrának leleplezése alkalmával. Farkas Emőd. Pesti Hirlap 1911 szept. 17.; Vasárnapi Ujság 39. sz. Budapesti Hirlap szept. 17. *(Pethő).* Az ünnepély lefolyásáról v. ö. Az Ujság szept. 19.

Lits Gyula, Kiss Ernő honvédtábornok. Budapesti Hirlap 1911 szept. 10.

Kazinczy Lajos honvédtábornok szobra Széphalmon (1911). Fővárosi Lapok jún. 3—4. Vasárnapi Ujság 1911. 26. sz.

Kardos Samu, Kazinczy Lajos honvédtábornok. Magyar Hirlap 1911 május 28.

Farkas Emőd, A Bánság a szabadságharczban. A sándorházai honvédemlék. Budapest 1911 április 16.

Csányi László zalaegerszegi szobra. (Tervezet.) Vasárnapi Ujság 1911. 8. sz.

Hodzsa Milan 48-as tót vezér emlékezete. Budapesti Hirlap 1911 okt. 6.

Szántó Ferencz, A szabadságharcz halottjai. (Csak a bécsi levéltár aktáiból határozhatók meg.) Budapest 1911 jan. 1. és 3.

Gáspár Ármin, A zarándmegyei tizenhárom mártir. Pesti Hirlap nov. 12. (A Brády-család katasztrófája, Janku áldozatai.)

Az aradi vértanúk ereklyéi a kolozsvári Történeti Muzeumban. Budapesti Hirlap 1911 április 26.

Az aradi vértanúk maradványai. Az eddigi nyomozásról lásd: *Juhász Ferencz, Waschek Ferencz* és *Kossuth János,* Az aradi vértanúk felkutatásáról Az Ujság 1911 ápr. 15. és 23. számában. *Kún Nándor* és *Oródy Nándor* nyilatkozatai: Pesti Hirlap és a többi fővárosi lapok ápr. 28. és 29. *Izményi Hatos Tivadar,* Egy kis helyreigazítás. Alkotmány 1911 okt. 6. (Vécsey tábornok temetésére vonatkozólag kijavítja az «Aradi Vértanúk Albumá»-t.) — *Az aradi vértanúk csontjai.* [Valamennyi lap nov. 22. és Pesti Hirlap nov. 23. «Az eddigi kutatások eredménytelensége.»]

Lits Gyula, Sötét emlék. Budapesti Hirlap márcz. 23. (A Görgey parancsára felakasztott kéménysepő második temetésének története.)

Az isaszeghi honvédek maradványai. Pesti Hirlap febr. 25. (Kegyelet hiánya.)

Fiala János (John), Bem hadsegéde Aleppoban, a ki Bem halálakor is jelen volt és utolsó napjait megírta; meghalt 1911 deczember második felében, San Franciscoban. Életrajzát l. kül. a Budapestben 1911 decz. 31. és Vasárnapi Ujságban 1912. 1. sz.

Fialla Lajos, 48-iki honvéd, veressapkás, orvos, emigráns. Megh. Bukarestben, 1911 jan. 6. Életrajzát közlé a Pesti Hirlap 1911 jan. 10.

Bán Aladár, Legenda egy magyar szabadsághősről. Az Ujság ápr. 16. [V. ö. *Kropf Lajos,* «Roger Casement», az írek rokonszenvéről és Yeats ír költő verse a Haynau előtt daczosan hallgató Rényi Ferenczről. (Kropf czikke u. ott. 1906. 314—18. l.) Ugyanezt az esetet feldolgozta *Krohn Károly* helsingforsi egyet. tanár finn nyelven. Bán ezt magyar fordításban közli.

Shrubsole W. H. levele Pozsony város lakosaihoz egy Angliában nyomorgó, 85 éves honvédtőhadnagy, Brunner Vilmos érdekében. Pressburger Zeitung 1911 szept. 24. [*Brunner* 49-ben Bem alatt harczolt és eleményeit a nevezett hirlapban 1910 nov. 27. és 1911 febr. 17. közölte. L. fent.] Több pozsonyi hazafi segítette is Brunnert, a ki azonban 1912. febr. elején meghalt.

A Kolozsváron életben levő 48-iki honvédek. Magyarország 1912 jan. 2. [Még 32 él.]

1850-től kezdve 1867-ig.

Ed. v. Wertheimer, Kossuth und die Revolutionierung Ungarns. (1850—1854.) Pester Lloyd 1911 júl. 12. es 13-án.

Az emigráczió történetirójának, Pap Jánosnak ismeretlen könyve. Budapesti Hirlap 1911 okt. 22. (L. a követk. számot.)

Pap János 48-as honvédhadnagy, Rövid magyar történet kérdésekben és feleletekben. Független Magyarország okt. 14. [E kis, 1851-ben készült füzetből tanulták Guyon tábornok gyermekei, Mária és Viktor Damaszkuszban a hazai történetet. Pap Guyon hadsegéde volt. A mellékletben röviden leírja a szabadságharczot. Jelenleg a Nemzeti Múzeum birtokában.]

Türr István hagyatéka a Magyar Nemzeti Muzeumban. Fővárosi Lapok 1911 nov. 26. [Közte fontos levelezése az emigráczió korából; összesen 7284 irat és czikk. Bővebbet l. *Áldásy Antal* jelentésében a fővárosi lapokban, így a Neues Pester Journalban 1912 jan. 17.]

Rétsey Ádám kamarás és táborszernany sírja. († 1852 okt. 26.) Fremdenblatt 1911 április 15. [A währingi temetőben. Senki sem gondozza.]

Báró Fejérváry Géza, katonai szolgálatának 60. évfordulója alkalmával. Hirlapok 1911 aug. 13—16. számaiban.

Ein patriotisches Gedicht Baron Fejérvárys aus dem Jahre 1851. Vedette (és Pester Lloyd) 1911 aug. 13. [Ezt a verset, melyet báró Fejérváry maga költött, a bécsujhelyi akadémiából való távozásakor szavalta mint imént kinevezett hadnagy.]

Horváth Janka, A magyar Garibaldisták. Vasárnapi Ujság 1911. 1. szám.

Horváth Janka, Hogy mentek Garibaldihoz. Vasárnapi Ujság 1911. 6. sz.

Papp József, Garibaldi levelei a magyarokhoz. Budapesti Hirlap 1911 szept. 10.

Pálffy Móricz tábornok, a vasember. Gróf Zichy Géza «Emlékeim» műve nyomán. Budapesti Hirlap nov. 30.

1866-iki hadjárat. *Schlieffen Alfréd* porosz tábornagy, Benedek. (Ismert.: Pesti Napló 1911 április 26.) [*Schlieffen Alter* czikkével polemizált, mely a Deutsche Rundschau-ban jelent meg 1911-ben. Okoskodása ezekben kulminál: Benedek 1866-ban nem volt alkalmas a fővezéri szerepre, mert lángolt az offenzivéért, holott kénytelen volt védelemre szorítkozni és egyáltalában hiányzott benne a képesség nyolcz hadtestet egyszerre vezetni. Nem járja, csak alvezéreit és a

tábornoki kart pellengérre állítani. Schlieffen érvelése ellen *Saalburg grófnő* szállott síkra: «Für das Andenken Benedeks» cz. czikkében. Neue Freie Presse 1911 május 13.

Windischgrätz Ernő herczeg, ezredes, *Das Gefecht bei Tobitschau.* Fremdenblatt 1911 decz. 3. [Helyreigazítja *Ditfurth* művét (Benedek und die Nordarmee. III. kötet) több pontban és mint szemtanú beszéli el Benedek magatartását, a ki a halált keresve, kardját nem vonta ki a hüvelyből és kit karon fogva ki kellett ragadni a porosz vértesek tömkelegéből. A Morván való átkelés közben is segédkezett W. herczeg Benedeknek. («Ön mentette meg életemet, inkább elvesztettem volna!» Benedek szavai.) A herczeg szól még az udvari párt és Creneville főszárnysegéd rideg magatartásáról.]

Junius, L. v. Benedek. Neues Pester Journal 1911 júl. 27.

Benedek táborszernagy tragédiája. Pesti Napló 1911 jan. 1. (Uj részletek a königgrätzi vereségről és az 1866-iki főparancsnokság történetéről.)

Schöpflin Aladár, Két magyar hadvezér. [Benedek és Görgey. Párhuzam.] Pesti Napló 1911 jan. 8.

1867 óta napjainkig.

Ábrányi Kornél, Az első véderőjavaslatok. Történelmi tanulmány. Pesti Napló április 30. [Az 1868: XL., XLI. és XLII. t.-cz. és az 1867: XII. t.-cz. története.]

Bosnyák iró a magláji huszárkatasztrófáról. Részlet *Mulabdics Edhem* effendi korregényéből. Magyarra ford. *Szokoly Kornél.* Az Ujság április 16.

Jekelfalussy Lajos volt honvédelmi miniszter. Nekrologok: a lapok 1911 júl. 29. és 30. számaiban.

Hajmáskér. Ország Világ 1911. 30. sz.; Vasárnapi Ujság 30. sz.

A honvédeskű. Pesti Hirlap 1911 jún. 11.

Szentirmay Ödön dr., kir. törvényszéki biró, A katonai bűnvádi perrendtartási javaslat levételéről. Pesti Hirlap 1911 szept.—okt., a 151., 152., 219., 225., 233., 235., 237. és 290. számokban. (Fontos czikksorozat nem politikus, hanem jogi szakember tollából.)

Szterényi Hugó, A hadsereg nemzetgazdasági jelentősége. Magyar Figyelő 1911 okt.

Katonás nevelés. [Ellenzi különösen a czéllövészet behozatalát a közép- és elemi iskolákba.] Pesti Hirlap jún. 4.

Vegyesek.

A báró Salis Soglio gyalogs. ezred története. (76. sz.) 1860—1910. [Megjelent Esztergomban 1911 magy. és német nyelven. Ismert.: Die Vedette decz. 20. Az ezred harczolt 1866-ban Custozzánál és 1878-ban Boszniában.]

A 37. számú gyalogezred történetéből. (Hőstettek.) Az Őrszem 1911 1. sz.

Baróti Lajos, Hol állott Torontál vára? Történ. és Rég. Értes. Új f. 26. köt. 157. l. (Egy 1773. feljegyzés szerint Pancsova határában keresendő.)

Petrik Alb., Erdélyi várak és templomkastélyok. Vasárnapi Ujság 1911. 308. l.

A gyulafehérvári vár. Magyarország 1911 márcz. 31.

Klimakovicz M., Alt-Hermannstadt. Archiv d. Vereins für siebenb. Landeskunde. 37. köt. 1911. 241—270. l.

Egy régi dal a komáromi várról. Közli *Tóth Dezső.* Az Őrszem 1911. 1. sz.

Horváth Béla, Dévény. Budapesti Hirlap 1911 jún. 11.

Halaváts Gyula, Szelindek vára. (Szeben vm.) Archäol. Értes. 1911. 1—19. l.

Az egri várkovácsok (Dobó korában). Budapesti Hirlap márcz. 16.

Nagy Géza, Pozsonyi puskaművesek és a régi magyar puskaművesség. Archäol. Értes. 1911. 209—227. l. (Képekkel.) Ismerteti nevezetesen Czermak, Englis(ch), Fischer János, Hofman G., Keller Venczel, Neumann Kasper, Pacholik, Psener, Vilgraeter József, Wacholt Dán. pozsonyi és Zschermich B. nagyszombati puskaműves készítményeit és a pesti. ill. budai és kassai puskaművességre is vet figyelmet.

Összeállította: dr. Mangold Lajos.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Buda 1541-iki ostromához.

EVERENDE domine frater charissime salutem et obsequorum meorum servitiorum commendationem. Hac hora diei septima redditæ sunt mihi litteræ magnifici Verneri ad me scriptæ, scilicet et litteræ dominationi vestræ et hisce meis adjunctæ Novi aliud dominationi vestræ scribere non possumus, nisi quod quasi quottidie veniunt ad nos transfugæ ex turcis, quorum unus heri venit ex Buda vinolentus. Hodie mane interrogatus dicit turcas nocte abhinc secunda habuisse in animo nos agrediendos, et quod iam conscenderant equos, et ingenia omnia contra nos adornaverant, causam tamen, qua mutatum est eorum consilium, ignorat. Nunc sunt in colloquio cum Budensibus dominus Seredy et Franciscus Nyary, fortassis domino deo autore aliquid boni adferent, et utinam id

Kedves tisztelendő testvér uram, üdvözletemet és engedelmes szolgálatomnak ajánlását. A napnak ebben a hetedik órájában adták át Verner hozzám irott levelét, és az uraságodhoz czímzett, ide mellékelt levelet. Uraságodnak ujságot mást nem írhatok, mint hogy nap-nap után jönnek hozzánk szökevények török részről, a kik közül egyik tegnap részegen jött Budáról. Ma hajnalban kihallgattatván azt vallotta, hogy a törököknek harmad nap előtti éjjel szándékuk volt bennünket megtámadni, és már lóra is ültek, összes ágyuikat ellenünk irányozták, de annak okát, hogy miért változott meg szándékuk, nem tudja. Most tárgyal a budaiakkal Serédy uram és Nyáry Ferencz, talán Isten akaratából valamelyes jó hírt hoznak. Bár csak úgy volna, a Jézus Krisztus dicsőségére. Máskor többet irok, mert siet a pósta, A Szent Gellért hegy tövénél levő királyi táborból. 1541 julius 23-án. Révay s. k.

fiat in gloriam Christi Jesu. Plura scribam alias, tabellarius enim festinat. Ex castris regiis ad radicem montis sancti Gerardi. pesitis. 23 Julii anno 1541. Reway m. p.

Reverendo domino Alberto præposito Quinqueeclesiensi, consiliario ac cameræ regiæ maiestatis præfecto domino domino et fratri observandissimo.*

Albert pécsi tisztelendő prépost úrnak, tanácsosnak, és a királyi kamara elnökének, becsülendő testvér uramnak.

Országos Levéltár. A pozsonyi kamarához intézett levelek. II. csomó.

Dobó István a pozsonyi kamarának jelenti a töröknek Egér ellen való készülését. 1549 márczius 11.

Reverendissime, reverendi ac egregii domini observandissimi, salutem plurimam et nostram commendationem. Habemus a certissimis exploratoribus et nostris et aliorum bassam Budensem quamprimum in Zolnok, ubi Thyscia cum fluvio Zagwa confluunt, municionem magnam et fortalicium velle facere, et vero in loco, ubi antea tartari fecerunt, munito aggere et fossis, ac pene insulato. Circa Irsam, a Zolnok sex miliaribus ex lapidibus, ac Jazberyn similiter. Cui si non obsistetur, totam dicionem regiæ majestatis, quam hactenus huc Agriam occupatam tenuimus —

Főtisztelendő, tisztelendő, nagyságos, becsülendő uraim, számos üdvözletet, és magunk ajánlását. Úgy a mi, mint mások szavahihető kémjeitől hirünk van, hogy a budai basa rövidesen Szolnokban, ott, a hol a Tisza a Zagyva folyóval egybefolyik, nagy erősséget és várat akar építtetni, még pedig azon a helyen, a hol azelőtt a tatárok építettek, mely sánczczal és földhányással van megerősítve, és majdnem szigetet képez. Irsa körül, hat mértföldnyire Szolnoktól, és Jászberényben szintén. Ha ennek (a szándéknak) ellent nem állunk, ő felségének azt az egész területét,

* A levél irója Révay Ferencz, a ki az 1541-ik ostrom alkalmával több budai tanácsúrral összejátszva árulás utján akarta elfogllani Budavárát, ez azonban Roggendorf tábornok féltékenykedése miatt nem sikerült. A levélben említett Serédy — Gáspár volt. Nyáry Ferencz 1541-ben részt vett először Pest védelmében, majd Buda ostromában.

ex qua etiam nunc parum ad sustentationem et defensionem arcis istius Agriensis emolumenti habuimus — non modo aufert, verum etiam et aliam maiorem ditionem Suæ maiestatis, cum illa ad se trahet, viam Agriensem sic paulatim obstruet, ac pene arcem ipsam obsedet, ad quæ commodius peragenda accersiri fecit naves nazad ex Nandoralba et ad eas omnes rascianos ex Pesth compulit, qui per Thysciam ascendant ad Zolnok, etiam pixidarios hungaros rusticos, qui sua sunt sub potestate, ipse vero bassa Budensis ubi pascua erunt, iturus est illuc cum omni equitatu suo, et mansurus illic, quoad peragantur illa. Dominationes vestræ velint hac de re majestatem regiam edocere, ac scribere, reverendissimum dominum locumtenentem admonere, ut quoquomodo rebus his subveniatur. Nam si hanc occasionem amisimus, non mille equitibus et totidem peditibus hæc arx Agriensis posthac defendetur. Esset consultum, si fieri posset, et admitteretur, ut nostri hæc loca occuparent, ac munirent, si insultus turcharum bene aliquando propellere volumus. Sunt hebdomadæ iam duæ elapsæ, quod mensis equitum est expletus urget hic instantissime uterque ordo pro solutione. Dominationes vestras rogamus, velint nobis auxilio summæ aliquæ esse, quo (így!) hic possint persolvi,

melyet eddig Egerhez foglalva tartottunk — és a melyből az egri vár fenntartására és védelmére nem csekély hasznunk volt — nem csak elveszi (a török), de ő felségének más nagyobb területét is, azzal együtt magához vonja, és az Eger felé utat elzárja, sőt már majdnem a várat ostromolja, a minek kényelmesebb véghezvitelére Nándorfehérvárból naszádos hajókat rendelt, és azokra az összes pesti ráczokat kirendelte, a kik a Tiszán kelnek Szolnokig, sőt a behódolt magyar parasztság közül puskásokat is rendelt, maga a budai basa összes lovasságával odaszáll, a hol legelőre talál, és ott marad, míg azok (az erősség építése) végre vitetnek. Uraságtok ezekről a dolgokról írjanak ő felségének, és értesítsék, és figyelmeztessék a főtisztelendő helytartó urat is, hogy milyen módon lehetne ezeken a dolgokon segíteni. Mert ha ezt az alkalmat elszalasztjuk, ezer lovassal és ugyanannyi gyaloggal se védhető Eger vára. Tanácsos volna, ha lehetséges, hogy a mieink foglalják el azokat a helyeket, és erősítsék meg, ha a török támadását valamikor vissza akarjuk verni. Már két hete, hogy a lovasok hónapja letelt és mind a két rend (a gyalogság és lovasság) kérve sürgeti fizetését. Kérjük uraságtokat, legyen segítségünkre valamelyes summával, melylyel ezek kifizettessenek.

nam nobis nulla est pecunia, neque speramus ullam, quoad decimæ arendabuntur, et arendæ tamen vix ad multum temporis illæ persolventur. Alias timemus, ne et pedites et equites nos desererent, præsertim vero pedites, ubi nunc frater Georgius pixidarios conducit. De ædificiis ecclesiæ et arcis nichil agimus, vel speramus posse quicquid fieri, quæ si incipiendi sunt, est necesse, ut aliqua summa promptæ pecuniæ, quæ magistris et eorum hominibus hebdomadatim persolvi posset. Dominationes vestras felicissime valere optamus. Datum Agriæ 21. mensis marcii Anno domini 1549. Stephanus Dobo de Rwzka arcis Agriensis præfectus.

mert nekünk semmi pénzünk sincsen, nem is reménylünk, míg a tizedek bérbe nem adatnak, és azok bére rövidesen meg nem fizettetik. Máskülönben félő, nehogy a gyalogosok és lovasok elhagyjanak bennüket, a hol most György barát gyalogosokat toboroz. Az egyház és a vár építése körül most nem munkálódunk, nem is reméljük, hogy most lehetne, mert ha elkezdjük, szükséges, hogy bizonyos summa készpénz fizettessék hetenkint a mestereknek és munkásaiknak. Uraságtoknak boldog egészséget kivánunk. Kelt Egerben 1549 márczius 21-ikén. Ruszkai Dobó István Eger várának prefektusa.

A pozsonyi kamarának.

Országos Levéltár. A pozsonyi kamarához intézett levelek. II. csomó.

Magyarok a lepantói csatában 1571-ben.

Reverendissime ac generosi domini patroni observandissimi. Eramus olim milites sacræ cæsareæ regiæque maiestatis in arce Agriensi, unde in servitutem miserandam per turcas abducti fuimus. atque annos quindecim in captivitate detenti. Rodii præcipue servientes dies noctesque laborare sumus coacti. Ducti quoque sumus ad oppugnationem Melitæ insula, post ad expugnationem regni Cyprii. Item coacti sumus navigare in pugna generali ad Lepantum iuxta castella qui vo-

Főtisztelendő és nemes, becsülendő pártfogó uraink. Hajdan ő császári királyi felsége katonái voltunk Eger várában, ahonnan szánalmas török rabságra vitettünk, és tizenöt évig fogságban tartattunk. Leginkább Róduson szolgálván éjjel-nappal dolgozni kényszerültünk. Melite sziget ostromára, majd a cziprusi királyság megvivására is elvittek bennünket. Azután a Lepanto melletti főcsatában is hajózni kényszerültünk, a Dardanellák vára mellett. Goletta ostrománál és

cantur Dardanelli facta. In obsidione et expugnatione quoque Golettæ nos miseri maxima sumus impessi: tandem ad ligna cædenda missi, cum aliis captivis navi confecta saluti nostræ maximo cum periculo consuluimus, atque servitutem evasimus. Supplicamus itaque propter omnipotentem deum dominationibus vestris dignentur nobis pauperibus tot annorum servitute durissima pressis sua eleemosina subvenire, quo corpora unda tegentes, et adhuc pro salute patriæ militare possimus. Benignum a dominationibus vestris expectantes responsum. Magnificarum ac generosarum dominationum vestrarum humillimi subditi Petrus Erdely et Jacobus Domony inclusi turcici per annos 15 detenti.[1]

elfoglalásánál mi szerencsétlenek szintén sokat szenvedtünk. Végül szálfa vágásra küldetve más rabokkal hajót ácsolván nagy veszedelemmel megszöktünk, és a szolgaságból kimenekültünk. Kérjük tehát uraságtokat a mindenható Istenre, bogy kegyeskedjenek rajtunk szegényeken, kiket annyi évi fogság elnyomott, alamizsnával segíteni, hogy ruhátlan testünket befödve, tovább harczolhassunk a haza javára. Uraságtoktól kegyes választ várunk. Nagyságos és nemes urainknak alázatos szolgái Erdélyi Péter és Domonyi Jakab, a kik 15 évig török rabságban tartattak.

Kívülről más kéz:

Miserorum captivorum per annos 15 detentorum humillima supplicatio. — 18 Aprilis 1575. — Habent responsum.

Tizenöt évig fogságban tartott nyomorult raboknak alázatos kérése. — 1575 ápril 18. — Van már válaszuk.

Országos Levéltár, A pozsonyi kamarához intézett levelek. X. csomó.

Közli: Dr. Kárffy Ödön.

* Erdélyi Péter és Domonyi Jakab 1560 körül kerülhettek török fogságba. Mint gályarabok részt vettek Cziprus megvételénél 1571-ben, és ugyanazon év októben 7-ikén a Lepantó melletti tengeri csatában, melyben a török hajóhad elpusztult, végül 1574-ben az Afrika partján levő Goletta elfoglalásánál és ennyi viszontagság után egy kis köntösre valót kérve, tovább akarnak harczolni «a haza javára».

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

Lovas hadi exertitiumbéli tudomány.

MINDENEK előtt köl minden lovasságbeli tisztnek tudni, aki mi tronpot comendéroz arra jó gondgyának lenni, hogy annak felosztását helyesen meg tegye, rendeit s tagjait el állicsa következendőképen divisiót és vonásit oly egyéránzóképen ki számlálja, akar minémő mozdulásra is azonnal föl találhassa magát minden tétovázás nelkül, mely által ugyanis tronpjával birhasson s csak egy éntisre is fogánzatosan bánhassék véle, ezekről egyéberánt az alatta való fő és altiszteknek is voltaképen köll tudni, hogy az comandó annyival helyesebben és confusio nélkül véghez mennyen, mert ámbár az comandérozó tiszt, maga hivatalját punctualiter ércse, de ha az alattavalói ugyanazon exercitiumbéli tudományban nem informátusok és hasonló egyenlőséggel öszve nem szoktattak, lehetetlen, hogy az parancsolatjának akaratját s annak szüksége szerint való effectusát assequálhassa.

A honnéd az közönséges exerceáltatáson kívül is valahánszor csak mi kis idő s alkalmatosság adatik, az compagniák alatta valóit az kiadott exercitium szerint exerceálják s az által mind egy szüntelen praxisban tartván őket, majd elfelejthetetlen szokása válik köztük.

Rendben.

Minekutánna az compagniak, vagy comendérozottak az magok utjából s helyeibül kinyomakodnak; az frontaj előtt két rendben megállapodnak s az elsők ugyan ott is maradnak további parancsolatra várván, ezek pedig az leib compagni, vagy sqvadronyhoz léptetnek contramarcsban és azelőtt posterollyák magokat, tehát minden

strásamester, vagy üdősb kaprál három divisioban fölosztya, úgy hogy akar egisz aufmarcsban, akár azon divisiók s azokbul esendő vonyások szerint köllessik megindulni egyiránzósága számában meg légyen s ha történet szerint egy ember hejjával volna is, mindenkor az hátulsó rend divisio, vagy vonyásban maradgyon azon defectus, mely mellett observálya az köznép, hogy ki-ki maga jobb és bal kezére esendő pajtását jól meg esmérje, s tudgya kicsoda, hogy a midőn divisiora vagy vonyásra szakasztatnak ugy egyik, vagy másika, melyet meg kölletvén maradni attul el ne tiveledgyenek s ha ismit két rendben aufmacséroznak, említett pajtása s pajtásai közé vagy mellye essik valamint hogy az két szárnyok vigén álló két vigső ember is az respective jobb, vagy bal kézrül lévő szomszédgyát attendallya, hogy attul el ne tiveledgyik; az rendben való állítás az E. Gd. 30 emberbül álló lévő az compagnia, vagy tromp, 15 és 15 állíttatik két rendben egymás után; ezek háromfele osztván minden divisióra az első és második rendbül értvén 10 ember essék; vonyas ellemben 30-bul eöt telik mindenikeben hat ember levin és így ha elegendő teressige vagyon az trompnak, mindaz két renddel egyszersmind egisz aufmarsban indúl meg, macsérosz? hanem? mingyárt helyibűl divisionkint nyomakodik ki, de ha erre sem volna elegendő helye tehát vonyasonkint migyen akár mikint törtinik pedig ezen megindulás az rendek, stágok egyiránzó distantiaban tartassanak egymásután. Notandum: Hogy minden némő commando szó előtt való az terminus admonitorius, hogy a tiszt a midőn már comendérozni akar, azt mondgya: *vigyázzatok.*

Marcs egyszersmind.

Indulj comendéroztatik ily distinctióval: *marcs*, vagy *indulj egiszlen* ha csak egisz compagniaval vagy trompal egyszersmind megindul a tiszt, az az egisz aufmarcsban, a hol tudniillik elegendő terissig vagyon s jó messze tart, de ha igen hamar köllene aufmacsiroztatni az terrenumnak szorossága miát, divisionkint indul meg álló helyibül, s ha úgy sem iránzana, vonyáskint mozdul ki cum observatione singulari mindazonáltal: valahol csak elegendő terissige vagyon ki, vagy be nyomakodásokban ellensig elejben, várok alá generálisság előtt, vagy afféle alkalmatosságokkal, mindenkor egisz aufmarcsban vezesse a népet, vagy legalább divisiokban; pro varietate circumstantiarum pedig, amint parancsoltatik. vagy lehet.

Abmarch.

Azt jelenti, midőn a compagnia vagy tronp már két rendben állíttatott, s fölosztatott és a tiszt parancsollya, hogy divisio, vagy vonyaskint indullyon, meg jobb, vagy bal kézrül (vagy az közepérül. noha ez már szokásban nincsen, holott annak előtte ordinarie a közepirűl let meg az indulás és úgy az zászló mindenkor előre esett) de az mostani időkkel akár divisionkint, akar vonyásokkal, s akar contramarcsban mozdullyon meg valamely sereg jobb vagy bal kézrül kezdi, következendőkippen az zászló in medi tullio marad s azzal annyival is inkább securitáltatik minden törtinetekben: ha jobbrul abmacsiroltatik, balrul köl aufmacsérolni ez e contra vonyáskint abmacsérolván, az első sor után az második, s harmadik, az szokott distantiának observatiojával csavarodnak utánna, s conseqventer a többi is mi egyenetlensig az sorok és tagok közt ne tapasztaltassék: kiért is az elsők hakkal léptetnek az utánna valók reá érkezhessenek.

Aufmarch.

Valamikor contramarcsbul vonyasokbul, vagy divisiokbúl ismint két rendben kölletik állani, az tronpnak a tiszt comandérozza az aufmarcsot, ordinarie pedig midőn már ismint előbbi helyre a honnénd kiindult visszatér. Ittem marcsban, ahol megköll szállani statiójában, vagy mezőben nem külömben ha az taborban nyomakodik bé s közel iri az feldvachtot (mezei strázsát) és teressége vagyon egisz aufmarcsban migyen ime pedig impedimentuma sem lévin más, az regiment s parada helyig, noha az leginkább akkor lehet meg midőn legelőször megszáll az regiment, vagy tábor, mert azután szorosodnak az distantiák és igy divisio, vagy vonyaskint nyomakodik méglen parada helyit közeléri s ott in loco aufmacséroztat, a honnénd a népet compagniához bocsájtya.

Föllebb is attingáltatott, ha az tiszt már comandérozni akar, mindenkor præmittallya ezen comando szót: *vigyázzatok*, s azután parancsolya mit akar. Szintin úgy mikor aufmarcsbúl divisio, vagy vonyáskint akarja macsérozzon a nép; vagy contramarcsban megszollittya előbb *megállatyok*. Hasonlóképpen ha ismint formában kölletik magat vagy egy, vagy más féleképpen azon marcsnak continuatiojában akkor is megállapodik, s úgy veszi rendben máskint csak hada kozva érkezhetik az nép, széll szakadozék, mely nemcsak dísztelen, de ippen rendetlen volna, annak okáért ezeket specialiter observálni köll,

Contramarch.

Ha vonyasokban sem lehet vinni a népet (noho az vonyasok is subdividáltatnak, úgy hogy hat ember lévén egyben, s azok egymás mellett el nem térninek az uton felivel az az: hármasával proseqváltatik az utazás) tehát contramarcsban kezdetik az további nyomakodás, s mindaddig, míglen azon szorosságbúl kiszakadván és mit teressigre kap a tromp, holott ujobban vonyasokban formála magát ezen contramarcs úgy migyen véghez, hogy valamint vonyásokban nyomakodik a nép az első két rendnek jobb szárnyán lévő két ember előre indul, s többi is utánnok úgy cselekesznek tartózkodás nélkül, úgy hogy az második rend az elsőnek jobb kezire essik, mellyet a többi is mind végig követnek olyformán az egisz compagnia egymás mellett két rendben vitetik, s ha ismit vonyasokban formáltatik, az bal kézrül való első ember állapodik meg, s utánna aki jobbrúl volt, mellejek állván az előbbi azon vonyasokban volt pajtásai hasonló observátióval mingyárt ismit vonyás számra állíttatik is megindíttathatik. Ezen contramarcsban azonban arra köll vigyázni, hogy minden illyes ujabb helyre állapodásra hely választatik, hogy ha vagy mi szorosságon, vagy hídon s passuson már általment a tromp, azon distantiáig a hol az elsők megállapodnak egiszlen, in conseqventi elférjen, addig meg se induljon miglen mindenestül ujabban nem formálta magát. Ittem előbb, hogy semmi változás titessek az illyen indulásokban mindenkor megállíttatik az sereg. *Meg áll* és úgy kezdetik hossza; sokszor azomban olly sáros az út, híd, vagy passus, hogy egisz contramarcsban sem lehet passérolni, akkor azért fél contramarcsban egyenkint defiliroznak az első kezdvin jobb kézrül s a másika, aki bal kézrül állott, mingyárt utánna, úgy a többi, mihelt pedig túl vannak, azonnal egymás mellé állanak, mint az előtt voltak, s vigyáznak öszvö ne keveredgyenek.

Csavarodás.

Akár compagnia, s tromp, s akár pedig divisio, vagy vonyáskint köllyessik megcsavarodni (az az schvenkolni) ha jobbrul az bal szárnyán lévő ember meg nem mozdul a helybűl, hanem úgyszólván, egy tapon állva csavarodik az egész rend egyenesen szemközt, a merre akar menni, s akkor egyéránt lévin egyszersmind indul, observálván a tisztek, hogy az illyen csavarodásban olly egyenesen tartassanak az rendek, mindha in filo menninek, mely okbul megintessik az nép, hogy egyike az masikanak vállára vigyázzon, s avval

mindenkor egyiránt legyen máskint pedig hakkal köll léptetni az lovak is zablában tartathassanak és így ha balrul esik ezen csavarodás, az jobb szárnyán álló első ember áll meg helyiben, egy talpon állva csavarodván, ut supra.

Fölülés.

Fölüliskor akár hol is az katona az bal kézzel öszve fogja az kantár szárt, s avval együtt az lova serinit is, ugyan az bal lábát az bal kengyelben tévén, az jobb kezivel pedig az nyerginek hátulsó kápáját megfogván, merőn tartván a testit, az nyeregben veti magát, csak könnyen ereszkedvén abban úgy hogy a lovát meg ne háborécsa, hanem vesztég állyon következendőképpen, ha már mint magát, s mint fegyverit helyire igazittya, kivált az karabinnyát, mely az nyerginek jobbik felül való részirűl annak szokása szerint elől az agyával, egy kis vas horgocskán függ, az nyereg közepin által pedig az vigivel feölfele vagyon mi sihoz csatolva, ollyképpen, hogy az katonának jobb csompján által az övő, s karja alla közt áll ki, akkor indittya meg ha tudniillik ki köll nyomakodni a többihöz, kik comendérozva vannak, de ha béosztott trompnál vagyon, *meg áll* parancsolattyát várván a többivel a megindulásra vagy vesztég állván.

Leszállás.

Ha valamely rendiben megállapodott compagniának vagy trompnak le köll szállani, tehát jobb és bal kézrül egyenesen léneában maradván, mindazonáltal egy-egy fél lépisnire megtagittyák magokat az tagok, s arra az bal kézzel az kantár szárt és az lónak sörinit megfogván, ki-ki leszáll, jobb kézzel az leereszkedisben az nyerginek hatulsó kápájánál tartózkodván az lova fejhez áll, várván kantár száron tarcsa-e? a lovat, vagy megkösse az comandot és így cselekszik ha karddal praesentál, mivel ollyformán az karabény mindenkor az nyergen marad függve, uti praedeclaratum. Hogy ha ellemben karabinyal esik az praesentatio, s meg parancsoltatik, akkor mingyárt kibontya az sijábul és a pantallér horgában függeszti az csűvel fölfele, arra az közepit megfogja az agyat az csompjára teszi, az vigit pedig meghajtván az lova feje fele tartya, sicuti superius dictum, és úgy praesental azon helyig, a hol meg állapodig, s ha le kell szállyani az karabinnak az markolattyát fogja mind pantalér sijastul az jobb vállán általveti, hogy az agya fölül maradgyon, azzal leszáll, s ha vállárul levévén az horgában hadgya, de az csűnek vigivel fölfele.

Hasonlóképpen cselekszik pedig, amidőn föl is ül az jobb vállán által veti, tudniillik karabinyát s fönt lévén azonnal az végivel leroncsoltatik; törtinik azomban, hogy niha præsentatio nélkül is aufmarcsban megállíttatik a tromp s le is tartván mindenike magát, s vagy karabinnyal, vagy a nélkül leszálván; cum reflexione hogy mind az fölül is mind leszállás egyszersmind mégyen víghez.

Fordulás.

Ez úgy esik meg, ha vonyás, vagy divisiokkal marcsban történnék, hogy fele *jobb*, s fele *balra* fordulván, helyben áll, ha pedig rendekkel, az hátulsó rendbül minden második ember az első rendig előre nyomakodik, akik pedig meg nem mozdultak jobb s bal kézre egyszersmind fordulnak, s az alatt amazok is, melyek előre nyomakodtak. megfordulván közben előbbi helyekre állyanak, azután az első rend is hasomlot cselekszik. De mind a két rendet egyszersmind megfordítani kivánván a tiszt, amint egy rendenkint fordultak együtt, s egyszersmind viszik vighez minden tartózkodás nélkül. *Fél jobbra* és fél balra is esik az fordulás, úgy hogy akkor Ex. Gd. ha az tromp egisz aufmarcsban áll s parancsoltatnék fél jobbra állyon, jobbra fordul olly képpen, mintha contramarcsban akarna menni és e contra balra is hasonlóképpen cselekszik. Nem különben ha abmarcsban volna az nép, s ezen fél fordulás comendéroztatnék, tehát jobbra vagy balra szintin úgy csak fél fordulást tiszen, és egyenesen kifelé frontérozza magát.

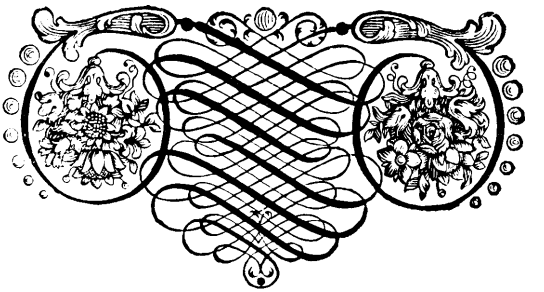

PÁLYÁZAT.

I.

A Magyar Tudományos Akadémia a következő pályázatot hirdeti.

Irassék meg az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig.

Jutalma a m. kir. honvédelmi miniszter adományából 100 darab császári arany.

Határnap 1912 szeptember 30.

A jutalom csak abszolut becsű műnek ítéltetik oda. A munkát szerző tartozik kiadni, ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Minden rendű pályairat a fenn kitett határnapig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához címezve (tehát nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azontúl semminemű ily munka el nem fogadtatik.

A pályaműnek külső borítékára feltünő helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráirandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

A pályamű idegen kézzel, lehetőleg géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve legyen. Oly pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, illetőleg mellőztetnek.

A szerző nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétes levélben netalán feljegyzett kikötések, feltételek s általában az itt jelzett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

A jutalmat nem nyert pályamunkák kéziratai az Akadémi levéltárában maradnak s csak engedély mellett másolhatók le az Akadémia helyiségében.

A kitűzött feladatra mindenrendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt bármely, ha csak formai kelléknek is elhanyagolása elejti a szerzőt a jutalomtól.

II.

A «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztősége a következő pályázatokat hirdeti:

Irassék meg:

1. Valamely magyarországi régi vár története, hadi és műleírása.

2. Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf altábornagy, a Mária Terézia rend nagykeresztes vitézének élet és jellemrajza, katonai pályafutásának beható, részletes ismertetésével.

3. A magyar történelemnek a honfoglalás korától Mária Terézia koráig terjedő időszakából vett valamely szabadon választandó hadtörténelmi eseménye.

4. Valamely magyar csapat, fontosabb hadi vállalatának, vagy harczának az ujabbkori katonai tudomány szinvonalának megfelelő és vázlatrajzokkal kisért részletes leirása, melynek tárgya választható Mária Terézia vagy I. Napoleon korszakának háboruiból; a XIX-ik századi olaszországi hadjáratokból, vagy az 1864., 1866, és 1878 9. évi háborúk idejéből.

5. Megirandó a kaszárnyák számára szánt s a magyar hadtörténelemből vett tárgyú *két* fali kép tervezete, mely magyar harczosok hősies viselkedését felemelő és nevelő czélzattal tüntesse fel. Az illető hadtörténelmi események részletes leírása mellett gondosan egybegyűjtendők a festő számára szükséges adatok, mint az általános harcz helyzet, az esemény szinhelyének rajzai és felvételei, a szereplő személyek, az akkori felszerelés, egyenruházat és fegyverzet képei, vagy pontos leírása s a tárgyra vonatkozó történelmi források és irodalom.

A két kép tárgya a 3. és 4. szám alatti pályázatok korából veendő.

Minden egyes pályamű jutalma a *M. kir. honvédelmi miniszter úr adományából 500—500 korona.*

Határidő 1912 szeptember 30.

A pályamunkákat a M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága kebeléből kiküldött bizottság birálja meg.

A jutalmazott pályaművek a Hadtörténelmi Közleményekben adatnak ki, s a pályadíjon kívül ezen folyóiratnál szokásos díjazásban is részesülnek.

A beérkezett pályamunkák közül esetleg a nem jutalmazottak is kiadatnak a Hadtörténelmi Közleményekben, ha a biráló bizottság azokat megfelelőknek találja.

A pályamunkák lehetőleg irógéppel, vagy idegen kézzel, könnyen olvasható irással, félivekre, törtoldalakra s a papirosnak csak egyik lapjára irva, jeligével és az iró nevét rejtő ugyanazon jeligével ellátott lepecsételt boriték melléklésével a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségéhez küldendők be.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézirása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

KÉPEK JEGYZÉKE

A MÁSODIK FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

1. Gróf Eszterházy Miklós nádor arczképe 1645-ből. *Wideman Éliás* egykorú rézmetszete után. A Comitium Gloriæ centum etc. 1646-iki kiadásából — — — — — — — — — — — — — — — 155
2. Radisits Mihály kapitány hőstette 1815 április 9-én. Színezett rézkarcz. Nagysága 42·2+30·5 cm. Wien bey Joh. Schönberg. A történelmi képcsarnokban — — — — — — — — — — — — — 286

II. Szövegképek.

1. Kolozsvár a XVII. században. *Houfnagel György* 1617-iki rézmetszete után — — — — — — — — — — — — — — — — — — 173
2. A rómaiak germán sánczot ostromolnak. Antoninus római diadaloszlopáról — — — — — — — — — — — — — — — — 187
3. P. Aelius Mestrius, a II. segédlegió altisztjének sírköve Ó-Budáról 200
4. Pécs a XVII. században. *Sicha Lukács* hadi mérnök egykorú rajza után készült metszetről, dr. Szendrei János gyűjteményéből — — 241
5. Hegyesd a XVII. században. Anthoni Ernst *Burchard von Birckenstein.* Erzherzogliche Handgriffe czímű s Wien 1686-ban megjelent művéből — — — — — — — — — — — — — — — — — 253

III. Fejlécz.

Fegyvertropheák Gyulafehérvár látképével és Erdély czímerével. *Le Clerc Sebestyén* rajza után metszette Kräusin Johanna Sybilla — 155

IV. Záróképek.

1. Magyar huszár a XVI. századból. *Ábrahám de Bruye.* Equitum descriptio 1576. czímű mű 29. lapjáról — — — — — — — — — — — 278
2. Záródiszítmény. A Corpus Juris 1696. évi nagyszombati kiadásának 20. lapjáról — — — — — — — — — — — — — — — — 315
3. Záródiszítmény. Ugyanezen mű 69. lapjáról — — — — — — 318

V. Kezdőbetűk.

1. *D* kezdőbetű. *Ricaut.* Ottomanische pforte. Augsburg. 1694-ben megjelent mű 1. lapjáról — — — — — — — — — — — — — — 155
2. *N* kezdőbetű — — — — — — — — — — — — — — — 238
3. *R* kezdőbetű. A Corpus Juris 1696-iki nagyszombati kiadásából — 305
4. *M* kezdőbetű — — — — — — — — — — — — — — — 292
5. *A* kezdőbetű. *Francisci Barbari.* De re uxoria. Hágában 1533-ban megjelent mű 1. és 4. lapjáról — — — — — — — — — — — 282
6. *M* kezdőbetű. *Amando Hermann.* Capistranus triumphans. Coloniæ 1700. czímű mű 683. lapjáról — — — — — — — — — — — 310

HUSZÁR, SIMONYI EZREDÉBŐL.

A JÁNOS LOVAGOK SZEREPE ZSIGMOND KIRÁLY KORÁBAN.

NAGY LAJOS király halálakor, 1382 szeptember 11-én midőn leánya Mária Magyarország trónját elfoglalta, a Jeruzsálemi Szent János lovagrend magyar-szlavóniai rendtartománya élén Palisnai János állott.

Ez a férfiú egy kőrösvármegyei nemes család ivadéka volt. Atyja Palizsnát (később Palicsna) bírta, a honnan a család nevét vette.

Eredetéről azonban legendák keringtek, többek között azt beszélték róla, hogy ereiben az Anjouk vére folyik. Mi volt igaz e mende-mondákból, nem állapítható meg, annyi azonban tény, hogy maga Palisnai, illetőleg későbbi párthívei széltében-hosszában terjesztették az előkelő származásáról szóló legendákat, melyekkel szerény származását igyekezett palástolni, hogy szívós kitartásával és féktelen erőszakosságával szerzett hatalmát, az előkelő származás látszatával is erősítse.

Midőn 1378-ban Belmonte Raymund visszavonult a magyar-szlavoniai rendtartomány kormányzatától, a lovagok őt választották vránai perjellé. Rövid néhány év alatt azonban rettegetté tette nevét a dalmát tengerpartokon.

Nagy Lajos király halálakor épen Budán tartózkodott, ezt az alkalmat használta fel arra, hogy az ország főuraival megismerkedjék.

1382 szeptember 29-én Székesfehérvárott találjuk, mely rendháznak ekkor Bubek Imre, a későbbi vránai perjel volt a főnöke. Ide hozta Mária királynő engedélyét, a melyben a rend tulajdonát képező zalavármegyei Ujudvar nevű birtokainak Kanizsai Lőrincz fiai: János esztergomi prépost, Miklós és István részére leendő elzálogosításába beleegyezett.[1]

A Kanizsaiak 4000 arany forintért vették zálogba Ujudvart, ezt a pénzt Palisnai egyházi czélokra igérte felhasználni, valójában azonban hadikészülődésekre fordította.

Ismeretes a történelemből, hogy a serdületlen korú Mária királynő helyett a kormányt Erzsébet anyakirálynő vezette, kinek környezetében levő főurak épenséggel nem örvendettek valami népszerűségnek.

A nőuralom ellen az elégületlenség elsősorban a délvidéken tört ki.

Az elégületlenséget, nem csupán önzés s a nőuralom, valamint a királynők környezetében élő főurak elleni ellenszenv támasztotta, az elégületleneket főleg azon körülmény hajtotta nyilt lázadásba, hogy a török és a velenczeiek által fenyegetett tengermellék védelme érdekében Mária királynőtől mit sem várhattak.

Velencze különben már Nagy Lajos király halála óta arra törekedett, hogy a tengerparti városokat és a horvát főurakat Magyarországtól való elszakadásra birja.

Velenczének elsősorban Palisnai vránai perjelt sikerült az elszakadás eszméjének megnyerni, a többi uraknál azonban egyelőre nem ért czélt.

Palisnai elpártolásáról 1383-ban Budán még mit sem tud-

[1] Fejér: Cod, Dipl. IX. 1. 467.

tak, mert ebben az évben Mária királynő egy tanukihallgatási parancsot intézett érdekében a székesfehérvári káptalanhoz.[1]

Rövid idő mulva azonban Palisnai kitűzte a lázadás zászlaját a vránai várra, mely ettől kezdve közel egy évtizeden át a délvidéki lázadás főfészke lett.

Csakhamar hozzá csatlakoztak Lackfi István, unokaöccse Dobrogostyei András, Horváthi Pál zágrábi püspök, ennek fivérei János macsói bán, szerémi és pozsegai főispán, valamint László, továbbá Frangepán István vegliai, zengg-modrusi gróf, Korpadi János és László, Széccsi Miklós volt országbiró, Szamobor Miklós tárnokmester, Palisnai János fivére Tamás, unokaöccsei Miklós osztroviczai gróf, ifj. János, a későbbi vránai perjel és Beriszló.

Az elégületlenek Durazzói Károlyt akarták a trónra emelni, mely tervet I. Tvartkó boszniai király, az anyakirálynő rokona is titkon támogatta.

Károly maga eleinte habozott, sőt neje határozottan ellenezte a magyarországi kalandot, azért kétszínű játékra határozta el magát.

Úgy tett, mintha az összeesküvők ajánlatát elfogadná, de egyúttal Erzsébet anyakirálynőhöz fordult, hogy Anjou Lajos trónkövetelő ellen segélyt adjon neki.[2]

Erzsébet mit sem sejtve Horváthi János bánt és Palisnai János vránai perjelt küldte Nápolyba, hogy neki a kért segélyt megvigyék.

Hogy azonban melyikük ment el, az nem állapítható meg biztosan, annyi azonban kétségtelen, hogy bármelyikük ment is el, az Erzsébet anyakirálynő által küldött pénzt nem a nápolyi vetélytársa ellen használta fel.

Tvartkó boszniai király fegyverkezése a budai udvar figyelmét ismét Dalmácziára irányította.

Dalmát bánná az erélyes Lackfi Istvánt nevezték ki, a mit Erzsébet királyné 1383 június 15-én tudatott a dalmát városokkal s egyúttal megigerte, hogy személyesen fog hozzájuk ellá-

[1] Fejér i. m. X. 1. 125.
[2] Századok 1896. 624.

togatni. Garai nádor tanácsára a királynők 1383. év őszén csekély számú kisérettel csakugyan a délvidékre jöttek.

A nádoron kívül Lendvai István szlavon bán, Lackfi István és Alsáni Bálint bibornokok voltak velük.

Jövetelük hírére az elégületlenek nagyrésze, köztük Horváthi János és Horváthi Pál meghódoltak, ellenben Palisnai Vránába zárkózott. Erzsébet anyakirálynőt s Máriát mindenütt a legnagyobb hódolattal fogadták, október 24-én a királynők már Zárában voltak.

Palisnai vránai perjelt e gyorsaság meglepte, mivel ellenállásra már nem volt ideje, odahagyta Vránát, melyet Lackfi István ostrom alá vett.

A vránai lovagok négy napi ostrom után megadták magukat, mely örvendetes hírt Lackfi sietve közölt a Zárába érkező királynőkkel.

A királynők hét napig időztek Zárában, a honnan november 4-én átmentek Vránába, a hol a János-lovagok őket vendégszeretőleg fogadták. Itt ülték meg Szent Imre herczeg ünnepét s az isteni tisztelet után visszatértek Zárába. Ezalatt Palisnai Tvartkó boszniai király udvarában várta be a királynők távozását.

Erzsébet anyakirálynő Palisnait, a miért nem hódolt meg előtte, megfosztotta a perjelségtől s november 25-én Horváthi Pál püspökhöz intézett rendeletében már mint volt perjelről emlékezik meg róla.

Helyét Belmonte Raymund foglalta el, ugyanaz a férfiú, a ki már Nagy Lajos király uralkodása alatt is viselte a vránai perjelséget, a melyről 1378-ban lemondva, a csurgói rendházba vonult vissza. Belmonte Raymund egy 1384 november 16-án Zárában kiadott oklevelében, magát vránai perjelnek, dubicai főispánnak és a magyar-szlavoniai rendtartomány főnökének nevezi.[1] De Palisnai nem volt az az ember, a kit egykönnyen meg lehetett volna törni, bár Belmonte Raymund helyébe, 1385-ben Hédervári János lépett, Palisnai János 1385-ben is használta a vránai perjel czimét.[2]

[1] Fejér: X. 2. 179.

[2] Margalics Ede: Horvát Tört. Repert. I. 162. Márki Sándor: Mária Magyarország királynője 50.

Palisnai még 1384-ben egyik unokaöccsét és Horváthi János bánt Nápolyba küldte, hogy Károly nápolyi királynak a magyar koronát felajánlja. Ezalatt azonban egyre folytak az alkudozások, egyfelől Mária királynő, másfelől a lázadók között.

1385. év folyamán Pozsegán tanácskoztak a kibékülésről, sőt Tvartkó színleg is barátságot kötött a királynők legodaadóbb hivével Garai Miklós nádorral, de azért csak egyre folyt az aknamunka, sőt az elégületlenek ép a béketárgyalások alatt újból Nápolyba küldték Horváthi Pál zágrábi püspököt és Kanizsai Miklóst, hogy pártfeleik nevében Károlyt Magyarországba hívják.

Mária királynő április 2—18-án Pozsegában volt s innen intézte április 2-án leiratát a János lovagok dubiczai házfőnökéhez és április 18-án Hédervári János vránai perjelhez, a melyben a dubiczai pálosokat védelmükbe ajánlotta.[1] Károly nápolyi király végre is Horváthi Pál zágrábi püspök és Kanizsai Miklós rábeszeléseinek engedve 1385 szeptember 14-én Nápolyban hajóra szállott, hogy Magyarországba utazhasson.

Október és november havában már Zágrábban találjuk, a hol Horváthi Pál püspök vendége volt. Innen deczember elején Budára ment, vele tartott Palisnai János is, a ki 1386. év elején hivatalosan már ismét vránai perjelnek czímeztetik.

Az 1385 deczember 31-én végbement koronázáson azonban nem volt jelen, mert Károly leküldte a tengermellékre, majd megkoronáztatása után horvát-szlavon-dalmát bánná nevezte ki.

Károly ellen 1386 február 7-én elkövetett merénylet után Horváthi János fegyvereseivel csak nagy nehezen tudott megmenekülni Budáról, a honnan a délvidékre sietett, hogy megvigye a rémhírt Palisnainak.

Palisnai e hirekre rögtön az ellentállás szervezéséhez fogott.

Közel egy fél éven át folytak a küzdelmek, a nélkül, hogy akár a királynők hívei, akár a lázadók számbavehető sikert értek volna el, midőn a királynők ismét a délvidéket szándé-

[1] Margalics Ede: i. m. I. 640.

koztak felkeresni, remélve, hogy onnan könnyebb lesz a lázadókat lecsillapítani.

1386 szeptember 4-én Kapronczán találjuk a királynőket, a honnan Diakovárra mentek.

Diakovárott pár napi pihenőt tartván, a Garaiak ősi fészke Gorján felé indultak.

Palisnai erről értesülvén, Horváthi Jánossal és Lászlóval együtt útközben lesbe állottak.

A királynők és kiséretük gyanútlanul közeledtek Gorján felé, midőn szeptember közepen egyik nap hajnalán a fák sűrűjéből hirtelen fegyver villant elő s az erdő rejtekéből az összeesküvők csapata rohanta meg a menetet.

Az összeesküvők a királynők kiséretének több tagját, közte Garai Miklós nádort levágták, az elfogott királynőket pedig elébb Ivanics, majd Gumnik (Boszíljevo) várába, végül Novigrádba szállították.

Az utóbbi vár a legalkalmasabb helyül kinálkozott a fogoly királynők őrzésére, mert Vrána közelében volt.

A fogoly urakat vasra verve Pozsega, Oriovácz, Csáktornya (Pakrácz mellett) és Pocsitelj, vagy másként Vuksán várába (Likában Novigrad felé vezető úton) szállították. Az utóbbi kettő szintén a vránai perjel birtokában volt.

A királynők elfogatása után Palisnait Zárában találjuk, a hol Horváthi Jánossal és fivérével Pál zágrábi püspökkel tanácskozott.

Kevéssel rá, hogy Erzsébet anyakirálynőt megfojtották (1387 január 16.) Palisnai egyik unokaöccsét Palisnai Tamást és Horváthi Pált Nápolyba küldte, Margit nápolyi királynőhöz, ama igérettel, hogy a fogságban sinylődő Mária királynőt neki kiszolgáltatja. Ha Palisnai képes lett volna igéretét beváltani, úgy Mária is anyja sorsára jutott volna.

Ekkorra azonban az ország minden részéből érkeztek segélyhadak, hogy a királynőket lealázó fogságukból kiszabadítsák.

Palisnai még 1387. év január havában végigvonult Dalmáczián, a városok sorra meghódoltak, de Novákvára Knin környékén ellenállott. Palisnai csakhamar ostrom alá vette a várat s még január 28-án is ostromolta.

E közben Losonczi László bán egész Zágrábig nyomult előre, hol február 23-án tábort ütött. Palisnai e hírre Horváthi Jánossal egyesülve Zárából Zágráb felé vette útját.

Losonczi bán márczius 1-én a Zágráb fölötti Grecs (Grics) erődítvényt is hatalmába kerítette, de Zágrábot nem bírta bevenni, főleg mivel a káptalani városrész szivós ellentállást fejtett ki.

Palisnai hadai azonban csakhamar kiverték Losonczi László bánt Grecsből, majd Zágrábot és Medvevárát is megszállották, sőt Palisnai unokaöccse Boriszló és Horváthi János Szlavoniát is elárasztották hadaikkal. Palisnai Beriszló hadai innen Pécset támadták meg s a várost felégették.[1]

De csakhamar megfordult a koczka. Garai Miklós, a megölt nádor hasonnevű fia, Frangepán János vegliai és zenggi gróf és Kanizsai István hadaikkal rárontottak a Horváthiakra s egymásután vették ostrom alá sziklaváraikat, Velencze hajóhada pedig a dalmát tengerpartot őrizte, hogy a lázadók Dalmácziát ne játszhassák a nápolyi királyi ház kezére.

Így azután Palisnainak nem sikerült tervét végrehajtania, hogy Mária királynőt Nápolyba szállíttassa. Zsigmond, a kit a rendek 1387 márczius 31-én királylyá koronáztak, április elején szintén hozzáfogott a hadműveletekhez. Csakhamar hozzá csatlakoztak Losonczi László horvát bán, Maróthi János, Frangepán János és István.

Zsigmond hadai csakhamar megtisztították Horvátországot a lázadóktól, a kik Horváthi János példáját követve Boszniába menekültek.

Egyedül Palisnai tartotta még magát a pártütők közül.

Palisnai a Horváthiak bukása után előbb Pocsitelj várába sietett, a hol a Gorjánnál elfogott magyar urak voltak elzárva, a kiket a nagyobb biztonságot nyujtó Novigradba akart szállíttatni.

Ebbeli szándékában azonban megakadályozták Frangepán János és a Guszity nembeli Korbavai grófok, a kik Pocsitelj várát csakhamar körülvették hadaikkal, melyben rövid idő mulva éhség ütött ki.

[1] Békefi Remig: A pilisi apáts. tört. 188.

Palisnai kénytelen volt a várat feladni s a fogoly magyar urakat szabadon bocsátani, maga pedig Novigradba vonult, hol Mária királynő volt elzárva!

Novigrad várát ekkor a tenger felől Velencze zárolta körül, csakhamar azonban megérkeztek Frangepán János és a Guszity nembeli Korbavai grófok, a kik a zenggi segédcsapatokkal ostrom alá fogták a várat.

Palisnai ekként két tűz közé szorulván, június hó 4-én a várat Barbadigó János tengernagynak adta át, maga pedig fegyveresen elvonult.

Ugyanaz nap nyílt meg Mária börtönének ajtaja. A királynő még azon a napon elhagyta szenvedéseinek színhelyét s hajóra szállott, míg Palisnai sietve Vránába vonult, mely várat védelmi állapotba igyekezett hozni.

Mária kiszabadulásával a délvidéki lázadas tüze lelohadt, de Palisnai Vránában még makacsul tartotta magát.

Zsigmond király, a mint Mária kiszabadulásáról értesült, Palisnait összes méltóságaitól megfosztotta, horvát bánná Losonczi Lászlót, vránai perjellé Losonczi, egyes források szerint Nagymihályi Lackfi Albertet nevezte ki.[1]

Ezek az intézkedések azonban nem sok befolyással voltak a felkelő hadjárat további sorsára, mert a vránai János-lovagok, a kik nem ismerték el Zsigmond kinevezési jogát, elszántan kitartottak Palisnai mellett.

Az új bán testvérével Alberttel, az újonnan kinevezett vránai perjellel, továbbá Tamás és Butkó korbavai grófokkal egyesülve, még 1387. évi október hó elején vette Vránát ostrom alá, de a János-lovagok elszántan védték a várat, noha sem Palisnai nem volt a várban, sem pedig segítséget nem remélhettek sehonnan sem.

Az ostromlók azonban nem tágítottak, még november közepén is hasztalan ostromolták a várat.

Palisnai azonban időközben Horváthi Jánossal egyesülve egy tekintélyes számú hadat gyűjtött össze Boszniában, a melylyel azután Vrána felmentésére sietett.

[1] Turul: 1883. 20. — Kukuljevics Iván: Priorat Vranski.

A mint erről az ostromlók értesültek november 11-én sietve visszavonultak Vrána alól. Losonczi Albert Nónába (Nin) húzódott s november 17-én innen értesítette a spalatóiakat a Vrána alatt történtekről.[1]

Palisnai, Vrána felmentése után deczember 17-én elfoglalta Osztrovicza várát s ekként ismét megvetette a lábát a tengerparton.

A dalmácziai városok, a melyek meghódoltak Zsigmond királynak, Palisnai újabb sikerei következtében csakhamar elpártoltak, de nem is tehettek volna máskép, mert Palisnai hadai folyton zaklatták a polgárokat. Spalato város 1388 január 19-én keservesen panaszkodik Zsigmondnak, azokért a károkért, a melyeket a lázadóktól elszenvedni kénytelenek.

Kijelentik, hogy Dalmáczia mindaddig nem juthat Zsigmond birtokába, míg a vránai perjel el nem bukik.

Palisnai az 1388. év folyamán tovább folytatta a harczot Zsigmond ellen, miután Vránát biztonságba helyezte Klissába vonult.

Az 1388. év elején Hervoja Bosznia vajdája fivérével Vojszlávval, nagy boszniai sereg élén Kninbe jött a lázadók segítségére. Márczius havában Vladkó herczeg is Klissába jött, a hol Palisnai valóságos udvart tartott. Ide jöttek a dalmát városok kövctei is, hogy hódolatukat bemutassák a rettegett perjel előtt.

A Klissában folytatott tanácskozások után Horváthi Pál zágrábi püspök harmadízben ment Nápolyba, hogy Drurazzói Károly fiát Lászlót magával hozza, a kit a lázadók királylyá akartak kikiáltani.

Horváthi azonban visszatérőben hajótörést szenvedett s az alkudozásokat tartalmazó iratok Velencze kezébe kerültek.

A signoria sietett az elfogott iratokat lemásoltatni és a másolatokat Zsigmond király kezébe juttatni, így azután az egész terv kitudódott.

Még 1388 nagybőjtjén Palisnai Beriszló, Horváthi János és társai átkelvén a Száván, Szerém és Valkó vármegyékben lobogtatták a lázadás zászlóit.

[1] Margalics Ede: i. h. I. 642. Lucius: Memor. di Trau 334.

Ezúttal azonban megjárták, mert Garai Miklós és hívei a lázadókat körülfogtak, legnagyobb részük elesett, a fogságba jutottak pedig, mint Palisnai Beriszló kivégeztettek, csak kevesen menekültek meg, ezek közé tartozott Horváthi János, a ki Bosznia felé vette útját.

1389. év elején Palisnai ismét betört Szlavoniába, de Zsigmond hadai visszaverték, azonban Losonczi — egyes történetírók szerint — Nagymihályi Lackfi Albert, Zsigmond király által kinevezett vránai perjel, a kit 1389 február 24-én a tengerpart felügyeletével bízott meg, nem boldogult Palisnai es Horváthi János hadaival.

Az év nyarán újból kitört a harcz. Losonczi László bán június havában Klissát foglalta vissza a lázadóktól, Garai Miklós pedig Horváthi János hadait szorította vissza, mire Palisnai Vránába húzódott.

Ekkor azonban ismét Tvartkó boszniai király jött Vrána segítségére. Tvartkó november elején már Zára környékén táborozott s november 15-ike táján Zára és Vrána vidékén 1600 ökröt, 300 szamarat s mintegy 3000 más jószágot rabolt, úgy hogy a záraiak segélyére küldött királyi seregnek november 17-én Nónába kellett visszahúzódni.

A záraiak hivására Frangepán János vegliai és modrusi gróf, Zárába jött hadaival s onnan a zárai polgárokkal Vrána megvívására indult. Palisnai november 24-én a János-lovagokkal kitört a várból s rendkívül heves harcz után kénytelen volt a vránai vár bástyái mögé vonulni.

A november 24-én vívott ütközetben a János-lovagok és fegyvereseik közül 120-an estek el, maga Palisnai is csipőjen oly súlyos sebet kapott, hogy harczképtelen lett.

Palisnai segélyére érkezett boszniai hadak azonban deczember 10-én visszaszorították a záraiakat, minek következtében Vrána felszabadult az ostromzár alól.

A november 24-én vívott véres ütközettel Palisnai is befejezte pályafutását, még három hónapig élt, 1390 február 16-án elköltözött az élők sorából.

A vránai lovagok, a kik valóságos rajongással viseltettek iránta, nem hagyták el betegsége alatt sem.

Az a káros szövetség, melyet Tvartkó boszniai királylyal kötött, mely a magyarországi rendtartománynak helyrehozhatlan károkat okozott, halála után sem szünt meg.

A lovagok, Zsigmond király által kinevezett vránai perjelt, már csak azért sem ismerték el főnökünknek, mert azt a lovagrend belügyeibe való illetéktelen beavatkozásnak tekintették, ép ezért Palisnai halála után hasonnevű unokaöccsét választották meg vránai perjellé s egyúttal a magyar-szlavon rendtartomány főnökévé.

Ez a választás Tvartkó boszniai király hozzájárulásával történt, a ki immár azt hitte, hogy Palisnai halála után Vránával szabadon rendelkezhet.

Alig fogadta el II. Palisnai János a perjelséget, Tvartkóval gyűlt meg a baja, a ki Vrána és Osztrovicza várak átadását követelte.

A vránai lovagok nem tudták megértetni a telhetetlen boszniai királylyal, hogy a lovagok tulajdonkép szövetségesei és nem alattvalói neki, daczára annak, hogy Tvartkó 1391. évi márczius 23-án meghalt, még egy éven át folyt a viszálykodás a boszniaiakkal, midőn 1392. év márczius elején Vukcsics Vuk boszniai bán II. Palisnai Jánost és ennek fivérét álnokul elfogatta és Boszniába hurczolta.

Alig egy havi fogság után, ugyan Tvartkó utóda Dabisa István szabadon bocsátotta őket, de a fogság végre meggyőzte a vránai lovagokat, a boszniai királylyal kötött szövetség káros következményeiről, a melyeket a lovagrend úgy a tengerparton, mint az országban elszenvedni volt kénytelen.

Bár Palisnai lázadásában inkább csak a vránai lovagok vettek részt, mindamellett Zsigmond haragja egyformán sújtotta a dráváninneni és a drávántúli országrészekben lakó lovagokat. Aminthogy Zsigmond nem tudott megmérkőzni Palisnaival, haragját elsősorban a magyarországi rendházakkal éreztette. Bár kétségtelen, hogy a szorosabb értelemben vett magyarországi rendházak, a melyeknek akkoriban inkább csak lelkésztagjai voltak, nem vettek részt a délvidéki lázadásban, sőt Palisnai vránai perjellel összeköttetésben sem állottak, legjobban megsinylették a vránai perjel lázadásának következményeit.

A közel egy évtizedig tartó polgárháború alatt a rend birtokai folytonos pusztításoknak voltak kitéve.

Zsigmond példáján vérszemet kaptak a hatalmasok, úgy az egyháziak, mint a világiak, egyre-másra foglalták el a rend birtokait, már-már úgy látszott, hogy a rend, mely Nagy Lajos király alatt fénykorát élte Magyarországon, a király halála után egy évtized mulva megszűnik.

Végre maguk a vránai lovagok is belátták, hogy a boszniai királylyal való végzetes szövetség a magyar-szlavon rendtartomány megszűnésére fog vezetni.

1394-ben történt az elhatározó lépés a boszniai királylyal való szakításra. II. Palisnai János lemondván a vránai perjelségről a rend bélai várába (Bélavár, Varasd vármegye) vonult vissza, hol a következő évben, 1396 június 20-án Ivanec szabadalmi ügyét rendezi.[1]

Utóda a vránai perjelségben Bubek Imre, Bubek Detre bán fia, egykor a székesfehérvári János-lovagok főnöke lett.

II.

Mialatt közel egy évtizeden át folyt a vránai perjel és Zsigmond király között a küzdelem, az alatt az ozmán hatalom mindegyre fenyegetőbben lépett fel.

Orbán pápa még 1385 deczember 8-án rendeletet bocsátott ki a magyar-szlavoniai rendtartomány alá tartozó rendházakhoz, hogy a rhodusi nagymesterhez csatlakozva a törökök elleni harczba vonuljanak.[2]

Teljesítették-e ezt a parancsot a magyarországi lovagok, erre nézve nincsenek adataink, de az akkori viszonyokból következtetve aligha tettek eleget a pápa parancsának.

Még XI. Gergely pápa 1375 deczember 8-án kiadott parancsa következtében 1377. év tavaszán 500 lovagnak kellett a keletrómai császárság védelmére vonulnia, mely számból a magyar-szlavon rendtartománynak 18-at kellett kiállítania.[3]

[1] Margalics Ede: Horvát Tört. Repert. I. 260.
[2] Fejér: X. 8. 183—185.
[3] Theiner: Vetera Monum. Hung. II. 121.

Ekkoriban a magyarországi házakban alig voltak lovagok, míg a tengermelléki rendházakban élő János-lovagokat a Palisnai perjel lázadása tartotta lekötve.

Bubek Imre megválasztásával csakhamar megváltozott a helyzet.

Zsigmond belenyugodott a választásba, sőt kísérletet sem tett, hogy az általa vránai perjellé kinevezett Losonczi Albert érdekeit megvédje.

Az új perjel meg 1394-ben foglalta el székét Vránában, mert egy 1395 január 4-én kelt oklevél már vránai perjelnek mondja.[1]

Bubek Imrére súlyos feladatok nehezednek.

Hogy a lovagrend feladatának megfelelhessen, a Palisnai perjelsége alatt elfoglalt jószágokat kellett neki visszaszereznie.

Zsigmond attól kezdve, hogy Bubek lett a vránai perjel, némi jóindulatot kezdett tanusítani a lovagok iránt.

Ennek első jele volt az 1395. évi augusztus 24-én Moszlavinában kelt oklevele, a melyben a vránai perjelt az elfoglalt jószágok visszaszerzésében támogatta.[2]

De Zsigmondnak nagy oka is volt, hogy magatartását a rend iránt megváltoztassa.

Zsigmond már évek óta a törökök elleni hadjáratra készült, de jól tudta, hogy egymagában nincs elég ereje, hogy a küzdelmet a félholddal felvegye, mert a trónralépte óta folyó belháborúk elgyengítették Magyarországot.

Zsigmond már 1394-ben készült a törökök ellen. Kérésére IX. Bonifácz pápa 1394 június 3-án keresztes hadjáratot hirdetett Boszniában, Horvátországban, Dalmácziában és Szlavoniában.

De ez a felhivás eredménytelen maradt. 1395 október hó 15-én a pápa a salzburgi érseket szólította fel a keresztes háború hirdetésére, ekkorra már Zsigmond király is megkezdte az előkészületeket a törökök ellen indítandó hadjárathoz.

Levelet intézett testvéréhez Venczelhez, Albrecht herczeg-

[1] Hazai Okmt. III. 251.
[2] Fejér: X. 2. 279.

hez, a német lovagrendhez és Rhodusba a János-lovagokhoz, Kanizsai Miklós tárnokot pedig Francziaországba küldte, hogy az ottani nemességet fegyverre szólítsa.

Ép ez időtájt halt meg a János-lovagrend nagymestere Heredia János Nándor (1396 márcziusban Avignonban), a kivel Zsigmond ugyan nem állott összeköttetésben, de nagy terve érdekében hozzá is küldött követeket.

A mint a rend tagjai Rhodusban Heredia nagymester haláláról értesültek, nyomban megtartották a nagymester-választást, mivel Bajazid szultán napról-napra fenyegette a lovagrend akkori székhelyét.

A rendtagok bizalma Naillac Philibert aquitaniai nagyperjelben összpontosult, a kiben a hadvezéri tehetség, az államférfiú éleslátásával egyesült.

A rendtagok jól tudták, hogy a törökökkel, a kik szüntelen fenyegették Rhodust, előbb-utóbb mérkőzésre kerül a dolog, ép azért lelkesedéssel üdvözölték az új nagymester székfoglalóját, a ki a lovagokat Zsigmond király által a törökök ellen indítandó hadjáratbani részvételre szólította fel.[1]

Nem lehet czélom, hogy a hadjárattal részletesen foglalkozzam, csak annyiban terjeszkedem ki reá, a mennyiben a János-lovagoknak e hadjáratban való szereplésével összefüggésben áll.

1396. év tavaszán már egész Európa visszhangzott a hadi készülődésektől. A francziák az útközben hozzájuk csatlakozott német urakkal június közepén értek Budára.

A német birodalmi János-lovagok az ekkor már nyolczvan éves gróf Hohenzollern Frigyes bailli vezérlete alatt jöttek, hozzájuk csatlakoztak még Frigyes nürnbergi várgróf, Rupprecht pfalzi gróf, a mümpelgradi gróf és a Katzenellenbogeni gróf.

Naillac Philibert nagymester ezalatt Velenczével szövetkezve a János-lovagok rhodusi gályáiból és velenczei hajókból, összesen egy 44 gályából álló hajóhadat szervezett, melynek parancsnokává Moncenigo Tamás velenczei tengernagyot tette,

[1] Karl Falkenstein: Geschichte des Joh.-Ordens 138—39. — Vertot René Aubert: Histoire des Chevaliers Hospitaliers II. 111.

NAILLAC PHILIBERT
a János lovagok nagymestere.

a hajóhad a Fekete-tengeren foglalt állást, míg a nagymester, a kiséretében álló lovagokkal hajókon a Dunán Budára evezett, a hová június közepén érkezett meg.[1]

A magyarországi János-lovagok közül nem sokan vettek részt a hadjáratban. Annyi kétségtelen, hogy II. Palisnai János, volt vránai perjel, akkoriban már a bélai ház főnöke, nem vett részt a hadjáratban, mert 1396 június 20-án egy oklevelet állított ki Bélavárában, ellenben Bubek Imre vránai perjel és Balduin a székesfehérvári lovagok főnöke alkalmasint résztvettek a nikápolyi csatában, sőt Balduin alkalmasint ott is esett el, mert 1396 ótán nincsenek róla adataink.

Júliusban megindult a sereg Budáról az Alduna felé, szeptember 28-án azután Nikápolynál szemben állott az egyesült keresztény sereg Bajazid hadával.

Ez volt az első eset, hogy európai területen az izlám és a keresztény sereg egész hatalmával megmérkőzött.

Tudvalevőleg, az első támadást a francziák intézték a törökök ellen, bár Zsigmond hasztalan igyekezett őket lebeszélni ebbeli szándékukról, mert a magyarok, a kik már több izben állottak a törökökkel szemben gyakorlottabbak voltak, mindamellett a francziák maguknak követelték az első támadás jogát.

A németbirodalmi János-lovagok a második, a nagymester vezérlete alatt állók pedig Zsigmonddal együtt a harmadik csatarendben voltak.

A francziák visszaveretése után a németek, a lengyelek és a többi keresztesek, a francziák segélyére siettek, a küzdelem sokáig kétes volt, csak midőn Lazarevic István szerb despota a törökökhöz pártolt, dőlt el a csata sorsa.

Zsigmond, miután a királyi zászló elesett, környezetével a Duna felé vette útját, vele volt Cilli Hermán gróf, a nürnbergi várgróf, Kanizsai János esztergomi érsek, Naillac Philibert, az öldöklésből megmenekült rhodusi János-lovagokkal. Zsigmondot és kiséretét a Zára által felszerelt hajó, a többi menekülőket

[1] Hadtört. Közl. 1894. 491. — Karl Falkenstein i. m. 139. — Vertot i. m. II. 117.

pedig a szövetségesek gályái szállították le a Duna torkolatáig, a hol a János-lovagok fekete-tengeri hajóhada fogadta őket. A megmenekültek között volt gróf Hohenzollern Frigyes a németországi János-lovagok főnöke is, a ki a vele tartó németországi lovagokkal együtt a Duna torkolatánál csatlakozott Zsigmond király kiséretéhez. Az egyesült rhodusi-velenczei hajóhad azután Konstantinápolyba, majd Rhodusba vitte a menekülőket.

Zsigmond kiszállván Rhodusban, néhány napig a János-lovagok vendége volt. Csakhamar azonban hajóra szállott s Dalmácziába hajózott. Deczember 10-én ért Lacroma szigetére, deczember 30-án már Spalatóban találjuk.[1]

III.

Zsigmond a nikápolyi hadjárat után sem szünt meg jóindulattal lenni a lovagrend iránt, de a közbejött események csakhamar megbontották a jó viszonyt, mely Naillac Philibert nagymester székfoglalója óta fennállott.

Zsigmond udvarában lebzselő külföldi kalandorok részére osztogatott bőkezű adományok, Zsigmond pazarló életmódja, felkeltették az elégületlenséget, összeesküvés támadt, a melynek élére az ország főurai állottak.

Ebben az összeesküvésben Bubek Imre vránai perjelnek is jelentékeny szerepe volt. Az elégületlenek, mint Bubek Detre nádor, Imre vránai perjel, Kanizsai János érsek, Szécsényi Simon felmentek a budai várba s egyszerűen tudtára adták Zsigmondnak, hogy többé nem engedelmeskednek neki s 1401 április 28-án fogságra vetették. Két nappal megelőzőleg Bubek Imre a vránai perjelt Székesfehérvárott találjuk, hol a Tinódi fivérek osztályügyében intézkedett.[2]

Mig Zsigmond király fogva volt, a rendek Bubek Imrét tették meg horvát bánná, de a mint a király kiszabadult a fog-

[1] G. Köhler: Die Schlachten von Nicopoli und Warna. — Századok 1896. 809. — Karl Falkenstein i. m. 138—139.

[2] Hazai Okmt. V. 194.

ságból, Eberhard Albert zágrábi püspököt tette melléje társbánná.

Bubek Imre és Eberhard püspök, bár külömböző pártállásúak voltak, eleintén jól megférték egymással.

1402-ben közös erővel visszafoglalták Dubiczamegyét Hervojától, mely még 1398-ban került birtokába.

Dubicza vármegye visszafoglalása rendkívül fontos volt a vránai perjelségre nézve, mert a vármegye legnagyobb része a perjel birtoka volt.[1]

De épen ekkor, midőn a vránai perjel visszanyerte legértékesebb birtokait, Hervoja Vránát vette ostrom alá.

Bubek perjel bízva Vrána erődítményeiben, nem ment az ostromlott várának védelmére, hanem megjelent a pozsonyi országgyűlésen, a hol ő is aláirta azon okmányt, a mely szerint Zsigmond halálával a trón Albert osztrák herczeget illeti meg. Még az országgyűlés alatt történhetett, hogy Zsigmond elvette tőle a horvát báni méltóságot s azt Bessenyei Pálnak adományozta.

E mellőzés végkép elkeserítette, különben sem tartozván Zsigmond hívei közé, odahagyta a pozsonyi országgyűlést s Vránába ment, a várat október 11-én átadta nápolyi László hadvezérének Aldemarischo Alajosnak, a ki már szeptember 6-ika óta táborozott a vár környékén.

Bubek Imre példáját követve, a drávántúli rendházakban élő János-lovagok szintén a feléledt nápolyi párthoz csatlakoztak s nápolyi László trónkövetelőt támogatták.

Eberhard Albert zágrábi püspök, Bubek Imre egykori bántársa csillapítani igyekezett elkeseredését, még 1402-ben a János-lovagok részére Csázmán rendházat építtetett s az ottani rendtagok ellátásáról gondoskodott.[2]

A felkelés lángja ekkorra már fennen lobogott a drávántúli országrészekben.

Bubek Imre elszakadása következtében, úgy a felvidéki, mint a szlavoniai nemesség jelentékeny része nápolyi László pártjára állott.

[1] Acta Monast. Dubic. I. 19.
[2] Kerchelich: Hist. Eccl. Zagrab. 151.

Bubek Imre 1403. év január havában hadaival megtámadta Ezdegei Bessenyő Pál horvát bánt, a kit hamis igéretekkel magához csalt és fogságba vetett, de Garai Miklós és Maróthi János hadainak közeledtére foglyával Zárába menekült.

Midőn nápolyi Lászlót 1403 augusztus hó 5-én Zárában magyar királylyá koronázták, a koronázáson a többek között megjelent Bubek Detre, Kanizsai János és Bubek Imre is, a kit az egybegyűltek hadvezérré választottak. Nápolyi László ügye azonban rövid idő múlva válságosra fordult.

Zsigmond hadvezérei Garai Miklós és Stibor vajda pozsonyi főispán könnyű szerrel kiverték László hadait az országból, a felkelők egymásután meghódoltak, csak Bubek perjel maradt hű nápolyi Lászlóhoz.

Mikor már a felkelők nagy része letette a fegyvert, Bubek perjel a János-lovagokat mozgósította Zsigmond hadai ellen, Maróthi János macsói bán azonban a perjel seregét Szlavoniában szétverte. Bubek Imre Boszniába menekült, Maróthi pedig ostrom alá vette a János-lovagok egyik várát Torvát; a vár hosszabb ideig ellenállott, de végre is a János-lovagok kénytelenek voltak kaput nyitani.

Az ostrom folyamán Maróthi bán egy nyillövés következtében oly súlyosan megsebesült, hogy négy évig volt beteg.[1]

A vránai perjel elleni hadjáratról részletesen megemlékezik Zsigmond király 1406. évi augusztus hó 1-én II. Garai Miklós részére kiállított adománylevele is.[2]

Zsigmond azonban 1403 október 23-án Bubek Detrének és fiának Imrének is megkegyelmezett, a vránai perjelség pedig visszakapta Tornya és Dubicza várakat, a melyeket Zsigmond hívei a felkelő hadjárat folyamán elfoglaltak.[3]

De Bubek Imre nem sokáig maradt meg Zsigmond hűségében. Ujabb és újabb összeesküvésekben vett részt s a lovagrendet Zsigmond ellen lázította.

A király 1405 november 28-án megfosztotta őt a perjel-

[1] Fejér: X. 4. 298.
[2] Hazai Okmt. VII. 432—445.
[3] U. o. VII. 443.

ségtől s a perjelségi birtokok kezelését Pécsi Pál és Bessenyő Pál tárnokra bízta.[1]

A pápa azonban tiltakozott az ellen, hogy a vránai perjelség birtokait világiak kezeljék, ezért előbb Caraffa Bertalant a lovagrend tagját, majd Farkasics János császmai prépostot bízta meg a perjelségi javak kezelésével.[2]

Naillac Philibert nagymester, a ki Zsigmond királylyal a jó viszonyt fenn igyekezett tartani, akként akarta megoldani a viszályt, hogy 1410-ben Ferando Mihályt nevezte ki vránai perjellé, csakhogy időközben nápolyi László 1409 június hó 9-én 100,000 aranyért eladta Dalmácziára vonatkozó jogait Velenczének s a signoriának átengedte Vránát is, melyet a velenczeiek nyomban el is foglaltak, így azután a nagymester által kinevezett új perjel kisérletet sem tett a vránai perjelség birtokba vételére, hanem lemondott az amúgy is üres czímről.

Nemsokára Bubek Imre is elköltözött az élők sorából, mert 1412-ben Zsigmond király a császmai káptalan levéltárában levő oklevelében, mint néhairól emlékezik meg róla.[3]

Az alatt az idő alatt, míg a vránai perjelség betöltetlen maradt, a Vránához tartozó javak legnagyobb része idegen kézre került. Maga Vrána a velenczeiek birtokában volt. A magyar-szlavoniai rendtartomány fő nélkül maradt, a lovagok nagyrészt odahagyták a rendházakat, a lovagrend birtokait az egyháziak és világi urak nyerték adományul, a hatalmasok is sokat elfoglaltak a rend birtokaiból, már-már úgy látszott, hogy a magyar-szlavon rendtartomány megszűnik.

IV.

A konstanzi zsinat, a melyen a János-lovagok nagymestere is részt vett, új fordulatot adott a vránai perjelség ügyének.

Zsigmond még 1415. év első felében Nagymihályi Gergely

[1] Fejér: X. 8. 470.
[2] Theiner: Monum. Slav. Meríd. I. 344.
[3] Margalics Ede: i. m. II. 520.

fiának Albertnek adta a vránai perjelség javadalmait, melyet később a János-lovagok nagymestere is megerősített.

Nagymihályi Albert egyike azoknak a keveseknek, a kik mindenkor híven kitartottak Zsigmond mellett, a kinek bizalmát teljes mértékben bírta is.

Ifjú éveiben mint apród kezdte pályáját Zsigmond udvarában. Rokonai közül Nagymihályi István fia István és György fia János az 1396 szeptember 28-án vívott nikápolyi csatában estek el. Valószínűleg ő is részt vett a nikápolyi hadjáratban, mert midőn Zsigmond 1397 április 19-én, iktató parancsot intéz a leleszi conventhez, a melyben meghagyja, hogy őt néhai testvére László nagymihályi részbirtokába vezessék be, különösen kiemeli hű szolgálatait, a melyekért a hűtlenségbe esett testvérének elkobzott birtokaival kivánta őt jutalmazni.[1]

1411—1412-ben Scolari Fülöp (Ozorai Pipó) vezérlete alatt győzedelmesen harczolt a velenczeiek ellen, neje, a kitől három fia János, László és György származott, — elhalván, a János-lovagrendbe lépett. Már mint a János-lovagrend tagja kisérte el Zsigmondot a konstanzi zsinatra, hol a király a vránai perjelséggel kivánta jutalmazni hű szolgálatait. Mivel azonban Zsigmond 1415 július 21-én odahagyta Konstanzot, a nagymester hozzájárulását nem eszközölte ki számára.

Alig néhány hét mulva, hogy Zsigmond hosszas távollét után Londonból visszaérkezett a konstanzi zsinatra (1417 január 27.) Naillac Philibert nagymester február 12-én Nagymihályi Albertet vránai perjellé nevezte ki, egyben meghagyta neki, hogy a rend előljáróinak kinevezésénél nagyobb tekintettel legyen a magyarokra, végül mivel a rend birtokai nagyon megfogyatkoztak, elrendelte, hogy a magyar-szlavoniai rendtartomány a jövőben évenkint mindössze csak 400 aranyat köteles a rend pénztárába befizetni.[2]

Zsigmond utóbb 1417 október 16-án, majd 1417 deczem-

[1] Gróf Sztáray-család oklt. II. 1—2., 11—12.

[2] Gr. Sztáray-család oklt. II. 176—177. — Hazai Okt. III. 303—305—310—311.

ber 22-én és 1418 márczius 12-én átírja és megerősíti a nagymester adománylevelét.[1]

A mint Nagymihályi Albert a vránai perjelséget elnyerte, főtörekvése odairányult, hogy székhelyét Vránát, Velenczétől visszaszerezze.

Velencze időközben kijavíttatta Vránát. A János-lovagrend kérvényt adott be a signoriához, hogy adja vissza az elfoglalt várat, de Velencze 1420 márczius 5-én a kérvényt azzal utasította el, hogy Vránát pénzen vette meg a nápolyi királytól.

Nagymihályi Albertet azonban Zsigmond bőkezűen kárpótolta Vránáért.

1418 augusztus 24-én új adománylevelet állított ki számára Sztárára, azon kikötéssel, hogy halála után Sztárát három fia fogja örökölni. 1419-ben pedig horvát-dalmát bánná nevezte ki.[2]

Nagymihályi Albert meg is érdemelte Zsigmond király háláját, mert miként az 1427. évi adománylevél kiemeli 1420/22. években az «eretnek csehek» és a horvátországi lázadók ellen indított, valamint a havasalföldi hadjáratokban mindenkor a saját költségén kiállított fegyveresekkel harczolt; Horvátországba 250 lándzsás vitézt küldött a lázadók leverésére, az 1427. év elején megindított havasalföldi hadjáratban 225 lándzsás vitézzel vett részt, ez alkalommal Dán vajdát visszahelyezte uradalmába, a kit vetélytársa Radul máskép Praznaglava török segítséggel leszorított volt.

Mindezen érdemeinél fogva, a király neki valamint fiainak Jánosnak, Lászlónak és Györgynek adományozta a nagylaki uradalmat Csanád vármegyében, a hozzátartozó Nagylak, Palota, Mezőhegyes stb. helységekkel, valamint a szentgyörgyi uradalmat Krassó vármegyében.[3]

De Nagymihályi Albert a szentszéknél és Rhodusban is kedvelt ember volt.

Ennek jeléül Lucius de Janua a rhodusi nagymester procuratora, a pápától nyert meghatalmazás alapján Nagymihályi

[1] Ljubics Listine VII. 205. 217.
[2] Fejér: X. 6. 244.
[3] Pesthy Frigyes: Krassó Várm. Tört. III. 310.

Albert vránai perjel fiainak János pozsegai prépostnak és Györgynek bűnbocsátó levelet adott.[1] Nagymihályi Albert nemcsak a harcztéren, de mint gazdálkodó is jól megállotta a helyét.

A mint hazaérkezett Konstanzból nyomban hozzáfogott a lovagrend vagyoni ügyeinek rendezéséhez.

Főfeladatául elsősorban az utóbbi évek viharai között elidegenített vagy elfoglalt birtokok visszaszerzését tekintette.

Rátkai István pekreczi várnagy már 1421-ben tiltakozott a vránai perjel nevében a zágrábi kaptalan előtt, hogy Gelet fia a lovagok csáktornyai várához tartozó földeket elfoglalta.[2]

1424—25. években a vránai perjelnek Halmi Jakabbal és társaival volt pere, 1426 július 1-én Tolna vármegye közgyűlésén tiltakozik a székesfehérvári káptalan ellen Fadd elfoglalása miatt. 1428 június 27-én kérelmére a sümegi convent tartott vizsgálatot egy birtokügyben.[3]

Nagymihályi Albert erélyes fellépése buzdítólag hatott az egyes rendházakra is, melyeknek főnökei ezentúl már nem nézték tétlenül a lovagrend birtokainak elfoglalását.

Midőn 1424-ben Rozgonyi Zsigmond és István Timárt elfoglalták s e birtokokat csókakői várukhoz csatolták, a székesfehérvári János-lovagok felemelték tiltakozó szavukat, ezúttal sikerrel, mert Zsigmond király 1437-ben elrendelte e birtok visszaadását s abba a lovagok be is lettek iktatva.

1426-ban a székesfehérvári lovagok és a káptalan között egy 1372 óta húzódó nagyarányú per nyert befejezést Garai Miklós nádor itéletével, a székesfehérvári rendház tulajdonát képező Szentkirályfölde nevű birtokhoz tartozó Szent György-templom és Szárszabadi között fekvő földterület tulajdonjoga ügyében, a melyet a káptalan elfoglalt.[4]

1428-ban a székesfehérvári és más házakban élő János lovagok újból a husziták ellen vonultak.

Ebben az évben a husziták betörtek Magyarországba s

[1] Orsz. Lev. Dl. 11. 157.
[2] U. o.
[3] Fejér: X. 6. 840. — X. 6. 861.
[4] Fejér: X. 6. 837.

Pozsony környékét elpusztították, ez alkalommal a város falain kívül eső kórház is áldozatul esett a husziták dühének.

Naillac Philibert nagymester halála után egy ideig ismét feszült volt a viszony a János-lovagok és Zsigmond között.

Kevéssel azután, hogy a nagymesteri széket Fluviani Antal (1421—1437) foglalta el, számos panasz merült föl, hogy Zsigmond a rend magyarországi jószágait lefoglalja és azokat egyházi vagy világi uraknak adományozza.

A lovagoknak Rhodusban 1428 május 23-án tartott nagygyűlésén a nagymester panaszosan felemlítette az egybegyűlt rendtagok előtt Zsigmond király ezen eljárását, mire a rend elhatározta, hogy követeket küld a királyhoz.[1]

Ez a panasz nem is volt alaptalan. Ép ezidőtájt kerültek a lovagok esztergomi és budafelhévizi rendházaihoz tartozó birtokok Csetneki László kezébe.

Csetneki László Zsigmond király egyik meghitt embere, az ősrégi Csetneki családból származott, mely közös törzsből ered a Pelsőczi Bubek (Bebek) családdal. Névadó őse László, a ki 1320-ban Csetnek várát nyerte osztályrészül, kinek fia László 1397 óta esztergom-szentgyörgymezei prépost, 1423 óta a kir. kápolna lelkésze, 1425-ben az esztergomi és a buda-felhévizi rendházakhoz tartozó javadalmakat nyerte adományul; mivel nem volt a lovagrend tagja, a két rendház javadalmainak kormányzója czímet nyerte. Meddig bírta e javadalmakat, pontosan nem állapítható meg. 1436-ban, mint az esztergomi és a budafelhévizi rendházak kormányzója Körmöczbánya város részére kiváltságlevelet állított ki, 1439-ben a nyitrai püspökség javadalmait nyerte, majd Nyitra vármegye főispánja lett, de még 1447-ben is csak választott nyitrai püspöknek czímeztetik.[2]

Zsigmond neheztelését még másfelől is éreztette a renddel.

Ezen időtájt szinte tüntetőleg kereste a német lovagrend szolgálatait.

[1] Karl Falkenstein i. m. 141. — Theiner i. m. II. 245—46. — Knauz Nándor: Magyar Sion 1865. 663.

[2] Turul: I. 39. 77. — Királyi könyvek XXII. 356. — Gróf Zichy Okmt. IX. 165.

Hogy a német lovagrend iránti ragaszkodását kimutassa, nejével együtt belépett a rend confraterei közé, sőt Redwitzi Miklóst, a német lovagrend tagját, mint tanácsadót, állandóan maga mellett tartotta, a ki egyúttal fenntartotta az összeköttetést a királyi udvar és a lovagrend között.

Zsigmond a törökök elleni védelem szervezése czéljából Szörényben egy határőrvidéket szándékozott létesíteni, mely

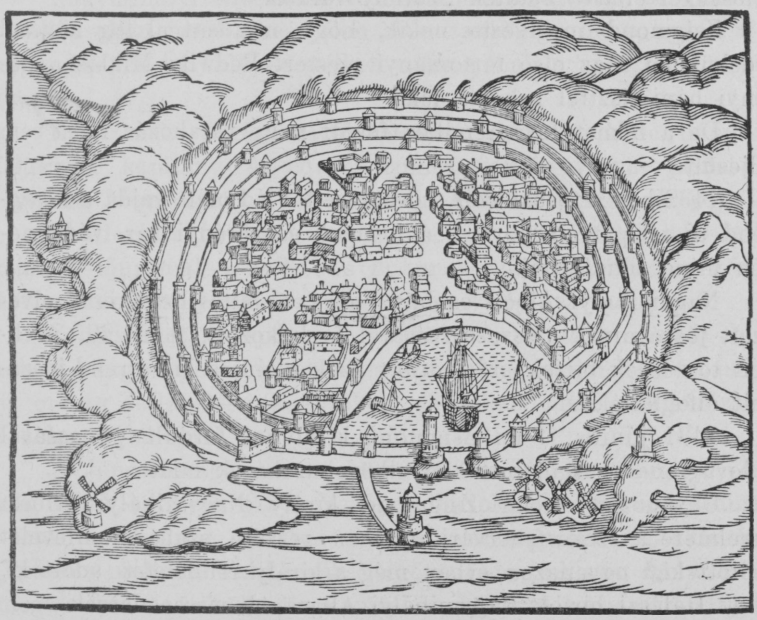

Rhodus.

czélból a német lovagrendet óhajtotta a szörényi bánságban és a Bárczaságban letelepíteni.

E terv eredetileg IV. Béláé volt, a ki a János lovagrendet telepítette le az Alutta völgyébe, hogy a tatárok újabb betörését megakadályozzák.

A közbejött akadályok miatt azonban a lovagok csak nagyon rövid ideig tartózkodtak Szörényben, minélfogva a határőrvidék szervezése meghiusult.

Zsigmond már 1420 óta foglalkozott a német lovagrend-

nek megtelepítésével, hogy mennyire komolyan vette e tervet, mutatja azon körülmény, hogy 1426-ban négy izben irt e tárgyban a német lovagrend nagymesterének.[1]

De e terv, mint annyi más, nem került kivitelre.

Csupán annyi történt, hogy Russdorf Pál a német lovagrend nagymestere 1429-ben Redwitz Miklós vezérlete alatt hét lovagot küldött Magyarországba, ezek a szükséges hadi felszerelésekkel ellátva beültek Szörény várába.

Zsigmond megigérte nekik, hogy mindent el fog követni érdekükben s az első tartományi mestert Redwitz Miklóst szörényi báni tiszttel ruházta fel.[2]

De a német lovagrendhez fűzött nagy várakozás most sem teljesült.

1432-ben a törökökkel szövetkezett Vlád oláh vajda a lovagrend új telepét elsöpörte s a lovagok a szörényi vár védelmében mind elhullottak.

Nagymihályi Albert ezalatt egyre a János-lovagrend elveszett jószágainak visszaszerzésével foglalkozott. 1428/29. években tömérdek birtokpert indított azok ellen, a kik a rend jószágait elfoglalták.[3]

1431 június 18-án Zsigmond királyhoz fordult panaszával a lovagrend csurgói birtokán elkövetett károk miatt.

Ugyanezen évben Zsigmond király Nagymihályi Albert kérelmére a székesfehérvári rendház részére szabadalomlevelet állított ki,[4] ugyanazon évben még a király rendeletet adott ki, hogy Halászi birtok Nagymihályi Albertnek visszaadassék.

A birtokperek nem szüntek meg a következő években sem. 1431-ben Mihály faddi plébános a székesfehérvári lovagok nevében tiltakozik Rozgonyi István és neje Szentgyörgyi Czeczilia ellen, a miatt, hogy a rend több birtokát Somogy vármegyében hatalmasul elfoglalták.[5]

[1] Fejér: X. 7. 115.
[2] Millenn. Tört. III. 569.
[3] Fejér: X. 6. 946., 948.; X. 7. 123—125.
[4] Károlyi János: Fejérvárm. tört. II. 663.
[5] Fejér: X. 7. 381.

1432 június hó 16-án maga Nagymihályi perjel megjelent Tolna vármegye alispánja előtt, tiltakozott Archai Albert ellen, egy puszta elfoglalása miatt.[1]

1433-ban midőn Zsigmond király a törökök és a husziták elleni védelmi intézkedések szempontjából az ország haderejét összeiratta, a vránai perjel ezen összeírásban 500 lovassal, vagyis egy banderiummal szerepel a törökök elleni hadseregben.[2]

Nagymihályi Albertnek azonban már nem volt alkalma a törökök ellen banderiuma élén síkra szállani, mert egy 1434 november 28-án kelt oklevélben mint néhairól van róla említés téve.[3]

Ekkor már a raguzai származású Thallóczi Máté nándorfehérvári kapitány és cowini comes volt a vránai perjelség javainak kormányzója s a perjelségi birtokok haszonélvezője.

Thallóczi akkoriban már egyike volt a délvidék leghatalmasabb főurainak s 1436-ban mikor horvát bánná lett, a törökök elleni küzdelemben vezérszerepre volt hivatva.

Zsigmondot, e lépésre, a melylyel a János-lovagrend birtokait világi kezekre bízta, főleg azon körülmény késztette, hogy az ország déli vidéke a törökök ellenében minél hathatósabb védelemre találjon.

A János-lovagoknak a drávántúli országrészekben — Vrán kívül — mely akkor Velencze birtokában volt, még számos váruk volt, mint Bélavár (Varasd vármegyében), Csáktornya (Pakrácz mellett), Velika vár (Kőrös vármegye) stb., mely várak megtartása a törökök elleni védelmi intézkedésekben rendkívül nevezetes szerepet játszott.

Zsigmond ezenkivül még Thallóczinak adta Gyurgyevácz és Klissa várakat is.

A vránai perjelség birtokainak jövedelmeiből kellett azután Thallóczinak e várak fenntartásáról gondoskodnia.

Thallóczi Máté azonban 1439-ben betegeskedése miatt lemondott a vránai perjelségi javak kormányzóságáról, helyét

[1] Fejér: X 7. 447.
[2] Hadtört. Közl. 1892. 592.
[3] Orsz. Lev. Dl. 126. 41.

öccse János foglalta el, a ki 1439-ben már mint valóságos vránai perjel kezd szerepelni.

Thallóczi János perjelségével egy új korszak vette kezdetét a magyarországi János-lovagok történetében.

A törökök elleni küzdelemben négy évtizeden át mindenkor ott találjuk a vránai perjeleket a Hunyadiak oldalán. Thallóczi János, mint Nándor-Fejérvár parancsnoka jelentékeny szerepet játszott az 1440/46. évi török hadjáratokban, utóda Székely János Hunyadi János egyik leghűbb fegyvertársa főleg Jajcza várának 1464. évi hősi védelmével iktatta nevét hadtörténelmünk legfényesebb lapjaira.

Dr. Reiszig Ede.

VITÉZVÁRI BÁRÓ SIMONYI JÓZSEF.[1]

III.

A báró Kray táborszernagy vezérlete alatt Engénél egyesült, majd Ulmig s innen Regensburg felé tovább hátráló hadseregnek folyton nyomában voltak a francziák s oly rendetlenséget idéztek elő ismételt támadásaik által, hogy az Ulmból való visszavonulás harmadnapján, 1800 június 23-án Nieresheimnél (vagy Neresheimnél) elvágták herczeg Rosenberg Ferencz altábornagy és Frenel tábornok dandárait a Nördlingen felé vonuló főseregtől, ágyuit hatalmukba kerítették, tüzérségét fogságba ejtették.

Már-már úgy látszott, hogy a két dandár nem kerülheti ki a franczia fogságot. De megmentette Simonyi hősiessége.

Három hivatalos bizonyítvány tanuskodik erről. Egyiket egy héttel később, 1800 július 1. Aste keltezéssel herczeg Rosenberg állította ki, szólva a pár nappal utóbb Neuburgnál történt dolgokról is. Ennek eredetije a M. N. Múzeum könyvtárának levéltári csoportjában van. Egy másikat 1802 márczius 1-én Prágában herczeg Rosenberg altábornagyon és gróf Frenel tábornokon kívül a Merveld-ezred tisztjei és altisztjei is aláírtak, ú. m. báró Stütterheim őrnagy, gróf Hardeck, Lang, Spitzer kapitányok, Stutter, báró Majthényi és Edelsbacher főhadnagyok, báró Istritz hadnagy, Zelecky őrmester és Polanovsky, Dubnicky s Dolesoy káplárok. Ezt közli a magyar fordításban Nagy Pál,[2] a N. Múzeumban csak fogalmazványa van meg.

[1] Az I. és II. közlemény folyóiratunk 1911. évf. 3 és 4. füzeteiben jelent meg.

[2] Vitézvári báró Simonyi József élete leírása. Pesten, 1819. 69—71. l.

A harmadikat, melyet 1802 márczius 1. Edelsdorfban a Simonyi által megmentett tüzérek, ú. m. Hermansberg főhadnagy, Joan Heinrich őrmester s Adde Márton és Mayer köztüzérek állitottak ki, Nagy Pálnál találjuk.[1]

Ezek szerint Simonyit kevés uhlánussal a Nieresheim közelében levő Umenheim vagy Ulmenheim alá rendelték, hogy a sereg részére tábort készitsen. Ott azonban már akkor a franczia vörös huszárok közül mintegy három szakaszból álló csapat volt; ezt Simonyi a vele levő kevés emberrel megtámadta és a réven átkergette. A francziák azonban összeszedve magukat, most nagyobb erővel támadtak s az Ulmenhaimban és körülötte levő podgyászos szekerekre, lovakra stb. ütöttek, a Merveldt-ezred tüzérségét körülvették, foglyul ejtették, az ágyúkat elfoglalták s már a Merveldt-uhlánusok közül is félszázadot leszállitottak a lóról. A másik félszázaddal azonban Simonyi négyszer vagy ötször a sokkal nagyobb számú ellenség sorai közé vágott, társait kiszabadította, az ágyúk körül levő franczia lovasságot összevagdalta, másik részét elfogta, a két ezred elveszett ágyúit és lőporos szekereit, összesen 150-et, visszavette s mint a bizonyítványok mondják, nemcsak nagy kártól mentette meg a kincstárt, hanem az ezred dicsőségét is gyarapitotta hőstettével. A tüzérség is hálásan emlékezett meg Simonyi érdeméről. Egyedül benne bíztunk — mondják a bizonyítványban — s az ő védelme alá helyeztettük magunkat ágyúinkkal együtt, a miért elfelejthetlen hálával és köszönettel tartozunk, mert csakis ő neki köszönhetjük életünket és szerencsés megszabadulásunkat.[2]

A véres leczke után nehány napig nyugton hagyták a francziák a hadsereget, nem zavarták visszavonulásában. De már június 27-én, Neubergnél, a Dunán való átkelés alkalmával utólérték Le Courbe és Le Grane tábornokok hadosztályai a

[1] U. o. 71—72. lap.

[2] Gr. Thürheim A. (Die Reiter-Regimenter der K. K. Öst. Armee. III. k. Die Uhlanen. 21. l.) ennyit mond Simonyi Nieresheimi szerepéről: «Dabei waren der Rittmeister Kropiwnicky und Lieutenant Simon vereinzelt von feindlichen Grenadiers à cheval umringt, Wurden aber durch Corporal Joachim Nowinski, der mit einigen Uhlanen herbeisprengte, noch glücklich gerettet.»

visszavonulás fődözetére rendelt utócsapatot s oly erővel támadták meg, hogy az több ponton gyöngülni kezdett, a francziák kezébe esett száznál több emberrel a Benyovszky- és Lascy-ezred hat tisztje s megkezdte a hátrálást az utócsapat.

Ide volt beosztva Simonyi is s épen őrjáraton volt a szakaszával, mikor észrevette, milyen veszélyben forog az utócsapat.

Villámgyorsan határozott, mint szokott minden válságos alkalommal s ép olyan gyorsasággal és határozottsággal végre is hajtotta tervét. Embereivel a Kaisersburgtól Strass felé vezető úton a francziák háta mögé vonult s bár ezek minden oldalról előnyomuló félben voltak, hirtelen megrohanta az előtte levő gránátos zászlóaljat s e vakmerő támadásával oly zavart idézett elő az ellenség soraiban, hogy megbontotta összes utócsapatait, egy elősiető csapatot szétugrasztott, foglyul ejtett egy tisztet és hatvan közembert, kiszabadította a francziák által elfogott császári tiszteket és legénységet (összesen 120 embert) és zsákmányul ejtette az egész podgyászt és összes lőszeres szekereket. Egyúttal értesítette az ezredet is a támadásról, mely aztán fölhasználva a győzelmes támadás által előidézett zavart, újabb rohamot intézett a francziák ellen, egy gyalog-zászlóaljat szétkergetett, összevagdalt, megtisztította a helyet az ellenségtől, úgy hogy a további visszavonulás teljes rendben történhetett. «E szép vitéz tettét és katonai bátorságát nevezett Simonyi hadnagy úrnak mi alól irtak bizonyítjuk s legnagyobb mértékben való megjutalmaztatása végett kiadtuk ezen bizonyságlevelünket» — végzi az 1802 február 26-án Gráczban kiállított s herczeg Rosenberg altábornagy, Stütterheim és Haidl őrnagyok, Radetzky és Spitzer kapitányok, Ritterstein főhadnagy, Zeletzky és Dolessay káplárok s Dubetzky és Polanovsky közvitézek által aláirt bizonyítvány, melyet Simonyi február 21-iki levelére herczeg Rosenberg azzal a kivánsággal küldött meg mindjárt február 26-án Simonyinak, hogy a «vitéz tetteiről szóló bizonyságlevél által dicső érdemei megjutalmaztassanak.[1]

[1] A bizonyitvány másolata s herczeg Rosenberg levelének eredetije a M. N. Múzeum könyvtárának levéltári csoportjában. Magyarul l. Nagy Pálnál id. m. 72—73. és 74. l.

Az összecsapás alatt lövéstől találva elesett Simonyi öcsese, a 22 éves S. András is, ki mint kadét szolgált alatta. De Wurzbach szavaiként «mintegy kárpótlásul» a híres franczia gránátos, Latour d'Auvergne is a csatatéren maradt, dsidaszúrás vetett véget a «francziák első gránátosának», ki egykor dandárparancsnok volt, a forradalom alatt pedig beállt közlegénynek és semmiféle tisztséget el nem fogadott.

Néhány havi fegyverszünet következett most. Simonyi, kit egy félreeső faluba helyeztek, arra használta ezt az időt, hogy francziául kezdett tanulni, de csakhamar megunta. Ekkor rajzolni kezdett, sokra azonban nem tudta vinni s rövidesen ezt is abbahagyta. Unalmában aztán bejárt a közeli főhadiszállásra és szomszédos városokba, hol a tisztek közt nagyban járta a kártya; Simonyi is játszani kezdett s elég szerencsével, mert a bő költekezés mellett is mintegy 500 aranya maradt, midőn novemberben ismét megkezdődtek az ellenségeskedések.

Regensburgba rendelték az ezredet a gróf Klenau altábornagy vezérlete alatti sereghez, melynek szemmeltartására s a francziák balszárnyának fedezetére egy hadtestet hagyott az ellenséges fővezér Kehlheimnál, a Duna mellett, a nagy országúton, egy hegyes és kősziklás, de táborozásra alkalmas helyen.

Deczember 1-én a franczia haderő felől való tájékozódás végett gróf Klenau félszázad uhlánussal Simonyit küldte ki. Simonyi szokott merész taktikájával most is észrevétlenül a Langenfeldnél fölállított és 320 lovasból álló franczia előcsapat mögé lopózott s ép, midőn lovukra akartak szállni, hirtelen rajtuk ütött s néhány elesett kivételével a legnagyobb részt elfogta, ekkor a tábor felé sietett, az ott levő 200 gyalogost meglepte és szintén fogságba ejtette, valamint a sziklák közt előörsnek kiállított 50 embert is, úgy hogy a saját csapatánál sokkal nagyobb számu fogolylyal tért vissza Regensburgba. Az elfogottaktól kimerítő értesülést nyert Klenau a francziák állásáról és erejéről, úgy hogy másnap nagyobb sikerrel folytathatta előnyomulását. «Ezen szerencsés fordulat pedig — végzi az 1800 deczember 12-én Regensburgban kiállított s gróf Wallmoden ezredes, Spitzer és Ritterstein kapitányok, báró Üichttritz had-

nagy és Dolesay káplár által is aláirt bizonyítvány — egyedül Simonyi hadnagy vitéz hadi tettének köszönhető.»[1]

A bizonyítvány kiállítása napjaiban történt, hogy Simonyi több más tiszttel a regensburgi Bárány fogadóban időzött, midőn vacsoratájban az egykori Károlyi-, majd Hadik-, ez idő szerint pedig Blankenstein-huszárok átutazóban levő őrnagyával, gróf Wartensleben Ferdinánddal († 1821.) s Illésy kapitánynyal megismerkedett. Gróf Wartensleben, a későbbi altábornagy anyja gróf Teleky Klára volt, hazánkban született Gyömrőn, 1771-ben a nem régiben (1899-ben) kihalt magyar ágnak első nemzedékéhez tartozott. Ő maga is magyarnak érezte magát s midőn megtudta, ki az a — Nagy Pál szavai szerint — «vágott pofájú» ember, a kit már előzően kiváncsian nézegetett, hozzáfordul s magyarul kérdezi tőle:[2] «Az úr Simonyi?» «Igen is» — volt a válasz. «Régen hallottam hírét az úrnak; örvendek, hogy megismerkedhetünk» s aztán azzal folytatja: «Az úr magyar, úgy-e? Miért szolgál hát a dzsidásoknál?» Simonyi a vacsorára akarta terelni a beszédet, de Wartensleben nem hagyja abba a dolgot s egyenesen megkérdi: «Volna-e kedve az úrnak szolgálni a huszároknál?» «Felsőbb ranggal akár a vörös köpönyegeseknél is» — volt a válasz. A beszélgetést aztán pohár mellett folytatták tovább, a mi Simonyi azon nyilatkozatával végződött, hogy különös szerencséjének tartaná, ha főhadnagyi ranggal átmehetne a Blankenstein-huszárokhoz.

Nagyon kevés ideig kellett rá várnia.

Alig tért ezredéhez gróf Wartensleben, azonnal kivitte Prohaska József ezredparancsnoknál, hogy Simonyit mint főhadnagyot, akkoriban már széltében elhíresült vitézségeért átvegyék a huszárokhoz, kikhez, miután még egyszer, deczember 18-án, részt vett a Merfeldt-uhlánusokkal a feuchti összecsapásban s azután elbúcsuzott volt bajtársaitól és minden magánál levő pénzét szétosztotta a legénység és altisztek között, deczember 29-én megérkezett a Blankenstein-huszárok tisztikarának állo-

[1] A bizonyitványmásolat a M. N. Múzeum könyvtárában, magyar fordítását l. Nagy P. id. m. 75—77. l.

[2] A beszélgetést Nagy Pál irta le id. m. 77. s köv. l.

máshelyére, a bajorországi Reichenschwam faluba, a mikor már a fegyverszünetet is megkötötték a francziákkal. Itt vette volt ezredtulajdonosa, Merfeldt altábornagy Leobendorfban, 1801 február 12-én kelt s nagyon meleg hangú levelét, melyben sajnálkozását fejezi ki elmenetele fölött s egyúttal szerencsét kíván neki s igéri, hogy a hol csak alkalma lesz, minden tehetségével elő fogja javát és előmenetelét mozdítani.[1] Az ezredparancsnok, gróf Wallmoden Lajos is igen elismerő bizonyítványt állított ki 1802 január 12-én Bécsben keltezve Simonyi négy év alatti szolgálatáról.[2]

1801 február 9-én megkötötték a lunevillei békét. A háború véget ért. A Blankenstein-huszárok új állomáshelye Csehországban Reichstadt és vidéke volt, hova április vége felé érkeztek meg. Simonyinak egy félreeső falut jelöltek ki, mely sehogysem tudta megnyerni tetszését, bár az öreg biró váltig biztatgatta, hogy majd megszokik, a kik előtte évtizedeket töltöttek e helyen, könnyezve váltak meg tőle. De Simonyi szerette a társas életet, meglehetős unalmasan folytak tehát napjai egy éven át, a mikor Melnikbe, egy csinos városkába helyezték át, melynek az az előnye is megvolt, hogy nem messze esett Prágához, a mit ugyancsak kihasznált, többet tartózkodott ott, mint állomáshelyén. A dolog különben nagyon érthető: gróf Wartensleben bevezette őt a legelőkelőbb körökbe, melyeknek érdekeltségét amúgy is fölkeltette akkor már szeltében emlegetett vitézségével s a mikor a csatatér rettenthetlen hősét a társas életben nyers és bárdolatlan katona helyett jómodorú, udvarias és szeretetreméltó lovagnak találták, a ki ekkor élte férfikorának legszebb időszakát, nagyon természetes, hogy mindenfelé szívesen látták.

Wartensleben azonban nemcsak ezen irányban mutatkozott igazi jóakaró barátnak, hanem abban is nagy része volt, hogy Simonyi megkapta a Mária Terézia-rendet.

1800-ban, a nieresheimi és neuburgi hőstettek után nem

[1] Nagy Pál id. m. 79. l.

[2] A bizonyítvány eredetije a M. N. Múzeum könyvtára levéltári csoportjában.

folyamodott érte, mint a hogy kivánják a Mária Terézia-rend szabályai, nem is volt a 75 kitüntetett között. Pedig alighanem már ekkor megfordult az eszében, hogy lépéseket tesz a rendjel elnyerése végett; erre mutat, hogy herczeg Rosenberg F. már néhány nap mulva, 1800 július 1-én kiállította Asteban azokról a bizonyítványt, úgyszintén gróf Klenau is (1800 deczember 12.) a Kehlheim melletti csatározásról.

Midőn azonban 1802-ben Ferencz király elrendelte, hogy pótlólag azokat is fölvegyék a rend tagjai közé, kik 1800-ban kimaradtak, de a lefolyt háború alatt érdemeket szereztek rá: Wartensleben vette kezébe a dolgot, elkérte Simonyitól kiválóbb tetteinek adatait, ő maga fáradozott s járt közbe az illető parancsnokoknál s a Simonyival együtt küzdő tiszteknél, kiállíttatta velük és összeszedte a szükséges bizonyítványokat és sietve elküldte báró Kienmayer Mihály lovassági tábornoknak, a Mária Terézia-rend parancsnokának s a régi Wurmser-huszárezred ez idő szerinti tulajdonosának. A bizonyítványok sorát megkezdte Barbaczy József tábornok, Simonyi egykori alezredese a Wurmser- (illetőleg 1798—1801 deczember 31-ig Nauendorf-) huszároknál, igen elismerőleg szólva 1802 január 4-én Pozsonyban keltezett soraiban az ő parancsnoksága alatt, mint altiszt szolgáló «Simon» főhadnagy úrról, kiről általánosan tudják az ezrednél, hogy minden alkalommal különösen kitüntette magát az ellenség előtt.[1] Érdekes, hogy míg Barbaczy a Simon névalakot használja, báró Kienmayer már «monsieur de Simonyi Premier Lieutenant du Regiment Blankenstein Houssards a Brandeis en Bohemie» czímen küldi el április 22-én keltezett levelét.[2] A többi bizonyítványt nagy sietve 1802 február végén és márczius első napjaiban állította ki Wartensleben Gráczban, Prágában, Edelsdorfban, Hohenmauthban és Pardubitzban herczeg Rosenberggel, gróf Frenellel, gróf Klenauval, Merfeldttel és Simonyi tiszttársaival. Valószínű, hogy az ő közbenjárása nélkül Simonyinak jóval több akadálylyal kellett volna megküzdenie, különösen a

[1] A czímeres pecséttel kiállított bizonyítvány eredetijét a M. N. Múzeum őrzi.

[2] U. o.

Salo de Gardai hőstett igazolásánál, melyről a hadsereg akkori züllött állapotában aligha maradt valami hivatalos irat, legalább erre következtethetünk a datumbeli tévedésből, valamint Simonyi ezen időbeli hovatartozásának és tényleges följebbvalóinak bizonytalan voltából. A bizonyítvány, mint előző czikkünkben említettük, 1796 augusztus 2-ika helyett május 2-ára teszi az ütközet napját s nemcsak a Wurmser-huszárezred, hanem a Mészáros-, illetőleg 1797-től Mehrfeld uhlánusezred tisztjei is aláírták 1802 márczius 3-án Prágában, gróf Klenau altábornagygyal, Simonyi hat év előtti ezredesével együtt.

Május 5-én nevezték ki a Mária Terézia-rend új lovagjait, köztük Simonyit; május 13-án gr. Wartensleben nagy ünnepély között, a huszárokhoz intézett lelkes beszéd és vivátozás kiséretében Simonyi mellére függesztette a rend keresztjét. Ugyancsak ő járt közbe, hogy 1804 április 21-én Bécsben kelt diplomában «kedves és hűséges hívünk vitézvári Simonyi József Blankenstein huszár-regementbeli főhadnagy» mindkét ágon levő maradékával együtt megkapta a bárói rangot, mely jogot adott nekik, hogy «papi és világi hivatalokban, bárói jószágok birásában s birhatásában részesek legyenek s mind társaságokban, mind közönséges ország gyűlésében, mind egyebütt minden törvényes táblákon illendő székek legyen.»[1]

Az 1805-iki háború előtti évben márczius elején Voralbergbe, a bodeni tó vidékére helyezték Simonyit félezred huszársággal. Kilencz hónapot töltött itt a Closterwald nevű gazdag apáczakolostorban. Nagyon megijedtek az apáczák, midőn megtudták, hogy egy idegen tiszt száll hozzájuk; de Simonyi, mint Nagy Pál mondja, teljesen megnyerte őket modorával, vallásosságával és keresztyénies viseletével, különösen a Zweier grófi családból való «kellemetes idejű» fejedelemasszonyt, kivel több ízben társalgott a szentírásról és a mennyei üdvösségről.

Eleinte únta ezt a csendes magányosságot, de aztán az istenes életmód mellett valami egyébnek is kellett történni, a mi sokkal mélyebb benyomást gyakorolt Simonyira, mint előbbi

[1] A Szabolcsmegye által Nagy-Kállóban, 1807, Sz. Iván hava 1-én kiadott hiteles magyar fordítás szerint. Közölte Nagy Pál id. m. 99—106. l.

futólagos ismeretségei és szerelmi kalandjai. Legalább ilyesmit sejtetnek a Nagy Pál tollába adott homályos, de sokat mondó szavak: «éltében talán legelőször hagyta el legnehezebb szívérzéssel kedves szállását, — mert — — —»; s alább az Ulm vidékén való tartózkodás kellemes emlékéről szólva: «noha mindenek gyönyörűségével eltelne, mégis a klastromi életét mindaddig el nem felejthette, míg egy szerencsétlennek sorsát nagy fáradsággal s ritka állandósággal boldogságra emelvén, annak váratlan háladatlanságárul meg nem világosíttatott és így valamint minden fájdalomnak vége szokott lenni, úgy Simonyi (is) bár nehezen, valahára magát megnyugtatván, kevés idő mulva kellemes házaknál szép ösmeretséget nyert.»[1]

Ki volt az a szerencsétlen, kinek sorsát boldogságra fordította? miféle nehézségeket kellett kitartó fáradozásával leküzdenie? miben állt a hálátlanság, mely olyan fájdalmasan érintette? mind erről hallgat forrásunk.

De hát «minden fájdalomnak vége szokott lenni.» Simonyi megint az a könnyen lobbanó nőhódító lett, a ki előbb.

E közben a kapitányi rangot is megnyerte. Régi pártfogója és jó barátja, gróf Wartensleben járt közbe most is a hadi tanács elnökénél, Károly főherczegnél, ki aztán 1804 szeptember havában fizetés nélküli második kapitánynak nevezte ki Simonyit.

Csakhamar Stuttgartba, az ujdonsült würtembergi király udvarába rendelték. Itt érte az a szerencse, hogy a királyné születésnapja ünnepélyén az ekkor 22 éves Katalin herczegnővel, «eme szépséggel», a későbbi westfáliai királynéval tánczolt s míg az «ecossaisse»-t járták, «édes andalodásba merülve» olyan meleg hangon társalgott a daliás kapitány, a mit ugyan aligha engedett meg az udvari etiquette, de annál szívesebben hallgatta a félig elfojtott hangon mondott bókokat az, a kinek mondva voltak.

Majd egy grófné, valamelyik követ nejének barátságát nyerte meg Simonyi, «ki megtanította őtet, hogy mit érdemel és mit tud áldozni egy nagy lélekkel biró asszony.» Hat évnél

[1] Nagy Pál id. m. 82—83. l.

tovább leveleztek egymással; a nemsokára kitört háború alatt a politikai helyzet minden fontosabb mozzanatáról értesítette Simonyit e nő, kinek nevét azonban elhallgatta Nagy Pál előtt, Jókai pedig egyáltalában nem is emlékszik meg róla.

1805 szeptember havában tört ki újra a háború, mely alatt Ausztria, Junius (Zilahi Kiss Béla) nagyon találó jellemzése szerint az élhetetlenségnek, tehetetlenségnek s ügyefogyottságnak kaczagtatóan siralmas látványát nyujtotta épp úgy, mint az előző hadjáratok alatt. Az egyetlen fővezérségre termett ember, Károly főherczeg, a ki méltó ellenfele volt Napoleonnak, a békét óhajtotta, de erősebb volt a császárné által vezetett háborúpárt, melynek önhittségénél és rövidlátásánál csak az akkori Cobenzl-kormány alávalósága volt nagyobb. Erről a kormányról írta bizalmas embere és fizetett publicistája, Gentz, hogy ilyen gyalázatos kormányra még sohasem sütött a napvilág.

A ki a siker nagyobb kilátásaival szállhatott volna szembe Napoleonnal: Károly főherczeg, azt Olaszországba küldték Massena ellen, míg a dunai sereg vezére Mack lett, ki megszállva a francziákkal szövetséges bajor király fővárosát, Münchent, a Fekete erdőig hatolt, de Napoleon előnyomulásának hírére Ulm várát tette hadi állása központjává. A fősereg balszárnyának fedezésére s északi Tirol védelmezésére báró Jellachich Ferencz (1749—1810) altábornagy hadosztálya volt rendelve, mely szeptember elején kezdett gyülekezni Imst mellett Tirolban.

Ide volt beosztva a Blankenstein-huszárezred is.

A huszárok már augusztus 9-én összegyűltek Felső-Ausztriában s innen a Bodeni-tó mellett Bregentz környékére nyomultak. Az út alatt Simonyi századparancsnok lett és szeptember 13-án átvette a csupa fiatal huszárokból álló 2-ik századot, melyben rövid idő alatt példás rendet teremtett s oly lelkes hangulatot, maga iránt akkora ragaszkodást keltett katonáiban, hogy nem volt olyan vakmerő vállalkozás, melyben vakon ne követték volna.

Ez a háború különben kevés alkalmat nyújtott Simonyinak, hogy magát kitüntesse. Távol a főseregtől, mindössze néhány kisebb előörsi csetepatéban volt része. Azt is maga kereste.

Első találkozása a francziákkal — ha ugyan pontosan em-

lékezett vissza a napra — október 19-én, az ulmi fegyverletételt megelőző nap volt.[1] Századával Würtemberg területén, a biberachi úton tett előörsi szolgálatot. Simonyiban felújultak a régi őrjáratok kalandjainak emlékei, szeretett volna már ellenséget látni, néhány emberével tehát ő maga ment őrjáratra s föltette, hogy mindaddig előrehatol, míg ellenséget nem talál. Egész Biberach város kőfaláig kellett előnyomulnia, míg végre sikerült meglepnie egy őrmesterből és 12 emberből álló franczia őrjáratot. Simonyi az egymástól kissé nagyobb távolságú közökben haladó francziák elé ugratott s mindaddig feltartóztatta őket, míg emberei is megérkeztek s ezek segítségével foglyul ejtette az egész csapatot. Ezektől tudták meg az első híreket a francziák állásáról és előnyomulásáról.

Napoleon nagy gyorsasággal s teljes erejével Ulm felé sietett s miután Bernadotte már előzőleg elfoglalta Münchent és ezzel az Ulmba zárt osztrák sereg mögött elzárta az utat Ausztria felé, Mack teljesen körül volt fogva, úgy hogy október 20-án kénytelen volt megadni magát.

Az ulmi kapitulácziót követő legközelebbi napok alatt történt, a mikor még nem terjedt el a híre a dunai sereg katasztrófájának, hogy Tettnang város környékén, a bódeni tó fölött ismét előörsi szolgálatra ment Simonyi egész századával, midőn arról értesült egyik őrjáraton levő tisztjétől, hogy a nem messze fekvő Ravensburg városon egy franczia lovascsapat vonult végig, mely a Duna melletti Riedling felé sietett, de aztán hamarosan visszatért, mint a térképről észrevette Simonyi. Rögtön elhatározta, hogy elfogja e csapatot. Éjfél után tehát 45 emberrel és 3 tiszttel útnak indult s virradat felé letérve az országútról, egy sűrű erdőnek fordult a Memmingen városba vivő úton, mely itt oly szűk volt, hogy csak egyenkint mehettek előre a huszárok. Simonyi maga járt elől s midőn megtudta egy közeli faluban, hogy a francziák letérve az országútról, egy félreeső helyen ütöttek éjjeli tanyát, be sem várta, hogy emberei összegyűljenek, hanem «rajta vitézek!» kiáltással a lovaik mellett szundikáló francziákra rontott; a kiáltást tor-

[1] Nagy Pál id. m. 84. l.

kuk szakadtából ismételték elmaradt huszárjai is s mire magához tért a zavarba hozott ellenséges csapat, egyenkint megérkeztek a huszárok is s foglyul ejtették Barbie nevű hadnagyukkal együtt a francziákat, kiknek száma 46 válogatott emberre rúgott, tehát mindössze csak egygyel volt kisebb, mint a huszároké. Röstelte is eleget a franczia hadnagy olyannyira, hogy midőn éhen, szomjan, fáradtan megérkeztek Tettnang városba s ebédhez ültek, enni sem akart. De Simonyi megvigasztalta a hadi szerencse forgandóságával. «Én megismerem nagy szerencsémet — mondta neki, de te is légy meggyőződve tisztjeim hozzád való tiszteletéről.»[1] A foglyokat aztán a főhadiszállásra küldte báró Jellachich altábornagyhoz, ki nagy elismeréssel nyilatkozik Simonyi ezen napok alatti hősiességéről 1806 június hó 14-én Budán kelt meleg hangú levelében; «tudom kedves Simonyim — kezdi sorait, — hogy ön a hadsereg valamennyi tisztje közt a legbátrabbak közé tartozik.»[2]

Mindez azonban, ha növelte is Simonyi már általánosan ismert jó hírnevét, mit sem változtatott a háború szerencsétlen menetén, sőt Jellachich helyzetét sem tudta kedvezőbbre változtatni.

Maga Napoleon Ulm bevétele után egyenesen Bécsnek sietett, mely november 15-én kardcsapás nélkül megadta magát, míg Augerau tábornagyot azzal a feladattal bízta meg, hogy vágja el Jellachich útját. «Az utolsó viczekáplár is tudta, hogy ha még két-három nap itt maradnának az egész sereg bizonyos veszedelemben forogna.» Jellachich azonban nem akarta elhinni. Hasztalan terjesztette eléje Simonyi ezredese gróf Wartensleben a Klenau-uhlánusok ezredesével, gróf Kinskyvel s néhány más tiszttel együtt a helyzet veszélyes voltát, Jellachich nem hallgatott rájok, mire azt határozta a két ezredes, hogy ezredükkel s a náluk levő 12 ágyuval átvágják magukat az ellenségen és Csehországba vonulnak. Simonyi századát küldték előcsapatnak s Ehingen és Ulm közt kisebb csapatokban szerencsésen átkelvén az őrizet nélkül maradt dunai hidon, Blaubeuerntől

[1] Nagy Pál id. m. 87. l.
[2] Eredetije a M. N. Múzeum levéltári csoportjában.

Nördlingenig würtembergi területen, innen az akkor még Poroszországhoz tartozó Anspachon, továbbá Nürnbergen és Baireuthon át kemény téli időben, mindenfelől ellenségtől környezve sikerült a cseh határszélen levő Eger várost elérniök a nélkül, hogy utólérte volna őket az utánuk küldött erős francia sereg. Jellachich pedig harmadnap mulva kénytelen volt megadni magát.

Még a würtembergi és bajor határon, Nördlingen felé jártak a huszárok, midőn meghallotta Simonyi, hogy az Ellwangen városnak vezető országúton, Tagelsweiler nevű faluban tabori gyógyszertárhoz szükséges kórházi készletekkel, orvosszerekkel, pokróczokkal stb. megrakott 40 szekér van 60 franczia őrizete alatt. Nem gondolva arra, hogy menekülőben vannak, minden habozás nélkül elhatározta, hogy hatalmába keríti a tábori gyógyszertárt. Négy részre osztotta száz és nehány emberből álló csapatát. Az előcsapatnak az volt a feladata, hogy az ellenségre üssön, de aztán átnyargalva a falun és 300 lépésnyire mindenfelé előörsöket állítva, az országútra álljon ki. Egy másik csapat a falu közepén marad és czirkál az utczákon. A harmadik a falun kívül viszi a foglyul ejtett francziákat és lovaikat. A negyedik pedig tova hajtat a szekerekkel és zsákmánynyal.

Hallottak ugyan valamit a francziák arról, hogy ellenséges lovasság mutatkozott a közelben, de oly gyorsan lepte meg őket Simonyi, hogy Ellwangenből már nem tudtak segítséget kapni. A kapitány, ki fele népét lóra ültetve a huszárok elé ment, alig haladt egy negyedórára, már szembe találta Simonyi előcsapatát, mely azonnal megtámadta, visszakergette a faluba s a kiket szét nem kergettek a huszárok vagy le nem kaszaboltak, azokat foglyul ejtették. Zsákmányul esett 140 ló, 25 szekér, az egész gyógyszertár a hadi pénztárral együtt, melyben azonban nem volt több 240 aranynál.

Sietve mentek most a semleges porosz területen levő határszéli Dünkelsbühl város felé, hol egy anspach-huszárezredbeli jól táplált köpczös őrmester nyargalt eléjük és királya nevében protestált, hogy semmi fegyveres be ne lépjen a poroszok neutrális szent földjére. Simonyi kedélyesen fogta föl a dolgot

s tréfásan válaszolt az őrmesternek, argumentumnak pedig egy jó paripát használt, melyet a zsákmányul ejtett lovak közül a porosz őrmesternek ajándékozott s ezzel úgy bedugta a száját, hogy nemcsak utat nyitott, de még azt is megmutatta, merre menjenek a huszárok.

Innen a 3 órányira, szintén semleges területen levő Feuchtwangenbe vonultak, hol az Ellwangenből üldözésükre küldött 200 franczia lovastól megszabadulva, végre kipihenhették magukat több mint egy heti keserves fáradalmak után, a mely idő alatt meleg ételt nem ettek s éjjel-nappal folyton talpon voltak a szabadban, valami keveset lóháton szundikálva.

Simonyi fényes vacsorát adott tiszttársainak, embereinek pedig ökröt vágatott s egy hordó jó borral felejtette el velük a közelebbi napok fáradalmait. Azután a régtől fogva nélkülözött alvásnak adták át magukat. Simonyit azonban már éjféltájban felzavarták. Két ember jött Anspachból követségbe a semlegesség megsértése miatt. Simonyi egy előre megirt s a porosz királyhoz intézett tréfás hangú levelet adott át nekik. Ez a levél ugyan sohasem került rendeltetése helyére, de ezzel sikerült elérni Simonyinak azt, hogy tovább nem zaklatták. Reggel a fáradalmak okozta mély álomból fölébredve csak homályosan tudott visszaemlékezni az éjjeli jelenetre.

A következő nap elárverezték a gyógyszertárt, szekereket és a többi zsákmányt. Több mint húszezer forint gyűlt be aranyban s ezüstben, a mi aztán lehetővé tette, hogy Simonyi ellátthatta embereit élelemmel, nem kellett szükölködniök a huszároknak, sem arra nem szorultak, hogy erőszakosan szerezzenek maguknak élelmet, a mi amúgy is veszélyes helyzetüket még veszélyesebbé tette volna. Így azonban a zsákmányból megmaradt 120 lóval és a Ferdinánd főherczeg által Ulmból való menekülésekor hátrahagyott négy ágyúval egyetlen egy főnyi veszteség nélkül megérkeztek Nürnbergen és Baireuthon át Eger városába, hol már kipihenve várta őket ezredük. A bajor földön való átvonulásuk alatt csak egy helyen akarták feltartóztatni őket, de a négy ágyú megszólalására vége lett az ellenséges föllépésnek.

Gróf Wartensleben 1807 április 20-án nagytapolcsányi hadi-

szállásán adott hivatalos bizonyítványt Simonyinak az 1805-iki háború alatti vitézségéről, de csak néhány szóval hivatkozik a 40 chasseur elfogására s a gyógyszertár, 25 szekér és 140 ló zsákmányul ejtésére. Annál szebb az általános jellemzés, melyben elmondja Simonyiról, hogy békés időben igazságszeretetével, legjobb erkölcsi karakterével és fáradhatlan szorgalmával, háborúban pedig pihenést nem ismerő buzgalmával, egészen különös (ganz besondere) s általánosan elismert bátorságával, kiváló eszélyességével és hőslelkű rettenthetlenségével tüntette ki magát.[1]

Az austerlitzi ütközet, hol Napoleon császárrá koronáztatásának (1804 deczember 2.) egy éves fordulóján leverte a sokkal nagyobb számú egyesült orosz-osztrák sereget, végleg eldöntötte az 1805-iki három hónapos hadjáratot s már deczember 26-án a békét is megkötötték Pozsonyban.

A több mint három évig tartó béke alatt valahára alkalma nyilt Simonyinak, hogy több időt töltsön rég nem látott hazájában. A huszárezredet 1807-ben Csehországból Nagy-Tapolcsányba és vidékére helyezték át; Simonyi a hontmegyei Drégely helységben volt állomáson. Innen többször ellátogatott szülőföldjére, bárói diplomáját is bemutatta s kihirdettette Szabolcsmegye 1807 június 1-én Nagy-Kállóban tartott közgyűlésén és elhelyezte a megye levéltárában, egyszersmind magyar fordításban másolatot vett a megyétől. Megjelent továbbá az 1807-iki budai országgyűlésen, hol a legnagyobb örömmel fogadták az elhíresült vitézségű huszárt. Családja érdemesebb tagjaival is kereste az ismeretséget.

1809-iki háború ismét Csehországban találta Simonyit.

Vége lett a teplitzi fürdőn töltött szép napoknak, hol megismerkedett a weimari nagyherczeggel. A ki azonban felejthetetlenné tette előtte az itteni tartózkodást, az «az angyali szépségű Nina» volt, egy drezdai német báró leánya, a ki «a világban látott szépek között talán a legszebb s legkellemesebb leány» volt. «De ennek is — valamint mindennek vége lett!!»[2]

[1] Pecséttel ellátott eredetije a M. N. Múzeum könyvtárában.

[2] Nagy Pál id. m. 110. l.

A prágai vígságokat is meg kellett szakítani, midőn a gróf Bellegarde parancsnoksága alá rendelt ezred február 24-én útnak indult Saaz felé, hol márczius 10-én gyülekezett össze a hadtest.

Április elején lépte át a Károly főherczeg vezérlete alatt levő hadsereg a bajor határt, hova április 10-én a Blankenstein-huszárezred is bevonult. A Regensburg környékén április 19—22-ike közt folyt csaták elvágták Károly főherczeget Bécstől, úgy hogy kénytelen volt Csehország felé vonulni. A Morvamezőn gyűjtötte össze seregét, miközben Napoleon május 15-én benyomult a védelem nélkül maradt Bécsbe.

Egy hét mulva, május 21—22-én folyt le a híres asperni ütközet, melyben Károly főherczeg az egyszer már-már szétugrasztott seregével, a francziák jóval nagyobb erejével szemben a rendkívül makacs kitartással folyt két napos véres viaskodás után kicsikarta ugyan a győzelmet, de már nem volt módjában kiaknázni. Mégis nagy volt erkölcsi hatása, mert az volt az első csata, mely nem Napoleon diadalával végződött. Csorba esett a legyőzhetlenség nimbusán.

Simonyit a hivatalos jelentés, mint gróf Thürheim mondja, a bátrak legbátrabbjai közt említi meg.[1]

16 lovasezred volt herczeg Lichtenstein vezérlete alá rendelve, köztük a Blankenstein-huszárezred is, melynek őrnagya, Wieland György kevéssel előbb alezredes lett, helyébe a második őrnagy, gróf Blankenstein Henrik lépett, így betöltetlen levén a második őrnagyi tisztség, osztálya Simonyi parancsnoksága alá került.

Gróf Wartensleben a huszárjaiból és a Riesch-dragonyosezredből álló dandár parancsnoka azt a rendeletet adta Simonyinak, hogy rögtön teljes erejével oldalban támadja meg az ellenséget, a mint látja, hogy a dandár a francziák ellen megy. Simonyi a sík mezőn átvizsgálta az ellenséges haderő állását s 60 századot olvasott meg az elől levő lovashomlokzatban; tüstént Wartenslebenhez nyargalt tehát s értesítette őt a francziák erős állásáról. Erre 30 ágyúval kezdtek a franczia lovasságra tüzelni, mely egy ideig állta a tüzet, de aztán hátrálni kezdett,

[1] Die Reiter-Regimenter der k. k. öst. Armee. Bécs, 1862. II. köt. 152. l.

mire Simonyi is közéjük vágott. Ez alatt a gyalogság is előnyomult, melyből három zászlóaljat közbe fogtak a franczia vasasok s készületet tettek, hogy a gyalogság sorai közé törnek. Ekkor Wartensleben kardjával int Simonyinak, ki a francziák háta mögé kanyarodik s a vasasok most se előre, se hátra nem tudnak mozdulni. A kardcsapások azonban nem fogtak a vasvérten; csak úgy tudtak erőt venni a «vasbőrű francziákon», hogy lovaikat kezdték szurkálni; a vasasok egymásután kezdtek lovaikról lefordulni s nem hogy fölkelni, de még mozdulni is alig tudtak. Erre aztán visszavonultak, miközben Simonyi térde összeakadt egy franczia vértes térdével, mely csaknem összezúzta.

Alig szedte össze embereit, a francziák este 8 óra felé Liechtenstein csapataira rontottak. Wartensleben fogadta huszárjaival a támadókat, miközben Simonyi jó előre húzódva, oldalt vágott közéjük. A felgyújtott Aspern és Esslingen lángjai mellett makacs és véres viaskodás fejlődött ki, melynek csak az éj sötétsége vetett véget. A franczia lovasságot visszaszorították, egy részét elfogták.

Másnap (május 22.) virradatkor kiújult a küzdelem. Napoleon az osztrák sereg centruma ellen vezette főhaderejét; sokáig tartó heves küzdelem támadt, mely végre is az ellenség visszavonulásával végződött. E küzdelemben fényes szerepe volt a Blankenstein-huszároknak, kik a franczia lovasság balszárnya ellen intézett támadásukkal megszabadították a Rohan-gyalogezredet szorongatott helyzetéből. Simonyi is kivette a részét a diadalban.

A már ismert oldalbevágásaival annyira kitüntette magát, hogy Károly főherczeg azt izente hadsegédével: «mondja meg annak a fakó lovú tisztnek, jól látom, mit csinál». Lichtenstein a kezét rázta meg viaskodás közben. Egy másik tábornok pedig neve után kérdezősködött, hogy bizonyítványt adhasson Simonyi vitézségéről, a melylyel érdemeket szerzett a Mária Terézia-rend megnyerésére. «Már van Mária Terézia-keresztem» — válaszolt röviden Simonyi.[1]

[1] Nagy Pál id. m. 110—113. l. — Vas Gereben: Régi képek. 1856. I. k. 155—156. l. — Gr. Thürheim A. id. m. II. k. 151—152. l.

A jutalom azonban nem maradt el az asperni hősiességért. Őrnagyi ranggal tüntették ki Simonyit. Sok tábornok és törzstiszt előtt maga Károly főherczeg fejezte ki elismerését. «Örvendve láttam Önt az ütközet alatt, hogyan küzdött csapataival s meggyőződtem, hogy igazi lovas katona; ezután is egész bizalommal és méltán számolok Önre.»[1]

A Hessen-Homburg huszárezred őrnagya lett. Ez volt a korábbi Graeven-ezred, melynek tulajdonosa báró Graeven Márton vezérőrnagy halála († 1790) után 1791-ben báró Vécsey Siegbert altábornagy, ennek 1802 július 30-án történt halála után pedig 1803-tól 1829-ig Fridrik, hessen-homburgi tartományi gróf volt. Ennél az ezrednél tett kisérletet több mint két évtizeddel előbb Simonyi, hogy megkezdje dicsőséggel teljes huszári pályáját s állandóan megmaradt ennél az ezrednél másik két évtizeden át. A wagrami ütközetet már mint a Hessen-Homburg huszárok őrnagya harczolta végig s talán sohasem ragyogott oly fényesen hősiessége és rettenthetlen bátorsága, mint ekkor, midőn a visszavonuló hadsereg fedezete végett a tajai híd védelmével bízták meg.

NAGY GÉZA.

[1] Nagy Pál id. m. 113. l.

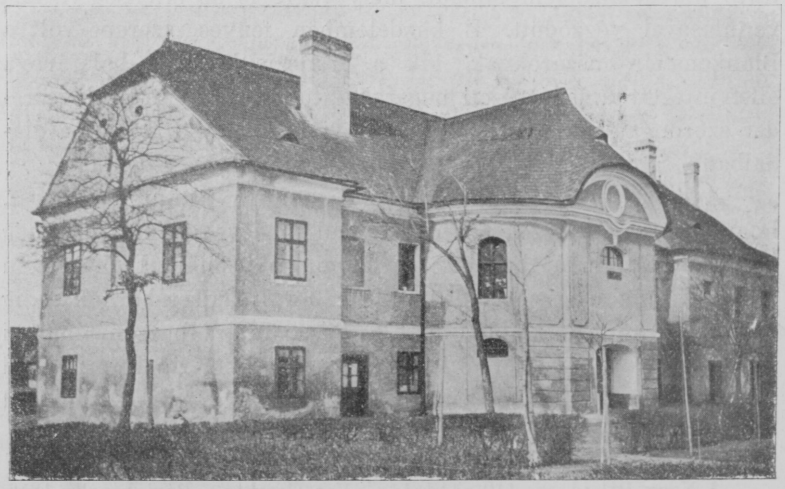

A nagyváradi huszárkaszárnya.
Simonyi egykori lakóhelye.

AZ ERDÉLYI HÓDOLTSÁG ÉS VÉGVÁRAI.

(Második közlemény.)

A tudatos védelmi politika első szárnypróbálgatásai annyiban mindenesetre értékes kisérletek voltak, hogy a fejedelemség területi épségének biztosítására szolgáló eszközök természetét általánosságban meghatározták. Az államhatalom legközelebbi feladata tehát a határvédelmi intézkedések tervszerű továbbfejlesztése lett volna, mert a pénzügyi egyensúly helyreállítása s Erdély gazdasági megerősödésével kapcsolatosan a lappangó politikai ellentétek teljes kiegyenlítődése csakis ez alapon volt remélhető. Erdélyt jelenlegi nemzetközi helyzete feltétlenül helyi politikára utalta s így minden olyan kisérlet, mely Erdélyt a kivánatos semleges politikai magatartás korlátainak félretolásával szereplő külpolitikai tényezővé kivánta emelni, elsősorban a fejedelemségre volt káros visszahatással. Erdély passziv politikai álláspontjának szükségességét azonban Bornemisza Annán kívül [1] jóformán senkisem ismerte fel. Innen van az, hogy midőn a magyarországi elégületlenek (az ú. n. interessatusok) Apaffit felszólitották,[2] hogy mindinkább erősbödő mozgalmukat a fejedelemség erkölcsi súlyával és a porta közreműködésének megszerzésével fedezze, illetőleg támogassa, Erdély vezető politikusai elvileg egyértelműen hozzájárultak az interessatusokkal való szoros kapcsolat megteremtésének eszméjéhez,[3] sőt Apaffi a porta

[1] Bornemisza Anna 1667. febr. 24-iki lev. Teleki Mihály lev. IV. 37—38. ll.

[2] V. ö. Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. I. 105—107. ll.

[3] Pl. Teleki Mihály 1667 febr. 27-iki (Teleki Mihály lev. IV.. 45.), Bethlen János márcz. 2-iki (U. ott IV. 48—49.), Bethlen Miklós ugyanazon

hozzájárulásának biztosítása végett kész volt a partium feláldozására is.[1]

A porta azonban, melyet Apaffi a nagyszabásúnak igérkező terv lényegéről és részletéről sietett tájékoztatni,[2] egyáltalában nem osztozott a rendek vérmes felfogásában; hadi erejét ez idő szerint a velenczei háború teljesen lekötvén, óvakodott külpolitikai bonyodalmak felidézésétől,[3] de egyébként sem látta szükségét oly mozgalom támogatásának, mely végső eredményben Erdély hatalmi állásának megerősödésére vezetett volna. Erre mutatott a porta kitérő válaszán kívül[4] egyrészt az Erdélyből kimenekült Zólyomi Miklós ügyének felkarolása,[5] kétségkívül azzal az utógondolattal, hogy vele alkalomadtán Erdélyre nyomást gyakoroljanak,[6] másrészt a határkérdések rendezésének újból előtérbe nyomulása is, melyet leginkább épen a hódoltságiak sürgettek[7] s végül a hódoltatások felújulása. Igaz ugyan, hogy végrehajtott behódoltatás nem fordult elő,[8] s így nem látszott lehetetlennek, hogy a gyulafehérvári országgyűléstől (ápr. 20—28.) kiküldött bizottság[9] a határkiigazítást sikeresen keresztül viszi, de csakhamar kitünt, hogy a porta felfogása a

napról kelt lev. (U. ott IV. 50—51. ll.), Bánffy Dénes márcz. 15-ki levele. (U. o. IV. 54—59. ll.)

[1] «Hogy urunk semminek tartja az végbeli dolgokat, bizony szomorúan értem, mert látom, elvesz ez haza.» Bánffy Dénes 1667 márcz. 22-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 56. l.

[2] Baló László utasítása 1667 márczius 22-ről. Erd. Orsz. Eml. XIV. 236—40. ll.

[3] L. erre a nagyvezér válaszát. Erd. Orsz. Eml. XIV. 278. l.

[4] «Certe negotium illud optimum fuit, sed non est modo tempus ejus.» A kihaja bég felelete. U. o. XIV. 279. l.

[5] Zólyomi ügyére Bethlen: I. 313—19. ll. Erd. Orsz. Eml. XIV. 38—41. ll. Teleki Mihály lev. IV. k. VII—XII. ll.

[6] Jellemző e tekintetben Zólyomi egyéb kijelentése. Naláczy 1667 júl. 20-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 147. l. Azonfelül Naláczy júl. 7-iki levele. U. o. IV. 140—41. ll.

[7] Olasz Ferencz 1667 június 7-iki lev. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 360. l.

[8] Bánffy Dénes 1667 május 19-iki levele. (Teleki Mihály lev. IV. 113. l.) pl. csak ilyen hirekről szól.

[9] Utasításuk június 6-ról. Erd. Orsz. Eml. XIV. 268—69. ll.

hódoltság területi elhelyezkedésének tekintetében még mindig változatlan, sőt a fejedelemség részéről eddig foganatosított védelmi intézkedések jogosultságát is tagadja.[1]

A felsorolt jelenségek közt tényleg fennálló összefüggés felismerésére azonban sem Apaffi, sem környezete nem voltak hivatottak; ez az oka annak, hogy Erdély helyzetének és a fejedelemséget a portához fűző új közjogi viszony jellegének teljes félreismerésével, az interessatusok ügyének felkarolását továbbra is sürgős politikai szükségnek minősítették s az eshetőségek egyoldalú értékelése alapján, készek voltak ennek az eszmének az összes függő kérdéseket (adó, határ) alárendelni. A porta magatartása azonban, melyet 1667 őszén beküldött követségükkel[2] a magyarországi beavatkozás tekintetében újból befolyásolni igyekeztek, ismét elutasító volt. A kihaja szerint «a fejedelem hagyjon békét annak az dolognak, mert annak most nincsen ideje . . . Akkor kellett volna azt megindítani, mikor mi is talpon voltunk;»[3] a nagyvezér viszont a megkötött és érvényben lévő békére hivatkozott, melynek megsértését indokolatlannak tartotta.[4] Bárminő formában történt is tehát a visszautasítás, kétségtelen volt, hogy a porta az Erdélylyel való együttműködés jelentőségét egyáltalában nem értékeli; mivel pedig arra, hogy Erdély esetleg saját erejére támaszkodva tegyen kisérleteket az interessatusok érdekében, ez idő szerint gondolni sem lehetett, újból előtérbe nyomult a védelmi politika fentartásának szüksége, mint elsőrendű államérdek.

A határvédelmi intézkedések teljes végrehajtásának, illetőleg

[1] «Az váradi vén kutya passa reá nem jüve az terminusra, sőt azt írja nekem, hogy az kajmakámtul oly parancsolatot hoztak, . . . hogy az egész Váradhoz megholdolt vármegyék Erdélytül elszakadjanak; Somlyó, Cseh, Sebes sem állhat meg.» Bánffy 1667 jún. 8-ki levele Teleki Mihály lev. IV. 124. l. Utóbb híre járt, hogy a váradiak «Bácsot akarták s Szucsákot megrabolni» (1667 okt. 8-iki lev. U. o. IV. 196.), majd pedig, hogy Gyalu és Bánffyhunyad is veszedelemben forog (okt. 24-iki lev. U. o. IV. 207.), de tényleges hódoltatásra nem találunk.

[2] Inczédi Pál részére adott utasítás 1667 okt. 9-ről. Erd. Orsz. Eml. XIV. 284—85. Egyéb iratai U. o. XIV. 286—91. ll.

[3] Inczédi jelentése 1667 nov. Erd. Orsz. Eml. XIV. 290—91. ll.

[4] Bethlen: Hist. rer. Transsylv. I. 390—91. ll.

továbbfejlesztésének ügye a hódoltató törekvések kapcsán került napirendre. Erdély nyugati részében a határkiigazítás évek óta függő kérdés volt, melynek végleges megoldása állandóan késett; a hódoltságiak közvetlen beavatkozását felidéző okok ennek következtében még mindig fennállottak, sőt egyes határvárak emelésével gyarapodtak is. A hódoltatás legközelebbi czélja kifejezetten Kolozs-, Doboka- és Belsőszolnokmegye lévén, a szomszédos hódoltságiak főleg a Sebes-Kőrösvölgy mellékét biztosító Sebesvár felépíttetése ellen emeltek kifogásokat, mely helyzeténél fogva az említett megyék rendszeres behódoltatását lehetetlenné tette.[1] Innen van az, hogy a váradi pasa már 1667 júniusában értésére adta Bánffy Dénes főkapitánynak, hogy Sebesvár «nem állhat meg»[2] s mivel a vár erősítési munkálatai ennek ellenére tovább folytak, a váradi kajmakám «szörnyen» fenyegetőzött, hogyan meri Bánffy Sebesvárát építeni.[3] «Hamis informatiojok» a porta tiltakozását is maga után vonta s bár Apaffi szerint csupán «az sebesvári palánk és istállók építésé»-ről van szó,[4] a kajmakám maga is azt javasolta, jóakaratúlag, a fejedelemnek, hogy az összeütközés elkerülése végett «ha csak mi épületre való fa leszen is ott, hordassa el».[5] Erre a fejedelmi udvar természetesen nem volt hajlandó s a budai pasa követének, ki a váradiak vádja alapján hasonló értelemben fordult Apaffihoz, röviden azt válaszolta, hogy Várad határában palánkot nem építettek, mert «Sebesvára erdélyi határban vagyon».[6] Bár ezen jogosulatlan követelések visszautasítását indokolttá tette azon körülmény, hogy a váradiak nem sokkal utóbb Zsobok és Farnos kolozsmegyei községeket behódoltatták,[7] az udvar mégis szükségét látta annak, hogy a budai pasát külön is tájékoztassa a kérdés lényegéről. Sebesvár — úgymond — «Várad-

[1] V. ö. Bánffy Dénes 1669 jan. 16-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 416. l.
[2] Bánffy Dénes 1667 jún. 8-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 124. l.
[3] Bánffy Dénes 1668. ápr. 2-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 286. l.
[4] Bánffy 1668 máj. 15. lev. Teleki Mihály lev. IV. 294. l.
[5] Bánffy 1668 máj. 16-iki levele. U. o. IV. 296. l.
[6] Naláczy 1668 máj. 22-iki levele. U. o. IV. 299. l.
[7] Bánffy Dénes 1668 máj. 31-iki lev. U. o. IV. 308. l.

tól igen messze vagyon . . . sokkal közelebb Kolozsvárhoz, mint Váradhoz»; «nyilvánvaló nagy hazugság» tehát azon állítás, hogy «Várad határán és ellenében volna Sebesvár». A várban mindenkor «vitézlő rendek» laktak s nem is Várad török kézre jutása után épült, mint hiresztelik; egyébként pedig az a rendeltetése, hogy a környékbeli lakosságot «az sok tolvajok miatt» megoltalmazza.[1]

Előrelátható volt s a következmények igazolták is, hogy e magyarázatok a török hódító politikáját nem módosítják; a hódoltságiak a területi elhelyezkedés kérdésében a Piri-féle deftert vették alapul s jóllehet Bánffy Dénes figyelmeztette a váradi pasát, hogy «azon registrumban vadnak oly faluk, kik Vásárhelyen is belől vadnak, némelyike Meggyes mellett van,»[2] a pasa a defter adatait hiteleseknek jelentvén ki, Kolozs-, Doboka-, Belső- és Középszolnok- és Krasznamegyék bejegyzett községeitől a kirótt adó pontos beszolgáltatását feltétlenül megkövetelte,[3] sőt türelmetlenül sürgette a budai vezér újból való beavatkozását is Sebesvár leromboltatása kérdésében. A budai pasa követei 1669 januáriusában néhány váradi török kiséretében meg is jelentek a fejedelmi udvarban azzal a parancscsal, hogy Sebesvárát, melyet szerinte a Váradhoz tartozó hódoltsági területre építettek, Apaffi haladéktalanul leromboltatni köteles.[4] A fejedelem a jan. 25-re összehívott gyulafehérvári országgyűlés tudtával[5] megkisérelte ugyan a pasa aggodalmait eloszlatni,[6] de midőn a váradi pasa újabb leveléből félreismerhetetlenül kitűnt, hogy követelésök elől kitérnie nem lehet,[7] Sebesvár lerombolá-

[1] 1668., közelebbi dátum nélkül. Törökmagyarkori Államokmt. VII. 486—88. ll. Hasonló értelemben írtak a tanácsosok javaslatainak megfelelően (Törökmagyarkori Államokmt. IV. 418—22. és 424—26. ll.) a kajmakánnak. L. azonfelül Szilágyi S.: id. tan. Rajzok és tanulm. II. 163—164. ll.

[2] 1668 nov. 20-iki utasítása. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 434. l.

[3] Deczember 4-iki levele Bánffy Déneshez. U. o. IV. 438—39. ll.

[4] Bethlen: I. 416—17. ll. Bánffy Dénes 1669 jan. 16-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 416. l.

[5] Erd. Orsz. Eml. XIV. 53—55. ll. és Bethlen: I. 417—18. ll.

[6] 1669 jan. 31-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 441—442. ll.

[7] A pasa 1669 febr. 3-iki levele. U. o. IV. 442—43. ll.

sát elrendelte. Bánffy Dénes azonban arra hivatkozva, hogy a váradiak «gyakran kicsapnak Kraszna, Szolnok vármegyékre,»[1] a fejedelmi parancs végrehajtásával egyelőre késett[2] s csak Apaffi ismételt rendeletére[3] romboltatta le a várat.[4]

Bár az erdélyi közvéleményt erősen foglalkoztatták a magyarországi mozgalmak, sőt Apaffit állítólag inkább érdekelte «az magyarországi dolgoknak Zrinyi Péter urammal alattomban való tractálása», mint «azoknak az végbeli állapotoknak eligazítása», a hódoltság továbbterjeszkedésének korlátozására szolgáló intézkedések foganatosításának elodázhatatlan szükségét mégis felismerték. Kétségtelennek látszott ugyanis, hogy a behódoltatásokban tudatos rendszer, határozott tervszerűség érvényesül s czélja tulajdonképen nem annyira a hódoltsági terület mindenáron való kibővítése, mint inkább a nagyjövedelmezőségű sóbányahelyek megszerzése.[5] Sebesvár leromboltatásának lefolyása azonban eléggé beigazolta, hogy Erdély területi épségének biztosítása várrendszer kifejlesztésével sem lehetséges, mert abban a porta sérelmet lát; ez az oka annak, hogy az 1669 június 25-iki gyulafehérvári országgyűlés, némileg a régi magyar harczmodorra emlékeztetően, a Kolozsvár és Dés környékén (Csatány, Szinye) behódolt, de ekkor pusztán álló helységek újból való betelepítését eltiltotta, mert ellenkező esetben a «török annak alkalma-

[1] Székely László 1669 márcz. 28-iki lev. Teleki Mihály lev. IV. 442. l.

[2] V. ö. Wesselényi Pál 1669 márcz. 27-iki (Teleki Mihály lev. IV. 439.) és Szentpáli János márcz. 28-iki leveleit. (U. o. IV. 440—441. ll.)

[3] 1669. márcz. 24-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 443—44. ll.

[4] Apaffi 1669 máj. 8-iki levele. Erd. Orsz. Eml. XIV. 421—22. A fejedelem azután legalább annyit óhajtott kieszközölni, hogy engedjék meg neki ugyanott «csak marhák tartására valami istállók» felépíttetését. A porta azonban ezt sem engedélyezte, azzal a kifogással, hogy Apaffy az Erdélyben levő «sok erős várakkal és kastélyokkal megelégedhetnék.» A kajmakám 1662 májusi lev. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 448—49. ll. Szilágyi S.: id. tan. Rajzok és tanulm. II. 164. l.

[5] Székely László 1669 márcz. 20-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 437—38. ll. Az eperjesi értekezletre nézve, melyen Erdély is képviselve volt, l. Pauler Gy.: id. mű I. 230. s köv. ll. Bethlen: I. 422. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. XIV. 59—60. ll.

V. ö. Erd. Orsz. Eml. XIV. 60—61. ll.

tosságával beljebb-beljebb fogna hódoltatni». Egyúttal felhatalmazta a kolozsvári főkapitányt, hogy a további foglalásoknak «fegyverrel is resistálhat», mivel «mind az természetnek, mind penig az törvénynek rendi megengedi a defendát», sőt a szükséghez képest a szomszédos megyék hadierejét is igénybe veheti.[1] Ezen határvédelmi rendelkezések a török túlhatalommal szemben természetesen nem birtak jelentőséggel. Jellemzi a viszonyokat, hogy midőn Bánffy Dénes már július 8-án azt jelentette, hogy a váradiak Bikál kolozsmegyei községet feldúlták s oly tömegben nyomulnak Erdélybe, hogy Dés behódoltatását befejezett ténynek lehet tekinteni,[2] a fejedelmi tanács felfogása még ekkor is megoszlott a legközelebbi teendők kérdésében; s bár a gyulafehérvári végzések végrehajtásának időszerűségét általában beismerték, a jelenlegi helyzet alapján inkább javasolták a békés megegyezést.[3] Mivel a váradi pasa a területi elhelyezkedés tekintetében a Piri-féle deftert vette irányadóul[4] s mivel a határsértések és hatalmaskodások állandóan napirenden voltak,[5] a rendek panaszaikkal közvetlenül a portához fordultak,[6] mely szokásához híven, sérelmeik orvoslását megigérte,[7] a nélkül azonban, hogy megfelelő intézkedésekről gondoskodott volna. Annyit megtettek ugyan, hogy a váradi ejalet élére új pasát helyeztek,[8] de mint a következmények mutatták, ez korántsem jelentette egyúttal a rendszer megváltozta-

[1] Az országgyűlési végzések Erd. Orsz. Eml. XIV. 423—25. ll.

[2] Július 8-iki lev. Teleki Mihály lev. IV. 502. l. Ugyanazon napról hasonló tartalommal Bethlen Gergelynek. (Eredetije gr. Bethlen Gábor keresdi levéltárában.)

[3] V. ö. Bánffy Zsigmond, Béldi Pál, Bethlen Farkas, Haller János véleményeit 1669 július 14—15. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 450—454. ll.

[4] Aug. 4-iki válasza Apaffinak. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 455—56. ll.

[5] L. Apaffi levelét a budai pasához 1669 aug. 23-ról. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 460—61. ll.

[6] 1669 okt. 1—8-ról kelt okiratok. U. o. IV. 462—66. ll.

[7] Naláczy István 1669 decz. 27-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 626. l.

[8] Naláczy 1670 jan. 26-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 58. l. és Bánffy Dénes jan. 22-iki lev. U. o. V. 46. l.

tását is; mert ha a határvillongások száma a Biharmegyével határos erdélyi részekben jelentékenyen csökkent is,[1] hódoltató törekvésök annál fokozottabb mértékben nyomult előtérbe *Zarándmegye* területén.

Zarándmegye keleti (hódolatlan) fele Borosjenő török kézre jutása óta (1658) a hódító török politika állandó czélpontja volt.[2] A Halmágy-vidéki községek behódolását Piri defterére hivatkozva már 1661-óta sürgették,[3] de követelésök végrehajtását mindezideig sikerült ellensúlyozni, úgy hogy kisebb jelentőségű kisérletektől[4] eltekintve, Erdély területi épségét e részeken közvetlen veszedelem látszólag nem fenyegette. Annál nagyobb riadalmat keltett 1670 januáriusában azon hír, hogy a jenei törökök «Halmágyot és mellette való falut (Lésza-Leasa) elrablották s megmondották, ha két hét alatt be nem hódolnak, egész Fejérvár széléig», Dupapiatráig, «mind elrabolják őket»,[5] «sőt Hunyadvármegyének is izentek».[6] A temesvári pasa a történtek felett sietett ugyan sajnálatát kifejezni, kérve a fejedelmet, hogy «az portára . . . azt meg ne írja»,[7] mert a határsértés megtorlás nélkül nem marad,[8] Apaffi mind a mellett beküldte jelentését a portára,[9] honnan február végén egy kapucsi agát küldtek

[1] A váradiak 1670 januáriusában vágtak le Diószegen nyolcz sebesvári katonát. (Naláczy 1670 jan. 15-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 22.) Ugyanazon év augusztusában Kalotaszeg vidékén néhány embert elraboltak. (Bánffy 1670 aug. 19-iki lev. U. o. V. 340. l. és Bethlen: II. 54. l.)

[2] A részletekre l. Márki S.: Aradmegye tört. II. 116. s köv. ll.

[3] Bethlen I.: Hist. rer. Transsylv. I. 88—89. ll.

[4] V. ö. 1663-ra: Török-magyarkori Államokmt. IV. 86—87. 1664-re: U. o. IV. 177—78. 1665-re. U. o. IV. 188., 230., 252., 1667-re: U. o. IV. 323. l.

[5] Bánffy Dénes 1670 jan. 14-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 19. l. Erre vonatkozik Apaffy jan. 15-iki levele. U. o. V. 20. és a hunyadmegyei czirkálók jan. 9-iki jelentése, melyből kitűnik, hogy az eset jan. 7-én történt. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 469—70. ll. L. még Márki: II. 123—24. ll.

[6] Naláczy István 1670 jan. 15-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 22. l.

[7] Székely László 1670 jan. 22-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 45. l.

[8] A jenei kajmakám hódoltató levelére Bánffy Dénes jan. 22-iki lev. U. o. V. 46. l. A pasa álláspontjára l. Naláczy István jan. 27-iki lev. U. o. V. 60. l.

[9] 1670 jan. 13-ról. Erd. Orsz. Eml. XV. 89—90. ll.

Erdélybe «minden dolgoknak eligazítására és végére való menetelire».[1] Az aga márczius 30-án már Gyulafehérvárt volt[2] s bár a fejedelem panasztételének jogosultságáról alkalma volt meggyőződnie,[3] a döntést mégis a temesvári és váradi pasáktól beszerzendő közvetlen informácziótól tette függővé.[4] Ezzel azonban a határkiigazítás kérdésének sorsa természetesen el is dőlt, mert hiszen előrelátható volt, hogy a hódoltságiak a vádat megfordítva, eljárásukat az erdélyiek állítólagos túlkapásaival fogják indokolni.[5] A jeneiek valóban készülődtek is sérelmeiket a porta elé terjeszteni s a hódoltsági határok végleges megállapítását azon portai végzés alapján kivánták, mely «Halmágyot az Körössel együtt nekik adta».[6] Így a döntés, a területi elhelyezkedés tekintetében ismét a porta hatáskörébe jutott s kérdés tárgya csakis az lehetett, sikerül-e Erdély álláspontjának jogalapjait a portával elismertetniök.

Apaffi tanácsosai véleményének megfelelően,[7] Baló Lászlót már május végén megbízta a portai követséggel, elsősorban arra utasítván, hogy «az erdélyi végvárakon, úgymint Somlyón és Sebesvárán belől Erdély felől lévő hódoltság» adóját határozott összegben állapíttassa meg a portával; a kirótt adót a fejedel-

[1] Boer Zsigmond jelentése 1670 febr. 24-ről. Teleki Mihály lev. V. 96—97. ll. Székely László márcz. 17-iki lev. U. o. V. 108. l. Boer kapitihaságára Erd. Orsz. Eml. XV. 83—87. ll. több okirat.

[2] Székely levele márcz. 30-ról Teleki Mihály lev. V. 128. l. Balog Máté levele ugyanazon napról. U. o. V. 129. l.

[3] «A temesvári basa levelét látta kapucsia, az kiben írta volt urunknak, panaszt ne tegyen az portán, mert elbocsátja halmágyi rabokat.» Balog levele máj. 1-ről a kapitihának. Erd. Orsz. Eml. XV. 121. l.

[4] Bánffy Dénes 1670 ápr. 3-iki lev. Teleki Mihály lev. V.131. l. és ápr. 2-iki lev. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 474—75. ll. Székely László ápr. 5-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 138. l.

[5] «Ugyanazon tömösvári pasa . . . minket vádol irásának kezdetiben az Jenő és Lippa vidékének elpusztításával» etc. Bethlen János ápr. 2-iki lev. Törökmagyarkori Államokmt. VII. 496. l. és Bánffy Dénes ápr. 3-iki levele. Teleki Mihály lev. V., 131. l. és ápr. 2-iki lev. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 475—77. ll.

[6] Balog Máté 1670 május elseji levele. Erd. Orsz. Eml. XV. 121. l.

[7] Pl. Bánffy Dénes máj. 7-iki és 9-iki levelei. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 484—85. ll.

mek pontosan beszedetnék, Váradra beszolgáltatnák s így a törvénytelen adószedések és határsértések elkerülhetők lennének. A hódoltsági határok esetleges tárgyalása alkalmával Ali hitlevelére hivatkozzék, mely a rendeket tudvalevőleg arról biztosította, hogy «az Váradhoz tartozó jószágon kívül semmi Erdélytől el nem foglaltatik». Ha Erdély egyéb részeiben a hódoltság területi elhelyezkedését illetőleg méltányos megoldást tud kieszközölni, Belényes, Jenő és Lippa vidékén, hol egyébként «az török félelme miatt ma sem birhatja ember jószágát», hajlandó nagyobb engedményekre is.[1] Midőn Baló jún. 24-én Drinápolyba érkezett, akkorra már több váradi törököt is ott talált a fejedelem «és az ország ellen panaszlani».[2] A határkérdés tárgyalása mind a mellett sokáig késett[3] s mikor végre Baló elbocsáttatása alkalmával szó került arról, a nagyvezér kizárólag a hódoltságiak panaszait hallgatván meg, akként döntött, hogy Apaffi «annak az negyvenkilencz falunak hagyjon békét, engedje birni az ocsak agáknak (tartományi főnök), mert — úgymond — ha engedetlenkedik, azt cselekszem Erdélyben, az nagyot kicsinynyé és az kicsint nagygyá teszem».[4]

Az eredményt Erdélyben érthető megdöbbenéssel fogadták. «Rettenetes leszen odaadni oly darab földet egy szóra», írta Bánffy Dénes, de viszont kétségtelen, hogy «veszedelem lehet nem is adni».[5] Az udvar Boér Zsigmond kapitiha jelentése alapján[6] kezdetben bevárandónak vélte a nagyvezérnek a határok megállapítására vonatkozó levelét, de mivel egyrészt a hódoltságiak már készülődtek a Halmágyvidék tényleges behódoltatásá-

[1] 1670 máj. 25-ről Törökmagyarkori Államokmt. IV. 488—91. ll. Szilágyi S.: id. dolg. Rajzok és tanulm. II. 166. l.

[2] Július 6-iki jelentése. Erd. Orsz. Eml. XV. 135—37. ll. Azonos tartalmú levele Naláczyhoz ugyancsak júl. 6-ról. U. o. XV. 137—39. ll.

[3] Baló követségének czélja voltaképen a porta támogatásának megnyerése volt a magyarországi bujdosók érdekében; a tárgyalások elsősorban a körül folytak. L. Baló id. leveleit. U. o. Teleki Mihály lev. V. k. VIII—XVII. ll. Erd. Orsz. Eml. XV. 8—11. ll.

[4] Baló levele Telekihez 1670 aug. 21-ről. Teleki Mihály lev. V. 344—45. ll. Bethlen: II. 46—48. ll.

[5] Aug. 23-ról. Teleki Mihály lev. V. 347. l.

[6] Aug. 20-ról. Erd. Orsz. Eml. XV. 151—152. ll.

hoz,[1] másrészt pedig Kőrösfő kolozsmegyei község birtoka miatt a váradiakkal is újabb ellentétbe jutottak,[2] a rendek az adóbeszolgáltatással kapcsolatban még egyszer megkisérelték a porta álláspontjának módosítását. A Rhédey Ferencznek adott utasítás azonban nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a porta előtt csak általánosságban emeljen panaszt a határok megsértése miatt, «ad particularia semmiképpen ne condescendáljon». «Megmondhatja ő kglme, az országot akarják Váradhoz foglalni, mivel az ország hét vármegyéből áll s annak hatát akarják elvenni». Pedig tulajdonképen «Biharvármegye sem volt Váradhoz való, hanem csak bizonyos számú faluk, annál inkább a többi vármegyék nem is függtenek soha Váradtól, azoknak külön tisztei voltak, vadnak ma is».[3] Mind a mellett, ha követelik a Piri-féle defterbe bejegyzett falvaknak behódolását, arra csak az az egy felelet lehet, hogy «hatalmas császáré az egész ország s azoknak élete és mindene; de ha azok az faluk mind oda adóznak, soha bizony az erdélyi adó ki nem telik, mert egész Erdélyben csak három vármegye, úgymint Fejér-, Torda-, Küküllővármegye vagyon, a ki attól az regestrumtól épen maradott». Minthogy azonban kétségen felül állott, hogy a porta feltétlenül ragaszkodik joghatósági határainak kiterjesztéséhez, Apaffi a hódoltságot a XVI. századi területi elhelyezkedés korlátai közé kivánta szorítani; sőt végső esetben a kérdéses 49 falu átengedésétől sem vonakodott volna, de úgy, hogy «az a negyvenkilencz falu egy csoportban határoztassék meg», mert — úgymond — «ha az felirás szerint kezdik az jenei vitézek birni, az mely faluk fel nincsenek írva s imitt-amott közbe-közbe vadnak, mivel nekik senki sem adta, nem tartozunk vele, hogy birniok is engedjük és egy örökkévaló veszekedés következik belőle».[4]

A határkiigazítás kérdésében azonban Rhédey követsége

[1] Kapi György 1670 szept. 7-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 349. l.

[2] A pasa 1670 aug. 21-iki lev. Erd. Orsz. Eml. XV. 159—61. ll.

[3] 1670 szept 26-ról. Törökmagyarkori Államokmt. VII. 502—503. ll.

[4] Szept. 25-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 497—99. ll. Erd. Orsz. Eml. XV. 13—14. ll.

sem tudott eredményt felmutatni; törekvéseit mindenekelőtt a portán tartózkodó hódoltságiak igyekeztek ellensúlyozni,[1] de ettől eltekintve, a területi elhelyezkedésre vonatkozó fejedelmi javaslat magát a nagyvezért is közelről érintette, mert Rozsnyai szerint Jenő körül «vadnak oly faluk, kiket a vezér apja conferált volt holmi mecsetekhez».[2]

A döntés egyébként a szultán távolléte miatt[3] hónapokig késett s bár közben a követek «sok öreg embereknek, száz esztendősöknek is fassiójokat megforgatták» sok munkával, hogy «az Körösbeli falukat» visszanyerhessék s igényeik jogosultságáról a portát meggyőzzék,[4] ott a felfogás változatlanul az volt, hogy «az mely negyvenkilencz falukat hatalmas császárunk egyszer az jenei vitézeknek adott, abban változás immár nem lehet».[5] Midőn Rhédey februárius elején ezzel a jelentéssel Gyulafehérvárra visszaérkezett,[6] itt nem annyira a visszautasitás rideg ténye, mint inkább a hódoltsági határok szabatos megállapitásának elhalasztása keltett aggodalmat. A bemutatott regestrum[7] tanúsága szerint ugyanis «azokat az negyvenkilencz falukat is oly formán iratták fel . . ., hogy közben-közben sok falukat elhagyván és azonban beljebb egész Dupapiatráig és az Kajántorokig írván fel némely falukat, azoknak alkalmatosságával akarják az többit is, az melyeket kiadtak az regestrumból, elfoglalni».[8]

Mivel Rhédey jelentését nem sokkal utóbb külön portai követ is megerősitette,[9] a fejedelemtől márcz. 9-re összehívott

[1] Bethlen: Hist. rer. Transsylv. II. 55. l. Erd. Orsz. Eml. XV. 14. l.

[2] Jelentése 1670 nov. 11-ről. Teleki Mihály lev. V. 397. l.

[3] Rozsnyai Dávid nov. 16-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 405. l. és Bethlen: II. 56. és 152. ll.

[4] Rozsnyai önéletrajza. (Tört. maradv. 341. l.)

[5] Apaffi 1671 febr. 11-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 458. l. Rozsnyai tört. maradv. 341. l. Bethlen: II. 152—53. ll.

[6] Levele 1671 febr. 1-ről. Teleki Mihály lev. V. 447. l. Bethlen: II. 152—54. ll.

[7] A falvak nevei és adózása közölve Teleki Mihály lev. V. 457—58. ll. nagy részöket nem lehet felismerni.

[8] Apaffi id. febr. 11-iki levele után. Teleki Mihály lev. V. 457. l.

[9] Bethlen: Hist. rer. Transsylv. II. 153-54. ll. Törökmagyarkori

fogarasi országgyűlés[1] újabb követküldésre szánta el magát, hogy a portát azzal némi engedékenységre birja, vagy ha ez nem volna lehetséges, legalább a homályosan fogalmazott portai végzést olyan értelemben módosíttassa, hogy a kérdéses Halmágy-vidéki községek átengedésével a hódoltság és Erdély joghatósági határai szabatosan megállapíttassanak. Egyidejűleg a jenei pasát is felszólították, hogy a behódoltatást egyelőre tartsa függőben, «az míg az fényes porta . . . az dolgot igazításban veszi».[2] A követséget azonban, melyet Daczó János vezetett,[3] a portán még fogadni is alig akarták.[4] «Kiszidogata előle az vezér — írta Daczó Telekinek — rettenetes haragjok vagyon mind a fejedelemre s mind az országra; még csak az tihaja sátorából is kihajtának tegnap az nagy esőben, mindenütt böcstelenitnek, hazugoknak mondanak».[5] A nagyvezér az erdélyiek követi előterjesztéseire mindössze annyit válaszolt, hogy «az követek írják meg sietséggel az erdélyi fejedelemnek s az országnak, hogy írják meg akaratjokat: engedik-e a tefterben beírt falukat az jenei vitézeknek engedni, vagy nem?»; a hadak készen állanak s elhigyjék, hogy azokat Erdély végső romlására fordítják; «azért ők okai veszedelmünknek ne legyenek, hanem az mi szófogadatlanságunk».[6] A követek azonban annyi engedményt mégis észlelni véltek, hogy a porta a Halmágy-vidéki községeket «talám nem úgy foglalja el, mint az tefterben vadnak elírva, hanem talám egymás mellett is»;[7] de ez a feltevés egy-

Államokmt. V. 10. l. Naláczy István febr. 20-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 467. l. Erd. Orsz. Eml. XV. 18. l.

[1] A meghívók febr. 11-ről. Erd. Orsz. Eml. XV. 186—89. ll. Törökmagyarkori Államokmt. V. 7—9. ll. Szilágyi S.: Vértanúk. etc. 464—65. ll.

[2] 1671 márcz. 12-ről. Törökmagyarkori Államokmt. V. 16—17. ll. Ugyanilyen értelemben írtak a kapucsi basának is. U. o. V. 15—16. ll.

[3] Bethlen: II. 155. l. Erd. Orsz. Eml. XV. 18. l.

[4] Daczó 1671 máj. 23-iki jelentése. Törökmagyarkori Államokmt. V. 40—42. ll.

[5] Máj. 23-ról. Teleki Mihály lev. V. 532. l.

[6] Tűri László máj. 23. lev. Teleki Mihály lev. V. 534—35. ll. Ugyanigy Apaffinak is. Törökmagyarkori Államokmt. V. 42—44. ll.

[7] Tűri máj. 26-iki jelentése. Törökmagyarkori Államokmt. V. 46. Tűrinek ugyanezen napról Telekihez írt levelében ez a megjegyzés nem olvasható. Teleki Mihály lev. V. 539—42. ll.

előre inkább pium desiderium volt,[1] s csak július végén vált valósággá.[2]

A szóban forgó halmágyvidéki helységek behódoltatásának végrehajtásával megbízott kapucsi basa augusztus elején érkezett Radnótra,[3] személyesen tudatván a fejedelemmel és a tanácscsal a porta döntését, melynek haladéktalan foganatosítását kivánta.[4] A tanács most már az elől nem térhetvén ki, biztosait[5] azonnal kijelölte s a határkiigazítási munkálatok elvégzésére a helyszinére küldötte. Feladatuk több tekintetben nehézségekkel járt, jóllehet az átadandó községek a defterekben név szerint jelezve voltak; a hunyadmegyeiek ugyanis Illye vidékét féltvén, a Köröst óhajtották hódoltsági határul s ezért a megye jobbparti részét Bucsesd határközséggel készségesen átengedték volna; Hedri ellenben, az egyik biztos, a hódoltság térbeli előnyomulását közvetlenül Erdély határáig, az erdélyi érczhegység bányahelyeire (Abrudbánya, Zalatna) nézve veszedelmesnek tartotta.[6] A török biztosok viszont azt kivánták, hogy mindazon község, melyről valamely szpahinak, vagy zaimnak adománylevele van, tekintet nélkül arra, fel van-e jegyezve a defterben, vagy sem, továbbra is az illető török tulajdona maradjon, a mit az erdélyiek természetesen visszautasítottak.[7] Végeredményben valóban «nem igiretek szerint ment itt végben az dolog,

[1] «Megmondjátok az fejedelemnek és az országnak, valamely faluk az defterben vannak írva, abban egyet is magatoknak ne tartsatok, se többé azokról ne búsítsátok.» A vezér izenete Daczó júl. 13-iki levelében. Teleki Mihály lev. V. 571. l. V. ö. Apaffi júl. 25-iki válaszával. Törökmagyarkori Államokmt. V. 55. l.

[2] Tűri 1671 július 18-iki (Törökmagyarkori Államokmt. V. 52—53.) és júl. 25-iki levelei. U. o. V. 55—56. ll.

[3] Naláczy István. aug. 10-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 587—88. ll.

[4] Bethlen J.: Hist. rer. Transsylv. II. 171—73. ll.

[5] Eleinte Kapi Györgyre és Naláczy Istvánra gondoltak, kik itt érdekeltek voltak; minthogy azonban ezek vonakodtak, helyettök Balog Máté és Hedri Benedek jelöltettek ki. Bethlen: II. 174—75. ll.

[6] Hedri aug. 16-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 593—94. V. ö. Kapi György szept. 10-iki lev. U. o. V. 607. l.

[7] A biztosok jelentése szept. 6-ról. Törökmagyarkori Államokmt. V. 57. l.

mert az hódolt falukban egyet sem vöttek», sőt «az mely falukkal pótolták, azokat sem olvaszták együvé, azonkívül ötöt el sem akartak bennek venni, hogy inkább Keresbányához juthassanak».[1] Apaffi azonban az így végrehajtott területfelosztáshoz a bonyodalmak elkerülése végett hozzájárult.[2]

III.

Azon küzdelem, mely Erdély és a porta közt Székelyhíd, Sebesvár és a Halmágy-vidék birtokáért 1664 óta szakadatlanul tartott, végeredményben egész vonalon az erdélyi diplomatia vereségével végződött. «Nem vérrel, levéllel» foglalják el Erdélyt, jegyezte meg Bánffy Dénes[3] s az előzmények után valóban jogosan lehetett arra következtetni, hogy Erdély behódoltatása határkiigazítás czímén, még nincs befejezve. Különösen a váradi ejalettel szomszédos erdélyi megyék területi elhelyezkedésében fennálló bizonytalanság keltett aggodalmat, mert előrelátható volt, hogy a hódoltató törekvések legközelebbi czélja azon megyék megszerzésére fog irányulni,[4] melyek a Piri-féle defter értelmében — török felfogás szerint — külömben is a portát illették. 1671 nyarán a nyugati megyék adózása tekintetében már újból mutatkoztak ellentétek[5] s ezek kapcsán Kucsuk váradi pasa, bizonyára a jeneiek sikerétől ösztönöztetvén, azzal a kivánsággal állott elő, hogy a hódoltságiak adója felemeltessék, «hogy az hadat tarthassa véle, mivel sok hada vagyon».[6] Nem sokkal utóbb azonban leplezetlenül követelte a «Kolozs-, Doboka-,

[1] Cserményi Mihály jelentése szept. 8-ról. Törökmagyarkori Államokmt. V. 60. l.

[2] Levelei a kapucsi pasához és a nagyvezérhez szept. 12-ről. U. o. V. 62—63. ll.

[3] 1671 febr. 15-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 461. l.

[4] «Tudhatja Ngod, hogy ennyihányszor megjövendöltük, hogy úgy leszen, hogy valamihelt a Körösben elvégzi dolgát, mindjárt ahoz fog.» Teleki Mihály levele Apaffihoz 1671 szept. 30. Teleki Mihály lev. V. 623. l.

[5] V. ö. a váradi pasa aug. 11-iki levelével. Erd. Orsz. Eml. XV. 211—12. Bánffy Dénes szept. 5-iki lev. U. o. XV. 212—214. A pasa szeptember 14-iki lev. Törökmagyarkori Államokmt. V. 63—64. ll.

[6] Bánffy Dénes 1671 szept. 10-iki levele Teleki Mihály lev. V 606. l.

Belső-, Középszolnok- és Krasznavármegyékbeli falukat» s a nagyvezér hasonló tartalmú parancsára hivatkozva,[1] a felsorolt részek azonnal való átengedését sürgette, hogy «soha az haza közit hozzá ne tartsa».[2]

Az október 12-re összehívott gyulafehérvári országgyűlés azonnal felismerte, hogy a nagyvezér felszólítása a nyugati várak és a legfontosabb sóbányahelyek átadásával azonos értelmű[3] s végrehajtatása esetén Erdély bukását idézné elő. Mivel azonban Túri László kapitiha egyidejű jelentése szerint, a váradi pasától követelt határkiigazítást még a nagyvezér környezetében sem tartották befejezett ténynek,[4] bár a porta egyébként a Piri-féle defterben foglalt területi elhelyezkedés elvi álláspontján állott,[5] a rendek haladéktalanul újabb követséget küldtek a portára, az útjából visszahívott Daczó János helyett Nemes János háromszéki főkapitány vezetése alatt.[6] A követek nov. 9-én már Drinápolyban voltak, hova ugyanekkor a váradi, jenei és temesvári törökök megbizottai is megérkeztek az erdélyiek panaszainak ellensúlyozása végett.[7] Fogadtatásuk annyira kedvező volt,[8] hogy Nemes János halogatás nélkül a nagyvezér elé terjeszthetőnek vélte utasítása lényegét: «hogy az egy Biharvármegyén kívül

[1] Apaffi szept. 28-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 621—22. ll.

[2] Apaffi országgyűlési meghivója 1671 okt. 3-ról. Erd. Orsz. Eml. XV. 216—17. Teleki Mihály lev. V. 623—24. Törökmagyarkori Államokmt. V. 67. Bethlen: II. 177—180. ll., hol a pasa levele is közölve van; és Erd. Orsz. Eml. XV. 22—23. ll.

[3] «Arces enim Cseh, Sebes, Gyalu, Kővár, Kolosvár, Bethlen, civitatem Saxonicalem Bisztricziensem, provinciamque eius totam, necnon salisfodinas ferme omnes complecti litteræ Vezerii.» etc. Bethlen: II. 181. l. Az országgyűlés hangulatára l. U. o. II. 181—82. ll. és Erd. Orsz. Eml. XV. 22—23. ll.

[4] 1671 okt. 15-ről. Törökmagyarkori Államokmt. V. 70—71. ll.

[5] V. ö. Apaffi 1671 okt. 28-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 633. l. Székely László okt. 30-iki lev. U. o. V. 636. l. Bánffy Dénes levele nov. 1-ről Törökmagyarkori Államokmt. V. 77—78. ll.

[6] Bethlen: II. 182—84. ll. Erd. Orsz. Eml. XV. 23. l. Törökmagyarkori Államokmt. V. 77—78. ll.

[7] Szilvási Bálint nov. 13-iki jelentése. Teleki Mihály lev. V. 651. l.

[8] Szilvási Bálint nov. 14-iki jelentése. Törökmagyarkori Államokmt. V. 87. l.

több vármegye ne hódoljon»; vagy ha ez nem volna lehetséges, legalább «a Meszesen belől való faluk szabadulhatnának fel a hódlás alól».[1] November 17-én a szultán is fogadta őket,[2] a nélkül azonban, hogy kihallgatásuk biztatásoknál egyebet eredményezett volna.[3] Deczemberben végre akként döntöttek, hogy a határkérdést közösen kiküldendő bizottság fogja elbirálni, melyben a porta érdekeit és álláspontját Ali budai bég képviseli.[4]

A portai végzést Erdélyben vegyes érzelmekkel fogadták. Kétségtelennek látszott ugyanis, hogy «ez oly nagy dolog, hogy az egész országnak megmaradása, avagy elromlása forog fenn benne», mert valamint mostan az határnak igazítása leszen, annak megváltozását ember alig remélheti török nemzet ellen török commissariussága által». Épen azért Apaffi törekvése arra irányult, hogy a bég Várad elkerülésével akár Lippán, akár Debreczenen keresztül jöjjön Erdélybe, hogy «ne præoccupáltassék az ellenkező féltől», sőt szükségét látta annak is, hogy az ország «Ali bék elméjének megcsinálására» 5—600 tallért áldozzon.[5] A tanácsosok Apaffi javaslataihoz elvben hozzájárultak, a kivitel részleteiben azonban eltértek egymástól. Bánffy Dénes pl. tíz-húszezer tallért sem sajnálna «ez ügyben»; véleménye szerint az erdélyi biztosok Somlyóban gyülekezzenek és «onnan kellene eleibe mennünk Ali bégnek épen Székelyhidig».[6] Teleki Mihály szerint Apaffi «tárházának nem kedvezvén, most nemcsak 600, hanem egynéhány ezer tallérokat» is elköltheti, mert többször, «ez az alkalmatosság is elő nem jön».[7] Hasonlóan vélekedett Haller János és Béldi Pál is,[8] úgy, hogy a fejedelem

[1] Nemes János nov. 14-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 653. l.

[2] Szilvási Bálint decz. 3-iki levele. U. o. V. 658. l.

[3] Nemes János decz. 4-iki levele. U. o. v. 660—61. ll.

[4] Bethlen János: II. 200—201. ll.

[5] Apaffi 1672 jan. 14-iki levele. Teleki Mihály lev. VI. k. A kötet sajtó alatt lévén, lapszámot nem idézhetek, az okiratokat Gergely Sámuel egyet. cz. ny. rk. tanár úr szivességéből használhattam.

[6] 1672 jan. 14-iki levele Teleki Mihály lev. VI. k. V. ö. jan. 15-iki lev. Naláczy Istvánhoz. Erd. Orsz. Eml. XV. 258—61. ll.

[7] 1672. jan. 16-ról. Teleki Mihály lev. VI. k. és Törökmagyarkori Államokmt. VII. 515—16. ll.

[8] Votumuk 1672 jan. 13-ról, illetőleg jan. 17-ről. Törökmagyarkori Államokmt. V. 95—96. és 97—99. ll.

eredeti álláspontjától eltérően, Bethlen János előterjesztésének[1] szellemében döntött s «az szebeni polgármestertől az szászok adójában kétezer tallérokat» vétetett fel «az mostani szükségre».[2]

Az erdélyi bizottság, melynek tagjai Teleki Mihály, Bánffy Dénes, Kapi György, Bethlen Farkas, Haller János, Szilvási Boldizsár, Rhédey Ferencz, Torma István, Kornis Gáspár és mások voltak,[3] febr. 20-án találkozott Somlyó várában Ali béggel s a melléje rendelt Musztafa agával és a jenei kadival.[4] Hatáskörük a váradiaktól követelt határkiigazítás jogosságának vizsgálatán kívül főleg azon panaszok elbirálására szorítkozott, melyekkel Erdélyt hatalmi túlkapásokkal vádolták. Szerintök ugyanis «miolta Várad hatalmas császár kezénél vagyon, azokat az vármegyéket ők mind békességesen birták, hanem (az erdélyiek) már két esztendő alatt 5 várakot építettek Várad körül, ki miatt már csak Várad kapuján sem jöhetnek ki s attól fogva nem bírhatják azokat az vármegyéket».[5] A porta biztosai valóban most sem titkolták, hogy megbizatásuk tulajdonképeni tárgya a váradiaktól felpanaszolt öt vár (Somlyó, Cseh, Hadad, Gyalu, Sebesvár) megtekintése abból a szempontból, «ha új épület-e, nem-e». Apaffi megbizottai azok megvizsgálását természetesen nem korlátozták,[6] mert meggyőződésök szerint «ha igazat akarnak reportálni, az váradiak panaszaival ellenkezőképpen látták itt az dolgot»,[7] a török biztosok mind a mellett a vizsgálat befejeztével a döntést a porta hatáskörebe utalták.[8] Minthogy való-

[1] 1672 jan. 18-ról. Törökmagyarkori Államokmt. V. 100—101. ll.

[2] Jan. 19-iki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. VI. k.

[3] Bánffy Dénes 1672 febr. 12-iki levele. Teleki Mihály lev. VI. k. és Teleki levele 1672 februáriusából (közelebbi dátum nélkül) u. o. VI. k.

[4] A részletekre l. Bethlen: II. 203—204. l.

[5] Nemes János levele Telekihez 1672 jan. 30-ról. Teleki Mihály lev. VI. l. Ugyanilyen tartalommal Bánffy Déneshez is jan. 30-ról. U. o.

[6] L. 1672 febr. 21., 26. és 29-iki jelentésöket. Törökmagyarkori Államokmt. V. 102—105. ll. Bethlen: II. 205—206. ll. Részletesen Rozsnyainál: Tört. maradv. 356—57. ll., hol azonban a dátum hibásan 1673.

[7] Idézett febr. 21-iki jelentésök. Törökmagyarkori Államokmt. V. 102. l.

[8] Bánffy Dénes 1672 márcz. 2-iki levele. Teleki Mihály lev. VI. k.

szinű volt, hogy a váradiak érdekeik biztosítása végett ez alkalommal sem riadnak vissza a mesterséges hangulatkeltéstől, a rendek Szilvási Bálintot márczius havában újból Drinápolyba küldték, azzal a felhatalmazással, hogy a porta intéző köreinek megvesztegetésére a magával vitt ötezer talléron kívül a szükséghez mérten még húszezer tallért is áldozhat.[1]

Midőn Szilvási ápr. 10-én Drinápolyba érkezett,[2] csakhamar arról kellett értesülnie, hogy a nagyvezér komolyan foglalkozik a fennforgó ellentétek kiegyenlítésével s azt akként képzeli megvalósítandónak, hogy «vessék fel esztendőre, az váradi passáknak Váradon mennyi fizetések jár mind Biharvármegyébül, azonkivül ebbül az öt vármegyékbül mennyit irtanak fel, azt esztendő által az erdélyi fejedelem szolgáltassa ki az váradi pasának minden zúgolódás nélkül; az törököknek se legyen szabad kijönni Biharvármegyébül s hódoltatni, hanem épen maradjon Erdélyhez. Az mely fizetése penig az váradi pasának szokott járni Biharvármegyébül és faluk is számára vannak, azokat oszszák az vitézlő rend közzé, szpahiaknak és egyéb rendeknek azok helyett az faluk helyett, az melyet az öt vármegyébül tülek elvesznek».[3]

Szilvási a nagyvezér eszméjét, mely egyébként eredetileg a gyulafehérvári udvarban merült fel,[4] elfogadhatónak találta, mert — úgymond — «az Piri-pasa tefterét soha el nem bontják»; a nagyvezér is azt mondta, «nincs neki annyi feje, hogy elronthassa, az kit az császár is egyszer megpecsétlett;» viszont kétségtelen, hogy «mind nemesség, szegénység inkább megülne, ha tízezer tallért, vagy többet is kellene fizetni» s ennek fejében a hódoltságiak Erdélyt nem zaklatnák.[5] A terv azonban — úgylátszik — a portán nem talált kedvező fogadtatásra; ennek

[1] Bethlen: II. 207. l.

[2] V. ö. 1672 ápr. 2-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. V. 106.

[3] 1672 ápr. 18-i levele Telekihez. Teleki Mihály lev. VI. k. Azonos tartalommal Apaffinak. Erd. Orsz. Eml. XV. 264—65. ll. Azonfelül Rozsnyai ápr. 18-iki lev. Teleki M. lev. VI.

[4] V. ö. Baló László utasítása 1670 május 25-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 488—91. Szilágyi S.: id. dolg. Rajzok és tan. II. 166.

[5] Ugyanazon jelentésében. U. o.

tulajdonítható, hogy a nagyvezér elutasító végválasza Apaffit a tényleges területi elhelyezkedés tiszteletben tartására s a hódoltságiakkal való békés viszony ápolásának szükségességére figyelmeztette, de óvatosan kitért a döntés elől.[1]

Bár az 1672 júniusi (17—júl. 2.) radnóti országgyűlés újból kisérletet tett az évek óta függőben lévő terület-kérdések méltányos elintézésére,[2] a török-lengyel háború,[3] majd azzal egyidejűleg Erdély tényleges beavatkozása a bujdosók érdekében,[4] a határkiigazítás ügyét leszorították a napirendről. Sérelmek itt-ott később is előfordultak ugyan,[5] de a helyzet komolyabb jelleget csak akkor öltött, midőn a váradi pasa 1673 nyarán újból felállította követeléseit az állítólag Váradhoz tartozó hat megye birtoklására vonatkozólag. Apaffi az ellen haladéktalanul óvást emelt a nagyvezérnél,[6] ki azonban a váradiak álláspontját magáévá tévén, augusztus elején a rendeket Bihar-, Kraszna-, Közép-, Belsőszolnok-, Doboka- és Kolozsmegyék feltétlen átadására fel is szólította, azzal az indokolással, hogy a somlyai kapitány állandóan ellenséges viszonyban él a váradiakkal.[7] A külpolitikai bonyodalmakkal lekötött porta közvetlen beavatkozásának azonban most már Erdélyben sem tulajdonítottak nagyobb

[1] Közölve 1672 májusából Erd. Orsz. Eml. XV. 265—66. ll. Bethlen: 217—20. ll.

[2] Baló Lászlónak adott utasítás. Törökmagyarkori Államokmt. V. 390. A keletre nézve Erd. Orsz. Eml. XV. 280—81. Bethlen: II. 224. ll.

[3] Rozsnyai: Tört. maradv. 345. s köv. ll. Bethlen: II. 241. s köv. ll.

[4] Részletesen Erd. Orsz. Eml. XV. 38. s köv. ll.

[5] 1673 febr. A váradiak azzal vádolták a somlyaiakat, hogy «Belényes vidékéről öt embereket fogtanak volna meg.» (Törökmagyarkori Államokmt. V. 160—61.) Nemsokára a váradi pasa panaszt emelt Apaffinál, hogy Kölesmező, Szárdor, Bács kolozsmegyei hódolt községek adózását földesuraik eltiltották. (U. o. V. 162—63.) 1673 májusában a temesvári pasa követelni kezdte a Karánsebesről Hátszegre menekülteket. (Minuta 1673 máj. 20-ról. U. o. V. 169—70.) A rendek külömben Szabolcs- és Szatmármegye fokozatos behódoltatását is sérelemnek tekintették. V. ö. Farkas László 1673 június 21-iki lev. U. o. V. 172. l.

[6] 1673 június 28-iki levele Köprili Ahmedhez. Törökmagyarkori Államokmt. V. 174—75. ll.

[7] Bethlen: II. 403. l. Erd. Orsz. Eml. XV. 54. l., mely azonban nem fedi Bethlen adatát.

jelentőséget; a nagyvezér parancsa megdöbbentette ugyan a rendeket, mert a portának a területi elhelyezkedés kérdésében elfoglalt álláspontjának változatlanságáról tett tanúságot, de egyébként maguk sem tartották valószinűnek, hogy jogigényeik gyakorlati megvalósitását a lengyelektől szenvedett vereségek után megkisérlik.[1]

Felfogásuk helyességét a következmények igazolták is, a mennyiben egyes határsértési esetektől[2] eltekintve, a vitás erdélyi megyék birtoklásának kérdése 1674 nyaráig szóba sem került. Ez év július 22-én azonban a szultán a hódoltsági közegek adóját önkényesen felemelte[3] s ennek hatása alatt a váradi pasa azzal a követeléssel állott elő, hogy «dézmát adjon ez a föld a spahiaknak», pedig Bánffy Dénes szerint «soha ezen a Meszesen belől való földön lévő dézmáknak Várad elvesztésétül fogva híre sem volt»; veszedelmesnek látszott a dézmaszedés azért is, mert felhajtása alkalmával «épen szélben végig ezt az országot s szabadon kóborolják, egyszóval . . . ezt épen Törökországgá teszik».[4] Arra a hírre tehát, hogy a váradi pasa «banderiummal akar az hódolt vármegyékre kijüni az nagy adó szedni», Bánffy fegyveres ellenállást javasolt,[5] bár kénytelen beismerni, hogy ha «megengedni is veszedelmes», de «kuruczkodni sem bátorságos».[6] A pasa kijöveteléről elterjedt hírek nem váltak ugyan valóra, de a rendek a fejedelemhez[7] s Bánffy Dénéshez[8] fenyegető hangon

[1] Erd. Orsz. Eml. XV. 54. l.

[2] V. ö. Apaffi leveleit a portára 1674 jan. 3-ról, (Törökmagyarkori Államokmt. V. 194—96.) febr. 3-ról (U. o. V. 200—202,); a Szabolcs- és Szatmármegyei behódoltatásra május 6-iki utasítását- U. o. V. 230—33. ll.

[3] Törökmagyarkori Állomokmt. V. 244—45. Bizonyára a váradiak ösztönzésére. L. Bánffy 1672. okt. 23. és nov. 9-iki levele. Teleki Mihály lev. VI.

[4] Bánffy 1674 aug. 3-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. V. 247. l. A megyék adózására vonatkozólag l. az ugyanezen időből való memorialét is. Tört. Tár 1894. 681—85. ll.

[5] Aug. 13-iki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. VI. és Erd. Orsz. Eml. XV. 63—64. ll.

[6] Aug. 22-iki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. VI.

[7] 1674 aug. 23-ról. Törökmagyarkori Államokmt. V. 254—55. Augusztus 26-ról Erd. Orsz. Eml. XV. 424—25. és Törökmagyarkori Államokmt. V. 259—60. ll.

[8] Bánffy aug. 26-iki levele. Teleki Mihály lev. VI. és Erd. Orsz. Eml. XV. 64. ll.

írt levelek hatása alatt fegyveres erővel szállották meg eleinte Kolozsmegye nyugati felét, majd a Szilágyságot, jóllehet így a fegyveres mérkőzés eshetőségével számolniok kellett.[1] A nem várt ellenállás mind a mellett fordulatot idézett elő. «Lágyultak valamit», — írta Bánffy aug. 30-án — s «már nem fegyverrel, hanem császár előtt való panaszszal fenyegetnek bennünket», úgy hogy a főkapitány hajlandó volt feltételezni, hogy «portátul semmi parancsolatjuk sem volt».[2] Bánffy feltevésében volt is némi valószinűség; a váradi pasa hirtelen békülékeny magatartásából legalább erre lehetett következtetni[3] s valóban nem sokkal utóbb a budai vezér követének[4] szavai kétségtelenné tették, hogy «sem dézma, sem harácsnevelésrül egy csepp annuentiajok sincs az váradiaknak, . . . hanem az császár adóját, hogy egy vagy két timonnal neveljék, onnan lett az concessa arra».[5]

A politikai helyzet Erdélyre nézve határozottan kedvező kialakulása a nagyváradi pasát végre is a Bánffytól ajánlott[6] békés megegyezés gondolatának elfogadására késztette. Október közepén tehát megbizottait Kolozsvárra küldte, hol azok Bánffyval (okt. 19-én) a következő egyezségre léptek: Az öt vármegye jobbágyságától fizetett harácsot ezernyolczszázról kétezerötvenre emelik, mely véglegesnek tekintendő; Kolozs-, Doboka- és Belső-szolnokmegyék hódoltsági községei dézmafizetésre nem kötelesek hanem «ugymint eddig, ezután is a szerént, summával adózzanak» két részletben s ezen összegeket vagy a jobbágyság szolgáltatja be, vagy a kolozsmegyei viczeispán szedeti össze. Ha valaki pusztán álló faluban akar megtelepedni, «a török úrral» tartozik megegyezni. «Rendkívül való adót a szegénységre felvetni» csakis abban az esetben szabad, ha «hatalmas császárunk közel táborozván, élést» kiván, vagy ha Váradon építenek; de

[1] Bánffy 1674 aug. 27-iki levele. Teleki Mihály lev. VI.

[2] Teleki Mihály lev. VI. Részben Erd. Orsz. Eml. XV. 65. l.

[3] Bánffy szept. 8-iki és szept. 10-iki levelei. Teleki Mihály lev. VI. Így érthető meg Bánffy szept. 8-iki levelének kemény hangja is. Török-magyarkori Államokmt. V. 260—61. ll.

[4] V. ö. Apaffi 1674 szept. 23-iki levelével. Teleki Mihály lev. VI. k.

[5] Bánffy 1674 szept. 30-iki levele. Teleki Mihály lev. VI. k.

[6] Erd. Orsz. Eml. XV. 64. l.

akkor is «ide az kolozsvári tiszteknek elsőben a díván végzését megírván, azután úgy szedessék fel az adó.» Kraszna- és Középszolnokmegye Zilah városán kívül dézmafizetésre köteles; ugyancsak mentességet nyer Somlyó városa is. Végül fogadják, hogy «ezután minden egyenetlenséget és az jó szomszédsággal ellenkező dolgot» kerülnek s a jelen egyezményt pontosan betartják.[1]

A kolozsvári egyezség jelentősége nyilvánvaló. Értelmi szerzője, a nem sokkal utóbb tragikus véget ért Bánffy Dénes bizonyára nem értékelte túl, midőn azt jegyzi meg róla, hogy «annyi esztendő forgása alatt sem portán, sem ott Váradon csak legkisebbikét is ennek nem obtineálhattuk és ha semmi egyéb jó benne nem volna is, de . . . az vármegyéket már talán nem piszkálhatják is annyira, hogy elvegyék tőlünk».[2] «holott még eddig soha azokrul az vármegyékrül alább nem szállottak, hanem hogy övék az».[3] De jelentősége más szempontból is kétségtelen. 1660 óta a területi elhelyezkedés és a behódolt megyék adózásának kérdése mindig államügyként szerepelt, melyet a porta közvetlenül kivánt szabályozni; a jelen szerződés létrejöttének körülményei azonban arra engedtek következtetni, hogy a porta a határ- és az adókérdést egyszerűen csak hódoltsági ügynek tekinti s ezzel a hatásköri illetékesség megállapítását hódoltsági vezérei és az erdélyi fejedelem közös megegyezésére hárította.[4]

A kolozsvári egyezség — mint láttuk — csupán elvi jelentőségű megállapodásokat tartalmazván, csakhamar szükségessé vált az egyes megyékre kirótt szolgálmányok szabatos meghatározása is. Krasznamegye rendei ezt már az 1674 nov. 17-re összehivott gyulafehérvári országgyűléstől is sürgették s tekintettel arra, hogy az egyezség a megyét jelentékeny teheremeléssel sújtotta, legalább a különféle czímen követelhető adónemek névszerinti s a legkisebb részletekre is kiterjeszkedő megállapítását kivánták. Hasson oda — szerintök — az országgyűlés, hogy

[1] Közölve Törökmagyarkori Államokmt. V. 276—78. ll.

[2] 1674 okt. 27-iki levele. Teleki Mihály lev. VI. k. Erd. Orsz. Eml. XV. 65—66. ll.

[3] Bánffy 1674 okt. 28-iki levele. Teleki Mihály lev. VI. k.

[4] V. ö. Szilágyi S.: id. tan. Rajzok és tanulm. II. 169. l.

a váradi pasával kötendő új szerződés a megyétől követelt szolgálatokat gondosan írja körül «és külön-külön punctumokban csinálván», mit adjanak s mit ne adjanak «az hatalmas nemzetnek s azokat az váradi pasával s iszpaiákkal megpecsételtetvén, végképen igazodjék el». Czélszerű volna végül a fényes porta hozzájárulásának kieszközlése is, mely állandóságot biztosítana az esetleges új megállapodásoknak.[1] Középszolnokmegye főleg az utóbbit tartotta elodázhatatlan szükségnek, azzal az indokolással, hogy a hódoltsági törökök újabban a kolozsvári egyezség ellenére «akartak az szegénységen holmit exigálni».[2] A gyulafehérvári országgyűlés azonban, melynek tevékenységét egyébként a Bánffy Dénes ellen indított hűtlenségi per vette igénybe,[3] saját hatáskörén belől intézkedett Kraszna- és Középszolnokmegye adózására vonatkozólag, jobbára Bánffy Dénes korábbi utasításának megfelelően.[4] E szerint a császár adója (máskép harács) a két megyében «a régi szokott usus szerént» szedessék, felemelése a fejedelem és a tanács tudta és beleegyezése nélkül nem történhetik. A dézmaszedés csak azon falvakban engedhető meg, melyekből a kolozsvári egyezség előtt is szedtek, «az ilyen helyeken eleitől fogva másfél frtot vettenek füstpénzt». Ezeken kívül más újabb adónemet a váradiak nem követelhetnek.[5]

Mint a következmények mutatták, sem a kolozsvári egyezség, sem a novemberi országgyűlés tiltó rendszabályai nem voltak elegendők a tényleges területi elhelyezkedés változatlan fentartásának biztosítására. A váradi pasa az új kolozsvári főkapitánynak, Rhédey Ferencznek nyiltan meg is írta, hogy a szpahiak kizárólag a hódoltságiak adójára vannak utalva, mert zsoldjok egyáltalában nincsen s azért kénytelen katonáit az adó beszedése végett a hódoltsági megyékbe küldeni.[6] Rhédey a pasa álláspontjának jóhiszeműségét nem vonhatta ugyan kétségbe, de

[1] 1674 okt. 31-ről Törökmagyarkori Államokmt. V. 268—71. ll.

[2] 1674. nov. 5-ről. Erd. Orsz. Eml. XV. 435—36. ll.

[3] Erd. Orsz. Eml. XV. 68—78., 81—82. és 438—60. ll. Angyal Dávid: Thököly Imre I. 72—78. ll. Szilágyi S.: Vértanuk etc. 175—288.

[4] 1674 okt. (?). Törökmagyarkori Államokmt. V. 278—85. ll.

[5] 1674 decz. 16-ról Törökmagyarkori Államokmt. V. 298—99. ll.

[6] 1675 jan. 5-ről. U. o. V. 300—301. ll. Erd. Orsz. Eml. XVI. 5. l.

mivel a javasolt adószedési módozatot veszedelmesnek tartotta, az adóhátralékok behajtását kész volt magára vállalni; tekintettel azonban «a szegénység sok rendbeli panaszainak megorvoslására és egyéb szükséges dolgoknak eligazítására», azt is ajánlotta a pasának, hogy a függő kérdéseket közösen kiküldendő bizottság elbirálása alá bocsássák, a mire a fejedelem is hajlandó lenne.[1] Az erdélyi bizottság a tárgyalások megkezdésére ekkor tényleg készen állott,[2] de minthogy az egyidejűleg Bánffyhunyadon tartózkodó török csapat tulajdonképeni czéljairól tájékozatlanok voltak, a Hunyadra küldött Kabos Gábor és Polyik János útján elsősorban tudni kivánták, hogy «mi végre jöttenek ki és vagyon-e instructiojok valami tractára és azok közül, kik az (kolozsvári) contractust csinálták, vagyon-e köztük s ahhoz akarják-e magokat az elmaradt adó felszedésében alkalmaztatni?» Ha tárgyalhatnak, akkor várják be az erdélyi bizottságot, mely Somlyóra készül; ha ellenben nem áll szabadságukban, igyekezzenek a törököket visszatérésre birni, arra hivatkozván, hogy «ha mi megbántódások vagyon, az deputatus urak egyetértvén az váradi pasával, eligazítják».[3]

Dr. Lukinich Imre.

[1] Rhédey 1675 jan. 16-iki válasza. Törökmagyarkori Államokmt. VII. 552—53. ll.

[2] V. ö. Kapi György jan. 13-iki lev. U. o. V. 303—304. ll. és Apaffi utasítása Béldi Pálnak jan. 15-ről. U. o. V. 304—305. ll.

[3] 1675 jan. 16-ról kelt utasításuk. U. o. V. 306. l. Rhédey jan. 17-iki levele. U. o. V. 308. l.

JULIUS BERENICIANUS HADTESTÉNEK SZEREPE DÁCIA VÉDELMÉBEN.

(Harmadik közlemény.)

C) A legio IIII F. f. a drubetæ—dierna—tibiscumi—sarmizegetusai útvonalon és Dacia belsejében az Ojtoz szorosig.

Az Al-Duna szorosainak záródásával a Vaskapun kívül a mai Turnuseverinnel, 'mely azonban csak a Dunagőzhajózás, vagyis 1828 óta szorítá háttérbe az addig hadászatilag szereplő Csernetzet, még fontosabb útelágazás következett. Itt csatlakoztak ugyanis a Duna hídján a két Mœsiából a híd jobbparti oldalán találkozó hadi utak s innen ágazott keletre az Olthoz Pelindavan (Crajova), valamint nyugatra Diernának (Orsova) haladó két stratégiai út.

Az utóbbi útvonal Diernától a Cserna völgytorkába kanyarodva eltávozott a Dunától s Ad Mediam, Prætorium, Ad Pannonios, Gaganis, Masclianis állomásokon Tibiscumba jutva, ott a nyugati főúttal egyesülten kanyarodott a Vaskapun át keletre Sarmizegethusának. A legio IIII F. f. első őrségét ezen a vonalon, tehát Diernában kelle keresnünk.

1. A diernai legio kirendeltség.

Dierna (Ptolemæus Geogr. III. 8. 10. Δίερνα) a görög név visszhangja s már Trajanus idejében oly népes helység, melyet Ulpianus[1] az ő coloniái egyikének tud. A coloniáról azonban nincs tovább híradásunk s a *flam(en) munic(ipii) Dier(nae)*[2]

[1] Ulpianus 169. l. Zernensium Colonia in Dacia a divo Traiano deducta iuris Italici = Az isteni Traianustól italiai joggal felruházott colonia Zernensis.

[2] CIL III 14468.

titulusából következtethetőleg nem is lehetett más, mint municipium. Mert *a publicum portorii Illyrici statio Tziernensiseként*[1] jelentős szerepet tölthetett be és már az árúforgalom, az átkelő biztonsága érdekében rászolgálhatott *Julius Berenicianus* gondosságára a vámhivatal köré sereglett polgárság.

A municipium Dierna a mai Orsovánál, honnan a Dacia felvidékeire vezető út É-ra Tibiscumnak (Zsuppa) elkanyarodik s a hova a dunamenti utak Felső- és Alsó-Mœsiából is bekapcsolódnak, már kereskedelmi forgalmával első sorban igényelte a legio IIII F. f. őrségét. Az ide illő vexillatio documentumát legutóbb sikerült is a Délmagyarországi muzeumnak a néhai Pongrácz honvédőrnagytól szerzett collectiójában megtalálnunk. Ez az igénytelen, s itt először közölt bélyegtöredék:

[l]eg(io) IIII F(lavia) f(elix) jelentésével tehát igen fontos tanuságtételt teljesit Julius Berenicius hadi rendjében, mert kétségtelenné teszi azt is, hogy a Duna mentén Viminacium-, illetőleg Kevevárától lefelé igazolt legio őrség Diernától a Tibiscumba irányuló második dáciai utat is gondjai alá vette. A legio ily módon kettős kapcsolattal bírt Tibiscum felé. Az első mindjárt maga Dierna, mint a dierna—tibiscumi főút elágazó állomása. A második az, a melyet ennek az útnak keleti oldalán Ad Mediam (Mehadia) és Drobetæ (Turnuseverin) közt Herculesfürdő képvisel.

Az útvonal így tovább követi a Cserna völgyét, míglen a mai Herculesfürdő-állomás alatt attól a főirányt mutató Bela Rekához (Fejérvíz) csatlakozva Ad Mediam várát éri.

Ad Mediamot Bolesny Antal[2] elég sajátságosan azzal a sánczvárral téveszti össze, mely az Árpádok Miháld várától lefutó Nagy völgy (Valea mare) torkolatánál csakis 1717-ben a

[1] CIL III 1568.

[2] Bolesny Antal: Ad Mediam, Mihald és Mehádia története. Tört. és régész. Értesítő. Temesvár. X. évf. II. füz. 64. s köv. l.

kevéssel elébb kiűzött török ellen épült s 1738-ban, a török háború megujultával, ellenséges kézre kerülvén, a belgrádi béke értelmében 1739-ben le is romboltatott. A Mehádia északi szélén dísztelenkedő Czigánysor jelzi a rövid életű, de annál viszontagságosabb Sánczvár helyét, s Pesty Frigyes buvárlatai kimerítő képét adják alig két évtizedes végvári szereplésének.[1]

Boleszny téves meghatározása hozta magával, hogy a tulajdonképeni Ad Mediamot tartalmazó s a nép által *Magyar-templomnak* (Beserica ungurasca) emlegetett romokat Mehádián 3 km. kívül a Bolvasnicanak a Bela rekába szakadásánál *Proetoriummá*[2] kelle minősitni.

Ebben a Plugova felé eső castellumban került elő még 1838-ban a *cohors III Delmatarum miliaria equitata* amaz emlékköve,[3] melyen 257—260 közt *Gallienus* császár iránti hódolatát megörökítette. A cohors Kr. u. 90,[4] 116,[5] 134-ben[6] Germania superiorból jő a diplomákon említésbe s minthogy az ómoldovai Dunaszigetről[7] is bírjuk bélyegét, Mommsen s utána az irodalom Felső-Mœsia helyőrségébe számítja. Pedig

[1] Pesty Frigyes: A szörényi bánság és Szörény vármegye története. II. köt. 1878. 338. l. Az 1719. összeírásban Palánka Medradia, az összeíró oláhok nevében Mehadia Palánka rejlik. 340. l. A császáriak Mehádiát hatalmukba kerítve, az itteni sánczot elhanyagolták, de pár évvel később négyszögű erődöt épitettek. Ennek három oldala téglából épült két-két sor lőréssel, nagy és kis ágyúk részére. A harmadik oldalát a hegyfal képezé. Az út rajta vitt keresztül. 1737-ben karózattal, ostromczölöpökkel erősítették meg. 1738 jún. 18-án Hadsi Mohammed viddini pasa 25 ezer emberrel vette ostrom alá s 28-án bevette. Ugyanezen év július 9-én visszavették a császáriak; de már július 17-én ismét török kézre került. Az 1739 szept. 18-iki belgrádi béke V-ik, igen felületesen megfogalmazott és sok bosszantó tárgyalásra, félreértésre vezető czikk lerombolását vonta maga után.

[2] *Bolesny Antal:* Prætorium helyfekvése. Tört. és régész. Értesítő. VIII. évf. 1. füzet.

[3] CIL III 1577. Suppl. 8010.

[4] CIL Diplom. XXI.

[5] CIL Dipl. XL.

[6] CIL Dipl. LXX.

[7] CIL III 8074. 15 b. Böhm Lenard: Arch. epigr. Mitth. IV. p. 178. és Tört. Értesítő. Temesvár VI.

a miként a legio IIII Flavia bélyegeiről Mommsen tekintélyével szemben is sikerül bebizonyítanunk a korábbi vélekedésekkel ellenkezőleg nem *Felső-Moesia* fegyveres erejét képviseli, a Dunától északra: a *cohors III* Delmatorum odatartozóságának fenntartására sincs elfogadható alapunk.

A cohors bélyegeit 1909 őszén Lipcsey László főerdőmérnök kiséretében a castellumban sikerülvén megtalálnunk, bizonyos, hogy az ott a III. század előtt is őrséget teljesített. Ad Mediam nevét Mommsen [1] úgy magyarázza, mintha a terregovai hágóig a Dunától ezt tekintették volna feleútnak. Felfogásunk és megfigyelésünk szerint sokkal inkább arra a centralis fekvésre vonatkozhatik ez az elnevezés, mely katonailag azt valóban a vidék központjává avatá.

Julius Berenicianus hadtestéből a geographiailag annyira nevezetes Ad Mediamnak igen tekintélyes vexillatio juthatott. Sajnos, ezt a feltevésünket ezidő szerint még nem támogathatjuk leletekkel is. De hogy őrködnie kelle itt a legio IIII Flavianak, azt a hadi úton belül a Cserna völgyéről már a legio bélyege is documentálja. Lássuk azért, hogyan kerülhetett oda a legio kirendeltsége?

2. A Csernavölgy szerepe Julius Berenicianus parancsnokságában.

A hévvízeinek gyógyító hatásával világhírre jutott Csernavölgyre a rendes völgyi úton Ad Mediumtól 13 km. kerülővel juthatunk el. Innen ugyanis a Bela reka mentén 8 km.-re esik a Cserna nyílata s abban még 5 km. út vár reánk Pecsenyászkán át Herculesfürdőig. Ha már most Mehádia északi sarkán a Nagyvölgyről (Valea mare) a 768 m. Perilorra kapaszkodólag az Erzsébet-magaslaton *Csorich* tetőn Herculesforrásig

[1] Mommsen CIL III p. 248 XXXII. Ad Mehadiam (Mehadia). Nomen stationi inde impositum videtur, quod est ad viam media inter montium fauces quæ nunc dicuntur *Terregovaer Schlüssel* et Danuvium amnem. (Az állomás nevét onnan vehette, hogy a terregovai szoros és a Duna középpontjára esik.)

vezető hegyi ösvényt követjük, azzal épen alapvonalát írjuk le a másik két oldallal megadott háromszögnek. Ezen, a légvonalban bár rövidebb, meredek hágója miatt azonban fárasztóbb ösvényen mai napság csakis a hegyi pásztorok közlekednek. De a magyar királyok *Miháld* várának ebben a mellékvölgyben a *Barkán* tetőre építtetése világos bizonysága annak, hogy a török időkben is arról féltették hazánkat. Azért 1717-ben a Sánczvárat is a Nagy-völgy torkolatába építették, s az 1737-iki és 1787-iki legutolsó török háborúk legvéresebb és döntő jellegű fegyvertényei mind Mehádiánál s a Cserna-torokban viharzottak le.

Ime a fővölgy a Bela rekával Cornya Revén át ÉK a hunyadmegyei havasokhoz csatlakozó Petrile albe (1478 m.) s a Boldovenu (1801 m.) alá s részben a Temesvíz főágául szolgáló Hidegvíz választójára vezet. Alig 8 kilométerrel lennebb csatlakozik a Csernavölgy, mely a hunyadmegyei *Zsil* forrásvidékeivel érintkezik. Es amarra É-ra és ÉNy-ra a *Globa* nyit utat, mely pár kilométerrel fennebb Jablanicánál a *Mehádicá*val s Petniknél a még ÉNyNy-ibb Calvaval csatlakozván, az őrjáratokat arra felé is felettébb megkönnyítette. Minthogy pedig ez az áradásos hegyvidék nehezebben fegyelmezhető lakossága békés időkben is állandó ellenőrzést igényelhetett, *Ad Mediam* castellumának tervezői épen ezekhez a völgynyilatokhoz szabva helyezhették el castellumukat.

S hogy Ad Mediam katonai hivatása valóban ezekre a völgynyilatokra irányult, azt a Bela Rekával párhuzamos Cserna torkolatában, a ma csak gyógyvizeiről emlegetett Herculesfürdőben még nyomatékosabban documentálhatjuk. Sőt bizonyítékaink tárháza ott annyiban még teljesebb, hogy az *Ad Mediam* castellumában sajnosan nélkülözött leg. IIII Flavia bélyegével is documentálhatjuk azt: miszerint a rómaiak a Cserna-völgy herculesfürdői hidjához is kénytelenek valának Julius Berenicianus hadtestéből juttatni. Katonailag ugyancsak jelentős tanujelei ennek a rendelkezésnek az itt külömböző időkben felmerült, de Herculesfürdő stratégiai rendeltetésének mérlegelése nélkül idáig megfejthetetlen rejtélyként szereplő római téglabélyegek.

Az idevonatkozó közlések sorát *Caryophilus* (Garafolo) Paschalis olasz tudós nyitotta meg 1737-ben. A mint ugyanis az Al-Duna melléke birtokunkba került, nagy gyorsasággal siettek azt védművekkel biztosítani. Ekkor épült meg *Mehádián* az 1717-re már használatba vett *Sánczvár*. Majd Uj-Orsova, a mai Adakaleh s ennek jobbparti szárnyául szolgált, de 1867-ben Szerbia önállósításakor épen a gróf Andrássy Gyula miniszterelnökünk kivánságára lebontatott Erzsébeterődöt fejezték be s magát Orsovát is megerősítették. Az itt foglalatoskodó külföldi származású tisztek, legkivált pedig a munkálatok vezetője: báró Engelshofen a törököktől erősen használt s a környék által romjaiban is keresett thermákról tudomást szerezvén, azokat a háborútól és a délvidék mocsarainak kigőzölgésétől sokat szenvedő katonaság javára 1735-ben pár épülettel siettek berendezni. Minthogy a kezdetleges restauratio mondhatni a rómaiaktól átörökölt s úgy a magyar királyok, mint a török uralom idejében némileg használhatóvá tett fürdőmedenczék kitatarozására irányult, e közben feles számú római emlék került ott felszinre, mert a szoborféléket a magyar idők fürdői babonája ép úgy megkimélte, mint a törököké. Hercules szobrait minden korszak a maga vallásos hite szerint magyarázván, ezek továbbra is a források díszeiül szolgálhattak, úgy hogy gróf Hamilton András temesvári hadparancsnok egész kis collectiót juttathatott azokból a császári könyvtárnak Bécsbe. Ott aztán Caryophilus olasz tudós[1] a felirásos leletek thermalis vonatkozásaiból gróf Hamilton Andráshoz intézett levél alakjában magyarázatot írván, több rendbeli katonaemléket szőtt be munkájába. Minthogy azonban ő az eléje került feliratokon felül a hivatalos jelentéseket is értékesítni igyekezett, nem egy téves adat csúszott be könyvébe. Ilyenek mindjárt a Mommsen[2] által jogos bizalmatlansággal fogadott s valóban tarthatatlan:

VEXILLATIO DACIARVM

[1] Paschalis Caryophili: Dissertatio epistolaris De Thermis Herculanis nuper in Dacia detectis. Levélbeli értekezés a Dáciában minap felfedezett Hercules thermákról. Editio II post Vindobonensem MDCCXXXVII. Mantuæ MDCCXXXIX.

[2] Mommsen, CIL III 1633-ból. Tu cave. (Vigyázz!)

más helyen:

DACIARVM VEXILLATIO

állítólag a fürdők téglapadlójában talált sajátságos két bélyegnyomat.[1] Egy Vex(illatio) D(acorum) P(arthica)[2] 191-ből ugyan ismeretes s ennek gyűlhelyéül legutóbb Téglás István szerencsés bélyegleletével: VEX · D · P Potaissat (Torda)[3] igazolhattuk.

Csakhogy annak menetelési útirányául a Verestoronyi szorost következtethetjük abból a feliratból,[4] mely Septimius Severusnak a parthusok ellen Dáciából lovasítva mozgósított vexillatióinak csatlakozását az alsó-mœsiai rokon vexillatiókkal documentálja. Ily módon nehezen kerülhettek ezek a tibiscum—drobetai út felé s még kevésbbé lehetett keresni valójuk a főhadi útból oldalvást eső Herculesfürdőben. Caryophilus hiradója tehát vagy tudákoskodásból componálta ki a példa nélkül álló bélyegpárt, vagy a Ti. Claudius Claudianus által Septimius Severus keleti háborúiba vezetett vexillationes *Daciscarum*hoz[5] hasonló bélyeget láthatott valahol s azt utánozta.

Mert hogy milyen kevés készültséggel rendelkeztek akkoriban még a Caryophilhoz hasonló írók is Dácia hadi szervezetéről, arra nézve tanulságos példa mindjárt a LEG · G · V · M bélyegalak, melyet leg(io) g(emina) V(ictrix) M(inerva)-ra[6] magyaráz, jóllehet ez a legio ily alakban nem is létezett. A legio V Minerva ugyan Trajanus mindkét hadjáratában részes vala; de annak helyőrségébe nem tartozott soha, úgy hogy itt ismét

[1] Caryophilus II. kiadása 59. és 93. l.

[2] CIL III 1193. Apulumból.

[3] Téglás Gábor: Dacische Militärstempel. Hermes XLIV. Bd. 1909. p. 153.

[4] Dessau; Inscript. lat. selectæ n. 2723: Vexillation(es) eq(uestræ) Mœsiæ inf(erioris) et Dacie eunti (sic!) in expeditione Parthi(a). Az Alsó Moesiaból és Dáciából a parthus háboruba indított lovas csapatok.

[5] CIL VIII 7978. Dessau 1147. Vesd össze CIL VIII 3349. is Rusicadaból (Numidia).

[6] Caryophilus: De Thermis Herculanus. II. kiad. 58. l.

LEG · V M bélyegnyomatot láthatott az illető, minthogy a leg(io) V M(acedonica) Dácia occupatiója idején tényleg errefelé is táborozott,[1] a mint azt *Drobetae*ból ismeretes emlékeivel és bélyegeivel kimutathatjuk.[2]

Mindezt annak illustrálására szőttük ide be, hogy csakis a máig látható bélyegleletekre építhetünk biztosan s a régibb írók kevés kritikára mutató feljegyzései rendesen téves következtetésekre vezetnek.

Épen azért mellőzve a tárgyunkra most úgysem tartozó többi katonai bélyegeket, ez alkalommal csupán arra a kezdetleges bélyegnyomatra kivánjuk figyelmünket kiterjeszteni, mely Julius Berenicianus hadtestének képviselőjéül fogad a katonaparancsnoksági épületben bennünket. Épen 100 esztendővel ezelőtt támadt, nyilván az akkoriban Herculesfürdőn mindenható katonai parancsnoknak, az a jó ötlete, hogy az 1809—1910-ben befejezett s mai használatban levő épület alapozásánál felszínre került

LEG IIII FF

bélyegnyomatos[3] nagy téglát az épület homlokzati részén befalaztassa. Ez bizonyára a legépebbek közül való, mert alig hihető, hogy több is ne akadt volna azon a helyen, s a pusz-

[1] CIL II 4461 (Dessau 2661.) a legio I Minerva egyik centurioja Aesoban (Hispania Tarracona) talált sírköve szerint kétszer nyert Trajanustól Dáciában kitűntetést s egyszer Parthiában. Ter donis donatus ab imp. Traiano torquibus armillis phaleris corona muralibis in Dacia semel in Parthia. Ezt a részvételt igazolja CIL III 556 (Dessau 308), VI 3584 (Dessau 2656). Cichorius szintén megerősíti: Die Reliefs II. Bd. 228. és 365. l.

[2] CIL III 8066a. Ephemeris epigr. II. u. 460. téglabélyegek és CIL III 158[4] a legio tribunusnak segédtisztje. Veteranus leg. V Mac. et b(ene)f(iciarius).

[3] Legelőször Schwarzott vette észre 1829-ben. Die Herculesbäder. Wien, 1830. 35. lapja L · E · G · IIII · H alakban közölvén. Utánna Neigebaur, Dacien (1851.) 12. l. Hirschfeld, Sitzungsber. der Akademie. Wien, LXXVII. p. 425. közölte először helyesen. Innen Ephemeris epigr. II. n. 463 és CIL III Supplem. 8070 a.

tán curiosumként megmentett példány töredékes társait itt is csak úgy félrelökhették, miként az 1735-beli leletek egy részével történt.

Az ismeretlen rendelkezőnek valóban hálával adózhatunk, mivel érdeklődése nélkül teljes homályban marad vala Julius Berenicianus dandárának a dierna—tibiscumi útvonalra történt kiterjedése. A főhadi úttól 5 km.-re félreeső s szirtfalak közt szorongó herculesfürdői szűk völgyben ugyan eleinte valóságos rejtélyt képezett ez a téglabélyeg. Hisz még Hirschfeld Ottó [1] sem talált elfogadhatóbb magyarázatot 1873-iki epigraphiai gyüjtő körútjában arra, minthogy egyszerűen építési vállalkozók szállítmányának minősíté a bélyeges téglát. Pedig ha itt tényleg rászorulnak is vala ilynemű szállításra, magától érthetőleg a 35 km.-re eső szomszédos Diernáról (Orsova) rendelik vala meg a téglaszükségletet. Diernáról ugyanis utólag széleskörű téglakereskedelmet constatálhatunk. Az ő nevével forgalomba hozott városi tégla ugyanis oly keresett vala, hogy nemcsupán a közvetlen átellenes túlparti Tekia [2] helyen állott felső-mœsiai castellum építkezéseihez alkalmazták, hanem felfelé a Kazánszoros *Priscabara* nevű burgusánál,[3] a *Veterani* barlang közelében, sőt még 35 km.-rel odább a Felső-Kazánon is kívül Golubinje [4] szerbiai községnél levő parti őrházában szintén DIERNA névvel ellátott bélyeges téglák mutatkoznak.

Lefelé még távolabb vidékek kedvelték Dierna város téglaáruit, mert nem csupán a 120 km.-re eső *Praovo*nál a rómaiak

[1] *Hirschfeld:* Epigraph. Nachlese zum Corpus J. L. III. aus Dacien und Mœsien. Sitzungsber. der Akademie Wien. phil.-hist. Classe LXXVII. 1874. p. 425.

[2] *Téglás Gábor:* A rómaiak keresked. hajózása Pannoniában. A dunai hajózás. Magyar Mérnök s Építész-Egylet Közlönye 1911. 36. sz. 455. l. *a)* [d]IERNA. *b)* Egyszerűbb nyomat N majdnem И néz ki. DIERИA. *c)* Egyszerűbb változat: [d]IERИA. A bélyegeket 1898 nyarán dr. Homoky József néhai orvos barátommal gyűjtöttük. Téglás G. Klio XI. 1911. p. 507. Ziegelstempel n. 2. b. c. XXVII. n. 1. 2.

[3] *Mihalik Sándor:* Orsova és környékének régiségei. Muzeum és Könyvtári Értesítő. 1908. évf. 1. füz. 18. l. 40. rajz. Téglás G.: Klio XI. 507.

[4] Valtrovic Starinar V. p. 20. CIL III 8272 DRP. DIERNA.

Aquae[1] langyos fürdőjében; hanem még távolabb Arcar Paláncan (Ratiaria),[2] tehát Felső-Mœsia legszélén is találkozunk DIERNA jelzetű tégla gyártmányokkal.

A mikor tehát itt a közvetlen szomszédságban messze földön keresett és szintén szomszédos *Drobetae*nak (Turnu-severin) le Aquæig (Praovo) jól beigazolható gyártmányaival ennyire versenyképes téglát találhattak, valóban alig lett volna értelme a Herculesfürdőbe az innen 236 km.-re eső Singidunumból (Belgrád) rendelni a téglaszükségletet, mikor azt az onnan való szállítás ára is felettébb megdrágítja vala.

A herculesfürdői LEG IIII F F bélyegnyomat tehát csakis akkor kerülhetett ide, a mikor a Julius Berenicianussal mozgósított legio egyik őrsége a *Drobetae* megrohanására felettébb alkalmas hegyi átjárónak elzárására kirendeltetvén, a mai Hercules-téren, hol az 1788-iki utolsó török háborúban is sánczokat és ágyútelepet rögtönöztek, egy kisebbrendű *őrtornyot (burgus)* épitett, avagy a meglevőt kibővíthette.

Hisz hogy a thermák környékét alkotó erdős magaslatokon a lázongó elemek még a békésebb időkben is mennyire elhatalmasodtak, arra nézve tanulságos példaképen mutathatjuk be *Julius Bassus*nak, *Drobeta* város tanácsosának (decurio municipii Drobetæ) és pénztárosának (quæstor) a bécsi csász. könyvtár lépcsőházában szemlélhető sírkövét.[3] Ez t. i. 1735-ben a Caryophilushoz érkezett jelentés szerint épen a thermák közelében, tehát itt a Cserna völgyén került napfényre.[4] Julius

[1] CIL III 8277₂ (=1642) [d(e)] R · P · DIERNA most Lazarevič Alexánál Negotinban látható. L. Téglás G.: A rómaiak kereskedelmi hajózása Pannóniában. Mérnök és Épít. Egyl. Közlönye. 1911. 36. sz. 455. l.

[2] CIL III 12,677 ad n. 8277. Dobrusky másolata szerint két példányban: *a)* D B D; *b)* D K D = *d*(e) *r*(epublica) *D*(ierna).

[3] CIL III 1579. (Vesd össze 1017. l.) Most a bécsi csász. könyvtárban. *D(is) M(anibus) L. Jul(io) L. fil(io) Sergia Basso dec(urioni) mun(icipii) Drobetae quaestori interfecto [a] latronib(us), vix(it) an(nos) XXXX Juli Julianus et Bassus patri piissimo et Jul(ius) Valerianus frater mortem eius exsecutus f(aciendum) curaverunt.*

[4] Caryophilus II. kiadása 1739. 32. l. Quod spectat marmor prope Thermas nuper effosum. Erre vonatkozik a hévforrások közelében a minap kiásott márványlap is.

Bassust egészen közel valahol, talán épen a *Fehér Keresztnél*, avagy a *Lichtenstein*-magaslatnál bekanyargó s pár vakmerő támadó által egész kényelmesen elállható ösvényen lephették meg a *latrunculusok*. (Interfecto a latronibus.) Minthogy pedig Caryophilusnak nem lehetett még tudomása a *latrunculusok* valódi jelentése felől, ő azokat olyan útonállóknak minősíté, a minők a török kiűzetése után ezt a vidéket az ő korában sanyargatták. S mert ilyen bandita népség Herculesfürdő felépítése előtt az odavaló barlangüregekben is tanyázhatott, Caryophilus ezt a kivételes állapotot a római időkre is általánosítva, e sírkő alapján a mai Herculesforrást *Rablók fürdője*, s a felette tátongó kettős barlangot pedig a Rablóbarlang[1] névvel annyira megbélyegzé, hogy ettől az ominosus névtől máig sem szabadulhattak azok meg.

Pedig felirati emlékeink tanusága szerint épen az itt szóba jöhető *jazyg-germán* betörő barbárokra alkalmazták a rómaiak a *latrunculi* és *praedones* elnevezést s *hostesek*nek csakis azokat ismerték el, kikkel nyílt harczba került a római birodalom, vagy a kik maguk üzenték meg a háborút.[2] Világosan documentálják ezt a hadijogi felfogást az Aquincumon (Ó-Buda) alul a marcomann háborúk nyomában, s nyilván azok tanuságaival munkába vett határzárról Matricánál (Batta) és *Intercisánál* (Dunapentele) elékerült emléktábláink. A battai táblából láthatólag 183-ban a Duna partját alapjukból új *burgusok*kal (őrtornyok) s a *latrunculusok* átkelésének kedvező helyek, (itt nyilván révek, átkelők) átellenében *őrházakat (praesidia)* építettek. *Ripam omnem burgis a solo extractis, item praesidis per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis munivit.*[3] S hogy ez a parti erődítés és cordonne-

[1] Coryophilus 32. l. Locus quo in præsentia positæ Thermæ ob frequentes grassationes ibidem fieri solitas *Balneum Latronum* vulgo audit.

[2] Digesta 49, 15, 24, Hostes sunt quibus bellum publice populus Romanus decrevit, vel ipsi populo Romano: ceteri latrunculi, vel prædanes appellantur. = Ellenségek, a kiknek a római nép egyeteme háborút üzen. A többieket rablóknak nevezzük.

[3] CIL III 3385: *Imp(erator) Caes(ar) M[Aur(elius) Commodus*

szolgálat másutt is folytatását nyerte, arra nézve lennebb Duna-Penteléről (Intercisa) még két azonos szövegű építkezési emlék [1] tanuskodik.

A marcomann háborúkban szerzett tapasztalatokkal tehát 180-ban Commodus császár hadvezetősége a pannoniai Duna-mellék limes szolgálatát az ilyen betörő latrunculusok ellen sietett reformálni. S hogy nem holmi útszéli rablókra illett a latrunculus nevezet, arról a III. század közepén elhatalmasodott góthok ellen foganatosított védművek emléktáblái is meggyőzhetnek mindenkit. Alsó-Mœsiában a mai Kutlovicánál (=Ferdinandovo) a *Municipium Montanensium* [2] városát 256-ban *Maximus* és Ciabrionus consulok idejében szintén olyan burgussal bátorságosíták, a honnan a latrunculusok mozdulatait meglesheték. *Un[de latr]un[culos] observarent.* [3]

An]toninus Aug(ustus) Pius Sar(maticus) Germ(anicus)] Brit(annicus) pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) X [imp(erator) VII] cos IIII p(ater) p(atriae) ripam omnem bu[rgis] a solo extractis item praes[i]dis per loca opportuna ad claudestinos latrunculorum transitus oppositis munivit. = M. Aurelius Commodus Antoninus Augustus Pius sarmatiai germaniai, britanniai győző legfőbb pap, X tribunera potestasa, VII császársága, IIII-szer consulság idejében, a haza atyja, a partot őrtornyokkal s a portyázók titkos betöréseire alkalmas pontokat fedező őrhelyekkel erősítette meg. Domaszewski. Die Grenzen Mœsiens: Arch. epigr. Mitth. XIII. 1890. 140. lapja közli.

[1] Domaszewski: Arch. epigr. Mitth. XIII. 1890. 147. l. n. 1 és 2. Fröhlich R.: Arch. epigr. Mitth. XIV. p. 53 ismétli. Innen CIL III 10312 és 10313. CIL III 10312. Kovács Imre házánál találta Domaszewski. Arch. epigr. Mitt. XIII. p. 141. az első hat sor utolsó harmadát Fröhlich Rób. Arch. epigr. Mitth. XIV. p. 53 a CIL III 3385-ből kiegészíthette. A 10313. a 196. számú ház előtt csak a három első sor vége. Domaszewski: Arch. epigr. Mitth. XIII. p. 141. Fröhlich R. XIV. p. 53.

[2] CIL III 7450. és 7451. jegyzeteivel Kutlovicára igazodik 1.

[3] CIL III 12376 [burgum constitui iussit] | un[de latr]un[culos] [o]bservare[nt] | [pro]pter tutela[m | c]astre[n]sium et | [c]ivium Montanensium | Maximo et C[la] | brione co(n)s(ulibus). Honnan a portyázók megfigyeltessenek a várbeliek és a montanei municipiumbeliek biztonságára Maximus és Clabrio consulok idejében. Scopil másolata. Egészen analog a CIL VIII n. 2498 . . . burgum Commodianum speculatorium inter duas vias ad salutem commeantium nova tutela constitui iussit. A két út közére a járókelők javára és biztonságára kémeinek Commodus őrtornyot építtetett.

De Herculesfürdőbe visszatérve a szomszédos *Drobeta* (Turnu-Severin) tőszomszédságába eső *Zagajá*ból[1] is documentálhatjuk azoknak a *latrunculusoknak* a garázdálkodását, a kiknek egyik támadó vonalát Ad Mediamból Herculesfürdőn át bemutathatók. Zagajánál ugyanis *Ulcidius Baedare* és felesége *Sutta Epicadi* a latronesek áldozatává lett és szintén ezekben az időkben elpusztult lányuk sírkövével documentálják, hogy a város kapuin kívül is ezeknek a félelmes portyázóknak áldozatává eshetett. *Interfecta a latronibus.*[2] A megszomorodott szülék némi vigaszára legalább a latrunculusok megbosszulása is sikerült. *Et vindicata.* Utóbb az apa, ki 50 évet élt, szintén lánya mellé temettette magát.

De ép oly mértékben ellepték a *latrunculusok* a Tibiscumhoz lejtő Temes völgyét is, miután a *Szlatinához* eső Masclanis statio közelében *P. Aelius Ariortust,* Drobeta város az évbeli polgármesterét a *latronesek* szintén lemészárolhatták. (Quattuor (vir(o) an(nuali?) m(unicipii) D(robetæ interfect(o) a latronibus.) Legalább erre a feltevésre jogosít a megboldogult özvegyétől: *L. Ulpi(a) Dignat*ól, valamint fiától: P. Ael(ius) és *P. Aelius Valeus* és Andarus unokatestvéreitől ránk maradt síremlék.[3]

Ez a három eset kétségen kívül még akkor következhetett be, a mikor a M. Claudius Fronto catastrophájáról tájékozatlan drobetaiak minden nagyobb óvintézkedés nélkül végezvén utazásaikat, a hirtelen szétszáguldozó jazyg-germán guerilla-csapatok áldozataivá lehettek. Ám e véres események intő példáján okulva, bizonyára nem mozdultak falaik közül, a míg *Julius*

[1] CIL III 8021 (=1585. cf. Ephemeris epigr. II n. 445.) Zagaja *Cernetz* mellett. Ez a Czerneta képezte tulajdonképen Drobetat, mert Turnuseverin ujabb eredetű.

[2] CIL III 1585 (=8021.). Előrésze letörött. Domaszewski felfogása szerint az anyát mészárolták le, holott Patsch helyes észrevétele szerint (Wissensch. Mitth. aus Bosnien und der Hercegovina VIII. Bd. 1902. 124. l.) a patronymika nagy eltérése a leány legyilkoltatását igazolja. Interfecta a latro(nibus) et vindicata. Ulcudius Bædari et Sutta. Epicadi p(ro) p(ietate) fil(iæ) tit(ulum) p(osuerunt). D(is) i(nferis) M(anibus). Ulcadius B(æ)dari v(i)xi(t) an(nos) L.

[3] CIL III 8021 (=1585.).

Berenicianus a legio IIII Flavia kirendeltségeivel a drobeta—tibiscumi útvonal biztonságát ismét helyre nem állítá.

Julius Berenicianus parancsnokságának tehát legsürgősebb teendőjét az itt szóban forgó erdős tájak megingott biztonságának gyors helyreállítása s az útvonalak bátorságosítása képezheté. S a mint herculesfürdői példánkból következtethetjük, a csakis gyalog és lóháton járható mellékutakat, hegyi ösvényeket sem felejtheté ki hadi tervéből. Már pedig ha Drobetának eme félreeső kapcsolatát is ilyen gondos őrizetben részesíté, mennyivel nagyobb figyelem illette meg a hadi szerek, csapatszállítások közvetítésére hivatott fővonalakat? Bizonyos tehát, hogy a Drobetæból (Turnuseverin) Diernán át Tibiscumba haladó birodalmi útról sem maradhattak el a legio IIII F. f. vexillatiói. Az igazoló leleteknek azonban a herculesfürdőihez hasonló megmentőjük nem akadván, ezidő szerint erre az erdős-hegyes voltánál fogva kétszeres biztonsági gondozást követelő útra nézve ezzel az egyetlen irányítással vagyunk kénytelenek beérni.

De hogy a Tibiscumba szögellő két dáciai út csúcspontján a legio IIII F F szintén helyet foglalt, arra nézve szintén szolgálhatunk bizonyítékokkal.

3. A legio IIII Flavia Tibiscumban. (Zsuppa Karánsebes alatt.)

A két dáciai útvonal, miként azt Ortvay Tivadar [1] hitelesen beigazolta, a hunyadmegyei Vaskapuról eredő Bisztra vizének a Temesbe torkollásánál egyesül. A Temesből Zsuppa alatt kiszakadó malomárok mellett a helységtől alig $^1/_4$ órányival alább tégla-cserép halmok, épületomladványok jelzik a municipium Tibiscum [2] romjait.

[1] *Ortvay Tivadar:* Tibiscum helyfekvése. Archæologiai Közlemények. Bpest. X. 3. füzet. 1876.

[2] Municipium Tibiscum CIL III 1550, 7997, 12,595. (Municip)ia Porolis et Tibisc. 7962. Sarmizegethusából. A CIL III 1555-ből Dettán kiolvasható *municipium* alig képviselheti Tibiscumot. A hozzáfüzött ebbeli következtetést tehát nem osztjuk. Dettára sokkal könnyebben kerülhetett az a felirat a szerbiai oldalról, például Viminacium avagy Margum romjaiból, mint a távol fekvő Tibiscumból.

A municipium Sarmizegetusánál részletezett módon, nagy hihetőséggel veteránusainak oltalma alatt éldegélt a békés idők folyamán s az itt mutatkozó *Numerus Mauret(anum)* Tibiscensium[1] s a *Numerus Palmyrenorum*[2] háborús időkkel kerülhettek ide s talán épen a marcomann-háborúk időszakát képviselék. A fontos útcsomót *Julius Berenicianus* sem hagyhatá ki hada rendjéből s a két oldalvonalon beigazolt őrségeinek folytatását bátran ide is feltételezhetjük.

Ezen feltevésünk tanúságlevelét ez idő szerint még csupán abban a bélyegtöredékben mutathatjuk be, melyet 1908 november 17-én Balázs Sándorral, a karánsebesi vagyonközség erdőigazgatójával valánk szerencsések Kapra Sándor zsuppai malmától DNy-ra látható vármaradványból kiásni. A, fájdalom, nagyon is hézagos bélyeg, melyet még nem publicálhattam, így néz ki: 'G IV. Előrésze lecsorbult s a legio szám is eltérő a többiétől. Ennek daczára a legio IIII Flavia ama vexillatiójától származtathatjuk, melyet nem csupán a két út kapcsolódása igényelt ide; hanem a melynek fontos hivatásába tartozhatott a Temesnek az Alföld felé táguló, s Lugoson alul már a Bégát is magába fogadó völgy elzárása is. Tibiscumon kívül semmi biztos jele nyugat felé a római őrszolgálatnak, mert az általunk római alkotásnak vallott *római* sánczok egészen *más* időket és viszonyokat képviselnek. Minthogy pedig a Lederatából érkező hadi út felső íve Berzoviától számítva a jazygok elpártolása után Lugos—Temesvár felől ki vala szolgáltatva az ellenségeskedéseknek, erről az oldalról akkor nem csupán Tibiscumot, de az oda csak 50 km.-re következő Sarmizegethusát is könnyű szerrel meglephették. Julius Berenicianus parancsnoksága tehát egyrészt a két aldunai út csomópontjaként állíthatá ki ide őrségét, másrészt Dácia fővárosát a megbízhatatlanná vált alföldi szomszédság ellen vala kénytelen erről az oldalról is fokozott oltalomban részeltetni. De épen a sokoldalú veszedelemre való tekintetből, — mint már említők is, — Sarmizegethusa szintén nem nélkülözhette a közvetlen védelmet s

[1] CIL III 626. 7695.

[2] CIL III 7693 és 14216 mil(es | [e)x N(umero) Pal(murenorum).

Dácia további vidékeire is ki kellett a legio IIII f. f. lánczolatát terjeszteni. Lássuk azért ezek mibenlétét!

4. *Julius Berenicianus őrségének beigazolása Dácia fővárosában.*

A két hadi út Tibiscumnál egyesülten keletnek fordul s a Bisztra völgyét követi a Vaskapuig, melyen át Sarmizegethusába vezet. A közbeeső *Agnavis* és *Pons Augusti* állomások legkisebb jelét sem őrzik a leg. IIII Flaviának, sőt egyéb őrségi bizonyítékokkal sem kedveskedtek idáig, jóllehet a Sarmizegethusából bemutatott három bélyegváltozat már magában kétségtelenné teszi, hogy az odáig vezető útszakasz sem maradhatott őrizet nelkül.

Sarmizegethusában mindenekelőtt megjegyzést érdemel az a már beigazolt jelenség, hogy a legio IIII F. f. bélyegváltozatai mind a várfalakon kívül kerültek elé. Sőt ott is a városi közönség használatára szánt középületek: mint a déli oldali Mithræum, az északi oldal fürdője, az Aesculapia és az amphitheatrum szolgáltatták azokat. A legio ide rendelt vexillatiói tehát mihelyt a főváros környékét az ellenséges elemektől megtisztíthatták, azokat az intézményeket siettek használhatóvá tenni, melyek a városi élet folytatásához mellőzhetetlenek valának.

A Sarmizegethusába osztott legioállomány erejéről természetesen kellő bizonyosságot a téglabélyegek nem nyujthatnak feliratainkban, pedig az ideszámítható tisztiállományból csupán *Sex Pilonius Modestus*t nevezik meg, ki *a harmadik cohors* utolsó (ötödik) centuriója vala *(hastatus posterior)*. Előkelő beneventumi családból származva, a lovagi rendből egyenesen centurioságba lépett (Ordinem accepit ex equite Romano),[1] de

[1] CIL III 1480. (Willmann, Exempla Inscriptionum n. 1591. Dessau, Inscript. latinæ selectæ 2654.) most a bécsi csász. könyvtár lépcsőházában. *Sex Pilonius Sex. f. Ste(llatina) Modestus Benevento (centurio) leg(ionis) IIII F(laviae) f(elicis) [in cohorte] [tertia] hast(atus) post(erior) ann(orum) XXXVII. Ordine(m) accepit ex equite Romano; militavit in leg(ionibus) VII C(laudia) p(ia) f(ideli) et VIII Aug(usta), XI Cl(audia) p(ia) f(ideli,* | *Miner(via) p(ia) f(ideli) stipendis centurionicis XIIII. H(ic) s(itus) e(st)*

azért 19 évi szolgálatával még mindig ugyanebben a minőségben fejezte be életét.

A legio IIII F. F. még egy centuriojával képviselteti magát Sarmizegethusa adattárában. Ez *M. Calventius Viator*,[1] a ki *C. Avidius Nigrinus* helytartósága idejében a helytartó gárdájául minősíthető eques singularesek kiképzésével vala itt megbízva (exercitator eq(uitum) sing(ularium), s ebbeli minőségében a lovasság gallus eredetű védszentjének: az Eponáknak s a mezei tenyészetet oltalmazó Campestreseknek szentélyt emelt. Eponab(us) et Campestrib(us) sacr(um).[2]

Minthogy *C. Avidius Nigrinus* helytartósági illetőségét kifeledte az áldozó, Domaszewski[3] őt is Felső-Mœsia részére foglalá le, s bármennyire visszatetszőnek hangzik is, annak a véleményének adott igen nyomatékos kifejezést, hogy a legio IIII F. f. eme centuriója Sarmizegethusában szóló áldozásával ott a *két tartomány határszélének* érintkezését documentálja.

S(it) t(ibi) t(erra) laevis. Tehát: Sex Pilonius Modestus a Sex fia a Stellatinatribusból, a IIII F. f. legio harmadik centuriojában hastatus posterior meghalt 37. életévében. Tiszti rangját lovagi rendből nyerte el egyenesen. A leg. VII. Claudiában (Vinnuaciumban, F.-Mœsia) a VIII-ik Augustában (Felső-Germánia), a XI. Claudiában (Silistra, Alsó-Mœsia) s a leg. I. Minervában (Alsó-Germania) szolgálva centuriosága 19-ik esztendejében hunyt el. Itt nyugszik. Legyen könnyű pihenésed! Ez a régies jellegű sírköve szépen illustrálja, milyen széleskörű tapasztalatokra tehetett egy centurio hosszú szolgálat alatt a különböző legioknál és távol fekvő népeknél szert.

[1] Torma Károly, a Mihályi Victor, jelenleg balázsfalvi gör. kath. érsek által a lugosi püspöki residentiában megalapított muzeumból. Arch. epigr. Mitth. VI. n. 101. Innen CIL III 7904. *Eponab(us)* | *et Campestrib(us) sacr(um) M. Calventius Viator (centurio) leg(ionis) IIII F(laviae) f(elicis) exerc(itator) equitum) sing(ularium) C. Avidi Nigrini* | *leg(ati) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) v(otum) s(olvit) l(ubens) m(erito).* = Eponæ és Campestres istenségeknek M. Calventius Viator a legio IIII Flavia felix centuriója az eques singularesek lovaglómestere (exercitator) C. Avidius Nigrinus császári helytartó idejében. Fogadalmát örömmel beváltotta.

[2] *Eponae* a celta *Epotól* (ló) a gallusok kedvelt istenségeként a római sereg lovasságainál, a lótenyésztőknek, lóápolóknak nemtője vala.

[3] Alfr. v. Domaszewski: Die Grenzen Mœsiens. Arch. epigr. Mitth. XIII. 143. l. 80-ik jegyzetében a betűk formájára hivatkozva próbálja Liebenam helyes meghatározását leczáfolni.

Amde Domaszewski feltevésének megalkotásánál egy nagyon is fontos, sőt döntő momentumot számításon kívül hagyott. A helytartók szolgálati emlékeiből kitetszőleg ugyanis egy Augustustól kezdve a császári provinciákban zsinórmértékül követelt jogszabály értelmében [1] a legalább két legiót számláló provinciák helytartói consularis [2] rangban állván, pro prætore nem lehetett annak a Felső-Mœsiának helytartója, melynek már alakulásakor két legioja vala s melynek első helytartója: a 85—86-beli G. Pomponius Rufus [3] előzőleg a consularis császári tartományok közé tartozó Dalmatiában szolgált s így alsóbb rangú áthelyeztetést nem nyerhetett.

Mindebből megállapithatólag a betűformák Domaszewski-követelte korai jellegének beigazolódásával sem volna *C. Avidius Nigrinus* Felső-Mœsia helytartói közé sorolható. De épen titulusanál fogva Julius Berenicianus hadtestéhez sem számíthatjuk, annál a már említett szervezeti átalakulásnál fogva, mely szerint a legio V Macedonicának 168-ia igazolódó áthelyeztetése következtében megkétszereződött dáciai helyőrség jogán a három Dácia helytartója is consularis leve. Így *M. Claudius Fronto,* a kinek catastrophája a legio IIII F. F. dáciai expeditióját felidézé, *consul*ként [4] esett el s közvetlen utóda: *Cornelius Clemens* is *consularis et dux trium Daciarum.*[5]

[1] von Premerstein ismerte fel először ezt az administrativ irányelvet. Vesd össze: Die Anfänge der Provinz Mœsien. Osterreich Jahreshefte. I. 1898. Beiblatt 164. *Beuchet:* De legione romanorum I Italica (Lipsiæ 1903.) monographiája (54. l.) azzal próbálja ezt a találó kijelentést czáfolni, hogy Dalmatiában és Hispaniában egy-egy legio állott, sőt Dalmatiában Domitianus után egyetlen legio sem maradt s a helytartó mégis consularis vala. Csakhogy ezeknél a szerzett jog érvényesült. A tartományi lajstromban is téved, mert Pontus és Bythinia Marcus Aureliusig senatoriusi tartományok. Vesd össze Pauly Wissova Real-Encyclopædie III. 529.

[2] Vesd össze Mommsen, Staatsrecht II³ 247 a 3-ik jegyzet és 207. l. Csakhogy ő sem vala elég figyelemmel a helyőrségi állománynak a helytartói czímet befolyásoló viszonyára.

[3] Felső-Mœsia első helytartója: *Q. Pomponius Rufus* 85/86-ban Pannoniában s még előbb a consularis Dalmatiában szolgálván, alsóbb rangot nem nyerhetett. V. össze Klebs, Dessau, de Rohden: Prosopograhia F betűjénél u. 396.

[4] CIL III 1457. Sarmizegetusából s cursus honoruma VI 1377.

[5] CIL III 9363. Dessau 1099.

C. Calventius Viator tehát csakis Dácia első időszakában szerepelhetett Sarmizegethusában a helytartó eques singulareseinek exercitatoraként és *C. Avidius Nigrinus* sem lehet más, mint az a szerencsétlen helytartó, a kit Hadrianus[1] 117-ben vérpadra kárhoztatott és Liebenam[2] is megnevez. Kutatásaink tehát teljesen igazolák Dessaut,[3] a ki első látásra mindjárt kivezényelt centuriónak minősíté *C. Calventius Viatort*, a minők nagyon is szokásosok[4] valának a római hadseregben.

Az ő alkalmaztatása ily módon csakis saját személyére szólhatott s a legio IIII Flaviát nem képviselheti Sarmizegethusában úgy, a mint azt *Sex Pittonius Modestus*ról[5] beigazolhatók.

A legio IIII F. F. sarmizegetusai vexillatiója ily módon Julius Berenicianus hadtestének tartozékául bizonyosodván be, lássuk az ő parancsnokságához számítható további őrségek sorozatát Dácia belsejében is.

5. A legio IIII Flavia Miciában. (Marosnémeti Veczel között)

Micia a Sarmizegetusából a mai Piski-Dédácsnál Apulumba vezető fő hadiúton kívül 20 km nyugotabbra zárja el Déván alul a Maros torkolatát. A castellum ilyeténképen az Alföldre vezető útvonal ellenőrizése mellett egyúttal az aranyvidéknek Marosnémeti átellenébe eső kapuját is fedezé. Ennek a kettős rendeltetésnek megfelelőleg erős auxiliaris őrséggel is rendelkezett. Szerencsére, a szomszédos Marosnémetiben a gróf Gyulay-család már a XVIII. században gondjai alá kezdé venni az itt előkerült római emlékeket. A gróf Gyulay-családnak *gróf Kuun Géza* által 1880—1905 közt még rendszeresebben gazdagított

[1] Vita Hadriani 7, 1, 23, 10. Ehhez Mommsen észrevétele CIL X. 6706.

[2] Liebenam: *Forschungen zur Verwaltungsgeschichte des römischen Kaiserreiches.* Bd. I. 1888. n. 2.

[3] Dessau, Inscriptiones latinæ selectæ n. 2417-hez adott magyarázata.

[4] Alb. Müller: Philologus 1882, 497. l. utal ilyenekre.

[5] CIL III 1480.

lapidariumában[1] Hadrianustól[2] megtalálhatjuk a Micia helyőrségének sorozatát. Legtovább szolgálta a cohors II Fl(avia) C(ommagenorum) equitata.[3] Ennek téglabélyegein[4] kívül 15-nél több felírásos emlékét bírjuk a Gredistyének és Cetateának nevezett castellumból.

Minthogy a Maros völgyét az Alföld ellenében Micia fedezé, legkevésbbé sem csodálhatjuk, hogy a M. Claudius Fronto halálával veszélyeztetett Dácia támogatására rendelt *Julius Berenicianus* hadtestéből ide is vexillatiókat osztottak. Ezt a kirendeltséget *Q. Licinius Macrinus centurio*nak most a marosnémeti lapidariumban szemlélhető oltára képviseli. Sőt ez ez oltár egyenesen győzedelmi és harczi emlékül minősíthető, a mennyiben Münsterberg tanulmánya értelmében kiválóképen a szerencsés csaták után szoktak a heliopolisi híres csodatevő oltárképről elnevezett *Jupiter heliopolitanus*nak áldozni. És ezen az oltáron, harczi jelentőség nagyobb hiteléül, még külön mystericus jelentőségű tekenős *béka*[5] is látható. Az érdekes diadal emléket azért méltó egész terjedelmében bemutatnunk:

[1] Lugosi Fodor András: Gyüjteménye némely marosnémeti és veczeli határban kiásott római sír- és emlékköveknek, melyek jelenleg a marosnémeti kertben felállítvák. Kolozsvár, 1844. Stetter kincstári mérnök rajzaival.

[2] CIL III 1355 a marosnémeti lapidariumban.

[3] CIL III 8074$_{14}$a. Herepéről Torma, Arch. epigr. Mitth. III. p. 117. 25b. A Gredistyéből ilyeneket ásatott Téglás Gábor: Arch. epigr. Mitth. IX. p. 274 n. 10. és Erd. Múz. V. 1888. 249. s több példányban a dévai múzeumba helyezte.

[4] CIL III 1353. Marosnémetiből már lugosi Fodor András ismertette volt 1844-ben kiadott Gyüjteménye némely marosnémetii és veczeli határon kiásott római sír- és emlékköveknek, melyek jelenleg a marosnémeti kertben felállítvák. Kolozsvár, 1840. II. tábláján. Innen Neugebauer Bulletino 1848. p. 130 és Dacien 53. l. s Henzen Inscriptionum Latinorum selectarum amplissima collectio Turcis 1856 n. 5633. Ackner—Müller: Die römischen Inschriften Daciens. Wien, 1863. n. 223.

[5] Ezekről Keller Ottó, a prágai egyetem tanára, Déván a Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat 1898. évi közgyülésén gróf Kuun Géza felkérésére szakelőadást is tartott volt.

I · O · M
HELIOPOLITAN
Q · LICINIUS MA
CRINVS 7
LEG · IIII FF
V · S · L · M

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Heliopolitan(o) | Q(intus) Licinius Ma | crinus (centurio) | leg(ionis) F(laviæ) f(elicis) | v(otum) s(olvit) l(ibeus) m(erito). = (A heliopolisi nagyjóságú magasságos Jupiternek Quintus Licinus Macrinus a IIII Flaviusi legio boldog századosa fogadalmát nagy örömmel beváltotta.)

De a Miciába documentálandó legio IIII Flavia őrség a Maros közép völgyén legalább Apulumig s onnan kelet felé az Olt mellékére szintén folytatását nyerhette. Ennek igazolhatása kedvéért azonban a Keleti-Kárpátok Ojtozi-szorosáig kell fáradnunk.

6. A legio IIII Flavia felix őrsége az Ojtozi-szoros nyugati kapujában Bereczknél (Háromszékmegye).

A Háromszékmegye keleti szélére eső Bereczknél terjedelmes castellum zárta el az Ojtozi-szoros nyugati nyilatát. A castellum alapítását az ott mutatkozó

(COH BRAC) és [COH I BRAC]

vagyis coh(ors) Brac(augustanorum)[1] és coh(ors) I. Brac(augustanorm)[2] bélyegek egyenesen Traianusra utalják. Ez a cohors

[1] Goos Károly: Zu Corpus inscriptionum Latinorum III. Daca: Archæol. epigr. Mittheil. aus Oesterreich. I. 1877. 114. l. Innen Ephen epigr. IV. n. 205 és CIL III 8074ab. Téglás G.: Adalékok Dácia feliratanához. Erd. Múzeum. 1902. különleny. 38. l. n. 95. h. U.ő. Neue Beiträge zur Inschriftskunde Dakiens. Klio XI. B. 1911. 499.

[2] Orbán Balázs: Székelyföld leírása. III. Háromszék. 124. Innen Goos: Archiv für Landeskunde XLIII. p. 266. Arch. epigr. Mitth. I. 33. CIL III 8074.9a. Téglás: Ujabb adalékok. Erd. Múz. 1902. Különleny. 38. l. 95. Klio Bd. XI. 911. 499.

t. i. mindjárt a dák háborúval kerülhetett ide s miután két cohors III Bracaugustanorumot tüntetnek fel emlékeink, nagy hihetőséggel ezek a bélyegek sem származnak attól a cohors I Bracaugustanorumtól, mely a XXXI. diploma szerint 99-ben, a XXXVIII. szerint 112-ben és a CIL XII és 1358 felirat szerint 134-ben Mœsia inferior helyőrségébe tartozott.

De a cohors Bracaugustanorumot és coh. I. Bracaugustanorumot a következő két bélyegváltozattal, ú. m.:

COH HIS és COHHIS

jelentkező *coh(ors) His(panorum)*[1] válthatta csakhamar fel. Ezt a cohorsot Cichorius[2] a cohors I Hispanorum veterana equitatával hajlandó azonosítni, mely régibb származását ezzel a jelzővel kívánta szembetünőbbé tenni s 99-ben a XXXI. diplomából megállapíthatólag még Mœsia inferiorban szolgált. Traján háborúival kerülhetett fel ez is Dáciába, mert Alsó-Mœsia trajánkori diplomáiban nem mutatkozik; de a 129-ben *Dacia inferior*ból elbocsátott legénységi contingenset megörökítő XLVI. diplomában már odaszámít.

A *Julius Berenicianus* parancsnokságával a legio IIII Flaviából kialakult csatárláncz legszélső keleti sarka szintén ide határozódik a sepsi-szentgyörgyi Székely-muzeum ama két bélyegtöredékével, melyek az irodalomban még alig is érvényesülhettek.

Az egyiket, mely egy 0·26 m. szélességű és 0·46 m. hosszúságú fedélcserépen maradt ránk, már bemutattuk volt az Er-

[1] Goos Károly: Arch. epigr. Mitth. I. p. 113. Innen Ephemeris epigr. IV. n. 207. és CIL III 8074. sz. Téglás G.: Ujabb adalékok Dácia felirattanához. Erd. Múzeum. 1902. Külön leny. 39. l. n. 97. U. o. Klio XI. Bd. 1911. 499. l.

[2] Conrad *Cichorius:* Die Auxiliar cohorten des römischen Kaiserheeres. Sonderabdr. aus Pauly-Wissowas Realencyclopædie. 34. l. első hasábjában.

délyi Múzeum 1902. évfolyamában, hol[1] távolabbi szakkörök figyelmét még nem kelthette fel. Ez majdnem teljes jelző nélküli változat

LEG IIII

s csupán kezdő betűje csorbult ki.

A másikat még 1884-ben fedeztem fel. Kezdőbetűje ennek is kicsorbult; de a szokásos jelzőkkel készült

LEG IIII FF

[l]eg(io) IIII F(lavia) f(elix).[2]

Ime a megdönthetetlen bizonyítékok a legio IIII Flaviának Miciától Bereszkig történt továbbfejlődésére nézve!

A legio tehát, mint emez emlékeiből kideríthetók, a Tibiscumhoz kicsúcsosodó aldunai utak háromszögének megszállása után nem állapodott meg a Vaskapun, a hogy Domaszewski állítja. Szerinte ugyanis; *das Heer marschierte auf der Militärstrasse über Ad Mediam nach Tibiscum und kam rechtzeitig, um den Eisenturmpass, der Tibiscum mit Sarmizegetusa verbindet, zu decken. Im Norden war Sarmizegetusa durch die drei Lager Micia, Germizara vor allem Apulum gedeckt.*[3]

Csakhogy a bemutatott leletekből kitetszőleg a Julius Berenicianus hadtestéhez számító két legio nem vonult együttesen fel, s egymástól elváltan gyorsabban juthatott el rendeltetése helyére. A legio IIII Flavia, mint előadtuk, a Dáciába futó két hadi utat a Kevevárától Orsován át Drobetæba (Turnuseverin) haladó Dunaparton összekötve s Tibiscumban egyesülve a Sarmizege-

[1] *Téglás Gábor:* Ujabb adalékok Dácia felirattanához. Erdélyi Múzeum, 1902. Külön lenyomat 38. l. n. 94. Akkor még magam is tünődve kérdezém: Hogyan és mikor került a legio a keleti határszélre, az itt a nehéz kérdés? Ujabb. Klio XI. 1911. 299. 2. b. közöltem.

[2] A székely múzeumból vett jegyzetem. Még nem publicáltam.

[3] Alfr. von Domaszewski: Die Chronologie des Bellum Germanicum et Sarmaticum 166—175. n. Chr.: Neue heidelberger Jahrbücher Jhg V. 1895. 116. l.

thusa előtti Vaskapun sem állapodott meg, hanem Sarmisegethusába, a tartomány székvárosába is erős őrséget helyezett. S hogy mennyire nem érvényes Domaszewski tetszetős feltevése, arra nézve a legmeggyőzőbb czáfolat a Sarmizegetusától Miciába s onnan a Maros völgyén Apulumig, majd az Olt völgyén, Nagyszeben-, Fogaras-, Brassómegyék határszorosai előtt a háromszékmegyei Bereczknél a legio IIII F. f. emlékeivel, illetőleg legiobélyegeivel az Ojtozig beigazolt csatárlánczolat.

TÉGLÁS GÁBOR.

MAGYAR HADJÁRATOK A XV. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.

(Harmadik közlemény.)

1476.

Nov. 15. Buda. A király levele Ernő szász fejedelemhez. Ecseteli a folyó évi török hadjáratot. Az év kezdetén Sabáczot *33 napi ostrom után* elfoglalta s egész környekét tűzzel-vassal pusztította; ha előbb a víz alacsony állása, később a jégzajlás nem akadályozta volna, Szendrő ellen vonult volna. Miután azon csapatokat, melyeket a nagy és kis Oláhország védelmére elküldött, magához visszarendelte, hidakat építtetett a Dunán és Száván, hogy újra az ellenség ellen fordulva, ennek területét elfoglalja; az ellenség, kinek rengeteg nagy a hatalma, csodálatos rövid idő alatt mozgósította seregét és a hűtlen Baszaráb oláh vajda segítségével Moldvaországra vetette magát, a seregének megérkeztét be nem várt vajdát megverte s megkezdte Nemecz vár ostromát. Ellene küldte két főkapitányát körülbelül 60,000 emberrel. Midőn a szultán ezeknek közeledtéről hirt vett, csúfosan menekült és meg nem állt előbb, míg azon az úton, melyen hetekkel ezelőtt bejött, most három nap alatt a Dunához és innen Konstantinápolyba érkezett. Hogy mennyit vesztett e menekülésen emberekben, állatokban és egyébben, azt nem is lehet elhinni; olyanok, kik e vidéken voltak, állítják, hogy ezen visszavonulás alatt több mint 50,000 ember kard, éhinség és betegségek által tönkrement. A szultán futása után meghagytuk kapitányainknak, hogy Havasalföldre menjenek, a hűtlen Baszarábot onnan kikergessék és helyébe a törökverő

Drakulát vajdává tegyék, a mi meg is történt. Az elűzött Baszaráb Bulgáriába menekült, honnan annyi törököt hozott magával segítségére, a mennyit csak szerezhetett: újabb megveretése után, miután csak török részről körülbelül 18,000 ember részint elesett, részint fogságba jutott, ismét menekült és az országnak egyik igen erős várában kereste menedékét; kapitányaink ide is követték, mire, az ostromlástól félve, harmadszor a törökökhöz szökött; a várat két heti ostrom után elfoglaltuk és a délvidéki s tengerparti területek ezek után biztonságban érezték magukat; most azonban hadihajóink és szárazföldi csapataink minden nehézség nélkül Szendrő alatt a Duna mentén a Moravicza folyón, mely a vártól körülbelül ezer lépésnyi távolságban a Dunába ömlik, hidat építettek és nem messze a vártól 3000 ember felvételére alkalmas három bástyát állítottak fel, mert magát a várost az ostromtól félő törökök elhamvasztották vala. A mint azonban hadvezéreim jelentik, a szultán Anatólia s Románia basáit akarja ellenük 60,000 emberrel kiküldeni.» Kéri tehát a német birodalmi fejedelmek támogatását.[1]

Decz. 4. Buda. A király levele a pápához. Bátori István egyik küldönczével értesíti a királyt, hogy Baszaráb oláh vajda, ki nagy török segélyhad élén a magyarok ellen vonult, még mielőtt velök (t. i. a magyarokkal) a moldvai vajda egyesülhetett volna, annyira megveretett, hogy számos ellenség elesett, sokan megsebesültek és a körülbelül 18,000 törökből alig valaki menekülhetett. A várat, melyben Baszaráb tartózkodott és mely az ottani erődök legkiválóbbja, a magyarok két heti ostromlás után elfoglalták és Oláhország most már a magyarok kezén van.[2]

Ezen hadjáratokra még a következő adatok is vonatkoznak:

1. A király 1476-ban Wytanovych Horvát Máté s Simon részére a Sabácz vára ostrománál tanúsított vitézségük jutal-

[1] Mátyás király külügyi levelei I. 354—358. Majdnem szóról-szóra közli ugyanezt a király 1476 decz. 8-án a pápával (ugyanott 359—360. és Mátyáskori dipl. eml. IV. 325).

[2] Mátyáskori dipl. eml. II. 335. A Baszaráb ellen vívott harczról Mátyás — mint már említettem — 1476 decz. 8-án a pápát bővebben értesíti.

mául, mely ostromban testvérük János életét veszté, a baranyamegyei Szeglak nevű birtokot adományozza.[1]

2. A király Budán 1477 jún. 5-én Bátori István országbíró számos érdemeit felsorolva, többek között említi, hogy Bátori Sabácz ostromában személyesen részt vett és a Moldvaországban vívott csatákban a törökök és Baszaráb vajda ellen kitűntette magát.[2]

3. Alig szenvedhet kétséget, hogy a következő adat is ezen évre vonatkozhatik. «Henricus Honofrii de Baismoiz» belgrádi kapitány évi s napi keltezésnélküli levélben értesíti a királyt a török mozgalmakról. Küldött egészen Kusonium-ig egy kémet a törökökhez, ki visszatérése után elmondta, hogy egyik fivérével beszélt, ki sokáig a török táborban tartózkodott. Midőn a szultán seregét Moldvaországba vezette, a vízen való átkelésre 48 nap volt szükséges. Azzal kezdte hadi műveleteit, hogy seregének egy kisebb osztályát előre küldte, melyet István (moldvai) vajda azonban szétvert. A szultán belátta, hogy őt a havasok további műveleteiben nagyban akadályozzák és azért a következő cselhez fordult. Elhelyezett egy-egy basa vezetése alatt álló két csapatot két különböző ponton a hegyekben, míg ő maga a Dunához visszatért. István vajda ezt észrevette és azt hitte, hogy az egész török sereg hátrált, minek következtében védett állását elhagyva, a hegyekből kivonult. Midőn a szultán tudta, hogy a vajda serege a hegyekből már teljesen kibontakozott, csapataival nekiment az ellenségnek, míg az erdőkben elrejtett két basa a vajdát hátulról megtámadta. A támadás Istvánra nézve végzetes kimenetelű volt; alig tudott egynéhány emberével megmenekülni. A szultán erre a vajdának két várát vette ostrom alá. A magyarok ennek hallatára a vajda segítségére siettek, ki erre az újonnan összegyűjtött seregével elejükbe ment és velök egyesült. Midőn a szultán arról értesült, hogy az egyesült magyar-moldva sereg ellene vonul, otthagyta ágyúit és egyéb hadi felszerelését és seregével együtt csúfosan megszökött. Midőn a Dunához jutott és azt hallotta, hogy a magyarok ide

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 271.
[2] Hunyadiak kora XII. 22. skk.

is követik, oly gyorsan eszközölte az átkelést, hogy most már nem 48, hanem csak négy nap kellett ahhoz, hogy seregét átszállítsa. Sikeres átkelése után összes csapatait haza bocsátotta, maga pedig drinápolyi téli szállására vonult, úgy hogy jelenleg Romániában harczképes serege nincs, mert még azon lovasok és gyalogosok egy része is, kik őt elkisérték, élelmiszerek hiányában hazatértek. Azon törökök, kiknek húsz lovuk volt, alig kettővel tértek vissza. Ali bég emberei, nevezetesen azok, kik a kiválóbbak közé tartoztak, részint elestek, részint elvesztek.

Onofri azonkívül egy belgrádi kereskedőt küldött Szendrőre Ali béghez, hogy az ottani viszonyokat kipuhatolja. Ez a magyarbarát szerbektől hallotta, hogy a szultán az utóbbi moldvai hadjáratban minden irányban nagy veszteségeket szenvedett. Igazolták azt is, hogy a szultán a drinápolyi téli szállásba vonult, egy basát *Plodin*-ba, egyet pedig Sophiába küldött. Ali bég követet küldött a szultánhoz azon értesítéssel, hogy a magyarok a jövő télen Szendrőt akarják ostromolni, mire a szultán Ali béget és a többi vezéreket kitartásra intette, megigérvén nekik, hogy annak idején majd segítségükre jön. Azalatt míg e kereskedő Szendrőn tartózkodott, Budáról kém érkezett Szender béghez (az egyik török vezérhez), ki azt jelentette, hogy húsz napig Budán volt és ott megtudta, hogy a magyarok a törökök ellen készülődnek. Ennek hallatára a törökök nagyon megijedtek, az összes harczképtelen férfiakat és nőket Szendrőből kiűzték és csak a harczképeseket hagyták bennt. A szultán 300 jancsárt küldött Szendrőbe; az összes háztetőket sárral borították, mert tűzveszélytől félnek; mihelyt megtudják, hogy a magyar sereg Belgrád felé vonul, az a szándékuk, hogy a szendrői váralját elhamvasztják, hogy tűzmentesebben maradhassanak magában a várban. A harmadik kém, kit Onofri Plodin-ba küldött, még nem tért vissza. Jelentését azzal végzi, hogy tíz év óta kedvezőbb alkalom nem nyílt a törökök elleni támadásra.[1]

A jelentés, mint már mondtam, keltezetlen ugyan, de meghatározására van két támasztópontunk.

Ha az itt elmondottaknak a török-moldvai harczokra vo-

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 281—284.

natkozó adatait az 1476. évi, fent olvasható adatokkal összehasonlítjuk, melyek a magyar-török-moldvai viszonyokra világító fényt vetnek, annyi rokon, sőt teljesen egymást fedő mozzanatot találunk bennök, hogy a fenti jelentés keletkezését már csak ezen egy érv alapján is nyugodt lelkiismerettel bátran 1476-ra tehetjük. De szólnak mellette a belgrádi kapitány személyi viszonyai is.

1383-ban az olasz származású Onofrio a dalmát sókamarák grófja s harminczados. Zsigmond királynak egy 1430-ban kiállított okiratából tudjuk, hogy ezen Onofrio flórenczi származású s a Bardo-család tagja. Megkapta Zsigmondtól a zalamegyei Pölöske nevű várat, de ezt a király Onofrio fiaitól elvette, miután nekik érte a nyitramegyei Bajmócz várát cserében átengedte. Maga Onofrio 1424 jan. 30-án, mint «Onofrius Bardi Kämmerer zu Ofen» még él; 1430 febr. 14-én már csak fiairól van szó. Két fia van: Lénárd és János. Lénárd 1429-ben még mint Leonardus Noffri de Pelyske szerepel, később Jánossal együtt Szakolcza kapitánya ; ismerjük 1437-ig. Jánost a királyné 1432 nov. 21-en németül vagy tótul «*Nifor Janusch*»-nak nevezi; ugyanazon évi nov. 25-én «Joannes Noffry de Baymocz» néven ő a harminczados comes. 1459 ápr. 3-án bajmóczi Noffri Albert a király főkamarása. 1466-ban találkozunk Noffri Imrével, kiben Henrik (Hemericus = Emericus = Henricus) belgrádi kapitányra ismerünk. 1470-ben Albert nevű fivérével együtt szerepel. 1472-ben mint «Nifor Imre» Sánkfalvi Antallal együttesen ő a magyar király követe a lengyel királynál.[1] 1473-ban ő Esztergom várnagya. 1479-ben mindkét fivért: Imrét és Albertet említik; 1480-ban csak Imre szerepel. Neje a békésmegyei Neczpáli Zsófia. Miután bizonyosnak vehetjük, hogy a belgrádi kapitányság az esztergomi várnagyságnál sokkal fontosabb és előkelőbb tisztség volt, mi sem áll annak útjában, hogy Onofri Imre belgrádi kapitányságát 1476-ra tegyük. Bonfini krónikás 1476-ra különben világosan mondja, hogy «Emericus Nifor» Belgrád

[1] Dlugossnál «Nimphor» a neve; így nevezik őt a lengyel rendek is. Ő az, a kiről a Századok 1898. évf. 870-ik oldalán olvassuk, hogy «Nifor Imre felől mitsem tudunk».

kapitánya.[1] Végezetül még kiemelendő, hogy őt Bonfini is «Emericus Nifor»-nak nevezi.

Hátra marad még a jelentésben előforduló Kusonium és Plodin meghatározása. Kusonium valószínüleg olvasási vagy szedési hiba; ez talán Kusovium vagyis Koszovo (= Rigómező). Plodin e néven jelenleg ismeretlen. Raguza jelenti 1458 febr. 7-én, hogy a törökök az utolsó napokban Drinápolyban voltak, jelenleg azonban *Pleudin*-ben vannak.[2] Hogy ezen Plevdin fentebbi Plodin-nal azonos, több mint valószínű. Egy Pludia van most is a Maricza folyó mentén a Kallipoli szandsákban, de nem valószínű, hogy Plodinnal azonos; de van Várnától nyugati irányban a bolgár *Pravadi* nevű város, melyről már inkább lehetne feltételezni, hogy Plodinnal azonos.

Itinerár. Jan. 16., 30.: *Sabácz ostromlása alatt;* febr. 2., 3., 16.: *Sabácz ostroma;* febr. 22.: Szalánkemen; okt. 16.: Pécs; nov. 9.: Pozsony.[3]

1477.

Osztrákok ellen. Jún. 6. Buda. A király a pozsonymegyei Nebojszai-családbeliek birtokügyeiben a nyitrai káptalanhoz intézett levelében előadja, hogy midőn röviddel ezelőtt Magyarországból Szilézia felé vonult, a Kajali nemesek a Nebojszaiak birtokait elfoglalták.[4]

Aug. 12. Trautmannsdorf vára ostromlása alatt. A király felhívja Zalamegye tisztikarát, hogy az ország védelmére kivetett adót a nagyobb birtokosoktól is beszedjék.[5]

Aug. 15. Ebergassing vára. A király zala-, sopron- és vasmegyei nemeseit, kiknek egynéhány királyi kapitánynyal egyesülve, Kőszeg városa s vára megvívását kellett volna eszközölniök, de a kik közül sokan magukat attól elvonni készültek, komolyan fel-

[1] Katona: Hist. critica XVI. 21.

[2] Raguzai oklevéltár 604.

[3] Máj. 7-én és 26-án említi a király «midőn nem rég (novissime) magyar birodalmunkból Szilézia vidéke felé visszatértünk.» (Békefi: Pilisi apátság története I. 435. és Katona: Histor. critica XVI. 32).

[4] Hédervári-oklevéltár I. 407.

[5] Zalamegyei oklevéltár II. 610.

hívja, hogy a megszálló sereget elhagyni ne merjék; igéri, hogy nemsokára némely új csapatokat küld, melyeknek segítségével a megvívás könnyen eszközölhető lesz.[1]

Szept. 10. Krems. Frigyes császár levele Kőszeg városához, melyben ezt felhívja, hogy a mostani ellenségek ellen a várost derekasan védelmezzék; megigéri, hogy támogatni fogja.[2]

Okt. 7. St. Pölten. Gábor egri püspök levele (valószínűleg Lupus Lukácshoz). A királyi hadsereg igen szerencsésen működik; elfoglalta Alsó-Ausztria nagyobb részét, több mint 100 várat és 30 nagyobb várost; számos osztrák főúr már a király pártján van; csak kevesen állanak ellent, de ezeket is legyőzi a magyar vitézség. A királyi sereg egy része minap egynéhány vár bevétele után nem messze St. Pöltentől előrenyomult Mölk ellen, másik része ostromolja a Dunántúl lévő erős Brenis városát és azt hiszik, hogy nemsokára elfoglalják. Mind a mellett a magyar király, mert inkább a törökökkel küzdene, Frigyes császárral szeretne kibékülni.[3]

Okt. 24. Krems városának ostromlása alatt. Kinizsi Pál és Ssanowi Zeleny János, a magyar király csapatvezérei felhívják az ausztriai zwettli apátságot, hogy a magyar királynak hódoljon.[4]

Nov. 7. Ugyanazok még mindig Krems városát ostromolják.[5]

Ezen háborúra vonatkoznak még a király következő levelei is: 1. Buda *jún. 12.*, melyben Frigyes császárnak hadat üzen. 2. Buda *jún. 13.* A szász fejedelmeknek értésére adja, hogy a császárnak hadat izent.[6]

Itinerár. Máj. 1.: Esztergom; aug. 12., *Trautmannsdorfi tábor;* aug 15.: *Ebergassingi tábor;* szept. 11.: *Trautmanns-*

[1] Hunyadiak kora XII. 29.

[2] Hazai okmánytár I. 370.

[3] Mátyáskori dipl. eml. II. 360. V. ö. Óváry: Oklevélkivonatok I. 569. sz., hol e levél tartalma majdnem szószerint közöltetik, csakhogy a magyar sereget 20,000 lovasból és 10,000 gyalogosból állónak mondja.

[4] Katona: Hist. critica XVI. 114., 115.

[5] Katona: Hist. critica XVI. 115.

[6] Mátyás király külügyi levelei I. 368., 371., 373.

dorfi tábor; okt. 18. 26.: Kornneuburg; decz. 1., 2., 18., 22., 24., 25., 27.: Kornneuburg.[1]

1478.

Brandenburg ellen. Aug. 12. Buda. A király levele Albert és János brandenburgi őrgrófoknak, melyben tudtukra adja, hogy mivel az ő hűbéresét János Sagan herczegét megtámadták, nekik háborút üzen.[2]

Okt. 30. Buda. A király levelei Ernő s Albert szász herczegeknek, melyek egyikében a brandenburgi őrgrófokkal támadott egyenetlenség keletkezését előadja. A másikban felhívja őket, hogy mint a cseh koronához tartozó hűbérek birtokosai, a brandenburgi őrgrófok ellen indított háborúban segítséget nyújtsanak neki.

Ugyanezt írja ugyanazon napon Lajos öttingeni grófnak is.[3]

Itinerár. Jan. 1., 6., 8.: Kornneuburg; febr. 7., 17., 28.: Pozsony; decz. 9.: Diósgyőr; decz. 18.: Kassa.[4]

1479.

a) *Törökök ellen. Febr. 25.* A velenczei tanács Vincivera Antal nevű titkárát utasítja, hogy Magyar Balázs hadvezért Veglia ostromának abbahagyására felszólítsa, ez ügyet Mátyás király elé hozza s az ostrom beszüntetését addig is kérelmezze, míg a tanács jogait a király előtt igazolja.[5]

Veglia ostromlása a török-velenczei ügyekkel függött össze.

Ápr. 10. Nagyszeben. Vingárti Gereb Péter erdélyi vajda s a székelyek főispánja felhívja Brassó városát, hogy Törcs vára részére küldjön hat hordó sört, hat ökröt és húsz köböl lisztet, melyek árát ki fogja fizetni; ha a várost felhívja, küldje népeit a királyi vár segítségére.[6]

[1] Külföldi követek: Júl. 6.: Sodiven (más helyen Sodvien, a mi mindkét esetben *Schottwien);* júl. 8.: Bécsújhely; júl. 23., 24.: Bécs.

[2] Mátyás kir. külügyi levelei I. 383.

[3] Mátyás kir. külügyi levelei I. 396., 398., 401.

[4] Külföldi követek: máj. 14. és nov. 12. Grácz.

[5] Mátyáskori dipl. eml. II. 412.

[6] Székely oklevéltár III. 103.

Okt. 22. Buda. A király levele a pápához. Távolléte alatt a velenczeiek sugalmazása folytán a törökök Havasalföldre törtek, melynek leigázása után Erdélyre vetették magukat és nevezetesen azon vidéket pusztították, melyből neki (a királynak) a legtöbb só, ezüst és arany jut. Vezérük bizonyos Eze bég, ki az anatoliai basa után a legelőkelőbb török parancsnok. Az ellenséges sereg körülbelül 43,000 törökből és a leigázott oláhokból állott. Bátori István erdélyi vajda, Kinizsi Pállal, az alsóvidék főparancsnokával együttesen Erdély határain belül megtámadta őket és oly fényes győzelmet aratott, hogy roppant sok török elesett és az oláh gyalogság majdnem teljesen megsemmisült; lovasságuk vesztesége csekélyebb volt. Eze bég és Szender bég a csatatéren halva maradtak, Mankochercyth számos serülést szenvedett; a lándzsától sebesült Ali bég megmenekült, de nem tudni hol van; a többi megsebesült török főtisztről sem tudni, hogy hol tartózkodnak; azt sem tudni, mennyi a fogoly, mert Bátori azon parancsot adta ki, hogy a magyarok ne ejtsenek foglyokat, hanem a kezeikbe került ellenségeket megöljék.[1]

Nov. 13. Raguza városa irja 1480 jan. 9-én a sziczíliai királynak, hogy — a mint már 1479 nov. 13-án közölte — a magyar csapatok Boszniában voltak és a Verchosavia nevű helységeket tüzzel-vassal pusztították.[2]

b) *Velencze ellen. Nov. 5.* A velenczei államtanács határozata a magyar királyi hadaknak Friaul felé közeledése tárgyában az érdeklett városokhoz és a hadsereg parancsnokaihoz. Nevezetesen felhívja Marsiano Antalt, a Friaulban állomásozó seregek főparancsnokát, hogy összes erejével a veszélyeztetett vidéknek segítségére siessen.[3]

Teljesség kedvéért legyen még kiemelve, hogy a Történelmi Tár 1885. évfolyamának 762 skk. oldalain Mátyás király szárazföldi s vízi haderejének egy valószínűleg 1479-ről szóló kimutatása olvasható.

[1] Mátyás kir. külügyi levelei I. 450., 454.
[2] Acta Bosnæ, 292.
[3] Mátyáskori dipl. eml. II. 397.

Itinerár. Jan. 6., 11., 12.: Kassa; jan. 25.: Zólyom; febr. 2.: Körmöcz; febr. 9.: Esztergom; jún. 24.: Pozsony; jún. 25.: Tata; júl. 21.: Olmütz; aug. 16.: Olmütz; aug. 23.: Brünn; szept. 21.: Pozsony; okt. 8.: Pozsony.

1480.

a) *Törökök ellen. Jan. 28.* Buda. A király megkéri Frigyes császárt, hogy azon 24 hajót, melyeken Regensburgból a török háborúra általa vásárolt nyilak, puskák és más hadiszerek fognak leszállíttatni, a császári számtisztek által vámmentesen bocsáttassanak át, mert ő e hadiszereket kizárólag csak a törökök ellen használja.[1]

Jún. 14. Zágráb. A király levele az aragóniai bíboroshoz. Nem vitt volna háborút a török ellen, ha nem remélte volna a pápa segítségét. Miután a pápa levelét kapta, azonnal átkelt a Száván és Boszniába jött; innen Verboszánia, Szerbia és István herczeg országába rándult. Midőn a fáradozástól és a sok esőtől kimerült seregét valahogy helyrehozta, elmaradt a várt támadás.[2]

Júl. 9. Buda. Beátrix királyné férjének a törökökön vett győzelméről tudósítja sógorát Herkulezt. A törökökkel most István moldvai vajda is volt, daczára annak, hogy Mátyás királynak hűséget igért; az ellenség 60,000 főnyi sereggel rendelkezik, melylyel jún. 1-je körül Erdélynek azon részébe betört, melyet Nagyoláhországnak neveznek. Midőn ezt Cypelles nevű ifj. Baszaráb vajda, ki a törökök pártját fogta, megtudta, egyesült a törökökkel azon hiedelemben, hogy ily erővel könnyen legyőzi a magyarokat. Csalódott. Az ellenség a magyar sereg láttára elvesztette harczképességét; nagyrésze ottmaradt a csatatéren, Baszaráb négy kisérőjével megmenekült.[3]

Aug. 21. Esztergom. A király levele György bajor herczeghez. Hirét vette, hogy a törökök tetemes számban a Mura völ-

[1] Hunyadiak kora XII. 112.
[2] Katona, Hist. crit. XVI. 283—285.
[3] Mátyáskori dipl. eml. II. 437.

gyén Gráczig portyáznak; ellenük akar vonulni. Jó volna a császártól 3—4 heti fegyverszünetet kieszközölni. Erre az expeditióra szüksége van *Dobischen von Thsernaho* nevű kapitányára, a ki az osztrákok ellen menesztett csapatok vezére.[1]

Összefüggésben áll ezzel a királynak ugyanazon évben, de napi keltezés nélkül Veronai Gábor egri püspökhez Rómába intézett levele, melyben elmondja, hogy e napon az ország felső vidékére utazott, hogy a törökök ellen sereget gyűjtsön. A törökök t. i. Horvátországon keresztül már korábban vetették magukat a császár területeire; előbb Cillyben jelentek meg, honnan Idemburg és Lobumra, innen pedig a császári vasbányákra törtek. Ezután velenczei területen keresztül rettenetes garázdálkodással Gráczhoz és Bécsújhelyhez jöttek.[2] Idemburg és Lobum alatt a stájerországi *Judenburg* és *Leoben* értendők. A mi pedig Dobisch nevű hadvezérét illeti, ki kell emelnünk, hogy helyes neve «*Dobesch von Boskovicz und Cernahora*», mely utóbbi helység a morva Boszkoviczi kerületi kapitányságban még most is létezik; Dobesch tehát morva származású ember, kit Mátyás halála után a császár szolgálatában találunk.[3]

Szept. 3. A Dráva révén nem messze Perlak városától felállított hadiszállás. A király Fiáth László számára adománylevelet állít ki.[4]

Nov. 18. A boszniai hegyekben lévő Zwechay nevű város melletti tábor. A király csebi Pogány Péter részére adománylevelet bocsát ki.[5] A helyre nézve megjegyzendő, hogy Boszniá-

[1] Történelmi Tár 1892. évf. 242.

[2] Mátyás király külügyi levelei II. 43—44.

[3] 1490 május 24-én találjuk, hogy őt a császár mindazon adósságok ügyében, melyeket a 40 lovassal teendő szolgálatban szenvedne, kártalanítja. Ugyanazon évi okt. 19-én nyugtát állít ki 10,000 magyar forintról, mely neki még néhai Mátyás király idejéből jár. 1491 febr. 17-én kiállít neki a császár a Lempach nevű kastélyra vonatkozó, 5000 magyar forintról szóló záloglevelet. 1492-ben ő a császár hadikapitánya. (Chmel. Regesten Kaiser Friedrich's IV. 8561., 8600., 8640., 8889. sz. hol mindenütt fenti kettős néven szerepel.)

[4] Hunyadiak kora. XII. 130., 131.

[5] Zalamegyei oklevéltár II. 614.

ban a bihácsi kerületben (a petrováczi járásban) most egy (weliki és mali = nagy és kis) Zwetnitsch nevű falu van.

Nov. 6. Száva-révi tábor. A király levele a pápához. Megkapta a pápa felhívását, hogy a császári területre tört törökök ellen vonuljon. Meg is tette ezt, meg is büntette volna őket érdemük szerint, de midőn közeledtéről értesültek, éjjel-nappal folytatott futásban annyira elrepültek, hogy még szárnyak segítségével sem lehetett volna őket utólérni. Tábora már a Száván fel volt ütve, midőn távozásukról értesült, de azt is hallotta, hogy seregük egy része magyar területet ért, hol oly vereséget szenvedett, hogy 3000 törökből alig 200 menekült. Midőn ezután seregét kellőleg szaporította és harczképessé tette, hogy a Száván átkelve, török területen őket az elkövetett garázdálkodásokért megbüntesse, az tartotta őt vissza, hogy Frigyes császár vele szemben fenyegető állást tanúsított. Ennek következtében azon könnyű fegyveres seregét, melyet már azelőtt előreküldött és melylyel Jajczából kiindulva török területre akart átlépni, visszahívta, hogy vele a császár ellen vonuljon. Midőn ma reggel az inneni Szávarévhez visszajött, kezéhez jutott a pápa levele, melynek hatása alatt fegyvereit most már a török ellen fogja fordítani.[1]

Nov. 7. Szávarévi tábor. A király a pápához levelet ír.[2]

Decz. 14. Zágráb. A király levele a pápához. Arról értesült, hogy a törökök a császár fennhatósága alatti területeken szörnyen garázdálkodtak, miért is ellenük vonulni készült. A székhelyén és az egész országban még mindig dühöngő járványos betegség («pestis») miatt a hadjáratot csak azon erdős vidéken rendezte, melybe a betegség miatt menekült. A Dráva s Száva révén megérkezve szerencsétlenségére meg kellett állapítania, hogy az árvíz miatt nem lehetett a hídon átkelni, minek következtében több napig tartó tétlenség állt be, melyet a törökök arra használtak fel, hogy a magyarok átkelése előtt zsákmányukkal tovább vonultak. A király erre egynéhány könnyű csapatot Verbosznába, az e vidéken pusztító törökök főfészke felé menesz-

[1] Mátyás kir. külügyi levelei II. 65—68.
[2] Mátyáskori dipl. eml. IV. 338.

tett és ezek oly fényesen végezték feladatukat, hogy Daut basa, Románia kormányzója fiával együtt saját lakószobájában majdnem fogságba került; hogy ez meg nem történt, annak csak az volt az oka, hogy a királyi sereg — a mint ez háború alatt gyakran történik — a zsákmány biztosítására több gondot fordított. A basa ezalatt összes fegyveres erejét maga körül összpontosítva a zsákmánynyal tele rakott magyarokat egy szerdai napon megtámadta, úgy hogy a harcz egészen a jövő vasárnapig tartott, mely napon 10,000-nél több török esett el és a basa alig menekülhetett. A magyarok a csatázás miatt kénytelenek voltak arra, hogy zsákmányuk tetemes részétől megszabaduljanak, de mindamellett a préda még mindig nagyon jelentékeny. A királynak az volt a szándéka, hogy ezen csata után Verboszna egész környékét elhamvassza, de midőn arról értesült, hogy ott már semmi pusztítani való nincs, elejtette e szándékát. Hallotta azonban, hogy ott még hat város van, mire egy csapatot azzal megbízott, hogy ezeket is hamvasszák el; emberei azonban azzal tértek vissza, hogy az egész vidéken egyebet nem találtak, mint negyven fiút, a kiket ide hoztak. Midőn tehát a verboszniai hadjárat folytatását elejtette, hozzá jött számos oláh Bosznia s a Narentavidék több pontjáról, kik mindnyájan az ő fennhatóságát akarták elismerni; e czélból egyik kapitányát a poljiczai s radobylai oláhok ellen küldte, hogy ezeket is fennhatósága alá kerítse. Midőn e kapitány az illető oláhok főembereinek társaságában a királyhoz vissza akart térni, a törökök, kiket az eddig nekik alávetett oláhok eljárása felbőszített, a még törökhű területen összegyűjtött csapataikkal megtámadták a magyar kapitányt, ki — bár a támadás rögtönözve volt — roppant heves harcz után őket legyőzte s a királynak a csata lefolyását személyesen ecsetelte. Állítása szerint több mint 8000 török és oláh esett el e csatában és csak kevés sérültnek sikerült a menekülés; a sebzett török vajda, ki az egésznek az indítója, fogságba került és a király minden nap várja megérkezését. Addig míg ez ott történt, az ország egy másik részén szintén győztek a király hadai. Kinizsi Pál, a délvidékre menesztett főparancsnok, a Dunára szállított hajókon 35,000 lépésnyi távolságban Szendrő alatt a folyón átkelve egész Ráczországot Szendrőn túl Krusevácz-ig

pusztította és a több mint 60,000 lélekből álló lakosságot magával kivitte. Erre, hogy a törököknek még nagyobb kárt okozzon, hajón ezen város falai alatt a Duna partjára szállott, hol Malkoczowith török vajdát, Ráczország kormányzóját csatára hívta s mindaddig vívott velök, mig futásnak indultak. Midőn a magyarok távoztak, a hajóra szállt törökök, kik 17 magyar hajót igen gyorsan megtámadtak, ezekből kettőt leszakítottak, melyet a magyarok azonban visszanyertek és ezekkel a többi tizenöt hajót a rajtuk lévő törökökkel elfogták és a magyar kapitány szemeláttára 300 törököt lefejeztek.[1]

b) *Osztrákok ellen. Aug. 28.* Lindva. A király tudósítja Pozsony városát, hogy Frigyes császár szokása szerint felhasználva az ő elfoglaltságát a törökök ellen, Wolfsdorf városa mellett sereget gyűjtet, hogy onnan Magyarországra törjön; felhívja a várost, hogy a kellő védőintézkedéseket tegye meg, nehogy a császári sereg a pozsonyi külvárosokat felgyújtsa.[2]

Aug. 28. Lindva. A király meghagyja Pozsony tanácsának, hogy hívét Rucski-t a vele járó csapattal együtt a városba bocsássa be s parancsnokának ismerje el, miután őt a szüret és a borok bevitelének biztossága szempontjából oda küldte.[3]

Nov. 26. Gerebeni tábor. A király meghagyja Pozsony városának, hogy nemes *Cropasth Miklóst*, kit az országnak a készülő ellenség elleni védelmezése végett az azon vidéken állomásozó katonaság főparancsnokává kinevezett, tehetsége szerint segítse, lovas és gyalogos katonasággal a városba bocsássa.[4] Ezen Miklóssal, kit Pozsony számadási könyvei *Kropács*-nak neveznek, találkozunk még 1482 júl. 1-én. 1478 jan. 20-án olvassuk, hogy Alfonz calábriai herczeg Beátrix királynéhoz és több magyar főúrhoz levelet küld; az urak közül az első: «magnificus et strenuus vir *Nicolaus Cropporig* serenissimi regis Hungariæ armorum capitaneus, amicus devotus regius».[5] Véleményem szerint ezen Cropporig alatt csak Kropács Miklós érthető.

[1] Mátyás kir. külügyi levelei II. 76—79.
[2] Hunyadiak kora. XII. 127 (v. ö. 123., 125.)
[3] Hunyadiak kora. XII. 129.
[4] Hunyadiak kora. XII. 141.
[5] Mátyáskori dipl. eml. II. 386.

Itinerár. Máj. 17.: Tata; jún. 14.: Zágráb; aug. 6., 21., 24.: Esztergom; aug. 25.: Söröl (?); aug. 28.: Alsólindva; szept. 3.: *Perlaki tábor;* szept. 19., 30.: Zágráb; okt. 7., 8., 9., 12.: Zágráb; okt. 15.: Császma; okt. 29.: Béla (Horvátországban); nov. 6., 7.: *Szávaréri tábor;* nov. 18.: *Zwechai tábor* (Boszniában); nov. 26.: *Gerebeni tábor;* decz. 14., 18., 19., 22., 23., 28.: Zágráb.

1481.

a) *Törökök ellen. Febr.* 7. Zágráb. A király Bártfa városra a török elleni hadjárat czéljára 600 forint adót vet ki.[1]

Febr. 23. Kolozsvár. Bátori István erdélyi vajda Altenburger Tamás nagyszebeni polgármestert értesíti, hogy István moldvai vajdától kapott tudósítás szerint Ali bég roppant nagy sereggel a Dunán átkelvén Havasalföldön megjelent és innen Erdélybe igyekszik, előre kötelezvén magát, hogy ez úton Nagyszebent vagy Brassót a szultánnak megszerezze. Meghagyja neki a király nevében, hogy rögtön térjen vissza Szebenbe, ott a történendőkre figyeljen és azokat neki haladéktalanul üzenje meg, egyszersmind az offenbányai lovasokat és gyalogosokat szedje össze s indítsa Szeben felé; a szászokat fejenként ültesse fel és szálljon velök Szentágota alá s vigyen magával egy jobb ágyút («unam bombardam vulgo *Hoffnytza,*» a mi a német Haubitze) és taraczkot húsz kőgolyóval és két mázsa lőporral.[2]

Márcz. 10. Zágráb. A király levele ez egri püspökhez Nápolyba, melyben őt a nápolyi királynak a törökök ellen küldendő segélyhad felől értesíti. Megjegyzi, hogy oda ugyan senkisem megy szívesen, de ő mégis teljesíti Ferdinánd király kérését, mert látja, hogy erre nagy szüksége van. Magyar Balázs vezérlete alatt 400 gyalogost és 150 lovast fog küldeni, a többi 150 huszár majd rövid idő mulva következik; egészben lesz 300 lovas, melyből 100 fegyverhordó, 200 pedig huszár lesz. Elküldené mindezeket egyszerre, de hiányoznak az elszállításra szükséges

[1] Bártfa levéltára 2166. sz.
[2] Hunyadiak kora XII. 164.

hajók, melyekben Magyarország egyáltalában nagyon szűkölködik. Szükséges, hogy a nápolyi király Zeng-en egynéhány hajót készen tartson, hogy a segélycsapatokat gyorsabban és könnyen elszállíthassa; az is szükséges, hogy egynehány teherhordót elejükbe rendeljen, kik a hadi szerelését, a lövegeket, puskákat, nyilakat és golyókat továbbítsák. Az is szükséges, hogy a nápolyi király a segélyhadsereg szervezetét ismerje. Tudvalévő dolog, hogy Mátyás fegyveres ereje háromféle rend szerint van szervezve. Az elsőt képezik a fegyerviselők, kik minden robotfuvarért lovonként 15 aranyt kérnek, mert másként el nem vállalják a szolgálatot. A második osztályhoz tartoznak a huszár nevezetű könnyű lovasok, kik egy fuvar után lovonként tíz forintot kérnek; a harmadik osztályhoz tartoznak a gyalogosok, kik még bizonyos alosztályokat is képeznek; vannak itt a gregarii, fegyverhordók és pajzsosok. A gregarii nevű gyalogosok személyenként nyolcz aranyat kérnek. A fegyveresek vagyis pajzsosok, kik legények és szolgák nélkül nem tudják fegyvereiket és pajzsaikat viselni, kettős zsoldot kérnek. Vannak ezeken kívül még tüzérek is, kik ugyan nem oly hasznavehetők, mint a lövegekkel bánó gyalogosok, de az összeütközés kezdetén, mielőtt kézitusára kerül a dolog, a várak támadására s védelmezésére igen hasznosok, a miért ezek is annyit kérnek, mint a közgyalogosok. Magyarországban az a szokás, hogy a gyalogság ötödik részét a tüzérek képezzék. Válassza már most a nápolyi király azon osztályokat, melyek neki legjobban tetszenek. Kell, hogy a nápolyi király ezen zsoldosok szokásait és rendeltetéseit is ismerje. Magyarországban a fegyverhordók a falakat helyettesítik; nem szabad helyüket elhagyniok, még ha az utolsó emberig e helyen elpusztulnának. A könnyű lovasok a fennálló szükség szerint vonulnak ki és ha kimerültek vagy nagyobb veszélynek vannak kitéve, a fegyverhordók mögé menekülnek, hol mindaddig kipihenik magukat és új erőre tesznek szert, míg a szükség őket a harcztérre vissza nem hívja; az egész gyalogságot és tüzérséget a fegyveres pajzsosok körülfogják, épen úgy, mint ha védfalat képeznének, mert a körszélben egymásra fektetett nagyobb pajzsok egy erőd és falainak alakját képzik, melyek által védve a közgyalogosok és mindazok, kik

ezen pajzskör közepén vannak úgy harczolnak, mintha valamely bástyából vagy erődítményből harczolnának és adott alkalommal innen kirohannának.[1]

Ápr. 14. Radkersburg. A király sürgetőleg kéri a pápát, hogy a fenyegető török ellenében segélyt nyújtson; úgy értesült, hogy a török jövő jún. 24-én akar Magyarországra törni.[2]

Ápr. 30. Bogát. Bátori István erdélyi vajda levele Altenberger Tamás nagyszebeni polgármesterhez. Azon hírek, melyeket a polgármester minap az Orsova felé vonuló törökökről írt, valóknak bizonyultak; miként szolgált a törököknek a szerencse Orsovánál, a dévai várnagyok értesítéséből tudja. A brassaiak azt jelentették, hogy Czypelles oláh vajda, bár seregeit állítólag Kilia várának megszállítására gyűjtötte össze, most a havasok alatt tartózkodik, várva a törökök megérkezését, kik Erdélybe törni szándékoznak. Felhívja a polgármestert, hogy haladéktalannl küldjön annyi fegyverest, mennyivel a szászok tartoznak, Kőhalomra, hol e napokban maga is meg fog jelenni. Az összes szászoknak parancsolja meg, hogy magukat készen tartva a dévai várnagyok felszólítására hadbaszálljanak.[3]

Júliusban. Buda. A király levele a velenczei dogehoz. A szultán halála oly kedvező alkalom a törökök megtámadására, hogy hadait Vlatkó szent Száva herczeg országába küldte. Kéri a doget, hagyja meg a tengerpart lakosainak, hogy ezen hadainak hajókat és egyéb szükseges tárgyakat pénzen szállítsanak.[4]

Aug. 7. Buda. A király levele a pápához. István moldvai vajda Havasalföld belsején a törökkel egyesült Cypellews Baszaráb nevű oláh vajda roppant nagy seregét úgy legyőzte, hogy Baszaráb alig tudott három kisérővel menekülni. Most pedig a király Bátori István erdélyi vajdát, Kinizsi Pált a délvidék főparancsnokát és Vuk (szerb) deszpotát körülbelül 28,000 emberrel Szerbián át Törökországba menesztette.[5]

[1] Mátyás király külügyi levelei. II. 104—110., 121.
[2] Mátyáskori dipl. eml. IV., 352.
[3] Hunyadiak kora. XII. 173.
[4] Mátyás kir. külügyi levelei I. 155.
[5] Mátyáskori dipl. eml. IV., 360.

Nov. 5. Buda. A király értesíti a pápát, hogy Kinizsi Pál Szerbián át Törökországba vonult és most ott hadakozik.[1]

Nov. 19. Buda. Beátrix királyné levele a nápolyi királyhoz, melyben Belgrádból érkezett hírek alapján értesíti a magyar királynak a törökök felett kivívott győzelméről.[2]

Decz. 10. A király levele a pápához. Kinizsi Pál, miután Szerbiába behatolt, egészen Kruseváczig nyomult, hol ellentállásra nem bukkant és az egész vidéket tűzzel-vassal pusztította s igen nagy zsákmánynyal és hadifogolylyal visszatért.[3] Klasszikai részletességgel ecseteli ezen hadi eseményeket egy ugyanazon napon Veronai Gábor egri püspökhöz Rómába küldött levelében, melyben a következőt mondja: «November 2-án egy pénteki napon Kinizsi Pál körülbelül 32,000 válogatott emberből álló seregünkkel Temesvárból indult el és meghagyta azoknak, kik otthonukban parancsait várták, hogy jövő vasárnapon (november 4-én) a harami révnél hozzá csatlakozzanak, a mi meg is történt. Ugyane napon azonban, midőn sokan otthonukat elhagyva, különböző úti irányban a harami révhez siettek, oly esemény történt, mely, bár az ellenségre nézve elég súlyos kárral járt, ránk nézve egyik tisztünk elvesztése által elég szomorítólag hatott. Szokolyi Miklós és András e napon száz lovassal tették meg az utat, hogy a nevezett révre jussanak, de egy állítólag tőlük elbocsátott ember elárulta őket s ők az ellenük felállított hálóba kerültek. Négyszáz lesben álló elrejtett török egy kis erdőből egyszerre rájok rohant és a mitsem sejtőket körülzárta. Midőn a Szokolyiak látták, hogy ily túlsúlylyal szemben ellenállásra képtelenek, a teherrel megrakott szekereikből azonnal sánczot alakítottak, melynek közepén magukat bezárták; a törökök erre a szekérvárral tőszomszédságban lévő kis erdőt meggyújtották, mire a magyarok felé irányult erős szél a szekereket elhamvasztotta; ennek következtében a miéink arra kényszerültek, hogy kilencz órától kezdve egészen naplementéig harczoljanak. Elesett ugyan e harczban a törökök igen nagy része és azt mondják,

[1] Mátyás kir. külügyi levelei II. 183.
[2] Óváry: Oklevélkivonatok I. 582. sz.
[3] Mátyás király külügyi levelei. II. 190.

hogy egyikök sem maradt seb nélkül, de mieinknek is sok káruk volt. Szokolyi Miklós mindjárt a harcz kezdetén kapott két lándzsadöfést, de ez nem akadályozta őt abban, hogy a harczot naplementéig folytassa. Az ellenség futása után a szintén megsebesült fivérével, Andrással együtt, lakására tért vissza. Miklós még ugyanazon napon (november 4-én) meghalt; András a szenvedett sérülésekben még sínylődik és nem tudni, vajjon meggyógyul-e vagy nem. Embereinkből ötvenen estek el a harcztéren; hármat kivéve, a többiek mind megsebesültek. Míg a többi népek a révhez iparkodtak, azalatt László belgrádi kapitány (akkor Rozgonyi László volt az) és Vuk szerb deszpota a már előbb kapott királyi parancs értelmében, a királyi csapatok átszállítására szükséges hajókkal a rév felé igyekeztek; a Szkender nevű szendrői vajda, ki magát Szerbia urának írja, megtámadta őket hatalmas török sereg élén, de a mieink, kik a hajók védelmezésére és a szállítására kitünően el voltak készülve, az azonnal megindított harczban legnagyobb részüket megölték; maga a vajda egynehány kisérővel gyáván menekült Szendrőbe. Miután a miéink a folyón átkeltek, Kinizsi Pál Jaxyth (= Jaksić) Jánost egy kisebb csapattal bízta meg azzal, hogy előrevonulva, a körülötte lévő földrajzi tárgyak fekvését kipuhatolja. Ez meg is történt. De a magyarul Galambócz nevű Galambvárból (= castrum Columbarum) a vajda ezer lovassal támadta őt meg, úgy hogy köztük harczra került a dolog; a harcz a magyarok győzelmével végződött; a törökök nagyobb része elesett, a többiek fogságba kerültek és kötözve Kinizsi Pál elé hozattak, ki egynek kivételével mindnyájukat megölette. A vajdát, ki menekülésben kereste szerencséjét és a várba vissza igyekezett, maga Jaxyth érte utól és a galambóczi vár kapuja előtt lefejezte. Ez alatt a másik oldalon László várkapitány és Vuk szerb deszpota a hajókkal tovább haladva, a mieink ellen támadólag vonuló török hajókkal harczba bocsátkoztak és sikerült nekik az ellenség embereit egytől egyig megölni vagy vízbe fullasztani, 24 török hajót elfoglalni, mire, miután semmi néven nevezendő ellenállás már nem mutatkozott, seregünk Kruseváczig hatolt, hol Kinizsi Pál tizenkét napig táborozott és azután az egész vidék tűzzel-vassal történt elpusztítása után a fenti révhez visszatért. Több mint

50,000 bennszülött és 1000 fej török, kiváló férfiak és lovasok, kik feleségeikkel, fiaikkal és leányaikkal önkénytesen Kinizsi Pálhoz átpártoltak, vele együtt érkeztek országunkba. A révek őrzésére két erődítményt állított fel, melynek egyike Haram, másika Kevi; ha az idő megengedi, még egy harmadikat fogunk felállítani, melynek Pózsafő lesz a neve. Később hírét vettük annak, hogy három török vajda, nevezetesen a fentemlített Szkender basa, Ali bég és Mankothewyth, Szendrővel szemben fekvő valamely szigeten erődítményt állítottak fel és ott magukat körülsánczolták, hogy hajóink forgalmát innen megakadályozzák. Kinizsi Pál újra ellenük vonult, de mily eredménnyel, az még ismeretlen.»[1]

b) Osztrákok ellen. Márcz. 11. Zágráb. A király a pápához intézett levelében panaszkodik, hogy midőn ő a törökök ellen a kereszténységet védi, addig a német császár ő ellene gyűjt hadat.[2]

Ápr. 2. Drezda. Ernő s Albert szász fejedelmek tanúsítják, hogy hívüket Zcedwiczi (= Zedtwitz) Sitticht felszólították, hogy száz lovast és 218 gyalogost fogadjon, mely sereg a császár rendelete értelmében köteles lesz három évig a törökök ellen harczolni. Az illető regesta közlője[3] megjegyzi azonban, hogy Zedtwitz Sittich zsoldosai nem a törökök ellen, hanem a magyar király ellen alkalmaztattak. Igaza van, mert 1481 őszén a szász herczegektől érkezett Frigyes császár számára egy kis német csapat, melynek parancsnoka Zedtwitz Sittich a csapattal sokáig Bécsben vesztegelt, míg végre 1482 elején a Mátyás által elfoglalt Markenstein visszafoglalására küldetett.[4]

Jún. 4. Buda. A magyar király és a császár között máj. 10-én kötött és jún. 11-ig szóló fegyverszünet jún. 25-ig meghosszabbíttatik.[5]

Júl. 1. A vasmegyei Szentgyörgy előtti táborból. (Becken-

[1] Mátyáskirály külügyi levelei II. 195—197.

[2] Mátyáskori diplom. emlékek. IV. 349.

[3] Vierteljahrsschrift für Heraldik, Sphragistik und Genealogie, Berlin 1886. évf. 297.

[4] Fraknói: Mátyás király élete 280.

[5] Chmel: Regesten Friedrich's IV. 7459. sz.

schläger) János a megszökött esztergomi érsek levele a császárhoz. Körülbelül 300 ember, kik a magyar király szolgálatában álltak, felkinálták szolgálatukat; a Fischa melletti Enzendorfban vannak; nem tudott nekik választ adni, mert nem ismeri a békekötésre vonatkozó pontokat. Maga most Szentgyörgy előtt táboroz; jobb lőszereket keresett; nem hitte volna, hogy Szentgyörgy oly erős és tartós, különben Csernecz felé ment volna; reméli, hogy Szentgyörgyöt nemsokára elfoglalja; a parasztnépek csak tegnap érkeztek meg.[1]

Itinerár. Jan. 14., 18.: Zágráb; febr. 2., 7., 9., 24.: Zágráb; márcz. 4., 10., 11., 13.: Zágráb; márcz. 29.: Radkersburg; ápr. 6., 12., 14., 24.: Radkersburg; máj. 6., 7., 8., 11.: Radkersburg.

1482.

a) *Osztrákok ellen. Márcziusban.* A király levele Frigyes császárhoz, melyben neki hadat üzen.[2]

Márcz. 5. Buda. A király értesíti Pozsony városát, hogy híve *Weissbach* (Weisbriach) András, miután vele s embereivel szerződött, hadinépéhez fölfelé utazik; felhívja a várost, hogy Weissbach netáni kivánságait az ő iránti tekintetből teljesítse.[3]

[1] Történelmi Tár. 1892. évf. 248., 249.

[2] Mátyás kir. külügyi levelei II. 209.

[3] Hunyadiak kora XII. 210. Az itt szóban levő család, kinek nevét az okiratok számos alakban ferdítették, Bécsből származó magyar főúri család. 1398-ban *Niclas der Weiszpriacher* IV. Albert osztrák herczegnek «oberster Amtsmann»-ja (főintézője). 1416 márcz. 18-án elismeri Hans der *Weyspacher* bécsi polgár és tanácsos, hogy Sopronmegyében fekvő Chlingendorf (ma Klimpa) nevű birtokát, melyet kedves ősétől (von meinem lieben Enn [= Ahn]) Agendorfi (ma Dág) Jánostól örökölt, Sopron városának eladta. 1418-ban találjuk, hogy Johannes filius Nicolai alio nomine *Bayzynpochar*» (= Weissenbacher) akkor Sopronban tartózkodó bécsi polgár Klimpa ügyében ujolag intézkedik; akkor a következő gyermekei vannak: Wolfgang (= Farkas), Margit, Orsolya s Erzsébet. 1461-ben Boldizsár és Zsigmond fivérek szerepelnek, kiknek sógora (nővérük férje) Bitovecz János Zágoria főispánja. Weispriach Boldizsár 1482 jan. 23-án Karintia tartományi főnöke. Neje Apollónia 1482 aug. 4-én még él és védőlevelet kap a császártól. A harmadik fivér: Burkhard meghalt mint salzburgi

Május második fele. A király levele a nápolyi királyhoz. Midőn e napokban szórakozás végett Budát elhagyta, hogy kellemes tartózkodási helyeit felkeresse, alig jutott Tata nevű várához, midőn őt egy küldöncz azon jelentéssel érte be, hogy a német birodalmi sereggel egyesült császári csapatok Ausztriában fekvő Markenstein nevű várát ostrom alá vették; e hír vételére szükségesnek találta, hogy a vár védelmére szükséges lépéseket megtegye. Seregének legnagyobb részei más helyeken voltak széthelyezve, Tatára pedig nem harczolni jött, hanem szórakozni, így tehát készületlenül találta őt a hír; mindamellett haladéktalanul nekifogott a megtorlásnak. Feleségével együttesen Pozsonyba sietett, honnan a vadászatra őt véletlenül követett házi népét több egyéb udvari emberrel összegyűjtötte s az ostromolt vár segítségére küldte. Midőn e csapat a Markensteintól nyolcz mértföldnyi távol Rorau-ba érkezett, a jeles birodalmi segélycsapattal egyesült császári sereg a magyarok megérkeztének hírére azonnal feladta az ostromlást és oly gyorsan, a menynyire csak tudott, Bécsbe menekült, hol jelenleg a magyarok felett nyert győzelemről mesélnek.[1] Ezen levélnek nincs ugyan keltezése, de ez mégis meghatározható. A német segélycsapat vezére Sittich von Zabitz (= Zedtwitzi Sittich) jelentéseit 1482 ápr. 27. és május 10-én a *markensteini táborban* írja, ellenben május 24-én már Bécsből küldi jelentéseit a szász fejedelmekhez és így Markenstein felszabadítása május 10—24-ike között történt.[2]

érsek 1466 február 16-án; 1460 óta biboros is volt. Zsigmondnak 1465. évi szeptember 14-én már három fia volt; kettő közülök fentebbi András és Ulrik. 1501-ben Ulrik szerepel; 1526-ban Johannes *Bayzbokhar;* 1527-ben Hans v. Weispiach; 1538-ban (Ulrik leánya) Barbara *Waiszpecher* Szentgyörgyi-Bazini Ferencz özvegye; 1540-ben ugyanő mint Barbara *Wayspach* szerepel; mindezekből pedig kitűnik, hogy a név eredeti s egyetlen helyes kiejtése *Weissbach* (= fehér patak). Fenti Weispriacher András különben 1460 decz. 30-án császári tanácsos és megkapja Karintiában és Krajnában a pénzverési jogot.

[1] Mátyás kir. külügyi levelei 228—231. Ugyanazt írja a pápának, az egri püspöknek és az atrii püspöknek. Az utóbbihoz intézett levelében mondja, hogy Tatára Székesfehérvárból érkezett.

[2] Fraknói: Mátyás király külügyi levelei II. 229.

Aug. 10. Hainburgi tábor. A király meghagyja Pozsony városának, hogy Batyáni István nevű udvari emberének, kit a jelen hadjáratra vonatkozó némely ügyben hozzá küldött, mindenben hitelt adjon és engedelmeskedjék.[1]

Aug. 15. Bécs. A császár ismételten komolyan meghagyja Strewn (= Streinn) Kristófnak, hogy a mennyit csak lehet, szállítson embereket és aug. 24-ig a birodalmi csapatokkal egyesüljön, hogy Hainburg városa s vára a magyar király ostromlása alul felszabadíttassék.[2]

Aug. 20. és 25-én a király *a hainburgi főhadiszállásából* Pozsony városának különféle meghagyást küld.[3]

Aug. 28. Hainburgi tábor. A király Marosvásárhely számára kiváltságlevelet állít ki.[4]

Szeptember 10. Hainburgi tábor. A király Károlyi Lászlót felhívja, hogy személyesen, tizenkét jó fegyveres lovas kiséretében haladéktalanul táborába siessen és hadához csatlakozzon. A király emberei a régen húzódó harczok alatt, melyekre a császár rákényszeríti, annyira kimerültek, hogy lehetetlen őket újabb segélyerő nélkül sikeres harczba bocsátani.[5]

Szept. 18. Hainburgi tábor. A király Pozsony városának Czobor Imre nevű házitisztje érdekében utasítást küld.[6]

Szept. 25. Hainburgi tábor. A király levele a német birodalmi választófejedelmekhez, melyben többek között a következőket is mondja: «Míg ezeket írom, táborom a Hainburg nevű város előtt van felütve, mely hozzám tartozó várost megostromlom, hogy birtokomba visszakerítsem. Ezalatt a császár seregei átlépték birodalmam határait, mire mi őket kellő tisztelettel fogadni akartuk. Midőn Pruki (= Bruck) táborukat elhagyták, három nappal ezelőtt elejükbe mentünk, hogy őket barátságosan üdvözöljük, de ők eltértek a rendes útirányból és Magyarország felé tartottak. Erre közelebbre ütöttük fel táborun-

[1] Hunyadiak kora XII. 223.
[2] Chmel, Regesten Friedrichs IV. 7564. sz.
[3] Hunyadiak kora XII. 226—227.
[4] Székely oklevéltár V. 24.
[5] Károlyi-oklevéltár II. 504.
[6] Hunyadiak kora XII. 229.

kat és minden módon ígyekeztünk, hogy velük előzékenységgel bánjunk, különösen már azért is, mert arról értesültünk, hogy a birodalmi választófejedelmek és egyéb külföldi barátaink csapatai is köztük vannak, kiket mi sohasem bántottunk és kikről fel kellett tételeznünk, hogy velünk szemben ellenséges érzelmeket nem táplálnak. De ők be nem várták vendégszeretetünket, hanem útjukat újra folytatva, tegnap reggel, hajnalhasadáskor legnagyobb gyorsasággal Pruk-ba tértek vissza; néhányat még útiköltséggel is elláttunk és ha részünkről nagyobb vendégfogadásban nem részesültek, annak csak maguk voltak az okai, mert nem akarták jóindulatunk nyilvánulását bevárni».[1]

Pozsony város számadási könyveiben Hainburg ostromára vonatkozólag a következő adatokat találjuk:

Jún. 8-án. A rendes révészek segítségére 18 napszámost kellett alkalmazni, hogy a király gyalogságát a réven Hainburgba átszállítsák. *Júl. 1-én* Kropácsot («den Kropatschen») az udvari néppel és kocsikkal a táborba szállították; *júl. 5-én* a király száz gyalogossal és egynéhány szerbbel a táborból átjött Pozsonyba. *Júl. 8-án* visszatért a király kisérőivel együtt a réven át Hainburgba, hova aznap éjjel érkezett. *Okt. 13-án bevette a király Hainburg várát;* a bevétel megünnepléséhez Pozsonyból az udvari énekesek is három kocsin fel lettek küldve a királyi táborba.

1482 őszén. A király értesíti Aragóniai János bíborost, hogy a császár ellen indított háborúban a magyarok nagy sikert arattak; kettős hadsorban megszállják a császári területeket; az egyik sor Ausztriában, a másik Stájerországban működik, úgy hogy minden napon több vár bevétetik.[2]

Decz. 4. Petersdorfi tábor. A király Bolkács városa számára kiváltságlevelet állít ki.[3]

b) *Törökök ellen. Szept. 25. Hainburgi tábor.* A király levele a német választófejedelmekhez. Kinizsi Pál a törökök

[1] Mátyás király külügyi levelei II. 236. A király gúnyos vagy talán csak tréfás előadását híven fordítottam.

[2] Mátyás király külügyi levelei II. 238.

[3] Hunyadiak kora XII. 232.

ellen menesztett hadsereg főparancsnokának eredményeiről a következő híreket kapta. A törökök szept. 6-án öt vajda vezérlete alatt, kik a végvidéket kormányozzák, a dunai réven Temesvár felé keltek át azon hiedelemben, hogy Kinizsi Pál harczra készületlen és csak most gyűjti erejét, hogy török területre törjön és egynéhány erődöt kijavítson. Mitől sem félvén, átvonultak tehát e vidéken. Érintették Temesvárt is, melynek környékén 8—10 helyseget elpusztítottak és már vissza akartak vonulni prédájukkal, midőn Kinizsi a különféle pontokon szétszórt csapatait maga köré gyűjtve, a már visszavonulófélben lévő ellenséget leste. Midőn visszavonulásuk közben szept. 9-én Becse vár közelébe jöttek, a mieink őket megtámadták és annyira megverték, hogy majdnem mindnyájan elestek, sokan fogságba kerültek, azon kevesek pedig, kik menekülni tudtak, egy közeli nádasba bújtak, honnan a mieink még most is fogdossák őket. Fogságba került e harczban bizonyos Bozna Mehemed, előbb romániai basa, most Krusevácz vajdája; egy másik vajda halva maradt a harcztéren. Kinizsi Pál erre az általuk elfoglalt területet támadta meg.[1]

c) *Segítőhad Ferrarába. Jún. 1.* Pozsony. A király levele Herkulesz ferrarai herczeghez. Hallotta, hogy a velenczeiek a herczeg ellen vannak; készenek nyilatkozik segítségére 500 válogatott lovast rendelkezésére bocsátani, kik között *100 «usarones (huszár), azaz könnyű fegyverzetű katona* van, kik a többinél többet érnek; de midőn a királynéval és másokkal azon tanácskozott, hogy mely úton lehetne azokat hozzá küldeni, nem találtak megbízható utat. Véleménye szerint a császár területén kellene őket keresztül meneszteni, de ezzel ő most háborúskodik, így tehát ez mit sem érne. Velenczén keresztül sem tanácsos. Írt a nápolyi királynak, hogy vagy ez, vagy a ferrarai herczeg, valamely biztos utat találjon; kétségbe nem vonja, hogy a csapat híven és jól fog szolgálni. Holnap elmegy innen Magyar Balázs kapitány több személyzettel Horvátországba a velenczeiek határa felé, hol még több csapatot gyűjt és mihelyt

[1] Mátyás király külügyi levelei II. 235.

ott biztos átmenetet talál; azonnal jelentést tesz róla a magyar királynak.[1]

Itinerár. ápr. 14.: Székesfehérvár; ápr. 24.: Győr; máj. 1.: Győr; máj. 14., 19., 28.: Pozsony; jún. 1., 10., 12.: Pozsony; júl. 5., 6., 7., 8., 11., 12., 17.: Pozsony; aug. 10.: *Hainburgi tábor;* aug. 19.: Pozsony; aug. 20., 25.; *Hainburgi tábor;* szept. 10., 18., 25.: *Hainburgi tábor;* nov. 1., 2.: *Hainburgi tábor;* decz. 4.: *Petersdorfi tábor;* decz. 28.: Sopron.[2]

1483.

a) *Osztrákok ellen. Jan. 20.* Kőszeg. A király Visi Bálint birtokát, ki a király ellenségével, Rottenthaler kőszegi várnagygyal tartott, a gersei Petőknek adja.[3] Ezen várnagy, mint «Kristof Rottaler capitaneus in Kuezzeg» már 1480-ban szerepel. Egy Rottaler Ulrik 1466 decz. 15-én örököseivel együtt újra javított czímert kap.

Jan. 25. Kőszeg. A király előadja, hogy saját maga által vezetett ostrommal a Frigyes császár kezén volt Kőszeg várost és várat bevette és hogy az akkor lerombolt város falainak felépíthetése és kijavítása végett a város által évenként fizetendő 41 font denárt öt évre elengedi.[4]

E két adat szövegezéséből nem lehet ugyan határozottan megállapítani, vajjon Kőszeg ostroma 1482 végére vagy 1483 kezdetére, illetve januáriusára esik-e, mert mindkét időmeghatározás jogosult; tekintettel azonban arra, hogy Mátyás 1483 jan. 3. és 8-án Sopronban tartózkodott, a nagyobb valószinűség 1483 mellett szól.

b) *Törökök ellen. Jan. 19.* Buda. A király meghagyja Kassa városának, hogy a fenyegető törökök elleni hadjárat czéljaira segélyképen sürgősen küldjön 1500 forintot.[5]

Ápr. 16. Buda. Altoviti Ferencz Giugni Fülöphez. A ma-

[1] Mátyáskori dipl. eml. III. 14—15.
[2] A királyné: ápr. 30.: Győr; máj. 31.: Pozsony; jún. 8.: Pozsony.
[3] Sopronmegyei oklevéltár II. 545.
[4] Hazai okmánytár I. 371.
[5] Történelmi Tár 1902. évf. 356.

gyar király háborút visel most a törökkel és a német császárral. Előkészít roppant nagy sereget, melylyel Belgrád és Szendrő felé akar vonulni, honnan állítólag a törökök jönnek; mondják, hogy a szultán személyesen fogja vezetni hadseregét és hogy a magyar király ugyanezt teszi. Saját és bárói seregei 70,000 főnél nagyobb hadtestet fognak képviselni, a királyné is megy vele. A német birodalom határain lesz Ferencz, a nápolyi király fia (Beátrix királyné fivére), ki számos úrral a királyi seregben részt vesz a hadműveletekben.[1]

Nov. 6. Buda. A király levele a pápához. A dolog úgy kezdődött, hogy a törökök nagy hadsereggel Mysia s Verboszna felé indulva Horvátországba s a császár területébe behatoltak, mire Mátyás, miután az ellenség az Unna s Száva-folyókon átkelve, Karintiába és Stájerországba tört, Geréb Mátyást, horvátországi bánját azzal bízta meg, hogy a dolog mibenlétét kipuhatolja. A bán három irányban küldte ki fegyvereseit, hogy az ellenség mozdulatait éber figyelemmel kisérjék. Midőn a törökök a császári területen megejtett zsákmánynyal vissza akartak vonulni s a báni sereget megpillantották, azon voltak, hogy a folyó azon helyén, melyen ide érkeztek, visszatérjenek; a bán, a várakozástól elfáradva, seregének nagy részével otthagyta a révet, a mit az ellenség arra használt fel, hogy minél gyorsabban átkeljen. Az egyik vezénylő tiszt ötven lovassal már át is kelt vala, mire a visszatért bán és az ellenség között *okt. 29-én* felette heves összeütközésre került a dolog. A törökök nem messze egy hegy aljától töltötték az éjet; reggel kezdődött a csata, mely a magyarok teljes győzelmével végződött; két parancsnok és 2000 katona került a magyarok kezébe.[2]

c) *Belzavarok. Okt. 7.* Buda. A király meghagyja a kassaiaknak, hogy bajnai Both András udvari tisztnek, kit ő Perényi Miklós szüntelen rablásai ügyében teljes felhatalmazással Kassához és máshova is küldött, ezek segitségével a lázongót megbüntesse, mindenben, a mit a király nevében kiván, engedelmeskedjenek.[3]

[1] Mátyáskori dipl. eml. III. 22.
[2] Mátyáskori dipl. eml. IV. 363.
[3] Hunyadiak kora XII. 251.

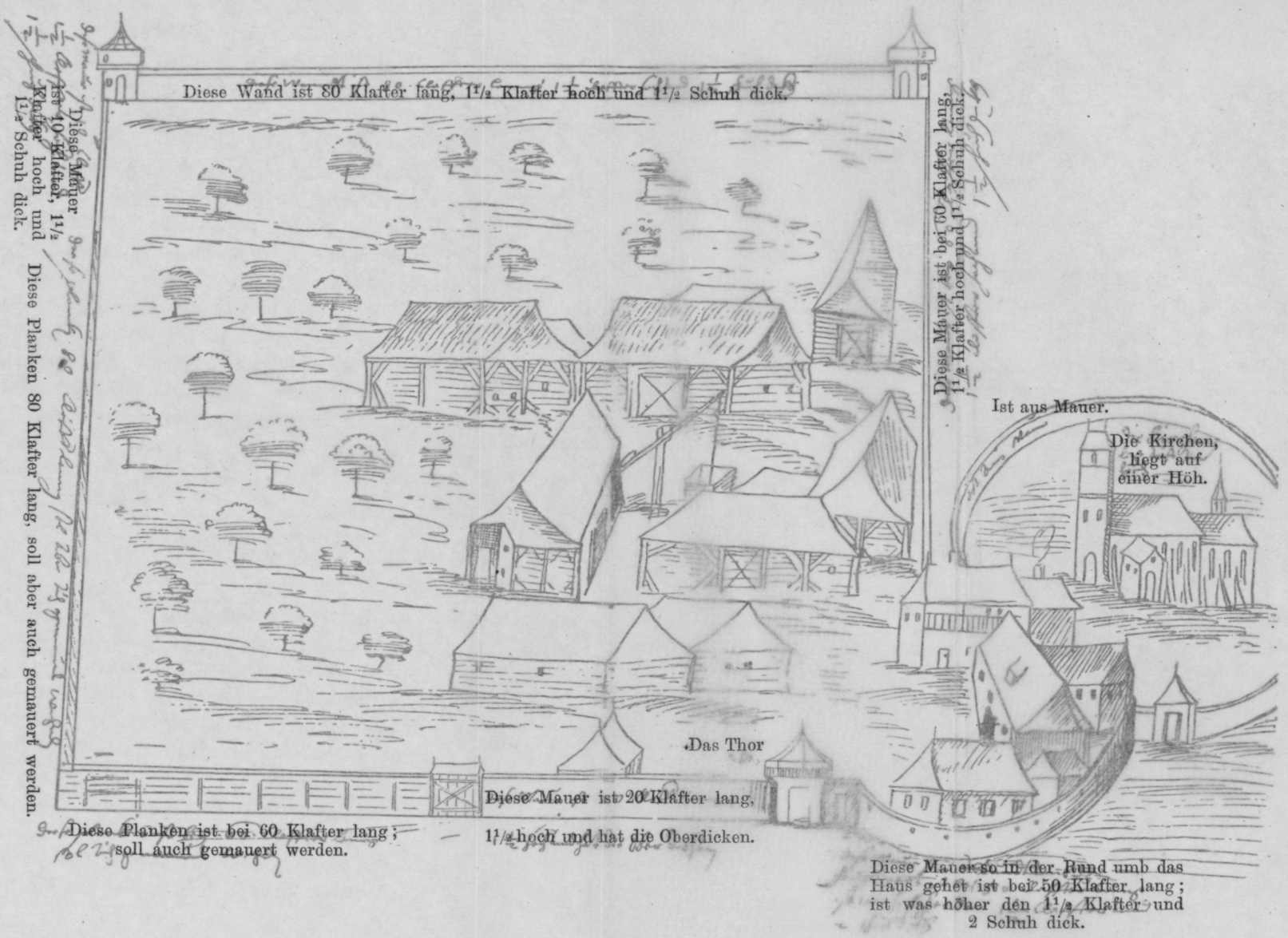

GÖRGEY BENEDEK GÖRGŐI VÁRKASTÉLYA ÉS NEMESI UDVARHÁZA 1583-BAN.

Nov. 15. Buda. A király levele Kassa városához. Előrebocsátja, hogy azon szüntelen garázdálkodások következtében, melyeket néhai Perényi Miklós és emberei a kezén volt várakból elkövettek, nem rég, még Perényi Miklós életében Sztropkó várának ostromlását elrendelte; midőn azonban emberét kiküldte, hogy Fülek várát is elfoglalja s az országutakat biztosítsa, Perényi István a királyi seregre lövetett és most azon törekszik, hogy Ujvár és Sáros váraiba idegeneket hozzon, minek megakadályoztatása vegett Lábatlani Andrásnak meghagyta, hogy a szomszéd megyéket és várakat az említett várak elfoglalására szólítsa fel, miért is felhívja a kassaiakat, hogy ez értelemben Lábatlani Andrásnak rendelkezésére álljanak.[1]

Decz. 10. Buda. A király levele Bártfa, Kassa és Kisszeben városoknak, melyben meghagyja, hogy Lábatlani Andrásnak sárosi s sztropkói kapitánynak, kit Perényi Istvánnak egyéb várai közt Terebes megvívásával is megbízott, fegyvereseket és műszaki felszerelést adjanak.[2]

Itinerár. Jan. 2., 3., 8.: Sopron; jan. 20., 25.: Kőszeg; febr. 26.: Tata; júl. 11.: Zsámbék.

1484.

a) *Szilériában.* Itt kivételesen egy krónikás adatát ki kell emelnem. Az úgynevezett ratibori krónika mondja 1484-re: Mátyás magyar király az ő *Bielik* nevű kapitánya által Miklós és János opuliai herczegeket ismeretlen okból — ha csak nem azért, mert sok pénzük volt — Kosel városában egyik fejedelemgyűlés alkalmával fogságba ejtette s addig tartotta fogva, míg magukat 30,000 aranynyal ki nem váltották.[3] Miután fentebb egy Ledeniczi Bjelikkel, már mint Mátyás hadvezérével találkoztunk, könnyen megeshetne, hogy egyik-másik kutató a krónikástól említett Bielik-et a Ledeniczivel összecserélhetné; ennek elkerülése végett kellett a fenti adatot felemlítenem, mert ebből

[1] Hunyadiak kora XII. 252.

[2] Hunyadiak kora XII. 254. Bártfa levéltára 2290. sz. Diplomatarium Sárosiense 189.

[3] Századok 1901. évf. 843.

az világlik ki — a mint majd alább látjuk — hogy ezen Bielik nem a ledeniczi, hanem a sziléziai korniczi Bielik család sarja.[1]

b) *Osztrákok ellen. Ápr. 25.* Buda. A király meghagyja Bártfa városának, hogy Orbán győri püspök és kir. kincstartó kezeihez 600 forintot a török és német elleni hadjárat czéljaira fizessenek le.[2]

Okt. 23. Linz. Frigyes császár alsóausztriai rendjeit Kremsbe hívja, hogy vagy felfegyverkezve jelenjenek ott meg, vagy hogy fegyvert, gyalogságot és lovasságot oda küldjenek, hogy az ellenségtől ostromolt Kornneuburgot felszabadítani lehessen.[3]

c) Teljesség kedvéért még a következőt is fel kell említetenünk. A «Székely Oklevéltár» I. 249 l. szerint a király 1484 nov. 17-én az eggenburgi táborból az erdélyi nemesek és szászok részéről előadott panasz következtében, mely szerint a közöttük lakó oláhok birtokaikat tűzzel-vassal pusztítják és a nemeseket iszonyúan öldöklik, megparancsolja Szentgyörgyi-Bazini

[1] Ezen Bielik családjára nézve a következőket találjuk:

a) 1428 okt. 27. A troppaui herczegek megerősítnek Oderbergi Cornitz Bielik lovag számára egynéhány falut és birtokot, melyeket ez már 1423-ban szerzett. (Codex diplom. Silesiae VI. 51).

b) 1437 okt. 15-én felmerül bizonyos Bielik mint Kornicze s Bohunina (= Oderberg) ura. Cod. dipl. Silesiæ VI. 59.

c) 1478 máj. 11-én Cornitzi Bielik János Felső-Szilézia kapitánya. (Ugyanott 103.)

d) 1482 aug. 12., 1483 jún. 27., 1484 márcz. 2. ugyanő szerepel. (Ugyanott 115., 117.)

e) 1486 máj. 3. Brieg és Ohlau megigérik, hogy Ihan Beligk úrnak, Felső-Szilézia kapitányának és fiának Venczelnek azon ezer magyar forintot megfizetik, melylyel Frigyes, Liegnitz és Brieg herczege Bieliknek adósa volt. (Ugyanott IX. 155.)

f) 1487 máj. 24. Ugyanő szerepel. (Ugyanott II. 69.)

g) 1488 ápr. 8. Jan Belik Z. Cornicz, Felső-Szilézia kapitánya. (Ugyanott 206. sz.)

h) 1492 jan. 13. II. Ulászló király Bieliket számos bűnei miatt fogságba akarja ejteni; Bielik aláveti magát a király kegyének. (Ugyanott VI. 131. v. ö. II. 71. sz.)

[2] Bártfa levéltára 2321. sz. V. ö. 2349. sz.

[3] Chmel: Regest. Friedr. IV. 7700. sz.

János erdélyi vajdának és a székelyek főispánjának, hogy az oláhokat csendesítse le, a lázongóknak vétesse fejét és ha tovább is ellentállnának, irtsa ki őket. Ezen oklevelet kiadta gróf Kemény József 1830-ban, a nélkül azonban, hogy eredetijének hollétét elárulta volna. Hogy Szentgyörgyi-Bazini János 1484-ben lett volna erdélyi vajda s a székelyek főispánja, mindeddig ismeretlen; de az bizonyos, hogy az ausztriai Eggenburg 1486 nov. 17-én Mátyás király által ostromoltatott. Mindezek alapján Keménynek ezen oklevelét hamisítványnak kell tartanunk.

Itinerár. Nov. 10.: Pozsony; nov. 25.: Enzersdorf; decz. 21.: Enzersdorf.

Dr. Wertner Mór.

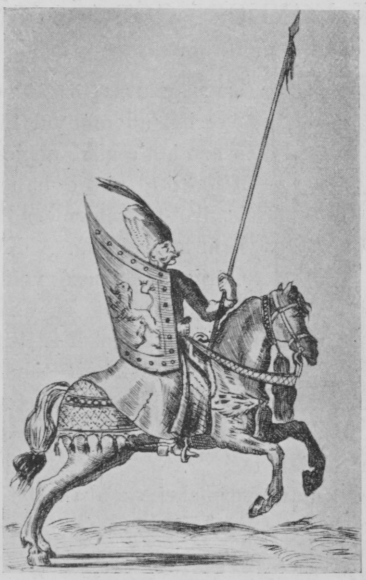

Magyar lovas a XVI-ik századból.

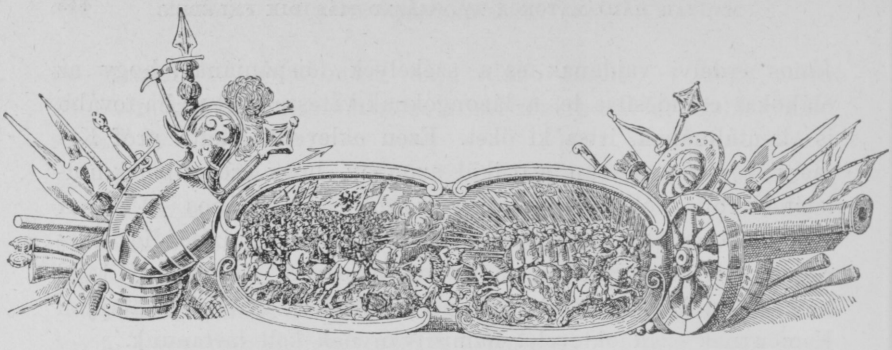

TÁRCZA.

A GÖRGEYEK EGYKORI GÖRGŐI VÁRKASTÉLYA.

A SZEPESMEGYEI Görgőt a Görgeyek 1278-ban nyerték adományul IV. László királytól s azóta a család nemcsak előnévül viseli a *görgői* nevet, hanem maga a község is firól-fira megmaradt birtokában, majdnem napjainkig. A XVI. század közepén Görgey Lőrinczé volt, a ki állandóan Görgőn lakott és alispán korában még megyegyűléseket is itt tartott.[1] Tágas udvarháza lehetett tehát, mely a gyűlésre sereglő nemeseket befogadhatta, ha ugyan e gyűlések nem a dombon épült csúcsíves alkotású, de renaissance-tornyú templomban folytak le.[2]

Erőszakos halála után gyermekei azonban 1581-ben megosztoztak vagyonán s míg Toporczot a legidősebb, Görgey Kristóf kapta, Görgőt László és Benedek nyerte osztályrészül.[3] László szepesi alispán Lőcsén lakott, mikor pedig kamarai tanácsos lett, Kassán; ám Benedek Görgőn tartózkodott és őseiről reámaradt jószága ápolásával, gyarapításával foglalkozott. Mint kegyúr előbb a templomot tataroztatta ki, majd

[1] Görgey Albert: A topporczi és görgői Görgey nemzetség és a svábóczi és tótfalvi Sváby nemzetség történetéből (Igló, 1910.) 38. l.

[2] Archaeologiai Értesítő 1886. évf. 116. l. és Divald Kornél: Szepesvármegye művészeti emlékei I. része 80. l.

[3] Görgey Albert id. m. 39. l.

udvarát ültette be gyümölcsfákkal és ügyes kőmiveseket hozatván 1583 tavaszán lakóhelyét erősíttette meg. Elsősorban kőházat építtetett — a nyilván romladozó régi mellé — melynek emelete és tornácza is volt. Aztán körülkeríttette a templomot s a tőle nyugatra eső szomszédos telkét erős kőfallal, melynek magassága $1^1/_2$ ölnyi, vastagsága 2 lábnyi és hossza 50 ölnyi volt. Immár 80 öl széles és 90 öl mély udvara kőkerítését is befejezte, két sarkára egy-egy kerek bástyát (rondellát) rakatván, a milyet kapubejáratul is emeltetett. Még csupán két oldalán maradt a régi palánk helyére huzandó 60, illetve 80 ölnyi fala, a mikor híre ment erődítésszerü építkezésének Kassára, a felsőmagyarországi kapitányságra, melynek kifogása támadt ellene. Gróf Nogarolla Ferdinánd kapitány erre emberét küldte Görgőre[1] a tényállás megvizsgálására s az lerajzolván Görgey Benedek udvarházát azt mondta róla, hogy szükség esetén 3—4 ezer ember is elférhet benne. Nogarolla úgy találta, hogy ennek következtében ez a várkastélyszerű épület-tömeg *a jövőben veszedelmére lehet az országnak* s mivel ily építkezést *az országos törvények sem engednek meg*, jelentést tett róla Ernő főherczegnek, Magyarország királyi helytartójának, lebontatását ajánlván neki; mert habár Görgey Benedek hűségében nem kételkedik — úgymond — s a kastély nagyobb ostromnak nem igen tudna ellentállni, mivel épp feleúton fekszik Szepesvár és Lőcse közt (mindegyiktől félmérföldnyire) háború esetén nagy kárára lehetne az egész vidéknek s mások is követvén Görgey példáját szintén építenének hasonló erősségeket.[2]

A magyarok iránt bizalmatlan s fölfelé alázatos Nogarolla javaslatát a helytartóság mindenben magáévá tette s miután meghallgatta a magyar tanácsosok véleményét is, 1583 május közepén aktaszerűleg elintézte az ügyet,[3] úgy miként a felsőmagyarországi kapitány javasolta. Görgey Benedek ennek hallatára személyesen ment fel Pozsonyba és Bécsbe könyörögni[4] e rettenetes végzés ellen, mely őt megfosztani

[1] Neve: Andreas Illenfeldt Obristen Zeugmeisters Lieutenant.

[2] Nogarolla Kassán, 1583 márczius 6-án kelt német jelentésére a bécsi hadügyi levéltár Hofkriegsrath 1583 May 35. Expedit száma alatti aktacsomójában akadtam reá kutatásaim közben.

[3] A fenti jelentés hátára ez van ráírva: Zum Hungarischen Landtag; sollen der Herr Ruber und die Hungarischen Rät hierüber vernummen werden. 15. Martii 83. — Ez megtörtént, de magán az országgyűlésen azért a dolog nem jött szóba, hanem az akta elintézése jeléül rávezették: Expedirt 12. Maii 83.

[4] Ezt Görgey Benedek Görgőn, 1584 január 28-án kelt levele ama

készült élete büszkeségétől: várkastélyszerű építkezésétől. Fogadkozott, hogy ő a kastélyt a maga kényelmére s a török becsapások elleni védelem szempontjából építtette[1] s még tán azt is elárulta, hogy elhatározásában önvédelem is vezérelte, főleg vármegyéje hatóságának féktelen erőszakoskodásával szemben, melynek édes atyja áldozatává vált.[2] De hiába kilincselt az udvari hivatalokban és igérte további hűségét a különben is makulátlan férfi, mert a katonai hatóság hajthatatlan maradt s rövidesen csakugyan *lebontatta a nagyszerű várkastélyt*, melynek ma Görgőn nyoma sincsen.[3] Igy kétszeres a becse Görgey Benedek alkotásának és bemutatott hű rajzának, mely *valósággal unikum* a tekintetben, hogy eddigelé nem volt rajzban szemlélhető kellő fogalmunk arról, hogy is nézett ki egy XVI. századi nemesi udvarház, miként lakott benne gazdája és hogy voltak elhelyezve csűrei és melléképületei, bástyái és erődítései.

Dr. Veress Endre.

A voltai éjjeli harcz 1848 július hó 26-án. Az 1848 július 25-én vívott custozzai csatát követő üldözés alatt Voltánál a *cs. és k. 52-ik gyalogezred* (hadkiegészítő kerületének székhelye Pécs)[4] példáját adta annak, hogy ha a nagy veszteséggel járó, szívós gyalogsági harczban a csatatér bomlasztó befolyásai mindkét ellenfélnél a legvégsőig fokozódtak, a győzelmet az küzdi ki, a kinek vasfegyelme és erősebb akarata ezeknek a benyomásoknak jobban képes ellentállani és a ki a harczot mindaddig rendületlen állhatatossággal folytatja, mig az ellenséget az ellentállásnak abbanhagyására kényszerítette.

A custozzai csata után Radetzky seregét az olaszok üldözésére parancsolta, hogy kiaknázza ellenfele fölött aratott győzelmét. Másnap

kijelentéséből sejtjük, hogy Bécsben és Pozsonyban járt; eredetije Lőcse város levéltára XVI. csoportja 19. csomójában.

[1] E félelem valószerűségét mutatja az, hogy pl. 1584 őszén a törökök Dobsináig pusztítottak, 1600-ban pedig a hajdúk és vallonok dúltak Szepesmegyében; egykorú krónikás följegyzések Wagner Károly: Analecta Scepusii I. k. (Bécs, 1774.) 268 és 277. l.

[2] Görgey Albert id. m. 38. l.

[3] Görgey Albert szíves közlése nyomán. Hibás lehet tehát e szerint az, a mi *Magyarország műemlékei* II. k. (Budapest, 1906.) 802. l. olvasható Görgőről, hogy «a Görgeyek régi kastélyának egyik tornyán szoborcsoportozatok vállkövei és talapzatai» láthatók.

[4] Geschichte des k. u. k. Linien-Infanterie-Regiments Erzherzog Franz Karl. Wien, 1871.

délben tehát 2-ik hadtestünk Valeggión át Volta felé nyomult előre, 1-ső hadtestünk Castiglione delle Stiviera felé vonult, mig a 3-ik hadtest Peschiera körülzárolására utasíttatott.

A 2-ik hadtest[1] elővédét a Lichtenstein dandára alkotta, a melyhez ez alkalomra beosztottak egy üteget és a Reuss huszárok (ma 7.) egy félszázadát. A dandár a következőképen indult meg: az élen a lovasság, ezután a 9. vadász-zászlóalj, két ágyú, a császár-vadászok és végül az 52. gyalogezred két zászlóalja.

Esti hat órakor ért a dandár éle a Volta körüli magaslatra. Bár az útközben kikérdezett parasztok egybehangzóan azt vallották, hogy az ellenség Voltát elhagyva, Goito felé visszahúzódott, Lichtenstein tábornok John vezérkari testületbeli századost egy szakasz huszárral előre küldötte, hogy kikutassa és megszállja Voltát, azután pedig szemrevételezze a Goito felé elterülő síkságot. John sebtében átkutatta a falut, majd pedig őröket állított fel ennek déli kijáratainál. A jól művelt síkságon eleinte semmi sem mutatkozott, de rövid idő multán nagyobb ellenséges csapat tűnt fel az ültetvények és akadályok között és pedig már nem messze a falútól. A hirtelenében előre rendelt másik lovas szakasz, valamint a 9. vadász-zászlóalj és a két ágyú még elérte ugyan a falu lejtőkre épített déli szegélyét, de legott ágyútüzet kapott, sőt nemsokára tűzbe jutott az olasz gyalogsággal a 9-ik vadász-zászlóalj a san-felicei magaslaton, a császár-vadászok pedig a Monte Calvarion. Az 52-ik gyalogezred 7., 8., 11. és 12. százada Santa Maria Maddalenához került, míg a 9. és 10. század az egész 1-ső zászlóaljjal (hat század) a falu belsejében maradt mint tartalék. A tüzérség megosztottan a falu déli széle mentén és a san-felicei magaslaton állott, melynek védelmére az 52. gyalogezred 7-ik századát rendelték ki.

Az olaszok nemcsak a Goito felől jövő út mindkét oldalán fejlődtek harczhoz, hanem Foresto felől is átkarolták jobb szárnyunkat. A tágas síkság magas veteményeinek és fasorainak oltalma alatt előnyomuló nagy gyalogsági tömegek heves támadásukkal visszanyomták ugyan a császár-vadászokat és az 52-ik gyalogezrednek S. Maria Maddalenánál első vonalban álló 11. és 12. századát, de megállottak,

[1] Lichtenstein, Kerpan, Schwarzenberg gyalog és Schaffgotsche lovas dandár. A Lichtenstein dandár a következő csapatokból alakult: 2. császár-vadász és 9. tábori vadász zászlóaljból, az 52. gyalogezredből (két zászlóalj) és a 11. utász századból. Der Feldzug der österreichischen Armee in Italien im Jahre 1848. Wien. Hof- und Staatsdruckerei 1852.

mikor tartalékaink is beleszóltak a küzdelembe. Ez alatt egy ellenséges csapat Sottomontén át Luccone alá húzódott és harczhoz fejlődött a minden biztosítás nélkül álló csapataink oldalában és hátában. Azonban itt sem érték el czéljukat az olaszok, mivel a *Maurer százados* vezette 52-ik gyalogezred másfél százada bátor ellenrohamával visszaverte és Lucconén át a síkságra űzte őket. Kudarczot vallott tehát az egész vonalon a piemontiak első támadása.

A balsiker azonban nem vette el az olaszok támadó kedvét, sőt a mikor erősbitéseket kaptak, újult erővel Lucconéra s a san-felicei magaslat ellen törtek. A magaslaton álló 9. vadász-zászlóalj vitézül kitartott, mig a Luccone körül harczoló Maurer százados föladta állását a nagy tömeg ellenében, bár segítségére jött Zachorsky százados az 52. gyalogezred 5. és 6. századával. A századok a falu széléhez húzódtak vissza, a hol azután megállították a győzelmesen rohanó olaszokat. Itt tünt ki *Schneller György* pécsi születésű tizedes. Szakaszát az olaszok ugyanis bekerítették, egy részét elfogták és csakis Schneller vágta ki magát heted magával. A kis csapat ezután egy udvarba menekült, a hol tüzeléssel addig tartotta magát a nagyobb erővel szemben, mig segítségére jött a császár-vadászok egyik szakasza.

Lelkesítő szép jeleneteket mutat az a küzdelem, mely jobb szárnyunkon zajlott le. Az ellenség ugyanis megkerülte S. Maria Maddalenát és Voltának a Monte Cuce lejtőjén elterülő részeit akarta hatalmába keríteni. Itt állott az 52. gyalogezred 4. századának fele *Balogh hadnagygyal* és ugyanezen ezred három félszázada *Becsey István százados* parancsnoksága alatt. Balogh legénységének egy része a házak előtt a hegy oldalában puskázott, mig a többi valamivel hátrább a tartalékot alkotta. Becsey három szakaszát a falu délnyugati kijáratához állította, a többit ellenben elosztotta a szárnyak és a közép mögé. Legelőször Baloghot érte az ellenséges támadás. A mindenütt nagy erővel támadók a kis csapatot elnyomták és a falu széléig visszaűzték. Balsors verte Becsey félszázadait is. A sötétség védelme alatt előnyomuló olaszok meglepték és szétrebbentették a jobb szárny mögött álló *Andruss hadnagy* szakaszát, a bal szárnyon álló *Budich hadnagyot* pedig bekerítették és szakaszával együtt elfogták. A hatszorta nagyobb ellenség csak ezután esett neki Becsey csapatának. Habár Becsey elszántan védekezett, küzdelme csakhamar hiábavalónak bizonyult, sőt veszélyessé vált helyzete, mivel az olaszok Balogh szakaszait a falu belsejébe űzvén, hátulról is szabadon támadhattak. Megfogyott a legénység is, mivel sokan elestek, másfél szakasz pedig Balogh hadnagy támogatására rendeltetett. A korom sötét éjszakában mind

jobban szétváltak a küzdő csapatok úgy, hogy Becsey mellett már csak húsz ember puskázott. A többiek kisebb-nagyobb csoportokban önállóan harczoltak, a kiket azonban egységesen vezetni nem lehetett. E kis részek közül kitünt az, mely *Hevér András* bácsmegyei tizedes köré csoportosult az egyik szilárdabban épült ház udvarán. A mig az emberek a puskákat töltötték, addig Hevér a neki nyujtott fegyvereket oly jól czélzottan lőtte ki az ellenségre, hogy minden lövése talált. Dicsérettel említi még az ezred története *Berzsenyi Lajos* őrmestert, *Kissós József* tizedest és *Pottyondy* gyalogost, a kik bátran szembeszálltak a veszedelemmel és mindenkor elől voltak, mikor rohamra hívtak a kürtök.

Az olaszokat még a lakósság is támogatta, így hát Becsey és Balogh meghátrált a legközelebbi keresztutczáig, a hol azonban szembefordultak az olaszokkal. A küzdelem megujult. Roham roham után következett. Embereink megfeszítve minden erejüket küzdöttek és egy tapodtat sem hátráltak. Viaskodásra került a dolog és összemérték a fegyvereket. Legelől hadakozott Becsey, mellette pedig *Gottfried* a század ácsa osztott halálos csapásokat hatalmas szekerczéjével. Becsey négy sebből vérzett, csákója és ruhája szétszakadt, sőt még kardja is darabokra törött. Ennyi hősiesség láttára az olaszok tisztes távolba visszahúzódtak és tüzeléssel remélték megtörni a miéink erejét. A golyók a legénységben kárt nem tettek, de megsebesült a csapat lelke és vezére Becsey. A fáradalmakat és viszontagságokat állhatatosan viselő katona azonban még éjfélig vezette és kitartásra buzdította hozzá ragaszkodó legénységét és csak akkor távozott el titkon, mikor sebe okozta fájdalmat tovább tűrni képtelen volt. A magára maradt Balogh hadnagy nem vesztette el reménységét, hanem abban keresett menekülést, hogy maroknyi hadát rohamra vezette, át lévén hatva attól a tudattól, hogy csak az «előre» jelent becsületet és üdvöt s hogy számára «hátra» többé nem létezik. A merész elhatározást a siker koronázta, mivel az olaszok kitakarodtak a falúból.

A helység szegélye mentén folytatott küzdelem alatt a falu belsejében sem állottak tétlenül a csapatok. Az utászok mellvédeket és akadályokat készítettek, a tartalékok pedig oda vonultak, a hol veszedelem készült. Így jutott a község főutczájába az 52. gyalogezred 5. és 6. százada, egyrészt hogy segítségére legyen Balogh hadnagynak, másrészt, hogy összeköttetést létesítsen a M. Gizzolon és M. Calvarion állók között. A mikor azután elcsendesült a harcz Balogh szakaszánál, mind a két század a M. Calvario déli lejtőjére rendeltetett, hogy ez irányban megakadályozza az olaszok betörését. A hegy tetején állottak

a császár-vadászok és valamivel hátrább a S. Maria Maddalenáról visszavonult 52. gyalogezred 11. és 12. százada. Hirtelenében itt is nagy kavarodás támadt. Az olaszok ugyanis valahogyan hátába jutottak az elől álló 5. és 6. századnak, ezt szétverték és a hegy teteje felé űzték. A menekülők magukkal ragadták a császár-vadászokat, sőt a Host százados vezette századok is rendetlenségbe jutottak. A nagy kavarodásban egyedül Host őrizte meg nyugalmát, a ki maga köré szedte embereinek egy részét, áttört a megriadt menekülő tömegen és szuronyokkal visszaverte a piemontiakat. Egy kisebb olasz csapat a falúba tévedt, melyet azután Gartner császárvadász hadnagy vert szét a maga embereivel és az 52. gyalogezredtől vett szakaszszal.

Éjfél körül fölriadtak jobb szárnyunk századai is, mivel lövések érték nemcsak a S. Felicenél állókat, hanem a Luccene felé előretoltakat is. A S. Felicenél álló 9. vadász-zászlóalj a segítségére jövő 52. gyalogezred 5. századával eleinte ugyan hamarosan elbánt a támadókkal, de később, a mikor megint puskaropogás kerekedett a hátuk megett, a falu házaihoz visszavonultak a Lucconenél álló századokkal együtt. A mikor azután az olaszok ide is utánuk merészkedtek, a negyedik roham után Host százados csupán 14 emberével reájuk rontott. A legvitézebbül küzdött *Deutsch Rezső*[1] bajai születésű közkatona, ki, mint a hogy ezrede története mondja, kivált társainak sorából, belerontott az ellenségbe és vakmerőségével nagyban hozzájárult, hogy az olaszok megfutamodtak. Kitünt még *Szalay Lajos* pesti születésű tizedes is, a ki nehány emberével kiválván szakaszából, előbb oldalba kapta a támadókat, majd miután megszalasztotta ezeket, utánuk iramodott és rajtaütött ama különítményen, mely 33 foglyúl ejtett katonánkat kisérte.

A falu belsejében még hajnalhasadtáig csatároztak kisebb osztályok és egyes katonák. *Karpellus* 52. gyalogezredbeli hadnagy zászlóaljsegédtisztet is megtámadta egy olasz csapat, mikor parancsot vitt ezrede egyik századának. Mivel lövésektől megbokrosodott lova megtagadta az engedelmességet, leugrott róla s így akart tovább jutni. Ámde az olaszok körülfogták és megadásra szólították fel. Karpellus azonban kardot rántott, rátámadt elleneire és szétverte őket.

Az éjjeli harcz leírását az 52. gyalogezred története azzal fejezi be, hogy lehetetlen volt megállapítani s így méltatni is a harcz minden

[1] Ezredével végig küzdötte az 1849., 1859., 1866. és 1878. évi hadjáratokat. A hadsereg egyik legvitézebb katonája volt. Mint czímzetes őrnagy helt meg Pécsett 1907. február 12-én.

egyes mozzanatát, mivel az éj sötétségében gyorsan egymásután és szakadatlanul következtek az összecsapások és vitézi tettek. Összegezve az eseményeket, a harcz az ezred egyik legszebb fegyverténye. A csapatok nemcsak az olasz rendes katonasággal viaskodtak, hanem szembe kerültek a falu ellenséges indulatú lakósságával is, kik orvúl támadtak katonáinkra. Borzalmas volt hallgatni a golyók szakadatlan fütyülését. Csakis éjfél után két óra tájban ült el a harcz zaja, a mikor Kerpan dandára váltotta fel a kimerülteket.

Hajnalhasadtával az olaszok még egyszer kisérletet tettek Volta elfoglalására, előretörtek san-felicei állásaikból és visszaszorították a 9. vadász-zászlóalj csatárait. A szluini határőrezred egyik zázlóalja a 9. vadász-szászlőaljjal és az 52. gyalogezred 5. és 6. századával azonban oldalába került a támadóknak és kemény tusa után megtisztitotta a magaslatot az ellenségtől.

A nap hőse *Becsey István százados* volt, a ki nemcsak az előző harczokban tünt ki, hanem később, felgyógyulása után is végig küzdötte az egész hadjáratot és érdemeinek megjutalmazásául a katonai Mária Terézia-rend lovagjainak sorába iktattatott.[1]

De nemcsak Becsey érdemeit jutalmazták, hanem másokét is. Host százados a vaskorona-rend lovagjainak sorába jutott, Maurer százados, Horák főhadnagy, Swrtnik báró és Karpellus hadnagy pedig a hadidiszítményes katonai érdemkeresztet kapták. A legénység között szétosztottak 1 arany, 13 I. osztályú és 19 II. osztályú ezüst vitézségi érmet.

PILCH JENŐ
százados.

[1] Ősi magyar család sarja volt. Született Szegeden 1805-ben. Katonai pályáját 15 éves korában kezdette meg az 52. gyalogezredben, melyben századossá lépett elő. 1849-ben őrnagy, 1850-ben alezredes, 1851-ben pedig a bárói méltóságra emeltetett. 1852-ben nyugalomba vonult. Katonai érdemekben gazdag élettörténetét lásd a katonai Mária Terézia-rend története II. kötetének 1579. lapján.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Elfelejtett sírok.

Mária Terézia *katonai rend tagjainak ismeretlen sírjai.* [Verschollene Heldengräber]. Ily czím alatt a Fremdenblatt melléklete: *Die Vedette* 1911 okt. 11-én és 25-én, nov. 15., decz. 6. és 27-én, folytatólag 1912 több számában, igy ápril 10-én névsorát közlé a Mária Terézia lovagrend azon vitéz tagjainak, a kiknek sírját homály fedi. Ismeretes, hogy maga a rend káptalanja egyetértve magas állami, udvari és katonai személyiségekkel, valamint Bécs város polgármesterével azzal a tervvel foglalkozik, hogy lehetőleg valamennyi lovag földi maradványait egy Bécsben építendő Pantheonban együttesen eltemesse. Ámde számos lovag sírja már ismeretlen és így a nevezettek a nagy olvasó közönség és az illető lovagok családjaihoz fordultak, hogy a sírok felkutatásában segélyükre legyenek. A közlött névsor szerint a következő magyar illetőségű avagy magyar földön eltemetett rendtagok sírjai kerestetnek, a kik az eddigi adatok szerint a következő városokban és helységekben temettettek el, de sírjaik helye közelebbről ismeretlen.

Ábrány (közelebbi meghatározás nélkül, valószín. a Sárosvármegyei *Á.)*: Báró *Biró János*, csík-pálfalvai, kapitány, meghalt 1831 julius 26.

Arad. *Papp Lajos* vezérőrnagy. † 1814 és *Martyn Péter* alezredes. † 1827. május 21.

Bécs. *Herczeg Eszterházy Miklós*, † 1790. — *Duka Pál*, táborszernagy † 1822. (Sírját időközben kinyomozták Kadarban, Temes vármegyében). *Vukassovich Fülöp*, † 1809; gróf *Károlyi Ferencz*, † 1791; gróf *Gyulai Ignácz*, † 1831.

Beczkó (Trencsén vm.): báró *Nedeczky Antal* őrnagy, † 1852 október 31.

Berve (Blutroth) (Alsó Fehér vm.): gróf *Gyulai Samu*, marosnémethi és nádaskai, táborszernagy, † 1802 ápril 24.

Bród (Száva mentén): báró *Bechhard János* vezérőrnagy. † 1813 deczember 28.

Budapest: *O'Brien Thomond János* gróf, vezérőrnagy † 1830 febr. 27.; *Horváth Miklós* kapitány † 1825 szept. 8.; gróf *Gyulai Albert* altábornagy, † 1835 ápril 27.; báró *Török János*, altábornagy, † 1793 okt. 11 Vörösvárott, eltemették Pesten; gróf *D'Ayasassa József Károly* lovassági tábornok † 1779 máj. 31.; báró *Vecsey Szigbert* hajnácskői, altábornok, † 1802 jul. 30.; báró *Wodniansky-Wildenfeld János*, altábornagy, † 1819 febr. 9 (Budán); báró *Weidenfeld-Philippi Károly*, altábornagy, † 1811 máj. 21.; báró *Ott Károly Péter*, bátorkeszi, altábornagy, † 1809 máj. 10.: *Dano József* altábornagy, † 1816 okt. 22.; *Hranaky János*, kapitány, † 1805. jún. 11.

Csomaköz (valószinűen Szatmár vmegyei *Cs.*) *Mészáros János*, szoboszlói, altábornagy, † 1801. nov. 24.

Deés. Báró *Rakovszky de Nagy Rákos Márton*, vezérőrnagy, † 1828 ápril 25.

Dunaföldvár. Báró *Salamon Mihály*, kapitány, † 1840 máj. 10.

Dubova. (Bánság, valósz. Krassó-Szörény vmegyében) báró *Ocskay de Ocska József*, vezérőrnagy, † 1805 decz. 8.

Eisgrub (Morvaország). Gróf *Esterházy Vincze*, vezérőrnagy, † 1835.

Eperjes. Gróf *Desfours Ferencz* vezérőrnagy, † 1823 aug 8.

Eszék. Báró *Burcell János*, vezérőrnagy, † 1779 okt. 27. és báró *Piza Péter*, vezérőrnagy, † 1792 okt. 10,

Fehértemplom. báró *Hössel József* von Ehrenfeld, főhadnagy, † 1812. jún. 22.; báró *Lazarich von Lindars*, vezérőrnagy, † 1879. jan. 27.

Földvár (Közelebbi meghatározás nélkül). Báró *Steindl Károly*, őrnagy, † 1837. szept. 14.

Gyöngyös. *Hertelendy Gábor*, altábornagy, † 1820 jún. 16. és *Szék István Kálmán*, őrnagy, † 1822 márcz. 4.

Gyula(Károly)fehérvár. *Munkácsy József*, vezérőrnagy † 1815 decz. 18. és báró *Fedák Mihály* ezredes, † 1814 jún. 7. (A «tarvisi hős» életrajzát l. a Pallas-Lexikonban.). Továbbá báró *Szentkereszti Zsigmond*, lovassági tábornok, † 1823.

Károlyváros. (Horvátország.) *B. Ankenbrand Fülöp Jakab* tüzér-

alezredes, † 1791 decz. 29.; *Brentano-Cimarolli József*, altábornagy, † 1764 jul. 7.; báró bajaházi *Bajalich Ádám*, altábornagy, † 1800 jún. 30.

Kassa. *Hohenlohe-Ingelfingen Frigyes Vilmos Károly* herczeg, altábornagy, † 1815 jún. 16.; báró markus- és batizfalvai *Máriássy András*, táborszernagy és a 37. gyalogezred tulajdonosa, † 1846 jún. 17.; *Pergen Lajos Károly*, † 1850. (Sírját megtalálták az úgyn. Rózsa-temetőben.)

Keresztúr (közelebbi meghatározás nélkül, de az V. hadtest területén Pozsony vmegyében): Báró *Bojanowsky Silvius Sándor*, vezérőrnagy, † 1799 febr. 11.

Késmárk. Báró *Wieland György*, altábornagy és a 9. huszárezred tulajdonosa, † 1849 ápril 29.

Kismarton. Báró *Preisz János*, táborszernagy, † 1797 jan. 19.

Kolozsvár. Gróf *Bethlen Ádám*, vezérőrnagy, † 1772 febr. 28.

Korpona. Báró *Rüdt Ferencz*, ezredes, † 1790 máj. 23.

Kőszeg. Báró *Bechtold Fülöp*, vezérőrnagy, † 1818 jún. 2.

Lipótvár. (Nagyszombat m.) *Szentiványi Károly*, ezredes, † 1838 auguszt. 3.

Lugos. Gróf *Soro János*, táborszernagy, † 1809. febr. 18.

Maglód. (Pesti felső járás.) *Zatureczy* (-tczey) *László*, őrnagy, † 1810 júl. 8.

Marosvásárhely. Báró *Szentkereszti Zsigmond* lovassági tábornok † 1823 decz. 24.

Nagyszombat. Báró *Pugnetti Rudolf*, vezérőrnagy, † 1771 júl. 1.; báró *Kerekes Zsigmond*, vezérőrnagy, † 1781 jan. 8.; báró *Gabelkoven Zsigmond*, vezérőrnagy, † 1788. febr. 14.; báró *Sauer Károly Boldizsár* altábornagy, † 1800 decz 31.; báró *Haag Miklós*, vezérőrnagy, † 1781 jan. 10.

Nagyvárad. *Döry* (Dörry) *József János*, jobbaházi, kapitány, † 1839 márcz. 20.

Pagyon (? tán Pagony a 12. hadtest kerületében). *Morberth János*, alezredes, † 1801 decz. 21.

Palota. (Nagyvárad m.) Gróf *Frimont János*, Antrodocco herczege, lovassági tábornok és a 9. huszárezred tulajdonosa, † 1831 decz. 26.

Pancsova. *Gvozdanovich Károly Pál*, vezérőrnagy, † 1817 febr. 5.

Pécs. *Levachich József* (von Latischlowitz), ezredes, † 1821. márcz. 7.

Pétervárad. Báró *Winkelhofer* (winklsburgi) *Mátyás*, alezredes, † 1799 máj. 18.

Pozsony. Báró *Rothschultz György*, vezérőrnagy, † 1775 aug 14.; báró *Ziegesar Károly*, vezérőrnagy, † 1781 szept 25.; *Waldhüter Mihály* (minenburgi), alezredes, † 1779 febr. 26.; báró *Wolfskeel Ödön Fülöp* (reichenbergi), őrnagy, † 1838 febr. 26.; báró *Prugglach Károly*, altábornagy, † 1803 aug. 12.; báró *Hartmüller Zsigmond*, ezredes, † 1823 okt. 27. (Unokája 1869 hasztalan kereste e sírt. V. ö. Vedette 1912 ápril 12.); Báró *Gavenda Mátyás*, ezredes, † 1829 márcz. 5.; báró *Fleischer Ferdinand* von Eichenkranz, altábornagy, † 1841 decz. 13.; *Prubszky Dávid*, alezredes, 1835 szept. 22; *Olgyai Boldizsár*, kapitány † 1834 nov. 28; *Weiss János*, főhadnagy † 1831 jan. 28.; báró *Wildburg Adolf*, alezredes, † 1878 márcz. 15.

Rába-Hidvég. *Fokij Zsigmond József*, őrnagy, † 1823 aug. 7.

Sopron. Gróf *Stárhemberg János*, altábornagy, † 1778 aug. 29.; báró *Laszgallern János Károly*, altábornagy, † 1798 aug. 20.; báró *Buday Ignácz* (bátori), őrnagy, † 1850 febr. 6.; *Fichtl Ferencz*, altábornagy, † 1844 jan. 7.; *Hromoda v. Helmenburg József*, ezredes, † 1849. jun. 8.; *Philippi János*, százados, † 1850 aug. 16, báró *Berger János* (von der Pleisse), táborszernagy és az 5. sz. gyalogezred tulajdonosa, † 1864 ápril 2.

Szentgyörgyvár. (Zala vm.) Báró *Lutz Péter*, altábornagy † 1809 okt. 7.

Szentpéter (a 4. hadtest kerületében, Moson vármegyében?) *Andrássy János*, vezérőrnagy, † 1817 decz. 15.

Szepsiszentgyörgy. Báró *Mareant Mihály* (von Blankenschwert) vezérőrnagy, † 1831 márcz. 23.

Szolnok. Báró *Graffenstein József*, ezredes, † 1766 decz. 14.

Szombathely. Báró *Bechhardt József*, ezredes, † 1806 jan. 19.; *Boros Ádám* (rákosi), altábornagy, † 1808.

Tata. Báró *Luzsenszky Ferencz*, vezérőrnagy, † 1831 jan. 30.; báró *Banicza* (von Hohenlinden) *Ferencz*, alezredes, † 1812 júl. 13.

Temesvár. Báró *Festenberg von Hassenwein*, altábornagy, † 1808 jun. 28.; báró *Zedtwitz János*, táborszernagy, † 1784 márcz. 17.; *Dimich-Papilla Pál*, vezérőrnagy, † 1802. aug. 28.; báró *Perzina Anton*, százados, † 1790 jan. 4.; *Pallavicini Károly* marquis, vezérőrnagy, † 1789 márcz. 3.; báró *Csorich* (Monte Cretói) *Ferencz*, altábornagy † 1847 márcz. 4.; báró *Millutinovich* v. *Milovsky-Weichselburg Tivadar* altábornagy és az 54. gyalogezred tulajdonosa, † 1836 nov. 7.

Trencsén. *Pott Gusztáv* lovag, vezérőrnagy, † 1850 febr. 1.

Troppau. *Lwppa Nándor Guido* (dubai), altábornagy, † 1818 júl. 21.

Zalaapáti. Báró *Jellachich Ferencz* (buzini) altábornagy, † 1810 febr. 4.

Zámor (a IV. hadtest területén, tehát vagy Puszta-Zámor Fejér vm., vagy Zámory, Komáromnál). *Szila* (Szily) *de Nagysziget Antal*, őrnagy, † 1833 jan. 18.

Zimony. *Bechhardt János*, altábornagy, † 1788. máj. 9.; báró *Rouvroy János*, táborszernagy, † 1789 szept. 30.

M.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

1. ISMERTETÉSEK.

ITTHEILUNGEN DES K. u. K. KRIEGSARCHIVS. *Neue Folge.* Szerkeszti a cs. és kir. hadi levéltár igazgatósága.

A) **X. Band. Wien, 1898.**

1. *Oesterreich im Kriege gegen die französische Revolution 1792.* Irta: Christen százados.

Folytatása a Mittheilungen V., VI., VII. és IX. kötetében (Hadtörténelmi Közlemények 1911. évfolyama) hasonló czím alatt megjelent munkának.

A közlemény két főrészből áll és pedig: Custine betörése Németországba és Dumouriez általános hódító terve.

Az első rész bevezető fejezetében megismerjük az ellenfelek erőviszonyait és az általános helyzetet 1792. elején, azután Esterházy herczeg altábornagy támadó tervét, az 1792. szeptember hó közepén való helyzetet és végül a franczia seregek parancsnokai közötti viszályokat. Ezeket követik a német államok viselkedése a háború kitörésekor, a francziáknak minduntalan változó támadó tervei és Esterházy magatartása.

Custinnek Speyer és Mainz ellen intézett támadását leíró fejezetek bennünket is érdekelnek, mert mindkét helyen a *34. magyar gyalogezred 3-ik zászlóaljának legénysége* tett ki magáért. Károly főherczegnek nagynénjéhez Krisztinához, az Albert szász-tescheni herczeg nejéhez, intézett levele szerint Speyer ostrománál a magyar katonák «egész napon át úgy verekedtek, mint az ördögök», — a mikor pedig a helyőrség megadta magát a francziáknak, 20 magyar

legény a Rajna vizét átuszva, Wormsba menekült. A száraz hadtörténelmi eseményeket változatossá teszik azok az apróságok, mik a francziáknak Speyerben való fosztogatására, rablására, valamint az elfogott osztrák és más csapatokkal való bánásmódjára vonatkoznak. Hasonló érdekes adatokat találunk Mainz elesténél, hol a város lakósságának menekülése, az erődítmények védelmére való előkészítése, a védők magatartása, a város behódolása körüli tárgyalások stb. mellett a legszebb esemény mindenesetre az, mikor az osztrák csapatokat vezénylő Andujár százados megtagadja a behódolást és bátor kis csapatával büszkén és bántatlanúl kivonul a városból.

Custine Németországba való betörését tárgyaló fórésznek fejezetei még a következők: Houchard franczia ezredes portyázásai, Custine további vállalatai és tervei, a szövetségesek rendszabályai Custine ellen, harcz a Lahn mellett, Custin politikai szereplése, a szövétségesek előnyomulása Frankfurt felé, Frankfurt bevétele a hesseniek által és események 1792 végéig.

Dumouriez «a despotizmus alatt nyögő Németalföldnek óhajtotta vissza adni szabadságát» így hát ennek megfelelőleg állította össze haditervét. Az eseményeket a következő fejezetekben ismerteti a szerző: *a*) Dumouriez tervei és a francziák hadműveletei 1792. november 6-ig, — *b*) az osztrákok hadászati helyzetének méltatása a poroszok elvonulása után, — *c*) Clerfayt gróf táborszernagy visszavonulása Arlonból Monsba. — *d*) Albert szász-tescheni herczeg intézkedései Németalföld védelmezésére 1792 október második felében és az osztrák csapatok elosztása, — végül *e*) az előörsök harczai, kisebb csapatok állásainak megváltoztatása és a jemappesi csata bevezető harczai.

a-hoz. Dumouriez haditerve, a francziák csoportosítása és ereje a hadműveletek megkezdése és azon akadályok leírása, a mik folytán megváltozott a haditerv.

b-hez. Egymás mellé állítja az író azon körülményeket, melyekből már előre is következtethető volt, hogy a hadi szerencse a francziák mellé szegődik.

c-hez. Kikülönítések a champagnei hadjáratból visszavonuló Clerfayt hadtestéből, ugyane hadtest kötelékében megmaradt csapatok részletezése és az Arlonból Monsba végrehajtott menet akadályai.

d-hez. A németalföldi osztrák csapatok erejének és elhelyezésének ismertetése után megemlíti a szerző az osztrák kémszolgálatnak megbízhatatlanságát és azon körülményeket, melyek folytán a bizonytalanságban levő hadvezetőség szétszórta csapatait az ország határa mentén.

c-hez. Tourcoigni, croixi, pont-a-plumei, roubaixi, linselle-blatoni, perulvelzi, buryi, lamponponti, bon-secouri, rousbruggei stb. kisebb és nagyobb csatározások megemlítése közben azokat a csapateltolásokat ismerteti az író, a melyek az ellenség mozdulatairól kapott hírek következtében váltak szükségessé s a mik megelőzték a jemappei döntő csatát.

A térképek közül egyik az osztrákok visszavonulását tünteti fel, a második a hadakozó felek téli táborát mutatja, a harmadik pedig Trier, Lüttich és Namur környékét ábrázolja.

2. *Der schriftliche Nachlass des Feldmarschalls und General-Lieutnants Raimund Fürsten Montecuccoli.* Irta: Veltzé százados.

Montecuccoli Rajmond tábornagy hátrahagyott munkáinak kompendiuma. A bevezetésben megemlékezik a szerző Montecuccoli kiválóságáról, sokoldalú műveltségéről, hírneves férfiaknak róla mondott véleményeiről, születése, halála, nevének helyesírása, rendi állása stb. körül támadt mendemondákról és hibákról, azután pedig négy csoportra osztja a hátrahagyott emlékeket és pedig: katonaiakra, történelmiekre különféléke és a levelezésekre. Ez után sorra veszi Montecuccoli műveinek kivonatos ismertetését, a melyek nemcsak katonai, hanem történelmi szempontból is fontosak és Magyarországra nézve is feljegyzéseket tartalmaznak. A katonai természetű művek kivonatait oly szerencsésen állította össze az író, hogy tökéletesen áttekinthetjük azok tartalmát s meggyőződhetünk arról, miszerint még a mai hadtudomány egynehány tétele is Montecuccoli elveiben gyökerezik.

3. *Die Prager Juni-Ereignisse 1848.*

A Prágában 1848 június havában kitört forradalmat és ennek leverésére tett katonai intézkedéseket foglalja magában, a mihez Prága környékének térképe is csatolva van.

4. *Das Mailänder Attentat am 6. Februar 1853.* Irta: Seidel százados.

Az 1853 február hó 6-án Milanóban támadt fölkelés leveretésének története. A fölkelés előzményei után annak lefolyására kerül a sor, a miben a szerző a legapróbb részletekig megismerteti a meggyilkolt, a megsebesített és bántalmazott összes tisztek (meghalt 2, megsebesült 3) és legénység (meghalt 12, megsebesült 69) megtámadására vonatkozó részleteket. Az esetek érdekes példáit mutatják az elszántságnak, rettenthetlenségnek, valamint az előljárók s a bajtársak védelmezésének és támogatásának. A többi fejezet megismerteti velünk a fölkelés elnyomására tett katonai intézkedéseket, a birói eljárást, valamint Kossuth és Mazzini között támadt ellentéteket.

A csatolt mellékletek közül az egyik a millanói csapatok riadóintézkedése, a másik pedig Milanó térképe.

5. *Aus den Schriften des Feldmarschalls Ludwig Andreas Grafen Khevenhueller 1663—1744. Idee vom Kriege, 2. Buch.*

Folytatása a Hadtörténelmi Közlemények 1911. évfolyamában és az 1912 márczius és június havi füzetében ismertetett hason czímű munkának. Ezuttal sorra kerülnek: az ostromlottak magatartása, városok megrohanása és megkerülése, a capitulatio és a fölkelések elfojtása.

B) **Supplement zu den Mittheilungen des k. und k. Kriegsarchivs. Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts.** Irta: Wrede Alfonz báró őrnagy.

A cs. és k. hadilevéltár igazgatósága a hadsereg fejlődésének történetét iratta meg a harminczéves háborútól kezdőleg a XIX. század végéig a végből, hogy hirdetője és ápolója legyen századok dicső tetteinek s hogy hiteles kútfők nyomán hadtörténelmi tanulmányok és katonai szolgálati követelmények számára alkalmas segítő eszközöket létesítsen. Több kötetre terjedő munka keretében röviden és áttekinthetően megismerjük a hadsereg összes csapattesteinek stb. századokra terjedő történetét.

A kötetek tartalma a következő:

I. Az 1618-tól viselt háborúk áttekintése. A haderő fejlődése a Habsburgok államaiban. Gyalogság: a gyalog csapatok szervezete, a tisztesek és ezek kötelességei, kiegészítés, az 1—102. gyalogezred, a bosznia-herczegovinai gyalogság; a vadász-csapatok szervezete stb., a tiróli császár-vadászok és a tábori vadász-zászlóaljak.

II. Feloszlatott gyalog csapatok: gyalogezredek, gránátos zászlóaljak, szabad és önkéntes csapatok, miliciák és egyéb rendkivüli alakulások. Zsoldos csapatok.

III. Lovasság: általános szervezés és a lovas csapatnemek. Az 1—15 dragonyos, 1—16 huszár és 1—13 dzsidás ezred. Feloszlatott ezredek: nehéz fegyverzetűek, vértesek, karabélyosok, dragonyosok stb. A könnyü lovasság. Különleges alakulások. Zsoldos csapatok.

IV. Tüzérség: szervezet, tábori és vártüzérség, műszaki tüzércsapatok, tüzér-szertárak. Az utász s a vasút és távíró csapat, valamint ezek különleges alakulásai. A vonat- és egészségügyi-csapat, a méneskar.

V. Honvédelem. Katonai határőrvidék. A honvédségek 1868 óta. A népfelkelés. A csendőrség és egyéb katonailag szervezett testületek.

VI. Legfelsőbb parancsadás. Katonai hatóságok és parancsnokságok. Intézetek. Tárgy- és névmutató.

I. Band. Wien, 1898.

Az 1618. évtől viselt háborúk áttekintésében évenkint csoportosítottan azokat a hadjáratokat látjuk, melyekben cs. és k. csapatok résztvettek 1897-ig bezárólag.

A haderő fejlődésének története czímű fejezetben hadtörténelmi korszakok szerint megtaláljuk a gyalog, lovas, tűzér stb. csapattestek számát és elnevezését és pedig úgy, hogy a magyar csapatok számerejét is megállapíthatjuk. Bővebben foglalkozik az író a 19. század második felében végrehajtott reformokkal, a mi azonban nem zavarja a munka áttekinthetőségét.

A gyalog csapatok fejezete két főszakaszra oszlik: a gyalogság és a vadász csapat. Az elsőnek részei: a császári gyalog népesség, a császári gyalogezredek szervezete 1618—1649., 1650—1705., 1705—1740., 1740—1769., 1769—1805., 1805., 1806—1815., 1816—1848., 1848—1859., 1859—1866., 1866—1883. és 1883—1897., a tisztesek és ezek kötelességei (törzsek személyzete: magasabb rendfokozatú tisztek, a törzsek tiszti rendfokozatban álló személyei, különleges alkalmazású tisztek, a törzsek egyéb személyei; a századok tisztesei: a prima plana főtisztjei, a kisebb prima plana személyei és a közlegénység), — különféle hadapród rendszerek, — az egyévi önkéntesi intézmény, — kiegészítési módozatok (zsoldosok, toborzás Wallenstein idejében, toborzás 1649—1748., toborzás és kiegészítés 1748—1765., az összeíró rendszer 1771—1804., az újonczozás 1827—1852., hadkiegészítési és védtörvények napjainkig) és az 1—102. gyalogezred története. A vadász-csapat czímű fejezet szakaszai: fejlődés és belső tagozás 1808—1848., 1848—1859., 1859—1866., 1866—1880., 1880—1883. és 1883—1897., — a tisztesek és ezek kötelességei — kiegészítési módozatok, — kiképzés, — a tiróli császár-vadászok és az 1—32 tábori vadász-zászlóaljak.

A fejezetekhez érdekes adatokat tartalmazó táblázatok és kimutatások tartoznak.

A gyalog, a bosznia-herczegovinai és a tiróli császár-vadászezredek, valamint a tábori vadász-zászlóaljak történetében minden egyes ezred, illetőleg zászlóaljnak történetét a következőképen ismerteti a szerző: alakulás és az ezt követő változások, kiegészítési módozatok, toborzó és hadkiegészítő kerületek, a gránátos osztály beosztása.

béke-állomások, ezred nevelő intézetek, ezredtulajdonosok, ezredparancsnokok, a tartalék alakulások parancsnokai, az ellenség előtt elesett magasabb rendfokozatú tisztek, hadjáratok, melyekben az ezred résztvett, a tiszteknek s a legénységnek háborúban teljesített kiváló szolgálatainak megjutalmazására adományozott kitüntetési jelvények és végül változások a ruházatban.

PILCH JENŐ
százados.

II. HADTÖRTÉNETÜNKET ÉRDEKLŐ KÜLFÖLDI IRODALOM AZ 1911. ÉVBŐL.

[Önálló munkák, értekezések és kisebb czikkek.]

Téglás Gábor, Neue Beiträge zur Inschriftenkunde Dakiens. Klio. 1911. XI. köt. 4. füz. [Feliratok és leletek a markoman háború s az Erdélyben állomásozó legiók történetéhez, Berzovia (= Zsidovin) község, Fehértemplom, Ó-Palánka, Ráma (= Lederata), Orsova (= Dierna) multjához.]

Lüttich Rudolf, Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert (Berlin, Ebering 1910. 174 l. 4. M. 50) cz. monografiáját megbirálta tüzetesen *Uhlirz* gráczi egyet. tanár a «Historische Vierteljahrsschrift» 1912. évfolyamában (79—86. l.). Lüttich nem használta fel Pauler Gyula, Bálint, Sebestyén Gyula, Csánky ide vonatkozó munkáit. Uhlirz egy füst alatt a *955-iki lechmezei* csatáról megjelent újabb irodalmat is birálgatja, különösen Delbrück, Wallmenich és Hadank nézetét, kik Berthold grófban a «tipikus árulót» akarták felismerni. A vitás kérdés lényegére nézve Uhlirz azt hiszi, hogy a német hadsereg felvonulása, nemkülönben maga a csata a Lech folyó *bal* partján ment végbe. Maga a felvonulás valószínűen nyugat felől történt és ebben Uhlirz Kézaira utal, a ki azt írta, hogy Ottó király Ulm felől érkezett a csatatérre, valószínűleg a Günzburgot, Burgaut és Zuzmarshausent érintő útvonal irányában. A *csata helyét* Uhlirz a Zusam patak mentén, Zuzmarshausen község közelében keresi, semmiesetre sem a Lech mellékén, ill. a Lechmezőn. — Lüttich művét *Kaindl* is birálta meg [a Deutsche Literaturzeitung 1911. 46. számában], a ki kifogásolja, hogy Lüttich a hét gyászmagyarkáról szóló mondát a Steterburg melletti vereséggel hozza kapcsolatba. Ellenben a szerző abbeli feltevését, hogy Melk határvár 984. *előtt* került vissza a németek kezébe, Kaindl is valószínűnek tartja.

Jireček Konstantin, Geschichte der Serben. I. Band. Bis 1371. — Gotha, Perthes, 1911. XX. 442. l. M. 9. [Allgemeine Staatengeschichte. Kiadja *Lamprecht*, I. Abteilung, 38. mű. I. kötet]. V. ö. *Gerland* bírálatát a Deutsche Lit. Zeitung 1912. 3. számában. Több mint 100 éve annak, hogy az utolsó teljes szerb történet (Engeltől) megjelent és így *Jireček* műve már ebből az okból is figyelemre méltó.]

Grzegorzewski J., Le tombeau de Ladislaus III. (IV.), dit «le Warnésien, roi de Pologne et de Hongrie» († 1444). A krakkói akadémia «Anzeiger» 1910. évfolyamában. [Filologiai-történ. osztály 3—4. sz.]

Schönach Ludwig, Eine Urkunde zum Feldzug König Wladislaus gegen Ungarn aus dem Jahre 1489. — Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen. (Prága, 50. évf. 2. sz.)

Strobl von Ravensberg, Mährisches Kriegsvolk. (Fremdenblatt, 1911. decz. 13.) Megemlékszik többi között a Mátyás király fekete seregébe lépett morva vitézekről és Mátyásnak Prerauban tartott udvaráról.

Reimesch Fr., Die Schlacht bei Mohatsch im deutschen Lied. [Die Karpathen. 4. évf. 1911. 19. sz.]

Gooss Roderich, Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen, 1526—1690. Bécs, Holzhausen, 1911. 974. lap. 34 Mark. Az újabb osztrák történet feldolgozására alakult bizottságnak immár ez a kilenczedik monumentális kötete. Fontos forrásmunka mindazok számára, a kik az Erdély és Bécs, meg a porta közötti háborúk és békekötések történetével foglalkoznak. E kötetben találják egybegyűjtve a békekötések diplomácziai előzményeit és a békeszerződések hiteles szövegét. Gooss az újabb magyar szakirodalmat is gondosan felhasználta. A kifelejtett munkák jegyzékét l. a Historische Vierteljahrsschrift 1912. évfolyamában.

Hartmann A., Historische Volkslieder und Zeitgedichte vom 16. bis 19. Jahrhundert. Gesammelt und erläutert. 2 köt. München, Beck, 1911. [Közöl egy csomó éneket a törökökről. Igy Budavár ostroma és visszavívásáról 1684., ill. 1686., a péterváradi diadalról, Temesvár és Belgrád visszafoglalásáról 1716.]

Krebs J., Aus dem Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Melchior von Hatzfeldt. 1593—1631. Bresslau, 1911. Korn. 324 l. 1 képpel és 1 térképpel. 5 M. Ismertette a lipcsei Literarisches Zentralblatt 1911. 6. sz.

Jorga Nikolaus, Geschichte des osmanischen Reiches. 4. Band. Von 1640 bis 1774. Gotha. Perthes, 1911. XVIII. 512. l. 10 Mark. Ismertették: Leipz. Zentralblatt 1911. 47. sz. (Brockelmann), a Histo-

rische Vierteljahrsschrift 1912. 75. l. (alólírott). Ez a kötet a két Köprili nagyvezir fénykorát és az utánuk bekövetkezett újabb hanyatlás korát tünteti fel. Bennünket különösen az 1664., az 1683—1699., az 1716—18. és 1737—39. háborúk története érdekel. Az újabb magyar történeti irodalmat, így különösen Károlyi Árpád, Thallóczy, Karácson Imre, Thaly Kálmán munkáit Jorga nem értékesítette, a mint több német, franczia és szerb munka is kikerülte figyelmét. A kötet ebbeli hiányairól l. az eml. bírálatokat.

Guillot G., Léopold I-er, les Hongrois, les Turcs. Le siège de Vienne, papiers diplomatiques inédits. 1681—1684. — Revue d'Histoire diplomatique. 1911. 25. évf. 3. füz.

Haake, Generalfeldmarschall Hans Adam von Schöning. Berlin. Paetel (1910). A Lenz tanárnak tiszteletére kiadott: Studien und Versuche cz. gyüjteményes munkából. Ismertette *Hirsch* a Mitteilungen aus der histor. Literatur 1911. 3. füzetében.

Lütgendorf Kasimir, Freiherr von, Gen.-Major, Die Kämpfe in Süd-Tyrol und im angrenzenden Gebiete von Venetian und der Lombardai von 1701 bis 1866. — Bécs, Seidel, 1911. VII. 206 l. 33 tervrajzzal. 5 M. 40.

Österreichischer Erbfolgekrieg 1740—48. VI. és VIII. köt. Megbirálta *Wagner F.* a Göttingische Gelehrte Anzeiger 1911. 10. számában.

Mann A., Die Schlacht bei Mollwitz 1741. Brieg, Leichter. 1911. 30. l. M. O. 60.

Gugitz Gustav és *Max von Portheim, Friedrich Freiherr von der Trenck.* Bécs. Ludwig. 1911. 4 M. 20. 1 képpel.

Archenholtz J. W., Geschichte des siebenjährigen Krieges in Deutschland, nach den neuesten geschichtlichen Forschungsergebnissen umgearbeitet von *Duvernoy.* Lipcse, Amelang, 1911. XXIV. és 561 l. M. 4. [Archenholtznak 120 év előtt megjelent munkáját Duvernoy nagy szakértelemmel átdolgozta. V. ö. Deutsche Literaturzeitung 1911. 50. sz.]

Die Kriege Friedrichs des Grossen. Herausgegeben vom Großen Generalstab, kriegsgeschichtliche Abteilung. II. u. III. Teil. *Der siebenjährige Krieg.* 1756—1763. 9. köt. — Berlin, Mittler w. Sohn, 1911. 262 és 24 l. 10 M.

Hoen, Oberst u. v. Bremen. Obsrstlieuten. Der siebenjährige Krieg. Auf Grund der beiderseitigen Generalstabswerke mit Benützung der Akten der königl. Staatsarchive und des k. u. k. Kriegsarchivs. II. köt. — Berlin, Voss. 1911—12. 495 l. 12 M. 10. [A «Die Kriege Friedrichs des Großen» cz. vállalat 2. kötete.]

Die Schlacht bei Prag im Jahre 1757. Nach den Erinnerungen eines Augenzeugen. Megjel. a Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. VII. köt. Bécs, Seidel, 1911.

Hoen Max, Ritter von, Oberst, Die Schlacht bei Kolin am 18. VI. 1757. Aus Streffleurs militär. Zeitschrift. Bécs, Seidel, 1911. IV. 148 l. 3 M. 50. (Több térképpel és színes tervrajzzal.)

Goslich D., Die Schlacht bei Kolin 18. Juni 1757. Berlin, Nauck. 1911. 2 Mark.

Junk, Major, Ein kavalleristischer Streifzug durch das Kriegsjahr 1758. — Lipcse, Engelmann, 1911. 56 l. 1 M.

Franke Hermann, Die Schlacht bei Liegnitz vom 15. VIII. 1760. Liegnitz, Reisner, 1911. 55 l. 1. M.

Vor 150 Jahren. Die Überrumpelung von Schweidnitz durch Loudon in der Nacht zum 1. Oktober 1761. Militär-Wochenblatt (Berlin), 1911. 96. évf. 123. sz.

Schaeben L. P., Der Feldzug um Ulm im Jahre 1805. Dissertation. Bonn, Georgi, 1911. [Különös tekintettel *Alombert* és *Colin* művére: La campagne de 1805 en Allemagne (1902—1904)].

Mayerhoffer von Vedropolje, Eberhard, Die Schlacht von Austerlitz am 2. XII. 1805. Behelf zur Begehung des Schlachtfeldes. Bécs, Seidel. 1911—12. 64 l. 2 melléklet, 3 tervrajz. 3 M. 40.

Wisnar J., Die Schlacht bei Znaim im Jahre 1809. Znaim, Loos. 1911. 32 l. 1 M.

Die Division Jellačić im Mai 1809. Megjel. a Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. VII. köt. Bécs, Seidel, 1911.

Kis-Megyer. E czím alatt a Grazer Tagespost 1911 júl. 13. verset közölt, mely Wimmer János káplár költői műve, a ki abban a II. gráczi zászlóalj 1809 jún. 14. tanusított hősiességét magasztalja.

Friederich Rudolf, Oberst u. Chef der kriegsgesch. Abteilung II. des grossen Generalstabes, Beiträge zur Geschichte der Befreiungskriege. I. füz. *Karl Graf Vitzthum von Eckstädt, Die Hauptquartiere im Herbstfeldzug 1813 auf dem deutschen Kriegsschauplatz.* Berlin. Mittler, 1911. 181. l. 2 M. 50. — Szerző teljesen egyetért Blücherrel, ki szókimondó ember létére Schwarzenberg fővezér főérdemét abban látta, hogy győzni tudott, jóllehet három fejedelem (és köztük a czár) tartózkodott a főhadiszálláson. *Friederich* ezredestől megjel. tov. egy két kötetnyi önálló munka: *Die Befreiungskriege.* Berlin, Mittler à 5 M. Ismertette a Deutsche Liter. Zeitung 1911. 21. és 1912. 8. száma.

Glaise von Horstenau, Die Tage von Dresden 1813. [Az «1813—15. Österreich in den Befreiungstagen» cz. vállalat II. kötete]. Bécs, Ed-

linger, 1911. VII. 148 l. 15 kép és 1 térkép. 2 M. — Ismertette Pethő Sándor a Budap. Hirlap 1912 febr. 4. számában.

Woinovich Emil v., General, Kulm, Leipzig, Hanau 1813. (Bécs, Edlinger, 1911. VII. és 136 l., 17 kép, 3 térkép, 2 M.) [Az «1813—15. Österreich in den Befreiungskriegen» cz. vállalat III. köt. Lásd Pethő ismertetését u. o.]

Düms, Die Völkerschlacht bei Leipzig 1813. (2 színes térképpel). Lipcse, Wörner, 1911. 50 fillér.

Alter W., Die auswärtige Politik der ungarischen Revolution 1848—49. — Deutsche Rundschau, 1911. 38. évf. 3., 4., 5., 6. füzet.

Rétsey Ádám csász. kamarás és táborszernagy sírja († 1852 okt. 26) *a währingi temetőben.* Bécsi Fremdenblatt, 1911 ápr. 15. [Senki nem gondozza, düledezik.]

Friedjung Heinrich, Der Krimkrieg und die österreichische Politik. II. jav. kiad. Stuttgart, Cotta, 1911. 198 l. 4 M.

Ruff, August, Ritter v. FML., Tagebuch. [Ruff tábornok szül. 1813. Eperjesen, megh. 1895. Badenban, részt vett az 1831—32-iki felsőitáliai expedicióban, 1848-ban a majnai Frankfurtban lezajlott utczai küzdelmek leveretésében és az 1859-iki lombardiai háborúban. Naplójának egy részét kiadta a «Neues Wiener Journal» 1911 aug. 29-én e czím alatt: *Geheimgeschichte des Krieges von 1859.* — E részlet be enged pillantani Albrecht főherczegnek a háború küszöbén történt berlini küldetésébe, a hová Ruff mint táborkari ezredes a főherczeget elkisérte. A berlini udvarban akkor két áramlat küzdött egymással: a gyöngébb hajlandónak mutatkozott, Ausztriát azonnal támogatni, míg az erősebb telhetőleg húzta, halogatta a segély megadását. Radziwill tábornok, Peuker volt hadügyminiszter, Bonin (akkori) hadügyminiszter, Schleinitz miniszter azt hangoztatták, hogy a porosz sereg nem harczkész és hat hét előtt nem indulhat; Moltke táborkari főnök hallgatott, Wrangel apó pedig azt hajtogatta: «Segély lesz, de előbb az Önök vérének kell folynia a Ticino mentén». Hogy Buol-Schauenstein a bécsi ultimátumról, melyet Piemonthoz intézett, úgy látszik szándékosan későn értesítette Vilmos régenst, ezzel utóbbit annyira sértette, hogy így kiáltott fel: «Most nem tudom, vajjon nem inkább Ausztriának üzenjek-e háborút, mintsem Francziaországnak!» Az osztrák főhadiszálláson lábrakapott fejetlenséget jellemzi Ruffnak a következő elbeszélése. Jún. 21-ikén az udvari ebéd végeztével Hesz és Ramming tábornokok a hadseregnek a Minción való újabb átkelésének kérdésére és idejére nézve az uralkodó jelenlétében annyira összetűztek, hogy Ramming «ostobaság»-nak nevezte Hesznek abbeli intézkedését,

melylyel az előnyomulást jún. 23-ikára elrendelte. (Igy is történt, de a sereg nem érte el többé a Chiese-vonalat, mert jún. 24-ikén korai hajnalban Solferinónál a francziák megtámadták.) E közben Ruffot gróf Rechberg miniszter és Windischgrätz herczeg kiséretében újra Berlinbe küldték, a hol Schleinitz miniszter ugyan megint kitérőleg viselkedett, de a hadi párt a mozgósítást Francziaország ellen immár elhatározta. Mialatt azonban a bécsi küldöttséggel a végleges alkudozások folytak, a bécsi udvar, illetőleg a veronai főhadiszállás máris a végleges béke felől alkudozott III. Napoleon császárral. A ravasz fejedelem Fleury tábornok képében júl. 6-ikán oly tartalmú levelet nyujtott át I. Ferencz Józsefnek, melyben azt fejtegette, hogy forradalmat lesz kénytelen támasztani Ausztria-, ill. Magyarországban, ha két oldalról, Itáliában és a Rajna mentén megtámadnák. E levél hatása alatt és mert a poroszokba vetett remény tünedezett, tényleg megkezdték a francziákkal a békealkudozásokat, melyek júl. 8-ikán fegyverszünetre vezettek. Windischgrätz herczeg ugyan júl. 9-ikén azt táviratozta Berlinből, hogy a porosz regens 24 óra alatt a formális védő- és daczszövetséget alá fogja írni. Csakhogy Veronában e hírt annál is inkább mende-mondának tartották, a mennyiben a berlini franczia követ a porosz szövetség létesítéséről szóló hírt üres hitegetésnek minősítette. Veronában, a hol amúgy is gyanakvó szemmel kisérték Poroszországot, most egy csapásra elejtették a további alkudozásokat és a júl. 11—12. közötti éjjel Rechberg grófot és társait Berlinből sürgősen és ridegen visszahívták. (A táviratot még csak nem is siffrirozták.) Hasztalan erősbítgette a porosz regens júl. 12-ikén a búcsúkihallgatáson szándéka őszinteségét és majdnem sírásra fakadt, midőn a villafrancai előzetes béke megkötéséről értesült. Rechberg miniszter azután a Bécsbe visszatért Ruffnak megmagyarázta az okokat, melyek a béke megkötését elkerülhetetlenné tették. Ezen okok: Napoleon császár berlini követe abbeli jelentése, hogy Schleinitz szavát adta, miszerint Poroszország sohasem fog Francziaországnak hadat üzenni; továbbá Wimpffen és Schlick hadtestparancsnokok abbeli jelentése, hogy hadtestük (Solferino után) nem harczképes és hogy több heti pihenőre van szükségük; végül pedig, hogy Bruck pénzügyminiszter azt jelentette, hogy a rendelkezésére álló pénzkészlettel legfeljebb 14 napig képes még a hadilábon álló hadsereget eltartani. Ruff megköszönte e bizalmas felvilágosításokat és csak arra kérte a minisztert, hogy többé ne küldjék Berlinbe diplomácziai küldetésben, «mert ott lehetetlenné tette magát».

Aus Briefen des Erzherzogs Stefan. Wiener Fremdenblatt 1911

jan. 24 [Szemere Miklós lapja «A Czél» nyomán]. Az utolsó nádor levelezése között József főherczegnek 1864 márcz. 16-ikán Veronában kelt levél köti le figyelmünket, melyben tekintettel a kitörőfélben levő dán háborúra, Klotild herczegnővel való esküvőjét elhalasztotta. E levelet a királyhoz intézte, a ki Miramareban, kihallgatás alkalmával a kir. herczeg indokolását méltatta. — István herczeg 29 levele pedig egytőlegyig hazaszeretetének ékesen szóló tanúja. Megható ragaszkodással emlékszik vissza Magyarországra, a «hová vissza szeretne térni, de nem lehet», és ismételten emlegeti a budavári családi sírboltot, a hová (végrendeletében is) temetkezni kíván.

Voss, Die Kriege von 1864 und 1866. Auf Grund urkundlichen Materials sowie der neuesten Forschungen und Quellen bearbeitet. Berlin, Vossische Buchhandlung 1911. XII. és 337 l., 10. M.

Die Denkwürdigkeiten des Prinzen Friedrich Karl vom J. 1866 bis 1885. Ismertette *Goltz* b. a Deutsche Rundschauban. 1911 márcz. és ápr. füzet.

Alter W., Feldzeugmeister Benedek im Feldzug von 1866. — Deutsche Rundschau, 37. évf. 1911. 4. füz.

Schlieffen Alfred, német tábornagy, Benedek hibái. E czikk éle Alter fentebb említett czikke ellen fordul és abban az eredményben állapodik meg, hogy Benedek képtelen volt a *fővezér* szerepére: nem bírt, nem tudott nyolcz hadtestet vezényelni, nem tudott kombinálni. Habár táborkarát és alvezéreit is sok vád terheli, még sem járja, csakis utóbbiakat bűnbakok szerepében feltüntetni. Benedek főhibája, hogy későn kezdte meg a fölvonulást, túlsúlya daczára tétlenül vesztegelt, és az első vereségek hatása alatt kislelkűség vett rajta erőt. Schlieffen czikkére az ismert stájer írónő, *Saalburg* grófnő válaszolt: «*Für das Andenken Benedeks*» a Neue Freie Presseben 1911 máj. 13. a porosz hadsereg jobb fegyvereiben látván a siker döntő magyarázatát. — *Alter* válaszát l. a Deutsche Rundschauban, 1912. jan. füzet.

Ditfurth, Moriz, Freiherr v., Oberlieuten., Benedek und die Taten und Schicksale der k. k. Nordarmee 1866. — Bécs, Seidel, 1911. 3 köt. 14 M. [I. köt.: Vom Ausbruch des Krieges bis Königgrätz; II. köt.: Die Schlacht bei Königgrätz; III. köt.: Die Ereignisse während des Rückzuges bis zum Friedensschluß. — Ditfurth művének a Tobitschau melletti ütközetre vonatkozó részét azonban *Windischgrätz Ernő* herczeg, szolgálaton kívüli ezredes a Fremdenblatt decz. 3. számában rektifikálta. Windischgrätz herczeg ragadta ki a porosz vértesektől körülfogott fővezért, a ki látszólag a halált kereste és kardját sem vonta ki a hüvelyből. Másodízben pedig a Morván való átkelés

közben Windischgrätz sietett Benedek segélyére, kinek lovát az ár elragadta. Maga Benedek mondotta a herczegnek: «Ön megmentette most életemet, bár inkább elvesztettem volna». — *Ditfurth* munkáját *Woinovich* tábornok is megbírálta (az Österreichische Rundschauban, 1911. 29. köt. 5. sz.)].

Weber O. (prágai egyetemi tanár), Auf den böhmischen Schlachtfeldern 1866. Die Zeit, 1911 aug. 3.

A. E., Erinnerungen an die Schlacht von Custozza. Grazer Tagespost, 1911 jún. 24. [Czikkíró, ki a Prochaszka-gyalogezred soraiban vett részt a csatában, különösen a táborkar által kiadott hivatalos munkával polemizál.]

Lumbroso A., La bataglia di Lissa nella storia e nella legenda. La verità sulla campagna navale del 1866., desunta de nuovi documenti e testimonianze. Roma, libr. ed. della Rivista di Roma. 1911. 16°. 307 l. [Megbírálta a Revue Critique 1911. 42. száma.]

Vor 40 Jahren. Reminiszenzen an die Insurrektionskampagne 1882 in Bosnien und der Krivosije. Fremdenblatt, 1911 decz. 30. [Ordre de bataille és a guerilla-harczok vázlatos áttekintése «Pkh.» tollából.]

Hubka G., Die österreichisch-ungarische Offiziersmission in Makedonien im Jahre 1903—1909. Mit Genehmigung des k. u. k. Reichs-Kriegsministeriums bearbeitet. Bécs, Tempsky, 1911. 154 l., 6 térkép, M. 8.

Pitreich Freiherr v., (volt hadügyminiszter), Meine Beziehungen zu den Armeeforderungen Ungarns, verbunden mit den Betrachtungen dermaliger internationaler Situation. Wien, Braumüller, 1911. 2 M.

Baron Pitreich und die Armeeforderungen Ungarns. Österreichische Rundschau, 1911. 27. évf. 5. sz.

FML. Marocutti. Bécsi Fremdenblatt, 1911 jan. 11. [Jellemző adatok egy 60 éves szolgálat után történt méltatlanságról.]

Vegyesek.

Potockij S., Az osztrák-magyar hadsereg. E czím alatt 1911. Szent-Pétervárott orosz nyelven írt munka jelent meg. 224 l. Ára 1 rubel és 50 kopek.

Glückmann Karl, Feldmarschalleutenant, Das Heerwesen der österreichisch-ungarischen Monarchie. 12. kiad. Bécs, Seidel, 1911. IV. 391 l., 2 térképpel. 5 M. 40.

Sussmann Anton, Hauptmann, Die österreichisch-ungarische

Armee, ihre Organisation, Uniformen, Ausrüstung, Bewaffnung etc. 186 képpel. Lipcse, Ruhl, 1911. 2 M. 50.

Woinovich von, Der österreichisch-ungarische Soldat mit Waffe und Werkzeug. (Képekkel.) Straubing, Attenkofer, 1911. 5 M.

Neues von der österreichisch-ungarischen Wehrmacht. Militär-Wochenblatt, 96. évf. 1911. 87. sz.

Rosenlehner A., Über die Bildung stehender Heere in Österreich, Bayern, Brandenburg. Megjel. a Grauert müncheni egyet. tanár tiszteletére kiadott gyüjteményes munkában. («Festgabe». Szerk. *Jansen M.*, Freiburg i. B. Herder. 13 M. 50.)

A 76. ez idő szerint a Salis-Soglio báró nevét viselő cs. és kir. gyalogezred története 1860—1910. Az Esztergomban megjelent munkát ismertette a Vedette 1911 decz. 20. [Az ezred részt vett 1866. a custozzai csatában, 1878. pedig Boszniában harczolt.]

Bleibtreu Karl, Geschichte der Reiterattacken. Berlin, Schall, 1911. 449 l. 5 M.

Kemenović von Belovár F., Geschichte der Pionierkadetten und deren Schulen. Von 1811 bis 1911. Szerkeszti *Kurz Fr. K.* Bécs, Seidel és fia, 1911. XI. és 435 l. Képekkel. 7 M.

Összeállította: dr. Mangold Lajos.

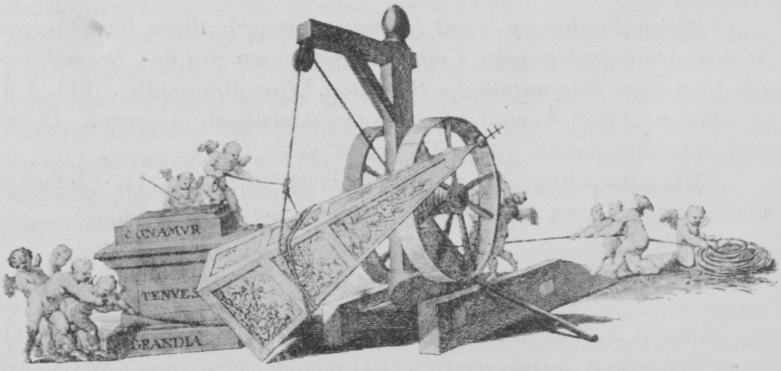

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Hírek a kanizsai török rabokról.

I.

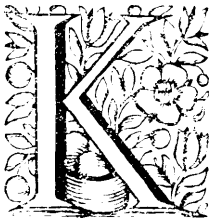

ANIZSA 1563 nov. 28. (Szele Jakab Nádasdy Tamásnénak.)

. . . igen félő az rabok pestistől, miért hogy együtt kell őket tartanunk. ha egyiken rajta lesz, az többi is eldöglik tüle, itt penig jeles foglyok vannak, kiknek halálok ha történik, kár lészen. Az foglyok penig felessen vannak, az őrzésére is kevesen vannak, mert immár is egynéhány kapun állónak kinek felesége holt meg, kinek gyermeke, azféléket házakhoz kellett bocsátanunk, kiket az pestisért be nem bocsáthatunk, az falukról penig paraszt puskásokat be nem hozhatunk, mint egyébkor, miért hogy odaki is halnak . . .

II.

Kanizsa 1566 júl. 23. (Szalay Benedek Nádasdy Tamásnénak.)

. . . Nagyságod ír az török felől, kit az uraim hoztak, hogy te nagyságodnak harmada jár mindenbül, kit az uraim hoztak, látja Isten ezt énnekem senki nem mondta . . . Ennek utánna . . . más gondot viselek rúla . . . Itt vagyon az török, de az török magyarbul lett, ha az gályára adnánk is el, adhatnájok ötven forinton. Az uraim kérik vala tülem, hogy kóltya vetyére vethetnéjek, de én nem engedem nagyságod hire nélkül . . .

III.

Kanizsa, 1566 júl. 23. (Pálffy Ambrus Nádasdy Tamásnénak.)

. . . Ennek előtte is irtunk volt, hogy utra voltunk, és az Isten

egy kis nyereséget adott volt, ki nem te nagyságodnak való volt, mert mind annak előtte megbecsülték, te nagyságodnak is odaadjuk az tereket, mást is, azonképen ha oly rab volna, de ez csak egy kocsis, és három hitvány lovacskája volt, im megértők, hogy te nagyságod harmadot kiván ebből is . . . Könyörgünk te nagyságodnak, hogy el ne vegye tőlünk az rabot, és az harmadot is belőle, hadd segítsük magunkat vele . . .

IV.

Kanizsa, 1567 febr. 12. (Szalay Benedek Nádasdy Tamásnénak.)

. . . az ki török felől írtam vala nagyságodnak, nagyságod is írt vala énnekem, hogy bebocsássam, im felküldtem Wÿda porkolábtul, mert az sarczolása teszen úgy mint ötszáz forintra való sommát. Itt oly török nincsen, ki kezes lenne érette, hanem ha Pÿrÿ aga kezes lenne érette, nagyságod akaratjából bebocsátnám . . .

V.

Kanizsa, 1567. (Többen Nádasdy Tamásnéhoz.)

. . . nagy csötörtökön hoztunk volt egy jancsárt ide, kit Benedök uram, — Szalay Benedök, — az te nagyságod számára foglala tűlünk . . . . azért nagyságodnak könyörgönk, nagyságod hadná békét vele, had adnánk el, mert im minekönk másfél száz forintot adnának érte. Ha nagyságod el akarja venni, nagyságodnak odaengedjök az másfél száz forintért. Nagyságodtul kegyelmes választ várunk . . . Ez levél költ Kanizsán, csötörtökön anno domini 1567.

Nagyságod szegény szolgái

Némöt György,
Thük Benedök,
Zalay Pál,
Bogdán Dömötör,
Nagy Benedök,
Vida porkoláb,
Rüskochy Miklós,
Sarzegy Peter.

VI.

Kanizsa 1567. (Szalay Benedek Nádasdy Tamásnak.)

. . . továbbá . . . az uraim, az itt való nagyságod szolgái az Komáriakkal alá mentek vala Kálmánczhelyre, és hoztak volt onnét valami törököket ide, az uraimnak egyet adtak bennek, ki sarczolásába harmadfél száz forintot igért, azért nagyságodtul tanuságot várok, ha nagyságod számára megtartóztassam, avagy ne . . .[1]

Közli: *Dr. Karffy Ödön.*

[1] *Országos Levéltár.* — Nádasdy levelezések.

Magyar huszártiszt a XVII-ik századból.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

Kettőzés.

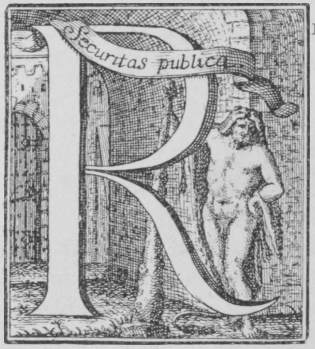

ÉTKÁN adatik ollyas alkalmatosság, hogy az lovasságnál practikáltassék, mivel leginkább csak két rendbül formáltatnak trompjai, de ha törtinnik, hogy kettőzni, az az duplázni köllene, tehát az első rend jobb s balrul egyenes leneában az tagjai közt olly terissiget csinál, hogy az hátulsó rend közben nyomakodhassék és úgy kettőbül egy rend formáltatik, s ha ismint kettőben reducáltatik, úgy cselekesznek mind a fordulásban, hogy azok, akik dupláztak, ha előre terissigek vagyon, kinyomakodnak, s úgy azon réseken az első renden által az előbbi helyekre mennek, ott jobb s balra fordulván az második rendet ujobban efficiálják, de előre nem mehetvin, hátra csafoltattyák lovait, annyira, hogy jobb és balra meg fordulhassanak vissza fele, az második rendnek formálására, ut in priori casu.

Gyalog ugyan négy rendben szokott állani az nép, s akkor az duplázás is úgy alkalmaztatik, mind az négy renddel, valamint az kettőben fölül említtetett.

Három rend.

Majd nem is láttatik, de ha formáltatnik, s kivált marcsban kettőbül szaporán föl osztatik a két rend, úgy hogy az elsőnek jobb szárnyárul, s az másodiknak baljárul nyomakodik öszve a közepén

az egyenlő qvantum az másik két rendhez képpest, holott az első rend lassan mozdul, s a contingense bal fele tart utánna, az másodikábul pedig előre tartván mellye ereszkedik, az második rendet formálák együtt, a mely ellemben azelőtt második volt, harmadik renddé válik, megtartván magok közt az szokott distantiát, úgy mint három három jó lipist; a midőn azomban az ilykippen formált három rendbül és mint kettő csináltatik, az középső rend két fele oszlik, amennyi annak előtte az első rendbül együtt az hoz nyomakodik jobb kézrül, a honnéd elmaradott amaz fele pedig az harmadik rendhez áll bal kézrül, mivel onnénd szakasztatott el és így lassan nyomakodva ujobban két rendbe lészen. De ha megállapodva esnek meg ezen rendek deductioja akkor az középső jobb s bal kézre contramarcséroz, az első s harmadik rendhez kapcsolja magát, ugy hogy amazok is olly terességet engedgyenek, hogy az ujobban formálandó két rend egyenlő léneában essik, az distantiat is köztök azon mozdulással reocupálják.

Karddal.

Karddal szokott az magyar lovas leginkább akarmi hadi occasiokban operálni, kiért ellensig elejben kelvén a dolog és az hol sörén és bátor vitezkedis reqviráltatik, helybül megrugaszkodván a honnénd már el éránza, tüstint rajta lehet mintha kilőnik szemközt egy szál karddal megüti, vagy ha már megtolatott, hátán vagyon üzi, s fogja, s fogja és meg nem hadgy fordulni, akit pedig karddal akkor bé nem érhetne, szintin karabiny s pisztolbúl lövődözi, noha az karabint mi afféle alkalmatossággal meg köll kimilleni, ne talantan az ellensig csoportozván, erővel is ismint szemközt forduljon, holott ugyanis megint rendekben magát venni, karabinnal ellent állani ujra minden tehetsiggel megoszlatni, s futamitani, vagy ha amannak segitsége gyülekezett volna jó modgyával retirálni köllenik.

Az ilyen karddal occurralo attacqvirozásokban egyiberánt a comdérozo tészt minden fortélyát föl vegye az alkalmatosságnak mennél közellyebb nyomakodhatik az ellensighez azután szemközt (s oldalait, ha úgy találná szügsigesnek) egy rugaszkodással megüthesse, s közében vehesse magát, rendeit oszlattatván és megtolhatni éparkodván.

Tüzellés.

Az tüzellésben vigyázni köll, egymásközt kár ne titessék az tromp, compagnia, vagy schaqvadron egisz aufmarcsban állván amint az szügsig hozza magaval, ugy operal az tüzivel, hol egy kettőnkint, hogy hol vonyás és divizionkint charchiroz, hol pedig egisz renddel, de ritkán tüzel mind a kettővel egyszersmind ; az elsővel leginkább akkor agáltatik, midőn az ellensig tartoztatik, vagy közelre megállapodik és se nem avancséroz, se magát retirálni nem akarná, és efféle alkalmatosságokkal. Az másodikával már erősebben, s közelebbrül verekedik és az harmadikával minden tehetsigivel iparkodik, tüzit jól aplicálhassa, mert ha az rendek egyszer tüzellettek szabad mezőben és mi obstaculum nélkül lévin, az tűzre, azonnal kardhoz fogadtatik és az ellensigen sebes rugatkozással rajta hajtatik egiszlen, noha némelkor csak az első renddel migyen vighez és az másika addig helyben áll kész karabinyokkal, ha meg tolattatnék azon probáján, ahoz retirálhassa, s utánna mingyárt formálhassa magát, ezekben mindazonáltal a tiszt jelen valóságát tapasztalhassa, az ellensignek szerencséje vagy szerencsitlensígihez képpest, situatio, vagy más fortélra nézve akomodálhassa dispositioit s valóban szemes ligyen, holott itt egy szempéllantasni mulatással is elvesztheti reminlet diadalmát. Valamint pedig a két rend formáltatik az exercitiumban ezen tüzellishez, ugy oktattatik a nép és az lovak is ahoz szoktattatnak, hogy az lövistül, vagy is puska pattanástúl meg ne rezzenjenek, s több munkája ne légyen az embernek azzal való vesződissel, hogy sem hivatallyával, jobb vagy bal kézrül az első renddel egyenkint fölfele tartván az karabinnyokat, tüzeltetik és úgy a másik rendben szakadván, azon is vigik migyen, azután egyszersmind leeresztetik az karabiny, az vigivel lefele és az jobb pisztol vonyatik ki, mellyel az másik szárnyárul kezdődik, hasonlókippen egyenkint a tűz s annak vigivel az is eltitetik és az balrul álló pisztol is kirántatik, szintin úgy cselekedvin, mint az másikával. A midőn tüzelni köll, megparancsoltatik az karabinyok az horogiban akasztassanak, s kiszen tartassanak (noha ha közel vagyon az ellensig, már az előtt is leoldoztatnak és az pantaliron livő horgain függnek) az háti bőr is föl takartatik, az pisztolok helyre igazíttatnak, hogy akadál nélkül ki lehessen rántani, azonnal pedig hogy az tüzelis comendéroztatik és az karabiny fölemeltetik, az kőzepit az kantár szárával eggyütt bal kezivel megfogja, az vigit pedig fölfele tartván, jobb kezivel ellemben az sárkánnyát fölvonnya, az

markolattyát is egyszersmind tartya, arra az jobb orczájához fogja fél emberre az az aki ellent áll, annak az övihez vagyis nyereg kápájához czilozza, s ki süti s ki ki a tisztnek comandójára vigyázván, amidőn mondgya: *fogjátok* föl az karabint, *czilozzatok, tüzet,* s akkor egyszersmind adatik a tűz, mintha csak egy lövis esett volna, mert ugyanis rendetlen dolog ha az olyan tűzadás egy robbanyásban nem esik, mit amott az rendekben maradoznak az pattanások. Az pisztol kirántatván hasonlóképpen azonnal fölvonyatik az csűnek az vigit az bal kézzel amint az kantár szárával az első nyereg kápájához nyomakodik, eggyütt tartván, hogy az jobb kéznél annyival alkalmatosb ereje lehessen fölvonyásához evvel pedig csak fél kézzel cziloztatik, s úgy is lövetik ki, annak comandója után mint az karabin. Tüzelisben ellensigre a két rend közel egymásra áll, hogy az hátulsó rend az karabinnyáival az első renden kívül érhessen jó egyben kapcsolván magokat, hogy az ellensig által megtörhesse magát, mindazonáltal annyi teressige ligyen az tagoknak, hogy az tüzellő fegyverrel bánhassanak, s ha az idő engedi meg is töltheséek, az hátulsó renddel tüzeltetik leginkább és az első reservában tartatik, mihelyt pedig kilövetik az fegyver, mingyárt meg is töltetik ujra, ha más parancsolat nem talál lenni, vagy az avanzirozásra, vagy retiradára.

Ha Te Deum tartatik az rendek előbbi distantiajokban maradnak, úgy tüzeltetik, először karabinbul, azután a két pisztolokbul egymásután, amint a tüzelis kezdődik, s a szárnyakrul föl föl fele tartván az fegyvert, globus nélkül livén megtöltve mikár ne történhessik, kiért mint egy, mint másfélekippen oktattatik az nép, annak ideiben tudhassa magát ahoz alkalmaztatni.

Mi temetiskor is ilyképpen szokás tüzeltetni, s avigre előre meghagyatik, mikint töltessik meg az fegyver, sőt meg is vizsgáltatik, ne talántán mégis feledikensigbűl, vagy talán akarva globus eresztetett az fegyverben.

Ellenkezés.

Sokszor martalikot szoktak az ellensig várai alá küldeni, akik ott ellenkezvén magokra kivonnyák az ellensiget, azomban mind tovább tovább csalogattyák, méglen az trompjára viszik, s azok által megüttethessik, niha pedig sík mezőben is mi tromp öszve akadván az ellensiggel ellenkezőt küld elejben, s ha amaz is rajta küld, s meg tolattatnik az trompjához retirállya magát jobb s bal kézre csavarodván az háta megi, s rendet formál azonnal, holott azomban

a tromp az ellensiget tüzellisivel, vagy elveti, vagy pedig reális ütközetre kell a dolog következendőképpen, minnyajon öszve fognak és az diadalomért markossan harczolnak, a lévin ugyanis már praevie tellyes szándikjok, mivel az ellensiget magokra hozták, s bé várták. Ezen ellenkezis ellemben olly jó megvizsgálással fortéllyal szokott instituáltatni, hogy magához mint qvalitásokban hasomló de erősebb ellensig ilyképpen irritáltatni nem szokott, hanem a holmi egyenlő erő láttatik, fortélyábul mintegy kimozdulni nem szandékoznék.

KÉPEK JEGYZÉKE

A HARMADIK FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

1. Huszár a Simonyi ezredéből. Ez az ezred 1768—73-ig az Ujházy, 1773—90-ig a Graeven, 1791—1802-ig a br. Vécsey s 1803—1829-ig a Hessen-Homburg gróf nevét viselte. Jelenleg a 4-ik huszárezred. Ebben az ezredben volt Simonyi 1809—13-ig őrnagy, 1813-tól—14-ig alezredes, 1814—28-ig illetőleg 1831-ig ezredes. Eredetije a bécsi cs. és kir. Hadilevéltárban. A Franklin-társulat nyomdájának színnyomata. ... 321
2. Görgey Benedek görgői várkastélya és nemesi udvarháza 1583-ban. A bécsi hadilevéltárban levő tollrajz után. Kettős melléklet. ... 446

II. Szövegképek.

1. Naillac Philibert a János lovagok nagymestere. *Vertot.* Histoire des Chevaliers Hospitaliers de S. Jean de Jerusalem, Párisban 1726-ban megjelent mű II. k. 112-ik lapján közölt rézmetszetről. ... 337
2. Rhodus. *Henrico Pantaleone.* Militaris ordinis Johannitarum etc. czímű és Baselban 1581-ben megjelent mű 195-ik lapján levő fametszetről. ... 345

III. Fejlécz.

A János lovagok fegyvereinek megáldása a harczba indulás előtt. *Vertot* fentebb idézett művének I. kötet 1. lapjáról. ... 321

IV. Záróképek.

1. János vitéz középkori vértezetben. Pantaleon fentebb idézett művének 306-ik lapjáról. ... 348
2. A nagyváradi huszárkaszárnya, Simonyi egykori lakóhelye. Fényképi fölvétel után. ... 366

3. A hadi tudományok jelvényei. A. Kaltschmidt rézmetszete után. *Mathias Bel.* Notitia Hungariae novae Historico etc. Bécsben 1735-ben megjelent mű II. k. 140. lapjáról. — — 415
4. Magyar lovas a XVI. századból. *Abraham de Bruye.* Equitum descriptio című s 1576-ban megjelent művének 31-ik lapjáról. 445
5. Magyarország és Ausztria szövetségének emblemája. *Belau N. B.* rajza és *Schum József és András* rézmetszete után. *Bél Mátyás* idézett munkája II. k. 290. lapjáról. — — — — — — — — — — 458
6. Embléma. *Bél* munkájának címlapjáról. — — — — — 472
7. Magyar huszártiszt a XVII. század végéről. *Beich* és *Amigoni* freskójáról a schleissheimi bajor királyi kastélyból. — — — — — 475
8. A történetírás muzsája. *Öser A. F.* rajza és *Kaltschmidt A.* rézmetszete után *Bél* fentebb idézett munkájának II. k. 366. lapjáról. — 480

V. Kezdőbetűk.

1. *N* kezdőbetű — — — — — — — — — — — — — — — 321
2. *A* « — — — — — — — — — — — — — — — 446
3. *A* « — — — — — — — — — — — — — — — 454
4. *M* « — — — — — — — — — — — — — — — 459
5. *K* « — — — — — — — — — — — — — — — 472
6. *R* « — — — — — — — — — — — — — — — 476

Az 1., 2., 3., 4. és 6. szám alattiak *Bél* fentebb idézett munkája I. k. 420 és 436, továbbá II. k. 487 és 101, valamint I. k. 322. lapjáról, az 5-ik számú pedig egy 17. századi fametszetről készült.

HADADI GRÓF WESSELÉNYI FERENCZ NÁDOR.

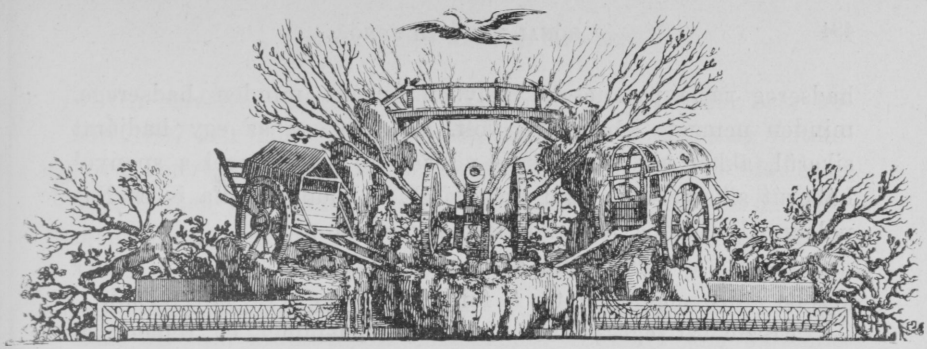

A NAGY OROSZ HÁBORU 1812-BEN.

A száz éves évforduló alkalmából.

SZÁZ évvel ezelőtt, a mai napon, melyen jelen soraim írásába kezdtem, t. i. október 19-én, világtörténeti nevezetességű esemény ment végbe. Az *1812-ik évi október 19-én* kezdte meg ugyanis Napoleon *visszavonulását Moszkvából.*

Mert bárha a már majd öt éve tartó spanyol háború a franczia seregek babérait több ízben megtépdeste, de sőt a nagy hadvezérnek, Napoleonnak győzhetetlenségébe vetett hitet az asperni csata megingatta, Napoleon az orosz háború elején még mindig a hatalom és dicsőség tetőpontján állott és az, hogy egy általa személyesen vezetett hadjárat balsikerrel végződött volna, még elő nem fordúlt.

Európának majd minden állama — a csatornántúli angol és a keleten levő orosz és török birodalmak kivételével — Napoleonnak részint alávetve volt, részint tőle többé-kevésbbé függő viszonyban vala s midőn az 1812-ik év május havában Németországon keresztül a hadsereghez utazott, útja diadalmenethez hasonlított, melyen császárok, királyok siettek udvarlására. Németország keleti részein, kitünő vezérek alatt, egy fél milliót jóval meghaladó (majdnem 700,000 emberből álló) óriási

hadsereg várta parancsait, melyben Európa minden hadserege, minden nemzete képviselve volt. Ha még ez az egy hadjárat sikerül, akkor a diadalmasan visszatérő hadsereggel a spanyol háborút sikerrel befejezni csak játék, behódol Anglia is és Napoleonnak Európa fölötti hatalma korlátlan.

De ezt a végzet nem akarta! Ennyi hatalmat egy ember kezébe adni nem lehetett. A fordulatnak be kelle következni.

Érezte ezt egész Európa, mely félelemmel és reménnyel eltelve, aggodalmas érdeklődéssel leste az orosz háború eseményeiről szálldogáló híreket, de érezte maga Napoleon is, ki hasonló aggodalmak közt várta az orosz czárnál megindított diplomatiai tárgyalások eredményét. Szeptember 15-én vonúlt be az oroszok által elhagyott, majd felgyújtott és nagyrészt elpusztított Moszkvába és egy teljes hónapot töltött itt remény és félelem közt; de midőn október hó 15-én az első hó leesett, tovább várni nem lehetett; a parancsok kiadattak és október 19-én Napoleon, hadserege zömével, a visszavonulást megkezdette.

Evvel beismerte vereségét.

A minden idők legnagyobb hadvezérének szerencse-csillaga kezdett aláhanyatlani, hogy végül a messze Szent-Ilona szigetére internált nagy ember elborúlt szemei előtt az Atlanti-tenger hullámaiba végkép alámerüljön.

A százéves évforduló alkalomszerűvé teszi, hogy Napoleon e nagy hadjáratával e lapokon foglalkozzunk, s bárha újat alig mondhatunk, mert hiszen a nagy hadvezér összes háborúinak minden körülménye rég fel van már derítve, ámde e háború Napoleon hadjáratainak egyik legkiválóbbika, hadművészeti szempontból legérdekesebbike és a katonai tanulmányok szempontjából annyira tanulságos, hogy vele foglalkozni mindenki számára érdemes.

Igaz ugyan, hogy ez óriási vállalkozást részletekben követni, az anyag nagy terjedelménel fogva, egy czikk keretében lehetetlen, s így a hadjáratot inkább csak vázlatszerűen ecsetelhetjük; de e vázlatszerű leírás viszont azon előnnyel bír, hogy az eseményeket, valamint a hadjárat hadművészeti érdekességeit áttekinthetőbbé teszi.

*

A szívélyes viszony, mely Napoleon és I. Sándor czár között 1807-ben Tilsitben szövődött, nem bírt a tartósság feltételeivel, mert az az egyik részen csalódáson alapúlt; Sándor czár, ki különben is ábrándos természettel birt, ugyanis azon véleményben volt, hogy ő Napoleonnal Tilsitnél a világ uralma fölött megosztozott; Napoleoné a Nyugat, az övé a Kelet. Ámde nemsokára rájött, hogy tévedésben van s hogy Napoleon az Európán való uralkodáson osztozkodni senkivel sem hajlandó. E kijózanodást az elhidegülés követte, minélfogva az orosz czár Napoleonnak az angol kereskedelem megbénitását czélzó *szárazföldi zár* végrehajtását minden részében teljesíteni vonakodott, méginkább pedig akkor, midőn Napoleon e zár teljesebbé tétele érdekében az oldenburgi herczegséget egyszerűen bekebelezte, minek folytán ennek uralkodója, ki a czárnak nagybátyja volt, trónját vesztette. Még teljesebben tisztába jött Sándor czár Napoleon eszméivel és jövőre való terveivel akkor, midőn kétségtelenül meggyőződött, hogy Napoleon a varsói herczegséget tetemesen megnagyobbítván, a lengyel birodalom visszaállításának alapjait letette; vagyis evvel Oroszországot mintegy Ázsiába visszaszorítani, saját hatalmát a Keleten biztosítani igyekezett.

Mindezek után kétségtelenné vált, hogy a két nagyhatalomnak, a Keletnek és Nyugatnak, egymással mérkőzni kell; a franczia-orosz háború elkerülhetetlen volt.

Ámde, bárha a háború elkerülhetetlen volta iránt mindkét uralkodó teljesen tisztában volt, mégis annak *előkészítésére* Sándor czár és kormánya alig tett valamit és egész tevékenysége a drissai és bobruiszki erődített táborok létesítésében merült ki. Annál buzgóbban fáradozott azonban Napoleon az orosz háború előkészítésén, melynek óriási nehézségeit teljes értékük szerint mérlegelte s tett intézkedései a hadtörténelemben szinte példátlanok s örök időkre bámulatra méltók. E tevékenység 1810-től kezdve majd minden idejét igénybe vette, nagy hátrányára a spanyol háborúnak, melynek befejezése és az ott levő angol sereg megsemmisítése, az orosz háborúnak még tökéletesebb előkészítése lett volna.

Nagy érdekű dolog lenne Napoleonnak az orosz háborúra

tett előzetes intézkedéseit részletekben követni, de ha azt nem is tehetjük, az alábbiakban közlendő néhány adat is alkalmas lesz arra, hogy azok nagyszerűségéről magunknak fogalmat alkossunk.

A háború elhatározásakor Napoleon pontos megfigyeléseket tétetett a lengyel és orosz *klimatikus* és *időjárási viszonyokra*, a hó esésére, a fagy beálltára stb. s bár ezeknek a sereg állapotára kártékony befolyását föl is ismerte, mindazonáltal úgy vélte, hogy a hadjáratot még a zord időjárás beállta előtt befejezheti.

Napoleon számitásba vette az eshetőséget, hogy előnyomulását egész Moszkváig kell folytatnia, mivel pedig Oroszországban a seregnek harácsolás útján való fentartására számitania nem lehetett, a hadsereg *élelmezésére* a legkiterjedtebb intézkedéseket tette. A *hadműveleti alapot* a Visztula folyó vonalán Danzig, Graudenz, Thorn, Modlin és Varsó várakban nagyszerű élelmi és lőszerraktárak létesítésével rendezte be, melyeket Német- és Lengyelországban vásárlás útján beszerzett anyaggal töltetett meg. A hadsereg előnyomulásánál a raktárak előbb a Njemen, később a Düna vonalig (Kowno, Vilna, Minszk stb.) voltak előretolandók, mely czélra egy, azon időkig ismeretlen óriási nagyságú vonattestet szervezett, melynek egy előre megállapított szállítási tervezet szerint kelle működnie. A felhalmozott készletekről némi fogalmat ad annak fölemlítése, hogy csupán Poroszország 600,000 mázsa buzát és rozsot, 6 millió mérő zabot, 650,000 mázsa szénát, 750,000 mázsa szalmát, 24,000 mázsa rizst, 2 millió üveg pálinkát, 2 millió üveg sört, 44,000 darab ökröt, 15,000 lovat, 36,000 szekeret fogattal, 6000 mázsa lőport, 3000 mázsa ólmot stb. szolgáltatott be. Hasonló óriási mennyiségek hordattak össze Németország többi részeiből, Ausztriából és Magyarországból, Lengyelországból is. A minszki raktár, midőn az a franczia sereg visszavonulása után az oroszok kezébe került, még mindig 4 millió hadtáp-adagot, a vilnai 3 millió és 600,000 adagot s e mellett még a két raktár 9 millió adag sört és pálinkát tartalmazott.

De nemcsak anyagiakban igyekezett Napoleon a sikert biztosítani, de bölcs előrelátásáról tanuskodik, hogy Németország,

Poroszország és Ausztria ellenében magát biztosítandó, mindez államokkal szerződéseket kötött, melyekben ezeket segélyhadak állítására kötelezte, s ily módon seregeik javát az orosz háborúba magával vitte.

Mindezen előintézkedések, melyeknek arányai szinte szédületesek valának, s melyek a legutóbbi kor nagy háborúinak is mintául szolgáltak, amint hogy egyáltalán az egész mai, modern hadviselés a Napoleon által letett alapokon nyugszik, még sem értek czélt! Napoleon elkövetett mindent, a mit emberi elme egy hadjárat sikerének biztosítására megtenni képes, de a végnélküli tér, az idő és évszak, valamint az oroszok nem ugyan czéltudatos, de véletlen és kényszerült eljárása, melylyel a döntő csata elől folyton kitértek, a kitünően előkészitett vállalat bukását idézték elő.

Mert Napoleon *támadni szándékozott!* Felvonulni a Visztula vonalán s ha ez megtörtént, előnyomulni Moszkva irányában, ha kell egész Moszkváig, az orosz sereget megtámadni ott a hol találja s megsemmisíteni. Remélte ugyan, hogy a hadjárat sorsát talán már Lithvániában eldöntheti, de kész volt arra is, hogy Moszkváig megy.

Az *erők*, melyek a harczoló feleknek rendelkezésükre állottak, a következők voltak:

Napoleon nagy hadserege (grande armée):

a) Franczia hadtestek: Gárda: *Bessiéres* (régi *Lefévre*, új *Mortier*) 38 gyalog zászlóalj, 26 lovas század: 48,000 fő. I. hadtest: *Davoust*, 72,000 fő; II. hadt. *Oudinot*, 38,000 fő; III. hadt. *Ney*, 40,000 fő.

b) Szövetségesek; IV. hadt. olaszok, *Jenő* alkirály, 43,000 fő; V. hadt. lengyelek, *Ponyatovszky*, 36,000 fő; VI. hadt. bajorok, *St. Cyr*, 30,000 fő; VII. hadt. szászok, *Reynier*, 20,000 fő; VIII. hadt. westfálok, *Vandamme* később *Junot*, 20,000 fő; IX. hadt. németalföldiek, *Victor*, 30,000 fő; X. hadt. poroszok, *Macdonald*, 32,000 fő; XII. hadt. osztrákok és magyarok, *Schwarzenberg*, 35,000 fő. — Négy lovas hadtest: 1. *Nansouty*, 2. *Montbrun*, 3. *Grouchy*, 4. *Latour-Mauboury*, együtt 214 lovas század, 40,000 lovas. A nagy hadsereg összesen **480,000 fő**, közte 60,000 lovas és 1240 ágyú.

A nagy hadseregen kívül rendelkezésre állott még *Augereau* XI. hadteste Berlinben, vagy 40,000 fő Németországban és mintegy 30,000 főnyi pótcsapat Franciaország keleti határán.

Oroszországnak három hadserege állott hadkészen:

Első nyugati hadsereg, *Barclay de Tolly* alatt: I. *Wittgenstein*, 23,000; II. *Vagvout*, 17,000; III. *Tuskow*, 18,000; IV. *Suvalov*, 14,000; V. *Constantin* nagyherczeg 20,000; VI. *Doctorov*, 20,000; 1. lovas hadtest, *Uvarov*, 3000; 2. lovas hadtest, *Korf*, 4000; kozákok, *Platov*, 7000 összesen 126,000 fő.

Második nyugati hadsereg: *Bagration* alatt: VI. *Rajevszkoj*, 17,500; VIII. *Borosdin*, 15,000; 4. lovas hadtest, *Sievers*, 3500; kozákok, *Ilovajszky*, 4000. Összesen 40,000 fő.

Harmadik nyugoti hadsereg: *Tormaszov* alatt: IV. *Kamenszkoj*, 10,000; X. *Markov*; 12,000; XI. *Saken*, 6000; 3. lovashadtest, *Lambert*, 8000; kozákok, 4000. Összesen 40,000 fő.

Az orosz haderők **összesen 206,000** fő, közte 34,000 lovas és 924 ágyú.

Hadászati tartalékul szolgált még *Steinheil* alatt 40,000 fő Rigánál, *Csicsagov* tengernagy alatt 60,000 fő a török határon.

E haderők, melyeknek számereje együttesen az egy milliót meghaladta, a tavasz folyamán mozgósíttatván és fölszereltetvén, május végéig a hadászati felvonulást — Napoleon a Visztula, az oroszok a Njemen mentén — befejezték.

Napoleon tervéről már említést tettünk; az oroszok szándékáról a következőket kell megjegyeznünk:

Az orosz hadak élén maga a czár állott, de csak névszerint, míg valóságban a fővezérlet **Barclay** kezében volt, ki a czár jóváhagyásával Phul német tábornok azon tervét volt végrehajtandó, hogy az első nyugati hadsereg, ha Vilna irányában megtámadtatik, a *drissai* erődített táborba vonúl s ott mindaddig védő harczot folytat, míg a második hadsereg a francziákat oldalt és hátban megtámadja; ha ellenben Napoleon a déli vonalon nyomulna elő, akkor a második sereg száll a *Bobruiszk* melletti táborba s ott mindaddig ellenállást gyakorol, míg az első hadsereg a francziák oldalába és hátába tör. A harmadik hadsereg mindkét esetben Volhyniát fedezi.

A franczia hadsereg támadó előnyomulását *június 6-án* kezdte meg s június 23-áig, tehát 18 nap alatt főerejével a Njemen vonalig jutott, hol Kowno és Grodno közt az átkelésre készen állott. A két szélső szárny ez előnyomulás alatt kissé visszamaradt és a balszárny, X. Macdonald, csak Tilsitig, a jobb szárny, Schwarzenberg, Breszc-Litevszk-ig vonúlt előre. Napoleon főcsoportja a Njemenen való átkelést még *június 23-án* éjjel Kownonál négy hídon át megkezdte s az oroszokat meglependő, négy nap alatt Vilnába ért, hol nekik az első vereséget szánta.

Az orosz fővezérletet e támadó előnyomulás valóban meglepte, mert Napoleon a határokat teljesen elzárván, az oroszok a francziák előnyomulásáról híreket nem kaptak. Barclay tehát fokozatosan hátrált, még pedig az eredeti terv szerint a drissai erődített tábor felé. Bagrationt azonban, ki a franczia erők, illetőleg Schwarzenberg és Reynier (tehát az osztrákok, magyarok és szászok) elől, bárha az orosz fővezérlet őt, az eredeti terv megváltoztatásával, most már nem a francziák oldalban és hátban való megtámadására, hanem csupán a fősereghez *Minszken* át való csatlakozásra utasította, kitérni volt kénytelen; midőn pedig Napoleon látta, hogy testvére Jerôme, kit Bagration visszanyomásával megbízott, nem elég erélylyel jár el s így a két sereg könnyen egyesülhet, Bagration ellen Vilnából Davoust is kikülönítette. Bagration akkor a kettős nyomás folytán Bobruiszk felé hátrálni kényszerült s így a megparancsolt csatlakozást semmikép sem volt képes végrehajtani.

Erről a drissai táborba már megérkezett Barclay értesülvén, de különben is meggyőződvén arról, hogy a drissai tábor erőditményei Napoleon támadásának feltartóztatására elégtelenek, a hadi tanács *július 12-én* azt határozta, hogy Barclay az első hadsereggel a Düna jobb partján Vitebszkre meneteljen, Bagration pedig a csatlakozást oda Mohileven át keresse. Az egyesülés megtörténte után az orosz fővezérlet a csatát elfogadni szándékozott.

Míg ez végrehajtatott, Napoleon, ki *június 28-án* ért Vilnába, ott az ujonnan alakítandó lengyel királyság szervezésével foglalkozott. De bárha a hadműveleteket ez idő alatt nem személyesen vezette, az eseményeket élénk figyelemmel kisérte s

az oroszoknak Drissába meneteléséről értesülvén, azoknak állását megkerülni, előttük a moszkvai visszavonuló utat elzárni s Drissánál csatára kényszeríteni akarta; midőn azonban megtudta, hogy az oroszok Drissát már elhagyták és Vitebszk felé vonulnak, csak a Murat alá helyezett seregrészeket küldte Drissa felé, míg maga a főerővel gyors menetben Vitebszknek tartott.

Július 16-án indult el Napoleon Vilnáról és *25-én* előcsapatai már érintkezésbe léptek Barclay seregével s miután az oroszok az Osztrovno melletti ütközet után is állva maradtak, Napoleon remélte, hogy a várva-várt döntő csata valahára bekövetkezik. E végből Vitebszk előtt egyesült Murat, a gárda, az I., III. és IV. hadtest. A II. és VI. hadtest St. Cyr alatt az oroszok által visszahagyott Wittgenstein ellenében Polocknál maradt, a VIII. hadtest Orszánál, Davoust két hadosztálya és az V. hadtest Mohilevnél állottak, a VII. és XII. hadtest a jobb oldalt fedezte.

Július 29-én kellett volna a csatának végbemenni; ámde Barclay 28-án jelentést kapott, hogy Bagration Mohilevnél Davoust által visszaveretett s így az Mohileven és Orszán át vezető út el lévén zárva, Vitebszknél nem csatlakozhatik.

Barclay ennek folytán *július 28-án* Vitebszk alól is elvonúlt és a döntő csata kilátása ismét elenyészett.

De nemcsak Bagration csatlakozásának elmaradása birta reá Barclayt a visszavonulás azonnali folytatására, hanem volt még egy másik fontos ok is; Bagration ugyanis azt jelentette, hogy a jelen körülmények közt a francziákat nem képes abban megakadályozni, hogy Szmolenszket az oroszok *előtt* el ne érjék. Ámde ha ez megtörténik, úgy a Barclay alatt álló fősereg Moszkvától el van vágva és a legkedvezőtlenebb körülmények közt csatára kényszerűl.

A máskor olyannyira figyelmes Davoust ezt észre nem vette és így a rögtön elvonuló Barclay elérte Szmolenszket, de sőt elérte azt *augusztus 3-án* Msztiszlavon át Bagration is s így az egyesült orosz sereg, most már több mint 120,000 főnyi létszámmal, a csatát elfogadhatta.

Ekkor azonban már úgy az orosz, de még sokkal inkább a franczia sereg, nemcsak hogy létszámában tetemesen meg-

fogyatkozott, — a hadtestek létszáma több mint 1/3-dal kisebbedett — de a rossz utak és az élelmezés nehézségei miatt a csapatok mozdulatai nehézkesekké váltak s különösen a franczia sereg annyira elcsigázva is volt, hogy a pihenés égető szükséggé vált; mivel pedig az oroszok támadó előnyomulásától tartania nem kellett, Napoleon a sereget szállásokba (laktáborokba) helyezte és Vitebszk környékén pihentette.

Ez időtájban érkezett meg az orosz táborban *Kutusov* s bár még hivatalosan nem működött, de jelenléte már is arra ösztönözte Barclayt, hogy támadásba menjen át; ámde ez csupán egy *augusztus 8-án* végrehajtott előtörésben, mely az *Inkovo* melletti ütközetet eredményezte, merült ki, melyben Pahlen kozákjai Sebastiani lovasságát visszanyomták. Barclay e csekély eredménynyel is megelégedve, a támadást beszüntette és Szmolenszkre visszavonúlt.

De ekkor Napoleon serege indúlt meg s Orsza fölött a Dnjeper balpartjára kelvén át, az oroszokat *augusztus 18-án* Szmolenszk mellett megtámadta.

De Barclaynek a támadástól való kedve már teljesen elmúlt s Bagration seregét már 17-én este a moszkvai úton Dorogobúzsra küldte vissza. Midőn tehát Napoleon másnap a támadást Szmolenszk ellen megindította, az orosz fősereg igen kellemetlen és veszélyes helyzetbe jutott, melyből csak a harczban jelenlevő Kutusov ügyes intézkedései szabadították ki.

Napoleonnak sem azon törekvése, hogy az oroszokra döntő csapást mérjen, de még azon szándéka sem sikerült, hogy az orosz főseregnek Moszkva felé vezető visszavonuló útját elvágja.

Kutusov a szmolenszki csatában kifejtett tevékenységeért a császártól a «*Szmolenszki herczeg*»-i czímet kapta.

Napoleonnak csak csekély elégtételül szolgált, hogy St. Cyr a saját (VI.) és Oudinot (II.) hadtestével *augusztus 18-án* az orosz Wittgenstein hadtestet *Poloczknál*, Schwarzenberg és Reynier pedig (a VII. és XII. hadtest) *augusztus 12-én* Tormaszov seregét (harmadik nyugati sereg) *Gorodecznonál* visszaverték. Miután az orosz fősereg a döntés elől *Szmolenszknél* ismét kitért, nem maradt más hátra mint *a támadó előnyomulást egész Moszkváig folytatni.*

Az oroszok Szmolenszktől kezdve majd minden tartózkodás nélkül vonultak vissza; szándékuk volt ugyan többször, hogy megállapodnak és a csatát elfogadják, de a háromfejű fővezérlet megegyezni nem tudott és a csata mindannyiszor elmaradt. Mert Barclay csak az első nyugati hadsereg parancsnoka volt és a nála rangban idősebb Bagration neki alárendelve nem vala, a köztük legidősebb Kutusov pedig még főparancsnokká hivatalosan kinevezve nem volt.

Végre a czár — a ki még július 12-én Drissából Szt. Pétervárra távozott — tapasztalva úgy az országnak, mint a hadseregnek a folytonos hátrálás miatt való és gyakori panaszokban nyilvánuló elégedetlenségét, augusztus 29-én **Kutusovot** a francziák ellen működő összes orosz haderők főparancsnokává nevezte ki. Kutusov az orosz hadakat visszavezette még a Moszkva folyóig s itt a főváros védelmére a döntő csatát *szeptember 7-én* elfogadta.

Lám mennyire el volt vakulva Oroszország és uralkodója! Hiszen épen ez a folytonos visszavonulás, a döntés elől való folytonos kitérés volt az egyetlen mód, hogy Napoleon serege megsemmisíttessék, hogy Oroszország a legnagyobb veszedelemtől megóvassék és a legcsekélyebb véráldozattal a legnagyobb, legkáprázatosabb eredmény eléressék; mert ez eredmény végül Napoleonnak, a legnagyobb hadvezérnek, Európa kényurának — mint akkor nevezték — bukása volt.

A szeptember 7-iki csata, mely tulajdonkép az egész hadjárat legnagyobb s tulajdonkép egyetlen csatája, a hadtörténelemben a **borodinoi csata** név alatt ismeretes.

A Kutusov által választott és megerősített állás Borodino helység mellett és a Moszkva folyóba futó Kolocsa patak mögött volt s jobb szárnyával a Moszkva folyóra, bal szárnyával a Szemenovszkája helységtől délre fekvő magaslatokra támaszkodott; az erődítések közt legjelentékenyebb volt a *Rajevszkoj erőd*, az állás közepén, mely 20 drb. 12 fontos ágyúval volt felszerelve, a balszárnyat képező *Bagration sánczok* és a főutat elzáró *Gorki-erőd*.

Az *oroszok* ez állásban 132,000 főt egyesítettek, közte 21,000 lovas és 640 ágyú. A jobb szárnyat *Miloradovics* vezé-

nyelte (II. és IV. hadtest, 1. és 2. lovas hadtestek), a középet *Doctorov* (VI. hadtest, 3. lovas hadt.), a balszárnyat *Bagration* (III. VII. VIII. hadtest. 4. lov. hadt.) a tartalékot *Barclay* (V. hadtest, 1. vértes hadosztály, Platov kozákjai és népfölkelők).

Napoleon, ki csak az utolsó négy hét alatt betegségek stb. által közel 50,000 főt veszitett, ez erők ellenében csak 130,000 főt, köztük 25,000 lovast és 587 ágyút állitott, a következő sorrendben: jobb szárny; V. *Ponyatovszky*, közép: I. *Davoust*, III. *Ney*, a *Nansouty*, *Montbrun* és *Latour* lovas hadtestek, balszárny: IV. *Jenő* alkirály, az I. hadtesttől a *Morand* és *Gerard* hadosztályok, a *Grouchy* lovas hadtest, tartalék: *Bessières* a gárdával és VIII. *Junot*.

Az erőviszonyok tehát most már nemcsak hogy kiegyenlítődtek, de sőt az oroszok előnybe jutottak.

A támadásra Napoleon terve az volt, hogy az oroszok jobb szárnyát Jenő alkirály csak foglalkoztassa, míg ezalatt Ponyatovszky az oroszok bal szárnyát megkerüli, Davoust és Ney pedig e szárnyat közvetlenül megtámadják; de a csata megindulása után Napoleon attól tartván, hogy az oroszok ismét kitérnek, az egész orosz arczvonalat megtámadtatta, Jenő alkirály csakhamar elfoglalta Borodino helységet, délelőtt 10 órakor pedig Davoust a Bagration sánczokat; de egy hamis hír folytán, mely a bal szárny veszedelméről szólt — bár ez csak jelentéktelen esemény volt — délelőtt 11 órakor a támadás fennakadt. A délután 2 órakor újból megindított főtámadással ugyan még a Rajevszky-erőd is bevétetett, de a harcztér többi részén a támadás nem haladt s így a harcz délután 3 órától kezdve ágyútűzzé alakúlt át s a döntés be nem következett. Az éj beálltával az oroszok a borodinói védő-állást, melyben csak Miloradovics maradt vissza, elhagyták, s visszavonultak előbb Moszkvára, majd ennek védelmét Miloradovicsra bízva Moszkvától délre, Tarutino és Kaluga közt helyezkedtek el.

A két fél vesztesége, miután a csata majdnem egész napon át arczvonal-küzdelem volt, rendkívül nagy méreteket öltött és a 30,000 főt meghaladta; ámde az oroszok veszteségeiket pótolhatták, míg ellenben Napoleon többé támogatásra, pótlásra, nem számíthatott.

A borodinói csata volt Napoleon részére az utolsó alkalom az orosz sereg megsemmisítésére, de a végzet már üldözte s ez utolsó alkalmat kellően kihasználni képes nem volt. A menetet folytatva, miután az oroszok az elé akadályt nem gördítettek, Napoleon *szeptember 15-én* **bevonúlt Moszkvába.**

A hadjárat első czélja tehát el volt érve: az oroszok szent városa Napoleon kezében volt. Oh, de mily más volt a bevonulás, mint a milyennek a császár képzelte; az orosz nemesség és a városi hatóságok képviselőinek üdvözlő küldöttsége helyett, mely sehol sem mutatkozott, egy a városnak az oroszok általi elhagyása folytán megrémült s kenyér nélkül maradt toprongyos had, melynek élén egy franczia borbély állott, fogadta a császárt, könyörögve, hogy őket oltalmába fogadja. A város pedig kongott az ürességtől; paloták és viskók egyaránt elhagyatva, melyeket erőszakkal kellett feltörni, hogy a bevonúlt csapatok elhelyezést, az üzleteket kifosztani, hogy élelmet nyerjenek. De még alig helyezkedtek el, midőn a város számtalan helyen egyszerre felgyújtva lángba-borúlt, megfosztva a franczia csapatokat még az óvó fedéltől is, mely alatt a tömérdek fáradalmakat kipihenni reménykedtek.

A «*Moszkva égése*», az a rémületes látvány, melynek leírására már annyi hivatott toll vállalkozott, sokkal ismertebb, semhogy annak újból való leírásával foglalkoznunk kellene, valamint mellőzhetjük annak a kérdésnek a tárgyalását is, vajjon a várost valóban *Rosztopcsin* gróf moszkvai kormányzó és pedig önkéntes elhatározásból vagy megbizás folytán gyújtatta-e fel s elég annak megemlítése, hogy a város fényes palotái és utczái helyét csak kormos romok és füstölgő üszkök borították s a franczia csapatok csak kétségbeesett oltási munka árán tudtak annyi helyiséget megmenteni, hogy legalább az időjárás viszontagságai ellen oltalmat nyerjenek.

Napoleon biztosan hitte, hogy Moszkva elfoglalásával a háború véget ér és Sándor czár sietni fog a béke megkötésével. De ez nem következett be; a czár hallgatott, de sőt midőn Napoleon a békét maga ajánlotta, ez ajánlata visszautasíttatott. Ha Napoleon még elég erővel rendelkezik, a hadjáratot vagy Szt. Pétervár vagy Kiev irányában tovább folytatja; de a

Moszkva körül álló franczia sereg harczoló állománya már alig volt 100,000 ember; 25,000 fő feküdt a Szmolenszkben és Moszkvában berendezett kórházakban, s ugyancsak Szmolenszkben volt még Victor mintegy 25—30,000 főnyi IX. hadteste. Ez erőkkel a hadjáratot folytatni nem lehetett. Hátra lehetne még annak a kérdésnek a megfontolása, nem lehetett volna-e a franczia seregnek Moszkvában telelni és a hadjáratot a tavaszszal folytatni? De ez kizártnak volt tekintendő azért, mert a franczia hadsereg hadászati helyzete úgyszólván napról-napra kedvezőtlenebbé vált. A fősereg élelmezése már Moszkva körül a legnagyobb nehézségekbe ütközött, úgy hogy annak kiürítése kívánatossá vált; vele szemben állott a még mindig meg nem vert s szervezetében meg nem ingott orosz fősereg Kutusov alatt, melynek a francziákénál különben is most már nagyobb számereje naponkint növekedett. A viszamaradt részek közül a XII. Schwarzenberg és VII. Reynier hadtestek a 60,000 főre emelkedett orosz harmadik nyugati hadsereg elől hátrálni voltak kénytelenek, St. Cyr magát Poloczknál Wittgenstein ellenében már alig tarthatta, Macdonald hadteste Rigánál Steinheil orosz serege által volt lekötve. Ha a franczia fősereg Moszkvában marad, végre is az oroszok lebirják s a büszke grande armée kapitulálni kénytelen.

Napoleon már több mint egy hónapot töltött Moszkvában, folyton remélve, hogy a béke végül mégis meg lesz köthető s a franczia hadsereg, ha nem is fényes diadallal, de legalább becsületes eredménynyel térhet hazájába vissza; de végre, bármily nehezére esett is, a visszavonulást kellett elhatároznia. Sokáig várt a parancsok kiadásával, de midőn október 15-én az első hó leesett s a zord idő beálltával az oroszoknak új szövetségesük támadt, a visszavonúlást tovább halasztani nem lehetett. A parancsokat ki kellett adni.

*

Mielőtt e nevezetes, Napoleonra és seregére oly végzetes **visszavonulás** vázolásába kezdenénk, ecsetelnünk kell, ha csak röviden is a helyzetet, melyben a harczoló felek a franczia visszavonulás időpontjában voltak.

A *francia* főseregből a gárda és az I. hadtest Moszkvában volt, a IV. Moszkvától délre, a III. attól keletre, de a fővároshoz közel laktáboroztak; a III. hadtest és Murat a lovasság zömével Kaluga irányában Kutusov seregének megfigyelésére voltak kikülönítve. E sereg számereje 120,000 fő volt, de ennek 25%-a betegen feküdt. A IX. Victor-hadtest Szmolenszkben mintegy 25—30,000 főt számlált. A bal szárnyon, Rigánál a X. Macdonald hadtest 25,000, Poloczknál a II. Oudinot és a VI. St. Cyr-hadtest, melyek eddig már létszámuknak több mint felét elvesztették, szintén 25,000, a jobb szárnyon a VII. Reynier és a XII. Schwarzenberg hadtestek mintegy 40,000 főt számláltak. Végül az V. hadtest megoszlott részeinek számereje mintegy 20,000 fő. Egészben tehát *mintegy 240,000 fő*, de 100 kilométer hosszú hadműködési vonalon szétosztva, mindenütt ellenséggel körülvéve, élelmezési nehézségekkel küzdve, lecsigázva, betegségek által fogyasztva, szóval kétségbeejtő állapotban.

Az *orosz* hadak helyzete ellenben kétségtelenül javúlt. A fősereg, melyet Kutusov személyesen vezetett, a beérkezett pótlásokkal majdnem 180,000 főre emelkedett, Wittgenstein Poloczknál 50,000, Steinheil Rigától közeledve 20,000, Csicsagov és Tormaszov 60,000, ezek tartaléka Ertel alatt, Pinszk és Mozyr körül 20,000 főt számlált. Az orosz hadak számereje tehát *mintegy 300,000 főt* tett ki; Napoleon seregénél tehát most már számbelileg is erősebbek voltak, de még inkább felülmulták azokat minőség tekintetében. Ha az orosz sereg nem is volt győzelmes, mint azt Kutusov a czárnak a borodinói csata után jelentette, s a ki ennek folytán nagyszabású üldöző hadműveleteket rendelt el, de szervezetében szilárd, jól élelmezett s egészségi állapotában kifogástalan volt.

Az ember azt hihetné, hogy az orosz hadsereg részére tehát elérkezett végre az időpont, hogy támadásba menjen át és minden módon azon igyekezzék, hogy az idegen, invasionális hadsereget megsemmisítse. De nem úgy történt! Ha a zord időjárás, a menetek óriási nehézségei, az élelmezés szörnyű hiányai, a betegségek stb. a megsemmisítés munkáját át nem veszik, az oroszok bizony nem akadályozták volna meg a francia sereget abban, hogy hazájába bántatlanul visszatérjen.

A czár, Kutusov kérkedő jelentése alapján valóban azt rendelte el, hogy míg Kutusov a visszavonuló franczia sereget nyomon követve üldözi, addig Wittgenstein és Csicsagov a francziák hátában, a Berezina vonalon egyesüljenek, a francziákat két tűz közé szorítván, semmisítsék meg, Napoleont magát pedig fogják el!

Nos, lássuk e nagyszabású terv végrehajtását.

Napoleon a visszavonulás hadműveletét már *október 15-én*, a IV. hadtest Broussier hadosztályának a kalugai úton való előretolásával tényleg megkezdette, a zöm azonban még egyelőre Moszkvában maradt. Az előtörés Kaluga felé nyilván tapogatódzás volt, hogy az oroszok egy újabb támadás esetén miként viselkednek. Valóban Kutusov e támadásra megmozdúlt és Murat elővédcsapatait *október 17-én Vinkovo* mellett rajtaütéssel megtámadta. Napoleon tehát meggyőződött arról, hogy a Moszkvából való elvonulás előtt Kutusov seregével még szembe kell szállania.

E végből *1812 október 19-én* a fősereg zömével *Moszkvát elhagyta*, még pedig, miután a moszkva-szmolenszki főútvonalon a sereg élelmezése a készletek teljes hiánya és a vidék már eddigi teljes kifosztása miatt nagy nehézségbe ütközött volna, útját a Malo-Jaroszlaveczen és Jelnián át vezető déli országúton vette Szmolenszk felé. Moszkvában Mortier alatt csupán 7000 fő maradt vissza, hogy a kórházaknak és a készleteknek már megkezdett elszállítását fedezze. A déli vonalon való menetelés egyszersmind kihívás volt Kutusov számára, hogy támadását — ha akarja — indítsa meg. Ámde e támadás nem következett be s így a francziák a menetet Malo-Jaroszlaveczre folytatták, hová a IV. hadtest, mint a hadsereg elővéde október 23-án érkezett meg. A következő napon, *október 24-én*, azonban a dolog mégis összeütközésre került Jenő alkirály hadteste és Kutusov elővéde Doctorov közt, mert Kutusov nem kisebb dolgot akart, mint hogy Napoleonnak *Malo-Jaroszlaveczné*l útját elvágja. Erre mindkét hadsereg zöme harczra fejlődött. Oly nagy volt azonban az orosz fővezér félelme Napoleon előtt, hogy támadni nem mert, s így a franczia sereg útját akadálytalanul folytatta. Napoleon azonban mégis czélszerűbbnek vélte, hogy

e vonalat, melyen legalább is a nyugtalanításnak folyton ki volt téve, elhagyja s útját Mozaiszknak véve, a visszavonulást tovább a moszkva-szmolenszki fővonalon folytatta. Kutusov Kalugára ment vissza.

A visszavonulás Vjázmáig akadálytalanul folyt; az elővédszerepet Jenő alkirálytól a VIII. hadtesttel Junot vette át, de az oroszok nem támadtak, hanem a franczia hadsereget a déli párhuzamos útvonalon követték. A franczia hadtestek sorrendje ekkor, az egyetlen útvonalon, a következő volt: elővéd VIII., főcsapat V., gárda, III., IV. és I. hadtest. *November 3-án*, a mikor a III. hadtest *Vjázmánál* volt, az Kutusov lovassága által megtámadtatott, míg Miloradovics a franczia IV. és I. hadtest közé férkőzött be. De e vállalkozás balul ütött ki; az orosz lovasságot Ney visszaűzte, Jenő alkirály pedig visszafordult Miloradovics ellen, kit hátulról Davoust támadott meg. Az oroszok két tűz közé jutván, nagy veszteséggel verettek vissza. Ezután Ney a IV. és I. hadtestet Vjázmán át maga elé bocsátván, a hátvéd szolgálatát Murat-val együtt teljesítette, majd a baloldal fedezésére az V., a jobboldalra a IV. hadtest rendeltetett ki. E rendszabályok azért voltak szükségesek, mivel a franczia lovasság, lovaiból naponta nagyobb mennyiséget vesztvén, a kozákokat többé távoltartani kevésbé volt képes és ezek a franczia menetoszlop hátát és oldalait folyton veszélyeztették. A beállott kemény fagy és a roppant hóesés a francziáknak oly óriási veszteségeket okozott, hogy a sereg létszáma alig néhány nap alatt 75,000 főre, a lovak száma mintegy 4000-re olvadt le; midőn pedig a hadsereg *november 9-én Szmolenszkre* bevonult, harczoló állománya alig volt több, mint 50,000 fő és 2500 lovas.

Napoleon seregét Szmolenszknél pihentetni szándékozott, hogy azután Lengyelországba vonulván, ott a tavaszig laktáborokba szálljon. De már Szmolenszkben szomorú hírek vártak reá: St. Cyr Poloczknál túlerő által támadtatván meg, Victor IX. hadtestét segítségül hívta, mely oda el is vonúlt s így nem volt meg itt többé a pihent seregtest, melynek a szmolenszki tervezett pihenőt biztosítani kellett volna; de nem voltak meg többé az itt raktározva volt készletek sem, mert azokat Victor

csapatai és a Szmolenszkben levő tömérdek beteg és sebesült, a hosszú időn át, míg a fősereg Moszkvában volt, elfogyasztották. Itt tudta meg továbbá, hogy Vitebszk az oroszok kezébe került s így a visszavonulás fővonala, a vitebszk-vilnai országút, el van zárva.

Itt nem maradt más hátra, mint vagy támadással kierőszakolni az utat, vagy délnek kitérni. Napoleon — nem tudván még, hogy már ez az út sem szabad, mert Csicsagov a Berezina-vonalon áll — tekintettel a sereg kétségbeejtő állapotára, a kitérést választotta s alig két napot időzvén Szmolenszkben, innét *november 12-én* Borisov irányában elindúlt.

De evvel Kutusov — még mindig párhuzamosan haladó-seregéhez közeledvén, már *november 15-én* új harczokba bonyolódott *Krasznoj* körül, melyek csak akkor értek véget, midőn *november 17-én* seregét felfejlődtetvén, Kutusovot megtámadta. Kutusov erre rögtön visszavonúlt és a további üldözéssel teljesen felhagyott. A franczia sereg *november 20-án Orszába* ért. Itt csatlakozott hozzá az eddigi utóvéd, III. Ney hadteste, ki Krasznojnál már áthatolni nem tudván, a Dnjeper jegén kelt át és 20-án éjjel vonúlt be az őt már elveszettnek tartott fősereghez.

Itt értesült csak Napoleon arról, hogy már Borisov is az oroszok kezében van s bárha tudta, hogy Victor magát Wittgenstein ellenében csak nehezen tarthatja, mégis *Oudinot* II. hadtestét Victortól elvéve, őt arra utasította, hogy a Dombrovszky hadosztálylyal (V. hadtest) együtt *Borisovnál az útat a fősereg számára nyissa meg*, Oudino e feladatát szerencsével oldotta meg, a mennyiben Csicsagov csapatait *Losznicza* mellett a Berezina jobb partjára visszavetette s *Borisovot* elfoglalta; ámde azt már nem akadályozhatta meg, hogy az oroszok a borisovi berezina-hidat el ne rombolják és a várossal szemben levő erődőt meg ne szállják.

Napoleon a fősereggel *november 25-én* érkezett *Borisovra*.

És most elérkeztünk a hadjárat legszomorúbb epizódjához, mely borzalmasságában minden eddig ismert harczi eseményt felülmúlt; ez az **átkelés a Berezinán.**

A franczia fősereg a Berezinához érve, már csak mintegy *30,000 főből* állott s ezek közt mintegy 2000 lovas. Részletezve:

Gárda 6000, I. Davoust 12,000, II. Oudinot a Dombrovszky hadosztálylyal együtt 7000, az V. Ponyatovszky és VII. Reynier együtt 4000, IV. Jenő alkirály 1200 fő. De *nagyobb* volt a fegyvertelen, betegségéből alig felgyógyült, félig megfagyott tömeg számereje (mintegy 36,000), mely csapatköteléken kívül állva (isolés), a sereget követte; ugyancsak nagy számmal voltak azok a szerencsétlenek, kik a sereg kíséretében voltak, avagy hozzá a Moszkvából való elinduláskor csatlakoztak; pedig az országút már Szmolenszktól kezdve egész a Berezináig holttestekkel, beteg, félig megfagyott emberekkel volt borítva, kik menetelni képtelenek lévén, elmaradoztak, s elenyésző csekély kivétellel ott az országúton pusztultak el.

Oudinot, mint említettük, Borisovot ugyan elfoglalta, de a híd helyreállítására már csak azért sem tudott gondolni, mert az oroszok a hídanyagot megsemmisítették s mert a híd az oroszok által megszállt erődből tűz alá volt vonható. Midőn Napoleon Borisovhoz ért, elrendelte, hogy Borisovnál és Uchalodinál csapatok vonassanak össze s tüntető átkelő előkészületek tétessenek, míg ugyanazon idő alatt Oudinot *Studienká*-nál hidakat ver.

Ez igen nagy nehézségbe ütközött, részint azért, mert az idő engedni kezdett és a Berezina folyó jégtörmelékekkel volt tele, részint pedig mivel a hadi hídanyag utolsó része, — hogy a lovakat a lövegek szállítására használni lehessen — Országnál megsemmisíttetett. Összesen négy kocsi anyag állott rendelkezésre, mit Eblé tábornok megmentett, a többi anyagot a studienkai házak lebontása által lehetett csak megszerezni. Ennek daczára a hidak *november 26-án d. u. 1 órakor* készen voltak s az *átkelés megkezdetett.*

Oudinot, még 26-án a Berezina jobbpartjára átkelve, a Brilovánál talált orosz csapatokat Stachovon túl visszavetette és e helynél, a Drodnia patak vonalában védő állást foglalt. Ennek fedezete alatt a csapatok 26-án éjjel és 27-én lassan átkeltek s a jobbparton a parancsnokságot Ney vette át, míg a balparton az utóvéd szolgálata a Wittgenstein elől lassan hátrálva Borisovig érkezett, s a fősereghez itt csatlakozó Victorra bízatott. A harcz az oroszok támadása folytán *november 28-án* mindkét

parton megindúlt; a jobbparton Ney és Oudinot küzdöttek Csicsagov ellen, a balparton Victor Wittgenstein ellen.

Ney az oroszok támadását sikerrel verte vissza és Victor is szerencsével harczolt, de a délutáni órákban nagy szerencsétlenség következett be. Wittgenstein tüzérsége a studienkai magaslatról a hidakra tüzelt, miközben lövedékeinek egy része ama fegyvertelen tömegbe csapott be, mely a hidak előtt, az átkelésre várakozván, összezsúfolva állott. Erre, az életfenntartás ösztöne által hajtva, *az egész tömeg egyszerre a hidaknak rohant*, melyeknek egyike a túlterhelés folytán le is szakadt, s ekkor fejlődtek ki ama borzalmas, örök időkre emlékezetes jelenetek, melyek a legbátrabbak szívét is megdermesztették, s melyek talán csak Verescsagin ecsete által lettek volna híven megörökíthetők.

Eközben beesteledett, s Victor, ki Wittgenstein orosz csapatait, bár azok számereje a francziákét többszörösen felülmulta, egész napon át feltartóztatta, most már szintén a hidaknak tartott, hogy a jobbpartra átkeljen; ámde azok a fegyvertelenek, a fagyottak, a betegek és a vonatok által lévén elfoglalva, Victor csapatainak *fegyveres erővel kellett közöttük utat törni*, mi végre sikerült is, s az átkelést Victor az éj folyamán végre is hajtotta.

Másnap reggel azonban a szörnyű jelenetek, talán még borzalmasabbak mint tegnap, imétlődtek. Délelőtt 9 órakor, a mikor a balparton többé fegyveres, harczképes katona már nem volt, Victor *a hidak lerombolását* elrendelte. Ámde a balparton még mindig közel 15,000 fegyverképtelen, félig fagyott, beteg ember volt, kik a hidak lebontásába kezdő franczia utóvéd előtt *térdre borulva, elfagyott, csonka tagjaikat mutogatva, könyörögtek az átbocsátásért.* De hiába volt minden kérelem, hiába volt minden könyörgés. A hidakat le kellett bontani és a franczia utóvéd harczokban megőszült, ezer veszélyen átment veterán bajnokai, könnyes szemekkel folytatták végzetes munkájukat, mely az érdemes, vitéz bajtársak nagy tömegét az ellenségnek, a halálnak martalékul vetette. Sokan ezek közül a jégtorlaszok közé vetették magukat, sokan pisztolylövéssel végezték be nyomorult életöket, — de a dolgon változtatni nem lehetett.

Hogy a harczképesek megmentessenek, a harczképteleneket fel kellett áldozni.

A további menet Vilnáig nem visszavonulás volt többé, hanem *menekülés*. A hideg, mely deczember első napjaiban 30 R. fokra emelkedett, borzasztó módon pusztított a visszavonuló seregben s az út a Berezinától egész Vilnáig, a megfagyott emberek ezreinek holttestével volt födve.

Napoleon belátva, hogy a rettenetes helyzeten személyes jelenlétével többé nem segíthet, a hadseregparancsnokságot *decz. 5-én Maledecznóban* Muratnak átadva, Párisba sietett. Hiszen jól tudta, hogy e szerencsétlenség után *hű* szövetségesei mind fel fognak támadni ellene s a tavaszszal egy új coalitiót talál magával szemben; erre pedig készülni kellett.

A nagy hadsereg maradványai *deczember 9-éig* vonultak, illetőleg szállingóztak Vilnába, hol Ney már csak 5000 harczképes emberrel fedezte a szörnyű visszavonulást. A Vilnától keletre fekvő utolsó fellállitásban, a Ponary hegyen, hagyta visszza a franczia hadsereg *utolsó lovait, utolsó ágyúit*. A Vilnán csatlakozó Wrede hadosztály és a XI. Augereau hadtest által küldött Loison hadosztály a visszavonulást már meg nem állíthatta. Murat *deczember 15-én* Kownonál kelt át a Njemenen, majd a Visztula mögé vonult, hol 20,000 főt gyűjtvén össze, a parancsnokságot Jenő alkirálynak átadta s Nápolyba tért vissza.

Az oroszok az üldözést a Berezinától kezdve, már csak a kozákok által teljesíthették; veszteségeik különben szintén roppant nagyok voltak s midőn a három hadsereg *deczember 18-án* Vilnába bevonúlt, összesen csak 40,000 főt számlált.

Az orosz háború véget ért.

*

A rendkívüli erőfeszítéssel megindított vállalat, mely Franciaországnak és Napoleonnak egész Európa fölött való uralmát volt megállapítandó, katasztrófával végződött s Napoleon sorsában forduló pontot képezett; ezentúl hatalma rohamosan csökken, s bárha a következő években a hadi szerencse visszafordítására majd emberfeletti erőlködéseket tesz, az tőle véglegesen és visszavonhatatlanul elpártolt.

De ha a háború a franczia hadseregre gyászos véget ért is, Napoleonra nézve pedig végzetessé vált, mégis az új kor e legnagyobb hadvezére dicsőségének gyarapításához csak úgy hozzájárúl, mint legfényesebb hadjáratainak bármelyike. A mit emberi elme kitalálni, hadvezéri képesség elhatározni képes arra, hogy egy hadjárat sikere biztosíttassék, az itt mind megtörtént. Hogy mégsem sikerült, az a végzet határozata volt. Az orosz fővezérlet e dologban ártatlan; akarata ellenére folyamodott a rendszeres visszavonuláshoz, mely nem tervszerű, előre átgondolt cselekmény volt, hanem a gyöngeség, a hadvezéri képtelenség folyománya. Még az üldözés is, mely Napoleon visszavonulásakor foganatosíttatott, nem a fővezérlet eszméje, hanem következménye ama kérkedő hamis jelentésnek, melyet a fővezérlet a borodinói vesztett csata után a czárhoz küldött s melyben e veréséget fényes győzelemnek tüntetvén föl, a czárt arra indítá, hogy Csicsagov és Wittgenstein hadseregeit Borisov és Vitebszk felé rendelje. Ha Kutusov, a «szmolenszki herczeg», urának a *valót* jelenti, úgy Csicsagov és Wittgenstein, sőt talán még a fősereg is felállításaikban maradnak, s Napoleon, ki Kutusovval játszva végzett, minden nagyobb nehézség nélkül jut Lengyelországba. A végzet akarta Napoleon bukását s az orosz fővezérletnek még ámításai is javára váltak.

A jelenlegi czár megünnepelte az idén az 1812-ik évi hadjárat emlékezetét és jogosan, hiszen e hadjáratban a szerencse Oroszországot karjaiban hordozta; de csak a szerencse emlékezetét ünnepelhette és nem a dicsőségét, mert ilyet sem az orosz hadsereg, még kevésbbé pedig az orosz fővezérlet, nem aratott.

Annál inkább megilleti a dicsőség a franczia sereget, annak szövetségeseit, legfőképen pedig geniális vezérét, kinek hatalmas szelleme az emberi erőt meghaladó vállalat végrehajtását megkisérlette. A hadjárat előkészítése bámulatos és csodálatraméltó fog maradni örök időkre, ép úgy, mint annak végrehajtása. Európa hadseregeinél az időben egy zászlóaljat nem vezettek és forgattak könnyebben, mint Napoleon e félmilliót meghaladó sereget s a vezetésnek e hadjáratban alkalmazott technikája a későbbi nagy háborúknak is mintául szolgált. A hadműveleti vonal hosszúsága e hadjáratban 2300 kilométer, tehát több

mint 100 menet s Napoleon vállalatát odamenet mégis kielégítőleg biztosította, hadseregét mindaddig, míg az abnormális helyi viszonyok akadályozólag közbe nem léptek, megfelelően élelmezte s bizonyára akadálytalanul vissza is tér, ha az időjárás, az elemek ellene szövetségbe nem lépnek.

Nagy csaták az előnyomulás alatt, a borodinóit kivéve, nem voltak; ez sem vált döntővé, nem vált teljes győzelemmé, mert Napoleon az oroszokat még félénkebbeknek tartotta, mint valóságban voltak, s attól tartva, hogy a döntés elől ismét kitérnek, a döntést kellő nyomatékkal előidézni nem igyekezett. Moszkva felgyújtása rendkívül nagy hatással volt a hadjárat végeredményére, mert ha Moszkva épségben jut a francziák kezébe, a czár valószínűleg békét köt; de e merész intézkedés sem a fővezérlet eszméje és érdeme, hanem egy önálló gondolkodású alvezéré, ki mindent koczkáztatott, hogy hazájának hasznára lehessen.

A franczia sereg visszavonulása a legnagyszerűbb hadtörténelmi cselekmények közé tartozik s a franczia hadsereg és vezére kiválóságáról ép úgy tanuságot tesz, mint az orosz fővezérlet gyámoltalanságáról. Ha a dolog fordítva áll, ha t. i. az oroszok a visszavonulók és Napoleon az üldöző, úgy a visszavonuló sereg, fővezérével együtt, biztosan hadi fogságba kerül. De Kutusovnak arra, hogy a franczia sereg visszavonulását megakadályozza, bátorsága nem volt s a különben is félénk és erélytelen üldözést csakhamar félbeszakítva, elmaradt s a franczia sereget csak távolról követte. A franczia sereget nem az oroszok fegyvere, hanem a hó, a fagy semmisítette meg: az orosz sereg az elemeknek alig segített.

A szövetségesek közül a lengyelek és olaszok voltak leghívebbek, legkevésbbé odaadók a poroszok, kik a vállalatot alig támogatták s mihelyt megtudták, hogy Napoleon a hadszínhelyről távozott, azonnal elszakadtak, megkötvén az oroszokkal a tauroggeni szerződést, melylyel az 1813-ik évi koalicziónak alapját megvetették.

A XII. Schwarzenberg hadtestben beosztott magyar csapatok helyüket kitünően megállták s a magyarok vitézi hírnevét ez alkalommal is gyarapították.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

VITÉZVÁRI BÁRÓ SIMONYI JÓZSEF.

IV.[1]

Másfél hónap telt el Asperntől Wagramig; a közbeeső idő alatt, június 14-én vívták meg a győri (vagy kismegyeri) ütközetet, melyben az utolsó nemesi fölkeléssel szemben tanusított magatartás jellemzésére csak azt hozzuk föl, hogy a hiányos fölszerelésű, jobbára csak csákánynyal fegyverkezett zalai nemeseket küldték a világhírű franczia vértesekre, arra nem gondoltak, hogy a vért és sisak ellen ép a divatból kiment csákány bizonyuljon a legfélelmesebb fegyvernek, persze olyanok kezében, kiknek helyén volt a szivük. A kicsúfolt insurgensnek pedig helyén volt, csak a fegyverzete volt gyalázatos.

Miután június 24-én Győrt feladták: a francziák teljes erővel Károly főherczeg ellen fordulhattak s július 5-én és 6-án Wagramnál nemcsak a csatát nyerték meg, hanem a hadjárat sorsát is eldöntötték Ausztria teljes megalázásával és óriási veszteségével.

Simonyinak, kit mint említettük, az asperni csatában tanusított vitézségéért[2] őrnagynak neveztek ki a Hessen-Homburg huszárezredhez, ezen időben Magyarországba kellett volna jönnie, hogy átvegye Báthban fölállított hadosztályát s az ezredhez vezesse. De szeretett volna jelen lenni a legközelebb vívandó

[1] Az előző közleményeket l. Hadtört. Közl. 1911. 3. és 4. füz., 1912. 3. füz.

[2] Pótlólag említem meg, hogy Vas Gereben egy jelenetet beszél el az asperni ütközetből «A régi jó idők» cz. regényében (Összes munkái. Sajtó alá rendezte dr. Vály B. és dr. Sziklay János. I. k. 83—87. l.), midőn Simonyi huszárjai várva, míg parancsnokuk megadja a jelt a támadásra, a legnagyobb ágyútűzben pipára gyújtottak.

nagy ütközetben. Azzal a kéréssel fordult tehát Károly főherczeghez, engedje meg, hogy az ezrednél maradhasson. Így ő is részt vehetett az emlékezetes wagrami ütközetben.

Július 6-ika volt, a csata második napja. A Hessen-Homburg huszárok négy százada a hadsereg közepére, második négy százada Simonyi parancsnoksága alatt a hg. Rosenberg által vezérelt balszárnyra volt beosztva, mely hadtest a Markgraf-Neusiedelnél levő dombon foglalt állást. A francziák épen a balszárny ellen tömörítették erejüket, ezt akarták összetörni, mielőtt János fg. Pozsony mellől segítségére mehetne. Sikerült is nekik. Simonyi huszárjainak támadása meghiusult az ellenség túlereje miatt, sőt délfelé már Rosenberg herczeget is visszaverték állásából s nagyszámú lovasságot küldtek a balszárny bekerítésére, a franczia gránátosok is előnyomultak s oly hevesen támadták a neusiedeli dombot, hogy hat lovas ezred, mely gróf Nostitz vezérlete alatt volt, megfutott, otthagyva fedezetlenül az ágyukat, melyeket szintén kezdtek már visszafelé vontatni.

E válságos helyzetben érkezett segítségül a czentrumból a Hessen-Homburgok ottlevő négy s a Vincent- svalizsérok nyolcz százada, melyekkel Simonyi többszörösen ismételt támadást intézett a gránátosok ellen. De hiába volt minden vitézség; hiába vert vissza Simonyi háromszorta nagyobb ellenséges csapatokat; hiába állította meg a futásban levő ágyukat s fordította a francziák ellen. Újabb és újabb ellenséges csapatok érkeztek s mind erősebb rohamot intéztek a domb ellen, melynek védői egymás után hulltak el, köztük a legbátrabb tisztek. B. Vécsey Péter tábornokot egy ágyugolyó ölte meg s ott esett el utána Nordmann altábornagy. Ágyugolyó tépte szét a Hessen-Homburgok ezredparancsnokát, Kisielewski Severint is s kívüle még többen maradtak az ezred tisztikarából a csatatéren, úgymint Makay, Zwilling és Ágoston kapitányok s Homonnay hadnagy; súlyosan megsebesült Junger Vincze alezredes, Medvey Sándor őrnagy és Sváby százados, Vatzek százados pedig s gróf Ledochowsky és b. Luzsénszky hadnagyok fogságba estek, úgy, hogy Simonyi csak kevesedmagával maradt meg a tisztikarból; a huszárok is nagy veszteséget szenvedtek, 375 ember esett el vagy kapott halálos sebet a nagy vérfürdőben.

Simonyi rendbe szedte a zürzavarban huszárjait s Rosenberg hadteste után vonult, melynek az volt most a feladata, hogy födözze a Brünn felé vivő országútat. Útközben még viszszavert egy franczia lovas csapatot, miáltal föltartóztatta az ellenséget a további előnyomulásban, s lehetővé tette az egyenként hátramaradt csapatok megmenekülését.

A most már Simonyi által vezérelt ezred még az ütközet napján Gaunersdorfba, másnap, 7-én Mistelbachba, 8-án Laaba, 9-én Muschauba érkezett. Itt vette azt a parancsot, hogy a nagy országúton, Laa mellett a Thaya vizén levő hidat védje a franczíák ellen, a míg csak lehet s e végből huszárjai mellé még egy zászlóalj gyalogságot és egy század utászt kapott hat ágyuval.

Simonyi a nikolsburgi uton foglal állást huszárjaival, az ágyukat a part bokrai közt állította föl s a gyalogságot több apró csapatra osztotta. Így várta a franciákat.

Még alig pitymallott másnap, júl. 10-én, midőn jelentették előörsei, hogy igen nagy franczia sereg közeledik. Davoust tábornagy volt 30 ezer emberrel.

Simonyi most oly földet rengető tüzelést kezdetett kétkétszáz töltésű ágyuiból, hogy zavarba hozta a francziákat. Azt hitték, az egész osztrák sereg van előttük s a helyett, hogy rögtön támadtak volna, figyelő állásba helyezkedtek s rendes ütközetre tettek előkészületeket. A nagy tüzelésre a szomszédban álló hg. Rosenberg is figyelmes lett s a hídhoz nyargalva hevesen kérdi: ki a parancsnok, s miféle lárma ez? Simonyi előmutatja az írásbeli parancsot s elmondja, mikép rendelkezett, mit Rosenberg is helyben hagyott s ezt a vele levő törzstiszt által írásban is kiadatta.

Rosenberg után csakhamar b. Frehlich (Fröhlich) tábornok kereste föl egész tisztikarával s azt parancsolta, hogy mivel Simonyi az ő dandárához tartozik, vele együtt vonuljon vissza. «Én innét el nem mehetek — válaszolta Simonyi, — mivel mind a nagy armádiátul, mind herczeg Rosenbergtől azon parancsolatom vagyon, hogy e fontos helyen levő hidat a lehetőségig védelmezzem, azután pedig elégessem.» Frehlich nem is igen figyelve Simonyira, megismételte rendelkezését. Simonyi

ekkor előmutatja az előbbi két írásbeli parancsot s kérte a tábornokot, hogy ő is írásban adja ki az ellenparancsot. Erre aztán Frehlich sem erőltette tovább a dolgot, otthagyta Simonyit és csak annyit rendelt el neki, hogy mindenről értesítse őt.

Délután két óráig vártak a francziák a nélkül, hogy helyükből megmozdultak volna. E közben Simonyi meghagyta az utászoknak, hogy rakják meg a hidat száraz rőzsével, melybe lőpor és rakéták voltak elrejtve. Mikor aztán megmozdult a franczia sereg, az ágyúkat, aztán a gyalogságot átküldte a hídon s mialatt huszárjaival — az osztrák Wurzbach szavait idézve — oroszláni bátorsággal küzdött az előnyomuló ellenséggel, felgyújtotta a hidat, de még akkor is helyt állt, mikor már mindenfelől égett a híd s csak midőn egészen lángba borult, akkor vágtatott át rajta huszárjaival. Csakis Jókai tolla tudta méltóan leírni azt a dicső jelenetet, midőn «a paripák ágaskodtak a pattogó rőzsekötegek közt, miknek tüzét a fellobbanó lőporcsóvák szemeik közé szórták; a karfák is lobogtak már s a palló izzani kezdett.

Az égő híd közepén még egyszer megállt Simonyi az utána tóduló ellenséggel szembeszállva, s mint az őskor emlegetett Horatius Coclese, a kétfelől lobogó lángok közt harczolva, feltartóztatá azt addig, míg háta mögött lángba borúlt az egész híd; akkor az égő gerendákon keresztül ő volt az utolsó, a ki átnyargalt a tulsó partra». Oly kemény tűzben ment át maga is embereivel együtt, — mondja Nagy Pál — hogy nemcsak lova s ruhája, de haja és szemöldöke is megperzselődött.

Ez a hőstett megint azok közé tartozott, melyek a megvert és hátráló osztrák seregnek módot nyújtottak arra, hogy időt nyerjen és rendben történhessék visszavonulása Znaim felé. Simonyi pedig, ki hat napi éhezés után jó ebédet rendelt Muschauban, a híd maradványain átkelő francziák miatt nem időzhetett a faluban, hanem kénytelen volt fazekakba rakatni az ételt s csak úgy lóhátról falatoztak a mezőn; de bizony — beszélte Nagy Pálnak — a sok golyóbis fütyülése miatt a fele is a nyeregbundára hullt; nyugalmasabb helyre, Austerlitzre

húzódtak tehát, hol egy heti fáradság után másnap végre megpihenhettek.[1]

Feltünő, hogy úgy Hirtenfeld, mint Thürheim, a míg egyfelől kiemelik Simonyi wagrami támadásának meghiusulását, másfelől hallgatással mellőzik a thayai hőstettet. Mintha megváltozott volna iránta a legfőbb katonai körök hangulata! Annyi bizonyos, hogy midőn a háború által megtizedelt tisztikar kiegészítése végett haladék nélküli előterjesztést kívántak az egyes ezredektől és Simonyi, mint a Hessen-Homburg huszárok ezidő szerinti parancsnoka, nem lévén ezredében sem ezredes, sem alezredes, sem első és második őrnagy, hivatalból önmagát ezredesnek, jó barátjait pedig alezredesnek és őrnagyoknak ajánlotta: ez az előterjesztése Nagy Pál szavaiként «különös érzést okozott» a főhadiszálláson s mellőzve Simonyi előterjesztését, csakhamar Gusztáv, hessen-homburgi herczeget nevezték ki ezredparancsnoknak, Jünger alezredes és Medvey őrnagy pedig kigyógyult sebéből, «így Simonyi csak az maradott, a mi eddig volt», sőt még utóbb is sokat kellett küzdenie, hogy olyanokat ne helyezzenek eléje, kik nem a csatatéren, hanem különböző befolyásos körökben szereztek rá érdemeket.

Károly főherczegre nem számíthatott Simonyi, bár ennek iránta való jóindulata nem változott meg, mert midőn a fegyverszünet megkötése után Teschenben meglátogatta, a főherczeg örömmel fogadta őt s másfél óránál tovább beszélgettek «ama szerencsétlen wagrami ütközetről», melynek elveszte «egyedül a balszárnyán kezdődött szerencsétlenségnek tulajdoníttatott».

De Károly főhg. ekkor már elhagyta az armádiát, félig-meddig lemondatták a katonaságról s végleg visszavonult a közügyektől; bátyja, Ferencz császár sohasem bizott benne s a wagrami csata után mindenféle ürügy alatt meg akarta nyirbálni hatalmát; mivel pedig a nagyobb és hatalmasabb háború-

[1] Nagy Pál: Vitézvári b. Simonyi József. Pest. 1819. 114—118. l. — Jókai M. A legvitézebb huszár. Vasárnapi Könyvtár. 6. kiad. 39—44. l. — Wurzbach C. Biographisches Lexikon der Kaiserthums Oesterreich. — (gr. Thürheim): Die Reiter-Regimenter d. k. k. Österr. Armee. II. Die Hussaren. Wien. 1862. 90 l. — Hirtenfeld J. Der Militär-Maria-Theresien-Orden. Wien. 1857. 741. l.

párttal szemben a békekötést sürgette, különben csatavesztés esetén koldulni mehet a császár, még azzal is megrágalmazták, hogy Wagramnál szándékosan verette meg magát.[1]

Simonyinak ezek után nem maradt más tenni valója, mint hogy Báthba menjen, s mint harmadik őrnagy átvegye hadosztályát, a melyet aztán szeptember hó 2-án megindulva, Léván, Ürményen, Trencsénen és Teschenen át a lengyel határra, Bialában tanyázó ezredéhez vezetett. Midőn pedig október 14-én Schönbrunnban megkötötték a békét, a Hessen-Homburg huszárokat Galicziába, Zolkiewbe és környékére helyezték át, hova nov. 16-án indultak el. Útközben gróf Kojecky dragojoi kastélyában töltött egy pár napot Simonyi, hol ismét alkalma nyilt a széptevésre; a szép Marie, a még szebb Theresia s a mindkettőjüknél tündöklőbb szépségű Sabine annyira megigézte, hogy a pompás vacsorából enni is alig tudott.

Lubacov városban volt Simonyi állomáshelye, hol előbb a föllázadt lengyelek a templomban függő fekete osztrák sas helyett a franczia arany sast tűzték föl nagy pompával. Simonyi visszatetette az osztrák sast s azzal a malitiával élt, hogy az ünnepélyes szertartás alatt ugyanazon papnak kellett beszédet tartania, ki előbb leghevesebben izgatott a franczia sas kitűzése mellett; «látjátok hívek — mondta beszédében — ez az arany sas hoz nektek arany pénzt, arany időt sat.» Kiváncsian várták, hogyan szívja vissza előbbi mondását. De kivágta magát. «Nem mind arany, a mi fénylik», ezzel kezdte beszédét s aztán a körülmények változásával az osztrák uralom áldásos voltát, a császár jóságát hirdette.

Simonyinak nagyon zokon esett, hogy ezt a szolgálatát sem vették figyelembe, mert midőn feloszlatták a harmadik hadosztályt s őt mint számfeletti őrnagyot a zolkiewi törzskarhoz rendelték, kevésbé mult, hogy Fóris Sándor 1810-iki nyugdíjazásával megürült második őrnagyi állást nem «egy bizonyos lesben álló tiszttel» töltötték be, ki mindent elkövetett, hogy elébe rugtasson.

[1] E soroknál Zilahi Kiss Béla (Junius) jellemzését használtam föl, melyet Károly főherczegről adott.

De Simonyi sem hagyta magát s hivatkozva hadi érdemeire, bécsi jóakaróihoz, köztük a hadi főkormányzóhoz, gr. Bellegarde táborszernagyhoz fordult, ki előbb 1810 október 27-én válaszolt Simonyinak, majd deczember 30-án már azt is tudatta vele, hogy ismét tényleges szolgálatba helyezi, s biztosítja arról, hogy ezután is örömmel fogja támogatni.[1]

Simonyi átvevén a 2-ik őrnagy hadosztályát, állomáshelyére, a Zolkiew közelében fekvő Magirovba ment. A galicziai tartózkodás azonban sehogy sem tetszett neki s mikor néhány ízben fölkereste «kedves hazáját», a bártfai fürdőt és barátjait, mindig kifejezte azt a hő óhajtását, bárcsak minél előbb megszabadulhatna Lengyelországból. A szomszéd lengyel urak társaságában nem érezte magát jól, nem is igen járt el hozzájuk, a magyar és lengyel közti rokonszenvet nem ismerte az osztrák katonaság gondolatvilágában élő hős, idegenszerű volt tehát előtte, a mikor a lengyel urak s még inkább a «czéljok el nem érése miatt enyhítetlen asszonyaik igen gyakran vettek magoknak szabadságot nemzeti érzéseiket jól vastagon előadni». A jó katona ilyenkor nem tehet mást, mint hogy nevet fölötte, mert «habár az asszonyok szájában minden bele illik is, de a politika épen nem». Így aztán Simonyinak meg kellett elégedni az ezredbeli tisztek barátságával, lovaglásokkal, tábori gyakorlatokkal, melyeket itt-ott magyarországi látogatásai szakítottak meg.

Így múlt el az 1811-iki esztendő is. Változást csak a következő év hozott, midőn Napoleon megtámadta az oroszokat, a mely hadjáratban monarchiánk ezúttal új szerepben, mint a franczia szövetségese lépett föl.

30 ezer főre ment a segédcsapatok száma, melyeket Ferencz ujdonsült veje támogatására küldött, köztük voltak a Hessen-Homburg huszárok is, kik Mohr vezérőrnagy dandárába osztva benyomultak Litvániába.

Simonyi azonban ezúttal távol maradt a háború színhelyétől. Annyira megfogyott az ezred létszáma, hogy feloszlatták a

[1] A két levél Kerpen 1810 október 22-én Bécsben kelt levelével együtt a M. N. Múzeum könyvtára levéltári csoportjában van. L. Nagy Pál, id. m. 124. l.

második hadosztályt, Simonyit pedig visszamaradt embereivel 1812 május havában Túrócz- s aztán Szabolcs megyébe Nyiregyházára küldték az ezred hiányainak pótlására s a második hadosztály felállítása végett. Simonyi rövid idő alatt 200 lovat küldött az ezred számára s a saját hadosztályát is talpra állította.

Eközben Jünger Vincze ezredessé való előléptetésével s Medvey S. nyugdíjba menésével megürült az alezredesi és első őrnagyi tisztség. Simonyi azt remélte, hogy őt nevezik ki alezredesnek, de csak az első őrnagyi állást kapta meg, alezredes pedig egy «a regementhez bevett bizonyos major» lett, — Derra Jakabnak hívták, ki «alattomos úton-módon» járta ki magának, hogy nem vették figyelembe Simonyi érdemeit. Simonyit annyira elkeserítette ez a méltatlan mellőzés, hogy midőn 1813 április havában megérkezett Krakkó környékén, Osarov városban tanyázó ezredéhez, azonnal előadta az ezredparancsnoknak, a hessenhomburgi hgnek, «mely érzékenyül sértetve legyen ő, azon fortélyosan Regementünkhöz jött szám felett való Tisztnek fére való utakon eleiben való tetetése által» s bejelentette azon tervét, hogy nyugdíjba szeretne menni, mert olyan tiszt alatt nem akar szolgálni ; arra is kérte az ezredest, kisérje el őt az alezredeshez, hogy tanuja legyen, midőn ennek szemére hányja csalfaságait. A herczeg csitította Simonyit s másnapra tűzte ki a találkozást. Midőn összejöttek hárman egy szobában, Simonyi igen hidegen e szavakat intézte az alezredeshez: «jól tudja az úr, mely módon s miért jött ezen regementhez, de én is jól tudom, mely oldalas úton lett az úr oberstlieutenant ; mely fortélyos tetteiért kívántam annyi útról ide jönni azon kinyilatkoztatásommal, hogy többé sem az úrral, sem az úr alatt szolgálni nem akarok». Az alezredes előbb simítani akarta a dolgot ; «ha téged tettek volna oberstlieutenantnak — feleli, én szívesen szolgálnék alattad». De aztán mind hevesebb lett az összeszólalkozás, melynek az ezredes vetett véget, ki maga is elismerte Simonyi felháborodásának indokolt voltát s azért «röviden, de végképen» azzal fejezték be a dolgot, hogy az alezredes 48 óra alatt hagyja el az ezredet.[1]

[1] Nagy Pál id. m. 126—127. l. Az alezredes nevét azonban nem mondja meg ; erre l. Thürheim id. m. 100. l.

Simonyi most már fölajánlta további szolgálatát s átvette hadosztályát. Az ezred pedig Galicziából Morva- és Csehországon keresztül 1813 június havában új állomáshelyére, Saaz városba és környékére ment, hová június 18-án érkezett meg s abba a 80 ezer emberből álló megfigyelő seregbe lőn beosztva, melyet Napoleon oroszországi hadjáratának kudarcza után állítottak föl a szász határon.

Egész Európa föllélekzett, midőn híre ment, mily siralmas állapotban tért vissza Oroszországból a már-már legyőzhetetlennek hitt franczia hadsereg és csakhamar létrejött Ferencz császár, I. Sándor czár és III. Frigyes Vilmos porosz király közt a hirhedt szent szövetség, mely eggyelőre ugyan az európai népek felszabadítására alakult, de midőn elérte czélját, s véget vetett Napoleon hatalmának, minden szabadabb mozgást elfojtva, ép úgy ránehezedett egész Európára, mint előbb Napoleon.

Már augusztus 22-én benyomult az egyesült osztrák-magyar, porosz és orosz hadsereg Szászországba, s Napoleon főhadiszállása, Drezda felé nyomult oly rendkívüli rossz időben, hogy «a föld gyomrábul majd csaknem természet felett vízáradást okozó bugyborikozások és a számtalan gyakor helyeken történt felhőszakadások is az egész egyesült ármádia ellen rémítőleg zúdultak». A drezdai három napi (augusztus 26—28.) csatában vereséget szenvedett a szövetségesek serege, fogságba esett az egész balszárny s a többi augusztus 29-én reggel felé csak nagy bajjal kezdte meg a visszavonulást az Érczhegység felé, Csehországba. A «szörnyű» sár, fázás és koplalás embert, lovat annyira elcsigázott, hogy már menni is alig tudtak, szünet nélkül szakadt az eső s a sárvízzel borított szántóföldeken nem kaptak helyet, hol táborba szállhattak volna. Keserves utazás után érkezett a sereg Csehországba, Teplitz tájékára, melyet egész Nollendorfig nyomon követett Vandamme tábornok, kit az üldözéssel bízott meg Napoleon. De az ekkor már 200 ezerre felszaporodott szövetséges sereg augusztus 30-án Kulmnál körülfogta őt s 40 ezer emberével megadásra kényszerítette. Már eldőlt az ütközet sorsa, midőn a rossz és járhatlan utakon s a kősziklás hegységen áttörve, megérkezett az a hadoszlop, melyhez a Hessen-Homburg ezred volt beosztva. Az ezredet Simonyi

vezette, mivel az ezredparancsnok, Gusztáv hessen-homburgi hg. még a háború kitörése előtt tábornok lett, a pár nappal előbb ide helyezett b. Spiegel Raban számfeletti ezredes pedig teljesen ismeretlen volt az ezrednél, úgyhogy ezentúl is jóformán Simonyi vezette az ezredet.

A mint megpillantotta hg. Schwartzenberg fővezér Simonyit, azonnal három századdal a menekülő francziák üldözésére küldte. «Menjen az úr és vele született igazi magyar huszár módjára nyughatatlanítsa a francziákat, a hol csak találja, — mondá neki — s jelentéseit egyenesen hozzám küldje.»[1] Simonyi erre 3 századdal egyenesen a közeli Aussig városnak tartott s az ott levő ezer emberből álló franczia gyalogságot szétverte, másnap, augusztus 31-én reggel az Eulle falunál csoportosuló francziákat ugrasztotta széjjel, majd azokat támadta meg, kik Königswaldnál egy nagy kősziklás hegyre húzódtak. A míg lehetett, lóháton nyomultak utánuk a huszárok, a hol pedig már lóval nem lehetett megmászni a hegyet, Simonyi leszállította huszárjait a lóról, a kik élénk tüzelés közben gyalog rohantak meg egy század gránátost, mely egy magas sziklákkal körülvett mélyedésben vonta meg magát. Vitézül védték magukat a francziák, de az éhségtől elcsigázva, töltésük fogytával megadták magukat. Fogságba esett 50 emberrel parancsnokló századosuk is, kitől a huszárok elszedték pénzét, óráját s érdemkeresztjét, de Simonyi visszaadta neki a kereszt kivételével, melyet egy előbbi évben tett igérete szerint jó barátjának, gr. Csáky Sándornak küldött meg Bihar megyébe. A véletlen úgy hozta magával, hogy a franczia tiszt Nagyváradra került s megismerkedett Csákyval, kinek elmondta, mily szépen bánt vele Simonyi, csak azt sajnálja, hogy nem adta neki vissza érdemkeresztjét. Csáky kérdi tőle, megismerné-e keresztét? mire amaz azt válaszolta, hogy meg, a korona mellett levő repedésről. Csáky erre a szomszéd szobába megy, kihozza a keresztet s visszaadja a meglepetéstől és örömtől hova lenni nem tudó franczia tisztnek.

Simonyi mindig megbecsülte az ellenségben a hősiességet s most is a legszebben emlékszik meg a vele szembeszállókról.

[1] Nagy P. id. m. 132. l.

«A franczia nem dicsőségére azt meg kell adni, — idézi szavait Nagy Pál, — hogy ezek igazi granatéros módjára utolsó pihegésig magukat vitézül védelmezték, mert nemcsak a völgynek középmezeje volt teritve holt vitéz tetemmel, de a lyukakban is egyenként maradtak a dicső sebben holt francziák.»

Innen Königstein vár felé közeledett Simonyi; az útjába akadt francziák utóbb már annyira megrémültek tőle, hogy fegyvereiket elhányva menekültek. Majd Hermansdorf várát lepte meg, hol a francziák oly bátorságban vélték magukat, hogy még őrt sem állítottak; Simonyi egyenként szedte össze őket szállásaikon s ezenkívül megszabadított 6 tisztet s 120 embert, kik a szövetséges poroszok és oroszok közül fogságba estek. Ekkor 2 mérföldre visszavonult s onnan 5 franczia tisztet, 32 lovat, 340 embert és 500 fegyvert küldött hg. Schwartzenbergnek, a töplitzi főhadiszállásra.[1]

Agarászatnak nevezte el Simonyi a francziák ellen folytatott ezen hajszát, a mely azonban huszárjait is nagyon megviselte, mert szüntelen talpon kellett állni a mindenkor kantározva levő lovak mellett s azonkívül élelemben sem volt mindig részük. Annál nagyobb örömet keltett, midőn előörsei jelentik, hogy egyik faluban egy borkereskedő pinczéjében milyen drága kincsre, több ezer akó jóféle budai és ruszti borra akadtak. Hiába akart Simonyi mértéket tartani a bor kiosztásában, a katonák mielőtt kulacsukat megtöltötték volna, «minden szorgos rendelések mellett előbb is gyomrokrul gondolkodván, a hazai bor oly édesen csuszott földijei gyomrokban, hogy ereje 48 óráig is munkálkodna», Simonyi eleinte bosszankodott, tartott az ellenség közeledésétől s már végét akarta szakítani a dinomdánomnak és megparancsolta, hogy a kulacsokból az utolsó

[1] L. Dőry százados, Morvay A. százados, b. Luzsinszky főhadnagy és Nagy hadnagy 1814. júl. 17. Pilsenben kiállított bizonyságát eredetiben és másolatban a M. N. Múzeum könyvtárában. Részletesen szól a drezdai ütközet utáni történtekről Nagy Pál id. m. 131—135. l. Wurzbach (id. m. 335), Hirtenfeld (id. m. 741) s Thürheim (id. m. 92—93) csak a huszárok gyalog támadását említik. Az ez alkalommal elfogottak számát az utóbbiak után adtam, Nagy Pál 120-ra teszi, de alighanem közéjük számítja az elesetteket is.

cseppig kiöntsék a bort; de aztán meggondolva, «kedves vitéz népének éjjeli s nappali huzamos szenvedéseit», tisztjei csitítása után annyira megengesztelődött, hogy egész éjjel víg énekszó közt tánczoló embereinek vígságában alattomban maga is részt vett, sőt még azt is elnézte, hogy az őr a tánczolók közé vegyült.

Königswaldra visszatérve vette hg. Schwartzenberg levelét, melyben megelégedésének kifejezése mellett meghagyja Simonyinak, hogy térjen vissza ezredéhez, mely Dux helységnél tanyázott. Szeptember 4-én érkezett oda, kilencz nappal később, szeptember 13-án megkapta alezredessé való kinevezését.

Négy nap mulva már alkalom nyilt Simonyinak, hogy újabb bizonyítékot nyújtson arról, mennyire rászolgált a kitüntetésre.

Szeptember 17-én Napoleon Nollendorfon keresztül Csehországba tört, s bár a szövetségesek serege megtett minden intézkedést a francziák ellen, arra nem gondoltak a seregben jelenlevő uralkodók és vezérek, hogy oly gyorsan vezesse seregét Napoleon «ama rettenetes, köves, vadon és járhatlan hegyeken» át. De hát «Napoleont arról esmérni kellett volna, hogy ő más sok váratlan dolgokat cselekedett». Most is szept. 17-én délután Arbesau faluból oly hevesen támadta meg lovasságával gr. Colloredo tábornok csapatait, hogy már négy ágyut hatalmába kerített. Simonyi Delitschnél állomásozott három századdal s egy dombrul nézte volt ezredesével, a hessen-homburgi herczeggel a támadást. Előbb Dőry József († 1839-ben) kapitányt küldte egy századdal az ágyuk védelmére, a ki ekkor kitüntetett vitézségéért a Mária Terézia-rendet kapta a bárósággal együtt, de rögtön maga is a század után nyargalt s katonái elé állván, «nemzeti biztató szavaival vitézi lángra lobbant embereit az ellenségnek vitte, az ágyukat megszabadította, s az ellenséget nagy veszteséggel visszaszorította. 1814 augusztus 3-án Bécsben kelt hg. Schwartzenberg bizonyítványa e hőstettről, melyben egyebek közt a következőket írja: «Oly sokszor s annyi dicsérettel ajánlták nekem b. Simonyi óbestert a hg. Hessen-Homburg 4-ik huszárezredéből seregeink mindazon parancsnokai, a kik alatt szolgált, számos csatában és ütközetben bebizonyított okos és kiváló bátorságáért, hogy több ízben tisz-

temnek tartottam, hogy kifejezzem neki parancsolatimban köszönetemet, dícséretemet és teljes megelégedésemet».[1]

E közben a franczia sereg Lipcse felé vonult s csak Lobau és Gouvion St. Cyr tábornagyok hadteste, 30 ezer ember maradt vissza Drezda védelmére és a szövetségesek föltartóztatására. Erre a szövetségesek is megkezdték Lipcse felé az előnyomulást, a Drezdában maradt ellenség szemmeltartására pedig a gr. Colloredo táborszernagy által vezérelt első osztrák hadtestet hagyták hátra a gr. Beningsen orosz tábornok alatt levő lengyel tartalékseregggel együtt. Ide volt beosztva szeptember 19-ke óta Simonyi is, kinek parancsnoksága alá a Hessen-Homburg huszárezreden kívül még egy század osztrák s egy század orosz gyalogságot is helyeztek, hogy állandóan megfigyelje a francziák mozdulatait, s azokrul rögtön értesítse a főhadiszállást.

Október 7-én éjjel három hadoszlopban indultak meg Nollendorfból, hogy még virradat előtt megtámadják a Breittenau helységben magukat elsánczolt francziákat. Csak a Simonyi alatt levő 3 század Hessen-Homburg-huszárból, 1 század Rich-dragonyosból, 2 század orosz uhlánusból, 2 pulk kozákból, 3 század gyalogságból és 6 ágyuból álló hadoszlop érkezett meg idejében: gr. Hardegg Ignácz altábornagy és hg. Lövenstein hadoszlopai a rendkívüli sötét éjben s a járhatlan rossz erdei útakon úgy eltévedtek, hogy még délig is alig tudtak eljutni. Simonyi nem várta be őket, hanem két század huszárral és egy pulk kozákkal sebesen Breittenauba nyargalt, honnan kevéssel előbb vonultak ki a francziák s a két órányira levő herbertingeni sánczok közé húzódtak. Másnap okt. 9-én reggel megindult gr. Beningsen egész serege. Simonyi előcsapatával egyenesen Herbertingnek tartott s míg egy kozák ezredet oldalt rendelt, három huszár századával oly keményen támadta meg a két ezredből álló franczia lovasságot, hogy csakhamar széjjelverte, aztán a gyalogságot akarta széttörni, de midőn látta, hogy csak véres áldozatok árán, nagy embervesztéseggel tudna czélhoz jutni, egy közeli nagy dombnak fordult s Dohna felé nyomult. A francziák is kivonultak a sánczokbul a dohnai mezőre s négyszöget formálva.

[1] Nagy P. id. m. 139—140. l.

zárt tömegben várták a támadást. Három sorlövést adtak a huszárokra, többre nem volt alkalmuk; Simonyi ágyuival derékban törte őket s ekkor nekivágott huszárjaival, keresztül gázolt rajtuk; az ezer emberből álló zászlóaljnak több mint felét összekaszabolták a huszárok és kozákok, négyszázan pedig fogságba estek; a négyszög közepén legalul, embermagasságnyira borítva védők holttesteivel, délután megtalálták a franczia sast, midőn széthordták s eltemették a holtakat.

A délelőtti küzdelmekben kifáradt huszárokat később már egészen kozákok helyettesítették, kik igazi bámulattal viseltettek Simonyi vitézsége iránt s tiszteletüket annyira megnyerte, hogy egy kozákezred parancsnokát, hg. Bagrationt is vezérlete alá rendeltek, ki alkalmazkodott is Simonyi rendelkezéseihez s csak akkor kelt ki, midőn b. Luzsénszky főhadnagy útján egy keményebb hangú izenetet kapott. «Mondja meg alezredesének — fakadt ki Bagration, — hogy én tábornok és herczeg vagyok; szívesen teljesítettem minden rendelkezést s ezután is szándékom teljesíteni, de más hangot kérek». Simonyi kiengesztelte a herczeget s ezentúl folyton azzal a kifejezésmóddal élt: kérem a hget, tegye meg ezt, vagy azt. Ezzel aztán szent lett köztük a béke. Wurzbach, ki csak Jókai előadásáról tudott, mesének tartja, hogy egy tábornokot rendeltek volna alezredes alá. De már hat évvel a történtek után Nagy Pál is megírta, ő pedig magától Simonyitól hallotta, s tekintve Simonyi összeköttetéseit az előkelő katonai körökkel, alig hihető, hogy valótlanságot mondott volna.

A dolog magyarázata nyilván az lesz, hogy Bagration afféle tapasztalatlan ifjú volt, a ki pusztán herczegi rangja után, de nem katonai érdemeiért lett tábornok s örült, hogy olyan híres hős rendelkezéseit követhette, mint Simonyi, a kit épen a a dohnai mezőn tanusított «kiváló vitézségének igazi megbecsülésével» gr. Beningsen tábornok ajánlatára Sándor czár a Szent György-rend 4-ik osztályú keresztjével tüntetett ki. Az erről szóló s gr. Keppnin, a lengyel lovasság fővezére által 1813 nov. 27-én Ksalybe városban kiállított eredeti orosz bizonyítvány a M. N. Múzeum birtokában van,[1] valamint a gr. Hardegg I. által

[1] Magyarul kiadta Nagy Pál id. m. 148. l.

1814 augusztus 12-én Bécsben és Simonyi tiszttársainak, Velimirovics századosnak, b. Luzsénszky főhadnagynak, Buzgó, Forster és Kállay hadnagyoknak 1814 július 17-én Pilsenben kiadott eredeti bizonyítványa is. Ezenkívül gr. Colloredo táborszernagy is kiemelte jelentésében Simonyi vitézségét. Az ezred pedig Sándor czár nővérétől, a weimari nagyherczegnétől egy ezüsttel gazdagon kivarrt kék bársony zászlószalagot kapott emlékbe.[1]

A sokféle alakban jelentkező elismerésnek sorozatához egy komikus kimenetelű is járult. Estefelé még egy ezred baskirt is kapott parancsnoksága alá Simonyi, a ki egyáltalában nem volt tőlük elragadtatva, de ha nem is nyilatkozott róluk rokonszenvesen, jellemzésükben néhány érdekes etnografiai adatot nyújtott felőlük.

Ismeretes, hogy a XIII. századbeli volgavidéki utazók az őshazában visszamaradt magyaroknak emlegették őket s bár ma török-tatár dialektust beszélnek, egy Pauler Gyula és Török Aurél is nagyon elfogadhatónak találták ezt az állítást. Nagyot nézett volna Simonyi, ha valaki azt mondta volna neki, hogy Attila hunjait is úgy írták le az egykoruak, mint a hogy ő a baskirokat. Semmi más fegyverük nem volt, beszélte róluk, mint nyíl és egy hosszú pányvás kötél, melylyel az ellenséget oly serényen elfogták, mint a magyar csikós a szilaj lovat; és valóban, ha egyszer a franczia nyakába vethették a kötelet, jobb lett volna annak vakon születnie. Egész szerszámukon nem volt egy nehezék vas, mert a kengyel tekert guzsból, a zabola fából való. Az egész nép öltözetre és termetre oly egyforma volt, hogy lehetetlen volt őket egymástól megkülönböztetni. Valamennyi szennyes, szűrforma térdig érő silány haczukát és fehér khinai sapkát viselt, csak közülük való s herczegi rangot viselő vezérüknek volt muszkaországi nagy prémekkel bélelt földig érő vörös mentéje, melyet, ha gyalog ment, két kalmuk vitt utána fölemelve, fején magas, hegyes, vörös sapkát hordott, kezében pedig idomtalan hosszú lándzsát tartott.

Bármennyire elmaradt is fegyverzetük az európai népekétől,

[1] Nagy P. id. m. 142—149. l. Jókai M. 45—46. Hirtenfeld 741. Wurzbach 335. gr. Thürheim 93.

mégis eleinte «rémisztő csuda módra» féltek tőlük a francziák. Hiszen ha ismerték volna a fegyelmet, vagy legalább beszélni tudtak volna velük, Simonyi tudta volna hasznukat venni. De az volt a legnagyobb baj, hogy még az orosz nyelvet is alig egy-kettő értette közülük, s ha Simonyi azt parancsolta, hogy a jobb szárnyra menjenek, megfordítva balra, vagy előre mentek. Midőn másnap reggel, okt. 10-én Simonyi az ellenség fölkeresésére indult, alig értek a sík mezőre, már rettenetes lármával, szerteszét sebes vágtatással nekirontottak a kissé oldalvást hátra felállított baskirok a francziák jobbszárnyának, de ezek ágyúi oly zavarba hozták őket, hogy visszavonulás helyett végig nyargaltak a francziák egész homlokzatán a balszárnyig, mialatt folyton ki voltak téve a franczia ágyúk tüzének. Erre aztán eszeveszetten rohantak vissza Simonyi hadsoraira, de ezek kivont karddal fogadják, s akkor megint a kedvükre ágyúzó francziákra rontanak és csak nagy sokára, temérdek veszteség után tértek arra az útra, honnan előjöttek. De a világért sem lehetett volna őket többé előre hozni. Simonyi is kénytelen volt visszahúzódni s másnap jókor reggel azzal adta vissza Beningsen tábornoknak a baskirokat, hogy jobban tart tőlük, mint az ellenségtől.[1]

Gr. Colloredo hadteste s vele a Hessen-Homburg huszárezred is most Lipcse felé sietett, hogy egyesüljön a nagy hadsereggel. Már egy nappal előbb megkezdődött Lipcsénél a népek három napos híres csatája (okt. 16—18.), a midőn okt. 17-én Simonyi megérkezett s azonnal elfoglalta kijelölt helyét. Épen akkor indult Magyarországba egy fótiszt s megkérdezte Simonyit: nem izen-e valamit haza? Simonyi felhasználta az alkalmat s a legnagyobb ágyútűzben a következő levelet írta Kállay Miklós szabolcsmegyei alispánnak: «Az esső esik, az ágyúgolyóbis egymást éri körülöttem, de mégis a gyepen hasmánt irok Méltóságos Úrnak ezen főtiszt által, hogy tudgya meg, hol vagyunk.» Hiába kérte a mellette álló tiszt, hogy menjenek bátorságosabb helyre; nem tette.[2]

[1] Nagy P. id. m. 150—152. Jókai id. m. 47—48.
[2] Nagy P. id. m. 153. l.

Még harmadnap is tartott az ütközet. Simonyi kezdte meg a csatát. Gr. Hardegg Ignácz altábornagy rendeletére huszárezredével s egy század dragonyossal megtámadván az ellenség balszárnyát. Csakhamar észreveszi, hogy három franczia lovasezreddel áll egyedül szemben és sehonnan sem jön számára segítség. Akkor már az egész vonalon kifejlődött az ütközet, mögötte pedig csak egy szoros út volt, hol csak úgy tudott ellentállni a túlnyomó franczia erőnek, hogy a tartalékul hátrább hagyott két század huszárt és egy század dragonyost is magához vonta s fölváltva majd egyik, majd másik csapattal újabb meg újabb támadást intézett a francziák ellen, kiket ismételten visszaszorít, de azok újra visszafordulnak és szorongatják. Eközben történt, hogy midőn csapatai élén parancsokat oszt és lelkesíti vitézeit, egy franczia lovas mintegy 40 lépésről rálő karabinjából s a golyó mellbe találja Simonyit; kezéből kiesik a kard, hátradőlt a nyeregben; megriadt emberei hátrább viszik, de alig mentek 300 lépésre, Simonyi magához tért. A golyó megakadt a téli mentéjében, épen szíve fölött levő piros bőrtárczáján, melybe 52 rétre hajtott papircsomó volt téve. A papircsomón megtört a golyó ereje, úgy, hogy összelapult s csak 26 lapot tudott átütni; így Simonyinak egy kis ütődésen s pillanatnyi megszédülésen kívül nem történt egyéb baja. A nevezetes táskát a benne levő életmentő papircsomóval s a papircsomóba ékelődött golyóval fia, b. Simonyi Lajos országgyűlési képviselő s a fuzio első éveiben közlekedésügyi miniszter 1870 június 2-án a M. N. Múzeumnak ajándékozta, melynek régiségtári növedéknaplójába 123/1870. sz. a. van beiktatva, s a IV. számú terem 27-ik szekrényében kiállítva, a többi más, 1897-ben Pretzner Kaszlintól ajándékba kapott emléktárgygyal, ú. m.: Simonyi kardjával, pisztolyaival és kócsagjával együtt.[1]

Simonyi csakhamar magához tért s rögtön visszanyargalt huszárjaihoz és sikerült visszaverni a még szemközt álló francziákat.

[1] Az utóbbiak leírását l. dr. Szendrei János: Magyar hadtört. emlékek. Bpest, 1896. 809., 810., 853. l. 6924., 6926., 7173. sz.

Az a «magasztalásra méltó hősiesség»,[1] melylyel Simonyi végigküzdötte a nagy lipcsei csata harmadik napját, gyorsan meghozta a jutalmát. Épen öt hete múlt, hogy alezredes lett, midőn a Napoleon sorsára végzetes ütközet utáni nap, október 19-én bevonult a hadsereg Lipcsébe, s ekkor maga az uralkodó az egész hadsereg szemeláttára kinevezte Simonyit a Hessen-Homburg huszárezred «valóságos óbesterének, vagyis ezredes kapitányának.»[2]

Napoleon meg volt törve; visszavonult Mainznak, s okt. 20-án nyomon követte a szövetséges hadsereg. Bár Németország legfontosabb várait 170 ezer franczia tartotta megszállva, a szövetségesek Napoleon után nyomultak, ki november 2-án kelt át a Rajnán 50 ezer emberrel, míg a szövetségesek 1814 újév körül mentek át s minden nagyobb ellenállás nélkül elfoglalták Elsasst és Lotharingiát. A fősereg Schwartzenberg hg. vezérlete alatt a Rhone és Szajna közti langresi vízválasztót szállta meg, Blücher pedig észak felől tört be, de Napoleon január 29-én visszaverte. Február 1-én ugyan kiköszörülte Blücher a csorbát a főseregtől kapott segítséggel, s a Marne völgyén Páris felé sietett, Napoleon azonban a február 10—15. közti öt napi csatában egymásután megverte Blücher hadosztályait s most gyorsan Schwartzenberg ellen fordult. Hiába volt minden kísérlete, minden ideiglenes sikere: végzetét ki nem kerülhette. Blücher serege megerősödve Bülow hadtestével, márcz. 9-én Laonnál verte meg Napoleont, az osztrákok pedig arra tíz nappal utóbb az Aube melletti Arcisnál arattak fölötte diadalt, majd Marmont tábornagy hadtestét győzik le, úgy, hogy márcz. 30-án már Páris is a szövetségesek kezébe került, miután 21-én Simonyinak egy páratlan vakmerőségű vállalkozása után Lyont is elfoglalták. Napoleonnak nem maradt egyéb hátra, mint hogy fia javára lemondjon a trónról, a mit április 4-én Fontainebleauban meg is tett.

Mindezekről Simonyi alább közlendő, a Rhone-on való át-

[1] «Rühmenswerter Bravour» — Hirtenfeld jellemzése, nyilván hivatalos jelentésből véve át. Id. m. 742. l.

[2] Nagy Pál 152—156. Jókai 49—50. Hirtenfeld 742. Wurzbach 335. Thürheim id. m. 93—94. most is feltűnően hallgat Simonyiról.

usztatást és Lyon meglepetését Kállayval tudató levele is megemlékszik. Simonyi ugyanis ezredével Lipcse alól Fuldán és Frankfurton át szintén a francziák után sietett, elérve Mannheimot, a Rajna jobb partján vonult s Heidelberg, Karlsruhe, Rastadt, Freiburg és Basel érintésével decz. 21-én átkelt a Rajnán, majd Argau, Solothurn és Bern kantonokon át decz. 29-én Villarsnál átlépte a franczia határt.

Egész Troyesig nyomult az ezred, útközben kevés ellentállásra találva. Február 2-án érkeztek Troyes alá, hol maga Napoleon tartózkodott egész újonnan szervezett seregével; itt 6-án azt a parancsot kapták, hogy az ellenséget azonnal minden felől meg kell támadni. Simonyi a Hessen-Homburg huszárokkal, 1 pulk kozákkal, 3 zászlóalj gyalogsággal és 6 ágyúval gr. Hardegg I. altábornagy hadtestének előcsapatát vezényelte s Roches falunál a francziákra rontott, előörseiket visszaverte, többeket foglyul ejtett, de midőn látta, hogy segély nem jön számára, míg a franczia csapat megerősödve most már 2 lovas ezreddel, egy pár zászlóalj gyalogsággal és vagy tíz ágyúval jött ellene: lassú lépésben, teljes rendben visszavonta csapatait. A következő éjjel Napoleon elhagyta Troyest egész seregével. Este felé vette csak észre Simonyi, azonnal utána indult huszárjaival és kozákjaival a párisi úton, s visszaszorította a franczia utócsapatokat Lepine faluig, hol aztán tisztjeivel s házigazdájával, egy becsületes, víg kedvű öreg pappal késő éjjelig mulatott a Troyesből hozott vagy száz üveg champagnei mellett. 10-én tovább nyomultak s Sensen és Villeneuveön át 12-én Moretig, egy magas kőfallal körülvett kis városkáig értek, mely bízva néhány ágyújában, bezárta kapuit előttük s elutasító feleletet adott, midőn Simonyi felhívta a megadásra. Simonyi azonnal lövetni kezdte, a mire másnap az itt levő franczia csapatok Fontainebleauig húzódtak vissza. A következő nap még alig világosodott, Simonyi már utánuk indult ezredével és egy pulk kozákkal: «egyszerre csaknem kimondhatatlan bámulásban eredett, midőn egy nagy roppantott erdő közt egy szép kis városhoz érvén, a királyi lakóházát meglátta és valójában lehetett is rajta bámulni.» Fontainebleau volt, hol aztán a császári palota kertje mellett táborba szállt. «A palotának a kerítése vagy 10

öl magasságú, emberlábnyi vastagságú fáinul kipallérozott vas karókbul lévén; minden darabnak gombforma teteje nagyon megaranyozva és úgy szinte olyan magasságú zárak és széles kapuk voltak. A palota rézteteje az arany czifrázattul alig látszott, a legmesterségesebb munkákkal készült ablakok s ajtók pedig az egész épületet ékesítették; szóval, gyönyörűségesebbet ember nem is gondolhat.» Köröskörül 3—4 mérföldnyi erdő vette körül a palotát, szép, egyenes országútak szelték át, úgy, hogy egy óránvira is meg lehetett látni egy buteliát, «főkép ha tele van» — tette hozzá tréfásan Simonyi — s azzal végezte a császári vadászkastély leírását, «szóval, a mi csak az ember szemét gyönyörködtetheti, mindennemű vadakkal oly teljes, hogy paradicsomhoz lehetne hasonlítani.» [1]

Fontainebleauhoz való közeledésének híre hallatlan zavart idézett elő a francziáknál; késő éjjel lóhalálba küldtek 3 ezer lovast a palotába, a fogságban levő VII. Pius pápáért, kit Simonyi odaérkezte előtt, négy órával hamarabb hurczoltak el, s a mit hamarjában összecsomagolhattak az értékesebb holmik közül, szintén elvitték 40 híres arab ménlóval együtt. Midőn reggel megérkezett Simonyi, felnyittatta a palotát és szobáról-szobára járt; a pápa szobájában mindent szerte-szórva talált, még ágya is vetetlen maradt. A palota kormányzója a forradalom alatt tábornok, most Napoleon udvaroncza, egy ellenszenves külsejű és modorú ember, ki Simonyit és tisztikarát kalauzolta, nagyon is hidegen bánt velük, s éreztette, mennyire lenézi őket. Simonyit fölötte bosszantotta a kormányzó ezen magaviselete, s azért, midőn a fényes trónterembe értek és levett csákóval egy ideig csendesen szemlélték az aranynyal s ezüsttel gazdagon kivarrt vörös bársony bevonatú trónt, Simonyi idején valónak találta «ezen alkalmatosságot nem annyira használni, mint (inkább) ezen veres, ripacsos, kiálhatlan pofájú gubernátort jól megboszontani.» Fejére tette csákóját, a trónusba ült, s maga körül a gazdagon kivarrt bársonyszékekre ültette a jelen levő tiszteket; akkor elővette tarsolyábul rövid tajtékpipáját, rágyújtott, példáját követték többi tiszttársai is; majd azt kérdi a megrémült s

[1] Nagy P. id. m. 159—160. l.

dühét magába fojtó kormányzótól: «szeretitek-e a császárnétokat?» «Igen is szeretjük — válaszolt a franczia, mert ő a leghatalmasabb császárnak a leánya, a ki nekünk most békét hoz.» Hát Napoleon császárt szeretitek-e?» folytatja Simonyi. A franczia egy pillanatra zavarba jön, aztán vállvonítva, kitérőleg feleli: «Mink óhajtjuk a békét.» «Akkor nem szeretitek Napoleont — viszonzá Simonyi, — mert Napoleon nem szereti a békét.» A kormányzó mélyen meghajtva magát a trón előtt, erre azt mondja: «a franczia azt szeret, a mit kell; azt beszél, a mit muszáj; azt gondol, a mit akar.» Simonyi ekkorra kiszítta pipáját, az aranybojtos trónhoz veri, s felállva, azt mondja a kormányzónak: «beszélj a mit én akarok, szeress és gondolj, a mit te akarsz».

Innen a császárné, Mária Lujza lakosztályába mentek. A hálószobában még akkor is fel volt vetve a császárné ágya, rajta finom selyem szőnyeggel, melyet megpillantva Simonyi, oda szól hadsegédének, hogy elhozhatná örök emlékezetül. De megelőzte a kormányzó, ki örömmel kapott az alkalmon, hogy majdan megvádolhatja a huszárokat a császári kastély kifosztásával s ő maga összehajtogatva átadja a szőnyeget. Simonyi azonban csak próbára akarta tenni a francziát, lelkiismeretesen vigyáz-e ura jószágára, s büszkén, e szavakkal utasítja vissza: «A magyarnál nemzeti érzés az, hogy mindenkor és mindenütt tisztelettel s hűséggel viseltetik királya vére iránt, mivel pedig Ferencz császár magyar királyi méltósága azt kívánja, hogy leánya ágyáról való szőnyeggel más bűnös ember ne takaródzék, azért — folytatja hadsegédéhez fordulva — tegye le az úr azt a felséges takarót; ha én megszorulok, köpönyegem is kisegít engem.»

Nem is vettek el semmit a fontainebleaui kincsek és ritkaságok közül; hidegvérrel nézték végig az arany csillárokat, gyertyatartókat, arany, ezüst asztalokat, székeket, drágakövekkel kirakott órákat és serlegeket. Csak a könyvtárból vitt el Simonyi néhány szükséges térképet, továbbá lefoglalt mintegy 120 darab válogatott vadászfegyvert, azontul a mi enni és innivalóra csak szükségük volt, abban sem katonái, sem tisztjei nem szűkölködtek, mert csak Napoleon pinczéjéből több mint 500 palaczk champagneit fogyasztottak el.

A palota megtekintése után száz tiszt számára rendezett fényes lakoma következett, hol a város mairejével a főbb polgárok szolgáltak föl.

Közben pedig a Fontainebleauban hemzsegő kémek értesítették Napoleont az ott történt dolgokról, ki azok fölötti boszúságában azt a rendeletet adta ki, hogy egy embernek sem szabad onnan haza jutni, hadd tudják meg, mi az: egy franczia császár palotájába bemenni?

Február 17-én estefelé azt a hírt kapta Simonyi, hogy egy 12 ezer emberből álló hadoszlop közeledik Melun felől, mely a fontainebleaui erdőben levő előörsöket egész a városig szorította vissza. Az ágyúkat és podgyászos szekereket tehát előre küldte Moretba; ő maga pedig, bár csipős, hideg szél fújt, egész éjjel a palota ablakára kikönyökölve várta az új híreket s katonái teljes rendben, fegyverben álltak fölkantározott lovaik mellett. 18-án aztán hajnalfelé sebes vágtatva jön egy huszár s jelenti, hogy a meluni úton nagy erővel jön az ellenség.

A francziák úgy akarták meglepni Simonyit, hogy egyetlen egy embere sem szabadulhasson, de midőn látták, hogy nem sikerül, a Szajna felől igyekeztek a városba jutni. Bolsano huszárkapitány azonban többször visszaverte a városfalakhoz közeledő ellenséges előcsapatot, Hass alezredes is egy zászlóalj Esterházy-gyaloggal keményen szembeszállt a várost megkerülni akaró francziákkal. Mind a mellett látta Simonyi, hogy sokáig ellent nem állhat a túlnyomó nagy erőnek, szakaszokra osztva tehát embereit, megkezdte a városon keresztül a visszavonulást Moret felé. De most már a városi polgárság is lövöldözni kezdett embereire az ablakokból, egy zászlóalj franczia pedig a császári kastélyba lopódzott, hogy még nagyobb legyen a veszedelem, azt is hírül hozták, hogy a Moret felé vivő országútat egy mérföldnyire elállta a franczia sereg.

De Simonyi ezekre sem veszti el bátorságát. Három század lovasságot a «Rendez vous» nevű piramisoknál levő ellenségre küld oly meghagyással, hogy egy része leszállva a lóról, bontsa meg a francziák sorait s akkor a lovasok verjék őket széjjel. Ő maga pedig szintén leszállva lováról, három század Eszterházy-bakával a császári kastélyt rohanta meg, s midőn a francziák

a «ripacsos» kormányzó által vezetve kirontottak, visszaverte őket s ez alkalommal a kormányzó is elesett. A 3 század baka aztán oly vitézül s állhatatosan tartotta magát Dallos kapitány alatt, hogy a többi csapatnak ideje maradt, s békén vonulhatott végig a városon, kiket aztán a gyalogság is követett Moret felé, hová szerencsésen meg is érkezett, miután Simonyi szétugrasztotta az országútat elálló francziákat.[1]

De még nem ért véget aznap a viaskodás.

A Simonyit hajszoló franczia seregnek még egy más rendeltése is volt, nevezetesen az, hogy a moreti hidon átkelvén a Loing folyón, a Montreaux városban kevés néppel állomásozó württembergi trónörökös háta mögé kerüljön s azt két tűz közé szorítsa. Szembe jött ugyanis Napoleon 45 ezer emberrel, ki ezen útjában már «Blücher burkus feldmarschalt hozzátartozott seregével együtt derekasint megpocsékolta». Simonyi látta, hogy ha átmegy a Loingon s Moreton átereszti az ellenséget: elkerülhetetlen a württembergi trónörökös fogságba esése. Elhatározta tehát, hogy minden erejével védni fogja a moreti hidat! Eső módra hullt az ágyúgolyó, mind több és több ellenséges csapat támadott, úgy hogy a gyalogság ingadozni kezdett s háromszor is elhagyták a hidat, de Simonyi, ki két bátrabb századdal maga is gyalog harczolt, «noha mellette légy gyanánt hullana népe», nem tágított s úgy feltüzelte embereit, hogy azok ismét sorakoztak körüle; végre egy közeli malombul vagy 80 zsák buzát és lisztet hozatva, sánczot rakatott a hidon s megfeszített erővel és sok áldozat árán sikerült egész estig megtartani helyét.

«Simonyi ezredes elhagyta Fontainebleaut s viaskodva

[1] A fontainebleaui dolgokat részletesen elmondja Nagy P. id. m. 159 s köv. ll. és Jókai M. 53—60. l. Röviden említi a febr. 17-ki heves ütközetet Hirtenfeld id. m. 742. l. gr. Thürheim II. k. 95. és Wurzbach 335. l. Bizonyítványt adnak róla gr. Hardegg altbn. Bécs, 1814 aug. 12 és tisztttársai, Gröbner Pál, Dőry és Atzél huszárszázadosok, Renouard főhadnagy és gr. Hadik J. (Az eredeti bizonyítványok a M. N. Múzeumban.) A császári trónba való ülését és Mária Lujza szőnyegének visszaútasítását megírta valaki a «Wiener Soldaten-Zeitschrift» 1865. évi 101. számában «Der Kamerad» cz. a.

Moret felé húzódott vissza s aztán az ezred részt vett ezen fontos állomás védelmében» ennyit mond az egész küzdelemről Hirtenfed és Thürheim.[1] Simonyi azonban úgy ítélte meg, hogy soha nem forgott ilyen végső veszedelemben, midőn ezer meg ezer golyó fütyült el a feje mellett; de bár «veszedelmesebb pillanatban fontosabb szolgálatot még nem tett, nem is tehetett volna, mégis épen ezen ritka példájú önnön áldozatjáért soha senki még csak nem is beszéllett talán róla», még kevésbbé ismerte el «példás tettét».[2]

Alig esteledett be, éhesen, szomjan, fáradtan elhagyta a mindkét részről holtakkal borított helyet s félreeső rossz utakon visszavonult. Éjfél felé egy Stagnan nevű előzőleg kirabolt faluban szállt táborba, ő maga egy dült házba tért, hol hadsegéde nem talált egyéb enni valót, mint egy mécsben kevés zsirt s nehány tojást, melyből rántottát készített s azt fogyasztották el száraz kenyérrel jóizűen. Simonyinak eszébe jutott az előtte való napi fényes lakoma és sóhajtva mondta: bár csak az volna meg, a mit tegnap az inasok félredobáltak; de aztán megvigasztalta magát azzal, hogy ilyen a katonaélet.

A következő napok alatt, február 19—26. közt egész héten át Dijon felé vonult Simonyi. Február 26-án ért Dijonba Sens, La Chapele, Auxon, Tonner és Montbard városokon át, míg az Augerau tábornagy alatt levő ellenség Lyon felé húzódott. Márczius 2-án kezdték meg Augerau hadteste ellen az előnyomulást és Simonyit küldték utána a Hessen-Homburg huszárokkal, egy pulk kozákkal és egy zászlóalj horvát gyalogsággal, hogy szemmel tartsa a francziák mozdulatait. Márczius 8-án Saint-Amourba, 9-én Bourg-en-Bresse városba ért Simonyi, melyet egy nappal előbb hagyott el Augerau. Itt kipihenték magukat Simonyi csapatai s ez alkalommal mondta Simonyi a házi asszonyának, egy igen szép fiatal úrnőnek ezeket az egyéniségére nézve nagyon jellemző szavakat, midőn az azt kérdezte tőle: Mit parancsol? «Én — mondja Simonyi — ilyen asszonynak

[1] Hirtenfeld id. m. 742. l. — (Gr. Thürheim): Die Reiter-Regimenter der k. k. öst. Armee. II. Die Huszaren. Wien. 1862. 95. l.

[2] Nagy P. id. m. 169. l.

sohasem szoktam parancsolni, sőt mivel ellenségnek tart, kérni sem merek, sem kérni nem fogok.» Simonyi kemény fegyelmet tartott katonái közt, mindamellett megtörtént, hogy tilalma ellenére is némelyek, különösen a kozákok, egypár boltot kiraboltak és nem elégedve meg az önkényt nyujtott gyönyörökkel, erőszakot követtek el hajadonokon.

Simonyi példásan megbüntette a tilalom ellen vétőket, de azért nem tudta helyreállitani a bizalmat s megtörtént, hogy az a tiszt, kinek a feladata volt a borról való gondoskodás, egy helyen semmiféle parancsszóra ki nem nyitott s végre is lakatossal feltárt pinczében hordók helyett 30 szebbnél szebb fiatal lánykát talált, kiket a tehetősb francziák zártak ide, hogy megőrizzék őket. A tiszt azonnal jelentést tett Simonyinak, ki aztán viszakisértette a leánykákat szüleikhöz.

Másnap Simonyi vagy 50 tiszttel épen ebédhez ült, midőn jelentik, hogy egy ellenséges sereg közeledik a lyoni úton, mely vissza felé kezdte tolni az előörsöket. Simonyi lóra kapott, segédtisztjei közül egyedül kozákja követvén s nehány ágyulövés után visszanyargalt a városba, honnan egy órányira visszavonult. Maga megvallja, hogy ez alkalommal hibázott s Bourg megszállásakor elmulasztotta a vidék megvizsgálását. Így történt aztán, hogy midőn katonáinak egyik részét az egyik, másikat a másik kapun vonta ki, a két kapu közt levő posvány kétfelé szakitotta csapatait s azok összeszedése egy fölötte nyugtalanító éjszakájába került.

Bianchi altábornagy hadteste azonban a Lyonbul előtörő Augeraut megverte, mire ez a Bourgban elhelyezett négyezer embert is visszavonván, ismét Lyonba húzódott s ott keményen elsánczolta magát.

Márczius 13-án megint elkezdődött az előnyomulás, Simonyi újra benyomult Bourgba, 17-én pedig a Lyonhoz már csak három mérföldre levő Meximieur városban csatlakozott gr. Hardegg altábornagy seregéhez, midőn négy ujonnan szervezett velit-escadronnal, t. i. a háború tartamára a vármegyéktől fölállitott segédcsapatokkal, nevezetesen a bihar- és temesmegyei hadosztályokkal növekedett Simonyi serege.

Gr. Hardegg nagyon szerette volna, ha valamely lovas csa-

pat kelne át a Rhone folyón s nyugtalanítaná az ellenséget. De az épen akkor zajló, széles és sebes folyású Rhone-on harmadnapon is hasztalanul kisérlették meg a kozákok az átmenetelt.

Végre is Simonyi vállalkozott rá s márczius 20-án estefelé három század huszárral és két pulk kozákkal Miribelnél kimondhatlan vesződség közt sikerült átkelnie a jeges áron, mely több embert lovastul együtt elragadott, sokat pedig félhalva huzgáltak ki belőle.[1]

Simonyi nem egészen két hónappal később Bourbonbul Kállay Miklós szabolcsmegyei alispánhoz intézett, néh. b. Simonyi Lajos már föntebb említett 1870-ki ajándékából a M. N. Múzeum régiségtára birtokában levő és a fegyvertári 27-ik szekrényben kiállított levelében ekkép írja le ezt a vakmerő vállalkozást:

«Bourbon, 11-ik May 1814.

«Méltóságos Ur!

«Ideje már egyszer, hogy írok? de én örülök annak legjobban, hogy ehez az alkalmatossághoz jutottam, mert már három holnapja, hogy az nagy armadiátúl Lyon városának meg védésére el váltunk és úgy az feld posta, mely csak az fő quartélyon vagyon, el léven távozva tűllünk, valamint örömest hirt vettem volna, úgy nehezen esett, hogy nem irhattam, tegnap előt vettem egy transportot vagy 40 darabbúl álló, ki Párison keresztül jött ide, és mely között egy az Méltóságos Urtul csak nem legjobban meg örvendez(tet)ett, de mostanában, nem csak hogy gyakran ehez szerentsém lészen, de reménylem, hogy még az feleletet magam haza viszem, és Méltóságos Urnak olyan egy jó nagy napot mondok, hogy még az szomszédban is ki hallik. Az Háborunak tehát vége vagyon, mink bizony Bonapartét jobban megvertük, mint gondoltuk — — noha nekie olyan Planuma volt hogy midőn már egy kevesset az verekedés nagyon ballanczérozott, és bizonyos, hogy az egész armadiának az hátra való huzássa már meg volt rendelve, annál inkáb is,

[1] Az áldozatok számában eltérnek az adatok. Simonyi csak három embert említ levelében, Hirtenfeld id. m. 742. l. Thürheim id. m. 96. l. 13-ra, Nagy Pál id. m. 177. l. 17-re teszi.

hogy Bonaparte, vagy 3 corpust egy más után nagyon meg declinált, mely között Blüchert legjobban találta, hogy és az egész armadiájával Párist elhagyván, az Rajnáig, hol az egéz linia erös várakbúl áll, az mi hátunk megé által dolgozni fogja magát, ahol nekie municziója, ágyuja, fegyverei, és minden Háborura való eszközök in abudans volta, és így egyik várbul az másikában, az Rajnán ide, oda által csak úgy csalógatni fog, hol addig az egész országa ujra fel indulhat, minek utána nékünk azt oda kelletett volna hagyni, és igy az háboru még 10 Esztendeig is el huzódott volna, mely alkalmatosságban az egész allirtek el romlottak volna, ahol eő mindég erőssebb lett volna, de Svartzenbergnek egy reszolutus plánuma gántsot vetett az egész dologban, mivel Bonaparténak egészen utat adott, úgy hogy mindenik egy másnak az háta megett volt, Bonaparténak még az népe nem volt együt, és Svartzenberg rajta esett egész erővel Marmont Corpusán, egészen széjel verte és vagy 10 ágyut elvett, másik Corpuson is Svartzenberg azonnal rajta ment, és azt is meg verte, így Bonaparte öszve nem szedhette magát hirtelen.

«Fontain Bleuben helyheztette magát, de már az frantziák jobbnyira megréműlve levének, hogy ezen két verekedést el veszteték és utána, mindgyárt az mienk Párisban ment, az Mársalok el hadták Bonapartét és ugy eőtet az egész szerentse és Betsület.

«Lyonnak hogy nekie mentünk, a hova Marchal Augereau fészkelte magát az új öszve álított armadiájával, melyet az mi nagy armadiánk háta megett vagy 60 melyföldnyire, már sok előmenetellel hamarjában vagy 40 ezerre hozott, és melylyel indulóban volt, az bé zárt várokat az Rajnánál ki szabadittani, és nekünk nem keves nyughatatlanságot szerzett, de itten csupán az Reserva armadiánk, melynél az Velitek is voltak a hova mink is egy nehány regimentek (én Fontaine Bleubül) sietve visza mentek és ugy az egéz Süd armadia formálzott, mely 70. Ezerre ment, Lyonban csak az Város népe 30 Ezer fegyverben volt, de látták hogy az mi nepünk sok ezek csendesen maradtak; én 300 emberrel az Regiment bül és 200 kozákkal az Rhon vizin által usztattam és az egész

franczia armadiának az háta megé jöttem, mely olyan zenebonát csinál Lyonban, hogy Cardinális Flesch gyalog el szaladt, es az frantzia mindgyárt reterálni kezdett, sok fegyvert, 40 szekeret, 2 ágyut visza hátra hagyott etc. melyért én Leopold Commandeur keresztett kaptam, és csak 3 embert vesztettem el Lovastul az vizben, noha olyan széles van az viz, mint Tokajnál az Tisza, de nagyon sebes, még az mi armadiánk is bámult bene.

(Későbbi irással.)

«Már minden készületeket meg tettem, hogy az napokban Párisban megyek, de nem hiszem, hogy legyen valami belőle, mert éppen veszem az parantso(la)tott Charolles-ben menni és két Brigádát által venni, mivel egy generális sintsen ottan. Az visza indulásunkat is minden órán várjuk, valamint is már egy nehány regimentek az országunkban marcheroznak.

Fraunberger mégint le ment az Cadetel, hogy egy Divisiot fel állitsony, ugyan sajnálom hogy Nyiregyházán nintsen már az Reservánk, az Méltoságos Urnak két puskát küldöttem le az Reservához, nem tudom hogy meg kapta é? Fraunbergernek mindig mondottam, hogy magokat szerezzen Mságos Urnak, mivel én nem esmérem, talán el fogja azt is küldeni Báthbúl.

«Mind köszöntöm, aki róllam emlekezik, de ugy tudom, hogy senki sem mint én vagyok igaz szivembül

az Méltoságos urnak

igaz s alászatos szolgája

B. Simonyi obester.»

A mit a levélben nem írt meg Simonyi, azt Nagy Pál mondja el.

Keserves éjszakát töltöttek a posványos mezőn a nagy hidegben, tetőtül talpig átázott, facsaró vizes ruhában; fa szüke miatt tüzet sem tudtak gyujtani, a mely mellett kissé megmelegíthették volna elgémberedett tagjaikat s megszárithatták volna ruhájukat.

Simonyi mindjárt az átkelés után száz válogatott emberből álló csapatot küldött ki, hogy mindenfelé terjeszszék a

Simonyi levele Lyon bevételéről.

szövetséges seregek átkelésének hírét s ácsokat, fát, gerendát rendeljenek, hogy reggelig hidat verhessenek.

Elképzelhetetlen, mily rémületet keltett ez a hír. Augerau annyira lehetetlennek tartotta, hogy sikerülhetne az átkelés, hogy még őröket sem állított a vízparton. Most azonban nyakrafőre kivonta seregét Lyonbul, úgy hogy nem maradt ott több négyezer embernél.

Simonyi nagy nyugtalanságban töltötte az egész éjjelt a bizonytalanság miatt s izgatottan föl s alá sétálgatva a folyó partján virradt meg. De midőn világosodni kezdett, a sötétséggel nyugtalansága is elmult. Nem kellett egy helyben vesztegelni s jó messze egymástól szakaszokra osztva katonáit, megindult Lyon felé, élükön ő maga egy század huszárral és száz kozákkal. Egy óra mulva minden ellentállás nélkül végigvonult Lyon külvárosa, Fauburg de la Guillotiere hosszú, keskeny utczáin, hol minden tíz lépésre egy-egy huszárt állított fel őrnek s már a külvárost Lyontul elválasztó Rhone kőhidján készült átmenni, midőn az előőrsnek hat huszárral előre küldött káplár vágtatva jön vissza és jelenti, hogy az egész franczia hadoszlop a város piaczán áll. Simonyi kiadja előcsapatának a rendeletet a tüzelésre, mire nagy számú ellenséges lovas csapat indult ellene.

Simonyi a külváros szűk utczáiba csalta őket azzal a szándékkal, hogy onnan ki nem ereszti s egyik századot a másik után ugratta nekik. Hasztalan igyekeztek kitörni, végre is kénytelenek voltak podgyászos szekereik fölégetése után a viennei országútra vonulni vissza. De Simonyi utánnuk rohan s oly hevesen támadja meg őket, hogy megfutnak s körülbelöl 300 ember sok tiszttel együtt fogságba esett. Most azután Lyon városának indult, de a piaczon fegyverben álló 20 ezer nemzetőr még őt is megdöbbentette, vissza emlékezve arra, milyen makacs ellentállást tudtak tanusítani a lyoniak a forradalom alatt. Rögtön hírt adott tehát veszedelmes helyzetéről a hadsereg parancsnokának, Hessen-Homburg herczegnek s a város kapujánál várta be, míg délfelé megérkezett a herczeg s bevezette seregét Lyonba. A herczeg azonnal tudatta Lyon bevételét Simonyi vakmerő vállalkozásával együtt a Dijonban tartózkodó Ferencz császár-királylyal, ki aztán fényes követséggel rögtön megküldte

Simonyinak a Lipót rend keresztjét, 1815 január 24-én pedig Vilmos hesseni választó fejedelmtől a «Pour la vertu militaire» s a porosz királytól a «Pour le Merite»-rendjelet kapta.[1]

Egymás után foglalta el ezek után gr. Hardegg hadteste a franczia városokat, midőn Simonyi azt a rendeletet kapta, hogy ezredével s két ezred kozákkal 15-én a Clermontbul Párisba vivő országúton legyen. Simonyi már 13-án megérkezett s így sikerült előörseinek másnap egy franczia futárt elfogniok, ki Berthier tábornagytól levelet vitt Augeraunak. A levélből megtudta Simonyi, hogy a szövetségesek már benyomultak Párisba, Napoleon pedig Fontainebleauban van. Azonnal közölte a levelet gr. Hardeggel, ki már nyugtalankodott, mert sem a főseregről, sem Páris felől nem jött hozzá hir.

Simonyi most sietett megszállni a nevezetesebb városokat, hidakat és utakat, hogy megelőzze ebben Augeraut a fegyverszünet beálltáig. Csakhamar aztán megérkezett a rendelet, hogy mindkét fél azon helyen maradjon, hol a rendelet vételekor állt.

A béke megkötése után április 25-én Marcignyba és környékére vonult az ezred. Ez alkalommal történt, hogy La Palise város ugyanazon vendéglőjébe szállt a késő este érkező Augerau, melyet előzőleg már Simonyi foglalt le. Mivel nem volt más szoba, a franczia tábornagy a Simonyi inasától átengedett szobácskában hált. Simonyi csak reggel értesült a dologrul s röstelte, hogy miatta nem jutott jobb hely Augeraunak, s azért teljes diszbe öltözve várta őt a kocsinál, melyen tovább akart utazni a tábornagy s midőn kocsira akart ülni, Simonyi ott «ezen főgenerálist minden alázatossággal megkövette». Augerau Simonyi neve után kérdezősködött s midőn megtudta, eszébe jutottak a lyoni események és «igaz vitézi barátsággal», erős kézszorítással vált el Simonyitól.

Május 2-án Bourbon Lancyba ért az ezred s itt maradt egy ideig. Ezt az időt használva föl Simonyi, hogy az eddig történtekről értesítse a föntebb közölt levélben Kállay Miklóst.

Május 27-én megkezdte az ezred a viszavonulást; június

[1] Nagy P. 177—181. Jókai 65. és köv. Hirtenfeld 742. l. gr. Thürheim 96. Wurzbach. 335—336. l.

7-én Basel és Hünningen közt átlépve a Rajnát, aztán Würtembergen és Bajorországon át július 12-én elérte Csehország határát, innen Simonyi előre sietett Prágába, hová nemsokára az ezred is megérkezett, melyet gr. Colowrath táborszernagy sok törzstiszttel és a város közönségével fogadott; majd átvonulva Morvaországon és Szilézián, október 6-án megérkezett új állomáshelyére, a Keleti Galicziában fekvő Rohatynba, egy «merő zsidóságbul állott czudar helyre, hol hetenként is ritkaság volt becsületes embert látni».

Alig érkeztek meg, már Simonyi Bécsbe utazott s hadi érdemeiért a Bánságban fekvő Germán helységet kérte adományba, melyet herczeg Schwartzenberg fővezér ajánlatára Ferencz császár kilátásba is helyezett, de előbb a királyi kamara véleményét akarta bevárni. Simonyi hat hetet töltött Bécsben, de a nélkül utazott vissza Rohatynba, hogy kérelmét elintézték volna s nehány hónap mulva a háború is megújulván, egyelőre elmaradt az adományozás. Egész 1819-ig kellett várnia, míg végre megkapta az aradmegyei Vadászt és Bél-Zerindet, hol 1814 október havában járt először.[1]

Azt a három hónapot, a mit Rohatynban töltött Simonyi, arra fordította, hogy pótolja a háború alatt ezredében történt hiányokat, különösen pedig az ezrednél szolgált négy század bihari és temesmegyei velitet hozta rendbe, úgy hogy ezt is igazi katonai lábra állította. 1815 márcz. 26-án ennek örömére fényes ebédre hívta meg az egész tisztikart s éppen ekkor jön az a hír, hogy Napóleon megszökött Elba szigetéről s bevonult Párisba. A hírnek nagyon megörültek a huszárok. Másnap már a parancsot is megkapták, hogy április 2-án haladék nélkül induljanak.

84 napi szünetnélküli utazás után 1815 jún. 25-én Basel alá értek s mivel már 26-án megkezdődött az ellenségeskedés Hünningen vára körül, az ezredet azonnal b. Scheither tábornok dandárába rendelték.

Kissebb összeütközések voltak Belfort s Montbeliardnál,

[1] Márki Sándor: Arad vármegye és Arad sz. k. város története. II. rész. Arad. 1895. 511. l.

többnyire fölfegyverkezett parasztokból álló nemzetőrökkel. Montbeliardot tíz század lovassal, két zászlóalj gyaloggal s hat ágyúval támadta meg Simonyi; rövid ellentállás után, miután a gyors támadás zavarba hozta a franczia csapatokat, a város feladta magát; a mint beszélték, azt hitték, hogy az egész nagy ármádia áll kapuik alatt «ama nagy hírű Simonyi vezérlete alatt.»[1]

Így vonultak előre Dijonig. Csakhamar megérkezett a waterlooi ütközet híre; az egyesült fejedelmek bevonultak Párisba s most végre Simonyinak is alkalma nyilt meglátnia a hires várost, hová futárnak küldték Dijonbul. Nehány napig mulatott Párisban, de egyuttal arra is felhasználta ezt az alkalmat, hogy megjelent Ferencz császár előtt s hivatkozva ezredének a háború tartama alatt több ízben tanusított érdemeire, arra kérte most már harmadízben az uralkodót, hogy az ezredet Lengyelországból, hol 30 évet töltött, valami jobb helyre tegye át. Ezúttal nem hiába kérelmezett. Ferencz Bécset jelölte ki a leendő új állomáshelynek.

Simonyi nagy örömmel, szinte repülve utazott vissza Dijonba. Innen aug. 10-én Marcignyba vonult s ott volt szept. 24-éig.

Ez alatt a másfél hónap alatt Marcigny volt Simonyi székhelye, kinek kormányzása alá 3 departement volt rendelve s huszárezredén kívül, mely 12 századból állt, még 4 zászlóalj gyalogságot is kapott 6 ágyúval. Magát a várost egy század huszár és egy zászlóalj gyalogos szállta meg.

Simonyi kemény rendeleteket adott ki mindenféle mozgalom elfojtására. Mindamellett már harmadnap azzal a hírrel lepte meg a város maireje, ki előbb őrnagy volt Napóleon gárdájában, hogy lázadás van készülőben, ő semmiért jót nem állhat. Simonyi megveregetve a maire vállait, csak annyit mondott: «hagyja őket, hadd pezsegjen lázongó vérük». A maire további kérdésére aztán azt is tudatta vele Simonyi, mit fog ő cselekedni. «Katonáimat azonnal fegyverbe szólítom; a kik az

[1] Nagy Pál id. m. 198. l. L. még b. Scheither tábornok 1815 júl. 5. Montbeillardban kiadott bizonyítványát. (Eredetije a M. N. Múzeum könyvtárában.)

utczán mutogatják magukat, azokat irgalom nélkül össze vagdaltatom, a várost pedig 24 oldalról felgyújtatom». Elhalványodva távozott a maire, Simonyi pedig a környékről még egy század huszárt s egy zászlóalj horvát bakát rendelt a városba, éjjelre minden utczában, a kapuk elé és a piaczon erős őrséget állított, ezenfölül huszárok és bakák czirkáltak mindenfelé s tiltva volt, hogy bárki is mutassa magát 9 óra után az utczákon, még háza előtt sem jelenhetett meg, sőt az ablakon sem volt szabad kinézni s 9 órakor minden világot el kellett oltani. A ki pedig vét e parancs ellen, azt azonnal összekaszabolják s házát porrá égetik.

A kemény rendelet megtette a hatását.

Csak akkor engedett szigoruságából Simonyi, midőn pár nap mulva 12 szép asszonybul álló küldöttség kereste föl s kemény rendeleteinek enyhítésére kérte. A rettenthetetlen hős, ki nem ismert félelmet és akadályt a csatatéren, soha sem tudott a nőknek ellentállni. Azokkal szemben elvesztette bátorságát és akaratát. Nagyon jellemző példa erre nézve azon szép marquisnéval való története, ki egyik tagja volt e küldöttségnek s nagyhamar lángra lobbantotta — ki tudja hanyadszor — a női bájak iránt nagyon fogékony ezredest. Ő maga mondta el nagyváradi barátainak, hogy másfél hónapi epekedés és széptevés után csak elutazása előtti nap tudta meg «az egyetlen hívség angyalától» a szép marquisnétól, hogy az is vonzódik hozzá. Így aztán — tette hozzá a saját maga élhetetlenségének kigúnyolásával — igaz lehet az a katonai példabeszéd, melyet egy curasírról mondanak: tizenkét esztendeig volt egy háznál kvártélyban s midőn onnan elutazott, azt mondta: csak még egy nap lehettem volna ott, elértem volna czélomat.

Simonyi ezen gyöngéjét hamar kiismerték a marcignyi szépek. Nem is volt tőlük nyugta, úgy hogy utóbb már fontosabb esetekben szállása lépcsője és ajtaja elé őrt rendelt, hogy ne ereszszék be a hol ezt, hol azt kérelmező hölgyeket. Csakhogy a nőkön nem lehet kifogni. Egy ilyen alkalommal hátul a létrán mászták föl az emeletre; Simonyi mégsem szabadulhatott tőlük.[1]

[1] Az egyes eseteket l. Jókainál 70—88. l.

Hasznát is vették a marcignyak a nők ezen közbenjárásának. «Csakhamar Simonyit népével együtt nem ellenségnek, de valóságos emberszerető s tisztelő barátjoknak lenni ismerték.» Viszont ő is annyira megnyerte becsülésüket, hogy ámbár «a már egészen elfajzott franczia pőbel» senkinek sem szokott köszönni, ő előtte, ha az utczán mutatkozott, a helybeli uri rend nagy csodálkozására, levett kalappal mindenki felállt. Midőn pedig szept. 24-én búcsút vett Marcignytől, egy fényes küldöttség kísérte el jó darabig.

Október 25-én végleg elhagyták Francziaországot és Svájczon, Németországon át decz. 28-án Bécsbe érkeztek. Valóságos diadalmenet volt Bécsbe való bevonulásuk, hol aztán egész 1817 ápr. 16-ig udvari szolgálatot teljesítettek.[1]

Napóleon bukásával s a szövetséges seregek Francziaországból való kivonulásával Simonyi hadipályája is bevégződött.

Hadi, nem pedig katonai pályáját értem, mert hiszen még 13 évig volt parancsnoka a Hessen-Homburg huszároknak, halála pedig négy évvel később következett be.

De neki a csatatér volt az éltető eleme. Az késztette a negyedszázadnál tovább tartó háborús világban újabb, meg újabb hőstettekre, melyeket ép oly rettenthetlen bátorsággal, mint a legnagyobb kitartással, az eshetőségek eszélyes és okos számbavételével s a körülmények ügyes felhasználásával hajtott végre. Hadvezéri genie nem volt ugyan, de minden előfeltétel megvolt benne, hogy egy nagyszabású hadvezéri talentum mellett a franczia háborúk legelső alvezérei közé emelkedjék, mert meg tudta érteni, vagy legalább sejteni a fővezér intézkedéseinek horderejét és szellemét, tudott ahhoz alkalmazkodni s a nagy körvonalak részleteit a saját találékonyságával kiegészíteni s a mit sohasem szabad szem elől téveszteni, embereit a fanatizmusig lelkesíteni.

Mert kíméletlen szigorúsága mellett is ragaszkodtak hozzá katonái, a mit csakis kivételt nem ismerő igazságossága magyaráz meg. Ép úgy kijárt az érdemért az elismerés és jutalom, mint a hibáért a büntetés s nem nézte, paraszt sorban

[1] A bécsi élményekről l. Nagy Pál 240—247. l. Jókai 91—97. l.

született-e, ki vétett a katonai rend ellen, vagy úri szülők elkényeztetett gyermeke: a büntetés nem maradt el.

De a vasfegyelemtartás még nem lett volna elég arra, hogy vakon menjenek utánna huszárjai, ha nem lett volna meg a velük való érzelmi közösség s a személyes példaadás; a rohamban ő volt az első, visszavonulásnál az utolsó s minden bajban kivette a maga részét, ezzel tudta végsőig feltüzelni katonáit, no meg azzal, hogy «tudott a nyelvükön beszélni«. Nem csak magyarul, hanem olyan nyelven, mely a legegyszerűbb katonájára sem tévesztette el hatását.

Nem csak a magyar huszár, de a lengyel uhlánus és a kozák is rajongott érte s követte őt a leglehetetlenebbnek látszó vállalatba is, melynél ő adta meg a példát embereinek.

Elméleti ismeretei azonban nagyon hiányosak voltak s ezt sem vitézségével, sem harczi sikereivel nem tudta elfelejtetni.

Hirtenfeld, ki nem fukarkodik a Simonyi hősiessége fölötti dicséret szavaival, midőn elmondja róla, hogy egyike volt a legkiválóbb és legbátrabb tiszteknek, a ki már altiszt korában is magára vonta a fölötte levők figyelmét sikerrel teljes rendkívüli merészségével és vitézségével, nem hallgatja el, hogy a háború folyamán a legszembetünőbb módon kiérdemelte ugyan a tiszti rangot, de nem volt valami intelligens katona. Wurzbach szerint igazi hősi, de tetőtül talpig excentrikus természet volt, mely az ő huszáros önhittségében magának isteni birói hatalmat tulajdonított.

Csak futtában megyünk át a további éveken.

1817 május 18-tól októberig Nagyváradon, aztán pedig egész 1823-ig Debreczenben tartózkodott ezredével. Nagyváradi lakásának képét Gyalokay Jenő tüzérszázados úr szívességéből a mult füzetben közöltük. Ezt a hat esztendőt arra használta fel, hogy megismerkedett a magyar közélettel, melyre folytonos külföldi tartózkodása alatt alig volt alkalma; érdeklődött a kulturális mozgalmak iránt, így pl. részt vett a váradi jogakadémia ifjuságának vizsgáin s összeszedte és úgy Bihar, mint Szabolcsmegyében hitelesíttette a nemességére vonatkozó okleveleket, köztük a szendrői Kovács Ferencz nagykállói esperes-plébános által 1817 jan. 17-én kiadott keresztlevelét, mely szerint

1777 febr. 18-án született s Rozgonyi Pál keresztelte meg. Ezt 1819 jan. 23-án Debreczenben hitelesítette Rhédey Ferencz biharmegyei alispán, május 24-én pedig Kállay Miklós szabolcsmegyei alispán. Már első czikkünkben említettük, Déri Gyula után, hogy itt valami tévedés történt, mert Simonyi körülbelől hat évvel idősebb volt. A nagykállói anyakönyv azonban csak növelte a zavart, mert e szerint egy pár év mulva (1775 decz. 20.) meghalt az a Simon József, a ki körülbelől egy idős volt Simonyival. Vende Ernő után most már a tévedés eredetére is rámutathatunk. Azt mondja ugyanis Szabolcsvármegye monografiájában a megye jelesebb szülöttei közt Simonyiról, hogy 1771 márcz. 18-án született, de nem Nagy-Kállón, hanem Tasson.[1]

Simonyi debreczeni tartózkodása alatt történt az aradmegyei Vadász és Bél Zaránd elnyerése, melyek birtokába 1820 márcz. 11-én iktatták be. 1822-ben pedig Szabolcsmegye tanuvallatást rendelt el Simonyinak a nemes Simon családból való származása felől s erről Pünkösd hava 13-ik és következő napjain tartott közgyűléséből bizonyitványt adatott ki, melyet 1822 szept. 21-én Biharmegye Várad-Olasziban tartott közgyűlésével is hitelesittetett, aztán németre fordíttatta s ezt is hitelesíttette 1823 jan. 12-én.[2]

1823-ban megint Galicziába, Tarnopolba helyezték át az ezredet. Simonyi, ki mint említettük, 1814—15. folyamán háromszor is folyamodott az uralkodóhoz, hogy az unalmas és a katonák erkölcsiségére nem valami kedvező lengyelországi állomás helyett alkalmasabb helyet jelöljön ki ezrede számára, aligha vette szívesen ezt a cserét Debreczen után. Mellőzésféle is juthatott eszébe s épen nem csodálkozhatunk, ha elkedvetlenedett. Magyarországban legalább részt vett a társadalmi életben, a kulturális mozgalmak iránt sem volt idegen: Galicziában ez is hiányzott. Tespedésre volt kényszerítve, a mibe csak a családi élet hozott némi változatosságot.

Mert félszázados agglegénykedés után megházasodott s már

[1] Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. dr. Borovszky Samu. Szabolcsvármegye, Budapest, 547. l.

[2] L. ezeket a M. N. Múzeum könyvtára levéltári csoportjában.

a Tarnopolba való áthelyezés második évében egy fiúval ajándékozta meg neje.

Ha eddig is kíméletlen szigorúsággal járt el a katonai rend ellen vétőkkel, még inkább fokozódott szigora az unalmas tarnopoli napok alatt.

Négy év mulva aztán olyas valami történt, a mi végzetes lett Simonyi katonai pályájára.

1828-ig volt ezredparancsnok, akkor fölváltotta Fackh József lovag, 1826 óta a Hessen-Homburgok 2-ik ezredese, Simonyit pedig számfölötti állományba helyezték s vizsgálatot indítottak ellene.

Mi volt az oka? ma sem lehet biztosan tudni.

Osztrák életírói nagyon burkoltan nyilatkoznak.

Hirtenfeld annyit mond a Mária Terézia-rend lovagjainak életrajzában, hogy a mily hősies dicsőséggel, a vitéz katona mintájaként ragyogott Simonyi az ellenség előtt, oly kevéssé tudta magát kellőkép beletalálni fontos állomásán a béke korszakába; így történt, hogy a viszonyok szükségessé tették 1832 április 23-án a legmagasabb szolgálatból való kilépését.

Valamivel többet sejtet Wurzbach. Tény az, írja, hogy a Terézia-rend lovagját, báró Simonyit, a 4-ik huszárezred parancsnokát, 1828-ban hivatalos hatalommal való visszaélés miatt fölmentették a parancsnokságtól s a katonai törvényszék vizsgálat alá vonta; a vizsgálat több éven át egész 1832-ig húzódott s akkor Simonyit rangjától való megfosztásra és várfogságra ítélték, de előbbi vitézségének s érdemjeleinek figyelembevételével kegyelemből a vizsgálati fogság beszámitásával egyszerűen elbocsátották.

Jókai még sokat megtudott Simonyi kortársaitól; azok pedig azt beszélték, hogy Tarnopolban főbe lövette valami nagyon előkelő embernek a fiát, ki mint hadapród szolgált Simonyi ezredében s bízva abban, hogy származása miatt kivételt tesz békében is szigorú hadi rendet tartó parancsnoka, nem érkezett vissza a szabadságról a határidőre, bár Simonyi becsületszavára megfogadta, hogy főbe löveti, ha időben vissza nem tér. Nyilván oka volt Simonyinak, hogy ilyen fogadást tegyen, ezzel akarván hatni a kötelességéről bizonyára már több izben megfeledkezett

fiatal emberre. De kárba veszett fenyegetése, ő pedig szavának állt.

A hogy vitás volt születésének ideje, úgy halálozási éve is sok ideig bizonytalan volt. Wurzbach szerint a harminczas évek vége felé halt meg. Aradmegye monographusa, Márki Sándor szerint pedig 1837-ben mint fogoly, az aradi várban végezte be életét. Déri Gyula az «Egyetértés» 1894-ik évi deczember 13-iki száma tárczájában az 1839 körüli időbe tette halálát, a Pallas Lexikona XIV. kötetében azonban már egész pontos dátumot ad: az 1832-ik esztendő augusztus 3-ik napját s ezt fogadja el Vende Ernő is Szabolcsmegye monographiájában. Így a csaták rettenthetlen hősét nem egészen negyedfél hónap mulva sírba vitte megaláztatásának szégyene.

Márki Sándor szerint eltemették a vadászi határban a legmagasabb kun halom alá, honnan utóbb a vadászi park sírboltjába fia vitette át. Az aradi várból Lovászy Antal, a későbbi kisjenei plébános kisérte a franczia háborúk legnagyobb hősét utolsó útjára.

Nejétől, hegelsfürsti Leiner Teréztől két gyermeke maradt, ú. m. Lajos (szül 1824, † 1894 decz. 12), 1848 óta országgyűlési képviselő, 1875—76-ban kereskedelmi miniszter, kinek azonban nejétől rothenfelsi gr. Königsegg Juliától nem maradtak gyermekei s így már a második ízen kihalt a vitézvári báró Simonyi-család; a másik gyermek volt Katalin, hauen-ebersteini Hertweck Mór tábornok neje.

Irodalom. Nagy Pál: *Vitézvári báró Simonyi József hg. Hessen-Homburg magyar lovas regement híres ezredes kapitányának példás élete leirása.* Pest, 1819. 8. r. XX+258 l. Simonyi aczélmetszetű arczképével. — Jókai Mór: *A legvitézebb huszár.* 15 képpel. Első kiadása. Pest, 1856. (Vasárnapi Könyvtár. I. 9.) 8. r. 111 lap. Én a 6-ik kiadást használtam. Budapest. 8. r. 15 képpel. 101. l. — Dr. J. Hirtenfeld: *Der Militär-Maria-Theresia-Orden und seine Mitglieder.* Nach authentischen Quellen bearbeitet. Wien, 1857. Nagy 8. r. 738—742. l. — C. Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 34. Theil. Wien, 1877. 8. r. 332—337. l. — Gr. Thürheim András: *Die Reiter-Regimenter der k. k. österreichischen Armee.* II. Band. Die Hussaren. Historische Skizzen, chronologisch geordnete Bruchstücke, Regimenterweise bearbeitet von einem ehemaligen Cavallerie-Offizier. Wien, 1862. 90—96., 106., 152. l. — Déri Gyula: *Egy fényes alak homályos története.* Báró Simonyi József óbesterről. (Egyetértés, 1894, decz. 13. 345. sz.)

és Pallas Nagy Lexikona. XIV. k. 1108—1109. l. — Röviden összefoglalja élettörténetét Márki Sándor, Arad vármegye monographiájában: *Arad vármegye és Arad sz. kir. város története.* II. rész. Arad, 1895. 8. r. 511., 711. l. — Úgyszintén Vende Ernő Szabolcs megyéjében: *Magyarország vármegyéi és városai.* Szerk. dr. Borovszky Samu. Szabolcs vármegye. Budapest. 547. l. — Inkább csak adomaszerű dolgokat mond el Vas Gereben: *Régi képek.* Jellemvonások nevezetesebb férfiaink életéből. Pest. 1856. I. k. 139—159. l. — L. még Marcziányi György: *Ein ungarischer Reiteroberst.* (A «Fremdenblatt» 1888. évf. 331., 332. és 333. számában.) — A fontainebleaui dolgokról írt valaki *Der Kamerad* cz. a. (Wiener Soldaten-Zeitschrift. 1865. évf. 101. szám.) — Megénekelte Gajdács Pál: *Simonyi József, a híres óbester.* Népies elbeszélés 12 énekben. Nagy Pál s Jókai Mór művei után. Gyoma, 1909. Nagy 8. r. 143 l. Garay Ákos rajzaival. — A ponyvairodalom is megemlékezett róla: *Vitézvári báró Simonyi József, óbester-generális élete, vagy A legvitézebb huszár.* 12 énekben, 12 képpel. Irta Tatár Péter. Bucsánszky Alajos kiadása. Pest. 8. r. Ujabb kiadás Budapest, 1878. 13 képpel. Rózsa Kálmánnál.

NAGY GÉZA.

Huszár 1765-ből.

AZ ERDÉLYI HÓDOLTSÁG ÉS VÉGVÁRAI.

(Harmadik közlemény.)

A hunyadi törököknek adószedésen kívül egyéb felhatalmazásuk nem lévén, a fejedelem januárius végén Szilvási Bálintot Váradra küldte,[1] a függő kérdésekre vonatkozó tárgyalások mielőbbi foganatosítása érdekében. A pasa a javasolt eszmétől nem is idegenkedett[2] s megbizottait a maga részéről haladéktalanul megnevezte, de egyúttal jelezte álláspontját is, úgy a területi elhelyezkedés, mint a hódoltsági megyék adózásának kérdésében. «Azt kglmetek jól tudja — írta febr. 10-én az erdélyi biztosoknak — hogy az mely falukat, városokat veg Várad várához beírtak, azokat kiket maga hatalmas császár számára irtanak, kiket passának, zamiaknak, spahiaknak, azok azért szolgálják hatalmas császárt.» A bizottság tehát azok behódolását és adózását — «kik közül Gyalu városa is fel vagyon írva», ne akadályozza s akkor «szent a békesség».[3] A Piri-féle defter alapján azonban nem jöhetett létre megegyezés, nemcsak azért, mert adatai ötletszerűek voltak, hanem azért is, mert végrehajtása esetén Erdély területének legnagyobb részét kiszolgáltatta volna a török túlhatalomnak. A febr. 14-én megkezdődő somlyai tanácskozás tehát a közös tárgyalási alap hiánya miatt már kezdetekor sem igérkezett eredményesnek. «Tovább való hódoltatást kivánnak — jelentették az erdélyi biztosok — mely dolog úgy látjuk, az mi dolgainkat annyira megakadályozza, hogy még csak discursusban is véllek az szükségesebb dolgokrul — alig hisz-

[1] Kapi György 1675 febr. 8-iki lev. U. o. V. 316. l.

[2] Szilvási febr. 6-iki levele a deputatusokhoz. Törökmagyarkori Államokmt. VII. 554. l.

[3] Törökmagyarkori Államokmt. VII. 555—57. ll.

szük — hogy ereszkedhessünk»; viszont valószinűnek látszott, hogy merev ellenszegülések könnyen felidézhet újabb bonyodalmakat.[1] A következő napokon tartott értekezletek folyamán valóban ki is tűnt, hogy a váradiak a hódoltató törekvéseket korlátozó kolozsvári egyezség érvényességének nyilt megtagadásával, voltaképen «Gyalunak és több eddig holdolatlan helynek megholdolását» sürgetik,[2] úgy hogy a deputatusok Paskó Kristófot febr. 17-én kénytelenek voltak Váradra küldeni azzal a megbizatással, hogy a pasával a kolozsvári egyezséget kizárólagos tárgyalási alapul elfogadtassa s a Piri-féle deftert lehetőleg mellőztesse.[3] Paskó követsége azonban sikertelen volt; a váradi pasa a defter szoros végrehajtását immár elodázhatatlan feladatának tekintette s ennek következtében Apaffi bíztosait a tárgyalások ideiglenes megszakitására utasitotta, a török követelések elbirálását magának, tanácsának és a legközelebbi országgyűlésnek tartván fenn.[4]

A tanácsosok a helyzet komolyságának tudatában a török követeléseket legalább részben teljesítendőnek vélték. Bethlen János pl. Biharmegyét teljesen átengedhetőnek tartotta, míg Középszolnok- és Krasznamegyét Somlyó kivételével, közös birtokokként kivánta tekintetni; sokkal bonyodalmasabbnak látta azonban a tulajdonképeni erdélyi megyék birtoklásának kérdését. «Ha az ember — úgymond — falunként akar alkudni vélek, ők az falukot amaz rossz teftel szerint számlálják, majd Beszterczéig mind oda esnek az faluk, azok között Dés, Gyalu is. Déssel együtt belekap az aknákban, azzal együtt odavész az portusnak minden jövedelme, mely nélkül az adó kitelését ne remélje senki.» Gyaluval viszont «fejedelmi lakóhely vész el, mely nélkül Erdélyt soha senki sem birhatja.» Bethlen szerint a törökökkel formálisan alkudniok kell s erre czélszerű lenne Bánffy Dénes készpénzhagyatékát felhasználni, sőt «esztendőn-

[1] 1675 febr. 15-ki jelentésök. Törökmagyarkori Államokmt. 317—19. ll.

[2] 1675 febr. 19-iki jelentésök. U. ott V. 319—20. ll.

[3] Febr. 17-iki utasítása. Szilágyi S.: Vértanúk etc. 488—89. ll.

[4] A deputatusok 1675 márcz. 3-ki jelentése. Törökmagyarkori Államokmt. V. 322—23. ll. V. ö. egyébként Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 6—7. ll.

ként való honorárium fizetése»-t is kilátásba helyezhetik, ha a váradiak a most javasolt területi elhelyezkedéshez hozzájárulnak.[1] Bethlen a tárgyalások sikertelensége esetén kész volna a désaknai sóbányák elsülyesztésére is, mert meggyőződése szerint «ugy az török sem kapna annyira rajta».[2] A májusi (25 — június 23.) gyulafehérvári országgyűlés azonban, melytől a váradi pasa külön követséggel sürgette az öt vármegye dézmáját, a követelést elutasította,[3] kijelentvén, hogy az erdélyiek a jó szomszédságot mindenkor készek fentartani, de csakis a kolozsvári egyezség alapján, melynek megváltoztatása semmivel sem indokolható. Természetes egyébiránt, hogy «ha egyiket fel akarják rúgni, másikat is csak hasonlóképen tartanák meg.»[4] Az országgyűlés egyidejűleg portai követeit is tájékoztatta a határkérdésben beállott újabb fordulatról, főleg arra hiván fel figyelmöket, hogy a mennyiben «az váradiak emberek, vagy levelek által» panaszt emelnének Erdély ellen, ők «minden utakonmódokon megelőzni» igyekezzenek, de újból megküldendő utasításukig közvetlen tárgyalásokat senkivel se kezdjenek.[5]

A váradiak azonban a porta beavatkozását egyelőre nem vették igénybe;[6] de midőn november folyamán megújitott követelésöket a rendek ismételten visszautasitották,[7] Apaffy ellen sürgősen panaszt emeltek, vádolván, hogy miatta «dézmájukat az holdoltságon fel nem szedhetik». A porta erre külön követtel figyelmeztette a fejedelmet, hogy «az végbeliekkel igazít-

[1] 1675 márczius 9-ről. Törökmagyarkori Államokmt. V. 326—27. ll.

[2] Márczius 19-ki véleményes javaslata. U. ott V. 328—29. ll.

[3] Belényesi István országgyűlési tudósítása. Erd. Orsz. Eml. XVI. 170—71. ll. és 15. l. Törökmagyarkori Államokmt. V. 337—38. ll.

[4] Minuta Daczó János kapitihához június végéről. Törökmagyarkori Államokmt. V. 340. l.

[5] Közölve június végéről. Törökmagyarkori Államokmt. V. 338—41. ll.

[6] V. ö. Daczó János kapitiha 1675 július 22. és 27-iki jelentéseivel. U. ott V. 349. és 351. ll. E jelentések szerint csupán egy váradi török emelt panaszt a portán a miatt, hogy a belsőszolnokmegyei Buzamező község behódolását földesura nem engedélyezi.

[7] Apaffi utasítása Daczónak 1675 decz. elejéről. Törökmagyarkori Államokmt. V. 361. l.

tassa . . . az dolgot,»[1] de minthogy Apaffy igazolni tudta, hogy jelenleg tulajdonképen csak a váradiak hatalmi túlkapásairól lehet szó, kik a kolozsvári egyezség ellenére Erdély területe jelentékeny részének behódoltatására törekesznek,[2] a lengyel háborúval elfoglalt porta helyet adott a fejedelem indokolt jelentésének, sőt igéretet tett arra nézve is, hogy a váradi pasát, ki egyébként «ennek előtte lévő hódoltságnak állapotját nem tudta,» utasítani fogja, hogy «illetlen dolgokat szüntessen».[3] A döntés Erdélyben megnyugvást keltett ugyan, mind a mellett a magyarországi bujdosók küzdelmével[4] kapcsolatosan, melyben Erdély tényleges szerepet követelt magának, védelmi intézkedések foganatosítása sem látszott feleslegesnek. Bethlen János szerint ugyanis «hogy ha a váradiakkal való dolog függőben fenmarad» s azzal egyidejűleg «a magyarországi dologhoz kelletik akármi formában nyúlni, oly tumultust csinálhat a váradi vitézeknek az hódoltság felől való kijövése, hogy az egész dolognak esze vész miatta».[5] Apaffi ezen eshetőség tekintetbe vétele alapján utasította is Teleki Mihály kővári és huszti kapitányt, hogy ha a váradiak Kővár, vagy Dés környékén hódoltatni akarnának, a somlyai és kolozsvári kapitányokkal egyöntetűen szervezze az ellenállást, «ha külömben nem lehet, fegyverrel is».[6]

Kisebb jelentőségű határsértésektől eltekintve[7] egyébként, a területi elhelyezkedés ettől fogva lényegileg változatlan maradt, bár a váradiak időnkint meg-megkisérelték Erdély joghatóságát

[1] Brankovics György jelentése 1676 január 19-ről. U. ott V. 364—65. és január 27-ről Erd. Orsz. Eml. XVI. 258. l. V. ö. Mehemed jenei pasa februáriusi levelével. Törökmagyarkori Államokmt. V. 367. l.

[2] 1676 febr. 26-ki levele a nagyvezérhez. Erd. Orsz. Eml. XVI. 260—62. ll.

[3] Brankovics 1676 ápr. 6-iki jelentése. Törökmagyarkori Államokmt. VII. 571. l.

[4] Angyal Dávid: Thököly Imre I. 130. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. XVI. 32. s köv. ll.

[5] Bethlen János votuma 1676 márcz. Erd. Orsz. Eml. XVI. 270. l.

[6] 1676 ápr. 28-ról. Erd. Orsz. Eml. XVI. 278. l.

[7] V. ö. Rhédey Ferencz kolozsvári főkapitány 1676 okt. 29. és nov. 2-ki jelentéseivel. Törökmagyarkori Államokmt. VII. 584—86. ll.

a hódolt részekben korlátozni,[1] sőt jogigényeik elismertetését készek voltak diplomácziai útra is terelni.[2] A Thököly Imrétől irányított mozgalmak,[3] nem sokkal utóbb a Béldi-féle forradalmi törekvések[4] előtérbe nyomulása azonban a most már politikai súlylyal alig biró határügyeket a napi rendről egyelőre leszorították. Igaz ugyan, hogy a fejedelem a megújuló hódoltató kisérletek kapcsán állandóan sürgette a határok kiigazítását és a kolozsvári egyezség betartasát,[5] de mindig a nélkül, hogy a «sanczoltatások és a sok kárban lévő egynéhány rendbeli adóztatások» török részről megszüntek volna.[6] A helyzet a rendszerré váló hatalmaskodások és erőszakoskodások természetes következményeként idővel annyira kiélesedett,

[1] Így 1677 elején azzal a követeléssel állottak elő, hogy «az biharvármegyeiek Erdélyhez semmit ne adózzanak.» (Apaffi utasítása 1677 febr. 2. Erd. Orsz. Eml. XVI. 357. l.) Ugyanazon év nyarán pedig Belsőszolnokmegyében hódoltattak. (Olasz Ferencz 1677 jún. 14-iki lev. Törökmagyarkori Államokmt. V. 125—26. ll. Azonfelül Dési Ferencz 1677 okt. 28-ki levele Buzamező behódoltatására. U. ott V. 464—65. ll.)

[2] Olasz Ferencz 1677 szept. 7-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. V. 446. l.

[3] Angyal Dávid: Thököly Imre I. 144. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. XVI. 52. s köv. ll.

[4] Deák Farkas: Uzoni Béldi Pál. 168. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. XVI. 60. s köv. ll. az irodalommal.

[5] «Az határ állapotját peniglen az mi nézi, mindenekfelett azon kell igyekezni, hogy Kolos-, Doboka- Belsőszolnokvármegyékből az mely rész holdol Váradhoz, az alól felszabadéttassék. Kraszna- és Középszolnokvármegyék holdolása jobb karban állíttassanak, azonkívül is ha mi részt Erdélyhez szakasztathatnának, ő kglmek abban munkálkodjanak. Utoljára az váradiaknak contractusok ellen rendkívül való saccoltások, naponként öregbedő hódoltatások, adójok felszedésének idején feles vitézeknek szegény embereken való élődések, hogy megorvosoltassék, . . . szorgalmatoskodjanak. Utóljára az váradiaknak contractusok ellen rendkívül való saccoltatások, naponként öregbedő hódoltatások, adójok felszedésének idején feles vitézeknek szegény embereken való élődések, hogy megorvosoltassék, . . . szorgalmatoskodjanak ő kglmek.» Apaffi utasítása a Béldi-féle mozgalom alkalmával 1678 febr. 28-ról. Törökmagyarkori államokmt. V. 509. l. A követek jelentése április 27-ről egyszerű másolatban gr. Bethlen Gábor keresdi levéltárában.

[6] L. pl. az erdélyi megyék postulatumait 1678 okt. 1-ről. Erd. Orsz. Eml. XVI. 574—75. ll.

hogy Apaffi a budai pasánál is kénytelen volt felszólalni, arra figyelmeztetvén őt s egyidejűleg a váradi pasát is, hogy bár Erdély a kolozsvári egyezséget mindenkor tiszteletben tartotta s annak érvényességét jövőben sem akarja kétségbevonni, de viszont a fejedelemség határait «efféle kóborlók ellen megoltalmazni» kötelességének ismeri, «s ha mi következik belőle . . . (a váradiak) magoknak tulajdonítsák».[1]

Apaffi fenyegetéseinek azonban senkisem tulajdonított különösebb jelentőséget; a porta az Erdély részéről alkalmilag megújuló panaszokról hivatalosan tudomást sem vett s így szükségét sem látta annak, hogy hódoltsági vezéreinek a területi elhelyezkedés kérdésében utasításokat adjon. De mikor a határsértések tervszerű megismétlődése az északnyugati részekben s a hódoltsággal érintkező keleti határvonalak mentén[2] a fejedelemséget a fegyveres önvédelemre valósággal reákényszerítette,[3] a porta azonnal teljes elégtételt követelt, mert külömben Apaffi «a hatalmas és győzhetetlen padisah ő felsége kegyelmére» nem számíthat.[4] A fejedelem kisérletet tett ugyan arra nézve, hogy a felelősséget magáról és katonáiról elhárítsa, mentegetőzéseinek azonban a porta nem adott hitelt, sőt követeit is fogságra ve-

[1] 1679 július 15-ről. Törökmagyarkori Államokmt. VI. 60—62. ll. A váradi pasának júl. 20. körül. U. ott VI. 63. l.

[2] «Az erdélyi birodalomban penig, hatalmas császár ős országában ottan-ottan incurrálnak és rabolnak, hasonlóképen Jenő és Karánsebes felől, az mint ennek előtte az határ mindkét részről állandóképen igazításban vétetett volt az fényes porta parancsolatjábul, az határdombokat bontogatják s beljebb hányják, keresik az veszekedést és okot szolgáltatnak reá.» Apaffi 1679 aug. 27-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. VI. 65—66. ll.

[3] «A fejadó behajtása végett Váradról kiküldött moszlim harczosok a szentjóbi vár és Ábrám nevű falu, valamint a Somló nevű khász és Csehi nevű timár falu közt eső két palánkból Horvát János nevű gonosz vezérük alatt reájuk rohant négy zászlóaljnyi átkozott rabló által megtámadtattak. És e véres verekedésben moszlim részrül huszonkét halott, a szentjóbi várőrség részéről pedig négy halott esett el.» A nagyvezér 1679 szept. 28-án kézbesített leveléből. U. ott VI. 70.

[4] A nagyvezér id. leveléből. U. ott VI. 71. l. A részletekre l. Mamuca della Torre 1679 szept. 27-ki jelentését. Erd. Orsz. Eml. XVII. 71—72. ll. és u. ott XVII. 5—6. ll.

tette, harmincz napi haladékot engedélyezvén a rendeknek megnyugtató elégtétel adásra.[1] Az 1680 január 12-iki segesvári országgyűlés tizenöt tagú delegácziót bízta a békés megegyezés módozatainak megállapítását,[2] mely végre akként döntött, hogy a fejedelem szedessen össze több, halálra itélt gonosztevőt, öltöztesse azokat katonaruhába s Váradon a pasa szemeláttára végeztesse ki.[3] A javaslatot utóbb valóban végrehajtották[4] s ezzel sikerült újból megnyugtatniok a portát;[5] de tagadhatatlan volt, hogy Erdély diplomácziája erkölcsileg ismét vereséget szenvedett, mely annál súlyosabbnak igérkezett, mert a fejedelemséget a hódoltságiak önkényének kiszolgáltatni látszott. E feltevést a következmények annyiban igazolták is, hogy a váradiak, kik az utóbbi évek alatt a behódolt megyéket «képtelenül való» adózásra szorították s e miatt a lakosságot sok helyt földönfutóvá tették,[6] 1680 nyarán egy állítólagos portai rendelet alapján a nyugati megyék hódolt községeitől a kolozsvári egyezség ellenére nem harácsot, hanem csakis dézmát szedtek; s jóllehet a portán efféle rendeletről mitsem tudtak,[7] a sérelmek orvoslásával még sem gondoltak s így Apaffi a területi elhelyezkedés kérdésében egyedül a váradiakkal való békés megegyezés megkisérlésére volt utalva. A pasa azonban alig volt hajlandó az erdélyiekkel határügyekben tárgyalni[8] s midőn végre szept. 30-án az erdélyi[9] és a török biztosok Somlyó várában ta-

[1] A portai követek jelentése 1679 decz. 10-ről. Erd. Orsz. Eml. XVII. 68—69. ll.

[2] Art. I. Erd. Orsz. Eml. XVII. 76—77. ll.

[3] V. ö. Apaffi 1680 febr. 19-ki rendeletével Teleki Mihálynak. Erd. Orsz. Eml. XVII. 83. l.

[4] Cserei Mihály hist. 113. l. Szilágyi S.: Az erdélyi hódoltság végvárai. Rajzok és tan. II. 169. l.

[5] V. ö. Erd. Orsz. Eml. XVII. 9—10. ll. részletesebben.

[6] Krasznamegye rendeinek 1680 febr. 5-ki felterjesztése. Törökmagyarkori Államokmt. VI. 80. és 82. ll.

[7] Keczeli András 1680 szeptemberi jelentése. Erd. Orsz. Eml. XVII. 118—19. ll. és u. ott XVII. 18. l.

[8] Apaffi 1680 szept. 21-ki levele. Törökmagyarkori Államokmt. VI. 99. ll.

[9] Utasításuk, melynek lényege az, hogy a legutóbbi, előttem tartalmilag ismeretlen, egyezség pontjai enyhíttessenek, 1680 szept. 19-ről. Erd. Orsz. Eml. XVII. 128—29. ll.

nácskozásaikat megkezdhették, megállapodni egyáltalában nem tudtak.[1]

A határ- és adószabályozás megállapításának bizonytalan időre való elhalasztásával a függő kérdések természetesen korántsem voltak elintézve. A helyzet annyira ki volt már élesedve, hogy Erdély és a hódoltság viszonyát valamilyen formában feltétlenül rendezni kellett, főleg mivel a váradiak követelődzései miatt[2] komolyabb következményű politikai bonyodalmak voltak keletkezőben. Apaffi azonban, tekintettel az I. Lipót ellen folytatott magyarországi küzdelemre, másfelől pedig az athname kieszközlését czélzó portai tárgyalásokra, kerülni óhajtott minden összeütközést s ezért a hódolt megyék közjogi helyzetét még áldozatok árán is hajlandó volt rendezni. Ennek a felfogásnak tulajdonítható, hogy az 1681 febr. 26-ki nagysinki országgyűlés az 1680 január 12-iki segesvári gyűléstől kiküldött határvizsgáló deputatusokkal[3] egyértelműen, a hiányosnak bizonyult és gyakorlatban alig alkalmazott kolozsvári egyezség mellőzésére határozta magát, a mennyiben végzéssé emelte, hogy «az Várad szomorú változásával hódolásra jutott faluk dézmáját . . . meg kell engedni, vegyék meg az váradiak». A hódoltsági területen magyar földesúr foglalást nem tehet s földesúri jogon jobbágyaitól hátrálékot nem szedhet; a hódoltsági jobbágyok uraiknak csak «harmadhetenként« tartoznak szolgálattal . . . az mely nyolcz, vagy valamivel több falukat néhai Bánffi Dénes kivett volt hódolás alól», azok a töröknek hódolhatnak és adózhatnak, mivel a váradiak szerint neveik a defterekben előfordulnak. Végül kimondják, hogy Gyalut őrséggel látják el s mivel a váradi pasa egyezkedni nem akar, a portától biztosok kiküldését kérelmezik.[4]

[1] «Az váradi törökkel holmi veszekedéseknek complanatiójára ismét Somlyóba, másokkal együtt; ott volt Teleki is, Mikes is, toto die laborantes, nihil cepimus.» Bethlen Miklós önéletirása. (Szalay kiad.) I. 518. l.

[2] «A váradiak (a kapucsi pasa jelentése szerint) beküldöttek a fejedelemhez, declarálták magokat többször: az ő jószágokban erdélyi ember ne találtassék, mert esküsznek a nagy Istenre, levágják.» Paskó Kristóf 1681 febr. 15-ki leveléből. Törökmagyarkori Államokmt. VI. 121. l.

[3] Art. I. Erd. Orsz. Eml. XVII. 76. l.

[4] 1681 márcz. 10-ről Erd. Orsz. Eml. 173—74. ll. Tartalmilag u. ott XVII. 27. l.

A rendek részéről tanúsított engedékenységnek mindössze annyi eredménye volt, hogy Apaffi május végén megnyerte az athnamét, mely többek között a magyar királytól viszafoglalandó magyarországi részeket Erdélynek biztosította;[1] egyébként Erdély és a hódoltsági részek közjogi viszonyában nem idézett elő változást, sőt midőn az őszi hadjárat sikertelen lefolyásának[2] hatása alatt a porta hangulata határozottan Apaffi ellen fordult, a Thököly érdekeinek szolgálatában álló váradi pasa ismét zaklatni kezdte az erdélyi határokat. Serédi Benedek somlyai kapitány már 1682 februáriusában azt jelentette, hogy «a török minden héten kijár, kergeti a magyar hadakbelieket, valaholott kapja, vágja és Váradra szaporán hordja, az somlyait is az szerént, az kivel bir.»[3] Apaffi a sérelmeket ez alkalommal nem hozta ugyan a porta tudomására, de azokra való utalással annál inkább sürgette a határkiigazítást és pedig a Nagyvárad feladásakor megállapított egyezségnek megfelelően. A területi elhelyezkedés szabatos rendezése kétségtelenül elejét vehette volna mindennemű hatalmi túlkapásnak, a porta azonban, mely nagyszabású politikai tervekkel volt elfoglalva, a fejedelem javaslatát nem tartotta időszerűnek,[4] jóllehet ezzel a hódoltató törekvések jogosságát mintegy elismerni látszott. Határsértések és hatalmaskodások ettől fogva valóban állandóan napirenden voltak. Serédi febr. 23-ki jelentése szerint a szentjóbi törökök egy somlyai katonát megöltek,[5] nem sokkal utóbb egy nagyobb török csapat, «többek háromszáznál», Nagybánya körül rabolt.[6] Egyidejűleg megváltoztatták a hódoltságiak adózásának módját is; «az régi szokás szerént» ugyanis «Szent-György napja után kezdették . . . elsőben az császár adóját szedni, azután az ispahiáké és portapénz így következett», most ellenben a spahik «az magok summájokat, társzekérre való költségeket táborpénzeket»

[1] 1681 ápr. 18-ról u. o. XVII. 182. és tartalmilag u. ott XVII. 30. l.

[2] A részletekre Angyal D.: Thököly Imre I. 242—46. l. és Erd. Orsz. Eml. XVII. 34—37. ll.

[3] 1862 febr. 6. Törökmagyarkori Államokmt. VI. 206. l.

[4] Szilvási Bálint 1682 febr. 16-ki jelentése. U. ott VI. 214. l.

[5] Közölve Erd. Orsz. Eml. XVII. 263. l.

[6] Serédi 1682 márczius 2-ki jelentése Erd. orsz. Eml. XVII. 264. l.

követelték s így Serédi szerint a hódoltságiak a császár adóját sem tudják megfizetni, a mi viszont újabb bonyodalmakat fog előidézni.[1]

A helyzet az új váradi pasa[2] alatt sem javult. Eltekintve a szakadatlan portyázgatásoktól s hadikészületek ürügye alatt a hódoltságiakra kirótt rendkívüli szolgálmányok kérlelhetetlen behajtásától,[3] új követelésekkel is súlyosbították a jobbágyság helyzetét. Így 1682 tavaszán a váradi törökök harminczezer oka salétrom haladéktalan beszállítását kivánták, «mely tészen harminczezer tallért». Serédi somlyai kapitány szerint azonban kizártnak tekinthető, hogy «ez az szegénység annak szerét tehesse», «mert az salétrom német párton», azaz királyi joghatóság alatt álló területen található, honnan nem is szabad kihozni, «lehetetlen, hogy szerét tehessék.»[4] Apaffi a követelést ugyancsak teljesíthetetlennek tartván, foganatosítását nem engedte meg; de ezzel viszont a váradiak nem gondoltak, kik salétrompénz czímén «minden füstre» 152 polturát vetettek ki s «hallatlan keménység»-gel fogtak ezen új adónem beszedéséhez.[5] Midőn a fejedelem e miatt panaszt emelt a portán, ott akként határoztak, hogy «az mely faluk præcise Váradhoz valók, azokban való dispositio a váradi pasájé; az Erdélyhez való falukban az iránt való dispositiója nincsen neki, ne is contribuáljanak az szegénység».[6] A portai döntésnek csak abban az esetben lett volna jelentősége, ha egyúttal a területi elhelyezkedés tekintetében is utasításokat tartalmazott volna; a jog-

[1] Serédi 1682 márczius 5-ki jelentése. Törökmagyarkori Államokmt.

[2] Serédi 1682 márcz. 21-ki jelentése. Erd. Orsz. Eml. XVII. 266. l.

[3] V. ö. Serédi Benedek ápr. 6-iki (Törökmagyarkori Államokmt. VI. 226. l.), ápr. 9-iki (u. ott VI. 228. l.), ápr. 16-ki (u. ott 230. l.) ápr. 28-ki (u. ott VI. 231. l.), május 5-ki (u. ott VI. 232—33. l.) és május 18-iki (u. ott VI. 235. l.) jelentéseivel. Azonfelül a debreczeni tanács ápr. 8-ki felterjesztésével (u. ott VI. 227. l.).

[4] 1682 május 12-ki jelentése. Erd. Orsz. Eml. XVII. 276—77. ll. Azonkívül Rhédey Ferencz május 20-ki lev. Törökmagyarkori Államokmt. VI. 236—37. ll.

[5] Olasz Ferencz jelentése 1682 nov. 29-ről. Törökmagyarkori Államokmt. VI. 296—98. ll.

[6] Kovács Zsigmond 1683 január 27-iki jelentése. U. ott VI. 306. l.

hatósági határok megállapítása azonban az érdekelt felek értelmezésétől volt függővé téve s így újból vitatni lehetett, mely részek tartoznak «præcise» Váradhoz s melyek egyedül Erdélyhez? A váradiak természetesen a tényleges birtokállapot további érvényességéhez ragaszkodtak s a salétrompénzt a hódolt megyék jobbágyságától mindenütt behajtották.[1] Apaffi ezzel szemben legalább a tulajdonképeni erdélyi részek megvédelmezésére törekedett s a salétrompénz «felszedetését» végső esetben a partiumbeli megyékben hajlandó volt megengedni,[2] a nélkül azonban, hogy a váradiak ennyi engedménynyel beérték volna,[3] kik az «öt holdoló vármegye» lakosságától kegyetlen büntetésekkel és fenyegetésekkel csikarták ki a haditerheken kívül a salétrompénzt is.[4] Apaffit a helyzet tarthatatlansága ismét arra késztette, hogy jogorvoslásért a portához folyamodjék; a Bécs ostromlására siető nagyvezér azonban a jelentéktelennek tekintett hódoltsági ügyet alig méltatta figyelemre s a döntést a fejedelemnek a török táborhoz való csatlakozásának idejére halasztotta.[5]

A támadó török haderőt Bécs falai alatt ért nagy vereség a török uralmat alapjában megingatta a magyarországi hódoltság keleti felében is. Erkölcsi hatása alól sem a fejedelem, sem az adózó jobbágyság nem vonhatta ki magát. Ennek tulajdonítható, hogy Apaffi a nagyváradi pasától kivetett 43 polturányi új adó[6] felhajtását egyenesen megtiltotta[7] s bár a váradiak azzal fenyegették a jobbágyságot, hogy «orrokat, füleket elvagdalják, vagy elviszik és felkarózzák, ha ezt be nem szolgáltatják,»[8] sőt fenyegetőzéseiket részben be is váltották,[9] a jobbágyság

[1] Serédi 1683. febr. 9-ki (u. ott VI. 308—9. ll.) és febr. 18-ki (u. ott VI. 313. l.) jelentései.

[2] Serédi 1683 márcz. 10-ki levele. U. ott VI. 317—18. ll.

[3] V. ö. Rhédey Ferencz 1683 ápr. 11-ki levelével. U. ott VI. 321. l.

[4] Serédi 1683 május 20-ki jelentése. Törökmagyarkori Államokmt. VI. 326. l.

[5] Kovács Zsigmond levele az eszéki török táborból 1683 június 7-ről. U. ott VI. 334—35. ll.

[6] A váradi pasa 1684 febr. 18-ki levele. U. ott VI. 385. l.

[7] Serédi 1684 febr. 20-ki jelentése. U. ott VI. 388. l.

[8] Serédi 1684 márcz. 6-ki jelentése. U. ott VI. 400. l.

[9] Serédi 1684 márcz. 7-ki jelentése. U. ott VI. 402. l.

inkább elhagyta lakóhelyét,[1] de nem adózott.[2] Az új pasa a kérdéses adónem, valamint a füstönként követelt 130 polturányi portapénz[3] beszolgáltatásának szükségességét azzal igyekezett ugyan indokolni, hogy «ez nem minden esztendőben kévántatik meg» s a jelen alkalommal kivételesen akarnak adót szedni a császár «végbeli házának épületeire»,[4] a kifosztott és teljesen elszegényedett lakosság a váradiak időnként megújuló fenyegetései[5] ellenére sem tudott adózni.[6]

A felmentő keresztény hadtestek diadalmas előnyomulása következtében egyébiránt, az erdélyi hódoltság megyéinek jobbágysága is lassanként kivonta magát a fokozatosan szűkebb területre szorított török hatalom hatásköre alól. De Nagyvárad visszafoglalása (1691) már magát Erdélyt is megváltozott közjogi helyzetben s új kormányformában találta.

IV.

A területi elhelyezkedés tekintetében Nagyvárad bukása (1660) kétségtelenül korszakos esemény. A tulajdonképeni magyarországi részeken kívül Erdély területének jelentékeny része a hódító törekvések áldozatául esett s ez — mint láttuk — meddő politikai bonyodalmakon kívül elsőrendű anyagi források elvesztét is jelentette. A fejedelemség története 1660 óta létért való küzdelemnél egyébnek nem tekinthető, azonban a kielégítő megoldás fokozatosan csökkenő eshetőségeivel. Ez az oka annak, hogy Erdély önálló állami létének végleges megszüntetése, Magyar-

[1] V. ö. Tövissi Dániel 1684. ápr. 20-ki levelével. U. ott VI. 425. l.

[2] Ali defterdár 1684 június 22-ki levele. U. ott VI. 456. l.

[3] Olasz Ferencz 1684 nov. 16-ki levele. (Eredetije gr. Bethlen Gábor keresdi levéltárában.)

[4] 1684 november 20-ról. U. ott VI. 488—89. ll.

[5] Pl. 1686 január 17-ről. (U. ott VII. 133. l.). febr. 5-ről. (U. ott VII. 138—39. ll.)

[6] «Három esztendeje a miolta contributiojokat nem præstálták.» A váradi pasa 1686 ápr. 2-ki lev. (U. ott VII. 157—58. ll.) V. ö. Apaffi 1686 ápr. 6-ki válaszával (u. ott VII. 160—61. ll.) és a váradi pasa 1686 decz. 26-ki levelével. (U. ott VII. 208—209. ll.) Rozsnyai: Tört. maradv. 446—47. ll.

ország területi egységének helyreállítása czímén, I. Lipót kormányának már nehézségeket sem okozott.

A területi elhelyezkedés 1658—60 óta egyébiránt a következőképen alakult:

Hunyadmegye: Nyugati szélén a *Márga* vize, illetőleg a Vaskapu szolgált határul,[1] északnyugati részén azonban Zám, Burzsuk, Poganest már 1662 óta hódoltsági községek,[2] mint a lippai szandzsák tartozékai. Evlia Cselebi szerint «a határ kezdete» Illye váránál található.[3]

Aradmegye területe 1616 óta teljesen török közigazgatás alatt állott.

Zarándmegye. Az 1671-iki határrendezés alkalmával[4] a megye addig hódolatlan keleti fele is török joghatóság alá jutott s ennek következtében a hódoltság a tulajdonképeni Erdély határáig terjedt. Területe a jenei és részben a lippai szandzsákhoz tartozott.[5]

Biharmegye: Nagyvárad török kézre jutásával a megye területének túlnyomó része az ujonnan szervezett váradi ejaletbe olvadt, melynek főbb helységei 1665-ben: Papmező, Telegd, Belényes, Sólyomkő, Kereki, Keresztszeg, Szalonta, Sarkad, Adorján, Bajom, Zsáka, Szentjobb, Petrelin.[6] Az ejalet a sólyomkői, szentjobbi, papmezei és belényesi szandzsákra oszlott,[7] közülök a szentjobbinak 200,000 akcse jövedelme, 7 ziamet és 200 timár birtokosa volt.[8] A megye északi fele, vagyis Székelyhid tartozékaival, valamint Debreczen, azonban továbbra is megmaradt

[1] 1664: Erd. Orsz. Eml. XIII. 365. l. 1665: Evlia Cselebi: II. 251. l. 1687: Sándor Pál kapitiha naplója. Magy. Tört. Tár. XIX. 164. l. 1700: Erd. guberniumi ltár. 1700 nr. 733. Orsz. ltár.

[2] 1662 okt. 20. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 74. l.

[3] Magyarországi utazásai I. 23. l.

[4] V. ö. dolgozatunk megfelelő l. a részletekre vonatkozóan s a kérdés irodalmával.

[5] Evlia Cselebi: II. 225. l.

[6] Az erdélyi rendek 1665 febr. 7-ki térítvénye szerint. Erd. Orsz. Eml. XIV. 92. l.

[7] Evlia Cselebi: II. 232. l.

[8] Evlia Cselebi: II. 237. l.

erdélyi hódoltságnak s erdélyi közigazgatás alatt 1685-ig, mikor is királyi joghatóság alá került.[1]

Középszolnok- és *Krasznamegyék* jobbágysága közvetlenül Nagyvárad bukása után már behódolt a váradi pasának,[2] egyedül Hadad, Somlyó és Cseh várak közeli tartozékaikkal maradtak erdélyi joghatóság alatt.[3]

Kolozsmegye: A megye területe nem egyszerre, hanem fokozatosan hódolt be Váradra. A pasa a megye községeinek nagyobb részét a Piri-féle defter alapján már 1661 végén követelte így «Gyalu városát és az több falukat», köztük természetesen a megye számtalan helységét.[4] Bánffyhunyad és környéke, mely behódolásra 1661 tavaszán is készen állott,[5] néhány év alatt tényleg adózó területté lett;[6] utóbb behódolt Kajántó,[7] Borsa,[8] Kalotaszeg vidékén három község,[9] Hévszamos,[10] Dank, Forgácskuta,[11] Argyé, Zsobok és Farnos,[12] Kölesmező, Szárdór, Bács[13] s így az 1687-iki területi elhelyezkedés szerint Sebesvár, Almás és Gyalu kivételével Kolozsmegyének a Hideg-, illetőleg a Kisszamostól nyugatra eső fele hódoltsági területté lett.[14]

[1] Olasz Ferencz 1685 febr. 19-ki levele. Törökmagyarkori Államokmt. VI. 520. U. ott VII. 147. l. Cserei Mihály históriája. 155. l.

[2] Szalárdy: Siralmas magy. krón. 592. l.

[3] Evlia Cselebi: II. 239. l.

[4] 1661 deczember 2-ról. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 12—13. ll.

[5] Teleki Mihály levelezése. II. 67. és 95. ll.

[6] Baló 1663 febr. 13-iki jelentése. Törömagyarkori Államokmt. VII. 436—37. ll. Bánffy Dénes levele 1664 januarius 7-ről. Teleki Mihály lev. III. 6. l.

[7] Bánffy Dénes és Ébeni István levelei 1664 július 25-ről. Teleki Mihály lev. III. 195—96. ll.

[8] Erd. Orsz. Eml. XIII. 367. és Bethlen János: Hist. rer. Transsylv. I. 190. l.

[9] Törökmagyarkori Államokmt. IV. 228. l.

[10] 1665. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 287—88. ll.

[11] Bánffy Dénes 1665 ápr. 13-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 459. l.

[12] Bánffy Dénes 1668 május 31-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 308. l.

[13] Törökmagyarkori Államokmt. V. 162—63. ll.

[14] V. ö. az 1687 nov. 19-iki adólajstrommal, melyből épen az említett nyugati rész községei, melyek hódoltságiak voltak, hiányzanak. Erd. Orsz. Eml. XIX. 235—45. ll.

Dobokamegye: Várad elfoglalása óta szintén a hódoltató törekvések egyik czélja, melynek községei közül 1670-ben Váradra adózott: Vármező, Ördögkút, Pósa, Felegregy, Szentpéterfalva, Magyaregregy, Kékesnyárló, Romlott, Somtőifalu (Somróujfalu?), Borsva (Borzova?), Galponya, Rákos, Kendermező, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tihó, Őrmező,[1] Szentmihály, Kide, Dáll, Milván, Ugrucz, Hidalmás,[2] Bányika, Ördögkeresztúr,[3] Bábucz, Adalin, Drág, Ujfalu, Alsó-Mankács (Macskás?), Csomafája, Bádok, Borsa.[4] Végül Magyarderzse, Magyarköblös, Pánczélcseh,[5] Füzes, Alsófüzes, Szentpéter, Felsőtök, Csernek, Paptelke,[6] 1664 óta Onok, Kecsed[7] és Sólyomkő (Sintjon).[8]

Belsőszolnokmegye: A megyét Szinán váradi pasa Piri defterére hivatkozva, már 1661-ben felszólította behódolásra,[9] sőt miután Kővár[10] és Lápos vidékén[11] lábát megvetette, Dés város adózását is követelte.[12] A Szamos balparti melléke valóban lassanként hódoltsággá alakult, a következő helységekkel: Kodor, Alsó-, Felsőgyékényes, Kecsed, Néma, Széplak, Kérő, Ormány, Girót, Péntek, Szűkerék, Pusztásdengeleg, Sajgó, Törpény, Alparét, Kéménye, Szóváros, Kissomkút, Mánya, Pestes, Sinye, Véczk, Tálasfalva, Bezdéd, Kálna, Hosszúmező, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Nagymező, Oszvaj, Gyurkapataka, Záprócz, Bujdos, Vásárhely, Csernek (néha Dobokamegyéhez

[1] Az említett helységek jelenleg Szilágymegye zilahi és zsibói járásában vannak.

[2] 1682-re Törökmagyarkori Államokmt. VI. 249. l.

[3] Ördögfalva néven Törökmagyarkori Államokmt. IV. 142. l.

[4] Ma Kolozsmegye almási és kolozsvári járásaiban.

[5] 1663 óta. Teleki Mihály lev. II. 431. l. Azonfelül Törökmagyarkori Államokmt. IV. 142. l.

[6] Jelenleg Szolnokdobokamegye csákigorbói és szamosujvári járásaiban. A községek nevei Szilágyi: Vértanuk etc. 478—85. ll.

[7] Teleki Mihály levelezése. III. 47. l.

[8] Hodor Károly: Dobokavármegye esmértetése. 589. l.

[9] Kemény János 1661 januarius 12-iki levele. Hadt. Közl. 1892. 432. l. A pasa június 2-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. III. 490—91. ll.

[10] Teleki Mihály levelezése. II. 478. l.

[11] Teleki Mihály levelezése. II. 512. és 533. ll.

[12] Apaffi 1664 május 27-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 117—18. ll.

számítják), Mucsaly (Muncsel-Kishavas), Kiskristócz, Nagykristócz (Kis- és Nagykeresztes), Kislozna, Kőlozna, Kabolapatak, Tormapatak, Zálha, Klicz, Ködmenes, Rogna (Kornislaka), Csömény, Buzamező, Szalonna, Szurdok, Nagylozna, Csáka, Csürfalva, Salamon, Tótszállás, Konkolyfalva, Vád (Révkolostor), Oláhbogát, Körtvélyes, Hagymás, Semesnye, Oroszmező, Közfalu, Fodorháza, Dobracsina, Tőkepataka és Magyarbogát,[1] továbbá Csatány.[2] A defterben az említett helységen kívül Désakna, Kudu és Kisdebreczen is fel voltak jegyezve,[3] de tényleges behódolásukat — úgy látszik — sikerült megakadályozniok.

Kővár vidéke valószínűleg 1663 óta adózott Váradra,[4] Kővár kivételével; az itteni hódoltsági terület határait azonban nem tudjuk pontosan megállapítani, de valószínűleg a vár tartozékait foglalta magában.

Máramarosmegye déli részének néhány helysége Kővár és vidéke behódoltatásával szintén török joghatóság alá jutott. Így Técső, Visk, Hosszúmező és Sziget jelentékeny adót fizettek a töröknek.[5]

A hódoltság feltartózhatatlan továbbterjedése az erdélyi joghatóság rovására, elsősorban a *lakossági viszonyokban* okozott jelentékenyebb változásokat. A török területtel érintkező részek nemessége és jobbágysága tömegesen kereste fel a biztosabb védelmet igérő erdélyi városokat, hogy új letelepülési helyén a békésebb megélhetési viszonyok helyreálltáig berendezkedjék.[6]

[1] Gyulafehérvári káptalan ltár. misc. cist. III. fasc. 5. nr. 38. (Orsz. ltár.)

[2] 1669. Erd. Orsz. Eml. XIV. 423. l., hibásan Csatár alakban.

[3] Kéri Gergely 1673 okt. 2-iki jelentése. Törökmagyarkori Államokmt. V. 182. l.

[4] Teleki Mihály 1663 márcz. 22-iki levele. Teleki Mihály lev. II. 478. l. Azonfelül l. az 1667 június 6-iki memorialét. Erd. Orsz. Eml. XVI. 269. l.

[5] Folyamodásuk 1680 szept. Törökmagyarkori Államokmt. VI. 96. l.

[6] Béldi Pál hívta is a Karánsebes felől menekülőket, «jó helyeket» és kedvezményeket igérvén azoknak; így kilátásba helyezte, hogy a földművelők csak tizedet adnak, az iparosok semmi czéhtől nem függnek; a kik pedig lovon szolgálnak, «paraszti jobbágysággal nem erőltetnek». Bunyitai V.: Nagyvárad a török foglalás korában. 45. l.

A vidéki nemességnek a városokba való húzódása azonban nem volt nehézségek híján, a mi a városi polgárság szempontjából különben indokolt is. A nemesség — a megváltozott helyzet daczára is — ragaszkodott kiváltságos helyzetéhez s vonakodott a város terheihez való hozzájárulástól, a nélkül, hogy nemesi jogairól lemondani hajlandó lett volna; viszont a polgárság a terhekhez való hozzájárulástól akarta függővé tenni a jogokban való részesedést.[1] Ez magyarázza meg azt a sajátságos jelenséget, hogy egyes városok, mint Szék, Dés, a nemesség beszivárgását bizalmatlanul fogadták, sőt a lehetőségig korlátozták is, úgy hogy országgyűlésileg kellett az új települők jogi helyzetét szabályozni. Az 1664-iki nagysinki országgyűlés Szék városára vonatkozólag ki is mondta, hogy ha polgárai az «oda confugiált» nemeseket «megbántják, háborítják, vagy köztök nem patiálnák, eo facto privilegiumokat amittálják prima fronte; ha ezen sem tanulnának, in amissionem universorum bonorum suorum mobilium convincáltassanak.»[2] De azért az 1665 májusi gyulafehérvári országgyűlésnek újból határozattá kellett emelnie, hogy a Váradról Désre, Tordára stb. települt nemesség részére «az uratlan puszta sessiók» összeirassanak és «számokra lakóhelyül adattassanak», természetesen azon telkek kivételével, melyekre nézve egyes polgárok jogigényeiket kellően igazolni tudják (Art. XXXV.). Az országgyűlés ezen nemeseknek azt is megengedte, hogy «szabadoson mészárszéket és korcsmát tarthassanak» (Art. XXXIX.), de viszont a városi polgárságot az esetleges ellentétek kikerülése végett «egyenlő nemesi szabadsággal» ruházta fel, «hadi szolgálatban, törvényeknek kiszolgáltatásában «a vármegyei hatóság alá rendelte (Art. XXXVI.) s egyúttal a nevezett városokat régi kiváltságaik épségban tartásával s a jus regium megadásával, a dézmafizetés alól is mentesítette (Art. XXXVII.).[3]

[1] A vidéki nemességnek a városokba való húzódásával részletesen foglalkozik Zimmermann Rezső: A nemességnek a városokba való telepedése a XVI—XVII. században. (Nyiregyházi ág. ev. főgymn. 1903—4. évi Értesít. 3—32. ll.) Ism. Századok 1906. 868—69. ll.

[2] Art. X. Erd. Orsz. Eml. XIII. 286. l.

[3] Erd. Orsz. Eml. XIV. 124—26. ll. és Comp. Constit. P. III. tit. XI

A városi polgárok és az új nemesség közt azonban még evek mulva sem szüntek meg az ellentétek, épen a megtelepüles tekintetében. Így Dés városát véve figyelembe, 1671 febr. 24-én «az másunnan idetelepedett becsületes rendek» panaszképen említik fel a magisztratus előtt, hogy «némely, Désre telepedendő böcsületes emberek, midőn tudakoznának uratlan fundusokat és házhelyeket, unadalmas volna tudakozások is, némelyek pénzen vévén fundusokat, contradictióval, prohibitióval s egyéb sinistra prætensiókkal obviálnának és kedvetlenné tették őket.» A hatóság a vizsgálatot elrendelvén, békességet teremtett köztök s a polgárság kijelentette, hogy az 1665-iki országgyűlési végzéseknek engedelmeskedik.[1] A városi hatóságot bizonyára a gyakori kellemetlenségek késztették a városban megforduló idegenek hivatalos ellenőrzésére is. Az 1685 május 6-iki magistratusi határozat legalább akként szól, hogy mivel «az mostani fenforgó állapothoz képest városunkban sok advenák telepedtenek meg, még most is jűtön-jünnek», «az kiknek hadnagy uram hire nélkül városunkbeliek szállást adnak, hadnagy uram ő kglme az ilyeneket egy-egy frttal büntesse meg, ezután pedig ő kglmek szállást adni sub pœna eadem ne merészeljenek».[2]

Az egyes országgyűlések azonban nemcsak a menekülő nemesség, hanem a «Partiumbul bebujdosott szegény mesteremberek» érdekeinek megoltalmazására is gondoltak. Az 1670 deczemberi gyulafehérvári országgyűlés pl. az erdélyi czéheknek megtiltotta, hogy a felvételt kérő menekült iparostól magas felvételi díjat szedjenek, «sőt az mennyivel tartoznának mások, kik ujólag szoktak béállani az czéhekben, az ilyenektől ad summum csak annak tizedrészét vegyék s még abban is, hogy legyenek kedvezéssel, méltó».[3]

Art. 5—9. Ezen törvények természetes következménye volt az egyes városok megnemesítése. Dés és Torda 1668 januarius 25-én nyerték nemesi kiváltságaikat. (Eredetije Dés város levéltárában.)

[1] 1671 febr. 24-iki határozat. Dés város jegyzőkönyve a város levélt.

[2] Ugyanazon napról kelt határozat a város jkönyvében, Dés levéltárában. Az utóbbi határozatot 1730 aug. 10-én a magukat nemeseknek valló településekre is kiterjesztették. (Városi jkönyv.) V. ö. Lukinich Imre: Dés város közélete a XVIII. sz. elején. Dés. 1908. 12—13. ll.

[3] Art. XX. Erd. Orsz. Eml. XV. 175. l.

A hódoltságiak hatalmi törekvései a behódoltatás veszedelmében forgó északnyugati részekben kivételes *védelmi intézkedések* foganatosítását tették szükségessé. Az 1665 májusi (1—22.) gyulafehérvári országgyűlés ezért a nyugati megyéket katonailag szervezett végvidékké alakította s a most már végvárnak tekintett Kolozsvár védelmére gyalogságot rendelt, míg Almás várában lovascsapatok elhelyezését javasolta.[1] Ugyanekkor a többször fenyegetett Dés város palánkkal való megerősítését is elhatározta[2] s Béldi Pál és Ébeni István tanácsosokat egyúttal arra utasította, hogy a nyugati megyéket védelmi szempontból vizsgálat alá vévén, véleményes javaslataikat terjeszszék a tanács elé. Béldi és Ébeni felfogása szerint Almás és Egeres megerősítése mellőzendő, ellenben Valkó és Somlyó várak felépítése stratégiai szükség; a tanács a nevezett várak megerősítését el is rendelte, de mivel a váradi törökök időközben Valkót lerombolták,[3] határozattá emeltette a Sebeskőrös völgymelléke kulcsául tekintett Sebesvár védelmi állapotba helyezésén kívül.[4] Cseh várának őrséggel való ellátását.[5] Így alakult ki azon végvárrendszer, melynek nevezetesebb pontjai: Sebesvár, Kolozsvár, Somlyó, Cseh, Szamosujvár, Dés és Kővár.

A sebesvári, somlyai és csehi várőrségek kezdetben az ujonnan szervezett *kolozsvári főkapitányság* hatósága alá tartoztak. A főkapitány, ki Ébeni István halála után 1666 óta Bánffy Dénes[6] volt, jelentékeny hatáskörrel bírt. Abban az esetben ugyanis, ha Erdély területén «a végházakon belül» török csapatok adóemelés, adószedés, vagy hódoltatás végett megjelennek,

[1] Art. XXIV. és XXV. Erd. Orsz. Eml. XIV. 119. l. V. ö. Jakab Elek: Kolozsvár tört. II. k. 754. s köv. ll.

[2] Art. XL. Erd. Orsz. Eml. XIV. 126—27. ll.

[3] Bethlen J.: II. 232—37. ll. Bánffy Dénes 1665 aug. 14-iki lev. Teleki Mihály lev. III. 497—98. Paskó Kristóf levele 1665 szept. 15-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 263. l. Szilágyi S.: id. tanulm. Rajzok és tanulmányok II. 160. Erd. Orsz. Eml. XIV 13. l.

[4] Az 1665. radnóti országgyűlés III—IV. Artic. Erd. Orsz. Eml. XIV. 140. l.

[5] Az 1665. novemberi gyulafehérvári országgyűlés I. Artic. Erd. Orsz. Eml. XIV. 155. l.

[6] Erd. Orsz. Eml. XIV. 31—32. ll.

jogában állott a fegyveres ellenállás, a szükséghez képest Aranyosszék, Torda és Enyed városok, a kővári nemesség és a szamosujvári puskások közreműködésével. A kolozsvári őrség és «ott lakos minden vitézlő nemes rendek», a főkapitány vagy helyettese parancsára «kötelesek legyenek felülni és az kapitányok, vagy más, ő kglmektől arra ordinált hadviselő személyek mellé minden késedelem nélkül menni és parancsolatjokat minden magok mentegetése nélkül effectuálni.» Az engedetlenek «nemcsak bottal, baltával való megveréssel, hanem az szoros ügyhöz képest halállal is» bűnhődhetnek. A nemesség mindamellett csakis a főkapitány személyes vezetése alatt köteles felülni, egyébként «jó zsoldost, vagy szolgát» tartozik maga helyett állítani. A város palánkjainak, hidainak, utainak, kapuinak építése és jókarban tartása a kolozsvári lakosság, a benne tartózkodó külső nemesség és a szomszédos vármegyék kötelessége. A városban lakó vagyonosabb nemesek «az közönséges szükségre» lovat tartani kötelesek, «az kiknek pedig arra való értékek nincsen, hogy lovat tarthassanak, az olyan emberek szablyát, puskát és gyalogembernek való jó fegyvert tartsanak». E tekintetben a főkapitány ellenőrzi őket, ki egyúttal megbízható hírszolgálatról is gondoskodik. Az őrség megválasztása, a hadnagyok, valamint a sebesvári porkoláb kinevezése és megváltoztatása szintén a főkapitány jogköréhez tartozik, ellenben «az kolozsvári főhadnagy és egyéb tisztek állatása» az országgyűléstől függ. A czéhek várvédelmi kötelezettségei továbbra is fenmaradnak. Az 1666-iki gyulafehérvári részgyűlés «mindezeken kívül . . . megemlített kolozsvári főkapitányt» arra is felhatalmazta, hogy «ha mit az haza javára s megmaradására veszen eszében, libere elkövethessen».[1]

Ezen terjedelmes hatáskört, mely azonos a váradi kapitányokéval, Bánffy Dénes halála után szűkebb korlátok közé szorították, illetőleg a borosjenei edictumoknak megfelelően mindössze a megye területén fekvő sebesvári és gyalui várakra és őrségeire terjedt, tisztsége tulajdonképen csak egy évig tart: «annuatim állana» a fejedelem és az országgyűlés «dispositiójá-

[1] Az okirat Erd. Orsz. Eml. XVII. 475—79. ll. V. ö. azonfelül Erd. Orsz. Eml. XVI. 4. l.

ban megváltoztatások, vagy helybenhagyások». Irányelvéül szabják, hogy «az török nemzettel . . . jó szomszédságot» tartson s e tekintetben «minden utakat-módokat elkövessen, úgy mindazonáltal, hogy az felettébb való engedelmességgel se az haza határinak kisebbítésére, hódoltatására, szegénység adójának és terhének öregbítésére út ne nyittassék». Épen azért a hódoltságiak hatalmi túlkapásait lehetőleg személyesen s «pro sua prudentia» diplomatiai úton korlátozza; fegyveres ellenálláshoz végső szükségben folyamodhatik, de ebben az esetben a fejedelemtől «s tanácsi rendtől az ezen dologra delegált böcsületes hazafiaitól vegyen instructiót». Kötelessége állandóan Kolozsvárt tartózkodni, honnan csak a fejedelem előzetes jóváhagyásával szabad eltávoznia. Működési köre általában véve adminisztrativ, tisztsége szorosan katonai jellegű, politikai vonatkozások nélkül.[1] 1675-től kezdve a *somlyai főkapitányság* is önálló hatáskört nyert, nemcsak Somlyó és Cseh várakat, hanem a magyarországi részeket illetőleg is. Az ez évi utasítás szerint rendeltetése voltaképen arra irányult, hogy Középszolnok-, Kraszna-, Bihar-, sőt Békésmegyék «két kard között maradjanak mindkét részrül», vagyis a mennyiben lehetséges, a szervezett megyék jobbágyságának adózását Erdélynek biztosítsa, továbbá, hogy a hódoltató törekvéseket lehetőleg korlátozza, úgy azonban, hogy «a török nemzettel való békesség fel ne bomoljék.» Gondoskodnia kellett a várak védelmi állapotáról, felszereléséről s kellő számú őrségről, de katonákat, se beírni, se kiírni, annál inkább tiszteket változtatni, vagy azok helyében másokat állítani ne merészeljen.» Kötelessége a pontos hírszolgálat; joga van a kapitányi széken «mindkét nemzetből álló præsidiariusoknak, lovasoknak és gyalogoknak» törvényt adni 50 frtig, itéletét azonban megfellebbezhetik; jelentős birói hatáskört nyert azonfelül Bihar-, Középszolnok- és Krasznamegyék peres eljárásaiban is.[2]

[1] 1675 januarius 2-ról. Erd. Orsz. Eml. XVI. 115—19. és 4—5. ll., hol teendői és hatásköre főleg a városi polgársággal és nemességgel szemben részletesen körülírva olvasható. A «magister vigiliarum» esküminta 1677-ből Kolozsmegye 1605—1641-iki jegyzőkönyvében található. (Kolozsmegye levéltára.)

[2] 1675 június 18-ról Erd. Orsz. Eml. XIV. 180—84. és 16. ll. Tört.

A hódoltság keleti irányban való terjeszkedésének korlátozására az 1670 óta kifejezetten végvár jelleggel biró *Szamosujvár*[1] volt hivatva. A szintén végvárnak tekintett *Dés*[2] feladata inkább a sóbányahelyek védelme volt; a város egyébiránt a hódoltató törekvések állandó czélpontja lévén,[3] 1669-től kezdve katonai jelleget öltött, mert polgárai elsősorban katonák voltak. Az 1669-iki constitutio szerint (16. §.) minden városi polgár kötelessége a circálás, kivévén az assessorokat, «minthogy minden véghelyekben mind az éji s mind a nappali vigyázás igen szükséges»; ez olyan közteher, melyet minden polgár vagy személyesen, vagy helyettese által viselni tartozott. A circálás a hat «tizedre» osztott városban tizedenként történt; ha valaki az éjjeli circálástól vonakodnék, 3 frt, ha pedig a nappalitól, 2 frt büntetést fizet; a tizedeseknek kötelességök megtudni s a hatóság tudomására hozni, «kik absentálták magokat az circálástól.» Ezen kötelezettség alól kivétetnek a *kastélyban* lakók, kik nappal teendőik elvégzésére elhagyhatják ugyan a kastélyt, de éjjelre kötelesek visszatérni. «Erre pedig az porkolábnak oly szorgalmatos gondja és vigyázása legyen, hogy vakmerőképen valakik a kastélyban lakók közül az közönséges maga és hazája oltalmából magokat absentálnák, az hadnagynak eleibe tudja adni és az ilyenek toties-quoties fl. 1. büntettessenek.» A kastélyban lakókat a nappali circálás nem terheli, viszont azonban éjjelenként a fokokon circálnak.[4]

Tár. 1894. 685—689. ll. U. o. a Somlyó és Cseh várak őrségei részére adott fejedelmi edictum is 1675 febr. 23-ról. 689—92. ll. Petri M.: Szilágymegye monogr. I. 325—29. ll. A somlyai kapitány esküminta Kolozsmegye 1605—41-iki jkönyvében. (Kolozsmegye levéltára.)

[1] Erd. Orsz. Eml. XV. 90., 97. és 108. ll.

[2] 1665: XL. t.-cz. Erd. Orsz. Eml. XIV. 126—27. ll.

[3] 1664: Erd. Orsz. Eml. XIII. 367. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 117. l. 1665: Törökmagyarkori Államokmt. IV. 117. l. 1665: Törökmagyarkori Államokmt. IV. 227. l. 1675: Törökmagyarkori Államokmt. V. 326. l. 1676: Erd. Orsz. Eml. XVI. 278. l.

[4] Dés város jegyzőkönyvében. (Városi levéltár.) Megerősítve 1712 jún. 16-iki, 1717 június 14-iki stb. hatósági határozattal. V. ö. Lukinich I.: id. dolg. 60—61. ll.

A védelmi intézkedésekhez sorolhatók végül bizonyos tekintetben a megyei circálások is.[1]

A nagy területre kiterjedő védelmi politika foganatosítását elsősorban *gazdasági érdekek* tették szükségessé. A váradi ejalet szervezésével ugyanis kétségtelennek látszott, hogy a törökök az elfoglalt magyarországi részekben végleges berendezkedésre törekszenek; a rendszerré váló hódoltatások azonban egyúttal arról is tanuskodtak, hogy az új ejalet kimért földrajzi határvonalat nem akar ismerni, sőt joghatóságát mindazon részekre kiterjesztené, melyek jövedelmezőség szempontjából súlylyal birnak. A török hódoltság területi elhelyezkedése következtében a Partium és a szomszédos erdélyi megyék népességi és gazdasági viszonyai a XVII. sz. folyamán tényleg kedvezőbben alakulhattak, mert épen ezen területek voltak a török uralom elől menekülő hódoltsági nemesek és jobbágyok új települési helyei. Innen van az, hogy a váradi pasa jövedelmét maguk a török írók is egymillió százezer akcséra becsülték s ugyanez a kerület szerintök huszonkétezer piaszter adót szolgáltat be a kincstárnak.[2] Erdély tehát önként nem mondhatott le ezen jelentékeny anyagi erőforrásokat biztosító országrészekről s ezért törekvése változatlanul oda irányult, hogy hódoltsági jobbágysága adózási kötelezettségét legalább részben teljesítse.

A «kétfelé adózás» ellen azonban mindenekelőtt a török földesurak emeltek kifogásokat, kik az adózó területtől várható összes jövedelmekre igényt tartottak. Boldvai Márton székelyhidi kapitány már 1664-ben azt jelentette Apaffinak, hogy a bihari részekben «az török . . . az dézmálást meg nem engedi»;[3] a váradi pasa szerint «kardjával vötte hatalmas császár ez földet» s így a kapitány a jobbágyságot adózásra nem kényszerítheti,[4] jóllehet, Boldvai azzal indokolta eljárását, hogy így a részeknek Szatmárhoz való behódolását akarja megakadályozni, minthogy

[1] V. ö. belsőszolnokmegyei cirkáló bírák utasításával 1680 márczius 9-ről. Magyar Gazdaságtört. Szemle. 1898. 466—69. ll.

[2] Evlia Cselebi: II. 231—32. ll.

[3] Szept. 18-ról. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 149. l.

[4] Boldvai 1664 ápr. 21-iki levele Telekihez: Teleki Mihály lev. III. 106. l.

azok Székelyhiddal együtt mindig Erdélyhez tartoztak.[1] Szalárdy János e miatt azt javasolta, hogy a fejedelem eszközölje ki, hogy a porta a régi birtokosok tulajdonjogának tiszteletben tartása mellett azoknak kilenczedlést engedjen;[2] de ha történt is erre nézve valamelyes kisérlet, az nem járt eredménynyel.[3]

A török adópolitikának első következménye a részek jobbágyságának teljes elszegényedése volt, a mi természetes is, ha a reájuk kirótt adók nagy számát ismerjük. Krasznamegye rendei 1674-ben pl. a harácson (császár adója) és dézmán kívül a váradiaktól «kigondolt expensák» között a füst-, fa-, széna-, árpa-, vagy abrak-, palánkfa-, deszka- és postapénzt említik, de ezek mellett természetben veteményt, fejős tehenet, mézet és vajat kellett adózniok.[4] Pontosan megszabott adókulcs hiányában az adó nagysága állandóan változott, de mindig az adózó jobbágyság rovására. Így pl. Dobokamegye hódolt községeinek adózását véve figyelembe, az egyes helységekre nehezedő adóterhek nagysága és különfélesége többszörösen felülmulta a lakosság számát. Többek között pl.

Szentmihály községből 12 személy és 3 füst után a császár adójában 10 frt 80 den.-t, templompénzben 1 frt 80 den.-t, postapénzben 3 frt 60 den.-t, árpapénzben 3 frt 50 den.-t, czövekpénzben 5 frtot szedtek; az íródeáknak egy oka vaj járt 30 den. értékben, török földesurának pedig 70 frt, egy tehén 8 frt értékben, méz és vaj 35 oka (egyenként 30 dénárral számítva, 10 frt 50 d. értékben) és végül deszkapénz. Összesen 113 frt 55 d. Vagy:

Milván helységből 24 személy és 4 füst a császár adójában 14 frt 40 denárt, templompénzben 1 frt 80 denárt, postapénzben 6 frtot, czövekpénzben 4 frtot, fáért, szénáért, vesszőért 3 frtot, a török földesúrnak 200 frtot, 60 oka mézet, vajat 18 frt értékben, összesen 247 frt 20 denárt fizetett.

Dobokamegye 43 hódolt helysége 3127 frt 80 denárnyi összeggel adózott Váradra, a mihez az erdélyi államhatalom

[1] 1664 márczius 23-iki lev. Teleki Mihály lev. III. 78. l.

[2] 1664 aug. 30-ról kelt levele. Teleki Mihály lev. III. 223. l.

[3] Jellemző Paskó 1681 febr. 15-iki jelentése. Törökmagyarkori Államokmt. VI. 121. l.

[4] 1674 nov. 17-ről. Törökmagyarkori Államokmt. V. 268. l.

részéről kirótt 255 frtnyi adó járulván, a megye hódoltsági részének évi adója: 3382 frt 80 denár.[1] Elviselhetetlen teher még akkor is, ha ez az adó nem változott volna; az adóteher azonban, főleg a Partiumban ujabb és ujabb czímeken folytonosan emelkedett, a nélkül természetesen, hogy a jobbágyság adózási képessége javult volna.

Krasznamegye jobbágysága Nagyvárad bukása után császár adójában egy harács után egy tallért volt köteles fizetni; 1683-ban minden harács után már 5 frt 46 denárt adózott. Ugyanakkor a templom- vagy mecsetpénz falunként 1 frt 80 denár, czédulapénz harácsonként 3 d., gyertyapénz és néhány oka vaj. Portapénz 1 frt 50 d.—2 frt, salétrompénz minden harács után 4 frt 50 d., czövek- és deszkapénz 1 frt. A váradi pasa élelmezésére «buzáért, árpáért, szénáért, fáért minden esztendőben minden falukban vesznek, az faluknak mineműségéhez képest, hol többet, hol kevesebbet, néha 3 frtot, néha 40». A szpahik «mindenekből, valamit a föld terem, dézmát vesznek», így a kerti veteményekből is. A füst-, tüzifa- és szénapénzt is megkövetelték, de «nem a harács rendi szerint», hanem «minden aprólék házakat felszámlálván az faluban, ha czigány lakik benne is», füstönként és pedig 4 frt 50 d.-t. Tyukért minden füst után esztendőnként 24 den., disznóért, «ha csak anyját szopó malacz is», darabonként minden évben 4, 12, 21 pénzt; «az méhtül is, az holott dézma jutt, veszen méhtül 12 den». Minden füst után 2 ejtel vajat és mézet, sőt túrót, vagy azok fejében 60 denárt; minden esztendőben a török földesúrnak 1—2 fejős tehenet, vagy azok árában 25—30 frtot; kötelesek voltak «Váradra szolgálni, szántani, kapálni, tüzifa hordani»; ha «egyik szeklés (?) a másikat kiváltja, avagy ha az szolgálatot elhagyja», 100—150 frtot kellett fizetnie. Ha az adót pontosan a kitűzött határidőre be nem szolgáltatják, a törökök azonnal portyázni kezdenek s 60—80 frtokat «és többet is vesznek» rajtok. «Ha az faluban valamely gazdaember meghal, bár legyenek maradéki, de minden megholt gazdaemberért egy-egy tehe-

[1] Az egyes községek adózását 1671 decz. 1-ről közli Szilágyi S.: Vértanuk etc. 478—85. ll.

net kiván.» Ha valamely falu határán «emberhalál esik», az illető falun 80—90 frt birságot szed. Kötelesek voltak a jobbágyok társzekereket is[1] adni, azonfelül «vonó marhákat és minden társzekér mellé két-két bérest és annak minden lórullóra fl. 5», s azért, hogy «az császár számára való szekereket, hogy beirták regestumba, mindentől fl. 3». Megfelelő mennyiségű tarisznyát is be kellett szolgáltatniok. Mindezekhez járult a gyakori földesúrváltozás, többnyire adóemeléssel kapcsolatosan s a rendes rablás és hatalmaskodás, a minek az évi értéke *Középszolnokmegyében* — hol az állapotok azonosak voltak — legkevesebb 2000 frtnyi volt. Joggal panaszolhatták tehát ezen megyék jobbágy lakói, hogy «el kelletik ezen darab földnek pusztulni, mert már az kenyérben is alig ehetünk».[2] Ily alapon érthető, hogy 1672-ben maguk a törökök 39.723 frt 85 denárra becsülték az öt hódolt vármegyéből nyert jövedelmüket,[3] de ez az összeg épen 1672 óta nőtt meg jelentékenyebben.

A hódoltsági részek fokozatos pusztulása az erdélyi rendek előtt is jól ismert tény volt;[4] innen van az, hogy bár a török joghatóság alatt álló jobbágyok 1663—1665-ig az országos adónak csak $\frac{1}{8}$-át tartoztak beszolgáltatni,[5] 1666 óta pedig annak felét,[6] az 1671 márcziusi országgyűlés a kirótt adó befizetését már nem «az vármegyéken lévő szegénység», hanem a földesurak kötelességévé tette.[7] A megyék 1678-ban «a hódoltságon

[1] 1683-ban pl. 255 szekeret utaltak ki az öt vármegyére. Törökmagyarkori Államokmt. VI. 326. l.

[2] 1683 szept. 24-ről. Tört. Tár. 1894. 697—701. ll. V. ö. 1680. febr. 5-ről kelt felterjesztésökkel. Törökmagyarkori Államokmt. VI. 80—81. ll.

[3] Szilvási Bálint 1672 ápr. 18-iki jelentése. Teleki Mihály lev. VI. Erd. Orsz. Eml. XV. 264.

[4] V. ö. az 1674-iki memoriáléval. Tört. Tár. 1894. 681—85. ll.

[5] 1663: Erd. Orsz. Eml. XIII. 45. l. 1664: U. o. XIII. 292. l. 1665: U. o. XIV. 140. l.

[6] 1666: Erd. Orsz. Eml. XIV. 190. l. 1667: U. o. XIV. 232. l. 1668: U. o. XIV. 333. l. 1669: U. o. XIV. 402. l. 1670: U. o.: XV. 118. l. Azonfelül Belsőszolnokmegye (Szolnokdobokamegye lt.) és Kolozsmegye (Kolozsmegye lt.) jegyzőkönyveit.

[7] Erd. Orsz. Eml. XV. 189. l. Valószínűleg csak erre az esztendőre, kivételesen.

lévő szegények» egy évi adómentességét is kérelmezték,[1] de úgy látszik, a rendek a súlyos pénzügyi helyzetre való tekintetből ezen kérést nem teljesíthették.[2] 1679 óta egyébként a királyi terület idegen zsoldosaitól is sokat kellett szenvedniök,[3] úgy hogy ettől fogva a részek gazdasági jelentőséggel alig birtak.

Dr. Lukinich Imre.

[1] Erd. Orsz. Eml. XVI. 572. l.

[2] Erd. Orsz. Eml. XVI. 622. l. Az adózók felsorolásánál legalább a hódoltságiak szerepelnek.

[3] V. ö. Apaffi 1679 aug. 27-iki levelével. Törökmagyarkori Államokmt. VI. 65—66. ll. 1681 decz. 5-ről. U. o. VI. 180., 184—85. ll. és még számtalan okiratban.

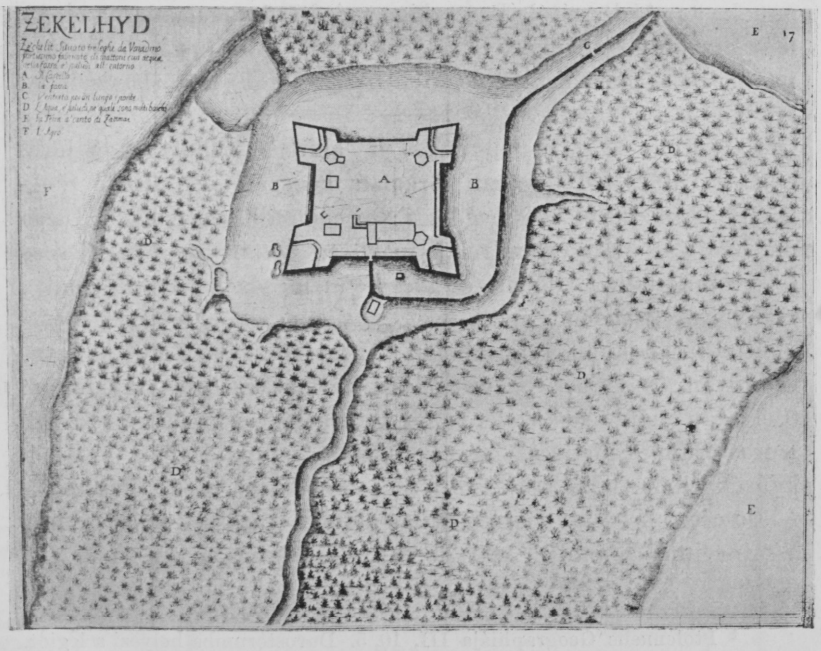

Székelyhid vára.

JULIUS BERENICIANUS HADTESTÉNEK SZEREPE DACIA VÉDELMÉBEN.

(Negyedik közlemény.)

III. Julius Berenicianus második legiojának: a legio I Italicanak felfejlődése és elhelyezkedése.

A legio IIII Flavianak Dacia külömböző pontjairól felderített hadállásaiból az adatkészlet nagy hiányossága daczára annak az Al-Dunától Bereczkig terjedő őrvonala derülvén ki, már ezzel nyilvánvalóvá lett az is: hogy a Julius Berenicianus parancsnokságába osztott legio I Italica ezen csatárlánczolattal arányosan foglalhatott állást.

A legio I Italica ugyanis az aldunai zuhatagokon jóval alul az Olt és a Teleorman torkolata közepére számítható Steklennél *Sistov* közelében megépült Novæban állomásozott. 1. Dacia meghódítása előtt valamivel fennebb az *Olt*tal szemben Oescus (Isker torkolatnál Gigeni) és még fennebb *Arcar Palánkánál* a Zsil-völgy ellenében épült *Ratiaria* képezék a hadászat súlypontjait. Trajanus reformjában ez a két táborhely háttérbe szorulván, a Duna Száva—Tisza háromszögében Singidunum (Belgrád), majd *Novae*, lennebb, a délkeleti szorosokra czélozó Durostorum (Silistra) s még lennebb a Dobrudgeaban a keleti kijárók ellen épült Troesmis (Jilica) vették át a vezérszerepet. A Domitianus által megteremtett aldunai várövből tehát csupán Viminacium (Kostolac) maradt meg korábbi minőségében.[1]

[1] Ptolemæus Geographiája III, 10, 5. Durostorumba helyezi a legiot. Hogy ez másolási tévedésnél egyéb nem lehet, azt kétségtelenné teszi a CIL III 7591 (Dessau 2295.) amaz oltárköve, mely Stekleinnél napfényre kerülvén, a Bucuresttől É-ra eső Mora domni helységben, Maurocordatus

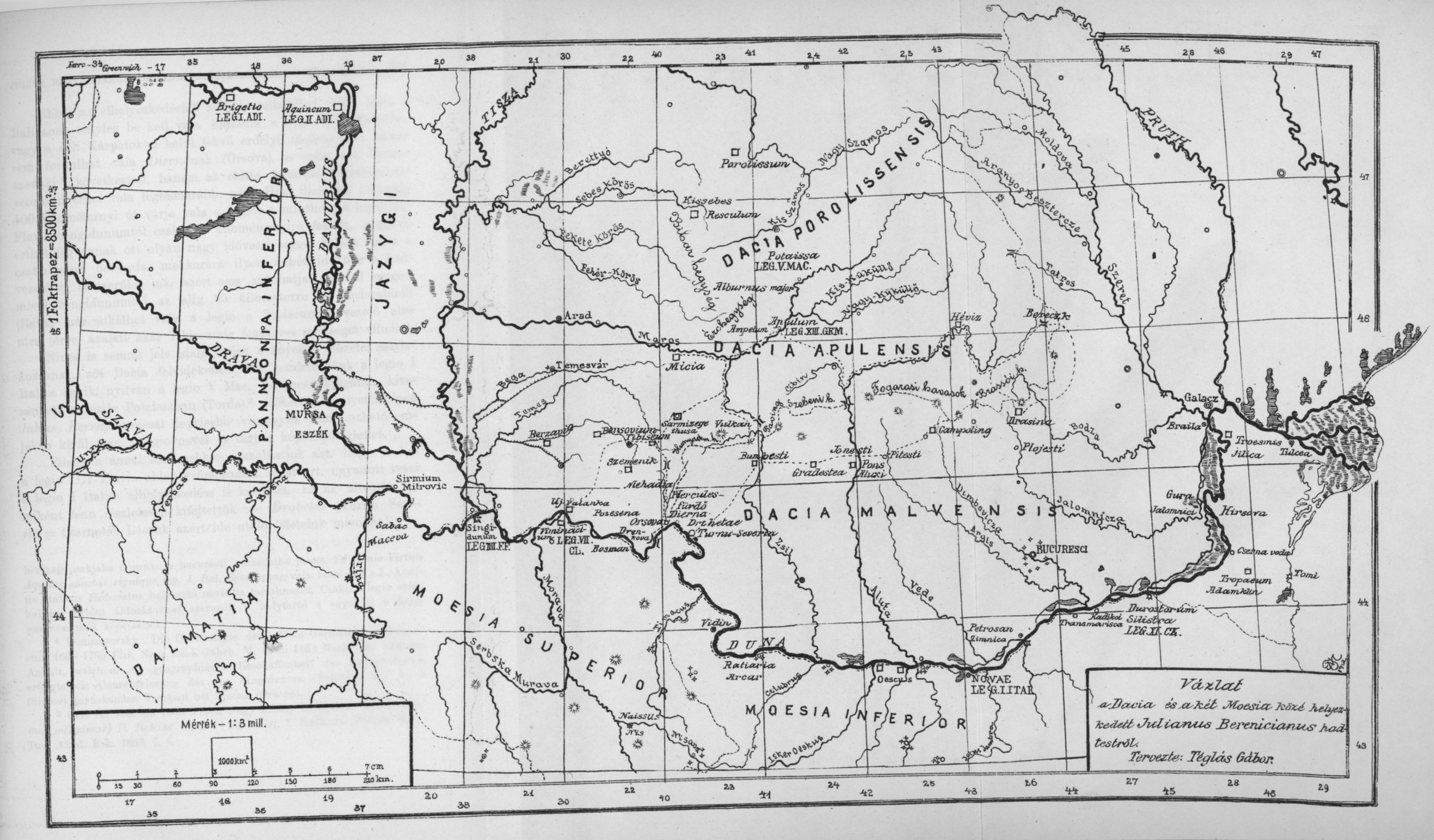
Vázlat
a Dacia és a két Moesia közé helyezkedett Julianus Berenicianus hadtestről.
Tervezte: Téglás Gábor.
Mérték – 1: 3 mill.
1000 km²
7 cm
0 15 30 60 90 120 150 180 210 km.
1 Fokrapez = 8500 km²
Ferro – 34 Greenwich – 17
DACIA POROLISSENSIS
DACIA APULENSIS
DACIA MALVENSIS
MOESIA SUPERIOR
MOESIA INFERIOR
PANNONIA INFERIOR
DALMATIA
JAZYGI
DANUBIUS
TISZA
PRUTH
DRÁVA
SZÁVA
MARUS
Brigetio LEG.I.ADI.
Aquincum LEG.II.ADI.
MURSA
ESZÉK
Sirmium
Mitrovic
Sabac
Maceva
Singidunum LEG.III.F.F.
Viminacium LEG.VII.CL.
Arad
Temesvár
Micia
Porolissum
Kissebes
Resculum
Potaissa LEG.V.MAC.
Alburnus major
Ampelum
Apulum LEG.XIII.GEM.
Hévíz
Berecz
Galacz
Braila
Troesmis
Jilica
Tulcea
Hirsova
Tomi
Tropaeum Adamklin
Durostorum
Silistra
LEG.XI.CL.
Radikoi
Transmarisca
Petrosani
Limnica
NOVAE
LEG.I.ITAL.
Oescus
Ratiaria
Arcar
Vidin
Naissus
Nis
Sarmizegethusa
Vulkan
Bucsovium
Tibiscum
Szemenik
Mehadia
Herculesfürdő
Dierna
Drobetae
Turnu-Severin
Orsova
Posesena
Ujpalanka
Bosman
Berzavia
Temes
Bega
Berettyó
Sebes Körös
Fekete Körös
Fehér-Körös
Nagy Szamos
Kis Szamos
Balkan hegyek
Erdélyi hegyek
Kis-Küküllő
Nagy-Küküllő
Olt
Szeben
Fogarasi havasok
Brassó
Campoling
Urasina
Plojesti
Pitesti
Jonesti
Pons Aluxi
Gradestea
Bucsesti
Dimbovicza
Argis
Jalomnicza
Gura Jalomnici
BUCURESCI
Vede
Alutá
Zsil
Morava
Serbska Murava
Timacus
Cibrus
Iskar Oskus
Cserna voda
Bodza
Szeret
Tatros
Moldova
Aranyos Beszterce
Vrbas
Bosna
Drina
Uzza
DUNA

Ebből az elhelyezkedésből következtethetőleg, ha a legio I Italicanak tényleg be kell vala hatolnia a régi Felső-Daciába, vagy a déli Kárpátokon belül fekvő erdélyi medenczébe, akkor sem fordulhat vala *Diernú*nak (Orsova), a mint azt Domaszewski[1] következteti, hanem az előtte feltáruló Verestoronyiszoroson érhet vala leghamarább oda. Hisz Sistovtól Diernáig 400 kilométernyi út várja vala a legiót s minthogy a legio IIII Flavia Singidunumtól csak 220 kilométernyire feküdt, magától érthetőleg annak ott olyan nagy időveszteséggel kellett volna a csatlakozást bevárnia, mekkorára ilyen nehéz időkben a hadvezetőség észszerűleg már azért sem szánhatja vala el magát, mivel Singidunumtól az alig 95 kilométerre eső Lederatánál (Rava) már átkelhet vala a legio a Tibiscumba vezető első utra térve, azalatt akár Tibiscumig fegyveres segítséget vihetett.

Nincs is semmi jele idáig ennek a követelt előzetes csatlakozásnak, sőt Dacia felvidékeiről sem rendelkezünk a legio I Italica egyik, nyilván a legio V Mac. parancsnokságához kivezényelt katonája Potaissában (Torda)[2] előkerült s ilyeténképen *Julius Berenicianus*sal legkisebb viszonyba sem hozható emléken kívül más, a legio nevét és tagjait képviselő lelettel.

Ellenben annál hitelesebben igazolhatjuk azt, hogy a hol a legio IIII Flavia aldunai őrsorozata véget ért, ugyanott veszi a legio I Italica elhelyezkedése is kezdetét. Ez az állomás — miként fenn részletesen kifejtettük — *Drobetae* (Turnu Severin = Csernetz). Lássuk azért ide utaló leleteink mivoltát!

herczeg parkjába s onnan a bucuresti múzeumbá jutott. Ez *Genio Virtuti Aquilae sanctae signique leg. I. Ital. Severianae* vala szentelve s L. Annitis Italicus Honoratus helytartó nevét is tartalmazza. Csakis a legio székhelyén történt áldozásoknál szerepelt a helytartó s egyebütt a helyi parancsnokok képviselték.

[1] Domaszewsky: Die Chronologie des bellum Germairen et Samalicum 166—175n Chr. Neue heid. Jahrb. V. 1895. 116; Nach der sicheren Anhalt, welchem die geographische Beschaffenheit des Landes bietet, erfolgte die Concentrierung des aus Singidunum (Belgrad) und Novæ (Sistov) anrückenden Truppen bei Zieona (Orsova).

[2] CIL III 889. Az 1859. évben Nagy Mihály szőlőjében: *J(ovi) o(ptimo) m(aximor) D. Rebias m(i)les* | leg(ionis) I Ita(licæ). Torma K. Tud. Akad. Évk. 1863. 7. l.

1) A legio I Italica első őrségi vonala Drobetæban.

Már a legio IIII Flavia drobetai őrségének indokolásánál rámutattunk, hogy a három dáciai útvonal kiindulásául szolgáló Drobetæ, habár katonai czélokra a határszélektől való nagy távolsága következtében, berendezve nem is vala, a *M. Claudius Frontot* és hadait megsemmisítő jazyg-germán népszövetség elhatalmasodásával a prédálásra szétosztott guerilla-csapatok egyik keresett czélpontját képezé. Nemcsak itt kecsegtette bő zsákmánylás a támadókat, hanem az Olt-torkolathoz vezető úton *Pelendava* (Crajova) és Romula (Recka) s a dunai hídon átkelve a Ratiaria (Arcar Palanka) és Oescus (Gigeni, az Isker torkolatban) virágzó városok környékükkel együtt mind nagyban csábíthatták a portyázókat.

A mentő csapat itt is csakúgy megkéshetett, mint Sarmizegetusában s épen azért kétszeres gondot igényelt ez a fontos útcsomó, mint a honnan a fékevesztett jazyg-germán portyázók a Vulkán-hágón át Sarmizegetusára s onnan a Maros terére szintén könnyű szerrel átcsaphattak. Bizonyára az előző idők keserves tapasztalatai nyomán avatta Drobetát is Julius Berenicianus a Dacia felsegélésére mozgósított legio IIII Flavia keleti szárnyává, s ugyanezen tapasztalatok bírhatták arra szintén, hogy a társul osztott legio I Italica őrállomásainak keletre vivó sorozatát ugyancsak innen indítsa meg.

De a mit ma a Daciára vonatkozó hadi események szélesebb perspectivájával, s igazoló leleteink kiterjedt sorozatával egészen természetesnek itélhetünk, az négy évtized előtt még a legkiválóbb kutatókra is rejtélyként hatott. Így a Julius Berenicianus parancsnokságáról még nem értesült *Hirschfeld Ottó*[1] is nagy meglepetéssel fogadá 1873-iki epigraphizáló körútjában a Turnuseverinben eléje tárult bélyegnyomatokat. De miután azok helyi származását Boliac Cæsar ásatásai kétségen felülivé

[1] Hirschfeld Otto: Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum vol. III. aus Dacien und Mœsien. Sitzungsberichte der phil. hist. Classe der kaiserl. Akademie der Wissenschaften Wien. LXXVII köt. 1874. 426 l.

tevék, a LEG · I · ITAL eme bélyegeit[1] ép úgy építkezési anyagszállítmány termékeinek vala kénytelen nyilvánítni, mint a Herculesfürdőben annyira kirivó mœsiai bélyegekkel s különösen a legio IIII F. f bélyegével is tevé.

Csakhogy a Drobeta nevével (DRVBETA) az Al-Dunán jóval kívül a 80 kilom. következő *Aquae*ig, Praovo mellett utóbb beigazolódott helyi téglagyártás és kiterjedt kereskedelem erre is csakhamar meghozá a czáfolatot.[2] A hol t. i. messzi földről keresett téglagyártással üzérkedett a város közönsége, ott valóban érthetetlen lesz vala a 364 kilom. eső Novaeből eszközölni a téglaszállítást, főleg ha azt is meggondoljuk, hogy ilyen rakodmányokkal ekkora távolságra, pláne a vizfolyás ellenében alig lesz vala gazdaságos a kereskedelem s hogy a legio ilyetén üzérkedése amúgy is ki vala zárva.

A legio I Italica tehát csakis Julius Berenicianus hadtestével kerülhetett Drobetæba s bélyegleletei attól a vexillatiótól származhatnak, mely a parancsnokság másik legiojának: a legio IIII Flaviának őrvonalát hivatva vala a déli Kárpátok alján Kelet felé tovább kiegészíteni. Helyrajzi buvarlatainkkal ugyanis a Kosutza és Motru völgyeit ÉK irányban harántoló s Bumbestiből a *Zsil* szurdukját, vagyis az onnan a hunyadmegyei *Iszkronyig* vezető s csakis az utolsó két évtizeddel járhatóvá vált szorost a Vulkán hágóján elkerülő útból még egy más, kiválóan hadi czélokra tervezett havasalji utat sikerült megállapítanunk.

A szóban forgó útvonal észleletünk szerint Bumbestinél ágazik ki a *Vulkán*ra irányuló főútból s a déli Kárpátok gerinczéhez lehetőleg a terepviszonyok által megengedett közelségben úgy irányul kelet felé, hogy az akkoriban járható nyergek mindenikéhez egy-egy mellékággal csatlakozhatott. A rész-

[1] Hirschfeld O.: Sitzungsber. der Akademie Wien. LXXVII. p. 412. Innen Ephemeris epigraphica II. 465 s CIL III 8073. Boliac Cæsar házában. Most a bucuresti N. Múzeumban.

[2] CIL III 14215[13]. Radujevać közelében eső *Praovo* thermainal Negotinban. CIL III 1642. Téglás G.: A rómaiak kereskedelmi hajózása Pannoniában. (A dunai hajózás eml.) Mérn. Építész-Egyl. Közlöny. 1911. 36. füzet. 503. l. Különleny. 71.

letesebb tanulmányt igénylő s a hegyes tájakon a helyi értelmiség támogatásával is igen nehezen bejárható havasalji útvonal a limes utak typusával hat a kutatóra s miután Dacia meghódítása előtt ily mélyen nem nyomulhattak a rómaiak, s a rendes viszonyok közt arra ott szükség nem lehetett, felfogásunk szerint a marcomann háborúkkal érvényesülhetett ennek a Zsil szorosától az *Ojtoz* szorosig követhető limes útnak katonai szerepe.

Hogy a Bumbestiből DK-re a Gilor, az *Amaradia* völgyfejeken át az Oltig terjedő mellékútszakasz katonailag összefüggésben állott a Drobetaeból Bumbestibe s onnan a Vulkánon át Sarmizegetusába és Apulumba irányuló fővonallal, arra nézve a legnyomatékosabb bizonyítékokat épen a helyőrségi documentumokban bírjuk. A *Bumbestiba* bélyegeivel s 201-beli vár építkezésével[1] emlékezetes s egész Diernáig (Orsova)[2] szétosztott ezeres cohors (cohors miliaria Brittonum) legszélső keleti állomását a Rimniktől délre *Boroneais*nál mutatkozó CORSMB bélyegben[3] jelölhetjük meg. Ezt t. i. egész jogosan *co*(h)ors *m*(ilaria) *B*(rittonum) olvashatjuk.

Ha tehát Drobetæban a szóban forgó hegyi út kezdő állomásán mellőzhetetlennek találták a legio I Italica állomását, bizonyos, hogy annak őrszemei a Bumbestiből DK felé a Gilor és Amaradia völgyek fejein át Jonestiból az Oltig constatálható limes utat szintén behálózhatták. Sőt ott kellett egy ilyen őrségnek állnia Bumbesti—Jonesti közt az *Oltetzu* völgyén a már nevével várat jelentő *Gradistea*nál is. A legio I Italica havasalji lánczolatának keleti szárnyát ugyanis az Olttól jó távolra hitelesen documentálhatjuk, sőt ezenkívül még egy dunaparti őrvonalra is nyomatékos utalással rendelkezünk.

Minthogy pedig a Kárpátalji őrvonallánczolatainak csakis

[1] Toeilescu: Fouilles et recherchais archæol. en Roumanies. 1900. p. 138. CIL III 14. 485.

[2] CIL III 8074$_{10}$. Böhm Lenárd: Alterthürmer längs der Donau von Pancsova bis Orsova. Auszug von Kubitschek. Arch. epigr. Mitth. IV. (1880) II. füz. 174. l.

[3] Tocilescu. Arch. epigr. Mitth. XIX. 84. Lásd Cichorius, Die Auxiliartruppen Pauly—Wassowa Real Encyclopœdie 1899. Külön lenyomat 16.

két szélső tagjára igazolhatjuk a leg. I. Italica vexillatióit, felfogásunk érthetőbbé tétele kedvéért ejtsük el az Olt verestoronyi nyilatában egyelőre a tárgyalások fonalát és térjünk át a déli őrvonalra. Ott t. i. annyi állomást igazolnak leleteink, hogy azok segitségével az északi lánczolat nagy hézagát is pótolhatjuk.

B) A legio I Italica dunamelléki őrszolgálata Drobetától a Szereth torkolatáig.

Drobetæból a legio I Italicát Julius Berenicianus kettős rajvonalban állította fel, úgy látszik, a déli Kárpátok homlokterében és az onnan délre futó utak átkelőinél. Ennek a déli lánczolatnak Drobetából az Oltig terjedő szakaszon nem rendelkezünk még biztos emlékével. Miután azonban onnan keletre a szomszédos őrségek is beigazolhatók, egészen valószinű, hogy a nyugati szárnyat a mai Kis-Oláhországban a Duna balpartján haladó katonai út fontosabb pontjain legalább két közbeeső vexillatio őrizte Celei-ig, a hol a leg. I Italica első őrségét képesek vagyunk hitelesitni.

1. Celei, mint a legio I Italica őrségi állomása.

Az Oltnak a Dunához közelitő torkolatában a verestoronyi út Romulatól (Recka) egyenesen délre az alsó mœsiai átkelőnek vágott, mig a vízfolyáshoz közelitő őrteret még egy belső vicinális út követte Izlasig, a mi a szláv nyelvben szintén átkelőt, kijárót jelent. *Celei*, a főút balparti kikötője s a Dacia centrumába vezető verestoronyi út alapállomása. Ellenpárja a túlparti Gigeninél *Oescus*. Ez Trajanus katonai reformjával ugyan elveszité legióját; de kiváltságos városi mivoltában fejlett kereskedelmével és polgárságával a jazyg-germánok elhatalmasodásával annál sürgősebb védelmet igényelt, miután veteranus coloniája csak oly kevéssé vala képes ilyen tömegek támadását elhárítni, mint a Sarmizegetusáéról fennebb megállapithatók. A legio I Italica gondossága tehát annyival sietősebb lehetett Celeiben, mivel a túlparti Oescusból az ott mutatkozó *Quadri-*

vium[1] szentélyből következtethetőleg négyfelé sugárzott szét a közlekedés. Valamivel fennebb Lom Palánkánál Almusból[2] délre Serdicaba (Sofia) a *Municipium* Montanensiumot (Kutlovica) érintő s az Isker járhatatlan sziklacsatornáját Enicatól,[3] *Tlancene*nak[4] a tetőre kapaszkodó úttal is kapcsolatban állott Oescus. Sőt Oescusból még egy rövidebb út vezetett DK felé a Traján-kapuhoz s onnan Philippopolisba. Ezen az úton a Balkán kaptatója alatt, miután a Viust (Vid) vizét Brestnél áthidalák Giridavaban (Pelisat) a Balkán alján a *vectigal illyricum* statióval jelzi a határt.

De *Oescus*ból még rövidebb és egyenesebb kapcsolat indult DK felé Brestnél a Viust (Vid) keresztezve *Giridava* (Pelisat) irányában. Itt a Balkán alján az illyricumi vectigal vámstatiója és nationalis aultus állott. A vectigal illyricum statióján ugyanis Jupiterrel együtt a többi *giridavai* isteneknek és istennőknek nehéz betegségből fellábadva áldozott a dunamelléki *Dimus* (Oresa) statio contrascriptora.[5]

Giridavaból (Pelisat) D-re Lovec érintésével az Asimus (Osma) fejénél a Trajan kapun át a *Sermius* (Mojema=Gyopsa) völgyére, majd Mahallától egyenesen Philippopolisba vezetett

[1] CIL III 12. 349 Gigeniben (Oescus:

QVADr
IVIS Quad(r)ivis

Dobrusky Sbornik II. p. 43.

[2] CIL III 14208. Nemesi Aug(usto) kezdetű oltára.

[3] CIL III 13723. Enicaból az útfelügyelő beneficiarius consularis oltára 222—235 közt Severus Alexander korából képviseli a Balkánra vezető elágazást.

[4] CIL III 12520. Tlančene vagy Klancenenél Constantinus és Licinus császárok nevével mérföldoszlop. D [d. n] N(ostrorum) | Con | stantino | et Licino | Aug(ustorum) Crispo Constantino et Constantio nostris [a] b . . . . .

[5] CIL III 12399. Škorpil Károly másolatáról *Pelisatból.* J(ovi) o(ptimo) m(aximo) ceteris[q]ue diis deabusq(u)e Giridavens(ibus) Memor Aug(ustorum trium) n(ostrorum) ser(vus contra) sc(riptor) stat(ionis) Dim(ensis) gravi va(l)etudin(e) liberatus. = A jóságos magasságos Jupiternek s Giridava többi istenének és istennőjének három császárunk emlékére az ők szolgájuk a dimusi határ-vámállomás ellenőre súlyos betegségéből felgyógyulva áldozá.

az út. Thracia fővárosát tehát a Vede völgyén netán elhatalmasodott guerillacsapatok közvetlenül fenyegethették.

Oescus elővédjét az Olt—Duna szögletében eső Celeinél, tehát nem vala indokolatlan ebben az izgalmas időszakban külön is megerősíteni és Julius Berenicianus parancsnoksági körébe beilleszteni. Ennek tanubizonyságául minősítjük a legio I Italica egyik *Probus* nevű centuriójának oltárát. Nagyon is beillett ide a legio I Italica ama vexillatiója, melynek *Probus* nevű századosától épen egy győzedelmet jelentő Jupiter *dolichenus*-oltár [1] maradt reánk. Oly sokáig állomásozott a legioosztály Celeiben, hogy még veteranusai [2] is kedvet kaptak az odavaló telepedésre.

A legio V Macedonicatól jelentkező síremlék vagy az első századra tartozik, a mikor tán már Vespasianus *Oescus*ba[3] helyezte volt a legiot s az onnan hadakozott Decebal ellen; vagy Trajan dák háborúit képviselik Celeiben. A legio signifere[4]

[1] CIL III 14,490 Celeiből, most a bucureşti N. Múzeumban:

I OM DOL	J(ovi) o(ptimo) m(aximo) Dol(ichan)
PROBVS	Probus
7.LEG EA	(centurio) leg(ionis) et A-
POLLONIA	pollonia
EIVS V · S	eius [coniux] v(otum) s(olverunt)

A jóságos magasságos dolichebeli Jupiternek Probus a leg(io I Italica) századosa és Apollonia az ő neje fogadalmukat lerótták.

[2] CIL III 14491 Celeiből, most a bucuresti N. Múzeumban. G. Crispinus Firmus G. fia (a pamphytiai) Aspendusból, mint a leg. I. Jul. veteranusa nejének: Aurelia Severanak és unokatestvérének P. Aurelia Primilla Severának síremléket állított.

[3] A legio V Macedonicának oescusi állomásozására becses chronologiai ujjmutatást képvisel az a síremlék, melyet épen Domaszewski közölt először Die Beneficiarposten 189. lapján 212. jegyzetében. Itt t. i. a katonai szolgálatot meg militarittal örökíték meg, miként Mainz (Moginitia) legrégibb katonai emlékei mutatják. *L. Septimius* C. [f] mi[les] leg. V. Mac. vex. a. LX. militar(it) a(nnos) XXX. h(ic) s(itus) e(st).

[4] CIL III 14492 most a bucuresti N. Múzeumban. Felül a signifer álló képe, oldalt M. A Tocilescu magyarázata szerint m(ilitavit) a(nnos) XX. Fouilles et recherches XX. archæologiques en Roumanie 1900. p. 189. Ez a forma az első század mintáját követi. A szöveg így szól: G. Phi-

akkor halálozhatott el épen, a mikor a mozgósított legio átkelt a Dunán s így a marcomann háborúkkal legkisebb viszonyban sem állhat.

S hogy a *legio I Italica* tényleg cordonne-szolgálatot teljesített a Duna balpartján s a feltétlenül Daciához tartozó *drobetae-celei* őrvonal tovább is folytatását nyerte, annak igen meggyőző bizonyságlevelét találjuk lennebb a Vede torkolatánál. Lássuk ennek mibenlétét.

2. *Petrosan (Reka) a legio I Italica őrségével.*

Az Olt torkolatától 85 km távolságban a szintén balparti *Petrosán*nál a Reka nevű romból elékerült LEG · I · ITAL bélyegnyomatok[1] jelzik a dunamenti őrvonal további láncszemét. Ez az őrség határozottan *Novae* (Steklen) fedezésére szolgálhatott s arra az útra czélozhatott, mely Pitestinél a Verestorony és a Törcsvár-hágó felé ágazott tovább s melyen a daciai véderő szétrobbantása után a jazyg-germán portyázók Alsó-Mœsia belsejét fenyegetheték. Hiszen 172-ben, közvetlen M. Claudius Fronto levágatása után még Dalmatia fővárosát, *Sulonát* (Spalato)[2] is nyakra-főre erősítgették s a rémület oly általános vala, hogy Thraciának a dunamelléki népmozgalmak tűzvonalán messzi kívül eső fővárosát, Philippopolist sem merték várfalak[3] nélkül hagyni. Bezzeg nagy hasznát is látta a

lippicus | Q. f. Mæ. Edessa | signifer feg. V. vit (et) annos XXXX | h(ic) s(itus) e(st) ex tes(tumento) f(aciendum ius(sit) | cher(es) f(aciendum) c(uravit) Arbitr. | Antonini Arfienti et Titi Coriari.

[1] CIL III 12522. Petrosanról. Tocilescu Archæol. epigr. Mitth. XIV. p. 15.

[2] CIL III 1980. Spalato . . . vexillationes leg. [II. Piæ] et III Concordiæ ped(es) CC. A leg. II és III Concordia vexillation 200 lábnyi falat emeltete. A CIL III 1491 . . . muri p(des) DCCC inturr(is) una. 800 láb falat egy bástyával. Közöltem Hadt. Közl. XI. 1911. évf. Külön lenyomat 10. l. 4. és 5. jegyzet.

[3] CIL III 7409 (= 6121. Ephem. epigr. IV. n. 128. A latin és görög nyelvű tábla latin fele: *Imp. Caesar M. Aurelius Antoninus [aug. germanicus] imp. V. cos. III. P(ater) p(atriae) murum civitati Philippipolis (dedit).* | *[c. Pantulius Gra]pticus leg(atus) aug(usti) faciendum curavit.*

város csakhamar *C. Pantuleius Grapticus* helytartó gondosságának, a mikor alig pár esztendő mulva a Dacia határairól elzavart kostobocák képesek valának Thracián, Macedonián át Achaiáig (Görögország)[1] portyázni, sőt valószinűleg ők valának azok a *confines hostes*ek is, kikkel Julianus, későbbi császár Dalmatia helytartójaként 175/6-ban életirója[2] szerint harczba keveredett.

S hogy az Al-Duna mellékre szépen beigazolódó őrvonal mennyire szükséges vala, arról a Timok forrásainál Felső-Mœsia és Dalmatia összeszögellésében legutóbb szintén egy bizonyságlevelet nyertünk abban a sírkőben, melyen egy alig 18 éves ifjut szülei szintén a *jazyg-germán* betörőkkel azonositható latronesek áldozataként gyászol. (A latronibus interfectus.)[3]

A Drobetától Celein át Petrosánig hézagossága daczára elég marcansul kidomboruló csatárlánczczal tehát a Timok forráséhoz hasonló becsapások megismétlődését volt hivatva a legio I Italica a két Mœsiától elhárítni. S az őrsorozat hasonló módon tovább folytatódott a Duna balpartján, mert ime egészen lenn a deltavidéken még egy tagját igazolhatjuk az őrvonalnak.

S a kostobokok garázdálkodása, úgy látszik a dardanokat is

Marcus Aurelius a germanicus titulust 172-ben vette fel az V-ik imperatori acclamatiót már a sarmizegetusai (1450. szám) hála-emlék is tartalmazza. *C. Pantuleius Grapticecus* helytartó nevét a CIL X 6265 Fundusból s az ostiai téglalap 140-ből (CIL XIV 246.) említi.

[1] Heberdey, Der Einfall der Kostoboker in Griechenland und die Abfassungszeit der Perigese des Pausanius. Archæol. epigr. Mitth. XIII. 1890. 189. l.

[2] Vita Juliani 1, 9.

[3] Patsch Károly: Archæol. epigr. Untersuchungen zur Geschichte der röm. Provinz Dalmatien V. Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien und der Hercegovina. Redig. von Dr. Moriz Hoernes. Wien, 1902. VIII. Bd. Eine Inschrift aus den Timohthale 123: *D(is) M(anibus) [A(urelius)] M[a]rcu[s] vixi[t] ann[i]s XVIII a latron[i]bus [i]n[t]erfec[t]us]. Au[r(elius)] Eutyches e[t] Sex[tili]a Frou[t]ina [f]ilio b(ene) m(eventi) p(osuerunt).* — A rablóktól legyilkolt fiuknak Aurelius Marcusnak XVIII évet élt Entychus és Sextila Frontina jól megérdemelt síremléket állítottak.

lázadásra bátorítá s Patsch nem egészen alaptalanul szintén bennük, mint szomszédos lakosságban keresi azokat a *confines hosteseket*, kik ellen *Julianus*,[1] a későbbi császár, Dalmatia helytartójaként épen 175/6-ban az életiró szerint, háborúba szállott.

De a legio I Italica celei—petrosani őrvonalától nem nagy távolságban Felső-Mœsiának a Timok forrásához szögellő határán tényleg vagy a hegylakók bátorodtak rablásra, vagy a Drobeta—Herculesfürdő közti vonalon beigazolódó *jazyg-germán* portyázók szintén megörökíték magukat. Úgy kell lenni, hogy az ellenségeskedéstől mentesnek képzelt s a marcomann háborúk szomorú tanulságai előtt mérsékelt védelemben részesített Timok-torkolatnál egy vakmerő guerilla-csapat épúgy megsarczolhatta a vidéket, mint az Drobetæ vidékéről beigazolhatók.

3. A legio I. Italica szerethtorkolati őrsége.

Petrosánon alul a Duna áradványos balparti szegélye kiágazásainak szövevényével meghiusítá a leg. I. Italica őrségeinek felderítésére vonatkozó kisérleteinket. A Galaczig kereken 400 kilométerre tehető partvonalat pedig sehogy sem hagyhatá ki a legio I. Italica szóban forgó hadirendjéből. Világos ujjmutatás erre nézve mindjárt a Szereth torkolatában bemutatandó állomásunk. A partvédelmet sehogy sem nélkülözhették a máig használatos olyan átkelő pontok, mint a Sistov alatt alig 60 km-re következő *Giurgiu*, *Sexanta Pristina* (Rustsuk) átellenében. Ép úgy nem maradhatott őrizetlenül az onnan 60 km-re következő Argyes-torkolat *Transmarica*-val, a mai Tutrakánnal szemben. Ilyen őrséget nem tételezhetünk fel 52 km-rel alább, a Dumbovicza beömlési pontjánál sem, habár a jobbparti Durostorumban (Silistra) állomásozott is a leg. XI. Claudia. Ezt a

[1] Vita Juliani 1, 9: inde Dalmatiam regendam accepit eamque a *confinibus hostibus* vindicavit. (Innen Dalmatia kormányzását átvéve tartományát a határszéli ellenségtől megszabadítá.) Domaszewski, Chronologie des bellum Germanicum et Sarmaticum 166—176 n. Chr. (Neue heidelb. Jahrb. V. 125 Anm.) ezeket is a marcommanok egyik harácsoló csapatának minősíti, mely «westlich von Singidunum etwa bei Mursa durchgebrochen ist».

legiót ugyanis Alsó Mœsia belső szolgálati ügyei annyival zaklatóbban igénybe vehették, mivel a Daciába rendelt leg. V. Mac. területén felül most már a Julius Berenicianussal mozgosított leg. I. Italica helyőrségeinek gondozása is teljesen rászakadt.

És nem igen maradhatott ki a legio I. Italica őrvonalából az a 125 km-es partvonal sem, mely a Silistrával átellenben kezdődő *Borcea* nevű folyamágat Hirsováig követi és közönkint igen alkalmas támadási támpontot kináló magaslatokat alkot. Ilyet látunk mindjárt Silistrától 40 km-re Ottinánál s onnan 45 km-re *Csernavodával* szemben Fetescinél, honnan a dobrudgeai vasút híres I. Károly hídja kezdődik s melyet a Duna nevezetes könyökhajlata következtében minden időknek egyik nevezetes strategiai pontjává minősített a helyalakulás. Csernavodától 51 kilométernyire, *Hirsovával* szemben a Borcea-ág visszatér ugyan a Dunához, de annál számosabb elágazás következik Galacig s a délkeleti Kárpátok szorosaival kapcsolatos *Jalomnica* torkollik be. Itt tehát a terepalakulás a legio I. Italica újabb őrségét igényelte. Mindennek azonban híre-hamva sem mutatkozik. Hasonlóképen nélkülözzük az útbaigazító leleteket a 73 km-rel alább következő Brailánál s csakis 20 km-rel lejebb *Galac*, illetőleg a Szereth torkolatánál 3 km-rel D-re eső *Barbosi*, más néven *Gertina* őrizte meg az általunk feltételezett balparti őrvonal bizonyítékát.

Itt Cornelius Firmus, a legio I. Italica egyik centuriója Marcus Aurelius és Lucius Verus társcsászárok üdveért, győzedelmeért és egyetértéseért áldozatot mutatván be, ez az oltár M. Claudius 170-re eső katasztrófáját jó egy esztendővel megelőzi.[1] A 169. esztendővel ugyanis L. Verus elhalálozott.[2] Ha

[1] CIL III 7514 (= 778) még 1837-ben kiásta volt *Scolesco*, ki Jassiba a természettudományi társulat gyüjteményébe vette. Onnan közli Tocilescu: Dacia mainte de Romani 1880 p. 96 Schuckhardt Károly másolat szerint . . .] pro salute] et Victor[ia] et concordia Marci Aureli Antonini et L. Aur. Veri imperatorum *Cornelius Firmino* Centurio leg. I. Ital. dram posuit. = M. Aurelius és L. Verus császárok jóvoltáért és győzedelmeért Cornelius Firmino a leg. I. Ital. századosa oltárt állított.

[2] Alfr. von Domaszewski: Die Chronologie des bellum Germanicum et Sarmaticum 168—175 n. Chr. Neue heidelberg. Jahrbücher V. 114. l.

tehát már 169-ben a legio I. Italica egyik vexillatiója Gertinában őrséget tarthatott, ezt nem értelmezhetjük másképen, mint hogy a legio I. Italicát mindjárt a legio V. Macedonicának Daciába áttelepíttetése után a Duna balpartjának fontosabb átkelőihez szólították a hadi események. Topografiailag ugyan ez a vonal a Durostorumban (Silistra) feküdt legio XI. Claudióra tartozott volna; csakhogy annak szolgálati terheit a legio V. Macedonicától rája maradt szomszédos *Dobrudgea* megkétszerezvén, úgy látszik már M. Claudius Fronto levágatását megelőzőleg a *legio I. Italicá*val siettek a Dunának igen gyér helyőrséggel rendelkező balpartján a hajózás és átkelés bátorságosítását fokozni. Ezt igényelhette a folyvást erősebben fenyegetett Dacia északi széleire összpontosított nagy haderő élelmezéséből és felszerelési szükségleteinek ellátásából támadt rendkívüli szállítások biztosítása is.

Bármiként állott lett légyen is a dolog, annyit a barbosini oltárkő segítségével kétségtelenül konstatálhatunk, miszerint a *legio I. Italica* már 169-ben vexillatiókkal őrködött az Al-Duna biztonsága felett. Ezt az őrködést Julius Berenicianus parancsnoksága még intenzivebbé és kiterjedtebbé tevé s a mi azelőtt tán csak egyes pontokra szólólag történhetett, mostantól fogva innen Drobetaetól Galaczig terjedő rendszeres cordonne-szolgálattá alakult.

A mikor tehát a déli őrvonal arczulatát a töredékes adatok mozaikjából ily módon meglehetős egészszé rekonstruálhatók, ezzel egyúttal az északi, vagyis a Kárpátalja felső őrvonalra vonatkozó következtetésünk hitelképessége is erős támasztékot nyert. Lássuk azért annak a Verestoronyi-szorosban Jonestinél Pons Aluti közelében elejtett fonalának tovább fejlődését keletnek.

Anm. 2. Az életírók adataiból megállapítá, hogy 167/8 telén a két császárnak a pannóniai harcztérről Rómába való visszatérését sem a Vita Marei 14, 8., sem a *Vita Veri* nem említik. Ép úgy nem szól a 168-beli római elutazásról sem.

C) A legio I. Italica kárpátalji őrvonala a Verestoronytól az Ojtozi-szoros kijáratáig.

Az a havasalji út, melynek nyugati szárnyát Drobetæből ÉK felé Bumbestibe, a Vulkán-hágó aljáig s onnan DKK-i irányban Gradisca castellum érintésével a szebenmegyei havasokból kifutó völgyeken keresztül Jonestiig elkisérhettük, az Olton túl keletre sem szakad meg. *Boroneasa* közelében a Verestoronyi-szoros déli kapuját s az Olt-völgy hadi útját elhagyva, a fogarasi, brassói havasok alján igyekszik az egyes hágók, nyergek ereszkedőit megközelíteni. Pitestinél, Tirgu Vestinél, Plojestinél megannyi elágazást vehetünk észre, melyek a meddig csak tarthat a nyári forgalom, úgy látszik őrjáratokat segítettek a határhegység rengetegei alá. A terepviszonyok nehézségei nem engedék meg ennek a hadtörténelmileg nevezetes havasalji útnak behatóbb tanulmányozhatását. Annyit azonban konstatálhatunk, hogy Pitestitől két ággal kapcsolódik az Argyes és a Dimbovica felé. A Dimbovica mellől a Törcsvár-hágón a Barczaságra érkező útvonal castellumát Rozsnyónál [1] már sikerült is felderítenünk s meg vagyunk győződve, hogy a további vizsgálódások egészen más világításba helyezik Dacia keleti felének védrendszerét, mint a hogy azt eddigi hézagos adataink után feltételezhetjük.

Ime itt is *Cimpolung* városnál a mi Zidovinánkra emlékeztető *Jidova* nevű castellumban bírjuk a túloldali Rozsnyó Erdenburgjának párját. Ez a castellum bizonyára részes vala a leg. I. Italica őrségeiben, csakhogy a kincskeresők értelmetlensége itt is megsemmisíté az irodalmilag értékesíthető emlékeket. A Tocilescu Gergely [2] által a bucuresti Nemzeti Múzeumba szállított bélyeges téglák érdekes curiosumoknál ez idő szerint még nem egyebek, de hadászatilag semmi tájékoztatót nem nyújtanak.

A cimpolungi Jidova téglái s a szilárd szerkezetű castellum

[1] Téglás G.: Tanulmányok Dacia délkeleti hadi szervezetéről. A rozsnyói táborhely (Erdenburg). Értek. a történettud. köréből. XIX. 5. sz. Négy rajz. 1901. 1—37. l.

[2] *Tocilescu:* Arch. epigr. Mitth. XIV. p. 15 s CIL III. 12538 és 12532.

állandó helyőrségi állomásnak minősül s a rozsnyóival együtt annak az aldunai birodalmi útnak irányát jelölik meg, mely Alsó Mœsia fővárosából Novæból (Sistov mellett) nyerte egyik kiindulását.

Pitestiből a limes-út megtartva keleti irányát, Plojestinek vág, hol ismét egy fontos útelágazást keresztez. Innen t. i. a Temes- és Bodza-hágókra a cimpolungihoz hasonló utak nyomultak a Barczaságon Dacia felvidékeire.

A szóban forgó limes-út azonban Plojestitől jóformán a mai országút irányában s a Moldovába futó vasút mellett Misilen át Buzau Rimnicu Sarat, Adiud felé a Kárpátok DK-i sarkát megkerülve, mindaddig északra hajlik, végre eléri azt a még alig tanulmányozott világutat, mely töredékes állomássorozatából láthatólag Phrya (= Tyra) kiindulásával, keletről-nyugatra, Porolissumig harántolta Daciát.[1]

Ebből a rövid vázlatból kitetszőleg a Drobetæ—Bumbesti—Gradistea — Jonesti — Pitesti —Plojesti — Buzau Tatros-torkolati limes-út szakasztott párja a Taunus-alji Gürtelstrassenak. Az t. i. Castellum Mattiacorumból (Wiesbaden) kiindulva, Heddernheim, Friedbergen (a civitas Taunensiumon), Kesselstadton át ép úgy összefűzte a Taunus-alji[2] limes-castellumokat, a mint azt Tacitus[3] is megörökíti. Hogy ez a limes-út a marcomannháborúk veszélyei folyamán keletkezett volna, a mikor nagyon is komoly okok forogtak fenn arra nézve, hogy a két Mœsiát is féltsék a M. Claudius hadait 170-ben szétrobbantó jazyg-german népszövetségtől, arra nézve bajos véleményt koczkáztatni. Akármennyire csábító is ez a feltevés, nem igen merjük hangoztatni. Dacia sajátos configuratiója kezdettől fogva éles osztóvonallá

[1] Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica. M. Pender et G. Parthey, Berolini 1860. p. 177. Thrya (= Tyra Dnjestertorok Akkermann). — Tirepsum — Sturum — Congri — Porolissum (Mojgrad Zsákfalva) Certie (Magyar-Egregy) állomása maradtak ránk.

[2] Alfr. v. Domaszewski: *Die Beneficinoposten und die römischen Strassennetze.* Westd. Zeitschr. für Geschichte und Kunst. Trier. XXI. 1902. Heft II. 199. l.

[3] Tacitus: Annales I. 56. Posite castello super vestigia paterni præsidii in monte Tauno.

minősíté a déli Kárpátok hatalmas lánczolatát, s a 100—150 kilométer szélességre terjeszkedő erdősáv napjainkban is annyira meghiusítja az emberi telepedést, hogy csakis a völgynyilatok keskeny résein érintkezhetik egymással a téli idő folyamán a kétoldali lakósság s a hegygerinczek novembertől márcziusig járhatatlanok.

A rómaiak telepei a tágasabb Maros és mellékvölgyeit népesíték be s már a két Küküllő és az Olt mentén sem találkozunk sűrűbb és tömöttebb római elemmel. A déli Kárpátok alja akkor is nomadizáló pásztoréletet táplálván, ezek fékentartását, valamint az Al-Duna és a délkeleti felföld összeköttetését a jelzett táborhelyek biztosíthatták.

Ebből a szempontból mérlegelve a körülményeket e vázlatosan érintett havasalji limes-utat mindjárt Dacia elfoglalása után is kiépíthették. Rendes időkben azonban beérhették a minimális békeállománynyal s csakis a marcomann-háboruk viharai közepette válhatott sürgőssé az őrség szaporítása. Erre pedig a megsokasodott ellenségtől éjjel-nappal zaklatott tartományi helyőrségből hogyan telhetett volna? Így szorult reá Dacia szomszédainak fegyveres segítségére. S hogy ez mennyire így volt, arra nézve ugyancsak tanulságos példát mutathatunk be mindjárt abban a havasi castellumban, mely Plojestitől északra, Drajinánál egész sorozatát őrzi az időnként odarendelt csapatoknak. Lássuk azért ennek mibenlétét!

IV. A drajinai havasi castellum katonabélyegeinek hadászati jelentősége.

Plojestiből, mint említők is, egyik útvonal a Teleajna patak folyásával szemben egyenesen E-ra tart, míglen Drajina alsó végén, Drajina de josnál a hasonnevű pataka csatlakozván hozzá, most már két útirány tárul az érkező elé. Fennebb Drajina de susnál harmadikul a *Zlon* is csatlakozván, ez a Teleajnával egyenlő hadászati szerepet tölthetett be Dacia védrendszerében, mert két, a legujabb időkig használt hágóban nyeri folytatását. A Teleajnát követve ugyanis a Monastir Susun és Ceia nevű házcsoport után a Tatrang vízválasztójára kapaszkodva,

onnan az Ósáncz-szorosra ereszkedünk, mely Hosszufalunál a Barczaságra nyilik.

A Zlon mellől a Király-csúcsra (Verfu lui Crai) kapaszkodó út az 1440 m. Tatárhavason át a Bodza-vízhez érkezik. Ez a mult század vége felé elhanyatlott *Bodzahágó,* mely az ó-korban a legforgalmasabb határhágónk egyike lehetett.

De a harmadik s ÉK-re vezető völgy is a Bodza mellé vezet, minthogy ennek szeszélyes folyása a Bodza-fordulóig É-ra haladván, onnan DK-re kanyarodva áttöri a DK-i Kárpátok-falát s úgy jut Buzau városánál a romániai alföldre. A Bodza vizének határunkra eső Λ betűjéből a második szár alkotja a mai napság használtabb második vagy egy mellékvizéről Krasznának nevezett Bodza-szorost s ennek a mi határainkon kívül sűrűn lakott s elég téres völgynek alsó felével szintén kapcsolatot kerestek Drajinából, melytől a Bisca oldalvölgyet csak egy alacsony hágó választja el.

Ez a hármas völgy s abból keletkező ugyanannyi útcsomó tevé szükségessé azt a terjedelmes castellumot, mely miként Cimpolung Jidovaja s a többi még kellően át nem vizsgált castellum a Bumbestitől az Ojtoz-szorosig bemutatott limes úton ilyen zivataros időkben nagyobb csapatokat fogadhatott be, míg békés viszonyok közt egyszerűen a határforgalom ellenőrzésére szorítkozott. Íme Drajina din susnál is egész sorozat bélyeggel lepte meg a tudós világot. Minthogy ezek a bélyegek Julius Berenicianus őrvonalának kiterjedésére is fényt derítnek s a marcomann háború folyamán szükségessé vált intézkedések egymásutánjára is s az eddigi feltevéseket vizsgálódásaink nem igazolják, ezekre is ki kell mai tanulmányunkkal terjeszkednünk.

A drajinai táborhelyen nyilvánosságra került belyegekből,[1] négy legiobélyeget és egy cohors-jegyet,[2] sikerült kiolvasni, úgy a mint következnek:

1. LEG · I · ITAL = leg(io) I Ital(ica)

[1] Tocilescu, Arch. epigr. Mitth. XIV. (1891.) 15. l. Innen CIL III supplementum 12,530 a—e.

[2] Domaszewski, Die Grenzen von Mœsia superior Archæol. epigr. Mitth. XIII. 137. l. 47. jegyzetében a bucuresti múzeumból vett másola-

öt különböző töredékben és pedig:

α) LEG · IT ; β) LEG · I · ITAL ;
γ) G · I · ITAL ; δ) I · ITAL ;
ε) ITA[T]/.

2. LEG · V · MAC = leg(io) V Mac(edonica)
három ép példány s két töredék:

α) LEG · $\overline{V}$ · M ; β) LEG · $\overline{V}$ · M

3. LEG · XI · CL = leg(io) XI Cl(audia)
három ép példányban.

4. LEG · XI · CL · P · F = leg(io) XI Cl(audia p(ia) f(idelis).
két ép példány.[1]

Az egyetlen cohors bélyeg pedig így néz ki:

COH CoM = coh(ors) Com(magenorum)

két ép példány.

Habár első tekintetre úgy tűnik fel, mintha a három legioból megállapítható vexillatiók a cohors com(magenorum)mal egyszerre táborozhattak volna itt, s az eddigi vélekedések is ide irányulnak, már a Herculesfürdőből bemutatott többrendbeli bélyegnyomat példája is leczáfolja eleve ezt a feltevést. Épen azért lássuk egyenkint ezek idejuthatásának körülményeit s kezdjük vizsgálódásunkat mindjárt a cohors bélyegével.

1. A cohors Commagenorum.

A cohors nagy valószinűséggel azonos a Flaviusok által alapított *cohors I Flavia Commagenorummal. Tacitus*ból[2] láthatólag Titus judæai hadseregében Antiochiából toborzott segédcsapatok is harczolának. Ezen *auxilia* regis Antiochik egyikét a Vespasianus által 71-ben bekebelezett *Commagene* amaz

taira utalva Valleni de Munteról származtatva. Majd Rheinisches Museum XLVIII. 240.

[1] Brandis Dacia czikkében Alsó-Mœsiát ez alapon határolja s utal ezen bélyegekre Pauly-Wissowa R. E. VIII. Halbband 1970. hasáb.

[2] Tacitus: Historia V. 1.

ujonczai alkothaták, a kikből a *cohors Commagenorum* kikerekedett.

A cohors commagenorum nagy hihetőséggel az akkoriban szintén keleten küzdött legio V Mac(edonica) segédcsapatai közé osztva vonulhatott azzal Alsó-Mœsiába, a mikor t. i. a Bettirben [1] elékerült felirat tanusága szerint a zsidó lázadás elfojtására a legio V Macedonicából és leg. XI Claudiából mozgósított vexillatiókat eredeti helyőrségeikbe ismét visszavezényelték.

A cohors Dacia meghódítása után több más rokonjellegű cohorssal együtt odakerülhetett. Így a Maros-Keresztúrról 157-ből ismeretes elbocsátó diplomán [2] *cohors I Flavia Commagenorum tartozik Felső-Dacia exercitusához.*

A cohors I Flavia Commagenorum 105-ben a XXXIII-ik katonai elbocsátó diploma szerint Mœsia inferiorban szolgált; de a Maroskeresztúrról elékerült diploma [3] tanusága szerint 157-ben Felső-Daciában kellett állnia. Minthogy pedig a délkeleti Kárpátok eme sarka a vízválasztón kívül Alsó-Daciához számít, bélyegünk azt az időszakot képviseli, a mikor a Verestorony alatt Slaveninél[4] felmerült COH · I · FL · COM (magenorum) és a Reckánál mutatkozó

^{C}OHI^{F}COW (=coh(ors) I F(lavia) Com(maganorum)[5]

bélyegnyomatokból kitetszőleg a cohors Alsó-Dacia exercitusába vala beosztva.

[1] CIL III 14. 155. Bettirből: SVM / / / / | M / / RTI / / / / / V / / / / | ET VICTOR / / | CENTVR / / VEXIL / / / / | LEG · V MAC ET XI CL | / / / / / / / | / / / / / / / / |

[2] CIL III Supplem. Dipl. XXII. A diplomán, mint *Cichorius* Die Auxiliarcohorten Sonder-Abdruck 22. l. megjegyzi, már a cohorsok számszerű felsorolása következtében is *I. Flav.* és nem mint Ritterling vitatja: II. Flav. állott.

[3] CIL III. Diploma LXVI. I Flav. és nem II Flav. mint Ritterling véli.

[4] CIL III 14216 [26] Tocilescu, Arch. epigr. Mitth. XIV. p. 83.

[5] Hirschfeld Otto: Epigraphische Nachlese zum Corpus I. Latin III. Sitzungsber. der Akademie Wien. 1874. 413. Ephemeris epigraphica II. 470. Pinniel Recka mellett. Ezt is COH II COM alakban iktatta be Domaszewski a CIL III suppl. 8074. 14c alá, holott a Slaveninél utóbb ismeretessé vált COH · I · FL COM bélyegeivel azonosaknak vehetők.

Ily módon tehát mindjárt kettős jellegű bizonyítékhoz jutunk. Először bebizonyult, hogy a marcomann háborúk előtti időkben, valószinűleg mindjárt Trajantól kezdve a Coh. I Flavia Commagenorum képezé Drajinan a helyőrséget. Még ennél is fontosabb másodszor az, hogy ez a cohors, mely Slaveniben *Alsó-Dacia* helyőrségébe számított, Drajinan sem tartozhatott többé Alsó-Mœsiához.

Ennek a fontos körülménynek a constatálásával az is bizonyossá válik, hogy az alsó-mœsiai legiók akkor küldheték a bodzai szoros alá képviselőiket, a mikor Hirschfeld Ottó[1] *cohors I Flavia Commagenorum*ra olvassa az Olt torkolati Reckanál (Romula) felmerült

^{C}OH I ^{F} COW

téglabélyeget. Ezt azonban újabban Domaszewski a szomszéd Piatránál elekerült COH II COM = coh(ors) II com(mageno-rum)nak[2] hajlandó tulajdonítni. Ez a cohors a Maros nyugati védvárában Miciában (Marosnémeti+Veczel)[3] tartotta az őrséget, hol Hadrianussal[4] 119—138-ból, Marcus Aureliussal 164-ből,[5] 193 Septimus Severus[6] alatt, mikor fürdejét javítja és az

[1] Hirschfeld O.: Epigraph. Nachlese. Sitzugsber. der Akademie Wien. 1874 413. Ephemeris epigraphica II. 470.

[2] Domaszewski, CIL III Suppl. 8074$_{14}$ c. Tocilesen, Arch. epigr. Mitth. XI, 20. n. 3.

[3] Téglás Gábor: Arch. epigr. Mitth. IX. p. 244 n. 10. Erd. Múz. V. 1888. 249. a dévai múzeumból szerzett példányunkról. Torma K. is Arch epigr. Mitth. III. p. 117 n. 2. Innen CIL III 8074$_{14}$ a—b.

[4] CIL III 1371. Marosnémetiben néhai gróf Kuun Géza lapidariumában Seivert: Inscriptiones monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea Viennæ 1773 n. 11. Fodor András Gyüjteménye némely Marosnémeti és veczeli határon kiásott római sír- és emlékköveknek, melyek jelenleg a marosnémeti kertben felállítvák. Kolozsvár, 1844. tab. 6. Neugebauer, Dacien 58. Acker-Müller. n. 248.

[5] CIL III 1372. találták 1857-ben s Torma Károly Zsoszan Györgynél. Erd. Múzeum Évk. II. 132. Várady Ádám másolatából. Ackner-Müller: Die römischen Inschriften Daciens n. 250.

[6] CIL III 1374. Ezt is 1857-ben ásták ki a *Csatetye*ből. A Coh. II Fl. Commag. 193-ban Scribon. Casto præfectusa felügyeletével elavult fürdőjét kijavíttatá. A becses emlék alkalmasint a Marosba sülyedt, mikor Déván 1862-ben sós hajóra akarták Kolozsvár számára rakni.

idősb Philippussal 245-ből[1] documentálhatjuk, a mikor hódolatát mutatá be a cohors ex quæstura. Ilymódon mondhatni kezdettől fogva Micia őrségét alkotá a cohors, melynek egész sor emlékét[2] bírjuk még onnan.

Többrendbeli cohors commagenorum tartozott Dacia őrségéhez, mert az Olt hévízi térdhajlatában keleten egy *cohors III Commagenorum*[3] tartotta az őrséget, melynek egy veteranusa[4] Miciából emlékezetes.

Dacia fegyvereseit az északi határszéleken megállandósult ellenségeskedések annyira igénybe vették, hogy a veszedelmen különben is kívülesőnek képzelt délkeleti Kárpátokból is kénytelenek valának a helyőrséget elvonni. Alsó-Mœsia kormánya azonban a maga érdekeire előnyösebbnek találta, úgy látszik, a veszedelemnek a könnyebben elzárható Bodza-szorosban útját szegni, az onnan délre következő romániai rónaságon a netán odáig jutó ellenséges csapatok feltartóztatása felettébb nehéz feladatot képezvén. Ilyen módon önkényt megbizonyosodhatunk annak az előrebocsátott vélekedésünknek helyességéről is, hogy a Drajinaban jelentkező bélyegcsoport külömböző időbeli helyőrségek hagyatékát képezi s nem tekinthető együttes csapatösszpontosítás documentumának. Ebben az értelemben a legio V. Mac. követhette Drajinában a cohors Commagenorumot. Lássuk azért idevonatkozó bizonyítékainkat!

2. *A legio V Macedonica.*

A legio V Macedonica helyőrségi változásairól szólva fennebb már előrebocsátottuk, hogy Trajanus hadi reformjával

[1] CIL III 1379. szintén a gróf Kuun Géza lapidariumában. Acker-Müller n. 255.

[2] CIL III 1343, 1347, 1355, 1373, 1374, 7848, 7855.

[3] CIL III 7721 (=955). Hidegkúton Hévíz szomszédságában a gör. kel. temetőben sírkőül alkalmazták. Töredékes és erősen kopva találtuk 1907-ben: ƆA / / / / | HONORATVS | PRAEF COH | III C[omm (agenorum)] D. d.

[4] CIL III 6267.

költözött az Olt torkolat Oescusából[1] a Dobrudgea védelmére épült Trœsmisbe (Jilica). Így Trœsmisből is küldhette a legio vexillatióit a parthusok[2] ellen s azok leverése után a zsidók lázadásának elnyomásában[3] is részes vala. Antonius Pius alatt a Mauretaniában lázongó mórok ellen a két Germania, Pannonia és a két Mœsia legióiból combinált vexillatiók[4] közt a leg. V. Mac. ismét részes vala. Hogy Marcus Aurelius idejében a parthusok ujabb lázongása miatt viselt expeditióhoz a legio V. Mac.[5] szintén igénybe vették, erről fennebb már szóltunk. Kér-

[1] Alfr. von Domaszewski, Die Entwickelung der Provinz Mœsia. Neue heidelb. Jahrb. I. 1891. 197 l. valamint Die Beneficiarposten West d. Zeitschr. XXI. 1902. Heft II. 189. l. 212. jegyzetében, valamint Filow, Die Legionen der Provinz Mœsia (Klio VI.) 60. l. 2. jegyzetében összefoglalák a legio œscusi documentumait.

[2] A leg. XV. Apoll. és leg. V. Maced. Nero rendeletéből vonult volt a parthusok ellen (Tacitus Annales XV. 6. és 26.) Jeruzsálem megvívásánál meg a leg. XII Fulminata is csatlakozván, négy teljes legio zárta körül a várost a leg. III Cyren(aeca) és leg. XXII Decotur(ia) vexillatióival (Josephus bellum Judæarum V, 1, 6. Tacitus Historia V, 1.) A leg. V Mac. egyik centurióját *dona militariával* tüntettek ki. CIL VI 3580. Dessau 2641 és XI. 390 (391 is). Arimiumból (Rimini) . . . mil(es) leg. V Macedon-centurio leg. eiusdem, centurio leg. eiusdem II, centurio leg. VI Victricis, centurio leg. XV Apollinar(is), prim(ipilarius), leg. XII[I] Gemin(æ), dones donatus ab imp(eratore) Væspasiano Aug(usto) bello Judaico. = . . . a leg. V. Maced. katonája, századosa ugyanannak, majd a leg. VI Victr., a leg. XV Apollinorisnak primipillarius a XIII-ik ikerlegioban s Vespasianus császár hadi érmével kitüntetve a judæai harcztéren. Pályafutásából a leg. V Mac. és leg. XV. Apollinaris vettek részt a judæai háborúban. Tehát e kettő valamelyikénél érte a kitüntetés. Primipilus az első centuria első centuriója, ki a hadi tanácsban is résztvett s a centuriók közt legnagyobb tekintélyben állott.

[3] Bettirből CIL III 14.155 a leg. V Mac. et XI Cl. vexillatiónak centuriója. Bemutattam Hadt. Közlemények 1911. 2. füzetében. Különlenyomat 39. l. 1. jegyzet.

[4] Vita Pii 5. Pausanias VIII 43, 3. Részletesen foglalkozott ezzel a kérdéssel Jünemann: De legione Romanorum prima adiutrice. Dissertatio. Leipziger Studien. XVI 1894. 88—86, 135—138. l.

[5] CIL III 6189. Valerius Vabus a leg. V Mac. katonája elesvén az expeditio Parthicában, szülei sírkővel örökíték meg Trœsmisben emlékét. A sírkő most a párisi N. könyvtárban van. Trajan idejére nem helyezhető a sírkő szövegformája miatt s Septimius Severusra sem gondolhatunk,

déses azonban: vajjon a legio egész állománya mozgósítva vala-e akkor? avagy ismét csak vexillatióval vonult oda?

Minthogy azonban a második század folyamán általános szabály szerint egyes tartományok összes legióiból kiválogatott vexillatiókkal hadakoztak, egészen természetes, hogy a legio V Macedonica sem vonult 164-ben teljes állományával Parthiába. A háboru szerencsés befejeztével 166 tavaszán már ismét Trœsmisbe térhetett a mozgósított legioállomány is, úgy hogy teljes létszámban találhatták a 167-ben Dacia aranyvidékein bekövetkezett dulások rémhirei. És felfogásunk szerint épen Alburnus maior megrohanása szolgálhatott a legio V Mac. bélyegeivel Drajina de sus castellumában beigazolódó őrszolgálatra indokul. A coh. I. Fl. Commagenorum akkoriban bizonyára vagy Dacia belsejébe, vagy, a mi még valószinűbb, a veszedelem fészkéhez közelebb eső és Alsó-Mœsia fővárosának Novænak is kapujául szolgáló Verestorony-szorosba vezényeltetvén, a legio V Mac. vexillatiói vonulhattak pótlására. Csakhogy Dacia északi határain az ellenségeskedések mind nyomasztóbbá válván, 168-ra elkövetkezett a legio V. Macedonicának bevezetésünkben érintett áthelyeztetése. Ezzel a Duna deltavidékének őrszolgálata is más fordulatot vevén, a legio XI Claudia segélynyujtására került a sor.

3. A legio XI Claudia Drajinában.

A legio V Macedonica távozásával a Durostorumban (Silistra) állomásozó leg. XI Claudia lépett annak szolgálati örökébe. Ezzel együtt vehette át az őrködést Drajinában is, miután már helyzetileg szintén Durostorumot fenyegethette legközelebbről az innen keletkezhető ellenséges mozgalom mindenike. Előbbi tanulmányunkban,[1] kimutattuk a legio XI Claudiának a légio I adiutrix társaságában Kr. u. 100-ra beigazolható badenbadeni (Aquæ Aureliæ vagy Colona Aurelia Aquensis) állomáso-

mert akkor már rég Daciához számítván a legio, Trœsmisben nem örökítheték vala meg emlékét. Ép úgy említi az expeditio Orientalist, T. Valeriusnak többször idézett oltára is. CIL III 7505 (Dessau 2311.).

[1] Téglás Gábor: A két Mœsia legioi Alsó-Pann. hadt. Hadtört. Közl. 1911. évf. Kül. leny. 35. l.

zását. A Decabal ellen foganatosított mozgósítás következtében a legio XI Cl. *Carnuntum* (Deutsch-Altenburg), *Scarabantia* (Sopron), *Brigetio* (Ó-Szőny) és *Aquincum* (Ó-Buda) helyőrségeinek pótlására oszlott szét. Alsó-Mœsiába, habár felirati első igazolását 131—135-ből[1] bírjuk, minden valószinűség szerint a Dacia bekebelezésével s Pannonia kettéosztásával kapcsolatos csapatváltozások rendén helyezkedett el, a mikor t. i. a legio I adiutrix Daciaból kivonulva Brigetioba s a legio V Mac. Oescusból Trœsmisbe került.

Úgy látszik, a legio XI Claudia több rendbeli vexillatiót állított ki erre a kényes pontra, mert két, lényegesen külömböző bélyegnyomattal örökíté meg ottvaló szolgálatát. Azonban a 168. évtől csak 170-ig számíthatjuk ezt a szolgálatát. A daciai csapaterősítések mind nem riaszthaták vissza a folyvást vakmerőbben támadó népszövetséget. A jazygok színváltozásának nyilvánosságra jutása idején M. Claudius Fronto consularis parancsnokságát Felső-Mœsia exercitusára[2] is kiterjesztéк, úgy hogy a két Pannoniából támadó haderővel közvetlen contactusban a római csatasor egy óriás V betű alakját öltötte fel. S a nagy körültekintéssel végrehajtott intézkedésekben is csalódnia kelle Rómának. Annyira félreismerték az ellenséges népelemek számarányait, összeköttetéseit és taktikáját, hogy korának legünnepeltebb hadvezére, M. Claudius Fronto is életével lakolt számítási tévedéseiért.

Az a megdönthetetlennek képzelt hadi ék, melyet Dacia hadserege akkoriban alkotott, hirtelen élét veszíté. Ime a határszéli népek összetartásának szilárdsága az ellenállhatatlannak hitt római csatasort úgy összeroppantotta, hogy a római hadvezénylet Julius Berenicianus hadtestének gyors beékelésével vala kénytelen a daciai két legio harczképességét s a már-már veszélyben forgott aldunai kapcsolatot helyreállítani.

A legio XI Claudiának ekkor saját tűzhelyére kelle minden

[1] CIL III 14155[2] ad n. 43.586. Gernier—Durand, Revue Biblique 1894. 614. l. Bemutattuk hivatolt értekezés 39. l. 1. jegyz.

[2] CIL III 1457: consularis leg. Aug. pr(o)pr(ætore) Mœsiæ superioris. Dessau 1098. Lásd CIL VI 1377. Dessau 1097.

erejét összpontosítnia s a mint Julius Berenicianus két legiója bevégezhette felvonulását, azzal a

LEG XI CL és LEG · XI · CL · P · F

jelzetű két vexillatiója is sietett bizonyára vissza az Al-Dunához, a hol ugyancsak hosszú őrvonal várakozott reája.

Ezzel tehát eljutottunk a legio I Italica bélyegeivel képviselt őrszolgálat értelmezhetéséhez.

4. A legio I Italica.

A legio I Italica *Nero* alapítása, első állományát Kr. u. 65—68 közt az ő rendeletére toborzották Italia ifjuságából. Vérkeresztségét a messzi Keleten (a Caspi-tenger kapujánál) megnyervén, 69-ben már Lugdunumban (Lyon) feküdt. A mikor u. is a germániai legiók által császárukká proclamált Vitellius[1] két vezére: Cæcina és Valens Italiába a Galba párt ellen vonulának, útközben a legio I Italicát is pártjukra nyerték. A prætorianusok azonban Galba megöletésével (69 január 15.)[2] *Othot* kiálták császárrá, kinek a birodalom keleti és déli hadaival az illyricumi tartományok is letették az esküt.[3] Otho hívei eleinte Gallia ellen szárazon és vízen egyaránt szerencsével harczolának, *Vitellius* egyik vezére: Cæcina Placentia ostromától visszaszoríttatva, Cremonánál[4] vereséget is szenvedett. A mint azonban a két vezér egyesülhetett, *Bredriacum*nál[5] 69 apriljében *Vitellius* zászlaját diadalra juttaták. Az itt fogságba került, de szabadon bocsátott Otho ügyének reménytelenségét csakhamar belátván, pár nap mulva ápril 15-én öngyilkosságban keresett menekvést. Vitellius tehát a birodalom uraként egyelőre Rómába vonulhatott, habár nem épen kedvező jel vala uralmára, mindjárt az sem, hogy a mœsiai három legióból, Otho támogatására útban volt, de a csatába el nem érkezett vexillatiók

[1] Tacitus: Historia I. 59—60.
[2] Tacitus: Historia I. 61.
[3] Tacitus: Historia I. 76.
[4] Tacitus: Hist. II. 17—26.
[5] Mommsen Hermes V. 1871. 161—163.

vonakodtak zászlaja alá esküdni s Aquileia környékét ellenség módjára feldúlva[1] nyilvánvaló elégületlenséggel tértek vissza otthonukba.

A mint tehát 69 július 1-én a Vitelliusban bízni nem tudó keleti legiók Vespasianust ellencsászárul[2] kiáltották ki, a pannoniai hadsereg *Antonius Primus* helytartóval Pœtovioban azonnal csatlakozott hozzá s a keleti legiók jövetelére nem is várakozva,[3] egyenesen Felső-Itáliába sietett, *M. Aponius Saturninust*, Mœsia helytartóját[4] is gyors csatlakozásra szólítván.[5] Így aztán 64 októberében Cremonánál[6] ők dönthették meg Vitellius uralmát.

Most Vespasianus teljhatalmu megbizottja: *Licinius Mucianus* Vitellius legyőzött négy legióját, a többi kisebb csapatoktól eltekintve, sietett Italiából eltávolítni. A legio XXI rapax régi otthonába: Vindonissába (Windisch Garten)[7] került, mert csak így vonulhatott legelsőnek a Germániában *lázadásra* vetemedett Civilis ellen, s ha őt is Illyricumba[8] szórják vala, a mint Tacitus általánosságban írja, ezt nem teheti. A legio XXII Primigeniára is csak kezdetben talál a feljegyzés, mert először Pannoniába került ugyan, de onnan csakhamar Germániába vezényelték vissza.

A leg. I Italica is ekkor vonult bizonyosan Mœsiába,[9] sőt minden valószinűség szerint vele menetelt a legio V Alauda[10]

[1] Tacitus: Historia II. 85; Suetonius: Vita Vespasiani 6.

[2] Tacitus: Hist. II. 79.

[3] Tacitus: Hist. III. 1—3.

[4] Tacitus: Hist. I. 79., II. 85.

[5] Tacitus III. 5.

[6] A cremonai csatáról Mommsen Hermes V. 1871. 169—173. Lásd Benchel: De leg. Romanor. I. Italica Diss. 115. l.

[7] Tacitus: Hist. IV. 70.

[8] Tacitus: Historia III 35. Victæ legionis ne manent, adhuc civili bello ambigue agerent, per Illyricum dispersæ.

[9] Benchel: De legione Romanor. I Italica 38. lapjától s 69. l.

[10] A leg. V Alaudáról korábban azt hitték, hogy Vespasianus ezt is feloszlatta, mint a leg. I Ger., IV Maced., XV Primig. és XVI Galliát. Ezt azonban Tromsdorff Quæstiones duæ ad historiam legionum Romanorum spectantes (Dissertatio Lipsiæ 1896.) 70. l. megczáfolván, a leg. V

is, mert Pannoniában a polgárháborúk kitörése előtti két legiohelyőrséget nem volt okuk nagyobbítani, s még a legio XXII-t is Germániába helyezék onnan, jóllehet eleinte ide vezényelték vala.

Alig történt meg két legio elhelyezkedése, a mikor 69/70. telének jégállását a szarmatha skythák, kik alatt a helyi viszonyok szerint a *roxolanok* értendők, megrohanták Mœsiát s *Fonteius Agrippát*,[1] ki Asia proconsuljából alig 69 deczemberében kerülhetett oda helytartónak, levágták.[2] Vespasianus még mielőtt Rómába vonulhatott volna, teljhatalmú helyettese: *Licinius Mucianus* által hamarosan azzal az utasítással vala kénytelen *Rubrius Gallust*[3] Syriából Mœsiába küldeni, hogy ott mielőbb rendet teremtsen. Egyúttal a leg. VII Claudiát is Mœsiába helyezvén, a 71 őszére keletről szintén visszaérkezett legióval ily módon már négy legio[4] sorakozott az Al-Dunánál.

A legio I Italica minden hihetőség szerint *Novae*ban,[5] a

Alauda mindjárt a polgárháborúk befejeződésével Mœsiába került s ott ezt a legiót semmisíthették meg a dákok *Cornelius Fuscus* gárda præfectussal. V. ö. Filow, Die Legionen 33. és 37. lapjától.

[1] Tacitus: Historia III 45. Fonteius Agrippa et Asia Mœsiæ præpositus est additis copiis e Viteliano exercitu. = Fonteius Agrippa a Vitelius seregéből kivont csapatokkal Mœsia élére állíttatott.

[2] Josephus: Bellum Judaicum VII, 4, 3.

[3] Josephus idézett helyen ugyan Vespasianusnak tulajdonítja ezt a rendelkezést. Csak hogy Vespasianus épen Josephus előző fejezetéből kitetszőleg, akkor még a távol Alexandriában vala s onnan alig értesülhetett hamarosan Fonteius Agrippa catastrophájáról. Minthogy halogatásra idő nem vala, csakis teljhatalmú helyettese rendelhette ki a szorongatott tartomány új helytartóját.

[4] Domitianus aldunai háborúiról: Mommsen Hermes III (1869.) 115 Römische Geschichte V. 200. l. Schiller Geschichte der römischen Kaiserzeit I. Gotha 1885. 528. l. Gsell: *Essai sur le regne de l'empereur Domitian.* 202—231. Brandis Dacia és Decebal czikkei. Pauly—Wissowa, Real-Lexicon IV. 1966 és 2248. Filow, Die Legionen der Provinz Mœsia, Klio 1906. 49. Die Donaukriege Domitians 36. laptól.

[5] CIL III 992 l. mint Alsó-Mœsia fővárosa Ritterling: De legione Romanorum X Gemina Dissertatio Lipsiæ 1885. 49. l. Benchel: De legione Romanorum I Italica Dissert. Lipsiæ 1903. 60—79. Itinerarum Antonini p. 221. Notitia dignitatum or. XL. 30. Ptolemæus III 10, 5. ugyan Durostorumra jelzi a legiót, de ez másolási tévedés.

mai Sistov szomszédságában helyezkedett már akkor el s ez képezé mindvégig főhadiszállását. Helyzeténél fogva átszenvedte Domitianus kétrendbeli dák háborúját.[1] Mint már említők, 85/86-ban a dákok Mœsiába törve Oppius Sabinus is életét veszté a hadakozásban. Erre a váratlan rémhírre Domitianus is Mœsiában termett s Mœsia egyik városából[2] személyesen intézte a megtorló hadjáratot. A mint tudjuk, *Cornelius Fuscus* a gárdaparancsnok eleinte sikeresen vezette a büntető-expeditiót, de a dákok hegyeikbe csalván, ott bekeritették s ő is a csatatéren maradt.[3] A legio I Italica ezeknek a balsikerű hadjáratoknak mind részese vala. Ép úgy részt vett Trajannak a dákok[4] és parthusok ellen vezetett hadjárataiban. Az utóbbinál ugyan csak a leg. V Mac. és XI Claudia vexillatióit tünteti fel a judæai Béttir[5] emlékköve. Filow azért valószinűnek tartja,[6] hogy a legio I Italica egészben mozgósítva vala s e körül csoportosultak a más két legio vexillatiói. Sőt Filow egyenesen a helyőrség ilyetén meggyengítésének tulajdonítja a Trajan uralkodása végén elkövetkezett roxolan-betörést Antonius Pius mauretániai háborújából sem bírjuk közvetlen igazolását a legio I Ital. közreműködésének s a Constantine városában[7] őrzött LEG Z IIA, habár leg. I Ital. magyarázzák, nem hiteles.

[1] Suetonius: Vita Domitiani 6. Eutropius VII. 23, 4. Jordanes: De Getharum origine et rebus gestis XIII. 76.

[2] Dio Cassius LXVII 6, 3.

[3] Suetonius, Vita Dirustiani 6. Eutropius VII. 23, 4. Jordanes XIII, 78. Gsell: Essai 214.

[4] CIL XI. 3100. Faleriumból C. Numinius Hor. V[erus] mint trib(unus) leg(ionis) I Itali[cæ] Traianustól hadi kitüntetésben részesült. (Donis militarib[us donatis ab] imp. Traiano Aug.). Nem bizonyos azonban, ha a dák háborúban tüntette-e ennyire ki magát? A CIL VI 3584 (Dessau 2656.) kitüntetése biztosan erre vonatkozik.

[5] CIL III 14. 155.

[6] Filow, Die Legionen 71. lap.

[7] Így szoktak az egyes provinciákból kivezényelt nagyobb számú csapatokat valamelyik legio köré tömörítni. Példákat olvashatunk Josephus: bellum Judaicum II. 18, 9. Tacitus Historia I. 61; II. 83, 89, 10 s ezekhez Ritterling Rheinisch. Museum LIX. (1904.) 195.

CIL VIII 10474,13.

A Saint German múzeumban[1] látható leg. I. Ital. jelű bélyeg lelőhelye bizonytalan. A dunai és rajnamelléki legiók azonban ebben a hadjáratban erősen képviselve valának. Így Alsó-Mœsiából a leg. XI Claudia (CIL VIII 9761+2046), Felső-Mœsiából a leg. IV Flavia (CIL VIII 9762+2046), Alsó-Pannoniából a leg. II adiutrix (CIL VIII 9653, 9668), Felső-Pannoniából a leg. I adiutrix (CIL VIII 9376, 21049), Alsó-Germaniából a leg. I Minerva (CIL VIII 9654, 9662) és Felső-Germaniából a leg. XXII Primig (CIL VIII 9655, 9656, 9659, 21508), sőt újabb leletek tanusága szerint a leg. X Gem(ini) (CIL VIII 21169), a leg. XIV Gem. (CIL VIII 21057), mindkettő Felső-Pannoniából és a leg. XXX Ulpia (CIL VIII 21053) is képviselve valának. A már emlitett szabálynál fogva, hogy a III. századig idegen területekre szükségessé vált mozgósítások alkalmával az igénybe vett provinciák legióit nem egészben, csak bizonyos számú vexillatióival képviseltették, a leg. I Italicanak ilyetén részesedése a mauretaniai expeditióban szintén megtörténhetett.

A legio I Italica azonban a parthusok ellen viselt háborúban már nem igen vehetett részt, miután abban már a leg. V Mac. egész állománya mozgósíttatván, *Novac*nak a tartományi főváros védelme s az eltávozott alsó-mœsiai haderő pótlása amúgy is elég nehéz feladatot rótt vállaira.

Julius Berenicianus hadtestének szervezésekor azonban 170-ben a legio I Italica segédcsapataival egyetemben *(cum omnibus copiis auxiliariorum)* a drajinai bélyeggel ideigazolódik amaz őrség, mely — a topographiai leirásból megállapíthatólag, — az ojtozi szorosig körülölelvén a délkeleti Kárpátok külső homlokzatát, ott szépen kezet foghatott legio-társának: a legio IIII Flaviának, odavaló leleteink alapján fennebb már bemutatott kirendeltségével.

TÉGLÁS GÁBOR.

[1] CIL VIII p. 911.

MAGYAR HADJÁRATOK A XV. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.

(Negyedik közlemény.)

1485.

a) *Osztrákok ellen. Jan. 29. A Bécs melletti währingi táborból.* A király felhívja Pozsony városát, hogy levelének vétele után azonnal 100 jól felfegyverzett gyalogost állítson ki s küldjön éjjel-nappal hozzá, mert most hadinépre igen nagy szüksége van.[1]

Febr. 18. A Bécs melletti táborban. A király Illésházi Mátyás erdélyi prépost érdekében rendeletet bocsát ki.[2]

Márcz. 7. A Bécs melletti táborban. A király felhívja a kassaiakat, hogy neki hadisegélyképen azonnal küldjenek 3000 arany forintot.[3]

Ápr. 20. A Bécs előtti táborban. A király Domonkos székesfehérvári prépostot Zeng és a többi tengermelléki várak parancsnokává kinevezi.[4]

Máj. 27. Likava vára. Czeczei Máté Liptó megye főispánja Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kisszeben városokkal tudatja, hogy a király győzött és Bécs várát bevette.[5]

Jún. 3. Budai Márton mester értesíti az ország valamely főpapját, hogy Mátyás király seregével jún. 1-én déltáján Bécsbe

[1] Hunyadiak kora XII. 279.
[2] Történelmi Tár. 1893. évf. 93.
[3] Történelmi Tár 1902. évf. 365.
[4] Vjesnik Zemaljsk. Arkiva 1899. évf. 143.
[5] Bártfa levéltára 2409.

bevonult és hogy a magyar sereg nemsokára ausztriai hadiműveleteit folytatni fogja.[1]

Jún. 6. Bécs. A királyné értesíti nővérét, Eleonora ferrárai herczegnét, hogy Mátyás jún. 1-én seregének egy részével Bécs városába vonult.[2]

Aug. 19. Bécs alatti tábor. A király Brankovics Vuk szerb deszpota özvegyének Komogyna várát adományozza.[3]

b) *Törökök ellen. 1485 őszén.* Buda. A király levele II. Bajazet szultánhoz. Emlékezteti őt arra, hogy minap fegyverszünetet kötöttek egymással, a melyet a magyarok szigorúan be is tartottak; a törökök azonban ezen fegyverszünet megsértésével Havasalföldet megszállták és a magyar birodalomhoz tartozó két várat ostromolták; azon van, hogy a megtorló eljárást megindítsa. — Válaszában a szultán elismeri, hogy emberei a két várat bevették, de miután ez csak nagy véráldozat árán történt, nem hajlandó arra, hogy ezen várakat visszaadja, meghagyja azonban kapitányainak, hogy a fegyverszünet tartama alatt Moldvaországot ne háborgassák.[4]

Okt. 23. A Földvár melletti táborból. Bátori István erdélyi vajda s a székelyek főispánja a marosvásárhelyi lakosok ügyében parancsot meneszt.[5]

Itinerár. Jan. 11., 12.: Klosterneuburg; jan. 29.: *Währingi tábor;* febr. 2., 18.: *Bécsi tábor;* márcz. 7.: *Bécs melletti tábor;* márcz. 24.: Szent-Zsigmond; ápr. 20.: *Bécsi tábor;* jún. 3.: Bécs; júl. 3., 14., 16., 17., 24.: Bécs; aug. 15.: *Bécsi tábor;* nov. 18., 22., 23.: Bécs.

1486.

a) *Osztrákok ellen. Márcz. 27.* Frankfurt. Miksa római király Alsóausztria rendjeinek és összes híveinek írja, hogy a frankfurti birodalmi gyűlésen neki s atyjának tekintélyes biro-

[1] Hunyadiak kora XII. 282.
[2] Mátyáskori dipl. eml. III. 44. V. ö. 47.
[3] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 278.
[4] Mátyás király külügyi levelei II. 293—294.
[5] Székely oklevéltár I. 254.

dalmi segítősereg lett megigérve, melyet ő a magyar király ellen akar vezetni, hogy ezt Ausztriából kiűzze. Kéri őket, hogy fegyvereseiket készen tartsák, a birodalmi csapatokkal egyesüljenek, eleséggel őket támogassák és aacheni koronáztatása után, hova most készül atyjával együtt, Ausztriában várják.[1]

Máj. 19. Köln. Frigyes császár levele ausztriai tanácsosaihoz és kapitányaihoz. A birodalmi fejedelmek segítőcsapatokat igértek neki Mátyás ellen, melyekből az összes osztrák tartományokra 2000 ember esik; az Ennsen aluli s felőli vidékre 600 lovas és gyalogos jut; osszák fel ezeket közös megállapodás szerint a falusi nép között és szükség esetén tegyék ezt kényszer útján is.[2]

Júl. 9. Zágráb. Valentini Cæsar követ jelentése a ferrárai herczeghez. Mátyás király Budát elhagyta; Esztergomban van és onnan körülbelül 8000 fegyveressel az ostrom alatt lévő Bécsujhely felé vonul.[3]

Júl. 29. Bécsi tábor. A király Brankovics Vuk szerb desztpota özvegye, Borbála érdekében két okiratot állít ki.[4]

Aug. 10. Stomfa alatti tábor. Valentini Cæsar követ Eleonora ferrárai herczegnét különféle magyar dolgokról értesíti.[5]

Szept. 25. Pozsony. Valentini Cæsar követ jelentése Herkulesz ferrárai herczeghez. A királyné a király engedelmével Pozsonyból szept. 22-én a laai táborba utazott; azt hiszik, hogy a király Krems ostromlását nem fogja elrendelni.[6]

Szept. 29. Laa alatti tábor. A király vingárti Geréb Péternek, az Ausztria ellen menesztett királyi hadsereg parancsnokának és fivérének, Mátyásnak adománylevelet állít ki.[7]

Okt. 4. Retzi tábor. A király meghagyja Pozsony városának, hogy egy bizonyos peres ügyet a bécsi tanács elé terjesszen.[8]

[1] Chmel: Regesten Friedrich's IV. 7831. sz.
[2] Chmel: Regesten Friedrichs IV. 7845. sz.
[3] Mátyáskori dipl. eml. III. 124.
[4] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára. 278.
[5] Mátyáskori dipl. eml. III. 159.
[6] Mátyáskori diplom. emlékek. III. 186—187.
[7] Hunyadiak kora XII. 329.
[8] Hunyadiak kora XII. 331.

Okt. 18. Znaim. Valentini Cæsar levele a ferrárai herczeghez. Jelenti, hogy a magyar sereg Retz városát bevette; a királyné férjével Znaimban találkozott; a magyar-cseh szövetség meg lesz kötve.[1]

Okt. 19. Eggenburg alatti tábor. A király Altenberger Tamás nagyszebeni polgármesternek utasítást küld.[2]

Okt. 30. Eggenburg előtti tábor. A király levelet intéz a pápához a feldsbergi monostor ügyében.[3]

Nov. 4. Retz. Valentini Cæsar követ jelentése Herkulesz ferrárai herczeghez. Arról beszélnek, hogy a király Retz bevétele után hadseregét a szintén Ausztriában fekvő Hengburch (= Eggenburg) felé fogja küldeni.[4]

Nov. 4 és 6. A Retzi tábor közelében. A királyné Eleonóra ferrárai herczegnéhez levelet intéz.[5]

Nov. 9. Eggenburg alatti tábor. A király felhívja Pozsony városát, hogy küldjön azonnal 100 gyalogost, kik minél jobban felfegyverezve legyenek, Zistersdorf városába, hol őket kapitánya, Forgács Péter majd átveszi.[6]

Nov. 17. Eggenburgi tábor. A király ugyanezen ügyben Pozsony városát megsürgeti.[7]

Nov. 19. Eggenburgi tábor. A király sürgeti Pozsony városát, mert bizonyos Pózsa Balázst lőpor ügyében hozzá küldött. Ugyanezt sürgeti az eggenburgi táborból nov. 21-én is.[8]

Nov. 23. Retz. Valentini Cæsar követ levele Eleonora ferrárai herczegnéhez. Értesíti, hogy a magyar király az általa ostromolt Hengburch (= Eggenburg) várát bevette s most Bécsujhely ostromára készülődik.[9]

b) *Segítőhad Nápolyba. Júl. 6.* Buda. A király levele

[1] Mátyáskori dipl. eml. III. 192.
[2] Hunyadiak kora XII. 335.
[3] Mátyáskori dipl. eml. IV. 368.
[4] Mátyáskori dipl. eml. III. 204.
[5] Mátyáskori dipl. eml. III. 207—208.
[6] Hunyadiak kora XII. 340.
[7] Hunyadiak kora XII. 343.
[8] Hunyadiak kora XII. 343—345.
[9] Mátyáskori dipl. emlékek III. 214—216.

Milánóban lévő követéhez, melyben tudatja, hogy apósának, Ferdinánd nápolyi királynak segítőhadat küldött és küldeni fog még többet is, ha a szükség úgy hozza magával.[1]

Júl. 6. Zágráb. Valentini Cæsar követ értesíti a ferrárai herczeget, hogy Mátyás király 600—700 főnyi segítőcsapatot küldött a nápolyi királynak.[2]

Itinerár. Jún. 9.: Győr; jún. 14.: Pozsony; jún. 24.: Győr; júl. 29.: *Bécsi tábor;* aug. 9.: Stomfa; szept. 6., 7., 10., 17.: Iglau; szept. 29., 30.: *Laa előtti tábor;* okt. 4.: *Retzi tábor;* okt. 16., 18.: Znaim; okt. 19.: *Eggenburgi tábor:* okt. 23., 27., 30.; *Retzi tábor;* nov. 4., 7., 9., 17., 18., 19., 21., 23., 29.: *Eggenburgi tábor;* decz. 22.: Bécs.[3]

1487.

a) *Osztrákok ellen. Febr. 2. Bécsujhely alatti tábor.* A király Eleonóra ferrárai herczegnéhez levelet intéz.[4]

Febr. 9. A király az ausztriai *Lyechtenwerth* nevű vár alatt néhai dengelegyi Pongrácz János erdélyi vajda fiának, Mátyásnak a krassómegyei Szépmező nevű birtokot adományozza.[5] Ezen osztrák helység alatt a bécsujhelyi kerületi kapitányságban még most is létező *Lichtenwörth* értendő.

Márcz. 5. Bécsujhely melletti Ebenfurt. A királyné Eleonóra ferrárai herczegnét értesíti, hogy férje Bécsujhelyet szerencsésen ostromolja.[6]

Márcz. 8. «*Im Felde vor der Neuenstat*» (A Bécsujhely előtti táborban). A király Domnig Henriket boroszlói kapitánynak nevezi ki.[7]

[1] Óváry: Oklevélkivonatok I. 588. sz.

[2] Mátyáskori dipl. emlékek. III. 122.

[3] *a)* Királyné: aug. 4., 13., 14., 15., 18.: Pozsony; nov. 4., 6.: Retz. *b)* Külföldi követek: júl. 6., 9.: Zágráb; júl. 13.: Zákány (Zachan); aug. 3., 4.: Pozsony; aug. 10.: *Stomfai tábor;* aug. 17.: Zistersdorf; szept. 11.: Iglau; szept. 25., 28.: Pozsony; okt. 7.: Pozsony.

[4] Mátyáskori dipl. eml. III. 253.

[5] Pesty: Krassómegyei oklevéltár 461.

[6] Mátyáskori dipl. emlékek III. 268. — A királyné különben már márcz. 2-án is Ebenfurtban volt.

[7] Codex diplom. Silesiæ XI. 194.

Márcz. 31. «*Im Feld*» (mi alatt kétségkívül a bécsujhelyi tábor értendő). A király Grawen Sebald pozsonyi polgár ügyében Pozsony városához meghagyást küld.[1]

Ápr. 16. Bécsujhely alatt. A király tudósítja Pozsony városát, hogy ellenségei már együtt vannak és az általa ostromolt Bécsujhelyet fel akarják szabadítani, miért is felhívja, hogy haladéktalanul szedjen 100 gyalogost és azokat küldje Bécsujhely alá, mert az ellenség egy hét alatt bizonyosan megérkezik; biztosítja a várost, hogy e segítőcsapatot öt napnál tovább nem tartóztatja, minthogy ezalatt bizonyosan el fog dőlni, kinek kedvez a szerencse.[2]

Máj. 17. Sopron. A király írja Bártfa városának, hogy most, mikor Bécsujhelyet ostromolja, pénzre van szüksége; adjanak 2000 forint segélyt.[3]

Júl. 9. A királyi sereynek Bécsujhely melletti menete alatt. A király értesíti a milánói herczeget, hogy Bécsujhelybe körülbelül aug. 10-én fog ünnepélyesen bevonulni; 6000 kipróbált embert itt hagy; a sereg egyéb részével a császár elleni harczot akarja folytatni.[4]

Júl. 19. Nürnberg. Frigyes császár felhívja Starhemberg Gotthardot, hogy csapatokat gyűjtsön és Albert szász herczeggel a magyarok ellen egyesüljön.[5]

Aug. 18. Bécsujhely. A király levele Albert szász herczeghez, melyben szemrehányást tesz neki azért, hogy hadüzenő iratának átnyujtása előtt megindította az ellenségeskedéseket.[6]

b) *Segítőhad Nápolyba. Ápr. 1.* Ferdinánd nápolyi király elrendeli, hogy bizonyos magyar harczosoknak, Narenta vára élelmezésére négy mázsa sózott hús, két hordó olaj, egy mázsa lőpor és nyolcz szekér gabona szolgáltassék ki s vámmentesen engedtessék elszállíttatni.[7]

[1] Hunyadiak kora XII. 346.
[2] Hunyadiak kora XII. 348.
[3] Bártfa levéltára 2545. sz.
[4] Mátyáskori dipl. emlékek III. 302.
[5] Chmel: Regesten Friedrichs IV. 8110. sz.
[6] Mátyás király külügyi levelei II. 323.
[7] Óváry: Oklevélkivonatok I. 589. sz.

Itinerár. Jan. 5., 6., 13.: Bécs; febr. 2.: *Bécsujhelyi tábor;* febr. 9.: Lichtenwörth; márcz. 8.: *Bécsujhelyi tábor;* ápr. 16., 18.: Bécsujhely alatt; jún. 22.: «*a táborban*» (kétségkivül Bécsujhelyen); júl. 1., 9.: Bécsujhely mellett; júl. 10.: Lichtenwörth; júl. 29.: Mürzzuschlag; aug. 15., 18., 31.: Bécsujhely előtt; szept. 4., 5., 6., 7., 9., 14.: Bécsujhely; okt. 1., 2., 7.: Bécsujhely; okt. 28.: Bécs; nov. 22., 27.: Bécs; nov. 28., 30.: St.-Pölten; decz. 20., 23.: St.-Pölten.[1]

1488.

a) *Osztrákok ellen. Jan. 16.* Bécs. A király meghagyja a kassaiaknak, hogy rendkívüli szükségben lévén, a császár ellen folytatott háború czéljaira haladéktalanul küldjenek Orbán királyi kincstárnok kezéhez 3000 forintot.[2]

Febr. 13. Frigyes császár parancsa Starhemberg Gotthard felsőausztriai kapitánynak, hogy az Enns feletti hidat, melyet a jégzajlás megsemmisített, az ellenség által ne engedje helyreállíttatni; ne engedje, hogy az ellenségnek valaki fát szállítson.[3]

Ápr. 18. Bécs. A király meghagyja Körmöcz, Beszterczе, Selmeczbánya, Bakabánya s Fehérbánya lakosainak, hogy jelenlegi szükségében az osztrák háború folytatására neki azonnal 5000 forintot fizessenek.[4]

Deczember kezdetén. Frigyes császár parancsa a stájer lakosokhoz, hogy Krabat nevű intézőjével együttesen hadiszereikkel a «Weyer melletti Kasten»-hez jöjjenek és az Admont, valamint az ennsiek részéről adandó segélylyel itt erődítményt állítsanak fel, hogy az ellenség ellen védekezhessenek.[5]

[1] a) *Királyné:* jan. 4., 6., 12.: Bécs; febr. 5., 9.: Bécs; márcz. 2., 5.: Ebenfurt; ápr. 22.: Ebenfurt: ápr. 17., 25.: Lichtenwörth; máj. 7.: Lichtenwörth; máj. 17.: Sopron; máj. 25.: Lichtenwörth; jún. 30.: Bécsujhelyi tábor.

b) *Külföldi követek:* jan. 9., 10., 12.: Bécs; febr. 5., 8.: Bécs; márcz. 22.: Lichtenwörth; ápr. 6., 21.: Esztergom; júl. 14.: Esztergom; aug. 24.: Bécsujhely; decz. 31.: Bécs.

[2] Történelmi Tár 1902. évf. 369.

[3] Chmel: Regesten Friedrichs IV. 8238. sz.

[4] Brüsszeli oklevéltár I. 6.

[5] Chmel: Regesten Friedrichs IV. 8351. sz.

b) *Szilériában. Szept. 6.* Bécs. A király értesíti a kassaiakat (és bártfaiakat), hogy egyrészt a szilériai felkelők elleni hadjárat költségeinek fedezése, másrészt a cseh királynak bizonyos várak és városokért járó és okt. 6-án Brünnben történendő lefizethetése végett nagyobb összegre van szüksége; meghagyja tehát nekik, hogy a levél vivőjének 600 aranyat adjanak akként, hogy ő ezt a fizetés határidejére Brünnben letehesse.[1]

Itinerár. Jan. 13., 15., 16.: Bécs; febr. 6., 10., 13., 21., 22.: Bécs; márcz. 14., 31.: Bécs; ápr. 10., 16., 18.: Bécs; máj. 10., 12., 16., 23., 31.: Bécs; jún. 5., 29.: Bécs; júl. 1., 7., 15., 25., 28.: Bécs; aug. 5., 24.: Bécs; szept. 1., 6., 10., 29.: Bécs; okt. 3., 10., 18.: Bécs; nov. 11., 28., 29.: Bécs; decz. 9., 19., 31.: Bécs.[2]

1489.

Szilézia ellen. Jan. 20. Wischau. A király tudatja, hogy Opuliai János és Miklós herczegek, az ő alattvalói, elcsábíttatták magukat arra, hogy Sagáni János és Münsterbergi Gindrzich (= György) herczegekkel szövetkezzenek és hogy ezután a két utóbbi herczeg minden ok nélkül ellene háborút indított. De mivel az opuliai herczegek belátták, hogy amazok ok nélkül háborút indítottak uruk ellen, egynéhány hű alattvalók útján a királytól bocsánatot kértek, a mit ő, tekintettel néhai atyjuk, Miklós bevált hűségére, meg is ad.[3]

Itinerár. Jan. 6., 19.: Bécs; jan. 20., 21.: Wischau; jan. 28.: Bécs; febr. 3., 7., 11., 14., 15.: Bécs; márcz. 3., 5., 12.: Bécs; márcz. 18.: Pozsony; jún. 13.: Bécs; okt. 11.: Prága; nov. 7.: Bécs; nov. 15-én írja Estei Hippolit, hogy a király és a királyné nov. 19-én St.-Pöltenbe utaznak. A királyné márcz. 10-én Bécsben volt.

[1] Diplom. Sáros. 132. — Történelmi Tár 1902. évf. 371. V. ö. Mátyás király külügyi levelei III. 351.

[2] *Királyné:* Jan. 20.: Bécs; febr. 4., 20.: Bécs; márcz. 4.: Bécs; máj. 1., 11., 20.: Bécs; jún. 18., 20.: Bécs; júl. 28.: Bécs; aug. 5.: Bécs; szept. 23.: in balneis Poden *(a bádeni meleg fürdőkben).*

[3] Codex dipl. Silesiæ VI. 128.

1490.

Belzavarok. Lengyelek és osztrákok ellen. Máj. 6. A táborban. János Albert lengyel királyfi («herczog vom Sagen» = Sagáni herczeg) Bártfa város tanácsát tárgyalásra magához hívja.[1]

Júl. 12. Követi jelentés a milánói herczeghez a váradi püspök Bécsbe küldetéséről, Corvin János pártjának erélyes működéséről és Ujlaki Lőrincz vezérlete alatt seregestől Szlavónia felé történt levonulásáról, az utánok küldött ellenpárti sereg által megverettetésükről és a királyválasztási mozgalmakról.[2]

Júl. 21. A Szentandrás melletti táborban. János Albert, a Rákoson megválasztott magyar király, írja Bártfának, hogy Rákoson magyar királynak megválasztották.[3]

Júl. 31. Farkashida melletti tábor. II. Ulászló király beiktatási okiratot állít ki.[4]

Aug. 12. Buda. Ulaszló király levele Bártfa tanácsához. Királylyá választották; Budára ünnepélyesen vonult be; átvette a budai várat és Visegrádot; János Albert ellen, ki mint egykor Zykra (Giskra) János, sereggel pusztítja az országot, minden fegyveres erejükkel védekezzenek mindaddig, míg ő a királyi sereggel nem jön és az országból az ellenséget egyesült erővel ki nem kergeti.[5]

Aug. 29. Buda. St.-Pölten város Budára küldött követei jelentik városuk tanácsához, hogy Ulászló koronázása szept. 14-én lesz, a mely után az új király sok hadi néppel Ausztriába szándékozik menni.[6]

Szept. 2. A Szerencs melletti táborból. János Albert levele a bártfaiaknak.[7]

Szept. 3. Buda. Ulászló király levele St.-Pölten városához, melyben kéri: ne tántorodjon meg a magyar korona iránti hűsé-

[1] Bártfa levéltára 2787. sz.
[2] Mátyáskori dipl. emlékek IV. 237.
[3] Bártfa levéltára 2807. sz.
[4] Vjesnik Zemalsk. Arkiva 1899. évf. 218.
[5] Bártfa levéltára 2813. sz.
[6] Történelmi Tár 1908. évf. 156.
[7] Bártfa lévéltára 2824. sz.

gében. Ő a szept. 14-én Székesfehérváron bekövetkező koronázása után személyesen akar seregével Ausztriába menni, azonban addig is, míg ez meg fog történni, hadi népet küld védelmére.[1]

Szept. 14. Eperjes város tanácsának levele Bártfa városához. János Albert követe, Rozenberszki, ezer zsoldost kért tőlük a herczeg számára; tanácsot kér, hogy mitévők legyenek, mert már Perényi János is egészen a herczeghez pártolt. Írja továbbá, hogy Rozenberszki Sárost, Kapivárt és Monyorót holnap beveszi.[2]

Szept. 23. A Németi mellett levő tábor. (János) Albert lengyel királyfi Rozgonyi Jánost értesíti, hogy az általa s pártja által történt megválasztatását és meghivását elfogadja.[3]

Okt. 11. Buda. Ulászló király Csolnoki Albert kőszegi alvárnagynak javait elkobozza s azokat temesvári Bodó Mihálynak, Szapolyai István házi tisztjének adományozza. Az alvárnagynak az volt a bűne, hogy a legújabban lezajlott zavargások alatt Kőszeg várát minden kényszerítő ok nélkül a császári csapatoknak, kik Ulászló ellen vonultak, átadta.[4]

Decz. 1. Sztropkó. Czeselszki Mátyás sztropkói várnagy írja Bártfa városának, hogy a római király (Miksa) két héttel ez előtt Székesfehérvárt megsarczolta, ott sok kárt tett, Domonkos prépostot sok polgárral együtt fogságba ejtette és úgy látszik, hogy most Buda mellett van.[5]

Decz. 5. Drezda. György szász herczeg értesíti Frigyes szász herczeget, hogy általános hírmondás szerint Miksa király Székesfehérvárt elfoglalta.[6]

Decz. 6. Bécs. Milticz Bernát jelentése, hogy Miksa király Székesfehérvárt bevette.[7]

Decz. 15. A Kassa körüli táborból. János Albert királyfi Bártfának menedéklevelet ad.[8]

[1] Történelmi Tár 1908. évf. 157.
[2] Bártfa levéltára 2830. sz.
[3] Óváry: Oklevélkivonatok I. 619. sz.
[4] Hazai okmánytár III. 439.
[5] Bártfa levéltára 2845. sz.
[6] Történelmi Tár 1891. évf. 305.
[7] Történelmi Tár 1891. évf. 305.
[8] Bártfa levéltára 2847. sz.

Decz. 15. Velencze. A milánói követ levele a milánói herczeghez. Egy Beátrix királynétól érkezett és Nápolyba induló követtől, Felice da Nola-tól, értesült, hogy Miksa főherczeg elfoglalta Székesfehérvárt és ott nagy kegyetlenségeket követett el. Ulászló 7000 cseh harczossal Pozsonyban van és nagy sereget gyűjt. A magyar főurak egy része Ulászló, másik része Corvin János pártján van. Ulászló követeket küldött a velenczei államtanácshoz, annak segélyét kérvén.[1]

1490., napi keltezés nélkül. János Albert lengyel királyfi *kassai táborából* a nátafalussi Csontos-család összes zemplénmegyei birtokait a hozzápártolt (Kaplyon nb.) Ödönfi Mihálynak adományozza.[2]

Itinerár. a) *Mátyás:* jan. 10.: Visegrád; febr. 24.: Bécs; márcz. 1., 8., 22.: Bécs.

b) *Beátrix királyné:* jan. 13.: Visegrád; ápr. 17.: Komárom.

c) *Ulászló király:* júl. 31.: *farkashidai tábor;* szept. 14., 16., 25.: Székesfehérvár; nov. 27., 28.: Pozsony; decz. 2.: Nagyszombat.

d) *külföldi követek:* márcz. 11.: Bécs; ápr. 1., 2., 6., 8., 9., 11., 12.: Bécs; ápr. 17., 21.: Innsbruck.

1491.

a) *Belháborúk. Jan. 13.* Buda. Ozsvát zágrábi püspök, kir. kincstartó Nagyszeben városát értesíti, hogy a székelyek jogtalanságairól és fosztogatásairól panaszkodó levelét a nagy hadsereggel Kassa felé vonuló király után elküldötte.[3]

Jan. 13. Velencze. A milánói követ jelentése a magyarországi hírekről. Bár alaptalannak tartja, mégis közli, hogy Miksa római királyról azt állítják, hogy hadainak megveretése után Bécsbe vonult vissza s Ulászlóval ápr. 24-ig fegyverszünetet kötött.[4]

[1] Óváry: Oklevélkivonatok I. 624.
[2] Hazai oklevéltár 441—442.
[3] Székely oklevéltár V. 30—31.
[4] Óváry: Oklevélkivonatok I. 632. sz.

Jan. 15. Eger. A király írja Bártfának, hogy már három napja Egerben van úton János Albert herczeg ellen; kéri, hogy Szikszóig fegyveresekkel és élelemmel jöjjenek eléje.[1]

Jan. 15. Róma. A tortonai püspök levele a milánói herczeghez. Hallotta, hogy a magyarok, meghallván a Miksa által Székesfehérvárott elkövetett kegyetlenségeket, egyesült erőfeszítéssel megrohanták őt és seregét tönkretették.[2]

Jan. 18. Mohi. A király Nagyszeben városának megigéri, hogy mihelyt fivérével, Albert herczeggel, a ki Magyarországba ütött, végez, a mellette lévő Bátori István vajdát Erdélybe küldi; ha lehet, maga is lemegy és a városnak a székelyek garázdálkodásai ügyében elégtételt szolgáltat.[3]

Jan. 18. Mohi. A király írja Bártfa városának, hogy tizenöt napon belül akar megütközni János Albert herczeggel; egyesüljenek tehát Dürrholz Pál szepesi kapitány seregével és ennek vezérlete alatt siessenek a királyi sereg segítségére.[4]

Jan. 31. Szepesvár. Dürrholz Pál írja Bártfának, hogy a király megparancsolta, hogy a milyen erősen csak lehet, mindenütt a lengyeleket megállítsa, mindenütt az utakat elvágja, nehogy a lengyelek menekülhessenek. A király ma vagy holnap összes seregével Kassa alá érkezik; vigyázzanak, hogy az ellenség az ő területökre ne menekülhessen.[5]

Febr. 1. Szepesvár. Dürrholz Pál írja Bártfának, hogy a királyi futár előadása szerint a király mult éjjel Gönczön hált; a jövő éjjel seregével együtt Szinán fog éjjelezni; a náluk lévő száz gyalogost küldjék hozzá.[6]

Febr. 7. Az Abauj megyében lévő Szina melletti tábor. A király Liptó megye közönségének megszabja azon módozatokat, a melyek mellett a János Albert herczeg elleni hadjárat czéljaira szolgáló adó beszedendő s a hadbaszállás keresztülviendő.[7]

[1] Bártfa levéltára 2882. sz.
[2] Óváry: Oklevélkivonatok I. 633. sz.
[3] Székely oklevéltár V. 31—32.
[4] Bártfa levéltára 2883. sz.
[5] Bártfa levéltára 2892. sz.
[6] Bártfa levéltára 2893. sz.
[7] Századok 1909. évf. 855.

Jún. 18. Velencze. Vimercati Tádé milánói követ jelenti egy magyartól hallott azon hírt, hogy Corvin János haderővel Zágrábba érkezvén, ott a Miksa-párti Frangepánokkal összeütközött és azokat megverte.[1]

Júl. 3. A Székesfehérvár alatti tábor. A király muroni Vér András és fiai számára okiratot állít ki.[2]

Júl. 8. A Székesfehérvár alatti tábor (ahol ugyanazon napon Bátori István országbíró is jelen van). A király a szászvárosi lakosoknak megparancsolja, hogy a hét szász szék kötelékébe azonnal térjenek vissza.[3]

Júl. 10. A Székesfehérvár alatti táborból. A király Pozsony városát értesíti, hogy Pózsa Balázs ottani polgárt megbizta, hogy néhány pozsonyi zsidót szükség esetén erőszakkal is Budára küldjön fel hozzá, mivel az országra nézve fontos ügyet akar velük elintézni.[4]

Júl. 13. Székesfehérvári tábor. A király írja Bártfának, hogy a Lengyelországba küldött követeinek, Swehowffzky cseh országbíró és Domonkos székesfehérvári prépostnak további utazásáról gondoskodjanak.[5]

Júl. 28. Székesfehérvár előtt. A király levele a cseh Éger nevű városhoz. Holnap (júl. 29-én) be fogja venni Székesfehérvárt, de úgy, hogy a templomok, zárdák, az alattvalók vagyona s a császár tulajdona kiméltetik; azután seregével Ausztriába akar betörni; hirdessék ezt az égeriek szomszédjaiknak.[6]

Aug. 4. Kassa város levele Bártfának. Biztos tudomása van arról, hogy Székesfehérvár a király kezén van, mert mult pénteken (júl. 29-én) bevette s most a felvidéknek az ellenségtől való megtisztítására kerül a sor.[7]

[1] Óváry: Oklevélkivonatok I. 659. sz.

[2] Teleki-oklevéltár II. 181.

[3] Urkundenbuch zur Geschichte von Broos 51—52.

[4] Magyar-zsidó oklevéltár I. 229. — A táborozásra nézve v. ö. Supplem. Analect. Scepus. II. 302.

[5] Bártfa levéltára 2929. sz. — A király júl. 14-én szintén a székesfehérvári táborban van.

[6] Történelmi Tár 1891. évf. 305.

[7] Bártfa levéltára 2938. sz.

Aug. 26. Szepesvár. Dürrholz Pál szepesi kapitány levele Kassa városának. Arról értesült, hogy Zelena a huszárok («Hwzaronum») kapitánya bizonyos huszárokkal Kassa mellett van; kéri, hogy őt és embereit városukba bebocsássa és őket az ellenség ellen használják fel. Az egri s váradi püspök csapatai útban vannak.[1]

Aug. 26. Palota. A király Hédervári Miklósnak összes birtokait új adományozás czímén ajándékozza. Okot erre az adott, hogy minap, midőn Miksa római király, ki Ulászló ellen harczolt, seregét az általa elfoglalt Székesfehérvárban visszahagyta, ez a Hédervári Miklós birtokához tartozott Ozora nevű várat előre nem látott ostrommal bevette, Miklóst és fiát, Lőrinczet fogságba ejtette, összes okiratait elrabolta s csak rongált állapotban adta vissza.[2]

Aug. 31. Bologna. A milánói ügyvivő jelenti a milánói herczegnek, hogy Miksa király a Dunán, talpakon szállítva, 500 embert küldött a 14,000 főnyi magyar hadsereg által ostromolt Székesfehérvár segélyére. Ulászló a táborban megbetegedvén, Budára vonult vissza s helyére fivére, Albert herczeg jött, ki sokkal erősebb testalkatú s ügyesebb a hadi dolgokban; a magyarok jobban szeretik Albertet, mint Ulászlót.[3]

Szept. 11. A raguzai követek többi között azt is jelentik városuknak, hogy Corvin János nagy győzelmet aratott a németek fölött.[4]

Szept. 16. Forlii Jakab apát levele a milánói herczeg megbizottjához. Ulászló király ügye most már jobban áll; Székesfehérvárt bevette, úgyszintén Zágrábot és a törökországi részeket is; Pécs is alávetette magát; Miksával mihamarabb meg lesz kötve a béke.[5]

Szept. 20. Velencze. Vimercati Tádé követ jelentése. Magyarországi kereskedőktől a következőket hallotta: Székesfehérvár megadta magát július vége felé; a 2000 németből álló őrségnek

[1] Bártfa levéltára 2950. sz.
[2] Hédervári-oklevéltár I. 466.
[3] Óváry: Oklevélkivonatok I. 664. sz.
[4] Óváry: Oklevélkivonatok I. 670. sz.
[5] Óváry: Oklevélkivonatok I. 671. sz.

podgyászával együtt szabad kivonulás adatott; mintegy 16 mértföldnyire azonban a magyarok megrohanták, kifosztották és nagy részét kard élére hányták. Ulászló Székesfehérvárott megbetegedvén, Budára ment, hol néhány napig igen rosszul volt. Serege Veszprém felé vonult, mely valószínűleg szintén meg fogja magát adni.[1]

Ezen osztrákok elleni hadbaszállásokra vonatkoznak még a következő adatok is:

1. Puchheimi Vid fia János, osztrák főúr megszállja 1491-ben a magyarokkal egyesülve a Thaya nevű ausztriai várost, mert azt hitte, hogy Mátyás királynak halála után ennek utódja, Ulászló, Ausztriát tovább is elfoglalva fogja tartani s hogy ennek következtében Frigyes császárral való kibékülésére nem lesz szükség.[2]

2. Ulászló király Budán 1495 jún. 4-én tanusitja, hogy körülbelül öt évvel ezelőtt, pünkösd táján, midőn Somogy megye összes közönsége Miksa herczeg hadi népe ellen gyülekezett, Köpi Pál bizonyos garázdálkodásokat elkövetett.[3]

b) *Törökök ellen. Febr. 25.* Buda. Castiglione Bertalan levele a Velenczében tartózkodó nápolyi követhez. Tudatja, hogy Albert lengyel királyfi Ulászlónak 6000 lovast ajánlott fel a törökök ellen Magyar Balázs vezénylete alatt. Ulászló Kinizsi Pál vezénylete alatt 6000 lovast és Geréb Mátyás alatt ugyanannyi gyalogost küld Zágráb felé. Most már lassanként visszahódítják a Horváth és Székely Jakab által elfoglalt helyeket. Ír a török készülődésekről és hogy a Frangepán-család összes tagjai Miksa pártján vannak.[4]

Itinerár. Jan. 13—15.: Eger; jan. 18., 19.: Mohi; jan. 23.: Sztropkó; jan. 31. éjjel: Göncz; febr. 7.: *Szinai tábor;* febr. 15.: Pozsony (?); júl. 3., 10., 13., 14., 28., 31.: *Székesfehérvári tábor;* aug. 9., 24., 26., 27., 28.: Palota.

[1] Óváry: Oklevélkivonatok I. 673. sz.
[2] Puchheimi Index fol. 98.
[3] Hazai okmánytár V. 381.
[4] Óváry: Oklevélkivonatok I. 641. sz.

1492.

a) *Törökök ellen. Az év kezdetén.* A Karintiában garázdálkodó török had Horvátországon át igyekezett visszavonulni. Egervári László bán erről értesülvén, seregével a török martalóczok visszavonulási útját elállotta s őket szétverte. A győzelem jeléül török foglyokat és több zászlót küldött Budára.[1]

Máj. 4. Bologna. Tranchedino Ferencz jelenti Ulászló király követének odaérkezését, ki azonnal folytatta útját Rómába. A magyar követ állítása szerint Corvin János utóbbi időben több helyet meghódított Boszniában a törököktől.[2]

Jún. 2. A Bolognából való Victorius Antal, Raguza város orvosa írja Bentivoglio Jánosnak, a milánói herczegi seregek főkapitányának, hogy hírt kapott arról, miszerint a törökök Belgrád ellen készülnek, melyet a magyar király, ki 80,000 emberrel áll készen Belgrád mellett a Dunánál, jól megerősített és nagyszámú őrséggel látott el.[3]

Jún. 12. Egy raguzai levél jelenti, hogy Ulászló 80,000 főnyi kitünő hadsereggel, mely a levélíró szerint többet ér, mint 200,000 török, Belgrád mellett várja az ellenséget. Belgrád jól meg van erősítve s 7000 főnyi őrséggel ellátva. A környékbeli házak lebontattak. Földalatti lakások ásattak, hogy a bombák ellen védve legyenek.[4]

Jún. 20. Buda. A király Hédervári Ferenczet súlyos betegsége miatt a saját személyére nézve a jelenlegi hadbavonulás alól felmenti.[5]

b) *Belzavarok. Máj. 4.* Bologna. Tranchedino Ferencz jelenti a magyar király követének, László vasvári prépostnak odaérkezését, ki azonnal folytatta útját Rómába. A követség czélja a pápától Albert herczeg ellen, ki folytonosan fondorkodik fivére, Ulászló király ellen, egyházi czenzurát kieszközölni. Ulászló különben kitünő sereggel várja Albert támadását.[6]

[1] Turul 1900. évf. 119.
[2] Óváry: Oklevélkivonatok I. 701. sz.
[3] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára I. 288.
[4] Óváry: Oklevélkivonatok I. 711. sz.
[5] Hédervári-oklevéltár I. 479.
[6] Óváry: Oklevélkivonatok I. 701. sz.

Jún. 2. Buda. A király levele Bártfának. «Hallottuk hozzánk érkezett biztos forrásból, hogy atyánk, a lengyel király, fegyvereseket és zsoldosokat mindenhonnan gyűjt és hadsereget toboroz, de hogy mit czéloz ezen emberekkel, még ki nem fürkészhettük»; inti tehát a várost, hogy úgy hadinéppel, mint élelmiszerrel lássa el magát, hogy minden eshetőségre készen legyen.[1]

c) *Határozatlan készülődések.*

Szept. 3. Megyes. Bátori István erdélyi vajda meghagyja a nagyszebeni tanácsnak, hogy előbbi rendelkezése értelmében azonnal küldjön neki két hophniczát (= Haubitzen) 32 kőgolyóval, 16 szakálost, két mázsa lőport, két ácsot és két pattantyust.[2]

Decz. 2. A székelyek közönsége tudatja az erdélyi szászokkal, hogy ők gyalogosaikkal felkeltek és a kik nem akarnak hozzájuk csatlakozni, azok jószágait meg fogják szállani.[3]

Itt valószínűleg a törökök elleni hadjáratról van szó.

1493.

Törökök ellen. Márcz. 1. A király jelentése a pápához. — Midőn Ali bég ez év február havában Oláhországból Erdélybe betört és negyven napig már a szászok földjét az Aluta jobb partján pusztította, Telegdi István egyesülve a szászok és a székelyek seregeivel, a vöröstoronyi szorosban elvágta útjokat és megverte a törököt úgy, hogy több ezer török esett el az ütközetben.[4]

Szept. 13. Zeng. Fabregues Antal követ értesíti a pápát a törököknek Horvátországba való betöréséről és ott elkövetett kegyetlenségeiről. Az ütközetben a magyar hadsereg szétveretett és alig 300 ember bírt élve elmenekülni. A jajczai bán fogságba esett; Frangepán Miklós elesett; Frangepán Bernát csak nagy nehezen menekült; Frangepán Angelo csapatja egy szálig elesett; Zeng nagy rettegésben van.[5]

[1] Bártfa levéltára 3041. sz.
[2] Székely oklevéltár III. 117.
[3] Székely oklevéltár III. 122.
[4] Turul 1895. évf. 177.
[5] Óváry: Oklevélkivonatok I. 758. sz.

Szept. 19. Szépmező. Losonczi László s Drágfi Bertalan erdélyi vajdák megparancsolják a sepsiszéki székelyeknek, hogy az Erdélybe betörni készülő törökök ellen fejenként keljenek fel és éjjel-nappal siessenek utánok Nagyszeben felé. A törökökhez Kalagyor vajda az összes havasalföldi oláhokkal csatlakozott és úgy tudják, hogy az ellenség a havasok alatt rejtőzik.[1]

Okt. 5. Buda. A király Sloupnic Jánosnak meghagyja, hogy hadseregével siessen Kinizsi Pálhoz, mert a törökök Erdélyhez közelednek.[2] Ezen Sloupnic-czal még találkozunk.

1494.

Törökök ellen. Febr. 19. Raguza levele a királyhoz. Kikémlelték a következőket: A szultán meghagyta összes alattvalóinak, hogy lovakat és egyéb hadi felszerelést készítsenek elő. A szultán két havi tartózkodásra Sophiába fog menni. Azt mondják, hogy egész erejével a Duna felé Belgrádba vagy Jajczába készül.[3]

Márcz. 18. Eger. A király Sloupnic Jánosnak, az udvari csapatok kapitányának stipendiákat igér és felhívja, hogy Temesvártt maradjon.[4]

Ápr. 16. Velencze. Vimercati Tádé követ jelenti a milánói herczegnek, hogy Kinizsi Pál az utolsó időben számos győzelmet aratott a törökök felett.[5]

Máj. 30. Kassa. A király Sloupnic Iván (= János), az udvari csapatok kapitányának meghagyja, hogy emberei (t. i. Ivánéi) Kinizsi Pál embereitől utasítás nélkül el ne menjenek.[6]

Júl. 9. Velencze. Vimercati Tádé jelenti a milánói herczegnek, hogy Corvin János nagy győzelmet aratott a törökök felett.[7]

[1] Székely oklevéltár I. 271—272.
[2] Történelmi Tár 1891. évf. 306.
[3] Raguzai oklevéltár 653.
[4] Történelmi Tár 1891. évf. 306.
[5] Óváry: Oklevélkivonatok I. 771. sz.
[6] Történelmi Tár 1891. évf. 306.
[7] Óváry: Oklevélkivonatok I. 775. sz.

Aug. 16. Torda. A király meghagyja Sloupnic János kapitánynak: jelentse be, hogy mit csinálnak a törökök Belgrád előtt.[1]

Okt. 6. Modrus. De Andreis Vincze ottosáczi püspök Barbadigo András velenczei doget a törökök mozgalmairól értesíti.[2]

Decz. 18. Atya. A király az Ujlaki vár előtt lévő Ivánt, az udvari csapatok kapitányát, a királyi udvarra idézi.[3]

Itinerár. Márcz. 18.: Eger; ápr. 13.: Lőcse; máj. 4.: Lőcse; máj. 10., 14., 20., 24., 30.: Kassa; aug. 10.: Székesfehérvár; aug. 16.: Torda; aug. 24.: Szeben; szept. 3., 4., 8., 11., 14.: Szeben; okt. 6.: Temesvár; okt. 11.: Zenta; nov. 13.: Pétervárad; decz. 16., 18.: Atya (Valkó megyében). Hogy decz. 17-én Nagyszombatban lett volna, a mint ezt egyik helyen találtam, ki van zárva.

1495.

Horvátországi zavarok. Jún. 10. Buda. A király a zágrábi püspökség érdekében kiadott okiratban a következőket mondja: «Midőn a legutóbbi időben lezajlott zavarok alatt a zágrábi székesegyház egy németekből álló sereg által elfoglaltatott, hadiszerekkel megerősíttetett és az ellenség innen mindaddig garázdálkodott, míg őt ágyúkkal és egyéb hadiszerekkel onnan megszalasztottuk», a zágrábi püspökség sok oklevele elveszett.[4]

Itinerár. Jan. 7.: Valpó; febr. 18., 19.: Verőcze (Szlavóniában); márcz. 19., 28., 29.: Pécs; nov. 15.: Bács; decz. 12., 17. Bács.

1496.

Belzavarok. Jan. 18.: Valpóvár. A király írja Bártfa városának, hogy értesülése szerint Corvin János Lengyelországban sereget gyűjtött, hogy Magyarországot megtámadja. A felső részek védelmével Szapolyai Istvánt bizta meg, meghagyja azonban, hogy a város a maga védelmezéséről gondoskodjék.[5]

[1] Történelmi Tár 1891. évf. 306.

[2] Blagaji-oklevéltár CXCVII.

[3] Történelmi Tár 1891. évf. 306. — Ezen Sloupnic Ivánt a király 1495 jan. 7-én a temesvári csapatok kapitányává nevezi ki.

[4] Történelmi Tár 1897. évf. 516.

[5] Bártfa levéltára 3236., 3239., 3244. sz.

Itinerár. Jan. 1., 3. Bács; jan. 15., 18.: Valpóvár; febr. 8., 16.: Pozsony; márcz. 2., 10., 16., 24.: Pozsony; ápr. 13.: Pozsony; ápr. 29.: Győr; szept. 4.: Tata.

1497.

Moldvaországban. Okt. 16. Buda. A király meghagyja az erdélyi vajdának és a sókamarák ispánjának, hogy a királyi hadakat, melyek Moldvába menetelük alkalmával a szászoknak sok kárt tettek, visszajövet ne a szászok földjén, hanem a székelyek vagy a nemesek birtokain át vezessék.[1]

Itinerár. Jan. 20.: Tata; febr. 1.: Pozsony (Hazai okmánytár II. 379. rubrumában tévesen mondja: Budán); febr. 24.: Prága; ápr. 2.: Prága (aug. 4-én jelenti Borsvai Benedek kir. ügyigazgató: A király már úton van és aug. 6-án valószínűleg már Magyarország határán lesz, a honnan egyenesen Buda felé fog utazni); szept. 28.: Várad; okt. 13.: Püspöki; okt. 27.: Szeged.

1498.

Törökök elleni készülődés. Jún. 9. Buda. A király levele Bártfa város tanácsának, melyben a fenyegető török veszély elhárítására 1500 forintot kér a várostól.[2]

1499.

a) *Osztrákok ellen. Ápr. 21.* Triest. Brasma Erasmus jelenti a milánói herczegnek, hogy Corvin János elfoglalta Székely Jakab várát, a Pettautól öt mértföldnyire lévő Ankelsteint, melyben jelentékeny kincsek voltak. Ez lesz Corvin János romlása, mondja a levélíró, mert szerinte Corvin János árulással nyerte meg a várat, minthogy Székely Jakab Brabantban van a császár udvarán.[3]

[1] Székely oklevéltár III. 130.
[2] Bártfa levéltára 3385. sz.
[3] Óváry: Oklevélkivonatok I. 851. sz.

b) *Törökök ellen. Máj. 29.* Buda. A király levele Tárczai János máramarosi sókamaraispánhoz. A török császár hadaival közeledik és mint a kémek jelentik, vagy Belgrádot vagy Jajczát, vagy más végvárat akar ostromolni; ő tehát a fenyegető veszély ellen általános felkelést hirdetett, a miért neki is megparancsolja, hogy hadaival jöjjön Szegedre.[1]

Máj 29. Buda. A király azon hírre, hogy a szultán nagy sereggel Magyarország felé vonul és Belgrádot vagy Jajczát, vagy egyéb végvárat ostromolni akar, felhívja Pilis megyét, hogy hadait felültetvén, haladéktalanul Szegedre, a királyi táborba siessen és meghagyja egyúttal, hogy a nemesek, ha kell, fejenként is felkelni készen legyenek.[2]

Itinerár. Nov. 14., 23.: Pozsony.

Dr. Wertner Mór.

[1] Bártfa levéltára 3434. sz.
[2] Károlyi-oklevéltár III. 37—38.

Huszár a XVI-ik századból.

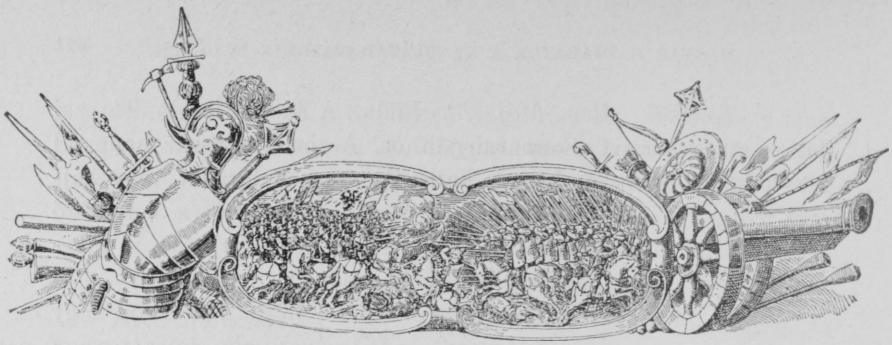

TÁRCZA.

ÁRVA ÉS LIKAVA OSTROMA 1670-BEN.

HAZÁNKAT gyászba borította Wesselényi nádor és társai összeesküvésének felfedezése. A kik csak tudtak róla és a vizsgálat során reájuk bizonyosodott, el nem kerülhették I. Lipót kormányának bosszúját. A 13 református vármegye után a lutheranus felföldre került a sor, köztük Nádasdy híveire, Petrőczyre, Osztrosithra és a gazdag Thököly Istvánra, az osztatlan Thurzó birtok igazgatójára.[1]

1670 nov. 1-én I. Lipót megparancsolta, hogy a dunántúli és felvidéki megyék és városok támogassák az ő megbizottait Thököly István ellen ha nem akar Árva várába német őrséget befogadni. A parancs végrehajtását Heister és Spankau generálisokra bízta a haditanács, kikhez Zsolnán gróf Eszterházy Pál is csatlakozott.

A császári parancsot nov. 19-én Ordódy Ferencz, a pozsonyi kamara hites jegyzője kézbesítette Thökölynek az árvai várban, ő azonban hallani sem akart arról, hogy a várába német őrséget fogad-

[1] V. ö. Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664—1671. II. k. 182—189. l.
Ifj. Kubinyi Miklós: Árva vára II. kiadás. 131—138. l.

jon s kérte a királyt, hogy hagyják őt nyugodtan meghalni, mert úgyis végét érzi. Szelepchényit közbenjárásra, Eszterházy Pált pedig arra kérte, hogy várják meg a király válaszát. Heister azonban nem egyezett a halasztásba s bár Eszterházy Pálhoz még nem érkezett meg a királyi parancs az indulásra, Heister felszólításának engedett s ő is útnak indult, mivel hiába próbálta testvére, Ferencz révén engedékenységre birni ennek apósát, Thökölyt.

A hadak Zsolnáról Varinba mentek, ahol előbb gr. Traun járt hadsegédjével és csapatával,[1] azután a Varinka patak völgyén felfelé vonulva Belán,[2] majd Tyerhován szálltak meg, s a két helyen három napig táboroztak. Élelmezésükről a megye parancsára br. Pongrácz Ferencz gondoskodott. Heister generális és tisztjei 3 frt ára bort. Obizzi Ferdinánd marchese vezetése alatt levő gyalogok pedig 6 ökröt (à 16 frt. 20 den.) és 100 kenyeret fogyasztottak el.[3]

Nov. 28-án már az Árva völgyébe, Nagyfalura értek s ismételten felszólították Thökölyt, de sikertelenül. Ő ugyanis Mária és Éva leányaival, emberével, Keczer Ambrussal és ennek testvérével, Klárával (a bujdosó Szinnyey Ferencz felesége) bezárkózott a várba, hogy felveszi a harczot, fiát, Imrét azonban Likavára s onnan Erdélybe küldte.

Heisternek nem voltak ágyúi, katonája sem volt sok, 200 vasas és 300 Grana ezredbeli ujoncz. Eszterházy még remélt, azért nov. 28-án csak a készülődésre küld parancsot br. Pongrácz Ferencznek. «Mivel Thököly István uram már úgy resolválá magát, hogy ő felsége praesidiumját (őrségét) Árva várában be nem veszi, úgy látom, hogy hostiliter (ellenségesen) kölletik aggrediálnunk (fellépnünk). Kegyelmedet azért kérem, hogy az óvári jószágban levő puskásoknak idein tudtokra adja, hogy készen legyenek és a mentül több puskásnak szerit teheti kgd, tegye úgy, hogyha ugyan kévántatni fog, kgd maga is velek eljöhessen. Gróf Wesselényi László uram is el fog jönni, ha kévántatni fog».[4]

[1] Gr. Traun és hadsegédje reggelijeért (bor, hús és sör) 3 frtot, a katonaság élelmezéseért pedig (7 mázsa és 12 font hús = 17 frt 80 den. és 17 és fél urna sör = 17 frt 50 den.) 35 frt 30 den.-t fizetett a megye br. Pongrácz Ferencznek. 1670 decz. 6. Bashalmi lvtár 27 cs. 109. sz.

[2] Belán előbb a Holstein ezred járt. Élelmezési számlájuk két napra: 6 és fél urna bor, 8 frtjával = 52 frt, 33 urna sör = 33 frt, 2 ökör = 33 frt 20 den. — U. o.

[3] U. o. Szintúgy: General Kopp menisekor kött stb.

[4] Bashalmi lvtár 27 cs. 104. sz.

Árvamegyét is felszólitották, hogy Thököly ellen a hadakat támogassák. Már másnap (nov. 29.) Ghillány királyi tanácsos és kamarás Árvamegye határozata alapján Nagyfaluból felhívja Óvár, Sztreczen, Budetin, Lietava és Beszterce várak urait és tisztjeit, hogy hadaikat mustrálják meg, Árvamegyében gyülekezzenek és ő felsége hadaival egyesülni ne késsenek, nehogy a késedelemből ő felsége ügyének kára származzék.[1]

Nov. 29-én látta már Eszterházy, hogy az ostromhoz kell készülniök, illetve a várat körülzárniok. Még Nagyfaluból írt Pongrácznak:

«Úgy látom, hogy egyátaljában Tököly uram elszánta magát, melyhez képest mi ma megindulván innet, az vár felé közelyebb megyünk, úgy mint Knesovára, Kgdet azokáért kérem, hogy felültetvén az maga embereit, siessen ide az vár felé jönni és mentül többed magával jöhet, jöön, mi azonban az várat környül vesszük; meg is kérem kgdet, sietséggel való jövetelét el ne mulassa kgd».[2]

Kelletlen volt a parancs Pongrácznak, — hisz' még két héttel előbb, 16-ára hivatalos volt Thökölyhöz Kata leánya és gr. Eszterházy Ferencz lakodalmára,[3] — szabadkozik tehát, mint tud.

«Nagyságod miltóságos kít rendbíli küldett parancsalatját, die 29 currentis mensis (f. hó 29-ik napján) csaknem egy órában hozták kezemhez, mellek által mirül kegyelmesen Ngd parancsoljon, alázatosan megírtettem.

Kegyelmes Uram, az mi magam személyemet illeti, hogy kegyelmes urunk ő felsíge hadainak assistentiával lígyek, akarván ő felsigíhez koporsómig igaz hívséggel lennem és mind ő felsíge, mint Ngd kegyelmes parancsolatjának alázatosan engednem, valamely órában parancsol Ngd szemílem szerint compareálni, kísz vagyok, de hogy ily hirtelen Óvárhoz tartozandó jobbágysággal együtt determinált helre fegyveresen comparealhassak (megjelenhessek), kísznek, noha ex facto (tényleg) erüsen meg vagyon parancsolva, lehetetlennek látom.

Kírem az okáírt nagy alázatosan Ngdat, mint kegyelmes uramot, míltóztassék azon parancsolatot bölcs consideratióban vagyis respec-

[1] Másolatban u. o. 27 cs. 105. sz.

[2] 1670 nov. 29. — U. o. 27 cs. 106. sz.

[3] Gr. Thököly István lakodalmi meghívója nov. 16-ikára br. Ponggrácz Ferenczhez. — Árvai vár 1670 nov. 9. — Bashalmi levtár 25 cs. 102. sz.

tusban venni és legalább az míg több váraktul való rendelt puskások együví concurrálnak (jönnek) Pongrácz familia nyomorult óvári jószágának respiriumot (lélegzés) adni, hogy annál rendesebben lehessen megindulások, mivel az sok szálló és kiváltképen kegyelmes urunk ő felsége hadainak gyakortabbi fel s alá való járások miatt annira megnyomorodott Óvárhoz tartozandó szegínsíg, hogy nem hogy puskájok és egyibfíle fegyverek volna, de evő kenyerek sem maradhatott tovább való táplálásokra».[1]

Maga Eszterházy is kelletlenül ment Heisterrel, s azért Pongrácz levelének vétele után, decz. 1-én, már Knezáról csak a régi parancsot ismételte.

«Kgdet azért kérem, hogy ide való útját az több jószágbeli puskásokkal együtt ne késlesse s mentül többnek s jobbnak szerit teheti, tegye, ez lévén ő felsége szolgálatja, magával is azt hozván s kivánván. De reliquo (egyébként) hogy Isten hova hamarébb hozza kgdet jó egészségben».[2]

A vár körülzárolása után Eszterházynak az ostromra is kellett készülni. Decz. 2-án még Knezáról intézkedik.

«Már naprul napra közelgetvén az üdő, melyben az Árva várához való obsidióhoz (megszállás, ostrom) kölletik fognunk. Kgdet (Pongráczot) azért kérem, az maga embereivel és gróf Wesselény László uram embereivel siessen gyönni. Emellett az Strechény várbul is hozatunk valami réztarackokat; azokat hozza el kgd magával s ne késsék».

Az utóiratban még hozzáteszi:

«Mivel úgy értem, hogy azon elhozandó tarackoknak az kerekei vasatlanok lévén, az csévéket hozassa el kgd az óvári és budethini jószágbeliekkel, az kerekeket pedig, azokat is szekerekre tétesse s maga kgd legyen előttök járója mind az népnek, mind penig az ágyúknak és munitiónak».[3]

A nagy készület azonban szükségtelennek bizonyult. Thököly deczember 3-án meghalt. Hiába buzdította Keczer Ambrus és testvére, Klára az őrséget, Thököly udvarmestere, Bergh Tóbiás Heisterhez szökött. A várban először Trombitás Pál tagadta meg a hűséget, mire Keczernek nem maradt más választása, mint az átadás iránt

[1] Fogalmazvány. 1670 nov. 30. — U. o. 27 cs. 121. sz.

[2] U. o. 27 cs. 107. sz.

[3] Gr. Eszterházy Pál br. Pongrácz Ferenczhez. Kneza 1670 decz. 2. U. o. 27 cs. 108. sz,

alkudozni, melynek befejeztével decz. 10-én Eszterházy Pál a császári sereg élén bevonult a várba.

*

Árva várának elfoglalása után Eszterházy Heisterrel Alsó, Felső-Kubinon és Jaszenován át a Likavka patak völgyében fekvő Likava vára ellen indult. Tudták, hogy az ifjú Thököly Imre oda menekült. irt is neki Eszterházy, közölve vele a király parancsolatát, Thököly Imre azonban innen decz. 4-én a Szepességen át Erdélybe menekült, s Likava védelme Nemessányi Bálint feladata lett. Heister megindítván Obizzi gyalogjait, Eszterházy meg decz. 11-én Knezáról parancsát küldi Pongrácznak, aki már hadba szállott.

«Gróf Wesselényi László sógor uram ő kgme jelenti, hogy ő kgmével levő néppel hova menjen. Kgd azért azon néppel mindenestül menjen Likavkára,[1] ott hagyván valami harmincz jó válogatott puskást az ágyúk mellett, maga pedig kgd jőön Liskovára.»[2]

Maga Eszterházy hamar ott hagyta Liskovát, s 13-án már Likavka alatt táborozott. Addig ő felsége emberei csak egy pisztolyból sem lüttek volt»,[3] mert számítottak ellenállásra, azonban a védők puska- és ágyúlövésekkel fogadták őket s azért az ostromhoz előkészületeket kellett tennie. Ostromágyúkat hozattatott s Likavkáról decz. 13 án Pongrácznak is parancsolatot küldött Óvárra.

«Úgy esett értésemre, hogy mihelen az fassinokat[4] elkészítteti, kgd, meg akar indulni. Kgd azért hogyha elkészítteti, hír nélkül meg ne induljon. Tudtára adom kgdnek, mikor kell megindulni kgdnek.»[5]

Hogy Pongrácz válaszát megkapta, még az nap újra ír neki.

«Kgd levelét vettem. Kgd azért ne induljon, még újabb levelemet nem veszi. Ez étszakán már csak veszte(g)ségben légyen kgd.»

Az utóiratban sajátkezűleg sürgeti:

«Az fassinokat kgd csak csináltassa meg.»[6]

Pongrácz személyesen kereste fel Eszterházyt, hogy a teendőket

[1] Likava vár alatt falu; tőle keletre: Liskova.

[2] U. o. 27 cs. 110. sz.

[3] Bársony János levele Majthényi personálishoz 1670 decz. 18. — Tört. Tár 1897. 250. l.

[4] Vesszőfonadék, kosár az ágyúk mellé; használták bürünek is patakoknál.

[5] U. o. 27 cs. 111. sz.

[6] U. o. 27 cs. 112. sz.

megbeszéljék. Pongrácznak volt valami terve, s hogy végrehajtását előkészítse, haza ment. Eszterházy később időszerűtlennek találta, azért 16-án kérte, hogy azt a tervet ne hajtsa végre, mivel éjjeli támadással akarták a várat meglepni.

«Az minemű dolgokrul iméntem beszélgettem kgddel, azoknak kgd mostan hagyjon békét, mindazon faház elrontásának s főképen az meggyújtásnak, hanem azt cselekedje kgd, hogy az első lárma után, — ki fog lenni — jó két óra mulván, amikor már gondolja kgd, hogy nyugosznak, kgd akkor újabb lármát indétson s azalatt jól megnézze kgd, mit cselekedhetnénk azután, kiről engem is tudósétson kgd.»[1]

Pongrácz a rábízott feladatot végrehajtván, értesítette Eszterházyt, mire 17-én újabb utasítást küld neki.

«Kgd levelét vévén, értem az egész dolgokat. Kgd azért légyen csak készen, én megírom, mit köllesék kgdnek cselekedni; attól várjon már kgd. Im írtam Balassa Gábor urammal, hogy az maga embereivel Szentmártonba jőön, annival inkább teressébb (?) legyen az kgd embereinek».[2]

Bosszantotta az ostromlókat, hogy «az a rossz tacskó (így) Nemessányi Bálint, prókátor kölök és Ketzerék tanétványa zárkózott bé negyvened vagy ötvened magával s az praesidium (erősség, vár) bevételét csak hallani sem akarják, sőt — — ha csak egy-két ember mutatta is meg magát a vár alatt, sőrőn lűttek hozzájok apró puskákból és szakállasokbul.» — De hogy 17-én Kassáról 100 lovas és 50 jó gyalog érkezett, serényebben láttak az ostromhoz, s remélték, hogy a közelgő karácsonyig be is veszik a várat.[3]

Likavka alatt volt már gróf Wesselényi László is a maga embereivel s Eszterházytól megkapván a parancsot, 19-én más napra Pongráczot is a táborba hívja.

«Lévén immár bizonyos ordinantiánk (megállapodás) közöttünk az elkezdett dolgokban, kgd holnapi nap hét avagy nyolc óra tájban reggel ide a mi quártélyunkban maga alatta valóival mentül rendesebben és csendesebben jöjjen el és mentül többet szerezhet fassinokat, hozza el magával, akarván Isten kegyelmébül egy lélekkel, egy akarattal bocsátkozni az elkezdett dologra. Kérem iterato (is-

[1] Likavka 1670 decz. 16. — U. o. 27 cs. 113. sz.

[2] Likavka 1760 decz. 17. — U. o. 27 cs. 114. sz. — Szentmárton = Kis-Szt. Márton (Martiniček) Likavka és Liskova között.

[3] Lásd 14-ik jegyzet alatt.

mételten) is kgdet, azon órára compareálni (megjelenni) ne nehezteljen.».[1]

Eszterházy is sürgeti Pongráczot 19-én.

«Akarám kgdnek értésére adnom, hogy kgd valami húsz jó hosszú lajtorját szerezzen s azokat azokkal az kgd embereivel hozassa el, kik az vár alatt mostan levőket meg fogják váltani. Maga is kgd forduljon ide, hogy kgddel beszélgessek az jövő étcakai dolgokrul.»[2]

Megjött Pongrácz, de megérkeztek a mozsarak is és azok elhelyezéséhez kellett lánni. Sánczokat ástak nekik, de még kasok nem voltak. 20-án ezekért ír Eszterházy Pongrácznak.

«Minthogy azokat a fassinokat, melyeket csináltatott volt kgd, alkalmasént mind az mozarakhoz való sánczok csinálására elhordották, kgd azért mentül több fassint csináltathat, csináltasson ma s azokat ma estére szekérekre tétetvén, vitesse az vár felé való úton egyenesen s az hol legfélelmesebb leszen, ott rakják le, hiszem, azután gyalog is elvihetni, az hová kévántatni fognak, maga is kgd forduljon ide, hogy az helyre együtt kimehessünk. E mellett valami jó erős fákbul csináltasson jó öreg 4 sánckasokat, valami harminc szál deszkának is szerét tegye kgd, mivel szükségképen fognak kívántatni. Két molnárt is magok mesterségekhez tartozandó eszközökkel hozzon el magával.

Az helt, hiszem, már maga is látta kgd. Ha oda vihetik szekerestől, annál jobb, ha csak kilenc óra tájban lészen is. Sánckas öt elég, de jó szélesek legyenek, mert a nélköl nem munkálkodhatunk»,[3]

Parancsát Eszterházy még az nap újabbal is megtoldja.

«Ide vagyon szükségünk hat szekerre· Kgd azért mindjárást küldjön hat üres szekeret, az többieken kik lesznek, vitesse az fassinokat az domb mellé, az hol tegnap voltunk s a mikor pedig kgd fog eljönni, egy bizonyos ember által izenje meg kgd, hogy én is tudhassam.»[4]

Decz. 20-án el is kezdték az ostromot. Az ágyúk megtették hatásukat. A védők nem estek kétségbe, de be kellett látniok, hogy a

[1] Gr. Wesselényi László br. Pongrácz Ferenczhez. Likavka alatt. 1670 decz. 19. — U. o. 27 cs. 115. sz.

[2] Likavka 1670 decz. 19. — U. o. 27 cs. 116. sz.

[3] Likavka 1670 decz. 20. — Vége sajátkezű utóirat. — U. o. 27 cs. 117. sz.

[4] Likavka 1670 decz. 20. — U. o. 27 cs. 118. sz.

várat meg nem tarthatják. Eszterházy 21-én meg siettette Pongráczot, hogy az ostrom befejezést nyerhessen.

«Az minemű és menni sánckasokat csináltatott volt tegnap, széntén anni kast és fassinokat megént csináltasson kgd, azokat osztán vitesse az hegy felé. Én megirom azután, hova köllessék vinni, mivel e jövő étcaka derekasabban köll fognunk az dologhoz.»[1]

Később meggondolta a dolgot és parancsát még az nap megváltoztatta.

«Az minemű sánckasokat és fassinokat csináltatott kgd ma, azokat nem szükség ma felvitesse vár alá, hanem csak készen lévén, holnap (decz. 22.) estvére vitesse föl kgd.

Hogyha pedig kgd fölviteti is, csak hányassa le kgd s vissza mehet, az embereivel. Ezt is akarám kgdnek tudtára adnom, hogy valamiképen kiütvén az várbul, az kasokat mind elrontották.»[2]

Még az utolsó pillanatban is megmutatta bátorságát a kis őrség. Gyengesége tudatában azonban további ellenállásra nem gondolhatott s a vár feladása esetén sem számithatott Nemessányi kegyelemre. Míg Heister és Eszterházy éjjel kémlelni járt, hogy derekasabban foghassanak a dologhoz, hajnalban 3 óra tájban Nemessányi, Beczkó és Missura 20 puskással a várból kiszökött. Távozásukat csak másnap (decz. 22.) reggel tudták meg, amikor a majdnem üres vár Absolon Dániellel az ostromlóknak megadta magát.

Dr. Závodszky Levente.

[1] Likavka decz. 21. — U. o. 27 cs. 119. sz.
[2] Likavka 1670 decz. 21. — U. o. 27 cs. 120. sz.

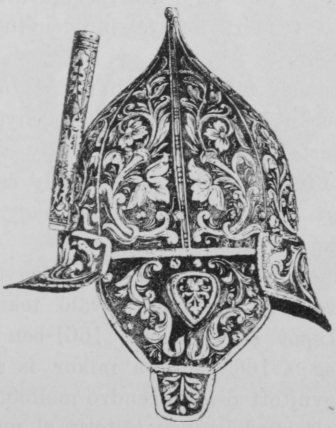

Torna sisak a XVI. századból.

RÉGI MAGYAR HADVEZÉREK ARCZKÉP-CSARNOKA.

2. Hadadi gróf Wesselényi Ferencz nádor.

A Wesselényi család Nógrád vármegyéből ered, melynek azonban korábbi története még tisztázva nincsen. A család a XVI-ik század elején Erdélybe költözvén át, Miklós itélőmesterré lesz és testvére, Ferencz mint erdélyi főkincstartó adományba nyerte Báthory Istvántól a hadadi uradalmat, melyről a család előnevét írja. Ennek unokája Ferencz, aki 1605-ben született s korának egyik legkiválóbb férfia volt. A daliás, szép férfi nem csak óriási erejéről, de vitézségéről is messze földön hires volt.

Hadi pályája kezdetén Bosnyák Tamás füleki főkapitány mellé került s a vagyonos főúr leányát Zsófiát, özvegy Serényi Mihálynét vette el.

Már nagyon fiatalon harczolt a török ellen. IV. Ulászló lengyel királynak is segítségére volt egy magyar csapattal az oroszok és tatárok ellen, a mely tetteért lengyel indigenátust és 100,000 tallér értékü uradalmat nyert.

1644-ben, mint már füleki főkapitány és özvegy, meghódítván Széchy Mária, a murányi Venus szívét, regényes módon elfoglalta Murány várát, melyért III-ik Ferdinánd király által Murányi örökös grófi czímmel grófi rangra emeltetett s Murány és Balog várát nyerte adományul. 1647-ben Magyarország főtábornagya lett s harczolt a svédek és utóbb Rákóczy György ellen.

Az 1655 márczius 15-iki pozsonyi országgyülés nádorrá választotta, különösen kiváló hadiérdemeire való tekintettel s már mint ilyen vett részt I. Lipót koronázásán. 1661-ben a lázongó császári seregeket fékezte meg s 1663-ben, a mikor is a nemességből közel ötezer főnyi hadat gyüjtött össze Szendrő mellett, ismét a török ellen harczolt, a kikkel való küzdelemben töltötte el már korábban is élete

javarészét, mint az a korábbi nádorhoz, gróf Eszterházy Miklóshoz intézett leveleiből oly élénken kitünik.

A lealázó vasvári béke után Wesselényi, a ki mindvégig az udvar hive volt, szintén az ellenzéki mozgalomhoz csatlakozott s részt vett a Nádasdy, Zrinyi és Frangepán-féle összeesküvésben. Mielőtt azonban ez kitudódott volna, 1667 márczius 27-én Beszterczebányán meghalt.[1] *i. j.*

[1] *Magyar nemzetségi zsebkönyv.* I. k. Főrangú családok. 450. l. *Nagy Iván:* Magyarország családai. 12 k. Pest. 1865, 158. l. *Merényi Lajos:* Wesselényi Ferencz levelei. Hadtört. Közl. 1893, 161. lap, hol a Wiedemann I. sorozatából való arczképe is megjelent. *Acsády Ignácz:* Széchy Mária 1610—1679. Budapest, 1885. *Pauler Gyula:* Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. 1664—1671.

Magyar vitézek a XVI-ik századból.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Szentgyörgyi Horváth Antal báró ezredes, a katonai Mária Terézia-rend vitéze.

Az 1812. évi franczia-orosz háborúban a Schwartzenberg herczeg lovassági tábornok által vezetett osztrák-magyar segítő hadtest elővéde 1812 augusztus 8-án Kartuzskaja-Bereza körül harczba keveredett az orosz lovassággal. A mikor a gyalogság támogatására előre rendelt és Sághy kapitány által vezetett 1. huszárezred 5-ik századának fele a Jasiolda patakot környékező rengetegből kibontakozott, szemközt találta magát mintegy 250—300 ellenséges lovassal. Harczi vágytól áthatott huszárjaink türelmüket veszítve, magukkal ragadták kapitányukat, rárohantak az oroszokra s ezeket a félóránnyira fekvő erdő aljáig üzték. Az ellenség 37 emberét veszítette el. Közben harczhoz fejlődött az egész 1. huszárezred, az O'Reilly chevaulegersekkel, a Blankenstein huszárokkal és egy lovagló üteggel. Bár az ellenség Siegniewiczy elé összegyüjtötte gyalogságának tömegét, a küzdő felek, mintha összebeszéltek volna, abba hagyták a harczot s főzéshez és etetéshez fogtak ágyúlövésnyire egymástól.

Délután félhárom órakor, mikor a Hohenzoller chevaulegersek és a Kienmayer huszárok is beérkeztek, az egész had lóra kapott és az 1. huszárezred 2-ik százada, a többi lovasezred nehány századával a gyalogság támogatására előre vonult. Míg tűzérségünk az ellenség jobb szárnyát lőtte, addig az ellenkező oldalon a lovasság mérte összse fegyvereit. Sokáig váltakozó szerencsével folyt a küzdelem, de a mint a küzdők mögötti magaslaton feltünt Schwartzenberg herczeg teljes táborkarával, roppant nagy erejű ellenséges lovas csapat visszaverte az 1. huszárezred 2-ik századát. A magaslaton állók ép feszült figyelemmel lesték az eseményeket, a mikor *Horváth Antal báró ezredes* az 1. huszárezred parancsnoka, ezrede 5-ik százada elé ugratott és

tüzes szavakkal harczba hivta legényeit, mondván: *most is oly vitézek legyetek, mint a mikor megszereztétek számomra a Mária Terézia-rendet!* Alig fujhatta végig a trombitás a «Riadó» jelét, a század már belevágott az ellenséges sorokba és ezt meg is szalasztotta.

A győzelem ára nagy volt, mivel egy kozák golyója *Horváth ezredes* bal kezefejét szétroncsolta, altestét és hátgerinczét pedig oly súlyosan megsértette, hogy a vitéz katona babér helyett sirt lelt a harcz mezején.[1]

A bátor katona Vas vármegyében Szentgyörgyön született és 1787 deczemberében mint zászlós lépett be a 2-ik gyalogezredbe. A franczia háborúk kezdetével már mint főhadnagy a 4-ik huszárezredben szolgált. 1797 április 20-án Simbschen báró tábornok elővédénél annyira kitünt, hogy kapitánynyá léptették elő. 1800 május 26-án Tevalle ezredes hat huszár és három gyalog századból alakított csapatának elővédét vezette a dunamenti Tischingennél. A főoszlopot az ellenség meglepte, a mire Tevalle a Dunán át visszavonult nagyobb veszteségek nélkül, a mi csupán annak volt köszönhető, hogy Horváth bravourosan rátámadt az ellenségre. Június 5-én Biberachnál Kienmayer báró altábornagy elővédét alkotó csapatával visszanyomta az ellenséges előörsöket s bár a francziák vele szembe is szálltak, hatalmába kerítette s a miéink beérkezéséig meg is tartotta a biberachi magaslatokat. Június 12-én Valpersdorfnál tüntette ki magát, öt nappal később pedig a Bodeni tó mentén 100 emberével fölverte a francziák előörseit s elfogott egy futártisztet. Június 19-én Wangennél bekerített egy szárnysegédet, 13 tisztet, 113 katonát és zsákmányúl ejtett: 65 lovat, 15 lőszeres és 2 fegyverekkel megrakott szekeret. A mikor a császáriak Ulm felé visszahúzódtak, Horváth átvágta magát a francziákon s erőltetett menetekben június 27-én a dunamenti Neustadt alatt termett, magával hozván 100 szétugrasztott s hadifogságából kiszabadított katonánkat. A landshuti ütközetben (július 17.) félszázadával megállította a győzelmesen előre törő ellenséget és elfogott belőle egy tábornokot, húsz tisztet és több katonát. Esztei Ferdinánd főherczeg rendeletére Kray báró hozta javaslatba a katonai Mária Terézia-rend lovagjainak sorába való fölvételre. 1803. a bárói méltóságra emelték. 1805-ben a főherczeg szárnysegéde lett s e minőségében ama csapatokhoz tartozott, a melyek az ulmi kapitulácziónál keresztül vágták magukat a francziákon. 1809. Galicziában harczolt, a hol Tusewnél július 9-én *hat huszár századdal négy*

[1] Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments Kaiser Nr. 1. 269. l.

ellenséges ezredet szalasztott meg; huszárjaival a csodával határos vitézséggel verekedett, a mit az is bizonyít, hogy ezredében 5 arany és 37 ezüst vitézségi érmet osztottak ki.[1]

Szomorú de dicsőséges halála részvevő szivekre talált hazájában is. A «*Hazai és Külföldi Tudósitások*» című magyar hirlap 1813. évi 4. számának toldalékában található «*Életleirás*» a következőképen búcsúztatja el a harcz mezején elesett magyar katonát.

«Örömmel telhet el minden Magyar Nemes Hazafinak szive, midőn az újabb idők viszontagságait tekintvén, és a köz Hirmondásokból a mostani harczok folyamatját olvasván, tapasztalja: hogy Nemzetünk a mi időnkben sem szükölködik, oly Nemes Hazafiak nélkül, kik valamint hajdani üstökös őseik, a Királyért és Hazáért nem rettegnek homlokjokat bátor lélekkel kitenni az ellenség vasának, s vitéz tetteik által a Nemzet, s kivált a Nemesség bajnoki virtusának a Világ előtt becsületet szereznek. Ily vitézségnek a mult s a jelenvaló háborúban mind eddig naponként lehetett hallani jeleit. Illyennek adta jelét a mi időnkben néhai Méltóságos Báró Szentgyörgyi Horváth Antal Ur is, jeles Mária Terézia Hadi Rendjének Vitéze, a Cs. Kir. Felségnek kamarása, és ugyan Ő Felsége Nevét viselő Lovasezrednek volt ezredese, ki a mostani második Lengyel háborúban a Dicsőség mezején végezte életét. Az ő katonai pályafutása teljes volt a legszebb vitézi tettekkel, s egész élete érdemekkel arra, hogy az ő Nevét mind élő Honfitársai, mind a mostani harczoknak jövendő leirói tisztelettel említsék. Ezen Magyar Nemes Vitéz 14 esztendős korában esküdött a zászlóhoz, s már fiatalságában oly jeleit mutatta Belgrád alatt vitézségének, hogy az Ifjút bátor harczolásáért maga a Fő Vezér B. Gedeon Laudon az egész Tábor előtt megdicsérte s ott hamar Alazután pedig Fő-Hadnagyi Tisztségre tétette. Az első Franczia Háborúban Luxenburg és a Németh Földnek több vidékei voltak tanui vitézségének. A Marengói ütközetben az tettei őtet Kapitányságra emelték. A harmadik Franczia Hadban Ulmánál Fő Herczeg Ferdinánd Fő Vezér mellett szolgált, mint Szárny-segéd; mely alkalmatossággal ő több szerencsés ütközetnek, nevezetesen a Düpont Generalison nyert szép győzelemnek fő eszköze volt; eszköze lett, továbbá a Fő Herczeg megmenekedésének is, mert ő tudta meg, hogy az ellenség őtet be akarja szorítani Ulmába, ő volt tanácsadója, hogy Prusszián által Cseh-Országba forduljon. 1806. határ őrizetre rendeltetett az akkor vere-

[1] Dr. J. Hirtenfeld: Der Militär-Maria-Therezien-Orden stb. (1857.) czímű munka I. kötetének 696. l.

kedő Francziák és oroszokkal egyesült Pruszszusok ellen Varsóhoz, hol őtet a Francziák Császára hoszszabb időig személyes beszélgetésre méltatta. Az 1809. esztendei Háborúban a Lengyel határ széleken volt már mint Ezredes, s ott az ellenséget, melly serényen megverte légyen Szandomierznál, az Ujságok bőven hirdették. De ottan az a szerencsétlenség érte, hogy Kedves Élete Párját Nagyságos Mező-Szegedi Constantia aszszonyt gyermektelenül eltemette. Elfelejthetetlen Kedvesének szive Lengyel Országból Szent Györgyre hozatott. A mostani második Lengyel háborúban egyik volt azon Hazánkfiai közül, kik érettünk most az Orosz ég alatt Fejedelmüknek Herczeg Svarczenberg vezérlése alatt levő Segéd Seregében harczolnak. De ezen háború elszakasztá e Vitéznek pályáját az ő legszebb korában. Midőn a mult augusztus 8. Lengyel Országnak Volhinia nevű Tartományában az alatta levő Sereget éppen a győzelemre vezette, egy puska golyóbis érte a vékonyát, és sebjében más nap vitéz lelkét kiadta életének 39-ik, katonáskodásának pedig 24-ik esztendejében. Az előbbi Hadakban is már egy lövést, egy vágást és egy szurást kapott. A Mária Therézia vitézi Rendjének Keresztjét már 1801. nyerte el, s Diplomájában nyilván ki van téve, hogy 1800-ig már 11 ló lövetett el alóla, 1805-ben pedig, midőn a Vasas Regementet Düpont ellen vezette, a 12-ik sebesíttetett meg alatta. Az ő tetemeit a Külföld takarja, Őseinek hamvaihoz csak a szive érkezett, melyet e folyó hónapnak elején az Elhunytnak szerelmes testvére János, Szent-Györgynek Ura, és Cs. Kir. Kamarás, illőleg takaríttatott el Vas-vármegyében Szent-Györgyön, boldogult Felesége, született Szegedy Constantia koporsója mellé, Vitéz Testvérének érdemeihez illő halotti pompával. Ez alkalmatossággal a boldogultnak tetteit Róka Imre Úr, Szombathelyen a Napkeleti Nyelveknek Professora, hirdette egy dicsérő beszéddel, mely az ő Oratori talentomának méltó becsületére válik, és igen megérdemlette, hogy nyomtatásban is kiadatott. Szép volt őtet hallani, midőn B. Horváth Antalnak eleven szinekkel lefestette személyes erkölcsit, és azon tetteit, mellyek őtet Tisztébe emelék. Guary Sigmond Táblabiró Úr, a Litteraturának nagy kedvelője a Megholtnak és boldogult Feleségének koporsójára ezeket a Verseket készíttette:

Nyugodjon tehát holtotok után
Itt egyben kaptsolt szivetek,
Mivel ditső s egyenlő tárgy után
Külföldre jutván testetek,
Örökre tőlünk, fájdalom! veszet:
Ezt: nagy szive Hazájához;
Aztot: Férjéhez vonzó szeretet
Ragadván koporsójához.

PILCH JENŐ,
százados.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Supplement zu den Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Szerkeszti a cs. és kir. hadilevéltár igazgatósága. Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. Irta: Wrede Alfonz báró őrnagy.

II. Band. Wien, 1898.

ELOSZLATOTT GYALOG CSAPATOK. Külön-külön felsorolja a szerző a feloszlatott gyalog- és határőr-ezredeket, — a gránátos és könnyű gyalog zászlóaljakat, — a 64. vadász-ezredet, — a különleges hadi és egyéb alakulásokat, — a szabad, az önkéntes, a megszálló és a törzs-csapatokat-, valamint a zsoldos ezredeket és pedig oly módon, mint ahogy azt az I. kötetben a gyalogezredek történeténél tette. Nyomára akadunk az 1619., 1621., 1635., 1690., 1695., 1688., 1702. és 1710. években alakított magyar hajdúezredeknek is.

A különböző gyalogezredek gránátos századaiból összevont gránátos zászlóaljak tárgyalásánál az író előbb megismerteti: a gránátos századok keletkezését 1670-ben (az első száz gránátost Candiából hozatták), a további fejlődést, felszerelést, felfegyverzést, majd rátér a zászlóaljak időszakonkénti feloszlatására és ezeknek történetére.

Könnyű csapatok csoportjába tartoznak az 1798-ban alakított ama zászlóaljak, melyeket a francziák új harczmodora következtében alakítottak különféle szabad csapatokból s a melyeket főként apróbb csatározásokra alkalmaztak.

Különleges hadi és egyéb alakulások, valamint a szabad csapatok csoportjában azokat a zászlóaljakat és századokat ismerjük meg, melyeket már a harminczéves háborutól kezdődőleg s rendszerint csak

háború idejére toboroztak össze magánosok saját költségükön. Ilyenek voltak: D'Albon ezrede, — a milanói, tiroli, istriai, triesti, bukovinai és horvát zászlóaljak, — az 1866-ban a pótcsapatokból alakított 20 gyalog zászlóalj, — az 1700—1713. évek szabad csapatai, — Trenck pandurjai, — az 1757-ben alakított horvát banderiális ezred, — O'Donell csapata, — a Grün-Laudon ezred, — Károly főherczeg, Bourbon, Condé és más légiók, — az 1805., 1809., 1813—1815., 1848—49. (Szirmay, Hurban, a horvát, a szerémségi, kikindai, bácsi stb. zászlóaljak) és 1859. évek alakulásai (kassai, pozsonyi, győri, pesti első és második, miskolczi, kikindai szabadcsapatok), — különféle határőr szabadcsapatok és az önkéntes vadász-zászlóaljak.

Megszálló csapatok nevezete alá foglalja az író azon alakulásokat, melyek várakban és egyebütt ideiglenesen vagy állandóan teljesítettek szolgálatot s vagy önkéntesekből állottak, vagy pedig a rendes és szabad gyalogcsapatokból vétettek. Ily megszálló csapatok Magyarországon is voltak és pedig az 1618—1663. terjedő időben: Győrött, Komáromban, Érsekujváron, Pozsonyban, Füleken, Léván, Szatmáron, Kiskomáromban, Kanizsán, Zalaegerszegen, Tokajban és Szendrőn, az 1675—1748. években: Győrött, Pozsonyban, Komáromban, Szendrőn, Lipótváron, Léván, Magyaróváron, Füleken, Érsekujváron, Nyitrán, Pápán, Veszprémben, Trencsénben, Vágselyén, Gután, Csáktornyán, Esztergomban, Galgóczon, Zólyomban, Kanizsán, Székesfehérváron, Tokajban, Egerben, Eperjesen, Nagyváradon, Budán, Kassán, Lőcsén, Korponán, Semptén és Árvában.

Külön fejezetben tárgyaltatnak a harminczéves háborútól kezdődőleg a törzscsapatok, vagyis azok, melyek a vezérek védelmére rendeltettek, vagy pedig a magasabb parancsnokságoknál az őr-, futár- és biztonsági szolgálat ellátására voltak hivatottak.

Zsoldos ezredeknek (Mieth-Regimenter = kölcsön vett ezredek) nevezi a szerző a szükséghez képest idegen államoktól és uralkodóktól rendszerint csak a háború tartamára kölcsön vett ama csapattesteket, melyek császári ellátásban részesültek.

A terjedelmes kötetet különböző szempontok szerint összeállított három név- és tárgymutató zárja le.

Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Neue Folge. Szerkeszti a cs. és kir. hadilevéltár igazgatósága.

XI. Band. Wien, 1899.

Beiträge zur Geschichte des rastatter Gesandtenmordes am 28. April 1799. Irta: Criste Oscar százados.

Adalékok a rastatti követgyilkossághoz. A munka megértéséhez szükséges, hogy az olvasó ismerje Vivenot, Helfert, Mendelssohn és Hüffer idevágó műveit, mivel az író nem vethette papirra mindazon adatokat és véleményeket, melyek az orvtámadásra vonatkozóan eleddig megjelentek.

A közlemény nem állapítja meg az oly sokáig hiába keresett gyilkosokat, mert mint a hogy maga az író is mondja: a bécsi okleveles anyagból sem tünik ki az annyiszor keresett igazság! Szerző az eseményekre vonatkozó és Bécsben eddigelé zár alatt tartott idevágó oklevelek anyagát válogatta össze, hogy eloszlassa a történetírók ama gyanuját, miszerint a bécsi oklevelekben van a rejtély kulcsa, valamint hogy megdöntse ama téves hitet, miszerint magyar huszárok követték el a gyilkosságot.

Bevezetésül szolgál a kongresszus czéljának ismertetése és ennek működése a stockachi csatáig. A Kospoth altábornagy vezette hadtestnél 1799 márczius 26-tól április 28-ig lefolyt eseményeket tárgyaló fejezetben a szerző legelőször is megismerteti a hadat viselő ellenfelek helyzetét, azután pedig rátér Károly főherczegnek ama intézkedéseire, melyeket a Rajna jobb partján elterülő hegyek szorosait megszálló Kospoth hadtest számára kiadtak.

Az 1799 márczius 26-tól április 28-ig lezajlott eseményeket tárgyaló fejezetben a rastatti nagygyűlésnek a stockachi csata utáni működését, valamint a császári előörsöknek adott parancsok nehányát olvassuk, a mi után a Münchenben, Stuttgartban és Regensburgban kémszolgálatot is teljesítő franczia meghatalmazottak kiutasítását tárgyalja a szerző. Metternich rastatti császári meghatalmazott visszahivása körülményeinek ismertetését követik a francziák magatartásának ecsetelése, a dán és holland követek kiutasítása körüli tárgyalások, a birodalom határainak lezárására, a franczia követek póstai küldeményeinek elfogására, a rastatti nagygyűlés franczia tagjainak pökhendiségére és ezeknek a birodalom területéről való kiutasítására, valamint Rastattnak a Székely huszárezred által való megszállására vonatkozó adatok.

További fejezetek: *a)* a franczia követség személyzetének vallomásai és a merényletre vonatkozó első hirek; *b)* események Rastattban 1799 április 28-án éjjel; *c)* a franczia követség elutazása április 29-én; *d)* Károly főherczeg intézkedései; *e)* a villingi jegyzőkönyv; *f)* a franczia és az osztrák kormány intézkedései; *g)* Károly főherczeg véleménye a gyilkosságra nézve; *h)* a meggyanusított huszárok sorsa és *i)* a történetírók véleménye.

a-hoz. Egymás után következnek az életben maradottak (Jean Debry franczia követ, a meggyilkoltak hozzátartozóinak, a követség személyzetének, a kocsisoknak stb.) vallomásai, a miket az író birálgat és bonczolgat, azután szemügyre veszi a merénylet helyét és annak lefolyását (a támadók és megtámadottak magatartását), nagy gonddal összeszedi a czáfolatokat, a mikbe beleszövi a hatóságok magatartását, a porosz és a visszamaradt többi német államok képviselőinek pártatlannak éppen nem mondható magaviseletét, a hirlapok adatait és végül az orvtámadás nyomán kerekedett pletykákat és mendemondákat. Mindezekből kitünik, hogy senki sem tudta határozottan megmondani, hogy kik a gyilkosok.

b-hez. Ebben a szerző leírja azon eseményeket, melyek a gyilkosságot követőleg végbementek Rastattban és az orvtámadás helyén, azután pedig közzéteszi azokat az okiratokat, jelentéseket és leveleket, melyek a megdöbbentő hir hallatára keletkeztek. A részletek és ezek birálata érdekes és tanulságos.

c-hez. Figyelemreméltó körülményeket tartalmaz arra nézve, hogy miképen jutottak hazájukba a franczia követség életben maradt tagjai.

d-hez. Károly főherczegnek éles elméjét igazoló ama határozott és szabatos intézkedéseit, olvassuk a munka e részében, melyek az igazság kiderítését czélozták. Az intézkedések magukba foglalják: Barbacsy ezredesnek, Burghardt századosnak felelősségre vonását, a gyanúba fogott huszár legénység letartóztatását, a kivizsgálásra hivatott bizottság megalakítását Villingenben és a főherczegnek a vizsgálat végrehajtására vonatkozó irányelveit. Ezeket követik: a főherczegnek Massenához, a franczia hadak főparancsnokához intézett levele, a békegyűlés tagjai által szerkesztett jelentés átvivője, Eyben báró dán-holsteini követségi titkár küldetésének leírása és végül Schmidt Sebestyén Henrik császári tábornok, Károly főherczeg táborkari főnöke állítólagos levelének magyarázata és az ezen levél okozta körülmények megvilágítása.

e-hez. A Villingenben Sporck gróf cs. k. altábornagy elnöksége alatt megalakult bizottság által 1799 május 7-től foganatosított kihallgatásokról szerkesztett és eddigelé nyilvánosságra nem hozott jegyzőkönyvek sorozata (kihalgattattak: Barbacsy ezredes, Burghardt százados, Szentes főhadnagy, Draveczky és Fontana hadnagyok, egy őrmester, egy tizedes és 16 közhuszár). A jegyzőkönyvekhez függesztett összegezés szerint a bizottság véleménye az, *hogy egyetlen egy adat sincsen a Székely huszárezredbeliek bűnösségének bizonyitására, sőt nekik köszönhető az életben maradottak megmenekülése; bizonyos*

csak az, hogy Bonnier és Roberjot megöletett, Debry pedig megsebesült; hogy kik voltak a tettesek, meg nem állapítható!

f-hez. Szerző szerint Poroszország kapva kapott az alkalmon, hogy a gyilkosságot ellenlábasa, Ausztria, ellen felhasználja. Franciaország ugyancsak örült, hogy nemzetének Ausztria elleni gyűlöletét fölfrissítheti. Főbb vonásokban megismerjük a francziaországi eseményeket és pedig: Debry czélzatos és hősködő eljárását, a direktorium és a franczia nép magatartását, végül pedig, hogy a meggyilkolt Roberjot felesége miképen vádolta meg Debryt a merénylet értelmi szerzésével. Thugut, Colloredo, Cobenzl véleményének beszövése után az író annak ad kifejezést, hogy a bécsi kormány megtette mindazt, mit az adott esetben megtennie hatalmában és jogában állott.

g-hez. A bonyolult kérdés ügyében nagy szerepet játszik még Károly főherczegnek bátyjához a császárhoz 1799 szeptember 2. írt ama nevezetes levele, melyben a merénylet szerzőinek Schmidt tábornokot, Mayer alezredest, Merveldt gróf és Görger tábornokokat tartja. A szószerint közölt levelet terjedelmes megjegyzések és magyarázatok kisérik, a mik alapján szerzőnek az a véleménye, hogy Károly főherczeg tévedett, valamint, hogy bizonyos előítéletek és hiányos, egyoldalú értesülések alapján mondotta ki véleményét.

h-hoz. Adatok a birói vizsgálatnak folytatására és a bevádoltaknak sorsára nézve (Barbacsy, Burghardt és a legénység bevonult Erdélybe, a hol Barbacsy czímzetes tábornokká, Burghardt pedig czímzetes őrnagygyá lett; a legénység a pótcsapatokhoz került.) Ide igtatta az író Károly főherczegnek az 1799. évi hadjáratra vonatkozó és 1819-ben napvilágot látott történetének következő szavait: A követek április 28. indultak el Strassburgba, útközben azonban megtámadtattak, kettő közülök megöletett, a harmadik pedig több sebből vérezve megmenekült a sötétség oltalma alatt. A szerencsétlenség oka eddigelé ismeretlen s a titoknak kiderítése az utókorra marad.

i-hez. Külföldi történetírók egymástól elütő nyilatkozatainak ismertetése, a mikből kitünik, hogy legtöbben a bécsi kormányt, vagy ennek megbizottait tartják a merénylet értelmi szerzőinek, a Székely huszárokat pedig a végrehajtóknak. Az író itt sem szünik meg védeni huszárjainkat és ritka szivóssággal támadja a jobbára hiteles adatok hiján világgá röpített föltevéseket.

Mellékletek: Kospoth altábornagy hadtestének hadrendje, Károly főherczeg két levele, Eyben bárónak a békegyűlés tagjaihoz intézett körirata és három darab térkép.

A nagy gonddal és körültekintéssel szerkesztett munkát mindenki figyelmébe ajánljuk.

XII. Band. Wien, 1900.

1. *Die Stadt des Palladio im Jahre 1848.* Irta: Helfert báró.

Ujabbkori hadviselésre vonatkozó közlemény, mely a Vicenza körül 1848 márczius 22-től junius 22-ig lezajlott eseményeket foglalja össze. Az első három fejezetben a szerző leírja: az olasz forradalom keletkezését, a forradalmárok és az osztrák csapatok erejét és állapotát, a torre-di-confinei harczot, a Nugent vezérlete alá állított osztrák tartalék hadtest megalakulását, a palmanovai, udinei, pontafeli, pontebbai ütközeteket, Nugent előnyomulását a Piavéig, a fadaltói, onigói és padernói harczokat, Durando seregének erejét és előnyomulását Trevisora, az itt folytatott harczokat 1848 május 8-tól 13-ig, az osztrák tartalék hadtestnek megpróbáltatásokkal teli menetét Veronába és ugyane hadtestnek visszarendelését Vicenza megostromlásához.

A 4. fejezetben a szerző tárgyalás alá veszi az ellenfelek helyzetét, a mi után reátér Radetzkynek május 27—28-án Mantuához végrehajtott merész oldalmenetére, valamint a curtatonei és goitói harczokra. Megismerjük azokat az okokat, melyek folytán Radetzky elvetette az ellenséges sereg megtámadásának eszméjét és hadával megfordulva Vicenzára tört. Vicenza ostroma szép részleteket tartalmaz. A katonai erényeknek tündöklő példáit mutatják a Monte Bericon (Culoz dandára) a San-Margherita, Ca-di-Cima, Monte Spia és Bericocoli (Kopal vezette 10. vadász-zászlóalj), Villa Rotonda, Santa Caterina, Porta del Monte, Madonne del Monte, Casa Setteventi, Monte Parnasso és Salvi birtokáért vivott harczok. A Porta Padova ostromlásánál pedig az *52. magyar gyalogezred 1. és 2. zászlóalja* (Pécs) mutatta meg, hogy mire képes a magyar katona. (Lásd az Adam-féle «Erinnerungen an die Feldzüge der k. k. Armee in Italien» czímű képsorozatot és a «Rivista di Cavalleria» olasz katonai folyóirat 1911 novemberi füzetét.)

A befejező 5. szakaszban az író Vicenza capitulatioját ismerteti mindvégig vonzó leírásban.

A melléklet magába foglalja: Felső-Olaszország általános és Vicenza környék térképét, valamint az osztrák hadak és Durando seregének hadrendjét.

2. *Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Constantinopel Simon Reniger von Reningen 1649—1666.* Irta: Veltzé százados.

A vasvári békekötésben is szerepelt Reningeni Reniger Simon császári haditanácsos és I. Lipótnak 1649—1666-ig konstantinápolyi állandó követének működésére vonatkozó ama jelentése, melyet ő maga szerkesztett visszatérése után. Érdekes részleteket találunk a török császári udvar eseményeire, a többször megismétlődött katonai lázadásokra, idegen követek fogadtatására és az akkori politikai viszonyokra nézve. Reánk vonatkoznak azok a dolgok, a melyek II. Rákóczy György, Rhédey Ferencz, Barcsai Ákos, Kemény János és I. Apaffy Mihály fejedelemsége alatt történtek Konstantinápolyban. Hozzá tartozik az azon időben ugyancsak nagy szerepet játszott Leslie Walter gróf relatiója. Mellékletek: összesítés ama pénzekről, melyeket a császári udvari hadi pénztár fizetett ki Renigernek követsége alatt, Reniger nemesi levelének kivonata és az 1664 május 12. és augusztus 13-án kelt leveleinek hasonmásai.

3. *Die cisalutanische Walachei unter kaiserlicher Verwaltung 1717—1739.* Irta: Jakubenz százados.

Oláhország nyugoti felének császári közigazgatás alá vett részének története abból az időből, a mikor az 1716—18. évi török háborúk után a szultán lemondott a Bánságról, Boszniáról (az Unnáig), továbbá Szerbiáról és Oláhországnak elvesztett részeiről. Az első melléklet Savoyai Jenő előterjesztése a tartomány közigazgatására nézve, a második melléklet Oláhország térképe.

4. *Österreich im Kriege gegen die französische Revolution 1792.* Irta: Christen százados.

Befejezése a Mittheilungen Neue Folge V., VI., VII., IX. és X. kötetében (Hadtörténelmi Közlemények 1911. évfolyama és a folyó év junius és szeptember havi füzetei) hasonló czím alatt megjelent munkának. A közlemény részei: a jemappei csata 1792 nov. 6-án, az osztrákok visszavonulása Brüsselbe, a francziák előnyomulása Brüssel felé, Antwerpen behódolása, a franczia ardenni sereg, Beaulieu báró altábornagy hadtestének magatartása, az osztrákok visszavonulása a Rajnához, tárgyalások a háború folytatására nézve Ausztria és Poroszország között és végül események a Hohenlohe-Kirchberg herczeg vezette osztrák hadtestnél az 1792. év végén. Alsóbbrendű hadi eseményekben szerepeltek: *a 19., 33., 34. és 37. magyar gyalogezredek zászlóaljai, a 2., 19., 31., 32., 33., 37., 39., 51. és 52. gyalogezredek gránátos századaiból alakított gránátos zászlóaljak, a Wurmser, Blankenstein és Esterházy huszárok (összesen mintegy 11,187 gyalogos és 6,138 huszár).* Mellékletek: magyarázat a jemappei csatához és térkép ugyanahhoz.

PILCH JENŐ,
százados.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Nagyvárad 1556-ik évi ostromához.

EVERENDISSIME, ac magnifici domini domini mei observandissimi, post servitiorum meorum perpetuam subiectionem. Non dubito dominationes vestras reverendos, ac magnificum, Dominium reverendum, condam Waradiensem e vivis sublatum intellexisse, et quantae mutationes interim acciderant. Nam statim nobiles comitatus Byhoriensis a fidelitate maiestatis regiae domini nostri clementissimi defecerant, atque Petro Petrouith ipsos subiecerant, Thomas autem Warkocz cum audisset mortem praefati domini episcopi, illico omnes nobiles omnium comitatum cis tÿbiscum existentium unacum eorum colonibus (így!) (excepto comitatus Zabolcz, qui in fidelitate maiestatis regiae permanserant) insurgere fecit atque Waradinum properaverant. Videntes milites maiestatis regiae, qui se ipsos in arcem clauserunt, civitatem a rebellibus occupatam esse, statim civitatem igne consumpserunt, atque sub fumum

Főtisztelendő és nagyságos, nekem becsülendő uraim, örökös szolgálatom ajánlása után. Nem kételkedem, hogy tisztelendő uraim és a nagyságos főtisztelendő úr (a kamara elnöke) értesültek, hogy a váradi (püspök) meghalt, és eközben milyen változások történtek. Mert a Bihar vármegyei nemesség ő királyi felsége hűségétől azonnal elállott, és Petrovics Péternek alávetette magát, és Varkócs Tamás meghallván a püspök halálát, azonnal az összes tiszántúli vármegyék nemességét jobbágyaival együtt felültette, (kivéve Szabolcs vármegyét, mely ő felsége hűségében megmaradt), és mind Váradra siettek. Látván a királyi felség hada, hogy a várost a lázadók elfoglalták, a várba vonultak vissza, és a várost tűzbe borították, és a füst leple alatt az ellenségre rohantak, és a városban a lázadók közül többet ötszáznál levágtak, a mieink közül pedig alig öten vesztek el. Méltóztassék tehát tisztelendő és nagyságos uraságtoknak ő felségének azt a tanácsot adni, hogy legyen ke-

ignis irruentes in hostes, trucidarunt in civitate plus quingentos ex rebellibus, ex nostris autem vix quinque perire. Dignentur igitur dominationes vestrae reverendae et magnificae maiestati regiae consulere, ut sua maiestas dignetur in tempore auxilio subvenire, nam arx illa multum praecipuis viribus caret, et nisi maiestas regia in tempore providebit, timendum est ne aliqua scissio inter eos oriatur, unde arx ipsa (quod Deus avertat) peribit. Licet omnibus bene munita et provisa sit, solummodo homine praecipuo caret . . . . . .

gyes ideje korán segítségül lenni, mert ez a vár nagyon hiján van a derék férfiaknak, és hacsak ő felsége idején nem gondoskodik, félő, nehogy valami pártoskodás kerekedik köztük, melyből ez a vár, (mit Isten eltávoztasson), elvesz. — Bár mindennel meg van védve, és bőségesen el van látva, csak derék férfiakban van híja . .

Datis ex arce Eczied. 23 augusti 1556. Eorundem magnificorum dominorum servitor Franciscus Pesthÿ.

Kelt Ecsed várában, 1556 augusztus 23-án. Nagyságos uraimnak szolgája Pesthÿ Ferencz.

Kívülről: Reverendissimo ac magnificis dominis praefecto ac consiliarus camerae hungaricae sacrae regiae maiestatis etc. dominis meis observandissimis,

Főtisztelendő és nagyságos elnök, és a magyar kamara tanácsos urainak, az én becsülendő uraimnak.

Más kéz; 4. Septembris 1556. Dicator Bihariensis . . . De combustione Varadini, de defectione civium etc.

1556. szeptember 4-én. A bihari adószedő . . . Várad égéséről, a polgárok elpártolásáról stb.

Országos Levéltár. A pozsonyi kamarához intézett levelek. III. csomó.

Lengyeltóti István Szigliget várát Rajka birtokért cserében felajánlja a királynak. (1588 szept. 13.)

Örökké való szolgálatom után ezt akarom nagyságtoknak bizonyosan tudására adni. Im látta nagyságtok az Szigliget állapotját, mely közel legyen az török várhoz, ki igen veszedelmes.

Ezen könyörgök ő felségének, adja énnekem Rajkot, én is Szigligetet minden tartományával neki adom, míg az ország megszabadul,

ha én vagy az én maradékim kezekhez kívánják Szigligetet, adja vissza, Rajka ismég legyen ő felségié. Vagy ő felsége töresse el.

Vagy ő felsége tartson oly hadnagyot benne, ki az ő felsége szolgáinak viselje gondjokat, az ő felsége fizetésével őrizzék az várat, és ne pusztítsák el.

Én is az ő felsége szolgái mellett az várban annyi embert tartok, az mennyi kaput rónak hozzája, ez mellett egy porkolábot tartok az én költségemen, az várnak kulcsa álljon az porkolábom kezében, az hadakozó szerszámát tartsák az utolsó szükségre, mert az féle szerszámat, igen keveset adott ide ő felsége, enyém az ki vagyon.

Ezen is könyörgök ő felségének, az mi kevés jószágocskám az vár körül vagyon, ne bántsák az ő felsége szolgái, hadd éljek én is vele feleségestől, gyermekestől, mert hogy ősömtől maradott, az szolgákat is ne bántsák, az kiket benne tartok.

Ő felsége ez három dolognak egyikére viseljen gondot sietséggel, mert az veszedelem senkit nem vár. Ha ő felsége gondot nem visel ez háznak megmaradására, ez idő közben ha elvesz, cum protestatione én ne legyek az oka, mert erőtlen vagyok az megtartására.

Nagyságtok adja tudtára ő felségének, az mely tiz gyalogot ide küldött nagyságtok, veszprémieket, addig el ne vigyék belőle míg ő felsége más különben nem rendeli az helynek állapotját. Mert én nem fogadok szolgát bele az ő felsége fizetésére, most is egynehány panasz ment nagyságtokra az itt való szolgáktul, kik innét elmentek, fizetéseket én rajtam kérik, nem adhatom meg, mert Ő felsége sem fizetett meg.

Az mit fizettek is, hitvány posztóval kétszer árán adták, fele árát egy felől utánna kellett költenem, meddig kiadták az sok sollicitálás miatt, itt az enyimen kellett az szolgát ez ideig tartanom, immár kifogytam belőle. Az úr isten tartsa meg nagyságtokat minden jókkal. Költ Szigligetben szent Mihály hónak 13. napján 1588. Nagyságtok szolgája Lengyel István Thótÿ m. p.

Kívülről: Császár urunk ő felségétől és az országtól rendelt komÿsarÿus uraknak ő nagyságoknak adassék ez levél, nekem bizodalmas uraimnak.

Országos Levéltár. A pozsonyi kamarához intézett levelek. XV. csomó.

Közli: Dr. Kárffy Ödön.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

Retíráda.

Az retirada, külömb külömbféle képpen esik amint az situatio, s jelen livő alkalmatosság engedi, tudniillik, ha sik mezőben, az hátulsó rend fordul, egyszersmind jobb s bal kézről csavarodván és harmincz, negyven lépisnire ismint meg állapodik, arczul fordulván, arra az első rendit retirállya, magát utánna az második rendnek hasomlóképpen annyira formálván magát, holott az addig az ellensiget tartóztattya, s olly formán méglen vagy el nem áll az ellensig, vagy sekuritásban veheti magát az tromp, niha valamely hid, vagy passusnál contramarcsban is megtörtinik, s akkor túl lévin az hátulsó rend mindgyárt formállya magát, s az elsőt secundálja ez is passirolhasson, hogy ha pedig az erő igen nagy volna és szaporábban köllene magát retirálni, az tiszt úgy igyekezzik, hogy az katonaságnak jovával hátul járóban marad, ellenkezve oltalmazza népit, melynek bágyat lovassát az alatt előre bocsáttya éppen el nem állván róla pedig az ellensig, sőt erősödvén, csuportra veri a tromp magát és úgy veri vissza mivel amaz sem jöhet folyvást, mindegyütt azomban hamar jobban ismint utjának ered, elvetvin az ellensiget magárul.

Circulus.

Ha circulus formáltatik, az népnek közepin lévő két első, hátulsó ember soha ki nem mozdul, az jobb s bal szárnyának két vige pedig úgy csavarodik befele, s azokkal együtt a szárnyak is, hogy az tagok magok közt se bővebb, se szükebb distantiát ne hadgyanak annál,

amint álló helyekben volt következendőképpen ne extennáltassanak, mellyel csak nyilásokat okoznának, ne is szoronkodgyanak mert azzal is egy s más ember ki tolattatik, confusiot tivén az rendben és illy observatióval az csavarodások, vagy ís hajlásokat az circulusnak valóságos kerekdetsige szerint alkalmaztassék, öszve irvén emlitett két szélek. A midőn pedig ismint fölnyittatik ezen circulus, tehát azon jobb s bal szárnya szélein lévő két két első s hátulsó ember az circulusban bé nyomakodik olly distantiát vivén magának, hogy kifele megfordulhasson a mint hogy ki és léptet, s a mellettek állott tagok is arra jobb s balra fordulván hozzájok kapcsolják magokat, ugy azon az nyomon vissza nyomakodnak, amint jöttek előbbi álló helyekre, holott amint az fordulásban megmutattatott, megfordulnak s helyre állapodnak, de olly vigyázással, hogy az elsők el ne vitsik állások numerusit, s küllyebb ne állapodgyanak meg, máskint nyílás marad az rendekben, más az vissza fordulásokat az circulusbul olly egyenlő csavarodással vegyik, hogy mint egy egyszersmind érjenek az előbbeni állások lineájához, de az legfölül attingált helybül ki ne mozdult. Közepső emberek (mellyek az centrumat mutattyák az léneának) meg nem fordulnak, hanem mi keves ingadozással a többihez a frontot megtartyák.

Ezen circulus ha két renddel ki nem telnik, az az igen szorosan esnik, egy renddel formáltatik, holott az második rend két egyenlő fele válik és jobb s bal kézrül contra marcsban helyibül ki nyomakodván az elsőhöz kapcsolja magát és úgy kezd mind az két felül csavarodni, mindenekben úgy cselekedvén, mint fölül két renddel megmutattatott.

Triangulus.

Itt három fele osztatik a nép, melynek középső divisiója igyenesen ki nyomakodik, s meg állapodik, elegendő teressiget hagyvan amazoknak és úgy az jobb s bal divisio is mingyart utánna mozdul és a jobb s bal szárnya után csavarodik hoszattaban, ki fele fordulván, a külső szélit pedig szorossan egyben hozván, mellyel az triangulust formályák, s ha fölbontatik emlitett középső divisio, vagy akarmellik indul is meg, amaz kettő utánna csavarodik s három rendet csinál, vagy az akkori középső fölosztа magát azon indulásban az első, s harmadikához (mint fölül attingáltatott) három rendbül mikint köllessik kettőt csinálni és két rendet formál, vagy a mikint parancsoltatik, ha marcsban esnek az dolgok, maskint pedig in exercitio előbbi helyre nyomakodik olly positurában helheztetvén magát, mint azelőtt állott.

Qvadrangulus.

Hasomlóképpen bánatik evvel is, midőn a nép négy divisioban fölosztatott volna az első dívisio, mely jobbrul az első lineában vettetik, egyenesen megindúl, a második baljárul mingyárt az bal szárnya, az harmadik a jobb szárnya után, mindakettő helybül contramarcsban és az negyedike, ezek után egisz aufmarcsban, mint az első, mihelt minnyajok numerusit attingálták, megállapodik s amaz három jobb s balra és vissza fordulván ki fele frontérozza magát, úgy hogy akármellik riszirűl attacqviroztassék, szemközt álljon. Ennek is fölbontása az tiszttűl dependeál, következendőképpen akármely részirűl kezdessik observáltatik, valamint azelőtt az fölosztáskor az rendekben állottak, szintin úgy conjungállyák ísmint magokat az megindulásban, egyike az másika után csavarodván, s egyben kapcsolván magokat, vagy amikint parancsoltatik, s talán csak abmarcsban követik egymást, ha onnend helybül tovább köllene menni az exercitiumban ellemben fölbontván az qvadrangulust, ismint úgy áll helyire a nép, mint annak előtte az rendekben volt. Mindezekben pedig igen hakkal kölletik az divisioknak mozdulni, egyike az másikához és ezen figuráknak formálása szüksighez képpest minnáján annak rendelt distantiájában reá irkezhessenek egyenlő mozdulással.

Gyalog strása.

Ezt az adjutant minden regvel annak determinalt oraján az parada helyre gyülekezvén, kinek kinek competentiája szerint fölosztya, s meg indittya helyekre, az karabént az karokra vivin, mihelt pedig oda érkeznek az régi strása is fegyverben áll, s karjára veszi az karabént, maga helyin veszteg állván, amaz uj ellemben szemközt fordul neki egyenes rendben (vagy ha az strásán kettőben állanak, kettőben) csavarodván rendeivel, ugy hogy az két altiszt egy más elleniben essik és az parancsolatot levett süveggel az uj strása altiszt az másikátul kivegye, azután az fiok strása postokat megmutattya vele egyszersmind föl is váltya, vissza menvin pedig mind a két altiszt az előbbi contramarcsban kiindúl, s a másik hasomlóképpen helyben nyomakodik holott amaz azon közben két rendben elmacsérozék, az parada helyire, ott elbocsáttya az népet, s maga az adjutantnak strásájárul reportal mikint ment vighez s mi törtint az alatt, az uj strása pedig béhelhezteti magát.

Praesentálni kezd a midőn hat lépisnire jön már a kinek prae-

sentálni kölletik s annyira megjárja azon való elmenetele után s ismint letiteti az fegyvert.

Egisz oberstvachtmaisterig inclusive tartozik praesentálni, de az feö tiszteknek csak az fiok strásák praesentalnak.

Praesentatio.

Gyalog praesentáltatik karabinnyal ollyképpen, hogy az először az *lábhoz* titetik ugy mint az jobbik lába fejhez az csűnek a vige pedig jobb kézzel megfogatik, hogy az hövelke az éránzó fölül essik, nem szintin az csünek vigéig, hanem egy ujjnival alább, azután comendéroztatik *praesentallyatok,* melyre *először* az jobb kézzel az karabinnyának közepi megfogatik, s egyenesen az ember előtt föltartatik, hogy az aczillya az ővinek erányában essik, az bal kézzel az karabény rudja közepinil megfogván s aczillyát kifele fordítván, *másodszor, harmadszor:* pedig az jobb kézzel az karabénnyak markolattya fogatik meg úgy, hogy hüvelyke az sárkánnyára az négy ujja pedig az rantóján kivül essik, az bal karjára tévén, hogy éppen az könyökin fölül tartassik, az bal kézzel ellemben a serpenyőnek tollja az két első ujjal megérettessék, mintegy a közt tartván, holott az karabinnyak csüje az ember fele és az aczillya sárkánya az eövhöz szorittatik, mint egyik, mint másik könyökét meghajtván, de minden eröködés nélkül, mely közt az ember magát a két lábájával egyenlő lineában helheztetvén, mintegy megtámosztya, s merőn áll. a szemiben nézvin akinek praesentál, de az altiszt leveszi a süvegit. az pálczájával együtt jobb keziben bal kezivel pedig az karabénnyát az karján az aczilyán alól meg markolván, tartya.

Halotthoz a karabiny megfordíttatik (gyalog kísérvén) úgy hogy maga elejben vitetik, mint az praesentatiokor, azután meg fordíttatik az agya fejével fölfele és az bal kezivel megfogatik, s avval az embernek bal karja alá vettetik keresztül eresztvén a csűt, az derekán, s a jobb kezível az vigin fölül megfogván, következendőképpen mindaddig úgy tartatik, méglen a test a sérban nem tétetik, s lábhoz ereszteni az fegyvert nem parancsoltatik.

Nagy pinteken is illykippen viseltetik, ut superius megirattatott. az midőn pedig megtámasztatik az fegyver, az agya fölül hagyattatik az csűnek vigire állítván.

Lóháton ellemben az halottnál az kardnak az vige fogadtatik s az markolattya az vállán fölül, mint máskint az hegye tartatik.

Az executionál, midőn az deliqvens kivitetik, fegyver nem vonya-

tik, s a trombita meg nem fujatik, hanem visszamenet az parada helyire annak szokása szerint karddal praesentáltatik, valamint más közönsiges be, kínyomakodásokkal az kardnak markolattyát az öve iránt tartván, s az hegyit az vállán fölül bocsátván.

Karabinnyal pedig lóháton praesentáltatik, hogy az agya az embernek csompjára helheztetik, az jobb kézzel az karabínnyak közepit megfogván és az vige az lova feje fele mintegy meghajtva, egyenesen maga előtt kifele tartatik, vigyázván az jobb s bal kézrül való pajtásokra, az karabiny vigyek egyiránzó képpen tartassanak.

Az estveli imádságra való harangozás után már nem praesentáltatik, hanem ha azok közül, akiknek másképp praesentálni tartozik a strása, azon találna közel elmenni, fegyverbe áll a nép, lábhoz tivin az karabénnyokat, de ha távuldadon migyen, tehát s paliroztatik csak fegyver nélkül állván rendben, de kivált az generalisoknak regimentebeli oberster, oberstlaid, s oberstvachtmaisternek és aznap inspiciáló stabilis tiszteknek. Sokszor nappal is spaliroztatik, ha távulrul elmigyen az comendérozó generális, vagy viceje s afféle tiszt.

Fegyverkedés.

Ha mi sanczot, redutát, passust, erősséget ostromlani, vagy gyalog mi ellenálló ellensigen rajta köllene menni, valaminthogy gyalog és lóháton a mint az alkalmatosság hozza magával tartozunk hitves kötelessigünk szerint szolgálni, akkor minden három s négy lónak tartására egy ember hagyatik, a többi pedig az kardokat nyakokban akasztyák, hogy láb alatt ne akadáloskodgyik egy fél pisztolt az övök közé nyomnak s karabénnyál annak rende s módgyához képpest mint lóháton, két vagy három rendben kiállanak, vagy négy rendben is, kivált ha más gyalogság is volna jelen, az karabinyt lábokhoz tévén, várván mi parancsoltatik, holott akar egyiránzó lineában vitessenek, ki minnyájan s akár tromponként, ha az szüksig úgy hozza magával, szintin úgy tüzelnek mint lóháton, szemközt egy álló helyben vagy ostromokban az tűz után akik arra destináltattak meg rugaszkodva karddal rajta mennyvén az karabént akkor bal keziben fogván mely közt a mint legjobban iparkodhatik, minden magánál lévő fegyverrel verekedik ki ki, az ellensiget elnyomhassa, és az diadalom mellyet maga distinctiójával mint előmenetelt, mint egyib nyeresiget minden böcsülettel, dicsérettel obtineálhasson.

Melly okbúl mint lóháton, s gyalog exerceáltatik az nép, s először kivált gyalog, holott leginkább lehet capacitálni, mintegy s mint

másféleképpen tudhassa magát annak szüksige szerint viselni, úgy hogy az recruta punctuatim informáltassék, s az után is minden esztendőben a mennyiszer lehetsiges az compagniak exerceáltassanak felejdikensigben ne mennyen köztök hivatallyok.

Recruta.

Minden másod, vagy harmad nap exerciroztatik az recruta gyalog karabénnyal azért, hogy legelőször is az tüzellő fegyverrel való bányást megtanullya és magát állásában s fordulásiban mikint viselye akár egisz rendekkel s akár divisiokban, s vonyaskint amint fölül attingáltatott, egyedül, hogy az gyalog fordulásokban egy talpon állva fordul, *jobbra* s vagy *balra* egyszersmind, vagy divisios vonyásként. Ittem *fél balra*, nem külömben oktattatik, mikint viselye magát ruházattyában tisztán tudniillik és csinyossan, szakadozott, rongyos ne légyen, hanem mi afféle törtinetekben mingyárt megfodoztassa, fegyverit is megigazittassa, ha csak ebben igen nagy törés nem volna, mely vagy ellensig előtt, vagy comandon az eö gondviselettlensigin kivül esett volna, mellyet az regiment szokott megigazittatni. Hasomló képpen nyereg és szerszámának s pakroczának mikint visellye gondgyát, avval mikint köllessék élni, a puska tokot hogyan kötözze föl, s minden siacskáját tudgya mire, s hova való, az kengyelben mikint tegye az lábát és hogyan üllön föl az nyeregben, merőn tarcsa magát, bal kezivel az kantár szárt az nyereg fejében nyomván, az jobb kezit pedig az karabény mellett lebocsátván: fő, s altiszteit mikint respectállya és pajtásait hogyan böcsüllye mi primálván néki, mint fölséges urunk császárunk hadi szolgája s katonája micsoda distinctioval köllyessik magát mindenekben viselni, ezekre pedig az tisztek hivatallyok szerint való szorgos vigyázása, explicatiója és intise inducálhattya, kivált az szófogadó készség, engedelmességre szoktatván, ez lévin az kútfeje az hadi embernek, mely nélkül semmi jó szolgálatot nem várhatni. Hogy ha pedig még is mi ollyan vad, ostoba, goromba, káromkodó, nyakas, mindenkor részeges, s afféle, vagy más elszenvedhetetlen rosszasággal telles ember találkoznék, az ujonnan fogadott nép között, inkább előbb adassék rajta, s más jó legény fogadtassék bé, mert ugyanis az affélíkkel haszontalan a veszödsig, s meg sem érdemlik, sohasem várhatván azokban szófogadó, s böcsületeket magok előtt viselő jó katona embereket.

A MAGY. TUD. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Hadtörténelmi bizottság *Rónai Horváth Jenő* cs. és kir. altábornagy, akadémiai tiszteletb. tag elnöklete alatt 'október hó 23-án tartotta az akadémiában legutolsó ülését.

Dr. Szendrei János előadó jelenti, hogy a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztősége által hirdetett pályakérdésekre a következő munkák érkeztek be:

Az 1. tételre: *a)* «A multon okulj, hogy a jelenben boldogulj» jeligével Árva vára és annak harczászati jelentősége.

b) «Viribus unitis» jeligével. Korothna vár története. hadi és műleírása.

c) «Himes udvar» jeligével, Tokaj vár története, hadi és műleírása 17 ábrával.

A 2. tételre: *a)* «Si Deus pro nobis, quis contra nos» jeligével gróf Nádasdy Ferencz tábornagy és horvát bán 1709 1783.

b) «Vitam et sangvinem» jeligével, gróf Nádasdy Ferencz tábornagy élet- és jellemrajza.

A 3. tételre: «Tévedni emberi dolog» jeligével. Az 1328. évi magyar-osztrák hadjárat.

A 4. tételre: «Egy régi levélen ezt írva találtam.» Arany jeligével. Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban,

Az 5. tétel meddő maradt. Tekintettel arra, hogy ezen tételre nézve, a mely két, a kaszárnyák számára szánt hadtörténelmi tárgyú kép tervezetére vonatkozik, a kitűzött határidő rövidnek bizonyult. a bizottság felkéri a honvédelmi miniszter urat, hogy ezen pályatételt újból kitűzhesse.

A beérkezett pályamunkák elbirálására a bizottság a következő tagjait kérte föl:

Az 1. tételre nézve Nagy Gézát és dr. Szendrei Jánost.

A 2. tételre dr. Ballagi Aladárt és dr. Komáromy Andrást.

A 3. tételre Ortvay Tivadart és Pilch Jenőt.

A 4. tételre Breit Józsefet és Angyal Dávidot.

Ugyancsak előadó jelenti, hogy a honvédelmi miniszter adományából az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig czímű pályatételre kitüzött 100 aranyas pályadíjra két pályamű érkezett be az Akadémiához. Az egyik «Hadur» s a másik «Sansphrase» jeligével. Ezek birálatára az Akadémia II. osztálya Rónai Horváth Jenőt és dr. Szendrei Jánost küldte ki.

Az elnökség az akadémia főtitkári hivatalával való megállapodás folytán úgy intézkedett, hogy folyóiratunk a jövő év elejétől fogva nem az akadémia kiadóhivatala, hanem a szerkesztőség közbejöttével a nyomda által fog expediáltatni.

A bizottság elhatározta, hogy kérelemmel fog a cs. és kir. közös hadügyminiszter úrhoz fordulni, hogy folyóiratunkat a katonai tudományos és kaszinói egyesületeknek, valamint a csapattestek könyvtárainak figyelmébe ajánlja.

Egyúttal elhatározta a bizottság, hogy folyóiratunk előfizetési díja a középiskolák ifjúsági könyvtárai és a honvéd, valamint a cs. és kir. közös hadseregbeli nevelő- és képző-intézetek növendékei számára évfolyamonként 4 (négy) koronára leszállíttatik.

Szerkesztő bejelenti, hogy a «Zeitschrift für Historische Waffenkunde» valamint a «Militärische Rundschau» czímű folyóiratok számára a cserepéldányt megindította. Bemutatta továbbá a Hadtörténelmi Közlemények legutóbb megjelent 3. füzetét és 4. füzetének kéziratát.

Végül felolvastatott Sárói Szabó Lajos őrnagy, bizottsági segédtagnak indítványa, a mely a hadtörténelmi könyvtárra, a hadtörténelmi muzeumra s általában a bizottság egész működésére vonatkozik.

Miután előadó az indítvány pontjaira nézve megadta a fölvilágosításokat, azokat a bizottság tudomásul vette s az indítvány, illetőleg előterjesztés fölött napirendre tért.

KÉPEK JEGYZÉKE

A NEGYEDIK FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

Lap

1. Hadadi gróf Wesselényi Ferencz nádor arczképe 1649-ből. *Wideman Éliás* egykorú rézmetszete után. A Comitium Gloriæ centum etc. 1646-iki kiadásából — — — — — — — — — — — — — — 483
2. Vázlat a Dácia és a két Mœsia közé helyezkedett Julius Berenicianus hadtestről. Tervezte *Téglás Gábor* — — — — — — — — 572

II. Szövegképek.

1. Simonyi, Lyon bevételéről szóló levelének hasonmása — — — — 533
2. Székelyhid várának alaprajza. A műemlékek országos bizottságának rajztárában levő eredeti után — — — — — — — — — — — 571
3. Magyar vitézek a XVI-ik századból. Egykorú rézmetszet után 631

III. Fejlécz.

A háború után. *Le Clerc Sebestyén* rajza után metszette *Kräusin Johanna Sybilla* — — — — — — — — — — — — — — — 483

IV. Zárképek.

1. Huszár 1765-ből. A bécsi cs. és kir. hadi levéltárban levő eredeti után — — — — — — — — — — — — — — — — — 544
2. Huszár a XVI-ik századból. Egykorú rézmetszet után — — — 621
3. Tornasisak a XVI-ik századból, a bécsi cs. és kir. udvari fegyvergyűjteményből — — — — — — — — — — — — — — — 629

V. Kezdőbetűk.

1. S. kezdőbetű — — — — — — — — — — — — — — — — 483
2. H. — — — — — — — — — — — — — — — — — — 622
3. A. — — — — — — — — — — — — — — — — — — 632
4. F. — — — — — — — — — — — — — — — — — — 636
5. R. — — — — — — — — — — — — — — — — — — 643
6. A. — — — — — — — — — — — — — — — — — — 646

Mathias Bel. Notitia Hungariæ novæ Historico etc. Bécsben 1735-ben megjelent mű I. k. 1 és 418, II. k. 85., 128., 141. és 320. lapjairól.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A

Aachen h. n. 603.
Abauj vármegye 68, 205, 288, 289, 291, 612.
Abrudbánya h. n. 14, 380.
Abruzzok 201.
Absolon Dániel 629.
Achaia 70, 71, 581.
Achileia h. n. 236.
Acquitania 334.
Ad Mediam 392—396, 404, 414.
Ad Pannonios h. n. 392.
Adakaleh h. n. 397.
Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 114.
Adalin h. n. 559.
Adde Márton 350.
Adiud h. n. 586.
Admont 607.
Adony h. n. 67.
Adorján h. n. 557.
Adorján Andor 299.
Aelia Adacuta 192.
Aelius Ariortus, P. 404. — Domitianus 184. — Mestrius, P. 200. — Proculinus 184. — Valens, P. 404. — Victorinus 184.
Agendorfi János 436.
Aggházy Kamil 113.
Agnavis h. n. 407.
Agricola, Calpurnus 16, 17.
Ahihis h. n. 198.
Akadémia, magyar tud. 148, 652, 653.
Akjerman h. n. 237.
Ala h. n. 32.
Alapy János 239.
Albaneszter vára 223, 236.
Albacina h. n. 6.
Albánia 60, 220, 230.
Albert brandenburgi őrgróf 216, 423. — csanádi püspök 77. — herczeg 293. — király 51, 52, 124. — osztrák herczeg 79, 338, 436. — pécsi prépost 306. — szász herczeg 423, 435, 606. — szász-tescheni herczeg 459, 460.
Albrecht főherczeg 468. — herczeg 333.
Alburnus maior h. n. 9, 13, 14, 198, 594.
Alcsova h. n. 179.
Aldemarischo Alajos 338.
Al-Duna 2—6, 20, 181, 186, 189, 193, 336, 392, 397, 406, 414, 572, 573, 575, 581, 584, 586, 587, 595, 596, 598.
Aleppo h. n. 301.
Alexandria h. n. 598.
Alfonz calábriai herczeg 429.
Algyógy h. n. 14.
Ali bég 81, 85, 221—223, 227, 229, 231, 233, 237, 376, 419, 429, 430, 435, 556, 617. — budai bég 383, 384. — pasa 159, 161, 162, 175, 177, 249. — budai pasa 245.
Alibunár h. n. 185.
Allia l. Állya.
Almás vára 179, 558, 563.
Alnus h. n. 578.
Alparét h. n. 559.
Alsáni Bálint 324.
Alsó-Ausztria 121, 213, 422, 444, 445.
Alsócsobánka h. n. 559.
Alsófehér vármegye 44, 45, 455.
Alsófüzes h. n. 559.
Alsó-Germania 408.
Alsógyékényes h. n. 559.
Alsókubin h. n. 626.
Alsólindva h. n. 430.
Alsómankács h. n. 559.
Alsó-Pannonia 1.

Altenberger Tamás 430, 432, 604.
Altoviti Ferencz 441.
Aluta folyó 345, 617.
Aluti Pons 584.
Alvincz h. n. 14, 244.
Amaradia h. n. 576.
Amlacher A. 52.
Ammergau h. n. 37.
Ampelum h. n. 1.
Anatólia 417, 424.
Andorus 404.
Andrássy ezredes 116. — Gyula gr. 397. — János 457. — Jeremiás 26. — Norbert 300. — Pál 28.
Andruss hadnagy 450.
Andujár százados 460.
Anglia 301, 484.
Angyal Dávid 110, 111, 149, 653.
Anjou Lajos 323.
Anjouk 124, 321.
Ankelstein h. n. 620.
Ankenbrand Fülöp Jakab 455.
Anonymus, ravennai 194.
Anspach h. n. 361, 362.
Antiochia 589.
Antonius Pius 593, 597, 599.
Antony Károly 53.
Antrodocco 456.
Antwerpen h. n. 642.
Apaffi-család, almakereki 46. — Mihály 158, 162, 164—169, 172, 174—178, 180, 367—389, 546—555, 567, 571, 642.
Apollodorius 191.
Aponius Saturninus, M. 597.
Apród Miklós, tótselymesi 80.
Apulia 201.
Apulum h. n. 14, 18—20, 24, 25, 191, 410, 412, 414, 415, 576.
Aquæ h. n. 401, 575. — Aureliæ 594.
Aquileia h. n. 597.
Aquincum h. n. 6, 402, 595.
Arad h. n. 298, 299, 300, 454, 543. — vármegye 536, 541, 543, 557.
Aradi csata 1849, 298. — vértanuk ereklyéi 301.
Aragonia 425.
Aragoniai Alfonz, V-ik, 124. — János 439.
Aranyas h. n. 72.
Aranyos folyó 14.
Aranyosszék 214, 564.
Arbesan h. n. 516.
Arcar Palánka h. n. 5, 21, 401, 572, 574.
Archai Albert 347.
Arcidova h. n. 193, 199.
Arcis h. n. 522.
Arco h. n. 27, 28, 38, 39.
Ardó h. n. 290.
Argau 523.
Argyes h. n. 179, 558, 582, 585.
Arimium h. n. 593.
Ariosti József gróf 192.
Arlon h. n. 460.
Armeria Reale, Madrid 149.
Aschbach h. n. 212.
Aspach h. n. 212. — Lipót 212.
Aspern h. n. 365, 505.
Asperni ütközet 364, 483.
Assisi püspök 64.
Aste h. n. 349, 355.
Aszalay Ferencz 136.
Athinay Simon 290, 291.
Atri h. n. 437.
Attila 122, 519.
Atzél százados 527.
Atya h. n. 619.
Aube 522.
Aubouin Mária 299.
Augereau tábornagy 360, 488, 502, 528, 529, 531, 534, 535.
Augsburg h. n. 280.
Augustus császár 4, 5, 20, 409.
Aulich 299.
Aunitis Italicus Honoratus, L. 573.
Aurelianus 5.
Aussig h. n. 514.
Austerlitz h. n. 363, 508.
Austerlitzi csata 1805, 467.
Ausztria 79, 118, 120, 121, 228, 281, 358, 359, 437, 439, 468, 469, 486, 487, 505, 602—605, 609, 610, 613, 615, 640, 642.
Auxon h. n. 528.
Avidius Nigrinus, C. 408—410.
Avignon h. n. 334.
Axamith Péter 56, 60, 62.
Axemat basa 223.
Aybas h. n. 68.
Ábrám h. n. 550.
Ábrány h. n. 454.
Ácsi csata 299.
Ágoston kapitány 506.
Ákos nemzetség 203.
Állandó hadsereg története 653.
Állya Benedek 240. — Mátyás 239, 240, 256.
Árpád sírja 122.
Árpádok 123, 198, 393.

Árva vára 622—629, 637, 652. — vármegye 62, 80, 624.

B

Babocsa vára 125, 247, 249, 250, 256, 258, 261, 267, 276.
Babocsay alezredes 295.
Baczin Tamás 264.
Baden h. n. 60, 118, 228, 468, 594, 608.
Baduario Sebestyén 225.
Bagod h. n. 269.
Bagossy hajduezred 40. — László 26. — Pál 26.
Bagration 488—493. — herczeg 518. — sánczok 492, 493.
Baich báró 199.
Baireuth h. n. 361, 362.
Baja h. n. 452.
Bajalich Ádám báró 456.
Bajazet, II-ik, szultán 602. — Ottmann 228.
Bajazid szultán 334, 336.
Bajmócz vára 420.
Bajom h. n. 269, 557.
Bajorok 26, 27, 38, 487.
Bajorország 26, 37, 39, 119, 123, 296, 354, 536.
Bakabánya h. n. 607.
Bakos Pál, osgyáni 67.
Baksa nemzetség 69.
Balanyi György 66.
Balassa Gábor 627. — János 243. — Menyhért 243.
Balassy 274.
Balaton 238, 240, 243, 245, 246, 248, 253, 255, 256, 259, 264, 269, 271, 274.
Balázs prépost 79. — Sándor 406.
Balázsfalva h. n. 9, 44.
Balázsháza h. n. 559.
Balbo Domonkos 81.
Balduin 336.
Balkán 297, 578.
Ballagi Aladár dr. 149, 653.
Balog Máté 375, 380. — vára 630.
Bálogh Ádám 129. — Demeter 255. — hadnagy 450, 451.
Baló László 166, 168—170, 174, 175, 368, 375, 376, 385, 386.
Balsa 85.
Baltirlubedi 223.
Balyosi 59.
Banicza Ferencz báró 457.
Baranya vármegye 418.
Barbacsy ezredes 639, 640.
Barbaczy József tábornok 355.
Barbadigo András 619. — János 328. — Jeromos 66.
Barbarich Eugenio 118.
Barbie hadnagy 360.
Barbosi h. n. 583, 584.
Barcelona h. n. 124.
Barclay de Tolly 488—493.
Barcsay Ákos 156, 157, 642.
Barcza főhadnagy 283. — h. n. 291.
Bardó család 420.
Bariatinszky 300.
Barkán h. n. 396.
Barontis 136.
Bartosfalva h. n. 218.
Basaraba Constantin 137. — Ivankó havaselvi vajda 50.
Basel h. n. 523, 536.
Baskirok 519, 520.
Bassus, Julius 401, 402.
Bastayan 82.
Baszaráb havasalföldi vajda 222, 230, 235—237, 416 418, 425, 432.
Bataviai lázadás 3.
Batta h. n. 86, 257, 402.
Batthyány Kázmér 298. — Lajos 297.
Batyáni István 438.
Baumann F. 49.
Baumkircher András 74, 210, 212—214. — György 211, 213. — Katalin 211. — Márta 211, 212. — Vilmos 211.
Bautzeni csata 120.
Bavay h. n. 293.
Bayreuth dragonyosezred 38.
Bayzbokhar, Johannes 437.
Bayzynpochar, Johannes 436.
Bazin h. n. 68.
Bazini János gróf 204, 205. — Zsigmond gróf 204.
Bábucz h. n. 559.
Bács h. n. 83, 86, 89, 369, 386, 558, 619, 620, 637.
Bádok h. n. 559.
Bánfi Jakab, alsóhidvai 203. — János nádor 94. — Miklós, alsólindvai 203.
Bánffy 249, 261. — Dénes 156, 165, 166, 167, 175—180, 368, 370—376, 381—384, 387—390, 546, 552,

558, 563, 564. — István 239. — Zsigmond 172, 373.
Bánffyhunyad h. n. 14, 162, 166, 167, 369, 391, 558.
Bánság 129, 300, 536, 642.
Bányavárosok 126.
Bányavidéki végházak 281.
Bányika h. n. 559.
Bárczaság 48, 49, 235, 236, 345, 585, 586, 588.
Bársony János 626.
Bártfa h. n. 54—57, 59—62, 68—89, 203—210, 216—221, 227, 430, 443, 444, 511, 601, 606, 608—610, 612, 613, 617, 619, 620.
Bártfai Balázs 76.
Báth h. n. 505, 510, 532.
Báthory András 125, 242, 244, 249. — István 231, 235, 237, 417, 418, 424, 430, 432, 602, 612, 613, 617, 630. — Margit 79.
Báziás h. n. 194.
Beatrix királyné 425, 429, 433, 442, 611.
Beaulieu báró 642.
Bebek-család, pelsőczi 260, 344. — Ferencz 289, 291.
Bechhardt János báró 455, 458. — József báró 457.
Bechtel György 297.
Beckenschläger János 435.
Becse h. n. 55, 64, 65, 77. — vár 440.
Becsey István százados 450, 451, 453.
Becskerek h. n. 55.
Beczkó h. n. 455, 629.
Bela h. n. 623. — Reka 393—396.
Belényes h. n. 159, 376, 386, 557.
Belényesi István 547. — szandzsák 557.
Belfort h. n. 536.
Belgrád h. n. 2, 5, 25, 57, 59, 63—66, 69—76, 80, 83, 86, 89, 90, 164, 177, 181, 185, 208, 215, 223, 227, 229—231, 234, 401, 418—420, 433, 434, 442, 465, 572, 573, 616, 618, 619, 621, 634.
Belgrádi béke, 1739, 394. — muzeum 183.
Beli Erbizi 223.
Belik Venczel 82.
Bellegarde gróf 464, 511.
Belmonte Raymund 322, 324.
Belsőszolnok vármegye 160, 162, 163, 166, 180, 370, 371, 372, 382, 386, 388, 547, 549, 559, 567, 570.
Bem József 300, 301.
Benczencz h. n. 45.
Benedek táborszernagy 298, 302, 303, 470, 471.
Beneventum h. n. 407.
Beningsen gróf 517, 518, 520.
Bentivoglio János 616.
Benyovszky-ezred 351.
Berchtersdorf h. n. 228.
Berchtold Fülöp báró 456.
Bereczk h. n. 235, 236, 412, 414, 415.
Bereg vármegye 280.
Berenicianus, Julius, 1—25, 181—200, 392—415, 572—600.
Berezina-folyó 497, 499, 500, 502.
Berger János báró 457.
Bergh Tóbiás 625.
Beri bég 223.
Berivojszentiván h. n. 90.
Berlin h. n. 468, 469, 488.
Berlini muzeum 13.
Bern 523.
Bernadott 359.
Bernegg család 211.
Bertalan templom, brassói 48.
Bertha Sándor 127.
Berthier tábornagy 535.
Berve h. n. 455.
Berwaldszky család 128.
Berzava patak 193, 194.
Berzászka h. n. 188.
Berzencze h. n. 256.
Berzeviczi Péter 62.
Berzovia h. n. 193, 194, 197—199, 406, 464.
Berzsenyi Lajos 451.
Beserica ungurasca 394.
Bessenyei Pál 338.
Bessenyő János 198. — Pál, ezdegei 339, 340.
Bessiéres 487, 493.
Beszterczе h. n. 31, 157, 158, 224, 546, 607, 624. — bánya h. n. 89, 92, 631.
Bethlen h. n. 157. — Ádám gróf 456. — Farkas 155, 373, 384. — Gábor 110, 111, 125, 126, 178, 280, 281, 373, 549, 556. — Gergely 217, 373. — János 170, 171, 179, 367, 375, 383, 384, 385, 546, 547, 548, 558. — Miklós 367, 552.
Bettir h. n. 590, 599.
Bereczk h. n. 572.
Bezdéd h. n. 559.

Bécs h. n. 28, 55—57, 60, 67, 68, 73, 74, 93, 108, 114, 116, 149, 156, 164, 170, 171, 177, 178, 192, 210, 215, 245, 251, 269, 280, 281, 295, 297, 300, 301, 354, 356, 360, 364, 401, 423, 435, 438, 447, 454, 465, 469, 516, 519, 536, 537, 539, 555, 601, 602, 605, 607—609, 611, 638. — újhely h. n. 71, 73, 302, 423, 426, 603, 605—607.
Béga-folyó 406.
Békefi Remig 149.
Békés vármegye 420, 565.
Béla h. n. 430. — herczeg 44. — III-ik, király 48. — IV-ik, király 44, 50, 345. — vára 332, 336, 347.
Béldi Pál 179, 180, 373, 383, 391, 549, 560, 563.
Bél-Zerind h. n. 536, 541.
Bény h. n. 55.
Biala h. n. 510.
Bianchi báró altábornagy 284, 286, 529. — ezred 297.
Biberach h. n. 359, 633.
Bielik család, korniczi 444. — kapitány 443.
Bigeste h. n. 3.
Biharhegység 18. — vármegye 26, 155, 158, 159, 161, 169, 175, 374, 377, 382, 385, 386, 514, 529, 536, 540, 541, 546, 549, 557, 565, 567, 643.
Bihácsi kerület Boszniában 427.
Bikál h. n. 373.
Birnbaum h. n. 45.
Biró János báró 454.
Bisca-völgy 588.
Bisenzio folyó 286.
Bisztra patak 193, 405, 407.
Bitovecz János bán 58, 73, 91, 436,
Bjeli (Fejér) János, sztroczkovi 218.
Blandiana h. n. 14.
Blankenstein Henrik gróf 364. — huszárok 283, 293, 294, 353—358, 364, 365, 632, 642.
Blattmann Bonaventura 123.
Blaubeuern h. n. 360.
Blutroth h. n. 455.
Blücher 522, 527, 531.
Bobruiszk h. n. 488, 489.
Bocskay Ferencz 239, 240, 261.
Bod Márton 90, 91.
Bodeni tó 356, 358, 359, 633.
Bodó Mihály, temesvári 610.
Bodrog vármegye 83.
Bodza hágó 586, 588. — patak 588. — szoros 591, 592.
Boér István, nagyberivoji 137. — Zsigmond 375, 376.
Bogát h. n. 432.
Bogdán Dömötör 474.
Bogsán h. n. 194, 196, 198.
Bojanowsky Silvius Sándor báró 456.
Boldogkővára 291.
Boldovenu hegy 396.
Boldvai Márton 169, 172, 567.
Bolesny Antal 393, 394.
Boliac Caesar 574.
Boljetinska reka 189.
Bolkács h. n. 439.
Bologna h. n. 192, 614, 616.
Bolognai Miklós 215.
Bolsano kapitány 526.
Bolvasnica 394.
Bona lengyel királyné 94.
Bonaparte József 108.
Bonfini 47, 236, 420, 421.
Bonifácz pápa, IX-ik, 333.
Bonin hadügyminiszter 468.
Bonnier 640.
Borbála, Brankovics Vuk özvegye 603.
Borcea 583.
Borczány Ráfael 132.
Borisov h. n. 499, 500, 503.
Bormann Ernő 9.
Bornemisza Anna 165, 171, 367. — Kata 162.
Borodino h. n. 492, 493.
Borodinoi csata 1812, 492, 494, 503, 504.
Boroneais h. n. 576, 585.
Boros Ádám, rákosi 457. — Jenő 159, 374—384, 550, 564.
Borosdin 488.
Boroszló h. n. 60, 205, 209, 214, 215, 221, 229, 605.
Borovszky Samu 149.
Borsa h. n. 179, 558, 559.
Borsod vármegye 289.
Borsva h. n. 559.
Borsvai Benedek 620.
Borzlyuk h. n. 61.
Borzova h. n. 559.
Bosic István 184.
Bosmann széntelep 188, 189.
Bosna János 55.
Bosnyák Tamás 111, 630. — Zsófia 639.
Boszíljevo h. n. 326.

Boszkoviczi kerületi kapitányság 426.
Bosznia 58, 60, 83—85, 87—91, 124, 201, 220, 231, 233, 304, 327—333, 424—430, 471, 472, 616, 642.
Bosznia-herczegovinai gyalogság 462, 463.
Both András, bajnai 442.
Botta Lénárd 229.
Bourbon h. n. 530. — herczeg 293, 294, 637. — Lancy h. n. 535.
Bourg-en-Bresse h. n. 528, 529.
Bozen h. n. 29.
Bozna Mehemed 440.
Bozo Palanka h. n. 190.
Brabant h. n. 620.
Braila h. n. 583.
Brandeisi Giskra János 54.
Brandenburg 295, 423.
Brandis Ferencz gróf 30.
Brandt György 94, 99, 100.
Brankovics György 58, 64, 65, 548. — Mária 58. — Vuk 237, 602, 603.
Branzoll h. n. 29.
Branyiszkó h. n. 299.
Branyiszkói csata 298.
Brasma Erasmus 620.
Brassó h. n. 48, 50, 52, 60, 67, 68, 80, 82. 89, 208, 423, 430, 432. — vármegye 415.
Brassói havasok 585.
Braun kamaramérnök 195.
Braunschweig 119.
Braunschweigi herczeg 292.
Brády-család 301.
Bredriacum h. n. 596.
Bregentz h. n. 358.
Breit József 149, 653.
Breittenau h. n. 517.
Brenis h. n. 422.
Brenner-hágó 27.
Brentano-Cimarolli József 456.
Brest h. n. 578.
Breszc-Litevszk 489.
Brieg h. n. 221.
Brigetio h. n. 595.
Brilova h. n. 500.
Britannia 20.
Brixen h. n. 29.
Bronzelli csetepaté 118, 119.
Broussier 497.
Bród h. n. 92, 208, 455.
Brucla h. n. 14.
Bruck h. n. 212, 215, 438, 439. — pénzügyminiszter 469.
Brunner Vilmos 301.
Brünn h. n. 206, 208, 209, 214, 217, 220, 229, 425, 507, 608.
Brüssel h. n. 642.
Bubek Detre 332, 337, 339. — Imre 322, 323, 333, 336—340.
Bubna altábornagy 120, 130. — grófnő 299.
Buco di Vela 31.
Bucsesd h. n. 380.
Bucsovecz vár 86.
Buda h. n. 57, 61, 63, 67—74, 77, 78, 80, 81, 83, 85, 87, 90, 91, 93, 100, 160, 161, 201—204, 207, 214—221, 225—231, 234, 237, 242, 245, 248, 270, 298, 304—306, 322, 323, 325, 334, 336, 337, 360, 363, 370, 371, 383, 388, 416—425, 432, 433, 435—437, 441—443, 465, 470, 550, 602—621, 637. — Ádám 11. — felhévíz h. n. 344.
Budai felsőhévizi szentlélek egyház 57. — Márton 601.
Budapest h. n. 116, 119, 455.
Buday Ignácz báró 457.
Budetin h. n. 624, 625.
Budich hadnagy 450.
Bug folyó 283.
Bujdos h. n. 559.
Bujdosó György 295.
Bukarest h. n. 237, 301, 572, 573, 579, 585, 588.
Bukovina 235, 637.
Bulgária 208, 222, 417.
Bullatus Kristóf 210, 212, 213, 214.
Bumbesti h. n. 191, 575, 576, 585, 586, 588.
Buol-Schauenstein 468.
Burcell János báró 455.
Burghardt százados 639, 640.
Burgusok 400—403.
Burnum h. n. 3.
Burzsuk h. n. 557.
Butkó, korbavai gróf 328.
Buzamező h. n. 547, 549, 560.
Buzau h. n. 558. — Tatros 586.
Buzgó hadnagy 519.
Buzlai Miklós 209.
Bülow 522.
Byk Mihály 261.
Bythinia 409.

C

Cadeo h. n. 287.
Ca-di-Cima h. n. 641.
Cadine h. n. 30, 37, 39, 40.
Caecina 596.
Caesarea oppidum h. n. 20.
Caesianus, Plautius 16.
Caesius, C. 6.
Cajir h. n. 183.
Calábria 201.
Calixtus, III-ik, pápa 67.
Calva 396.
Calventius Viktor, M. 408, 410.
Calvus, C. aquilifer 3.
Cammulodunun h. n. 20.
Campestresek 408.
Campo Trentino 31.
Cappadocia h. n. 23, 24.
Caput Bubali h. n. 193, 198, 199.
Caraffa Bertalan 340.
Carcado franczia brigadéros 37.
Carnuntum h. n. 595.
Carvajal János biboros 63, 64, 66, 69, 77.
Caryophilus (Garafolo) Paschalis 397, 398, 401, 402.
Casa Setteventi h. n. 641.
Caspi-tenger 596.
Castaldo János 242—244.
Castello di boun-Consiglio 31, 33.
Castiglione Bertalan 615. — delle Stiviera h. n. 449. — hadnagy 283.
Castrum Petri 49.
Cavedine h. n. 38.
Cazzan kapitány 37.
Ceia h. n. 587.
Celei h. n. 577, 579—582.
Centrum Putei h. n. 198.
Cernetz h. n. 192.
Cervenka nevű sziklafal 189.
Cetatea h. n. 411.
Cethegus consul 15.
Chalapy András 228.
Champagne 292.
Champagnei hadjárat 460.
Chanchia h. n. 76.
Charolles h. n. 532.
Chasara bég 223.
Chehanowicz h. n. 283.
Chelia h. n. 236.
Chelleen, Chyl leánya 46.
Chenoviza h. n. 59.
Chemerault franczia vezérőrnagy 37.
Chiese h. n. 469.
Chiusa di Verona h. n. 32.
Chlingendorf h. n. 436.
Chorom János 271, 273, 274.
Christen százados 292.
Chyl (Chyel, Chell) de villa Kelnuk (Calnuk), Erwyn fia 44—46, 48. — gréb 51.
Cichorius Conrád 413.
Cilly h. n. 66, 426. — Hermán gróf 336. — Ulrik 59. — Ulrik özvegye, Katalin 66.
Cillyek 73, 211.
Cimpolung h. n. 585, 586, 588.
Clabrio consul 403.
Clarus consul 15.
Classis Ratiarensis 5.
Claudius császár 20. — Claudianus 398. — Fronto, M. 2, 15—18, 21, 25, 182, 186, 197, 198, 404, 409, 411, 574, 580, 583, 584, 586, 595.
Clemens, Cornelius helytartó 15, 17, 18.
Clerfayt gróf 460.
Clermont h. n. 535.
Clodaner Farkas 214. — Georgius 213.
Closterwald h. n. 356.
Clymyatow h. n. 217.
Cob 168.
Cobenzel gróf 108, 358, 640.
Cohors Bracaugustanorum 412, 413. — Delmatorum III. 394, 395. — Flavia Commagenorum I. 589—592, 594. — Hispanorum 413. — miliaria Brittonum 576.
Colloredo gróf 516, 517, 519, 520, 640.
Colonia h. n. 20.
Colowrath gróf 536.
Colsozo h. n. 74.
Commodus császár 402, 403.
Condé 637.
Constans, C. 6.
Constantine h. n. 599.
Constantin nagyherczeg 488.
Contra Margum 186.
Corbel kapitány 82.
Cornelius Clemens 409. — Firmus 583. — Fuscus 3, 4, 598, 599.
Corneth 138.
Cornya Réva 396.
Corvin János 609, 611, 613, 614, 616, 618—620.
Cöln h. n. 20.
Crajova h. n. 191, 392, 574.

Cremona h. n. 596, 597.
Creneville 303.
Cricoria h. n. 215.
Criste főhadnagy 120.
Crocetta kastély 118.
Cropasth Miklós 429.
Cruseria h. n. 58.
Cuempich Georgius 212.
Culoz dandára 641.
Cuppæ h. n. 190.
Curtatonei harcz 641.
Custine 459, 460.
Custozza h. n. 304.
Custozzai csata 1866, 118, 448, 471, 472.
Cuzelath h. n. 232.
Cypelles 425.
Csallóköz 298.
Csanád h. n. 55, 76, 77. — Palota h. n. 342. — vármegye 342.
Csatány h. n. 372, 560.
Csáka h. n. 560.
Csákán h. n. 263.
Csáki-gorbói járás 559.
Csáktornya h. n. 90, 211, 326, 343, 347, 637.
Csáktornyai járás 71.
Csáky István 156. — Sándor gróf 514.
Csánki Dezső 149.
Csányi Ákos 248, 258—268, 275, 277. — kapitány 26. — László 300.
Császma h. n. 89, 338, 430.
Császmai káptalan 340.
Cseh h. n. 160, 170, 180, 369, 382, 384, 558, 563, 565, 566. — huszták 124. — László, lévai 79. — Péter II. 46. — ország 54, 61, 90, 121, 205, 206, 209, 354, 360, 363, 513, 516, 536, 634.
Csehek 54—57, 60, 61, 68, 69, 72—77, 80, 82, 86, 87, 89, 202, 203, 205, 208, 214, 216, 221, 227, 342, 611.
Csehi h. n. 550.
Cselebi 228.
Csendőrség 462.
Cserei Mihály 128.
Cserhalom h. n. 49.
Cserményi Mihály 178, 381.
Cserna folyó 392, 393, 395, 396, 401. 583.
Csernecz h. n. 392, 436, 573.
Csernek h. n. 559.
Csetátye ku lemne 49.
Csetnek vára 344.
Csetneki László 344.
Csicsagov tengernagy 488, 496, 497, 499, 501, 503.
Csicseri Orosz Zsigmond 290.
Csobáncz h. n. 243, 244, 264, 265. — vára 125, 250, 253.
Csölnoki Albert 610.
Csomafája h. n. 559.
Csomaköz h. n. 455.
Csongrád h. n. 297. — vármegye 88.
Csontos-család, nátafalussi 611. — János 87.
Csorich Ferencz báró 395, 457.
Csornai prépost és konvent 91.
Csókakő vára 343.
Csömény h. n. 560.
Csőrszárok 123.
Csupor Miklós 214, 216, 218, 204.
Csurgó h. n. 324, 346.
Csűrfalva h. n. 560.
Czeczei Máté 601.
Czeizel János 127.
Czelder Orbán 128, 129.
Czermak puskaműves 304.
Czeselszki Mátyás 610.
Czettin vára 124.
Czibin folyó 208.
Czimbuk János, thowaczovi, morva kapitány 55.
Cziprus 308, 309.
Czobor Imre 438.
Czudar Jakab, ónodi 204. — Simon, ónodi 69, 72, 73, 75, 76.
Czypelles oláh vajda 432.

D

D'Albon ezrede 637.
D'Ayasassa József Károly gróf 455.
Dabisa István 331.
Dacia 1—25, 181—200, 392—415, 572—600. — Apulensis 16. — malvensis 16. — porolissensis 16.
Daczó János 379, 380, 382, 547.
Daliás párbaj 125.
Dallos kapitány 527.
Dalmátia 3—5, 84, 90, 124, 219, 322, 323, 326, 327, 329, 333, 337, 340, 409, 580, 581, 582.
Dam vajda 76.
Damanicz h. n. 202.
Damaszkusz h. n. 302.
Damjanich 299.

Dampierre 281.
Dank h. n. 179, 558.
Dano József 455.
Danzig h. n. 486.
Dardanellák 308.
Dardaniai parancsnokság 5.
Daróczy István 111.
Daun gróf tábornagy 114, 116.
Daut basa 428.
Davoust 487, 489, 490, 493, 498, 500, 507.
Dák háború 6, 20, 24, 191, 413, 599.
Dákok 4, 188, 599.
Dáll h. n. 559.
Dán vajda 76, 342.
Dániel, Chyl fia 45.
De Andrei Vincze 619.
De Collis Gellért velenczei követ 87, 88, 90, 91, 206—208.
De Varese őrgróf 70.
Deakovits Péter 107.
Debreczen h. n. 119, 127, 128, 205, 208, 243, 299, 383, 540, 541, 554, 557.
Debreczeni csata 299.
Debrys Jean 639, 640.
Decebal 20, 579, 595.
Delitsch h. n. 516.
Della Scala 32.
Dembinski 299.
Demeterpataka h. n. 44.
Denta h. n. 196.
Derencsény h. n. 55.
Derencsényi Miklós 288.
Dereskey Pál 262.
Derra Jakab 512.
Dersffy Orsolya 280.
Desfours Ferencz gróf 455.
Dessau 410.
Detta h. n. 405.
Deutsch-Altenburg h. n. 585.
Deutsch Rezső 452.
Devecser h. n. 125, 243, 253, 264.
Dédács h. n. 14, 410.
Dél-Tirol 466.
Dénes esztergomi érsek 54.
Déri Gyula 541, 543.
Dés h. n. 167, 175, 179, 372, 373, 455, 546, 548, 559, 561, 562, 563, 566. — akna h. n. 547, 560.
Dési Ferencz 549.
Désy Farkas 257.
Déva h. n. 7, 11, 14, 18, 44, 48, 410, 432. — vára 136.
Dévény h. n. 281, 304.
Diaeconovich Adrian 197.
Diakovár h. n. 326.
Dica, hadi adó 128.
Dierna h. n. 1, 182, 190, 191, 197, 198, 392, 393, 400, 401, 405, 464, 573, 576.
Dijon h. n. 528, 534, 537.
Dimbovica 585.
Dimich-Papilla Pál 457.
Dimus h. n. 578.
Dinari Alpok 3.
Diocletianus 5, 122.
Diód vára 56, 79.
Diósgyőr h. n, 75, 77, 79, 202, 219 220, 229, 423.
Diószeg h. n. 374.
Ditfurth 303.
Diwin h. n. 284—286.
Diznoyow h. n. 46.
Dnjeper folyó 491, 499.
Dnyeszter folyó 237.
Dobertovich Márton, hodochini 62. — Mátyás 62.
Dobesch von Boskovicz und Cernahora 426.
Dobi László 215.
Dobischen von Thsernaho 426.
Dobó Ferencz 126. — István, ruszkai 304, 306, 308.
Doboka vármegye 162, 163, 165—167, 178, 204, 370, 371, 381, 386, 388, 549, 559, 568.
Dobracsina h. n. 560.
Dobrogostyei András 323.
Dobrudgea 572, 583, 584, 593.
Dobozy Mihály 125.
Doctorov 488, 493, 497.
Dognácska h. n. 198.
Dohna h. n. 517, 518.
Dojke fenékgát 188.
Dolać h. n. 3.
Dolesoy káplár 349, 351, 353.
Domaszewski Alfréd 5, 8, 9, 25, 408, 409, 414, 415, 573, 591.
Dombovár h. n. 185.
Dombró h. n. 89.
Dombrovszky 499, 500.
Dominÿtz Gáspár 134.
Domitianus császár 4, 24, 188, 191, 409, 572, 599.
Domnig Henrik 605.
Domonkos székesfehérvári prépost 225, 601, 610, 613.
Domonyi Jakab 309.
Donagiere 59.

Dongó Gyárfás Géza 114.
Donyn Péter 216.
Dorazi 223.
Dorogobúzs h. n. 491.
Dos Trento-hegy 30—36, 39.
Dosuluj-hegy 43.
Dóczi Péter 217.
Dóczy János 290.
Döbrentei Tamás nyitrai püspök 86. — vár 87.
Dömös h. n. 57, 59, 67.
Dőri József János 456, 515, 516, 527.
Dragojo h. n. 510.
Dragonyos ezred 1—15-ik, 462, toscanai 286.
Drajina h. n. 587, 588, 591, 592, 594, 600.
Drakula oláh vajda 76, 81, 82, 220, 225, 226, 230, 231, 233—235, 417.
Drassó h. n. 44.
Draveczky hadnagy 639.
Drág h. n. 559.
Drágfi Bertalan 618.
Dráva folyó 27, 29, 92, 212, 234, 252, 270, 276, 426, 427.
Drenkova h. n. 188.
Drezda h. n. 121, 435, 467, 513, 517, 610.
Drezdai csata 1813. 116, 513.
Drégely h. n. 363.
Drinápoly h. n. 74, 81, 178, 234, 376, 382, 385, 419, 421.
Drissa h. n. 488, 489, 490, 492.
Drobetæ h. n. 182, 183, 191, 192, 193, 197, 392, 393, 398, 399, 401, 404, 405, 414, 573—586.
Drodnia patak 500.
Drugeth Ferencz, homonnai 290.
Dubetzky közvitéz 351.
Dubicza h. n. 325. — megye 338. — vár 339.
Dubnicky káplar 349.
Dubova h. n. 185, 190, 455.
Dubravicze h. n. 62, 186.
Duka Pál 454.
Duma 223.
Dumbrovicza 582.
Dumouriez 293, 459, 460.
Duna folyam 13, 58, 59, 64—66, 70, 74, 77, 81, 86, 93, 94, 181—183, 186, 189, 190, 193, 196, 208, 215, 220, 226, 231, 234, 236, 237, 336, 337, 350, 352, 359, 392, 393, 395, 402, 403, 414, 416—418, 428, 429, 430, 440, 572, 574, 577, 579, 580, 582—584, 600, 614, 616, 618, 633. — Tisza köze 17.
Dunaföldvár h. n. 455.
Dunajecz h. n. 80.
Dunapentele h. n. 122, 402, 403.
Dunasziget, ómoldovai 394.
Dunántúl 113, 163, 207, 238, 422.
Dupapiatra h. n. 374, 378.
Dupont generális 634.
Durandó 641.
Durostorum h. n. 572, 582, 584, 594, 598.
Durrazói Károly 323, 325, 329. — László 329, 338, 339, 340.
Dux h. n. 516.
Düna folyó 486, 489.
Dünkelsbühl h. n. 361.
Dürrholz Pál 82, 86, 206, 612, 614.
Dzsidás ezred, 1—13-ik 462.

E

Ebeczky István 26.
Ebenfurt h. n. 605, 607.
Ebergassing vára 421, 422.
Eberhard Albert 338.
Eblé tábornok 500.
Eck Salm gróf 274.
Ecsed vára 644.
Edelsbacher főhadnagy 349.
Edelsdorf h. n. 350, 355.
Eger h. n. 26, 76, 77, 80, 123, 129, 203, 205, 208, 227, 230, 289, 304, 306—308, 437, 612, 614, 615, 618, 619, 637.
Egeres h. n. 179. — vára 563.
Egervári László 616.
Egeta h. n. 190.
Egészségügyi csapat 462.
Eggenburg h. n. 444, 445, 604, 605.
Egressy Sándor 298. — János 255.
Ehingen h. n. 360.
Eisack folyó 29, 30, 36.
Eisgrub h. n. 455.
Elba sziget 536.
Eleonora ferrárai herczegné 602—605.
Elez vajda 260.
Ellenbach Bertold, monyorókereki 202, 212.
Ellwangen h. n. 361, 362.
Elsas 522.
Emich Gusztáv 11.
Encz folyó 30, 40.

Endre, II-ik, király 48, 49.
Endres Ferencz 116.
Endréd h. n. 248, 250.
Enge h. n. 349.
Engelbrecht M. 114.
Engelshofen báró 397.
Englisch puskaműves 304.
Enica h. n. 578.
Enns folyó 603, 607.
Enyed h. n. 564.
Enzendorf h. n. 436.
Enzersdorf h. n. 445.
Eperjes h. n. 54, 55, 61, 62, 71, 72, 76—78, 86, 207, 208, 218, 299, 455, 468, 601, 610, 637.
Eponák 408.
Erdenburg h. n. 585.
Erdély 27, 46, 52, 57, 80, 84, 85, 111, 125, 136, 155—180, 204, 205, 207, 208, 214, 216, 217, 218, 221, 227, 228, 231, 235, 237, 242—246, 255, 256, 272, 288, 295, 304, 367—391, 424, 425, 430, 432, 444, 465, 545—571, 612, 617, 618, 620, 623, 626, 630, 640.
Erdélyi István, somkereki 205. — Miklós 67. Péter 309. — Múzeum 9, 52, 413.
Erdődi Miklós 77.
Erneszt János 215.
Ernő főherczeg 447. — szász fejedelem 416, 423, 435.
Ernszt János 206.
Ertel h. n. 496.
Erzsébet anyakirálynő 322, 323, 326. — erőd 397. — királynő 324. — magaslat 395.
Esabeth Aurancsovich bég 59.
Esslingen h. n. 365.
Estei Hippolit 608.
Eszék h. n. 63, 113, 455, 555.
Esztei Ferdinánd főherczeg 633.
Esztergom h. n. 55, 61, 67, 72, 82, 86, 93—103, 126, 128, 202, 204, 208, 214, 215, 217, 219, 270, 322, 344, 420, 422, 425, 430, 603, 607, 637. — vármegye 55, 113, 125.
Eszterházy Dániel 281. — Ferencz gróf 623, 624. — herczeg altábornagy 459. — huszárok 293, 642. — Miklós gróf, nádor 155, 279—281, 631. — Miklós herczeg 454. — Pál 111. — Pál gróf 622—629. — Vincze gróf 455.
Etsch folyó 30—40.
Eulle h. n. 514.
Evlia Cselebi 557, 567.
Eyben báró 639, 640.
Eyczinger István 206.
Eyzinger Osvát 206.
Eze bég 424.
Ezpetey 266, 267.
Ébeni István 167, 179, 180, 558, 563.
Eger h. n. 215, 361, 362, 613.
Érczhegység 1, 13, 187, 189, 198, 513.
Érsekújvár h. n. 165, 281, 637.

F

Fabregues Antal 617.
Fackh József lovag 542.
Fadaltói harcz 641.
Fadd h. n. 343.
Falco, Q. Roscius 191.
Farkas László 290, 386. — Pál 125.
Farkashida h. n. 609, 611.
Farkasics János 340.
Farnos h. n. 370, 558.
Fauburg de la Guillotiere 534.
Favár 48, 49.
Fáncsi 298. — Mihály 228.
Fedák Mihály báró 455.
Fehér-Kereszt h. n. 402. — Kőrös 14, 18. — vármegye 377, 458.
Fehérbánya h. n. 607.
Fehérhegyi csata 125.
Fehértemplom h. n. 455, 464.
Fehérvár h. n. 223, 224, 227, 236, 237.
Fejérpataky László 149.
Fejérváry Géza báró 116, 302.
Fejérvíz h. n. 393.
Fekete bég 277. — erdő 358. — halom h. n. 44, 48. — Kőrös 18. — sereg 465. — tenger 226, 230, 336, 337,
Fekethe Miklós 289.
Fel Lőrincz 269.
Feldkirchen h. n. 212.
Feldsbergi monostor 604.
Felegregy h. n. 559.
Feleky 298.
Feloszlatott gyalogcsapatok 636.
Fels Lénárd 240.
Felső-Ausztria 26, 121, 207, 358. — Csobánka h. n. 559. — Germania 408. — Gyékényes h. n. 559. — Kazán h. n. 400. — Kőköz h. n. 190. — Kubin h. n. 626. —

Magyarország 72, 126. — Méra h. n. 289. — tök 559.
Ferando Mihály 340.
Ferdinandovo h. n. 403.
Ferdinánd főherczeg 249, 250, 276, 362, 634. — I-ső, király 93, 238, 240, 242, 288—291, 430. — II-ik, király 110, 111. — III-ik, király 630. — nápolyi király 201, 605, 606.
Ferencz császár 130, 355, 509, 511, 513, 525, 534, 536, 537. — József, I-ső, király 469. — nápolyi király fia 442.
Ferisbogovich bég 59.
Ferrara h. n. 219, 226, 440.
Festenberg von Hassenwein báró 457.
Fetesci h. n. 583.
Fetislau h. n. 192.
Feucht h. n. 353.
Feucktwangen h. n. 362.
Fényes Elek 199.
Fiala János 301.
Fialla Lajos 301.
Fiáth László 426.
Fichtl Ferencz 457.
Fiemme 33.
Filow 599.
Fiorenczuola h. n. 287.
Fischa h. n. 436.
Fischer János puskaműves 304.
Flaviusok 3, 589.
Flegel György 78.
Flehel György 78.
Fleims 33.
Fleischer Ferdinánd báró 457.
Flesch bíboros 532.
Fleury tábornok 469.
Florencz h. n. 286.
Flugi András 30.
Fluviani Antal 344.
Fodor András, lugosi 411.
Fodorháza h. n. 560.
Fogaras h. n. 137, 180, 379. — vármegye 415.
Fogarasi havasok 585.
Foky Zsigmond József 457.
Foligno Arezza h. n. 286.
Fontainebleau h. n. 522 — 527, 531, 535.
Fontana h. n. 287.
Fonteius Agrippa 598.
Fonyód vára 240, 242, 245, 247, 248, 250, 251, 253—255, 257—260, 262, 263, 265—270, 277.
Forgách gróf hadnagy 283.
Forgács Péter 604.
Forgácskuta h. n. 179, 558.
Foresto h. n. 449.
Forlii Jakab 614.
Formiggini C. 118.
Forró h. n. 72, 290.
Forster Gyula báró 149. — hadnagy, 519.
Forum Traianum 17.
Fóris Sándor 510.
Földvár h. n. 455, 602.
Fraknó h. n. 281.
Franczia forradalom 129. — ország 286, 293, 334, 468, 469, 488, 502, 539, 640.
Francziák 27—40, 127, 292, 293, 334, 336, 349—352, 354, 358—365, 459—461, 469, 483—508, 513—527, 531, 532, 535, 537, 633—636, 638, 642.
Frangepán-család 124, 613, 615, 631. — Angelo 617. — Bernát 617. — István 124, 323, 327. — János 124, 327, 328, 330, — Miklós 124, 617.
Frank szörényi bán 185.
Frankfurt h. n. 460, 468, 523, 602.
Fraunberger 532.
Fráter György 242, 244.
Frehlich l. Fröhlich.
Freiburg h. n. 523.
Frenel tábornok 349, 355.
Fresen báró, alezredes 28.
Friaul 66, 215, 424.
Friedberg h. n. 586.
Friedrik, hessen-homburgi tartományi gróf 366.
Frigyes Ágost szász választófejedelem 128. — császár 55, 57, 71, 73, 74, 79, 88, 92, 201, 202, 207, 214, 221, 422, 425, 427, 429, 435, 436, 441, 444, 603, 606, 607, 615. — III-ik, császár 288. — IV-ik, császár 210. — II-ik, porosz király 294—296. — nürnbergi várgróf 334, 336. — szász herczeg 610. — Vilmos III-ik, porosz király 513.
Frimont János gróf 456.
Frolov 300.
Fröhlich báró 507, 508. — tábornok 283.
Fulda h. n. 523.
Furér 142.

Futak h. n. 67, 70, 72, 83, 86.
Fülek h. n. 110, 111, 443, 637.
Fülöp, IV-ik, spanyol király 281.
Fürstenfeld h. n. 213.
Füzes h. n. 559.
Füzér h. n. 288. — vára 291.

G

Gabányi János 149.
Gabelkoven Zsigmond báró 456.
Gabysinch h. n. 86.
Gaganis h. n. 392.
Gagyi Jenő: Élelmiszerek a vajdahunyadi várban 1682-ben 112, 137.
Gaier-ezred 192.
Galacz h. n. 2, 582—584.
Galambócz h. n. 58, 69, 70, 261, 434.
Galambvár 434.
Galassi palota 31.
Galba 596.
Galgócz h. n. 559, 637.
Galiczia 120, 130, 297, 510, 511, 513, 536, 541, 633.
Galitz h. n. 209.
Gallia 596.
Gallienus császár 394.
Gallipolis h. n. 63.
Gallusok 408.
Galponya h. n. 559.
Galsa h. n. 55.
Gara h. n. 88, 89.
Garadna h. n. 289.
Garai család 326. — László nádor 55, 65, 72. — Miklós nádor 324—327. — Miklós, ifj. 330, 339, 343.
Garamszentbenedeki csata 168.
Gardalo 32.
Garda tó 27, 38, 39.
Gardun h. n. 3.
Garibaldi 302.
Gartner hadnagy 452.
Gaunersdorf h. n. 507.
Gavenda Mátyás báró 457.
Gábor egri püspök 227, 422.
Gács h. n. 111.
Gáspár deák 269.
Gelet 343.
Genis, Demitus fia 184.
Gentz 130, 358.
Genuaiak 225, 237.
Gerard 493.
Gereben h. n. 429, 430.
Geréb-család, vingárdi 46. — Ferencz 46. — János 46, 51. — László, erdélyi püspök 46. — Mátyás 442, 603, 615. — Mihály, horvát bán 46. — Miklós 46, 51. — Péter 46, 423, 603.
Gergelyfája h. n. 45.
Gergely pápa, IX. 332. — Samuel 383.
Germán h. n. 536. — sarmata háborúk 25.
Germania 20, 593, 596, 597, 600. — superior 394.
Germánok 17, 182, 186, 189, 192. 197.
Germizara h. n. 14, 414.
Gertina h. n. 583, 584.
Geya János 55.
Géza. II-ik, király 43, 49.
Ghévond 122.
Ghillány, kir. tanácsos 624.
Gigeni h. n. 21, 572, 574, 577.
Gillányi 177.
Gilor h. n. 576.
Giovina h. n. 185.
Giridava h. n. 578.
Giskra János 54, 55, 58, 60, 61, 66—69, 71, 124, 609.
Giugni Fülöp 441.
Giurgiu h. n. 582.
Glabrio 24.
Glavica h. n. 297.
Glisnellei ütközet 294.
Globa 396.
Glojacher András 214. — Konrád 214. — Kristóf 214. — Miklós 214.
Gnidava h. n. 283.
Goito h. n. 449.
Goitói harcz 641.
Goletta h. n. 308, 309.
Golubác h. n. 190.
Golubinje h. n. 400.
Gonzaga Bengarde őrgrófnő 220.
Gorján h. n. 326, 327.
Gorki-erőd 492.
Gornja Klisura h. n. 190.
Gorodeczno h. n. 491.
Gospodin örvény 188, 189.
Gottfried 451.
Gouvion 517.
Gógánfalva h. n. 277.
Góthok 403.
Göding 214, 215.
Gödöllő h. n. 122.
Gölnicz h. n. 206.

Göncz h. n. 290, 291, 612, 615.
Görgey Albert 446, 448. — Artur 119, 298, 299, 303. — Arturné 299. — Benedek 446—448. — Berta 299. — István 298. — Kornél 299. — Kristóf 446. — László 446. — Lőrincz 446.
Görger tábornok 640.
Görgő h. n. 291, 446—448.
Görögország 66, 581.
Görögök 74, 126, 127.
Gösz-monostor 71.
Götz főhadnagy 299.
Graborjai Dezső Miklós 217.
Gradino h. n. 3.
Gradisca h. n. 585.
Gradistea h. n. 576, 586.
Gradistye h. n. 186.
Graeven-ezred 366. — Márton báró 366.
Grafenecker Ulrik 74, 203.
Graffenstein József báró 457.
Grafrath h. n. 123.
Grana-ezred 623.
Grasnitz h. n. 212. — berg h. n. 212.
Grasznichi András 212. — Henrik 212. — Wigand 212.
Graudenz h. n. 486.
Grawen Sebald 606.
Grácz h. n. 55, 207, 210, 351, 355, 426, 467.
Gránátosok a XVII.-ik századból 117. — zászlóalja 462.
Grebow h. n. 218.
Grecs h. n. 327.
Gredistye h. n. 411.
Greissenecki András 210.
Gribó h. n. 218.
Griselini Ferenc 194.
Gritti 93, 94.
Grodno 489.
Grohotya Tornyaszka h. n. 8, 11.
Groom, Oldericus de 212.
Gross-görscheni csata 120.
Grouchy 487, 493.
Gröbner Pál 527.
Grün-Laudon ezred 637.
Guary Zsigmond 635.
Gumnik vára 326.
Guon tábornok 302. — Mária 302. — Viktor 302.
Gurk h. n. 213.
Gusztáv, hessen-homburgi herczeg 509, 514.
Guszity nembeli Korbavai grófok 327, 328.
Guta h. n. 637.
Guthai János 72.
Gvozdanovich Károly Pál 456.
Gyalogezred, 2-ik 285, 633, 642. — 5-ik 457. — 19-ik 284, 642. — 31-ik 642. — 32-ik 285, 642. — 33-ik 293, 642. — 34-ik 285, 293, 294, 459, 642. — 37-ik 304, 456, 642. — 39-ik 642. — 51-ik 642. — 52-ik 448—452, 641, 642. — 54-ik 116, 457. — 76-ik 304, 472. — 1—102-ik 462, 463, 636, 637.
Gyalogosok a XVII-ik századból 115.
Gyalokay Jenő 149, 540.
Gyalu h. n. 162, 166, 245, 369, 382, 384, 535, 546, 552, 558, 564.
Gyirót h. n. 559.
Gyopsa völgye 578.
Győ h. n. 88.
Gyömrő h. n. 123, 353.
Gyöngyös h. n. 77, 80, 110, 455.
György bajor herczeg 425. — barát 308. — cseh király 68, 75. — szász herczeg 610.
Győr h. n. 61, 67, 113, 122, 125, 214, 219, 266, 272—274, 441, 505, 605, 620, 637.
Gyulafehérvár h. n. 14, 47, 170, 179, 180, 192, 304, 368, 371—375, 378, 382, 385, 389, 455, 547, 560—564.
Gyulai, grófi család 298, 410. — Albert gróf 455. — Ferencz gróf 1, 26—40. — Ignácz gróf 454. — Samu gróf 455.
Gyulaffy László 125, 243, 250, 265, 274.
Gyurgyevácz vár 347.
Gyurkapataka h. n. 559.

H

Haag Miklós báró 456.
Habsburgok 280.
Hadad h. n. 384, 558, 630.
Hadik-huszárok 353. — J. gróf 527.
Hadiszabályzatok gyűjteménye 114, 138, 310, 476, 646.
Hadjáratok, keresztes, 1394. 333. — 1328. évi magyar-osztrák 652. — a XV. század második felében

54—92, 201—237, 416—445, 601—621, — 1618-tól 463. — 1866-iki 302.
Hadrianus császár 191, 410, 411, 591.
Hadsi Mohammed 394.
Hadtörténelmi apróságok 110, 282, 454, 632. — bizottság 148, 652, 653. — irodalom 113, 292, 459, 636. — közlemények 148, 652. — okmánytár 131, 305, 473, 643. — tanítás 116.
Hadvezérek, magyar, arczképcsarnoka 279, 630.
Hagymás h. n. 560.
Hahucz Radul 60.
Haidl őrnagy 351.
Hainburg h. n. 438—441.
Haivász Maximilian 107.
Hajdu ezred, magyar 26. — hajdúzászlóalj, horvát 26.
Hajduk 27—36, 38, 40, 290.
Hajmáskér h. n. 303.
Halaváts Gyula: Kelnek vára 41—53.
Halász Zsigmond 295.
Halászi h. n. 346.
Haller János 373, 383, 384.
Halmágy h. n. 159, 161, 162. 167, 180, 374, 375, 376, 379—381.
Halmi Jakab 343.
Hamburg h. n. 119.
Hamilton András gróf 397.
Hamza bég 245, 272.
Hannover 119.
Haram h. n. 435. — basa 227.
Harami rév 433.
Hardeck gróf, kapitány 349.
Hardegg Ignácz gróf 517—521, 523, 527, 529, 535.
Hartberg h. n. 213.
Hartmüller Zsigmond báró 457.
Hartopp százados 285.
Hashágyi Imre 275.
Hass alezredes 526.
Haszán basa 76, 125.
Határőrvidék 127, 345.
Hathnatam 224.
Hatutinai György tarkői kapitány 62.
Hatvan h. n. 79.
Hatvani Gáspár 224.
Hatzfeldt Menyhért gróf 465.
Hausenblas százados 292.
Hausner János 210.
Hauser Lőrincz 210.
Havasalföld 137, 222, 225, 228, 230, 231, 233, 234, 237, 342, 416, 424, 430, 432, 602, 618.
Haynau 301.
Hazon aga 259.
Háromszék vármegye 412, 415.
Hátszeg h. n. 18, 192, 386.
Heddernheim h. n. 586.
Hedri Benedek 380.
Heget h. n. 227.
Hegyesd h. n. 125, 276. — vára 253, 255, 264, 271—74, 276.
Heidelberg h. n. 523.
Heister Sigbert gróf 37—40, 622, 623, 625, 626, 629.
Hellemesi ütközet 294.
Henning lovag 52.
Henricus Honofrii de Baismoiz 418.
Henrik herczeg 123.
Herberstein Antal 213. — Rupert 291.
Herbertingen h. n. 517.
Herczeg István 63.
Heredia János Nándor 334.
Herencsényi (Herentsheny) István 110, 111.
Herend h. n. 59.
Hermansberg főhadnagy 350.
Hermansdorf vára 515.
Hercules, ferrarai herczeg 425, 440, 603—605, — forrás 395, 402. — fürdő h. n. 393, 395, 396, 398—402, 404, 405, 575, 582, 589. — szobor 397.
Hertelendi Gábor 455. — József 107.
Herthwythowycz Bartus 68.
Hertweck Mór 543.
Hervoja 329, 338.
Hessen nagyherczegség 119.
Hessen-Homburg Gusztáv herczeg 534. — huszárezred 366, 505, 506, 509—511, 513, 516, 517, 520, 522, 523, 528, 539, 542.
Hesseniek 293, 460.
Hesz tábornok 468.
Hetényi Fejes János 214.
Heves vármegye 74.
Hevér András 451.
Héderváry Ferencz 616. — Imre 216. — János 324, 325. — Lőrincz 614. — Miklós 614.
Hémfi Lőrincz, döbrentei 87. — Miklós 86. — Miklós, remetei 87.
Héregh h. n. 125.
Hétbárs h. n. 62, 216.
Hévszamos folyó 179, 558.
Hídalmás h. n. 559.

Hidegszamos folyó 558.
Hidegtenecz h. n. 202.
Hidegviz 396.
Hidvég h. n. 78.
Hírlapi tudósítások a franczia háboruk idejéből 104.
Hirschfeld Ottó 183, 400, 574, 591.
Hirsova h. n. 583.
Hírszolgálat a XVII-ik században 126.
Hirtenfeld 509, 528, 540, 542.
Hispania 20, 409.
Hlynek h. n. 82.
Hochwald h. n. 61.
Hodochyni János 62. — Zsigmond 62.
Hodzsa Milan 300.
Hoen Max 114.
Hoffinger kamaratiszt 194, 195, 199.
Hofman G. puskaműves 304.
Hohenlohe 293. — Ingelfingen Frigyes Vilmos Károly herczeg 456.— Kirchberg herczeg 642.
Hohenmauth h. n. 355.
Hohenzoller chevaulegerek 632.
Hohenzollern Frigyes gróf 334, 337.
Hollós h. n. 64.
Holstein 118, 119. — ezred 623.
Homonnai Simon 209.
Homonnay Drugeth Ferencz 290. — hadnagy 506.
Homullus 24.
Honfoglaláskori leletek 122, 123.
Hont vármegye 363.
Hontpázmán nemzetség 67, 68.
Honvédelmi miniszter, m. kir. 148.
Honvédség 462.
Horatius Cocles 508.
Horák főhadnagy 453.
Horstenau Ede 116.
Horvát János 550. — ország 37, 71, 91, 92, 228, 327, 333, 342, 426, 430, 440, 442, 455, 616, 617, 619.
Horváth Antal, szentgyörgyi báró 632—635. — Gáspár vingárthi 290. — György 274. — János 289, 635. — Markó 247, 249, 261, 262, 264. — Miklós 455.
Horváthi János 323—330. — László 323, 326. — Pál 323—326, 329.
Horvátok 322.
Host százados 452, 453.
Hosszúfalu h. n. 588.
Hosszúmező h. n. 559, 560.
Hotochyni Balázs 62. — János 62. — Domonkos 62. — Miklós 62.
Houchard franczia ezredes 460.
Hódmezővásárhelyi lázadás 1753. 295.
Hóra lázadás 129.
Hölczler Konrád 55.
Hössel József báró 455.
Hradisch h. n. 210.
Hradistye h. n. 206, 208.
Hranaky János 455.
Hromoda v. Helmenburg József 457.
Huba 123.
Hubertusburgi béke 1763. 294.
Humac h. n. 3.
Hunyad h. n. 55, 60, 136. — vármegye 7, 18, 163, 166, 374, 380, 396, 405, 557, 575.
Hunyadi János 54—66, 124, 348. — Jánosné 46, 67. — László 56, 67. — Mátyás 69.
Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 7.
Hurban 637.
Hures zárda 192.
Huszain pasa 162, 163.
Huszár a XVI-ik századból 278, 621. — 1765-ből 544. — ezred, 1-ső 282, 632. — 4-ik 633. — 5-ik 287. — 6-ik 286. — 7-ik 286. — 9-ik 456. — 12-ik 293. — 1—16-ik 462. — tiszt a XVII-ik századból 475.
Huszárok 116, 282, 293, 295, 440, 614.
Huszíták 343, 344, 347.
Huszt vára 171, 548.
Hünningen h. n. 536.

I

Ibrahim basa 94. — efendi 129. — szandzsák bég 259.
Ibrány h. n. 61. — vára 83.
Idemburg h. n. 426.
Iglau h. n. 205, 206, 217, 605.
Igló h. n. 128.
Illenfeldt András 447.
Illésházy István 280. — Mátyás 601.
Illésy kapitány 353.
Illye h. n. 380. — vára 557.
Illyricum 596, 597.
Ilovajszky 488.
Ilsazygi csata, 1265-iki 44.
Ilyésházy István 245.
Imolai Melchior 220.
Imre vajda 52.

Imst h. n. 358.
Inczédi Pál 369.
Inkovo h. n. 491.
Innsbruck h. n. 27, 37, 611.
Insi bég 223.
Insurgensek 104, 505.
Insurrectio 104—109, 113, 129, 130.
Intercisa h. n. 402, 403.
Ipolyság vára 55.
Irsa h. n. 306.
Isaszeg h. n. 44, 301.
Isel folyó 27.
Isera h. n. 40. — Isclra = Iscla = = Griska 58.
Isker folyó 20, 191, 572, 574, 578.
Issathovich bég 59.
Istritz báró hadnagy 349.
István bosnya herczeg 91. — Erdély herczege 44. — főherczeg 469, 470. — herczeg 425. — kalocsai érsek 90. — király, V-ik 44. — király ifjabb 48. — moldvai vajda 204, 220, 222—226, 228, 230, 235, 236, 418, 425, 430, 432. — sz. seboi herczeg fia László 84, 85.
Istvánffy Miklós 240, 245.
Iszbeg h. n. 217.
Iszkrony h. n. 575.
Isztria 90, 637.
Itália 20, 596, 597.
Ivanec 332.
Ivanics vára 326.
Izabella királyné 242.
Izlás h. n. 577. — zuhatag 189, 190.
Izsák Rasache 223.
Izsépi Pál kézsmárki várnagy 84.

J

Jablanica h. n. 396.
Jahofy Ferencz 110.
Jajcza h. n. 84—90, 124, 427, 617, 618, 621. — vára 348.
Jaksić János 434.
Jakschits István 107.
Jaksity Demeter, nagylaki 217. — István 217.
Jalomnica 583
Janicsárok 80.
Janku 301.
Jasiolda patak 632.
Jassamark h. n. 225, 226.
Jassy h. n. 223, 226, 235, 583.
Jaszenova h. n. 626.
Jaszinszky 218.
Jauer Pál 61.
Jawor h. n. 284.
Jazygok 17, 18, 21, 23, 182, 186, 189, 192, 197, 198, 406. — germánok 18, 25, 402, 404, 574, 577, 580—582, 586, 595.
János Albert lengyel királyfi 609—612, 614—616. — brandenburgi őrgróf 423. — deák 256. — de Diznojow, a Katicz nemzetségből 51. — főherczeg 506. — király 93, 271. — lovagok 124, 321—348. — opulai herczeg 443. — Sagan herczeg 423.
Jászberény h. n. 306.
Jászok 226.
Jászó h. n. 128.
Jászvásár h. n. 226.
Jekelfalussy János 303.
Jellacic 467.
Jellachich Ferencz báró altábornagy 358, 360, 361, 458.
Jelnia h. n. 497.
Jemappesi csata 460, 461, 642.
Jenei István 295. — zsandzsák 557.
Jeney Lajos 295.
Jenő alkirály 487, 493, 497, 498, 500, 502. — h. n. 165.
Jeróme 489.
Jeruzsalem 593.
Jesava 186.
Jeumont-marpenti ütközet 294.
Jex Simon 188.
Jidova castellum 585, 588.
Jilica h. n. 15, 572, 593.
Joan Heinrich 350.
John vezérkari százados 449.
Jonesti h. n. 576, 584, 585, 586.
Jókai Mór 358, 508, 518.
Józsa deák 274.
József, II-ik, császár 296. — főherczeg 470. — nádor 130.
Judaea 191, 589, 599.
Judenburg h. n. 426.
Julianus császár 581, 582.
Jung Gyula 25.
Junger Vincze 506.
Junot 487, 493, 498.
Junza Miklós várhelyi görög kath. esperes 7.
Julia Grata 193.
Julius Alexander 8—11.

Jupiter heliopolitanus 411.
Jünger Vincze alezredes 509, 512.

K

Kabolapatak h. n. 560.
Kabos Gábor 391.
Kacsics (Katisz) nemzetség 46.
Kaczianer János 134, 135, 289—291.
Kadar h. n. 454.
Kaffa h. n. 224, 225.
Kaisersburg h. n. 351.
Kajali nemesek 421.
Kajántorok h. n. 378.
Kajántó h. n. 167, 558.
Kakova h. n. 43.
Kakuk Mihály 290.
Kalagyor vajda 618.
Kalauz Márton 256.
Kallipoli h. n. 232. — szandsák 421.
Kalocsa h n. 77, 219, 231.
Kalotaszeg h. n. 14, 179, 374, 558.
Kaluga h. n. 493, 496—498.
Kamenszkoj 488.
Kammer Kristóf 210.
Kamuti Balázs 243.
Kanizsa h. n. 247—249, 256, 258, 260—262, 264, 266, 267, 268, 275, 276, 473—475, 637.
Kanizsai István 322, 327. — János 322, 337, 339. — László 71, 72, 86, 88, 202. — Lőrincz 322. — Miklós 322, 325, 334.
Kapi György 180, 377, 380, 384, 391, 545. — vára 207, 610.
Kapisztrán János 60—66.
Kaplyon nemzetség 611.
Kapos h. n. 254, 269. — vár 247, 263.
Kapra Sándor 406.
Kaprál 1722. 145.
Kaproncza h. n. 326.
Karabélyosok 462.
Karaffa 128.
Karantán 212, 213.
Karas patak 193.
Karád h. n. 259, 262.
Karánsebes h. n. 64, 193, 386, 405, 550, 560.
Karczag h. n. 299.
Kardos Samu 299.
Karinthia 27, 28, 211, 436, 437, 442, 616.
Karna h. n. 14.
Karlsruhe h. n. 523.
Karpellus hadnagy 452, 453.
Kartuzskaja-Bereza h. n. 632.
Kassa h. n. 54, 56, 61, 62, 67—72, 75, 77, 78, 86, 111, 126—129, 136, 156, 206, 207, 209, 216, 218, 227, 238, 280, 288—291, 304, 423, 425, 441—443, 446, 447, 456, 601, 607, 608, 610—614, 618, 619, 627, 637.
Kassai Sztaniszló 82.
Kassay János 82.
Katalin württembergi herczegnő 357
Katicz nemzetség 51.
Katonai határőrvidék 462. — hatóságok 463. — parancsnokságok 463.
Katzenellenbogeni gróf 334.
Kaufmann orosz tábornok 300.
Kazán szoros 191, 400.
Kazinczy 127. — Lajos 300.
Kazon basa 259.
Káld h. n. 257.
Kállai Borbély Pál 35. — hadnagy 519. — Miklós 520, 523, 530, 535, 541. — Vitéz János 290.
Kálmáncsai Domonkos 224.
Kálmánczhely h. n. 475.
Kálna h. n. 559.
Kányay Ferencz 267.
Kápolnai ütközet 299.
Káposztási János 26, 30, 32.
Kárffy Ödön dr. 135, 309, 475, 645. — Esztergom 1532-iki ostromához 93—103.
Károly főherczeg 107, 109, 130, 292, 357, 358, 364, 365, 459, 505, 506, 509, 637—640. — hídja 583. — város h. n. 455.
Károlyi Árpád 149. — Ferencz gróf 454. — huszárok 353. — László 438. — óbester 104.
Kárpátok 2, 13, 16, 49, 412, 573, 575—577, 583—588, 590, 592, 600.
Kászonyi Márton 168.
Kázmér, lengyel király 71, 216, 218.
Kecsed h. n. 167, 559.
Kecskemét h. n. 55, 128, 205.
Keczeli András 551.
Keczer Ambrus, lipóczi 127, 623, 625, 627. — Ida 127. — Klára 623, 625,
Kehlheim h. n. 352, 355.
Keller Venczel puskaműves 304.
Kellermann 118.
Kelnek h. n. 201. — vára 41—53.
Kelpenetz h. n. 283.
Kematmüller százados 296.

Kemény János 155—157, 159, 160, 162, 163, 559, 642. — József gróf 52, 445. — Simon 163.
Kemény Lajos: Felsőmagyarországi hadi mozgalmakra vonatkozó adatok Kassa város levéltárában 288—291.
Kende Gábor 176.
Kendefi László 201.
Kenderesi Balázs 91.
Kendermező h. n. 559.
Kenese h. n. 272.
Kenyelatz Lukács 107.
Kepestelke h. n. 46.
Keppnin gróf 518.
Kerczi cziszterczi apátság temploma 48.
Kerecsényi János 275. — László 247. — Mihály 269.
Kerekes Zsigmond báró 456.
Kereki h. n. 557.
Kereph nevű hajó 91.
Keresztszeg h. n. 557.
Keresztúr h. n. 61, 255, 456.
Kerpan gyalog dandár 449, 453.
Kesselstadt h. n. 586.
Keszthely h. n. 250, 251, 263.
Kettősmező h. n. 559.
Kevi h. n. 57, 64, 67, 435.
Kevevára h. n. 185, 186, 393, 414.
Kewy vár 77.
Kékedy András 290. — Antal 290. — János 290.
Kékesnyárló h. n. 559.
Kéménye h. n. 559.
Kéri Gergely 560.
Kérő h. n. 559.
Késmárk h. n. 56, 79, 82, 84, 87, 89, 128, 206, 210, 218, 456.
Kéthely h. n. 271.
Khewenhueller Lajos András gróf 121, 296, 462.
Kide h. n. 559.
Kienast főhadnagy 294.
Kienmayer Mihály báró 355, 633. — huszárok 632.
Kiev h. n. 494.
Kikinda h. n. 637.
Kilia h. n. 224, 230. — vár 236, 432.
Kinizsi Pál 204, 218, 422, 424, 428, 432—435, 439, 440, 615, 618.
Kinsky gróf 360.
Király csúcs 588. — föld 44, 49. — Pál 7.
Kisdebreczen h. n. 560.
Kisfaludy Sándor 113.
Kisielewski Severin 506.
Kisjenő h. n. 543.
Kiskapus h. n. 84.
Kiskeresztes h. n. 560.
Kiskomárom h. n. 637.
Kiskristócz h. n. 560.
Kislozna h. n. 560.
Kismarton h. n. 281, 456. — vára 57.
Kismegyer h. n. 467, 505.
Kis-Oláhország 577.
Kis Sucaru hegy 190.
Kiss Ernő 300.
Kiss István dr. 113.
Kissebes h. n. 49.
Kisselyk h. n. 158.
Kissomkút h. n. 559.
Kissós József 451.
Kisszamos folyó 14, 175, 558.
Kisszeben h. n. 61, 216, 443, 601.
Kiszely Pál, benedekfalvai 109.
Kisvárda h. n. 69.
Kladin h. n. 213.
Kladov h. n. 192.
Kladovo h. n. 5.
Klagenfurt h. n. 300.
Klapka 296.
Klenau gróf altábornagy 352, 355, 356. — uhlánusok 360.
Klicz h. n. 560.
Klimpa h. n. 436.
Klissa h. n. 329, 330. — vára 347.
Klosterneuburg h. n. 602.
Klotild herczegnő 470.
Kneza h. n. 624—626.
Knin h. n. 3, 326, 329.
Knyeziczei Mátyás 61, 62.
Kobenz 212.
Kobrin h. n. 284.
Kodor h. n. 559.
Koháry Pál 111.
Kojecky 510. — Marie grófnő 510. — — Sabine 510. — Theresia 510.
Kolini csata 1757. 114, 467.
Kollnitz h. n. 213.
Kolnitzi Ditrik 213. — Eberhard 213. — Lénárd 213.
Kolocsa patak 492.
Kolodesno h. n. 282.
Kollonits Szigfried 126.
Kolozsvár h. n. 9, 16, 82, 84, 128, 129, 149, 157, 162, 173, 175, 179, 180, 204, 205, 208, 217, 301, 371—373, 382, 388—391, 430, 456, 546—552, 559, 563—565.

Kolozs vármegye 160, 162, 166, 167, 178, 180, 204, 370, 371, 373, 377, 381, 386, 388, 549, 558, 559, 565, 566, 570.
Komárom h. n. 91, 114, 119, 130, 202, 298, 299, 304, 458, 611, 637. vármegye 91.
Komáromy András dr.: Magyar Bálint kapitány életéből 238. 278. — 149, 653.
Komnenosz Manuel 123.
Komogyna vára 602.
Komorovszki 80, 86.
Kompolti Miklós, nánai 218.
Konkolyfalva h. n. 560.
Konrád, II-ik 123.
Konstantin nagyherczeg 300.
Konstantinápoly h. n. 63, 80, 81, 215, 220, 228, 230, 337, 416, 642.
Konstanz h. n. 341, 343.
Konstanzi zsinat 340, 341.
Kopal 641.
Koppány h. n. 248, 250, 253, 254, 259, 262—264, 266—269. — nemzetség 123.
Korbáviai Gergely, lipcsei kapitány 62.
Korf 488.
Kornneuburg h. n. 57, 423, 444.
Kornis Gáspár 384.
Kornislaka h. n. 560.
Kornitzi Bjelik János 82.
Korokna h. n. 261.
Korona, magyar 299.
Korothna vár 247, 250, 652.
Korpadi János 323. — László 323.
Korpona h. n. 55, 221, 456, 637.
Kosel h. n. 443.
Kospoth altábornagy 638, 640.
Kostobocák 581.
Kostolac h. n. 181—183, 185, 193, 572.
Kossuth Lajos 297, 299, 300, 302, 461.
Kosutza völgye 575.
Koszovó h. n. 220, 421.
Kosztka Albert, postupiczi 204. — Zdenko, cseh báró 75.
Kosztolán h. n. 203, 205.
Kovách Ernő 298.
Kovács Ferencz, szendrői 540. — István 204. — Zsigmond 554, 555.
Kovilo h. n. 297.
Kowno h. n. 486, 489, 502.
Kozla fenékgát és szirtfok 188.
Kozma János 268.
Kórógyi János macsói bán 63.
Ködmenes h. n. 560.
Kökényes-Radnót nembeli Radnót 46.
Kökényesdy kapitány 26, 167.
Kölesmező h. n. 386, 558.
Köln h. n. 603.
Königgrätzi csata 303, 470.
Königsegg Julia grófnő 543.
Königstein vár 515.
Königswald h. n. 514, 516.
Könyöki József 49.
Köpi Pál 615.
Köprili Ahmed 386, 466.
Körmend h. n. 74.
Körmöcz h. n. 425, 607. bánya h. n. 344.
Körtvélyes h. n. 560.
Kövi h. n. 185, 186.
Közfalu h. n. 560.
Közkatona 1722. 146.
Középszolnok vármegye 158 162, 166, 371, 372, 382, 386, 389, 390, 546, 549, 558, 565, 570.
Kőlozna h. n. 560.
Kőhalom h. n. 82, 432.
Kőrösbánya h. n. 82, 159, 162, 165, 381.
Kőrös folyó 380.
Kőrösfő h. n. 375, 377.
Kőrös vármegye 90, 91, 321, 347.
Kőszeg h. n. 74, 113, 186, 421, 422, 441, 443, 456, 610. — vára 202.
Kővár h. n. 156, 157, 165, 166, 382, 548—560, 563, 564.
Kővárak 48, 50.
Krabat 607.
Krajna 437. — hegység 91.
Krakó h. n. 60, 71, 257, 300, 512.
Krasnitz h. n. 212.
Krassó-Szörény vármegye 16, 194, 455, 342, 605.
Krasznahorka h. n. 128.
Krasznapatak 588. — vármegye 158—162, 166, 371, 372, 382, 386, 389, 390, 546, 549, 551, 558, 565, 568, 569.
Krasznoj h. n. 499.
Kray báró 633. — táborszernagy 349.
Krems h. n. 422, 444, 603.
Krim sziget 225.
Krimi háború 468.
Krisztina főherczegnő 459.
Krivádia h. n. 7.
Kropács Miklós 429, 439.

Kropiwnicky kapitány 350.
Krusevácz h. n. 58, 59, 428, 433, 434, 440.
Ksaly h. n. 518.
Kubin h. n. 59, 64, 67, 69, 185, 186.
Kucsuk pasa 167, 381.
Kudu h. n. 560.
Kufstein h. n. 27, 37.
Kulic h. n. 186.
Kulm h. n. 513.
Kun Gothárd 290.
Kunok 49.
Kuruczok 127, 128.
Kusonium h. n. 418, 421.
Kutfalva h. n. 45.
Kutlovica h. n. 403, 578.
Kutschera főszárnysegéd 130.
Kuttenberg h. n. 216.
Kutusov 491, 492, 495, 496, 497, 499, 503, 504.
Kuun Géza gróf 410.
Küküllő folyó 587. — vármegye 377.
Künigl Gáspár Ignácz gróf 29. — János György gróf 29.
Kürtössy János 270.

L.

La Chapelle h. n. 528.
La Palise h. n. 535.
Laa h. n. 205, 207, 208, 507, 603, 605.
La-scalai szoros 30.
Labanczok 128.
Lackfi Albert, nagymihályi 328, 330. — István 323, 324.
Lacroma sziget 337.
Lafayette 293.
Lago di Garda 37. — Molveno 36. — Toblino 37.
Lahn h. n. 460.
Laibach h. n. 215.
Lajos badeni őrgróf 39. — király, I-ső 45, 48, 50. — XIV-ik 27, 30, 40. — mantuai őrgróf 79. — öttingeni gróf 423.
Lak h. n. 262.
Lakompak vára 281.
Lamberg Frigyes 90, 211, 299. — Gáspár 211. — Ulrik 211.
Lambert 488.
Lambesis h. n. 22, 24.
Landerchi L. kapitány 118.
Landshuti ütközet 633.
Lang kapitány 349.
Langenfeld h. n. 352.
Langresi vízválasztó 522.
Laon h. n. 522.
Lasbég 215.
Lascy-ezred 351.
Laszgallern János Károly báró 457.
Latour 493. — d'Auvergne 352. — Maubourg 487.
Latrunculusok 402—404.
Laudon 634.
Lauenburg 119.
Lazarevic Alexa 401. — István szerb despota 336.
Lazarich von Lindars báró 455.
Lazcano Tamás 94.
Lábatlani András 443.
Lápos h. n. 165, 559.
László egri püspök 69, 78. — király, IV-ik 446. — király, V-ik 56, 66, 68, 124. — király, szent 123. — plébános 52. — vasvári prépost 616.
Láz h. n. 45, 49.
Lechmezei csata 464.
Le Courbe tábornok 350.
Ledeniczi Bielko 82, 202, 443.
Lederata h. n. 182, 193, 197, 198, 199, 406, 464, 573.
Ledochowsky gróf 506.
Lefévre 487.
Legeditsch 118.
Legio I. adiutrix 3, 594, 595, 600. — II. adiutrix 3, 6, 600. — V. Alauda 4, 5, 597. — XV. Apollinaris 22, 593. — III. Augusta 24. — VIII. Augusta 408. — VII. Claudia 4, 6, 181, 183, 189, 190, 408. — XI. Claudia 408, 582, 584, 589, 590, 594—596, 599, 600. — III. Cyrenaeca 593. — XXII. Decoturia 593. — I. Flavia 24. — III. Flavia Felix 1—12, 14, 22, 24, 181—200, 392—415, 572—575, 600. — XVI. Flavia 3. — XII. Fulminata 593. — XVI. Gallia 597. — VII. gemina 3. — X. gemina 600. — XIII. gem. 5, 14, 16, 19—21, 24, 593. — XIV. gem. 600. — I. Germania 597. — I. Italica 4, 22, 24, 572—600. — IIII. Macedonica 3, 5, 97. — V. Maced. 4, 5, 15, 16, 191, 192, 399, 409, 573, 579, 583, 584, 589,

590, 592—595, 599, 600. — I. Minerva 20, 408, 600. — V. Minerva 398. — XV. Primigenia 3, 597. — XXII. Primig. 597, 598, 600. — XXI. rapax 597. — XXX. Ulpia 6, 600. — VI. Victr. 593.
Le Grane tábornok 350.
Leib-corneth 138
Leibnitz h. n. 210, 212.
Leiner Teréz 543.
Leiningen Károly gróf 299, 300.
Lelesz h. n. 79.
Leleszi konvent 341.
Lempach nevű kastély 426.
Lenbergi passus 28.
Lendvai István 324.
Lendvay ifj. 298. — id. 298.
Lengyel Anna 268. — Boldizsár 240, 242, 268, 270, 276. — Gáspár 240, 276. — Miklós 90, 91. — ország 60, 90, 291, 486, 498, 503, 511, 537, 541, 613, 619, 635.
Lengyelek 69, 71, 94—96, 127, 210, 216—218, 220, 221, 289, 336, 487, 489, 504, 510, 517, 609, 612.
Lengyeltóti István 644, 645.
Leoben h. n. 426.
Leobendorf h. n. 354.
Lepantói csata, 1571. 308, 309.
Lepine h. n. 523.
Lerchenfeld h. n. 284.
Leslie Walter gróf 177, 642.
Leusdorf h. n. 68.
Levachich József 456.
Léka h. n. 74.
Lésza-Leasa h. n. 374.
Léva h. n. 126, 249, 262, 510, 637.
Lévai csata 168.
Libáncs h. n. 158.
Lichtenstein dandár 449. — herczeg 364, 365. — magaslat 402. — tábornok 449.
Lichtenwörth h. n. 605, 607.
Licinus Macrinus, Q. 411, 412, 597, 598.
Licometi C. kapitány 118.
Liebenam 410.
Liechtenstein 130. — II-ik Miklós 210, 211.
Liegnitzi csata 467.
Lienz h. n. 27, 28, 444.
Lienzer Klause 28.
Liesing 213.
Lietava h. n. 624.
Likavka h. n. 626, 627. — patak 626.
Likava vára 601, 622—629.
Liljefalk, Axel 116.
Lille h. n. 293, 294.
Lindva h. n. 429.
Lipcse h. n. 62, 468, 517, 520, 522, 523.
Lipcsei csata 520—522.
Lipcsey László 395.
Lipóczi Keczer Ambrus 127.
Lipót, I-ső, császár és király 26, 156, 157, 163, 170—172, 174, 176, 295, 552, 557, 622, 630, 642, 653. — rend 113, 287, 532, 535. — vár 456, 637.
Lippa h. n. 55, 69, 129, 244, 375, 376, 383.
Lippai szandzsák 557.
Liptó vármegye 80, 601, 612.
Liskova h. n. 626.
Lissai csata 471.
Lithvánia 487.
Lits Gyula 300, 301.
Litva h. n. 80.
Litvánia 511.
Lithwa vár 79.
Livron tábornok 286.
Ljuboml h. n. 283.
Llyubkova h. n. 188.
Lobau 517.
Lobum h. n. 426.
Loing folyó 507.
Loison 502.
Lom-Palánka h. n. 578.
Lombardia 466.
Lombardiai háború 1859. 468.
London h. n. 341.
Lorenzen, S. h. n. 28.
Losa, Graf, von Sprinzenmarkt 71.
Losoncz h. n. 54.
Losonczi Albert 328, 329, 333. — István 125. — László 327, 328, 330, 618.
Losznicza h. n. 499.
Lotharingia 522.
Lothringeni Károly 114.
Lovagrend, német 48—50, 344—346.
Lovas, magyar, a XVI-ik századból 445.
Lovassági regulamentum, magyar, 1722-ből 138, 310, 476, 646.
Lovászy Antal 543.
Lovec h. n. 578.
Lónyai Anna 165.
Lőcse h. n. 31, 54, 71, 79, 80, 86, 128, 135, 209, 218, 220, 221, 299, 446, 447, 601, 619, 637.

Lőrincz, pestvárosi jegyző 73. — plébános 52.
Lövenstein herczeg 517.
Lövészek, magyar, a XVI-ik században 92.
Lubacov h. n. 510.
Lubiecz h. n. 282.
Lubina h. n. 217—219.
Luby Károly 104.
Luccone h. n. 450, 452.
Lucius de Janua 342. — Verus 583.
Lugarius Péter 56.
Lugdunum h. n. 596.
Lugos h. n. 7, 406, 408, 456.
Lukinich Imre dr.: Az erdélyi hódoltság és végvárai 155—180, 367—391, 545—571.
Luneville h. n. 108.
Lunevillei béke 354.
Lupus Lukács 230, 422.
Lusignan alezredes 293.
Lutz Péter báró 457.
Luzk h. n. 282.
Luzsenszky Ferencz báró 457. — főhadnagy 506, 515, 518, 519.
Luxemburg 293, 634.
Lübeck h. n. 119.
Lütgendorf Kasimir báró 466.
Lüttich h. n. 461.
Lwppa Nándor Guido 458.
Lybak 82.
Lyechtenwerth vára 605.
Lyon h. n. 522, 523, 528—535, 596

M

Maas folyó 292.
Macdonald 487, 489, 495, 496.
Mack 358, 359.
Macskakővár 89.
Macskás h. n. 559.
Macsói bánság 123.
Maczedonia 471, 581.
Maczieiowszka 94.
Madonne del Monte h. n. 641.
Maendl kapitány 27.
Maerblas 71.
Magirov h. n. 511.
Maglája h. n. 303.
Maglód h. n. 456.
Magyar Balázs 68, 71, 72, 423, 430, 440, 615. — Bálint, kapitány 125, — Bálint, palonai 238—278.
Magyar-Bogát h. n. 560. — Bród h. n. 215. — Derzse h. n. 559. — Egregy h. n. 559. — Köblös h. n. 559. — Óvár h. n. 637. — templom 394.
Mahalla h. n. 578.
Mahmuth Lukács 255.
Mainz h. n. 459, 460, 552.
Majsai Tamás 264.
Majtény h. n. 129.
Majthényi báró főhadnagy 349. — personális 626.
Makay kapitány 506.
Malagbel temploma 19.
Maledeczno h. n. 502.
Malkoczowith török vajda 429.
Malo-Jaroszlavecz h. n. 497.
Mangold Lajos dr.: Az 1911. évi hadtörténelmi irodalom repertoriuma 122—130, 296—304. — Hadtörténelmünket érdeklő külföldi irodalom az 1911. évből 464—472.
Mangop h. n. 223—225.
Mankothewyth 424, 435.
Mankup—Kaleh h. n. 225.
Mannheim h. n. 523.
Mantua h. n. 79, 641.
Marburg h. n. 212
Marcigny h. n. 535, 537—539.
Marcomann háborúk 2, 6, 13, 190, 192, 198, 402, 403, 406, 464, 576, 580, 582, 586—588, 591.
Marcomannok 197, 198, 582.
Marcus Aurelius 14, 22—25, 409, 583, 591, 593.
Marczali h. n, 257, 271. — Henrik 295. — János 55, 185.
Mareant Mihály báró 457.
Marengói csata 1800. 118, 634.
Margit nápolyi királynő 326.
Margon h. n. 37.
Margum h. n. 186, 405.
Maricza folyó 421.
Markenstein h. n. 435, 437.
Markgraf-Neusiedel h. n. 506.
Markov 488.
Marliano Antal 215.
Marmont tábornagy 522, 531.
Marne folyó 522.
Maros folyó 14, 16, 18, 27, 52, 182, 410—412, 415, 574, 587, 591. — Keresztur h. n. 16, 590. — Németi h. n. 13, 410, 411, 591. — Ujvár h. n. 14. — Vásárhely 438, 456, 602.

Maróth h. n. 256, 263.
Maróthi János 327, 339.
Marsiano Antal 424.
Marsigli Alajos gróf 184, 185, 192.
Martinengo Brunorio 215.
Martyn Péter 454.
Masclianis h. n. 392, 404.
Massena 358, 639.
Maszlincz h. n. 90.
Masztincz h. n. 90, 92.
Matarello h. n. 32, 38.
Mathewyoffsky Gáspár 94, 102, 103.
Mathÿoczkÿ Gáspár 99, 100.
Mathyowsky 94.
Matrica h. n. 402.
Mattiacorum, Castellum 586.
Maurer százados 450, 453.
Mauretania 20, 593, 599, 600.
Mauro castro h. n. 230.
Mauroceno Pál 59.
Maurocordatus herczeg 572.
Maximus consul 403.
Mayer alezredes 640. — köztüzér 350.
Mayerhofer ezredes 297.
Mazzini 461.
Mágócsy Ferencz 280.
Mándi András 159.
Mánya h. n. 559.
Máramaros vármegye 204, 560.
Márga vize 557.
Mária királynő 124, 321—328. — Lujza 507, 725. — Terézia 295, 653. — Terézia-rend 113, 116, 284, 354, 355, 356, 453, 454, 516, 542, 632—635.
Máriási László 82.
Máriássy András báró 456.
Márki Sándor: Trient ostroma 1703-ban 26—40, — 149, 543.
Márton deák 266. — lőcsei városi jegyző 218.
Máté deák 265.
Mátyás boszniai király 231. — főherczeg 126. — magyar király, I-ső, 69—73, 82—91, 202, 206, 207, 210, 211, 215, 218, 221, 223, 224, 226, 231, 417, 423—426, 431, 435—437, 441—443, 465, 601—605, 615. — király, II-ik, 280. — sárosi várnagy 61.
Mecklenburg-Schwerin 119. — Strelitzen 119.
Medavi tábornok 27, 30.
Medgyes h. n. 27, 52, 82, 163, 235, 371, 617.
Medvevár 219, 327.
Medvey Sándor 506, 509, 512.
Mehádia h. n. 196, 393—397.
Mehemed bég 248, 259, 266. — pasa 167, 548.
Mehrfeld uhlánus-ezred 356.
Melite sziget 308.
Melk határvár 464.
Melki kolostor könyvtára 114.
Melnik h. n. 354.
Meltioi János 74.
Melun h. n. 526.
Memmingen h. n. 359.
Memy 274.
Mengeli Gheraj 225.
Mercy Kolozs Florimond gróf tábornagy 118, 129.
Merfeldt altábornagy 354, 355, 640. ezred 349, 350. — uhlánusok 353.
Meskó altábornagy 116.
Mesteri h. n. 256.
Meszes hegy 204, 205. — hegység 383. 387.
Mesztegnyő h. n. 263.
Metternich 121, 130, 638.
Meximieur h. n. 529.
Mezőhegyes h. n. 342. — keresztes h. n. 126. — kövesd h. n. 299. — turi lázadás 1753. 295.
Mező-Szegedi Constantia 635.
Mezzo Lombardo h. n. 36. — Tedesco h. n. 37.
Méneskar 462.
Mészáros János, szoboszlai 455. — uhlánus-ezred 356.
Michael, St. h. n. 213.
Michaelsberg h. n. 217, 218.
Micia h. n. 13, 14, 25, 410—412, 414, 415, 591, 592.
Miháld vára 393, 396.
Mihály faddi plébános 346. — gréb 45, 51. — havaselvi vajda 52.
Mihályvára 218.
Mihályi Victor gör. kath. püspök 7, 408.
Mikes 552. — Mihály 136.
Miklós, domonkosrendi szerzetes 63. — opuliai herczeg 443.
Miksa, I-ső, császár 288. — Emánuel bajor választófejedelem 27. — főherczeg 611—613, 615. — király 275. — római király 602, 610, 611, 614.
Milano h. n. 59, 63, 66, 70, 74, 90,

91, 207, 208, 210, 229, 230, 237, 461, 605, 606, 609, 611—620, 637.
Milanovae h. n. 190.
Milenczki Miklós 55.
Miliciák 462.
Millutinovich v. Milovsky-Weichselburg Tivadar báró 457.
Miloradovics 492, 493, 498.
Milticz Bernát 610.
Milván h. n. 559, 568.
Mincio folyó 468.
Minszk h. n. 486, 489.
Miramare h. n. 470.
Miribel h. n. 530.
Miroc hegy 190
Misil h. n. 586.
Misithiarum (Mistra) vár 84.
Miskolcz h. n. 149, 297, 299, 637.
Missura 629.
Mistelbach h. n. 507.
Mithras templom 7, 11, 12, 22.
Mitrovitz h. n. 190.
Mittheilungen des k. und k Kriegsarchivs. 118, 292, 459, 636.
Modena h. n. 286.
Modlin h. n. 486.
Modor h. n. 68.
Modra vár 220.
Modrár Pál 57.
Modrus h. n. 619.
Moesia 1, 2, 4, 5, 13, 17, 20, 21, 22, 24, 122, 181, 186—191, 392—395, 398, 400, 401, 403, 408, 409, 413, 575, 577, 580—583, 586, 590—600.
Mognato 215.
Mogyorós h. n. 208.
Mohamed szultán 91.
Mohács h. n. 68, 89, 124, 229.
Mohácsi csata 126, 465.
Mohi h. n. 612, 615.
Mohilev h. n. 489, 490.
Mohr vezérőrnagy 511.
Mojema völgye 578.
Mojgrád h. n. 181.
Mokrany Ratno h. n. 285.
Moldvaország 60, 203, 204, 220, 222, 224, 225, 226, 228, 230, 231, 234, 235, 236, 416, 418, 586, 602, 620.
Mollwitzi csata 1741. 466.
Molnár 298.
Moltke 468.
Mommsen Tivadar 195, 394, 395, 397.
Monastir Susun h. n. 587.
Moncastro h. n. 208, 230, 235, 237.
Moncenigo Tamás 334.
Mongolok 46—50.
Monoszló h. n. 84.
Mons h. n. 460.
Montagna 223.
Montaji földvár 123.
Montanensium Municipium 403, 578.
Montbard 528.
Montbeliard h. n. 536, 537.
Montbrun 487, 493.
Monte Bericocoli 641. — Calvario 449, 451. — Cuce 450. — Gazza 37. — Gizzolo 451. — Parnasso 641. — Spia 641.
Montecuccoli Rajmond herczeg 157, 164, 461.
Montenegróiak 297.
Montreaux h. n. 527.
Monyoros h. n. 610.
Mora domni h. n. 572.
Morand 493.
Morava folyó 74, 81, 186.
Moravicza folyó 417.
Morberth János 456.
Morea 84.
Moret h. n. 523, 526—528.
Morro-család 300.
Mortagni ütközet 293.
Mortier 487, 497.
Morva folyó 64, 303. — mező 364. — ország 26, 61, 71, 205, 206, 209, 214, 455, 513, 536.
Morvay A. százados 515.
Morvák 56, 61, 202, 203, 205, 206, 208, 214, 216, 465.
Moson vármegye 457.
Mosorin h. n. 297.
Moszkva h. n. 483, 484, 486, 487, 490, 491, 493—500, 504. — folyó 492.
Moszlavina h. n. 333.
Motrun völgye 575.
Mozaiszk h. n. 498.
Mozyr h. n. 496.
Mórok 593.
Mölk h. n. 422.
Msztiszlav h. n. 490.
Muchar 211.
Mucsaly h. n. 560.
Muhi csata 124.
Mulabdics Edhem effendi 303.
Muncsel-Kishavas h. n. 560.
Munkács vára 280.
Munkácsy József 455.

Mura-rábamelléki hadjárat 1664. 168.
Mura völgye 425.
Murad szultán 51, 58.
Murat 286, 490, 496, 497, 498, 502.
Murány vár 79, 110, 630.
Murioni Antal 215.
Mursa h. n. 582.
Muschau h. n. 507, 508.
Musterschreiber 144.
Musztafa 136, 239, 384.
Mümpelgradi gróf 334.
München h. n. 37, 358, 359, 638.
Münsterberg 411.
Münsterbergi Gindrzich (György) herczeg 608. — Henrik herczeg 216.
Mürzzuschlag h. n. 607.
Műszaki tüzércsapatok 462.
Mysia h. n. 442.

N

Nadasdja h. n. 44.
Nagoricino h. n. 220.
Nagy András 289. — Benedek 474. — Frigyes 114. — Gergely 267. — Géza 149, 652. — hadnagy 515. — Imre 255. — Jakab 110. — Lajos király 124, 321, 322, 324, 332. — László 290. — Pál 349, 350, 353, 356, 357, 358, 508, 509, 515, 518, 532. — Sámuel 29. — Simon, szentmártoni 73, 74, 76. — Szegi Gábor 136.
Nagy Géza: Vitézvári Báró Simonyi József. 349—366, 505—544.
Nagybánya h. n. 204, 553.
Nagydisznód h. n. 46.
Nagyenyed h. n. 14, 111.
Nagyenyedi ev. ref. collegium 13.
Nagyfalu h. n. 623, 624.
Nagyhatvan h. n. 55.
Nagyhéflány h. n. 281.
Nagykálló h. n. 356, 363, 540, 541.
Nagykároly h. n. 104, 172.
Nagykeresztes h. n. 560.
Nagykikinda h. n. 106, 107.
Nagykristócz h. n. 560.
Nagylak h. n. 342.
Nagylozna h. n. 560.
Nagymező h. n. 559.
Nagymihály h n. 87.
Nagymihályi Albert 341, 342, 343, 346, 347. — Fülöp 87. — Gergely 340. — György 341, 342, 343. — István, ifj. 341. — János 341, 342, 343. — László 341, 342.
Nagysink h. n. 167, 552, 561.
Nagy Sucaru mare hegy 190.
Nagyszeben h. n. 27, 46, 52, 136, 205, 207, 208, 304, 423, 430, 432, 604, 611, 612, 617, 618, 619.
Nagyszombat h. n. 27, 55—57, 203, 205, 208, 214, 281, 304, 456, 611, 619.
Nagyszőllős h. n. 300.
Nagyszőllősi csata 1662, 158.
Nagytapolcsány h. n. 362, 363.
Nagyvárad h. n. 57, 72, 82, 129, 149, 155, 158—164, 166, 169, 172, 175, 178—180, 299, 300, 366, 369—377, 381—391, 456, 514, 540, 545—560, 563, 564, 567—569, 614, 620, 637, 643, 644.
Nagyvölgy h. n. 393, 395, 396.
Naillac Philibert 334—337, 340, 341, 344.
Naláczy István 368, 370, 373, 374, 376, 379, 380, 383.
Namur 461.
Nancy h. n. 130.
Nani-Mocenigo Fülöp gróf 127.
Nansouty 478, 493.
Napoleon, I-ső, császár 113, 120, 121, 129, 130, 286, 358, 359, 360, 363—365, 483—504, 513, 516, 522—527, 530, 531, 535—539. — III-ik 469.
Narenta folyó 91. — vára 606. — vidék 428.
Narringer András 210, 213. — Kristóf 210, 213. — Seifried 213.
Nauendorf-huszárok 355.
Naymark h. n. 82.
Nazuf bég 248, 249, 259, 260.
Nazulbég vajda 76.
Nádasdy 622, 631. — Ferencz gróf 116, 652. — Kristóf 275. — Tamás 239, 240, 242—248, 250, 251, 254—278, 475. — Tamásné 473, 474.
Nádudvar h. n. 208.
Nándorfehérvár h. n. 307, 347, 348.
Nápoly h. n. 229, 286, 323, 325, 329, 430, 431, 433, 437, 440, 502, 604, 605, 606, 611, 615.
Nebojszai család 421.
Neczpáli Zsófia 420.

Nedeczky Antal báró 455.
Nedinum h. n. 3.
Negotin h. n. 401.
Nehéz fegyverzetű ezredek 462.
Nemecz vár 416.
Nemeni Antal tokaji várnagy 61.
Nemes János 382, 383, 384.
Nemesi fölkelés 113.
Nemesis szentély 19.
Nemessányi Bálint 626, 627, 629.
Nemiz vár 235, 236.
Nemzeti Muzeum, Magyar 302. 349. — színház 298.
Neresheim h. n. 349.
Nero 3, 593, 596.
Nerringer l. Narringer 213.
Nestoralba h. n. 236.
Neszterfejérvár h. n. 223.
Neuberg h. n. 350.
Neuburg h. n. 349, 354.
Neudeck Gyula 190.
Neumann Kasper puskaműves 304.
Neustadt h. n. 633.
Ney 487, 493, 498—502.
Nezveta vár 86.
Néma h. n. 559.
Német György 474. — lovagrend 48—50. — ország 90, 94, 118, 337, 459, 460, 483, 486, 488, 522, 539, 634. — puskás 1680-ból 53.
Németalföld 293, 460.
Németalföldiek 487.
Németbogsán h. n. 196.
Németbród h. n. 216, 217.
Németi h. n. 610.
Németek 94, 123, 157, 169, 171, 242, 334, 336, 619.
Némethy Miklós 288, 290.
Népfelkelés 462.
Niamts h. n. 235.
Niederdorf h. n. 28.
Nieresheim h. n. 349, 350, 354.
Nieuwenhuis tábornok 118.
Nifor Imre 420.
Nikápoly h. n. 208, 336.
Nikápolyi csata 1396. 336, 337, 341.
Nikolsburg h. n. 507
Nikolsburgi béke 126.
Njemen folyó 486, 488, 489, 502.
Noffri Albert 420. — Imre 420.
Nogarolla Ferdinánd gróf 447.
Nollendorf h. n. 513, 516, 517.
Nordgau h. n. 66.
Nordmann altábornagy 506.
Norvégia 120.
Nostitz gróf 506.
Noullon-Pont h. n. 293.
Novae h. n. 25, 572, 573, 575, 580, 586, 594, 598, 600.
Novákvára 326.
Novigrad h. n. 124, 192, 326, 327, 328.
Novimontis civitatem 60.
Nowinski Joachim 350.
Nowogrodek h. n. 283.
Nógrád vármegye 46, 54, 73, 259, 291, 630.
Nóna h. n. 329, 330.
Nördlingen h. n. 349, 361.
Nugent 286, 641.
Numidia 22, 24.
Nürnberg h. n. 66, 221, 361, 362, 606.
Nyamcz vár 235.
Nyárad h. n. 67.
Nyárasd h. n. 298.
Nyárády kapitány 26.
Nyáry 255. — Ferencz 289, 305. — István 125. — Jenő báró 149.
Nyereggyártó és kovács 145.
Nyiregyháza h. n. 512, 532.
Nyitra h. n. 111, 216, 217, 219, 637. — vármegye 217, 218, 344, 420.
Nyitrai káptalan 421. — püspökség 344.
Nyulsziget 57.

O

Ober-Safen h. n. 213.
Obizzi Ferdinánd 623, 626.
O'Brien Thomond János gróf 455.
Ocskay de Ocska József báró 455.
O'Donell 130, 637.
Oescus h. n. 5, 191, 572, 574, 577—579, 593, 595.
Offenbánya h. n. 430.
Ogradinai Trajan-tábla 191.
Ojtozi-szoros 392, 412, 415, 576, 585, 588, 600.
Olajos János 283.
Olasz Ferencz 368, 549, 554, 556, 558.
Olaszok 286, 297, 448—453, 487, 504, 641.
Olaszország 26, 28, 39, 40, 79, 90, 122, 210, 286, 358, 469.
Olay bég 259.
Oláhbogát h. n. 560.

Oláhok 50, 60, 80, 222, 224, 235, 424, 428, 444, 445, 618.
Oláhország 50, 60, 81, 82, 208, 220, 226, 230, 416, 417, 425, 617, 642.
Oldenburgi herczegség 485.
Olgyai Boldizsár 457.
Olmütz h. n. 205—208, 214, 221, 280, 297, 425.
Olt folyó 392, 412, 415, 572, 574, 576, 577, 579, 580, 585, 587, 591—593.
Oltetzu völgye 576.
Onigói harcz 641.
Onofrio, a dalmát sókamarák grófja 420. — Imre vagy Henrik 418—421. — János 420. — Lénárd 420.
Onok h. n. 167, 559.
Oppeln h. n. 221.
Oppius Sabinus 3, 599.
Opuliai János herczeg 608. — Miklós herczeg 608.
Orbay Miklós 255.
Orbán győri püspök 444. — kincstárnok 607. — pápa 332.
Ordódy Ferencz 622.
O'Reilly chevaulegerek 632.
Oresa h. n. 578.
Oriovácz h. n. 326.
Ormány h. n. 559. — falu h. n. 46.
Ormányi Józsa 250.
Ormos Zsigmond 187, 196, 199.
Orosz háború 1812. 483—504. — mező h. n. 560. — ország 120, 121, 485, 486, 488, 492, 503, 513. — Zsigmond, csicseri 290.
Oroszok 121, 282—284, 298, 299, 515, 632, 635.
Orosztonyi Péter 268, 269.
Orsova h. n. 1, 25, 182, 190, 197, 392, 393, 397, 400, 414, 432, 464, 573, 576.
Orsza h. n. 490, 491, 499, 500.
Ország János, Guti 58. — Mihály 55, 218.
Országos levéltár 135, 136, 255, 475, 644, 645.
Ortelius 279.
Ortvay Tivadar 149, 186, 05, 653.
Osarov h. n. 512.
Osjaty h. n. 285.
Osl László, asszonyfalvi 89.
Osma 578.
Osszolinszki András 217.
Ostmark 123.
Oszmán pasa 297.
Osztrák örökösödési háboru 1743, 296, 466. — porosz háború 1866. 118.
Osztrákok 55—57, 61, 73, 79, 89, 91, 118, 119, 202, 221, 292, 293, 300, 421, 422, 426, 429, 435, 436, 441, 444, 460, 461, 487, 489, 517, 522, 601, 602, 605, 607, 609, 615, 620, 641, 642.
Osztrosith 622.
Osztroicza h. n. 70.
Osztrovicza vár 329, 331.
Osztrovo h. n. 209.
Osztrovno h. n. 490.
Oszvaj h. n. 559.
Otho császár 596.
Ott Károly Péter báró 455.
Ottina h. n. 583.
Otto király 464.
Oudinot 487, 491, 496, 499—501.
Ozmanidák 228.
Ozora vára 614.
Ozorai Pipo 341.
Ozsvát zágrábi püspök 611.
Ó-Buda h. n. 200, 402, 595.
Ó-Palánka h. n. 464.
Ósáncz szoros 588.
Ó-Szőny h. n. 595.
Óvár 624, 625, 626.
Ödönfi Mihály 611.
Ördög Miklós, Ákos nb. 203.
Ördögfalva h. n. 165. — Keresztur h. n. 559. — Kut h. n. 559.
Örökösödési háboru, osztrák 296, 466.
Őrtorony, római 7.
Őrmező h. n. 559.
Ősi h. n. 55.

P.

Pacholik puskaműves 304.
Padernói harcz 641.
Pagony h. n. 456.
Pagyon h. n. 456.
Pahlen 491.
Pajazet 271.
Pakrácz h. n. 326, 347.
Paky János 239.
Palatus János 258.
Palánka, faerődítmény 48.
Palicsna h. n. 90.
Palisnai Beriszló 323, 327, 329, 330. — János 321—332. — János, ifj. 323, 331, 332, 336. — Miklós, osztroviczai gróf 323. — Tamás 323, 326.

Palizsna h. n. 321.
Pallas Lexikona 543.
Pallavicini Károly marquis 457.
Pallosics István kapitány 29, 30, 35.
Palmanovai ütközet 641.
Palocsa h. n. 61, 62, 80, 86.
Palona v. Palina h. n. 238.
Palota h. n. 246, 257, 259, 264, 267, 456, 614, 615. — vár 254.
Pan Isera 58.
Pancsetics Nanette 107.
Pancsova h. n. 297, 304, 456.
Pandur, határőrvidéki, a XVIII-ik században 103.
Pangopa h. n. 223.
Pannonia 4, 5, 20, 122, 181, 409, 593, 595, 597—600.
Pantuleius Grapticus, C. 581.
Pap János 302.
Papmezei szandzsák 557.
Papmező h. n. 159, 160, 557.
Papp Lajos 454.
Paptelke h. n. 559.
Paraszt mozgalmak 158.
Parád h. n. 299.
Pardubitz h. n. 355.
Paris h. n. 502, 522, 530—532, 535—537. — ítélete (mozaik) 19.
Parma h. n. 118.
Parthia 594.
Parthusok 6, 398, 593, 599, 600.
Partisan 114.
Partium 368, 555, 562, 567, 569.
Paskievics 299, 300.
Paskó Kristóf 177—179, 546, 552, 563, 568.
Pata h. n. 74—77.
Patak h. n. 203.
Pataki Tamás 87.
Patay Mihály 111.
Patsch 582.
Pauler Gyula 519.
Pauliny Mihály, kowelsdammi 282—284.
Paxy János 245.
Pálffy Ambrus 473. — István 111.— Miklós 111. — Móricz 302. — Nándor gróf 130.
Pálosok 325.
Pálóczi László 55, 57, 62, 72, 73, 203, 228.
Pályázat 150, 316, 652.
Pánczélcseh h. n. 165, 559.
Pápa vára 240, 243, 246, 256, 257, 637.
Pápai Balázs 87. — György 87.
Párkányhegység 18.
Pásztó h. n. 80.
Pásztói László 76.
Pávia h. n. 66.
Pecsenyászka h. n. 395.
Pekrecz h. n. 343.
Pekry Lajos 289.
Pelindava h. n. 191, 392, 574.
Pelisat h. n. 578.
Peloponnesus 84.
Perchtoldsdorf h. n. 57.
Perczel honvédtábornok 297.
Perena 82.
Perényi István 87, 443. — János 62, 68, 124, 610. — Miklós 442, 443. — Péter 205, 288, 291. — Zsófia 126.
Pergen Lajos Károly 456.
Perilor 395.
Perina 217.
Perlak h. n. 426, 430.
Perlasz h. n. 124.
Perneck Gulielmus 211.
Perneszy András 252, 270. — Egyed 256. — Farkas 249, 266, 268.
Persenbeug h. n. 213.
Perzina Antal báró 457.
Peschiera h. n. 449.
Pest h. n. 61, 73, 76, 93, 94, 202, 259, 299, 306, 307, 452, 637. — vármegye 44.
Pestes h. n. 559.
Pesthy Ferencz 644. — Frigyes 394.
Peszniczi Ulrik 210.
Pesznitzer Farkas 214. — Ulrik 214.
Petersdorf h. n. 439, 441.
Pető család, gersei 441. — Ferencz 295. — János 249—251, 263.
Petrelin h. n. 557.
Petrik h. n. 396.
Petrile albe hegy 396.
Petris h. n. 14.
Petrosan h. n. 580—582.
Petrováczi járás 427.
Petrovics Péter 107, 643.
Petrőczy 622.
Pettau h. n. 213, 620.
Peuker hadügyminiszter 468.
Peutinger 182, 191, 193, 194, 198.
Pécs h. n. 59, 79, 90, 92, 217, 239—242, 245, 248, 254, 263, 269, 327, 421, 448, 450, 452, 456, 614, 619, 641.
Pécsi Pál 340.

Péntek h. n. 559.
Péterfalva h. n. 49.
Péter király 123.
Pétervárad h. n. 69, 72, 83, 86, 227, 229, 457, 619.
Péterváradi csata 465.
Pétrus, Péterfalva grébje 49.
Philippeville h. n. 294.
Philippi János 457.
Philippopolis h. n. 578, 580.
Philippus 592.
Phrya h. n. 586.
Phul tábornok 488.
Piatra h. n. 591.
Piave h. n. 641.
Piazza d'armi (Trientben) 36. — grande (Trientben) 36.
Pichel báró őrnagy 299.
Piemont 468.
Piemontiak 450, 452.
Pié di Castello hegy 30, 40.
Pignatelli—Strongoli tábornok 286.
Pilch Jenő: A voltai éjjeli harcz 1848 július hó 26-án 448—453.— Szentgyörgyi Horváth Antal báró ezredes, a katonai Mária Terézia rend vitéze 632—635. — 122, 148, 149, 287, 296, 464, 653.
Pilis-Csaba h. n. 6. — Maróth h. n. 125. — vármegye 621.
Pilsen h. n. 515, 519.
Pinszk h. n. 496.
Piri-féle defter 371, 373, 374, 377, 381, 382, 385, 545, 546, 558, 559.—pasa 162, 166, 167, 175, 177.
Piski h. n. 14, 410.
Pistója h. n. 286.
Pitesti h. n. 580, 585, 586.
Pius, VII-ik, pápa 524.
Piza Péter báró 455.
Placentia h. n. 596.
Platov 488, 493.
Plavesinica h. n. 190.
Pleudin h. n. 421.
Plevdin h. n. 421.
Plodin h. n. 419, 420.
Plojesti 585—587.
Pludia h. n. 421.
Plugova h. n. 394.
Pocsitelj h. n. 326. — vára 327.
Poddubniei csata 282, 284.
Podjebrád György 206.
Podjebradi kapitányság 61.
Podmaniczky 246, 254, 257, 266, 267. — János 131, 134.
Poetovio h. n. 597.
Poganest h. n. 557.
Poganis patak 193.
Pogány Péter, csebi 426.
Poggio a Cajano h. n. 286.
Polanovsky káplár 349, 351.
Poljesje mocsár 284.
Poljicza h. n. 428.
Polock h. n. 490, 491, 495, 496, 498.
Polyik János 391.
Pompilius, A. Julius 24.
Pomponius Rufus, G. 409.
Ponary hegy 502.
Pongrácz András, dengelegyi 85, 88. — család, szentmiklósi és ujvári 68. — Ferencz báró 623—629. — Gáspár báró 28. — honvédőrnagy 393. — János, dengelegyi 84, 85, 88, 208, 605. — Mátyás, dengelegyi 605.
Pons Augusti h. n. 407.
Pontafeli ütközet 641.
Pontebbai ütközet 641.
Pontus 409.
Ponyatovszky 487, 493, 500.
Poó folyó 27, 286, 287.
Pordenonei ütközet 1809. 118.
Porolissum h. n. 181, 586.
Poroszok 116, 121, 292—296, 460, 468, 469, 487, 504, 515, 634.
Poroszország 118—121, 294, 295, 296, 361, 469, 486, 487, 640, 642.
Porosz vörös huszárezred 295.
Porta del Monte h. n. 641. — Padova h. n. 641.
Porteleki 28.
Posesena h. n. 186, 188.
Potaissa h. n. 14, 398, 573.
Pott Gusztáv lovag 457.
Pottyondy 451.
Pozsega h. n. 325, 326.
Pozsony h. n. 55, 57, 60, 66—68, 81, 83, 203, 208, 214, 215, 217, 219, 220, 226, 229, 276, 280, 297, 301, 338, 344, 355, 363, 421, 423, 425, 429, 436—441, 445, 447, 457, 506, 601, 603—606, 608, 611, 613, 615, 620, 621, 630, 637. — vármegye 203, 210, 211, 421, 456.
Pozsonyi kamara 94—100, 103, 131—155, 306, 308, 309, 622, 645. — vár 296, 297.
Póka István 127.
Pósa h. n. 559.
Pózsa Balázs 604, 613.

Pózsafő h. n. 435.
Pölöske vára 203, 420.
Pösingi János 210.
Praesen 24.
Praesidia 402.
Praetorium 392.
Praovo h. n. 400, 401, 575.
Pravadi h. n. 421.
Praznaglava 342.
Prága h. n. 57, 59, 68, 114, 216, 280, 349, 354, 355, 356, 364, 461, 467, 536, 608, 620.
Prágai kongresszus 121.
Preisz János báró 456.
Prerau h. n. 465.
Pretzner Koszlin 521.
Priamos kéri Achillestől Hector holttestét (mozaik) 19.
Pribék László 255. — Mihály 265.
Priscabara őrtorony 400.
Priscus, Statius 16.
Probus centurio 579.
Prohaszka gyalogezred 471.
Prodavicz h. n. 90, 92.
Proetorium 394.
Prohaska báró ezredes 287. — József 353.
Protestánsok 294, 295.
Prozor h. n. 85.
Prubszky Dávid 457.
Prugglach Károly báró 457.
Psener puskaműves 304.
Puchaim Kristóf báró 280.
Puchheim Henrik 66. — János 615. — Vid 615.
Pugnetti Rudolf báró 456.
Punicum h. n. 186, 187.
Puskaművesek 304.
Pusterthal h. n. 28, 29.
Pusztamaróth h. n. 125.
Puszta—Zámor h. n. 458.
Pusztás-dengeleg h. n. 559.
Püspöki h. n. 620.
Pyry aga 474.

Q.

Quadok 197, 198.
Quadrivium szentély 578.

R

Rablóbarlang 402.
Rablók fürdője h. n. 402.
Radetzky 121, 448, 641. — kapitány 351.
Radicz-hegy 61.
Radisch h. n. 206. — kolostor 207.
Radisits Elemér 287. — György 287. — István 287. — Jenő 287. — Mihály 286, 287.
Radkersburg h. n. 202, 209, 432, 436.
Radna h. n. 129.
Radnót h. n. 180, 380, 386. — Kökényes-Radnót nembeli 46.
Radobyla h. n. 428.
Radosna h. n. 218, 219.
Radozlafi fia, Péter vajda 63.
Radul vajda 220, 342.
Radziwill tábornok 468.
Raguza h. n. 58, 59, 60, 66, 70, 74, 90, 207, 220, 234, 421, 424, 614, 616, 618.
Rajevszkoj 488. — erőd 492, 493.
Rajka h. n. 644, 645.
Rajna folyó 293, 460, 469, 522, 523, 531, 536, 600, 638, 642. — vidék 3.
Rakovszky de Nagy Rákos Márton báró 455.
Rama h. n. 182.
Ramming tábornok 468.
Rasso 123.
Rastatt h. n. 523, 637, 638, 639.
Ratiaria h. n. 5, 189, 401, 572, 574.
Ratibor h. n. 229.
Ratibori krónika 443.
Ratkovics Péter 72.
Ratkóczi Péter 62.
Rattenburg h. n. 27.
Rauhenstein h. n. 228.
Rava h. n. 573.
Raveni család 228.
Ravensburg h. n. 359.
Rába folyó 262. — Hidvég h. n. 457.
Ráczok 307.
Ráczország 59, 76, 428, 429.
Ráday Pál 128.
Rákóczi család 114. — Ferencz 28, 126, 128, 129, 136, 289, 291. — György 110, 111, 116, 126, 129, 281, 630, 642.
Rákos h. n. 559, 609. — mező 67.
Ráma h. n. 464. — megye 85.
Ráskay Gáspár 291.
Rátkai István 343.
Rátót h. n. 243. — nemzetség 76.
Rea h. n. 11.
Rechberg gróf 469.

Recka 577, 580, 590, 591.
Redlich Oswald dr. 114.
Redwitzi Miklós 345, 346.
Refidus Rufus, C. 184.
Regede h. n. 209.
Regensburg h. n. 66, 201, 215, 349, 352, 353, 364, 425, 638.
Regécz vára 280.
Regulamentum, magyar, lovassági 1722-ből, 138, 310, 476, 646.
Reichenschwam h. n. 354.
Reichstadt h. n. 354.
Reifeisen szövetkezet 41.
Reiszig Ede dr.: A János lovagok szerepe Zsigmond király korában 321—348.
Remete h. n. 89.
Reniger Simon, reiningeni 641, 642.
Renouard főhadnagy 527.
Resculum h. n. 13.
Resicza h. n. 194.
Retz h. n. 603, 605.
Retyezát 18.
Reuss huszárok 449.
Rexa Dezső 113.
Reynier 487, 489, 491, 495, 496, 500.
Rezi vára 250, 263.
Rényi Ferencz 301.
Répás kerület 127.
Réthy 298.
Rétság h. n. 299.
Rétsey Ádám 302, 468.
Révay Ferencz 305. — István 289.
Révkolostor h. n. 560.
Rhédey Ferenc 110, 377, 378, 384, 390, 391, 541, 548, 554, 555, 642. — László 156, 160.
Rhodus 308, 332, 334, 336, 337, 342, 344, 345.
Rhone folyó 522, 530, 531, 534.
Richno vár 61, 75, 77, 78.
Riedling h. n. 359.
Rieger Ferencz 116.
Rienz 29.
Riesch-dragonyosezred 364, 517.
Riga h. n. 488, 495, 496.
Rigómező 421.
Rimaszombat h. n. 110, 299.
Rimnik h. n. 576.
Ringelskirche h. n. 45.
Ritterstein főhadnagy 351, 352.
Riva h. n. 28, 37.
Roberjot 640.
Roches h. n. 523.
Roggendorf tábornok 306.
Rogna h. n. 560.
Rohan-gyalogezred 365.
Rohatyn h. n. 536.
Rohoncz h. n. 214.
Rohundorf h. n. 44.
Románia 59, 71, 74, 220, 223, 234, 417, 419, 428, 440.
Románujvár h. n. 234, 235.
Romlott h. n. 559.
Romosz h. n. 52.
Romula h. n. 574, 577, 591.
Rorau h. n. 437.
Rorbachi János 92.
Rosenberg Ferencz herczeg altábornagy 349, 351, 355, 506, 507.
Rosztopcsin gróf 494.
Rothanides János 26.
Rothschultz György báró 457.
Rottal János 171, 174, 175, 177.
Rottaler Ulrik 441.
Rottenthaler, kőszegi várnagy 441.
Roty Orbán 110.
Rouvroy János báró 458.
Roveredo h. n. 32, 38—40.
Roverella Florius 226.
Roxolanok 17, 598, 599.
Rozenberszki 610.
Rozgonyi 58, 91, 207. — István 343, 346. — János 55, 72, 610. — László 434. — Ozsvát 67, 68, 72. — Pál 541. — Rajnald 205, 209. — Sebestyén 60, 69, 75, 76. — Zsigmond 343.
Rozsnyai Dávid 378.
Rozsnyó h. n. 284, 585, 586.
Róbert Károly király 50.
Róka Imre 635.
Róma h. n. 17, 22, 81, 286, 426, 433, 596, 598, 612, 616.
Rómaiak 1—25, 122, 181—200, 392—415, 572—600.
Rónai Horváth Jenő: A nagy orosz háború 1812-ben 483—504. — 148, 652, 653.
Rubrius Gallus 598.
Rudisca h. n. 58.
Rudolf boroszlói püspök 209.
Ruff tábornok 468, 469.
Rufinus 24.
Rupprecht pfalzi gróf 334.
Russdorf Pál 346.
Rustsuk h. n. 482.
Ruszka Pojana 18, 20.
Ruzana h. n. 282.
Rüdt Ferencz báró 456.

Rüskochy Miklós 474.
Rzieb kapitány 297.

S

Saalburg grófnő 303.
Saaz h. n. 364, 513.
Saárfőy György 110, 111.
Sabácz h. n. 58, 229—231, 233, 234, 416—418, 421.
Sabinus, Oppius 3, 599.
Sacco h. n. 40.
Sacerdos consul 8.
Sachi bég 229.
Sacken Adolf báró altábornagy 118.
Sacovia h. n. 223.
Safenau h. n. 213.
Safnar 213.
Saffner Tamás 213.
Sagáni János herczeg 608, 609.
Saghy kapitány 632.
Saint-amandi ütközet 294. — Amour h. n. 528. — Germain h. n. 129. — Germain muzeum 600.
Sajgó h. n. 559.
Sajófő h. n. 76.
Sajónémeti h. n. 75.
Saken 488.
Salamon h. n. 560. — Mihály báró 455.
Sales Zsigmond 26.
Salinæ h. n. 14.
Salis Soglio báró 304.
Sallangy György 110.
Salo de Garda h. n. 356.
Salona h. n. 3.
Salvi h. n. 641.
Salzburg h. n. 333, 436.
Sam h. n. 60, 61.
San-Benedetto h. n. 40.
San-felicei magaslat 449, 450, 452, 453.
San-Francisco h. n. 301.
San-Lorenzo h. n. 30, 31, 33.
San-Margherita h. n. 641.
Santa Caterina h. n. 641. — Maria Maddalena h. n. 449, 450, 452.
Saracini kert 31.
Sarca 37.
Sardagna hegy 30, 40.
Sarkad h. n. 557.
Sarmizegethusa h. n. 1—3, 6—12, 14, 17—20, 22, 25, 182, 191—193, 197, 392, 405—410, 414, 415, 574, 576, 577.
Sarzegy Péter 474.
Sass orosz tábornok 299.
Sauer Károly Boldizsár báró 456.
Savaria h. n. 20.
Savniki monostor 221.
Savonich h. n. 233.
Savoyai Jenő 40, 114, 642.
Ság vára 54, 55.
Sági kolostor 54.
Sáfrán István 127.
Sánczvár 394, 396, 397.
Sándor, I-ső, czár 485, 494, 513, 518, 519. — Pál 557.
Sándorháza h. n. 300.
Sánkfalvi Antal 420.
Sárói Szabó Lajos 653.
Sáros h. n. 72, 75, 82, 216, 610. — patak h. n. 114, 126, 289. — ujvár 78. — vár 60, 77, 78, 443. — vármegye 61, 62, 67, 78, 86, 218, 454.
Sásvári Illés 229.
Sátoraljaújhely h. n. 114.
Sávoly h. n. 268.
Scala hegy 40.
Scarabantia h. n. 595.
Scaurianus, Terentius császári helytartó 19.
Schaffgotsche lovasdandár 449.
Scheither báró 536.
Schleinitz miniszter 468, 469.
Schlick hadtestparancsnok 469.
Schlieffen Alfréd 302, 303.
Schmidt Sebestyén Henrik 639, 640.
Schneller György 450.
Schottwien h. n. 423.
Schönberg Wolfgang 94, 102, 103.
Schönbrunn h. n. 109, 130, 510.
Schöning János Ádám 466.
Schultze E. 24.
Schwartzenberg herczeg 118, 120, 282, 284, 297, 467, 487, 489, 491, 495, 496, 504, 514, 515, 516, 522, 531, 536, 632, 635. — gyalogdandár 449.
Schwarz János kézsmárki kapitány 82.
Schweidnitz h. n. 124.
Scolari Fülöp 341.
Sebastiani 491.
Sebenico h. n. 67.
Sebes h. n. 369. — hely h. n. 49. — Körös folyó 14, 18, 180, 563. — patak 48, 49. — vár 180, 370, 371, 372, 374, 375, 381, 382, 384, 558, 563, 564. — váralja h. n. 13, 14.

Sebes Gyula: Adatok az 1621-iki hadviseléshez 110—111.
Secchia 27.
Segesd h. n. 249, 256.
Segesvár h. n. 52, 158, 161, 171, 205, 551—552.
Selmeczbánya h. n. 607.
Sellye h. n. 257.
Semendria h. n. 184—186.
Semesnye h. n. 560.
Sempte h. n. 77, 637.
Senitzer báró tábornok 287.
Senneterre franczia brigadéros 37.
Sennyey Ferencz 275.
Sens h. n. 523, 528.
Sepsiszentgyörgy h. n. 457.
Sepefabede 223.
Septemcastra 207, 208.
Septimus Severus 398, 591, 593.
Serdica h. n. 578.
Sereth folyó 235.
Serédi Benedek 553—555. — Gáspár 289, 290, 305, 306.
Serényi Mihályné 630.
Sermius völgye 578.
Serke vár 75, 77.
Severinus Miklós 66.
Severino h. n. 80.
Sewsenekger György 57.
Sex Pilonius Modestus 407, 408, 410.
Sexanta Pristina h. n. 582.
Seydlycz Kristóf 94, 102.
Shrubsole W. H. 301.
Sicha Lukács 172, 174, 241.
Sicilia 129.
Siebenhirter János 74.
Siegniewiczy h. n. 632.
Siena h. n. 66.
Sievers 488.
Sighinicza h. n. 220.
Siklós h. n. 59.
Silistria h. n. 408, 572, 582—584, 594.
Siller János 269.
Sillian h. n. 28.
Simándy Péter 275.
Simbschen báró tábornok 633.
Simon-család 541. — József 541. — tornya h. n. 254, 269.
Simonyi András 352. — József báró 129, 349—366, 505—544. — Katalin bárónő 543. — Lajos báró 521, 530, 543.
Singidunum h. n. 2, 5, 6, 24, 25, 181, 182, 185, 189, 401, 572, 573, 582.
Sintjon h. n. 559.
Sinye h. n. 559.
Sirmium h. n. 190.
Sisak, német 126. — római 195, 197.
Sistov h. n. 25, 572, 573, 582, 586, 599.
Sithniza h. n. 220.
Skenderbég 63.
Skutari h. n. 220.
Sloupnic János 618, 619.
Slaveni h. n. 590, 591.
Slawaczkó 82.
Smederovo h. n. 186.
Solari gróf tábornok 30—34, 36—40.
Solferino h. n. 469.
Solnich h. n. 213.
Solnichier Antal 213.
Solothurn 523.
Somlyó h. n. 170, 369, 375, 383, 386, 389, 391, 545, 546, 548, 550—554, 558. — vára 179, 180, 384, 563, 565, 566.
Somodor h. n. 264.
Somogyvár 247, 257, 258.
Somogy vármegye 127, 247, 251, 252, 257, 263, 266, 267, 270, 271, 274—277, 346, 615.
Somogyi Mátyás 111.
Somorja h. n. 202.
Somróujfalu h. n. 559.
Somtőifalu h. n. 559.
Sonzonia h. n. 223.
Sophia h. n. 57, 59, 74, 83, 208, 234, 419, 578, 618.
Sopron h. n. 57, 71, 74, 89, 92, 219, 220, 251, 272, 281, 436, 441, 443, 457, 595, 606, 607. — vármegye 89, 421, 436.
Soro János gróf 456.
Sottomonte h. n. 450.
Souches tábornok 168.
Sólyomkő h. n. 160, 557, 559.
Sólyomkői szandzsák 557.
Söröl h. n. 430.
Spalato h. n. 69, 329, 337, 580.
Spankau 622.
Spanyol háború 483—485. — katonák 94—96, 99. — ország 120.
Spanyolok 242, 244.
Speyer h. n. 459, 460.
Spiegel Raban báró 514.
Spielberg vára 206, 209.
Spilimberg h. n. 66.
Spitzer kapitány 349, 351, 352.
Splényi báró generális 104.

Spor maggiore h. n. 36.
Sporck gróf 639.
Sprincz hegy 71.
Spring h. n. 44.
Sprinzenmarkt h. n. 71.
Sprinzenmarkti László 71.
Stachov h. n. 500.
Stadion 120.
Stagnan h. n. 528.
Starhemberg Gotthard 606, 607. — Guido gróf 28. — János gróf 207, 457.
Staszik huszárkapitány 286.
Stájerország 71, 210, 212, 213, 426, 439, 442.
St. Cyr 487, 490, 491, 495, 496, 498, 517.
Stefa Nikola 183.
Steindl Károly báró 455.
Steinheil 488, 495, 496.
Steklen h. n. 572, 580.
Stenczel György 57, 61, 87.
Sternberg Máté 202. — Zdenko 209, 217.
Steterburg h. n. 464.
Stibor vajda 339.
Stockachi csata 638.
Stojanovich Fülöp 107. — Péter 107.
Stomfa h. n. 603, 605.
St. Pölten h. n. 422, 607—609.
Strass h. n. 351.
Strassburg h. n. 640.
Stratimirovics tábornok 297.
Strato, Julius 192.
Straznicz h. n. 71.
Strázsamester 141.
Streinn Kristóf 438.
Stridó h. n. 71.
Strigaui csata 295.
Stubenberg András 210, 212. — Anna 211. — Boldizsár 212. — Jakab 211. — János 212. — Tamás 212.
Studienka h. n. 500, 501.
Studnitzka Ferencz 11.
Stuttgart h. n. 357, 638.
Stutter főhadnagy 349.
Stütterheim őrnagy 349, 351.
Styrum gróf tábornagy 39.
Suetonius 4.
Sulazi 223.
Sulona h. n. 580.
Sutta Epicadi 404.
Suvalov 488.
Suvernich vár 84.
Sümegi convent 343.
Sváby százados 506.
Svájcz 539.
Svédek 630.
Svédország 120.
Swehowffzky cseh országbiró 613.
Swrtnik báró 453.
Sydonius M. 94, 95, 97, 99, 100, 102.
Syria 598.

Sz

Szabad és önkéntes csapatok 462.
Szabadka h. n. 110.
Szabadságharcz, 1848/49-iki 119, 297—301, 468.
Szabolcs vármegye 54, 69, 74, 356, 363, 386, 387, 512, 540, 541, 543, 643,
Szabó János zászlótartó 35. — Lajos, sárói 149. — Pál 30, 35.
Szajna folyó 522, 526.
Szakácsi h. n. 263.
Szakál h. n. 208.
Szakállas Pásztó h. n. 55.
Szakolcza h. n. 82, 202, 420.
Szalay Benedek 473, 474, — Lajos 452. — Lénárd 261.
Szalánkemen h. n. 65, 421.
Szalárdy János 169, 568.
Szalonna h. n. 560.
Szalonta h. n. 557.
Szamárdi János kapitány 56.
Szamobor Miklós 323.
Szamos folyó 13, 559. — ujvár h. n. 156, 157, 563, 564, 566. — ujvári járás 559.
Szancsal h. n. 44.
Szanda h. n. 73, 76.
Szandecz h. n. 217.
Szandomierz h. n. 635.
Szaniszló pécsi püspök 239, 240.
Szapolyai Imre 76, 77, 78, 84, 87, 89, 90, 207, 218, 221, 227. — István 76—80, 82, 86, 87, 89, 210, 610, 619. — János 288—291.
Szarka Pál, lukafalvi 125.
Szarmata lovas 15.
Szata h. n. 89.
Szatmár h. n. 159, 170, 176, 567, 637. — vármegye 26, 104—106, 158, 386, 387, 455.
Szathmáry 298.
Szádvár 289.
Szántó h. n. 87, 290, 291.

Szántó kapitány 26.
Szárdor h. n. 386, 558.
Szárszabadi h. n. 343.
Szászcsor h. n. 45, 49.
Szászkézdi h. n. 205.
Szászok 41—44, 46, 49, 52, 57, 63, 64, 94—96, 237, 382, 384, 430, 432, 487, 489, 617, 620.
Szászorbó h. n. 41.
Szászország 513.
Szászrégen h. n. 172.
Szászsebes h. n. 41, 48, 49, 50, 52, 55.
Szász székek 84.
Szászváros h. n. 201, 208, 613.
Szászvárosi havasok 18.
Száva folyó 70, 74, 76, 88, 90, 91, 92, 215, 231, 234, 329, 416, 425, 427, 442, 455, 572. — herczeg 432. — rév h. n. 90, 427, 430.— Szent-Demeter h. n. 70.
Szeben h. n. 84, 237, 384. — vár 67, 207. — vármegye 41, 304, 415, 585.
Szebernicze h. n. 231.
Szeged h. n. 55, 60, 63, 64, 67, 70, 72, 74, 80, 82, 89, 92, 124, 227, 229, 299, 453, 620, 621.
Szegedy Constantia 635.
Szeglak h. n. 418.
Szekszárd h. n. 92.
Szele Jakab 473.
Szelepchényi 623.
Szelindek vára 304.
Szemenik hegység 182, 197.
Szemenovszkája h. n. 492.
Szemere Bertalan 298. — család 123, 124. — István 124. — Kelemen 124. — Mihály 124. — Pál 124.
Szender bég 419, 424.
Szendrei János dr. 148, 652, 653.
Szendrő h. n. 57, 58, 59, 63, 64, 65, 69, 74, 77, 83, 89, 208, 215, 227, 229, 230, 231, 237, 416, 417, 419, 428, 434, 435, 442, 630, 637. — borsodi 289.
Szent-András h. n. 609. — Ágota h. n. 430. — Erzsébet, magyarországi 42. — Gellérthegy 305.— Gotthárd h. n. 168, 214. — Grót h. n. 247, 257. — György h. n. 71, 81, 90, 342, 435, 436, 633, 635. — György-rend 518. — György vár 91, 457. — Ilona sziget 484. — Jobbi vár 160, 550, 553, 557. — Kereszt h. n. 111. király földe h. n. 343. — királyvár 54, 55. — Lászlóvár 69. — Lőrincz h. n. 54, 55. — Márton h. n. 87, 627. — Mihály h. n. 559, 568. — Miklós h. n. 272. — Péter h. n. 457, 559. — Péterfalva h. n. 559. — Pétervár h. n. 492, 494. — szövetség 513. — Zsigmond h. n. 602.
Szentes főhadnagy 639.
Szentgyörgyi Czeczilia 346. — Bazini Ferencz 437. — Imre 68. — János 444, 445. — László 68.
Szentiványi János 83. — Károly 456.
Szentkereszti Zsigmond báró 455,456.
Szentmiklósy Godofred 128. — János 62. — Pongrácz 57, 69.
Szentpáli János 372.
Szentpétery 298.
Szenyér h. n. 249, 256, 260, 261, 262, 265, 268, 269.
Szepesség 56, 80, 82, 218, 626.
Szepesvár 218, 447, 612, 614. — megye 78, 86, 446.
Szepsi h. n. 290.
Szerbek 59, 297, 419, 439, 465.
Szerbia 57, 59, 63, 70, 74, 83, 85, 88, 89, 91, 220, 234, 237, 397, 425, 432, 433, 434, 642.
Szerdahelyi 298.
Szerencs h. n. 61, 609.
Szereth folyó 577, 582, 583.
Szerém vármegye 85, 329.
Szerémi György 290.
Szerémség 76, 637.
Széchenyi szövetséglevél 128. — út 189.
Széchy Mária 630. — Miklós 198.
Szécs h. n 69.
Szécsény h. n. 55, 78—80, 110, 111.
Szécsényi László 76. — Simon 337.
Szécsi család 69. — Miklós 202, 323.
Szék h. n. 561. — István Kálmán 455.
Székás-patak 41.
Székely huszárok 638, 640. — István 167. — Jakab 615, 620. — János 348. — László 372, 374, 375, 382. — Lukács 245. — muzeum 413.
Székelyek 49, 67, 68, 84, 220, 222, 228, 611, 612, 617, 618, 620.
Székelyföld 207. — vár 14.
Székelyhid h. n. 156, 157, 159, 160, 164, 167—176, 381, 383, 557, 567, 568, 571.

Székelykocsárd h. n. 195.
Székesbánya h. n. 198.
Székesfehérvár h. n. 55, 72, 83, 89, 90, 113, 125, 202, 224, 242, 245, 248, 259, 265, 269, 272, 322, 332, 336, 337, 346, 437, 441, 610—615, 619, 637.
Székesfehérvári káptalan 323, 343.
Széky Máté 110.
Szél Gáspár 250. — Péter 250, 251.
Széphalom h. n. 300.
Széplak h. n. 559.
Szépmező h. n. 605, 618.
Sziczilia 424.
Sziget h. n. 74, 560. — vára 240, 247, 249, 250, 255, 261, 262, 264, 268, 277.
Szigeti József 298.
Szigliget vára 240, 245, 253, 255, 256, 264, 266, 267, 269, 271, 274, 276, 277, 644, 645.
Szigligeti 298.
Szikszó h. n. 77, 79, 86, 291, 612.
Szila de Nagysziget Antal 458.
Szilágy vármegye 388, 559.
Szilágyi Mihály, horogszegi 67, 68, 69, 76, 77, 79, 124 — Zsófia 46.
Szilézia 82, 209, 221, 421, 443, 444, 536, 608.
Szilvási Bálint 160, 382, 383, 385, 545, 553, 570. — Boldizsár 384.
Szina h. n. 289, 612, 615.
Szinán váradi pasa 161, 162, 559.
Szinnyey Ferencz 623.
Szinte Gábor 188.
Szinye h. n. 372.
Szirmay 637.
Szjenicza h. n. 220.
Szkander bég 223, 237.
Szkender basa 435. — vajda 434.
Szlavonia 70, 73, 74, 84, 89, 90, 327, 330, 333, 339, 609, 619.
Szlatina h. n. 404.
Szluini határőrezred 453.
Szmolenszk h. n. 490—492, 495—500.
Szogyoy Gergely 110.
Szokolyi András 433, 434. — Miklós 61, 83, 433, 434. — Péter 83.
Szokovász h. n. 202.
Szolimán szultán 93, 125.
Szolnok h. n. 77, 306, 307, 457. — Doboka vármegye 46, 160, 162, 559, 570. — vármegye 161.
Szombathely h. n. 20, 457, 635.
Szomolány h. n. 68.
Szomolnokbánya h. n. 89.
Szonta h. n. 89.
Szontagh Boldizsár 298.
Szóváros h. n. 559.
Szögye 91.
Szőny h. n. 60.
Szörény h. n. 227. — vár 80, 192, 346.
Szörényi bánság 345.
Szrebernicza h. n. 58.
Sztancsul 223, 224.
Sztára h. n. 342.
Sztenka 188.
Sztépán Ferencz 171, 172.
Sztreczen h. n. 624, 625.
Sztrigy 191.
Sztropkó h. n. 218, 610, 615. — vára 443.
Szucsava h. n. 223.
Szucsák h. n. 369.
Szulejman basa 223. — bég 220. — szultán 125.
Szurdok h. n. 560.
Szűkerék h. n. 559.
Szvetlo vár 202.

T

Tabula Peutingeriana 190.
Tachtalia zuhatag 189, 190.
Tacitus 586, 589, 597.
Tagányi Károly 149.
Tagelsweiler h. n. 361.
Tahy Bernát 275. — Ferencz 249, 252, 266, 270, 276.
Takaró Mihály 250, 251, 259, 262, 263.
Takáts Sándor 149.
Taksony h. n. 256.
Talafusz János 61, 62, 67, 69, 73, 82.
Taliatae h. n. 190.
Talmács h. n. 50.
Talmácsi Katalin 46. — Miklós 46.
Tamás korbavai gróf 328.
Tamperg Lénárd 78.
Tapolcza h. n. 272.
Tari György 218.
Tarkő h. n. 62.
Tarkői Simon Rikolf 80.
Tarnopol h. n. 541, 542.
Tarnov h. n. 291, 300.
Taro folyó 287.
Tarpaval 219.
Tarracinia 191.

Tarutino h. n. 493.
Tass h. n. 541.
Tata h. n. 130, 219, 259, 425, 430, 437, 443, 457, 620. — bánya h. n. 188.
Tatár György, bethlenfalvi 61.
Tatárhavas 588.
Tatárok 74, 114, 224, 225, 306, 345.
Tatrang 587.
Taunensium, civitas 586.
Taunus 586.
Tauroggeni szerződés 504.
Tautbexi 59.
Taya folyó 507.
Tábori tüzérség 462. — vadászzászlóaljak 462, 463.
Tálasfalva h. n. 559.
Tállya h. n. 89.
Tárcsapaizs, magyar, a XVI-ik századból 149.
Tárcza 93, 238, 446, 622.
Tárczai János 621.
Teel 44.
Teinfalti Hinko 92.
Tekia h. n. 400.
Tele Jakab, panyewi 206.
Teleajna patak 587.
Telegd h. n. 557.
Telegdi István 617.
Teleki Klára grófnő 353. — László gróf 127. — Mihály 162, 165—172, 174, 175, 179, 180, 367—389, 548, 551, 552, 558—560, 563, 567, 568, 570.
Telekessy Imre 238, 249.
Teleorman folyó 572.
Telkibánya h. n. 290.
Teltsch h. n. 205, 215.
Temes folyó 405. — hágó 586. — vármegye 59, 61, 64, 83, 85, 107, 130, 185, 193, 454, 529, 536. — víz 396. — völgye 404, 406.
Temesvár h. n. 55, 62, 64, 67, 72, 107, 125, 129, 164, 166, 194, 196, 237, 374, 375, 382, 386, 406, 433, 440, 457, 465, 618, 619.
Temesvári múzeum 196.
Tepla h. n. 61.
Teplitz h. n. 363, 513.
Terebes h. n. 62, 87, 443.
Terenne h. n. 55.
Tergovist h. n. 237.
Terjék János 275. — Tamás 256, 258.
Terlagoi havas 37.
Terling h. n. 68.
Terregovai hágó 395.
Tertullus consul 8.
Teschen h. n. 509, 510.
Tettnang h. n. 359, 360.
Teutsch F. 46, 47, 52.
Tevalle ezredes 633.
Técső h. n. 560.
Téglás Gábor: Julius Berenicianus hadtestének szerepe Dácia védelmében 1—25, 181—200, 392—415, 572—600. — István 398.
Tétény h. n. 92.
Thallóczi János 348. — Máté 347. — Lajos 149.
Thaly Kálmán 129.
Thaya folyó 509, 615.
Thelye Jakab 82.
Theodosia h. n. 225.
Thionville h. n. 292, 293.
Thomasi Péter 68, 69, 70, 73, 74, 80, 81.
Thorn h. n. 486.
Thököly Éva 623. — Imre 126, 127, 128, 549, 553, 623, 626. — István gróf 622—624. — Kata grófnő 624. — Mária 623.
Thracia 579—581.
Thugut 640.
Thun gróf 34. — palota (Trientben) 38.
Thury György 250, 254.
Thurzo 622. — Kálmán, nosziczi 148.
Thük Benedek 474.
Thürheim gróf 364, 509, 528.
Thyerhova h. n. 623.
Tiberius császár 189.
Tibiscum 25, 182, 191, 193, 197, 198, 392, 393, 398, 400, 404—407, 414, 573.
Tihany h. n. 243, 253, 259, 263, 264.
Tihó h. n. 559.
Tilsit h. n. 485, 489.
Timár h. n. 343.
Timok folyó 581, 582.
Tinódi fivérek 337.
Tirgu Vesti 585.
Tirol 27—32, 37—40, 358, 637.
Tiróli császár-vadászok 462, 463. — puskások 36, 37, 38.
Tischingen h. n. 633.
Tisza folyó 13, 69, 77, 181, 299,

306, 307, 532, 572. — bábolna h. n. 123. — füred h. n. 299. — Kálmán 300. — lök h. n. 299.
Tiszántúli vármegyék 643.
Titel h. n. 77.
Titus 589.
Tlancene h. n. 578.
Tobitschau h. n. 303. — melletti ütközet 470.
Tocilescu Gergely 585.
Tokaj h. n. 61, 299, 532, 637. — vár 652.
Tollnick h. n. 213.
Tolmáchy Vince 273.
Tolna h. n. 202, 227, 229. — vár 83, 86. — vármegye 129, 343, 347.
Tonner h. n. 528.
Topolocz h. n. 202.
Toporcz h. n. 128, 446.
Torda h. n. 14, 205, 221, 398, 561, 562, 564, 573, 619. — vármegye 377.
Torma István 384. — Károly 7, 183, 187, 196, 408.
Tormapatak h. n. 560.
Tormaszov 488, 491, 496.
Torna vára 290. — vármegye 288, 289.
Tornya h. n. 8, 11. — vára 339.
Torontál vára 304. — vármegye 106.
Torre-di-confine h. n. 641.
Torstensson tábornok 116.
Tortonai püspök 612.
Torva vára 339.
Tovaczow h. n. 209.
Toxo vezér 123.
Tótszállás h. n. 560.
Tőkepataka h. n. 560.
Töplitz h. n. 515.
Törcs vára 423.
Törcsvári hágó 580, 585. — szoros 52.
Törő Pál 295.
Török Ambrus 89. — Aurél 519. — Bálint 240, 289. — Ferencz 271, 273, 274. — János báró 455. — becse h. n. 300. — ország 233, 255, 296, 387, 432, 433, 614.
Törökök 52, 57—67, 69—70, 74, 76, 79—85, 87—91, 93, 94, 111, 113, 114, 125—127, 155—180, 201, 208, 215, 219—221, 231, 233—278, 281, 305—309, 322, 332—336, 345—348, 367—391, 394, 397, 401, 402, 416—435, 439—442, 465, 466, 473, 475, 545—571, 602, 615—621, 630, 642—645.
Törpedy 267.
Törpény h. n. 559.
Töttös László, bátmonostori 70, 78, 80, 81, 83, 90. — Péter 83.
Tövissi Dániel 556.
Trachenbergi szerződés 121.
Traján császár 5, 6, 17, 20, 188, 191, 192, 194, 197, 392, 398, 412, 413, 572, 577, 579, 591, 592, 599. — diadal oszlopa 15, 21, 23. — kapu 578.
Tranchedino Ferencz 616.
Transmarica 582.
Traun-család 212. — gróf 623.
Trautmannsdorf gróf 108. — vára 421, 422.
Trcka Miklós 217.
Trebica völgye 3.
Trebitsch h. n. 206, 208.
Trenck Frigyes báró 466. — pandurjai 637.
Trencsén h. n. 75, 77, 79, 215, 221, 457, 510, 637. — vármegye 131, 132, 134, 455.
Trepcsa h. n. 234.
Treviso h. n. 641.
Trient h. n. 26—40.
Trier h. n. 461.
Triest h. n. 620, 637.
Triphunatz Demeter 107.
Troesmis h. n. 5, 15, 18, 572, 593, 594, 595.
Trombitás 144. — Balázs 248. — Pál 625.
Troppau h. n. 458.
Troyes h. n. 523.
Tschernembl Ilona 212.
Turi György 243, 266, 267, 272.
Turija folyó 282.
Turnseverin h. n. 5. 182, 191, 192, 197, 392, 393, 401, 404, 405, 414, 573, 574.
Turowy h. n. 59.
Turó Benedek 262.
Turócz nevű erőd 82. — vármegye 80, 512.
Tusew h. n. 633.
Tuskow 488.
Tutrakán h. n. 582.
Túsz 207.

Tüdőrév h. n. 52.
Tűri László 379, 380, 382.
Türr István 302.
Tüzérség 462. — komáromi, hadiszabályzata 1624-ből 114.
Tüzérszertárak 462.
Tvartkó, I-ső boszniai király 323, 324, 325, 330, 331.
Tyra h. n. 586.

U

Uchalodi h. n. 500.
Udinei ütközet 641.
Udvarhelyi György 168.
Ugron András 158.
Ugrucz h. n. 559.
Ujfalu h. n. 55, 559
Ujhely h. n. 73, 291.
Ujlak h. n. 89.
Ujlaki Lőrincz 609. — Miklós 69, 72, 231. — vár 619.
Uj-Orsova h. n. 397.
Ujudvar h. n. 322.
Ujvár h. n. 75, 78, 79, 86, 111, 125, 267, 443.
Uláma bég 244.
Ulászló, I-ső király 465. — II-ik 236, 444, 609—611, 614—616. — IV-ik, lengyel király 630. — oláh vajda 60, 62.
Ulcidius Baedare 404.
Ulm h. n. 349, 357—360, 362, 464, 467, 633, 634.
Ulmenheim h. n. 350.
Ulpia Digna L. 404. — Oescensium h. n. 20. — Traiana Ratiaria 21, 22.
Ulpianus 392.
Umenheim h. n. 350.
Unna folyó 442, 642.
Upori László 76—79.
Urfalu h. n. 285.
Ursin-Rosenberg gróf 28.
Uschopia h. n. 70.
Uszkoplje megye 85.
Utászok 462.
Uvarov 488.
Uzum Haszán bég 220, 221.
Üchtritz báró hadnagy 352. — honvédőrnagy 298.
Ürmény h. n. 510.
Üszkü̈b h. n. 70, 76, 220.
Üzbégh h. n. 217, 219.

V

Vadász h. n. 536, 541, 543. — csapatok 462, 463. — zászlóalj, 8-ik 286. — 9-ik, 449—452.
Vagvout 488.
Vajdahunyad h. n. 18, 112.
Valea mare 393, 395.
Valeggio h. n. 449.
Valens 596.
Valentini Caesar 603—605.
Valerius L. centurió 185. — T. 15, 18. — T. Martialis 185. — T. Privatus 185.
Valkó h. n. 170. — vár 179, 563. — megye 76, 89, 90, 329, 619.
Valmy h. n. 292.
Valpersdorf 633.
Valpó vára 239, 619, 620.
Vandamme tábornok 487, 513.
Varannó h. n. 209.
Varasd vármegye 332, 347.
Varin h. n. 623.
Varinka patak 623.
Varkócs Tamás 643.
Varsó h. n. 486, 634.
Varsói herczegség 485.
Vas Gereben 505.
Vaskapu h. n. 25, 52, 182, 392, 405, 407, 414, 415, 557. — hágó 19, 20. — szabályozás 190.
Vaskorona-rend 453.
Vaskő h. n. 198.
Vassisak, római 122.
Vasut és táviró csapat 462.
Vas vármegye 113, 202, 214, 271, 273, 421, 435, 633, 635.
Vasvári béke 169, 174, 630, 642. — káptalan 91.
Vatzek százados 506.
Vaubonne tábornok 38, 40.
Vaudémont, Charles, herczeg 27, 40.
Vácz h. n. 80, 82, 219, 299.
Vád h. n. 560.
Vág folyó 82.
Vágó Ignácz 149.
Vágselye h. n. 637.
Vánczfalvi Korog 204.
Várad h. n. 57, 75, 81, 219, 227. — Olaszi h. n. 541.
Váradja h. n. 27, 193, 199.
Várdai család 217. — István kalocsai érsek 77, 201. — László 90. — Miklós 54, 61, 69, 90. —

Pál esztergomi érsek 93. — Simon 217.
Várhely h. n, 1, 2, 9, 14, 19, 55.
Várkony h. n. 77.
Vármező h. n. 559.
Várna h. n. 230, 421.
Vártüzérség 462.
Vásárhely h. n. 559.
Vásárhelyi Pál 189.
Vásony vára 253, 264.
Veczel h. n. 13, 410, 591.
Vede folyó 579, 580.
Veglia 124, 423.
Velai hegy 40.
Velapatak 31.
Velencze h. n. 66, 68—70, 73, 74, 80—84, 88—91, 124, 127, 164, 206, 207, 219, 223, 225—230, 234, 297, 322, 327—329, 334, 337, 340—342, 347, 368, 423, 424, 426, 432, 440, 466, 611, 613—615, 618, 619.
Velenczeiek 31, 63.
Velezd h. n. 77.
Velika vár 347.
Velimirovics százados 519.
Venczel herczeg 333.
Vende Ernő 541, 543.
Vendôme herczeg 27, 30, 33, 35, 37—39.
Venus szobor 197.
Verancsics 125.
Verboszna 425, 427, 428, 442.
Verbőczy István 288, 289.
Verchosavia h. n. 424.
Veresalma h. n. 62.
Verescsagin 501.
Verespatak h. n. 9, 12, 198.
Veress Endre dr.: A Görgeyek egykori görgői várkastélya 446—448.
Verestorony h. n. 5. — hágó 580. — szoros 50, 191, 398, 573, 577, 584, 585, 590, 594, 617.
Verfu lui Crai 588.
Verner 305.
Verona h. n. 469, 470, 641.
Veronai Gábor egri püspök 231, 433, 426.
Verőcze h. n. 73, 84, 86, 619.
Versecz h. n. 195.
Versegyháza h. n. 45.
Verus, L. 23—25.
Vespasianus császár 3, 188, 579, 589, 597, 598.
Veszela Sztrazsa h. n. 85.
Veszprém h. n. 243—246, 256, 257, 270, 272, 615, 637, 545.
Veterani barlang 400.
Veteránusok 20, 21.
Vettoninianus, L. Funisulanus 4.
Vezzano h. n. 37, 38, 39.
Vécsey Péter báró 506. — Siegbert báró 366, 455. — tábornok 301.
Véczk h. n. 559.
Végles h. n. 111.
Vér András, muroni 613.
Vértes hegység 125.
Vértesek 462.
Via Lunga (Trientben) 34. — Traiana 8, 11, 19.
Viator, Calventius, M. 7.
Vicenza h. n. 118, 641.
Victor 487, 495, 496, 498—501.
Victorius Antal 616.
Victorinus, C. Val. 192.
Victring h. n. 300.
Vid folyó 578.
Vida porkoláb 474.
Vidin h. n. 70, 81.
Vienne h. n. 534.
Vieux-condéi ütközet 294.
Viktorin cseh herczeg 203, 205, 206, 209.
Világos h. n. 298, 300.
Vilgraeter József 304.
Villafrancai béke 469.
Villa Rotonda h. n. 641. — sub castro Petri h. n. 45, 49.
Villars h. n. 39, 523.
Villeneuve h. n. 523.
Villingen h. n. 638, 639.
Vilmos hesseni választó fejedelem 535. — régens 468.
Vilna h. n. 486, 488—490, 502.
Vilovski János 107.
Viltens 214.
Vimercati Tádé 613, 614, 618.
Viminacium h. n. 4, 181—185, 190, 193, 393, 405, 572.
Vincent svalizsérok 506.
Vincivera Antal 423.
Vindonissa h. n. 597.
Vingárd h. n. 41, 45.
Vinkovo h. n. 497.
Virton h. n. 292.
Visegrád h. n. 62, 80, 94, 101, 218, 609, 611.
Visegrádi János dr. 114.
Visi Bálint 441.

Visk h. n. 560.
Visztula folyó 486—488, 502.
Vitebszk h. n. 489—491, 499, 503.
Vitellius császár 596, 597.
Vitron h. n. 293.
Vittorio Amadeo savoyai herczeg 39.
Vius folyó 578.
Vizaknai János 47. — Miklós 67.
Vjázma h. n. 498.
Vlád Drakul oláh vajda 52, 64, 346.
Vladkó herczeg 329.
Vlatkó 432.
Vojszláv 329.
Vojtek h. n. 194.
Volga folyó 519.
Volhynia 488, 635.
Volta h. n. 448—453.
Voralberg 356.
Vörösvár h. n. 455.
Vrána h. n. 323, 324, 326, 328—331, 333, 338, 340, 342, 347.
Vránai perjelség 322—333, 336, 338, 340, 341, 342, 347.
Vuk szerb deszpota 217, 231, 237, 432, 434.
Vukassovich Fülöp 454.
Vukcsity család 85. — László 86. — Vuk 331.
Vuksán vára 326.
Vulkán hágó 191, 574—576, 585.
Vurvu luj Petri h. n. 18.

W

Wacholt Dániel puskaműves 304.
Wagram h. n. 505, 510.
Wagrami csata 366, 506, 509.
Waiszpecher, Barbara 437.
Waldhüter Mihály 457.
Wallmoden Lajos gróf 352, 354.
Wangen h. n. 633.
Wartensleben Ferdinánd gróf 353—357, 360, 362, 364, 365.
Waterlooi csata 1815. 118. 537.
Wayspach, Barbara 437.
Währing h. n. 302, 601, 602.
Weber Artur 127.
Weidenfeld-Philippi Károly báró 455.
Weifert kostolaci szénbányatulajdonos 183.
Weispiach, Hans 437.
Weispriach András 437. — Boldizsár 436. — Burkhard 436. — Ulrik 437. — Zsigmond 436, 437.
Weispriacher András 437.
Weiss János 457.
Weissbach András 436. — család 437. — Zsigmond 74, 212.
Weissenbacher Erzsébet 436. — Farkas 436. — Margit 436. — Orsolya 436.
Weissenburg h. n. 66.
Weisspriach-család 73, 212.
Weiszpriacher Niclas 436.
Wertner Mór dr.: Magyar hadjáratok a XV. század második felében 54—92, 201 237, 416—445, 601 621.
Wesselényi 126. — Ferencz nádor 622, 630, 631 — László gróf 623, 625—627. — Miklós 630. — Pál 372.
Westfália 357.
Westfálok 487.
Weszele vár 209, 214.
Weyspacher, Hans 436.
Widdin h. n. 300.
Wideman Elias 280.
Wieland György báró 364, 456.
Wiesbaden h. n. 586.
Wildburg Adolf báró 457.
Wimmer János 467.
Wimpffen hadtestparancsnok 469.
Windisch-Feistricz h. n. 213. — Garten h. n. 597.
Windischgrätz Ernő herczeg 303, 470, 471. — herczeg 119, 469. — Jakab 213. — Rupert 213.
Winkelhofer Mátyás báró 457.
Wischau h. n. 209, 214, 608.
Wittgenstein 488, 490, 491, 495—503.
Wlezno h. n. 82.
Wodniansky-Wildenfeld János báró 455.
Woinovich Emil 130.
Wolfsberg h. n. 213.
Wolfsdorf h. n. 429.
Wolfskeel Ödön Fülöp báró 457.
Wolkenstein gróf alkapitány 29, 30, 32.
Worms h. n. 460.
Wrangel 468.
Wrede 502.
Wurmberg h. n. 213.
Wurmser huszárok 293, 355, 356, 642.
Wurzbach 352, 508, 518, 540, 542, 543.
Württemberg 118, 357, 359, 361, 536.
Wytanovych Horvát János 418. Máté 417. — Simon 417.

Y

Yeats ir költő 301.

Z

Zachorsky százados 450.
Zagaja h. n. 404.
Zagoria 73, 436.
Zagyva folyó 306.
Zakán h. n. 271.
Zalaapáti h. n. 458.
Zalaegerszeg h. n. 300, 637.
Zala vármegye 71, 203, 238, 247, 270, 271, 273, 322, 420, 421, 457, 505.
Zalatna h. n. 1, 14, 380.
Zalay Pál 474.
Zambana h. n. 37.
Zaránd vármegye 159, 165, 179, 180, 301, 374, 557.
Zatureczy László 456.
Zawzneker György 56.
Zay Ferencz 133.
Zazko 208.
Zágráb h. n. 60, 202, 203, 323, 325, 327, 338, 425, 427, 430, 435, 436, 603, 605, 613—615, 619.
Zágrábi káptalan 90, 211, 343. — püspökség 90.
Zákány h. n. 275, 605. — monostor h. n. 55, 72.
Zálha h. n. 560.
Zám h. n. 557.
Zámor h. n. 458.
Zámory h. n. 458.
Záprócz h. n. 559.
Zára h. n. 71, 87, 219, 324, 326, 327, 330, 336, 339.
Závodszky Levente dr.: Árva és Likava ostroma 1670-ben. 622—629.
Zedtwitz János báró 457. — Sittich 435, 437.
Zedzienczicze h. n. 283.
Zele Jakab 275.
Zelena 614.
Zelenka 82.
Zeleny János, ssanowi 422.
Zeletzky káplár 351. — őrmester 349.
Zemplén vármegye 68, 73, 114, 220, 611.
Zengg h. n. 328, 431, 601, 617.
Zennger Frigyes 74.
Zenta h. n. 72, 619.
Zentai csata 125.
Zewzeneker György 56, 57.
Zichy hadügyminiszter 130. — István 258, 259.
Zidovin h. n. 585.
Ziegesar Károly báró 457.
Zilah h. n. 204, 205, 389.
Zilahi járás 559. — Kiss Béla 358.
Zily Pál 255.
Zimony h. n. 458.
Zircz h. n. 149.
Zisterdorf h. n. 604, 605.
Zlon 587, 588.
Znaim h. n. 130, 208, 215, 217, 508, 604, 605.
Znaimi csata 1809. 467.
Zolkiew h. n. 510, 511.
Zonda h. n. 73.
Zólyom h. n. 71, 78, 92, 111, 280, 425, 637. — vármegye 62, 80, 215, 280.
Zólyomi Miklós 368.
Zöld István 256.
Zrinyi 631. Miklós 125, 126, 127, 163, 164, 249, 251, 252, 263, 276. — Péter 127, 372. — Ujvár h. n. 163, 164.
Zsarnovó vár 58, 76.
Zsáka h. n. 557.
Zsákfalva h. n. 181.
Zsám h. n. 60.
Zsámbék 443.
Zschermich B. puskaműves 304.
Zsibói járás 559.
Zsidók 593, 613.
Zsidovin h. n. 194, 196, 199, 464.
Zsigmond király 50, 124, 185, 321 - 348, 420. — osztrák herczeg 63.
Zsil folyó 5, 191, 396, 572, 575, 576.
Zsobok h. n. 370, 558.
Zsoldos csapatok 462.
Zsolna h. n. 622, 623.
Zsuki Mihály 204, 205.
Zsuppa h. n. 193, 393, 405, 406.
Zusam patak 464.
Zuzmarshausen h. n. 464.
Zwbosten vár 86.
Zwechay h. n. 426, 430.
Zweier grófi család 356.
Zwetnitsch h. n. 427.
Zwettli apátság 422.
Zwilling kapitány 506.
Zwornik h. n. 86, 89. — vár 87, 88.
Zylády Péter 289.

PHOSPHORE REDDE DIEM